UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÉ VĚDY

DISERTAČNÍ PRÁCE

2021 **Jan KONŮPEK**

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÉ VĚDY

DISERTAČNÍ PRÁCE

JAN KONŮPEK

DĚJINY STŘEDOVĚKÉHO OSÍDLENÍ V KONTEXTU ČESKÉ HISTORIOGRAFIE MINULOST A PERSPEKTIVA

HISTORY OF MEDIEVAL SETTLEMENT IN THE CONTEXT OF THE HISTORIOGRAPHY OF CZECH HISTORY AND PERSPECTIVE

Doubrava 2021 **prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.**

- **JMÉNO ŘEŠITELE (PISATEL PRÁCE):** JAN KONŮPEK

- **NÁVEZ PRÁCE:** DĚJINY STŘEDOVĚKÉHO OSÍDLENÍ V KONTEXTU ČESKÉ HISTORIOGRAFIE - MINULOST A PERSPEKTIVA

- **NÁVEZ PRÁCE V ANGLIČTINĚ:** HISTORY OF MEDIEVAL SETTLEMENT IN THE CONTEXT OF THE HISTORIOGRAPHY OF CZECH – HISTORY AND PERSPECTIVE

- **OBOR STUDIA:** HISTORIE - (JEDNOOBOROVÁ – NAVAZUJÍCÍ MGR. STUDIUM)

- **EMAIL NA ŘEŠITELE:** KONUPEK.JAN@NPU.CZ

- **JMÉNO VEDOUCÍHO PRACÁCE:** prof. PhDr. ZDENĚK BENEŠ, CSc.

Jazyk práce: čeština

Klíčová slova: středověké osídlení, kolonizace, historiografie

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Předběžná náplň práce: Práce by měla postihnout proměny studia dějin středověkého osídlení v kontextu české historiografie. Měla by se zaměřit na vztah mezi povahou historiografického diskursu a užívanými metodami výzkumu. V práci by mělo být zohledněno především území širšího historického Chebska, které by mělo být použito jako modelový příklad proměn historického tázání v závislosti na změnách historického povědomí a společenském kontextu. Na základě zjištěných údajů by měly být nastíněny perspektivy budoucího výzkumu a optimální způsoby prezentace jeho výsledků.

Klíčová slova v angličtině: medieval settlement, colonization, historiography

Předběžná náplň práce v angličtině: The thesis intends to affect changes within the studies of medieval settlement in context with Czech historiography. It is going to focus on the relationship between the character of historiographical discourse and applied methods of research. Particularly the wider area of historical Cheb will be accounted in the thesis. It should be used as a model example of changes of historical questioning, depending on changes in the knowledge of historical and social context. Pursuant the data found, perspectives for future research ought to be outlined together with optimal ways of presentations of the results.

Zásady pro vypracování: Zpracovat základní bibliografii dosavadní literatury k danému tématu včetně literatury metodické a metodologické. Na základě jasně určených kritérií definovat pramennou základnu a stanovit pole jejího interpretačního potenciálu. Provést základní archivní rešerši relevantních historiografických pramenů. Na jejich základě popsat proměny historického obrazu středověké kolonizace, metody jeho konstruování a závislost těchto faktorů na změnách společenského kontextu. Získané údaje pak využít pro nastínění možných směrů, způsobů a metod budoucího bádání, jakož i interpretačních schémat zkoumané problematiky.

V prvé řadě děkuji prof. PhDr. Zdeňku Benešovi, CSc. za trpělivé vedení mé disertační práce. Dále patří můj dík mé manželce Mgr. Janě Horváthové Konůpkové, bez jejíž pomoci by tato práce nevznikla.

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Doubravě dne 29. března 2021

ÚVOD 12

1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA 14

1.1 ***CHARAKTERISTIKA PRÁCE*** 15

1.1.1 Výchozí předpoklady a vstupní otázky 19

1.1.2 Vymezení referenčních oblastí 21

1.1.2.1 ***Evropa, Střední Evropa*** 25

1.1.2.2 ***České země, Čechy*** 35

1.1.2.3 ***Chebsko, Loketsko (Egerland)*** 39

1.2 ***METODOLOGICKÉ ŘEŠENÍ*** 45

1.2.1 Metodická východiska 45

1.2.2 Metoda výzkumu 48

1.2.2 Cíle práce 51

1.3 ***PRAMENNÁ ZÁKLADNA*** 52

1.3.1 Kritéria výběru 52

1.3.2 Charakteristika 53

1.3.2 Kritika 53

2. HISTORICKÁ REFLEXE 54

2.1 ***VÝZKUM DĚJIN VĚDY*** 55

2.1.1 Historiografie 56

2.1.2 Dějiny institucí 61

2.2 ***TERMINOLOGIE*** 65

2.2.1 Dějiny středověkého osídlení 66

2.2.2 Česká historiografie 69

2.2.2.1 ***Zemské dějiny (Landesgeschichte)*** 70

2.2.2.2 ***Národní dějiny (Volksgeschichte)*** 71

2.2.3 Představy společenství 74

2.2.3.1 ***Kultura (konfesionalita, regionalita, korporativita)*** 76

2.2.3.2 ***Identita (etnicita, loajalita, nacionalita)*** 77

2.2.4 Politika paměti (*konceptualizace*) 79

2.2.4.1 ***Kolektivní paměť*** 81

2.2.4.2 ***Historické poznání, vědomí a povědomí*** 83

2.2.4.3 ***Místa paměti a symbolická centra*** 87

3. ANALÝZA TEXTU 89

3.1 ***BOHEMIKÁLNÍ „ZEMSKÁ“ HISTORIOGRAFIE*** 90

3.1.1 Středověké dějepisectví 92

3.1.2 Renesance a humanismus 94

3.1.3 Baroko a klasicismus 96

3.1.4 Osvícenství a preromantismus 97

3.2 ***ČESKÁ „NÁRODNÍ“ HISTORIOGRAFIE*** 98

3.2.1 Romantismus 100

3.2.2 Pozitivismus 106

3.2.3 Revizionismus 130

3.2.4 Marxismus a strukturalismus 141

3.2.5 Postmoderna 146

3.3 ***ČESKO-NĚMECKÁ „NÁRODNÍ“ HISTORIOGRAFIE*** 152

3.3.1 Romantismus 152

3.3.2 Pozitivismus 158

3.3.3 Národní socialismus 166

3.3.4 Revizionismus a postmoderna 168

3.4 ***CHEBSKÁ „REGIONÁLNÍ“ HISTORIOGRAFIE*** 176

3.4.1 Mezi Rakouskem, Čechami a Německem 177

3.4.2 V novém Československém státě 185

3.4.3 Poválečná doba, exil a nový začátek 191

4. ANALÝZA KONTEXTU 199

4.1 ***INSTITUCIONALIZACE*** 199

4.1.1 Zemské vědecké instituce 200

4.1.2 České vědecké instituce 207

4.1.3 Německé vědecké instituce 219

4.1.4 Regionální vědecké instituce 229

4.2 ***SPOLEČENSKÉ VĚDY*** 235

4.2.1 Filosofie a historiografie 235

4.2.2 Archeologie a dějiny umění 243

4.2.3 Etnografie a jazykověda 258

4.2.4 Genealogie, Familienforschung 268

4.3 ***KULTURA A ŠKOLSTVÍ*** 269

4.3.1 Odraz v umění 270

4.3.1.1 ***Architektura (vizuální kultura)*** 271

4.3.1.2 ***Literatura (slovní kultura)*** 277

4.3.2 Školní výuka 278

4.3.2.1 ***Kompendia*** 281

4.3.2.2 ***Kartografie*** 283

4.4 ***POLITIKA A ŽURNALISTIKA*** 288

4.4.1 Ideologie a politická instrumentalizace vědy 297

4.4.1.1 ***Austroslavismus, pangermanismus, panslavismus*** 298

4.4.1.2 ***Rasové myšlení a Geopolitika*** 301

4.4.2 Politika 314

4.4.2.1 ***Formování kolektivních identit*** 345

4.4.2.2 ***Česko-německé vztahy*** 356

4.4.3 Publicistika 359

4.4.3.1 ***Terminiologické glosárium*** 359

4.4.3.2 ***Populární obrazy dějin*** 382

5. SYNTÉZA 381

5.1 ***SOUDOBÉ PŘÍSTUPY*** 382

5.1.1 Povaha oborového diskursu 382

5.1.1.1 ***Modernizační diskurs*** 384

5.1.1.2 ***Enviromentální diskurs*** 385

5.1.1.3 ***Identitaristický diskurs*** 389

5.1.2 Interdisiplinarita jako kánon 393

5.1.2.1 ***Archeologie a stavební historie*** 394

5.1.2.2 ***Uměnověda*** 403

5.1.2.3 ***Jazykověda*** 405

5.1.3 Teorie a narativita 406

5.1.3.1 ***Místo teorií a návrat vyprávění*** 407

5.1.3.2 ***Komparace (rozprava o metodě)*** 408

5.1.3.3 ***Historický text a historický obraz*** 410

5.2 ***METODOLOGICKÉ INSPIRACE*** 413

5.2.1 Nové čtení starých pramenů 413

5.2.1.1 ***Diskursivní a strukturální analýza*** 414

5.2.1.2 ***Postprocesualismus a nová kulturní historie*** 421

5.2.1.3 ***Dějiny umění a semiotika*** 422

5.2.1.4 ***Mikrohistorie a prosopografie*** 423

5.2.2 Zpracování a zpřístupnění dat (digital humanities) 424

5.2.2.1 ***Dokumentační techniiky*** 426

5.2.2.2 ***Geografické informační systémy*** 428

5.2.2.3 ***Informatika a kybernetika*** 433

5.2.3 Způsoby interpretace a reprezentace 439

5.2.3.1 ***Makrohistorie a Komparace*** 443

5.2.3.2 ***Mikrohistorie a Prosopografie*** 448

5.2.3.3 ***Virtualita a Vizualita*** 450

5.3 ***MOŽNOSTI APLIKACE*** 462

5.3.1 Exkurz 463

5.3.1.1 ***Monasteriologie* (*Svědectví církve budující)*** 464

5.3.1.2 ***Kastelologie* (*Ministerialita a její sídla)*** 475

5.3.1.3 ***Montaneistika (Bohatství země a horní města)*** 483

5.3.2 Konstrukce kolektivních identit 486

5.3.2.1 ***Biologická rovina*** 489

5.3.2.2 ***Kulturní a jazyková rovina*** 492

5.3.3 Zprostředkování historické kontinuity 496

5.3.3.1 ***Země*** 497

5.3.3.2 ***Lid*** 498

5.3.4 Obnova krajiny a socioekonomické dopady 499

5.3.4.1 ***Země příběhů*** 500

5.3.4.2 ***Lidé s tradicí*** 501

5.4 ***ETICKÁ REFLEXE*** 502

5.4.1 Politická instrumentalizace 503

5.4.1.1 ***Kontrastní pojetí*** 504

5.4.1.2 ***Kontextuální pojetí*** 505

5.4.2 Rizika ahistoricity 506

5.4.2.1 ***Diskontinuitní zlomy*** 507

5.4.2.2 ***Substituční narativy*** 508

5.4.3 Udržitelný rozvoj 510

5.4.3.1 ***Ekonomická rovina*** 512

5.4.3.2 ***Ekologická a sociální rovina*** 513

ZÁVĚR 516

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK 529

SEZNAM INTERNETOVÝCH ZDROJŮ 530

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY 536

ÚVOD

Bláznivin se rozsevá nazdařbůh.
Proč jim však naslouchat?
Je v tom zatajen nějaký smysl?
Proč byly napsány?

Zbůhdarma.
Namátkou.
Z potřeby básně.
Z rozkazu bloudící ozvěny a proto,
že i věci nejstarší leží v síti přítomného času.[1]

Poezie je umění zkratky. Hitoriografie má nesmělou ambici účinně propojit vědu s uměním. Pomocí teorií, které se snaží naplnit filosoficky definovaná kritéria vědeckosti, vyjádřit poetickou formou obsahy sloužící současníkům jako podklad pro etická rozhodnutí a soudy.

Historická výpověd jako literární text a čas coby lineární funkce popisující chaotický, nicméně logicky utvářený a tudíž poznatelný svět, je cosi, co hluboce konvenuje postmodernímu chápání naší doby. Nebylo tomu tak vždy. Ačkoliv vědomí osobního vkladu historika do výběru předmětu, prostředků a metod jeho zkoumání bylo součástí historiografie již od Rankových dob,[2] až postmoderní kritika sociálních věd a následná reakce na tuto kritiku vnesla do historického bádání hlubší reflexi subjektivity při tvorbě historického díla. Vztah mezi minulostí, její interpretací a reprezentací je v současné době široce diskutované téma.[3] Historie se nám tu jeví jako obraz, který je aktivně utvářen a neustále obnovován na základě aktuálního společenského kontextu. Každá doba a společnost je tedy opakovaně nucena nalézat „své“ dějiny. Tvorba historického díla v sobě zákonitě obsahuje prvky rekonstrukce i konstrukce stejně, jako je tomu u každého reflektovaného poznání. V tomto smyslu jde pouze o specifickou aplikaci vztahu mezi poznávajícím a poznávaným, která je implicitní součástí evropské filosofické tradice.

Utváření *pravdivého obrazu minulosti* však mělo, navzdory postmoderní kritice, vždy své mantinely: dějiny bylo sice možné do značné míry *konstruova*t, tedy *interpretovat* je na základě dochovaných, vybraných a kriticky ověřených pramenných informací. Nebylo však možno si je libovolně vymýšlet. Přesto však skýtala historiografie bohaté možnosti rozporných interpretací, rozdílných kritérií, podle nichž byly informace vybírány, i možností manipulovat je v národním, politickém, či jinak definovaném zájmu.[4]

---

[1] F. PAVLÍČEK – F. VLÁČIL, *Markéta Lazarová*, filmový scénář podle stejnojmenného románu VLADISLAVA VANČURY (úvodní úryvek).

[2] LEOPOLD VON RANKE (1795 – 1886) Pruský dějepisec. Srovnej G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století – Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 28 – 35.

[3] K této otázce pouze výběrově viz: J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, Praha 2009; TÝŽ, *Teorie a narace*, Praha 2015.

[4] M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* Praha 2009, s 37.

Způsob a obsah výkladu českých dějin procházel v průběhu času řadou proměn. V každém historickém konceptu se odrážela aktuální situace doby, stejně jako osobní preference jednotlivých historiků. Každá společnost tak byla nucena k (re)interpretaci vlastní minulosti.[5] Všechny dosavadní přístupy však věnovaly značnou pozornost „problematice 13. století". To bylo vždy vnímáno jako výrazný předěl ve vývoji českých zemí. Podstata této změny byla v závislosti na dobové situaci spatřována v proměně etnické skladby obyvatelstva, v jeho právním postavení, v oblasti majetkoprávních vztahů a ekonomiky, v sociálních a kulturních proměnách společnosti, jakož i v řadě dalších oblastí. Široký a dlouhodobý badatelský zájem, který byl a je tomuto období věnován, však svědčí nejen o podstatnosti tehdejších změn, ale i o jejich významu pro sebeidentifikaci moderních (středo)evropských národů.[6]

V historickém výkladu se pochopitelně vždy odráží aktuální situace doby, stejně jako osobní preference autora. To, že má historická realita zdvojenou strukturu, jak píše Paul Ricoeur,[7] však neznamená, že „druhá" realita zobrazená v historické paměti je čistým konstruktem. Základním kritériem její verifikovatelnosti zůstává shoda s fakty vyplývajících z pramenů. Historickou rekonstrukci však nelze vnímat jako věrnou reprodukci minulosti, a to již z toho důvodu, že k jejímu zobrazení používáme moderní pojmy zakotvené v naší současnosti.[8] Každý z těchto pojmů pak reprezentuje specifický způsob konstrukce historického obrazu. Velkým tématem však zůstává způsob a účel utváření těchto obrazů, které nemají pouze poznávací funkci, ale i moc přetvářet svět.[9]

---

[5] Souhrnně k otázkám metody a metodologie soudobé historiografie pouze výběrově G. G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*; J. APPLEBY - L. HUNT – M. JACOBS, *Jak říkat pravdu o dějinách*; M. J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny*; R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*; J. LE GOFF, *Paměť a dějiny,* Praha 2007; MICHEL DE CERTAU, *Psaní dějin,* Brno 2011; J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2002; TÝŽ, *Teorie a narace*, Praha 2015; M. HAVELKA, *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty,* in: Ivana Holzbachová (ed.), Filozofie dějin. Problémy a perspektivy, Brno 2004. Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006. Ze starších titulů například Z. KALISTA, *Cesty historikova myšlení*.

[6] Zájemce o tuto problematiku má v současnosti k dispozici řadu titulů, jejichž bibliografické souhrny nabízejí dlouhé výčty článků a knih o vybraných tématech. V první řadě je třeba zmínit knihy J. ŽEMLIČKY, *Století posledních Přemyslovců – český stát a společnost ve 13. století*, Praha 1986; *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu,* Praha 1990; *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997. A na ně navazující *Počátky Čech královských (1198 – 1253) – Proměna státu a společnosti*, Praha 2002. Naposledy pak *Království v pohybu*, Praha 2014. Metodicky blízké jsou pak práce J. KLÁPŠTĚHO. Především pak *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005. Faktograficky obsáhlý nástin dějin českých zemí ve 13. století podal V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemí koruny české II. (1197 – 1250)* a *III. (1250 – 1310),* Praha – Litomyšl 2002.

[7] P. RICOEUR, *La mémoire, l'historie,l' oubli*, Paris 2000, s. 367. Viz G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 135.

[8] Srov. R. CHARTIER, *Geistesgeschichte oder histoire des mentalités*?, in: Dominik LaCapra - Steven L. Kaplan (eds.), Geschichte denken. Neu bestimmungen und Perspetktiven moderner europäischen Geistesgeschichte, Frankfurt am Main 1982, s. 11 - 44, zde s. 36.

[9] V. BELLING, *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*. In: Místa paměti česko-německého soužití, Collegium bohemicum 2010, s. 69 – 80. J. KONŮPEK, *Dějiny středověkého osídlení v kontextu české historiografie. Minulost a perspektiva*, nevydaná diplomová práce, FF UK 2013.

1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Z výše řečeného vyplývá, že povaha dějepisného výkladu se od výkladu jiných (společenských) věd v mnohém liší. Slovy Jacquese Le Goffa: „*O tom, že historie není věda, jako ostatní jsou přesvědčeni v podstatě všichni, nepočítáme-li v to ty, kteří soudí, že historie žádná věda není*“.[10] Dějepisectví totiž musí brát v úvahu nejen záměry a jedinečnost předmětů svého bádání, nýbrž i úlohu badatelovi osobnosti a subjektivity, která je zjevně větší než v tzv. exaktních vědách. I zde je však vliv *vědce* na *předmět výzkumu* nezanedbatelný. Ani ve fyzice nejsou představy o tom, co je základem vědecké práce výlučně výsledkem diskuze probíhající striktně uvnitř disciplíny, nýbrž jsou úzce spjaty s širšími proudy kultury, v jejímž rámci je daná věda provozována. Pokud se toto tvrzení týká fyziky snažící se odstranit subjektivní prvky z vědeckého úsudku, pak se o to více týká i historiografie, pro kterou je subjekt autora nevyhnutelným prvkem bádání.[11] Neznamená to však, že historikova práce má čistě ideologickou funkci, či je vysvětlitelná pouze ze společenských faktorů. Jde o to, že každou *vědu* je nutné studovat ve společenském, kulturním a politickém rámci, ve kterém je pěstována. Věda vždy zahrnuje konkrétní badatele, kteří pracují v rámci rozličných vědeckých institucí, či mají minimálně potřebu o výsledcích své práce formalizovaným způsobem diskutovat se svými kolegy. Obvykle též chovají určité představy o povaze skutečnosti, které sdílí velká část jejich současníků. Základním předpokladem vědy je tedy vždy existence společenství učenců, kteří sdílejí jisté badatelské postupy a způsoby komunikace. Z tohoto důvodu není možné oddělovat dějiny vědy (tedy ani dějepisectví) od dějin vědeckých institucí a obecně od společenských a intelektuálních souvislostí, ve kterých se vědecká práce rozvíjí.[12]

Věda se však primárně nekonstituuje svým předmětem ani vyprávěním o něm, nýbrž metodou, pojmoslovným aparátem a teorií. V této souvislosti je mimo jiné nutné zohlednit otázku, nakolik jsou v rámci dějepisectví odlišitelné „*historické vědy*“ pro něž by mělo být konstitutivním prvkem mimo jiné užívání teorií od prostého „*dějepisu*“, který je narativní, respektive do jaké míry jsou striktně odlišitelné *teorie vývojových procesů* od jejich *narativních interpretací*, a do jaké míry je mezi nimi spíše plynulý přechod.[13]

Uvažujeme-li dějiny coby lineární funkci, můžeme historiografii vnímat jako diachronní analýzu kauzálních vztahů mezi vybranými prvky daného. V tomto smyslu tedy poznáváme minulost, abychom skrze pochopení přítomnosti byli schopni ovlivnit budoucnost. Tuto premisu lze pochopitelně vztáhnout i na dějiny dějepisectví.[14]

---

[10] J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 113.

[11] Viz T. KUHN, *Struktury vědeckých revolucí*, Praha 1997.

[12] Viz G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 26 – 27.

[13] J. HORSKÝ, *Místo velkých teorií v historických vědách v době narativistické kritiky a mikrohistorických bádání*, in: Conditio Humana, konstanta či historická proměnná? Koncepty historické a teoretické reflexe v současné historiografii, Praha 2007, s. 11. Dále viz J. HORSKÝ, *Teorie a narace*, Praha 2015, s. 14.

[14] Nemám zde na mysli historicistní pojetí v Popperově duchu, tedy snahu postihnout zákonitosti stojící v pozadí dějinného vývoje a jejich prostřednictvím „řídit“ dějiny, ale spíše psychologickou potřebu jedince

1.1 *CHARAKTERISTIKA PRÁCE*

Výše nástíněná tese o nutnosti reflexe vztahu historické výpovědi a kontextu jejího vzniku se pochopitelně vztahuje i na tento text. Okonosti jeho vzniku jsou de facto ego-historií autora.

V této souvislosti je třeba na prvním místě uvést, že se jedná o rozpracování práce diplomové. Tato skutečnost může být vnímána jako diskutabilní. Na jedné straně je zde legitimní otázka po přínosnosti zvoleného přístupu z hlediska původnosti zde předkládaných výstupů, na straně druhé je zde neméně legitimní otázka po možnostech adekvátního uchopení takto široce definované problematiky v rámci omezeného formátu diplomové práce. Řada otázek mohla být v jejím rámci pouze naznačena, některá interpretační schémata pouze nastíněna. Na to ostatně upozorňuje i oponentský posudek této práce, který jí doporučuje k dalšímu rozpracování.[15] Na základě diskuze s vedoucím a oponentem jsem se rozhodl na toto doporučení reflektovat a v započaté práci pokračovat.

Další podstatnou okolností formující charakter výzkumu je (institucionální) prostředí, v jehož rámci daná práce vzniká. Již od počátku svých studií na Univerzitě Karlově jsem se orientoval na *Oddělení didaktiky, teorie a metodologie historické vědy* (respektive jemu předcházející útvary). Právě badatelské zaměření tohoto oddělení mělo určující vliv jak na volbu tématu, tak na formulování cílů a teoretické ukotvení práce.[16]

V neposlední řadě je třeba zmínit mé předchozí studijní a profesní zaměření. Po absolutoriu víceletého gymnázia jsem se přihlásil ke studiu kulturně historické regionalistiky na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Tento obor byl založen s ambicí vychovat odborníky na problematiku péče o kulturní dědictví, které bylo v pohraničních regionech v důsledku poválečného vývoje citelně poškozeno. Rovněž obecné vědomí

---

ukotvit svou existenci v čase a tak překročit práh své fyzické existence. Viz K. R. POPPER, *Bída Historicismu*, Praha 2000.

[15] Viz J. ŽEMLIČKA, oponetský posudek diplomové práce autora z 11. května 2013 (originál posudku uložen v archivu univerzity Karlovy, posudek je volně přístupný na internetu, práce nebyla publikována) cit: „Diplomovou práci Jana Konůpka *Dějiny středověkého osídlení v kontextu české historiografie. Minulost a perspektiva* (2013) považuji za počin mimořádně závažný nejen pro zvolené téma, které mapuje a hodnotí jeden z dosud místy podceňovaných výseků medievistiky, ale i promyšlenou formou zpracování. Práce splňuje všechny požadované náležitosti a podle mého soudu výrazně převyšuje nároky na standardní diplomovou práci. Lze si jen přát, aby v takto zdárně načatém díle mohl autor dále pokračovat."

[16] Viz specifikace odborného zaměření příslušeného oddělení na stránkách ústavu českých dějin Univerzity Karlovy (http://ucd.ff.cuni.cz/o-ustavu/seminare-ucd/seminar-teorie-a-metodologie/), převzato 25. 5. 2019, cit.: „Oddělení se ve své pedagogické i badatelské činnosti zaměřuje zejména na dějiny historické vědy a související proměny metodologických konceptů historiografie. K významným výzkumným tématům patří intelektuální dějiny, epistemologie, dějiny pojmů, ale též zájem o historickou kulturu, dějiny ve veřejném prostoru a o dějepisné vzdělávání. Konkrétní badatelská témata a zaměření jsou specifikována v profilech jednotlivých pedagogů. Výzkumná činnost členů Oddělení se bezprostředně promítá do výuky, a to jak zaměřením jednotlivých výběrových seminářů, tak tématy bakalářských, diplomových či disertačních prací, jež dotyční badatelé vedou." Z tematických okruhů zde realizovaného výzkumu lze v dané souvislosti akcentovat především: „*Vývojové proměny české historiografie 19. – 20. století, Soudobé historiografické myšlení v souvislosti s proměnami společenských věd a společenskovědního diskursu*, *Paměťová studia* a *Soudobá historická kultura a dějiny ve veřejném prostoru"*.

historické kontinuity bylo v dané oblasti zásadně narušeno a regionální historiografie byla konfrontována s nelehkým úkolem reagovat na starší inpretační schémata, která byla vůči dominantnímu českému *master narativu* často subversivní a do značné míry zideologizovaná.

V rámci navazujícího magisterského studia jsem se specializoval na problematiku stavební historie, kde jsem kromě předchozích poznatků z historie, dějin architektury a umění získal možnost podrobného vhledu do oblasti proměn stavebních technologií a konstrukcí, jakož i metodiky stavebně-historického průzkumu. Z tohoto zaměření pak pramení zvýšený důraz na výpověd hmotných pramenů, stejně jako vědomí hluboké provázanosti historického narativu se společenským kontextem. V neposlední řadě lze z tohoto faktu odvodit badatelské zameření na region západních (respektive severozápadních) Čech.

Vzhledem k interdisplinárnímu založení mého studia jsem si již v této době začal hlouběji zabývat otázkou vzájemného vztahu a metodologického ukotvení jednotlivých historických věd. Z tohoto důvodu jsem pokračoval ve studiu na Univerzitě Karlově v Praze, kde jsem po úvodním bakalářském studiu historie pokračoval navazujícím magisterským studiem v *semináři teorie, metodologie a dějin dějepisectví*. V jeho rámci jsem se specializoval na problematiku středověké kolonizace, která byla pro pochopení dominantního historického narativu severozápadních Čech klíčová. Mým úmyslem bylo teoreticky ukotvit svá dosavadní kulturně-regionalistická studia této oblasti. Na popud pana profesora Žemličky jsem pak ve studiu této problematiky pokračoval i v rámci doktorského studia.

Výše uvedené problematice jsem se však nevěnoval pouze v rámci studia, ale souběžně jsem profesně působil na poli ochrany kulturního dědictví a státní památkové péče. Po úvodní praxi na Magistrátu města Karlovy Vary jsem nastoupil do nově zřízeného pracoviště Národního památkového ústavu v Lokti. Zde jsem postupně prošel pozicemi terénního památkáře, specialisty na průzkumy historických staveb, vedoucího oddělení specialistů až po zástupce ředitele zodpovídajícího za širokou agendu rekonstrukce historických staveb, restaurování uměleckých děl, územního plánovaní, archeologických a stavebně historických průzkumů.

V rámci těchto průzkumů jsou často aplikovány nové technologie a postupy, které jsou (často prvoplánově) vnímány jako progresivní. V dílčích aspektech mohou bezesporu zásadním způsobem přispět k posunu obecně historického poznání či k přehodnocení dosavadních badatelských výstupů. Neméně důležitá je však otázka přehodnocení často výrazně ideologicky (de)formovaných starších modelů historického bádání, či naopak navázání na později neprávem opomíjené výzkumy a výkladové vzorce.

Práce tak vznikla především z vědomí nutnosti zasazení dílčích poznatků aktuálního výzkumu do širšího referenčního rámce. Neméně důležitá pak byla potřeba revize některých starších interpretačních schémat regionální historiografie a vědomí nezbytnosti jejich implementace do obecně sdíleného (smysluplného) historického narativu. V neposlední řadě pak toto úsilí formovalo hluboké přesvědčení o bezprostřední provázanosti těchto pouze zdánlivě odtažitých otázek s každodenní realitou zdejší společnoti.

Při hodnocení dopadů středověké kolonizace nás stále provázejí zděděné otázky svou podstatou svázané s národnostními spory 19. a první poloviny 20. století. Bližší pohled dokonce ukazuje, že před sebou máme vlastně dva různé tematické okruhy. Prvý okruh se obrací k poznání a pochopení *středověkého sídelního vývoje*. Druhým okruhem vstupujeme do světa *středoevropských národních kontroverzí* 19. a prvé poloviny 20. století, kdy se vzdálená historická kapitola stala vyhledávaným zdrojem ideologické výzbroje.[17]

Při zpětném popisu *vývoje dějin středověkého osídlení* coby specifické medievistické dispiplíny však tyto dva okruhy nelze striktně oddělit, neboť při studiu dějin vědy a historiografie zvláště je vývoj dané disciplíny pevně svázán se společenským a politickým kontextem, v jehož rámci byla rozvíjena a provozována. Tato premisa ve zvýšené míře platí pro 19. a 20. století, které je hlavním obdobím mého badatelského zájmu. Předmětem předkládané práce jsou tedy *Dějiny středověkého osídlení* definované jako historická, či v užším slova smyslu medievistická disciplína, zabývající se primárně procesem *rozšiřování středověké sídelní Oikumeny*, tedy popisem proměn rozsahu trvale obydleného území. Dalším předmětem jejího zájmu jsou *strukturální změny středověkého osídlení*, tedy procesy a vývoj, jímž prošla evropská středověká sídliště. V minulosti byly tyto otázky nazírány převážně optikou problematiky nazývanou *středověkou kolonizací*, ale také *kolonizací velkou*, *východní*, či *německou*. V novější době se pak mluví o *sídelní výstavbě*, *budování země* či *velké středověké změně* (respektive *transformaci*). Pokud bychom se uchýlili k termínu, který používala doba, v jejímž rámci daný proces probíhal, bylo by na místě mluvit o *Melioratio terrae* (*zlepšování země*). Právě sémantickým posunům těchto pojmů v souvislosti se změnami společenského kontextu bude věnována pozornost. Druhým tematizovaným okruhem je *česká historiografie* jako *věda* ukotvená v širším *společenském kontextu.* Vztah mezi historiografickým diskursem a společenskou situací vyplývá mimo jiného z postavení historiků v rámci dané společnosti, respektive ve způsobu jakým oni sami tuto pozici definují. Historiografie vždy plní určitou společenskou objednávku a v závislosti na ní volí své cíle, jejichž naplňováním zpětně legitimizuje své postavení v rámci této společnosti. Tento vztah je tedy ve své podstatě ambivalentní povahy, přičemž jeho oboustranné dopady jsou při zpětném pohledu jasně patrné[18].

Specifický *oborový diskurs* zkoumané *vědecké disciplíny* tedy představuje v daném smyslu *text,* který je podrobován *analýze*. Na následujících stránkách se budu ptát po proměnách tohoto diskursu: Tedy jaké otázky a badatelské cíle si daná disciplína kladla? Jak na tyto výzvy odpovídala? Pomocí jakých metod tak činila? Jaké prameny a metody užívala? *Česká (bohemikální*) *historiografie* ukotvená v konkrétní historické situaci a vytvářející specifickou *historickou kulturu* pak představuje *kontext*. Při stanovení povahy historiografického diskursu v jednotlivých historických obdobích je vyžíváno sekundární literatury zabývající se touto

[17] J. KLÁPŠTĚ, *Svědectví o proměnách české země*, Vesmír 76, 343, 1997/6. Viz https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/1997/cislo-6/svedectvi-promenach-ceske-zeme.html. [cit, 5. 6. 2020].

[18] Srovnej J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny*. *Několik poznámek k postmoderní diskuzi,* in: Kultura jako téma a problém dějepisectví, Brno 2006, s. 37.

problematikou.[19] Další oblastí badatelského zájmu je i aplikační rovina zkoumaného předmětu projevující se především jeho vlivem na formování *kolektivních identit,* či v užším slova smyslu představ *národních společenství* obyvatel českých zemí.[20]

V této souvislosti se zaměřím na analýzu *textů* a *obrazů*,[21] jejichž pomocí historiografie budovala historické vědomí a povědomí tehdejší společnosti, které sloužilo jako její referenční rámec.[22] V této souvislosti mám na mysli především přenášení historiografických konceptů do *umění*, *politiky* a *školní výuky*. Můžeme se tedy ptát: *K čemu dané příběhy sloužily? O čem měly vypovídat? Co měly dokazovat? A co dnes? Potřebujeme je stále? Ze stejných důvodů nebo z jiných? A jakou formou by k nám měly vlastně promlouvat?*

Z hlediska časového vymezení bude primárně sledován *moderní historiografický diskur*s, tedy období od profesionalizace dějepisu a konstituování historiografie jako samostatné společenské *vědy*. Slovy M. Foucalta lze toto stádium označit jako *překročení prahu epistemologizace*.[23] Starší, již v minulosti synteticky zpracované zhodnocení by mělo sloužit jako úvod sloužící pro hlubší pochopení dějinných souvislostí utváření moderní české historiografie a proměny konceptualizace sídelně-historického bádání.[24] V této souvislosti hraje stěžejní úlohu výše zmíněná otázka vzájemné vazby mezi utvářením kolektivních identit a proměnami studia dějin středověkého osídlení.[25] Touto skutečností je ovlivněna zvolená periodizace sledující tradičně zažité schéma českých politických dějin. Tato periodizace pochopitelně představuje konstrukt značné interpretační síly. Jeho nespornou výhodou však je, že umožňuje srovnání české a německé jazykové větvě bohemikální historiografie od doby

---

[19] Viz např. M. HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie" v tzv. „filozofii dějin"?*, in: Ideje-dějiny-společnost. Studie k historické sociologii vědění, Brno 2010. B. ANDERSOHN, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

[20] Viz B. ANDERSOHN, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

[21] K definici a vzájemnému vztahu uvedených pojmů (*text – obraz*) viz Z. VAŠÍČEK, *Archeologie historie, minulost,* Praha 2006.

[22] Viz např. B. ANDERSOHN, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

[23] Nastává tehdy, *když se v průběhu fungování diskursivní formace oddělí soubor výpovědí, jenž usiluje (i když neúspěšně) o prosazení norem verifikace a koherence a vykonává vzhledem k vědomí dominantní funkci.* Viz M. FOUCALT, *Archeologie vědění*, s. 278; Na tuto paralelu poukazuje J. Horský, podle kterého by „Bylo možné zvažovat, jakou měrou by se toto Foucaltovo vymezení překročení prahu epistemologizace překrývalo v rámci dějin dějepisectví s tím, co bývá dnes obecně označováno jako *profesionalizace* dějepisu". Viz J. HORSKÝ, *Místo velkých teorií v historických vědách*, s. 19.

[24] J. ŽEMLIČKA, *Markomané, Němci a středověká kolonizace. (K historiografii jednoho problému české medievistiky).* ČČH 97, 1999, č. 2, s. 235 – 272.

[25] I tato otázka byla předmětem historické reflexe. Převážně však v menších statích a spíše v polské než v české historiografii. Viz například. D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii,* Poznań – Marburg 2004; TÝŽ, *Středověká německá kolonizace a kolonizace na německém právu v Čechách z pohledu německých medievistů z českých zemí.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 107 – 118; V. BELLING, *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*, in: Místa paměti česko-německého soužití, Collegium bohemicum 2010, s. 69 – 80 Historické reflexi dané problematiky bude věnována samostatná kapitola.

jejich vzniku, a to v časově srovnatelných obdobích. Pro srovnání obou jazykových větví by měla být použita *komparativně-vztahová metoda*[26] analyzující jejich reciproční vztahy a vzájemný vliv. Kromě problematiky kulturního transferu zaměřeného na přejímání a modifikace metodických a metodologických impulsů by jejich komparací mělo dojít k rozkrytí jejich antagonisticko-komplementárního vztahu. Důležitý je tu předpoklad společeného rámce, který se postupně proměnoval od „zemského" pojetí historie sdíleného prostoru po „národní" pojetí zaměřené na minulost vlastní národní komunity. Časové dělení pak sleduje tradiční referenční rámec českých politických dějin, který je důležitý pro analýzu vlivu různých historiografických koncepcí na společnost a politiku, zpětně formujících povahu historického výzkumu. Základním smyslem předkládané práce ale není pouhá analýza dosavadního stavu bádání, nýbrž postížení perspektiv budoucího vývoje a to jak v teoretické, tak aplikačnící rovině včetně námětů konkrétních badatelských záměrů.

1.1.1 Výchozí předpoklady a vstupní otázky

Prvním apriorním předpokladem této práce je víra ve smysluplnost historického poznání. Tato víra není sama o sobě ani *přirozená* ani *logická*, ve smyslu vědecky definovaného axiomu, ale je třeba jí argumentačně zdůvodnit (zvláště při zohlednění řešeného tématu spadajícího do oblasti dějin dějepisectví).[27] Z mnoha způsobů, které se o to pokusily, je možné se přiklonit k názoru, že základní vlastností lidského mozku, něco co by šlo nazvat antropologickou konstantou, je *zvídavost* a *vědomí vlastní existence v plynutí času* a *sledu změn od minulosti k budoucnosti*. Historie je pak „vědeckou" odpovědí na tyto potřeby, neboť se snaží kvalifikovaným způsobem *zprostředkovat vztah mezi minulostí, přítomností a budoucností*.[28]

Dalším nezbytným krokem je definice *předmětu*, *prostředků* a *cílů* daného historického výzkumu. Jak již bylo řečeno, *předmětem* předkládané práce je *studium středověkého osídlení* a jeho proměny v závislosti na *společenském kontextu*. Pokud přijmeme výše nastíněnou tezi o sociální ukotvenosti vědeckého výzkumu, je namístě otázka po povaze společenské

---

[26] Tato metoda nabyla od šedesátých let 20. století v evropské historiografii značného významu a postupně se etablovala jako jedna z důležitých metod historického výzkumu. Viz např. M. MIDDELL, *Konjunkturen des Vergleichs im 20. Jahrhunder*t. In: Der Vergleich –Eine Methode zur Förderung historischer Kompetenzen. Ausgewählte Beispiele, Ed. Waltraud Schreiber, Eichstätt 2005, s. 11–30.

[27] V této souvislosti je možné citovat dva výroky zpochybňující elementární smysl historického poznání. První z nich pochází od španělsko-amerického filosofa Georga Santayano (1883 – 1962): „*History is a pack of lies about events that never happened told by people that weren´t there*" [*Historie je snůška lží o událostech, které se nikdy nestaly, vyprávěných lidmi, kteří tam nebyli*]. Ačkoliv lze tento výrok vnímat jako poněkud přepjatý aforismus, ve vztahu užití historie k propagandistickým účelům nepostrádá jistou relevanci. Autorem druhého výroku je Henry Ford (1863 – 1947): „*History is more or less bunk, It´s tradition . We don´t want tradition. We want o live in the present, and the only history that is worth a tinnker´s damn is the historythat we make today"* [*Dějiny jsou více méně kravina. Jsou tradicí. Nechceme tradici. Chceme žít v přítomnosti a jediné dějiny, které stojí za nehet od malíčku, jsou dějiny, které tvoříme dnes*]. Viz F. KOUKOLÍK, *Češi. Proč jsme, kdo jsme – a jak dál?*, Praha 2016., s. 340.

[28] Viz M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy,* Praha 2018, s. 14. Dále srovnej. J. ŠTAIF, *Sociální a kuturní dějiny*, in: Kultura jako téma a problém dějepisectví, T. Borovský, J. Hanuš, M. Řepa (eds.), Brno 2006, s. 37.

objednávky, kterou je tento výzkum podmíněn. Můžeme se tedy ptát, kdo a za jakým účelem toto zadání formoval? Nakolik si byl své pozice vědom (intencionalita), či naopak nakolik bylo vědomí dobové a společenské podmíněnosti potlačeno zdáním nadčasové vědecké objektivity? Kde leží v této souvislosti hranice mezi angažovaností a ideologií? Jaké politické, sociální či kulturní cíle měl tento výzkum naplňovat? Jak vypadala konkrétní rovina aplikace jeho výsledků? Všechny tyto otázky mají nejen svou neoddiskutovatelnou relevanci v rovině obecně historického poznání, ale i hluboký smysl s ohledem na současný stav dané vědecké disciplíny a stávající společenský kontext.

Prostředkem daného výzkumu je *diachronní analýza* proměn daného oboru, sloužící nejen k „vysvětlení" stávajícího stavu, ale i k nastínění možností dalšího vývoje. Chce-li nějaká vědecká disciplína provést inventuru, jedním z možných způsobů jak to udělat, je ohlédnout se do vlastní historie. Dosáhnout objektivního popisu jejích proměn je však velice obtížné, neboť je-li autor popisu sám v dané disciplíně činný, s největší pravděpodobností bude stoupencem té či oné „školy" a jeho pohled tak bude zaujatý; a pokud se disciplíně nevěnuje, nebude zase disponovat znalostmi, na jejichž základě lze v jejím vývoji odlišit podstatné od nepodstatného. Chceme-li tedy psát historii vědecké disciplíny, či vědeckého oboru, musíme být připraveni klást této disciplíně otázky, jaké badatelé aktivně činní v tomto oboru běžně nekladou. Je třeba vykročit za předpoklady podporující určitý druh zkoumání a položit otázky, o které si možná samotná praxe přímo říká – jen tak bude možné určit, proč byl pro řešení určitých problémů zvolen konkrétní typ zkoumání.[29]

Je otázkou nakolik je možné dnešní stav odvodit coby nutný, či dokonce zákonitý výsledek předchozího vývoje. Konkrétně, zda prostý výčet badatelů, škol a směrů nás může přivést k odpovědi na otázku *proč* se danému tématu v současnosti věnovat a *jak* jej do budoucna uchopit. Pohled do historie nám však může dozajista ukázat, jaké otázky kladli své minulosti naši předchůdci, jaké odpovědi na ně dostávali a jaké závěry z těchto odpovědí vyvozovali. Jedná se ve stručnosti o problematiku *konceptualizace* této vědecké disciplíny v soustavě společenských věd a její společenské *aplikace*. Základním předpokladem je, že nahlédnutí do této problematiky může být pro další bádání v dané oblasti přinejmenším inspirativní.

Pro většinu německojazyčných obyvatel pak měl příběh *středověkého osídlení* krajiny, ve které žili, úlohu *zakladatelského mýtu.*[30] Ten odkazem na společný původ (a z něj vyplývající poslání) zakotvoval jejich sebeidentifikaci a do značné míry legitimizoval sociální postavení. Postupně (byť ne výhradně) byla v tomto prostředí konstruována koncepce sudetoněmeckého (kvazi)národa,[31] čímž se dále posílila potřeba obecně sdíleného obrazu společného původu

---

[29] H. WHITE, *Historický text jako literární artefakt*, in: Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje, Praha 2010, s. 105 – 106.

[30] Obdoba mytologického příchodu Čechů do Čech, Poláků do Polska. Viz D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů*, *Tři studie ke" starým pověstem českým"* Praha 2003.

[31] Slovníkem tohoto myšlenkového konceptu můžeme mluvit o národnostní skupině či dílčím národě (na úrovni Bavorů či Franků, respektive alpských či karpatských Němců) jako součásti jediného (velko) německého národa. „Etnogeneze" tohoto společenství však byla dokončena až po odsunu (vyhnání) německojazyčných obyvatel z českých zemí po druhé světové válce. Motiv exodu (či exilu), který byl jednorázový a v kolektivní

nově vytvářeného společenství. Po odmítnutí konkurenčního konceptu autochtonního původu německojazyčného obyvatelstva českých zemí, který nebyl akceptován většinou historické obce, byl tento obraz nalezen v příběhu vrcholně středověké kolonizace. Českojazyční obyvatele, kteří tento příběh sdíleli, z něj pak vyvozovali pocit „dědického práva" na zemi vycházejícího z postavení „prvorozeného" národa. Také v tomto konceptu má tedy daný konstrukt svou nezastupitelnou úlohu v rámci negativního vymezení se vůči *těm druhým* (kolonistům). V procesu utváření obou národních identit (coby představ společenství) tak daný příběh do značné míry plnil *normativní funkci.*

Ve zkratce tedy můžeme formulovat dvě základní otázky: *Jak byly zkoumány, re-konstruovány a interpretovány dějiny středověkého osídlení? (text) a Proč právě tímto způsobem (kontext).* Při výše zmíněném postulátu, že minulostí se zabýváme pro budoucnost, pak můžeme tyto otázky přeformulovat ve smyslu *Jak pojmout dějiny středověkého osídlení dnes* (respektive zítra) a *proč právě tak*? Mojí snahou je tedy postihnout moderní historiografickou *reflexi* událostí, souvisejících s transformačním procesem českých zemích v období vrcholného středověku. Nejde mi tak primárně o naplnění pojmu samého, ale o zmapování toho, co by se dalo nazvat jeho *druhým životem*. Kolonizační příběh se vždy odvíjel od potřeby legitimizace aktuálních politických cílů a v *historickém narativu* obyvatel českých zemí měl velmi silnou pozici. Do značné míry polarizoval zdejší (jazykově rozdělenou) společnost. U jedněch fixoval představu *prvorozeneckého práva* opravňující je k politické dominanci, u druhých představu *zděděných výhod* opravňujících je k témuž. V konfrontaci *s aktuálními politickými postoji*[32] ji rozdělil na dva *národy*, jejichž politické aspirace se postupně dostávali do antagonistických pozic.

1.1.2 Vymezení referenčních oblastí

Teritorizace, tedy prostorové vymezení sledovaných oblastí, je z hlediska historického výkladu neméně důležitou interpretační otázkou než periodizace, tedy vymezení a rozčlenění časové. Zatímco časové vymezení je reflektováno jako závažné téma značné interpretační síly[33], otázka prostorového vymezení je tématizována méně.[34] Naopak i v novější historické

---

imaginaci nabyl kataklizmatických rozměrů, v něm tak hraje neméně důležitou úlohu než příběh příchodu. Svou úlohu však měly tyto představy i v rámci utváření konkurenčního (velko) rakouského konceptu. Otázce alternativních koncepcí kolektivních identit obyvatel českých zemí viz např. M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.

[32] Viz např. volba do frankfurtského parlamentu v letech 1848 – 1849, řešící podobu a rozsah budoucího německého státu včetně zapojení českých a rakouských zemí. A postoj české intelektuální elity k tomuto projektu (Palackého *psaní do Frankfurtu* coby programové vytyčení české politiky do r. 1918).

[33] Viz koncept Josefa Pekaře z roku 1931: O periodizaci českých dějin. K Pekařově periodizaci českých dějin viz *Z.* BENEŠ, *Pekařova periodizace českých dějin*, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, Bystrá n. J. 1994. Z novější světové literatury zaobírající se touto problematikou obecně srovnej např. J. LE GOFF, *O hranicích dějinných období*, Praha 2014. K různým pojetím periodizace např. heslo *periodizace českých dějin* v sociologické encyklopedii. Viz https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Periodizace.

[34] K těmto tématům se z hlediska konceptuálního uchopení historických syntéz a komparativních dějin vyjadřovali především Jan Křen a Miroslav Hroch. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013.

literatuře jsou často s odzbrojující samozřejmostí ahistoricky projektovány mladší sídelní útvary do starších dob.[35]

Z hlediska vymezení referenčních oblastí je třeba vzít v potaz především následující faktory. Prvním krokem je zjištění, jak jsou zpracovány dějiny jednotlivých teritoriálních celků. Pro zkoumanou otázku povahy dějepisného výzkumu a sociálního kontextu je zásadní (nikoliv však jedinou) oblastí historická syntéza.[36] Z hlediska historické kritiky je důležitou otázkou intencionalita historického díla. Z tohoto úhlu pohledu je důležité alespoň rámcově určit, jakou představu měli autoři o vztahu historické vědy ke společenské situaci, v níž své dílo tvořili, tedy představu o společenském poslání své práce. Tedy pro koho psali a jak chtěli názory svého čtenáře formovat. Zde se nabízí zhruba tři následující scénáře: Za prvé šlo autorovi o „čistou vědu", tedy o hlubší poznání chodu dějin, tedy o příspěvek k obecně humanitní vzdělanosti. Za druhé chtěl autor přispět k poznání minulosti širšího celku – například dějinami regionu k dějinám národa, dějinami národními k dějinám evropským. Za třetí chtěl autor vytvořit obraz, který bude uložen do kolektivní paměti skupiny, jejíž dějiny napsal, a působit tak na zrod, respektive posílení kolektivní identity příslušníků určitého celku. Z teritoriálního hlediska je možné rozlišit několi pater syntéz, přičemž syntézy dějin několika menších celků se mohou stát základnou pro syntézu celku většího.[37]

V případě sledování *dějin středověkého osídlení* v kontextu *české historiografie* jsou přirozeným polem, na němž je třeba tuto problematiku sledovat, *české země*. Otázka jejich geografického vymezení je pouze zdánlivě paradoxní. Ačkoliv hranice Čech a Moravy, tvořící jádro dnešního českého státu, mají v evopském kontextu stabilní hranice, je nesporným, byť ne vždy plně reflektovaným faktem, že rozsah českého státu se v minulosti podstatně měnil. Dnešní stav je často projekován i do historických etap, kdy se český stát jak rozsahem, tak státoprávním uspořádáním lišil od stavu dnešního. Tyto faktory však měly často zásádní vliv na povahu popisovaných dějů.

M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018. V kontextu dějin umění se tomuto tématu v mladší české historiografické produkci věnuje například Milena Bartlová. Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění.* Studie z dějin dějepisu umění, Brno 2009, především s. 99 – 118.

[35] Viz například tzv. historické Chebsko, na které upozornil JAN HASIL, *Historické Chebsko – uměle zkonstruovaný historický region?*, in: Sborník muzea Karlovarského kraj, 21, Cheb 2013.

[36] Ta se podle Miroslava Hrocha vyznačuje následujícími znaky: 1. Jedná se o popis minulosti usilující o (zdánlivě) neutrální systematickou popularizaci poznatků z dějin jistého, zřetelně vymezené celku (země, národ, stát apod.); 2. Jsou hledány vnitřní souvislosti proměn zkoumaného celku, tedy kauzální vysvětlení sledu událostí, které měly určující význam na jeho současnou podobu (*explikace*); 3. Jedním ze smyslů takto uvářeného popisu je posilování kolektivní identity, tedy pocit sounáležitosti recipientů historického výkladu s celkem, jehož proměny jsou popisovány (*identifikace*); 4. Dalším z cílů výkladu je postižení jedinečnosti a osobitosti dějin daného celku (*individualizace*); 5. V neposlední řadě jde o zařazení dějin daného celku do širšího vývojového kontextu (*kontextualizace*). Miroslav Hroch chápe historickou syntézu v širokém slova smyslu jako žánr, v jehož rámci autor usiluje o cit: „*vytoření takového obrazu dějin, který bude uložen do kolektivní paměti skupiny, jejíž dějiny napsal, a působit tak na zrod, resp. posílení kolektivní identity příslušníků určitého celku, ať již to byl národ, město či region."* Viz M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, s. 119.

[37] Viz M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, s. 119.

Tzv. Vedlejší historické země (Slezsko a Lužice) a jejich specifické státoprávní postavení v rámci celku korunních zemí české historické povědomí reflektuje spíše výjimečně, a když tak pouze okrajově. Nejinak je to s menšími regiony jako Kladsko, Vitorazsko či Pirna s okolím, které ke středověkému českému státu rovněž patřívaly. Obdobně je tomu i v případě Chebska, regionu s proměnlivým rozsahem a specifickou tradicí, který se stal jedním z center německého nacionálního hnutí. Z kanonického obrazu českých dějin, tak jak se ustavil v průběhu 19. a 20. století, tyto oblasti vypadly převážně proto, že byly dominantně německojazyčné a nehodící se tedy do konceptu *národních dějin.*[38] Z těchto důvodů se k nim příliš nehlásilo ani Československo, jehož státní idea se od tohoto pojetí rovněž odvíjela.[39]

Ačkoliv je volba tohoto způsobu vyprávění v mnoha ohledech pochopitelná, nesla s sebou značná rizika, která se naplno projevila v průběhu nacionalizace společnosti v 19. a 20. století. Postupným rozdělením českých (bohemikálních) dějin došlo k vytvoření antagonistických *master narativů*, zakládajících odlišné kolektivní identity (národy) a konkurenčí politické cíle. Zdejší společnost tak byla nejdřívě rozdělena a následně polarizována, což vyústilo ve vzájemné animozitě zakončené bezprecedentním násilím genocidního charakteru. Je pochopitelně možné tuto problematiku vnímat i opačnou optikou, nicméně v daném případě nejde ani tak o kauzální vztah těchto jevů, ale o jejich provázanost a vzájemně se posilující vliv. Tento vývoj rovněž není specifikem českých dějin. Pouze v rámci jednoho státu demonstruje uskálí jednostranných interpretačních schémat a důsledky podcenění jejich společenských dopadů.

Historiografie jako intelektuální činnost naplňující na jedné straně společenskou (politickou) objednávku a na straně druhé požadavky formání vědeckosti se oběma těmto principům často fatálně zpronevěřila. Z hlediska „vědecké“ objektivity a verifikovatelnosti (respektive falzifikovatelnosti) svého výkladu se nejednou uchylovala k čistě propagandistickým postupům, a neméně často selhávala i ve své aplikované (etické) rovině, kdy místo poučené reflexe minulosti sloužící k odhalení možných rizik a nalezení inspiračních zdrojů, svedla společnost na scestí ústící do katastrofy, před kterou jí měla chránit (varovat). Je tedy na místě kritické zhodnocení jejich postupů zkoumající povahu a vliv výše zmíněné společenské objednávky, stejně jako teoreticko-metodologické ukotvení dané disciplíny v soustavě společenských věd. Smyslem tohoto zhodnocení je pak nastínění perspektiv dalšího vývoje.

Z periodicky se vracejících sporů a diskusí o smysl, či pojetí českých dějin mívala užitek spíše politika. Došlo tím k vyjasnění českých perspektiv v předvečer první světové války.

---

[38] Svého času „provokativní“ teze Dušana Třeštíka spočívající v tvrzení, že Palacký „vymyslel“ český národ tím, že sepsal jeho dějiny, mohla být krátce po roce 1990 vnímána jako originální nadsázska pouze v českém prostředí, nikoli v evropském kontextu, kde byl již v této době obecně přijímán názor, že národní dějiny byly konstrukcí vznikající v rámci procesu utváření národní identity.“ M. HROCH, *Hledání souvilostí, Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, s. 120.

[39] Po započtení těchto německy mluvících zemí a po odečtení Slovenska a Podkarptaské Rusi by padl legitimizační obraz historické dominance slovanských národů v čele s Čechy, od kterého se odvíjelo postavení československého národa jako vedoucího etnika ve státě. Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění, studie z dějin dějepisu umění*, Brno 2009, především s. 17.

Obdobná dymamika změn jako po „dlouhém“ 19. století však nastala i po krátkém století 20. a s ní i potřeba nových historických narativů reagujících na aktuální otázky doby.

Po rozpadu Československa a vzniku České republiky nabyla na důležitosti otázka historické kontinuity (obnoveného) českého státu a „státního“ národa. Obnovením státu v jeho historických hranicích byl (do jisté míry kompenzačně) akcentován jeho raně středověký původ (viz nově zavedený státní svátek sv. Václava jako tzv. „den české státnosti“). Logicky tak byla aktualizována otázka komplexnosti tradičního obrazu českých dějin a to obzvlášť v regionech dominantně osídlených do roku 1945-46 německojazyčným obyvatelstvem, jejichž obraz minulosti byl s panujícím českým *master narativem* obtížně kompatibilní (historicky zakládající jinou kolektivní identitu). Dalším faktorem způsobujícím změnu „společenské objednávky“ pak byla realizace krajské reformy, která na území těchto krajů zavedla politickou samosprávu vyžadující jistou míru identifikace obyvatelstva s tímto celkem. Ta se však neobejde bez historické reflexe regionálních dějin. Jejich dosavadní zpracování jsou však s dominujícím českým *master narativem* obtížně kompatabilní a vzhledem k poválečné diskontinuitě zdejšího osídlení je nutná jejich kritická revize. Třetím faktorem je pak pokračující politicko-hospodářská integrace evropského kontinentu, coby předobraz i reflexe světové globalizace, vyžadující organické začlenění českých dějin do dějin evropských (coby součásti dějin světových). Nejenom politická realita okolního světa, ale i vědecký diskurs, prošel zásadní proměnou. Má-li aktualizovaný historický narativ reflektovat soudobé vědecké metody nemůže z rozsáhlého celku vydestilovat jedinou formuli na způsob myšlenky humanitní nebo národní, která protne celé dějiny – historie je změna a proměny daností, v nichž národ musel v různých dobách existovat, proměny jeho samého a jeho vedoucích elit a v neposlední řadě i proměny historického poznání; to všechno se odráží i na změnách rázu českých dějin a na směru jejich toku.[40]

Z těchto důvodů opět stojíme před úkolem reinterpretace českých dějin reflektující jak aktuální společensku situaci, tak proměny oborového diskursu. Smysluplné národní dějiny však vyžadují zařazení do širších evropských a světových souvislostí, což není jen „modním prezéntismem evropsky integračního střihu“,[41] ale snahou o postižení adekvátních historických kontextů. Dějiny Evropy (či dokonce světa) však představují obtížný úkol, k jehož naplnění povede velmi dlouhá cesta.[42] Jedním ze způsobů, jak se k tomuto pojetí příblížit, je vložení středního článku, tedy dějin evropských makroregionů. [43] Na urovni státu, je pak vhodné zvážit relevanci regionalistických přístupů doplňujících syntetizující modely historického výkladu, coby předpoklad osvojení krajiny trpící ztrátou historické paměti.

---

[40] Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 17 – 19.

[41] Viz KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 347.

[42] Viz M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, s. 119. Dále srovnej P. MANNING, *Navigating World History. Historioans create a Global Past*. New York 2003.

[43] O jejich vymezení kromě výše zmíněného Jana Křena se pokusil například i Miroslav Hroch. Viz. M. HROCH, *Hledání souvilostí, Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, především s. 41 – 68.

1.1.2.1 *Evropa, Střední Evropa*

Evropa jako kontinent je tradičně definována kulturně (tedy i historicky) a teprve odvozeně geograficky. Základním problémem je tedy její vymezení, které je interpretačním aktem odvislým od aktuálního společenského a politického kontextu. V zásadě lze v tomto smyslu vymezit dva směry, subjektivizující a objektivizující.[44] První způsob vychází z předpokladu, že o Evropě lze hovořit od okamžiku, kdy se začala uplatňovat *představa* o ní (toto pojetí můžeme též označit za zrození *ideje* Evropy a lze jej aplikovat i na jiné pojmy podobného typu). Jméno samotné se sice zrodilo již v rámci řecké mytologie, ale omezovalo se oproti dnešnímu pojetí na podstatně menší geografický celek. Pojem pak prošel řadou konceptualizačních posunů a proměn a je do značné míry propojen s pojmem *Západ*, který byl chápán jako svébytný civilizační okruh, který se definoval především v opozici k *Východu*. Evropské kulturní povědomí se tak rodí především v konfrontaci s „jinakostí" okolního světa. Ačkoliv má tento způsob definice svou nespornou relevanci, z mnoha důvodů jej nelze absolutizovat.[45]

V tomto duchu můžeme sledovat jeho počátky od antických dob, kdy se v řecko-perských válkách ustavuje základní dualita mezi *Západem-Evropou* a *Východem-Asií*. Toto pojetí přešlo prostřednictvím helenismu, uchovávajícího v rámci svého kulturního synkretismu vědomí odlišnosti obou kulturních tradic i do reality římské říše.[46] V jejím rámci byl západo-východní dualismus postupně formulován politicky, kulturně jazykově i nábožensky.[47] Germánská království vznikající na území zapadní části říše původně jako foederátská uskupení se po jejím zhroucení snažila ve vzájemném boji restituovat římskou správu.[48] Tato snaha však byla, stejně jako podobný plán východního císařství, ve svém důsledku neúspěšná. Justiniánův pokus o obnovení římské říše vojenskou inetrvencí byl z politického hlediska efemerní a ve faktické rovině znamenal zásadní civilizační regres (především v Itálii), který

---

[44] Viz M. HROCH, *Hledání souvilostí. Eseje z komparativních dějin Evropy,* Praha 2018, s. 43.

[45] V případě, že bychom přijali zásadu, že teprve subjektitivní představa aktérů rozhoduje o existenci nějaké entity (v daném případě kontinentu), byla by zásadním způsobem relativizována například historické existence Asie či Afriky, protože subjektivní představa o jejich osobitosti se začala namnoze formovat až ve velmi pozdní době. Oproti tomu je zde objeketivní potřeba konceptualizace jejich starších dějin. Viz M. HROCH, *Hledání souvilostí,* Praha 2018, s. 43.

[46] Friedrich Heer klade počátky formování evropské kolektivní identity až do sklonku 2. století, kdy se podle podání Dia Cassia měli ve vojsku C. Septima Severa jasně vydělit legie ze západních provincií římské říše - *Evropané* proti orientálcům nazývaných *Syřané* (ti původně podporovali konkurenčního pretendenta císařské hodosti Gaia Pescennia Nigera). Viz F. HEER, *Evropské duchovní dějiny*, Praha 2000, s. 13.

[47] Z mnoha průvodních jevů lze zmínit kontinuální užívání řečtiny ve východních provinciích říše, správní reformy reflektující místní specifika, kulturní helenizace, ale například i rychlejší christianizace, která vyústila v bitvě na řece Frigidus. Ta znamenala nejen zásadní podlomení vojenské moci západní části říše (současníky byla srovnávána s bitvou u Cannae), ale zlomení posledního masivního pokusu o restituci tradičních římských náboženských schémat a definitivní politické rozdělení říše. To však bylo současníky vnímáno spíše jako administrativní opatření (v ideové rovině jednota říše i nadále trvala).

[48] Šlo nejen o podporu, či spíše toleranci většinového římského obyvatelstva, ale i otázku legitimity, respektive ideového zdůvodnění nadvlády jednoho z četných germánských království nad ostatními.

společně s rozbitím kulturní jednoty středomoří v důsledku muslimské invaze, je definovatelný jako faktický začátek „středověku“.[49]

Profesionální „historická věda“, respektive „zvědečtění“ starších historických přístupů[50] je do značné míry dítětem „modernizace“ 19. století, jejímž průvodním jevem byla i „nacionalizace“ společnosti.[51] Byly to národní státy a jimi placení dějepisci, kteří se ve zvýšené míře zabývali otázkou po společných dějinách kontinentu, jehož kulturní jednota byla v mnoha aspektech nepřehlédnutelná a obecně reflektovaná.[52] Dějiny Evropy, za jejíž atribut se považuje rozrůzněnost, jsou tak neustálou interakcí mezi celostním pojetím snažícím se o postižení historických proměn (kulturně vymezeného) kontinentu a tradiční (partikulární) formy historického přístupu (vyprávění) v podobě (jazykově vymezených) národních dějin. Třebaže se často jedná spíše o dějiny současných států projektované do minulosti, je to legitimní forma historické práce, kterou není možné ani žádoucí rušit. Jejich podobu ovšem současná věda často relativizuje a koriguje; snad všude procházejí zásadní renovací. V americké historiografii je zpochybňován výklad dějin USA optikou bílého anglosaského protestanta, v Británii ustupují anglické dějiny celistvým dějinám britským a španělská historie do sebe integruje i arabskou epochu. Obdobný problém má historiografie polská s dvojicí Polska a Rzeczpospolita, maďarská s dvojicí Uhry a Maďarsko. Také české dějiny mohou být jen obtížně redukovány na historii jazykově vymezeného „národa českého v Čechách a v Moravě“ (i když Palackého podání nebylo v tomto smyslu důsledné). Takovýto výklad by byl nejen neúplným, ale měl by i závažné dopady v aplikované státně-politické rovině. Delegitimizoval by českou státoprávní tradici nesenou jazykově českým národem a prakticky by odpovídal vyhroceným sudetoněmeckým interpretacím, činícím z českojazyčného obyvatelstva dílčí, sociálně degradovanou entitu bez politických tradic.[53]

---

[49] Periodizace tohoto období je tradičním polem různých interpretací odvíjejících se primárně od akcentování prvků historické kontinuity a diskontinuity. Jako počátek středověku tak může být použit výběrově rok 313 (legalizace křesťanství císařem Konstantinem), 324 přenesení hlavního města do Konstantinoole, 391 zákaz pohanských kultů, 393 zákaz olympijských her, 395 rozdělení říše, 410 způsošení Říma Alarichem gótským, 476 sesazení posledního západořímského císaře Romula Augustula. Otázka je, zda je akcentována kontinuita institucí a tradic, pohled současníků, či jiné objektivizující údaje. Viz např. E. KOHÁK. *Člověk dobro a zlo. O smyslu života v zrcadle dějin. Kapitoly z dějin morální filosofie*, Praha 1993, s. 107.

[50] Viz výše zmíněné Foucaltovo překročení „práhu epistemiologizace“.

[51] K této otázce je obsáhlá literatura, které bude na odpovídajících místech věnována náležitá pozornost. V dané souvislosti lze pouze poukázat na (schématický) rozpor mezi (radikálně) konstruktivistickým (Gellner, Andersohn) a primoordinalistických pojetím. Syntetickou pozici (s vložením řady přístupů modifikujících tyto záměrně polarizované interpretační roviny) se snaži zaujímat především Miroslav Hroch, který se snaží podrobně mapovat proměny evropského moderního nacionalismu ve vzájemné komparaci. V rámci této práce je dále primárně čerpáno s interpretací Jana Křena a pro starší období Dušana Třeštíka.

[52] Antická tradice (filosofie, latina a řečtina), umění (hudba, architektura, výtvarné umění), móda a design, věda a technika, politické instituce a společenské idee apod.

[53] V této souvislosti lze pouze poukázat na široce diskutovanou kritizovanou, nicméně v mnoha ohledech podnětnou interpretaci českých dějin z pera Jana Patočky rozlišující tzv. „malé“ a „velké“ české dějiny. Toto pojetí má řadu návazností, formujících historické vědomí české společnosti. Viz. J. PATOČKA, *Co jsou češi*, Praha 1992. PODIVEN, *Češi v zrcadle nové doby (pokus o zrcadlo),* Praha 1991. Ke kritickému zhodnocení

Pokud má být příběh českých dějin pravdivý, úplný a poučný (tedy smysluplný) neobejde se bez kontextů poskytujících dobově odpovídající dějinný, politický, hospodářský a kulturní rámec. Jinými slovy musí v politické rovině adekvátně obsáhnout všechny útvary, ke kterým český stát náležel.[54] V případě výkladu sledujícího proměny jiných struktur než politických (krajinný rámec, sídelní struktury) pak musí být zahrnut i horizont mnohem starší. Ačkoliv se toto konstatování může zdát samozřejmé až banální, je nutné si uvědomit, jak často bylo v rámci historického výkladu pomíjeno zapojení celku českých zemí do vyšších politických struktur, respektive jak rozdílné akcenty byly kladeny na různé aspekty této otázky, v jejímž rámci se velmi průhledně odráží česko-německý spor doprovázející výklad českých dějin po většinu 19. a 20. století.[55]

V moderní historiografii, jež čím díl více překračuje rámec národních dějin, ustupují dříve frekventované otátky soustředící se na národní specifika a nabývá na významu průzkum oněch faktorů, které moderné „češství" utvářely.[56] Ačkoliv mezi nimi budou dozajista faktory jedinečné, většina z nich se odrazila i v dějinách sousedních národů. V poslední instanci sdílejí totiž české dějiny rytmus evropských dějin. Ač poznatek, že jsme konec konců evropský národ, má primární význam, jedná se o poznatek přece jenom příliš obecný. Tomu odpovídá i jeho výpovědní hodnota, nemluvě o tom, že stávající pojetí evropské identity formované v západoevropském politickém (a tudíž do značné míry i historickém) kontextu má pro nás místy trpkou příchuť přezíravého pohledu „zemí civilizačně opožděných", respektive je založena na dichotomiii „zemí civilizace" versus „zemí barbarství", jak to vyjádřil H- Seton-Watson. Mezi „Skyllou" obecně evropského pojetí a „Charybdou" úzce vymezených národních dějin se však jeví možný průplav, tvořící pomyslný střední článek dějinných souvislostí a jejich poznávání. České dějiny se odehrávaly většinou na pozadí dějin středoevropských, které tvoří jejich přirozený referenční rámec.[57]

---

těchto obrazů Viz. E. HAHNOVÁ, *Češi o češích. Dnešní spory o dějiny*, Praha 2018, s. 33 – 88. Historické proměny „češství" tématizuje například i J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 13 – 68.

[54] Jde tedy nejen o dějiny říše velkomoravské (které jsou především v druhé polovině 20. století akcentovány), ale i říše (východo) franské a středověké říše římské. Pro mladší období postihující politický kontext dějepisných interpretací sledované otázky jsou neméně relevantní dějiny habsburské monarchie, Německého spolku, Československa, Velkoněmecké říše, sovětského bloku a pro dobu nejmladší i dějiny Evropské unie a Visegrádské skupiny. Požadavek zohlednění a kritické reflexe zapojení českého státu do těchto struktur se může zdát samozřejmý, při zpětném pohledu jsou však patrné zásadní rozdíly v jeho naplňování.

[55] Pouze namátkou: historický spor o postavení českých zemí v rámci středověké římské říše, vztah českého knížectví a německého království, vzájemné vazby jednotlivých českých korunních zemí apod.

[56] Termín „češství" byl přejat z výkladu Jana Křena, snažící se postihnou proměny dobového chápání kolektivní identity obyvatel českých dějin, včetně jeho proměnlivé charakteristiky ve zpětném pohledu historické perspektivy. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 20.

[57] Výjimku tvoří období komunistického režimu, kdy se Československo stalo „součástí tzv. „východního bloku", respektive celosvětově pojímaného „společenství socialistických států". Pro pojem *střední Evropy*, anebo *Evropy středovýchodní* platí pochopitelně totéž, co platí o termínu češstsví: v průběhu doby se přetváří a musí být stále znovu definován a aktualizován. Jedním ze středoevropských specifik byla historicky silná jazyková promísenost a pozice semiperiférie, jejímž dominantním dějinným motivem je programové

Pojem *střední Evropa* byl patrně poprvé užit na vídeňském mírovém kongresu, kdy byl takto označován prostor dnešního Německa a Beneluxu (*Europe intermédiaire*).[58] Spíše než politické uskupení je pojem „střední Evropa“ symbolem kulturní propojenosti dané oblasti v kontrastu s *Východem* reprezentovaném v dané době Osmanskou a Ruskou říší.

Střední Evropa podle *The World Factbook* (2009) *Encyclopedia Britannica* a *Brockhaus Enzyklopädie* (1998).[59]

---

dohánění vyspělejších oblastí evropského centra. Kulturní transfery pak dávají vzniknout specifikcým projevům středoevropské kultury, které jsou jako takové reflektovány a odlišují tuto část Evropy od jiných (např. Balkán, Balt, Skandinávie apod.). Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 23 – 24.

[58] K utváření tohoto pojmu srovnej např. J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 69 – 107. Dále srovnej M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, s. 52 – 68.

[59] Viz. https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C5%99edn%C3%AD_Evropa. [cit. 16. 2. 2019]

Do první světové války se lišil od *Západu* tím, že byl tvořený oblastmi relativního politického konzervatismu oproti liberalismu panujícímu ve Francii a Velká Británii. V 19. století, když se Francie stala republikou a Británie byla liberální parlamentní monarchií, zůstávaly Rakousko-Uhersko a Prusko (pozdější jádro Německé říše) konzervativními monarchiemi, ve kterých hrál ústřední roli dvůr a církev. Zároveň však byl politický a ekonomický systém těchto zemí odlišný od poměrů v Ruské říši či Balkáně ovládaném Osmanskou říší.

Dominantní roli ve vzájmné komunikaci zde hrála v průběhu 19. a první poloviny 20. století němčina a jí nesená německojazyčná kultura. Utváření novodobého německého národa a německého státu je v této v této době dominantním politickým motivem této oblasti. S ohledem na historickou tradici středověké svaté říše římské, která byla v rámci konstrukce německých národních dějin pojímána jako (první) „německý" stát, začalo v průběhu 19. století Německo samo sebe umisťovat v politickém a kulturním smyslu do „středové polohy" (*Mittellage*). V době první světové války pak vyvinulo koncept Německem ovládaného středoevropského prostoru, tzv. *Mitteleuropa*.[60] Po druhé světové válce se narušilo liberální a konzervativní rozdělení mezi Východ a Západ a bylo nahrazeno politickým rozdělením mezi demokraticky a autokraticky řízené země. V současnosti používání pojmu *střední Evropa* zažívá v souvislosti s rozšířením Evropské unie určitou renesanci.[61]

Pojmem střední Evropy se v 50. letech 20. století zabýval polský historik Oskar Halecki. Definoval ji jako zónu přechodu mezi Západem a Východem a dokonce navrhl vnitřní rozlišení na *West* a *East Central Europe*. Během studené války však upadly tyto pojmy v podstatě do zapomenutí. Na světlo světa se vrátily až v 80. letech, kdy se jimi začali zabývat

---

[60] Viz F. NAUMANN, *Mitteleuropa*, Volksausgabe mit Bulgarien u. Mitteleuropa, Verlag von Georg Reiner, Berlin 1916. Dále srovnej R. JAWORSKI, *Friedrich Naumann a Češi*, In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, Matice Moravská s. 200. J. KOŘALKA, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*, Dějiny a současnost č. 1/2003. J. TRAVNÍČEK, (Ed.)., *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*, Brno 2009, s. 248-251.

[61] Z hlediska této práce jsou inspirativní především přístupy a vymezení střední Evropy z pera Jana Křena, Miroslava Hrocha, Dušana Třeštíka, Josefa Žemličky a Miloše Havelky. Z obsáhlé literatury pouze výběrově J. KŘEN, *Dvě století střední Evropy,* Praha 2006. M. HROCH, *Hledání souvislostí - Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018. D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny*, Praha – Litomyšl 1999. J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru Přemyslovské epochy*, Praha 2014. M. HAVELKA, *Ideje – dějiny – společnost: Studie k historické sociologii vědění*, Brno, 2010. Miloš Havelka ve své úvaze o vymezení střední Evropy ve 20. století konstatuje: „To, co všechny středoevropské mentální mapy střední Evropy 20. století vzdor všem odlišnostem konec konců spojovalo – polské historicky akcentované intermarium, maďarský spíše politologicky vnímaný karpatský oblouk, český mocenskopoliticky stále ohrožovaný pás malých národů mezi Německem a Ruskem a koneckonců také rakouskou kulturně produktivní K. und K. monarchii atd. –, byla před rokem 1989 nepochybně touha střední Evropu, vnímanou jako prostor hranic, zdí, zmařených šancí a konečných stanic, osvobodit především politicky a potom, až to bude možné, spojit s Evropou západní. Nicméně dnes se ve většině středoevropských zemí střední Evropa proměnila v pouhý ‚historický region', tj. vždy časově i prostorově velmi konkrétně definovaný předmět historického zájmu, v ideálně typicky konstruovanou badatelskou perspektivu, případně v prostředek transnacionálního kontextování a komparování historicky individuálních kulturních, politických a sociálních konstelací" Viz M. HAVELKA, *Ideje – dějiny – společnost*, s. 216.

maďarští, českoslovenští a částečně polští disidenti.[62] Jiní autoři zpracovali problematiku středoevropského regionu pod jinými názvy. Maďarští historici Ivan Bérend a György Ránki, podobně jako britský profesor Hugh Seton-Watson spojili tři středoevropské země (Polsko, Československo, Maďarsko) s Balkánem a tento region jmenovali *Eastern Europe*. Jiní autoři navazují na Masarykovu koncepci střední Evropy jako prostoru mezi Německem a Ruskem a k těmto zemím připojují též Pobaltí, Finsko a na jihu Turecko. Pouze Antony Polonsky a Jan Křen řadí ke středoevropské trojici Polsko, Československo a Maďarsko i Rakousko, zatímco kupříkladu Piotr S. Wandycz v tomto souhrnu německojazyčné země pomíjí. Politolog Oskar Krejčí analyzuje pojetí střední Evropy s Německem i bez Německa a člení ji na severní, vnitřní a jižní zónu od Severního a Baltského moře po moře Egejské a Baltické.[63]

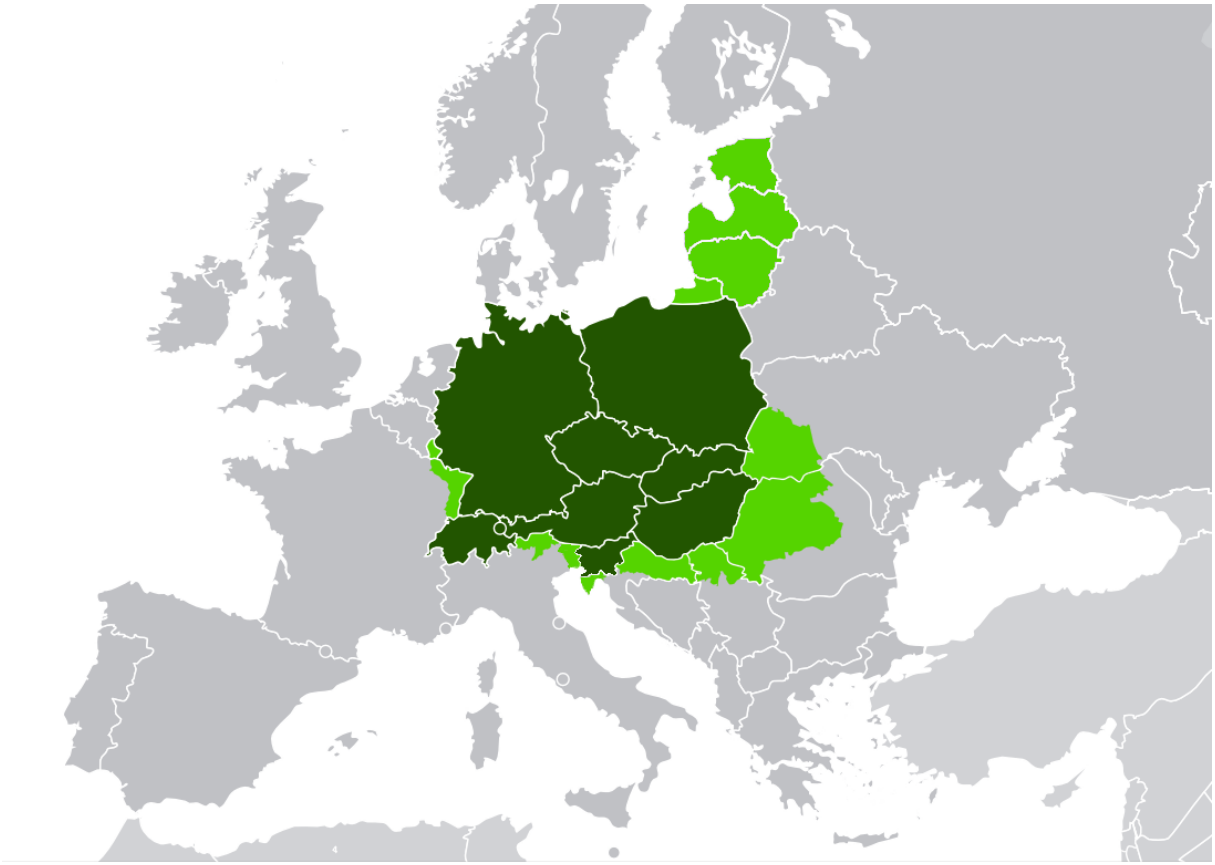

Střední Evropa podle P. Jonese (Leibniz Institute for Regional Geography). Řada zemí v této oblasti spadala v minulosti pod Německé císařství, Rakousko-Uherskou monarchii nebo polsko-litevskou unii; tudíž mají dodnes vzájemné historické a kulturní vazby.[64]

---

[62] Za všechny je možné zmínit ve Francii žijícího Čecha Milana Kunderu, Maďara György Konráda, litevského Poláka Czesława Miłosze, Václava Havla a další. Charakteristický byl v tomto smyslu Kunderův *epos Únos Evropy*, který obhajoval kulturní svébytnost této části kontinenty, cizost vůči Rusku, pranýřoval nezájem Západu na jejím úpadku a ostře kritizoval ztotožňování Evropy jen s její západní částí. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 69. V rámci této publikace srovnej především s. 69 – 107.

[63] Viz. https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C5%99edn%C3%AD_Evropa. [cit. 6. 8. 2019].

[64] Tmavě zelená barva značí politicko-kuturní hledisko, barva světle zelená pak hledisko historicko-kulturní. Mapa převzata z: https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C5%99edn%C3%AD_Evropa z [cit. 6. 8. 2019].

Pojem střední Evropa, tak v sobě skrývá řadu rozměrů a více, či méně skrytých významů. Německá geografická škola v minulosti chápala „*Mitteleuropu*“ primárně jako prostor na východě, který by byl vhodný k rozšíření německého kulturního a mocenského vlivu. Navazovala na pangermánské teze o pradávné snaze německého národa k rozšíření německého kulturního a mocenského vlivu. V poválečné době se střední Evropa profilovala jako geografický kulturní a historický celek propojený novodobými osudy. Otázkou je však nalezení adekvátního pojmu maximálně reflektující středověkou realitu.

65

[65] Jedno z možných rozdělení Evropy na makroregiony, tvořících článek spojující interpretační hledisko zemské, či státní s celkem evropských dějin. K tomuto srovnej např. J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen,* Praha 2013, s. 349 – 350. V tomto smyslu lze uvažovat o výkladové linii spojující hledisko lokální – regionální – zemské – státní – makroregionální – kontinentální – globální. Spojnice mezi těmito rovinami

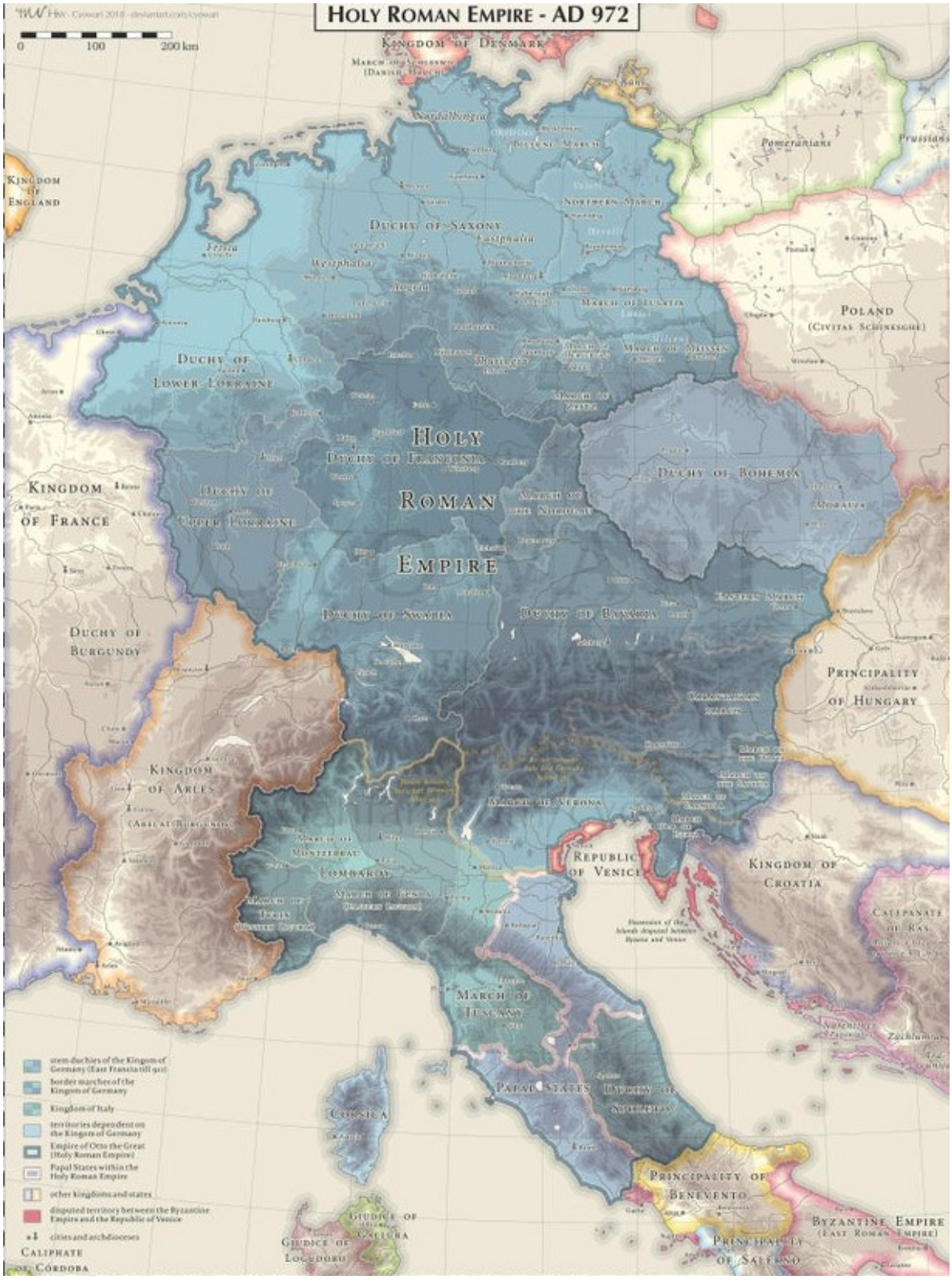

66

mohou být pochopitelně různé (např. příčiny mongolské expanze a její dopad na středověké osídlení Evropy).

66 Zobrazení *Říše římské* (*Imperium Romanum*) v 10. století (označení svatá se objevuje až ve 12. století. Zdůrazněno autonomní postavení Království Arelatského a Lombardského, papežského státu, knížectví

67

Otázka adekvátního kontextu popisovaných procesů, nabývá na závažnosti právě při konfrontaci s interpretačními schématy národních a zemských dějin. Některé regionální jevy jsou pochopitelné pouze v rámci jejich zasazení do podstatně širších souvislostí. Typickým příkladem může být problematika *ministeriality* představující jeden z klíčových faktorů při zkoumání dějin osídlení vrcholně středověkého Chebska a částečně i sousedního Loketska. Národní či zemská optika při interpretaci tohoto jevu do značné míry selhává. Teprve zasazení do kontextu univerzalistických aspirací Hohenštaufské dynastie a úloha ministeriální správy při prosazování jejich nároků staví tuto problematiku do uchopitelnější perspektivy.[68]

(vévodství) českého, Toskánské a Spoletského. V rámci Království Německého (Regnum Teutonicum) zůrazněna jednotlivá „kmenová" vévodství (jejich správa však byla centralizována již za Franské vlády). Vévodský titul, latinsky dux, původně označoval vůdce vojenské družiny zabývajícího se profesionálně dobýváním, který fungoval vedle kmenového krále pro mírové období, latinsky zvaného rex. Nyní vévoda funguje i v mírovém období a označuje šlechtice, který je pověřen správou území pod vrchním vládcem (králem nebo císařem). Čtyři až pět vévodství v této době tedy tvořilo v součtu jednu Východofranskou říši. Viz https://www.reddit.com/r/MapPorn/comments/cjpenq/holy_roman_empire_ad_972_2972x3958_oc/. [cit. 17. 12. 2020].

67 Teritoriální rozsah středověké (Svaté) říše římské v době vlády (Hohen) Štaufské dynastie 1155 – 1268 zakreslený na pozadí dnešního politického rozdělení Evropy. Přídomek *Svatá* byl k návzvu říše připojen právě v této době Friedrichem Barbarosou, který tak demonstroval svou superioritu nad církevní mocí. Viz heslo *Holyroman empire* na wikipedii https://en.wikipedia.org/wiki/Holy_Roman_Empire. [cit. 6. 8. 2019].

68 V této souvislosti je možné zmínit například úlohu ministeriálů při prosazování štaufké moci v Sicilském království, či porovnat jejich sídla formovaná tradicí štaufské dvorské huti s dochovanými analogiemi

DAS HEILIGE RÖMISCHE REICH
um 1400
Askanier
Habsburger
Luxemburger
Mecklenburg (Obodriten)
Schauenburger
Wettiner
Welfen
Wittelsbach Pfälzische Linie
Wittelsbach Bayerische Linien
Zähringer
Geistliche Gebiete
Reichsstädte
Nicht darstellbare Kleinstterritorien
Grenze des Heiligen Römischen Reiches
Kondominate sind als schraffierte Flächen dargestellt
Kilometer
KÖNIGREICH DÄNEMARK
OSTSEE
NORDSEE
GROSSFÜRSTENTUM LITAUEN
GEBIET DES DEUTSCHEN ORDENS
Bistum Camin
Herzogtum Pommern
Mark Brandenburg
KÖNIGREICH POLEN
Herzogtum Schlesien
Königreich Böhmen
Mgft. Mähren
KÖNIGREICH UNGARN
KÖNIGREICH FRANKREICH
Herzogtum Österreich
Hzgtm. Steiermark
Kärnten
Gft. Cilli
Hzgtm. Krain
Gft. Tirol
Patriarchat Aquileja
Bm. Trient
Gft. Görz
Adria
Venedig
Florenz
KIRCHENSTAAT
KGR. NEAPEL
REP. RAGUSA
Ligurisches Meer
Provence
Savoyen
Mailand
Genua
Grafschaft Savoyen
Burgund
Grafschaft Flandern
Brabant
Hennegau
Luxemburg
Herzogtum Lothringen
Pfalz
Württemberg
Bayern-München
Bayern-Landshut
Bayern-Ingolstadt
Bistum Münster
Bistum Basel
Bistum Trient
Bistum Salzburg
Erzbm. Bremen
Erzbm. Magdeburg
Hzm. Sachsen
Hzm. Braunschweig-Lüneburg
Hzm. Westfalen
Hzm. Geldern
Hzm. Jülich
Hzm. Berg
Hzm. Kleve
Hzm. Mecklenburg-Schwerin
Hzm. Mecklenburg-Stargard
Hzm. Pommern-Stettin
Hzm. Pommern-Wolgast
Hzm. Pommern-Stolp
Hzm. Pommern-Rügenwalde
Hzm. Sachsen-Lauenburg
Hzm. Sachsen-Wittenberg
Hzm. Bayern-Straubing
Hzm. Bayern-Landshut
Hzm. Bayern-Ingolstadt
Hzm. Bayern-München
Hzm. Bayern-Landshut
Hzm. Bayern-Straubing
Hzm. Bayern-Landshut
Hzm. Bayern-Landshut
Hzm. Bayern-Landshut

1.1.2.2 *České země, Čechy*

Soubor zemí, spadajících více či méně pod svrchovanost českého knížete a později krále byl pochopitelně v čase proměnlivý, ve svém jádru však pozoruhodně stálý. Hranice hlavní korunní země se pak za posledních tisíc let změnila jen nepatrně.[70] Avšak každá z těchto zemí měla v historii svá výrazná specifika. Pro současnou dobu je ovšem příznačná tendence k unitárnímu pojetí státního zřízení, které má při zpětné projekci sklon tato specifika z historického narativu (podvědomě) vytěsňovat.[71] Bezmála tisíciletá tradice jejich existence však setrvačností působí i dnes, kdy byly ze správní organizace značně necitlivě vymazány. Stávající historický narativ odvíjející se od současné státoprávní situace je tak často bezděčně bohemocentrický, založený na silném pojetí centrality s nízkou mírou reflexe regionálních specifik (nebo tak může být „periferní" optikou alespoň vnímán). Moravská problematika není v tomto pojetí příliš reflektována a Slezsko či Lužice jsou obvykle zcela opomíjeny, navzdory skutečnosti, že tyto země byly ve svazku s Čechami a Moravou stejně dlouho, nebo i déle než stojí mimo něj a v určitých momentech státních dějin hrály klíčovou úlohu.

Symptomatický je výše zmíněný případ Slezska. V období vrcholného středověku se jednalo o druhou největší korunní zemi. Její dějiny však byly do roku 1945 též integrální součástí německého historického narativu, a po druhé světové válce se staly součástí dějin polských. Pokaždé se přitom účastnily odlišné matrice konstrukce identit a historického vývoje.[72] Obdobný vývoj má i analogický případ Lužice. Toto konstatování však platí i pro další celky, které v minulosti tvořily součást českého státu (Braniborsko, Chebsko, Ašsko, část horní Falce zvaná Nové Čechy apod.). Specifický je pak případ oblastí mající v rámci dané země autonomní, či poloautonomní postavení (Kladsko, Loketsko), respektive zvláštní postavení v rámci výše popsaných samosprávných celků (Ašsko). Pro úplnost je pak třeba doplnit specifický případ tzv. německých lén Království českého (*feuda extra curtem*), které začleňovaly české země (respektive českého krále) do bezprostředního kontextu (vnitro)říšské politiky. Při opomenutí těchto specifických (regionálních) narativů se však komplexita českých dějin s trochou nadsázky redukuje na dějiny víceméně pražské.

Tímto se mimo jiné dostáváme rovněž k otázce reflexe zapojení českých zemí do širších politických vztahů odehrávajících se na evropském či středoevropském jevišti. Státoprávní

---

[70] Nejvýraznější je v tomto smyslu nejspíše ztráta Kladska ve *válkách o dědictví rakouské* v polovině 18. století. Ostatní změny (např. Donínsko, Žitava, České velenice apod.) jsou marginální.

[71] Zatímco v rámci českojazyčné větve bohemikální historiografie byl tento stav zapříčiněn především obrysem, který dal svému zakladatelskému dílu František Palacký, ani v rámci německojazyčné historiografie (kde by se to dalo s ohledem na jazykové poměry vedlejších zemí očekávat) nebyl stav bádání zásadně jiný. Podstatný rozdíl tu však přece jenom byl. Německojazyčné bádání, především v díle Konstantina Höflera zásadně neguje unitární (respektive bohemocentrické) pojímání českého středověkého státu, které mělo přirozený (především s ohledem na státoprávní argumentaci) ohlas v českojazyčném dějepisectví. K tomuto tématu viz V. ČERNÝ, *Česká koruna v pojetí českoněmeckých historiků ve druhé polovině 19. století*, in: P. Soukup – F. Šmahel, Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, Práce z dějin vědy 18, Praha 2004.

[72] Srovnej M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* studie z dějin dějepisu umění, Brno 2009, s. 109.

celky, jejichž součástí české země byly, ať už se jedná o Svatou říši římskou či habsburskou monarchii měly neméně proměnlivý územní rozsah a charakter než tomu bylo v případě českých zemí.[73] Provázanost dějin těchto celků s dějinami českých zemí (a naopak) je dalším aspektem, který byl v rámci *emancipačního* historiografického diskursu cíleně upozaděn.

Ještě složitější je to s etnickou a jazykovou situací. Snad s výjimkou nejstarších dob utváření českého národa a státu, nebyly české země nikdy v jazykovém smyslu výhradně „české".[74] Jazykové preference různých skupin obyvatelstva se od vrcholného středověku lišily v závislosti na celé řadě faktorů (stav, povolání, rodinné vazby apod.). Smyslem tohoto konstatování není zpochybňovat prvky kontinuity legitimizující stávající společenské struktury (a jejich prostřednictvím i stávající historiografický diskurs), ale upozornit na proměnlivost řady kategorií a pojmů. Jejich absolutizací a ahistorickým přenášením významů by totiž došlo k hrubému zkreslení obrazu historické reality, což by mimo jiné vedlo k delegitimizaci daného diskursu coby diskursu vědeckého.

V této souvislosti nejde pouze o zmíněné státní či církevní svazky s říší franskou, nebo římskou, popřípadě habsburskou monarchií apod. Po většinu své existence žili Češi na území svého státu promíšeni s Němci a Židy, pominout však nelze ani Italy (jejichž zastoupení v určitých profesích bylo v jistých dobách prakticky monopolní), později Slováky apod.[75] Od

---

[73] Tato problematika byla dobře patrná při pokusech o konstruování československých dějin. Po založení, respektive obnovení novodobého českého státu v roce 1993 jsou akcentovány motivy kontinuity a projekce stávajících státoprávních struktur do minulosti. Tento postup na jedné straně zásadně posiluje legitimitu státu, na druhou stranu zatemňuje jeho některé, v minulosti se výrazně uplatňující rysy (např. značnou autonomii jednotlivých zemí, jazykovou heterogenitu obyvatelstva, zapojení do širších politických struktur apod.).

[74] Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu / Jan Křen* (vyběr statí - sestavili a úvodem opatřili Jan Pešek a Jiří Vykoukal), Praha 2013, s. 20. O poměrech v těchto obdobích získáváme zprávy primárně prostřednictvím archeologických a jazykovědných výzkumů. Tyto sice dosvědčují v dané době kontakt různých jazykových a etnických skupin na našem území, interpretace těchto skutečností je však náročná a musí zohlednit nejen dobové politické a kulturní reálie, ale i mladší (často kontraverzní) historiografickou konceptualizaci tématu. Ta totiž na různých úrovních formovala nejen obecné historické vědomí a povědomí, ale do jisté míry proniká i do vědecky definovaného diskursu. Stručně ke stávajícímu zpracování dané problematiky (s odkazy na další literaturu) viz http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/01CS/01CS.htm. 20. 1. 2019.

[75] Ačkoliv se z určitého úhlu pohledu může toto konstatování jevit jako ahistorická projekce aktuálních sporů „multikulturních" a „identitaristických" postojů do minulosti (na způsob někdejšího přenášení národních, či třídních konfliktů), prostřednictvím přílišného akcentování vybraných rysů tehdejší společnosti na úkor jiných (například tlaku na náboženskou uniformitu), při bližším pohledu se tato dichotomie jeví jako nemístně vyhrocená. Je třeba si uvědomit, že rozrůzněnost a provázanost jazykových preferencí se sociálními faktory byl jev, pro většinu (nejen) českých dějin běžný. V dlouhodobé perspektivě se jeví jako abnormální spíše situace druhé poloviny 20. století, kdy v důsledku druhé světové války, genocid a transferů obyvatelstva došlo (nejen) v rámci „východního bloku" k ustanovení jazykově homogenních států, jejichž občané byli (nuceně) sociálně nivelizováni, byla drasticky omezena jejich svoboda pohybu, byl vyvíjen značný tlak na společenskou konformitu (uniformitu) a cíleně byl budován nacionální étos, ovlivňující povahu historiografického diskursu. Je logické, že společnost formovaná těmito faktory, vnímala některé aspekty tehdejší reality jako „přirozené" a proto „tradiční", Stejně tak je přirozené, že se po skončení těchto (z dlouhodobého hlediska výjimečných) okolností začaly odkazy na „jinou" historickou realitu objevovat ve zvýšené míře (až se z nich místy stalo klišé). Je též pravdou, že se tento vývoj protnul s proměnou někdejší „západní" společnosti čelící dlouhodobým dopadům dekolonizace a globalizace, projevující se nejen rostoucí

14. do 17. a 18. století, kdy k českým zemím patřila Lužice a Slezsko (pomineme-li efemerní příslušnost části Horní Falce a Braniborska) hovořila bezmála polovina obyvatel českého státu germánskými (respektive německými) dialekty.[76]

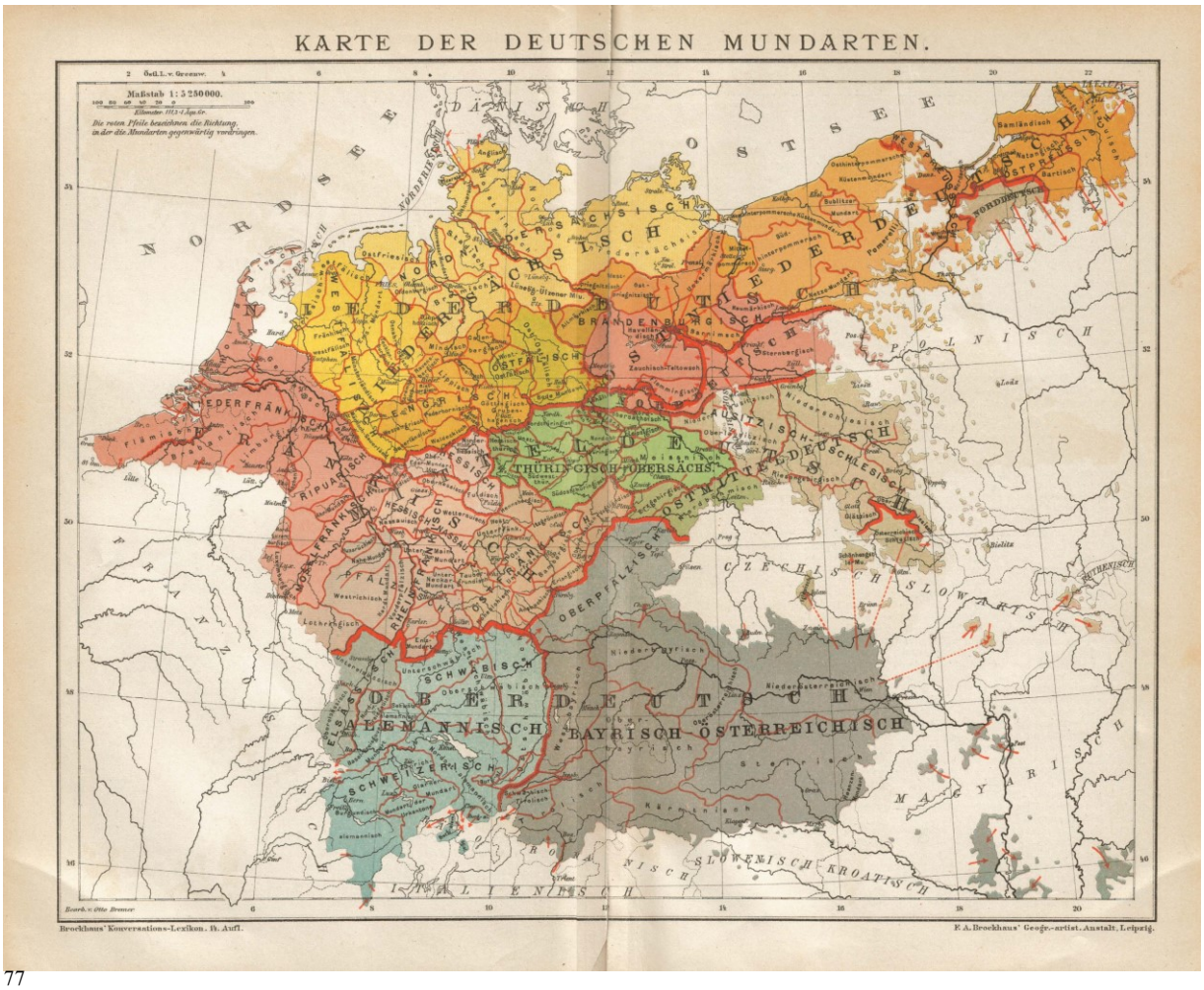

77

migrací z mimoevropských kultur, ale i přehodnocováním dosavadních historických narativů a z nich vyplývajících kolektivních identit. K překlenutí těchto rozporů může přispět nejen důsledná snaha po detailním postižení historické reality prostřednictvím pochopení dobových kategorií v jejich historickém kontextu, ale i použití moderních sociologických termínů umožňujících větší vrstevnatost popisu (např. *etnicita, loajalita, identita, nacionalita* atd.). Dále je nezbytná hluboká reflexe vztahu historického výkladu a společenského kontextu s vědomím doprovodných rizik a příležitostí. Srovnej např. M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody, Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2011.

[76] V této souvislosti je nutné zohlednit jazykovou situaci vrcholného středověku, v kterém daný proces probíhal. *Střední dolnoněmčina* coby jazyk Hansy ovládající baltský obchod byla mnohem bližší spíše staré angličtině, vlámštině či fríským jazykům, než soudobé *Hornoněmčině*, která stála u zrodu moderní němčiny. V období vrcholného středověku byly rozdíly mezi těmito jazyky patrně větší než ve stejné době mezi češtinou a polštinou. V období vrcholného středověku pak v utváření jednotného německého jazyka sehrálo pražské prostředí lucemburské dvorské kanceláře (Praha jako císařské sídlo) zásadní roli.

[77] Autor: K. A. Brockhaus' Geographisch-artistische Anstalt Leipzig – Brockhaus, Ausgabe 14, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=7054573. 8. 7. 2019. Mapa německých nářečí z roku 1894 zobrazující regionální a jazykové vlivy v českém pohraničí. V rámci této mapy zachycující

V rámci nacionalizace středoevropské společnosti v průběhu 19. a 20. století docházelo ke snahám nově definovat určitá společenství a jimi obývané regiony na základě jazykového klíče[78] a to navzdory skutečnosti, že tyto byly historickou součástí výše zmíněných větších celků (zemí)[79] a z hlediska správy nikdy nepředstavovaly samostatnou, či autonomní politickou jednotku. Příkladem mohou být právě oblasti Čech a Moravy s někdejší německojazyčnou majoritou, které se v důsledku společensko-politické objednávky nacionalizující se společnosti začaly stále více vydělovat z do té doby tradičních historických konceptů. Historický narativ argumentačně podporující tento proces pak vedl k formování řady nových identit, které se identifkovaly s nově definovanými oblastmi (Německé Čechy/ *Deutschböhmen*, Chebsko/*Egerland*, Sudety/*Sudetenland* atd.). Aby však nezůstalo pouze u tohoto případu, je třeba si uvědomit z české (respektive slovenské) perspektivy nesamozřejmý fakt, že například konstrukce moderního slovenského národa a státu včetně jeho zapojení do tehdejšího Československa probíhala do značné míry zcela analogicky (tzn. sukcesí ze svazku Uher/Svatoštěpánské koruny na základě nově vybudované slovenské národní identity).

Od roku 1993 ztratily nadto i tradiční duální podobu a slovenské děje budou napříště zařazovány v příslušných částech stejně jako dějiny česko-moravských Němců, zvláštní dějiny Židů, Romů, ale jinak než dějiny Moravy a Slezska, které jsou v české historické látce víc než jen pouhou lokální či regionální historií.

V neposlední řadě je třeba zmínit výrazně mladší kulturně historické (zpravidla geograficky definované) koncepty reflektující někdejší mnohočetnou, či výrazně regionálně pojímanou identitu (Krušnohoří, Šumava apod.). Tyto historické koncepty nacházejí oporu především v rámci kulturní historie a snaží se reflektovat historickou skutečnost prizmatem postmoderní přítomnosti. Ta se zformovala v reakci a do značné míry i v opozici k dosavadním modernistickým a nacionalistickým konceptům dominujících evropskému historiografickému narativu v průběhu 19. a 20. století. Označili-li jsme tyto koncepty slovem *emancipační,* můžeme stávající pojetí pracovně nazvat *integračním*.[80]

---

jazykovědnou a národopisnou reflexi dané problematiky na konci 19. století je patrná složitá cesta konstrukce moderní německé národní identity, kdy na jedné straně je mezi *Němce* počítáno nejen jazykově příbuzné obyvatelstvo Švýcarska, ale i holandsky a vlámsky hovořící obyvatelé Nizození a Belgie. Na straně druhé je zde patrná jazyková rozrůzněnost německy hovořících obyvatel českých zemí, u kterých se v této době začíná pomalu prosazovat „sudetoněmecké" kolektivní povědomí, spojující tyto obyvatele do pomyslného společenství negujícího starší zemské (Čechy, Morava) i politické (Rakousko) dělení.

[78] V této souvislosti je třeba si uvědomit rozdíl mezi tím, jak vnímá určitá společnost sebe samu a jak je vnímána svým okolím. Pohled „z venku" je logicky více generalizující. Toto lze demonstrovat na příkladu německé národní identity, jejíž utváření bylo pro středoevropský vývoj klíčové. Tento proces je prakticky neustálým zdrojem napětí mezi partikularismem a universalismem.

[79] V této souvilosti je vhodné si uvědomit, že „státopravní" jednotka *Čechy* je jednotkou v současném správním smyslu výhradně historickou.

[80] V oblasti výkumu lze jako příklad zmínit projekt *Archeomontan*, který jako svou referenční oblast definoval široký pás *Krušnohoří* po obou stranách česko-německé státní hranice. V navazující rovině aplikace pak lze zmínit projekt *Montanregion*, řešící společnou (úspěšnou) nominaci reliktů montánní krajiny této oblasti na seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Do historiografického diskursu tímto způsobem vstupuje „umělý" region *Krušnohoří* (z hlediska staršího jazykového úzu lze uvažovat též o *Rudohoří*).

1.1.2.3 *Chebsko, Loketsko (Egerland)*

Volba tohoto referenčního území jako oblasti aplikace „mikrohistorické“ sondy využitelné jako komplementárního doplňku výše zmíněných (makro)regionů, vychází nejen z nastíněné „ego-historie“ autora, ale i z objektivních důvodů. Jedná se o zcela specifický region, který se vzhledem ke svému historicky autonomnímu postavení a jazykovému rázu, příliš nepodílí na podobě českého historického narativu.[81] Takových regionů je pochopitelně celá řada a do začné míry je to otázka „centrality“ historického výzkumu. V této souvislosti je však nutné poznamenat, že Chebsko v mnoha ohledech a okamžicích „centrální“ funkci naplňuje. Cheb byl jevištěm řady „velkých“ událostí tvořících „symbolická centra“ českých a německých dějin. Pro české země tvořil i pomyslnou „bránu“ do „německých oblastí říše“, v rámci říšského prostředí se v době štaufské jednalo o strategicky umístěné správní centrum sloužící pro kontrolu welfských i přemyslovských držav. Rozvinuli se zde zcela specifické právní vztahy (ministerialita) a na ně navázané projevy hmotné kultury (ministeriální hrady). V pozdním středověku pak bezprostřední vazba na Norimberk a ochrana českých králů umožnila rozvinutí v rámci českých zemí opět zcela specifické formy „městského státu“. Neméně zásadní je pak skutečnost, že se jedná o oblast, kde je nejen dlouhodobá tradice výzkumu vrcholně středověké kolonizace, ale i její novodobé reflexe coby zdroje specifické regionální identity.[82] V raně středověkém období se jednalo o oblast intenzivních slovansko-germánských styků, které byly později dokumentovány řadou archeologických a jazykovědných výzkumů. V době vrcholně středověké se pak jedná o oblast intenzivní kolonizace vycházející jak z církevního, tak světského prostředí (klášter Waldssasen, chebská ministerialita). Zároveň se jednalo o oblast bezprostředně podléhající císařské dynastii a hraniční území oddělující sféry štaufské, welfské a přemyslovské moci. Právě vrcholně středověké období a říšská bezprostřednost poskytovalo zdejšímu německojyzačnému obyvatelstvu v pozdějším období zdroj politické argumentace, analogické ke státoprávní argumentaci české.[83] Chebsko bylo rovněž jednou oblastí s masivní podporou velkoněmeckého hnutí[84] a jedním z center rodící se sudetoněmeckén identity. Jejím

[81] Místo říšských sněmů, politických jednánní a vydání listin s celoříšským dopadem (např. zlatá bula chebská vydaná císařem Friedrichem II. roku 1213 ve prospěch církve, tzv. Chebský soudce umožnující setkání utrakvistických vyslanců před koncilem basilejským), osobních a politických událostí formujících osudy českých panovníků (úmrtí knížete Jidřicha Břetislava, svatba Václava II, svatba syna Jiřího z Poděbrad) apod.

[82] Viz J. HASIL, *Historické Chebsko - uměle zkonstruovaný historický region*?, in: Sborník muzea Karlovarského kraje 21, (2013), s. 7-18. TÝŽ, *Das sogenannte Historische Egerland – zwischen dem mittelalterlichen Landesausbau und dem Afbau der modernen Gemeindeidentität*, in: Gringmuth-Dallmer, Eike - Klápště, Jan - Hasil, Jan (eds.) Praehistorica XXXI, Tradition – Umgestaltung - Innovation: Transformationsprozesse im hohen Mittelalter, Prag 2014, s. 209 – 220.

[83] Viz zástavní argumentace, Chebská přísaha a její pozdější reminiscence v rámci velkoněmecké a sudetoněmecké politické kultuře. Dále srovnej E. HÁHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*, Praha 2014, s. 26 a dokument 76, *O chebských přísahách a sudetoněmeckém tradicionalismu*, s. 294 – 299.

[84] Například GEORG VON SCHÖNERER jako vůdce velkoněmecké strany v Čechách zasedal v říské radě za chebský volební okres, stejně jako ADOLF BACHMANN – českoněmecký historik, který svou koncepci

předstupněm pak byla výrazná identita regionální pramenící ze specifické lidové kultury (dialekt, architektura, zvyky, kroj apod.).

85

V jejím ustanovení však sehrál roli nepříliš často reflektovaný fenomén konfrontace kosmopolitního prostředí zdejších „světových“ lázní (Karlsbad, Marienbad, Franzesbad) s lidovou kuturou zdejšího venkova, která jim byla záměrné prezentována jako „kuriozita“. Autentický folklor se tu záhy mění ve folklorismus a v době zformování etnografie jako společenské „vědy“ je zde již ustanoven ve své „ideální“ a výzklumem do značné míry očekávané podobě. Ze všech těchto důvodů[86] lze historické Chebsko (ve všech jeho proměnách) považovat za oblast odrážející středoevropské i české aspekty na (mikro)regionální úrovni.

českých dějin záměrně vystavěl jako antitezi „Palackého“ pojetí. Pocházel odsud i Karl Hermann WOLF, souputník a následovník Schönerera, který velkoněmecké hnutí „smířil“ s rakouskou státní ideou a učinil respektovanou součástí politického mainstreamu. Rovněž jeho jmenovec K. H. FRANK a Konrád HENLAIN, hlavní představitelé sudetoněmeckého hnutí a protektorátní okupační správy pocházeli z této oblasti (Aš, Karlovy Vary, Loket).

85 Viz http://www.egerlaender-in.de/landkarten/karte1.jpg. [cit. 5. 6. 2021]

86 Viz Historický výzkum raně středověkého osídlení a vrcholně středověké kolonizace jako zdroje novodobé národní identity. Interdiscplinarita výzkumu sloužícího jako zdroj politické argumentace. Angažování významných představitelů spojujících politickou a historiografickou sféru veřejného působení atd.

Chebsko představuje oblast, jejíž rozsah a definice se v minulosti opakovaně měnila. V interpretaci tohoto pojmu se (jako u každého jiného) vždy odrážela dobová sociální a politická situace, stejně jako aktuální vědecké paradigma. Jiné je tedy Chebsko v pojetí historiků či archeologů a jiné v pojetí etnografů a jazykovědců. Rozdíly se však neomezují pouze na reflexi jednotlivých vědeckých disciplín, ale i na dobu a kontext vymezení oblasti. Historická realita se jinak zrcadlí v době začínajícího sídelně-historického výzkumu v 19. století, jinak v rámci „sudetoněmeckých" historických narativů pěstujících po druhé světové válce specifickou „vyhnaneckou vzpomínkovou kulturu" a jinak v rámci aktuálního bádání.[87]

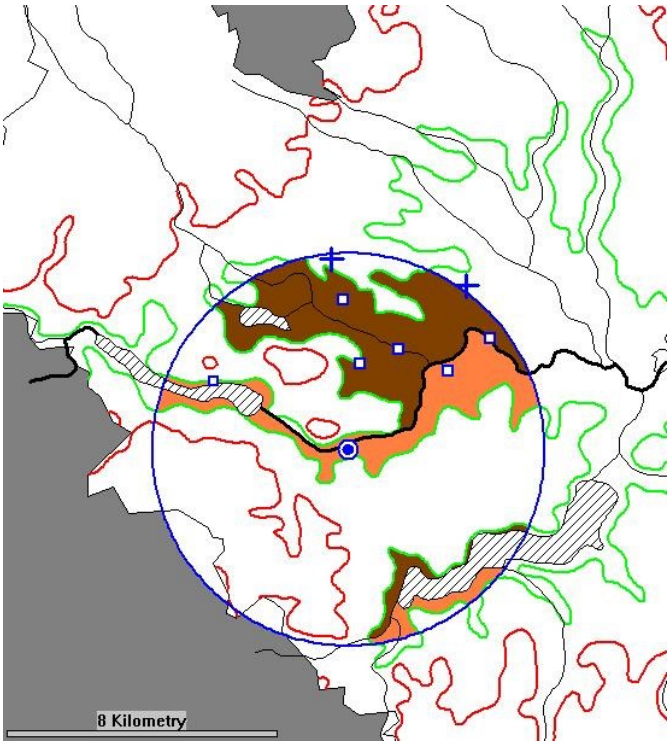

Z historického hlediska lze tuto oblast definovat prostřednictvím jejího centra, které se v latinské formě „De Egire" poprvé objevuje na listině císaře Jindřicha IV. z roku 1061. Tato listina byla považována za doklad postupující „německé kolonizace" oblasti. Právě „německost" středověkého osídlení, stejně jako odkazy na v minulosti volné vazby k českým korunním zemím sehrály v průběhu 19. a 20. století v rámci (re)konstrukce kolektivní identity místního obyvatelstva významnou úlohu.[88]

V současné době tak lze odlišit „*raně středověkou sídelní komoru*", která byla v rámci starších historických interpretací (nepřesně) konceptualizována jako „*Chebsko slovanské*". Stávající interpretace vychází z výsledků archeologických a toponoimastických výzkumů opírajících se o teoretickou bázi vývoje centrality.[89]

---

[87] Z národopisného hlediska vymezují současné hranice Chebska lokality Tři Sekery, Mariánské Lázně, Lázně Kynžvart, dále severozápadní úpatí Slavkovského lesa a obce Kostelní Bříza, Loket, Vřesová, Krajková, Luby, Skalná a Skalka. L. TYLLNER (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české*, tematická řada – Lidová kultura, Praha 2014, s. 26.

[88] Zásadní je v této souvislosti nejen rozdílná výpověď odlišných tříd pramenů, ale i zpětná projekce mladších sídleně správních útvarů do minulosti a politická instrumentalizace historické argumentace. Viz J. HASIL, *Historické Chebsko – uměle zkonstruovaný historický region?* In: Sborník muzea Karlovarského kraje, 21 (2013), s. 7 – 18.

[89] Tento pojem zavádí ve svých příspěvcích na základě archeologického bádání (kombinované s výsledky toponomastiky) především Jan Hasil. Souhrně Viz J. HASIL, *Historické Chebsko – uměle zkonstruovaný historický region?* In: Sborník muzea Karlovarského kraje, 21 (2013), s. 7 – 18; TÝŽ, *Chebsko v raném středověku: archeologie středoevropského regionu v 7. - 12. století*, Praha 2018.

Dále lze odlišit „*Chebsko vohburské*“, „*štaufské*“ a „*Chebský městský stát*“.[90] Z hlediska novějších dějin lze pak s jistou mírou nadsázky hovořit o „*Chebsku českém*“ (v zemském slova smyslu, tedy coby správní jednotce v rámci Čech s proměnlivým rozsahem i postavením), které po opakovaných změnách hranic bylo konceptualizováno jako etnograficky definovaný region se svébytnou lidovou kulturou, která se stala jedním z východisek (a zároveň alternativou) identity „*česko-německé*“, respektive „*sudetoněmecké*“. Jako takové se stalo součástí širší oblasti často pojímané jako tzv. „*německé Čechy*“. Ty se staly předmětem politické iredenty, ústící v jejich připojení k Německu, kde došlo v rámci „*říšské župy Sudety*“ k ustanovení „*vládního kraje Egerland*“. V této podobě se pak tato oblast stala východiskem specifické „sudetoněmecké“ vzpomínkové kultury, jejíž součástí je i osobitá historická konceptualizace regionálních dějin. Kontinuity i diskontinuity mezi jednotlivými podobami této historické entity jsou různé. Někdy silné, vykazující se bezprostředními návaznostmi a aktérskou reflexí, někdy značně vykonstruované v rámci retrospektivního „historického“ pohledu.

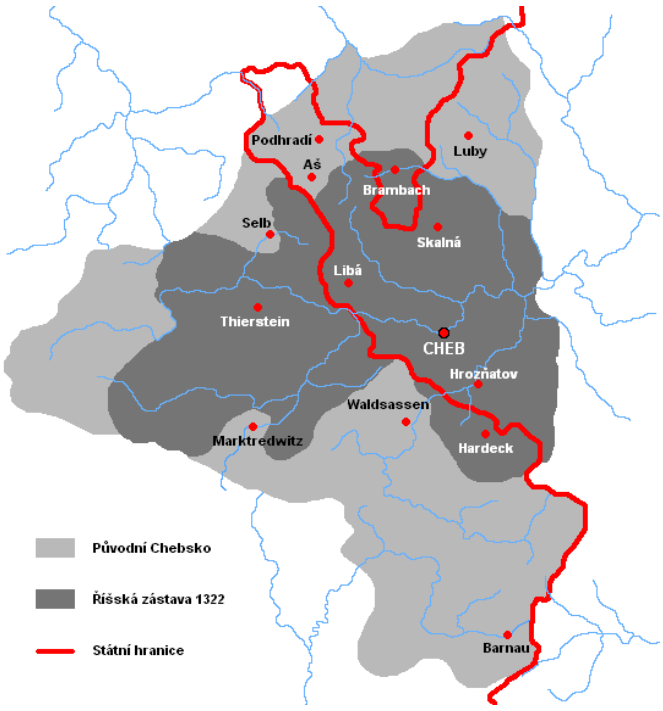

Vhodnost použití této oblasti pro potřeby historické sondy spočívá právě v proměnách jeho historického postavení, které díky svým specifikám („německost“, správní postavení atd.) netvoří podstatnou komponentu českého masternarativu. Zároveň je však jedním z výchozích regionů zakládajících moderní identitu česko-německou (sudetoněmeckou). Historiografie této oblasti tak tvoří vhodný předmět studia bohemikální historiografie coby zdroje konkurenčních národních identit.

V písemných pramenech se tato oblast poprvé objevuje v 11. století. V této době zasahovalo Chebsko na současné území Bavorska a Saska (oblast Halštrovských hor a Smrčin). Současně zde sílí kolonizační aktivity vycházející především z oblasti sousední bavorské Severní marky (Nordgau).[91] Chebsko, označované jako *Regio Egere*, tehdy zahrnovalo kromě dnešní české části i jižní cíp saského Vogtlandu a velkou část severního bavorského pomezí nazývaného Sechsämtergebiet či Stiftland. V roce 1146 přechází přímo do císařských rukou a stává se samostatným říšským územím. Právě reminiscence na štaufskou architekturu jsou pak hojně

[90] F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997; TÝŽ, *Chebský městský stát. Počátky a vrcholné období 16. století*, České Budějovice 2006.

[91] V. PRÖCKL, *Eger und das Egerland. Historisch, statistisch und topographisch dargestellt. Geschichte der Stadt Eger und das Egerlandes*, Prag und Eger 1845. H.STURM, *Eger. Geschichte einer Reichsstadt 2*, Geislingen 1960. F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997.

využívány (vedle místního folklóru) v historizující tvorbě 19. století. Po pádu štaufské dynastie na deset let připojil Chebsko k českému státu Přemysl Otakar II. Jako trvalá zástava pak bylo získáno Janem Lucemburským v roce 1322. Bohatý a silný Cheb, ovládající celý region, vytvořil pod patronací českých králů poloautonomní městský stát dle norimberského vzoru.[92] Obdobné zvláštní postavení si po staletí udržovalo i sousední Ašsko.

Státoprávní vazby Chebska k zemím Koruny české tak byly dlouho poměrně volné a upevnily se až po schválení pragmatické sankce v roce 1721. V průběhu 19. a 20. století se právě toto zvláštní postavení stalo předmětem historicko-právní argumentace snažící se o správní vydělení daného regionu.[93] Společná politická tradice a jazyk, stejně jako existence neoddiskutovatelného centra dodávala zdejšímu obyvatelstvu povědomí vnitřní provázanosti a společné historie. Kromě toho se Chebsko vyznačovalo také svébytnými projevy hmotné a duchovní kultury, které byly spjaty s nářečím, lidovými zvyky, nábytkem, oděvem a řemeslnou výrobou.[94] Tato kultura pronikala i do sousedních německojazyčných oblastí a dala vzniknout novému, v podstatě etnograficky definovanému regionu nazývaného *Egerland.*

Jeho součástí se stalo i sousední Loketsko, které představovalo v nejstarších dobách své existence nejzápadnější českou kastelánii. Jeho bezprostředním předchůdcem pak bylo Sedlecko, pojmenované podle svého správního centra umístěného na hradišti v Sedleci. Historické Sedlecko mělo v podstatě přírodní hranice a proto se jako správní útvar, byť s jiným názvem, udrželo po řadu následujících století. Jeho území se táhlo poříčím Ohře od Klášterce nad Ohří až ke Kynšperku, na severu tvořily jeho hranici Krušné hory, na jihu Slavkovský les a na východě Doupovské hory.[95] Patrně ještě v 10. století se stává součástí přemyslovského českého státu. Císař Friedrich Barbarossa z rodu Hohenštaufů přechodně v letech 1181-1185 ovládl spolu se sousedním Chebskem i sedleckou provincii.[96] Po jeho smrti se však tato oblast znovu dostává do rukou českých Přemyslovců, kteří překládají v průběhu 30. let 13. století správní centrum oblasti k loketskému hradu.

Obdobně jako sousední Chebsko, i Loketsko si po dlouhou dobu udrželo v rámci českých zemí značně autonomní postavení. Ačkoliv bylo nominálně součástí českého království, jednalo s o tzv. vnější kraj s vlastním sněmem a specifickým systémem správy opírající se o tzv. loketský manský systém (podobné postavení mělo v Čechách již pouze Kladsko, které se však v průběhu 18. století stalo součástí tzv. pruského Slezska).

---

92 Srov. F. KUBŮ, *Chebský městský stát, České Budějovice,* s. 206

93 Tuto snahu lze nazírat jako analogickou k české státoprávní argumentaci, snažící se o politickou emancipaci zemí svatováclavské koruny v rámci Rakousko-Uherska. Ačkoliv je zde řada odlišností, cíle a motivy, stejně jako historicko-právní zdůvodnění sloužící k legitimizaci politických požadavků, jsou stejné.

94 Zmínit lze například místní výrobu kameninových láhví na minerální vodu, metodu dřevěné intarzie užívané při výzdobě nábytku nazývanou příznačně chebská práce, podmalby na skle prováděné tzv. grisaillovou technikou apod. Viz V. SCHEUFLER, *Chebská keramika*, Cheb 1981; R. SCHUSTER – E. FENDL, *Egerländer Hinterglasbilder aus dem 19. Jahrhundert*, Grafenau 1997.

95 P. HEREIT, *Dějiny nejstaršího osídlení Doupovska*, rukopis 1999, s. 58.

96 Srov. V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, Západočeský historický sborník (2003), s. 7–27.

Hranice jednotlivých správních celků v severozápadních Čechách však nebyly vzhledem k častým proměnám územního rozsahu okrajových panství ustálené. Zasahovaly sem další územní celky jako kraj Plzeňský a Žatecký. Před rokem pak 1627 definitivně zaniká manský soud v Lokti, čímž zanikl i manský systém Loketska a tím i jeho autonomní postavení.[97]

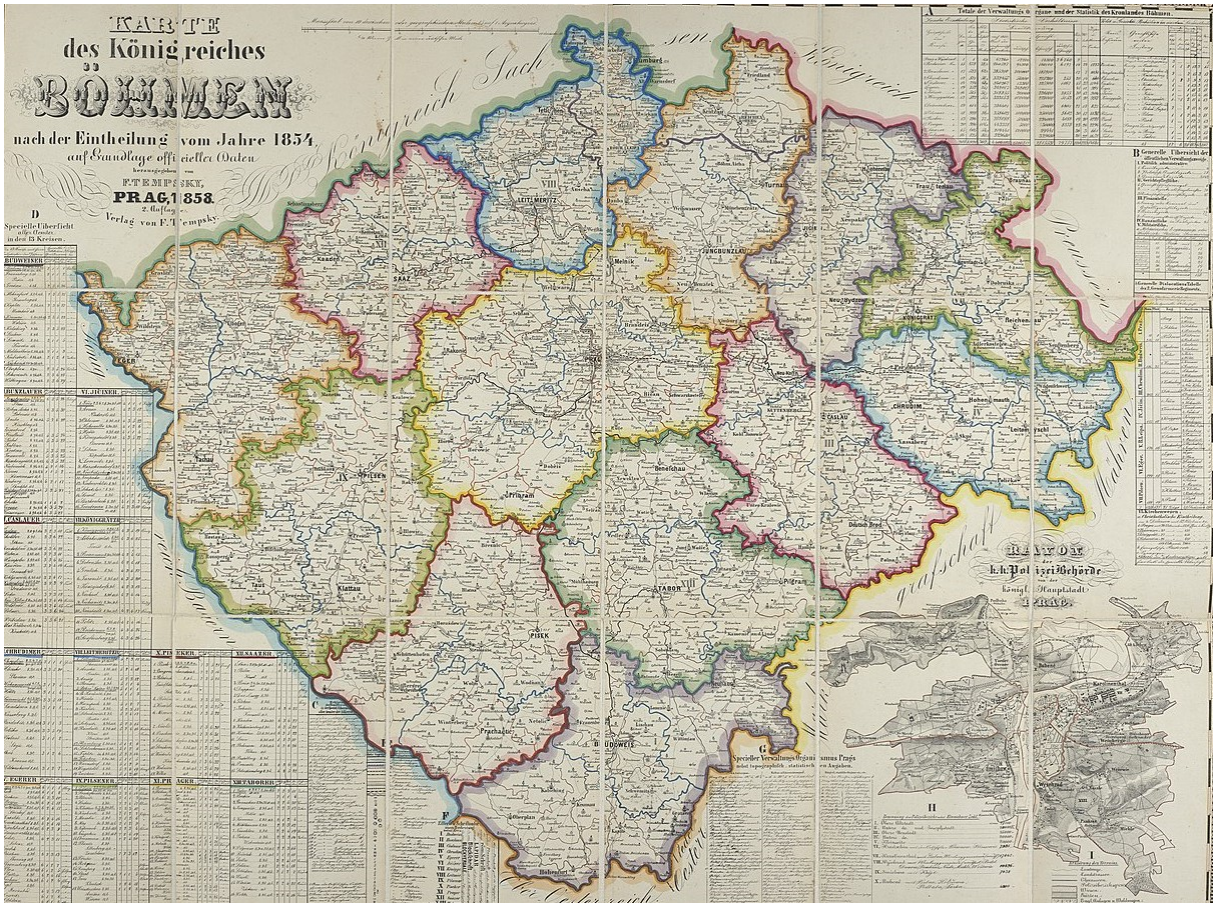

S ohledem unifikační tendence pragmatické sankce se Loketsko propojuje se sousedním Chebskem do etnograficky definovaného *Egerlandu*, který později stal administrativní jednotkou tzv. Říšské župy Sudety (*Regirungsbezirk Eger*).

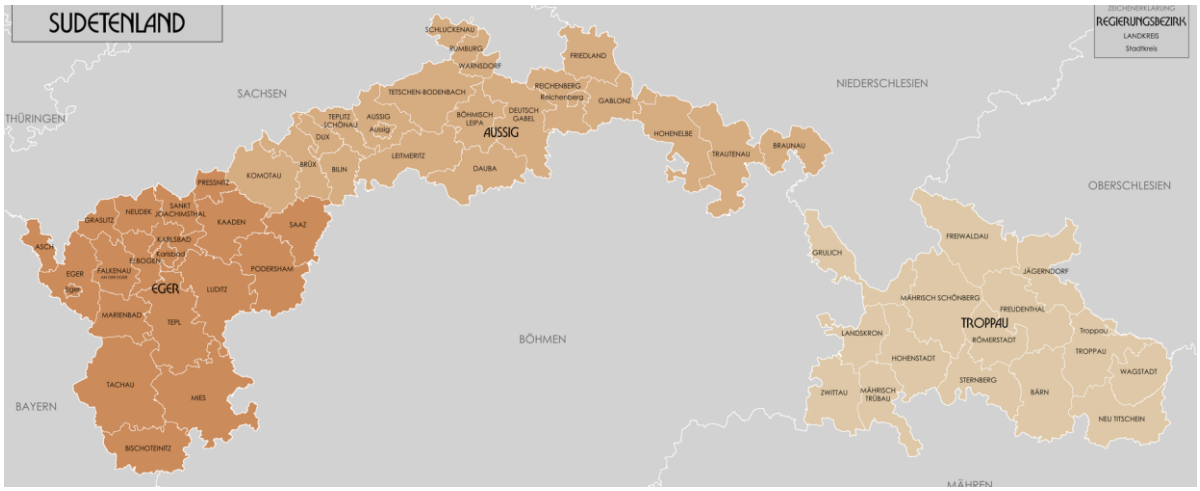

[97] Mapa Čech z roku 1858 zobrazující krajské členění z roku 1854 (1855). Ačkoliv mělo toto členění efemerní charakter (1862) obrys tehdejšího chebského kraje je patrný i v rámci mladšího členění Mapa převzata z https://cs.wikipedia.org/wiki/Historie_kraj%C5%AF_v_%C4%8Cesku. [cit. 8. 8. 2019].

1.2 *METODOLOGICKÉ ŘEŠENÍ*

Vlastním *předmětem* výzkumu v *dějinách dějepisectví* je historický t*ext.* Tento pojem patří v současné době v rámci humanitních a sociálních věd k široce užívaným. Od svého původního, jazykového a literárního vymezení označující psaný, či mluvený útvar, byl jeho význam přenesen na jakýkoliv útvar znakový. V tomto smyslu se tak dá hovořit o textu architektury, malířství či dalších oborů, jejichž vyjadřovacím prostředkem není přirozený jazyk. V obecném pojetí tedy lze text chápat jako jakýkoliv znakový útvar přinášející informaci o určitém výseku skutečnosti.[98] V tomto smyslu je možné tento pojem chápat jako užší oborový *diskurs* dané historiografické disciplíny (*dějin středověkého osídlení*). Tento text je však nezbytné začlenit do patřičných souvislostí, do kontextu v němž je zakotven, z něhož vyrůstá a v němž také jako v jediném možném prostředí působí a nabývá svých funkcí. Vedle historického textu tak vyvstává druhá kategorie, totiž *historická kultura.* [99]

1.2.1 Metodická východiska

Pokud jako filozofické východisko zvolíme sociální konstruktivismus[100] a v rámci historiografie lingvistické paradigma,[101] lze konstatovat, že prezentace historických faktů nemá v tomto pojetí charakter věrného odrazu reality, nýbrž spíše produkce nově zformované skutečnosti, jejíž součástí jsou historikovy hodnoty a politické postoje.[102] To, že má historická realita zdvojenou strukturu, jak píše Paul Ricoeur,[103] však neznamená, že „druhá" realita zobrazená v historické paměti je čistým konstruktem. Základním kritériem verifikovatelnosti zůstává její shoda z fakty vyplývajících z pramenů. V žádném případě ji však nelze vnímat jako věrnou reprodukci minulosti a to již z toho důvodu, že k jejímu zobrazení používáme moderní pojmy zakotvené v naší současnosti.[104] Proměnu těchto pojmů na základě vztažení historika k hodnotám vyplývajících z jeho konkrétní historické situace se pokusím prezentovat na proměně interpretačních schémat sledované problematiky.

---

[98] Viz Z. BENEŠ, *Historický text a historická skutečnost*, Praha 1993. Dále srovnej TÝŽ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995.

[99] Viz Z. BENEŠ, *Historický text a historická skutečnost*, Praha 1993, s, 5.

[100] Sociální konstruktivismus se zabývá vysvětlováním a popisem světa, ve kterém lidé žijí, a zároveň jej v dialektickém vztahu utvářejí. Viz P. BERGER – T. LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality*, Brno 1999.

[101] V současnosti se odlišují v zásadě tři zřetelně odlišitelná paradigmata, se kterými se v rámci filozofické reflexe dějin můžeme setkat. Je to paradigma *ontologické, mentalistické* a *lingvistické*. Tato paradigmata jsou označována za stejně hodnotná a oprávněná, pročež rozhodnutí o přijetí toho, kterého z nich není záležitostí argumentativní, ale spíše kulturní a mentální. V rámci lingvistického paradigmatu stojí v popředí problematika používání jazyka. Viz M. HAVELKA, *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty,* in: Ivana Holzbachová (ed.), Filozofie dějin. Problémy a perspektivy, Brno 2004, s. 29 – 69.

[102] V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 69.

[103] P. RICOEUR, *La mémoire, l'historie,l' oubli*, Paris 2000, s. 367. Viz G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, s. 135.

[104] Srov. R. CHARTIER, *Geistesgeschichte oder histoire des mentalités*?, in: Dominik LaCapra - Steven L. Kaplan (eds.), Geschichte denken. Neu bestimmungen und Perspetktiven moderner europäischen Geistesgeschichte, Frankfurt am Main 1982, s. 11 - 44, zde s. 36.

V této souvislosti je závažnou otázkou zrod jednotlivých „*národních historiografií*“ a jejich vliv na utváření a proměny „*kolektivních identit*“ obyvatel českých zemí. Tyto se pochopitelně nezformovaly nezávisle na sobě, ale ve velmi úzké vzájemné inerakci. Z tohoto důvodu je nutné zkoumat proměny historiografického diskursu v rámci *komparativně-vztahovému výzkumu*, k jehož vzrůstající popularitě přispívá *srovnávací studium nacionalismu* a formování národů. V jeho perspektivě se dějepisectví stává jedním z důležitých tvůrců *obrazů dějin* jakožto významného zdroje formování *národních identit*.[105]

Neméně podstatnou se pak jeví otázka ukotvení historické vědy v širším společenském, politickém a kulturním kontextu, jehož proměny historiografi bezprostředně ovlivňují. Ve sledovaném období představuje jeden ze základních ideových proudů ovlivňujících povahu dějepisného výzkumu *nacionalizace* evropské společnosti, tvořící průvodní jev její *modernizace*. Po druhé světové válce, která byla zpětně interpretována jako kataklizmatické vyústění tohoto vývoje, pak nastupují v rostoucí míře procesy *globalizace* a *europeizace* kontinentu (ve smyslu politického sjednocování Evropy). Tento vývoj pak akceleroval v souvislosti s koncem bipolárního světa a v současnosti je dominantním faktorem určujícím naší společensko-politickou situaci. Historici pak v tomto kontextu akcentují vzájemnou provázanost (kulturně a historicky vymezeného) evropského kontinentu a vzájemné ovlivňování jednotlivých fenoménů, které jej tvoří. To vede ke stoupajícímu zájmu o podobné procesy v minulosti. Historiografie je poté vedena k výběru témat týkajících se vzájemných vztahů, kulturního přenosu, ale i soupeření mezi jednotlivými prostředími v minulosti. Tento vývoj se pak nevyhýbá ani dějinám dějepisectví. V této souvislosti pak nastává i jistá relativizace významu národního státu a obecněji národa jakožto základního identifikačního rámce určitého společenství.[106] Při vědomí, jak národní kategorie dominovaly evropské historiografii v posledních dvou stoletích[107], pak současný výzkum kriticky vyhodnocuje dosavadní koncept „národního rámce“ pro další výzkum dějin,[108] který v období modernizace vyústil do tzv. „metodologického nacionalismu.“[109]

---

[105] Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945*, in. Dějiny – Teorie – Kritika, 2/2015, s. 256 – 257.

[106] Zároveň ale například proti procesům evropského sjednocování a z toho leckde pociťovaného ne-bezpečí ztráty národní identity ve prospěch jakési identity evropské dochází v Evropě u určitých hnutí naopak k volání po utužení národní identity, tradic apod

[107] Tento v evropské historiografii rozšířený fenomén se od 90. let stal objektem intenzivního výzkumu. Srov. například sborníky Writing National Histories. Western Europe since 1800, (edd.) STEFAN BERGER, MARK DONOVAN, KEVIN PASSMORE, London-New York 2002; Writing the Nation. A Global Perspective, (ed.) STEFAN BERGER, Basingstoke 2007; Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe, (edd.) STEFAN BERGER, CHRIS LORENZ, Basingstoke 2010.

[108] K tomu detailněji ve své studii, a to zejména ve vztahu k české historiografi M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, in: Dějiny – teorie – kritika 3/2006, s. 7–34.

[109] Tento pojem je možno chápat jako takový přístup k dějinám, který pojímá národ a národní stát jako ústřední bod a přirozený rámec veškerého historického dění. K této otázce srovnej: M. MIDELL – L. ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, in: Transnational Challenges to National History Writing, (edd.) Matt-hias Middell, Lluis Roura, Basingstoke 2013, s. 8–9; Beyond

V souvislosti s tímto kritickým vyhodnocením „metodologického nacionalismu“ dochází i k jeho revizi, a to jak vědomou reflexí možných alternativ, tak i vzrůstajícím průnikem těchto alternativ do vlastní vědecké praxe.[110] Vedle těchto alternativ, které staví do centra svého zájmu jiné objekty než národ (například evropské dějiny, konfesionalita či kultura),[111] překonávají národní rámec zejména metodologické nástroje právě v podobě komparativní metody či studií o kulturním transferu.[112] V této souvislosti je nutné poznamenat, že v dějinách dějepisectví bývají obvykle srovnávány dvě či více národních prostředí a národní rámec se tak (jiným způsobem) opět oběvuje jako spoluurčující kategorie popisovaných procesů. Přesto je však komparativní metoda užívána k překročení takto úzce vymezené kategorie. Vystižení vzájemných podobností mezi jednotlivými národně definovanými společnostmi je zacíleno k poznání univerzálních pricipů jejich utváření. To zároveň relativizuje specifika jednotlivých nacionálních procesů a případně zdůrazněnou výlučnost některého národního prostředí staví do širšího srovnávacího rámce.[113]

V dějinách českého dějepisectví nepatří komparativní metoda ke standartním nástrojům výzkumu. Dějiny české historiografie bývají zkoumány spíše izolovaně od ostatních národních dějepisectví a její proměny jsou obvykle vysvětlovány z jejích vlastních zdrojů. Ačkoli se ozívají hlasy, které vyzývají k nutnosti zkoumat vývoj českého dějepisectví v širším evropském kontextu, jsou praktické výsledky těchto apelů spíše ojedinělé.[114]

Methodological Nationalism. Research Methodologies for Cross-Border Studies, (edd.) ANNA AMELINA, DEVRIMSEL D. NERGIZ, THOMAS FAIST, NINA GLICK SCHILLER, New York 2012. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945*, in: Dějiny – Teorie – Kritika, 2/2015, s. 257, pozn. č. 13 – 16.

[110] K těmto alternativám Viz M. ŘEZNÍK, *Národní kategorie a současná historiografie*, s. 16 – 22; M. MIDELL, L. ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, in: Transnational Challenges to National History Writing, Basingstoke 2013, s. 1 – 35.

[111] Současně však výzkum potvrzuje, jak silně byly v posledních dvou stech letech tyto alternativy v evropské historiografii vyloučeny nacionální historiografií, či naopak jí byly pohlceny a znacionalizovány. Obecně však lze od druhé poloviny 20. století hovořit o vzrůstajícím prosazování se takovýchto alternativ. M. MIDELL, L. ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, s. 8 – 11; The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories, (edd.) STEFAN BERGER, CHRIS LORENZ, Basingstoke 2008. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií,* s. 258, pozn. č. 18.

[112] M. MIDELL, L. ROURA, Th e Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing, s. 24–25; S. BERGER, National Historiographies in Transnational Perspective, s. 4–14, 18–21. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií,* s. 258, pozn. č. 19.

[113] Samozřejmě zde existuje i druhá možnost, kdy postřehnutí výrazných rozdílností mezi jednotlivými národními prostředími může u zástupce jednoho z těchto prostředí vést k přeexponování vlastních zvláštností a specifik jejich prohlášení za exkluzivní charakteristiku vlastního národního prostředí, a tím v konečném důsledku k utužení metodologického nacionalismu, přičemž právě srovnávací metoda v daném případě pomohla snést důkazy pro tuto vlastní národní výjimečnost. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií,* s. 258, pozn. č. 21.

[114] Takovouto výzvu formuloval například M. NODL, *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–2000*, Soudobé dějin 8/2001, s. 9 –12; podobně i „zahraniční pozorovatel“ M. Górny považuje komparatistiku obecně za největší potřebu současné české historiografie: M. GÓRNY, *Několik úvah o české*

1.2.2 Metoda výzkumu

Volba pracovní metody je formována především následujícími otázkami: Jaké postavení zaujímalo *studium dějin středověkého osídlení* v rámci *české historiografie*? Kdy, respektive v jakých situacích byla v rámci českého historiografického diskursu tato problematika akcentována? Jaké metody výzkumu byly používány? Jaké postavení hrála tato tématika v příbuzných společenských vědách? Jaký vztah měly tyto vědy k historiografii i mezi sebou navzájem? Jaký byl vztah mezi povahou výzkumu a jeho společenskou objednávkou? A jak byla sama tato objednávka formulována?

Na tyto otázky se pokusím odpovědět prostřednictvím *diskursivní analýzy* oborových textů (obrazů) a *prosopografie* jejich autorů. Po nastínění staršího vývoje „zemského" dějepisectví se pak v rámci *komparativně-vztahovému výzkumu* obou jazykově definovaných „národních" historiografických škol pokusím nastínit jejich roli při utváření kulturních identit obyvatel českých zemí. Vzhledm k šíři dané problematiky by měl být výzkum doplněn o *mikrohistorickou sondu* do prostředí historického Chebska, která by měla s ohledem na místní specifika poskytnout doplňující obraz vývoji zemskému, potažmo středoevropskému. Takto získané poznatky by měly být použity pro nastínění perpektiv současného bádání a možností jejich společenké aplikace.

Diskursivní analýza (analýza textu) by měla objasnit především druh používaného pojmosloví, použitých interpretačních schémat, narativních figur (způsobů vyprávění) a v neposlední řadě užívaných pramenů a metod výzkumu. *Prosopografie* by pak měla sloužit k analýze kontextu, tedy nastínit pozadí změn výše uvedených okruhů. Zde je však nezbytné zdůraznit, že vzhledem k danému formátu a předpokládanému rozsahu práce nepůjde o prosopografickou analýzu v plném slova smyslu. Můj cíl je daleko skromnější a to vytvořit pro takovouto analýzu výchozí předpoklady. Pokusím se tedy shromáždit maximum autorů zabývající se daným tématem a alespoň u těch nejvýznamnějších zajistit základní biografická data a informace o jejich veřejném (hlavně politickém) působení. Základní otázky jsou v dané souvislosti následující: Kdo byly autoři analyzovaných textů a jaká byla jejich úloha v utváření kolektivní identity recipientů? V této souvislosti je nesporně vypovídající především politická činnost historiků zabývajících se danou problematikou.[115] Tento výzkum by pak měl být zaměřen na obě „jazykové větvě" bohemikální dějepisectví a detailně analyzován v rámci zvoleného referenčního území.

---

historiografi i po roce 1989, in: Dějiny – teorie – kritika 4/2007, s. 73. K autorům, kteří tuto metodu aplikují, patří Tomáš Pánek, z jehož pojetí a závěrů do značné míry vycházím. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií*; TÝŽ, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet a jižního Slovenska jako problém české a slovenské historiografie ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století*, in: Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Otazníky české a slovenské historiografie v éře první republiky. Eds. Milan Ducháček, Jitka Bílková a kol. Liberec - Praha - Turnov 2018, s. 143-180.

[115] Zcela specifická je pak otázka tzv. *druhého života* (*Nachleben*) jimi vytvořených interpretačních schémat v dílech umělců. Viz například román Adalberta Stiftera *Vítek* (*Witiko*), jehož hlavní postava se stala symbolem (sudeto) německého nacionalismu – viz sudetoněmecká organizace *Witikobund*. Srovnej E. HANHOVÁ – H. H. HANH, *Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002, s. 62 – 69.

Proměny obou jazykových větví by pak měly být posuzovány ve společném *kontextu* bohemikální *historické kultury*. Ta bývá tradičně vnímána jako mnohost forem, v nichž je v životě dané společnosti vyjadřováno a „zhmotňováno" *historické vědomí*. Tento koncept pak umožňuje tyto formy (např. *politickou*, *uměleckou* či v*ědeckou*) analyticky pojímat ve vzájemném ovlivňování a provázanosti.[116]

Dějepisnou produkci reprezentující obě jazykové komunity pochopitelně nelze srovnávat v její mnohovrstevnaté totalitě, nýbrž je nutno soustředit se na konkrétní téma, která je významně charakterizují a vnitřně strukturují (symbolická centra), a teprve tyto komparovat navzájem.[117] Obecně bývají srovnávány zejména dva základní okruhy historiografických fenoménů. Institucionálně-personální zázemí provozu historické vědy[118] a poté interpretace vybraného dějinného fenoménu a na něm vystavěné historické obrazy (historické narativy) včetně teoreticko-metodologických nástrojů, s jejichž pomocí byly tyto vytvořeny.[119]

Komparační metoda sice umožňuje vystihnout podobnosti i specifika srovnávaných historiografií, otázkou však zůstávají příčiny rozšíření určitého fenoménu. Proto je vhodné tuto metodu kombinovat se vztahovými dějinami. V této kombinaci je ustupováno od chápání objektu srovnávání jakožto izolované, neodvislé a statických entity a naopak je akcentováno vzájemné ovlivňování a dynamický vztah. Reciproční vztahy a vzájemné proplétání objektů srovnávání jsou chápány jako jeden z významných historických činitelů ovlivňujících proměny těchto objektů. V základu tohoto přístupu stojí náhled, podle něhož změny určitého objektu nejsou vysvětlitelné pouze z jeho vnitřní struktury, tedy z realizace určitých a pouze v něm obsažených potencialit.[120] Kombinace komparativních a vztahově-dějinných nástrojů tak nabízí možnost otevření nových perspektiv a postihnutí dosud přehlížených či skrytých činitelů, které zapříčiňovaly proměny jednotlivých historiografií, a může tak díky napomoci lepšímu poznání dějin dějepisectví včetně relativizace zaběhnutých výkladových schémat.[121]

---

[116] O etablování tohoto pojmu se zasloužil (spolu s dalšími badateli zejména Jörnem Rüsenem) především Wolfgang Hardtwig, emeritní profesor berlínské Humboldtovy univerzity svou knihou *Geschichtskultur und Wissenschaft* , München 1990.

[117] Obecně k metodickým funkcím, poznávacím cílům a vlastnostem srovnávání F. G. HAUPT, *Historischer Vergleich: Methoden, Aufgaben, Probleme. Eine Einleitung*, in: Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung. Eds. Heinz-Gerhard Haupt –Jürgen Kocka. Frankfurt-New York 1996, s. 9–45.

[118] Např. výzkumné programy institucí, personální propojení institucí s politickou mocí, obsahové profily odborných časopisů, základní témata diskutovaná na jednotlivých národních sjezdech historiků atd.

[119] Může se jednat například o interpretace jednoho historického fenoménu mezi několika historiografiemi, strukturace národně-historických narativů (počátky, období vzestupu a úpadku) apod. Viz T. PÁNEK, *České dějepisectví vletech 1938–1945*, nevydaná disertační práce FF MU, Brno 2020, s. 15, pozn. č. 70, 73, 74.

[120] M. MATTHIAS – L. ROURA, *The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing*, in: Transnational Challenges to National History Writing. Eds. Matthias Middell, Lluis Roura. Basingstoke 2013, s. 24.

[121] Viz T. PÁNEK, *České dějepisectví vletech 1938–1945,* nevydaná disertační práce FF MU, Brno 2020, s. 16, pozn. č. 76.

1.2.3 Cíle práce

Výchozím bodem při formulování cíle práce byla současná badatelská situace vlastní danému oboru. Jakým způsobem v dnešní době založit sídelně historický výzkum primárně sledované oblasti? Jak se kriticky vyrovnat s výsledky dosavadního bádání: jaké zaujmout stanovisko k ideologicky zatíženým interpretačním scématům? Jaké badatelské prostředky máme v současné době k dispozici? Jak zjištěná fakta interpretovat a prezentovat? Na koho se s našimi výsledky obracet? A co by vlastně mělo být obsahem našeho sdělení?

Při hledání odpovědí jsem se pokusil nastínit tyto otázky v diachronní perspektivě, tzn. zjistit, jak se s nimi vypořádali předchozí generace badatelů a jakým způsobem byly výsledky jejich práce využívány v rámci tehdejší společnosti. Jedná se o přístup v pravdě historický, který předpokládá, že minulost může být nejen klíčem k pochopení přítomnosti, ale i způsobem pro volbu budoucích strategií. Jakkoliv má tento přístup své nesporné limity, odpovědi pokládané minulosti vlastního oboru můžou být z hlediska zacílení a aplikace dnešního bádání minimálně inspirativní.

Způsob konstruování „*dějinného mýtu*“, který v hlavách jeho nositelů formoval představu o národě, byl několikrát podroben analýze.[122] V případě českých národních dějin se opakovaně setkáváme se snahou o revizi tohoto mýtu, respektive jeho doplnění či vyvrácení. V současnosti jsme k tomu nuceni (jako vždy v minulosti) aktuální situací. Na jedné straně pominula v českých zemích národní dichotomie konstituující do značné míry češství jako opozitum k němectví (my a oni), na straně druhá pominula představa o jediných, celistvých a kontinuálních dějinách. Se značnou mírou nadsázky lze říci, že program českého národního obrození se naplnil v roce 1993. Češi mají od té doby samostatný národní stát v historických hranicích. Po tomto datu jsou tedy české dějiny „nesmyslné“, neboť smysl není nic jiného než program (úkol – ten byl v tomto případě naplněn). Zároveň však cítíme, že je zde úkolů celá řada. První z nich souvisí s výše zmíněnou ztrátou národní dichotomie. Poté co bylo násilnou cestou dosaženo ve střední Evropě ustanovení jazykově homogenních národních států, jsme se dostali do situace, kdy se celá řada obyvatel ocitla v místech, jejichž dějiny nepociťuje jako „své“. V českém kontextu je tento problém zvláště palčivý na územích obývaných do roku 1946 většinou německojazyčného obyvatelstva (Sudety). Vyvstává tedy otázka - Jak psát dějiny středověkého osídlení pro *sudetské Čechy*? *(tedy* české obyvatelstvo, které zde dnes žije). Druhý úkol pak vyvstává z politické a kulturní situace naší země a celého středoevropského regionu. V průběhu 20. století byl tento prostor dějištěm válek, genocid a transferů obyvatel. V důsledku těchto událostí došlo k politickému a do značné míry i ke kulturnímu zhroucení celé oblasti, která byla vnímána v evropském kontextu jako specifická. S odstupem doby je více než patrné, že průběh 20. století byl pro všechny zúčastněné více, či méně zhoubný (není vítězů – jen poražených). V souvislosti s politickým sjednocováním kontinentu však vyvstala potřeba jednotných, či alespoň vnitřně bezrozporných evropských

[122] Pouze výběrově např. J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v Českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu,* 1790 – 1900, I – II, Praha 1997; K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, Praha 2011.

dějin. Otázkou je tedy jak sladit jednotlivé „národní“ příběhy. Respektive v daném případě - jak začlenit kolonizační příběh do velkovyprávění českých národních dějin? V tomto smyslu může mít historiografie výraznou terapeutickou funkci, jejímž smyslem je minimalizovat vzájemné animozity a akcentovat prvky, které jednotlivé středoevropské národy spojují.[123] Cílem by tedy mělo být prezentovat provázanost historiografie a politiky, tedy jak historiografický diskurs spoluutvářel kolektivní identity obyvatel českých zemí a jak tyto představy zpětně tento diskurs ovlivňovaly. Na základě této analýzy pak formulovat perspektivy výzkumu dějin středověkého osídlení a možnosti jeho využití.

1.3 *PRAMENNÁ ZÁKLADNA*

Z hlediska vymezení relevantní pramenné základny je nutné stanovit, čím byl utvářen *text* (tedy užší obory diskurs) a čím *kontext (*historická kultura formovaná aktuální politickou a společenskou situací). V obou případech produkovanými a kolektivně recipovanými *texty* a *obrazy.*[124] Ty vytvářely jednak specifický oborový diskurs (*dějiny středověkého osídlení),* zároveň však byly součástí širšího diskurzivního rámce (*bohemikální historická kultura*). Ten na jedné straně sloužil jako ideový rezervoár pro budování *společenství*[125], zároveň však sám (často nereflektovaně) formoval povahu textů a obrazů, z nichž byl vytvářen (společenská objednávka). Základní otázka tedy bude po proměnách vzájemného vztahu *textu* a *kontextu.*

1.3.1 Kritéria výběru

Již při samotném výběru pramenné základny je nutné mít na paměti, že budování každého archivu je interpretační počin. Výběrem určité třídy pramenů dostáváme určitý typ výpovědi. Archiv v dané souvislosti chápu jako soubor normativních *textů* a *obrazů* vytvářejících *příběh*, respektive *obraz* průběhu středověkého osídlení českých zemí. Vytvořený soubor pramenů (archiv) je pak nutné důsledně chápat jako *model*, definovaný primárně vzájemnými vztahy jednotlivých prvků, sekundárně pak jako projev určité sociálně, právně, kulturně, teritoriálně, či jinak vymezené skupiny, která sama sebe chápe jako *společenství*. Velmi důležitá je přitom logická provázanost jednotlivých prvků daného souboru.

---

[123] Při zpětném pohledu je patrná značná síla historiografie. Pokud mohly historické argumenty legitimizovat antihumánní kroky, které byly v příkrém protikladu proti dosavadním etickým zásadám a civilizačním standartům, mají dozajista sílu vytvořit předpoklady pro mírové a obohacující soužití evropských národů.

[124] Jak již bylo zmíněno - *text* je zde míněn jako soubor dílčích obrazů a textů vytvářejících specifický oborový *diskurs*. Oba tyto pojmy (*text* a *specifický diskurs*) lze v dané souvislosti vnímat jako synonyma. *Kontextem* je míněna *česká (bohemikální) historická kultura*. Zvlášní pozornost by měla být věnována její roli při utváření *kolektivní identity* obyvatel čekých zemí. Tento akcent vychází ze skutečnosti, že právě národní motiv hrál ve sledovaném období klíčovou úlohu při utváření společenské objednávky, která formovala dějepisný (sídelně-historický) diskurs. Tento diskurs pak recipročně utvářel dobové představy o národě. V této souvilsoti srovnej definici *národa* coby *politického společenství utvořeného v představách* – viz B. ANDERSON, *Představy společenství*. K definici a vzájemnému vztahu uvedených pojmů (*text – obraz*) viz Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost,* Praha 2006.

[125] Toto společenství mohlo být primárně definováno: *jazykově* (národ), *politicky* (stát), *kulturně* (civilizace), ale i *nábožensky* (konfese), *stavovsky* (třída) či *biologicky* (rasa). Jednotlivé koncepty pak mohly být vzájemně kombinovány.

1.3.2 Charakteristika

Soustředím se tedy především na dějepisné texty vytvářející *akademický diskurs*. Mělo by se tedy jednat o příslušné pasáže z historických monografií, specializované články k danému tématu, ale i disertační práce a výzkumné projekty. V otázce budování *historického povědomí* majícího vliv na *představy národních společenství* pak kromě dějepisných syntéz hrají zásadní úlohu popularizační materiály a školní učebnice. V této otázce je však nutné zohlednit i méně konvenční prameny. Nesporně zajímavá je například otázka historické kartografie, respektive způsob zobrazování zjištěných skutečností do map, které často mohly hrát zásadní úlohu nejen coby školní pomůcky formující obecné povědomí, ale často byly užívány i jako významné politikum. Kromě školství pak výsledky dějepisného bádání pronikaly do obecného povědomí i prostřednictvím výtvarného umění a literaury. Z hlediska jejich aplikace mají zásadní výpovědní hodnotu i politické proklamace a žurnalisticko-publicistické výstupy.

1.3.3 Kritika

Obě „jazykové větvě" bohemikálního dějepisectví sledovaly, navzdory proklamacím nezaujatého vědeckého přístupu, při vytváření svého obrazu dějin dobové politické cíle. Tomu přizpůsobovaly i výběr témat, které považovaly za zásadní z hlediska utváření moderních kolektivních identit.[126] Zatímco na české straně jsou „*symbolická centra*" historického *masternarativu* součástí obecně sdíleného *historického povědomí*, znalost o dominantních tématech česko-německého dějepisectví je řádově nižší.

Středověké osídlení a jeho historické proměny bylo tématem, které bylo pro tvorbu kolektivní (národní) a kulturní identity Němců žijících v českých zemích do značné míry určující a tak i jemu vyhrazený prostor je značný. Důvodem tohoto jevu byl především příchod značného počtu nových osídlenců, z nichž většina hovořila germánskými (německými) dialekty. Svou relevanci měl však i nástup řady hospodářských a sociálních faktorů vnímaných jako společenský vklad „Němců do kultury českých zemí" (institucionální města, rozvoj rudného hornictví, hotovostní ekonomika, specifické umělecké projevy apod.). Dominance tohoto tématu v „česko-německém" historickém *masternarativu* je patrná jak na odborných textech vytvářející užší oborový diskurs (monografie, články v odborných periodikách a disertační práce), tak na sekundární literatuře vytvářející širší historické povědomí (učebnice, popularizační brožury, mapy apod.). Jako prameny pro *text* (tedy oborový - specifický diskurs) lze využít především *monografie, články a disertační práce* zabývající se dějinami středověkého osídlení. Prameny pro *kontext* pak představují především *texty* a *obrazy* konstruující historické vědomí a povědomí coby tvůrce kolektivní identity.[127] Pro analýzu obecného diskursu lze částečně využít ty samé (či obdobné) prameny jako pro analýzu

[126] K frekvenci či spíše k opomíjení některých témat českých dějin srovnej například V. ČERNÝ, *Česká koruna v pojetí českoněmeckých historiků ve druhé polovině 19. století*, in: P. Soukup – F. Šmahel (ed.), Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, Práce z dějin vědy 18, 2004.

[127] *Historické vědomí* zde chápu jako strukturovanou představu o minulosti, *historické povědomí* pak v tomto kontextu funguje spíše jako nejasné tušení souvislostí pospojovaných zažitými kulturními vazbami, tedy spíše v rovině obecně sdílených stereotypů. Hranici mezi oběma pojmy je však nutné vnímat jako plynulou.

diskursu specifického. Tentokrát však bude stát v popředí otázka, jaká část dobové produkce se zabývá sledovaným tématem, tedy otázka po dominanci, či naopak marginálnosti specifického diskursu v rámci diskursu obecného. V konkrétní rovině lze například sledovat výše zmíněné *disertační práce* či *odborná periodika.* Tímto způsobem se však nedá sledovat příliš dlouhé období, neboť jsme omezeni dobou trvání sledovaných periodik a akademických ústavů, nicméně lze předpokládat, že se v těchto ukazatelích projeví např. proměny politické situace v průběhu 20. století (odraz v dějinách institucí).[128]

2. HISTORICKÁ REFLEXE

Z výše řečeného vyplývá, že jednou z cest k hledaní budoucích podob české historiografie je kritický pohled na proměny dosavadního dějepisného bádání. Požadavek podrobného studia dějin českého dějepisectví v jeho společensko-politických kontextech zazněl mimo jiné i na osmém sjezdu českých historiků v Hradci Králové. Od té doby byla na toto téma vypublikována řada teoretický studií a statí z oblasti dějin dějepisectví, jakož i tématických exkurzů do zvolených témat.[129] V daném případě se jedná o průnik několika badatelských okruhů. V první řadě jde o proměny dějepisectví v závislosti na společenském a hlavně politickém kontextu. Tento vztah však byl doprovázen neméně intenzivní proměnou forem vlastního dějepisectví. Zásadní je tu samotný vztah *historické vědy* coby teoreticky ukotvené vědní dispiplíny a *dějepisu* coby její (primárně) *narativní reprezentace*. S tím souvisí i výše nastíněná otázka proměny *institucionálního zázemí* této vědní disciplíny a způsobu jakým byla o výsledcích bádání informována veřejnost. Jakým způsobem pak byly tyto poznatky aplikovány je záležitostí druhou. Proměny historiografického provozu tudíž nelze zkoumat odděleně od proměn historických institucí a politických forem. Historiografie pak pochopitelně nebyla „osamocených ostrovem“, ale pouze dílčí (místy dominantní) složkou v soustavě „humanitních“ a „společenských“ věd. Nemalou měrou však do ní zasahovaly i vědy „přírodní“ s proměnlivou základnou *teorií*, *pojmů*, *pramenů* a *metod*.[130]

---

[128] Specifickou otázkou je pak *recepce* jednotlivých historiografických konceptů ve *školství* (kolektivní identita), *umění* (historická imaginace) a *politice* (ideologie). Zajímavá je v této souvislosti i výše zmíněná otázka historické geografie a kartografie.

[129] Vzhledem k množství titulů se soustředím pouze na novější práce z dějin dějepisectví, které díky svému širokému záběru, nebo naopak specifickému vztahu ke sledované problematice byly zásadním podkladem této práce. S ohledem na šíři zkoumaného problematiky a vzájemné překryvy jednotlivých tematických rovin pochopitelně nejde tímto způsobem sestavit bibliografii veškerých relevantních titulů. Jedná se tedy spíše o úvodní reprezentativní výběr, přičemž literatura k jednotlivým tématům bude součástí poznámkového aparátu a závěrečného seznamu literatury.

[130] Striktní odělování humanitních, společenských a přírodních věd je však z hlediska současného teoretického myšlení značně problematické. Ve všech třech oblastech se nacházejí četné styčné plochy a určité kroky a metody jaou v podstatě analogické. Často se tak tyto rozdíly vysvětlují jako problém komparační (srovnávání nesouměřitelných veličin a kroků). V rámci teorií je pak nutné odlišovat *teorie procesů a strukur* od *teorií pozorování*. K této otázce například viz J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 75 – 78.

2.1 *VÝZKUM DĚJIN VĚDY*

Výzkum dějin vědy je v současnosti široce diskutované téma, kterým se zabývá několik specializovaných pracovišť produkující řadu odborných publikací.[131] Ty se obvykle soustředí na odhalování filosofických aspektů současného i minulého vědeckého výzkumu. Cílem je uchopit filosofické základy a důsledky vědeckých teorií, analyzovat použité vědecké metody, zkoumat kulturní dopady vědeckého výzkumu, zabývat se dějinami klíčových vědeckých termínů a metod se záměrem odhalit proměny funkce vědy v průběhu dějin.[132]

Jedním z badatelských středisek zabývající se touto problematikou je *Centrum dějin vědy*. Jedná se o specializované pracoviště v rámci *Akademie věd ČR*, které se systematicky věnuje historickému studiu a zpracování vývoje vědy. Ta je pojímána jako *souhrn empirických, teoretických a praktických poznatků vedoucích k novým objevům produkovaných komunitou badatelů při použití vědeckých metod coby specifické oblasti intelektuálních i sociálních dějin*. Vzestup tohoto výzkumu lze sledovat zhruba od 80. let 20. století. Dalšími blízkými obory jsou především *dějiny techniky* a *filosofie vědy*. Rámec tzv. moderní vědy v 19. a 20. století představuje růst *profesionalizace*, *institucionalizace* a *internacionalizace* vědy. Podstatná je však i dynamika rozvoje jednotlivých vědeckých oborů. Časové spektrum, v němž se toto studium pohybuje, je nicméně širší – od středověkých pokusů, přes analýzu raně novověkých forem odborné komunikace až po složitý vztah vědy a politiky ve 20. století.[133] Dlouhodobou prioritou je zejména sledování vědeckého vývoje v období první československé republiky a proměny vědecké obce v českých zemích během totalitní nadvlády. Důraz je kladen především na multinacionální a multikulturní intelektuální prostředí, které se tehdy vytvořilo nejen v potkávání českých i slovenských vědců a jejich německých kolegů, ale i pod vlivem příchodu ruské a ukrajinské emigrace. Pro období druhé světové války a komunistického režimu vystupuje do popředí jak otázka uplatňování mechanismu vědní politiky v totalitním státě, tak i komplex problémů souvisejících se zneužíváním vědy ze strany totalitní moci. Stranou přitom nelze ponechat ani proměny struktury vědecké obce: pokus o její likvidaci v období nacionálního socialismu, násilnou restrukturalizaci za komunistického režimu, sociální deprivaci vědců a jejich vtlačování do služebné role jak vůči vojensko-mocenským zájmům, tak vůči výrobně-technologickému státnímu monopolu. Přirozenou reakcí na tento vývoj byl vzrůst politicky motivované emigrace a vznik tzv. vědeckého exilu. Samostatnou kapitolu pak představuje sledování osudů židovských intelektuálů pocházejících z českých zemí. Z hlediska jednotlivých oborů, jsou sledovány vedoucí vědní disciplíny ze všech hlavních oblastí vědeckého výzkumu, vybrané společenské vědy i humanitní disciplíny v čele s historiografií.[134]

---

[131] M. NODL, *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945-2000,* in: Soudobé dějiny 8/2001, č. 1, s. 9 – 22. Jedno z paradigmat dějin vědy a vědeckých institucí nabízí tzv. *sociologie vědění* (*Wissenssoziologie*). Viz P. BURKE, *Spolednost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi,* Praha 2007, s. 11 – 30.

[132] Viz projekt *Výzkumného centra pro teorii a dějiny vědy*. Viz https://www.esf.kfi.zcu.cz/rcths/. [cit. 5. 3. 2020]

[133] Viz I. KRAUS a kol., *Věda v českých zemích. Dějiny fyziky, geografie, geologie chemie a matematiky*, Praha 2019.

[134] Viz http://www.usd.cas.cz/pracoviste/centrum-dejin-vedy/. [cit. 5. 1. 2021.]

2.1.1 Historiografie

V rámci výzkumu dějin vědy mají dějiny dějepisectví specifické postavení. Historiografie totiž získala v průběhu 19. století do značné míry pozici určující společenské, respektive humanitní vědy, integrující poznatky celé řady dalších oborů. Toto postavení si pak podržela i v podstatné části století 20. Ačkoliv důvodů pro toto její postavení je celá řada, jedním z nejpodstatnějších je specifická oblast její aplikace – politická rovina. Z tohoto důvodu jsou dějiny dějepisectví značně komplexní disciplínou zahrnující nejen analýzu celé škály společenských věd, ale i jejich formování v závislosti na proměnách společenského kontextu.

Téma *německé kolonizace* a *kolonizace na německém právu* se stalo po dvě století oblíbeným předmětem zájmu mladých národních historiografií středovýchodní Evropy. Od přelomu 18. a 19. století jí věnovali pozornost také politici a žurnalisté, protože středověká kolonizace mohla posloužit k legitimizaci mnohdy protichůdných národních a politických zájmů rodících se národů. Minulost totiž tehdy - jak píše Jan M. Piskorski - posloužila „*konsolidaci národů a států*“.[135] Evropské národy a jejich historici v menší nebo větší míře podléhali současnosti, která je „nutila“ k zavedení národního měřítka pro popisovanou minulost. Minimálně pro východní část střední Evropy tak lze přijmout tezi, že se v hodnocení tzv. východní kolonizace zásadně odrazil německo-slovanský konflikt 19. a 20. století. Pro českou a německou mediaevistiku z českých zemí pak byl způsob zobrazení německé kolonizace modelem, kterým obě vyjadřovaly svoje názory na soužití obou národů.[136]

Rovněž většina souhrnných přehledů dějin dějepisectví je uzavřena v konceptu „národních“ dějin, příadně je koncipována jako paralelní popis souběžných, nicméně v zásadě se neprotínajících příběhů „národních škol“. Pokud již k interakci dochází, tak obvykle v podobě „interpretačního sporu“. Za české projevy tohoto trendu lze považovat Šustova a Macůrkova kompendia a ve vztahu k českému, slovenskému a českoněmeckému dějepisectví také Kutnarovi a Markovi *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Obdobně je pak utvářena i novější práce Jiřího Štaifa.[137]

---

[135] J. M. PISKORSKI, *After Occidentalism: the Third Europe Writes Its Own History,* in: Historiographical Approaches, s. 11. Dále srovnej D. LEŚNIEWSKA, *Středověká kolonizace*, s. 107 – 118.

[136] D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii*; TÁŽ, *Zur Beurteilung der „deutschen Kolonisation“. Eine Skizze zur böhmischen Geschichtschreibung,* in: Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter. Eine Bestandsaufnahrne aktueller Forschungen zur Germania Slavica. (Hg. von C. Lübke), Stuttgart 1998, s. 31 – 38; TÁŽ, *Středověká kolonizace*, s. 108.

[137] J. ŠUSTA, *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha 1933; J. MACŮREK, *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946; F. KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, díl 1: *Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století*, Praha 1973; díl 2: *Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické*, Praha 1978. Dále srovnej J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu 1790 – 1900,* Praha 1997.

Již v 60. letech vzniklo zásluhou Jaroslava Marka několik studií a zejména zásadní monografie, jež však byla publikována až po sametové revoluci.[138] V nich Marek zařazuje dějiny české historiografie do vývoje dějepisectví evropského a vystihuje podobnosti a zároveň specifika české historiografie ve srovnání s centry evropského dějepisectví v Německu a Francii. Podobně i Josef Válka zkoumal vztah Palackého k francouzské liberální historiografii, a to i s komparací určitých koncepcí a přístupů.[139] Jaroslav Kudrna rovněž zaujal srovnávací perspektivu ve své marxisticky pojaté práci o dějepisectvích ve Francii, Itálii a Německu,[140] a to především v otázce jejich sociologizace. Typické pro tyto práce je ale spíše intuitivní vystižení podobností a rozdílností zkoumaných historiografických prostředí a jejich vysvětlení, aniž by byla explicitně vyjádřena aplikace srovnávací metody, a chybí i její teoreticko-metodologické ukotvení. Ačkoli srovnávací metoda nabyla v evropské historické vědě zejména od 60. let velké prestiže a postupně se etablovala jako jeden z hlavních nástrojů historického výzkumu,[141] aplikovali ji historikové na dějiny vlastního oboru poměrně pozdě. První významnější srovnávací práce se objevují od druhé poloviny 80. let, zaímco od 90. let dochází i k promýšlení teoreticko-metodologických základů komparativní historiografie.[142]

---

[138] J. MAREK, *Tradice osvícenství a moderní historiografie*, ČSČH 12/1964, s. 498–513; TÝŽ, Osvícenské dějepisectví v českém historickém myšlení, ČMM 87/1968, s. 187–210; TÝŽ, *Pekařovo dílo v proměnách dobového dějepisectví*, in: Pekařovské studie, (ed.) Eva Kantůrková, Praha 1995, s. 163–178; TÝŽ, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992. Marek při pokusu o vydání monografie na konci 60. let píše: „*Jde o skicu českého dějepisectví v rámci historiografie evropské, a protože přehledů moderní historické vědy je dosud minimálně, mohou mít výsledky mé práce i význam pro badatele zahraniční, především v Německu a Francii*." Archiv Akademie věd České republiky, Praha, fond VK H ČSAV (Vědecké kolegium historie ČSAV), B. Spisy, 7. Ediční záležitosti, bibliografie, vědecké informace, osvětová činnost, kart. 28, inv. č. 193, sign. 753, Návrhy na vydání publikací, recense, posudky, členové redakcí, recenzenti, složka Jaroslav Marek: O historismu a dějepisectví, Nabídka autora (27. října 1967. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií.*, s. 254, pozn. č. 23 – 24.

[139] Srov. J. VÁLKA, *Palacký a francouzská liberální historiografie*, SPFFBU-C 33/1986, s. 101–109. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií.*, s. 254, pozn. č. 25.

[140] J. KUDRNA, *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno 1983. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií.*, s. 254, pozn. č. 26.

[141] M. MIDDELL, *Konjunkturen des Vergleichs im 20. Jahrhundert,* in: Der Vergleich – Eine Methode zur Förderung historischer Kompetenzen. Ausgewählte Beispiele, (ed.) Wal-traud Schreiber, Eichstätt 2005, s. 11–30; H. KAELBLE, Der historische Vergleich. Eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert, Frankfurt 1999; Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung, (edd.) H. G. HAUPT, J. KOCKA, Frankfurt-New York 1996. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945*, Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018, s. 254, pozn. č. 4.

[142] Místo dlouhého výčtu základních komparativních prací z dějin historiografie odkazuji pro úsporu místa na text Stefana Bergera, v němž provádí detailní „inventuru" na tomto poli dosud vzniklé literatury, a to včetně citací: S. BERGER, *National Historiographies in Transnational Perspective: Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Storia della Storiografi a 50/2006, s. 3–26, Berlin 2008. Vzhledem k tomu, že Bergerův text registruje práce vzniklé pouze do poloviny minulého desetiletí, lze z textů vzniklých v pozdější době upozornit alespoň na srovnávací monografie k dějinám dějepisectví středoevropského regionu: P. KOLÁŘ, *Geschichts-wissenschaft in Zentraleuropa. Die Universitäten Prag, Wien und Berlin um 1900*. 1. – 2.

Poválečným vývojem české historiografie se zabývá Josef Hanzal.[143] Exilovou část dějepisné produkce pak analyzuje Monika Mandelíčková.[144] V obecné rovině se vztahu politiky a dějejepisectví obsáhle věnuje Martin Nodl.[145] Ten je rovněž autorem zásadních příspěvků k dějinám německojazyčného dějepisectví v českých zemích[146] a k možnostem aplikace vybraných metodických postupů rozličných společenských věd v historiografii.[147] Problematice německé medievistiky v českých zemích byl věnován rovněž speciální sborník edičně zaštítěný Pavlem Soukupem a Františkem Šmahelem.[148] Německou historiografií v českých zemích se rozsáhle zabýval rovněž Michael Neumüller.[149] Otázku německojazyčných prací v rámci českých pomocných věd historických pak řešila Hana Pátková.[150] Problematice středověké kolonizace jako specifickému místu česko-německé kolektivní paměti se pak souhrně věnoval Vojtěch Belling.[151]

Halbband, Berlin 2008; M. BAÁR, *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford-New York 2010, 2013. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií,* s. 254, pozn. č. 5.

[143] J. HANZAL, *Cesty české historiografie 1945 – 1989*, Praha 1999.

[144] M. MANDELÍČKOVÁ, *Historie v exilu. Československá exilová historiografie v letech 1948-1989*, Olomouc 2017.

[145] M. NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Brno 2007.

[146] M. NODL, *Německá medievalistika v českých zemích a studium sociálních a hospodářských dějin,* in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 21 – 65.

[147] M. NODL, *Dějiny umění a sociální historie*, in: Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007, s. 219 – 232; TÝŽ, *Mikrohistorie a historická antropologie.* Dějiny - Teorie - Kritika 1, 2004, č. 2, s. 237 – 252; TÝŽ, *Středověká prosopografie,* in: Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007, s. 173 – 201.

[148] P. SOUKUP, – F. ŠMAHEL (eds.), *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945,* Práce z dějin vědy 18, Praha 2004.

[149] M. NEUMÜLLER, *K německému liberálnímu dějepisectví 19. století v Čechách.* Studia territorialia 1, 2001 [vyd. 2002], č. 3, s. 117 – 149; TÝŽ, *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen: ein deutschliberaler Verein (von der Gründug bis zu Jahrhundert wende*), in: Vereinswesen ind Geschichtpfelge in den böhmischen Ländern, hrsg. Von Ferdinand Seibt, München 1986, s. 179 – 208; TÝŽ, *Die deutsch philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtsschreibung,* In: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. brsg.von Ferdinand Seibt, München 1984, s. 111-126; TÝŽ, *Geshichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschiaft der Wissenshaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919-1945*. In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848, díl 1, Ústí nad Labem 1996, s. 81 – 102; TÝŽ, *Zur deutschliberalen Geshichtsschreibung des 19. Jahrhuniderts in Böhmien,* Zeitschrift für Ostforschung 20, 1971, s. 441.

[150] H. PÁTKOVÁ (eds.) *Česká beseda o německých badatelích v oblasti pomocných věd historických, archivnictví a edic historických pramenů.* Příspěvky z konference pořádané 12. listopadu 1999 v Ústí nad Labem katedrou historie Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2000.

[151] J. ŽEMLIČKA *„Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu",* in: František Palacký 1798–1998. Dějiny a dnešek. Sborník z jubilejní konference. Vydal F. Šmahel za spolupráce E. Doležalové, Praha 1999, s. 101–111

K osobnosti českoněmeckého sociálního historika Julia Lipperta je možné zmínit sborník edičně zaštítěný Marcelou Oubrechtovou.[152] Shrnutím dosavadního sídelně historického bádání se pak pochopitelně věnují i čelní badatelé na poli současného výzkumu Josef Žemlička[153] a Jan Klápště.[154] Rozsáhlou reflexi vnímání dějin středověkého osídlení v různých národních historiografiích pak přinesl zásadní ediční počin Jana M. Piskorskeho.[155] V rámci jím editovaného sborníků je možné seznámit se nejen s aktuální proměnou nazírání této problematiky v rámci středovýchodní Evropy,[156] ale i s její recepcí v rámci historiografie anglosaské,[157] ruské[158], polské,[159] české,[160] maďarské,[161] rumunské[162] a dokonce i japonské.[163]

---

[151] V. BELLING, *Středověká kolonizace jako česko-německé místo paměti,* s. 70. V této souvislosti poukazuji na konferenci pracovní skupiny česko-německého diskusního fóra konanou 5. 6. 2010 v Chebu. Z příspěvku přednesených v rámci této konference byl sestaven sborník: *Místa paměti česko-německého soužití*, v jehož rámci byl publikován i výše citovaný příspěvek Vojtěcha Bellinga.

[152] M. OUBRECHTOVÁ (ed.), *Julius Lippert a německé prostředí v Čechách*, Ústí nad Labem 2010.

[153] S ohledem na obsáhlost odkazuji na seznam vědeckých prací autora: Viz J. ŽEMLIČKA, *Josef Žemlička - seznam vědeckých prací.* HG 29, 1997, s. 363 – 373. K aktuálně sledovanému tématu reflexe dosavadního výzkumu pak zejména viz J. ŽEMLIČKA, *Markomané, Němci a středověká kolonizace. (K historiografii jednoho problému české medievistiky).* ČČH 97, 1999, č. 2, s. 235 – 272.; TÝŽ, *Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu*, in: F. Šmahel – E. Doležalová (edd.), František Palacký 1798/1998, Dějiny a dnešek, Praha 1999, s. 101 – 111.

[154] J. KLÁPŠTĚ, *Proměna Českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 405 – 407.

[155] J. M. PISKORSKI (ed.), *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe. A comparative analysis aginst the backround of the other Eurepean inter-ethnic colonization processes in the Middle Ages,* New York 2002.

[156] J. M. PISKORSKI, *After Occidentalism: the Third Europe Writes Its Own History*, in: in: *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe. A comparative analysis aginst the backround of the other Eurepean inter-ethnic colonization processes in the Middle Ages,* Jan Maria Piskorski (ed.), New York 2002, s. 7 – 24.

[157] P. GÓRECKY, *Medieval „East Colonization" in Post-War North American and British Historiographym*, in: *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe*, s. 25 – 62.

[158] T.STUDENIKINA, *Die deutsche Ostkolonisation des Mittelalters in der russischen Geschichtsschreibung, vorallem bis 1917,* in: *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe*, s. 259 – 280.

[159] J. M. PISKORSKI, *TheMedieval "Colonization ofthe East" in Polish Historiography,* in: *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe,* s. 97 – 106.

[160] J. ZEMLIČKA, *Die Deutschen und die deutschrechtliche Kolonisation Bohmens und Mdhrens im Mittelalter,* in: *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe*, s. 107 – 146.

[161] A. KORMENDY, *Mittelalterliche* aedificatio terrae *im Lichte der ungarischen Historiographie,* in: *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe*, s. 145 – 178.

[162] R. DIMITRIU, *Die Ansiedlung der Siebenbiirger Sachsen und das sachsisch-rumdnische Verhdltnis im mittelalterlichen Siebenburgen im Spiegel der rumdnischen Historiographie,* in: *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe*, s. 219 – 258.

[163] T. CHIBA, *Die mittelalterliche Ostsiedlung aus japanischer Sicht. Zur Rezeptionsgeschichte der europdischen Geschichtswissenschaft in Japan,* in: *Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe,* s. 63 – 96.

Německé bohemikání dějepisectví a dějepisectví „sudetoněmecké“ pak shrnul Ferdinand Seibt,[164] a v regionální pespektivě Tomáš Pánek.[165] Regionální dějepisectví sledované oblasti pak ve své práci reflektuje Stanislav Burachovič,[166] Jan Hasil[167] a Jana Mezerová.[168] Další práce srovnávající dějiny českého dějepisectví s jinými, zejména středoevropskými historiografiemi, jsou často prací zahraničních badatelů. V tomto případě je třeba zmínit studie Franka Hadlera,[169] Macieje Gorného,[170] Macieje Janowského,[171] Moniky Baár[172] a s ohledem na řešenou problematiku mimořádně přínosné dílo Doroty Leśniewské.[173]

---

[164] F. SEIBT, „*Der Nationalitätenkampf“ im Spiegel sudetendeutscher Geschichtsschreibung.1848-1938.* Stifter-Jahrbuch 6 (1959), s. 18 – 39; TÝŽ, *In Memoriam Julius Lippert*, in: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intelektuele Desintegration in den Böhmischen Ländern, Oldenbourg 1982; TÝŽ, *Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche. Analysen und Stellungsnahmen zu Geschichte und Gegenwart aus fünf Jahrzehnten.* München, 2002, s. 413 – 418.

[165] T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945*, Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018.

[166] S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensií*, Karlovy Vary 2000.

[167] J. HASIL, *Chebsko v raném středověku: archeologie středoevropského regionu v 7. - 12. století*, Praha 2018.

[168] J. MEZEROVÁ, *Čeští němci mezi regionální a „sudetoněmeckou“ identitou. Historie v libereckých, frýdlantských a jabloneckých vlastivědách*, in: Fontes Nissae XIX 208/ 2, s. 2 – 63.

[169] F. HADLER, *Századok – Kwartalnik Historyczny – Český časopis historický*. *Drei Konstanten ostmitteleuropäischer Historiographiegeschichte*, in: Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich, (ed.) Matthias Middell, Leipzig 1999, s. 145–159; TÝŽ, Geschichtsinstitute an ostmit-teleuropäischen Wissenschaftsakademie. Budapest, Prag und Warschau im Vergleich, in: Historische Institute im internationalen Vergleich, (edd.) Frank Hadler, Gabriele Lingelbach, Matthias Middell, Leipzig 2001, s. 285–309; TÝŽ, Historiografický mýtus Velké Moravy v 19. a 20. století, ČMM 120/2001, s. 155–171; TÝŽ, *Drachen und Drachentöter. Das Problem der nationalgeschichtlichen Fixierung in den Historiographien Ostmitteleuropas nach dem Zweiten Weltkrieg*, in: Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich, (edd.) Christoph Conrad, Sebastian Conrad, Göttingen 2002, s. 137–164. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 193.8 – 1945*, Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018, s. 261, pozn. č. 33.

[170] M. GÓRNY, *Die Wahrheit ist auf unserer Seite. Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*, Köln-Weimar-Wien 2011; TÝŽ, *Französische Revolution und Napoleonische Kriege. He-rausforderungen an die marxistische Nationalgeschichtsschreibung in der Tschechoslowakei, Polen und der DDR*, in: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissen-schaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, (edd.) Christiane Brenner, K. Erik Franzen, Peter Haslinger, Robert Luft, München 2006, s. 279–295; TÝŽ, *Říjen a jeho soupeři. VŘSR v marxistickém dějepisectví v Československu, Polsku a NDR,* in: Interpretace ruské revoluce 1917, Jiří Hanuš, Radomír Vlček (eds.), Brno 2008, s. 122–132; TÝŽ, *Marxist History of Historiography in Poland, Czechoslovakia and East Germany (late 1940s – late 1960s)*, in: Th e Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period, (edd.) Balázs Apor, Péter Apor, E. A. Rees, Washington (DC) 2008, s. 249–263. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující“ historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945*, Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018, s. 261, pozn. č. 34.

[171] M. JANOWSKI, *Three Historians*, CEU Department History Yearbook 2001/2002, s. 199–232; TÝŽ, *Imagining the National Past among the Poles and Czechs in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, in: The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories, (edd.) Stefan Berger, Chris Lorenz, Basingstoke 2008, s. 442–462. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných*

2.1.2 Dějiny institucí

Institucionalizace je nejen representací, ale i základním předpokladem vědeckého „provozu". Její výzkum je tedy nedílnou součástí dějin vědy. Toto konstatování se pochopitelně týká i historiografie, jejíž vědecký status je někdy s ohledem na její narativní složky diskutován, nicméně právě ona požívala v průběhu 19. a velké části 20. století v rámci společenských věd privilegované postavení. Jedním z jeho dokladů byl nesmírný rozvoj státem vesměs podporovaných a často velmi prestižních institucí, jejichž síť představovala svébytné prostředí umožňující existenci skupiny profesionálních badatelů.[174]

Badatelský zájem se v minulosti primárně soustředil na vrcholné vědecké instituce, jejichž rozvoj byl nahlížen v rámci konceptu „národních" či „kulturních" dějin. Postupně však začalo být více tématizováno propojení vědy a politiky a do ohniska pozornosti se tak dostala i německojazyčná věda v českých zemích a regionální badatelská centra. Starší výzkum německých badatelů byl v této souvislosti rozšířen o práce české provenience. Došlo ke zpracování dalších archivních pramenů a k řadě témat z této oblasti byly vydány monografické studie.[175] Německé vědecké instituce se zároveň staly součásti nových syntéz obecně zaměřených na dějiny vědy. To se týká především jubilejních *Dějin Univerzity Karlovy (1348-1990*, kde příslušné kapitoly o rozdělení univerzity na českou a německou, resp. o bývalé německé univerzitě jako celku, zpracovali Jan Havránek, Alena Míšková, Jiří Pešek, Ludmila Hlaváčková a Petr Svobodný.[176] Ve zkrácené podobě byly tyto pasáže

---

„rivalizující" historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945, Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018, s. 261, pozn. č. 35.

[172] M. BAÁR, *Historians and Nationalism*. East-Central Europe in the Nineteenth Century, New York 2010. Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií*, s. 261, pozn. č. 37.

[173] D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii*, Poznań-Marburg 2004; TÁŽ, *Středověká německá kolonizace a kolonizace na německém právu v Čechách z pohledu německých medievistů z českých zemí*, in. P. Soukup – F. Šmaghel (eds.), Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, Práce z dějin vědy 18, Praha 21004, s. 107 – 118.

[174] Nasledující bibliografický přehled zaměřený na dějiny vědeckých institucí zabývajících se dějepisectvím či příbuznými obory si nečiní narok na úplnost, soustředí se spíše na zakladní trendy výzkumu a jejich ukotvení v příslušných vědeckých institucích.

[175] Shrnutí dosavadního stavu poznání včetně aktuální bibliografie přínášejí především specializované disertace – např. O. KONRAD, *Humanitni obory za nacionalního sacialismu. Srovnání univerzit v Lipsku, Vídni a v Praze,* Disertační práce FSV UK, Praha 2007, s. 1 – 40, zvlášte s. 31 – 40; A. MlSKOVA, *Věda jako nástroj i předmět nacionálního a politického boje. Němečtí vědci a jejich organizace v Čechách,* Disertační práce FSV UK, Praha 2009, s. 5 – 12. Dále srovnej O. KONRAD, *Dějepisectvi, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918-1945,* Praha 2011, s. 10 – 37.

[176] J. HAVRÁNEK, *Univerzita, její zřizení, správa a studentstvo,* in: Dějiny Univerzity Karlovy 1802-1918, sv. 3, ed. J. HAVRÁNEK, Praha 1997, s. 89 – 117, 183-206; L. HLAVÁČKOVÁ – A. MÍŠKOVÁ – J. PEŠEK, *Německá univerzita,* tamtéž, s. 305-330; J. PEŠEK – A. MÍŠKOVÁ – P. SVOBODNÝ – J. JANKO, *Německá univerzita,* in: Dějiny Univerzity Karlovy 1989 –1990, sv. 4, J. HAVRÁNEK – Z. POUSTA (eds.), Praha 1998, s. 181 – 213, resp. A. MÍŠKOVA, *Německá univerzita za 2. světové války,* tamtéž, s. 513-231. Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra. Vědecké a

zařazeny i do stručnější anglické verze téhož díla.[177] Snaha o reflexi dějin německých vědeckých institucí v Čechách však není záležitostí pouze soudobého výzkumu. Zmínit lze například *Stručné dějiny Univerzity Karlovy* z roku 1964, které vzešly z přípravných prací širší syntézy určené pro mezinárodní odbornou veřejnost. Tato práce v rámci výkladu univerzitních dějin věnuje pozornost (byť neproporční) i dějinám německé univerzity.[178] Jedná se však spíše o výjimku z pravidla, že syntézy (zejména na úrovni jednotlivých fakult) německou univerzitu ignorovaly, případně ji zmiňovaly jen v nejnutnějších souvislostech.[179]

Koncepční změny v přístupu k této problematice lze zaregistrovat až od roku 1990. V tomto roce byl v rámci *Archivu Univerzity Karlovy* obnoven, v 70. letech zrušený, *Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy*. Na nově vzniklé *Fakultě sociálnich věd UK* pak byla v rámci tamního *Institutu mezinarodních studií* zřízena *katedra německých a rakouskych studií*, kde vznikla především pod vedenim Jiřího Peška řada diplomních a disertačních prací k dějinám německé vědy a německých vědních a vzdělavacích institucí. Podobně tomu bylo i na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, zejména jako výsledek prací v seminařích Aleny Miškové. Tato autorka pak vydala s Jiřím Peškem i řadu studií jak o pražské německé univerzitě, tak i o neuniverzitních německých institucích. Na ně se soustředí i část vědecké produkce *Archivu Akademie věd ČR* (dnes součást *Masarykova ústavu* a *Archivu Akademie věd ČR*),[180] a *Ústavu*

---

vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století, K. Keiserová – M. Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2010, s. 14, pozn. č. 19.

[177] L. HLAVÁČKOVÁ – A. MÍŠKOVA – J. PEŠEK, *The German University 1882-1918,* in: History of Charles University, sv. 2, 1802 – 1990, Jan HAVRÁNEK – Zdenek POUSTA(eds.), Praha 2001, s. 163-174; J.PESEK – A. MISKOVA – P. SVOBODY – J. JANKO, *The German University of Prague 1918-1939,* in: tamtéž, s. 245-256; A.MÍŠKOVÁ, *The German University during the Second World War,* in: tamtéž, s. 257 – 262. Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra, s. 14, pozn. č. 20.

[178] F. KAVKA (red.), *Stručné dějiny Univerzity Karlovy,* Praha 1964, s. 179 – 289, zde zvlášte s. 215 – 220, 246 – 252, 283-289. V rámci *Ústavu pro dějiny University Karlovy* byly publikovány i další studie k Viz K. KUČERA – M. TRUC, *Poznámky k fašisaci německé university pražské,* in: AUC-HUCP 1, 1960, s. 203 – 223; V. VOMÁČKOVÁ, *Německá universita mezi Mnichovem a 15. březnem 1939,* in: AUC-HUCP 4, 1963. Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra, s. 15, pozn. č. 25.

[179] J. PETRÁŇ, *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948),* Praha 1983; F. ČECH (ed.), *Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920-1980. Dějiny – současnost – perspektivy,* Praha 1981. Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra, s. 15, pozn. č. 26.

[180] Vedle již zmíněných titulů je třeba uvést řadu připravených a doprovodných prací k její monografii o pražské německé univerzitě v letech 1938-1945, např. A. MÍŠKOVÁ, *Die Lage der Juden an der Prager Deutschen Universitat,* in: Judenemanzipation-Antisemitismus-Verfolgung in Deutschland, Osterreich-Ungarn, den böhmischen Landem und in der Slowakei, J. K. HOENSCH – S. BIMAN – E.LIPTAK (eds.), Essen 1999, s. 117-129 (vyslo též česky v v Bratislavě v r. 1993); TÁŽ, *Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universitat in Prag,* in: Erzwungene Trennung: Vertreibungen und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938-1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien, D.BRANDES – E.IVANlCKOVA – J. PEŠEK (eds.), Essen 1999, s. 37 – 52 (vyšlo též česky v Bratislavě v r. 1999); TÁŽ, *Deutsche Professoren aus den.böhmischen Ländern. „Flüchtlinge" in der Zeit vor und nach den Munchner Verhandlungen,* in: Prager Professoren 1938-1948. Zwischen Wissenshaft und Politik, M. GLETTLER – A.MÍŠKOVÁ (eds.). Essen 2001, s. 27 – 44; TÁŽ – J. BOHÁČEK, *První exulanti na Německé univerzitě v Praze,* in: Exil v Praze a v Československu 1918 – 1938/ Exile in Prague and Czechoslovakia 1918 – 1938, Praha 2005, s. 190 – 199. A. Míšková se zabývalai německými neuniverzitními

slovanských a germánských studií při Filosofické fakultě *Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem*. Toto pracoviště, spjaté se jmeny Ctirada Kučery a Kristiny Kaiserové, se specializuje na dějiny Němců v českých zemích. Díky četným kvalifikačním pracím se zde ustanovila jakási „ústecká škola" německých a rakouských studií. Důležitým výstupem zdejších badatelských aktivit je ediční řada *Acta Universitatis Purkynianae - Slavogermanica.* Personálně i institucionálně je toto pracoviště napojeno i na další důležitou instituci české historické germanistiky - *Společnost pro dějiny Němců v Čechach*. Ta vydává své *Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách /Miteilungen der Gesellschajt für die Geschichte der Deutschen in Böhmen,* v níž byla publikována i řada důležitých studií k dějinám vědy, vzdělanosti a školství, resp. k bezprostředně navazujícím tématům.[181]

Významným pracovištem se v letech 2000-2004 stalo i výše zmíněné *Výzkumné centrum pro dějiny vědy* jako společná výzkumná platforma *Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR* a *Ústavu dějin - Archivu Univerzity Karlovy*. V redukované podobě mohl na jeho činnost navázat *Kabinet dějin vědy Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*. Řada jím pořádaných konferencí a publikací vydaných v ediční řadě *Práce z dějin vědy/Studies in the history of science and humanities* se věnovala německé vědě v českých zemích, zejména v souvislosti s

---

vědeckými institucemi. Viz A. MÍŠKOVA, *Německé mimouniverzitní instituce v Čechách,* in: Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích, A. MÍŠKOVA – M. FRANC – A. KOSTIAN (eds.), Praha 2010, s. 234 – 257; TÁŽ, *Vývoj německých libereckých vědeckých a vlastivědných institucí a jejich archivních fondů (1925-1945),* in: Sborník Severočeského muzea. Historia 11, 1993, s. 33 – 46; TÁŽ – M. NEUMÜLLER, *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Německá akademie věd v Praze). Materiály k dějinám a inventář archivních fondů/ Die Gesellschaft zur Forderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Deutsche Akademie der Wissenschqfien in Prag), Materialien zu ihrer Geschichte und Inventar des Archivbestandes 1891-1945,* Praha 1994; TÁŽ, *Nacismus a Německá společnost na podporu vědy, umění a literatury v Československu,* in: Viribus unitis – nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k petasedmdesatinam, K. KAISEROVÁ – J. PEŠEK (eds.), Ústí nad Labem, s. 219 – 230; TÁŽ, *Zemské a státní subvence pro tři hlavní vědecké společnosti v Čechách do r. 1910,* in: Dějiny věd a techniky 27, č. 2,1994, s. 65 – 79 aj. Z rozsáhlého díla Jiřího Peška pouze výběrově: J. PEŠEK, *Die Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte,* in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848, sv. 1., Acta Universitatis Purkynianae. Slavogermanica 3, 1996, s. 115 – 125; *Die Prager Universitaten - Venuch eines Vergleichs,* in: Universitaten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitaten im 19. und 20. Jahrhundert, München 2003, s. 145 – 166; TÝŽ, *Deutsche Slawistik an der Prager Universitat 1909-1945 im Liehte Unser Dissertationen,* in: Magister noster. Sborník prací věnovaných in memoriam Prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc, M. SVATOŠ – L. VELEK – A. VELKOVÁ (eds.), Praha 2005, s. 231 – 340; TÝŽ, *Die „eigenen" und die „fremden" Studenten der Philosophische Fakultät der Prager Deutschen Universität 1940 –1945,* in: Die Deutschen und das ostliche Europa. Aspekte einer vielfaltigen Beziehungsgeschichte. Festschrift für Dedef Brandes zum 65. Geburtstag, D. NEUTATZ – V. ZIMMERMANN (eds.), Essen 2006, s. 149 – 170; TÝŽ, *Pražští univerzitní studenti v lelech 1848 – 1939,* in: Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy, cd. Jana RATAJOVA, Praha 2008, s. 48 – 58; aj. Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra, s. 19 – 20, pozn. č. 41.

[181] Takové téma představuje například výstavnictví, které se stalo reprezentativním "kolbištěm" česko-německých národních sporů. Viz. T. OKURKA, *Všeobecná německá výstava v Ústi nad Labem roku 1903 v kontextu dobového vystavnictí,* in: Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách/ Mitteilungen der Gesellschaft für die Geschichte der Deutschen in Bohmen D7, 2005, s. 5 – 129; TÝŽ, *Všeobecná německá výstava v Ústi nad Labem 1903,* Ústi nad Labem 2005.

problematikou národních jazyků ve výchově, vědě a školství před rokem 1918, vztahy mezi českou a německou vědou v období nacistické okupace 1939-1945 a německou exilovou vědou v Československu před rokem 1938. Specialní svazky byly věnovány německé medievistice v českých zemích či vztahům nacistické „zdravotní" politiky, euthanasie v návaznosti na související pseudovědecký „rasově-hygienický" a jiný vyzkum.[182]

Pro sledovanou problematiku pak mají zásadní význam práce Aleny Míškové, zejména její kniha *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945,* která se pod upraveným názvem dočkala i německého, významně doplněného vydání.[183] Jak již naznačuje její podtitul, autorka se soustředila na průzkum univerzitní hierarchie a proměnu profesorského sboru ve vazbě na hlavní linie nacistické politiky. Zvláštní zájem je pak věnován „arizaci" univerzity a politickým čistkám. Četné vazby s dalšími vědeckými institucemi naznačily potřebu důkladnějšiho výzkumu i v této oblasti. V této souvislosti je podstatná především monografie Andrease Wiedemanna *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1342-1945),* která podstatně rozšířila perspektivu starších prací. Wiedemann tuto instituci zasadil do kontextu analogických, novější literaturou zmapovaných říšskoněmeckých ústavů, formuloval její specifika a do značné míry i relativizoval její dobový význam, který měl logicky vzrůst v době po vítězném ukončení války[184]

Z dalších autorů je třeba zmínit Otu Konrada a jeho knihu *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918-1945,* která vychází z jeho komparativně založené disertační práce a předchozích dílčích studií.[185] S touto knihou se částečně prolíná i rozsahlá dvoudílná komparace (a také původem disertace) Pavla Koláře *Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa. Die Universitaten Prag, Wien und Berlin um*

---

[182] Viz *Wissenschaft in den böhmischen Ländern 1939-1945,* A. KOSTLÁN – M. FRANC – M.NEUMÜLLER – M. POKORNÁ – M. ŠIMUNEK (eds.), Praha 2004; *Misto národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii. 1867 – 1918,* H.BINDER – B. KRIVOHLAVA – L. VELEK (eds.), Praha 2003; *Wissenschaft im. Exil: die Tschechosloioakei als Kreuzweg 1918-1989,* A. KOSTLAN –A.VELKOVA (eds.)., Praha 2004; *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945,* P. Soukup – F. Šmahel (eds.), Praha 2004. Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra, s. 21, pozn. č. 42.

[183] A. MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univertita od Mnichova k 9. květnu 1945. Vedení univerzity a obměna profesorského sboru,* Praha 2002; TÁŽ, *Die Deutsche (Karls-) Universität vom MünchenerAbkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges,* Praha 2007. Německé vydání této práce obsahuje navíc i kapitolu o osudu pražských vysokoškolských učitelů po 2. světové válce (s. 238 – 246), především ve vazbě na jejich neformální profesní sítě a následnou vědeckou kariéru. Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra, s. 22, pozn. č. 44.

[184] A. WIEDEMANN, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942-1945),* Dresden 2000; TÝŽ, *Nadace Reinharda Heydricha v Praze (1942-1945),* Praha 2003. Dále srovnej, K. FREMUND, *Heydrichova nadace - dulezitý nastroj nacisticke'vyhlazovaci politiky,* in: SAP 14, č.1,1964, s. 3 – 38; TÝŽ, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung – ein wichtiges Instrument der nazistischen Ausrottungspolitik,* in: Informationen über die imperialistische Ostforschung 5, č. 3, 1965, s. 1 – 48. Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra, s. 22, pozn. č. 45.

[185] O. KONRAD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě 1918 – 1945,* Praha 2011. Srov. TÝŽ, *Humanitní obory v době nacionálního socialismu. Srovnání universit v Lipsku, Vídni a Praze,* disertačni práce FSV UK, Praha 2007.

1900.[186] Problematikou dějin etnografie a národopisu na pražské německé univerzitě ve vazbě na germanistiku a slavistiku, stějně jako k transformacím oboru směrem k multidisciplinárnimu *Heimat- und Volksforschung* se zabývá monografie Petra Lozoviuka *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen.*[187] Neuniverzitní vědou se pak v návaznosti na své starší studie zabývala Alena Míšková, která zpracovala kapitolu v souhrnném pojednání o německých vědeckých neuniverzitních institucích *Bohemia Docta.*[188] Komparací českého a sudetoněmeckého dějepisectví ve vazbě na regionální a vlastivědné bádání v letech 1938 – 1945 včetně jeho institucionálního zázemí se zabýval Tomáš Pánek.[189] Tento autor se věnuje rovněž otázkám spojených s nacionálním ukotvením rodopisného bádání v českých zemích v první polovině 20. století (se zvláštním zřetelem k období druhé republiky). Regionální perspektivu pak uplatnila i Milena Josefovičová mapující německé vědecké instituce v Liberci.[190] Souhrnným způsobem se pak problematikou dějin německojazyčných vědeckých a vzdělávacích institucí zabýval sborník edičně zaštítěný Kristinou Kaiserovou a Miroslavem Kunštátem.[191] Současný stav a fungování německých společenskovědních ústavů pak zachycuje ve své monografii Jiří Pešek a Lucie Filipová.[192]

2.2 *TERMINOLOGIE*

Historiografie má obvykle jen omezené možnosti k tvorbě vlastní terminologie. Často je odkázána na přejímání a užívání dobového pojmosloví, jehož nedostatky se snaží napravovat tak, že je nově definuje.[193] Všechna upřesnění, rozlišující třeba ranou, vrcholnou či velkou kolonizaci, mají pochopitelně svůj smysl. Nezbytné je však přesné a průkazné vymezení

---

[186] Navzdory názvu práce fakticky zachycuje interval let 1882-1938. Viz P. KOLÁŘ, *Geschichtswissenschaft in Zentraleuropa. Die Universitaten Prag, Wien und Berin um 1900,* sv. 1-2, Leipzig 2008.

[187] P. LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Bohmen und ihire gesellschatftlichen Auswirkungen,* Leipzig 2008.

[188] A. MÍŠKOVÁ, *Německé mimouniverzitní instituce v Gechdch,* in: Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích, A. MÍŠKOVA – M. FRANC – A. KOSTLAN (eds.), Praha 2010, s. 234 – 257. Seznam vybraných studií A. Míškové k tomuto tématu viz tamtéž, s. 253 – 254.

[189] T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945*, Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018; TÝŽ, *Nacionální ukotvení rodopisného bádání v českých zemích 1918-1948 (se zvláštním zřetelem na období druhé republiky a nacistické okupace)*, in: Historica Olomucensia, roč. 54/2018, s. 185-221.

[190] M. JOSEFOVIČOVÁ, *Německé vědecké instituce v Liberci. Od Vlasivědy k nacistickému "bádání o zemi a lidu",* Praha 2014.

[191] Viz M. KUNŠTÁT, *Centra a periférie českých Němců ve vědě a vzdělávání*, in: Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století, K. Kaiserová – M. Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2010.

[192] J. PEŠEK – L. FILIPOVÁ a kol., *Věda a politika, Německé společenskovědní ústavy v zahraničí (1880 – 2010)*, Praha 2013.

[193] Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen* (vyběr statí - sestavili a úvodem opatřili Jan Pešek a Jiří Vykoukal), Praha 2013, s. 20.

obsahu používaných pojmů.[194] Ty totiž sehrávají formující a utvářející roli. Například pojmy „*východní kolonizace*“, „*osídlování východu*“ a „*výstavba země*“ se dotýkají jednoho tématu: příchodu nového obyvatelstva do východní části střední Evropy. Každý z těchto pojmů však reprezentuje a implikuje jiné pojetí tohoto fenoménu. Pojem „*osídlování východu*“ má tendenci zdůrazňovat na rozdíl od „*výstavby země*“ ty specifické momenty procesů osídlování, které byly výrazně poznamenány osadníky přicházejícími zvnějšku (*cizinci, kolonisté, Němci*). Pojem „*výstavba země*“ naopak obsahuje tendenci vykázat z vědeckého bádání etnické prvky a docílit v tomto smyslu jakési „politicky korektní“ neutrality. Ani jeden z těchto způsobů nahlížení na danou problematiku však nelze označit za „správný“ či „nesprávný“. Jde hlavně o to, kde chceme vidět dělicí linie a na jaké úrovni použijeme generalizující hlavní pojmy. Je tedy zřejmé, že nelze hovořit o jednotné podobě „*osídlování východních oblastí*“ nebo „*výstavby země*“, jde pouze o to, jak tento proces v našem pojetí skutečnosti strukturujeme. Jak již bylo řečeno, historická výpověď je odvozenou skutečností, která vzniká prostřednictvím pojmů ukotvených v naší přítomnosti a hodnotách.[195]

Přestože je nezbytná podrobná specifikace konkrétního průběhu kolonizačního procesu, jelikož osídlování evropského středovýchodu probíhalo v různorodých podobách,[196] zůstává otevřena otázka, zda je přijatelné naprosté vyprázdnění určitého historického pojmu. Je jistě správné nahlížet na osídlování těch oblastí ve východní a střední Evropě, které dosud obývali Slované, jako na proces širší „*výstavby země*“. Nelze popřít podstatné sociální, kulturní a hospodářské změny 13. století v celém evropském prostoru, ať už byl slovanský, germánský nebo románský. Přesto je třeba položit si otázku, zda tento náhled opravňuje k podceňování dalšího rozlišování procesů, pro něž je typický masivní transfer obyvatelstva. Přitom je zřejmé, že se takové transfery neomezovaly pouze na východní a střední Evropu. Přesto byl jak rozsah, tak i průběh transferu v tomto prostoru specifický. Nově přicházející skupiny obyvatelstva, ať už jsou to „*kolonisté*“, „*osadníci*“ nebo „*budovatelé země*“, s sebou přinášely určité způsoby života, které se pak na dosud slovanských územích s tamější starší sociální strukturou rozvíjely ve směsici. Tato směsice pak nabývala rozmanitých podob podle toho, jaký byl proporcionální poměr mezi starými a novými osadníky, jak silný byl podíl slovanského obyvatelstva na kolonizaci a jak silný byl organizační vliv domácích zeměpánů a nově příchozích šlechtických rodů.

2.2.1 Dějiny středověkého osídlení

Studium středověkého osídlení obsahuje dvě základní dimenze: vedle rekonstrukcí sídelních vrstev, procesů koncentrace nebo rozptylu osídlení včetně sledování rozmanitých aspektů vzhledu a hmotné kultury středověkých sídlišť se jako druhý rozměr uplatňuje souběžná

[194] J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 171.

[195] Viz V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 79.

[196] P. CHARVÁT tak například rozlišuje mezi dvěma kolonizačními modely pro východní Čechy: *Poznámky k německé kolonizaci východních Čech*, AH 10 (1985), s. 75 – 81.

integrace těchto poznatků do konkrétních hospodářských a potažmo i sociálních nebo demografických hledisek dějinného vývoje.[197]

Málokterý z historických pojmů má tak zásadní a rozporuplné postavení jako *kolonizace*. Fenomén popisovaný tímto pojmem prošel řadou obsahových a významových zvratů odvíjejících se od společenského kontextu. Původní význam, odvozený z latinského slovesa *colo, -ere*, znamená *vzdělávat*, *obdělávat*, *zúrodňovat* (v dalších významových odstínech i *ctít*, *uctívat* apod.), nicméně v moderních historiografických diskursech se s ním již od 19. století začal vědomě spojovat celý soubor jevů souvisejících v první řadě s pronikáním středověkého německého etnika k východu.[198] Od vzniku moderních středoevropských národů hrálo toto téma často ústřední roli v jejich sebeuvědomění. Dodnes se jedná o problematiku, která je předmětem výrazně hodnotově orientované polemiky. Vzhledem k tragickým událostem 20. století, které (nejen) střední Evropu zásadním způsobem poznamenaly, byla podniknuta řada pokusů a konsensuální uchopení tohoto tématu napříč „národními" historickými školami. Smyslem těchto snah bylo nalézt takový obraz minulosti, který by nebyl v přímém rozporu s jednotlivými výklady „národních" dějin a zároveň by minimalizoval vzájemné animozity. Spornost interpretace daného fenoménu se odráží již ve velkém počtu výrazů použitých pro jeho popis. Hovoří se o *vrcholně středověké kolonizaci*, o *německé kolonizaci*, o *osídlování evropského východu*, o *výstavbě země* a konečně také o jakési celoevropské *transformaci 13. století*. Všechny tyto výrazy však mají svůj zcela specifický význam. Jinými slovy, smysl obratu „*německé osídlování východu*" je jiný než smysl obratu „*německá kolonizace*", nebo dokonce „*výstavba země*". Nejedná se o různé výrazy pro tentýž fenomén, nýbrž o zcela odlišné pojmy. Každý z nich zastupuje specifický druh formování historické výpovědi. Každý z těchto pojmů totiž akcentuje jiné prvky historické výpovědi. O žádném však nelze předem říci, že by byl nesprávný a historicky nekorektní. Spíše lze diskutovat o tom, zda obraz minulosti, který tento pojem vytvořil, je z dnešního hlediska společensky přijatelný.[199]

Česká historická věda si v průběhu 19. století vytvořila specifický způsob vymezení obsahu pojmu „*středověká kolonizace*". Snažila se tak postihnout různé společenské, ekonomické a etnické souvislosti osidlovacího procesu českých zemí v průběhu vrcholného středověku. Z hlediska společenského a ekonomického, tak rozlišovala *kolonizaci vesnickou*, *městskou* a *důlní* (respektive *hornickou)*, z hlediska jazyka a etnicity nových osídlenců pak *kolonizaci vnitřní* a *vnější.* Vnitřní kolonizace vycházela z vnitřních zdrojů českých zemí, vnější byla nesena „*německými kolonisty*". Dobově chápaný vztah vnitřní a vnější kolonizace jasně vyložil historik Václav Novotný, který zdůraznil, že: „*Mluvíme-li o kolonizaci, máme*

[197] J. ŽEMLIČKA, *Středověké osídlení a studium hospodářských dějin*, in: Archaeologica Historica 16, 1991.

[198] Viz J. ŽEMLIČKA, *Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu",* in: František Palacký 1798–1998. Dějiny a dnešek. Sborník z jubilejní konference. Vydal F. Šmahel za spolupráce E. Doležalové, Praha 1999, s. 101–111.

[199] Viz V. BELLING, *Středověká kolonizace jako česko-německé místo paměti,* s. 70. V této souvislosti poukazuji na konferenci pracovní skupiny česko-německého diskusního fóra konanou 5. 6. 2010 v Chebu. Z příspěvku přednesených v rámci této konference byl sestaven sborník: *Místa paměti česko-německého soužití*. V dané souvislosti pak zvláště odkazuji na výše citovaný příspěvek V. Bellinga.

zpravidla na mysli slovo to ve smyslu poněkud užším, nikoliv osídlení země v plném rozsahu, nýbrž tu jeho část, která od jisté doby byla prováděna povoláváním cizích přistěhovalců, čili zkrátka řečeno, kolonizaci německou“.[200]

Tradiční české rozlišení *vnější* a *vnitřní* kolonizace se však naprosto rozchází s německým pojetím, podle něhož vnitřní kolonizace znamenala zvětšování rozsahu osídlení uvnitř stávajících sídelních struktur, zatímco vnější kolonizace překračovala jejich obvod.[201] Shodně s českou tradicí vymezil Václav Novotný i vnitřní kolonizaci „*při jejímž poznávání se je třeba vracet k dobám nejdávnějším*“.[202] Nositeli této vnitřní kolonizace, nepřerušené ani ve 13. století a pokračující vedle kolonizace vnější, měli být domácí obyvatelé. Posuzování významu „*vnitřní*“ a „*vnější*“ kolonizace se v politicky výbušné atmosféře 19. a první poloviny 20. související s vzájemným vztahem Čechů a českých a moravských Němců stávalo stále obtížnější. Obě strany spatřovaly v minulosti bezprostřední historické pozadí své novodobé situace a používaly ji jako argument pro zdůvodnění svých nároků na české země.[203]Ačkoliv má soudobá historiografie ve své většině vůči těmto tendencím kritický odstup, meze poznávacích přístupů se v podstatě příliš nezměnily. Nadto je intenzivně diskutována povaha středověké etnicity. Snaha postihnout středověké národnostní poměry v českých zemích sice nadále patří k závažným úkolům historických oborů, cesta k přijatelným výsledkům se ale zdá daleko komplikovanější, než se jevilo v minulosti.[204]

V této souvislosti je je však třeba zdůraznit, že v současnosti je opuštěn koncept vykládající středověké osídlování českých zemí jako setkání dvou etnicky a zároveň kulturně vyhraněných aktivit, které by opravňovaly k tradičně přísnému oddělení vnitřní a vnější kolonizace. Hlavním tématem se stává interakce, překračování etnických mezí a přejímání inovací zprostředkovaných „německou kolonizací“ do prostředí českých zemí. Dvojice zděděných termínů je proto v současnosti pokládána za nevyhovující. Rovněž německá historiografie již v padesátých letech 20. století termín kolonizace opouští a ve snaze o nový začátek poválečného dialogu dává přednost zdánlivě neutrálnímu pojmu *deutsche*

---

[200] V. NOVOTNÝ, *České dějiny, I. 4*, Praha 1937, s. 462. Koncept vnitřní a vnější kolonizace měl však v české historiografii mnohem delší tradici. Najdeme jej třeba u H. JIREČKA, *Běh kolonizací české až do roku 1200*, in: Památky archeologické 2, 1857, s. 362 – 366.

[201] Viz E. GRINGMUTH – E. DALLMER, *Landesbau*, in: Reallexikon der Germanischen altertumskunde, Bd. 17, Berlin – New York 2001, s. 597 – 601; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí,* s. 453.

[202] V. NOVOTNÝ, *České dějiny, I. 4*, Praha 1937, s. 462.

[203] Na české straně takto orientovaný zájem vyvrcholil knihou J. V. ŠIMÁKA, *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*, Praha 1938. Jako německý protějšek Šimákova díla někdy bývaly představovány jazykovědně založené práce E. SCHWARZE, zejména *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, I. Böhmen , II. Mähren – Schleisen, München 1987. Zacházení s rozsáhlým dílem E. Schwarze není zcela bez rizika vyplívajícího z jeho metodických východisek i ze zřejmé nacionální tendence. Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí,* s. 453. K dílu a osobě E. Schwarze viz E. HANHOVÁ – H. H. HANH, *Sudetoněmecké vzpomínání.*

[204] Nověji se středověkými národnostními poměry v českých zemích zabývali E. SKÁLA, *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993 – 1322*, in: Milénium Břevnovského kláštera, Praha 1993, s. 163 – 171; Z. BOHÁČ, *Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války*, in: Husitství – Renesance – Reformace, Sborník k 60. Narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 123 – 132.

Ostsiedlung, tj. německému východnímu osídlování.[205] V současné době je prosazováno nahrazení starší terminologie pouhým pojmem „*kolonizace*“, chápaným jako každé rozšiřování či zlepšování zemědělské krajiny (tedy zhruba v duchu dobového termínu *Mellioratio Terrae*). Ve shodném významu slouží další obecné termíny „*osídlování země*“ a někdy i z němčiny přisvojená „*výstavba země*“ (*Landesausbau*). [206]

2.2.2 Česká historiografie (*bohemikákní historická kultura*)

Druhým *sémantickým polem* tvořícím *kontext* utváření dějin středověkého osídlení coby vědecky profilované medievistické disciplíně je *česká historiografie*. Co se však tímto pojmem vlastně míní? Jedná se o dějiny psané Čechy, nebo dějiny psané o Češích? Co je jejich předmětem? Jedná se o dějiny země, nebo národa, ať už je definován jakoliv? Třebaže Češi a jejich země patří k historicky nejstabilnějším celkům Evropy, obojí se historicky mění: teritorium a stát, i národ sám. Proměny státu nelze redukovat pouze na změny jeho teritoriálního rozsahu a správní formy, ale procházel i kontinuální změnou ideovou. Národ se pak proměňoval nejen ve smyslu známé sociální evoluce od úzkého druhu knížecí družiny a kněžstva, přes rozvinuté stavovství po moderní masovou společnost, ale i v celé řadě dílčích znaků, které vykazoval a ve způsobu jakým sám sebe chápal.[207]

Rovněž dějepisectví prodělává permanetní změny. V průběhu 19. století získala historiografie výjimečné postavení. „Historická pravda“ tehdy stála na předním místě hodnotového systému. Nejméně od první poloviny 19. století platila obecná shoda o tom, že všechny subjekty, instituce, ba i vize, které si dělaly nárok na obecné uznání, musely své právo na existenci zdůvodnit prostřednictvím historie. Primát historické pravdy požadoval, aby se *vědecké* poznání minulosti stalo argumentem pro současnost. Historie patřila k základním nástrojům, jichž se užívalo při mobilizaci národní pospolitosti či zdůvodnění práva etnické skupiny na národní existenci. Bylo proto logické, že se představitelem a uchovatelem této autority stal obor, který byl k poznávání „historické pravdy“ ustanoven a profesionálně kvalifikován.[208]

Jak však probíhal proces hledání či z konstruktivistického hlediska „vynalézání“ – národních dějin? Odkud historik čerpal materiál při jejich (re)konstrukci? Tradiční představa nám prezentuje historika, který vede dialog s minulostí s cílem „odhalit“ minulost vlastního národa. Ponecháme-li stranou ideologicky angažovanou žurnalistiku, politické agitátory a malou skupinku vědomých falzifikátorů, naprostá většina historiků upřímně usilovala o to, nalézt „pravdu o národní minulosti“ a předložit výsledky svého bádání současníkům. Vzhledem k tomu, že šlo o minulost národa, s nímž se ztotožňovali, však bylo pochopitelné,

[205] V této souvislosti je třeba zmínit studii W. SCHLESINGERA, *Die geschichte Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung,* in: Historische Zetschrift 183, 1957, s. 517 – 542.

[206] J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 171.

[207] Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen* (vyběr statí - sestavily a úvodem opatřili Jan Pešek a Jiří Vykoukal), Praha 2013, s. 19.

[208] M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody, Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2011, s. 173.

že akcentovali především události a procesy, které považovali za pozitivní stránky národní minulosti. Ať již to bylo vědomým záměrem či nikoli, konstrukt národních dějin, který předkládali, posiloval národní sebevědomí, nabízel argumenty proti kritikům a nepřátelům (ať již skutečným či fiktivním), ale také připravoval „databázi" stereotypů a mravních norem pro budoucí generace. Obraz národních dějin tak do značné míry závisel na tom, jakou představu o národě měl autor. Vztah mezi minulostí a současností však nelze redukovat na výsledky historického bádání, degradované na účelový výběr informací a interpretaci podle dobově aktuálních potřeb a zájmů. Tento pohled opomíjí okolnost, že obecně sdílený obraz minulosti působil nejen prostřednictvím vědecky zprostředkovaných informací o minulosti, respektive v poloze kulturní či kolektivní „paměti", ale také v podobě objektivně, tj. nezávisle na přáních či představách existujících dokladů minulosti. Historii tudíž není možné libovolně „vynalézt", či „vymyslit" bez ohledu na to, co se v minulosti událo, nebo dokonce v rozporu s tím, jak tato minulost k současníkům promlouvá prostřednictvím architektury, památek, institucí a dalších *obrazů* a *textů*. Kromě toho víme, že ne každá konstrukce minulosti, ne každá *invented tradition* byla funkční a dosáhla zamýšleného cíle. Ze všech těchto důvodů je při analýze úlohy *historie* v utváření *kolektivních identit* nutné odlišit „reálně přežívající" *minulost* od *historického vědomí*, které zahrnovalo širokou škálu reprezentace minulého, od vědeckého zpracování národních dějin až po mytologické povědomí a rodinnou tradici.[209]

2.2.2.1 *Zemské dějiny (Landesgeschichte)*

Ani protiklad etnického a teritoriálního, reflektovaný spíše až v novější době (böhmisch/ tschechisch), není absolutní. Po dlouhá období se etnické a teritoriáolní, respektive politické pojetí národa prolínalo a pouze zřídka v dějinách jej lze plně oddělit: dějiny Čechů nelze pochopit bez dějin Čech a Moravy, České koruny nebo Československa a naopak.[210] Rozdíl je tak především v akcentech, které jsou na jednotlivé složky kladeny. Tyto akcenty pak obvykle vycházejí z externího zadání, jehož intencioaonalita nemusí (avšak může) být reflektována. Kupříkladu předmětem zemských dějin (*Landesgeschichte)* pěstovaných na německé univerzitě v Praze byla mimo jiné kontinuita germánského osídlení a německá kolonizace. Žák Alphonse Dopsche Theodor Mayer tvrdil, že specifika Sudet vyplývala ze stálého působení dvou činitelů - civilizačního přínosu kolonistů a politických vlivů říše. Pod vlivem Rudolfa Kötzschkeho a Karla Lamprechta postuloval zkoumání geneze osídlení a kořenů

[209] M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 31. V této souvislosti by bylo vhodné mluvit o české *(bohemikální) historické kultuře*. Tento pojem byl poprvé použit nejspíše na počátku 20. století polským historikem Stanislavem Zakrzewským, avšak jeho kořen lze hledat i hlouběji (F. Nietzsche, O užitečnosti a neužitečnosti historie pro život). Zahrnuje širokou oblast multiplikace historiografie (žurnalismus, film, muzea, památková péče apod.). Německá historiografie historickou vědu do rámce historické kultury neřadí. V českém prostředí se tak místy dějě (Zdeněk Beneš) z důvodu, že historická věda by neměla být z historického myšlení vyřazována jako cosi výjimečného. Například výše zmíněná *multiplikace* poukazuje na její provázanost s ostatními formami historického myšlení. Viz Z. BENEŠ, *Mezi dějinami, dějepisectvím a pamětí*, in: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a Výzkum, Kolín 2010, s. 14.

[210] J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen* (vyběr statí - sestavily a úvodem opatřili Jan Pešek a Jiří Vykoukal), Praha 2013, s. 19 – 20.

německého práva v českých zemích.[211] Představitel pražských „*Landesgeschichte*“ Wilhelm Wostry zdůrazňoval nejdříve kulturní a potom hospodářské příčiny příchodu Němců do Čech. Kolonisté našli v Čechách svůj domov a zajistili českému státu civilizační rozkvět. Češi však dovedli adaptovat civilizační přínosy kolonizace a tak mohli odolat germanizaci. Míšení kultur bylo podle něho pro střední Evropu typické.[212] Tato interpretace může být vnímána jako příklad politické instrumentalizace vědy. Obdobných případů, dokazující pravdivost či smysluplnost jiných (časo zcele protichůdných) interpretačních modelů by však šlo najít celou řadu. Otázka po „správnosti“ toho, kterého výkladu se pak zákonitě dělí na dvě roviny. Etickou, ve smyslu hodnocení dopadů jeho aplikace, a teoretickou ve smyslu shody popisovaných událostí a dějů s parameny a na nich vystavěnými modely. Obě tyto roviny jsou stejně důležité a u každého způsobu konstruování výpovědi je nutné zvažovat jeho limity. Při určité míře zjednodušení by šlo konstatovat, že „zemskému pojetí“ odpovídá způsob nazírání minulosti optikou určitého teritoria a nikoliv konkrétního společenství.

2.2.2.2 *Národní dějiny (Volksgeschichte)*

Oproti tomu jsou „národní dějiny“ nazírány optikou určitého (národního) společenství, jehož definice je v čase proměná a na tomto nazírání do značné míry závislá. Konstrukce národních dějin patřila k základním složkám národně mobilizačních aktivit. Obraz národních dějin, jenž se utvářel v 19. století, byl však formován nejen relikty (popisované) minulosti, ale i předmoderní historiografickou tradicí, jejíž součástí byla řada již od středověku zachycovaných mýtů. Tyto představy, uchované prostřednictvím písemné i orální tradice, se staly součástí obecně sdíleného historického odkazu. Byla v nich vyjádřena minulost, oslovující jak vzdělance i širší poučené publikum. Udržování této obecně sdílené historické paměti (povědomí) probíhalo jak vydáváním „klasických“ historických děl v nových edicích, tak pomocí nově objevených pramenů. V případě národního hnutí byl význam historického argumentu a tudíž i vědecké historie předznamenán již samotnou primordialistickou (perenialistickou) koncepcí národa, která byla všeobecně přijímána jako jeho samozřejmý atribut. Jestliže národ existoval přinejmenším od středověku, pak již jeho samotná existence byla ztělesněním historie. Čím starší počátky mohl národ (tj. historikové v jeho službách) doložit, tím vyšší byla jeho prestiž a tím větší váhu měly jeho nároky. Pro plné pochopení i požadavku „historické“ povahy národní existence, je třeba si připomenout, že pro pro „veřejné mínění“ evropské společnosti 19. století byla historie ztotožněna s politickými dějinami. Podle této představy tvořila státnost či projevy politického života základní obsah historie a politické dění bylo proto hlavním objektem historického poznání. Politické dějiny tedy poskytovaly současníkům výpověď o osudu jejich národa a přeneseně o nich samých.[213]

---

[211] T. MAYER, *Aufgaben und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern,* Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 8,1931, Heft 3, s. 129 – 151.

[212] W. WOSTRY, *Das Kolonisationsproblem*. TÝŽ, *Die geschichtliche Grundlagen des Sudetendeutschtums,* Zeitschrift für sudetendeutschen Geschichte 2, 1938, s. 1 – 30.

[213] M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 174.

V postavení úspěšných a silných státních národů se součástí „národních zájmů“ dříve či později stala představa o civilizačním poslání a to i jako pohnutka či záminka expanze. Taková představa se za jistých okolností mohla stát „leitmotivem“ národních dějin. Tak například německá historiografie v 19. a z části i ve 20. století zastávala názor, že Němci hráli (a hrají) na východě Evropy roli „nositelů kultury“ mezi slovanským obyvatelstvem.[214]

Obraz národních dějin však mohl mít také zcela odlišnou podobu. Mohl být líčením osudu příslušníků národa poraženého, utiskovaného, zbaveného svých „práv“, v jehož dějinách dominujícím motivem byla obrana proti vnějšímu silnějšímu nepříteli, respektive také zápas o nápravu křivd. Je logické, že touto cestou mohli předáci národních hnutí kompenzovat nedostatečnou využitelnost státně-politické složky svých dějin jen tam, kde byla „jejich“ státnost přerušena či narušena nepřízní osudu, jak tomu bylo v případě českém, maďarském, norském či chorvatském. Tam, kde se národní hnutí nemohlo vůbec obracet k politickým dějinám, objevila se záhy snaha nahradit absenci politických dějin materiálem z dějin kulturních: národní identitu bylo možno interpretovat jako výsledek výdobytků a inovací v kulturní sféře. Sociální dějiny byly do konstruktu národních dějin zařazeny zejména tam, kde se vytvářel osobitý systém sociálních závislostí, který bylo možno označit národními atributy: mohlo jít právě tak o sociální útisk estonských nevolníků německými šlechtici, jako o zápas svobodných finských sedláků s tvrdou severskou přírodou. Politická zkušenost rovněž přinášlela poznání, že žádný národ neexistuje samostatně, v izolaci od národů ostatních. Proto ani poznávání národní minulosti nemohlo být omezeno na vlastní národ. Národní dějiny bylo nutno psát ve vztahu k dějinám národů okolních, zejména těch, k nimž se národní historický argument sloužící jako zdůvodnění národního programu vztahoval. To se týká nejen dějin národů „velkých“, kde tato složka národní historie byla reprezentována především zahraniční politikou, expanzí, válkami, ale také národů, které teprve usilovaly o definici své „historičnosti“ a její uznání. Anglické dějiny se tak definovaly ve vztahu k dějinám francouzským, podobně se k Francii vztahovaly dějiny německé. V obdobném smyslu byly české dějiny propojeny s dějinami německými, stejně jako například dějiny Finů s dějinami švédskými (a případně i ruskými), dějiny Slováků s dějinami maďarskými a českými, dějiny Ukrajinců s dějinami polskými a ruskými apod.[215]

Jak ale vlastně probíhal proces „hledání“ či podle některých autorů „vynalézání“ národních dějin?[216] Odkud historik čerpal materiál při jejich re-konstrukci? Ve většině případů probíhalo

---

[214] TÉŽ, *s.* 175. K německým dějinám národa v jejich tehdejším „v*ölkisch*“ pojetí zejména W.OBERKROME, *Volksgeschiche. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschat 1918–1945*, Göttingen 1993. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 8.

[215] M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 175 – 176.

[216] Této problematice se v návaznosti na starší diskuse věnuje rozsáhlý mezinárodní projekt „*Writing National Histories*“, který je realizován s podporou *European Science Foundation* a který vede Stephan Berger, jeho první *výsledky byly publikovány v několika sbornících:* S. BERGER – L.ERIKSONAS (eds.), *Narrating the Nation. The Representation of National History in Different Genres*, Oxford 2007; S. BERGER (ed..), Writing the Nation. Global Perspectives, Oxford 2007; A. LAKOS (ed.), *The European Canon*, Leipzig 2007. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 178, pozn. č. 59.

„re-konstruování“ národních dějin ve třech etapách, které sice vznikaly následně, ale mohly existovat i paralelně: byla to etapa odpovídající „romantické“ historiografii, dále pak etapa vědecké „pozitivistické“ historie a konečně etapa „revizionismu“, respektive „kritické historické vědy“ programově„bořící mýty“. Všeobecně platí, že od počátku období, kdy se prosadila vědecká historiografie, musil konstrukt národních dějin respektovat určité základní principy kritické vědy. Nebylo možno porušovat principy logického myšlení, vymýšlet si události či postavy dějin, tím méně bylo možné vymyslet národní dějiny z ničeho. Historická narace nemohla být konstruována „proti“ dochovaným a kriticky ověřeným pramenům. To však neznamenalo vyloučení „nacionalizace“ minulých událostí: ta však neprobíhala cestou falzifikací a vymýšlení, nýbrž cestou „účelového“ výběru historických údajů a kauzální interpretace vztahů mezi vybranými jevy. Vždy se však předpokládalo, že historik bude užívat ověřených historických údajů jako prvků „vědecky“ pojímané historické re-konstrukce.[217]

Skutečnost, že *národní dějiny* formující *historické vědomí* vstoupily do národní každodennosti, v sobě přinášela možnost instrumentalizace pro nacionalistické cíle. Ty vědecká historiografie sice nemusela předvídat, místy však spontánně zdůvodňovala nacionálním zaujetím poznamenané koncepce. S jistou nadsázkou lze říci, že historikové často konstruovali národní dějiny jako svého druhu kolektivní memoáry. A jelikož se většinou identifikovali s národem, jehož dějiny psali, nesla jejich práce (při zachování vědeckých kritérií) znaky memoárů. Na národní dějiny je tedy třeba uplatňovat obdobná kritická měřítka, jaká na tento druh pramenů uplatňuje metodika historické vědy. Srovnání postupu, který historikové volili při výběru látky a jejím utřídění, můžeme provádět podle určitých pravidel, vycházejíce z toho, že konstrukt „národních dějin“ zahrnoval základní prvky, které je třeba sledovat při komparativní analýze. Je to především prostorový rozměr národních dějin: na jakém území se odehrávají? Jakými hranicemi je toto území vymezeno navenek a jak je vnitřně strukturováno (regiony, metropole, centrum, provincie). Dále pak je to rozměr časový, kde se ptáme, kam se kladou počátky národních dějin, a také podle kterých událostí jsou tyto dějiny periodizovány, ve kterých událostech se spatřují jejich „vrcholy“ a ve kterých naopak období úpadku, respektive „temna“. A je to konečně také rozměr sociální: kdo, které etnické a sociální skupiny v minulosti jsou považovány za příslušníky národa a tedy zařazeny do kontextu národních dějin a které jsou naopak z tohoto celku vyloučeny.[218]

---

[217] M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* se 178.

[218] Německé *Volksgeschichte* lze mimo jiné charakterizovat výčtem jejich ideálně-typických charakteristik: 1. význam traumatu roku 1918, 2. obrat od státu jako hlavního objektu historického výzkumu směrem k národu (*Volk*), 3. zaměření na dějiny pozdního středověku a raného novověku, výzkum „národního těla“ (*Volkskörper*) a prostého lidu ve spojení s regionálními dějinami, 4. vybájené představy o velikosti a významu německého národa, odmítnutí mezinárodního statu quo spojené s resentimentem vůči evropskému Západu, 5. ústup od politických a diplomatických metod ve prospěch interdisciplinarity (dějiny osídlení, filologické výzkumy, sociální, hospodářské, sídelní, ústavní dějiny atd.), 6. důraz na výzkum venkovského lidu a odmítnutí industriálně-kapitalistického světa, 7. podcenění sociálních a přecenění národnostních protikladů, 8. rasistické ideje a 9. představa kulturního spádu (*Kulturgefälle*) od západu na východ a německého národa jako jeho nositele mezi slovanskými národy. Za významný znak lze nakonec považovat tehdejší chápání *Volksgeschichte* jako výrazně svými výsledky orientovaných na přítomnost, tj. jako politickou vědu (*politische Wissenschaft*). Tento ideální typ německých *Volksgeschichte* pochází od Hanse-

2.2.3 Představy společenství (*kolektivní identity*)

Každá skupina lidí definující se jako společenství sdílí určité představy o svém původu a dějinách. Tyto představy jsou základním předpokladem konstrukce jakékoliv kolektivní identity. Vyprávění sloužící k obecnému sdílení těchto představ jsou součástí prakticky všech známých kultur. V rámci evropské civilizace lze sledovat několik základních archetypů zakladatelských mýtů. Namátkou lze zmínit příběhy obsahující motiv vyhnání z ráje, dobu vlády legendárních vládců: bájných hrdinů, oráčů a polobohů, stavbu babylonské věže, postavy praotců vedoucích svůj lid do země zaslíbené, snění o zlatém věku či naopak anarchie temných staletí.[219]

Popis a zmapování těchto procesů představuje již po několik desetiletí jedno ze stěžejních témat kulturní historie a mnohé ze studií pojednávajících o tomto tématu lze již označit za „klasické".[220] Poznávání recepce těchto archetypů v umění, slovesnosti či odborném diskurzu představuje však jen část tohoto studia. Jeho nedílnou součástí je i rozpoznávání momentů, kdy tato líčení formovala vnímání kolektivních identit těchto komunit. Vyprávění o „počátku a původu" se tak dostává do pozice *master narrativu*[221] zakládající způsob jakým dané společenství samo sebe chápe. Přestože s vyprávěním počátků kmenů a národů se zpravidla pojí motivy velmi staré, zůstávají *master narativy* trvalou součástí myšlenkové výbavy jednotlivých komunit, které je i v moderní době průběžně aktualizují.[222]

Stávající postmoderní paradigma prezentuje národní identitu nikoliv jako objektivně existující skutečnost, nýbrž jako relativně pozdní „vynález" romantismu. Starší modernistické sociální a historické teorie dominující v průběhu 19. a 20. století však vnímaly tuto problematiku zcela jinou optikou. Nacionální společenství bylo bráno jako samozřejmá historická danost, jehož existence nevyžaduje žádné zvláštní zdůvodnění. S nacionální ideologií spjatá historiografie viděla v národu subjekt dějin zajišťující kolektivní identitu a v národním státě zákonitou formu společenského vývoje nezadržitelně, byť někdy klopotně, spějícího k pokroku. Toto pojetí předpokládalo, že hnací silou dějin, jako dějin politických, je emancipace národů, které

Ulricha Wehlera. Á. von KLIMÓ, *Volksgeschichte in Ungarn (1939–45). Chancen, Schwierigkeiten und Folgen eines „deutschen" Projekte*s, in: Historische West- und Ostforschung in Zentraleuropa zwischendem Ersten und dem Zweiten Weltkrieg – Verfl echtung und Vergleich, Matthias Middell – Ulrike Sommer (eds.), Leipzig 2004, s. 151. Dále srovnej M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* se 120 – 132 a 178. – 180.

[219] Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12. století*, Praha 2018, s. 10. Ke konstrukci kolektivních identit odkazuji k dnes již klasické práci B. ANDERSON, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008. Dále k tématu pouze výběrově: M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009. Viz E. GELLNER, *Nacionalismus,* Brno 2003. Další literatura je průběžně uvedena v pozn. aparátu.

[220] Pouze výběrově: A. BORST, *Der Turmbau von Babel. Geschichte Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, 1 – 4, Stutgart 1957 – 1963.

[221] Termín zavedl v 70. letech francouzský filosof dekonstrukce J. F. LYOTARD v souvislosti s pojmem *grand récit,* tj. velké vyprávění. To označuje transhistorické líčení ukotvené v kolektivní paměti nositelů určité kultury, které významově propojuje a determinuje dílčí povědomí a líčení, která v konkrétní kultuře rezonují. Viz J. F. LYOTARD, The *postmodern Conditions,* Manchaster 1984. Dále srovnej J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7 – 12. století*, Praha 2018, s. 10, pozn č. 3.

[222] Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 10.

přešly ze „spící“ existence k vědomému formování svého státního uspořádání. Zásadní pochybnosti o této podobě kolektivní identifikace se zrodily z kataklyzmatické zkušenosti dvou světových válek, holokaustu a genocid do té doby nepředstavitelných rozměrů. Jakákoliv forma nacionalismu byla poté chápána jako překážka na cestě k univerzalistickému humanismu svobody a rovnosti. Konjunkturu nabývala představa, která s odvoláním na E. Renana a na Hobbawmův termín *invented tradition* razila tezi, že nositelé moderního nacionalismu „vynalézali“ dějiny svého národa tak, aby to bylo v souladu s jejich představou o národním charakteru a národním zájmu. V tomto pojetí se historická realita ztrácí a historické vyprávění zužuje na „mýtus“, sloužící jako prostředek k disciplinizaci vlastních národních řad a případně také jako argumentu proti národnímu nepříteli.[223]

Novější přístupy se snaží vyvarovat obou extrémů a považují národ za historickou, ale nikoliv nevyhnutelně dominantní formu kolektivní identity, která není dána přirozeně, nýbrž je sociálně konstruována jako výsledek rozmanitých historických podmínek a kulturních vztahů. Názory na úlohu jazyka a etnické identity v národotvorných procesech jsou nicméně rozličné a často kontroverzní. Odpovídá to ostatně i rozdílům v názoru na definici, respektive charakteristické rysy národa a nacionalismu. Je pochopitelné, že autoři, kteří definují národ státností, přikládají významu etnické a kulturní komponenty malý nebo žádný význam.[224]

Konstrukce jazykově definovaných národních identit je sice primárně moderní fenomén, který v Evropě rámcově nastupuje v průběhu první poloviny 19. století, to však neznamená, že představy národa a etnické sounáležitosti neexistovaly již dříve. Naopak patří k imanentnínu základu evropské kultury. Ve starším období však představovaly jen jednu z mnoha forem kulturní identity, které konkurovaly i jiné koncepty jako země, víra, stav, rod či obec.[225]

---

[223] Tento postoj v českém prostředí popularizoval např. DUŠAN TŘEŠTÍK, srov. např. *Vymýšlení českého národa*, Dějiny a současnost 22, 2000, č. 2, str. 41.

[224] V této souvislosti stačí jmenovat autory jako Rogers Brubaker, Charles Tilly, Michael Mann či John Breuilly. Nemohou-li již význam jazyka zcela popřít, řadí jej mnozí, jako například Eric Hobsbawm či Juan Linz mezi „umělé artefakty“, respektive mýty, které jsou primordialistické, a proto spíše škodlivé než prospěšné. Pro Ernesta Gellnera byla etnická situace, respektive jazyková příslušnost jedinců pouhým neutrálním prostředím, které samo o sobě nemusilo být zdrojem nacionalismu – a tedy ani formování národa. Viz E. GELLNER, *Nacionalismus,* Brno 2003.

[225] Není zde prostor rozvinout pojedání o přístupech k modernímu nacionalismu. Tento problém bude nastíněn v následujícím textu a v poznámkovém aparátu. V dané souvislosti je možné konstatovat, že výše zmíněné pojetí rámcově vychází z konceptu tzv. *etnosymbolismu*, představujícího jeden z posledních etablovaných způsobu nazírání této problematiky. Jeho autorem je ANTHNONY D. SMITH. Jeho snahou je zmírnit opozici mezi primoordinalistickým a modernistickým pojetím národní identity, respektive propojit etnické a nacionállní přístupy. V tomto pojetí se národ vyvýjí v čase a je spíše „*heterogenním souborem významů, z nichž mohou v různých obdobích některé převládat a jiné pouze čekat na své objevení*“. Faktory akcentované modernistickým přístupem (industrializace, demokratizace, nové strategie disciplinace), si však i v tomto pojetí zachovávají svou zásadní relevanci. Viz A.S. LEOUSSI – S. GROSBY (eds.), *Nationalism and ethnosymbolism: History, Cultur and Ethnicity in the Formation of Nations*, Edinburgh 2006.

2.2.3.1 *Kultura (konfesionalita, regionalita, korporativita)*

Pojem *kultura* je odvozen od latinského *cultus*, který znamená pěstování, péči.[226] Na tomto místě není užit ve smyslu, v jakém se vyskytuje v rámci kulturní antropologie či sociologie, nýbrž ve smyslu v jakém jej chápalo celé 19. a velká část 20. století. Tímto termínem se často míní tzv. *vysoká kulturu* – tedy díla literárního, hudebního a výtvarného umění. V potaz je obvykle brána i *lidová kultura* jako specifická složka *kultury národní*. Potřebu společné národní kultury pociťovali především „národní buditelé", kteří v ní viděli doklad „národní svébytnosti". Proto je pochopitelné, že příslušníci historicky „státních" národů věnují úloze „národní" kultury pozornost spíše jako prostředkům, kterými byla díla vysoké kultury popularizována mezi lidem. Naproti tomu badatelé kladoucí důraz na význam kultury pro národní život, přicházejí spíše z řad „nestátních národů", pro které nebyla literatura a umění v národním jazyce samozřejmým dědictvím z předmoderních dob. Ti pak považovali umění především za nástroj národní výchovy. Důležité místo měla kultura rovněž v situaci „sjednocovacího typu" formování národa (např. německém, polském či italském). Utvoření svébytné národní kultury mělo za cíl vymanit se z myšlenkového světa osvíceneckého kosmopolitismu, který byl ztělesňován převahou francouzské kultury. Od 19. století tak můžeme ve spojitosti s posunem od klasicismu k romantismu sledovat krystalizaci národních kultur. I když je to poněkud zjednodušený přístup, je zřejmé, že romantismus byl s nástupem moderní koncepce národa propojen. Vyrůstal ostatně z obdobného ovzduší nejistot a krize identit. Lidová kultura byla do značné míry „objevem"romantické doby, ale její postavení a funkce se lišily podle toho, k jakému typu národní kultury náležela. V kultuře státních národů hrála roli jakési okrasy, kuriozity. V emancipačních hnutích dostala odlišnou funkci: stala se symbolem „odvěkosti" a nepřerušené kontinuity národa, jakož i dokladem „vyspělosti" národního ducha. Národní konstrukce „lidovosti" se v umění těchto národů na dlouhá desetiletí stala synonymem hodnoty a normativním základem národní tvorby.[227]Lidová kultura pak měla významnou roli i při utváření *regionálních identit*, které často tvořily komplemtární složku *identity národní*. Často se pak jako *pars pro toto* staly i jejím symbolem.[228] Vhodným příkladem takového vývoje je právě historické Chebsko, jehož lidová

[226] Není bez zajímavosti, že pojmy *kultura* a *kolonizace* mají stejný zákad v latinském slovesu *colo, -ere*, znamenající pěstit, rozvíjet, zušlechťovat, vzdělávat, obdělávat, zúrodňovat (v dalších významových odstínech i ctít, uctívat apod.). V současné historiografii má pojem *kultura* stěžejní význam související s tzv. „*kulturním obratem*". Tento temín sehrál zásadní roli v historické antropologii, nové kulturní historii i v řadě dalších badatelských směrů a škol. Možnosti jejich aplikace v rámci studované problematiky budou nastíněni v samostatné kapitole. K aktuálním způsobům užití tohoto pojmu včetně výčtu koncepcí a navazující bibliografie viz J. HORSKÝ (autor hesla: *Kultura*), in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, LUCIE STORCHOVÁ a kol. (ed.), Praha 2014, s. 145 – 154.

[227] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 203 – 204. Dále srovnej E. J. HOBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780*, Praha 2000.

[228] V této souvislosti lze zmínit manifestační funkci Národopisné výstavy československé v Praze (1895) či obdobné německé akce v Ústí nad Labem (1903) a vLiberci (1906). Viz T. OKURKA, *Všeobecná německá výstava v Ústi nad Labem roku 1903 v kontextu dobového vystavnictí,* in: Zprávy Spolecnosti pro dějiny Němců v Čechach/ Mitteilungen der Gesellschaft für die Geschichte der Deutschen in Bohmen D7, 2005, s. 5 – 129; TÝŽ, *Všeobecná německá výstava v Ústi nad Labem 1903,* Ústi nad Labem 2005; TÝŽ, *Českoněmecká výstava v*

kultura (architektura, kroj) se stala nejen zástupným symbolem českých Němců, ale v meziválečném období i přímým insipračním zdrojem pro manifestaci a architektonickou reprezentaci sudetoněmecké identity. Svůj nesporný manifestační význam, však měla lidová kultura i v českém případě, kdy absence plné sociální skladby v jazykově definovaném společenství vedla k acentování „lidových" motivů „národní" kultury. [229]Zásadní úlohu si i v epoše modernizace a nacionalizace zachovávala *konfesionalita,* která po velmi dllouhou dobu platila za jeden z hlavních distinktivních znaků evropské populace. V průběhu 16. a 17. století hrála víra stejně zásadní roli při utváření kolektivních identit jako v 19. a 20. století jazyk. Ani v této době však neztratila tato kategorie svůj význam. V některých případech pak docházelo k propojení těchto identit. Typickým příkladem je velkoněmecké hnutí, které se kulturně orientovalo na augspurskou církev a v Lutherovi spatřovalo jednu z ikonických postav německých dějin (překladatel bible, kodifikátor jednotné němčiny, národní mesianismus atd.). Totéž lze pozorovat i u Čechů v souvislosti s husitstvím (vznik československé církve husitské, Hus coby národní patron a mučedník, kodifikátor spisovné češtiny, národní mesianismus apod.). Je zajímavé, že jazykově antagonistické nacionalismy se konfesně shodně vyhranily na evangelické bázi (navzdory skutečnosti, že se německá reformace programově odvolávala na reformaci českou a 16. století je z tohoto důvodu dobou značné čeko-německé afinity). Specifickou roli pak hrála konfesionalita v případě židovského obyvatelstva, které se většinou jazykově identifikovalo s německojazyčným prostředím.[230] Z tohoto důvodu je český jazykový nacionalismus hojně prostoupen antisemitskými obsahy, což je skutečnost v dnešní době nepříliš reflektovaná. V neposlední řadě pak v procesu formování kolektivních identit hrála zásadní úlohu *korporativita,* tedy příslušnost k určitému společenky (třídně) definovanému stavu. Typickou ukázkou je česká šlechta, která v době sílících jazykově-nacionálních bojů dlouho zůstávala tzv. „třetím národem". V závislosti na době a prostředí však takovéto postoje lze vysledovat i u buržoazie, byrokracie, armády, církve a dalších sociálních skupin.[231]

Liberci 1906, in. Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, K. KAISEROVÁ – M. KUNŠTÁT (eds.), Ústí nad Labem 2011 s. 309 – 326.

[229] Viz L. ZEMAN – J. KONŮPKOVÁ HORVÁTHOVÁ – J. KONŮPEK – Z. ČERNÝ – J. HANZLÍK, *Heimatstil v severozápadních Čechách*, in Sborník muzea Karlovarského kraje, 23, Cheb 2015, s. 173 – 226; TÍŽ (spolu s Martinem KRSKEM a Jaroslavem ZEMANEM), *Specifické architektonické styly česko-německého pohraničí – nacistická architektura*, in Sborník muzea Karlovarského kraje, 24, Cheb 2016, s. 7 – 73; TÍŽ *Architektura ve službách národní emancipace. Odraz myšlenky národní emancipace v artikulaci architektury s využitím etnografických a národopisných výzkumů*, in Sborník muzea Karlovarského kraje, 25, Cheb 2017, s. 67 – 118.; L. ZEMAN – J. KONŮPEK (eds.), *Heimatstil – Architektura ve službách vlasti a národa*. *Specifické architektonické styly česko-německého pohraničí,* (v tisku).

[230] Tato identifikace mohla mít mnoho podob. Od státní a kulturní loajality až po „kompenzační" jazykový nacionalismus. Viz např. Z. STOKLÁSKOVÁ, *Konvertitova kariéra. Bertold Bretholz a jeho snaha po uplatnění*, in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, Praha 2004, s. 273 – 288.

[231] Viz např. M. MACKOVÁ, *Úřednictvo habsburské monarchie a nacionalizace společnosti*, in: Nacionalizace společnosti v Čechách 1848 – 1914, Ústí nad Labem 2008, s. 137 – 175.

2.2.3.2 *Identita (etnicita, loajalita, nacionalita)*

Pojem *identita* je v suočasné době v rámci humanitních věd široce využíván. Do obecného povědomí jej uvedla především práce sociálního psychologa E. H. Eriksona.[232] Nejčastěji je tento termín spojován s identitou etnickou, nicméně může nabývat i řady i jiných poloh (např. identita státní, regionální či stavovská). Ve vztahu k národu pracoval s tímto termínem především J. Armstrong, když se pokoušel popsat cestu od *středověkého národa* k *národu modernímu* a pociťoval nemístnost užití termínu „nacionalismus" pro středověkou a raně novověkou realitu.[233] Bez většího ohlasu se jím pak zabývali někteří badatelé během osmdesátých let 20. století.[234] Obrat nastal kolem roku 1990, kdy nezávisle na sobě začala tento termín užívat celá řada autorů. Vyšla systematická monografie Anthonyho Smithe a teoreticky orientovaná studie Williama Blooma, průkopnický interdisciplinárně orientovaný sborník Bernarda Giesena a další.[235] Smithova práce získala značný ohlas, ale je obtížné určit, zda to byl právě on, kdo rozhodující měrou ovlivnil skutečnost, že termínu národní identita začali běžně (obvykle s nízkou mírou teoretické reflexe) užívat badatelé všech sociálněvědních disciplín, kteří se zabývali problematikou národa.[236] Preference tohoto termínu v analýze národotvorných procesů oproti termínu nacionalismus pramení především z jeho vyšší hodnotově neutrality a menšího zatížení zpolitizovanou žurnalistikou. V současné době se tak jedná o jeden z centrálních pojmů historické analýzy, často užívaný téměř jako synonymum pro výraz *nacionalismus*.[237]

Bohužel se však i v případě termínu *národní identita* začíná projevovat rozdíl v tom, jak se tohoto termínu užívá v podání sociálních věd a jak jej aplikují empirické studie o národní identitě jako o součásti skupinové sociální identity.[238] Současná konjunktura tohoto termínu je

---

[232] E. H. ERIKSON, *Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze*, Frankfurt/M. 1973. P. L. Berger, T. Luckmann, The Social Construction of Reality, Harmondsworth 1979 (česky Sociální konstrukce reality, Brno 1999). Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 36 – 37, pozn. 72.

[233] J. ARMSTRONG, *Nations before Nationalism*, str. 288. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 36 – 37, pozn. 73.

[234] R. GREW, *The Construction of National Identity,* in: P. Boemer (vyd.), Concepts of National Identity, Baden-Baden 1986, str. 31 nn.; S. Tägil (vyd.), Regions in Upheaval. Ethnic Conflict and Political Mobilization, Stockholm 1984. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 36 – 37, pozn. 74.

[235] A. SMITH, *National Identity*; W. Bloom, Personal Identity, National Identity, and InternationalRelations, Cambridge 1990; B. Giesen (vyd.), Nationale und kulturelle Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstselns in der Neuzelt, Frankfurt/M. 1991. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 36 – 37, pozn. 75.

[236] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 37.

[237] L. HONKO, *Traditions in the construction of cultural identity*, in: M. Branch (vyd.), National History and Identity, Helsinki 1999, str. 17 nn.; R. ABRAHAMS, *Nation and identity: a view from socialanthropology*, in: tamtéž, str. 34 nn.; H. G. HAUPT – M. G. MÜLLER – S. WOOLF (ed..), *Regional and NationalIdentities in Europe in the XIXth and XXth Centuries*, The Hague 1998. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 38, pozn. 81.

[238] A. F. REITERER, *Soziale Identität. Ethnizität und sozialer Wandel. Zur Entwicklung einer anthropologischen Struktur*, Frankfurt/M. 1993. Ch. Taylor, Die Quellen des Selbst. Die Entstehung der

natolik nereflektovaná, že obdobně jako v případě termínu nacionalismus, hrozí snížení jeho použitelnosti coby nástroje vědecké analýzy. Je proto pochopitelné, že se nejnověji někteří z kritických autorů přiklánějí k názoru, že termín „identita“ by měl být vyřazen z terminologického instrumentáře a nahrazen termínem jiným. Lutz Niethammer navrhuje vůbec toto „plastické slovo“ zrušit a nahradit konkrétnějšími pojmy. Rogers Brubaker doporučuje *nationness*, respektive *identification*. Je ovšem otázka, zda by takový krok nepřispěl k dalšímu terminologickému zmatení. Jestliže je jako jedna z hlavních předností termínu *národní identita* vnímána jeho hodnotová neutralita a jeho kombinovatelnost s dalšími druhy identit (ať již s identitou etnickou, státní či regionální), pak je jeho nevýhodou, že nepostihuje moment aktivizace, který je s formováním národa spjat. Tomuto nedostatku lze odpomoci derivátem „*identifikace*“, pokud je v daném jazyce použitelný. Obecně lépe využitelné se zdá být použití termínů *národní hnutí*, respektive *národní mobilizace* – podle toho, o jaký typ formování národa půjde. Ať jsou výhrady vůči termínu identita jakékoli, lze je považovat za jeden z použitelných analytických pojmů, nikoli však za pojem jediný. Jeho nosnost a užitečnost byla již ověřena, ale zároveň je zřejmé, že mu hrozí stejné nebezpečí opotřebením jako termínu nacionalismus, bude-li nediferencovaně nadužíván.[239]

Neméně složitým vývojem prošel terním *etnicita.* Pojem ethnos užívaný již Herodotem, znamenal původně národ. Po celý středověk a část novověku byl používán především k označení obyvatel „cizího“ původu. Z toho později vyplynulo úzké spojení s pojmy *rasa* a *národ*. Tradiční vymezení *etnicity* vycházející z antropologického bádání zahrnuje minimálně čtyři charakteristiky: Za prvé jde o společenství, které se alespoň do určité míry bilogicky reprodukuje. Za druhé toto společenství sdílí společené kulturní hodnoty, přesvědčení a symboly. Dále musí jít o společný prostor komunikace a sociální inetrakce a konečně členové takto definovaného společenství se s ním nejenom identifikují, ale zároveň jsou takto identifikováni i při pohledu „zvenčí“.[240]

Z antropologie převzatý termín *loajalita* je pak charakterizován jako vztah jedince k již existujícím skupinám, jevům či hodnotám, v jejichž kontextu žije. V tomto vztahu je implicitně obsažen prvek závazku vůči nadosobnímu celku či principu. Tento postoj tudíž není založen na kolektivním sebevymezení, nýbrž na vztahu k dané entitě.[241] Pokud by se pojem loajalita aplikoval na proces formování národa, musil by se vypořádat se vztahem k primordialistickému pojetí. Zde tkví jeden z důvodů, proč je potenciál pojmu „*loajalita*“ jako

---

neuzeitlichen Identität, Frankfurt/M. 1994. T. Meyer, Identitätswahn, Die Politisierung des kulturellen Unterschieds, Berlin 1997. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 38, pozn. 83.

[239] L. NISTHAMMER, *Kollektive Identität. Helmliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur*, Reinbek 2001; R. Brubaker, Nationalism Reframed, s. 10. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 38, pozn. 84.

[240] Někdy bývá tento pojem vnitřně dělen: *Etnická kategorie* zahrnující kulturní a jazykovou specifičnost určité skupiny, která si však společné charakteristiky neuvědomuje a *etnickou pospolitost*, která ano a vymezuje se následujícími prvky: jménem, společným mýtickým původem, sdílenou pamětí, společnými prvky kultury, vazbou na původní území a vnitroskupinovou solidaritou. Viz K. ŠIMA (autor hersla: *Etnicita*), in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Lucie Storchová a kol. (eds.), Praha 2014, s. 205–219.

[241] C. GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje,* Praha 2000, str. 289 nn. Též T. H. ERIKSEN, *Ethnicity and Nationalism,* str. 56 a 152 n. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 36 – 37, pozn. 71.

alternativy k termínu *nacionalismus* v historickém výzkumu omezený. Může však být užitečný tehdy, analyzujeme-li vztahy uvnitř existující, národní či jiné pospolitosti.[242]

Oproti loajalitě je etnická koncepce založena na předpokladu společného původu. Hlavní podmínkou přináležitosti k národu je společný jazyk, zvyky a tradice. Identifikujícím faktorem je národnost, nikoliv občanství. Členství v komunitě je vnímáno jako danost, kterou nelze získat volbou.[243] Toto pojetí je podmíněno silnou emocionální identifikací s jazykovým a etnickým společenstvím. Národ je komunitou těch, kteří se do něj narodili. Obě koncepce jsou *ideální typy*, ve skutečnosti jsou v každé konkrétní koncepci národa do jisté míry zahrnuty obě složky, předmětem zkoumání může být otázka, která z nich má převahu.[244]

Bylo naznačeno, že názory na genezi nacionality jsou různé. Pohybují se víceméně na škále plynulého přechodu mezi etnicitou a nacionálismem až po akcentování diskontinuity, konstruktivity a vazby na společenskou modernizaci. Nechybí ani snahy oba postoje úvest v soulad. Bez ohledu na zastávané stanovisko je jedním ze základů konstruování *nacionality* vztah k „cizímu". K tomu, abychom určili, kdo jsme „my", musíme vědět, kdo jsou „oni". Strach z cizího, sklon k vytváření uzavřených skupin a agresivní reagování na vetřelce lze považovat za vrozené sklony. Vlastní nám však není jen strach z neznámého, ale i zvědavost a potřeba navazování kontaktů. Jaké z těchto biologicky daných tendencí převládnou, je určováno hodnotovým a normativním souborem. Historická zkušenost je jedním z nejdůležitějších faktorů, které hrají roli při utváření kolektivních identit a volbě strategií. Prostřednictvím re-konstruování historické zkušenosti vzniká představa národa jako společenství lidí sdílejících nejen jazyk, ale i vlastnosti a tradice. Navíc se jedná o společnost značného historického stáří, které legitimuje jeho současné postavení mezi ostatními podobně definovanými společenstvími (národy).[245]

2.2.4 Politika paměti

„*Minulost jako taková vzniká teprve tím, že se k ní lidé vztahují*."[246] Kultura vzpomínání a zapomínání nás přivádí k tématu *kolektivní historické paměti*. To sice bylo v rámci politického využívání minulosti reflektováno již od konce 19. století, nicméně významným předmětem badatelského zájmu se stává až v druhé polovině 70. let století 20. V roce 1896 publikuje Bergson

[242] M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 36 - 37. Dále srovnej V. PETRBOK – T. PETRASOVÁ – P. MACHALÍKOVÁ (eds.), *Neviditelná lajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*, Praha 2016. Zde k danému pojmu především úvod od Václava Petrboka, s. 7 – 9.

[243] A. SMITH, *National Identity*, *London* 1991, s. 12. Viz E. KURUCOVÁ, *Dopady evropeizace na utváření kolektivních identit ve střední Evropě, komparace České republiky, Slovenska a Polska*, nevydaná diplomová práce, Brno 2009, s. 17.

[244] P. BARŠA – M. STRMISKA, *Národní stát a etnický konflikt*, Politologická perspektiva, Brno1999, s. 32 – 33. Viz E. KURUCOVÁ, *Dopady evropeizace na utváření kolektivních identit ve střední Evropě, komparace České republiky, Slovenska a Polska*, nevydaná diplomová práce, Brno 2009, s. 17.

[245] Viz E. KURUCOVÁ, *Dopady evropeizace na utváření kolektivních identit ve střední Evropě, komparace České republiky, Slovenska a Polska*, nevydaná diplomová práce, Brno 2009, s. 23.

[246] Viz J. ASSMANN, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001, s. 33.

Matière et Mémoire, kde se zaobírá pojmem *obraz na křižovatce paměti a vnímání*. V roce 1950 pak Maurice Halbwash vydává knihu *Les Mémoires collectives*.[247] V ní paměť pojímal jako součást *kolektivního vědomí* a ztotožňoval ji se *skupinovou pamětí*. Oproti tomu Jan Assmann věřil, že skupiny jako národ, společnost, třída, strana či církev žádnou „paměť" nemají. Svou organizací a institucemi však formují a určují paměť svých příslušníků. Jan Assmann hovoří v této souvislosti o sdílených „rámcích" vzpomínání, které rozhodují o organizování paměti, ale i o tom, na co se bude „vzpomínat" a co „upadne v zapomnění", tzn. jinými slovy o tom, co se má rekonstruovat jako minulost a co může nebo dokonce musí z minulosti zmizet. S tím pak souvisí rozhodování o tom, co bude daná vzpomínka „reprezentovat" a co se stane objektem společného vzpomínání či oslav. Z tohoto hlediska můžeme hovořit o záměrném konstruování paměti s ohledem na zájmy dané skupiny, tedy o *politice paměti.*[248]

Vědecká re-konstrukce národních dějin však mohla plnit své poslání pouze za předpokladu, že pronikla do historického vědomí publika, k němuž se obracela národní agitace. Může se zdát, že nešlo o nijak obtížný postup zejména poté, co začaly vycházet noviny a časopisy, rozšířily se historické romány, umění začalo svou látku čerpat z historických motivů a v rámci školní výchovy se rozšířily jednotné učebnice dějepisu. Problém však spočívá v tom, že v těchto případech nešlo o jakýsi mechanický „přenos" vědeckého obrazu národních dějin. Nejde jen o to, že každá takováto „transmise" nutně zkreslovala a zjednodušovala, ale především o to, že přenos obrazu minulosti mezi široké vrstvy obyvatel se v jejich vědomí setkával se stávajícím historickým vědomím (respektive povědomím), s více či méně uspořádanými představami o minulosti, které lidem zprostředkovala starší společenská tradice formující laickou „*kolektivní paměť*". Stručně řečeno, čím více bylo šíření vědeckého obrazu národních dějin spojeno s agitací mezi nejširšími vrstvami utvářejícího se „národa", tím více se vzdalovalo kritickému pohledu vědy a blížilo se mytologizujícímu pólu historického povědomí. Popularizace národních dějin tak dostala nejednou podobu vytváření národních mýtů, jejíž utváření bylo do značné míry autonomním procesem. V jeho rámci pak měl historický výzkum sice důležitou, v žádném případě však normativní funkci.[249]

---

[247] V českém překladu M. HALBWASH, *Kolektivní pamět,* Praha 2009. Dále srovnej J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, 2007, s. 107 – 112.

[248] Viz M. HAVELKA, *Poznání – Paměť – Identita a několik obecnějších uvah* in: Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2007, s. 261.

[249] Shrnující pojednání k problematice mýtu předkládá nejnověji G. SCHÖPFEN, *Introduction*, in: G. HOSKING – G. SCHÖPFLIN, *Myths of Nationhood*, London 1997, s. 20. V obecnější poloze pojednává o mýtu D. TŘEŠTÍK v úvodní kapitole své knihy: *Mýty kmene Čechů*, Praha 2003. Z bohaté produkce, která v poslední době vznikla zejména díky snaze o komparaci národních mýtů, uvádím jen několik: E. BEHRING ET AL. (ed..), *Geschichtliche Mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmittel• und Südosteuropas*, Stuttgart 1999. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 189, pozn. 63. Dále srovnej J. TUČEK (autor hesla: *Paměť*), in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Lucie Storchová a kol. (eds.), Praha 2014, s. 244–257.

2.2.4.1 *Kolektivní paměť*

Kolektivní paměť je tvořena vzpomínkami, které vycházejí z požadavků a myšlenek skupiny, k níž vzpomínající patří či patřit chce. Jejím prostřednictvím dochází k formování *kolektivní identity* této skupiny. Vzpomínáme sice jako jednotlivci, ale činíme tak v *referenčních rámcích* formovaných danou společností. Kolektivní paměť proto představuje podstatnou sociální vazbu: společnost si jejím prostřednictvím vybírá z minulosti prvky, kolem nichž se utváří vědomí pospolitosti. Cílem je jednota pohledů mezi skupinami a jedinci, kteří ji tvoří. Snaží se tedy ze své paměti odstranit polarizující prvky. Dochází rovněž k permanentní aktualizaci v souladu s proměnlivými podmínkami její rovnováhy. Současný zájem o téma paměti je motivován řadou důvodů. Jedním z nich je problematika zániku živých vzpomínek na katastrofy 20. století, pád komunismu ve střední a východní Evropě, hledání identity v globalizovaném světě a v neposlední řadě nová elektronická média a výzkumy v oblasti umělé inteligence. Podstatnou příčinu orientace na téma paměti lze spatřovat i v událostech, jež ve 20. století přivodily potřebu přehodnotit interpretace národních dějin. Rozpad východního bloku a následná evropská integrace vzbudila zájem o problematiku odlišných pamětí obyvatel starého kontinentu. Ti jsou v globalizovaném světě, v němž do značné míry ztratili privilegované postavení, nuceni volit kooperační strategie. Hledají proto způsoby usmíření dávných konfliktů. Změny politických režimů byly vždy provázeny redefinicí toho, co má být zapomenuto a co uchováno. V podmínkách transformace vzniká potřeba reinterpreatce minulosti za účelem legitimizace přítomnosti. Všechny tyto skutečnosti vedou některé teoretiky k závěru, že koncepce paměti a koncepty s ní spojené vytvářejí nové paradigma, nahlížející oblast společnosti, politiky, práva, náboženství, umění a literatury v nových souvislostech.[250]

V procesu konstruování paměti můžeme odlišit několik rovin analýzy: v první řadě jde o *symbolickou pregnanci* smyslového vztahování ke skutečnosti, již kdysi Ernest Cassirer ve *Filosofii symbolických forem* prezentoval jako základní předpoklad symbolického formování událostí v našem vnímání. Skutečnost, že souvislosti, do nichž vnímané situace a události uvádíme, a smysl, který jim dáváme, jsou součástí kultury, k níž patříme, je stejně důležitý jako skutečnost, že každé takového zvýznamňování a „osmyslování“ našeho vnímání už od počátku předpokládá vytěsňování a zapomínání. [251]

---

[250] J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: Historická sociologie 1/2010, s. 15.

[251] Cassirerova koncepce symbolického formování usilovala zprostředkovat porozumění a umožnit popisy těchto orientací i způsobů jejich kulturního zvládání; z nich pak podle Cassirera vyrůstají komplikované kulturní útvary jako náboženství a jazyk, a také věda, stát, umění, metafyzika a technika. Jádrem konceptu *symbolického formování* se Cassirerovi stala tzv. *symbolická pregnance* (její model byl odvozen z tzv. *tvarové psychologie*), fakt, který poukazuje na to, že naše vnímání světa je předem organizováno a strukturováno, a dále že každý smyslový prožitek se může stát prožitkem smyslu, že každý smyslový vjem v sobě může obsahovat nějaký význam. Vjem osamělého stromu v krajině může být provázen pocitem velebnosti přírody, určitá událost může ztělesňovat „osud národa“ apod. Tyto fenomény mohou se nohou stát symbolem. Podle Cassirera se symbolickou formou může stát jakýkoli předmět, a to i abstraktní, jako třeba technika nebo stát. *Kulturní stabilizaci*, tedy propojení smyslového vjemu se s abstraktním významem má pak podle Cassirera zachytit procedura *symbolického formování*, jejímž výsledkem je *symbolická forma*, tzn. ona „*energie ducha, která váže určitý duchovní význam na nějaký konkrétní smyslový znak a která tomuto*

Sociální rámce paměti však nejsou neměnnými strukturami. Halbwachs přisuzuje *kolektivní paměti* schopnost neustálé rekonstrukce a kontinuální aktualizace *referenčních rámců* podle momentální situace.[252] Aby zůstala paměť živá, musí odpovídat aktuálním potřebám společnosti. Proto musí být obraz minulosti stále znovu skládán v souladu s prioritami, zájmy a požadavky přítomnosti. Nové události přinášejí nový pohled na minulost. Znamená to ovšem, že vzpomínky jsou vždy jen částí prožité skutečnosti a nejsou nikdy věrnou reprodukcí minulosti. Jsou pouhou její rekonstrukcí na základě zachycených fragmentů. Další rovinu problémů vytváří fakt, že se ve svém hodnocení orientujeme podle našich představ o skutečnosti. Tyto představy jsou ale kulturně a sociálně zprostředkovány pomocí učebnic, médií, vyprávění apod., které jsou samy politicky a kulturně formovány. Vytváří tedy specifický kontext, do kterého spíše dosazujeme, než abychom ho projasňovali. Většinou však nemáme možnost přezkoušet, do jaké míry je tento kontext „nezávislý", ani to, do jaké míry jsou informace, kterými ho doplňujeme, selektivní a konstruované. Proto události selektivně integrujeme do našich přesvědčení a předběžných porozumění, což doprovází i selekce.[253]

Paměť se tedy utváří i v procesech zapomínání. Jde o to, že zapomínání není pouze fyziologickou záležitostí nebo výsledkem kulturních zábran, ale i důsledkem stimulace určitých obsahů paměti. Dokonce se dá říci, že nárůst zapomínání je přímo úměrný nárůstu paměti. Tento vztah, který spojuje vzpomínání se zapomínáním, pak může zakládat jak *historické vědomí*, tak *kolektivní identitu* různých skupin. Generuje však také mechanismy jejich solidarizace s „druhými". Ze sociologické perspektivy je tedy fenomén zapomínání stejně důležitý jako paměť sama. Tato perspektiva dovoluje, abychom odhalovali *politické*, *ideologické* a *kulturní deformace kolektivní paměti*. Zároveň umožňuje analyzovat důvody těchto *deformací* a *manipulací*. Tyto je pak možné charakterizovat jako výsledek *strategií* vzpomínání a zapomínání.[254] Jestliže člověk vzpomíná na to, co bylo v určitém rámci rekonstruováno jako *minulost*, pak zapomíná na to, co v této *přítomnosti* takový rámec nemá. Pakliže přestaneme být členem určité skupiny, vzpomínky, které jsme s touto skupinou sdíleli, blednou, protože jim chybí vnější podněty. Zapomínání souvisí tedy se změnou nebo se zmizením příslušného rámce. Veškeré uvažování o paměti je tak zároveň uvažováním o zapomnění.[255]

Vše, co vstupuje do kolektivní paměti, se tak stává součástí systému idejí příslušné společnosti. Halbwachs v této souvislosti hovoří o *obrazech vzpomínek*. Ty souvisejí s určitým konkrétním časem a prostorem. Jsou tedy časově a prostorově konkrétní, i když mnohdy ne v přísně

---

znaku vnitřně odpovídá" – ERNST CASSIRER, *Wesen und Wikrkung des Symbolbegriff*, Darmstadt 1959, s. 175; TÝŽ, *Philosophie der symbolischen Formen*, díl 3: Phänomenologie der Erkenntnis, Berlin 1929, s. 235. Viz M. HAVELKA, *Poznání – Pamět – Identita a několik obecnějších uvah* in: Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2007, s. 262.

[252] M. HALBWASH, *Kolektivní pamět,* s. 125.

[253] J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: Historická sociologie 1/2010, s. 15.

[254] Viz M. HAVELKA, *Poznání – Pamět – Identita a několik obecnějších uvah* in: Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2007, s. 263.

[255] J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, s. 16.

historickém a geografickém smyslu. Časovou dimenzi kolektivní paměti odráží kalendář. Prostorově bývají vzpomínky zakotveny např. v tom, co reprezentuje domov: dům, vesnice, město, země. K prostoru náleží též určitý systém věcí a objektů. Skupina, která je nositelem této paměti, směřuje k tomu vytvořit a zajistit si místa, která slouží k udržení vzpomínek. Tato místa jsou symbolem její identity. Paměť potřebuje prostor.[256]

Čas a prostor mají význam pro sebereflexi skupiny a pro formulaci jejích cílů. Sociální skupiny, které se konstituují na bázi pospolitého vzpomínání, svoji minulost chrání a střeží. Důležité je v tomto směru vědomí jedinečnosti, identity a kontinuity. Souvislost mezi pamětí a strukturou společnosti ilustruje Halbwachs na příkladu středověkého feudálního systému, v němž postavení rodiny ve velké míře záviselo na tom, co ví o minulosti své i ostatních rodin,[257] čímž paměť legitimizovala nárok na určitá privilegia, kompetence či funkce. Halbwachs proti sobě klade kolektivní paměť a historii. Skupina má podle něj tendenci vytěsnit z obrazu své minulosti změnu a vnímat své trvání jako neměnné. Kolektivní paměť zdůrazňuje podobnost a kontinuitu. Dějiny naproti tomu postupují obráceně, vnímají především diskontinuitu a diference. Čas beze změny historie vymazává jako prázdný interval. Další rozdíl spočívá v tom, že skupinová paměť má tendenci zdůrazňovat vlastní odlišnost vůči okolí. Důraz je kladen na to, čím se skupina odlišuje ve svých dějinách od jiných skupin a čím je jedinečná. Historie naopak všechny takové diference nivelizuje a reorganizuje svá fakta v homogenním historickém prostoru. V něm není nic jedinečného, ale vše je naopak srovnatelné se vším. Každý jedinečný děj je připojitelný k jinému a všechny jsou stejně důležité a významné.[258]

2.2.4.2 *Historické poznání, vědomí a povědomí*

V historickém myšlení dnešní společnosti můžeme rozlišit tři základní formy*: historické poznání*, *historické vědomí* a *historické povědomí*. *Historickým poznáním* je myšlena diskursivní forma myšlení opírající se o všeobecně uznanou vědeckou metodiku. Přísluší tedy

[256] Halbwachs tuto tendenci dokládá studií o legendární topografii evangelií ve Svaté zemi, v níž ukazuje, že skupiny mohou vstupovat do určitého symbolického společenství s prostorem, i když jsou od něho fakticky odděleny. Tento prostor je pak symbolicky reprodukován jako Svatá země apod. Viz J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, s. 16. Toto „mentální osvojení" či „mytologizace" konkrétní krajiny určitým národním společenstvím je pochopitelně aplikovatelné i na sledovanou problematiku. V této souvislosthi lze připomenout například německý pojem „*Heimat*" jako specifický způsob konceptualizace „domoviny" (vlasti), který má silný emocionální náboj a vazbu na „národovecké" (*völkisch*) hnutí. Tento pojem vznikl jako reakce na modernizaci a indistrializaci společnosti. Ideově je ukotven v rámci německého romantismu a nacionalismu. Vyznačuje se idealizací venkovské krajiny a tradičního způsobu života. Jako takový našel svůj odraz v literatuře, filmu i architektuře. Paralely lze pochopitelně nalézt i v jiných jazykových prostředích. Na české straně lze v této souvislosti uvažovat například o literárním díle Boženy Němcové či obrazech Josefa Lady. K této problematice srovnej například: S. SCHAMA, *Krajina a paměť*, Praha 2007.

[257] Ve vztahu ke sledované problematice lze v této souvislosti zmínit rozvoj tzv. *Familienforschung* v rámci německé historické vědy a jeho politické souvislosti. K této problematice srovnej např. T. PÁNEK, *Nacionální ukotvení rodopisného bádání v českých zemích 1918-1948 (se zvláštním zřetelem na období druhé republiky a nacistické okupace)*, in: Historica Olomucensia, roč. 54/2018, s. 185 – 221.

[258] ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: Historická sociologie 1/2010, s. 16 – 17. Dále srovnej M. HALBWASH, *Kolektivní paměť,* s. 93 – 135.

primárně historickým vědám. Vzhledem k tradicím utváření evropského obrazu světa je vědecké uvažování obecně považováno za „nejvyšší“ typ dosažitelného poznávání světa. Z tohoto důvodu jde však o velmi náročnou abstrahující formu historického myšlení, takže její bezprostřední sociální dopad je značně omezen. Na opačném pólu této pomyslné škály pak stojí *historické povědomí.* Tato kategorie nebývá obvykle brána příliš v potaz a někdy je tato rovina konceptualizace směšována s *historickým vědomím*. Její zavedení je však účelné. *Povědomím* rozumíme z hlediska *historické kultury* dané společnosti bazální rovinu všeobecně rozšířených historických informací a elementární způsoby jejich konceptualizace. Historické povědomí je tedy určitou „tříští“ nesourodových poznatků, pronikajících do individuálního či kolektivního vědomí pouhým „setkáváním“ se s nimi. Ačkoliv se jedná o kategorii spíše formální, nesnižuje to její význam. Umožňuje totiž lépe uchopit formativní procesy utvářející centrální kategorii současného historického myšlení, jíž je *historické vědomí*. Na této úrovni poznání jsou pak historické informace vzájemně pospojovány prostřednictvím obecných, sociokulturních vazeb.[259]

Historické vědomí coby široký souhrn všech představ a znalostí o minulosti, které nalezly místo v myslích příslušníků národní pospolitosti dané doby, je prostředníkem mezi hledáním národní minulosti a realitou současného národního života. Tyto představy jsou však obvykle značně polarizovány: na jednom pólu stojí vágní, nekritické, často nedoložitelné a obvykle nedatované představy o minulosti, na druhém pólu pak kritické znalosti, které na úrovni dobové historické vědy usilují o co nejvěrnější systematické zobrazení minulosti národního celku. Tuto polaritu lze pro naši potřebu charakterizovat jako napětí mezi pólem vědeckým, tedy snahou konstruovat národní dějiny cestou kritického vědeckého zkoumání a zobecňování na jedné straně – a pólem mytologickým, založeným na účelovém přejímání, respektive vytváření národních mýtů na straně druhé.[260]

Historické vědomí svým časovým aspektem implikuje genetické chápání historie. Současnost je v tomto pojetí nutnou výslednicí předchozího vývoje, jiná jeho trajektorie by přinesla odlišnou současnost. V tomto konceptu je zakódována i představa existence zákonů či alespoň zákonitostí historického vývoje a tedy možnost „nahlédnout“ do budoucnosti. Takto chápaná procesualita stále zůstává základním přístupovým klíčem k dějinám. Proto hledá v dějinách především kontinuitu.[261]

Dějiny primárně vnímáme jako konkrétní dění, vůči němuž zaujímáme interpretační a hodnotová stanoviska. Naplňujeme je vědomím identity. S minulými dějí se ztotožňujeme, nebo se od nich distancujeme. Rozlišujeme též mezi reálným a imaginárním a zaujímáme vůči minulosti morální stanoviska. Odlišujeme v historii správné a dobré od nesprávného či zlého. Tyto aspekty historického vědomí nejsou pouze abstraktními veličinami. Naopak jsou opřeny

[259] Z. BENEŠ, *Mezi dějinami, dějepisectvím a pamětí*, in: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: Teorie a vázkum, J. Šubrt (ed.), Kolín 2010, s. 14 – 15.

[260] M. HROCH, *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století*, AUC, Studia historica XV, 1976, str. 7 nn. Srv. Též M. HROCH, *Historická beletrie a historické vědomí v 19. století*, AUC, Studia historica XXXIII, 1988, str. 9 nn.

[261] K výše nastíněnému dělení viz Z. BENEŠ, *Historický text a historická kultura,* Praha 1995, s. 167 – 179.

(byť obvykle nereflektovaně) o konkrétní interpretační klíče, vycházející z aktuální dějinné situace. *Historické vědomí* je tedy kategorií proměnlivou v čase a prostoru.[262] Má rovněž tendenci zachovávat kontinuitu. Diskontinuita proklamovaná v dobách politických zvratů, tedy místy zůrazňovaný „rozchod" a opakované „vyrovnávání" se s minulostí", se zpravidla ukazuje jako dočasná pozice.[263]

Témata, jimiž se zabývají společenské vědy, jsou obvykle odrazem aktuálních společenských problémů. Proto i pozornost zaměřená na otázky paměti je ovlivněna reflexí současné společenské situace. Radikální vysvětlení tohoto obratu předkládá Paul Veyne, podle kterého je tato pozornost reakcí na mizení náboženského cítění, jehož uprázdněné místo je obsazováno vyprávěním o kořenech jednotlivých společenských skupin.[264] Historik Jacques Le Goff napsal na toto téma monografii pod názvem *Paměť a dějiny*.[265] Tato kniha pojednává o proměnách lidských představ o minulosti, přítomnosti a budoucnosti, kolektivních představách a paměti, vývoji historického vědomí a dějepisectví. Jednou z nejznámějších koncepcí reagující na problematiku dynamiky a statiky dějin pak zůstává kategorie *longue durré* F. Braudela.[266]

---

[262] Viz Z. BENEŠ, *Mezi dějinami, dějepisectvím a pamětí*, s. 15. V daném kontextu se nabízí výzkum recepce fenoménu „středověká kolonizace" v různých dobách a v různých jazykově i sociálně definovaných prostředích. Jiným způsobem (s odlišnou nálehavostí) rezonovala tato problematika mezi českojazyčným a německojazyčným obyvatelstvem českých zemí, jinak byla tato problematika konceptualizována v cizojazyčné bohemikání historiografii, vnímání tohoto fenoménu se proměňovalo v čase a v závislosti na aktuálním politickém kontextu. Bylo odlišně hodnoceno a odvíjelo se od něj i odlišné pojetí kolektivních identit, včetně jejich právního rámce.

[263] V této souvislosti lze zmínit například radikální programové rozchody s dosavadní tradicí doprovázející revoluční události ve Franci (1789) či v Rusku (1917). Po velmi krátké době však do sebe vítězné systémy inkorporovali reinterpretované „předrevoluční" historické narativy, kterým zpravidla daly „nový smysl" (doklad národní velikosti, příprava revolučních událostí apod.).

[264] J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: Historická sociologie 1/2010, s. 17.

[265] J. LE GOFF, *Pamět a dějiny*, Praha 2007.

[266] Fernand Braudel ve svém článku z roku 1962 *Histoire et sciences sociales: La longue durée* navrhl, aby se rozlišovaly tři časové roviny proměn sociální reality. Rozlišil *histoire événementielle*, tzn. úroveň jednotlivých událostí, a *histoire structurelle*, vyznačující se *longue durée*, tj. dlouhodobým procesem epochálních změn. Mezi těmito póly leží *histoire conjoncturelle* – rytmus cyklických fází středního rozsahu, kde se opakovaně objevují obdobné konfigurace sémantických, ekonomických a sociálních vztahů, i když v rozdílných historických kontextech. Výsledkem sociálních změn, které se odehrávají na první a druhé úrovni, je pak „la longue durée" – dlouhodobá historie. Viz I. ŠRUBAŘ, *Longue durée, cyklicita a sociální transformace,* in. Sociologický časopis, 2011, roč. 37, č. 2, s. 149 – 159. Braudel tento přístup uplatnil ve svém díle o historii středomoří v době Filipa II: *Méditerranée et le monde méditerranéen à l´époque de Philippe II* (*Středozemní moře a středozemní svět v době Filipa II.*), 3 svazky. Disertace, první vyd. 1949, druhé revidované 1966. Jeho přístup je veskrze inspirativní a v dané souvislosti vzbuzuje otázky po aplikaci i v jiných evropských makroregionů. V této souvislosti se pochopitelně nabízí otázka využitelnosti tohoto přístupu v rámci střední Evropy. V jejím rámci by se středověká kolonizace pravděpodobně jevila jako výrazný milník, který sice navazuje na dlouhodobé trendy, sám však představuje výraznou modernizační etapu zakládající dlouhodobé společenské, ekonomické a komunikační struktury této oblasti (např. městská

O znovuobjevení díla Maurice Halbwachse se zasloužil francouzský sociolog Gérard Namer, který však přistupuje k Halbwachsovu dílu kriticky. Zdůrazňuje pluralitu kolektivních pamětí a ukazuje, jak se tento koncept může stát předmětem sociologického výzkumu. Z teoretiků působících mimo Francii na sebe obrátil pozornost především německý egyptolog Jan Assmann, který rozpracovává koncepci *kulturní paměti*.[267] Studiu paměti se dále věnovali socilogové Émile Durkheim, Niklas Luhman a Talcott Parsons, filosofové Henri Bergson a Paul Ricourer a historici Etienne François, Hagen Schulze a Aleida Assman.[268]

Asi nejvýznamnější vliv na pozdější rozvoj uvažování o paměti měly kromě Maurice Halbwachse koncepce francouzských autorů Pierra Nory a Paula Ricœura. Dějiny podle těchto autorů ztrácejí charakter vyprávění o heroických činech a slavných bitvách a věnují se spíše lidskému utrpení, představujícím memento do budoucna. Současný francouzský historik François Hartog se hlásí k názoru, že paměť se stala novým paradigmatem společenských věd. Domnívá se, že žijeme v režimu historicity ovládaném působením paměti. Režimem historicity přitom míní vztah k času a způsob, jakým lidská společenství artikulují přítomnost, minulost a budoucnost. Paměť se podle Hartoga stala pilířem konstrukce identity každé sociální skupiny či jedince. Příčinou obratu k paměti byly dle jeho názoru události konce 20. století, především pád komunistických režimů, které spolu s dalšími zkušenostmi vedly ke konci velkých očekávání. Proto vzrostl význam paměti, jež v sobě uchovává „náš svět“ a přispívá ke konstrukci „naší“ identity.[269]

---

síť propojena obchodníni cestami a právními vztahy, kulturní a jazyková specifika apod.). Určitou analogii by šlo spatřovat například v kolonizaci fénické a řecké, která obdobně formovala „tvář Středomoří“.

[267] Ze studií Jana Assmanna (*1938) věnovaných otázce paměti je třeba upozornit na knihu *Das kulturelle Gedächtnis* z r. 1992. V návaznosti na Halbwachse v ní Assmann konstatuje, že předmětem kulturních věd není individuální, nýbrž kolektivní paměť. Tematicky rozlišuje čtyři oblasti sociální paměti: paměť mimetickou (sociální jednání přenášené napodobováním), paměť věcí, paměť komunikativní (předávána prostřednictvím řeči) a paměť kulturní (vnější oblasti, v nichž jsou uloženy informace v zakódované podobě). V kulturní paměti je minulost přetvořena do symbolických figur a je zpřítomňována v obřadech. Figury vzpomínek zakládají skupinovou identitu. Pro kulturní paměť jsou významné nikoliv faktické, nýbrž vzpomínané dějiny. Mezi komunikativní a kulturní pamětí existuje podle autora jistá polarita. J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: Historická sociologie 1/2010, s. 19, pozn. č. 22.

[268] É. DURKHEIM, *Pravidla sociologické metody,* Praha 1926; TÝŽ, *Elementární formy náboženského života*, Praha 2002; N. LUHMAN, *Sociologische Aufklärung*, Bd. 2, Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft, Opladen 1991; T. PARSONS, *Společnosti: Vývojové a srovnávací hodnocení,* Praha 1971; H. BERGSON, *Hmota a paměť*, Praha 2003; P. RICOUER, *Čas a vyprávění I – III*. Praha, 2001, 2003, 2008; E. FRANÇOIS, „*Místa paměti. Lieux de mémoire. Erinerugsorte*“, Český časopis historický 107 (2009), č. 3, s. 559 – 568; A. ASSMANN – J. ASMANN, „*Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedachtnis“*, in: K. Merten (ed.), Die Wirklichtkeit der Medien. Eine Einfuhrung in die Kommunikationswissenschaft, Opladen 1994. Viz M. HLAVAČKA, *Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“*, in: *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 16, pozn. č. 1.

[269] J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, s. 19.

2.2.4.3 *Místa paměti a symbolická centra*

Pierre Nora je znám především díky svému konceptu *míst paměti* (*Les lieux de mémoire)*. V jeho rámci je podstatný fakt, že paměť se manifestuje v určitém prostoru. V topografickém i symbolickém smyslu tak vznikají *místa paměti*, v nichž se kolektivní paměť „materializuje". Mohou to být budovy, památníky, hřbitovy, ulice či místa spojená s festivitami. Místa paměti ale mohou být chápaná i v širším smyslu jako vzpomínkové akty nebo učebnice dějepisu. Projekt míst paměti se zaměřuje na okamžik, kdy dochází k nahrazování národní paměti, představující přenos vzpomínek z generace na generaci konstrukcí *národních dějin*. Tento okamžik Nora spojuje s rozchodem paměti a historie, které se do té doby překrývaly. Společenství paměti, jež zajišťovala uchovávání a předávání hodnot, jsou v Norově podání vytěsňována v procesech globalizace, demokratizace a medializace a paměť ustupuje imperativu aktuálnosti. Paměť je tak v Norově podání živoucím poutem s minulostí. Je tím, co zůstává z minulosti ve vědomí skupin, nebo lépe řečeno tím, co tyto skupiny z minulosti činí. Skupiny, které jsou jejími nositeli, ji prožívají na emocionální úrovni a čerpají z ní svou identitu. Jako nástroj zřetězení mezi generacemi je paměť centrálním pilířem naší sociální existence. Dle Nory tak vyvstává potřeba sestavit inventář míst, do nichž se paměť vtělila a která představují její symboly: svátky, znaky, památníky, slavnosti a rituály, hřbitovy, slovníky, muzea, archivy a památky. Do těchto míst se paměť přemisťuje poté, co zanikla její přirozená prostředí. Místa paměti se rodí v okamžiku, kdy paměť přestává být prožívána. Na jejich vzniku se však podílí i historie, jež vzpomínky přetváří a petrifikuje. Místa paměti se tak ustavují v pohybu mezi pamětí a historií, v jejich vzájemné interakci. Přesto se historii vymykají tím, že v sobě zhmotňují celou řadu symbolických významů. V projektu míst paměti proto nejde primárně o analýzu minulosti tak, jak se stala. Vzpomínky na to, co jsme prožili, nejsou tak důležité jako sdílené reprezentace národní minulosti. O nich lze předpokládat, že jsou ovlivněny specifickou interpretací minulosti, vštěpováním citového vztahu a dalšími narativními prostředky. V centru pozornosti tedy stojí spíše její neustálé využívání a proměny. Norovo dílo se setkalo s velkým ohlasem nejen ve Francii. Tento koncept podnítil řadu výzkumných aktivit v různých zemích světa. K úspěchu teorie přispěla podle Nory samotného nostalgie po národní identitě zakotvené v jednotném narativu.[270]

Problematiku utváření kolektivní paměti prostřednictvím kultivace jejích formativních složek, je tedy zajímavé zkoumat především z hlediska vládnoucího ideologického diskursu. Nosné prvky historického příběhu, jeho uchování a výklad ve veřejném povědomí tvoří podstatnou část mocenských identifikačních strategií. Pro ně je konsensus o sdílených hodnotách jedním ze základních cílů na cestě k ovládnutí společenského diskursu. Na konkrétních příkladech je tedy třeba zkoumat způsoby a cíle manipulace historickou pamětí a proměny „národních tradic" ve všech jejich podobách.[271]

---

[270] J. ŠUBRT – Š. PFEIFEROVÁ, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: Historická sociologie 1/2010, s. 20.

[271] M. HLAVAČKA, *Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu"*, in: *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 22.

Další důležitý teoretický koncept pochází od Heinricha Rickerta. Ten zavádí pojem *historického centra*. Jeho předmětem je řešení starého problému, co se pro nás v historii konstituuje jako historicky významné a jakým způsobem. Tuto otázku řeší Rickert na dvou úrovních. Jednak procedurou *„vztažení k hodnotám"* (*Wertbeziehung*), představující aplikaci badatelských hledisek (zejména hodnot vědy a kultury určité doby), jimiž se vnáší řád do chaosu historických dat a faktů; ve vztažení k hodnotám se rozhoduje o tom, co je historicky významné a poznání hodné. Tato hlediska ovšem nejsou libovolná, nýbrž předpokládají existenci všeobecně platného souboru hodnot, do nějž patří i „vědecké" hodnoty jako „pravdivost", „objektivita" apod. Existence tohoto souboru je pak sama pojata nejen jako podmínka každého sociálněvědního poznání, ale i jako základ jakékoli kultury.

Pojem „*historické centrum*" znamená takové historické „*objekty"* (osobnosti, útvary, události apod.), které se v historii jeví jako významnější než ostatní. Jejich role je nahlížena jako výraznější a ony samy se zdají důležitější než jiné. Umožňují totiž vyjádřit jednoznačný (pozitivní nebo negativní) vztah k hodnotám, které považujeme za rozhodující. Od „*historických center*" se pak podle Rickerta odvíjí řetězce „*individuální kauzality*", jejíž příčinná souvislost je nezpochybnitelná, ale zároveň nepřístupná pokusům o formulaci historického zákona či pravidelnosti. Není tredy přístupná „*vysvětlení*", ale pouze „*porozumění*".[272] Takovýmto historickým centrem se může stát např. husitství, Rudolfův majestát, rozpad Rakousko-Uherska či právě „středověká kolonizace". V této souivislosti je třeba upozornit na značný ideologický potenciál historických center, které je nejlépe patrné při zpětném pohledu na proměny historické vědy a dějepisného vyprávění.[273]

---

[272] Možné uplatnění téohoto konceptu nastínil právní historik Eduard Meyer příkladem o významu bitvy u Marathonu *„Chceme-li prozkoumat… význam bitvy u Marathonu,"* vykládá tento příklad sociolog Raymond Aron, *„ptejme se nejdříve, co by se stalo, kdyby Řekové nezvítězili, a pokusme si představit – nikoli to, co by se stalo v jednotlivostech (což je nemožné), ale to, jak by jinak ve všech obecných ohledech probíhal vývoj Řecka… Takovéto hypotetické zrušení času se zdá být možné. Přinejmenším nám při tom pomůže srovnání s podobnými případy.* J*ednání Peršanů na dobytých územích nám dá představu teokratické formy panství, která by po perském vítězství pravděpodobně byla zavedena také v Řecku. Rozdíl mezi vývojem pod perskou nadvládou a vývojem skutečným"* nám kontrafaktickou argumentací dovolí pochopit *„nejenom význam této události"* samotné, ale zároveň i *„rozlišovat adekvátní (a případně i nahodilé) příčiny"* v individuální kauzalitě dějin. R. ARON, *Die deutsche Soziologie der Gegenwart*, Stuttgart 1969, s. 119 – 123. Viz M. HAVELKA, *Úvod do filozofie dějin*: *tradice, možnosti, koncepty*, in: Filozofie dějin. Problémy a perspektivy, I. HOLZBACHOVA a kol (ed.), Brno 2004, s. 49, pozn. č. 69.

[273] Viz M. HAVELKA, *Případ a zobecnění ve společenských vědách,* Příspěvek přednesený dne 15. 5. 2000 v rámci kulatého stolu na téma "L'étude de cas et la généralisation / Studium případu a zobecnění", uspořádaného Ecole des hautes etudes en sciences sociales, FF UK a CEFRES v rámci cyklu "Úvahy nad 20. stoletím: problém a výzva pro společenské vědy". Viz http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/havelka2.htm [cit. 14. 2. 2021]. TÝŽ, *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty*, in: Filozofie dějin. Problémy a perspektivy, I. HOLZBACHOVA a kol (ed.), Brno 2004, s. 48 – 49. Právě na fenomén středověké kolonizace lze velmi dobře uplatnit koncept historického centra. Tento pojem, který byl akcentován zvláště v německojazyčné historiografii, zakládal řadu kauzálně propojených událostí vrcholících v rámci jistého typu (způsobem vyprávění tragického) narativu vyhnáním německojazyčného obyvatelstva z východní a středovýchodní Evropy. Zároveň tento pojem byl uhelným kamene jistého typu (velkoněmecké) kolektivní identity.

3. ANALÝZA TEXTU

„*Věda musí počínat tam, kde počíná její předmět*“.[274] Postupná diverzifikace kolektivních identit sebou nesla tvorbu odlišných historických narativů a naopak rozdílné způsoby vyprávění společných dějin zakládaly nové „představy společenství a osudu“. Ani doba před utvářením „moderních“ národů pochopitelně nebyla prosta „národního“ vědomí. Jeho podoby byly však odlišné a v čase proměnlivé. Rovněž akcenty kladené na jednotlivé atributy kolektivních identit se měnily. Starší období obecně nepřikládalo užívanému jazyku v tomto smyslu takovou důležitost jako doba „moderní“. Zásadní vliv měla v této oblasti pochopitelně dlouhodobá dominance latiny, která byla po celá staleté *jediným* literárním jazykem. Žádnému jinému se nevyučovalo, nebyla v něm psána literární díla ani provozována „věda“. Všichni „*literatti*“, tedy lidé gramotní měli v rámci daného kulturního okruhu (křesťanského západu) v doslovném smyslu společnou řeč. V této souvislosti je nutné si uvědomit, že při zohlednění období antiky, na které bylo v pruběhu celého středověku a raného novověku cíleně navazováno, trval tento stav mnohem déle než stávající „nadvláda“ „národních“ jazyků. I v tomto období pochopitelně existovala pluralita literárních jazyků (řečtina, hebrejština, arabština staroslověnština apod.), nicméně jejich dopad byl širší a pod jejich vlivem se tak formovala spíše *identita kulturní*, než v úzkém slova smyslu *národní*.[275]

Zásadní roli sehrály také proměny *mediality*. Při absenci masových sdělovacích prostředků kodifikujících jednotnou formu jazyka[276] a omezených možnostech dopravy byla jazyková diferenciace značná a horizont tehdejších lidí omezený. To podporovalo *regionální,* potažmo *zemskou identitu*. Tato začala být potlačována až v souvislosti s odbouráváním lokálně ukotvené patrimoniální správy a s unifikujícími tendencemi (absolutistického) státu. Jazyk jako prostředek běžné komunikace byl tedy do značné míry věcí privátní, která se odvíjela mimo jiné od stavovského prostředí, ve kterém se daný jedinec pohyboval.[277]

---

[274] G. B. VICO, *Nová věda*, Praha 1991, s. 140. Viz Z. BENEŠ, *Historický text a historická kultura,* Praha 1995, s. 9.

[275] Navzdoty tomu i těchto „nadnárodních“ jazycích mohly být a byly formulovány vysoce národní obsahy, jak bude dále doloženo. Jejich nositele pak nemuseli být (a často ani nebyli) původem z prostředí, se kterým se svým dílem a politickými postoji identifikovali a jejich identita byla často spíše otázkou různě pojímané loajality (k zemi, dynastii, církevní autorině apod.).

[276] Zásadní roli v tomto směru spochopitelně sehrály překlady bible coby kanonického textu širšího kulturního celku – křesťansta – do národních jazyků. Pomineme -li překlady staršího období nezakládající další tradici (gótský překlad) či tuto tradici zakládající pro širší kulturní okruh (staroslověnský překlad) představuje čeština jeden z nejstarších „moderních“ evropských jazyků, do kterých byla bible přeložena. Tyto překlady pocházejí již ze 14. století (Bible leskovecko-drážďanská z doby okolo roku 1360, Biblie olomoucká a litoměřicko-třeboňská) . Další vlna překladů pak pochází z 16. století a jejich šíření je spjato již s vynálezem knihtisku (Pražská bible z roku 1488 předstvuje jednu z nejstarších verzí v národním jazyce vydanou tiskem). Zásadní vliv Lutherova překladu bible na vzniku jednotné němčiny je dostatečně znám, nicméně z této doby pocházejí i nejstarší překlady do polštiny či švédštiny (v této době byl pořízen i nový překlad do češtiny z původních jazyků – bible kralické, jejíž jazyk se stal literárním například i mezi evegelickými Slováky).

[277] V této souvislosti je možné zmínit již uváděné církevní prostředí jednotně užívající latinu a v rámci široké oblasti obedience římského papaže vymezující „latinskou Evropu“, která v nazírání jiných kulturně

V neposlední řadě je třeba zvážit problematiku *konfesionality*. Od pozní antiky až do osvícenství je evropská společnost definována primárně nábožensky. Víra patřila k dominantním distinktivním znakům tehdejší společnosti a na rozdíl od jazyka tvořila „věc veřejnou“, jejíž manifestace sloužila k uchování individuální i kolektivní integrity.

Stát byl v jazykovém slova smyslu více či méně indiferentní a až do poloviny 18. století jeho elity často neužívaly jazyky, které by byly používány v rámci neprivilegovaných vrstev.[278] Silné bylo rovněž stavovské rozrůznění nesoucí odlišné jazykové preference. Loajalita byla dynastická a státní a politická realita spočívala v „odvěkém“ zapojení českých zemí do říše, která byla postupně stále více konceptualizována jako „německá“ a do celku habsburských zemí, které byly v průběhu 18. století postupně unifikovány. V první polovině 19. století pak byla ze strany politické reprentace nacionální hnutí předmětem přímé perzekuce (Metternich).

Z těchto důvodů lze po značně dlouhou dobu českou kulturu (včetně historické) pojímat v „zemském“ či „bohemikálním“ smyslu. Tato situace se začala zvolna měnit až v průběhu 19. století.[279] S individuální svobodou začala být spojována i svoboda národní a osvícenský kospomolitismus doprovázený velkorakouským patritosmem byl postupně nahrazován jazykovým nacionalismem. Tento posun primárně probíhal ve vzdělaných kruzích, jejichž nedílnou a do značné míry i určující součástí byli historici.

3.1 *BOHEMIKÁLNÍ „ZEMSKÁ“ HISTORIOGRAFIE*

Jedním ze základních smyslů historických syntéz bylo budovat v jejich čtenářích vědomí přináležitosti k danému společenství, moderními slovy posilovat „kolektivní identitu“. Ta byla založena na vědomí příslušnosti k pospolitosti, která se od dávných věků liší od jiných. Dějiny též nabízely systém „tradičních“ hodnot, které svou legitimitu čerpaly z „historické zkušenosti“. Budoucnost se přitom prolínala s minulostí: sny, aspirace a touhy se promítaly do minulosti, z níž se pro potřeby dějepisného líčení vybíralo to, co tyto touhy posilovalo či

konfesních oblastí (řecko-ortodoxní, arabsko-sunitská, persko-šíitská apod.) figurovala jako jednotný celek (*Frangistán*, *západ*). Zásadní jsou však odlišné a měnící se jazykové preference šlechty, měšťanstva či některých profesních stavů formovaných migrací z jinojazyčného prostředí (vliv italštiny apod.).

[278] U dvora byla v době vlády habsbuské dynastie preferována italština a španělština. V církevních a akademických kruzích dominovala latina, němčina pak u měšťanstva a v armádě.

[279] Jedná se pochopitelně o modelové dělení a hranice mezi oběma koncepty je plynulá. Zásadní roli v tomto smyslu sehrálo osvícenství, jehož ideály došly do značné mítry naplnění v rámci velké francouzské revoluce. Ta znamenala radikální rozchod s dosavadní tradicí. Její myšlenky zanesly do střední Evropy nejen Napolenonovy armády, ale osvícenské postoje, z nichž vycházela, se staly fomartivní součástí celoverospého paradigmatu. V obavě před nekotrolovatelným revolučním děním přicházely středoevropské dynastie na taktiku „oktrojovaných reforem“, která však nakonec revolučnímu hnutí stejně nezabránila. V podmínkách střední Evropy pak revoluce nastala v roce 1848 v podobě „jara národů“. Na rozdíl od francouzského příkladu však nacionalizace společnosti nenarazila na prostředí jazykově víceméně zhomogenizované předchozím vývojem, ale na heterogenní tříšť různě stratigrafovaných jazykových skupin. Požadavek demokratizace a nacionalizace pak vytvořil programový obsah (středo) evropské politiky na dalších sto let.

legitimizovalo. Historie tak nabízela iluzi osobní nesmrtelnosti. Jedinec mohl jejím prostřednictvím získat pocit, že jeho osobní život je součástí velkého odvěkého proudu, v němž žil ve svých předcích a bude žít prostřednictvím svých potomků. „Národní" dějiny (ať už v „zemském" či „jazykovém" smyslu) tak kromě toho, že vymezovaly národ jeho odlišením od jiných obdobně utvářených celků, také vyprávěním o počátcích a společně sílených osudech této pospolitosti legalizovaly její existenci a určovaly její program. Toto dvojí ohraničení v prostoru a v čase bylo základním konstitutivním prvkem každého národa. Tento zdánlivě prostý fakt však nebyl v praktické rovině bez problémů. Národní dějiny se v této podobě vyznačovaly nejen nezbytnou kauzalitou, ale též totalitou. Existovala vždy jen jedna všeobecně závazná verze, jejíž akceptace podmiňovala „členství" v národě. Národní dějiny nepřipouštěli alternaci, ani totožnost s jinými národními dějinami. Jejich příběh musel být z povahy věci jedinečný. To například v českém případě znamenalo, že Němci v Čechách a na Moravě, nemohli být plnohodnotnými aktéry *českých národních dějin* poté, co se začali považovat za součást *německého národa*. *Vice versa* pak titíž Němci nemohli přijmout za své *české dějiny*, ať již byly definovány jako *dějiny národní* či *zemské*, jakkoliv je hranice mezi těmito dvěma koncepty do značné míry plynulá.[280]

Jestliže z pohledu dnešního pozorovatele tvoří středověký a raně novověký vývoj jakýsi dávný „pravěk" národních dějin, pro samotné účastníky národního života v 19. století byla tato období navzdory nezanedbatelnému časovému odstupu kusem jejich současnosti, tedy „živou" historií.[281] Počátkem osídlení českých zemí a rozšířením jejich německy hovořícího obyvatelstva se s různou mírou intenzity zabývali již středověcí a renesanční kronikáři, stejně jako barokní a osvícenští badatelé.[282] S ohledem na výše definované cíle práce je však nutné konstatovat, že toto období neleží v primárním ohnisku mého badatelského zájmu. Současně je však zřejmé, že „moderní" historiografický diskurs[283] vycházel z badatelského úsilí předchozích etap. Z tohoto důvodu se pokusím o stručnou rekapitulaci, která by měla nastínit problematiku a poskytnout výchozí rámec dalšímu výkladu o proměnách studia daného předmětu v éře nacionalizace společnosti a profesionalizace historické vědy.

---

[280] Viz M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy,* s. 125.

[281] M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy,* s. 121.

[282] Zpracováním staršího zemského dějepisného bádání o dějinách středověkého osídlení českých zemí se podrobně zabýval např. Josef Žemlička. Viz J. ŽEMLIČKA, *Markomané, Němci a středověká kolonizace. (K historiografii jednoho problému české medievistiky).* ČČH 97, 1999, č. 2, s. 235 – 272. Tato problematika byla pochopitelně pojednána i v rámci mé předchozí diplomové práce. Viz J. KONŮPEK, *Dějiny středověkého osídlené v kontextu české historiografie*, Praha 2013.

[283] Definován v souladu s překročením Foucaultovoa „*prahu epistemologizace*". Toto překročení nástává v momentě „*když se v průběhu fungování diskursivní formace oddělí soubor výpovědí, jenž usiluje (i když neúspěšně) o prosazení norem verifikace a koherence a vykonává vzhledem k vědění dominantní funkci*". Viz M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 278 – 287. Dle interpretace Jana Horského je možné o překročení tohoto prahu uvažovat v souvislosti s „profesionalizací" dějepisu. Viz J. HORSKÝ, *Místo (velkých) teorií v historických vědách v době narativistické kritiky a mikrohistorických bádání*, in: LUCIE STORCHOVÁ (ed.), *Conditio humana, kostanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 19, pozn. č. 24. Pro účely této práce byl jako orientační předěl stanoven (v návaznosti na společensko-politický kontext) počátek 19. století.

3.1.1 Středověké dějepisectví

Středověká historiografie se od moderních představ o metodě historického poznání a objektivitě lišila, nicméně se jim v mnohém blíží vírou v „univerzalitu“ a „vyšší smysl“ dějin. Tato víra pramení z těsné vazby na církevní prostředí. Druhým inspiračním zdrojem byla antická tradice. Obě tyto konstanty však prodělávaly v průběhu času řadu proměn a nepůsobily vždy se stejnou intenzitou. Spjatost historické literatury s církevním prostředím se v průběhu doby postupně uvolňovala. Navzdory tomu nebylo plné emancipace od církevního prostředí dosaženo ještě ani v renesanci. Nicméně již v průběhu 15. století byla většina historických děl psána a čtena laiky. Pro další vývoj historického bádání byl mimořádně důležitý jeden z důsledků této emancipace historického myšlení od náboženské ideologie – růst kritičnosti k poznatkům, které historik nachází ve svých pramenech a předlohách a které sám formuluje.[284]

Společný původ českého obyvatelstva vylíčil již nejstarší český kronikář Kosmas na přelomu 11. a 12. století. Podle jeho vyprávění přišli Češi, vedeni svým stařešinou, na horu Říp v rovině středních Čech, rozhlédli se po kraji, zjistili, že je úrodný a přívětivý a usadili se v zemi, která před nimi ležela jako by byla neobydlená.[285] Dle tohoto podání vstoupil Praotec Čech se svým lidem do liduprázdné země. Ačkoliv tento výklad se podrobně zaobírá řadou údajů z předstátního období, o Němcích, kteří by byli „domácího“ původu, není v jeho líčení žádná zmínka. Později se však v jeho rámci výkladu objevují stále častěji. Ze souvislostí je patrné, že to měli být hlavně lidé ze Saska hledající kariéru v knížecí službě. V tomto smyslu představují pochopitelně konkurenci domácích uchazečů, takže kronikářův postoj k těmto „přivandrovalcům“ byl odtažitý až nepřátelský. V jeho očích byl každý Němec dodatečně příchozím cizozemcem.[286]

Na Kosmovo pojetí navázal tak řečený Dalimil, který rovněž přisoudil Čechům prvenství v osazení země. Opakuje Kosmovu historku o vyhnání Němců Spytihněvem II. a přidává hrůznosti, jichž se měl na Němcích dopouštět Soběslav II. Jejich popis doplnil výzvou, aby Němci zůstávali raději doma (*Němče, po světu nehleď, v svéj zemi mezi svými seď*!). Ovšem teprve léta Václava I. a zejména Přemysla Otakara II. jsou Dalimilovi dobou, kdy Němci s královou podporou zaujali významné hospodářské a mocenské pozice. Tehdy pronáší veršující kronikář své pověstné „*král počě o svých nedbati, města i vsi počě Němcóm dávati, Němcóv jě [sě] zdí hraditi a pánóm počě násile činiti*.“[287]

---

[284] F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století,* Praha 1997, s. 17.

[285] M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 37.

[286] *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorun* (dále *KOSMAS).* MGH SS, Nova series II. Ed. B. Bretholz, Berolini 1923, Ad Gervasium magistrum prefacio, s. 3; 1.23, s. 44; II. 14, s. 103-104; 11.23, s. 115 – 116; III.7, s. 168; 111.48, s. 220. O Kosmovi a jeho díle D. TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968; Dále viz F. GRAUS, *Die Nationenbildung der Westslaven im mittelalter,* Sigmaringen 1980, s. 59 – 62. Srovnej J. ŽEMLIČKA, *Markomané, Němci*, s. 236, pozn. č. 2.

[287] Srov. *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila.* K vydání připravili J. DAŇHELKA – K. HÁDEK – B. HAVRÁNEK – N. KVÍTKOVÁ, 1-2, Praha 1988, kap. 2, s. 105 – 106, kap. 48, s. 553, kap. 68, s. 179, kap. 71, s.

Dalimil neznal rozdíl mezi Němci sídlícími uvnitř a vně Čech. Anonymní pisatel německé verze Dalimilovy kroniky ze čtyřicátých let 14. století byl ve složitější situaci a musel proto postupovat jinak. Dalimilem užívané slůvko Němec, německý *(deutsch)* často (ne však vždy) nahrazoval výrazem cizí, cizinec *(fremd).* Pokud šlo o domácí a v Čechách usazené Němce, bral je v ochranu a označoval je *Tutschin.*[288] Toto však nebyl první známý případ, kdy byli odlišováni „cizí" Němci od „domácích". Koncem 13. století se v líčení událostí po Moravském poli rozlišuje mezi „domácími" a „cizími" Němci. Ze sklonku 14. a z 15. století pocházejí obdobné doklady z citovaného pamfletu *De Theutunicis* a méně zřetelně z tak řečených *Soběslavovských práv Starého Města pražského*. Nicméně je otázkou, zda „*nyemczi czizozemczi"* z těchto „starobylých" práv považovaní za „hosty" (*aby za hosty drzany bily*), mají logický protějšek v „domácích" Němcích, o nichž se však výslovně nemluví.[289]

Zajímavý pandán pak tvoří soudobá latinsky psaná *Zbraslavská kronika* královské síně (*Cronicon Aulae Regiae*) Petra Žitavského, která zosobňuje zcela jiný svět. Zatímco česky psaná kronika tak řečeného Dalimila odrážející postoje tehdejší aristokratické vrstvy se stala „manifestem" českého „středověkého nacionalismu", odráží kronika Petra Žitavského postoje vysokého církevního preláta s širokým evropským rozhledem a bezprostřední vazbou na panovnický dvůr. Autor kroniky, původem žitavský Němec, který se v Čechách objevil koncem devadesátých let 13. století, přilnul upřímně k zemi a k jejímu lidu a stal se jedním z nejvýznamnějších strujců politiky posledních Přemyslovců a prvních Lucemburků. Jako kaplan zbraslavského opata patřil k vrstvě řádového duchovenstva, která chtěla řešit politickou krizi po vymření zakladatelské dynastie Přemyslovců volbou pravděpodobného dědice římské koruny na český trůn. Tato mimořádně prozíravá politika stála na začátku období, které se do obecného povědomí zapsalo jako „zlatý věk" země. Petr, který byl přímým a vysoce postaveným aktérem těchto událostí, nám o nich zanechává fascinující

247, kap. 77, s. 304, kap. 80, s. 346, kap. 86, s. 404. O kronice M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (3) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota,* Praha 1995, s. 162 – 303. Viz J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 237, pozn. č. 3.

[288] Německá verze Dalimila vydána jako *Die tutsch Kronik von Behemlant,* in: FRB m. Ed. 1. Jireček, Praha 1882, s. 3 – 228. K závěru, že autorem překladu byl někdo z křižovníků s červenou hvězdou, dospěl P. HILSCH, *Die tutsch kronik von Behemlant.* Der Verfasser der Dalimilübertregung und die deutschböhmische Identitat, in: Exipsis rerum documentis. Eeitrage zur Mediävistik, Festschrift für H. Zimmerniann zum 65. Geburtstag. Hg. von K. Herbers, H. H. Kortüm und C. Servatius, Sigmaringen 1991, s. 103 – 115, který současně zkoumal i jeho národnostní postoje. K české i německé verzi Dalimila Z. UHLÍŘ, *Národnostní proměny 11. století a český nacionalismus,* Folia Historica Bohemica (dále FHB) 12,1988, s. 149 – 153; k jeho vývodům kriticky J. MEZNÍK, *Němci a Češi v kronice tak řečeného Dalimila,* Časopis Matice moravské 112,1993, s. 3 – 10. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 238, pozn. č. 5.

[289] *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.,* in; FRB II. Ed. J. E.mler, Praha 1874, s. 554; *De teutunicis,* s. 252 (srov. F. GRAUS, *Die Nationenbildung,* s. 103 – 104, 111. K datování a zhodnocení pamfletu *tamtéž,* s. 221 – 223, přičemž ho F. GRAUS vročil do let 1380-1593); *Die sogenannten sobieslawischen Rechte.* Ein Prager Städtrechtsbuch aus dem 15. Jahrhundert. Hg. von R. SCHRÁNIL, München und Leipzig 1916, s. 55, 58 – 59, jinde se však v tzv. Soběslavovských právech užívá obratu *nieinecz any czizozemecz* (s. 72). F. GRAUS, *Die Nationenbildung.* s. 108 – 109. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 238, pozn. č. 6.

svědectví. Jeho součástí však není jen vysoká politika diplomacie, ale i citlivá sociální kritika zaměřená na „ničivou váhu stříbra“ a zlo „vlády cizinců“. Navzdory tomu zůstává jeho horiont pevně spjat s tehdejšími centry evropské kultury a vzdělanosti.

Pozdější Neplach konstatoval, že král Přemysl Otakar II. osadil Němci pohraniční Loketsko, Trutnovsko a Kladsko. V jeho pojetí krystalizoval názor o osudové chybě posledních Přemyslovců, kteří dávali přednost cizincům před domácím lidem reprezentovaným českou šlechtou. Jiná staročeská literární památka, budějovický zlomek *Alexandreidy*, přímo hovoří o „českých“ Němcích jako o hostech (*Němci, již sú zde hoscie*). Další anonymní skladba z doby před polovinou 14. století (*De Theutunicis bonum dictamen*) označuje Němce za nesvobodné vetřelce, kteří se až později domohli výsadního postavení. Tento pamflet rozhořčeně odsuzuje vzestup cizozemců na úkor původních obyvatel a nepokrytě dává najevo, kdo má mít v Čechách přednostní práva. Tak řečeným *Dalimilem* a pamfletem *De Theutunicis* se inspiroval i agitační spis „*Krátké sebrání*e“ naplněný ostrým protiněmectvím. V českém národním historickém vědomí se rodily začátky kauzálně formulované „kolonizační“ teorie.[290]

3.1.2 Renesance a humanismus

Navzdory náběhům k rozlišování mezi v zemi usedlými Němci a mezi Němci-cizozemci se dělítko nevžilo. Další pojmoslovný vývoj pak byl zastaven husitstvím. České prostředí zároveň dlouho žilo v přesvědčení, že praotec Čech-Bohemus se svým lidem byli prvními, osadníky země. Zásadní zlom vnesl v tomto ohledu humanisticky vzdělaný Eneáš Silvius Piccolomini, známý jako papež Pius II. (1458-1464). V kritice „kacířských“ Čech nevynechal příležitost, aby na ně nezaútočil i z pohledu jejich nejstarších dějin. Odvolávaje se na jeden Strabonův citát vyvodil, že česká země byla původně osídlena Germány a teprve následně do ní vnikli Čechové *(Bohemi).*[291] Až později se nové pohledy na předslovanské osídlení českých zemí ovlivněné studiem antických autorů prosazovaly i v pracích domácích dějepisců.[292]

---

[290] *Neplacha, opata opatovského, krátká kronika římská a česká*, in: FRB III. Ed. J. EmIer, Praha 1882, s. 476; *Alexandreida*. Vydal V. Vážný, Praha 1965, s. 118; *De theutunicis bonum dictamen*. Ed. W. Wostry, in: MVGDB 55, 1915, s. 231; *Krátké sebranie z kronik Českých k výstraze věrných Čechov*, in: O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března 1458. Ed. R. Urbánek, Praha 1958, s. 32 – 41. K tomu i F. GRAUS, *Die Bildung eines Naionalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen.* Die vorhussitische Zeit, Historica 13, 1966, s. 5 – 49; TÝŽ, *Přemysl Otakar II - sein Ruhm und sein Nachleben*. Ein Beitrag zur Geschichte politischer Propaganda und Chronistik, Mitteilungen des Instituts für osterreichische Geschichtsforschung (dále MIOG) 79, 1971, s. 83 – 89; TÝŽ, *Die Problematik*, s. 32 – 33; TÝŽ, *Die Nationenbildung,* s. 89 – 113; F. ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971, s. 17 – 20. Do 40. let 14. století klade vznik spisu De Teutunicis J. MEZNÍK, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 52; O smyslu a dataci Krátkého sebranie R. URBÁNEK v pramenném souboru o volbě Jiřího z Poděbrad, s. 29 – 32. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 237, pozn. č. 4.

[291] A. SILVIO (PICCOLOMINI) *Historia Bohemica.* Ed. D. Martinková, A. Hadravová, J. Matl. Praefatus est F. Šmahel, Pragae 1998, s. 12 – 15. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 240.

[292] Přehled těchto prací sestavil Č. ZÍBRT, *Bibliografie české historie II,* Praha 1902, s, 485 – 697; srov. i V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, s. 1 – 170; J. DOBIÁŠ, *Dějiny československého území před vystoupením*

Prvním z nich byl Martin Kuthen v *Kronice* vydané roku 1559. S odvoláním na Ptolemaia, Strabona a další upozornil na pobyt Hermundurů a Kattů (mají být Kvádové) v Čechách. Na Moravu kladl Markomany (M. Ruthenem i dalšími často ztotožňováni s Moravany) v čele s Marobudem. Až na ně měli navázat Bojové, od roku 368 zvláště Vandalově. S odvoláním na „latiníky" odvodil Kuthen od Bojů i název Čech (Bohemia), což je asi první známý doklad svého druhu v českém prostředí. Příchod Čechů spojil s rokem 659. V Čechách se pak „*Dvojí národ spolu smísil. Jeden český od Čecha a z Chorvat příchozí, druhý německý tu přísedící, z něhož jsou Srbi pošli. A ti obojí potom časem od sebe sou rozdělen*i."[293]

Výklad Václava Hájka z Libočan je navzdory řadě smyšlených faktů podrobnější než Kuthenův. Rovněž Hájek využil existujících cizích kompendií. Podle Ptolemaia a Strabona vyvodil, že prvními obyvateli Čech byly germánské kmeny „Bavořanů" (zvaní Boemové či Bojové) a Hermundurů. Obojí lid si měl podrobit Marobud, který přenesl do Čech svá sídla z Moravy. S odkazem na některé polské tituly (Dlugoš aj.) měli podle Hájka dorazit Čechové, jedna z odnoží „Slováků" (tj. Slovanů) do Čech v roce 644.[294]

Na Hájka částečně navázal Zikmund z Púchova, který přepracoval a jako Kosmografii českou v roce 1554 vydal Kosmografii Sebastiana Münstera z roku 1544. Zdůraznil v ní galský původ Bojů, po nichž se měla nazývat celá země. Galské (keltské) kořeny Bojů uznávala již řada humanistických vzdělanců Evropy, ani M. Kulhen, ani V. Hájek však těchto zjištění ještě nevyužili. Podle Zikmunda z Púchova měli být Bojové vyhnáni od Vandalů (spleteni s Markomany), ve výkladu o příchodu Čechů se autor české Kosmografie přidržel Hájka.[295] Následné předbělohorské dějepisectví již k poznání raně historického vývoje Čech a Moravy výrazněji nepřispělo. Za zmínku stojí snad jen poznámka Daniela Adama z Veleslavína v předmluvě k české historii sepsané podle E. Silvia a M. Kuthena a vydané v roce 1585. Podle Veleslavína se Čechové (dříve Vindi, Venedi, Sclavi, Slavini) během svého příchodu do země (po 495) setkali se zbytky germánského obyvatelstva a podrobili si ho (*a což tam Němců ještě pozůstalo, sobě podmanivše*).[296]

Odlišné stanovisko naopak zastával emigrant Pavel Stránský, jehož *Respublica Bojema* (první vydání 1634) se ještě hlásí k předbělohorské historické tradici. Stránský již důsledně zastává

Slovanů, Praha 1964. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 240, pozn. č. 13.

[293] Martin KUTHEN Z KUTHENBERKU, *Kronika o založení země české a prvních obyvatelích jejich, tudíž o knížatech a králích i jejich činech a příbězích velmi krátce z mnohých kronikářův sebraná*, Praha 1559. Prioritu M. Kuthena, jenž v roce 1541 získal přídomek z Šprinsberka, ve využívání řeckých a římských autorů zdůraznil již J. METELKA, *O úvodní stati „Kroniky české" Václava Hájka z Libočan*, 1, Školní zprávy o stavu c. k. reálky pražské 1889, s. 6 – 7. J. ŽEMLIČKA, *Markomané.*, s. 240, pozn. č. 14.

[294] *Václava Hájka z Libočan kronika česká,* I. Ed. V. Flajšhans, Praha 1918, s. 36-54. Srov. J. METELKA, *O úvodní stati*, s. 5 – 24; J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 241, pozn. č. 15.

[295] Zigmud z PÚCHOVa, *Kozmografia česká; to jest vypsání o položení krajin neb zemí v obyčejích národuov všeho světa…,* Praha 1554, s. 461 – 462. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 241, pozn. č. 16.

[296] Daniel Adam z VELESLAVÍNA, *Kroniky dvě o založení země české a prvních obyvatelích jejích; též o knížatech a králích českých i jejich činech,* Nové vyd. Praha 1817, s. 81 – 83. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 241, pozn. č. 17.

názor o prioritě keltských Bojů. Tyto praobyvatele Čech měli vypudit Kvádové a Markomané. Na pomoc proti Římanům si prý Marobud pozval Vindy čili Vandaly, po jejichž odchodu přišli do pusté země Čechové. S odvoláním na „autority" Stránský zdůraznil, že Čechy měly „*jen málo obyvatel (a to nikoli Němců) anebo vůbec žádné. Tudíž zemi prázdnou, jež tehdy vůbec neměla držitele, podle práva ode všech národů uznávaného obsadili*". V kontextu s šířením magdeburského městského práva hovoří Stránský o německých přistěhovalcích *(convenae),* jimž měli přát zejména králové Vratislav a Přemysl Otakar II.[297]

3.1.3 Baroko a klasicismus

Na těchto poznatcích ustrnuly i syntézy barokního období reprezentované Tomášem Pěšinou z Čechorodu a Bohuslavem Balbínem. Třebaže v jejich době již bylo k dispozici množství vydaných pramenů, nedokázali je dostatečně využít a jako hlavní zdroj poznání jim dále sloužila především Hájkova kronika. Podobně jako P. Stránský také Balbín naznačil, že podstata německého osídlení Čech sahá do středověku, kdy sem přicházeli kolonisté z okolních zemí. Podle Pěšiny z Čechorodu vyhnali Boje ze země Markomané, které opanovali Gótové a Hunové. Podle Pešinovy verze z *Mars Moravicus* doplatili Markomané na pomoc Sarmatů promísených se slovanským lidem. Slované se nakonec měli v českých zemích prosadit díky svému počtu a nemohly jim škodit ani skupiny zbylých Markomanů.[298]

Ve snaze o vyčerpání všech dostupných údajů se zabýval vstupem Slovanů do Čech a jeho předhistorií František Pubička, jehož mnohasvazkové dílo „Chronologische Geschichte Böhmens" načas ovlivnilo další historiografickou produkci. Suma jeho znalostí byla úctyhodná, ale přistupoval k nim extenzivně a nekriticky. Podle jeho mínění odešli Markomané a Kvádové na sklonku 5. století do Itálie a následovali je rovněž Svévové z Čech a okolních zemí. Stalo se tak na pozvání krále Theodericha (tj. Theodericha Velkého, + 526) a zčásti k tomu snad měli být donuceni také nájezdy Slovanů. Sám příchod Slovanů, které považoval za Sarmaty,[299] spojil F. Pubička s dobou okolo roku 480. Markomany, kteří v zemi zbyli, měli pronikající Slované buď vyhnat, nebo mezi sebou trpět, až by s nimi splynuli. Značný prostor věnoval úvahám, zda byl lid vedený „vévodou" Čechem skutečně prvním slovanským obyvatelstvem české země. Kromě příležitostných zmínek se Pubička k počátkům českého „němectví" v souhrnu nevyjádřil.[300]

---

[297] Pavel STRÁNSKÝ ze Zápské Stránky, *Český stát - Okřik* (Z latinského originálu Respublica Bojema, Leyden 1643. Vydal B. Ryba), Praha 1953, s. 92 – 93,105 – 109, 271. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 18.

[298] Thomas PĚŠINA de Čechorod, *Prodromus Moravographie.* To jest: Předchůdce Moravopisu obsahující sumovní vejtah všeho toho, co…, Litomyšl 1663; TÝŽ, *Mars Moravicus sive bella horrida et cruenta, seditiones, tumulus, praelia, turbe…,* Pragae 1677, s. 11; Bohuslaus BALBINUS, *Miscellanea historica regni Bohemiae, quibus natura Bohemicae telluris; prima gentis initia…* Dec. I, lib, II, Pragae 1680, s. 1 – 28. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 19.

[299] O Sarmatech a vymezeni Sarmacie souhrnněH. ŁOWMIANSKI a Z. BUKOWSKI, in: Słownik Starożytności Slowiańskich, V. Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdarisk 1975, s. 56 – 71. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 20.

[300] F. PUBITSCHKA, *Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven, Erter Theil, welcher das heidnische*

3.1.4 Osvícenství a (pre)romantismus

Z osvícenských historiků se otázkami německého osídlení zabýval Gelasius Dobner, a to především v kritické edici kroniky Václava Hájka z Libočan. Svůj výklad zahájil rozborem předslovanských poměrů. Na základě antických dějepisců popsal osudy Markomanů, Kvádů, Svévů a dalších národů, přicházejících do kontaktů s českou oblastí. Dle jeho pojetí si se svolením Theodericha a východořímského císaře Zenona měli Slované koncem 5. století podrobit země, které předtím opustili Markomané a Kvádové. Nevyloučil přitom míšení germánského lidu se slovanským. Zároveň se však stavěl proti Johannu Tannerovi, který zastával názor, že novodobé němectví pochází ze zbytků starých Germánů, Bójů či Markomanů. Do horských a méně úrodných míst měli být Němci zatlačeni příchozími Slovany. Tomu Dobner oponuje tím, že hornaté pohraniční kraje kdysi obdělávali Slované a příliv Němců do Čech, se odehrál později. Nepřecenil údajný zásah Spytihněva II. vůči Němcům a jejich zesílené pronikání spojil až s počátkem 12. století v souvislosti s klášterní kolonizací (v této souvislosti měl na mysli především Klášter v Kladrubech). Němečtí osadníci se v Čechách měli usazovat se svolením knížat, ale nesměli si zde údajně stavět hrady. Když by tento zákaz překročili jako za Vladislava I. v případě „Bezděze“ (zde má pravděpodobně na mysli hrad Přimdu), byli ztrestáni. S poukazem na tzv. Soběslavova práva pro pražské Němce vyvracel Dobner již Dalimilem šířenou smyšlenku, že Soběslav II. by byl zapřisáhlým nepřítelem Němců. Když byli Slované vypuzeni z Durynska, Míšeňska, Braniborska, Pomořan a Pruska, označil G. Dobner Čechy a Polsko za hradbu proti sílícímu němectví.[301]

Soustředěnou pozornost věnoval dějinám Němců v Čechách teprve František M. Pelcl (Pelzel). Zatímco ve svých základních přehledových dílech se otázky jejich původu pouze letmo dotkl, v „*Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen*“ se problému věnoval velmi podrobně. Vylíčil odchod Bójů, Hermundurů a Markomanů ve 4. století z Čech s tím, že starci a některé ženy s dětmi zemi zůstali. Měli tehdy ustoupit do hor a odtud se později vracet do vnitrozemí, čímž přispěli k následnému šíření německé řeči v Čechách. Hlavním rezervoárem etnického němectví však bylo stěhování Němců do Čech zahájené v 10. a vrcholící ve 12. století. Za vůdčí subjekty tohoto procesu označil F. M. Pelcl nejprve německé kněze a jejich čeleď, poté německé manželky českých knížat, biskupy německého původu, řeholníky a posléze německé horníky a kupce. Již v 10. století měla němčina znít na knížecím dvoře, v okolí biskupů a později hlavně v Praze. Příliv nových osadníků z německých zemí v průběhu 13. století již neměl být nijak zvláště intenzívní a neměl mít na danou situaci tudíž zásadní vliv.[302]

Böhmen enthält, Leipzig und Prag 1770, s. 42 – 61. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 21.

[301] G. C. DOBNER, *Wenceslai Hagek a Liboczan, Annales Bohemorum e bohemica editione latine reddidi…, Pars* I. seu Prodromus, Pragae 1761. J. ŽEMLIČKA, *Markomané.*, s. 242, pozn. č. 22.

[302] F. M. PELZEL, *Kurzgefaßlte Geschichte der Böhmen, von den altesten bis auf die neussten Zeiten.* Aus den besten Geschichtsschreibung r, alten Kroniken, und glaubwürdigen Handschriften zusammea getragen, Prag 1779, s. 68, 130 – 131; TÝŽ, *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen, wie auch von dem Einflusse, den sie auf Religion, Sitten, Regierung, Wissenschaften und Künste der Böhmen gehabt haben,* in: Abhandlungen der Böhmischen Gesellschafl der Wíssenschaften 4, 1789, Prag und Dresden 1789, s. 344 – 383; TÝŽ, *Nová kronyka*

3.2 *ČESKÁ „NÁRODNÍ“ HISTORIOGRAFIE*

Myšlenky osvícenství přinášejí zrod „moderní doby”. V dějepisectví jsou formulovány zásady historické kritiky a historiografie se profesionalizuje. Nová filosofická kritéria byla aplikovaná na společnost (primárně v politické rovině). To s sebou nese formulaci řady požadavků artikulovaných jako *práva* či *svobody*. S ohledem na personofikaci *historických objektů* jsou tyto *pojmy* záhy aplikovány v rovině kolektivní identity. Nově je formulována otázka národa, který se stává primárním subjektem dějin. Národní dějepisectví a jeho působení pak vedlo v jazykově či etnicky smíšených územích (a takových byla v rámci střední evropy většina) k řadě konfliktních situací. Z historiků jednotlivých národnostních táborů se stali konkurenti, snášející vědecky vypreparované důkazy o tom, že určitá oblast byla poprvé osídlena či historicky zkultivována právě jejich národním společenstvím. Politicko-ideologické cíle přitom často předjímaly výsledky vědeckého výzkumu, které následně sloužily jako politické argumenty podepírající nárok těchto národů na konkrétní území, ať už ve smyslu legitimizace stávajícího stavu či naopak jeho zpochybnění.[303]

Kromě jazykového klíče však mělo na interpretační rámec historického výzkumu vliv i ideové (ať už ve smyslu konfesním, či politickém) ukotvení jejich autorů. Ačkoliv rozdělení české historiografie do „metodických škol” navazujících na více či méně souvislé časové řady je operace značně ošidná a zákonitě vzbuzující polemiku, jedno z možných východisek je ideálně-typické rozdělení F.X. Šaldy, který v této souvislosti hovořil o „dvojí podobě českého dějepisectví”.[304] Jím konstruované „tábory“ je možné vnímat jako „ideální typy“ dvou proudů české historické vědy, znichž každý přistupoval ke zkoumané látce z jiných ideologických, světonázorových a hodnotových pozic. Na jejich základě pak konstruoval „příběh českých dějin“ a zdůrazňoval jejich klíčové epochy, resp. odmítal epochy jiné. Šalda tehdy rozdělil českou historickou obec na dva „tábory”. Na jedné straně tábor „katolicko-konzervativní,“[305] proti němuž postavil „evangelicko-demokratický“.[306]

česká, v kteréž příběhy obyvatelův země české od počátku, až do nynějších časů, I, Od počátku až do léta 1092, Praha 1791, s. 42 – 44, 337.

[303] L.FRANK – F. HADLER, *Nations, Borders and the Historical Profession: On the Complexity of Historiographical Overlaps in Europe*, in: Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe, bor Frank – Frank Hadler (eds.), Basingstoke – New York 2011, s. 2; L.VÖRÖS, *Analytická historiografia versus národné dejiny*, in: Národ jako sociálna reprezentácia, Pisa 2010, s. 58–62. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet a jižního Slovenska jako problém české a slovenské historiografie ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století*, in: Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Otazníky české a slovenské historiografie v éře první republiky, Milan Ducháček, Jitka Bílková a kol (eds.), Liberec – Praha – Turnov 2018, s. 143, pozn. č. 1.

[304] F. X. ŠALDA, *Dvojí dějepisectví. Šaldův zápisník 1*, 1928 –1929, s. 54–63, 90–103. Viz T. PÁNEK, *České dějepisectví vletech 1938–1945*, nevydaná disertační práce FF MU, 2020, s. 31, pozn. č. 142.

[305] Tento proud by se dal vymezit Václavem Vladivojem Tomkem a Antonínem Gindelym přes Jaroslava Golla, Josefa Pekaře, Josefa Hanuše a Josefa Šustu a konče Zdeňkem Kalistou a Bohdanem Chudobou. Literární reprezentací této pozice by mohl být například román *Bloudění* Jaroslava Durycha.

[306] František Palacký, T. G. Masaryk, Emanuel Rádl, Jaroslav Werstadt, F. M. Bartoš, Kamil Krofta, Karel Stloukal, Jan Slavík, Otakar Odložilík a později třeba Mirko Novák a Božena Komárková.

Ideální typ *katolicko-konzervativní* linie české historiografie lze definovat tak, že akcentoval hodnotu historicky vzniklých institucí (viz polemika o „české státní právo“) a stabilizovaných společenských forem jakožto dějinně osvědčených fenoménů, zdůrazňoval působení šlechty a katolicismu a za rozhodující epochy českých dějin pokládal dobu Karla IV. a baroko. Za nosnou ideu českých dějin poté považoval (zvláště v případě Josefa Pekaře) „českou národní myšlenku“. Zachování *národní individuality* je v tomto pojetí samo o sobě *smyslem*, snaha po *vyrovnání* se kulturním centrům evropské civilizace pak hlavním *motivem* českých dějin. Národní tradici vnímal jako integrální součást evropské a světové kultury. V ideové rovině byl zosobněn katolickou „svatováclavskou“ tradicí, jejíž literární reprezentací může být například Durychův román *Bloudění*.

Evangelicko-demokratický proud[307] pak přistupoval k výkladu českých dějin s koncepty *humanity* a *demokracie*, jejichž postupnou realizací měl český národ přispívat k evropskému vývoji. V tomto ohledu český národ v určitých epochách představoval *avantgardu* tohoto vývoje (pokrok jako cesta ke svobodě smýšlení a konání). Za hlavní nosné epochy české historie tak považoval českou reformaci (husitství), českobratrskou tradici, národní obrození a vrchol vývoje viděl ve vzniku humanitně orientované „masarykovské“ republiky. V ideové rovině byl zosobněn evangelickou a humanitní tradicí.

Navzdory dílčím výhradám a se silnou ideologizací výkladu na tuto perspektivu do značné míry navazovala i *marxistická historiografie*.[308] Její reprezentanti ale demokratickou ideu nahrazovali požadavky *sociální spravedlnosti* a v návaznosti na Palackého akcentovali jazykově-národnostní motivy. Idea *pokroku* coby naplňování sociálně spravedlivějšího řádu se pak v jejich pojetí naplňovala prostřednictvím *revolucí* a *třídního boje*. Vyzvedávali tedy hlavně dobu husitskou a obrozeneckou (literárním pendantem k Durychovi se zde stalo *Temno* Aloise Jiráska).[309]

---

[307] Tento proud bývá rovněž někhy označován za evangelicko-pokrokářský. S ohledem na akcentované hodnoty by pak šlo uvažovat o označení evangelicko-humanitní, respektive v opozici k výše jmenovanému katolicko-konzervativnímu produ by připadalo v úvahu i označení evangelicko-liberální. Lze do něj zařadit Františka Palackého, Tomáše Garrigue Masaryka, Emanuela Rádla, Jaroslava Werstadta, Rudolfa Urbánka, Františka Michálka Bartoše, Josefa Borovičku, Kamila Kroftu, Jana Slavíka, Jaroslava Papouška, Otakara Odložilíka, Josefa Lukla Hromádku, Jana Opočenského a další.

[308] Zdeněk Nejedlý, Jaroslav Charvát, Václav Husa, Josef Macek, Robert Kalivoda a další.

[309] Tato Šaldova myšlenka byla původně zformulována v rámci sporu o *„smysl českých dějin*“. Toto dělení pak reflektuje Miloš Havelka: Viz M. HAVELKA, *„Smysl“, „pojetí“ a „kritiky dějin“; „historická identita“ a historické „legitimizace“ (1938 až 1989)*, in: Spor o smysl českých dějin 2,1938–1989. Posuny a akcenty české otázky. Ed. Miloš Havelka. Praha 2006, s. 39; TÝŽ, *Poznání – paměť – identita a několik obecnějších úvah*, DTK 4, 2007, s. 265, pozn. 16; TÝŽ (rec.), Kutnar, František – Marek Jaroslav. Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Praha 1993, DTK 6, 2009, s. 385–386. Ve své práci jej využívá rovněž Tomáš Pánek: Viz T. PÁNEK, *České dějepisectví vletech 1938–1945*, nevydaná disertační práce FF MU, 2020, s. 31, pozn. č. 142. Podobné hlediko lze pak zjistit rovněž ve výkladu Jana Křena, který popisuje „bílá“ místa české historiografie, včetně možných způsobů jejich doplnění. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 287 – 345.

Ačkoliv výše zmíněné dělení představuje pouhé *weberovské ideální typy*, tedy *modelové nástroje* výzkumu, které nám umožňují různorodost interpretační přístupů vztahovat k obecným pojmům (ideálním typům), jedná se o jeden z nosných konceptualizačních přístupů k analýze moderní české historiografie. Mnozí historikové pochopitelně zůstávají „rozkročeni" mezi těmito ideálními typy, nicméně tyto názorové proudy se vyznačovaly zřetleně odlišitelnou mírou preference jednotlivých témat odvíjejících se od aktuálního politicko-společenského kontextu doby. Změny těchto preferencí se pak zřetelně odvíjí od změny tohoto kontextu. Zásadním způsobem se to ukazuje na „milnících" českých politických dějin jako byl vznik a zánik první Československé republiky, vznik druhé republiky, období protektorátu a doba německé okupace, poválečné období, nástup komunistického režimu a v neposlední řadě návrtat k demokratickému politickému zřízení a integrace českého státu do evropských politických struktur. Ačkoliv toto dělení není absolutní, představuje rámec, který v kombinaci s jazykovým klíčem umožňuje popsat proměny moderní české historiografie.

3.2.1 Romantismus

Nový vzestup české historiografie první poloviny 19. století metodologicky navazoval na výdobytky osvícenské historiografie (kritika a interpretace pramenů), osvícenské důrazy však nahradily akcenty romantické, ustupovalo se od hledání abstraktních mechanických zákonitostí a namísto toho se zdůrazňovala specifická individualita každé doby. Inspiraci tato historiografie čerpala z Herdera. Stále větší význam tak získávalo nacionální hledisko, přičemž do české historiografie postupně pronikala i Hegelova dialektika, která měla zásadní význam nejen pro utváření moderní historiografie, ale i dalších humanitních věd.

Českojazyčné a národnostně cítící společnosti nabídla východisko novodobého vztahu ke středověké kolonizaci koncepce F. Palackého (1798–1876), podle níž smysl českých dějin spočíval v neustálém „*stýkání a potýkání slovanského a germánského živlu*."[310] Na české straně právě odkaz ke vzdálené minulosti spoluurčoval dobově aktuální vztah k českým Němcům. A tak zatímco jedni zdůrazňovali velký čin německého národa a vyvozovali z něj své nároky, druzí poukazovali na trvale podmíněné postavení kdysi pozvaných hostů. Při interpretaci „velké středověké změny" spadající do období panování přemyslovských králů se tak od druhé poloviny 19. století historická obec začala dělit spíše na základě jazyka a národnosti než podle hodnotové orientace či metodických přístupů jednotlivých autorů. Jelikož podstata této „středověké změny" byla spatřována především ve vzniku „dvojí

[310] F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, Díl 1, Praha 1921 (dle původního vydání), s. 8. František Palacký (1798 – 1876) básník, estetik, politik a historik. Autor monumentálního díla *Geschichte von Böhmen/Dějiny národu českého w Čechách a w Moravě* (1836 – 1867/1848 – 1876). Autor řady pramenných edic např. *Archivu českého* (1840 – 1872) a topografických prací jako je *Popis království českého* (1843). Základní informace viz F. Kutnar - J. Marek, *Přehledné dějiny*. K recepci Palackého působení např. K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*. K Palackému pojetí středověké kolonizace viz J. ŽEMLIČKA, *Středověká kolonizace v pojetí*, s. 101 – 111. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 242, pozn. č. 23.

národnosti“ obyvatel českých zemí a za jejího nositele byl označeni především nově příchozí kolonisté z „německých“ zemí, nabyla tato otázka dobově aktuálního politického významu.

Ačkoliv se k sídelně historické problematice, redukované často na téma „německé kolonizace“, vyslovila v průběhu předcházející doby řada dějepisců, zásadní zlom v jejím pojímání znamenalo až výše zmíněné dílo Františka Palackého. Právě on zdůraznil a objasnil historický význam vrcholně středověkého období pro vývoj středověké společnosti. V jeho pojetí mělo právě v této době dojít k zásadnímu obratu od „*prvotní slovanské demokracie*“ ke „*germánským feudálním řádům*“.[311]

V otázce osídlení českých zemí v době stěhování národů zastával stanovisko o diskontinuitě germánského osídlení mezi pozdně antickým obdobím a dobou vrcholného středověku. Z hlediska prvotního osídlení země pak především upozorňoval na značnou torzovitost pramenné základny a nízkou míru její vypovídací schopnosti: „*Kteří a jací národové v Čechách od počátku věků bydlili, jest věc určití netoliko těžká, ale nemožná. Pozdě zajisté obrátila teprv historie všeobecná zřetel svůj na kraje tyto, nepřístupné nejstarším pěstounům jejím, Rekům a Římanům. Slavný Herodot, první dějepisec, jenž okolo r. 456 před Kristem napsal obraz krajin a národů věku svého dosti hojný a věrný, neměl ještě o vlasti naší žádné známosti. Tím méně umějí nám o ní povídati jiní po něm spisovatelé, ježto popisovali nejvíce jen pomoří. Nejstarší zprávy o Čechách a Moravě, ukryté v názvu lesů Hercynských, jsou vždy velmi nejisté; lesy zajisté tyto, málo byvše známy, znamenaly v každém věku u každého téměř spisovatele jiné a jiné pohoří na severu Dunaje.*“ [312]

Ve svém výkladu se přitom Palacký opírá nejen o písemné prameny, ale zohledňuje již i výpověď pramenů toponomastické povahy: „*Nejdávnější náš letopisec domácí, Kosmas, nevěděl ani nešil, že by ve vlasti naší před národem českým přebýval kdy jiný národ. Podle jeho zpráv arciotec Čech byl prvý člo jenž vstoupiv se svou družinou nedlouho po všeobecné do země této přes hory ji odevšad ohrazující, usadil se ponejprv pod Řípem, mezi Labem, Vltavou a Ohří… Ale bedlivého a známého zkoumatele dějin i jazyků uvedou i sama tato jména v pochybu o pověsti takové. Jména zajisté Vltava, Labe a jiná, jsouce nejstarší památky dě ve vlasti naší, ukazují zvukem svým zjevně na jazyky národy cizí, neslovanské, kteří drželi zemi tuto dávno před Čechem.*“[313]

---

[311] Na 13. století nepohlížel František Palacký jako na vnitřně homogenní celek, ale členil ho ve dvě části. Zatímco léta 1197-1253 (vládu Přemysla Otakara I. a Václava I.) uvedl jako *Čechy královské s řády slovanskými,* vlastní dynamiku změny připsal až následujícímu období vlády Přemysla Otakara II., Václava II. a Václava III. Tehdy se měli, mimo jiné, Němci hojně usazovat v „župě“ loketské. Je pozoruhodné, jak moderně vystihl František Palacký hranici mezi staroslovanskou demokracií a „řády feudálními“, jinými slovy mezi starším a mladším středověkem. Srovnej J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 13.

[312] F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, L. Mazáč (ed.), Praha 1936, sv. 1 s. 33. Dostupné také z: https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:93bf8c80-38aa-11e8-b52f-5ef3fc9ae867. [cit. 28. 2. 2021].

[313] F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, s. 33.

Konec markomanského osídlení spojoval s Attilovým tažením na Katalaunská pole, které mělo zasáhnout rovněž českou kotlinu. Poté měli Češi nabýt „*v dosavadní zemi Bójské a Markomanské konečně převahy a pak brzy také jedinými pány a obyvateli jejími se stali*.“[314]

Názor Františka Palackého, že k rozšíření Němců v českých zemích došlo během německé kolonizace, se vyvíjel v souvislosti s počátky kritického zájmu o studium středověkých listin a s poznatky o zvýšeném pronikání německého etnika mezi Labe a Odru, do Slezska a Polska ve 12. a 13. století. To se mělo brzy odrazit v jejich germanizaci. Palacký s největší pravděpodobností znal díla A. Naruszewicze (1733-1796), J. Lelewela (1786 – 1861), W. A. Maciejowskiego a jiných, kteří sledovali vliv německé sídelní vlny a německého práva na etnické proměny východně od Labe. F. Palacký rovněž znal *Geschichte des Preussischen States* z pera Gustava A. Stenzela (1830) s oceněním německé východní kolonizace. Nepochybně též studoval a využil i soubornou dokumentaci G. A. Tzschoppeho a G. A. Stenzela o šíření německých kolonistů a německého práva ve Slezsku a Horní Lužici.[315] Tato edice s obsáhlým historickým úvodem stojí u zrodu studijní oblasti, která se obvykle nazývá *Ostsiedlungsforschung.* Přelomový význam německého sídelního postupu spojili její vydavatelé s tezí, v níž zavrhli větší rozšíření Němců ve Slezsku před nástupem kolonizace. Množící se argumenty o etnickém a hospodářském vlivu německé kolonizace souzněly s Palackého názory, v nichž právě 13. století připadla tak zásadní role.[316] Dalším faktorem, který na F. Palackého působil, byl vliv idejí Johanna G. Herdera (1744-1803) o rozdílech mezi bojovnými Germány (Němci) a rovnostářskými Slovany. Vznikla tak propracovaná dějinná koncepce, jež v souladu s poznatky začínající kritické vědy osvětlovala příčiny změn vnesených do českého prostředí ve 13. století. Zjištění, že němečtí osadníci a německé právo se při cestě na východ a jihovýchod nevyhnuly ani českým zemím, posloužilo F. Palackému k definování hybných pák, které měnily směr českých dějin: „*Není zajisté pochyby,…že šlechta, poněmčujíc se valně, více módami, mravy a obyčeji nežli jazykem, nabývala také více zpupnosti a odvahy proti stavům nižším vůbec a že šlechtici, co úředníci župní, již dávno počali nadužívati práv svých, … Otakar II. po celý čas panování svého zdál se nemíti větší snahy a péče, nežli obmeziti a podvrátiti moc jejich; …Všechny pak ty změny nemohly provedeny býti, aby u těch, kteří jimi zkráceni se býti cítili, nevzbudily žárlivosti a nevole,*

[314] F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého*, s. 51. Dále viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 11.

[315] *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz.* Hg. von G. A. TZSCHOPPE und G. A. STENZEL, Hamburg 1832. Viz J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci a středověká kolonizace*, s. 245.

[316] K využití Stenzelových závěrů F. Palackým W. WOSTRY, *Das Kolonisationsproblem,* s. 16 – 17. Podrobný přehled o vývoji názorů starší polské i německé historiografie na německou kolonizaci Polska a Slezska podal Z. KACZMARCZYK, *Kolonizacja niemiecka*, s. 218 – 241; krátce i F. GRAUS, *Die Problematik*, s. 35 – 37. Dále srovnej J. M. PISKORSKI, *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego w XIII i poczqtkach XIV wieku na tle procesów osadniezych w średniowiecznej Europie*, Poznaň 1990, s. 3 – 29 (s další literaturou); TÝŽ, *Die mittelalterliche Ostsiedlgung - ein alter Streit und neue Ergebnisse*, in: Transit Brugge - Novgorod. Eine Straße durch die europäische Geschichte. Hg. von F. Seibt., Essen 1997, s. 194-203. O formách a dosahu německé východní kolonizace viz K. ZERNACK, *Ostkolonisation in universalgeschichtlicher Perspektive*, in: Universalgeschichte und Nationalgeschichte. Hg. von G. Hubinger, J. Osterhammel, E. Pelzer, 1994, s. 105 – 116. J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 245.

které konečně, když král ve všem jen cizozemcům a zvláště Němcům hověti se zdál, obdržely povahu půtek a rozbrojů mezi národností českou a německou.“[317]Důležité byly dopady německého práva, respektive obecně princip exzempce z práva zemského, který se stal velmi inovativní novinkou, kterou kromě církevních institucí a měst začala napodovat i domácí šlechta, což v Palackého pojetí bylo jednou z příčin postupné eroze panovnické moci: „*...sluší především obrátiti pozor κ počínajícímu již nyní úpadku starodávné ústavy hradní čili župní, ...Dvojí byly příčiny, vnější i vnitřní, jež vedše κ němu, ...K oněm počítati sluší zvláště výsady a svobody stavu duchovního již líčené. Staroslovanská ústava netrpěla žádných privilegií, ...Když ale privilegie takové mocí uvedeny a hájeny jsou, nemohly ne povstat z toho dříve nebo později třenice a půtky, ...Z téže příčiny napomáhalo κ úpadku takovému uvozování osad německých a s nimi německého práva do Čech. Počalo se za Přemysla Otakara I., ale za jeho syna Václava I. a za vnuka Přemysla Otakara II. dostoupilo teprv své výše a účinnosti. Osady ty podobaly se s počátku zvláštním ostrovům v povodni práva soudního, protože Němci jen pod tou výminkou osazovali se, aby požívati mohli udělených jim svobod a přinesených s sebou zvyklostí právních, nejsouce potahováni κ soudům českým. Příkladu v tom směru daného následovali však záhy šlechticové někteří, vyprošujíce u králů sobě i poddaným svým podobných výsad, ačkoli listiny o tom zachované nezasahu jí až do věku Přemysla Otakara I. A čím více moci ubývalo takto soudům zevnitř, tím více počaly klesati uvnitř, co do vážnosti a mravní hodnosti své, jak o tom později vypravovat budeme.“*[318]Palacký jako jednu z hlavních změn hodnotí vznik právně specifického městského stavu: „*Hlavní změna, značící panování Otakara II. v dějinách českých, jest uvedení a zřízení zvláštního stavu městského v zemi a jeho nadání právy politickými.“* Z hlediska národnostíno složení tohoto nového městského stavu pak poukazuje na širší evropský původ těchto kolonistů a příčiny migrace: „*Noví ti obyvatelé městští byli, ne-li všichni, aspoň z větší části přistěhovalí ze severozápadních Němec a z Nizozem kolonisté. Tam, zejména v tak řečených Flandrech, pokoje rozmnožil se velice i počet i blahobyt obyva ale časté povodně i potopy mořské již od polovice XII. dávaly příčinu, jedněm z potřeby, druhým ze záliby, stěhovati se do ciziny; což trvajíc po více než století, zalidnilo po malu všeliké slovanské i uherské krajiny od moře Baltického až κ Podunají dolejšímu, a zvláště mýtěním lesů a zakládáním nových vesnic v pohraničných hornatinách ukazovalo se býti zemi prospěšným. Za Otakara osadili se Němci hromadně v žu pách loketské, trutnovské a kladské v Čechách, též v Jeseníku Moravském; jednotlivé osady jejich zjevily se také zhusta na jihozápadním pomezí českém. Města pak česká i moravská vše cka více neb méně jimi zalidněna, takže v mnohých nabyli až i převahy nad obyvatelstvem domácím. Na místech některých musili Čechové postoupiti místa svého novým příchozím; na jiných slili se s nimi pomalu v jedno.“* [319] Celkově tak byl Palacký první český historik, který zdůraznil a systémově zdůvodnil předpoklady a důsledky „velkého středověkého zlomu“.[320]

[317] F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. L. Mazáč. sv. 2 s. 11.

[318] F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. L. Mazáč (ed.), Praha 1936, sv. 1 s. 318.

[319] F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. L. Mazáč (ed.), Praha 1936, sv. 2 s. 11 – 12.

[320] J. ŽEMLIČKA, *Markomané. Němci*, s. 245.

Romantické pojetí českých dějin vycházející z Palackého koncepce se s ohledem na své literární kvality a mýtotvornou“ funkci ve smyslu vlivu na utváření národních stereotypů a autostereotypů udrželo velmi dlouho. Jedním z poměrně pozdních reprezentantů tohoto pojetí je populární zpracování Vladimira Čackého parafrázující zakladatelské dílo Palackého. V tomto díle, které může posloužit jako text formující dobové historické vědomí, se Čacký mimo jiné vyjádřil i k otázkám markomanského osídlení českých zemí: „*Nejbojovnějšími sousedy Bójův byli Markomani, německý kmen v krajinách na severu od našich vlastí. Markomani, vtrhnuvše krátce před narozením Krista Pána do zemí, kde nyní jsou Morava a Uhry, opanovali je a udeřili na Boje, jež uvedli na pokraj záhuby. Největším panovníkem markomanským byl Marobud, jenž podmaniv si téměř všechny okolní národy, stal se vladařem mocným v rozsáhlém království svém. Než říše Marobudova neměla dlouhého trvání. Již roku 17. po Kristu vojsko jeho úplně potřeno bylo vítěznými Gothy. Od té doby uplynula dlouhá řada let, minulo druhé i třetí století po Kristu. V dobách těch stěhovali se četní národové ze země do země. Koncem 4. století po Kristu vyřítili se sveřepí Hunové z vlasti své na širých rovinách za řekou Volhou a vtrhli do střední Evropy, hrozíce všeobecnou porobou. V 5. století byl nejmocnějším jejich panovníkem Attila, jenž podmaniv si sousední Slovany a četné kmeny německé, podstoupil krvavý boj s pluky římskými v nynější Francii. Vojsko Attilovo bylo zničeno, říše hunská ztroskotána. V boji tom zahynulo i mužstvo markomanské, jež bojovalo v řadách Hunův. Od těch dob nenalézáme o Markomanech a jejich říši, která ve vlastech našich téměř 500 let trvala, zmínky v dějinách.“*[321]

Zásadní pozornost je však věnována počátkům slovanského osídlení zakládajícího státní kontinuitu. V Čackého pojetí pak počátek tohoto osídlení spadá do hluboké minulosti země: *„Kdy slovanští naši předkové do zemí našich přišli, o tom dějiny nám ničeho nevypravují, ač lze s jistotou za to míti, že již v dobách před Kristem Pánem Cechy i Moravu obývali. Dávnou domovinou všech Slovanů byly ohromné roviny nynějšího středního Ruska, odkud rozšířili se až k severnímu úpatí Karpat. Tam, v nynější Haliči, rozkládalo se Veliké (Bílé) Charvatsko. Dle starobylých pověstí vyšli prý odtud naši předkové vedeni jsouce vojvodou Čechem. Brali se stále na západ, až stanuli na úpatí památného Řípu. Vojvoda Cech vystoupiv s družinou na horu a shlédnuv kraj líbezný, řekami hojně protkaný a k usazení velice příhodný, vztáhnul ruce své a zvolal nadšeně: »Vítej, země krásná, nám souzená, přijmi nás a zachovej bez úrazu, rozmnožuj potomstvo naše od pokolení do pokolení! I líbali všichni svatou půdu naší domoviny, kterou nazvali dle vojvody svého »Čechy«, a postavivše na zemi své bůžky, prosili, by chránili je i jejich budoucí.“* Při líčení počátků kolonizačního procesu je nastíněn protiklad mezi rozlohou státu a jeho osídlením.: „*Země naše v dobách těch měly rozsáhlejší hranice, než mají nyní, ale půdy obydlené bylo da leko méně, neboť na ochranu hranic ponechán byl ohromný pohraniční hvozd, jenž na mnohých místech hluboko do země zasahoval.“*[322]

[321] VLADIMÍR ČACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě,* Třebíč na Moravě 1897, s. 6

[322] Čacký při líčení osídlení země operuje s tzv. „kmenovou teorií“: „*Zástupové, již v kraje naše přišli s vojvodou Čechem, lišili se od sebe počtem, mravy a řečí, dělíce se v rozličné kmeny. Kmen Čechů čili Čechové usadili se ve středu země. Na východ od nich usa dili se Zličané a v nynějším Litoměřicku kmen Lemúzů. Krajiny, jimiž protéká hbitá Oharka, zaujalo plémě udatných Lučanů. Od nich dále na západ až k pomezí země usadili se Sedličané. Uzemí na severovýchod od Čechův a na východ od Lemúzů osadili*

Příkladem hodnotového soudu ukotveného v dobovém společenském kontextu, je Čackého hodnocení „kolonizační politiky" Přemysla Otakara II: „*Žel, že památka znamenitého tohoto panovníka zkalena jest činem, pro národ náš i jazyk český velmi neblahým. V Čechách i na Moravě usazováni jsou cizinci – Němci – v podhradích a na jiných místech příhodných, odkudž zchudlé obyvatelstvo domácí přinuceno se vystěhovati. A tak uvnitř země i v pohraničném hvozdě usazoval se živel cizí, jemuž na úkor obyvatelstva domorodého přílišně bylo nadr žováno a hojně výsad udíleno. Ve šlépějích otcových pokračoval prvorozený syn a nástupce Přemyslův Král Václav I., jenž, německy byv odchován, národu svému se téměř nadobro odcizil. Král i dvůr jeho velmi si libovali v německém jazyce, v německých mravích a oby čejích a uvedli je také v oblibu u předních pánů českých, kteří na nedostupných vrších po způsobu německém hrady si stavěli, dávajíce jim německá jména, kteráž pak v rodech jich stala se dědičnými. Zároveň uděloval král hojně výsad podle práva něme ckého šlechtě i městům, jichž zakládání a osazo vání Němci dalo se jako o překot, tak že slovanské řády a domácí jednoduchost ustupovaly cizinským…Aby byl od panstva úplně neodvislý, hledal pomoci ve městech, jež dle předchůdců svých ve velkém počtu zakládal, hojnými svobodami a výsadami obdařil a obyvatelstvem německým osazoval. Tato města, požívající úplné samosprávy dle zvláštního práva německého, stála bezprostředně pod samým králem, jenž nad nimi ustanovil svého úředníka, podkomořím nazvaného. Tak vznikl proti stavu šlechtickému nový stav městský a se zřízení zemského setřen nadobro všechen ráz slovanský. Přílišné nadržování živlu německému bylo králi velmi osudno. Němci osvědčili se v pozdějších smutných dobách jako nepřátelé českého krále, šlechta pak, od které zpět požadoval statky královské, bezprávně v jejím držení se nacházející, brala si z jeho zkracování české národnosti příčinu k odboji.*"[323] Na Čackého díle je možné demonstrovat životnost palackého „romantické" koncepce, která není časově přísně ohraničitelná, podléhá v závislosti na změnách dobového a oborového kontextu dílčím „revizím" a „korekturám", nicméně představuje základní „leitmotiv" českého historického *masternarativu.* Tato koncepce se ve výše nastíněném smyslu stala zakládajícím dílem historiografického směru, který v rámci českého dějepisectví po většinu času dominoval. Předmětem dílčích revizí se staly toliko dílčí věcné omyly či obecně pokrok v pramenném poznání, nicméně základní interpretační schémata, rozvržení symbolických center, stejně jako celková logika českého historického příběhu, zůstala minimálně v obecném historickém povědomí, od té doby v zásadě nezměněna. Mnoho na tom nezměnila ani nastupující pozitivistická historiografie snažící se upevnit status historiografie coby „vědy".

Pšované. V Pojizeří až k hranicím usídlili se Charváti, kolem Ploučnice až k Labi Děčané. Na jihu usadili se Netolici a Dúdlebi. — Podobně rozděleno bylo obyvatelstvo Moravy, kdež dodnes rozdíly jednotlivých čeledí se zachovaly, jež známe pode jménem Horáků, Ha Slovákův a Valachů." Viz V. ČACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě,* s.. 7. Tuto teorii od V. V. Tomka převzali historici Gollovi školy, rozvinul Václav Vaněček a Rudolf Turek. Současné bádání se k ní v osobě Dušana Třeštíka postavilo kriticky. K proměnám „sporu o české kmeny" viz https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A9_kmeny. [cit. 19. 2. 2021].

[323] ČACKÝ, Vladimír a Josef Ferdinand HETTEŠ. *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*. V Třebíči na Moravě: Jindřich Lorenz, 1897. s. 35 – 37.

3.2.2 Pozitivismus

Otázku německé kolonizace nemohla dlouhodobě přehlížet ani česká pozitivistická historiografie. Určitá míra nejistoty, co se má pod českým historickým pozitivismem vlastně rozumět, případně do jaké míry byl skutečným pozitivismem, přesahuje možnosti této práce. V dané souvislosti lze odkázat na příslušnou literaturu a konstatovat, že označení české historiografie od konce 19. století do rozpadu republiky v roce 1938 a zvláště metodologická pozice Gollovy školy za „pozitivismus" se v české historiografické tradici obecně ujalo.[324]

Již průběhu první poloviny devadesátých let 19. století se zakladatel „české pozitivistické školy" Jaroslav Goll začíná ve své tvorbě soustavněji zabývat obdobím vrcholného středověku. Hlavní polem jeho badatelského zákmu v tomto období jsou kulturní a politické vztahy Čech k sousedním zemím v období vrcholného a pozdního středověku. Jejich studium vrcholí monografií *Čechy a Prusy* ve středověku z roku 1897.[325] V této knize Goll naplno rozvinul svůj literární talent a poskytl tak tehdejší české historiografii příklad historického díla, v němž dochází k vrcholnému prolnutí umělecké formy a vědeckého obsahu.[326]

Z formálního hlediska se jedná o jedno z vrcholných děl dobové historiografie. Z hlediska ukotvenosti daného narativu v dobovém společensko-politicko-kulturním kontextu lze poukázat na řadu kritiků, podle kterých tato publikace reprezentovala dějepisné pojetí „*vědy pro vědu"*. Podle Jindřicha Vančury mělo být obecně pro Golla příznačné, že si svá badatelská témata volil libovolně dle svých osobních zálib, v nichž chybělo přihlédnutí k „*životním potřebám našeho národa*."[327] V této souvislosti prohlásil Jan Herben, že Goll si mohl stejně tak dobře vybrat téma „Čechy a Sedmihrady", „Čechy a Švýcary" nebo „Čechy a Skotsko".[328] Je však zřejmé, že Gollovy *Čechy a Prusy* v dobovém kontextu určitý politizační potenciál měly. Jednalo se však o podtext, který nebyl exponován jako dominantní narativní linie. Podobně tomu bylo i v jeho poslední vědecké práci *Válka o země koruny*

[324] Viz M. HAVELKA, *recenze knihy: František Kutnar, Jaroslav Marek, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 2009, in: DĚJINY – TEORIE – KRITIKA 2/2009, s. 380 – 287. K této problematice srovnej sborník příspěvků z konference *Jaroslav Goll a jeho žáci,* B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (eds.) pořádané Historickým ústavem Jihočeské univerzity ve spolupráci se Státním okresním archivem v českých Budějovicích v roce 2005.

[325] J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897.

[326] Viz K. STLOUKAL, *Jaroslav Goll*, s. 113. R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl. Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla*, Diplomová práce FF UK, s. 83. Dále srovnej R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl. Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla,* Praha 2018.

[327] J. VANČURA, *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*, in: M. HAVELKA (ed.), Spor o smysl českých dějin, s. 144. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl,* s. 84, pozn, č, 478.

[328] J. HERBEN, *Masarykova sekta a Gollova škola,* s. 195. R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl,* s. 84, pozn. č. 478.

české, jejíž politicko-aktualizační dimenze se díky vnější formě „pozivisticko-objektivistického faktopisu“ rovněž často přehlíží.[329]

Goll a zasvěcení čtenáři jeho díla chápali *Čechy a Prusy* jako odborně erudovaný příspěvek historika k osvětlení dějinných předpokladů dobově aktuální „pruské otázky“.[330] Goll se tak skrze historicko-umělecký popis středověkých misií a kolonizace středovýchodní Evropy vyjadřuje i k politicky ožehavým otázkám své doby: „*Slovanům polabským osudné je století 12., Prusům 13. Století 12. jest věk Jindřicha Lva a Albrechta Medvěda. K čemu měli knížata severoněmečtí hledati nevěřících daleko na východě, pokud měli pohany na blízku? I oni byli přijali kříž se závazkem účastniti se velké výpravy na východ, než Bernard potom dovolil, aby záměnou vytáhli proti Slovanům mezi Labem a Odrou, kde ještě křesťanství zápasilo s pohanstvím, kde panství německé ještě bylo neúplné a vratké. Ve svém provolání vyzýval křesťany, by setrvali v boji, až by onino pohané buď úplně byli vyhlazeni, nebo na víru obráceni. Křižáci proti Slovanům měli šat svůj poznamenati kruhem značícím svět a na něm postaveným křížem. Jim sliboval Bernard tytéž odpustky jako těm, kdo by vytáhli do Svaté země. Také papež vše schválil. — K výpravě knížat německých proti Polabanům roku 1147, jako často před tím, přidružila se též pomoc česká: tři knížata moravští a biskup Jindřich, jenž také svůj úmysl a slib připojiti se k velké výpravě na východ změnil. Po oné cestě do Pruska, zdá se, že pozbyl důvěry v moc kříže, kterému by cestu nerazil meč. Programm Bernardův touto výpravou proti Slovanům splněn nebyl: ani pohanství nepadlo, ani Slované nepodlehli ještě úplně. Letopisec český, jeden z nejznamenitějších, Vincencius Pražský soudí, že, co k službě boží se nedalo, dobře skončiti se nemohlo. Míní tím výpravu té části křižákův, při které byl též biskup Olomoucký, a která za cil si byla vybrala západní Pomořany kolem ústí Odry, ač to již byla země polokřesťanská. V ní, když za Boleslava III. se byla dostala pod panství polské, působil s lepším než Jindřich Zdík u Prusů zdarem Ota Bamberský, jeden z nečetných opravdu apoštolských missionářů, jichž se dostalo Slovanům na Baltu z kléru německého… Doufejme, že Jindřich Zdík se připojil k těm biskupům německým, kteří mezi Ratiborem, knížetem Štětínským, a křižáky mír sjednali.*“[331]

Ačkoliv Gollova díla reflektovaly dobové politické události, je pravdou, že se na jejich vzniku výrazně podílely i subjektivní faktory. Kniha byla mimo jiné odrazem autorova zaujetí

[329] K tomu zvl. O. SRDÍNKO, *Jaroslav Goll sedmdesátníkem*, Venkov 11, 13. červenec 1916, č. 166, s. 3; J. KAZIMOUR, *Dílo Jaroslava Golla*, Venkov 11, 13. a 14. červenec 1916, č. 166, 167, s. 3-4, 3. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl.* s. 85, pozn, č. 480.

[330] Její podstatou byla změna kurzu pruské zahraniční politiky, která se po Bismarckově pádu obrátila směrem k militarismu a agesivní zahraniční politice. Jako taková se stala vysoce aktuálním a v českém prostředí diskutovaným tématem, neboť bytostně souvisela s osudem slovanských národů střední Evropy. Logicky tu byly hledány a nalézány pararely s vrcholně středověkým vývojem. Viz J. GOLL, *Čechy a Prusy*, s. 156. Dále srovnje J. ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost*, s. 253. Viz PAZDERSKÝ, *Gollův styl.* s. 85, pozn, č. 481 a 482.

[331] J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 8.

polskou kulturou, které odrážela jeho silné slovanské cítění.[332] Polský jazyk patřil mezi první kurzy, které Goll navštěvoval již v úvodním semestru svého studia[333] a již tehdy příležitostně překládal nejen Mickiewitzova a Slowackeho díla,[334] o nichž přednášel v Umělecké Besedě,[335] ale i verše ukrajinského básníka Tarase Ševčenka.[336] Později vzpomínal, že mnohé z děl polských básníků dostal darem od svého strýce, jenž ve svém nadaném synovci probouzel vědomí slovanské sounáležitosti,[337] které se pod vlivem jednostrané akcentace Gollovi kulturní orientace na evropský západ mnohdy pomíjí.[338]

V Gollových *Čechách a Prusech* se tak zrcadlí i polská optika, která je stavěna vedle české v jakémsi „venedském" pojetí do opozice k postupujícímu „německví": „*Z polských knížat přidal se k Němcům při křižácké výpravě proti Slovanům r. 1147 Měšek Velkopolský. Bratr jeho, velký kuíže Boleslav IV. Kadeřavý, vypravil se téhož roku proti Prusům; o výsledku jeho výpravy nemáme spolehlivých zpráv. Jisto jest, že v podstatě nic se nezměnilo. Roku 1167 padl v Prusku na výpravě válečné bratr Boleslavův Jindřich Sandomířský; Boleslav sám sotva životem vyvázl. Říše Polská nestačila na úkol, který jí by zůstavil Boleslav Chrabrý, nedovedla získati Prusko sobě a víře křesťanské, jiný osud byl zemi této určen. V nejbližším století měla se dostati pod panství německé a jako slovanské Polabí s křesťanstvím otevříti se také německé kolonisaci.*" Toto hledisko se pak odráží i v popisu církevních dějin, které stály vždy v popředí Gollova zájmu a v daném historickém líčení tvoří důležitou součást dobových kulurně-politických reálií. Ani v tomto ohledu se Goll nevyhýbá politickým soudům

---

[332] Viz S. SOCHACKA (ed.), *Listy Lucjana Malinowskiego do Jaroslawa Golla. Przyczynek do dziejów polsko-czeskich kontaktów naukowo-kulturalnych w drugiej polowie XIX. wieku*, Opole 1975, s. 16-17. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl.* s. 85, pozn, č. 483.

[333] Podle údaje z Gollova vysokoškolského indexu navštěvoval v zimním semestru 1864 kurz polského jazyka u prof. Henryka Sucheckeho, AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 1, inv. č. 2. Studijní doklady, Gollův index. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl.* s. 85, pozn, č. 484.

[334] Viz Gollovy překlady v Květech 1866, 1871 a Světozoru 1869. Dle bibliografie J. VÁVRA, *Soupis vědeckých a beletristických prací Jaroslava Golla*, in: AUC – Philosophica et historica 2. 1984. Studiahistorica 29, Problémy dějin historiografie 3, Praha 1987, s. 143 – 145. O. Fischer vydal roku 1931 rovněž Gollův neuveřejněný překlad 52. veršů z Mickiewitzova Konráda Wallenroda. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl.* s. 85, pozn, č. 485.

[335] Jiří ŠPÉT, *Jaroslav Goll – prozaik a překladatel* (nepublikovaný strojopis uložený v A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 8, inv. č. 419, s. 5an.). Přehled přednášek podává J. VÁVRA, *Soupis vědeckých a beletristických prací Jaroslava Golla*, s. 157. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl,* s. 85, pozn, č. 486.

[336] Viz Gollovy překlady v Květech 1868. Srov. dle bibliografie J. VÁVRA, *Soupis vědeckých a beletristických prací Jaroslava Golla*, s. 144. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl. Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla*, Dilpomová práce FF UK, s. 85, pozn. č. 487.

[337] Blíže J. KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého českého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 34-40. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl. Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla*, Dilpomová práce FF UK, s. 85, pozn. č. 488.

[338] Viz Gollův autobiografický dopis Pekařovi z června 1927, in: J. KLIK (ed.), *Listy úcty,* s. 672-673. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl. Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla*, Dilpomová práce FF UK, s. 85, pozn. č. 489.

vycházející z kontrafaktuální historie a dobově aktuálních analogií: „*České duchovenstvo nevyniklo missionářskou horlivosti, ke které by je mezi Slovany na Labi a Baltu příbuznost krve a jazyka byla způsobilým činila. Vojtěch není typus, nýbrž výjimka. Že Čech a Polaban si rozuměli, toho máme nemálo dokladů. Vojtěch sice i jazyku Luticů se přiučil, maje úmysl, potom neprovedený, mezi nimi působiti. Než onino nejstarší biskupové Pražští původu německého, jako hned první Dětmar, předchůdce, a třetí Tehdak, nástupce sv. Vojtěcha, přinesli s sebou do Čech známost slovanského jazyka, to jest onoho, jenž se tehda v Polabí ozýval, a jehož známost mezi Němci dosti byla rozšířena; nacházime ji i při císaři Otovi I, při Adalbertovi, prvním arcibiskupu Magdeburském, při kronikáři Dětmaru, biskupu Merseburském… Než nesmíme z toho činiti výtky kléru českému, že neopouštěl ovcí svých, hledaje jiných v cizině. Vždyť sám, světský i řeholní, dlouho se doplňoval z ciziny. Zachrániti Slovany v Polabí, získati je pro říši svou, toho nebylo v programmu českých knížat, kteří tak často Němcům v jich bojích proti oněm pomáhali. Velkou však přineslo škodu Polsku, kde byly poměry podobné, že v duchovenstvu jeho Čech Vojtěch a Němec Brun dlouho žádných následovníků nenacházeli. Již bylo vítězství kříže v krajinách baltických od Labe k Odře, od Odry k Visle rozhodnuto: za Vislou ještě vládlo pohanství. Teprve na počátku 13. věku v Polsku řád Cisterský se vzchopil ku práci missionářáké. Z velkopolských klášterů vyšli první missionáři polští mezi Prusy, o nichž se dovídáme. Velký papež Innocenc III. a nástupce jeho Honorius, co se počínalo, schvalovali a podporovali, vedouce si oba při tom milosrdněji nežli v předcházejícím století sv. Bernard. V krajinách polských i jinde mělo býti dovoleno na místě slíbené výpravy do Svaté země táhnouti do Pruska, než křižáci měli tam jen proto přicházeti, by ty, kdo křest přijali, ochraňovali proti jich pohanským soukmenovcům. Knížata polská Innocenc napomínal, aby mladého křesťanství v nově obrácených útisky nepotlačovali, arci-biskupovi Hnězděnskému přikazoval, aby se utiskovaných ujímal, káraje vinníky tresty cirkevními. V té době konečně počalo se ujímati símě víry Kristovy v Prusku, nejdříve v krajinách Visle nejbližších. K vyzvání papežskému konány po křesťanstvu sbírky na školy, v nichž by se chlapci pruského původu na budoucí missionáře vychovávali. Řízení pruské missie spočívalo v rukou Kristiána z řádu Cisterckého, rodem nejspíše Poláka; on byl vysvěcen za biskupa Pruského. Podle nařízení papeže Honoria nikdo z těch, kdo byli v okolních zemích kříž přijali, neměl do Prus vkračovati bez dovolení jeho, ani do krajin, kde se křesťanství již počínalo, ani do těch, kde ještě pohanství trvalo. Křižáci, hotovi do Pruska táhnouti, sešli se r. 1218 ve Slezsku; mezi nimi byli také Čechové a Moravané, V čelo se jim postavili Vratislavský biskup Vavřinec a kníže Děpolt z oné větve Přemyslovců, která, jsouc zbavena naděje na trůn knížecí, do Slezska se byla vystěhovala, O tom, co pořídili, nic se nedovídáme, o jiných pak výpravách v těchto letech neslyšíme.*“[339]

Na této práci lze demonstrovat Gollův metodologický postulát o nutnosti zasazovat české dějiny do evropských souvislostí a vykládat je v širších mezinárodních kontextech.[340] V

[339] J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 9 - 10.

[340] Šlo o známé krédo Gollovy představy o úkolech moderního českého dějepisectví, v jehož duchu „vychovával“ své žáky. Např. ANM, fond Karel Kazbunda, kart. 85, Goll: Anglické dějiny 16. a 17. století, s. 13, kde si Kazbunda poznamenává Gollův apel na to, že „*žádné dějiny nesmíme isolovat, chceme-li jim rozuměti*.“ Proto je třeba brát vždy v potaz „*souvislost s dějinami ostatními*.“; „*Žádný národ – nebo alespoň*

souladu se zásadami genetického dějepisectví líčil Goll vývoj vztahů Čech a Prus jako kontinuální pásmo za sebou jdoucích příčin a následků. Přitom byl nucen spojovat mnoho aspektů historického procesu od politických událostí přes jevy náboženské a kulturní až po momenty hospodářské a sociální přesně v duchu svého přesvědčení, že „historie je jen jedna". Kniha tak do značné míry odráží dobové pojetí moderního dějepisectví.[341] Ani tato práce se však neobešla bez reflexe dobového společenského kontextu a logicky musela v čtenáři vzbuzovat řadu aktuálních politických paralel: „*Vyjímaje Prusko již ve 12. století všude na pobřeží baltickém ustupuje pohanství před křesťanstvím, a s křesťanstvím přichází také germanisace. Tak na Labi, tak na Odře. Ve východních Pomořanech při Visle, stojících v odvislosti, třeba často dosti uvolněné, od říše Polské, křesťanství se záhy bylo počalo. Zde, a nikoli v Prusku, se zdarem se potkal sv. Vojtěch, když na jeho poslední cestě v Gdaňsku mnozí od něho křest přijali, nejspíše první křesťané této slovanské krajiny, v níž pozůstatky starého obyvatelstva – jsou to Kašubové – se udržují do dneška. Ovšem i sem záhy vnikl živel německý; slavný klášter v Olivě osazen mnichy povolanými z Holštýnska, v městech, zejména v Gdaňsku, vzmohlo se měšťanstvo německého původu: byla to germanisace jen částečná, toho rázu, s jakou se také v Cechách, v Polsku, ano i v Uhrách setkáváme. Měla-li tato země zachována býti živlu slovanskému, musila zachována býti při říši Polské. Křesťanství a německá kolonisace se koncem 12. století ujímají také ve vzdáleném Livonsku, v krajinách kolem zátoky Rižské. Úloha, která, co se Pruska týče, náležela Polákům, zde by byla připadla Rusům. Od Rusů přišly do těch krajin první slabé a nerozvíjející se počátky křesťanství, z krajin těchto odváděn poplatek knížeti Polockému. Ale ani zde Slovan úloze své nedostál a ustoupil před Němcem. Staré obyvatelstvo sice v zemi se udrželo, ale Němec se stal na století jeho pánem. Teprve novověká říše Ruská získala tyto krajiny pro sebe, a v budoucnosti, která ještě před námi leží, rozhodne, potrvá-li tato stará kolonie německá na Baltu.*"[342]

Goll se při svém líčení středověkého dobývání Pobaltí nesoustředí pouze na politické dějiny, ale zohledňuje i hospodářské aspekty doprovodné kolonizace, které jsou v daném případě logicky provázány s líčením proměn církevní správy*: „Kupec často missionáři ukazuje cestu. Kolem r. 1186 s kupci německými přišel první německý misisionář, od r. 1188 první biskup Livonský Menhart. Než ani zde nezůstal missionář sám. Křižáci přicházeli sem ještě dříve než do Pruska; avšak když křižáci, kteří slibem svým obyčejně jen na rok bývali vázáni, nestačili, založen r. 1202, za třetího biskupa Alberta, zvláštní rytířský řád k hájení a šíření křesťanství v Livonsku, řád bratři Mečových (fratres militae Christi, gladiferi). Livonsko mělo se státi*

---

většina národů – neprožilo svůj historický život na nějakém historickém ostrově, bez styku s národy jinými, bez vlivů od nich neb na ně." A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 25, srov. rovněž s. 10. Srov. A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, Jaroslav Goll: Dějiny středního věku do Karla Velikého, s. 4. Viz R. PAZDERSKÝ, *Gollův styl. Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla*, Diplomová práce FF UK, s. 87, pozn. č. 475.

[341] Viz např. Nejedlého dopis Gollovi ze 17. února 1905, in: Josef HANZAL – Blanka SVADBOVÁ – Jaroslav CHARVÁT (edd.), Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky. Jaroslav Goll, Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Jaromír Čelakovský, Zikmund Winter, Praha 1978, s. 24.

[342] J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 12 – 13. Pro náhled politicko-společenského kontextu Gollovi vědecké činosti viz K. KAZBUNDA, *Jaroslav Goll a Josef Pekař ve víru války světové*, Praha 2000.

knížectvím pod panstvím biskupa Livonského. Pod svrchovaností říše Německé, s řádovým rytířstvem původu německého, s městy osazenými měšťany německými…Livonsko pod panstvím německým zavřelo Rusku přístup k moři. Ovšem že se Rusové k svým starším nárokům zase přihlásili, než r. 1224 utrpěli porážku u Derptu. Týž rok, do kterého spadá také vítězství Tatarův na Kalce, pojistil na dlouho panství v Livonsku živlu německému. S panstvím německým se šířilo také křesťanství. Již nestačil jeden biskup: biskup Livonský stal se jedním z biskupů v Livonsku se sídlem v Rize Později povýšen nad ostatní jako arcibiskup."[343]

Celkově však ve svém líčení sleduje jeden hlavní motiv a tím je pronikání „němectva" podél baltského pobřeží. „Germanisace" těchto oblastí je ustředním tématem a konečným „smyslem" popisovaných dějů. Autor se navzdory proklamovanému neutrálnímu stanovisku nijak nebrání hodnotícím soudům. Germanizace je v jeho pojetí proces zcela přirozeně negativní. Kniha operuje s vyhraněnou představou *modelového čtenáře.*[344] Navzdory názvu implikující komparativní analýzu dvou evropských regionů je popisovaný nazírán optikou českých národních dějin a reaguje (byť spíše „podprahově") i na soudobou politickou situaci: „*Mezi Pomořany a Livonskem leželo Prusko, jež křesťanství nejpozději se otevíralo a neochotně. Od toho, jak se dále vydaří dílo Kristiánovo, závisel budoucí osud této země. Jí mohlo přijíti křesťanství také od východní strany, z Livonska, a s ním germanisace: germanisace přišla, avšak jinou cestou, přišla tou cestou, kterou jí připravil Kristián, branou, kterou ji otevřel kníže Konrád.* Pozornost je z pochopitelných důvodů věnována i vzniku a působení řádu německých rytířů, který je presentován jako jeden z hlavních aktérů tohoto germanizačního tlaku: *Nejmladší z rytířských řádů založených ve Svaté zemi k obraně její proti nevěřícím jest řád rytířův Německých: fratres hospitalis s. Mariae Theutonicorum; řád křižovníků Německých, jak se říkalo u nás. Řád tento se záhy svému prvotnímu úkolu částečně odcizil. Založen byv před koncem 12. století, již r. 1211 své těžiště přenesl do Sedmihradska, kam král Ondřej II. jej uvedl a osadil v jihovýchodním cípu jako stráž proti nepokojným sousedům, pohanským Kumánům. Do Sedmihradska byl již před půlstoletím vnikl proud kolonistův německých. Ondřej sám této kolonisaci přál, a také řád uváděl Němce do území, jež by obdržel. Než řád chtěl mnohem více, totiž býti neodvislým pánem území darovaného, neodvislým od krále. Když Ondřej nemínil se s řádem o Sedmihradsko děliti, vznikl spor a skončil se vyhoštěním Německých rytířů ze země (1225). A tu bylo řádu vítáno pozvání, jehož se mu dostalo odjinud. Rád rytířův Německých povolán na dolní Vislu od Konráda Mazovského. Že on to byl, není pochybno; je-li však pravdivá zpráva, že rada, aby se tak stalo, vyšla od Kristiána — jiná zpráva jmenuje na tom místě biskupa Plockého. Kristiánu*

[343] J. GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 13.

[344] *Modelový čtenář* je literárněvědným termínem Umberta Eca. Je jím míněn reprezentativní vzorek publika, jemuž je dílo určeno a který k textu přichází s jistým očekáváním. Toto očekávání bývá zpravidla avizováno mimotextově (tedy „předem"), ale je dáno i textovými znaky při samotném čtení. Autor proto zpravidla přizpůsobuje vypravěčské techniky „modelovému čtenáři", aby si zajistil, že ho bude číst to „správné" publikum. Zájem modelového čtenáře o text je do jisté míry podmíněn zvolenými narativními strategiemi. Ecova teorie je blízká jeho předchůdci Wolfgangu Iserovi, který zavedl termín *implicitní čtenář*. Rozdíl mezi oběma termíny není zas až tak velký, ale v jistém směru zásadní. Modelový čtenář se v Ecově pojetí rodí spolu s textem a je s dílem pevně svázán. Dá se říct, že text ho determinuje. Naopak implikovaný čtenář v Iserově pojetí má privilegium stanovit si hledisko a determingovat význam textu. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Modelov%C3%BD_%C4%8Dten%C3%A1%C5%99 [cit. 20.2 2021].

později bylo rady, kterou dal, litovati. Řád přišel, aby provedl to, co se mu v Sedmihradsku nepodařilo. V Prusku měl býti založen výbojem a pokřesťaněním stát od říše Polské neodvislý, avšak stojící pod vrchní mocí říše Německé, stát podobný tomu, jaký byl povstal v Livonsku, s tím však rozdílem, že v něm pánem měl býti řád, a nikoli biskup. Zbývaly jen ještě východní Pomořany, a říše Německá se rozkládala na pobřeží Baltu až do Livonska. V Prusku zároveň nová půda se otvírala kolonisaci německé. Balt se měl státi mořem převahou německým."[345]

Gollova představa pozitivistické historie se zakládala na nestranném bádání a práci s prameny, jež apriori vylučovaly tzv. vyšší složky historického poznání, tedy koncepce zasažené filozofií a ideologií. Historiografie v tomto pojetí programově odmítala jakékoli zohledňování aktuálních společenských či politických potřeb.[346]

Kromě Jaroslava Golla a jeho „školy"[347] je dalším representantem české pozitivistické historiografie Václav Novotný.[348] Ten se ve svém monumentálním díle soustředil především na vnitřní a zahraniční politiku. Jeho obsáhlá práce obsahující rovněž pasáže soupisového charakteru (světští a církevní hodnostáři apod.) si do dnešních dnů uchovává vysokou informační hodnotu. Navzdory řadě pozoruhodných interpretací však postrádá výraznou vnitřní jednotící ideu.[349] Novotného (Leichterova) syntéza českých dějin[350] představovala kolektivní dílo, mezi jehož autory se objevují jména jako Bohumil Navrátil, Kamil Krofta, Rudolf Urbánek, Vlastimil Kybal nebo Otakar Odložilík. Na osudech tohoto díla lze do značné míry presentovat meze a limity pozitivistické historiografie. První Novotného sešity o nejstarších dějinách českých zemí žačaly vycházet v roce 1910. Nikdo tehdy zřejmě nepředpokládal, že ani po několika dalších desetiletích nezíská čtenář ucelený vhled do české historie, ale pouze několik nebývale objemných svazků Novotného a Urbánka o přemyslovské etapě a část výkladu o době Jiřího z Poděbrad. Oba autoři náleží k ryzím představitelům

[345] GOLL, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 13 – 15.

[346] Viz *Jaroslav Goll a jeho žáci,* B. Jiroušek – J. Blüml – D. Blümlová, (eds.), České Budějovice 2005. Recenze této práce V. STŘEDOVÁ, DTK 2/2006, s. 311 – 320. Vztahem historismu a pozitivismu se zabýval P. HORÁK, *Studie z dějin historického pozitivismu*, Praha 1971. Viz. Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 374. Josef Meran považuje historismus za pouhé metodologické uplatnění pozitivismu v duchovních vědách. Viz J. MERAN, *Theorien in der Geschichtswissenschaft. Die Diskussion über die Wissenschaftlichkeit der Geschichte*, Göttingen 1985, s. 47. Viz R. PAZDERSKÝ *Gollův styl*, s. 20. pozn. č. 54.

[347] K problematice Jaroslava a Golla a jeho „školy" pouze výběrově: B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006. Z. BENEŠ, *Demýtizovat Golla… Kritické úvahy nad kritickým portrétem historika a jeho působení*, in: Český časopis historický 107, č. 1 (2009), s. 148 – 151, R. PAZDERSKÝ *Gollův styl*: *Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla, Praha 2018.*

[348] VÁCLAV NOVOTNÝ (1868 – 1932). Výborný pramenný analytik, vydávající monumentální, faktograficky nesmírně obsáhlou syntézu českých dějin, jež měla být protiváhou dílu A. Bachmanna. Kromě svých monumentálních *Českých dějin* zpracoval také přehled církevních a náboženských dějin do Bílé Hory.

[349] V souhrnu F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 449 – 458, 657 – 670.

[350] Syntézu *České dějiny* inicioval Jan Laichter (1858–1946). Redakce byla svěřena Václavu Novotnému (1869–1932), který se zapsal jako neúnavný sběratel pramenů. Právě jejich podrobná kritika mu v roce 1903 umožnila věcně a kriticky reagovat na nacionalistický výklad českých dějin z dílny německého historika Adolfa Bachmanna. Tím se pro Jana Laichtera stal vhodným redaktorem pro novou syntézu národní historie.

historického pozitivismu, jenž jim bránil interpretovat historický proces v potřebné zkratce.[351] Po smrti Novotného se redakce ujal Kamil Krofta, který s ohledem na svou vytíženost v diplomatické službě nepřispěl autorsky, ale spolu s Janem Laichtrem přesvědčil Josefa Šustu, aby navázal na Novotného v dílech o Přemyslovcích a Lucemburcích. Josef Šusta oživil celý projekt novými svazky a jazykem, který se poněkud odpoutal od přísně „vědeckého", leč čtenářsky obtížně uchopitelného Novotného stylu. Ani obnovený autorský tým, v němž měl vedle Josefa Šusty působit František Michálek Bartoš, nemohl čelit politické výzvě z let 1939–1945. Předválečnou řadu *Českých dějin* tak symbolicky uzavírá dílo Josefa V. Šimáka o středověké kolonizaci, kterému bude věnována pozornost v následujícím textu.[352]

V meziválečném období procházelo české dějepisectví významným rozvojem a došlo též k výrazným změnám v organizační struktuře české historiografie. Tehdy byly položeny základy, které navzdory veškerým dějiným zvratům, stále slouží jako vzor pro fungování české historické obce.[353] Řada historiků tehdy vyměnila své profesní působení za službu ve strukturách nově budovaného státu. Souviselo to se snahou prezidentova okolí zapojit do výstavby Československa nadané intelektuály a s nedostatkem vyškolených diplomatů. Josef Šusta tak zastával v letech 1920-1921 post ministra školství a Kamil Krofta byl ve dvacátých letech vyslancem ve Vatikánu, Vídni a Berlíně.[354] Vrcholem jeho politické kariéry pak bylo vedení československé diplomacie v letech 1936-1938. V této souvislosti je třeba zmínit rovněž Vlastimila Kybala, jenž ve dvacátých letech působil jako vyslanec v Itálii, Brazílii, Argentině a Španělsku či Josefa Borovičku, který se stal expertem československé delegace na pařížské mírové konferenci v roce 1919 a jedním ze strůjců československo-rakouské archivní rozluky.[355] Josef Borovička pak byl spolu s Jaroslavem Werstadtem a Janem Slavíkem řazen mezi tzv. „hradní historiky", majícími blízko k prezidentu Masarykovi.[356]

K otázce středověké kolonizace se již v roce 1918 v České revui vyjádřil Josef Borovička.[357] Nedlouho poté následovala německy psaná brožura Kamila Krofty. Ten zde tvrdí, že německá „*města většinou tvořila jen jakoby izolované ostrovy uprostřed domácího obyvatelstva, jehož asimilační síla brzo na ně začala působiti*".[358] Tomuto pojetí pak oponuje Emanuel Rádl,

---

[351] Čtenářskou nepřístupnost *Českých dějin* lze demonstrovat například na skutečnosti, že v roce 1928 se Novotný věnuje na jedenáti set stranách rozborem pouhých padesáti šesti let (léta 1197–1253). Ve třetím svazku pak Rudolf Urbánek věnoval více než tisíc stran jen devíti letům poděbradské éry. Viz J. LACH, *100 let Laichterova projektu České dějiny*, in: Listy Dvouměsíčník pro kulturu a dialog, 2), 2005. Dostupné na http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=052&clanek=020516 [cit. 24. 2. 2021].

[352] Osobnosti a dílu dílu Josefa V. Šimáka bude věnována pozornost v následujícím výkladu. K jeho životu a vědeckému dílu naposledy souhrně H. KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*, Pelhřimov 2013.

[353] Viz Z. KÁRNÍK, *České země v éře První republiky. I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929),* Praha 2003, s. 531.

[354] J. DEJMEK, *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta,* Praha 1998, s. 7.

[355] J. LACH, *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století,* Praha 2009, s. 92 – 96.

[356] A. KLIMEK, *Velké dějiny zemí Koruny české XIII. 1918-1929,* Praha - Litomyšl 2000, s. 444.

[357] J. BOROVIČKA, *Čeští Němci v historickém vývoji*, in: Česká revue, Praha, 1918.

[358] K. KROFTA, *Die Deutschen in Böhmen*, Prag 1924, s. 11.

který se národnostní problematice věnoval především z pozic filosofa a angažovaného intelektuála. Jeho stanovisko v této záležitosti je, že „*Němci při tom však nebyli pasivní potravou pro český žaludek; asimilace byla vzájemná. Jestliže české obyvatelstvo přijímalo městské zřízení a kulturní zvyky německé, bylo tím také asimilováno Němci*.“[359] Rádl se s ohledem na dobovou politickou situci pokusil o vytyčení aktivního politického programu spočívajícího v překonání národnostních antagonismů a v utvoření československého politického národa. V rámci tohoto pokusu nastínil zevrubný výklad „*německé kolonizace*“. Jeho stanovisko bylo ve vztahu k současnému způsobu nazírání až překvapivě „moderní“. Vzhledem k jeho aktivní snaze nastínit alternativní politický model na základě „nové“ interpretace „starých“ historických faktů se u jeho výkladu pozdržím déle. Rádl mimo jiné upozorňoval, že přenášení současných pojmů typu národ (jazykově definovaný) do vrcholně středověké reality je krajně zavádějící: *„Bylo by záslužnou prací, kdyby někdo vybral z dokumentů našeho středověku názvy smyslem příbuzné pojmu „národ“, tedy: populus, vulgus, natio, gens, gens bohemica, regnicola, alienigenae, homo nationis alterius, národ, lid, páni atd. a analyzoval, jaký smysl v každém jednotlivém případě mají. Také by bylo vhodné vymezit pro náš středověk pojem cizince. Tuto leží základní problém historie této země. Historikové jej nevidí, zaslepeni jsouce kmenovými instinkty a Herderovou teorií o národech. Pro tyto oriky, české i německé, je neochvějným dogmatem, že Češi a Němci jsou a priori danou jednotkou společnosti lidské, danou a neproměnnou od temných počátků prehistorie této země až do dneška.“*[360] Rádl rovněž upozorňuje, že pojem státnosti prodělal složitý vývoj a idea národního státu je konceptem, který nelze aplikovat na vrcholně středověkou realitu: *„Jednáme o době, kdy stát v tom smyslu, jak mu dnes rozumíme, byl v prvních počátcích; nebylo jasného státního vědomí, zvláště nebylo jasného ponětí o státním občanství; spíše šlo jen o místní příslušnost k obci nějaké, o kmenovou příslušnost, o poddanství některému šlechtici nebo králi…Státem byl panovník; jeho osobní zájmy byly svrchované a lidé, mluvící německy, mohli být jeho poddanými jako ti, kdo mluvili česky. Obyvatelstva z kmene původně německého, takto se usadivšího v zemi, bylo mnoho ve vesnicích i ve městech. Všechna naše města měla původní obyvatelstvo německé. Tato kmenová dvojitost obyvatelstva nebyla v tehdejších dobách nic zvláštního; „národnostního vědomí“ nebylo a smíšenost jazyková byla tehdy normálním zjevem v státech evropských; obyvatelstvo dnešní Anglie bylo tehdy jazykově ještě smíšenější a také obyvatelstvo říše Franků a později i obyvatelstvo Francie bylo jazykově nejednotné. Nešlo o řeč obyvatelstva, nýbrž jen o řeč panovníka a jeho dvoru*“.[361]

Rádl rovněž zpochybnil Masarykem i Pekařem vyslovenou tezi o německém obyvatelstvu coby „kolonistech“.[362] Jeho stanovisko v mnoha ohledech analogické k některým současným interpretacím. Poukazoval na skutečnost, že při historickém výkladu je nutné vycházet

[359] E. RÁDL, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1928, s. 3.

[360] E. RÁDL, *Válka Čechů*, s. 16.

[361] E. RÁDL, *Válka Čechů*, s. 2.

[362] V této otázce je však nutné rozlišit kontext používání tohoto výrazu, konkrétně zda se mluví o z minulosti vyvozovaného statutu soudobých českých Němců – jak činí Masaryk a později Beneš, nebo o historickém původu německého obyvatelstva – Pekař.

z dobově adekvátních kategorií a reflektovaně zacházet s historickými pojmy (jedná se především o definici termínu „kolonista“ a kognitivní přístup k chápání kolektivní identity nově příchozích): *„Nic ze zpráv nenasvědčuje také tomu, že by se byli Němci cítili v zemi kolonisty po způsobu kolonistů anglických v Americe, tj. dobyvateli země pro německou říši. Byli solidními spolupoddanými domácích panovníků; přinesli si do země své německé zvyky, měli je potvrzeny od krále; od obyvatelstva, mluvícího česky, lišili se tedy tím, že měli jiná privilegia a jinou řeč“*[363]

Rovněž je zajímavé jeho zasazení problematiky geneze národních společenství do širšího evropského kontextu: „*V Anglii, Francii a v Itálii žily vedle sebe různorodější kmeny než u nás. V Anglii Keltové, Anglosasové, Dánové, Normani, z nichž Keltové tam dosud žijí a zachovali si dosud řeč; také se tam dosud rozeznává typ lidí normanský a anglosaský. Po bitvě u Hastingsu (1066) normanští dobyvatelé, méně kulturní i jazykem (francouzským) i způsobem života, ovládli domácí lid anglosaský a tyto kmeny žily nato dlouho vedle sebe; splynuly v jeden lid za společného zápasu proti moci královské. Ve Francii Galové tvořili původní obyvatelstvo mluvící ve městech latinsky, na venkově až do vlády francké keltsky; na severozápadě se usadili Frankové a jiné kmeny germánské, které sahaly hluboko do země a měly pak po některých stránkách podobný vliv na obyvatelstvo domácí, jako u nás Němci na Čechy. Neovládli zemi snad bitvami, nýbrž pronikali ponenáhlu jako kolonizátoři, vtiskujíce zemi místo starého mravu římského zákon a způsob života germánský. Později se jazyk země rozlišil na severní (langue d'oil) a jižní (langue d'oc) neboli francouzský a provençalský, jež byly tak různé, že mohly dáti vznik dvěma různým jazykům románským, jež by byly tak daleko od sebe, jako je italština a španělština. Ale oba tyto kmeny se spojily v jeden národ a jednu řeč, zvláště po válkách proti Albigenským v XIII. stol. Také v Itálii byla kmenová různost; zvláště Longobardi v severní Itálii a Normani v jižní byli původu germánského, ale i oni splynuli s domácím obyvatelstvem a i tu se vytvořila jednotná řeč, přibližně v téže době během XIII. století. O něco později, ve XIV. století „povstal stát švýcarský organickým sjednocením národností země. Kdežto tedy na západě se podařilo kulturní sjednocení mezi domácím obyvatelstvem a přistěhovalci, nepodařilo se na východě: nepodařilo se v Čechách, v Rusku, Uhrách, Turecku, Finsku.“*[364]

Rádlova kniha vzbudila v české historické obci ostrou reakci a odsudek. Vytýkán byl „diletantský“ přístup k historickému výkladu pramenící z nedostatečné odborné fundovanosti autora. Slovy Kamila Krofty se jednalo o: „*Neomylnictví, velkopanské, lehkovážné a povrchní rozhodování, popletené, nehistorické a vůbec nevědecké uvažování, nevážný, ano frivolní způsob myšlení, žalostné poblouzení zdravého citu i rozumu, nesvědomitá a vědecky nepřípustná povrchnost.“*[365] – to byly důvody, proč významný český historik, diplomat a

[363] E. RÁDL, *Válka Čechů*, s. 2.

[364] Viz E. RÁDL, *Válka Čechů*, s. 16.

[365] K. KROFTA, *Rádlova Válka Čechů s Němci*, in: Národnostní Obzor, roč. 1, sešit 2, 1930, s. 81 – 97, zde s. 88. Kroftovo rozsáhlé dílo k česko-německým vztahům je dnes relativně málo známé. Srovnej např. K. KROFTA, *Die Deutschen*; TÝŽ, *Němci v Čechách*, Praha 1927; TÝŽ, *Die Deutschen im tschechoslowakischen Staate*, Praha 1937. Krofta se však vyjadřoval často i k národnostní problematice

autor četných publikací o dějinách česko-německých vztahů Kamil Krofta považoval knihu Emanuela Rádla za „*smutné vysvědčení o autorově chápavosti a vědecké soudnosti.*“[366] V současné době je osoba Emmanuela Rádla předmětem jak vysokého hodnocení, tak polemických soudů. Nicméně v otázce jeho náhledu na kolonizační problematiku lze zmínit názor Evy Háhnové, že kniha „*Válka Čechů s Němci*“ zprostředkovává dodnes českým čtenářům neobvyklou perspektivu pohledu na českou minulost „zvenčí“. Protože se nepřidržuje pouze českých perspektiv pohledu „zevnitř“, nabízí české veřejnosti dodnes málo známé a nepromýšlené pohledy na minulost. Rádlovy úvahy tak ukazují českou společnost v širším kontextu jako spoluaktéra na jevišti evropských dějin.[367]

Ve výčtu příkladů aktivního politického působení členů historické obce pochopitelně nemůže chybět zvažovaná kandidatura Josefa Pekaře z roku 1935 na úřad prezidenta Československé republiky. Z výše uvedeného lze vyvozovat, že prvorepubliková česká historická věda se těšila poměrně značné reputaci a její reprezentanti byli schopni za vhodných konstelací dosáhnout značného politického vlivu. Z těchto pozic pak mohli zpětně zvyšovat prestiž svého oboru. V případě Josefa Pekaře k tomu přispívala i skutečnost, že byl od počátku 20. století starostou Historického klubu a redaktorem prestižního *Českého časopisu historického*. *Historický klub* pod Pekařovým vedením se těšil v meziválečném období velkému společenskému vlivu. Ostatní sdružení typu *Historického spolku* pod vedením Václava Novotného mu nemohla v této oblasti v postatě konkurovat.[368]

Pekařovo pojetí českých dějin bylo založeno na neustálém prolínání a přejímání germánského a románského způsobu života a myšlení, které se utvářelo v rámci římského impéria, jehož byly české země součástí.[369] Své stanovisko ve věci „německé kolonizace“, jejích historických konsekvencí a vlivu na utváření středověkého českého státu vyjářil Pekař následujícím způsobem: „*Nevěříme v žádnou vysokou původní kulturu staroslovanskou (co tu bylo v počátcích dějinného života, dodali Gótové a pak zejména Byzanc) a klademe důraz na to, že snad vše, co zahrnujeme pod pojem kultury, vnášela do Čech od počátku jejich státního života cizina. Popatříme-li dnes kolem sebe, není asi ničeho, co vidíme, čím a jak žijeme, nač myslíme a činíme, co by nebylo ovlivněno nebo přímo dáno cizinou. V stoletích minulých, po přetržení cest do Byzance, nebyl sic vliv Evropy, t. j. vliv románské a germánské Evropy, tak*

---

vůbec, srovnej m. j. K. KROFTA, *Národnostní vývoj zemí čekoslovenských*, Praha 1934. Viz E. HAHNOVÁ, *Emanuel Rádl mezi českým nacionalismem a (sudeto)německým národovectvím*, in: Emanuel Rádl – vědec a filosof. Sborník z mezinárodní konference konané u příležitosti 130. výročí narození a 60. výročí úmrtí Emanuela Rádla (Praha 9. -12. února 2003), Praha 2004, pozn. č. 71.

[366] E. HAHNOVÁ, *Emanuel Rádl*, s. 548. Autorka však poukazuje na Rádlovo v této knize evidentní jednostranné zaměření se na český nacionalismus (bez komparace s německým) a především na způsob používaného pojmosloví a myšlenkových stereotypů vycházejících z koncepcí sudetoněmectví.

[367] E. HAHNOVÁ, *Emanuel Rádl*, s. 551. E. Rádl v pozdější době některé své kritizované soudy korigoval.

[368] K. KUČERA, *Historický spolek a Historický klub.* ČsČH 88, 1990, č. 1-2, s. 86 – 87. Z literatury k dílu Josefa Pekaře pouze výběrově viz Z. KALISTA, Josef *Pekař*, Praha, 1994. E. KANTŮRKOVÁ (ed), *Pekařovské studie*, Praha 1995. J. HANZAL, *Josef Pekař: život a dílo*, Praha 2002.

[369] J. PEKAŘ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1929. JOSEF PEKAŘ (1870 – 1937) Druhá z vůdčích postav české historiografie této doby. Jako historik se vyjádřil k většině zásadních témat českého dějepisectví.

rychlý, bezprostřední a přímý jako dnes, ale jako dnes naše technika, hospodářství, ústava, administrativa, právo, věda, literatura, krátce všechen život hmotný, společenský i duchovní jest jen formou nebo přímo kusem pokroku a stavu západoevropského, tak tomu bylo v podstatě i v stoletích minulých… vzor ciziny působil, jak opakuji, do všech stránek života a do všech projevů jeho… Tedy ne pouze stýkání a potýkání podle formule Palackého, ale stálé přejímání, podléhání, sycení se vzorem života a myšlenky pokročilejších sousedů světa germánského a románského jest nejmocnějším a daleko nejvýznamnějším faktem a faktorem našich dějin. … Na př. o Němcích středověku platí velkou měrou totéž, co bylo pověděno o závislosti Čechů na cizí vyšší kultuře souseda: Němci nám tenkrát jen prostředkovali pokroky, jimž se sami v sousedství naučili, podobně my podobnou roli prostřednickou hráli v středověku zejména směrem do Polska… A druhým faktorem nesmírného dějetvorného účinu jest naše geografická poloha mezi národy, v tom především naše poloha mezi Němci. Měla vliv směrem několikerým; vytkněme z toho to nejdůležitější. Především byli to Němci, jejichž prostřednictvím a v jejichž rouše vstupovaly k nám pokroky, vzory a duchovní směrnice Evropy – nezapomínám přímých styků s Italií nebo s Francií, Anglií, Španěly, Nizozemím, ale německé prostředkování i německé vlivy přímé měly nepochybnou převahu. Při tom pro dobu středověkou třeba položiti důraz na to prostředkování – dnes na příklad víme na rozdíl od doby Palackého, že ani feudalismus není zjev původem německý nebo germánský, ani že to nebyli Němci, kteří stvořili stav městský se vším, co s tím novotvarem ohromné sociální, hospodářské i kulturní důležitosti souviselo – ale byli to Němci, kteří jej od západu převzali a k nám v německé podobě vnesli. Co dále? Od počátku svých dějin byli jsme závislí na moci německé i politicky – zdatnosti (i vojenské zdatnosti) našeho kmene, chráněné poloze země i dobré politice našich panovníků se sic podařilo zlomiti nebezpečí této závislosti a konečně dáti státu českému přední, privilegované postavení v Říši, dáti českým králům v ruce moc císařův římských. Němec… nás nutil k napodobení, závodění, ke snaze vyrovnat se pokrokům a dovednostem a zámožnosti a moci jeho – i v tom směru měla naše osudová poloha mezi Němci na nás vliv velmi blahodárný; jsme-li v schopnosti hospodářské a průmyslové, jsme-li v administrativě, kázni a pracovitosti dále než ostatní národové východní, děkujeme za to především výchově německé. A třeba říci, že víc než výchově: my se během staletí s Němci promísili mnohonásob, přijali mnoho krve německé do svých žil, změnili i rasově podstatně svou povahu: má-li dnes čtvrtina Čechů v Čechách jména německá, je to dokumentem nikoli germanisace, nýbrž čechisace, ukázkou kolik asi Němců odcizeno bylo své národnosti na tomto historickém českoněmeckém zápasišti. I ten fakt působil ovšem nesmírně na naši míru odolnosti vůči Němcům a na naši snahu vyrovnati se jim – Němci se zčásti počeštili jazykově, my poněmčili vlastnostmi a schopnostmi.“ „…mluvíce o poměru a vztahu prvých Slovanů českých ke Germánům, musíme se rozejíti se staršími theoriemi o zásadních rozdílech mezi oběma světy, zejména v nauce o holubičí nebo rolnické mírumilovnosti Slovanů na rozdíl od bojovných, tvrdých Germánů – u Čechů aspoň této protivy nenalézáme. České kmeny té doby, o níž mluvíme, jsou státně organisovány na vojenském základě podobně jako Germáni (proč a jak Germáni Slovany předstihli kulturou, zejména Germáni v mezích bývalé římské říše usídlení, nepotřebuje, tuším, výkladu), a co povahy se týče, dosvědčují nám souhlasně soudobé výroky cizí i domácí, že právě Čechové byli pověstni svou divokou

bojovností, ‚národ, jenž se nad jiné národy za divočejší samou povahou svou pokládá', čteme o nich u Kristiána, Čechy zuřivější než jejich šelmy', čteme o nich v době Karla Velikého, že tato surová energie vybíjela se víc ve vzájemných zápasech a nenávistech vnitřních, nedovedouc pravidlem sjednotiti svou sílu proti cizině, jest faktem, jenž nám poněkud vysvětluje, proč staří Slované přes svou početnost a své schopnosti byli takovou měrou státně organisováni nebo ovládáni cizinci."[370]

Na této ukázce jsou vidět základní předpoklady Pekařovy koncepce, která opět v mnoha ohledech konvenuje dnešnímu stavu. Český vývoj vidí jako součást široce pojatého evropského dění. Aktivně se vymezuje vůči starším historickým koncepcím ovlivněných romantickým nazíráním a odmítá sledovat historické události primárně nacionalistickou optikou. Ve svém pojetí se snaží kombinovat jazyková, kulturní, politická (v dobovém pojetí zcela samozřejmě) i biologická (rasová) hlediska, která se snaží zasadit do dobově podmíněných a proměnných reálií popisované skutečnosti. A ačkoliv historický výklad chápe jako součást (permanentního) utváření „národní identity", odmítá zkratkovité aktualizace poplatné okamžitým a často se měnícím politickým potřebám. Toto odmítnutí pak demonstroval především na (z hlediska sledovaného tématu) zásadní práci odmítající Bretholzovu koncepci autochtonního (germánského) původů německojazyčného obyvatelstva českých zemí.[371] Na počátku své polemiky nastiňuje základní Bretholzovu tezi: „*Celý svět dosud věřil, že německý národ vstoupil do zemí českých jako trvalý spoluobyvatel jejich teprv v časech německé kolonisace východoevropské, to jest v době od konce 12. století do polovice století 14. V nové své knize, ... snaží se německý historik moravský Bertold Bretholz zdůvodniti mínění naprosto odlišné: německý národ sedí prý v našich zemích od doby mnohem starší, starší víc než celé tisíciletí. ... tvrdí, že Němci-Markomané se vedle nových obyvatel zachovali jako zvláštní a dosti početný národ, ba dokonce, že na rozdíl od nových příchozích byli lidmi svobodnými (ten pojem možno čtenáři tlumočiti asi dnešním termínem „páni"), kdežto velká většina slovanských příchozích záležela z nesvobodné masy. Tedy jeden každý Němec „pán" od počátku, Čech až na jisté výjimky otrok od počátku – takový je obraz našich nejstarších dějin od 6. do 13. století, nakreslený Bretholzem.*"[372]

Následuje ostrá kritika zaměřená ne účelový výběr faktů, záměrné snižování a dezinterpretace výsledků české historické vědy a celkově nevědecké vyznění Bretholzovi práce: „*Bretholz předesílá své knize kapitolu, která pojednává o vývoji českého dějepisectví a jeho stavu na počátku 20. století a která nutně stává se přehledem českého snažení kulturního vůbec. Kapitola má jen 18 stran — tím charakterističtější je, jak jich autor využil. V době do 16. století uvádí jménem a krátkým výkladem jen kronikáře Kosmu a dva české kronikáře cizího původu (Marignolu a Eneáše Sylvia), kromě čtyř řádek o Pulkavovi. Tedy o slovansky*

[370] Viz J. PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie,* in: Český časopis historický XVIII/1912, číslo 2. *D*ále viz tps://www.historieblog.cz/2019/04/komentar-dejepisec-ktery-mel-odvahu-zjevit-pravdu-k-vyroci-narozeni-josefa-pekare-12-4-1870/#more-4739. [cit. 15. 7. 2019].

[371] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy čili od které doby sedí Němci v naší vlast*i, in: J. Pekař, O smyslu českých dějin, J. Jindrová (red.), Praha 2019, s. 66 – 99.

[372] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 66 – 67.

psaných legendách ani slova, o českém Dalimilovi ani slova, o době husitské ani slova … za to se cituje slovně stížnost krále Ferdinanda I., že „národ český většinou vědami opovrhuje“; to se ještě dokládá dalším citátem z projevu soudobého českého profesora. Očekávali-li byste, že objektivní autor, …snad vzpomene si na slova téhož chváleného Eneáše Sylvia, že „ten nešlechetný lid kacířský to jediné dobré má pro sebe, že libuje si v naukách“, zklamali byste se načisto! Postihnete dokonce, že ani toho kronikáře Kosmu nám Bretholz přáti nechce. „Nebyl to Čech, nýbrž původem Polák“, poznamenává. Tedy národně uvědomělý Čech Kosmas nebyl Čechem, protože jeho praděd byl se zajatými Poláky zavlečen do Čech. Nevím, jak by se tvářil Bertold Bretholz, kdyby někdo touto metodou chtěl zkoumati starobylost jeho němectví… Po krátkých zmínkách o popravčím Hájkově, Dobnerovi a o Pelclovi dostáváme se konečně k Palackému (jemuž je tu věnováno jen o několik řádek méně než Hájkovi) a hned potom konečně k nejdůležitějšímu podle Bretholze prameni a zdroji novodobé české historiografie, k padělaným rukopisům Zelenohorskému a Královédvorskému. Celých pět stran věnoval Bretholz tomuto thematu, tedy víc než třetinu celé kapitoly, pokud se jí obíráme. Zmínil se ovšem o boji o Rukopisy i o úplném vítězství popěračů pravosti. Ale neskončil výkladem, že duch Rukopisů je dávno vykořeněn z české historiografie moderní, že někteří Čechové v reakci proti romantickým omylům zašli až na nejzazší opačné póly (theorie Peiskrovy), že Palackého pojetí českých dějin, s dobou romantismu těsně souvisící, není dnes zastáváno žádným z českých historiků. Právě naopak: Bretholz se nerozpakoval vyvrcholit svůj stranný výklad o českém dějepisectví tvrzením, že celé dílo Palackého stalo se obětí Hankových padělků, a poněvadž na Palackém tkví a od něho závisí veškerá pozdější vědecká práce o českých dějinách, je veškerá tato práce právě v základních otázkách obětí lži a klamu. Proto je potřebí nového vzdělání českých dějin, založeného na spolehlivých pramenech… Toho úkolu se ujímá Bertold Bretholz… Prozatím nechtěl jsem víc, než rozborem prvé kapitoly postihnouti ducha Bretholzovy práce. Tento duch je jedním slovem řečeno šalba. Jde o stranné a rafinované sestavení dat a souvislostí a o stranné zamlčení jiných. Vše to je daleko od snahy po poznání pravdy a tudy daleko vědy. Je to národními předsudky naplněný, nerozpačitě za svým bojovným cílem jdoucí žurnalismus.“[373] V další části se Pekař zaobírá Bretholzovou argumentací založené na závislosti Palackého díla na padělaných rukopisech. Jelikož se od Palackého pojetí koncepčně odvíjí celá česká historiografie, která formovala i německy psané bohemikální práce, je dle Bretholzova tvrzení veškeré dějepisné bádání v této oblasti „geneticky“ zatíženo chybou: „*Slyšeli jsme, jaký důraz klade Bretholz na to, že falešné rukopisy Hankovy porušily všecko dosavadní studium o našich dějinách, a slyšeli jsme, že je to Bretholz sám, jenž odhodlal se konečně celý dosah klamu odhaliti… Jde o toto: Palacký, tvrdí Bretholz, vystoupil prvý s učením, že v 13. století počíná se v Čechách německá kolonisace a s ní zavádění tak zv. německého práva, kdežto až do konce 12. století byli Čechové podle Palackého jedinými obyvateli českých zemí. Bretholz tvrdí, že toto pojímání situace vnutily… Palackému teprve falešné rukopisy Hankovy…*[374] *A poněvadž mínění Palackého ovládlo úplně a poněvadž zejména německé historiky přimělo, aby široce*

[373] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 67 – 69.

[374] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 70.

rozpisovali se o německé kolonisaci českých zemí v 13. století…" Na toto tvrzení reaguje Pekař výčtem dějepisných prací, které německou vrcholně středověkou kolonizaci popisují již před Palackým: „*Z čeho viní Bretholz Palackého, …bylo vysloveno v podstatě dávno před Palackým… Krátce: s myšlenkou, že falsátor Hanka a skrze něho Palacký jsou otci víry v německou kolonisaci Čech v 13. století, musíme se naprosto rozloučiti."*[375]

Kromě kritiky selektivního vybírání pramenů a pomíjení veškerých zpráv a výzkumů odporující jeho tezi se Pekař kriticky vyrovnává i s metodou Bretholzovi práce: „*Přesvědčili jsme se, že* (Bretholz) *snažil se čtenáři namluviti, že poznání, …bylo vneseno do českého dějepisu z padělků Hankových. Poznali jsme také, s jakou revoluční thesí vystoupil — ne pouze proti Palackému, ale proti veškeré dosavadní práci vědecké o našich starších dějinách. Očekávali bychom právem, že vážný badatel, odváží-li se již hájiti theorie, která tak pronikavě zvrací dosavadní jistoty, přistoupí k thematu s náležitou opatrností i pohotovostí. Čekali bychom jistě, že probéře důkladně premisy a závěry vládnoucího dosud mínění, vyloží vratkost starších názorů podle své nejvyšší schopnosti, event. vyvrátí důkladně námitky, jež byly proneseny proti jeho knize z roku 1912. Toho však Bretholz neučinil! Co místo toho čtenáři na oporu svého vynálezu podal, je, jak ještě poznáme, daleko úplnosti a svědomitosti, jež v kampani tak dalekosáhlé by byly na místě. Očekávali bychom dále, že pravděpodobnost nebo správnost nového názoru svého dovodí i positivně a vyvrátí předem všechny námitky proti němu. Jak by bylo možné, musíme se zajisté tázati, aby v Čechách a na Moravě seděly na stu nebo snad na dvou stech místech roztroušené obce markomanských Germánů, mluvící ještě podle všeho starým markomanským jazykem, obce záležející z mužů svobodných („pánů"), jak by tu seděly půltisíciletí mezi slovanským obyvatelstvem a jak by ani jediná zmínka o tom podivném stavu nevnikla na příklad do bohaté české kronikářské tradice 12. století nebo do některé zprávy zahraniční? Jak by bylo možné, abychom nečetli o německých (či markomanských) jménech místních v zemi, neslyšeli v kronikách hojná germánská jména, nedověděli se nic o vlivu této svobodné početné vrstvy cizí v životě právním, ústavním, kulturním, církevním? Jak vyložiti, že ze staré markomanštiny nezachovalo se nic v české němčině 13. – 14. století, popřípadě že není z ní přejatých slov v staré češtině, a jak vyložiti, že naši Němci mluví nářečími svých zahraničních sousedů? Jak vysvětliti sociální privilegovanost těchto markomanských osad, když je a priori pravdě podobno, že zbytky Markomanů záležely z barbarů, nestojících kulturně pranic výše než čeští Slované? jak vysvětliti posice jejich a poměr k slovanskému okolí hospodářsky? jak vysvětliti, že se během půltisíciletí neposlovanili nebo nebyli vyhubeni v bojích s okolím, jež lze jistě předpokládati? Atd. Žádnou z těchto otázek si však Bretholz opravdově nepoložil a na žádnou neodpověděl. Lehkomyslnost, s jakou si při konstrukci své převratné theorie počínal, je úměrná šalebné povrchnosti, s jakou psal pověstnou úvodní kapitolu své knihy."*[376]

Pekař dále upozorňuje na skutečnost, že rovněž zahraniční historické prameny líčí Čechy jako zemi obývanou slovanským obyvatelstvem. Zásadní moment, na který upozorňuje je zásah do

[375] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 71.

[376] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 72 – 73.

originálního znění historického pramene, kterým Bretholz relativizuje jeho znění a dezinterpretuje smysl: „*Ale na tom není dosti. Nejen domácí naše prameny z 10. – 12. století utvrzují badatele v jistotě, že země naše byly zeměmi lidu slovanského, ale i všechny zahraniční, v tom ovšem především německé, zápisy a relace shodují se v tom jednosvorně od samého počátku, to jest od konce 8. století slyšíme od počátku o Čechách a Češích jako o „zemi Slovanů", „národu Slovanů" (také „Vindů"), o Slovanech českých, o „Sclavanii" atd. atd. Mohl-li i tato svědectví Bertold Bretholz pominouti mlčením? Nikoliv, nikoliv — Bretholz se přece o tom, ovšem jen jednou, jen o tažení Karla Velikého proti českým Slovanům zmínil. Ale je ku podivu: v jeho reprodukci mluví se „von einen Kriegszug Karls d. Gr. gegen „Slawen" in Böhmen" (str. 39)… Nemusím snad upozorňovat mnoho na význam uvozovek, jimiž Bretholz svědecký výrok staroněmeckého kronikáře (jediný výrok z přemnohých) přizpůsobil své theorii. Neváhám také říci, že tu máme co činiti s očividným padělaním dokladů. Vědou, která takto postupuje, lze ovšem dokázat všechno."*[377] V dané souvislosti jsou zajímavé i explicitní politické aktualizace Bretholzovy knihy, na které Pekař ve své kritice upozorňuje: „*Abychom padělku lépe rozuměli, třeba vzpomenout onoho místa Bretholzovy knihy, kde vykládá, jak Karel Veliký, buduje franckou říši, zachoval se podobně jako Bismarck r. 1866: odhodlal se vyloučiti z ní (prozatím) Němce v sudetských zemích. Části „německého národa", sídlící za hraniční linií hor českých na východě, zůstaly tak odtrženy od soukmenovců v říši, protože byly se Slovany silněji promíseny. Ale nová hranice prý vskutku dělila jen Němce od Němců."* [378]Následuje podrobný výklad rozporující Bretholzovy teorie a snášející přesvědčivé argumenty ve prospěch diskontinuity mezi germánským a vrcholně středověkým německým osídlením. Tento výklad je ukončen konstatováním shrnujícím stávající stav poznání: „*Jaký je celkový výsledek našeho kritického přehledu o ceně kladných argumentů, jimiž podepřel Bretholz svou markomanskou thesi? Výsledek je ten, že pro mínění Bretholzovo není důkazu nižádného. Jsou jen stopy a doklady toho, že v 10. – 11. století Němci a to pouze v skrovném počtu a jako cizinci se v zemi osazovali a že vlivy říše německé, k níž Čechové byli připoutáni politicky i církevně, jevily se v prostředí československém způsobem rozličným. To pak věděli historikové čeští i cizí dávno před Bretholzem."*[379] Pekař pak pokračuje v podrobném rozboru Bretholzovy argumentační linie, kterou vidí nejen jako ryzce účelovou, ale především zatíženou nesmírným počtem věcných chyb a prvoplánově účelových interpretací. Právě tato ideologizační rovina spojená s Bretholzovou vědeckou erudicí je primárním terčem jeho kritiky. Výslovně pak upozorňuje na zásadní dopady Bretholzovy teze na politickou realitu tehdejšího Československa: „*Kniha Bretholzova netají se tím, že chce býti zbraní v boji politickém, v boji o politické sebeurčení německého národa v našem státě. Argumentace její o prastarých právech a svobodách germánských Markomanů v naší vlasti navazuje přímo na slova Masarykova poselství z 22. prosince 1918, že Němci původně přišli do země jako emigranti a kolonisté a že to musí míti vliv i na jejich státoprávní postavení na rozdíl od Čechů, kteří tento stát vybudovali. Mám*

[377] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 71 – 74.

[378] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 75.

[379] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 79.

za to, že o politické oportunitě projevu možno pronésti rozličná mínění; fakt, že Němci jsou v zemi naší kolonisty, je jak víme, povýšen nad veškerou pochybnost. Ale nač třeba položiti důraz, je po mém soudu to, že Bertold Bretholz německé úsilí kompromitoval, snaže se pravdu převrátiti v nepravdu a čině vše možné, aby německá vůle politická opřela se, místo o reálná fakta o pouhý fantóm, jenž musí rozpadnout se vniveč při prvé kritické zkoušce. Jeho jméno bylo dosti vědecky závažné, aby svedlo vůdce německé politiky, aby uvěřili v jeho bajky; na straně české musila, jak přirozeno, zřejmá nehoráznost Bretholzovy theorie buditi rozhořčení. Kniha Bretholzova, buď jak buď, není myšlena jako prostředek k smíru nebo zmírnění národněpolitických protiv v zemi, nýbrž jako nástroj boje. Bretholz musil si býti dobře vědom, že jeho vývody o starodávné panské německé svobodě a převaze a o české nesvobodě a závislosti, vývody stejně lehkomyslné jako směle pravdě bijící v tvář, musí se vším, co s tím souvisí, zjitřiti a rozšířiti otevřené rány národnostního napětí. Že se muž jeho vědecké minulosti a veřejného postavení k tomu propůjčil, aby fantastickými výmysly sil nesvár v zemi, v tom vidím hlavní vinu jeho.“[380] Zajímavá je v této souvislosti nejen Pekařova reflexe faktického dopadu Bretholzových tezí na česko-německou politickou scénu, ale i možností instrumentalizace odlišných historických interpretací zkoumaného fenoménu včetně jejich aplikace v politické rovině: „*A že politická veřejnost německá si tak naráz bojovnou theorii Bretholzovu osvojila (mám na mysli zejména článek Lodgmanův), prozrazuje, s jak ukvapeným radikalismem se provozuje u nás politika. Neboť naši Němci měli dostatek příležitosti informovat se o ceně vývodů Bretholzových u autority nepochybné kompetence i národní spolehlivosti — u profesora Zychy, do nedávna učitele právních dějin na pražské německé universitě a k tomu předsedy německé národní rady. Zycha byl ve dvou knihách vysoké ceny vědecké prostudoval právní základy a formy německé kolonisace v českých zemích; resultát mnohaleté práce jeho, doplňovaní i pracemi jeho žáků, byl zásadním popřením výmyslů Bretholzových. Ale jak jsme poznali, hájkoviny Bretholzovy nabyly u politických vůdců větší obliby než pravdy Zychovy. Ani Karel Beer, tuším ze žáků Zychových, jenž vydal loni v Liberci malou populární Geschichte Böhmens (se zvláštním zřetelem k dějinám Němců v Čechách), nechce věděti nic o theoriích Bretholzových. Beer užívá také argumentů dějinných k podpoře národní snahy v přítomnosti — český čtenář může posoudit sám, zda Bretholzova methoda či Beerova methoda je účinnější. Beer praví asi: Ano, jsme kolonisté, ale nejsme vetřelci. Přišli jsme sem voláni českými králi, přišli jsme, abychom těžkou prací obrátili neúrodné dosud kraje v půdu kulturní, abychom otevřeli doly na drahý kov, založili města a vsi se svobodnějším obyvatelstvem, povznesli řemesla a obchod. Jsou celé okresy v české zemi, kde jsme prvými osadníky. Neupíráme Čechům, že jsou historickým národem země a tvůrci českého státu, ale máme v hospodářském, kulturním a často i politickém vývoji země účast takovou, že máme nárok, aby se o naší národní državě rozhodovalo spravedlivě a s rozvahou… Vzpomeňme, že bylo to právě slovo „voláni od českých knížat“, jež Bretholz se snažil zaklnouti mermomocí do nejhlubších pekel. Beerovi je totéž slovo nejúčinnější zbraní jeho argumentace… Studie Zychovy byly sympatickými doklady německé kulturní součinnosti na domácí hroudě; knihu Bretholzovu by mohl český*

[380] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 96.

straník využít jako ukázku německé kulturní méněcennosti. Neboť ona je dnes v našem prostředí již anachronismem. … Od založení české university a od zasažení výchovného vlivu Gollova usilovali historikové naši, aby se vypořádali dokonale s omyly starší školy, nerozpakujíce se již popírati vlivy německého západu na český vývoj národní, ano vyhledávajíce je přímo. Byli v tom tuším horlivější než Němci sami, kteří ku podivu pomalu dospívají k přesvědčení, že čím se stali, stali se také především vzorem a vlivem pokročilejší ciziny. Ale i Palacký byl dalek toho, aby popíral vlivy německé, kde je poznal; jemu zajisté nebyl hlavním obsahem českého dějinstva boj s Němectvem, nýbrž… „stýkání a potýkání", „vzájemné pronikání", „přemáhání a zažívání rozmanité cizoty". To pak považoval za nutné a prospěšné pro náš vývoj kulturní, … A byl to Palacký, jenž pronesl památná slova: Neoddal jsem se historii, abych ji z německých pazourů vytrhl, ale abych ji v pravdě její poznal, padni komu padni! Krátce: ve vědeckém prostředí českém práce rázu poslední knihy Bretholzovy by byla zcela nemožná. A vyšla-li by z rukou méně významných přece, dostalo by se jí jistě v zápětí zaslouženého odmítnutí."[381]

Další výraznou postavou prvorepublikové historiografie byl Rudolf Urbánek.[382] Jednalo se nejen o zakladatelskou osobnost brněnské univerzity, ale i badatele, který svým dílem významně obohatil českou historickou vědu.[383] 13. století bylo Rudolfu Urbánkovi obdobím, kdy „*nastoupení Přemysla I., jenž Němcům slul Otakarem, r. 1197 bylo vstupem Čech do nového, vyššího stadia vývojového*." V těchto intencích cenil Urbánek zejména úspěchy Přemysla Otakara I. na poli mezinárodní politiky a upravování vztahů k Říši. Obšírnou pasáž věnoval Urbánek i tzv. německé kolonizaci, na níž cenil zejména příchod emfyteutického práva do českých zemí, ale stavěl se kriticky k pronikání německého živlu a zejména k vzrůstající moci německého patriciátu i počáteční české pasivitě.Ve třicátých letech pak došlo k významným personálním změnám, v jejichž souvislosi lze hovořit o generační výměně v českém dějepisectví. V roce 1929 umírá Jaroslav Goll a brzy ho začínají následovat i jeho žáci, kteří po třicet let určovali podobu české historiografie. Úmrtím Václava Novotného (1932), Jaroslava Bidla (1937) a Josefa Pekaře (1937) odešli přední protagonisté Gollovi školy a na jejich místa nastupovali historici narození v osmdesátých a devadesátých letech 19. století. Ti postupně obohacovali svou metodologickou výbavu o nové přístupy a jinak chápali i poslání historické vědy. Mladší generace historiků tak postupně začala opouštět zažité postupy Gollovské pozitivistické historiografie a začala se rozcházet do mnoha různých skupin a proudů.[384] Někteří tehdejší aktéři dokonce hovořili o anarchii v dějepisectví.[385]

---

[381] Viz J. PEKAŘ, *Objevy Bretholzovy*, s. 97.

[382] Seznam disertačních dle *Ročenky brněnské university 1964-1968*, Brno 1969, s. 635 – 643 obsahuje pouze dvě práce věnující se dějinám středověkého osídlení. První je práce R. OLBRECHTA obhájená 27. 5. 1933 pod názvem: *Postup zalidňování Opavska a stanovení národnostních poměrů pro rok 1318.* Druhá pak práce A. Turka, *Charvátská kolonizace na Moravě* obhájená 1. 4. 1936.

[383] J. BOUBÍN, *Rudolf Urbánek, historik husitského a poděbradského věku,* in: Historici na brněnské univerzitě. Devět portrétů, Brno 2008, s. 89.

[384] Lze zde zmínit např. vznik marxisticky orientované *Historické skupiny* v roce 1937.

[385] A. KOSTLÁN, *Struktura vědecké organizace,* s. 32.

V souvislosti s eskalací národnostního napětí v meziválečném Československu se pak česká historiografie musela více zaměřit na tradiční německé interpretace českých dějin a s nimi spojené argumentační strategie a metodologické principy. Do zorného úhlu českého dějepisectví se tak dostala i „německá kolonizace“, která byla klíčovým tématem jeho sudetoněmeckého protějšku.[386]

V této souvislosti lze zmínit především *Dvě knihy Josefa Šusty.*[387] V roce 1918 byl již Josef Šusta respektovaným historikem a jeho dílo bylo široce oceňováno. Nová republika mu umožnila politickou i diplomatickou kariéru. Šusta se však pevnějším závazkům v politické sféře bránil a upřednostňoval působení v učitelské sféře (výchova úředníků zahraniční služby). Výjimku tvoří asi roční účast v úřednickém kabinetu Jana Černého, kde zastával funkci ministra školství a národní osvěty. Ani v následujících letech Šusta nezanevřel na veřejný prostor a zájem. Býval účastníkem pátečních debat u Karla Čapka a postupem času se stal nejvýznamnějším reprezentantem české historické vědy v zahraničí, účastníkem mezinárodních kongresů a členem řady renomovaných vědeckých a odborných společnosti. Navzdory tomu se Šusta i nadále věnoval badatelské práci a jeho osobnost do značné míry určovala podobu české historiografie třicátých a první poloviny čtyřicátých let.[388] Josef Šusta[389] spatřoval v kolonizaci a v celém 13. století jakousi opožděnou *modernizaci* společnosti, která od 10. století vstřebávala progresivní prvky z evropského Západu. Podstata této modernizace měla spočívat především v rozšíření tržního a peněžního hospodářství, exploataci stříbrných dolů, důsledném využití ražené mince a s tím spojené podnikatelské aktivitě německého patriciátu. Tyto faktory měly iniciovat vzestup státu za posledních přemyslovských králů. Josef Šusta tak jako jeden z prvních důsledně otřásl filozoficko-historickou koncepcí Františka Palackého. Tyto tendence lze vystopovat již v jeho

[386] K vzájemné interakci obou historiografií srovnej zejména D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja*; dále např. J. KLÁPŠTĚ, *K některým problémům středověké kolonizace*, Studia Mediaevalia Pragensia 1, 1988, s. 93–111; J. ŽEMLIČKA, *Markomané, Němci a středověká kolonizace. (K historiografi i jednoho problému české medievistiky)*, ČČH 97/2, 1999, s. 235–272.

[387] J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první: Století posledních Přemyslovů. Kniha druhá: Počárky Lucemburské 1308 – 1320*, Praha 1919.

[388] Politické postoje Josefa Šusty k problematice česko-německých vztahů obecně lze sledovat například jeho stati: J. ŠUSTA, *Sebeurčení Němců u nás*, České slovo, 14. 9. 1938, s. 2. (nepodepsán, podle J. Klika autor Josef Šusta). K jeho výkladu českých dejin vrcholného středověku pak srovnej: J. ŠUSTA, *Král cizinec*, České dějiny II/2, Praha 1939. K Šustově osobnosti viz pouze výběrově: Z. BENEŠ, *Josef Šusta*, přednáška na slavnostním večeru v Národním museu při 120. výročí narození prof. Šusty, 1994 (srovnej předmluvu k J. Šusta, Jindřich z Rožmberka); TÝŽ, *Šest zastavení nad stránkami Milníků dějin Josefa Šusty*. In: J. Šusta, Úvahy o všeobecných dějinách, Praha 1999, s. 317 –328. Aktuální souhrn aktuálního stavu bádíání o Josefu Šustovi Viz M. FORMÁNEK, *Josef Šusta – president České akademie věd a umění (1939–1945)*. Nevydaná disertační práce (školitel Zdeněk Beneš). Disertační tese dostupné na https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/52930/140028594.pdf?sequence=5&isAllowed=y [cit. 15. 11. 2020]. Zde i seznam dalších pramenů a literury k dílu Josefa Šusty a jeho historické reflexi.

[389] J. ŠUSTA, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300-1308*, Praha 1917; TÝŽ, *České dějiny* II. 1. *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935. JOSEF ŠUSTA (1874 – 1945) Jeden z předních českých historiků a vůdčích vědeckých autorit třicátých let. Velký syntetik s nesmírným literárním talentem.

předválečných studiích o přemyslovské době, zcela konkrétní realizace se jim pak dostalo v jeho knize o posledních Přemyslovcích. V ní odmítá Palackého chápání německé kolonizace jako počátek katastrofy českého národa, naopak tuto skutečnost vyzdvihuje jako pozitivum především v otázce zakládání měst a přílivu finančního kapitálu. Jako historik specializující se na hospodářské a sociální dějiny pak přesvědčivě doložil, že feudální řád není import z německé oblasti. Odklání se tak od nazírání problematiky středověké „kolonizace" čistě nacionální optikou a zdůrazňuje „modernizační" charakter tehdejších změn.

Šusta se v první řadě vymezuje vůči „romantickému" pojetí Františka Palackého, který viděl v nástupu „německých řádů feudálních" konec „prvotní slovanské demokracie": „*Palacký posuzoval dobu posledních Pemyslovů vůbec se zřejmým příměskem trpkosti. A ta byla zavíněna nejen žalem nad tehdejším vzrůstem německého živlu v Čechách, nýbrž také domnnkou, že v13. Věku i obecná svoboda lidu našeho utrpěla osudnou pohromu. Palacký uznával sice, že vznik měst a skvělých hradů veškeren život v zemi zbohatl, věřil však, že zároveň podle cizích vzorů původní demokratický 'ústroj našeho národa ustoupil tuhému kastovnictví ,,feudálnímu", které vedlo znenáhla ale jistě k úplné porobě lidu venkovského, dotud svobodného. Vlivem germánské panovanosti pohynula prý tehdy v Čechách vrozená laskavá povaha slovanských řádů a veškeré další zlo i osudné sklony našich dějin měly v tomto převratu svůj kořen… Odborné badání otáslo ovšem již nejedním základním kamenem tohoto názoru. Nevěříme v idyllu původního mírumilovného a rabů neznajícího Slovanstva tak pevně, jako v ni věřila generace vyrostlá za červánků liberalismu, kdy v pravěku vůbec spatován zlatý věk demokratické rovnosti lidstva, ještě nezkaženého šlechtickými předsudky a výsadami.*"[390]

Následně exponuje povahu „velké středověké změny", kterou demostruje především na klůčení pohraničního lesa, vzniku měst, proměně stavební kultury a přílivu cizinců nesoucích odlišné právní a kulturní zvyklosti: „*Jak podstatně jinými se nám jeví oproti tomuto stavu hospodáské a společenské poměry na sklonku13.věku, v době Václava II.! Hvozdy uvnitř země zřídly neobyčejně rychle a hotová horečka kolonisančí rozhlodává na všech stranách široký pás lesa pomezního, kterým bylo před tím obchodníkům putovati na mnohých místech plných osm dní a někdy i více. Místo malých osad rolnických, přelétavých ždárů a táborů brtnických vznikají všude veliké vsi s pravidelnými lány; zemědělská výroba země jimi vzrostla neobyčejně rychle, ale současně se po všech koutech jejích budují nová stediska družného života, města, většinou ještě neveliká, často zemědělským rázem svým ode vsí nevalně odlišená, ale přece zvlášt důležitá jako ohniska ruchu řemeslného a obchodního, na nový základ postaveného v a novým právem městským lépe chráněného. Vedle nich rychle zakrňují hlučná kdysi hradiska provinciální, pokud nebyla sama v města přetvořena. Města, někdy již pevně hrazená a s rostoucím počtem domů kamenných, jsou vskutku projevem pokročilejší dělby práce národní, a jim po boku vyrůstají na skalách tvrdé hrady jakožto symbol odstupu nejvyšší, vládnoucí třídy od ostatní společnosti národní. Jest zjevné, že starší kultura, dřevěná a takřka z lůna domácích hvozdů vyrostlá, se rychle mění působivjšími zášlehy vzdělanosti,*

[390] J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první: Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*, Praha 1919, s. 5.

postupující od teplého, bezlesého jihu do severních oblastí s novým evangeliem kamenného a zděného přepychu. A současně se ovšem i původní čistě slovanský ráz země nápadně zpestřuje prudkým přílivem cizích hostí, nové nároky s sebou přinášejících.“[391]

Tato změna však v Šustově pojetí nese i četná negativa, spočívající především v mocenských aspiracích německého patriciátu, která v konkurenci s domácí šlechtickou obcí neváhá využít svých ekonomických možností k uzurpaci stále většího podílu na politické moci: „*Zem na počátku13.věku ještě veskrze slovanská stala se v průběhu jediného století zemí dvoujazyčnou a němečtí „hosté" prozrazovali nepokrytě, že sem nepřišli jen pracovati, nýbrž že chtějí vládnouti a užíti všestraně své hospodářské větší síly. Nikdy snad nebylo nebezpečí věci národní vskutku tak veliké jako tehdy, kdy mocná zbraň, kterou dává bohatství, u nás tkvěla především v rukou německých klášterů a německých měst. Zejména přední rody patricijské v městech se netajily svou rozpínavou ctižádostí, kupujíce rozsáhle zboží i hrady panské, uvádjíce svým úvěrem v závislost šlechtu i dvůr domáhajíce se zřejmě vůdčí úlohy v řádu zemském… Vydatného odporu proti tomuto převratu nebylo se pak nikterak možno nadíti od moci královské, neb panovníci čeští viděli právě v rozkvétajících městech a bohatých klášterech nejbezpečnější oporu; řídili se až přespíliš známou průpovědí uherského krále Štěpána, že prý „království, kde vládne jediná řeč a jediný mrav, jest slabé a křehké.“*[392]

Celkově je však akcentován moderzinační ráz této „středověké reformace“, která zvýšenou měrou zapojila české země do celku evropských kulturních, hospodářských a politických struktur: „*Již v době knížecí nechyběl sice styk mezi zeměmi českými a sousední cizinou ani mocných vlivů kulturních, z venčí působících na národní život; ale vlivy ty působily dlouho jen znenáhla a proto se vžívaly jaksi neslyšně do původního slovanského prostředí země. Dokud vyšší společnost laická trvala v denním styku s ostatním lidem, nemohla se zajisté mechanicky připodobniti mravům cizím, které nadto nejčastěji poznávala jen na náhodných válečných taženích za hranice. Teprve když hospodásky převratem velmož ba i vládyka český se stal vskutku obročníkem, otevřel se mu širý svět zcela jinak, než předtím. Návštěva ciziny v míru přestává býti výsadou duchovních; pánové, jako Jan z Michalovic nebo Plichta ze Žerotína, mohou se svobodně, jen úronými penězi svých poddaných jsouce obtíženi, rozjížděti do světa za koleckým dobrodružstvím. Se zřejmou žíznivostí zmocuje se teprve tehdy vyšší spolenost česká zjemnělých potřeb a zvyků západního rytístva a neassimiluje je již zvolna, nýbrž prostě přijímá s cizí řečí i cizí kroj, erby, hesla i jména, jen aby setřásla co nejrychleji stopy dosavadního starosvětského ovzduší. Byl to sice zjev jen dočasný, ale přesto značného dosahu a stejně významný, jako rychlá změna, kterou současně prožívaly vesnice naše, rovněž cizími německými rády dotčené.“*[393]

Probíhající změny jsou pak chápány v širokém evropském kontextu: „*Vlna německého vystěhovalectva beroucí se z původní oblasti národní k východu, byla ovšem zjev, jehož*

[391] J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první: Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*, Praha 1919, s. 19.

[392] J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin, Počárky Lucemburské 1308 – 1320*, Praha 1919, s. 8.

[393] J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin, Počárky Lucemburské 1308 – 1320*, Praha 1919, s. 39

působení lze postihovati téměř všude na široké frontě, sáhající od moře baltského až do Sedmihrad, a právem anonymní horlivec český v14. století připomíná, že Němci jsou jediný národ, který se neobmezuje na svou vlast, nýbrž ke všem sousedům proniká v menších nebo větších skupinách.“[394]

Vyvrcholením českého předválečného výzkumu středověké kolonizace se stalo historické dílo Josefa V. Šimáka.[395] Ve své práci vycházel z topografické metody.[396] Poté co nastínil technickou stránku kolonizace, postupoval od západu českých zemí na východ. Jeho dílo se tak proměnilo v podrobný obraz českého historického místopisu od konce doby knížecí až po dobu husitskou. V obecném hodnocení kolonizačního procesu pak zdůrazňuje jihoevropský kontext, spontánní charakter a společenské dopady: „*Co se nazývá obyčejně velikou kolonisací německou a se jeví ve zpětném průmětném pohleduj akojednotný, velkolepý, soustavně promyšlený podnik, jest ve skutečnosti nepřehledná spleť drobných dějů, vznikajících z kolika přímo různých podnětů a příčin; probíhá pak většinou pod hladinou veřejného dění, málokdy patrně, i nelze jí namnoze postihnouti, až v posledních výsledcích, ba někde možná se i jich pouze dohadovati a domýšleti. Děje se v časovém rozpětí více nežli dvou set let, v plošné rozloze celého našeho někdejšího státu, ale i v souvislosti s podobnými jevy ve všem sousedství, na půlnoc, na poledne i na východ. Nevíme, kdy se počíná, utajeno trvá, kdy se končí. Přichází k nám přes Německo a s německým lidem, v německém rouše. Ale tito nositelé si opět jen přizpůsobili starší základy románské. Společno jest těmto rozmanitým dějům pouze několik rysů. Cíl -užitek hmotný oběma stranám; té, která přivolává nové příchozí, i té, která jest volána. Jinozemci tito věru nepřicházeli do zemí slovanských s ideální myšlenkou, aby sem přinášeli světlo, poznání, ušlechtilý mrav, nýbrž jen a jen za svým vlastním prospěchem; doma třeba strádali živelními pohromami (např. záplavami na pobřeží Severního nioře), násilnostmi mocných, nejistou bezpečností, přelidněním, a tedy nedostatkem půdy pro mladší syny rodin selských, byli nuceni se odříkati; vystěhováním ničeho neztratili, anobrž získali. Příchod pak těchto nových živlů způsobil pronikavé změny v složení Ceského státu: hospodářské, třídní, politické a též národnostní, jakkoli vědomě nezamýšlené.“*[397]

„Na štěstí zbýval ještě jediný zdroj obrody, dosud méně všímaný, ale nyní neocenitelný, protože neobyčejně vydatný, ohromné lesy státní, zejména pomezníhvozd. Dosud nenesl valného užitku, krom kratochvíle lovecké; nepřímá výhoda, pro kterou druhdy býval šetřen a zachováván, obrana země jeho nepřístupností, již dávno pozbyla významu pokrokem válečnictví, a také jí již od některého času nebylo dbáno. Ta spousta širých lesů mohla nyní přinésti komoře knížecí skvělé nové důchody, byla-li obrácena v ornou žírnou půdu; ještě se netuší, že obsahuje i poklady rudné. Byl již dán vzor z ciziny, jejž poslední knížata mohli znáti z vlastní zkušenosti, jak je výnosno pokročilejší zemědělství, a co znamená pro korunu, má-li v zemi i průmysl, i obchod, i hornictví. Vlastně toho všeho už i byly tu počátky na velkostatcích

[394] J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin, Počárky Lucemburské 1308 – 1320*, Praha 1919, s. 47.

[395] K Šimákově osobnosti a dílu viz H. KÁBOVÁ, *Josef Vítěslav Šimák, Jeho život a dílo se zvláštním zřetele k historické vlastivědě*, Praha 2013.

[396] J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých,* in: České dějiny I/5 (ed. V. Novotný), Praha 1938.

[397] J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých,* s. 503.

klášterních; bylo jen třeba je mocně znásobiti a k dobru státu zvládnouti, aby vydaly žádoucí úspěchy. Tyto slibné vzory vyplniti a provésti vlastními silami, domácím lidem slovanským, nebylo možné. Pohříchu P.ohromy, jež byly oslabily korunu, ublížily těžce i jeJím poddaným, ani se, nemajíce ochrany knížecí, dostali davem v nesvobodu, v porobu panskou. Z ní je vyprostiti kníže síly neměl. -Nezbývalo tedy, nežli povolávati do své země svobodný lid odjinud. Se všemi důsledky. Zajistiti přišlým pracovníkům veškery výhody, kterých žádali, tedy nejdříve je přijímati nikoli jako cizí hosty, nýbrž jako plnoprávné občany, které uvítá zde skutečný nový domov, ba lepší, aby neželeli vlasti původní. Ponecháno tedy přistěhovalcům plné jejich domácí právo v celém rozsahu. V skutku spíše dávána jim všude i přednost před živlem českým, aniž si byla koruna vědoma, co bude z toho následovati. Neboť od půle XII. století kultura rytířská, vzešlá sice z Provence a z Francie, ale přicházející k nám prostředím říše Německé, opanovala dvůr; kněžny české té doby byly většinou Němky, děti jejich vychovávány jimi, podobně bylo u šlechty; i duchovenstvo (ač třída spíše latinská) v značné míře bylo z ciziny. Vnější lesk, jemná krása a poesie rytířská ·uspávaly svůdně národní cit, ještě nerozvitý -propast mezi pány a jádrem národa, poddanými "chlapy", byla ještě příliš veliká - a otvíraly tak cestu samovolné germanisaci země dosud čistě slovanské.
Příchodem a trvalým usazením německého obyvatelstva se tyto účinky arci mocně stupňovaly. Než netřeba naříkati ani žalovati. Nebylo tehdy možná jináč, bylo nezbytno se nevyhýbati nebezpečenství menšímu, aby se předešlo zlo horší, zkáza všeho státu. Podobně jako před 300 lety nezbývalo našim knížatům, nežli se narychlo přikloniti k silnějšímu Západu a opustiti teplé, utěšené, ale ještě příliš slabé počátky osvěty východní.

Na štěstí kořeny naší národní svéráznosti byly silnější a také, pravda, okolnosti příznivější nežli jinde, takže z tohoto nového soužití dvou různých živlů plemenných· v jednom státě vzešlo opravdu víc užitku nežli ublížení. A tak se otvírají země české již nikoli místy a soukromě, ale v celku, vědomě a z podnětu samé koruny, dokořán všem těmto řádům západním, jež se dostávají k nám s různých stran i cest a splývají časem všecky pospolu. Ani potom není v jejich velikém příboji jednotné soustavy a postupu, nýbrž (jako ve středním věku všude lze znamenati) pestrá rozmanitost, nahodilost a zvláštnosti, jež se jen na venek hlásí ke společnému vývoji. Pohříchu ani pramenů ani pomůcek neni s dostatek, aby bylo lze vyložiti celek i části v plné vnitřní souvislosti s rozvojem příběhů zemských, v příčinném i časovém přivtělení k místním poměrům. Možno na ten čas pouze vytknouti něco obecných rysů a jen se spokojiti místopisným zachycením krajinných výsledků.“[398]

Šimák v rámci své topografické metody zahajuje svůj výklad líčením poměrů na historickém Chebsku, které označuje za oblast, z nichž vzešla kolonizační aktivita směřující do českých zemí. S ohledem na bezprostřední geografickou blízkost směřovala tato aktivita primárně do sousedního Loketska, které tak v rámci výkladu bezprostředně navazuje. V této souvislosti je zmíněno jeho správní předchůdce v podobě sedlecké kastelánie, která se v letech 1182 – 1193

[398] J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých,* s. 511 – 513.

dostala pod přímou vládu dynastie Štaufů, respektive byla připojena k souboru jejích držav na středovýchodním pomezí říše s centrem v chebské falci.[399]

„Jakkoliv Chebsko[400] před r. 1265 nenáleželo k Čechám (arci o dobách nejstarších není zpráv), možno říci, že z něho se počíná naše kolonisace. Ovšem z Chebska starého, původního, jak ser. 1322 dostalo trvalou zástavou od říše ke koruně České. Jemu na s. z. bylo přirozenou mezí horstvo, řečené nyní Waldstein-Gebirge, na rozvodí Ohře a pramenů Sály, pokračování k pramenům Halštrovu, východní čára dnešního výběžku ašského až po zdroj Svaty (Fleissen) , po její vodě ke vtoku v Ohři, na jihozápad lesy směrem na témě Dyleně, a po dnešních hranicích po rozvodí Mže a Lesní Náby; od zdroje Lesní Náby k severozápadu klikatou křivkou (odlišující území hradů Flossu a Parksteinu ve Fald, také již r. 1212 zastavených k Čechám), po rozvodí Křivé Náby (Crumbanaba r. 1061) a přítoků Ohře až za Sněžník (1053 m) ve Smrčinách, pod nímž vytryskuje zdroj Mohanu. Chladná pahorkatina Smrčin, prům. 6oo m nad m., rozdělená na dél údolím Ohře, jež se k východu šíří v rozlehlou pánev, na půlnoc rašelinnou, přesahující až do Čech do někdejího kraje Sedleckého pod vysočinu Karlovarskou a vrchy Halštrovské…Chebsko na celém svém východě, od hor Halštrovských až po Dyleň, obloukem bylo objato krajem Loketským, někdejším Sedleckem. Toto Sedlecko, připomínané k X. stoletfl) sotva bylo územím kmenovým, nýbrž jen asi příslušenstvím ke· hradu Sedlci. Jeho zeměpisné poměry v době knížecí se docela podobají kladským: úzký dlouhý řetěz osad, provázející cestu, která spojuje Chebsko a Žatecko); od ní se málo odchylují dílem k Ohři, kde cesta vodu opouští, dílem na sz. od hradu Sedlce, kde lze tušiti druhou obchodní dráhu, procházející průsmykem kraslickým. Všecka půda ostatní, dobré země, jsou samými lesy, zejména na drsných vysočinách Karlovarské a Doupovské.“[401]

Hlavním cílem, který si pozitivistická historiografie vymezila, bylo nejen překonat romantické stádium českého dějepisectví a provést kritickou revizi díla Františka Palackého, ale i rozvinutou jeho vybrané podněty. Gollovi se povedlo vytvořit ze svých žáků řadu významných historiků, ať už jejich souhrn nazýváme školou, okruhem či generací. Prověřování a korigování Palackého výkladů, zatížených hlavně v partiích 7. – 13. století vírou v *Rukopisy* a romantickými iluzemi, pokračovalo pomalu a jen zvolna se formovaly

[399] K tomu pouze výběrově: J. KEJŘ, *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké*, in: Sborník k 70. Narozeninám V. Vaněčka, Praha 1975. F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997. V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: Západočeský historický sborník 8, Plzeň 2003. J. KONŮPEK, *Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*, FF UK Praha, 2009. M. BĚLOHLÁVEK, *Sedlecko v 10. -13. století a německý vliv v regionu*, KTF UK Praha 2019.

[400] K starším dějinám Chebska zmiňuje Šimák následující literaturu: H. Gradl, *Die Privilegien der Stadt Eger (Eger, I878)*, *Die Chroniken der Stadt Eger* (Prag I888), *Monumenta Egrana I.* (Eger, I 886), *Das Egerland* (Eger, I 886), *Die Ortsnamen am Fichtelgebirge und in dessen Vorlanden* (Archiv fiir Geschichte und Alertumskunde von Ober-Franken. Bd. XVIII; Zvl. otisk. Eger, I8gi-2; Geschichte des Egerlandes (Prag, I893·); dále *Zur altesten Geschichte der Regio Egere* (Mitteilungen des Vereines fiir Geschichte der Deutschen in Bohmen (MVGD), XXIV. J. Čelakovský, články Cheb, Chebsko v Ottově Slovníku naučném (s odkazy na další literaturu). Viz J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých,* s. 539, pozn. č. 1.

[401] J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých,* s. 539, 544.

kontury nových poznatků. Mýtus staroslovanské demokracie padl a Gollovým žákům se se naopak ukázal význam vrcholně středověké kolonizace, která v jejich pojetí znamenala zásadní hospodářský, právní, sociální a kulturní zvrat v českém vývoji.[402]

V určitém ohledu je však nutné na tomto poli konstatovat jisté metodologické zaostávání českého dějepisectví za jeho formujícím se sudetoněmeckým protějškem. Německá historiografie byla po prohrané válce a vzniku Československa mobilizována vyhroceným národnostním antagonismem k intenzivnímu národnostnímu bádání, které se vyznačovalo interdisciplinaritou a sílící ideologizací. Česká historiografie však byla s ohledem na momentální saturování českých politických aspirací do značné míry jinak tematicky orientována a pohlížela s určitou skepsí k výsledkům filologie, etnografie, geografie, demografie, sociologie a archeologie.[403] Všechny výše popsané jevy doprovázející nástup pozitivistické historiografie tj. generační výměna, obohacení pozitivistického dějepisectví o nové přístupy, institucionální rozšiřování oboru atd., však byly následně přerušeny událostmi politické destabilizace a začátkem druhé světové války, která znamenal existenční ohrožení celého národního společenství, které stavělo před národní dějepisectví nové výzvy.

3.2.3 Revizionismus

Zásadní proměny společensko-politického kontextu spojené s válečnými událostmi vedly i ke změnám v přístupu k historickému bádání. Tento „revizionismus“ v zásadě reaguje na dva klíčové momenty: konec první Československé republiky a konec druhé světové války. Reakce na tyto momenty byla v obou případech radikální, byť ve svých závěrech opačná. V prvním případě je tu snaha o zásadní přehodnocení „Palackého koncepce českých dějin“ spočívající nejen v navázání na vybrané proudy české pozitivistické historiografie (obecně katolicko-konzervativní proud, jmenovitě pak Pekař a Šusta), ale i vybraná díla sudeto-německého dějepisectví (Zycha, Lippert). V případě druhém je to naopak kritická reakce na tuto změnu, spočívající v programovém navázaní na Palackého, jehož základní koncepční linie byla dále rozvinuta ve smyslu marxistické historiografie (Nejedlý).

Šimákovu historickou vlastivědu lze do jisté míry vnímat jako dobový protějšek k německým konceptům národních dějin (*Volskgeschichte*), výzkumu národa (*Volksforschung*) a mezioborově pojímanému národopisu (*Volkskunde*). Metodologických a argumentačních kvalit svého sudetoněmeckého protějšku však nedosáhla. Na české straně bylo takto orientované bádání méně frekventované a více individualizované. Ač to lze vysvětlit mnoha způsoby, za rozhodující lze považovat skutečnost, že českoslovenští historici jako příslušníci státotvorného národa neviděli hlubší důvody pro výzkum dějin středověkého osídlení. To se však změnilo koncem třicátých let, kdy vrcholila německá historizující propaganda. Němci v době mnichovské konference při stanovení nové hranice využili mimo jiné jednu

[402] Viz P. ČORNEJ, *Historici, historiografie a dějepis,* Praha 2016, s. 153.

[403] Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 155.

z Gierachových prací.[404] V české odborné veřejnosti se ozvaly kritické hlasy do vlastních řad, když bylo za osudovou chybu prohlášeno dosavadní zanedbávání výzkumu etnických hranic, toponym, antroponym a dějin osídlení, čímž měla být česká a slovenská společnost připravena o významnou zbraň, kterou naopak naplno využili Němci a Maďaři. Souběžně s těmito kritikami byly učiněny pokusy o rozběhnutí dosud zanedbávaného bádání.[405]

Na politickou realitu však revidovaný výzkum nestihl mít žádný dopad. V důsledku Mnichovské dohody a první vídeňské arbitráže došlo k odtržení československého pohraničí a zániku první republiky. Efemerní trvání druhé republiky,[406] která byla záhy nahrazena přímou německou okupací, [407] pak bylo z hlediska rozvoje historického bádání příliš krátkým úsekem, než aby bylo možno tuto etapu sledovat jako samostanou vývojou lini. Do značné míry tak splývá s obdobím protektorátu, kdy česká historická věda stanula před zásadními překážkami v podobě sílící cenzury, uzavření řady badatelských institucí, perzekuce a zastavení většiny odborných časopisů. Příznačný je pozvolný nárust totalitárních tendencí. Od autoritářského režimu k přímé okupační správě odvěkého „národního" nepřítele. Právě v této situaci přišel čas dosud podceňované historické vlastivědy, která se mohla díky svému regionálnímu východisku dobrat původu etnických změn vybraných regionů.[408] Zároveň se v době vrcholící národní krize otevřela možnost spontánního působení řady amatérských, nicméně publikačně plodných badatelů,[409] což do určité míry pomáhalo obejít překážky kladené provozu české historické vědy. Ty pramenily z radikální proměny politické situace. Politický režim i samotný rozsah státu prošel proměnou, která neměla v české historii srovnatelnou analogii.

---

[404] I. HAAR, *Erich Gierach*, in: Handbuch der völkischen Wissenscha_ en. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Sti_ ungen, Ingo Haar – Michael Fahlbusch – Matthias Berg (eds.), München 2008, s. 197. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 158, pozn. č. 68.

[405] F. ROUBÍK, *Padesát let české vlastivědy*, Časopis Společnosti přátel starožitností 48/1, 1940, s. 9–12; J. V. ŠIMÁK, *Poslání vlastivědného sborníku „Krkonoše"* [1938], in: H. KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák*, s. 549–550; V. VOJTÍŠEK, *Na československé půdě Němci jsou hosté. I.*, Národní listy 78/121, 3. 5. 1938, s. 1; TÝŽ, *O německých osobních jménech mezi Čechy*, Národní listy 78/258, 20. 9. 1938, s. 1; F. KVAPIL, *Věda, propaganda a zahraniční politika*, Cesta. Revue pro kulturu a politiku 1, 1938, s. 145; F. BOKES, *Pramene k výskumu slovenského etnika*, Slovák 25/295, 1943, Vánoce 1943, s. 6–7; Ladislav ČULEN, *Naša história a skutočnosť. (Jako vyzerajú naše archívy a čo robiť?)*, Slovák 22/121, 25. 5. 1940, s. 7; Konstantin ČULEN, *Umýva murína*, Slovák 23/181, 8. 8. 1941, s. 1. Lze však předpokládat, že i kdyby česká a slovenská strana byly sebelépe odborně připraveny, tak by jejich argumentům nebylo popřáno příliš sluchu, neboť jednání v Mnichově a Vídni byla jednoznačně vedena z pozice síly, a to ve směru naplnění územních požadavků agresorů. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 158, pozn. č. 69.

[406] K období tzv. druhé republiky srovnej např. J. KUKLÍK - J. GEBHART, *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl 2004.

[407] Srovnej např. D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, Praha 2000.

[408] Obecněji k takovému pojetí historické vlastivědy u V. K. Jacunského P. HOLÁT, *František Roubík*, s. 347, pozn. 54; k vlastivědnému boomu v letech okupace srov. Josef KLIK, *Dvacet pět let české historické vlastivědy*, in: Acta regionalia. Sborník vlastivědných prací Společnosti přátel starožitností, Praha 1965, s. 13–15. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 159, pozn. č. 70.

[409] Viz *Bibliografie české historie za léta 1937–1941*, Stanislava Jonášová (ed.), Praha 1951, s. 94–195.

Historiografie jako nezbytný zdroj českého národního smýšlení byla nucena reagovat na nově vzniklou situaci re-konstrukcí českého historického narativu. V době okupace se pak musela vyrovnat s cílenou perzekucí ze strany okupační moci. Řada předních dějepisců byla internována v koncentračních táborech či popravena. Zmínit lze například historika a prvorepublikového minstra zahraniční Kamila Kroftu, který umírá v roce 1945 na následky věznění v terezínské Malé pevnosti.[410] Uzavření českých vysokých škol a omezení či zrušení většiny badatelských ústavů znamenalo přerušení dosavadní kontinuity historického bádání. Šustovo dílo připravované v letech 1936 – 1942 „*Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*" nebylo dokončeno. Český intelektuální svět se vesměs odmlčel nebo stáhl do ústraní. Potlačení oficiálních struktur českého dějepisectví však bylo doprovázeno výše zmíněným rozmachem laického vlastivědného zájmu. Ten proběhl do značné míry spontánně a bez impulsů z odborných kruhů. Lze jej vnímat jako výraz českého národně obranného historismu, který byl reakcí na zásadní ohrožení národní identity.[411] Tento obranný mechanismus a konfrontace s revidovaným obrazem českých dějin, inspirovaným německým vzorem, měl dopad i v metodické rovině výzkumu. Podle Zdeňka Kalisty německý pokus ovládnout české země vedl na české straně k silnému přimknutí se k půdě, a to i v duchovně-psychologickém smyslu, když dějiny jednotlivých sídelních útvarů dokazovaly, jak hlubokými kořeny vrostl český národ do své země.[412]

Vlastivědné bádání pak mohlo mít i v politicky vyhrocené době i zcela pragmatické dopady v podobě snesení důkazů proti potenciálním pokusům o germanizaci, resp. snaze okupantů považovat místní obyvatele za Němce a vyžadovat od nich aktivní proněmeckou službu (například v armádě).[413] Profesionální historici své amatérské kolegy pak v programových statích přímo nabádali ke zkoumání národnostního vývoje obcí a krajů. Zejména Roubíkova *Příručka vlastivědné práce* (1941) měla napomoci zvýšení vědecké úrovně jejich výzkumů.[414]

---

[410] K životním osudům Kamila Krofty viz V. V. ŠTECH, *V zamlženém zrcadle*. Praha 1969, str. 179.

[411] Tento trend lze demonstrovat i na dobovém rozvoji rodopisného zájmu, srov. např. vd [pravděpodobně Václav DAVÍDEK], *Rodopis populární*, Časopis Rodopisné společnosti 11, 1939, s. 117; k dobovému historismu Jan TESAŘ, *Vlast, národ a dějiny v českém myšlení na počátku okupace (torzo z roku 1967)*, in: Traktát o „záchraně národa". Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace, Jan Tesař (ed.), Praha 2006, s. 69–287, zejm. s. 232–287. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 159, pozn. č. 72. Konkrétní příklad takovéto studie lze nalézt i v rodinné historii autora. Viz J. KONŮPEK, *Předkové Jana Konůpka*, Praha 1943. V rámci vylíčení historie jedné rodové linie je zde primárně akcentováno sepětí s českou zemí (respektive půdou „rodného" kraje) a výslovně zdůrazněn ne-německý původ rodového jména.

[412] LA PNP, f. Zdeněk Kalista, k. 78, text *Česká historiografie 1939–1945*, fol. 125–126. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 159, pozn. č. 73.

[413] Viz (pravděpodobně) V. HOLCMAN, *Jak vlastivěda chránila za okupace českost slovácké obce Skoronic*, Vlastivědný věstník moravský 1/2–3, 1946, s. 172–173. Důkazy o pozdějším počeštění původně německé obce byly vydány ve strojopisném (a de facto samizdatově pojatém) sborníku: *Vlastivědný sborník obce Skoronic. Svazek I. Dějiny obce Skoronic*, Vojtěch Holcman (ed.), Skoronice 1941. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 159, pozn. č. 74.

[414] F. ROUBÍK, *Příručka vlastivědné práce*, Praha2 1947, s. 99–103, 104–106, 117, 134. Tématicky podobně zaměřená práce však vyšla již dříve (nicméně rovněž v obdobé národnostě vypjatém). Viz D. STRÁNSKÁ,

Podobně Václav Davídek zorganizoval roku 1940 celoprotektorátní sběr toponym, které měla být podkladem šířeji pojatých dějin osídlení. Celá akce ovšem na konci války ustrnula na mrtvém bodě.[415]

V rámci oficiálně podporovaného proudu prorežimní historiografie se ke slovu dostaly rovněž spíše drobné studie propagandistického charakteru, které se snažily o dementování „českého dějinného mýtu" vycházejícího z koncepcí Palackého a Masaryka. Za všechny lze jmenovat například knihu „Český mýthus. Co nám daly dějiny" z roku 1943 od Emanuela Vajtauera.[416] či „Děje a bludy" od Emanuela Moravce.[417] Tyto publikace vesměs vycházely se staršího sudetoněmeckého pojetí dějin. Mimo jiné byly oživovány teorie o autochtonním původu německojazyčného obyvatelstva, které měly přinejmenším zpochybnit čistě slovanský charakter raně středověkého českého státu. Využívány však byly i seriózní historické práce meziválečných historiků (Pekař, Šusta, Šimák) vesměs katolicko-konzervativního proudu.

Ve výkladu středověké kolonizace byly zdůrazňovány „modernizační" prvky a celkový blahodárný vliv na české země či obecně prostor střední Evropy. Veškeré poznatky nového bádání pak byly interpretovány v závislosti na politické objednávce okupační moci.[418]

Tyto tendence jsou velmi dobře patrné právě na výše zmíněné práci Emanuela Vajtauera *Český mythus*.[419] Ačkoliv se jedná o práci publicisty a nikoliv profesionálního dějepisce, nelze

---

Příručka lidopisného pracovníka, Praha 1936. Dodávám, že F. Roubík snil o vybudování centrálního vlastivědného ústavu (mj. podle vzoru Sudetoněmeckého ústavu pro výzkum země a národa), kde by byly národnostní výzkumy koncentrovány. K jeho vybudování však nedošlo ani po válce; srov. F. ROUBÍK, *Padesát let*, s. 27–28. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 160, pozn. č. 75.

[415] V. DAVÍDEK, *Soupis místních jmen a pomístních názvů*, Kronikářský list 17, 1940, s. 1–4; TÝŽ, *Soupis pomístních názvů. (První předběžná zpráva)*, Věstník České akademie zemědělské 16, 1940, s. 592–593; srov. také Národní archiv (dále jen NA), fond Davídek Václav, karton 1, Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdem cestou svou), rukopis pamětí, s. 83. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 160, pozn. č. 76.

[416] E. VAJTAUER, *Český mýthus. Co nám daly dějiny*, Praha 1943. Reedice Praha 2019.

[417] E. MORAVEC, *Děje a Bludy: O šířce evropské cesty, o zarostlé národní pěšince a nejvíce o této válce*, Praha 1942.

[418] Viz A. KOSTLÁN, *Wiessenschaft in den Bömischen Ländern,* Praha 2004; TÝŽ, *Obecné souvislosti vývoje české vědy v letech 1939-1945,*in: Věda v českých zemích za druhé světové války. Praha, 1998, s. 21-30.

[419] Emanuel Vajtauer (1892- ?) Tento původně krajně levicový žurnalista (člen *Kominterny*, který se osobně setkává s Leninem) studoval na univerzitách v Praze, ve Vídni a v Paříži, procestoval celou Evropu, část Afriky a působil v krajanském tisku v USA. Odkud byl pro svou politickou činnost vyhoštěn. Překládal literární díla světových autorů zejména z angličtiny a z ruštiny. Za druhé republiky a především za protektorátu pak patřil k prominentním tzv. aktivistickým novinářům, prosazujícím aktivní spolupráci s Němci. Z těchto pozic pak napadali i protektorátní vládu. Účastník tzv. „chlebíčkové aféry", kdy na setkání s předsedou vlády Eliášem byla tato žurnalistická klika otrávena bilogicky infikovaným pohoštění. Jeden z důvodů zatčení premiéra Eliáše po nástupu Reinharda Heidricha. Vajtauer pokus o otravu přežil. Po válce mizí neznámo kde. Viz K. MALETOVÁ, *Šéfredaktor protektorátní Přítomnosti E. Vajtauer před Národním soudem*. Nevydaná dipolomová Práce. Masarykova Univerzita, Fakulta sociální studií, Brno 2015. Přístupno na https://is.muni.cz/th/v2e9o/DP_Maletova_Kristyna.pdf. (4. 12. 2020).

s ohledem na rozsáhlé vzdělání pisatele a dobový vliv na utváření českého historického vědomí tuto monografii pominout jako pouhé „propagandistické dílko“. Navzdory zjevně účelovému aktivismu ve smyslu otevřené kolaborace s německou okupační správou není možné upřít jeho historickému výkladu jistý subversivní potenciál. Časově efemerní trvání nacistické moci a její faktická neochota spolupracovat s aktivistickou českou inteligencí, kterou využívala pouze pro krátkodobé taktické cíle, nedovoluje tento potenciál objektivně zhodnotit. V mnoha ohledech mu však nelze upřít relevanci. Jedná se o syntetizující práci spíše popularizačního charakteru, která cíleně polemizuje s obecně zažitými stereotypy českého historického povědomí formovaného v době romantické historiografie (Palacký). Dílčím způsobem přitom využívá poznatků a interpretačních schémat soudobé meziválečné československé historiografie, která se pochopitelně metodiky i heuristicky od zakladatelského díla Palackého v mnohém vzdálila (Pekař, Šusta, Šimák). Akcentuje tak především modernizační aspekt kolonizačního projektu a jeho evropský kontext: „*Ve třináctém století není ještě v středoevropských oblastech měst, jako jsou v tu dobu v Itálii, ve Francii a v západním Německu. Když se proud začátkem čtrnáctého století zastaví, v severní evropské prérii jsou rovněž města, české pomezní pralesy jsou vykáceny a močály odvodněny, v údolích hor jsou podél potoků cesty a ladné dědiny; svahy jsou pokryty pruhy obdělané půdy, v zemi vyrostla jako houby po dešti města obehnaná hradbami a k nebi se začínají tu a tam tyčit věže jejich vysokých kamenných nebo cihlových kostelů. Země, jež dosud znala jen stavby dřevěné, staví lidská obydlí z kamene jako na slunném jihu, a hrady které dosud byly obehnány dřevěnými palisádami a které zdolal snadno smolný věnec vržený na ně a na střechy dřevěných obytných domů, strmí vysoko na skalách za pevnými zdmi a dívají se do dálky vzdorně svými věžemi z kamenných kvádrů.*“[420]

Vajtauer rovněž aktivně využívá dobových analogií a středověkou východní kolonizaci srovnává s osidlováním amerického západu: „*Třinácté století má pro střední a východní Evropu tentýž význam jako devatenácté století pro střední a západní Ameriku. Jako ze třinácti pobřežních států amerických vždy znovu a znovu vyrážel proud na západ, druhdy ve velkých kolonách s krytými vozy a s dobytkem, jindy v drobných a nevýznamných hloučcích a v neslyšných potůčcích lidských, tu dobrodružnými trapery a zálesáky, tu zas poklidnými a za novou plodnou půdou se ubírajícími rolníky, občas divokou lavinou zlata chtivých prohledávačů říčních toků a skalních žil, a pak zase inženýrů romantikou nedotčených a kolíčkujících budoucí trať napříč pevninou – právě tak pestrý a časově nestejnoměrný, živelný a mnohotvárný byl proud, který vyšel z mozaiky drobných států německých a směřoval v plné šíři do rovin labských a oderských, za hradbu hor českých a do zemí východně od Alp, proud ovšem nejméně desetkrát slabší nežli proud ve století devatenáctém.*“[421]

Ve svém hodnocení však poukazuje i na zásadní rozdíly mezi těmito dvěma časově vzdálenými evropskými kolonizačními proudy: „*Je tu ovšem zásadní rozdíl mezi liduprázdnými, jen indiánskými kmeny obývanými oblastmi střední a západní Ameriky a mezi*

[420] E. VAJTAUER, *Český mýthus,* s. 135 – 136.

[421] E. VAJTAUER, *Český mýthus,* s. 135.

takovými Čechy a Moravou – abychom mluvili jen o nich – kde vládnou tou dobou králové s pevnou ústřední vládou, opřeni o silné vojenské družiny. Není tu zásadního rozdílu kultury, neboť králové už od staletí udržují velmi vřelý hmotný i duchovní poměr k zemím západním, neliší se rasově, mluví vedle své řeči zemské i řečí říšskou a univerzální řečí křesťanskou, uctívají stejného Boha a jejich země je rovněž jako Západ plná kostelů, majících nezřídka svůj vzor v Porýní nebo v Podunají. Jejich země není trpným objektem kolonisačním. Jsou to králové sami, kteří zvou kolonisty. Právě proto, že se chtějí ve všem vyrovnat Západu, který je jím vzorem, chtějí mít také bohatou základnu života, jaká se mezitím vytvořila na Západě. Chtějí mít nadále zdatné vojáky, dotud vydržované otrockými velkostatky a k nim přidruženými dílnami a zbrojírnami s nesvobodnou prací robotnou; pozorují, že tato dosavadní organisace hospodářská by záhy novým požadavkům nestačila. Západ vytvořil novou techniku zemědělskou a řemeslnou a nový útvar sociální – města. Panovníci si přejí, aby zde stejně jako na Západě vznikla města, aby se tu usadili bohatí měšťané, kteří mohou platit značné daně, a aby se zvýšil stav populace, neboť jen „in multitudine populi sit gloria principis" – sláva knížete se měří počtem jeho lidí."[422]

Vajtauer si všímá i otázek geneze německého jazyka. Kodifikaci jeho jednotné formy přitom klade do souvislosti právě s východní kolonizací: „*Na rozdíl od dřívějších názorů, které soudily, že spisovný německý jazyk vznikl v nějakých dvorských kancelářích usilovnou snahou pilných písařů – první taková řeč se klade na na dvůr Karla IV v Praze – je dnes zjištěno, že je plodem východní městské kolonisace ve třináctém století, kdy se dostaly k sobě různá, téměř sobě nesrozumitelná německá nářečí, která si vytvořila pro nutnost dorozumnění jakýsi německý voläpuk, jenž v době Lutherově vyzrál v řeč spisovnou, všem Němcům společnou.*"[423] Tato hypotéza může mít nesporně jistou relevanci. „Amalgační" schopnost tehdejšího „kosmopolitního" městského prostředí, které bylo jazykově i právě odděleno od svého bezprostředního okolí, zato však týmiž prostředky včleněno do širšího rámce (středo) evropské městské sítě, jistě nelze podceňovat. Stejně tak jsou dostatečně známé vrcholně středověké jazykové poměry střední Evropy.[424] Ostatně kodifikace jednotné němčiny a vznik

[422] E. VAJTAUER, *Český mýthus,* s. 136 – 137.

[423] *Voläpuk* byl mezinárodním pomocným jazykem, který se svého času naučilo několik set tisíc lidí. Jeho autorem byl německý prelát Johann Martin Schleyer (1831 – 1912), který jazyk uveřejnil v roce 1879. V češtině se voläpuku věnoval filolog a polyglot František Vymazal (1841 – 1917). Viz E. VAJTAUER, *Český mýthus,* s. 175 – 176.

[424] V této souvislosti je možné poukázat na tehdejší značnou rozrůzněnost germánských dialektů. Ty byly v této době v prostoru střední Evropy rozděleny na dvě základní větve: severní *dolnoněmčinu* (*Plattendeutsch*) a jižní *hornoněmčinu*. *Dolnoměčina* jako pozdější jazyk *Hanzy* má z jazykového hlediska více společných rysů s *holandštinou*, *vlámštinou*, *fríštinou* či starou angličtinou (*Anglosasštinou*), než z jižní *hornoněmčinou*, která je v této době jazykem *Minnesangu* a v pozdější době se díky Lutherovu překladu bible (paradoxně rozšířeného v severoněmeckém prostředí) stává základem moderrní němčiny (její spisovná forma je však legislativně kodifikována až ve 20. století). Obdobné severo-jižní dělení ostatně platí i ve „francouzském" prostředí (severní *Langue d'oïl* a jižní *lang de Oc*), kdy jižní *okcitánsko-provensálská* větev má blíže k dneší *katalánštině* než k moderní *francouzštině* vycházející ze severních dialektů. Zásadní rozdíly mezi severem a jihem se přitom netýkaly pouze jazykové, ale i *politické*, *kulturní* a *náboženské* oblasti (viz průběh tzv. *Albigenských válek*). Neméně složité jazykové poměry pak panují i na tehdejším Iberském poloostrově

německé národní identity představoval zásadní otázku až do 20. století. Vliv dvorských kanceláří (v daném případě Lucemburské) přitom není s tímto pojetím v zásadním rozporu. Spíše jej lze považovat za jeho komplementární doplněk. Obdobné jazykové prostředí ostatně v této době panovalo i v jiných částech Evropy, například ve Středomoří.[425]
Za protektorátu zesílený zájem o národnostní výzkumy se pak přenesl i do poválečné české historiografie. Jejich výsledky se uplatnily v procesu národnostní homogenizace Československa, kdy byla akademickými kruhy v široké míře nabídnuta historizující legitimizace k odsunu německého obyvatelstva, resp. reslovakizace slovenského jihu. Sjezd československých historiků v roce 1947 stanovil jako hlavní úkol revizi nacistických výkladů minulosti a například František Roubík označil výzkum dějin osídlení a národnostního vývoje českých zemí za nejčestnější úkol českého dějepisectví.[426]

Po traumatizující zkušenosti dlouhodobě gradujícího národnostního konfliktu, který v souvislosti se světovou válkou eskaloval do tragických rozměrů, nebylo v rámci akademického diskursu příliš prostoru pro věcný tón diskuze. Tématu středověké kolonizace se věnovala převážně vlastivědná literatura, která se na české straně vyznačovala silně defenzivními postoji vůči předválečné sudetoněmecké regionalistice. V poválečné době je v souvislosti s novým osídlením pohraničí pociťována potřeba reinterpretace regionálních dějin nově osídlených území obývaných do roku 1945 německojazyčnou majoritou. Její výklad místních dějin byl pro nové osídlence z větší části neakceptovatelný. Díky oduznání mnichovské dohody jejími signatáři (vyjma Německa) a dalšími velmocemi již v letech války nemusela česká historiografie připravovat materiály pro jednání o její nulitě a důkazy o nespravedlnosti v Mnichově stanovených hranic.[427] Významnou úlohu ovšem sehrála česká

(*portugalsko-galicijská* větev, stará *asturština*, *kastiliština* a větev *aragansko-katalánská* značně rozšířená ve Středomoří – mimo jiné na Sardinii, Sicílií a Peleponesu). Ve stejné době je však oproti tomu stále platná značná afinita západoslovanských jazyků (nejen vzájemá srozumitelnost *češtiny* a *polštiny*, ale i rozsáhlá *jazyková rezidua slovanského osídlení v Polabí a na Baltu* – např. slovanský jazyk v Míšni je právně potlačen až v první třetině 14. století.).

[425] Ve Středomoří vznikl jazyk *Sabir* užívaný v této oblasti v určitých kruzích jako *lingua Franca* (v italštině označení pro franský jazyk, respektive jazyk Franků coby obyvatel křetanského „západu" tvořícího protiklad k ortodoxnímu „východu" a islámského „jihu"), který lze ze strukturního hlediska popsat jako *pidžin* se základem v románských jazycích a s postupnými vlivy řady dalších jazyků regionu, mimo jiné arabštiny a turečtiny. Tento útvar se používal ve středomořské oblasti od středověku do konce 19. století. Místy lze jeho úžívání sledovat i v době pozdější. Viz https://www.czechency.org/slovnik/LINGUA%20FRANCA. [cit. 20. 12. 2020].

[426] F. ROUBÍK, *Národnostní vývoj českých zemí*, Praha 1945, s. 5; A. KOSTLÁN, *Druhý sjezd československých historikgů (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935–1948*, Praha 1993, s. 99, 102 (pozn. č. 11), 272. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 163, pozn. č. 93.

[427] Slovenské dějepisectví však pracovalo na dokumentech pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži roku 1946, kde bylo anulováno rozhodnutí vídeňské arbitráže a československo-maďarská hranice vrácena (s malou proslovenskou korekcí) do stavu z ledna 1938. Podklady zpracovávala Komise pro výzkum vlastivědných otázek při Slovenské národní radě, když její historický odbor vedl Branislav Varsik a odbor jazykový Ján Stanislav. Š. ŠUTAJ, *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948. (Východiska a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku)*, Bratislava 1993, s. 108–109; zajímavé jsou Varsikovy

historiografie v procesu „odněmčení“ a „čechizace“ pohraničních oblastí, tedy při legitimizaci odsunu sudetských Němců a příchodu českých kolonistů. Interpretace dějin pohraničí v českém duchu a nahrazení dosavadních německých tendenčních prací byly zejména Roubíkem prezentovány jako významná povinnost českého dějepisectví, když stejné názory programově zaznívaly jak na centrální úrovni, tak i v řadách regionálních historiků.[428]

Tato tendence záhy našly i své institucionální zaštítění. Například úkolem *Krkonošského muzea ve Vrchlabí*, které roku 1945 přešlo znárodněním z rukou *Německého krkonošského spolku* do vlastnictví Československého státu, bylo pracovat na „*duchovní očistě krkonošského pohraničí*“ a odstranit dřívější německé „*falešné závěry a umělé fikce*“.[429] Podobně bylo cílem trutnovského *Ústavu pro studium Krkonoš*, který byl tvořen v letech 1948–1949, „*nahromadění úvah a dostatečné látky o české povaze této části českých hranic*“.[430] Interpretace dokazující historickou „českost“ krkonošské oblasti byly jejím novým obyvatelům a návštěvníkům předkládány v četných vlastivědných publikacích.[431] Pro oblast historického Chebska, respektive západních Čech (*Egerland*) je možno v této souvislosti jmenovat práce Emanuela Šimka, Alexandra Grosse a Karla Nejdla.[432] Svou relevanci mají

---

vzpomínky na přípravu podkladů pro mírová jednání s Maďarskem: B. VARSIK, *O čom mlčia archívy*, s. 127–141. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 163, pozn. č. 94.

[428] Kromě primárně sledované oblasti tzv. historického Chebska, kde v této době publikuje např. Jaroslav SLAVÍK, *Slované na Chebsku,* Cheb 1949, lze podobné aktivy sledovat například i v Krkonoších a Podkrkonoší: F. ROUBÍK, *Historicko-vlastivědné úkoly Státního historického ústavu*, Časopis Společnosti přátel starožitností 51–53, 1943/1945, s. 38–40; A. KOSTLÁN, *Druhý sjezd*, s. 102 (pozn. č. 11), 143; R. KALHOUS, *Trutnovsko v dějinách*, Horské prameny (dále jen HP) 3, 1947/1948, s. 10. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 163, pozn. č. 95.

[429] E. FLÉGL, *Krkonošské museum, archiv a knihovna ve Vrchlabí*, HP 2, 1945/1946, s. 47. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 164, pozn. č. 96.

[430] R. KALHOUS, *Trutnovsko*, s. 57; k projektu této instituce srov. V. WOLF, *Zapomenutý projekt trutnovského Ústavu pro studium Krkonoš 1948*–1949, in: Historiografi e Trutnovska [=Krkonoše – Podkrkonoší, Supplementum 8], Václav Horák (ed.), Trutnov 2008, s. 175–181. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 163, pozn. č. 97.

[431] Srov. zejména *HP 2–4*, 1945/1946–1948/1949; E. FLÉGL, *Průvodce Vrchlabím*, Vrchlabí 1947; *Krkonošská výstava Trutnov 1949*, díl I–III, Trutnov 1949. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 163, pozn. č. 98.

[432] EMANUEL ŠIMEK (1883 – 1963) Profesor brněnské univerzity zaměřující se na otázky kontaktů Keltů, Germánů a Slovanů. Další oblastí jeho zájmu byla historická geografie slovanských hradišť a problematika sjednocovacího procesu raně středověkého přemyslovského státu. Do této souvislosti patří i jeho pozdní studie o slovanském osídlení Chebska, viz E. ŠIMEK, *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době,* Brno 1955. ALEXANDR GROSS (1918 – 1986) Regionální historik a badatel. Pro sledovanou problematiku je důležitá především jeho práce o slovanském osídlení Karlovarska. Viz A. GROSS, *Staroslovanské osídlení Karlovarska*, in: Historický sborník Karlovarska, 1955, s. 13 – 40. KAREL NEJDL (1900 – 1990) Významný karlovarský historik a badatel. Viz K. NEJDL, *Počátky kolonizace valdsaského kláštera a germanizace Karlovarského kraje,* in: Historický sborník Karlovarska 1955, s. 56 – 76.

též studie Zdeňka Fialy,[433] na jehož práci je patrný posun od tvrdě formulovaných protiněmeckých postojů k akceptování reálnějších souvislostí či Vladimíra Holého.[434]

Jedním ze způsobů zahlazování německé stopy bylo přejmenovávání místních a pomístních názvů. Za okupace postupovali analogicky němečtí vědci v Sudetech. Po válce se počeštění místních názvů chopila *Místopisná komise ČAVU*. Ne vždy šlo totální převrstvení. Do procesu promlouvaly jak umírněné hlasy některých historiků, tak obava z mezinárodního veřejného mínění.[435]

Česká historická věda sice přijímala sudetoněmeckou tezi o počátku německého osídlení v českých zemích teprve v důsledku středověké kolonizace, na druhé straně však nepřijala od této argumentace odvozené „domovské právo" sudetských Němců založené jejich podílem na zkultivování dosud neobydlených oblastí. Důraz byl naopak kladen na kontinuitu osídlení zdejších Slovanů. Občas byl připojen i argument podobný sudetoněmecké tezi o německé historické práci, když ovšem taková práce na české straně předbíhala Němce o několik století: „*Český lid jako první historický vzdělavatel úrodné i neúrodné půdy vlastních zemí posvětil ji svou pionýrskou a dobyvatelskou prací.*"[436] V takovém výkladovém vzorci německé obyvatelstvo vystupovalo v roli teprve později přišlých kolonistů či hostů s podmíněným právním postavením. To bylo významné zvláště po válce, kdy byl odsun německého obyvatelstva z pohraničí a příchod masy českých osídlenců interpretován jako návrat k původnímu „přirozenému" stavu spočívající v osídlení těchto krajů Slovany.[437] Tento argument byl pro českou stranu výhodný, neboť starší slovanské osídlení často uznávali i němečtí vědci. Zároveň nemusela vyvozovat žádné konsekvence od kultivace pohraničí i vnitrozemských jazykových ostrovů německým obyvatelstvem v posledních staletích. Ve snaze legitimizovat odsun německého obyvatelstva tak museli čeští historikové přijmout argument časové následnosti, tj. odvozovat české domovské právo (tím i jeho absenci na německé straně) od primátu slovanského osídlení, jehož původ byl nalézán v raném středověku. V obou případech poskytovala historiografie základní legitimizační rámec politickým a jazykovým poměrům. Základní rozdíl však spočíval ve výběru pramenů a volbě badatelských metod, jakož i v interpretačních schématech a akcentech historického výkladu.

---

[433] Z. FIALA, *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století* (Podle kritiky pramenů), Sborník historický 6, 1959, s. 23 – 95. TÝŽ, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975, s. 140 – 158.

[434] V. HOLÝ, *Připojení Chebska k německé říši*, Minulostí západočeského kraje VI, 1968, 223 – 250.

[435] Ve vztahu k počešťování německých názvů srov. rozsáhlou diskusi na půdě Místopisné komise: MU AAV, fond ČAVU, karton 234, i. č. 512, Místopisná komise, Zápisy ze schůzí komise, 20. 12. 1945. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 165, pozn. č. 103.

[436] V. DAVÍDEK, *Přehled středověkého osídlení českých zemí*, in: Národní kronika česká II., František Roubík (ed.), Praha 1940, s. 84. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 166, pozn. č. 111.

[437] „*Odsun Němců, vedle husitského hnutí největší událost českých dějin, je skončen a krkonošské hory zní opět po staletích jen českou písní a českým jazykem…Dějinná spravedlnost vrátila starou slovanskou půdu do rukou původního českého obyvatelstva."* E. FLÉGL, *Vrchlabsko opět české*, HP 3, 1947/1948, s. 35–36. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 166, pozn. č. 112.

Pro české dějepisectví bylo proto důležité vyvracet jakékoliv náznaky „bretholzování“,[438] zatímco byl hlavní sudetoněmecký argument o německém podílu na výstavbě českých zemí obcházen, což bylo přeneseno i do druhé poloviny 20. století. Na počátku šedesátých let byl například explicitně zdůrazněn politický význam bádání o kolonizaci Krkonoš, jež mělo potírat revanšistické tendence v západoněmeckém dějepisectví. Tehdy ovšem v nástinu počátků trutnovských dějin čeští historikové necitovali žádné soudobé západoněmecké práce, nýbrž téměř po čtyřiceti letech vyvrátili aplikaci kontinuální teorie na dějiny regionu, kterou již ve dvacátých letech provedl vrchlabský historik Karl Schneider.[439]

I přes tento ideologický důraz na slovanské osidlovací prvenství se české dějepisectví pokoušelo také umenšit význam a rozsah středověké německé kolonizace (a obecně německých vlivů na české dějiny), zatímco sudetoněmečtí vědci naopak líčili německojazyčné oblasti v Čechách jako rozsáhlé, souvislé a kompaktně uzavřené.[440] Významnou výjimku ovšem tvoří Šimákova *Středověká kolonisace*,[441] v níž typicky vyjádřil nesouhlas s autory navazujícími na Bretholze, ale zároveň ve vztahu ke kolonizaci „*svou až přílišnou kritickou objektivitou ve výkladu pramenů dal ve své knize Němcům více, než jim po pravdě patřilo*“.[442] Svou roli zde (vedle „pozitivistické“ metody) patně hrálo i Šimákovo úsilí, aby potenciálně neukřivdil velikosti německého osídlení, což by mohlo být na sudetoněmecké straně propagandisticky využito jako důkaz české národnostní nespravedlnosti a překrucování dějin; je nutné také zohlednit skutečnost, že práci na knize započal český historik ještě v době, kdy hrozba německé agrese nebyla tak vyhrocená. Hned po válce však Šimáka dehonestoval Václav Vojtíšek, když ho zařadil mezi ty české historiky, kteří „*chtěli býti k jiným spravedliví až do nespravedlnosti k vlastním*“.[443] Dobový trend byl totiž přesně opačný. V těsně

[438] Souběžně čeští vědci zdůrazňovali v recenzích ty sudetoněmecké práce, jejich autoři popírali kontinuální teorii; srov. např. L. ZATOČIL, *Z nových příspěvků německé vědy o německé kolonisaci na Moravě a ve Slezsku*, Časopis Matice moravské 63–64, 1939/1940, s. 114–133. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 167, pozn. č. 113.

[439] Jaromír DVOŘÁK, *Úvodem*, Krkonoše – Podkrkonoší. Vlastivědný sborník prací pod patronací filosofické fakulty U. P. v Olomouci 1, 1963, s. 5–9; J. KALISTOVÁ – V. WOLF, *Počátky města Trutnova*, Tamtéž, s. 24–42, zde s. 30–31; srov. K. SCHNEIDER, *Die Geschichte der Deutschen Ostböhmens. 1. Band. Von der ältesten Zeit bis zum Beginn der Hussitenstürme*, Reichenberg 1924. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 167, pozn. č. 114.

[440] D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja*, s. 105–106. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 168, pozn. č. 115.

[441] J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonisace v zemích českých* [=České dějiny I., 5.], Praha 1938; ke genezi díla podrobně H. KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák*, s. 195–206. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 168, pozn. č. 116.

[442] Jde o nepublikovaná slova F. Roubíka; cit. dle H. KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák*, s. 206. V otázce např. původu města Vrchlabí Šimák tvrdil, že nelze objektivně rozhodnout, zda bylo založeno Čechy či Němci, kdežto podle zmíněného sudetoněmeckého badatele E. Müllera bylo Vrchlabí původně slovanské a vzniklo asi ve 12. století (!); srov. J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonisace*, s. 883–884; E. MÜLLER, *Die Ortsnamen des Bezirkes Hohenelbe*, s. 29–31. Dodávám, že obě práce vyšly ve stejném roce: 1938. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 168, pozn. č. 117.

[443] Václav VOJTÍŠEK, *Když jiní mlčeli… Feuilletony a stati z let 1938–1940*, Praha 1945, s. 13. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 168, pozn. č. 118.

poválečných syntézách českých (československých) dějin byla německá kolonizace pojednána na velmi malém prostoru, když byly její význam a sídelní rozsah sraženy na naprosté minimum.[444] Další strategií, jíž byla umenšována velikost německého kolonizačního osídlení, bylo již od meziválečné doby napadení metodologických předpokladů sudetoněmecké historiografie a zpochybnění výpovědní hodnoty středověkých pramenů. Hojný výskyt německých toponym a antroponym v pramenech vztahujících se k určitým oblastem, z nichž sudetoněmečtí vědci vyvozovali závěry o německosti těchto krajů, byl vysvětlován jako důsledek poněmčování českých jmen německy hovořícími či píšícími úředníky, písaři, kněžími či vrchností. Bylo vyzdviženo, že v souvislosti s recepcí rytířské kultury dávalo samo české panstvo svým (českým) hradům německá jména, zatímco mnohé vsi byly pojmenovány podle německého lokátora, který však byl jediným Němcem v osadě; podobně by všechna emfyteutická založení neměla být považována za etnicky německá, stejně jako lánová lesní ves nemusí znamenat osadu Němci původně osídlenou.[445]

Takto postupoval například Václav Davídek, který položil důraz na prvotní etnicky český charakter českých zemí, které měly v českém smyslu „znárodňovat“ všechny sem přicházející vnější vlivy. Německá kolonizace tak podle českého historika rozšířila základy původní kolonizace české, napomohla rozvinout a zdokonalit potenciál dřímající ve starších českých výtvorech (osídlení, vzdělanosti apod.), povznesla český stát a přizpůsobila se mu, když již v druhé polovině 14. století byla téměř zcela českou.[446] Umenšení významu a rozsahu německé kolonizace umožnilo českým historikům prezentovat mnohé oblasti německého osídlení jako následek poněmčení původně českých oblastí. To bylo téma hlavně Adolfa Turka, který se

[444] F. ROUBÍK, *Přehled českých dějin*, Praha 1947, s. 40–42 (práce má celkem 243 stran); Z. KALISTA, *Stručné dějiny československé*, Praha 1947, s. 58–62 (307 stran); L. HOSÁK, *Nové československé dějiny*, Brno 1947, s. 95–102 (625 stran). Kalista se explicitně pustil do kritiky přeceňování významu kolonizace v sudetoněmecké historiografi i: „*...přínos Němectva do našich vnitřních dějin v XIII. století nebyl malý. Ale je třeba vyvarovati se upřílišňování, které se projevilo v této věci na straně německé – zejména v poslední době. (...) z toho, co vskutku nově získáno kolonisačním úsilím XIII. věku, byla patrně jen menší část dobyta prací německých rukou. Bezpečně prokazatelná oblast německé kolonisace XIII. století ve vlastním toho slova smyslu byla celkem malá a zabírá úzké územní pruhy pod pohraničními horami a v zúženém již pohraničním hvozdu. (...) Kolonisační vrstva německá v našich zemích ve XIII. století byla vrstva velmi tenká.*“ Z. KALISTA, *Stručné dějiny,* s. 58. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 168, pozn. č. 119.

[445] Jednotlivé filologické protiargumenty nalezneme v téměř všech českých pracích, koncentrovány jsou ale např. u V. VOJTÍŠKA, *Místní jména vydávají svědectví. I.*, Národní listy 78/211, 3. 8. 1938, s. 1–2; *II.*, 78/217, 9. 8. 1938, s. 1–2; *III.*, 78/230, 23. 8. 1938, s. 1–2; *IV.*, 78/237, 30. 8. 1938, s. 1–2; *V.*, 78/244, 6. 9. 1938, s. 1–2 (zejména oddíly III.–V.); k emfyteuzi V. DAVÍDEK, *Přehled*, s. 89; J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonisace*, s. V; k půdorysu vsí Adolf TUREK (rec.), *Herbert WEINELT, Forschungen zur Volkstumsgeographie des südschlesischen Stammesgebietes, Leipzig 1940*, Slezský sborník 44, 1946, s. 266. Obdobně si však počínali i sudetoněmečtí historici poukazující na počešťování původně německých jmen za husitství nebo na počešťování jmenných údajů českými písaři při zemských deskách. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 169, pozn. č. 120.

[446] V. DAVÍDEK, *Přehled*, s. 89, 96, 99–100; pro Davídkovo vlastní objasnění této metody srov. NA, f. Davídek Václav, k. 1, Cestou necestou I. (Jen jedinkrát jdem cestou svou), rukopispamětí, s. 104. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 169, pozn. č. 121.

věnoval germanizaci českých obcí ve slezské oblasti, zejména na Opavsku v 16. a 17. století.[447]Jako činitele germanizačního procesu identifikoval německé sousedství, náboženské poměry (působení německých luteránských kněží), příliv německých horníků či německé úřadování na statcích. Výsledky takových výzkumů umožňovaly v ideologicko-politické rovině prohlásit určité kraje za prapůvodně české a při vytčení konkrétních germanizačních mechanismů – zejména politických – jako nespravedlivě poněmčené a neodpovídající vlastním přirozeným schopnostem českého národa. Při přeexponování pobělohorské germanizace tak mohl například Václav Vojtíšek konstatovat: „*Tak zvané německé území v našem státě je umělý útvar dob naší nesvobody, našeho někdejšího potlačení a ujařmení.*“[448]

3.2.4 Marxismus a strukturalismus

Česká historiografie byla tedy v poválečné době opět zásadně ovlivněna politickou situací. Bezprostředně po válce došlo k zásadní revizi historických narativů uplatňovaných v rámci české historiografie v letech 1938–1945.[449] Po roce 1948 pak byl obraz „protektorátního“ českého dějepisectví cíleně využit nastupující „oficiální“ marxistickou historiografií k diskreditaci konkurenční „katolicko-konzervativní“ historiografické tradice. Týkalo se to zejména její „pekařovské“ linie, jakožto údajné podporovatelky okupačního režimu. Na druhé straně bylo pečováno o odkaz osobností, které marxisté považovali za své následováníhodné předchůdce.[450] V druhé polovině šedesátých let se pak objevily i práce psané z nemarxistických pozic, které se pokusily o revizi dosavadních interpretačních schémat.[451]

Obecně však bylo v rámci poválečného diskurzu pojetí „středověké kolonizace“ negativní. Vycházelo ze starší tradice, interpretující proces osídlování východních oblastí jako „loupeživou expanzi německých feudálních pánů na východ“.[452] Tento pohled zastávala jak

[447] A. TUREK, *Poněmčování Opavska v 16. a 17. století*, Slezský sborník (dále jen SS) 46, 1948, s. 7–29, 302–327; SS 47, 1949, s. 33–45, 123–133, 317–333; z mnoha dalších studií např. TÝŽ, *Kdy se poněmčilo Deštné*, SS 44, 1946, s. 81–92; TÝŽ, *K vývoji národnostních poměrů na Javornicku*, SS 46, 1948, s. 258–259. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 169, pozn. č. 122.

[448] V. VOJTÍŠEK, *Místní jména V.*, s. 2. Sudetoněmečtí vědci podobně negativně interpretovali zejména husitství, které jim bylo násilným zásahem do jinak přirozeného vývoje německého osídlení a německého charakteru měst v českých zemích. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 170, pozn. č. 123.

[449] Viz Z. KALISTA, *Co nám lhali o našich dějinách.* Třebechovice pod Orebem 1947.

[450] Viz J. PACHTA, *Josef Pekař, ideolog kontrarevoluce*, Praha 1948; TÝŽ, *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*. Bgrno 1950. Zvýšené pozornosti se dostalo např. husitskému hnutí, z nejž si komunistická moc potlačením náboženských aspektů a akcentací sociálních a nacionalistických (protiněmeckých) motivů cíleně udělala své ideové předchůdce. Dále šlo například o Zdeňka Nejedlého, Kurta Konrada a tzv. Historickou skupinu. Viz T. PÁNEK, *České dějepisectví vletech 1938–1945*, nevydaná disertační práce FF MU v Brně, Brno 2020, s. 5.

[451] Jednalo se především o díla Františka Grause a jeho žáků (např. Dušana Třeštíka). Viz bibliografický odkaz v navazující části textu.

[452] Např. E. ENGEL – S. EPPERLEIN, *„Die feudale deutsche Ostexpansion im 12. und 13. Jahrhundert und die Herausbildung der vollentwickelten Feudalgesellschaft zwischen Elbe und Oder“*, in: Joachim Hermann

historiografie v komunistických zemích, tak historiografie v anglosaském prostoru.[453] Jak konstatoval Wolfgang Wippermann, pojetí podle něhož bylo osídlování východních oblastí částí věčné německé „expanze na východ", se zde rozšířilo jako svého druhu protiněmecká ideologie.[454] V oficiálním pohledu československé historiografie se tak propojilo klasické pojímání Němců jako kolonistů s marxistickou ideologií. Jako klasický příklad tohoto spojení může posloužit spis Václava Husy „*Epochy českých dějin*" *z* roku 1948. Právě tento způsob pohledu je dosud pevně zakotven ve velké části tradiční lidové paměťové kultury: Němci jako bohatí a šlechtou protěžovaní kolonisté, kteří zničili staroslovanskou, sociálně homogenní společnost.[455]

Postupem doby se tak česká historiografie vzdálila od pojetí, v nichž se „vpád německých kolonistů" nahlížel jako jedinečný předěl. Akcentována byla spíše kontinuita vývoje a domácí zdroje vrcholně středověké transformace. Tato změna byla zčásti motivována paralelním německým bádáním relativizujícím předválečná interpretační schémata. Zčásti však také pokusy marginalizovat význam německého obyvatelstva v českých dějinách. Již na počátku šedesátých let 20. století varovala Libuše Hrabová před (domnělým) nadhodnocováním kolonizačního procesu.[456] Na starší „buržoazní" české a německé dějepisectví se snesla kritika, že věnovalo kolonizaci příliš velkou pozornost.[457] Této interpretaci paradoxně pomohlo i zavedení dějin osídlení jako zvláštní disciplíny, v jejímž rámci se výzkumná práce zvýšenou měrou zaměřila na autochtonní slovanskou (v dobové terminologii „vnitřní") kolonizaci a na slovanský podíl na sociální transformaci.[458] Odklon od výzkumu „německé kolonizace" v pohraničním prostoru byl částečně kompenzován přesunem odborných aktivit pro vědecké zkoumání starých slovanských území.

Do značné míry se jednalo o paralelu s předválečným výzkumem německých regionálních badatelů, pouze jinak „národnostně" zaměřenou. Pokud byly středem pozornosti výzkumu bývalé německé oblasti, pak se prozkoumávaly téměř výhradně v souvislosti s poměry mezi slovanským obyvatelstvem před osídlováním východních oblastí „německými kolonisty" ve

---

(ed.), Die Slawen in Deutschland, Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch, Berlin 1970, s. 313 – 375.

[453] Walter Schlessinger psal o *„podivné jednotné vědecké frontě od Moskvy přes Poznaň, Prahu a Východní Berlín až po Londýn" (Die gesichtliche Slelllung,* s. 519).

[454] W. WIPPERMANN, *Der"deutsche Drang nach Osten", ideologie und Wirklichkeit eines politistchen Siblagwortes,* Darmstadt 1981.

[455] Viz V. BELLING, *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*, s. 75.

[456] L. HRABOVÁ, *K problému německé kolonisace ve střední Evropě. Sborník historický* 9, 1962, s. 67 – 95.

[457] J. ŽEMLIČKA, *Dějiny osídlení dolního Poohří a Českého středohoří,* Praha 1981, s. 7. Podle Zdeňka Boháče (který ovšem patři k několika málo nemarxistickým historikům) nadhodnocoval význam německé kolonizace také Josef Vítězslav Šimák, a to *„proti své vůli a proti historické pravdě" (Dějiny osídleni středního Poohří,* Praha 1978, s. 3).

[458] Viz např. P. CHOC, *Osídlení Čech před účasti cizích kolonistů*, Demografie 5, 1963, s. 38 – 52, 126 – 137, 235 – 244, 321 – 349; J. SLÁMA, *Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech*, Archeologické rozhledy 19, 1967, s. 433 – 445. Pro vývoj měst J. KEJŘ, *Nad počátky našich měst*, Československý ČČH 24 1976, s. 377 – 401.

13. století.[459] Byly akcentovány rysy prokazující kontinuitu osídlování „domácím" obyvatelstvem, jak na venkově, tak i ve městech. Nová, marxistická historiografie měla nyní ukázat, „*že středověká kolonizace a výstavba měst vzešly ve své podstatě z domácího vývoje*" a že byly více závislé na vnitřních sociálních faktorech.[460] Je zřejmé, že relativizace „německé východní kolonizace" souvisela s přeložením zájmů dějin osídlení, které mělo zase příčinnou souvislost s odumíráním regionální historie v pohraničí. Po odsunu (či vyhnání) tamních obyvatel nebyl dlouhou dobu nikdo, kdo by se mohl zabývat osídlovacími procesy v těchto regionech a pokud ano, tak se jednalo pouze o defenzivní revizi či negaci starších interpretačních schémat.

Změnu tohoto přístupu přinesla až interpretace historika Františka Grause,[461] který po Janu Slavíkovi[462] rozvíjel od konce čtyřicátých let hospodářská a sociální témata. Jeho zájem o hospodářské otázky, agrární vývoj, rozšiřování sídelní ekumenik i tvary polí a vesnic nabídl historickému a archeologickému výzkumu četné podněty k zamyšlení. V tomto spektru se Grausovo dílo stalo výzvou k dalšímu, již kritičtějšímu a vnějším podnětům otevřenějšímu bádání. V programové, německy napsané stati varoval před rozlišováním německých a slovanských dějin státnosti.[463] Představa o určující slovanské či germánské jednotě je v Grausově pojetí primárně novověkou záležitostí, vrcholící až v období romantismu. Dělení evropských dějin středověku podle etnických měřítek je dle jeho slov *„pozůstatkem starého tradičního pojetí dějin*".[464] Celý pojem kolonizace je podle Františka Grause nešťastný, protože neguje skutečnost, že celý takzvaný kolonizační proces měl ještě starší, slovanské předchůdce.[465] Na rozdíl od moderních kolonizací v zámoří nebylo prý osídlování organizováno ze starých sídelních oblastí, nýbrž je organizovali „*zeměpáni nebo podnikatelé přímo z nové ovládnutého území*".[466] Pojímání kolonizace jako „německé" nebo „germánské"

---

[459] To je ostatně živým tématem až dodnes. Srov. např. přehled děl věnovaných dějinám osídlování v severozápadních Čechách. V této souvislosti lze zmínit například práci:T. VELÍMSKÝ, *Trans montes ad fontes! K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech,* Most 1998, s. 107. K přehledu starších prací o historii osídlení viz J. ŽEMLIČKA – J. KLÁPŠTĚ, *Studium dějin osídlení*, s. 884 – 906.

[460] J. ŽEMLIČKA, *Dějiny osídlení,* s. 8. Tuto interpretaci ohlásil již v padesátých letech F. GRAUS *(Dějiny venkovského lidu*), později však své názory částečně změnil a především je „denacionalizoval".

[461] F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu*. Ke Grausovi viz *František Graus - člověk a historik. Sborník z pracovního semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy konaného 10. prosince 2002.* [Sest. a red. připravili]: Beneš, Zdeněk - Jiroušek Bohumil - Kostlán, Antonín. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004. 226 s. Práce z dějin vědy. 8.

[462] JAN SLAVÍK (1885 – 1978) Marxisticky orientovaný historik vycházející z teorie historického a dialektického materialismu. Kritik názorů Josefa Pekaře ve věci charakteru husitské revoluce a o smyslu a periodizace českých dějin. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 739 – 746.

[463] F. GRAUS, *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte*?, *Historische Zeitschrift* 197 (1963), s. 277.

[464] F. GRAUS, *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte*?, s. 267.

[465] F. GRAUS, *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte*?, s. 300.

[466] F. GRAUS, *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte*?, s. 309.

považuje proto Graus za nevhodné. Na tento diferencovanější pohled pak částečně navázal například Zdeněk Fiala či Dušan Třeštík.[467]

Nové evropské chápání kolonizace jako zrychleného osídlovacího tlaku prolnutého s hospodářskými, sociálními a kulturně politickými jevy, nezůstalo na české scéně bez odezvy. Podněty vycházely především z okruhu archeologů středověku v Archeologickém ústavu ČSAV.[468] Byla řešena především otázka skladby a vzájemného vztahu venkovského a městského osídlení, jeho proměn a propojení těchto procesů s ekonomikou.

Národnostní podmínění a zpolitizování tématu vrcholně středověké kolonizace se snažil překonat rovněž profesor olomoucké univerzity Ladislav Hosák. Jeho cílem bylo vytvořit objektivní obraz osidlovacího procesu a zhodnotit jeho význam v dějinách českého státu. Na základě rozsáhlých znalostí moravských a slezských regionálních dějin a jejich pramenné základny[469] zachytil ve velkém počtu článků a statí obraz postupu osidlování, jeho národnostní struktury a hospodářského přínosu v mnoha regionech Moravy a Slezska. Určitým vyvrcholením Hosákova díla o osidlovací problematice se pak stala jeho práce o osidlování Dyjsko-svrateckého úvalu.[470] Inspirativní zahraniční podněty jako otázky strukturálních změn osídlení a studium tvarů sídlišť a plužin zprostředkoval odborné veřejnosti Miroslav Štěpánek.[471] Především díky aktivitě Zdeňka Smetánky a jeho spolupracovníků[472] se dostávalo studium každodennosti středověkého venkovského osídlení na novou kvalitativní úroveň. Na městské lokality a jejich hmotnou kulturu se zaměřili Miroslav Richter, posléze Josef Bláha, Tomáš Velímský, Jan Klápště, Zdeněk Dragoun nebo Rudolf Procházka. Jakýsi průřez jejich prací nabízí sborník *Středověká archeologie a studium*

---

[467] ZDENĚK FIALA, *Přemyslovské Čechy*. D. TŘEŠTÍK, „*Převraty 13. století a nová česká společnost*“, in: *Kapitoly z českých dějin* 1, Praha 1968, pp. 36—44, TÝŽ, *Proměny české společnosti ve 13. století*, in: *Folia Historica Bohemica* 1, 1979, pp. 131—154.

[468] Jednalo se především o MIROSLAVA RICHTERA a ZDENKA SMETÁNKU.

[469] Tyto znalosti jsou shrnuty především v jeho *Historickém místopisu země Moravskoslezské*, Praha 1933 -1938.

[470] L. HOSÁK, *Středověká kolonizace Dyjsko-svrateckého úvalu*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis (dále jen AUPO), Historica XI, Praha 1967. Bibliografie Hosákových prací sestavené J. HOLINKOVOU a publikované in: *Časopis společnosti přátel starožitností* (dále jen ČSPS) 66, 1958, s. 104 – 109 (práce do roku 1958) a in: *Tulák minulostí*, *K sedmdesátinám prof. Dr. Ladislava Hosáka*, Trutnov 1968, s. 14 – 20 (práce do roku 1967). Dále srovnej F. MUSIL, *Přínos díla profesora Ladislava Hosáka pro studium dějin osídlení*, in: Acta universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 28, 1998, s. 141 – 145.

[471] M. ŠTĚPÁNEK, *Ke středověké koncentraci osídlení,* in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. V. Husy, Praha 1966, s. 63 – 75; TÝŽ, *Plužina jako pramen dějin osídlení,* ČSČH 15, 1967, s. 725 – 746. TÝŽ, *Patrocinia a středověké cesty,* ČSČH 16, 1968, s. 551 – 570; TÝŽ, *Strukturální změny středověkého osídlení,* I - II, ČSČH 17, 1969, s. 457 – 488, 649 – 680.

[472] Z. SMETÁNKA, *Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X. - XV. století v Čechách,* ČsČH 13, 1965, s. 239 – 268; TÝŽ, *Přírodní poměry a osídlování Čech v 10. - 13. století,* AH 3, 1978, s. 331 - 335. Z. SMETÁNKA - J. KLÁPŠTĚ, *Archeologie a česká vesnice 10. - 13. století,* AR 27, 1975, s. 286 – 296. Z dalších spolupracovníků jmenujme například Ervína Černého, Vladimíra Nekudu, Roberta Snášila, Zdenka Měřínského, Josefa Ungera či Rudolfa Krajíce.

počátků měst (1977).[473] Bylo navázáno na studium Dobroslava Líbala, který jako specifický historický pramen zkoumal půdorysné dispozice měst.[474] Tyto poznatky byly doplňovány závěry právně historického bádání, v němž se prosazovaly především závěry Jiřího Kejře a Františka Hoffmanna.[475] Obě linie, archeologickou i právně historickou, sbližovali především Jindřich Tomas, Jan Smetana a Josef Žemlička, který zásadním způsobem formuje tuto problematiku i v současnosti.[476]

S využitím toponomastického studia se pokoušel určit rozsah staré ekumeny Vladimír Šmilauer. Z archeologů se pokusil vystihnout raně středověkou sídelní dynamiku Jiří Sláma. Historicko-geografické aspekty pak rozvíjel zejména Zdeněk Boháč. Nově koncipované dějiny osídlení začaly důsledněji stavět na mezioborové spolupráci nejen společenskovědních, ale i přírodovědných disciplín. Rozšiřovalo se spektrum využívaných pramenů, hledaly se možnosti jejich kritického uplatnění (studium patrocinií, komunikací, hmotných památek, majetkových poměrů aj.). Sledováním genetického vývoje tvarů vesnic a plužin se vtáhl do sídelně historických zájmů novodobý kartografický materiál (vojenská mapování, indikační skici stabilního katastru apod.). V této oblasti působil především Ervín Černý.[477] Součástí rozšířeného spektra historického výzkumu se staly rovněž práce z oblasti dějin výtvarného umění. Tato disciplína začala od osmdesátých let zhodnocovat své úsilí v syntetizujících titulech, začleňujících rozmach pozdně románského a raně gotického vývoje do evropského kontextu.[478] Velké syntézy šedesátých až osmdesátých let, které v rámci středověku měly dát ucelený pohled na obsah a průběh 13. století, se však přes různé inovační prvky svým pojetím obvykle hlásily k tradičním směrům. Obvykle postrádaly hlubší provázanost nejen s

---

[473] M. RICHTER (ed.), *Středověká archeologie a studium počátků měst:* sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové, 22. -27. září 1975.

[474] D. LÍBAL, *Rozwój miast czeskij od XI wieku do rewolucji husyckiej*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 3, 1958, s. 241 – 268.

[475] J. KEJŘ, *Zwei Studien über die Anfänge der Städtverfassung in den böhmischen Ländern,* Historica 16, 1969, s. 81 – 142; TÝŽ, *Nad počátky našich měst*, s. 377 – 401; TÝŽ, *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*, ČsČH 27, 1979, s. 226 – 252. F. HOFFMANN, *K oblastem českých práv městských*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 27 – 67.

[476] J. TOMAS, *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému právu*, Sestavili J. Klápště a O. Kotyza, Litoměřice 1999. J. SMETANA, *K topografii areálů severočeských měst ve 13 a 14. století*, ČsČH 27, 1979, s. 573 – 579. J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, ČsČH 26, 1978, s. 58 – 81. K dalším pracím viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských,* s. 24.

[477] Z. BOHÁČ, *K novému pojetí studia dějin osídlení v Čechách,* in: Badania z dziejov osadnictva i toponimii. Red. J. Janczak i T. Ładogórski, Wrocław – Warsawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 21 – 35; J. KLÁPŠTĚ – J. ŽEMLIČKA, *Studium dějin,* s. 884 – 906; k možnostem karografického využití E. SEMOTANOVÁ, *Kartografie v historické práci,* Praha 1994; E. ČERNÝ, *Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin: historicko-geografická studie v regionu Drahanské vrchoviny*, Brno, 1992. Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 24.

[478] J. KUTHAN (ed.), *Umění doby posledních Přemyslovců*, Praha 1982; J. KRÁSA a kol., *Umění 13. století v českých zemích,* Praha 1983; Dále například J. KUTHAN, *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983; TÝŽ, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely,* Vimperk 1994; A. MERHAUTOVÁ - D. TŘEŠTÍK, *Románské umění v Čechách a na Moravě,* Praha 1983; TÍŽ, *Ideové proudy v českém umění 12. století,* Praha 1985.

evropskou „změnou“, nýbrž i s vyhodnocováním kvalitativních proměn českého prostředí. Na svou dobu progresivním pokusem ukázat 13. století jako soubor dílčích proměn se stal sborník *Třinácté století v českých dějinách* (1979). Programová snaha po ukotvení českého „století velkého zlomu“ v modernizačních trendech středověké Evropy se však výrazněji projevila až v souhrnech vydaných po roce 1989.[479]

Přelom 80. a 90. let 20. století byl nejen v českých dějinách zásadním zlomem především v souvislosti s koncem bipolárního světa a zhroucením komunistického režimu ve všech státech „východního bloku“. V této době celá středovýchodní a východní Evropa prodělala zásadní společenskou tranformaci, doprovázenou revolucemi, válečnými konflikty, změnami státních hranic i cílenou proměnou společenských a ekonomických modelů veřejné správy. Tyto však byly doprovázeny stejně významnými posuny v intelektuální, vědecké a technologické rovině, která následovala změnu institucionální, ekonomickou a politickou. V rovině intelektuální tyto změny nastolily nový *post-moderní* diskurs, v jehož rámci došlo ke kritickému přehodnocení „projektu moderny“.[480]

3.2.5 Postmoderna

Tento pojem se do značné míry vzpírá definici již z toho prostého důvodu, že charakterizuje naši současnost. K jeho kritickému zhodnocení nám tedy chybí historický odstup. Naproti tomu počátek této „epochy“ je již v čase dostatečně vzdálen, aby byl získán alespoň elementární (generační odstup) umožňující základní charakteristiku. V jejím rámci se pokusím vystihnout nejen základní znaky této filozofické tradice, která formuje podobu dnešní historiografie, ale i její aktuální fázi, která se vyznačuje kritickou reakcí na počáteční, z dnešního úhlu pohledu značně (záměrně) vyhrocené interpretace doprovázející především tzv. „lingvistický obrat“ a současně probíhající debatu nad aktuálním „kulturním obratem“.

V různých oborech měl tento trend odlišný nástup. Nicméně některé základní tendence jsou společné. V estetice tento pojem poprvé použil v roce 1968 Amitai Etzioni, který pokládal *postmodernu* za označení konce období *moderny*. Tento konec však není jejím prostým ukončením, ale její *transformací*. Je s ním spojem pojem t*echnologizace*, doprovázené mravní lhostejností a nutností se přizpůsobovat nadvládě techniky (z prostředků se stává cíl). Postmoderní společnost je podle něho charakteristická vystupňovaným vlivem komunikačních a vědních technologií. Postmoderní filosofie spjatá s post-strukturalismem, pak staví na protikladu s modernitou, která se snaží vyvinout univerzální „jazyk“, odrážející princip fungování reality. V roce 1979 Jean-Francois Lyotard publikoval spis *La Condition postmoderne*, který se stal „manifestem“ postmoderny. Postmoderna se v jeho pojetí zaměřuje na mnohost rozdílných jazykových her, forem jednání a životních způsobů. Obrací se kriticky k rozumu, odmítá jeho kritičnost a „nadřazenost“. Jacquez Derrida se ve svém díle kriticky vymezuje vůči logocentrismu; říká, že znaky získávají význam díky diferenciaci a ta zakládá komunikaci. Jean-Francois Lyotard si pak klade otázku, co je charakteristické pro naši

[479] Viz. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 30.

[480] Srovnej B. LOEWESTEIN, *Projekt moderny*, Praha 1995.

společnost a odpovídá si na ni, že ve světě nenajdeme žádnou jednotu, žádná platná pravidla. Ani filosofie už neplní svou původní roli, protože svět je bez hranic a cílů. Roland Barthes se pak proslavil napsáním stati „Smrt autora" přesouvající hlavní pozornost z autora na čtenáře textu.[481]

Podle Clifforda Geertze hlásají stoupenci „postmoderny" názor, že „doba velkých příběhů" o *tradici* a *identitě*, je pryč, jsou jen *osoby* a *události*. Měli bychom se spokojit s dílčími historiemi a neměli bychom se pokoušet sestavit z nich komplexní narativy. Tato tendence má však podle Geertze i druhou stránku *„V protikladu k této skepsi, stojí pokusy nahradit velké koncepce ještě většími. Místo aby byly zavrženy jako prázdné a zavádějící, chtějí je mnozí nahradit pojmy jako „civilizace", či „kultura". Poté co se staré historie opotřebovávají, jsou nahrazovány pokusy vyprávět ještě velkolepější a dramatičtější historie o srážkách různých společností a obrazech světa."*[482]

Období od počátku devadesátých let 20. století představuje v dějinách dějepisectví cosi jako „soudobé dějiny". Relativně malý časový odstup dosud neumožnuje kritické zhodnocení této epochy. Zároveň „perspektivní" část aktuálního pojetí formuje povahu budoucího výzkumu. Proto bude pojednání o „postmoderních" přístupech rozloženo i do následujících kapitol. Obecně lze konstatovat, že konec komunistického zřízení znamenal v české historiografii zásadní zlom. Obnovily se kontakty se zahraničními pracovišti a česká věda se začala postupně stále více začleňovat do evropského oborového diskursu. To se odrazilo například na práci Dušana Třeštíka, který navázal na svá předchozí studia u Františka Grause navazujícím studiem u J. Le Goffa a zprostředkoval tak českému dějepisectví metodické podněty z okruhu francouzské školy Annales. Ty měly vliv nejen na teoretické úvahy o teorii a metodologii historické vědy, ale projevily se i v praktické rovině výzkumu českého raného a vrcholného středověku. V jeho pojetí začaly být důsledněji promýšleny meze a limity interdisciplinární spolupráce, především pak mezi historií, archeologií a dějinami umění.[483] Z mnoha textů zabývajících se se specifickými problémy dané problematiky je možná vhodné vyzdvihnout jeden obecnější povahy, zabývající se hlubším „smyslem" zkoumaných jevů: „*…modernizace nezačíná teprve s osvícenstvím a průmyslovou revolucí, nýbrž mnohem dříve. Vezmeme-li jakožto charakteristiku to, co Evropu strukturálně odlišuje od zbytku světa a co je dnes průmyslovou nebo po průmyslovou civilizací, budeme muset bezpochyby vidět počátky*

---

[481] Pro elemtární charakteristiku dané problematiky viz https://wikisofia.cz/wiki/Postmoderna. [cit. 12. 2. 21021]. K dalšímu studiu pak pouze výběrově viz W. WELSCH, *Postmoderní pluralita jako etická a politická hodnota*, Praha 1993., J. F. LYOTARD, *O postmodernismu*, Praha 1993. Z. BAUMAN*, Úvahy o postmoderní době*, Praha 1995. A. GIDDENS, *Důsledky modernity*, Praha, 1998.

[482] C. GEERTZ, *Welt i Stücken*. *Kultur und Politik am Ende des 20. Jahrhundert*, Wien 1996. Viz J. KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 49.

[483] Z obsáhlého díla Dušana Třeštíka pouze výběrově. K teoretickým otázkám historického bádání a mezioborové studie viz D. TŘEŠTÍK, *O dějinách a paměti,* Dějiny – Teorie – Kritika I, č. 1, s. 107 – 113; TÝŽ, *Mysliti dějiny*; TÝŽ, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005. TÝŽ, *K poměru archeologie a historie,* AR 53, 2001, č. 2, s. 357 – 361; TÝŽ, *Ideové proudy v českém umění 12. století*, Praha 1985. K otázkám „vrcholně středověké transformace" pak D. TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1,1979, s. 131 – 154.

těchto procesů ve Francii v 11. století. Mluvíme o tom nejčastěji pod hesly výstavba země a kolonizace. Vzniku měst, emancipace církve a šlechty, vzniku universit a dalšího mnohého; heslem doby ale byla svoboda. To je také znak, který Evropu výrazně odlišuje od ostatního tehdejšího světa. Nikdy a nikde nenajdeme svobodného měšťana svobodného města, svobodného šlechtice – držitele pozemkové vrchnosti, také svobodná univerzita má sotva nějakou paralelu.“ [484]Tedy svoboda coby základní hodnota naší vysoce individualizované a „svobodymilovné“ společnosti se ve výše uvedeném textu jeví jako základní motiv „velké středověké změny“, který založil komparativní výhodu naší civilizace, které umožnil ovládnout svět. Tento obecně formulovaný text byl vybrán právě s ohledem na obecnou srozumitelnost a „smysluplnost“, která není značné části odborných textů dnešní době vlastní. Při vědomí ideologizace starších historických textů se podstatná část současné produkce pokusila v podvědomé reakci o smyslovou bezobsažnost. Většinou je zaměřena na kritiku starších, ideologicky zatížených konceptů či reprezentuje „neutrální“ výčet pramenů a metod, které nezasvěceného čtenáře obvykle spolehlivě odradí od četby. Neplatí to pochopitelně vždy, ale historická syntéza jako žánr orientovaná na vzdělaného, nicméně odborně neškoleného čtenáře je zastoupena v daleko menší míře než tomu bylo v minulosti. Rovněž angažovaná role historika jako glosátora současného dění je mnohem vzácnější.

Čestnou výjimku však představoval právě Dušan Třeštík. K aktuálnímu společenskému dění se vyjadřoval mnoho a s odstupem několika desetiletí se v mnoha ohledech ukazuje jeho prozíravost a dobrý odhad budoucího vývoje vytříbený historiografickým školením. S Třeštíkem pak spolupracoval Petr Sommer zabývající se primárně problematikou archeologie středověku a církevními dějinami.[485] Podnětné jsou především jeho práce věnovaných benediktinům, které jsou vedle obdobně koncipovaných prací Kateřiny Charvátové věnované působení cisterciáckému řádu, jedním ze základních děl monasteriologické literatury.[486]

---

[484] D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny,* Litomyšl 1999, s. 115.

[485] Srovnej např. P. SOMMER, *Církev a český stát od 10. do 13. století*, in: Przemyślidzi i Piastowie – twórci i gospodarze średniowiecznych monarchii, ed. Józef Dobosz, Poznaň 2006, s. 43 – 77; P. SOMMER, *Duchovní svět raně středověké české laické společnosti,* in: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa. Mezinárodní sympozium. Viz L. JAN, *Ke stavu naší monasteriologické literatury*, in: Hugh Lawrence, Dějiny středověkého mnišství, Brno 2001, s. 311–314. V širším kontextu české medievistiky Z. HLEDÍKOVÁ, *Die böhmische Kirchengeschichte des Mittelalers nach 1945*, in: Tschechische Mittelalterforschung 1990–2002, Praha 2003, s. 97–124. Přehled nabízejících se témat mohou poskytnout encyklopedie P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER (eds.), *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997; DUŠAN FOLTÝN (ed.), Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha 2005.

[486] Viz LIBOR JAN, *Ke stavu naší monasteriologické literatury*, in: Hugh Lawrence, Dějiny středověkého mnišství, Brno 2001, s. 311–314. V širším kontextu české medievistiky Z. HLEDÍKOVÁ, *Die böhmische Kirchengeschichte des Mittelalers nach 1945*, in: Tschechische Mittelalterforschung 1990–2002, Praha 2003, s. 97–124. Přehled nabízejících se témat mohou poskytnout záslužné encyklopedie P. VLČEK- D. FOLTÝN- P. SOMMER (edd.), *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997; D. FOLTÝN (edd.), *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

Třetí z této výrazné generační skupiny je Josef Žemlička. Jeho záběr je kromobyčejně široký. Z jeho samostatných prací z tohoto období je kromě sérií článků[487] nutné připomenout řadu obsáhlých monografií podrobně mapujících přemyslovské období.[488] Z rozsáhlého Žemličkova díla lze pouze namátkou vybrat charakteristiku sledované epochy: „*Nebyla to teprve doba Přemysla Otakara II., která se podle F. Palackého zahájila kolonizaci nesenou „Němci". Již dříve pronikaly na českou půdu skupiny německých osadníků, klučících hvozdy na protilehlé straně hraničních horstev. Touto cestou byla před koncem 12. století ztracena větší část Vitorazska, podobné jevy se odehrávaly na pomezí Chebska a již českého Sedlecká (Loketská), asi na přelomu 12. a 13. století přicházela do masovějšího styku s kolonisty z rakouského a bavorského Podunají jižní Morava. Kontakty a průniky sílily. Na severozápadě Cech se před polovinou 13. století objevují místní jména německých tvarů a také jinde se množí známky o tom, že dříve zdánlivě hermetická hranice Čech se stává minulostí. Mohutněl proces, označovaný tradičně jako německá, velká nebo řeholně středověká kolonizace… V návaznosti na dřívější období pokračovalo dosídlování vnitrozemských plošin a pahorkatin domácím lidem. Pohraniční oblasti se zároveň stávaly svědkem kolonizačních aktivit, pro něž byly příznačné jak tvary čerstvě zakládaných sídlišť i jejich plužin, tak ujímání nových právně organizačních forem venkovského života. Především tyto regiony se vyznačovaly stoupajícím podílem cizích, hlavně „německých" osadníků. Na řadě míst se oba způsoby prolínaly a vzájemně překrývaly, takže se dá mezi nimi sotva vést přísná dělící čára (souhrnně Žemlička 2002a, 210-263). Byla to zároveň doba, kdy celá společnost procházela zásadní „změnou". Hovoříme o první polovině 13. století. Již koncem předešlého věku se pod hospodářskými a sociálními tlaky uvnitř společnosti začaly lámat jistoty beneficiárních časů, jejichž páteří byla upadající hradská soustava. Ne již správní hrad (civitas) a suma požitků, daní, robota dávek, které se k němu vázaly na teritoriu přilehlé provincie, aby dále odplývaly knížeti i dvorským a hradským beneficiářům, ale pozemkové majetky šlechty a církve vytrhávané z knížecího, zeměpanského či chceme-li „státního" vlastnictví se stávaly organizačním pilířem dalšího vývoje. Dvorští a hradští beneficiáři se přestávali spokojovat s rolí jakýchsi „správců" knížecího a zeměpanského jmění a usilovali o tvorbu vlastních pozemkových držav. Příležitosti nabízely zejména kastelánské úřady. Výsluhami, dary, ale i uzurpací knížecích majetků a jejich postupnou kolonizací vznikaly domény Hrabišiců, Vítkovců, Ronovců, Markvarticů a dalších. Statky, požitky, lidé, újezdy i vesnice, které úředníci a beneficiáři dříve z titulu své „služby" pouze spravovali, přecházeli do jejich soukromého držení. S jistou obrazností se dá hovořit o první velké „privatizaci" českých dějin.“*[489]

---

[487] Pouze výběrově: J. ŽEMLIČKA, *Markomané, Němci,* s. 235 – 272; TÝŽ *Středověká kolonizace v pojetí,* s. 101 – 111; TÝŽ, *České 13. století: „privatizace státu“,* Český časopis historický 101, 2003, s. 509 – 541; TÝŽ, *Němci, německé právo*, s. 33 – 46.

[488] J. ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, *Český stát a společnost ve 13. století),* Praha 1998; TÝŽ, *Čechy v době knížecí 1034 – 1198,* Praha 2007; TÝŽ, *Počátky Čech královských 1189 - 1253, Proměna státu a společnosti,* Praha 2002; TÝŽ, *Přemysl Otakar I. Král na rozhraní věků,* Praha 2011; TÝŽ, *Království v pohybu, kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014; TÝŽ, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců 1278 – 1301*, Praha 2017; TÝŽ, *Konec Přemyslovců, skladba a fungování jejich pozdní monarchie*, Praha 2020.

[489] J. ŽEMLIČKA, *Němci, německé právo a transformační změny 13. století (několik úvah a jeden závěr)*, Archeologica historica 28, 2003, s. 36.

Pozornost je věnována i území historického Sedleka a Loketska: „*Další akce následovala roku 1232. Václav I. tehdy udělil doksanským premonstrátkám svolení zřídit město s trhem v místě zvaném Kynšperk (fundandi et ponendi civitatem in quodam loco, qui Cuningberch vocatur, et habendi fórum… Je to Kynšperk nad Ohří v Sedlecku zvaném později Loketském. Ponechme stranou, zda prvotní městské sídliště využilo areál pravěkého hradiště Starý Zámek u Kolové, aby se brzy za nevyjasněných okolností přesunulo do jádra nynějšího Kynšperka, nebo k realizaci záměru v té chvíli nedošlo. V každém případě máme před sebou nejstarší známý právní doklad o městské lokaci z Čech. Budoucí obec se měla těšit „všemu právu", jehož užívala jiná města království, v jurisdikci měla podléhat králi a doksanskému proboštovi. Těmito právy nemohlo být nic jiného nežli základní prvky i v Čechách se již šířícího městského zřízení …Další výsada pro Doksany mířila opět na Sedlecko, kde jim patřily na Ohři ležící újezdy Velichov a Vojkovice. Roku 1234 král Václav doksanským řeholnicím povolil, aby nepochybně starší ves Jakubov, vyňatou z příslušnosti k hradu v Lokti, vysadily na německém právu (sub iure teutonicali locandam). Současně se vzpomněla již provedená vysazení jiných okolních doksanských vsí, snad Velichova, Vojkovic a Damic, takže i v této části Poohří, kam od sklonku 12. století osady „Němců" ojediněle pronikaly, německé právo zdomácňovalo v etnicky českém prostředí. Listina z roku 1234 dále naznačuje, že rovněž na okolních královských majetcích se uplatňovaly „německé" řády, jejichž svobodami se měli řídit právě doksanští lidé.“*[490] Obdobným způsobem pojímá danou problematiku Jan Klápště. Jeho archeologické ukotvení s mimořádnými interdisciplinárními přesahy a především soustředěný zájem, který dlouhodobě věnuje právě dějinám středověkého osídlení, mu v daném kontextu propůjčuje mimořádné postavení.[491] V souvislosti s danou problematikou a výše uvedenými autory je třeba zdůraznit rozsáhlou a koncepčně značně inovativní publikaci „Přemyslovci“, která byla jejich společným dílem.[492] V ní se zúročili řady předchozích studií všech tří autorů dlouhodobě se pohybujících (nejen) v problematice českého raného a vrcholné středověku. Na své předchozí výzkumy navázal rovněž Tomáš Velímský věnující se problematice rané kolonizace a role újezdů.[493] Dále je možné zmínit Pavlínu Rychterovou, Martina Wihodu,[494] Jana Kremera,[495] Martina

[490] J. ŽEMLIČKA, *Němci, německé právo a transformační změny*, s. 39.

[491] J. KLÁPŠTĚ – J. ŽEMLIČKA, *Studium dějin osídlení*, s. 884 – 906; J. KLÁPŠTĚ, *K některým problémům,* s. 93 – 111; TÝŽ, *Česká archeologie a studium problematiky 13. století (teze referátu),* AH 14,1989, s. 9 – 17; TÝŽ, *Studies of structural change*, s. 396 – 405; TÝŽ, *Změna - středověká transformace a její předpoklady,* in: Mediaevalia archaeologica bohemica 1993, Praha 1994, s. 9 – 59; TÝŽ, *The Czech Lands in Medieval Transformation,* Leiden – Boston 2012. S osobou Jana Klápště je spojen rovněž jeden z posledních mimořádných edičních počinů, kolektivní monografie: *Středověká Evropa v Pohybu. K poctě Jana Klápště*, Praha 2014. Dále je spojen s obdobně koncipovaným cizojazyčným sborníkem Praehistorica XXXI, 2. Tradition – Umgestaltung – Innovatio. Transformationsprozesse im hohen Mittelalter, M. Popelka - R. Šmidtová (eds.), Praha 2014.

[492] P. SOMMER – D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009.

[493] T. VELÍMSKÝ, *K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby.* MHB 4, 1995 [vyd. 1997], s. 81-123; TÝŽ, Trans Montes, ad Fontes!

[494] P. RYCHTEROVÁ – M. WIHODA**,** *Kolonisation und Akkulturation im Mittelalter*, in: Die mittealterliche Kolonisation. Vergleichende untersuchungen, Prag 2009, s. 7 – 20.

[495] J. KREMMER, *Die kollonisation und der Zisterzienorder*, in: Die mittealterliche Kolonisation. Vergleichende untersuchungen, Prag 2009, s. s. 63 – 92.

Mikuláše[496] či Pavla Vařeku.[497] Z nejmladší badatelské generace je pak možno upozornit na práce Ondřeje Maliny, Tomáše Klíra, Jana Hasila či Martina Žemličky.[498] Jak již bylo řečeno, české dějepisectví se v této době plně včlenilo do evropského diskursu. Převzalo z něj i koncept vyšlý z okruhu německého *Ostforschung,* podle nějž představovala „východní kolonizace" „univerzálně historický proces, jenž postupoval od západu k východu a vedl k okcidentalizaci východní části Evropy.[499] Vznikající koncept „proměny středověké Evropy" se ale dočkal i dalších významných podnětů ze strany francouzské medievistiky, která v druhé polovině 20. století prohlubovala výklad o dvou etapách středověkých dějin. Navazovala na dílo Marca Blocha, jenž rozlišoval dva „feudální věky" s předělem v 11. století a zdůrazňoval význam ekonomického rozvoje příznačného pro mladší středověk ohraničený lety 1050-1250. Pojetí středověkých dějin kladoucí výrazný předěl do období kolem roku 1000 zastával i Georges Duby. Jeho kontrastní pojetí ovlivnilo evropskou medievistiku. V interdisciplinárně pojatém výzkumu se stále výrazněji uplatňovala archeologie. Zdálo se, že přináší nezávislé ověření tohoto pojetí. Podle ní se totiž obraz rurálního prostředí před rokem 1000 ostře lišil od pozdější podoby vesnice. Začalo se tak rýsovat nové pojetí proměny středověké Evropy. Její počátky měly spadat do doby kolem roku 1000 v severní části Francie a následně se měla šířit dalšími částmi kontinentu, aby na východ střední Evropy dospěla ve 13. století. Během několika málo let se však tato koncepce začala zvolna rozpadat. V celoevropském měřítku začala být zdůrazňována kontinuita a postupnost změn. Okcidentalizační proces, který probíhal ve středovýchodní Evropě, je však i nadále členěn do dvou etap. První spočívá v šíření instituce státu a křesťanství během 9. – 10. století. Tímto způsobem byl v podstatě vymezen územní rámec, do něhož vstoupila druhá europeizační (respektive okcidentalizační) etapa soustředěná především do 13. století. Tento proces je pak interpretován jako masivní transfer organizačních a výrobních postupů, ale také nejrůznějších pravidel každodenního života.[500] Tento v podstatě strukturalistický popis velkých procesů je pak doplňován mikrohistorickými sondami či alespoň studiemi popisujícími některé aspekty těchto událostí na menších územích či optikou specifických aktérů (mnišské řády, šlechtické rody). Popis strukturálních proměn středověkého osídlení pak souvisí s opuštěním koncepce jednoznačně (nutně) progresivního vývoje a je veden jako popis změny, jejíž nedílnou součástí je i regres.

---

[496] M. MIKULÁŠ, *Die Vervaldung der Landschaft am Beispiel Südböhmens*, 93 – 100.

[497] P. VAŘEKA a kol., *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku* I. Plzeň 2006.

[498] O. MALINA, *Stabilizace sídelní sítě vrcholného středověku ve střední a západní Evropě*, FF ZČU v Plzni, 2011 (diss); T. KLÍR, *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, Praha – Brno 2008. J. HASIL, *Raně středověké osídlení Chebska*, Studia Mediaevalia Pragensia 9, 2010, S. 7 – 73; TÝŽ, *Egerland - mittelalterliche Landesausbau und Ausbau der modernen Nationalidentität*, in: Gringmuth-Dallmer, E. - Klápště, J. (Hrsg.), Tradition - Umgestaltung – Innovation, Praha 2014. M. ŽEMLIČKA, *Hrob Magdeburg a výpovědní hodnota jeho mapy Durynska a Míšeňska pro sídelně historické souvislosti v Krušných horách a jejich podhůří: residua středověkých situací v počátcích saské kartografie*, in: Historická geografie/Praha: Historický ústav Roč. 42, č. 1 (2016), s. 7 – 42. TÝŽ, *Sídelně historická sonda do nejstarších vsí v Krušných horách. Dědictví Alberta ze Žeberka*, in: Památky, příroda, život / Chomutov: Oblastní muzeum v Chomutově Roč. 50, (2018), s. 93-116.

[499] K. ZERNACK, *„Ostkolonisation",* s. 105 – 116.

[500] Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s 405 – 406.

3.3 *ČESKO-NĚMECKÁ „NÁRODNÍ“ HISTORIOGRAFIE*

Vznik dvou rozdílných národních historiografií v českých zemích v polovině 19. století odrážel rozdvojení společnosti podle jazykového, respektive národnostního klíče (i česká „národní“ historiografie byla z počátku pěstována v němčině coby v středoevropském kontextu „nadnárodním“ jazyce vědy).

U německojazyčné historiografie lze nejméně od poloviny 19. století do roku 1945 v jistém smyslu mluvit přinejmenším o dvou do značné míry autonomních liniích dějepisného bádání. První z nich reprezentuje především historiografie univerzitní spjatá s filozofickou a právnickou fakultou pražské německé univerzity, popřípadě s brněnskou německou technikou. Druhou linii pak tvoří regionální badatelé, jejichž práce jsou většinou zaměřeny na základní archivní výzkum vycházející především z konceptu pozitivistického dějepisectví. K nim patří především historici soustředění kolem spolku pro dějiny Němců v Čechách (*Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*), kteří své studie publikovali především na stránkách spolkových *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, a na Moravě a ve Slezsku historici působící ve Spolku pro dějiny Moravy a Slezska (*Verein für Geschichte Mährens und Schlesiens*) a publikující na stránkách *Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens.* K této historiografické linii patří i středoškolští profesoři, jejichž práce byly často otiskovány ve výročních zprávách gymnázií a v pamětních spisech měst a obcí. Z tohoto důvodu dnes tyto drobné studie představují konvolut obtížně dostupných, leč vzhledem k jejich vlivu na utváření historického povědomí českých Němců nesporně důležitých historických prací.[501]

V 19. století se v německojazyčné bohemikální historiografii konstituovalo několik proudů. Prvním z nich je idealisticko-univerzalistická historiografie, která překračuje svůj vrchol již v letech 1848/49. Čerpá z univerzalistické historické ideologie německého liberalismu (Wenzel Zacharias Ressel, Anton Heinrich Springer). Dalším je německá reakce vůči Palackému (Josef Leonhard Knoll, F. Anton Schmalfuss) a nakonec vlastní německá nacionálně-liberální historiografie v Čechách, k jejímuž plnému rozvoji dochází od šedesátých let 19. století především v souvislosti se založením spolku *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* v roce 1862 (Ludwig Schlesinger, Julius Lippert, Adolf Bachmann).[502] Neméně důležitý je pak výše zmíněný dualismus mezi univerzitním dějepisectvím a regionalistikou.

3.3.1 Romantismus

Raná fáze německého osvícenství je charakteristická apelem na racionalitu, metodologicky navazuje na Descarta a vyznačuje se akcentem liberálních přístupů v kontextu kantovského systému etiky. Němečtí osvícenci jako Christian Thomasius, Christian Wolff či Wilhelm von Humboldt pojímají člověka jako autonomní a rozumnou entitu zasazenou do systému univerzálního práva. Později se však tato romanticko-idealistická tradice spojila s tíživou

[501] Viz M. NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Brno 2007, s. 36.

[502] Srovnej M. NEUMÜLLER*, K německému liberálnímu dějepisectví 19. století v Čechách.* Studia territorialia 1, 2001 [vyd. 2002], č. 3, s. 120.

společenskou atmosférou, která panovala v důsledku kontribucí, které na Německo uvalil Napoleon Bonaparte. Tato společenská situace vedla k oslabení vlivu vědy a racionalismu a němečtí romantičtí myslitelé svou pozornost upřeli nově na náboženství, mystiku a umění. Společnost je v průběhu 19. století stále více nahlížena jako národní. Původní humanitní ideály, které stály ve středu raného německého osvícenství, ustupují pod tlakem rostoucích nacionálních idejí. Za jednoho z prvních tvůrců a šiřitelů německého nacionalismu je považován Johann Gottlieb Fichte. V prostředí rozdrobeného Německa oslabeného okupací napoleonskou armádou si Fichte uvědomil absenci jednotného německého národa a státu a tuto myšlenku spojil s výhodou silného a rozvíjejícího se Pruska. Ve svých *Řečech k německému národu* oprašuje myšlenky, které postulovali již někteří z jeho předchůdců - nositeli kultury byli odedávna Evropané, zprvu Řekové a Římané, od doby Svaté říše římské pak Germáni. Výjimečnost německého národa vyplývá právě z tohoto historického dědictví, které je spojeno s vysokou úrovní kultury a civilizačních schopností. Fichte tento předpoklad považuje za motiv, který má německý národ vést ke sjednocení vedoucí úloze mezi evropskými národy. Glorifikace německé kultury a Fichtův důraz na jednotu německého národa je důvodem, proč je Fichte považován za inspirátora německého nacionalismu, prudce se rozvíjejícího především ve 2. polovině 19. století. Fichte našel pro nacionální myšlenky, jež se rodily už v době Velké francouzské revoluce, filozofické zdůvodnění. Zároveň skrze své smýšlení dokázal vzdorovat chladné racionalitě, kterou přineslo osvícenství. Nacionalismus se tak stal prostředkem, který byl schopen uspokojit emotivní potřeby doby. Bylo by samozřejmě snadné konstatovat, že Nietzschova idea panského národa, stejně jako Hegelův či Fichtův vztah ke státu vytvořily teoretický rámec pro praktickou politiku konsolidujícího se Německa, nicméně takováto myšlenková zkratka by byla příliš zjednodušující. V době, kdy Německo bylo rozdrobené, neměly práce německých romantických filozofů na společnost zásadní vliv. Jak Schopenhauer, tak Nietzsche se potýkali s nevalným ohlasem svých knih. Vliv těchto autorů na konstrukci německé národní identity však v průběhu 19. století zvolna narůstal. V kulturní rovině lze zmínit oblibu hudební tvorby Richarda Wagnera, který ve svém díle s prvky germánského mysticismu pracuje velmi často. V podobném světle je možné hodnotit i dobovou divadelní tvorbu, stejně jako poezii a prózu, které jsou na těchto iracionálních romantických prvcích postaveny. Tyto trendy pak vrcholí v období nacionálního socialismu, který je pozdním výhonkem aplikace německého romantického nacionalismu v politickém myšlení. V tomto procesu pak hrála výraznou roli i historická produkce.[503]

Podle Michaela Neumüllera německá historiografie v českých zemích připomínala zpočátku svým charakterem spíše severozápadní a severní maloněmeckou historiografickou liberální školu než historiografii rakouskou.[504] Opustila totiž prorakouský, monarchistický pohled na dějiny. Zároveň lze říct, že měla obranný charakter vůči historiografii české. Jejím cílem bylo

[503] Viz S. ŠTOLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii,* Praha 2016.

[504] M. NEUMÜLLER, *Zur deutschliberalen Geshichtsschreibung des 19. Jahrhuniderts in Böhmien,* Zeitschrift für Ostforschung 20, 1971, s. 441; D. LEŚNIEWSKA, *Středověká německá kolonizace*, s. 108.

dokázat historickou úlohu Němců v zemích české Koruny, protože zastávala názor, že Češi a jejich historici tuto úlohu zásadním způsobem trvale podceňují. Mezníkem pro vývoj obou historiografií byla publikace knihy Františka Palackého *Geschichte von Böhmen* v roce 1836, a zvlášť její české verze *Dějiny národa českého v Čechách v Moravě* v roce 1848.[505] Obsahovala totiž celkový pohled na soužití obou národů, na který německá historiografie musela reagovat. K reakci se velmi hodilo téma německé kolonizace a kolonizace na německém právu ve středověkém českém státě. Na otázce německé kolonizace a vzniku německého měšťanstva tak lze velmi dobře ukázat historicko-ideologické rysy německé liberální historiografie. V jejím rámci byla akcentována především otázka vzniku a významu zemského „němectví", ve smyslu původu obyvatel hovořících německými dialekty a jejich role v dějinách země, potažmo národa. Němečtí liberální historikové se dívali na kolonizaci z hlediska historické úlohy Němců v českém státě a hodnot důležitých pro soudobou buržoazii a přikládají tak německé kolonizaci a úloze německého měšťanstva v českých dějinách jednoznačně pozitivní roli.[506] Soudili, že Češi vděčí Němcům, respektive německým kolonistům, za vedoucí postavení mezi Slovany, za zapojení českých zemí do oblasti západní kultury, za růst vnějšího významu českého státu, zvětšení jeho bohatství a prolomení monopolu šlechty ve vnitřní politice. Kolonisté, kteří přicházeli do Čech a na Moravu, měli být přičinliví bohatí a svobodní. Jejich snahám vycházela vstříc českým knížatům, která z kolonizace finančně těžila. Podle německých liberálních historiků bylo hlavním znakem kolonizace zakládání měst a utváření městského stavu, který do té doby v Čechách neexistoval. Měšťané se zúčastnili politického života a stávali se spojenci krále proti odbojné šlechtě. Podle Ludwiga Schlesingera právě vítězství krále nad šlechtou znamenalo vítězství pokroku nad reakcí, zabezpečilo blahobyt, pořádek a štěstí ve státě.[507] Hodnoty, které vyjádřil Schlesinger v roce 1869, přesně vyjadřovaly tehdejší postoje liberálů: svaz měšťanstva se státem, pojímání vnitřní liberální politiky jako politiky svobody, pořádku, blahobytu a síly. Němečtí historikové z českých zemí tak aktivně prosazovali názor, že se kolonisté zásadním způsobem zasloužili o rozkvět českého státu, kde se usadili, a proto v něm získali občanská práva. Zdůrazňovali přitom civilizační zaostalost Čechů.[508] Hermann Hallwich velmi přesně vyjádřil náladu tohoto prostředí pomocí řečnické otázky: „*Čím by byly Čechy…bez německé pilnosti, bez německého práva?*"[509]

---

[505] J. MANDLEROVÁ, *Tematická orientace německé historiografie*, s. 99; TÁŽ, *Methodologische Erwägungen* s. 32. Viz D. LEŚNIEWSKA, *Středověká německá kolonizace*, s. 141.

[506] M. NEUMÜLLER, *Zur deutschliberalen Geschichtsschreibung,* s. 448. TÝŽ, *K německému liberálnímu dějepisectví*, s. 134.

[507] Viz L. SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens,* s. 183. LUDWIG SCHLESSINGER (1838 – 1899) Středoškolský profesor, liberální poslanec a v závěru života vůdce německých liberálů. Autor historického díla *Geschichte Bohmens,* Prag 1869. Viz F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 353.

[508] F. GRAUS, *Die Problematik*, s. 43.

[509] H. HALLWICH, *Zur Geschichte der Stadt Böhmisch-Leipa,* MVGDB 9, 1870, s. 42. Viz D. LEŚNIEWSKA, *Středověká kolonizace,* s. 110, pozn. č. 16.

Většina dějepisných prací odvozovala počátek německého osídlení od imigrační vlny provázející vrcholnou fázi středověké kolonizace. Nezapadly však ani starší úvahy o kontinuitě německého osídlení se starým germánským osídlením českých zemí.[510] Tyto úvahy oživovala skepse, že by starší markomanské osídlení Čech nezanechalo výraznější stopy. K tomuto názoru se částečně přikláněl již Pavel Josef Šafařík.[511] Tento názor, byť nepodložený věcnými argumenty, se poté objevil v roce 1851 v pracích F. A. Schmalfusse, W. Webera, W. Z. Ressela a dalších, ponejvíce vlastivědných badatelů.[512]

První reakce na Palackého Geschichte von Böhmen přišla již v roce 1837, rok po vydání prvního svazku tohoto díla, od Josefa Leonharda Knolla[513] v podobě jeho nezveřejněné práce „*Denkschrift über die Prinzipien, welche eine Geschichte des österreichischen Kaiserstaates durch dringen sollen*". Jeho nejdůležitější myšlenky uvádí Josef Pfitzner.[514] Knoll spojoval stanovisko německojazyčné liberální buržoazie s rakouským patriotismem. Jeho postoj odráží pojetí rakouského státu jako celku s německým zaměřením ve smyslu josefínského centralismu a toto stanovisko je vloženo do velkoněmecké říšské ideologie.[515]

Přechod k německé nacionálně-liberální polemice probíhá teprve po roce 1848 spisem Friedricha Antona Schmalfusse.[516] Schmalfuss myslí ještě částečně ve smyslu staršího bohemismu. Němci a Češi v Čechách podle něj zaujímají roli prostředníka mezi kulturními rozdíly Východu a Západu. U Schmalfusse je však velká část českých Němců pozůstatkem Markomanů. V pozadí se tak objevuje otázka původního národa; má čistě vědeckou hodnotu a nemá žádný vztah k právu na občanství českých Němců, které si zasloužili. Schmalfuss tedy neargumentuje historickým právem, nýbrž právem dějin, které je založeno na pokroku v liberálním smyslu, tedy dynamicky: „*Můžeme nazývat Němce, kolonisty, vetřelci a jinými*

---

[510] Například DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA, FRANTIŠEK MARTIN PELCL, částečně též TOMÁŠ PĚŠINA Z ČECHORODU. Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 13 – 14.

[511] PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK (1795 - 1861) Literární historik, jazykozpytec a zakladatel slovanské etnografie a archeologie. Tento názor se objevuje například v jeho díle *Geschichte der slawischen Sprache*, s. 302. F. A. SCHMALFUSS (1821-1865) jeden ze zakladatelů spolku Verein fur Geschichteder Deutschen in Böhmen a první redaktor MVGDB. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*. Dále viz M. NEUMÜLLER*, K německému liberálnímu dějepisectví*, s. 118.

[512] Viz F. A. SCHMALFUSS, *Die Deutschen in Böhmen*, *Geschildert in Goegraphisch-statisher, staatswirthschaftlicher, volksthümlicher und geschichtlichr Beziehung, Prag 1851,* s. 152 - 154; W. WEBER.: *Die Ausbreitung der deutschen Nationalität in Böhmen,* Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 2, s. 1 – 16; W. Z. RESSEL, *Bemerkungen über die allmählige Gestaltung der Bevölkerungsverhältnisse Böhmens in nationaler Beziehung,* Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 3, s. 75.

[513] LEONHARD KNOLL (1775-1841) Profesor v Olomouci (zakladatel tzv. olomoucké historické školy).

[514] J. PFITZNER: *Das Erwachen,* kapitola „Der erste nationale Kampf in der Wissenschaft. Josef Leonhard Knoll und Franz Palacký". Viz M. NEUMÜLLER*, K německému liberálnímu dějepisectví*, s. 128.

[515] M. NEUMÜLLER*, K německému liberálnímu dějepisectví,* s. 128.

[516] F. A. SCHMALFUSS, Die *Deutschen in Böhmen*. TÝŽ, *Die deutschen Bauern-Colonien in Böhmen und ihr Einfluß auf das Land und die Landwirtschaft,* Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále MVGDB) 2, 1863, s. 99-105; TÝŽ, *Das deutsche Städtewesen und sein politischer und socialer Einfluß auf Land und Volk in Böhmen und seinen Nebenländern,* MVGDB 3, 1864, s. 1-12.

jmény; jsou nyní zde a své občanské právo získali pílí svých rukou a nesejde na tom, zda přišli před padesáti nebo před tisíci léty."[517] Jejich přínos spočívá v zakládání měst, v rozkvětu obchodu a řemesel, zvláště hornictví, které tvořilo základ české moci ve 13. a 14. století.[518] Podle této historicko-politické tendence Schmalfuss napsal později ještě článek pro *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* na téma „Německá města a jejich politický a sociální vliv na zemi a lid v Čechách a v zemích s nimi sousedících".[519] Lze proto říct, že od doby Antona Schmalfusse je v německé medievistice českých zemí století patrné spojení národních a liberálních otázek.[520]

V roce 1862 nabyla reakce proti Palackého dějinám masivních forem. Pod záštitou katolicky konzervativního Constantina Höflera[521] založilo „několik mladých mužů, vesměs rodilých českých Němců", *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, aby pěstovali *„dějiny svého kmene, které oficiální historik tak notně zanedbal"*.[522] Ludwig Schlesinger, který byl v roce 1866 spolkem vyzván „aby napsal populární Dějiny Čech",[523] považoval za přirozené, *„že se v publikacích mladého spolku projevuje především snaha o vyplnění oněch mezer, které v Palackém dílech pocítil každý český Němec"*.[524] Schlesingerovo pojetí se stalo, díky svému liberálně nacionálnímu vyznění, velmi populární v prostředí německého měšťanstva. V otázce původu germánského osídlení Schlesinger rozvinul úvahy o setrvání zbytků Germánů v zemi i po příchodu Slovanů. Tyto izolované ostrůvky germánského lidu spolu s nově příchozími kolonisty z německých zemí pak měly dát základ českému „němectví".[525] V průběhu času se

---

[517] F. A. SCHMALFUSS, *Die Deutschen in Bohmen,* s. 153. Viz M. NEUMÜLLER*, K německému liberálnímu dějepisectv,* s. 129.

[518] Jen na okraj lze poznamenat, že otázka modernizace způsobené kolonizací byla také předmětem zájmu polské historiografie, hlavně tzv. krakovské školy, která hledala příčiny selhání polského státu v 18. století.

[519] F. A. SMALFUSS, *Das deutsche Städtewesen*, s. 1-12.

[520] D. LEŚNIEWSKA, *Středověká kolonizace*, s. 111.

[521] CONSTANTIN VON HÖFLER byl povolán v roce 1851 jako profesor historie na Univerzitu Karlovu. Na univerzitě učil až do jejího rozdělení v roce 1882. Za svou kariéru vychoval řadu historiků, mezi jinými Jaroslava Golla, Ludwiga Schlesingera, Julia Lipperta, Adolfa Bachmanna, Aloise Jiráska, Hermanna Hallwicha, Vojtěcha Jaromíra Nováčka a Mathiase Pangerla. Roku 1873 založil historický seminář. V roce 1862 podpořil vznik spolku německých historiků *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Höfler se stal jen místopředsedou a šéfredaktorem spolkového časopisu *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen.* Kvůli své konzervativní orientaci a sporům s liberálními členy však v roce 1870 spolek a časopis opustil. Viz H. BACHMANN, *Adolf Bachmann. Ein Österreichischer Historiker und Politiker.* München 1962.

[522] L. SCHLESINGER – J. LIPPERT, *Wurdigung derAngrijfe des Dr. Franz Palacky auf die Mittheilungen des Vereins fur Geschichte der Deutschen in Böhmen.* I. II. Separát z literární přílohy MVGDB 6 (1868), č. 7, s. 2.

[523] L. SCHLESINGER, *Geschichte Bohmens,* III.

[524] M. NEUMÜLLER*, K německému liberálnímu dějepisectví,* s. 132.

[525] „*Deutschtum*" výraz, který má v rámci tradice německého nacionalismu značný emocionální přesah. Právě v těchto historiografických tendencích je možné spatřovat dobově aktuální potřebu definovat německy mluvící obyvatele českých zemí jako „národ" v opozici k českému „národnímu" obrození a vybavit tento nově definovaný národ potřebnými atributy tj. mimo jiné vědomím společného původu. V otázce

však Schlesinger stále více klonil k rozhodující úloze středověké kolonizační imigrační vlny. Německému kolonistovi, píše Schlesinger, děkuje *„země za svoji ranou kulturu a za vstup do svazku západoevropské civilizace, jemu vděčí české obyvatelstvo za slávu, že je mezi Slovany nejpokrokovějším národem, jemu vděčí česká koruna za posílení principu monarchie a dokonce lid mu vděčí za blahodárnou samosprávu a za podíl na politickém životě vedle šlechty, jejíž stavovskou samovládu zničil německý měšťan.“* Ludwig Schlesinger pak na konci života přišel s tezí, aby se začaly rozlišovat dějiny „Deutschböhmen“ a „Tschechischböhmen“ a s názorem, že každý z národů by měl psát vlastní historii.[526]

Obdobné stanovisko zastával i Adolf Bachmann.[527] Kolonizaci považoval za velké dílo německého národa, který tímto způsobem dobyl - bez krveprolití - tři pětiny současného německého území.[528] Němečtí kolonisté byli podle Bachmanna svobodně usazení lidé a zdatní rolníci, kteří chtěli zlepšit svůj blahobyt. Také šlechtu *„přitahovali v první řadě jasné a velké materiální výhody, které jim plynuly ze zřizování měst a trhů a ze zakládání vsí na jejich půdě“*.[529] Podle Schlesingera a Bachmanna byl český lid před německou kolonizací nesvobodný a v mnoha směrech utiskovaný šlechtou. Pozemky přenechané sedlákovi patřily majiteli panství a osobní závislost poddaných byla neomezená, přidělování půdy libovolné. Starých svobodných sedláků bylo stále a stále méně. Naproti tomu německé rolnictvo bylo usazováno podle emfyteutického práva, a to bylo příkladem také pro české vesnice. Tak bylo zakládáním německých vsí „pozvolna osvobozováno ze svých tísnivých poměrů také slovanské venkovské obyvatelstvo“. Většina českých vesnic byla osazena podle německého práva.[530] Na rozdíl od Palackého tak německé dějepisectví zdůrazňovalo, že kolonizace rozvíjená Němci nepřinášela do českých zemí nesvobodu (německé řady feudální), ale naopak svobodu. Jejím nositelem měly být německé právo a instituce měst, podněcující vznik svobodného selského stavu a měšťanstva. Podle německých liberálních badatelů tak svobodu a demokracii přinesli právě němečtí kolonisté, protože tyto hodnoty vyplývaly z tzv. německého práva. Proto němečtí historikové soudili, že do 13. století v Čechách lid nebyl

---

specifických jazykových forem této kulturněhistorické tradice srovnej například E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 192 – 197.

[526] L. SCHLESINGER, *Die Stellung der Deutschen in der Geschichte Böhmens,* Prag 1922, s. 11. Srov. M. PUSCHNER, *Deutsche Historiker in den böhmischen Ländern zum tschechisch-deutschböhmischen nationalen Konflikt in der Revolution von 1849/49,* in: Die böhmischen Ländern in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848, Teil II. Acta Universitatis Purkynianae, Slavogermanica 4), Ústí nad Labem 1997, s. 26.

[527] ADOLF BACHMANN byl žákem Konstantina Höflera. Stejně jako Jaroslav Goll prošel historickým školením Georga Waitze na Göttingenské univerzitě. Roku 1875 se stal privátním docentem v Praze, v roce 1880 mimořádným a roku 1885 řádným profesorem pro rakouské dějiny na německé univerzitě v Praze. Jeho stěžejní dílo *Geschichte Böhmens* popisuje české dějiny z pozice nacionálního němectví. Roku 1907 byl zvolen poslancem Říšské rady. V roce 1911 se stal předsedou Německé pokrokové strany. Odmítal politickou, kulturní i jazykovou rovnoprávnost Čechů s Němci, což se projevilo při jednání o česko-německém vyrovnání v roce 1914.

[528] A. BACHMANN, *Geschichte Bohmens II.,* s. 470.

[529] A. BACHMANN: *Geschichte Bohmens I,* s. 473.

[530] L. SCHLESINGER: *Geschichte Bohmens,* s. 147 a 164.

svobodný, že byl osobně závislý. Svobodní byli teprve němečtí osadníci, kteří se stávali vzorem pro české sedláky.[531]

Zásadním impulsem pro sídelně historická studia byla činnost německého učence W. H. Riehla a na ni navazující působení pražského docenta Adolfa Hauffena. Jejich práce podnítila ve všech německojazyčných zemích zemích zájem o národopisná témata a dějinám osídlení se tak začala intenivně věnovat řada regionálních badatelů. Ačkoliv kvalita sídelně historických statí pěstovaných německými vlastivědnými badateli značně kolísala a často ji provázelo nadsazené zveličování německého osídlení a silný politický voluntarismus, začaly se pod vlivem německé historické vědy ve spektru badatelských témat a používaných metod objevovat nové metodicky i věcně podnětné prvky. Do sídelně historického výzkumu tak začaly být postupně zapojovány do té doby netradiční prameny a metody. Výzkum začal v daleko větší míře využívat jazykovědu, archeologii a výtvarné umění. Byly intenzivně zkoumány tvary sídlišť a plužin, místní, pomístní a traťové názvy i další typy písemných údajů (městské knihy, urbáře aj.). V této souvislosti je možné zmínit například dílo Johanna Losertha, J. M. Klimesche či Karla Bergera.[532] Půdorysné motivy z oblastí německého západu i východu hledal v uspořádání českých středověkých měst Anton Hoenig. Dějinami předkolonizačního osídlení v kombinaci s obrazem přírodních poměrů země, s podílem orné a lesní půdy, se způsobem obdělávání země a s formami nejstarších osad se zabýval profesor českolipské reálky Wilhelm Friedrich.[533] Jeho metodicky podnětná práce, ve své době ojedinělá, využila kromě písemných pramenů rovněž výzkumu vývoje místních jmen a stála tak u počátků toponomastického studia.[534]

3.3.2 Pozitivismus

Dějiny středověkého osídlení coby samostatnou historickou disciplínu zásadním způsobem ovlivnil August Meitzen.[535] Jako statistik a národohospodář se soustředil na proměny sídel a

[531] Srov. F. SEIBT, *Siedlungsvorgänge in den böhmischen Ländern,* in: Deutsche und europäische Ostsiedlungsbewegung, Bericht über die wissenschaftliche Jahrestagung des J. -G. -Herder-Forschungsrates vom 7. bis 9. Marz 1963, Marburg 1964, s. 83.

[532] JOHANN LOSERTH (1846 – 1936) Příslušník mladší generace německých historiků známý především svým polemickým výzkumem vztahu mezi učením Husa a Wicliffa, kde se snaží prokázat nepůvodnost Husova učení; J. M. KLIMESCH (1850 - 1940) mimo jiné editor řady jihočeských pramenů např. Rožmberské kroniky; KARL BERGER (1867 - 1936) historik zabývající se dějinami osídlení. V polemice s Bretholzem (viz níže) odmítl jeho teorii o autochtonním původu německého obyvatelstva českých zemí. Kriticky výběrový přehled literatury zabývající se touto problematikou viz V. NOVOTNÝ, *České dějiny*. V kompletu viz BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975*,* I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990.

[533] WILHELM FRIEDRICH (1882 – 1914) Profesor českolipské reálky, historik a vlastivědný badatel. Autor *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation,* Praha 1912.

[534] F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 664 – 665.

[535] A. MEITZEN, *Die Kulturzustände der slawichen Dörfer der deutschen Kolonisation*, Breslau 1964; TÝŽ, *Die Ausbreitung der Deutschen in Deutschland und ihre Besiedlung der Slawengebiete*, Jena 1879 a

zemědělského hospodaření, jako je např. dělení plužiny na hony. Pokusil se propojit nejrůznější formy polností, domů a vesnic s různým průběhem kolonizace. Jeho představa se zakládala na dvou hypotézách, které měl dle svého soudu prokázat: Všechny formy sídel lze odvodit z konkrétních etnických jednotek a formy zaznamenané na pozemkových mapách 19. století zůstaly od středověku zásadně nezměněny, takže je lze rekonstruovat.[536] Tímto se Meitzen přibližuje metodologickým koncepcím historické právní školy s jejím zdůrazňováním vlivu ducha lidu na vývoj právních forem, který je však u něho rozšířen na geografické formy sídel. Meitzen se přitom odvolává na Justa Mosera, osnabrückého historika 18. století a zakladatele německého konzervatismu.[537]

Metodický nesmírně přínosné bylo i dílo nacionálně umírněného historika Julia Lipperta.[538] Jeho kniha *Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*[539] je první monografií, jež se svým názvem a programovým zaměřením hlásí k sociálním dějinám. Lippert v ní přišel s řadou originálních řešení problémů dějin 8. a 9. století. Například pro tuto dobu popřel existenci jednotného českého národa „gens". Do Čech dle jeho soudu přišly nezávislé kmeny, jež posléze začaly vytvářet kmenové svazy, z nichž vznikl pod vedením Přemyslovců v 10. století stát. Lippert tak jako první zformuloval evolucionistický model, který se později výrazně prosadil i v české historiografii. V případě prvního dílu své knihy byl kritizován za to, že celé období do poloviny 13. století považoval z hlediska sociálních dějin za příliš neměnné. Až do poloviny století totiž dle jeho mínění dominovaly „slovanské řády", které byly posléze zcela vytlačeny novými správními a právními formami, jež do Čech přinesli němečtí kolonisté.[540] Od 60. let 19. století má německá historiografie v Čechách historicko-ideologické rysy severoněmeckého a jihoněmeckého liberalismu. Od šedesátých let 19. století jí tedy lze řadit k tzv. maloněmecké národněliberální škole. Zároveň se však vyznačuje (svou reakcí na Palackého) k nacionálně vyhroceným pojetím dějin. Tím tvoří zvláštní případ v jak německém kontextu, tak uvnitř německo - rakouské historiografie, která tak výrazný buržoazně-liberální obraz dějin nevytvořila. Historicko-ideologická orientace německé liberální historiografie v Čechách je v této době nasměrována stále více do Německa, nikoli do Rakouska.[541]

Po první světové válce se pak německá medievistika v českých zemích ocitla v zásadně pozměněných politických a organizačních podmínkách. Politická reprezentace německé

---

především jeho hlavní dílo *Siedlung und Agrarwessen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen umd Slawen*, 3 sv., Berlin 1895.

[536] H. HERNISCH, *August Meitzen und seine Bedeutung fur die Agrar- und Siedlungsgeschichte,* Jahrbuch fur Wirtschaftsgeschihte 1975/1, s. 107.

[537] A. MEITZEN, *Siedlung und Agrarwessen,* s. 19. Viz V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 71.

[538] JULIUS LIPPERT (1839-1909). Gymnaziální profesor a liberální politik. Viz H. ACKERT, *Julius Lippert*, MVGDB 48/1910, s. 361 – 384; F. SEIBT, *In Memoriam Julius Lippert*; TÝŽ, *Deutsche, Tschechen, Sudetendeitsche. Analysen und gegenwart aus fünf Jahrzehnten,* s. 413 – 418. V češtině vyšel k jeho osobnosti sborník. M. Oubrechtová (ed.) *Julius Lippert a německé prostředí v Čechách*, Ústí nad Labem 2010.

[539] J. LIPPERT, *Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit,* 2 svazky, Prag 1896/98.

[540] M. NODL, *Dějepisectví*, s. 67 - 68.

[541] Viz M. NEUMÜLLER*, K německému liberálnímu dějepisectví*, s. 120.

společnosti se jako menšina v nově ustanoveném Československu snažila bránit dávné pozice a její část projevovala separatistické tendence. Známá slova prezidenta Masaryka o Němcích jako hostech v českém statě a české snahy dokázat prvenství slovanského osídlení v českých zemích tak tvořily pozadí dalšího vědeckého bádání o německé kolonizaci. Náboj vložený Františkem Palackým do výkladu německé kolonizace získával opačné znaménko, nicméně o mimořádné etnické a demografické roli samotného jevu se nezdálo být pochyb. V této souvislosti nelze opomenout ani silný vliv vědy v sousedním Německu, zvlášť tzv. „*Ostforschung*“. Tento badatelský směr vznikl v 18. století jako věda o německém osídlení Východu. Největšího rozkvětu dosáhl v meziválečné době a v době nacismu, kdy měl podporovat a legitimizovat německé politické nároky na tato území. Po roce 1945 se do výzkumu zapojila řada německých vědců vysídlených z Polska, Československa a dalších středoevropských zemí. Centrem výzkumu se stal především Herderův institut. Kromě tradičních témat bylo zkoumáno i samotné vysídlení Němců. S nastupující generací německých historiků byl od 60. let. 20. stol. Ostforschung kritizován pro svůj jednostranně nacionální přístup. V 90. let byla celá koncepce Ostforschung opuštěna a celé bádání bylo podrobeno kritickému historickému výzkumu a hodnocení. Jeho hlavním cílem bylo totiž dokazovat německé teritoriální zájmy na východě Evropy. O příslušnosti území k německému kulturnímu prostoru měla rozhodovat převaha německého živlu a civilizační přínos k vývoji konkrétního regionu.[542] Koncentrovala se na národ jako rasovou jednotku a byla těsně vázána na politiku. Připustila jednostrannost v bádání, vyznačovala se interdisciplinaritou, velkou popularizační a propagační činností podřízenou politickým cílům, obdivem pro vůdcovský princip a autoritativní vládu.[543] Meitzenem profilovaná metoda studia dějin osídlení byla ovlivňována dobovými nacionalistickými politickými představami.[544] Přestože je nacionální zaměření většiny národnostních historiků nesporné, nelze tuto metodu zkoumání jednoduše přejít jako v pejorativním slova smyslu „nacionalistickou,“ stejně jako samotný pojem „kolonizace“. Nelze však zastírat, že tento pojem v sobě nesl nazírání dějin, ve kterém se uzavřené etnické substance považují za historicky jednající entity (kvazipostavy). V tomto smyslu byl pojem „kolonizace“ ovlivněn dualistickým pohledem stavícím proti sobě slovanské etnikum předkolonizační éry proti „německému“ etniku kolonizace. Nebyl však primárně myšlen ve smyslu ovládnutí daného teritoria a jeho podrobení pod cizí nadvládu, ale jako výraz pro osídlování území nově přicházejícím obyvatelstvem přenášejícím kulturní a sociální formy z oblastí svého původu.[545] Od této doby nabralo studium „kolonizace“ především podobu zkoumání historické geografie sídel, v níž se hlavním předmětem zájmu

[542] J. HACKMANN, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen in der deutschen Ostforschung und ihre Wirkungen auf die sudetendeutsche Landeshistorie,* in: Die böhmischen Ländern in der deutschen Geschichtsschreibung I, s. 65.

[543] J. M. PISKORSKI, *„Deutsche Ostforschung“ und „polnische Westforschun“',* Berliner Jahrbuch für osteuropaische Geschichte 1, 1996, s. 385, TÝŽ, *Polish myśl zachodnia („West Tought“) and German Ostforschung („East Research“). An Attempt at a Comparasion,* in: German Scholars and Ethnic Cleansing. Ed. I. Haar and M. Fahlbusch, New York 2004.

[544] L. HRABOVÁ, *K problému německé kolonizace ve střední Evropě*, Historický sborník 9 (1962), s. 67 - 78.

[545] V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 72.

stala analýza forem polností a vesnic. S rostoucím významem národnostně orientovaných studií se začala od dvacátých let 20. století stále více používat metoda orientovaná na dějiny osídlení, a to nejen v historiografii, nýbrž také v etnografii. Problematice „německé kolonizace východu“ se v té době věnovali zejména Rudolf Kötzschke a Herbert Helbig.[546] Jejich díla měla velký ohlas především mezi nacionálně smýšlejícími historiky, jako byl Wilhelm Wostry nebo Heinz Zatschek[547] a měla odraz v nově formované „sudetoněmecké“ kolektivní identitě německojazyčných obyvatel českých zemí.

V době vzniku Československé republiky rozpracoval Bertold Bretholz[548] své starší úvahy o setrvání zbytků germánského osídlení v českých zemích po příchodu slovanských kmenů v „antikolonizační“ teorii, která měla zásadně přehodnotit postavení Čechů a Němců v českých zemích. Ne již pouhé setrvání a přetrvání potomstva Markomanů a Kvádů v českomoravském pohraničí a jeho zapojení do kolonizačního procesu, ale přímá spojnice vedoucí od Germánů k německému etniku českého středověku měla být pilířem nového pojetí českých dějin. Z pracovitých, nicméně druhotně usedlých „hostů“, se Němci měli změnit v původní obyvatele Čech a Moravy. Bertold Bretholz tak vyvolal dlouhou a bouřlivou diskusi o původu Němců a německé kolonizaci v českých zemích. V jeho pojetí totiž nebyly české země nikdy čistě slovanské a žádná kolonizace se ve 13. století vlastně nekonala. Pouze se navenek projevila aktivita Germánů, kteří v době stěhování národů zůstali na území Čech a Moravy. Bretholz nepopíral, že Němci ve středověku migrovali do Čech, ale vylučoval masový příliv kolonistů. Podle něj v 13. století měšťanstvo vyrostlo ze svobodného německého lidu a osobní svoboda, která vyplývala ze starého germánského práva, dala německému obyvatelstvu převahu.[549]

V souvislosti s diskutovaným postavením německé menšiny získala Bretholzova teorie politický ráz a ve větším měřítku si našla místo v denním tisku. Na německou - respektive sudetoněmeckou - medievistiku, tedy i archeologii a jazykovědu, měla vliv po celou první polovinu 20. století, kdy inspirovala bádání o německé kolonizaci a o původu Němců v Čechách. V polemice, která se po zveřejnění Bretholzových názorů rozvinula, oponovala nejen řada českých autorit, nýbrž i významní němečtí historikové.[550] Bez větších obtíží

---

[546] R. KÖTZSCHKE, *Quellen zur Geschichte der ost deutchen Kolonisatiton im 12. bis 14. Jahrhundert*, Berlin 1931; R. KOTZSCHKE – W. EBERT, *Gesichte der ostdeutchen Kolonisation* [Dějiny německé kolonizace východu], Leipzig 1937; R. KOTZSCHKE, *Die Anfange des deutsches Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Osten)*, Leipzig 1941; TÝŽ, *Ländliche Siedlung und Agrarwesen in Sachsen*, Remagen 1953.

[547] Viz např. Wostrého přehled dosavadního zkoumání kolonizace s vlastním hodnocením: *Das Kolonisationsproblem*, MVGDB 60 (1922), s. 1 – 168.

[548] BERTOLD BRETHOLZ (1862-1936) Jako spolupracovník Friedricha Maasena se účastnil vydávání edice Monumenta germaniae historica. Od roku 1899 moravský zemský archivář. Vydavatel řady pramenných edic. Věhlasu dosáhl především jako autor teorie o autochtonním původu Němců z českých zemí. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 657 – 660.

[549] Srov. příslušné pasáže knih B. BRETHOLZE, *Geschichte Böhmens und Mährens bis zur Aussterben der Přemysliden (1306),* Leipzig 1912 a její populárnější verze *Geschichte Böhmens und Mährens,* Bd. I, Reichenberg 1921.

[550] Například ADOLF ZYCHA (1871 – 1941) Právní historik působící v letech 1904-1919 jako profesor pražské německé univerzity specializující se na horní právo. WILHELM WOSTRY (1877 – 1951) Profesor

dokázali nevěrohodnost a nepodloženost této teorie. Přesto nezůstal Bretholz bez příznivců jak v zahraničí,[551] tak mezi německými regionálními historiky Čech, Moravy a Slezska.[552] Teprve v třicátých letech dvacátého století, kdy byla zřejmá neudržitelnost Bretholzových vývodů, spory ustávaly. Přispěly k tomu rozbory topografického názvosloví, které měly být jednou z opor antikolonizační teorie. Ernst Schwarz[553] doložil, že Slované sice přejali po Keltech a Germánech některá horopisná a vodopisná pojmenování, což by svědčilo o styku nejstarších českomoravských Slovanů se zbytky germánského obyvatelstva, ale toto názvosloví se vyhýbá starým jazykovým formám. Proto spojil začátky německého osídlení až s kolonizací 13. století.[554] Navzdory tomu nerezignovala německá strana na myšlenku, že Slované ještě zastihli výrazné zbytky Germánů a někteří badatelé setrvávali na tezi, že k masovému odchodu Germánů vlastně nikdy nedošlo.[555] K počátkům českého němectví se tak stavěl například Josef Pfitzner a částečně se tyto postoje promítly i do souborných dějin německé kolonizace, které roku 1937 vydali Rudolf Kotzschke a Wolfgang Ebert.[556] Ani příklon ke kolonizační teorii však neznamenal úplné odmítání možnosti styku germánského a slovanského osídlení v pozdní fázi stěhování národů. Ani Wilhelm Wostry v protibretholzovské polemice[557] nevylučoval, že skrovné zbytky germánského lidu mohly v Čechách zůstat, ale brzy se asimilovaly. Tato otázka pak byla silně politicky zneužívána v publicistice a politizované vědě konce 30. a počátku 40. let 20. století.[558]

československých dějin na pražské německé univerzitě. Věnoval se mimo jiné národnostním otázkám v českých zemích v období od husitských válek do třicetileté války. OTTO PETERKA (1876 – 1945) Profesor právních dějin na pražské německé universitě či KARL BERGER.

[551] Například OSWALD REDLICH, KARL UHLIRZ či ALPHONS DOPSCH.

[552] J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských,* s. 16 – 17.

[553] ERNST SCHWARZ (1895 – 1983) Germanista a filolog, profesor pražské německé univerzity zabývající se výzkumem místních jmen a lidových nářečí.

[554] E. SCHWARZ, *Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenlandern,* Reichenberg 1923; TÝŽ, *Die Orstnamen der Sudetenlandern als Geschichtsquelle,* Berlin 1931.

[555] Podobné stanovisko zaujali například někteří autoři sborníku *Das Sudetendeutschtum,* 1937, 2. vydání 1939, který se stal vizitkou tehdy vrcholících nacionálních tendencí sudetoněmecké historiografie.

[556] R. KÖTZSCHKE – W. EBERT, *Geschichte der ostdeutschen*, s. 60 – 66. Hlubší rozbor nacistické historiografie a publicistiky přesahuje rámec tohoto přehledu. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 19.

[557] W. WOSTRY, *Das Kolonisationsproblem,* s. 1-168.

[558] Navzdory tomu souběžný kontakt slovanského a germánského prostředí, o němž svědčí jak některá jména hor a vod, tak archeologické souvislosti, ostatně připouští i dnešní bádání zejména pro Čechy, opatrněji pro Moravu. Intenzita a délka těchto styků, popřípadě i formy vzájemného soužití však zůstávají velkou neznámou. Řešení této otázky má dnes v rukou především archeologie. Nálezům z doby stěhování národů se věnoval H. PREIDEL, *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren,* München 1953. Dále například D. TŘEŠTÍK, *Příchod prvních Slovanů do českých zemí v letech 510 – 535*, ČČH 94, 1996, s. 245 – 280. Při řešení styku Germánů a Slovanů sehrála významnou roli nálezová situace v Březně u Loun, viz I. PLEINEROVÁ, *Březno, Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách,* Praha 1975, s. 75 - 82. O přežívání zbytků předslovanského lidu uvažuje J. ZEMAN, *Nejstarší slovanské osídlení Čech,* PA 67, 1976, s. 172. Srovnej též J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 17.

Ačkoliv většina sudetoněmeckých historiků již ve dvacátých letech odmítla kontinuální (resp. antikolonizační) teorii Bertolda Bretholze o přetrvání Germánů v českých zemích od markomansko-kvádských dob,[559] tak v druhé polovině třicátých let a za německé okupace došlo v nacizujících vědeckopolitických kruzích k jejímu obnovení, pro kteroužto tendenci byl na české straně vynalezen pojem „bretholzování".[560] Kontinuální teorie byla odmítnuta zejména z důvodů toponomastických (hojnější výskyt německých názvů v českých zemích teprve od konce 12. století), zatímco její politický význam mohl být opuštěn výměnou za přijetí *koncepce německé národní a kulturní půdy*, v níž byla středověká německá kolonizace povýšena na největší německý kulturní výkon v dějinách.[561] Domovské právo Němců v českých zemích (*Heimatsrecht*) již nemuselo být odvozováno od poukazu na jejich zdejší autochtonnost a sídelní kontinuitu od nejstarších dob, nýbrž bylo založeno na tezi o německé práci a působení (*Arbeit und Leistung*) při všestranné výstavbě a zušlechtění těchto zemí v době počínající kolonizačním procesem ve 13. století. Tato ideologicko-politická historizující argumentace oproti Bretholzovi daleko lépe odpovídala vědeckým poznatkům a po desetiletích vědecky pojímaného historismu mohla rovněž lépe posloužit jako argumentační východisko politických požadavků.[562]

V meziválečném období se do studia dějin středověkého osídlení zapojila značná část německé historické obce a to jak z řad univerzitních pracovníků, tak z prostředí regionálních badatelů. Pozoruhodným přínosem byly výsledky badání právního historika Adolfa Zychy[563] a jeho žáků: Otto Peterky, Rudolfa Schránila, Wilhelma Weizsäckera, Emila Werunskeho či Wilhelma Wostreho.[564] Tyto badatele spojovala hrdost na dokonalost německého práva, které

---

[559] D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja*, s. 80–86.

[560] Josef JANKO (rec.), *Ernst Schwarz: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, München 1931*, Časopis pro moderní fi lologii 32, 1935, s. 340; z dobových českých kritik této tendence zejména Václav VOJTÍŠEK, *Legenda o prastarém a celistvém usídlení německém v českých zemích a německá věda*, Národní listy 78/156, 8. 6. 1938, s. 1–2. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 165, pozn. č. 106.

[561] J. HACKMANN, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen*, s. 58. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 165, pozn. č. 10.

[562] K tomu programově Wilhelm WOSTRY, *Die geschichtlichen Grundlagen des Sudetendeutschtums*, Zeitschri_ für sudetendeutsche Geschichte 2, 1938, s. 1–30. Ve stejné době H. Weinelt tvrdě odmítl pokusy regionálních sudetoněmeckých badatelů aplikovat kontinuální teorii při bádání o místních dějinách: Herbert WEINELT, *Volkstumsverschiebungen in Mähren und Sudetenschlesien. Sonderausdruck aus „Auslandsdeutsche Volksforschung", 2. Band, 3. He /1938*, Stuttgart 1938, s. 322.

[563] ADOLF ZYCHA (1871 – 1941) Profesor pražské německé univerzity. Zabýval se především českým horním právem a vznikem měst, např. A. ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen im Beginn der Kolonisationzeit,* Prag 1912. Srovnej F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny*, s. 665 – 666.

[564] E. WERUNSKY, *Die Culturhistorische Bedeutung des deutschen Städtewesens in Böhmen,* MVGDB 20, s. 61 – 71; WILHELM WEIZSÄCKER (1886 – 1961) Zychův žák věnující se dějinám středověkého práva městského, lenního a selského: *Das deutsche Recht der bäuerlichen Kolonisten Böhmens und Mährens im XIII. und XIV. Jahrhunderte,* MVGDB 51, 1913, s. 476 – 542; WILHELM WOSTRY (1877 – 1951) Profesor československých dějin na pražské německé univerzitě. Bez nacionalistické předpojatosti se zabýval otázkou národnostních poměrů v předhusitských Čechách. Kriticky se stavěl k Bretholzově teorii o původu německého osídlení českých zemí: *Das Kolonisationsproblem,* s. 1-168.

dokázalo trvale změnit charakter zemí, kam se šířilo. Německá kolonizace v Čechách znamenala pro Zychu etapu německé východní kolonizace, kdy Němci nabyli určitých práv. Zycha - podobně jako Georg Juritsch - zdůrazňoval, že se tak nedělo na úkor místního obyvatelstva.[565] Podobně jako pro Adolfa Bachmanna, tak i pro Wilhelma Weizsäckera německá kolonizace byla z politického a civilizačního hlediska „velké dílo národa německého". Díky kolonizaci Čechy získaly spojení se Západem.[566] I když podle Weizsäckera tzv. německé právo bylo na začátku kolonizace spojeno s etnikem, její přejímání slovanským obyvatelstvem způsobilo ztrátu etnického charakteru. Jeho význam spočíval v tom, že měnilo společenské vztahy, když rostl význam rolníků, objevil se nový stav - měšťanstvo a díky lennímu systému vznikla i nová pozemková šlechta.[567] Weizsäcker srovnával německou kolonizaci v Polsku a v Čechách a dokazoval, že šlo o obdobný typ venkovské kolonizace a podobnou organizaci soudnictví (Magdeburg).[568] Zycha a jeho žáci vytvořili obraz recepce německého práva v oblasti hornictví, hlavně na příkladu Jihlavy. Navazovali přitom na starší dílo Adolfa Tomaschka. Zdůrazňovali podnikavost německých horníků a jejich význačné postavení ve společnosti 13. a 14. století.[569] Druhou oblastí jejich zájmu byly počátky měst včetně privilegia Soběslava II. pro pražské Němce, které považovali za nejstarší příklad tzv. německého práva ve středověkých Čechách vůbec. Zycha tvrdil, že vývoj měst ovlivnila německá kolonizace, dálkový obchod a teprve potom cílevědomé působení panovníka. Souhlasil s Rudolfem Kötzschkem, že kolonizace se většinou konala z podnětu a pod péčí panovníka. Města buď vznikala lokací anebo postupnou evolucí, ale účast německých kolonistů byla zde podmínkou (teorie „gewordene Stadt" a „Gründungstadt").[570] Weizsäcker se pokusil o definici města: „*město v právním slova smyslu je lidská osada o ohraničeném území, se stálým trhem, která má vlgastní nižší soudnictví a samosprávu; je to forma, kterou se navenek projevuje měšťanstvo*". Také poprvé graficky znázornil cesty recepce městského práva, příčemž využíval výsledky jazykovědných výzkumů Ernsta Schwarze.[571]

V rámci německé historické obce docházelo často k polarizaci postojů. Vědecká erudice badatelů neznamenala neutralitu názorů. Předmětem zemských dějin („*Landesgeschichte*") pěstovaných na německé univerzitě v Praze byla i otázka kontinuity germánského osídlení a německé kolonizace. Žák Alphonse Dopsche Theodor Mayer tvrdil, že specifika Sudet

[565] A. ZYCHA, *Der Kampf der Deutschen um ihr Recht in Böhmen,* Universitats-vortrage der Rheinischen-Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bd. 9, Bonn 1940, s. 18.

[566] W. WEIZSÄCKER, *Die Ausbreitung des deutschen Rechtes in Osteuropa,* in: Staat und Volkstum. Hg. von K. von Loesch, Berlin 1926, s. 549.

[567] TÝŽ, *Das Recht,* in: Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. Hg. von G. Pirchan, W. Weizsäcker und H. Zatschek, 2. Aufl. Prag 1939, s. 124.

[568] TÝŽ, *Die Ausbreitung des deutschen Rechtes,* s. 559.

[569] TÝŽ, *Geschichte des Bergbaues in den Sudeten ländern,* Prag 1928, s. 70; A. ZYCHA, *Das böhmischen Bergrecht des Mittelalters auf' Grundlage des Bergrechts von Iglau,* Bd. I—II, Berlin 1900, passim.

[570] A. ZYCHA, *Über der Ursprung*, s. 145nn.

[571] W. WEIZSÄCKER, *Von deutschem Stadtrecht in den Sudetenlandern,* Zeitschrift für deutsche Geisteswissenschaft 5, 1943, s. 272n. TÝŽ, *Eindringen und Verbretung der deutschen Stadtrechte in Böhmen nnd Mähren,* Deutsches Archiv für Landes- und Volkskunde 1, 1937, s. 95 – 109.

vyplývala ze stálého působení dvou činitelů - civilizačního přínosu kolonistů a politických vlivů říše. Pod vlivem Rudolfa Kötzschkeho a Karla Lamprechta postuloval zkoumání geneze osídlení a kořenů německého práva v českých zemích.[572] Představitel pražských „Landesgeschichte" Wilhelm Wostry zdůrazňoval nejdříve kulturní a potom hospodářské příčiny příchodu Němců do Čech. Kolonisté našli v Čechách svůj domov a zajistili českému státu civilizační rozkvět. Češi však dovedli adaptovat civilizační přínosy kolonizace a tak mohli odolat germanizaci. Míšení kultur bylo podle něho pro střední Evropu typické.[573]

Jiný druh historika reprezentoval Josef Pfitzner, který ve svých pracích o středověké kolonizaci vyzdvihoval podnikavost kolonistů, kterou prezentoval na příkladě Slezska. Kolonizační proces pokládal za součást široce koncipovaného německého východního osídlování. Zdůrazňoval hospodářské motivy povolování kolonistů. Od 30. let 20. století Pfitzner vybízel, aby se psaly zvláštní dějiny Čechů a Němců v českých zemích a - inspirován Josefem Pekařem - aby se vytyčil smysl sudetoněmeckých dějin. Chtěl utvrzovat jednotu sudetských Němců a jejich svazek s říší, popularizovat sudetoněmeckou otázku a spoluutvářet kolektivní identitu sudetských Němců. Počátky Němců v českých zemích Pfitzner považoval za součást německých dějin.[574] Ve 40. letech se Pfitzner otevřeně projevil jako stoupenec tzv. „Volkstumskampfu" a o Praze psal jako o ryze německém městě, které „stvořili" Němci.[575]

Cílem tohoto výzkumu bylo dovršení procesu formování sudetoněmecké identity, která nabyla reálných obrysů po roce 1918. Historie měla podat důkaz nejen o zásadním vkladu Němců do rozvoje české státnosti a kultury, ale zasadit jejich působení do širšího rámce velkoněmecky pojímaného historického narativu. Sudetští Němci se měly stát předvojem „hraničního němectví", jehož posláním bylo ukázat německému národu smysl jeho dějin spočívající v civilizační misi na evropský východ. Kultura zdejších neněmeckých národů byla prezentována jako podřadná a odvozená. Jejich politické struktury pak jako ohrožující proces německého sjednocení. Historické bádání se tak přetransformovávalo v sudetoněmeckou verzi *Volksgeschichte*, vyznačující se silnou mírou politické instrumentalizace přecházející v otevřenou ideologičnost. Na druhé straně se toto pojetí vyznačovalo silným smyslem pro interdisciplinaritu a dokázalo výsledky různých badatelských disciplín spojovat do vyššího celku.[576] Docházelo tak k smývání hranic mezi dílčími obory. Cílem byl všestranně koncipovaný výzkum „sudetoněmeckého národa" tzv. *Volksforschung*.[577]

---

[572] T. MAYER, *Aufgaben und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern,* Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 8,1931, Heft 3, s. 129 – 151.

[573] W. WOSTRY, *Das Kolonisationsproblem*. TÝŽ, *Die geschichtliche Grundlagen des Sudetendeutschtums,* Zeitschrift für sudetendeutschen Geschichte 2, 1938, s. 1 – 30.

[574] J. PFITZNER, *Die Besiedlung der Sudeten bis zum Ausgang des Mittelalters,* Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 1, 1930, Heft 2, s. 168nn., 191, TÝŽ, *Die sudetendeutsche Geschichte,* 2. Aufl. Reichenberg 1937, s. 5nn. a passim; TÝŽ, *Die Geschichtsbetrachtung der Deutschen und der Tschechen,* Historische Zeitschrift 155,1932, s. 84nn.

[575] J. PFITZNER, *Das tausendjährige Prag,* Bayreuth 1940, s. 8-12.

[576] F. HADLER, *Volksgeschichte für die „Deutschen im Sudetenland". Zur Konzeption der sudetendeutschen Spielart eines Paradigmas deutscher Historiographie in den 1930er Jahren*, in: Historische West- und Ostforschung in Zentraleuropa zwischen dem Ersten und dem Zweiten Weltkrieg – Verfl echtung und

3.3.3 Národní socialismus

Nacistický režim dále rozvinul národovecké tradice pěstované v sudetoněmeckém prostředí první republiky.[578] Institucionalizoval sídelněhistorické bádání s úmyslem využít jeho poznatků nejen pro propagandistické cíle, nýbrž i jako konkrétní návod k sociálnímu inženýrství. Cesta od „výzkumu" v sociálních vědách k jeho „aplikaci" se kromobyčejně zkrátila a historiografický diskurs byl deformován účelovým vybíráním a překrucováním faktů. Na druhou stranu snaha maximálně vytěžit pramennou základnu vedla k akcentování prvků interdisciplinární spolupráce. Byly testovány (nutno říci, že značně nekriticky) možnosti vzájemného průniku historie, sociologie, lingvistiky a biologie. Tehdejší pokusy jsou z větší části dodnes diskreditovány jak politickým kontextem doby, tak (vědomou) nekritičností tehdejších postupů. Z hlediska dějin vědy je však nesporně podnětné se ptát po (dis)kontinuitě tehdejšího vývoje a povaze předpokladů „vědeckého" bádání.[579]

Jedním z nacistických badatelů specializujících se na české země byl Karl Valentin Müller (1896 – 1963), eugenicky orientovaný sociolog a sociální antropolog vedoucí „Institutu pro sociální antropologii a biologii národa" (*Institut für Sozialanthropologie und Volksbiologie*). Müller studoval po první světové válce germanistiku v Lipsku a poté státní a sociální vědy. V roce 1938 se stal docentem a od roku 1939 působil jako profesor sociologie na Technické vysoké škole v Drážďanech. V roce 1941 byl povolán na pražskou univerzitu jako specialista na rasovou nauku a historiografii českých zemí. Jedním z jeho badatelských cílů bylo „zacházení s národnostně politickou dispoziční masou" ve východní Evropě a pak také „proces přeměny národnosti Čechů" (*Umvolkung*). Ve svých pojednáních *„Zákonitost při proměnách v sociálně antropologické struktuře rasově blízkých sousedních národů prostřednictvím přenárodňováních procesů"* (*Gesetzmäßigkeit bei Wandlungen im sozialanthropologischen Gefüge von rassisch nahestehenden Nachbarvölkern durch Umvolkungsvorgänge*) z roku 1937 a **„***Význam německé krve v češství"* (*Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum*) z roku 1939 zastával názor, že by český národ měl být prostřednictvím přenárodnění „rozpuštěn" v národ německý. Na pražské univerzitě působil až do roku 1945.

Vergleich, Matthias Middell – Ulrike Sommer, Leipzig 2004, s. 133–151. K meziválečným proměnám historiografie na Německé univerzitě v Praze viz: O. KONRÁD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika*, s. 91–129, kde jsou i odkazy na další literaturu.

[577] V tomto programově interdisciplinárním pojetí bývá někdy spatřována paralela k úsilí francouzské školy Annales; obě vědecká paradigmata se však zároveň vyznačovala značnými rozdíly např. v předmětu svého výzkumu (*societé*/ *Volk*) a vztahu k politické instrumentalizaci výsledků historického bádání. Peter SCHÖTTLER, *Die intellektuelle Rheingrenze. Wie lassen sich die französischen Annales und die NS-Volksgeschichte vergleichen?*, in: Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich, Christoph Conrad – Sebastian Conrad, Göttingen 2002, s. 271–295. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 156, pozn. č. 55.

[578] K formování „sudetoněmectví" viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*.

[579] K otázce „vědeckosti" historiografie a ke vztahu přírodních a společenských věd možno srovnat např. J. HORSKÝ, *Místo (velkých) teorií*. K ústavu viz M. JOSEFOVIČOVÁ, *Sudetoněmecký vlastivědný ústav v Liberci 1925-1945 a sbírka Sudetoněmecký archiv.* Práce z dějin Akademie věd 2, 2010, č. 1, s. 77 – 79.

Postupnou deformaci dějin osídlení a středověké kolonizace na politickou propagandu založenou na ideologii „krve a půdy“ však nelze vnímat jako nutný důsledek zvoleného pojmu „kolonizace“, nýbrž spíše jako jeho zneužití ve prospěch jednostranně vedené argumentace legitimizující politické cíle tehdejších mocenských elit.[580] Kolonizace byla v této době vykládána především jako historický proces osídlování, při kterém byla nově osídlovaná území „kolonizována“ nejen cizím obyvatelstvem, nýbrž především cizími právními a sociálními formami, přičemž tyto formy zůstaly zčásti nadále závislé na oblastech svého původu (např. v centralizovaném systému magdeburského či norimberského práva). V této souvislosti není bez zajímavosti, že díla orientovaná na dějiny osídlení ze třicátých let pomohla rozšíření pojmů „východostředoněmecký“ a „východní střední Evropa“, v nichž se odráží propojení Německa se středoevropským prostorem.[581] V této podobě konvenovala s řadou dobových politických modelů kulturní a ekonomické dominance Německa ve střední Evropě.[582]

Otázka vzájemného poměru Čech k Říši, jakož i původ zemského němectví nabyla v období Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1945) z pochopitelných důvodů na zásadní důležitosti „Dvorním vykladačem“ společné česko-německé historie nebyl nikdo jiný než K. H. Frank, s jehož články se lze setkat na stánkách časopisů či knih. Pro nacisty bylo zdůrazňování starého germánského charakteru zdejšího osídlení zásadní otázkou, čemuž odpovídala i četnost vydávání monografií a sborníků k tomuto tématu. Tyto publikace pak byly obyčejně opatřeny i obsáhlou fotografickou přílohou, jejímž účelem bylo poukázat na prastaré kořeny českých měst a obcí. Nákladné muselo být i vydávání časopisu „Böhmen und Mähren“, který vycházel měsíčně ve velkém formátu po celou dobu trvání protektorátu.[583] Zajímavá je v této souvislosti reakce německojazyčných historiků na státoprávní uspořádání poskytující zajímavou paralelu k reakcím některých nacionálně orientovaných českých historiků na vznik Československa. Známý historik Wilhelm Wostry, někdejší oponent oponent Bretholzovi antikolonizační teorie, zastánce smírného česko-němekého soužití a ctitel Josefa Pekaře viděl vznik protektorátu následovně: *„Nejen my starší, kteří pocházíme ještě z 19. století, jsme si nesli ve svých srdcích touhu tohoto století – tedy ideální obraz německého národního státu. Dnes v roce 1942 se Velkoněmecká říše stala skutečností; Protektorát Čechy a Morava je zřízen. Českomoravský prostor je opět včleněn do Říše. My, kteří jsme v roce 1938 žili ještě ve státě pana Beneše, jsme se nyní stali tak řečeno současníky Karla IV., ba císaře Otty.“*[584]

---

[580] V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 72 – 73.

[581] Viz k tomu D. SCHOLZE, *Im Wettstreit der Werte*, Bautzen 2003, s. 63. Dále srovnej V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 72.

[582] Viz V. HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky.* Praha 2005, s. 77 - 90.

[583] *Státoprávní vztahy českého státu a římskoněmecké říše ve středověku a jejich důsledky pro další vývoj.* (Sborník z kolokvia pořádaného Katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity a The European Society for History of Law), Jaromír Tauchen – Karel Schelle (Eds.), Ostrava 2012, s. 106.

[584] W. WOSTRY, *Germania, Teutonia, Alemannia, Bohemia*. Prag: Verlag der deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, 1943, s. 3. Viz Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäckeker: vzorní mužové, řádní učenci a

Představu o německé dominanci v českých dějinách dále rozšiřovala svými „objevy“ v protektorátu sudetoněmecká historiografie (E. Winter, Josef Pfitzner aj.), vedla systematický boj proti Palackého a Masarykovu „českému bludnému historickému mýtu“ a „českému velikášství“. Za reprezentativní ukázku těchto myšlenkových schémat lze považovat například tezi Josefa Pfitznera o „německé rasové převaze“ v dynastii Přemyslovců.[585]

3.3.4 Revizionismus a postmoderna

Důsledky druhé světové války vytvořily pro konceptualizaci středověké kolonizace zcela nové souvislosti. Německá nacionální koncepce dospěla k tragickým koncům a z mapy zmizel někdejší „německý východ“, jehož základ vznikal právě při středověkém osídlování. Proměna politického a společenského kontextu si vyžadovala zásadní revizi dosavadního historického narativu. Způsob této revize se odvíjel mimo jiné od politického vývoje německé společnosti. Ve shodě s rozdělením Německa byl nalézán i dvojí německý obraz kolonizace. Oficiální historikové NDR nabízeli odpověď prostou a jasnou. Německou kolonizaci představovali jako dobyvačnou expanzi německých feudálů, od které se však díky marxistickému výkladu dějin a proklamované diskontinuitě společenského zřízení mohli distancovat. V západoněmecké historiografii byl vývoj složitější a tradiční obraz této problematiky rezistentnější. Zásadní bod obratu znamenal výklad W. Schlesingera (1957). Zamítl černobílé vykreslování přínosu německých kolonistů a pozornost soustředil dvěma podstatnými směry. Zdůraznil význam charakteristiky prostředí, do něhož kolonisté vstupovali, a upozornil na důležitost znalosti obecného evropského kontextu vrcholně středověkých inovací, tradičně spojovaných s příliš úzce chápanou německou kolonizací.[586]

Samotný výraz „kolonizace“ se v důsledku zneužití nacionálně socialistickou historiografií, která programově vytvářela legitimizační rámec politice Třetí říše, a zdiskreditováním tohoto slova během dekolonizačního procesu po druhé světové válce stal výrazně problematickým. Proto německá historiografie v padesátých letech 20. století tento termín opustila a ve snaze o nový začátek poválečného dialogu dala přednost výrazu *deutsche Ostsiedlung,* tj. německému východnímu osídlování.[587] Tento termín zavedl do odborné diskuze Walter Schlesinger, nejznámější zástupce historie osídlení. Ten odmítal tradiční termín „kolonizace“, jelikož prý byl na jedné straně ponižující pro slovanské sousedy, na druhé straně činil z Němců pouhé cizí kolonisty.[588] Navrhl, aby se místo něho používalo buď „německé východní hnutí“, nebo

---

věrní vlasti synové: in. Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, P. Soukup – F. Šmahel (eds.), Praha 2004, s. 305 – 352.

[585] Srv. J. TOMEŠ, *Historie v letech zkoušky*, Praha 1985; J. WETSTADT, *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948. Viz http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010101064. [5. 8. 2020]

[586] Viz V. BELLING, *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*. In: Místa paměti česko-německého soužití, Collegium bohemicum 2010, s. 75.

[587] V této souvislosti je třeba zmínit studii W. SCHLESINGERA, *Die geschichte Stellung*, s. 517 – 542.

[588] „*Německé východní hnutí se obvykle označuje jako německá kolonizace východu. Naše sousední východní národy neslyší tento výraz rády, protože ho v epoše kolonialismu a antisemitismu pociťují jako ponižující. Na druhé straně slovo kolonista, které Masaryk postavil naroveň se slovem imigrant, nabylo v českých ústech velmi opovržlivého významu, který nebyl pro Němce v žádném případě žádoucí. Vskutku se zdá, že pojem*

„osídlování východu“.[589] Oba tyto výrazy se liší od pojmu kolonizace nejen formálně, ale i obsahově. Nezdůrazňují tolik etnickou homogenitu nových osídlenců a jejich poměr k zemi odkud pocházejí, ale naproti tomu o to více sociální a kulturní transformaci území, kterou nově osídlili. V tomto smyslu byl pojem osídlování východu neutrální. Proto však připouštěl různé možnosti interpretace. Zásadní pak byla otázka po jeho etnickém charakteru. Pokud bylo politicky neúnosné mluvit o „kolonizaci“, bylo možné mluvit o specificky „německém“ osídlování východu?[590]

Řada německých historiků z českých zemí navázala po svém nuceném poválečném odsunu z Československa na svou předválečnou tvorbu, nejen z hlediska tematického, ale z části i po formální stránce.[591] V tomto prostředí „exilového“ sudetoněmeckého dějepisectví došlo k částečné petrifikaci předválečných interpretačních schémat, které sloužily jako nástroj pro pokračující utváření „*sudetoněmectví*“ coby specifické formy kolektivní či kvazinárodní identity. Poválečný odsun druhý byl druhým zásadním momentem (po roce 1918) pro jeho rozsáhlou akceptaci v rámci německojazyčného obyvatelstva českých zemí. Sudetoněmecká „národní“ identita byla sdíleným příběhem (formálně tragickým) potvrzena jako„osudové" společenství“. Ačkoliv názorová identifikace s tímto proudem nebyla absolutní a v mnoha případech ani většinová, podařilo se politické reprezentaci sudetoněmeckého krajanského sdružení (*Sudetendeutschen Landsmannschaft*) stát se dominantním mluvčím odsunutých českých Němců. Tento vývoj však dále polarizoval hodnocení dané problematiky.[592]

Věcnější tón diskuze se mohl dostavit až po částečné generační výměně počátkem šedesátých let, kdy na evropskou historiografickou scénu začala středověká kolonizace opět vstupovat jako velké historické téma. Z počátku sice v německé, anglosaské či francouzské historiografii přetrvávalo zažité interpretační schéma německého tlaku směrem k východu. Postupně však začal být analyzován soubor proměn transformujících středověkou Evropu do jiné kvality. V kontextu hospodářské a politické integrace západní části kontinentu byly hledány jednotící elementy evropské kultury. V tomto pojetí ustoupily nacionální akcenty poněkud stranou a celý proces přestal být vnímán jako časově ostře ohraničená etapa vztahující se převážně k vrcholnému středověku. Postupně se prosadilo širší pojetí všímající si i raně středověké situace, na níž tyto změny více, či méně navazovaly.[593] Důkladnější

„kolonizace' naprosto neodpovídá podstatě tohoto jevu.“ W. SCHLESINGER, „*Die geschichtliche Stellung“,* s. 520. Viz V. BELLING, *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*, s. 73.

[589] Zde je však třeba podotknout, že překlad slova „Ostsiedlung“ do slovanských jazyků není jednoduchý, protože rozlišují dynamické a statické formy: obraty „východní osídlení“ a „osídlováni východu“ nemají v češtině shodný význam, přestože oba lze přeložit do němčiny jako „Ostsiedlung“. Německý výraz má v sobě jak statický, tak i dynamický aspekt.

[590] Viz V. BELLING, *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*. In: Místa paměti česko-německého soužití, Collegium bohemicum 2010, s. 74.

[591] Za všechny jmenujme například ERNSTA SCHWARZE či EUGENA LEMBERGA. Dále srovnej E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 111 – 119.

[592] Viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 111 – 119.

[593] Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 7 – 9, s. 395 – 406.

poznání různých evropských regionů začalo naznačovat, že proměna střední Evropy nebyla žádnou „periferní výjimkou“, ale tvořila přirozenou součást změn, jimiž postupně prošla značná část evropského kontinentu. V důsledku toho došlo k rozšíření geografického pojetí, ve kterém byly dané změny hodnoceny. Středověká kolonizace byla vyjmuta z úzkého rámce střední a středovýchodní Evropy a byla vsazena do širšího kontextu celoevropských dějin.[594]

Tyto snahy pokračovaly i v sedmdesátých letech, kdy byl v rámci konference v Reichenau podniknut propracovaný pokus zařadit osídlování východních oblastí Evropy do celoevropských souvislostí.[595] Tyto snahy však vyvolaly zásadní rozpory. Již zmíněný Walter Schlesinger odmítal sice pojem kolonizace, ale zároveň trval na důležitosti etnických rozdílů pří osídlovacích procesech a na zvláštním německém charakteru osídlování východních oblastí. Jiní účastníci naopak specifický charakter německé východní kolonizace popírali. Poukazovali přitom na podobné procesy ve 12. až 14. století v západní a jižní Evropě. Více než o kolonizaci se začalo hovořit o sídelní výstavbě *(Landesausbau),* jejíž součástí měla být i německá východní kolonizace. Ta se v tomto kontextu nezdála být něčím výlučným. Etnické přesuny znala pozdně antická, středověká a novodobá Evropa. Patřily sem nejen „státní“ kolonizace ve Francké říši nebo ochrana hranic ve středověkých Uhrách, ale i osidlování francouzského jihu, pronikání francouzských sedláků za Pyreneje během reconquisty, kolonizace západních částí Britských ostrovů, zúrodňování o ústí dolní Vesery holandskými osadníky či usazování švédských kolonistů v jižním Finsku. *Z* těchto pohybů bylo ovšem německé středověké (ale i novověké) *Ostsiedlung* nejmohutnějším a nejdelším procesem.[596] Rezignace na pojem kolonizace však vyvolala u části badatelů odpor proti podceňování německých aspektů východní kolonizace. Tyto podněty vycházely především ze strany německých marxistických historiků jak z východu, tak i ze západu. Rolf Sprandel z Würzburgu tak varoval před tím, aby se *„při odklonu od nacionalistických praktik jen nenahrazoval pojem Německo pojmem Evropa a přitom se nepřehlíželo, že východní kolonizace nepřinesla jen nesporný civilizační pokrok, nýbrž zároveň také náboženskou intoleranci, vyostřené národnostní protiklady, kapitalistický konkurenční boj, počátky měšťanského třídního povědomí a jiné důsledky zakládající příčiny utlačování a útrap*“.[597]

---

[594] Viz W. SCHLESSINGER (ed.), *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als problem der europäischen Geschichte,* in: Vortrage und Forschungen 18, Sigmaringen 1975; CH. HIGOUNET, *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Age,* Paris 1989; P. ERLEN, *Europäischer landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preussen*, Marburg/Lahn 1992; J. M. PISKORKI, *Kolonizacja wiejska*; A. KÖRMEDY, *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchung über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhunderts,* Poznań 1995; S. GAVLAS, *O kształt zjednoczonego Królewstwa. Niemieckie władstwo terytorialne i geneza społecznoustrojowej odrębnosci Polski,* Warsawa 1996. Evropský náhled viz R. BARLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993. Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 8.

[595] W. SCHLESINGER (ed.), *Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters*.

[596] Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 19. Srovnej též J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 8.

[597] R. SPRANDEL, *Fländrisch-lübeckischer Fernhandel und die deutsche Ostsiedlung*, in: Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit (Studien zum Deutschtum im Osten, vydává Kommission zum Studium der deutschen Geschichte und Kultur im Osten na Rhenische Friedrich Willielms-Universität Bonn,

Většina badatelů však začala místo o německém osídlování východu nebo kolonizaci mluvit o celoevropském fenoménu *výstavby země (Landesausbau)*.[598] Christian Lübke tento posun charakterizova slovy že: „*Německá, národní složka středověkého osídlování východu ztratila při pohledu zaměřeném na analýzu struktur definitivně svou tradiční přednost*.“[599] Tato interpretace se začala přijímat i v české historické vědě. Ačkoliv ve všeobecném historickém obraze panuje nadále negativní pojetí německých „kolonistů“, píší dnes čeští historikové o vrcholně středověké „*transformaci*“ či o vrcholně středověké „*proměně*“.[600] Pojem kolonizace se sice nadále používá, ale spíše s důrazem na slovanské kolonizační prvky či v obecné rovině vylučující jednostrannou etnickou identifikaci.[601] Určení etnických prvků ve středověku se totiž jeví jako příliš nejisté a závisející na aktuálním pojetí toho, co se v různých dobách pod etnicitou rozumí. Stav pramenů pak znesnadňuje přesné datování a typologizaci. To, co tak zůstává, je pouze vágní představa o hlubokých změnách sociální struktury a geografie sídel ve 12. až 14. století.[602] Tyto podněty pronikaly i do německého bohemikálního dějepisectví a postupně nahrazovaly starší, nacionálně vyhrocené pojetí. Tento posun je patrný i ve sborníku redigovaném Karlem Boslem.[603] V této době ukončoval své celoživotní dílo o etnických poměrech českých zemí ve středověku i Ernst Schwarz.[604] Zároveň se rozvíjely pokusy o vymezení starého sídelního jádra českých zemí, navazující na starší práce Julia Lipperta, Wilhelma Friedricha a Karla Vogta.[605]

---

sešit 8, Köln - Wien 1971, s. 131n. Viz V. BELLING, *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*. In: Místa paměti česko-německého soužití, Collegium bohemicum 2010, s. 77., pozn. č. 40.

598 K tomuto pojmu viz např. P. ERLEN, *Europäischer Landesausbau.*

599 J. HAKMANN – CH. LÜBKE, „*Die mittelalterliche Ostsiedlung in der deutschen Geschichtwiesenschaft“*, in: Jan M. Piskorski (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Centra*, New York 2002, s. 179 - 217, zde s. 217.

600 J. KLÁPŠTĚ, *Změna - středověká transformace*.

601 Např. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí.* J. ŽEMLIČKA již dříve relativizoval rozlišování „vnitřní“ a „vnější“ kolonizace *(Dějiny osídlení,* s. 8). Skeptický je k pojmu kolonizace J. KLÁPŠTĚ, *K některým problémům*, s. 93 - 111, zde s. 103n; Nedávno V. VANÍČEK, *Velké dějiny Země koruny České,* Praha 2000, s. 231n. K terminologii dějin osídlení viz také Z. BOHÁČ, „*Otázky terminologie dějin osídlení a kolonizace za feudalismu*“, in: Ondřej Felcman - Leoš Jeleček - Tomáš Vojtěch - Josef Žemlička (eds.), Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše*,* Praha 1982, s. 359 – 373.

602 V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 78.

603 HANDBUCH DER GESCHICHTE DER BÖHMISCHEN LÄNDER. Hrsg. von K. Bosl, I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution, Stuttgart 1967. V rámci většiny zde publikovaných studií je zdůrazněn pojem *Landesausbau,* i když s důrazem na přínosy německých měšťanu, sedláků a horníků. Stranou zájmu nezůstaly ani otázky vnitřní kolonizace *(Binnenkolonisation)* jmenovitě instituce lhot.

604 E. SCHWARZ, *Volkstumsgeschichte.* Schwarz započal své dílo ještě ve zcela jiném kontextu a jeho metodika je z dnešního hlediska diskutabilní. Z hlediska pramenné heuristiky se však jedná o munumentání dílo, které může být do značné míry východiskem kritické reinterpretace.

605 J. LIPPERT, *Social - Geschichte Böhmens*; W. FRIEDRICH, *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation,* Praha 1912. K. VOGT, *Die Burgen in Böhmen bis zum ende des 12. Jahrhunderts*, Reichenberg – Leipzig 1938.

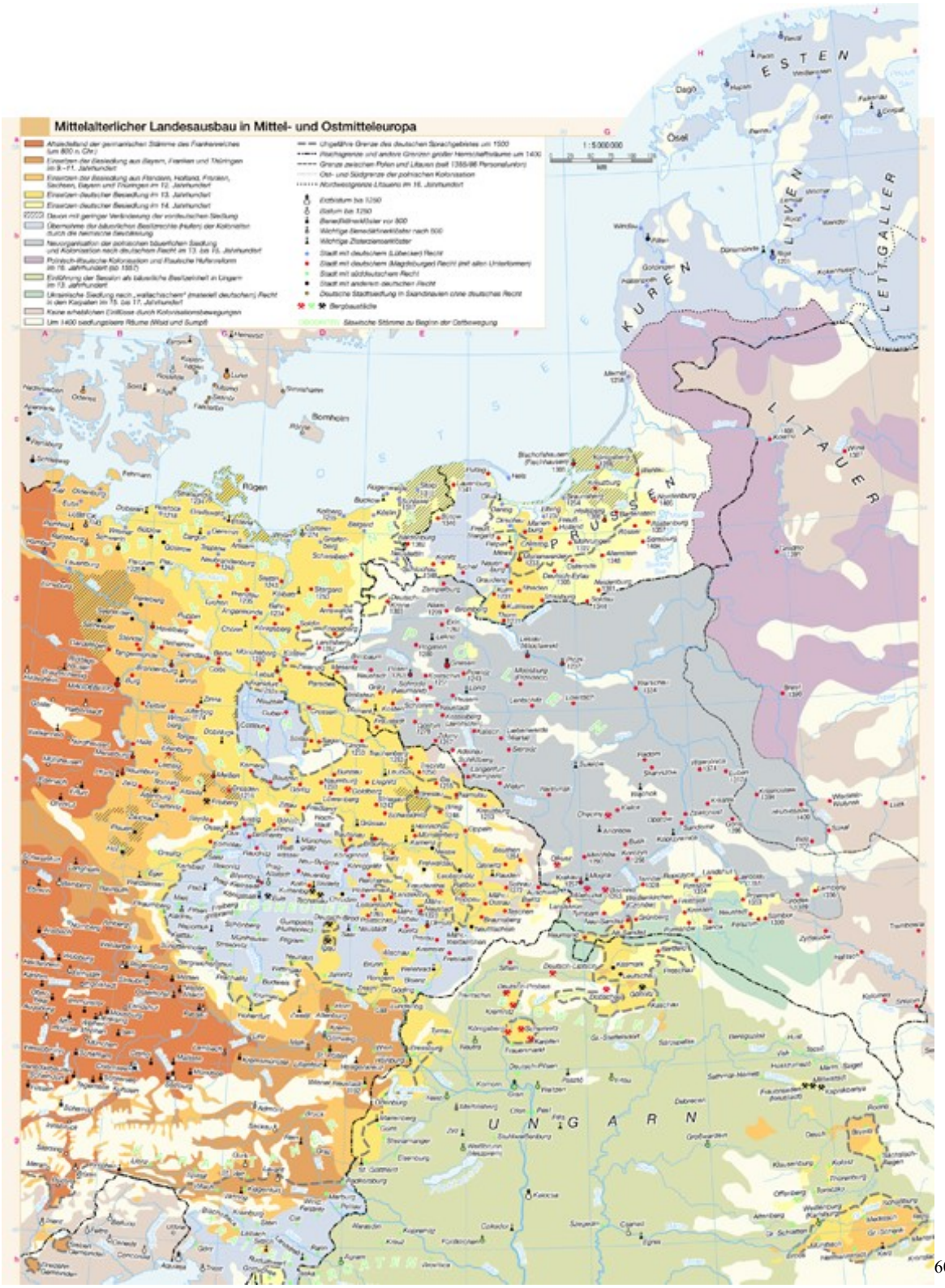

606

Německojazyčná literatura tohoto období pojednávající o středověkém osídlení českých zemí se dá rozdělit zhruba do dvou skupin. Jedna petrifikuje sudetoněmecký obraz dějin a je tak nositelkou specifické národovecké tradice. Druhá je pak součástí šířeji založeného bádání pojednávající tuto problematiku obvykle v širším (středo) evropském kontextu.

606 Viz www.wenschow.de/800.asp?pid=100348230&sid=v. [cit. 4. 3. 2021]

Přetrvávání národoveckých historiografických tradic lze demonstrovat například na místopisném slovníků nesoucím název *Böhmen und Mähren*. Kniha je společným dílem čtyř desítek německých a českých historiků a informuje v alfabeticky řazených článcích různé délky o historicky významných místech Česka.[607] Tato kniha byla inspirována plány tehdejšího předsedy mnichovského *Collegia Carolina* Karla Bosla a ředitele Historického ústavu ČSAV Josefa Macka z poloviny šedesátých let. Jejich projekt však uskutečnilo teprve v devadesátých letech lipské *Duchovědní centrum pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy* a *Historický ústav AV ČR*. Podíleli se na něm čeští a němečtí historici rovným dílem a bylo všeobecně oceňováno jako milník na cestě k nové kapitole česko-německé spolupráce historiků. Recenzenti vyzdvihovali modernost díla, jeho systematičnost a přehlednost. Navzdory tomu při kritické analýze vychází najevo problematičnost zvolené formy, která implicitní formou sugeruje výše zmíněnou tradici národoveckého nazírání českých dějin.[608]

Obdobným, v mnohém však daleko vyhrocenějším příkladem je kniha „*Tisíc let česko-německých vztahů*“ vydaná prostřednictvím společnosti *Institutum Bohemicum*, což je publikační zařízení *Ackermann-Gemeinde*. Lze ji tudíž vnímat jako obraz, který má (respektive měla) tato organizace o českých dějinách a česko-německých vztazích. Z tohoto pohledu je nesporně zajímavá. Kniha však není prezentována jako vklad politického uskupení do debaty o dějinách, ale na první pohled vzbuzuje dojem vědeckého díla. Tím spíše, že tři ze sedmi autorů (Franz Machilek, Horst Glasl a Ernst Nittner) jsou vysokoškolskými pedagogy a členy *Collegia Carolina*, které se v Čechách těší dobré pověsti.[609] Čtenář si ji tak pravděpodobně nebude schopen zařadit do příslušného kontextu a bude ji brát jako „nový“ a svým způsobem „objevný“ způsob nazírání na české dějiny. Ve skutečnosti se však jedná o reprint staršího textu, respektive jeho novodobý překlad do češtiny. Dikce této knihy přitom cíleně boří schémata českého *masternarativu*. Činí tak poměrně nenápadným způsobem, který čtenáři detailně neseznámeného s kontraverzemi čeko-německého historického sporu druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století, pravděpodobně uniká. Ve vztahu k sídelněhistorické problematice lze tento postup prezentovat například na následujícím tvrzení, které konvenuje zásadnímu předpokladu sudetoněmeckého dějepisectví, že migrující slovanští „kolonisté“ zastihli v zemi pozůstatky germánského osídlení a české země, tak byly od samého počátku zeměmi slovansko-germánskými, respektive česko-německými: „*Soužití Slovanu a Germánu je doloženo na našem území pudními nálezy již z raného 6. století, kdy v Brezne u Loun stálo v*

[607] J. BAHLCKE – W. EBERHARD – M. POLÍVKA, *Böhmen und Mähren,* Stuttgart, 1998. Dále viz E. HAHNOVÁ. – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání*, s. 171 – 181.

[608] Srovnej E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání,* s. 171 – 182.

[609] Editor knihy ERNST NITTNER (1915 – 1997) vystudoval historii, filozofii a slavistiku na pražské německé univerzitě. V roce 1938 vstoupil do NSDAP a za války byl vojákem u Waffen SS. Po válce byl středoškolským učitelem a od roku 1960 působil jako pedagog pro vzdělávání důstojníků v německé armádě. Od roku 1973 byl profesorem pro soudobé dějiny na vysokém armádní učení v Neubibergu u Mnichova. Od roku 1947 působil v Ackermann-Gemeinde a od roku 1986 byl náměstkem spolkového předsedy. Zároveň byl významným členem Sudetoněmeckého landsmanschaftu, členem historické komise pro sudetské země a předsednictva Colegia Carolina. E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání,* s. 162 – 163.

tesné blízkosti slovanské sídlište a germánská osada.“[610] Nejde zde primárně o samotnou fakticitu, ale o způsob podání.[611] Byť se jedná o knihu, která může být považována za marginální a anachronický pokus o oživení dnes již překonaných interpretačních schémat, svou rozšířeností a snadnou čtenářskou dostupností může mít podstatný vliv na utváření historického povědomí, které zpětně ovlivňuje obecný i specifický „akademický diskurs“.[612]

Příkladem nenápadného prolínání kontraverzních pojmů implikujících jistý styl výkladu do jinak odborně fundovaných publikací může však být i jinak vynikající kniha Roberta Barletta „*The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change*“, kde se v kontextu výkladu o násilné kolonizační expanzi objeví termín „race relations“. Obdobně pak například F. Fernandéz-Armesto. Výhrady k takovému pojetí se však objevují překvapivě vzácně.[613] Opačným příkladem drobnější práce spíše popularizačního charakteru, jejímž zřejmým cílem je snaha o zprostředkování odlišných pohledů na danou problematiku jak z české tak z německé strany, může být kniha Friedricha Nathera „*Imigrace a kolonizace v Čechách a na Moravě. Problém česko německých vztahů*“.[614]

Obecně však německé bádání navázalo na předchozí vývoj, který danou problematiku vyňal z těsného rámce národních dějin. Tomu napomohl středoevropský dialog, jenž postupně odstraňoval překážky srovnávacích přístupů. V návaznosti na výše zmíněnou konferenci v Reichenau bylo nadále pracováno s konceptem „výstavby země“ a strukturálního srovnání těchto procesů v různých částech evropy. V této souvislosti je možné poukázat na výše zmíněné dílo Petera Erlena srovnávajícího případ jihozápadní Francie, Nizozemí a řádového

---

[610] Viz F. BAUER – H. GLASSL – H J. HÄRTEL – F. MACHILEK – E. NITTNER – R.OHLBAUM – D. SALOMON, *Tisíc let česko-německých vztahu. Data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*, Praha, 1995, s. 12.

[611] Březno u Loun zde není vylíčeno jako polykulturní lokalita, která díky své strategické poloze byla kontinuálně osídlena řadou etnik v rozmezí mnoha staletí. Ani nejednoznačnost archeologické interpretace, kdy nálezy z „germánské“ fáze stěhování národů, připisované Langobardům (první polovina 6. století) jsou doplněny o něco mladšími (druhá polovina 6. století) nálezy spadajícími do „slovanského“ kulturního okruhu není vyjádřena. Minimální časový odstup přitom umožnuje jak dočasnou koexistenci, tak vystřídání. Skutečnost, že Langobardi byli jedním z řady germánských kmenů, kteří v tomto období migrovali skrze českou kotlinu, rovněž není nikterak zdůrazněna. Obecný odkaz na „Germány“ však evokuje starší (markomanskou) sídelně historickou vrstvu, do které dodatečně „vpadla“ mladší slovanská migrační vlna. Jedná se tedy v zásadě o modifikovanou Bretholdzovu tezi, která v „umírněné“ podobě hrála v sudetoněmeckém regionálním dějepisectví značnou roli.

[612] Tato publikace, včetně výše uvedené věty, je například použita jako podklad pro vylíčení historie Chebska, v nevydané bakalářské práci filozofické fakulty Západočeské univerzity v Pzni: Viz J. PAVELKOVÁ, *Egerland – jako kulturní mikroregion*, FF ZČU, Plzeň 2012.

[613] R. BARLETT, *The Making of Europe*. Conquest Colonization and Cultural Change 950 – 1350, London 1993. FERNANDÉZ- ARMESTO, *Millenium. A history of the last thousand years*, London 1995. Kritické postoje k tomuto pojetí pak reprezentuje např. P. JOHANEK, „*Ostkolonisation“ und Städtegründung – Kolonialstädte – Europäische Enklaven oder Schmelztiegel der Kulturen?*, Münster 2001, s. 35 – 37. Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 406, pozn č. 18.

[614] F. NATHER, *Imigrace a kolonizace v Čechách a na moravě. Problém česko německých vztahů*, Olomouc 2007.

státu Pruska. Ucelenou představu o současných historiografických postupech v rámci německého diskursu přístupech dává příspěvek Jörga Hakmanna a Christiana Lübkeho o středověkém osídlování východu v německé historické vědě publikovaný ve sborníku, jehož editorem byl Jan M. Piskorski o *Historiografických přístupech ke středověké kolonizaci ve východní části střední Evropy*. Dále je vhodné připomenou shrnující pojednání o současných pohledech na fenomén „Deutsche ostsiedlung" z pera Janise Nalbadidacise, který byl publikován v rámci sborníku vydaném u příležitosti mezinárodní konfernce konané pod záštitou Centra Medievistických studií v Praze.[615] Výstupem z této konference byl sborník nesoucí název „*Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende untersuchungen*". Z přednesených příspěvků je, kromě výše uvedeného shrnutí současného stavu bádání Janise Nalbadidacise, možné zmínit příspěvek Samuëla Coghea srovnávající pomocí strukturální komparace osidlovací proces v jižním Portugalsku a v království jeruzalémském. Obdobně koncipovaný je i příspěvek autorské dvojice Mária Hetey a Alexander Klaudies zaměřující se na situaci v livonsku a v křižáckých státech.

V německém prostředí tak zůstalo studium osídlení, v jehož rámci si však zachovalo *Ostforschuung* specifické postavení, nadále aktuálním tématem historického bádání. Dočkalo se však nových přístupů, které pozitivně ovlivnily i kontext středovýchodní Evropy. Poznávací východiska jasné vyjádřil Klaus Zernack, podle něhož *Ostkolonisation* představovala „*univerzálně historický proces, jenž postupoval od západu k východu a vedl k akulturaci a okcidentalizaci východní části Evropy*."[616] Vznikající koncept „*proměny středověké Evropy*" se pak dočkal dalších podnětů ze strany francouzské medievistiky, která postupně rozvíjela pojetí o dvou etapách středověkých dějin, jejichž zlom kladla na rozhraní 10. a 11. století. Postupně však tento model začal být na základě nashromážděných poznatků postupně opouštěn ve prospěch „selektivní kontinuity". K tomuto hlubšímu promýšlení pak přispívá zejména archeologie. V této souvislosti je možné zmínit činost profesora berlínské univerzity Eika Gringmuth-Dallmera spolupracujícího i s českým prostředím.[617] Středověká transformace je tedy v současné době interpretována jako akulturační proces propojující na různých urovních hospodářské a sociální faktory a prosesy v rámci prostoru primárně vymezeném předchozí christianizací. Kolonisace pak tento prostor mohla i překročit směrem do dosud nechristianizovaných oblastí, čímž se však zásadně měnil její charakter a budování země bylo doprovázeno ničením starých struktur v rámci vojenské expanze.[618]

---

[615] J. NALBADIDACIS, *Deutsche Ostsiedlung: Moderne Ansätze*, in: Die mittealterliche Kolonisation. Vergleichende untersuchungen, Prag 2009, s. s. 63 – 92.

[616] K. ZERNACK, *„Ostkolonisation" in universalgeschichtlicherperpektive*, in: G. Hubinger – J. Osterhammel – Pelzer (edd.), Unoversal geschichte und Nationalgeschichten. Ernst Schulin tum 65 Geburtstag, Freiburg 1994, s. 105 – 116.

[617] E. GRINGMUTH-DALLMER. *Wendepflug und Planstadt? Forschungsprobleme der hochmittelalterlichen Ostsiedlung*, Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geopraphie 20, 2002, s. 239 – 255; TÝŽ, *Die hochmittelalterliche Ostsiedlung in vergleichender Sicht*. Archäologie – Geschichte – Geographie 24, 2006, 99-121

[618] K této problematice dále srovnej: D. BERG, *Mediävistik – eine „politische Wissenschaft": Grund-probleme und Entwicklungstendenzen der deutschen mediävisti-schen Wissenschaftsgeschichte im neunzehnten und*

3.4 *CHEBSKÁ „REGIONÁLNÍ“ HISTORIOGRAFIE*

Formování *kolektivních identit* a hledání odpovídajícího *master narativu* byl proces, který se odehrával nejen různým způsobem, ale i na různých úrovních. Kromě zemské a jazykové roviny měla svou relevanci i rovina regionální, která se v případě širšího historického Chebska (*Egerland*) zformovala do specifického historického povědomí s výrazně politickými aspiracemi. V tomto smyslu lze sledovat zajímavé paralely nejen ke sporu o „české státní právo“, ale i k roli, který měl tento region ve formování identity sudetoněmecké.[619]

Tento vývoj je však až poměrně pozdní. Starší středověké historické líčení plnicí výše nastíněnou roli *master narativu* postrádáme. Chebské společenské elity, tedy městský patriciát a někdejší ministeriální rody, odvozovaly ve starší době své historické ukotvení solitérně od „svého erbu", tedy v zásadě v genealogickém a dynastickém smyslu. Teprve šestnácté století spojené s „krizí" chebského patriciátu,[620] sjednotilo identitu místních obyvatel „pod jediným erbem“, městským znakem, reprezentujícím vznik nově právně a sociálně definované *society,* mající potřeby kolektivní reflexe vlastní minulosti. V této době vzniklo i první vylíčení dějin města Chebu, které vytvořil kolem roku 1560 městský úředník Pankraz Engelhart von Haselbach. Dle charakteristiky jeho díla z pera prvního editora H. Gradla, vycházel Haselbach při své práci kronikáře zejména z ústní tradice a v zásadě nevyužil aktového materiálu, k němuž měl jako městský notář přístup. I proto jsou starší období v jeho díle spíše nastíněna. Těžiště jeho kroniky se vztahuje k údobím, s jejichž pamětníky se mohl osobně potkat. Text nejstarší chebské kroniky tak není pro rané dějiny regionu ve faktografické rovině nijak zvlášť přínosný, poskytuje však cenný pohled na vlastní obraz budovaný komunitou chebských měšťanů poloviny 16. století.[621]

Badatelská tradice problematiky Chebska v raném středověku a historiografie regionu[622] je reprezentována čtyřmi generacemi, jež se primárně profilují na nacionálním a chronologickém půdorysu svého pojetí dějin regionu.[623]

---

zwanzigstenJahrhundert.”Geschichtsdiskurs 1, 1993, s. 317 – 330. A. DIESENROTH, *Deutsches Mittelalter und deutsche Geschichts-wissenschaft im neunzehnten Jahrhundert: Irrationalität und politisches Interesse in der deutschen Mediävistik zwischen aufgeklärtem Absolutismus und erstem Weltkrieg*. Rheinfelden, 1983. F. Graus, „*Verfassungsgeschichte des Mittelalters,* Historische Zeitschrift, 243, 1986, s. 529 – 590. G. G. IGGERS, *The German Conception of History: The NationalTradition of Historical Thought from Herder to the Present*. Middletown, 1983. J. M. PISKORSKI, *The Medieval Colonisation of Central Europe asa Problem of World History and Historiography*, German History 22, 2004), s. 323 – 343.

[619] Viz E. HÁHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*, Praha 2014, dokument 76, *O chebských přísahách a sudetoněmeckém tradicionalismu*, s. 294 – 299.

[620] F. KUBŮ, *Chebský městký stát*, České Budějovice 2006, s. 65.

[621] J. HASIL, *Chebsko v raném středověku, Archeologie středoevropského regionu v 7 – 12. století*, Praha 2018, s. 11.

[622] Přehled chebského dějepisectví nejnověji podává I. Hlaváček. Raně středověké periodě se regionální historikové věnovali spíše okrajově. Vyjímku tvoří výborné práce Františka Kubů či Viléma Knolla. Dále je nutné zmínit práce Jana Hasila, Tomáše Klíra či Ondřeje Maliny. Ve starším období tvoří výjimku Karl

3.4.1 Mezi Rakouskem, Čechami a Německem

Založení Spolku pro dějiny Němců v Čechách se stalo v německojazyčném prostředí Čech výchozím bodem systematické vlastivědné práce, jež přinesl řadu nových podnětů i regionálnímu dějepisectví. Spolkem vydávaný časopis *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* se stal platformou pro rozsáhlé národopisné a vlastivědné bádání.[624] Dalším silným podnětem pak byla osvětová činnost německého učence W. H. Riehla[625] a na ni navazující působení pražského docenta Adolfa Hauffena.[626] Ta podnítila ve všech zemích německé provenience silný zájem o národopisná témata. Dějinám osídlení se začala věnovat řada regionálních badatelů těžících z městských a patrimoniálních archivů. Na úvahy o kontinuitě germánského osídlení navázal například vlastivědný badatel Franz Focke.[627] Ve snaze podpořit svá tvrzení se jako jeden z prvních uchýlil k rozboru horopisných, vodopisných, místních i traťových názvů. „České Němce" *(Deutschböhmen)* pak nepovažoval za směs mladších německých příchozích, ale za skutečný německý kmen *(ein Volksstamm echter deutscher Art)* odvozený ze starogermánských reliktů.[628]

Siegl, který přesně interpretoval raně středověké pohřebiště z ostrožny Chebského hradu. Viz J. HASIL, *Raně středověké osídlení Chebska*, Stuadia Madiaevelia Pragensia, 9/2009. s. 11, pozn. č. 11.

[623] Nástin chebské historiografie podává HLAVÁČEK I. 1997, s. 132–140, Dějiny staršího archeologického bádání na Chebsku nejobsáhleji zpracoval E. Šimek, který ovšem nepřiznává podíl R. Hierscheho na přípravě svého díla. Pozůstalost J. G. Hierscheho obsahuje německý text konceptu a čistopisu elaborátu R. Hierscheho k dějinám archeologického bádání na Chebsku určeného E. Šimkovi (SokA Cheb, fond č. 36 Josef Gustav Hiersche Cheb, inv. č. 1, Zur Findchronologie des Egerlandes), český výtah z tohoto textu je uchován v Archeologickém ústavu AV ČR v Praze (Archiv nálezových zpráv ARUP, č. j. 4000/78, Postup pravěkých nálezů na Chebsku). Viz J. HASIL, *Raně středověké osídlení Chebska. Studia Maediavalůensia Pragensi*, 9/2009, Praha 2018, s. 11, pozn. č. 10.

[624] První dějiny spolku sepsal G. PIRCHAN, *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte*, MVGDB 61/ 1923, s. 69 – 105. Nejnověji M. NEUMÜLLER, *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen: ein deutschliberaler Verein (von der Gründug bis zu Jahrhundert wende*), in: Vereinswesen ind Geschichtpfelge in den böhmischen Ländern, hrsg. Von Ferdinand Seibt, München 1986, s. 179 – 208; H. LEMBERG, *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* im *20. Jahrhundert*, in: Vereinwesen und Geschichtpfelge in den böhmischen Ländern, s. 209 – 230; A. KOSTLÁN, *Die „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen" in der Tschechoslowakischen Republik (1918 – 1938)*, in: Die böhmischen Ländern in der deitschen Geschitsshreibung, díl 1, s. 103 – 114. Viz M. NODL, *Německá medievalistika v českých zemích a studium sociálních a hospodářských dějin,* in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 36.

[625] W. H. RIEHL (1823 - 1897) Tvůrce tzv. sociálního národopisu.

[626] ADOLF HAUFFEN (1863 - 1930) V tomto smyslu byly velmi podnětné především jeho přednášky o německé literatuře. Později svou pozornost zaměřil na národopis a od roku 1905 jako první v Rakousko – Uhersku pravidelně přednášel o této problematice. Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensií*, Karlovy Vary 2000, s. 92.

[627] FRANZ FOCKE (1825 – 1896) Od roku 1862 farář v Libouchci u Děčína (německy Königswald). Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 13 - 14.

[628] F. FOCKE, *Böhmen ist das angestamte Vaterland der Deutschböhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschenböhmen,* Warnsdorf 1887.

Jiné pojetí spočívající na koncepci německé kulturní půdy je možné sledovat na práci Erharda Müllera, žáku E. Gieracha a E. Schwarze. Jeho práce o místních jménech a dějinách osídlení okresů Vrchlabí a Jilemnice jsou dodnes řazeny „*do zlatého fondu regionální literatury Krkonoš a Podkrkonoší*“,[629] přičemž se vyznačují respektováním původnosti zdejšího slovanského osídlení. Je typické, že Müller sudetoněmecké právo na zdejší regiony formuloval v krátkých ideologických pojednáních na závěr svých analýz, když zdůraznil daleko menší podíl Čechů na zkulturnění oblasti, neboť to byli podle něho od dob německé kolonizace zejména Němci, kteří mýtili zdejší lesy, vysušovali bažiny, obdělávali půdu, věnovali se hornictví, pozvedli zdejší průmysl a založili vzkvétající vsi a města.[630]

Obdobně jako u jazykově definovaných celků i chebská lokálně patriotická komunita, postupem doby stále více tíhla k ustavení *master narativu* svého původu. Z oblasti česko-hornofalckého pomezí, které v mladším středověku představovalo jeviště komplikovaného politického a společenského utváření,[631] postrádáme původní středověké historické líčení, které by se vztahovalo ke světským komunitám. Jak již bylo zmíněno místní společenské elity, tedy městský patriciát a v jeho rámci i někdejší ministeriální rody, pojímaly v této době své historické ukotvení individuálně a pohyb v rámci politických struktur městského státu kombinovaly se správou vlastních majetků v širším regionu. Teprve šestnácté století znamená v tomto smyslu změnu. Tehdy se začíná formovat šířeji koncipovaná regionální identita neomezující se na jedno sociální prostředí.

První dějepisná generace je reprezentovaná Pankrazem Engelhartem von Haselbach. Pro něj představovala příslušnost k městské obci a stavu stěžejní moment jeho sociální identifikace. Předmětem jeho kronikářského zájmu proto byl Cheb jako říšské město. Události chronologicky předcházející jeho existenci tak představovaly pro prvního chebského kronikáře určité bezčasí, jehož trvání zkrátka nebylo možné rytmizovat plynutím konkrétního historického dění. První záchytný bod historie Chebska tak měl představovat až sňatek Fridricha I. Barbarossy s Adlétou z Vohburku, který Haselbach „opozdil" o celá tři desetiletí a spojil jej až s říšským sněmem roku 1179, který měl zároveň rozhodnout o povýšení Chebu na svobodné říšské město. Pro předcházející období, vylíčená v podobě hrubě nastíněného statického obrazu, čerpal Engelhart dle svých vlastních slov z německy vydaného výtahu z dějin Bavorů Johanna Aventina. Formální a stylistická spřízněnost obou děl odkazuje na Aventinovo dílo jako na přímý inspirační zdroj. Spolu s Aventinem konstatuje, že horní

[629] Vladimír WOLF, *Několik významných toponomastiků Trutnovska 20. století*, in: Historiografi e Trutnovska [=Krkonoše – Podkrkonoší, Supplementum 8], Václav Horák (ed.), Trutnov 2008, s. 45; srov. Erhard MÜLLER, *Die Ortsnamen des Bezirkes Hohenelbe* [=Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch 5], Reichenberg 1938; TÝŽ, *Die Ortsnamen des ehemaligen Bezirkes Starkenbach* [=Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch 7], Reichenberg 1939; TÝŽ, *Die Besiedlungsgeschichte des Hohenelber Bezirkes*, Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgsvereines 27, 1938, s. 12–29. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 166, pozn. č. 109.

[630] E. MÜLLER, *Die Besiedlungsgeschichte*, s. 29; TÝŽ, *Die Ortsnamen des Bezirkes Hohenelbe*, s. 79. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 23.

[631] Viz např. H. STURM, *Geschichte einer Reichstadt*, Geislingen 1960. F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997; TÝŽ, *Chebský městský stát*, České budějovice 2006.

Poohří bývalo součástí území *„starých Narisků"* a z Aventinova díla rovněž dovozuje, že Chebsko mělo být hrabstvím prastarého rodu Vohburků, kteří se rovněž zasloužili o vznik města Chebu a waldsassenského cisterciáckého kláštera. Každopádně však dějiny Chebu před tím, než se stal říšským městem, podává Haselbach v intencích archetypu „temného období", z jehož chaosu je město vyvedeno teprve vstupem do říšských politických struktur.[632]

K tématu nejstarších dějin se po Haselbachovi vrátil na sklonku 18. století poslední chebský kat a soukromý učenec Karl Huss (1761–1838).[633] Ve své čtyřsvazkové kronice věnoval nejstaršímu období chebských dějin celou úvodní část první knihy. Vychází z klasických děl, pracuje s etymologií názvu města i regionu a popisuje nejstarší fáze jeho výstavby. Počátky Chebska byly v jeho pojetí spojeny s „teutonskými" kmeny, a to s Bavory, Bóji a Markomany. Jeho líčení pak zabírá extrémně široké období let 795 př. Kr. až 590 po Kr. Počátkem vzniku městské obce bylo pro popravčího Hussa vztyčení šibenice a obsazení městské katovny. Tyto atributy práva pak měly s přijetím křesťanské víry, které Huss spojuje s jedním z bavorských apoštolů, sv. Rupertem a stavbou kostelíka sv. Jana umožnit další rozvoj města, jehož symbolickým dovršením byla výstavba hradeb. Završení tohoto procesu Huss předpokládal před první třetinou 10. století, kdy měl být Jindřichem I. Ptáčníkem nastolen do markraběcího úřadu Theobald z Vohburku, a jako *defensor limitis* převzít moc nad Chebem a Chebskem coby nedílnou součástí ottonské říše.[634]

Zatímco Huss formuloval svou kroniku v intencích osvícenského nazírání světa jako výraz zemského patriotismu, jeho pokračovatel Vincenz Pröckl (1804–1887) sepsal v první polovině 40. let 19. století své líčení počátků Chebska již v duchu romantického nacionalismu. V jeho podání mělo být horní Poohří osídleno německým kmenem *Narisků*, jejichž sídla Pröckl hledal v Čechách i bavorském Podunají.[635] *Nariskové* byli v jeho pojetí osobně svobodní a do té míry udatní, že nestavěli kamenné stavby a opevnění, ačkoliv si toto umění, měli osvojit v rámci kontaktů s římskou říší. Pröckl při tomto líčení vycházel s tehdy všeobecně přijímaného obrazu germánství.[636]

---

[632] S ohledem na jeho gymnaziální vzdělání lze předpokládat jeho znalost Tacitovy Germánie. Dále se jedná o aventinovské dějepisectví a Hájkovu kroniku. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12.* století, Praha 2018, s. 10.

[633] Viz E. HUMENÍKOVÁ. *Karell Huss (1761 – 1833)*, in: Sborník chebského muzea, 1997, s. 43 – 98.

[634] Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12.* století, Praha 2018, s. 14.

[635] Vincenz Pröckl (1804 – 1887) chebský stavební rada, historik, archivář a kronikář. Autor monografie *Eger und das Egerland,* Prag – Eger 1845. Prröcklovo pojetí počátků Chebu reflektuje i PAUL DRIWOK, *Ältere Geschichte der Deuteschen Reichstadt Eger und des Reichsgebiet Egerlandes*, Leipzig 1875. Toro dílo však nemělo výraznější dopad na další směr regionállnho dějepisectví, jelikož bylo již záhy po svém vydání pokládáno po metodické i tematické stránce za přežité. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12.* století, Praha 2018, s. 14, pozn. č. 13.

[636] Pröckl jako mnozí jeho současníci operoval s myšlenkou přítomnosti římských vojsk na horní Ohři. Nenašel však pro ni však jdostaečné podpůrné argumenty a proto ji vyslovil pouze jako hypotézu. Obecně představovaly v této době pro místní společnost úvahy o přítomnosti římských vojsk v prostoru Chebska prestižní otázku. Přehled teorií o této otázce podávají E. PLESL – F. PROŠEK, *Horní Poohří v Pravěku*,

Cheb měl vzniknout v době budování systému vojensky organizovaných marek na východním okraji říše jako obrana proti maďarským vpádům. Tím, že Vohburkové přetvořili Cheb do podoby stabilního kamenného sídla, změnilo se podle Pröckla i jeho sociální ustrojení. Skončila doba „romantické anarchie a svobody" a započala již pramenně doložená „kulturní epocha" doprovázená nesvobodou a tvrdou prací.[637]

Chebsko bylo hraničním územím v několikerém smyslu. Kromě skutečnosti, že se nacházelo na pomezí Saska, Bavorska a Čech, se v19. století stalo pohraničním územím Rakouska bezprostředně sousedícím s pod Pruským vedením vznikající Německou říší. Je důležité se uvědomit, že od poloviny 18. do poloviny 19. století se jednalo o soupeřící evropské mocnosti, které proti sobě vedly sérií válečných konfliktů. Důležité bylo i konfesní hledisko, respektive i nábožensky pociťovaná odlišnost mezi katolickým Rakouskem a severoněmeckými protestanskými státy (Sasko, Prusko). Tato odlišnost pak byla vnesena i do vlastního regionu a de facto definovala předěl mezi historicky luteránským Ašskem a Chebskem. Důležitá však byla i silná luteránská tradice krušnohorských horních měst. K Českým zemím pak bylo Chebsko poutáno státně politickými svazky trvávajícími přes půl tisíce let. V průběhu 18. století bylo dokonce začleněno do Čech. Se sousedním Bavorskem jej pak pojil dialekt, folklor a tradice církevní správy navázaná na biskupství v Řezně.

V průběhu 19. století se pak na společenském horizontu nově vynořila velkoněmecká koncepce. Ta byla do značné míry živena obrazem slovanského národního nepřítele, který v případě Chebska nabyl specifických rysů vyhroceného antičešství. Chebsko, které bylo od počátku 18. století bezprostřední součástí Čech, tak bylo vtaženo do česko-německého národně-konkurenčního antagonismu. S ohledem na faktickou jazykovou homogenitu regionu pak byla umožněna určitá „idealizace" obrazu „národního nepřítele". Vznik tohoto obrazu pak mohl nabýt díky absenci autentické zkušenosti s českým prostředím velmi vyhrocených poloh. Zároveň byla realita faktické politické a kulturní periférie kompenzována idealizovaným obrazem říšské bezprostřednosti reprezentované existencí císařské falce coby viditelného symbolu zašlé imperiální slávy. Kombinace těchto faktorů stvořila specifické společenské klima, které osobitým způsobem reflektovalo odrazy „velké" politiky i historiografie. Tak jako i v jiných oblastech se na formování kolektivní identity podílelo značnou měrou dějepisectví, a to jak místní, tak zemské či národní. Součástí velkoněmeckých idejí se tudíž stala i specifická „zástavní" argumentace, která usilovala o státoprávní (správní) oddělení od Čech. Tato argumentace pak byla doplňována vlivem místního folkloru, který měl značný vliv na vzniku specifické regionální identity. Ta se však následně začlenila do šířeji koncipovaného sudetoněmeckého hnutí, v jehož rámci se Cheb stal jedním z jeho hlavních center. I v tomto procesu pak měla historiografie významné slovo.

Karlovarsko 2/ 1958, s. 5 – 32. Oporou těchto teorií byly jednak zřejmě recentně zavlečené předměty, některá tendenčně interpretovaná místní jména (např. Rommersreuth, dnes Skalka, Triesenhof [Drusenhof], dnes Střížov a dokonce i samotná Černá věž Chebského hradu. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12.* století, Praha 2018, s. 14, pozn. č. 14.

[637] Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12.* století, Praha 2018, s. 15

První výraznou osobností, nad jejímž odkazem je nezbytné se zastavit, představuje zakladatel moderní kritické chebské historiografie Heinrich Gradl (1842–1895).[638] Mezi hlavní zásluhy tohoto historika a lingvisty, který byl roku 1878 povolán na místo prvního profesionálního chebského archiváře, patří shrnutí podstatné části písemných pramenů k dějinám Chebska z let 805–1322 v rámci edičního počinu *Monumenta Egrana*[639] (ME) a návazně zpracování této látky v rozsáhlé studii *Geschichte des Egerlandes*. Další Gradlovým zásadním přínosem pak byl koncept tzv. *historického Chebska*.

Pro chebskou společnost druhé poloviny 19. století je charakteristický vzestup lokálního patriotismu, který je možné vnímat jako odezvu vzmáhající se vlny nacionalismu, jenž musel hledat svou identitu jak v rámci českoněmeckých nacionálních konfliktů uvnitř Českého království, tak na rozhraní dvou významných středoevropských mocností, jimiž bylo Rakousko, resp. Rakousko-Uhersko na straně jedné, a Německo na straně druhé. To s sebou přineslo mimo jiné zvýšený zájem o Chebskou minulost. Reakce na tento zájem spočívala jednak ve zřizování institucí zabývajících se historiografií a národopisem, jednak badatelskou činností jednotlivců. Jeden ze základních problémů, který chebská historiografie musela vyřešit, byla problematika vzniku Chebska jako správního území. Základním datem pro jeho vznik byla pro H. Gradla tzv. Otnantova donace Jindřicha IV. z roku 1061, ve které figuruje *uia, que procedit egire*.[640] Obecným problémem je značná nejednoznačnost nejstarších písemných zpráv, které se v principu mohou vztahovat k Chebu jako sídlu, jeho zázemí, ale také k řece Ohři a jejímu povodí.[641]

---

[638] HENRICH GRADL vydavatel základní pramenné edice pro západočeskou oblast *Monumenta Egrana. Denkmäller des Egerlandes als Quellen für dessen Geschichte.* Bd. I (806 – 1322), Eger 1886. Jeho osobě se věnoval například František Kubů: Viz F. KUBŮ, *Heinrich Gradl*, in: Zprávy chebského muzea a okresního archivu 1983, s. 83 – 85. Obr.: Heinrich Gradl (1842–1895), zakladatel kritické chebské historiografie. Podle *Egererjahrbuch* 26/1896. Převzato z J. HASIL, *Chebsko v raném středověku.*, s. 17.

[639] *Monumenta Egrana* (ed. H. Gradl), s. III.-VI. (Úvod); pro nejstarší dějiny Chebska využil Gradl materiály farního archivu kláštera Waldsassen, uložené nyní v mnichovském archivu, dále čerpal z archivu chebského kláštera sv. Kláry (*Briefbuch des Clarenclosters zu Eger*) a z kodexu dominikánského, kláštera z roku 1643 (*Copiale Predicatorum Egrensium*), nacházející se tehdy v pražském archivu. Viz J. FRANC, *Chebsko a ministerialita. Dvojí identita regionu* (nevydaná disertační práce), Olomouc 2011, s. 12, pozn. č. 9. Z *Monumenta Egrana* pak čerpají i edice *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* či *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae a Regesta Imperii* či *Urkundenregesten.*

[640] DD HIV, č. 69, s. 89–90. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku.*, s. 17, pozn. č. 33.

[641] J. HASIL, *Chebsko v raném středověku.*, s. 19.

Chebsko v právním významu, o které šlo H. Gradlovi, vystupuje v písemných pramenech jednoznačně teprve k roku 1218 (*iudex et ministeriales in provincia egrensis constituti*), patnáct let po první zmínce o Chebu jako městu. Takto vymezený region, který v jeho nejstarší fázi H. Gradl označoval jako *Egergau*,[642] měl na přelomu 10. a 11. století a celých sto let se vyvíjet jako společenství svobodných, ke germánskému etniku náležejících obyvatel. Snaha chebské společnosti doložit svou dlouhou tradici, výlučnost a někdejší autonomii došla svého naplnění. *Egergau,* chápaná H. Gradlem jako „oblast v Poohří", nikoliv jako správní celek – zároveň přejímala hlavní rysy narativu *zlatého věku Chebska*, jak jej stvořila starší chebská kronikářská tradice: její územní rozloha představovala zdánlivě maximální rozsah historického regionu, dále pak již následovalo pouze jeho *umenšování*, v chebské regionalistice často označované termínem *Minderung*.[643]

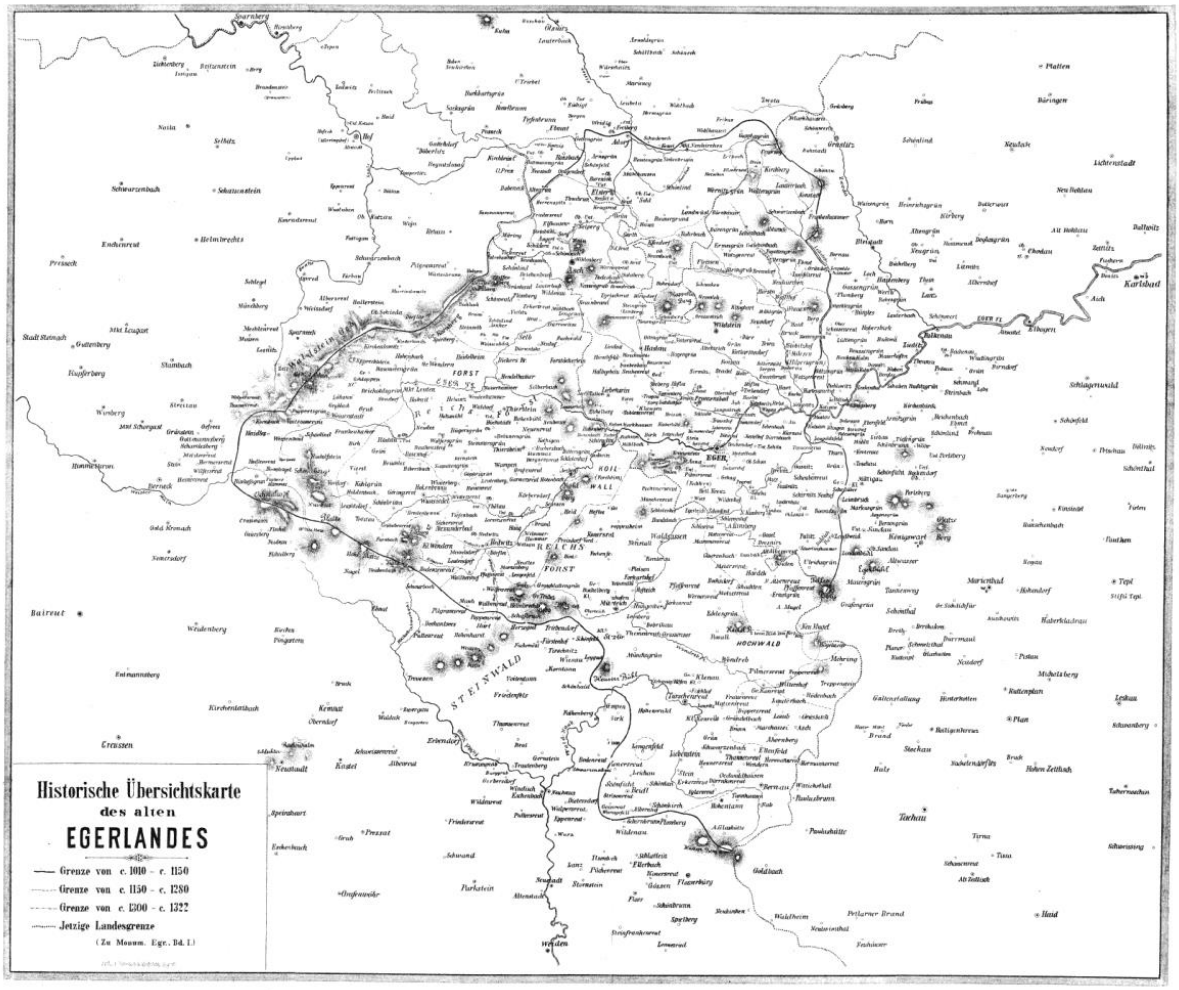

644

[642] GRADL 1893, s. 19–23. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12.* století, Praha 2018, s. 22, pozn. č. 30.

[643] Ke genezi pojmu viz GRADL 1883, s. 1–89. GRADL 1893, s. 19–23. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12.* století, Praha 2018, s. 22, pozn. č. 31.

[644] První publikované vymapování historického Chebska – příloha Gradlovy pramenné edice Monumenta Egrana (MEG) z roku 1883. H. Gradl si proto představoval, že východní, severní a západní hranice Chebska, které až do roku 1787 spadalo do pravomoci řezenského biskupa, je dochována v negativu hranic biskupství,

Prvním představitelem regionální archeologie byl A. Czernický. K jehož objevům patří nejstarší lokalita připisovaná na Chebsku Slovanům v Horních Lomanech. Zdejší výzkum byl realizován v letech 1879 – 1981. Czernického přístup však celkově tkvěl ve starožitnické fázi archeologie. Dále je nutné zmínit J. E. Jonase (1878 – 1965), autora výzkumu Chebského hradu v roce 1911. Jonas tehdy přijal nabídku *Německého spolku pro uměnovědu* (*Deutscher Verein für Kunstwissenschaft*), aby zdokumentoval stavební vývoj chebské falce, a to v rámci širšího projektu vedeného Paulem Clemenem. Výzkum vznikal v nacionálně vypjaté éře před začátkem první světové války a v poměrně komplikovaných politicko-společenských souvislostech; Cheb v této době platil za jednu z hlavních opor velkoněmectví v Čechách a celé monarchii, takže pro rakouský státní aparát bylo neúnosné, aby výzkum někdejší říšské falce proběhl pod hlavičkou říšskoněmecké instituce. Proto akci zaštítila c. k. Ústřední komise pro památkovou péči, kterou reprezentovali krajští konzervátoři A. John a F. Wilhelm. Situaci však dále zkomplikoval nečekaný objev pohřebiště, které neslo znaky, jež jej řadily do oblasti slovanského kulturního okruhu. Pro tuto eventualitu nepřipravený architekt Jonas získal odbornou oporu v osobě Josefa Szombathyho (1853 – 1943), zakladatele prehistorického oddělení vídeňského Přírodovědného muzea.[645]

[646]

které se vydělily ze starší řezenské diecéze. Jižní hranici potom H. Gradl doplnil podle majetků kláštera Waldsassen, když tento historický region – *Stiftland* pokládal za součást původního *historického Chebska*. Přesné vymapování se potom přidrželo hranic novověkých farností.

[645] Povolání českého badatele by patrně bylo politicky neúnosné. Česká archeologie ostatně věnovala výzkumu jen okrajovou pozornost; v Památkách archeologických za rok 1913 vyšla na s. 186 stručná anotace Jonasovy studie signovaná iniciálami Z. W. (patrně Zikmund Wintr), která však nález raně středověkého pohřebiště v podstatě ignoruje. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 23, pozn. č. 49.

[646] Julius Ernst Jonas (1878–1965) a Karl Siegl (1851–1943) při výzkumu Chebského hradu v létě 1911 (repro M Cheb, N 4210). Převzato z Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 22, obr. č. 6.

Vedle Chebu působila řada regionálních badatelů i v Karlových Varech. K první dějepisné generaci náleží například karlovarský historik August Leopold Stöhr (1764 – 1831), který bývá označován za prvního karlovarského dějepisce.[647] Jeho dílo *Kaiser Karlsbad* [648]vychází z kritického rozboru historických pramenů k počátkům města. V této věci se i pouští do polemiky s F. M. Pelzlem, který na základě listiny z 20. července 1364 ztotožňuje Karlovy Vary s lokalitou „Karlshaus".[649] Stöhr toto mínění přesvědčivě vyvrací a dokazuje že „Karlshaus" není totožný s Karlovými Vary, ale že se jedná o lokalitu v jižních Čechách zaniklou za husitských válek.[650]

Aktivní postoj k historické reflexi regionální identity začíná být ve zdejší společnosti patrný až v 60. letech. 19. století. Příčin je zajisté možné najít celou řadu, ale v první řadě lze zaměřit pozornost na obecně zvýšenou míru nacionalizace společnosti, která nastala po odeznění Bachova absolutismu a zavedení parlamentního režimu. Jazyk a národ se tak staly přirozeným prostředkem mobilizace společnosti, které byla ve starším období spravována spíše hierarchicky. Zásadní rozvoj českého „národního" života vedl k obdobné, byť fázově posunuté reakci i na straně obyvatelstva v českém pohraničí, které se do té doby identifikovalo převážně státně či zemsky. Z „českých Rakušanů" se ve stále větší míře stávali „rakouští Němci". Jejich vazba se státem i zemí se tak stále více uvolňovala, což mělo zásadní vliv i na poválečný vývoj. Proces to však byl postupný a složitý. Jinou podobu měl v Chebu s jeho „říšskou" tradicí a jinou v kosmopolitním prostředí místních světových lázní programově orientovaných na vídeňské centrum.

---

[647] A. L. STÖHR, *Kaiser Karlsbad und dieses weiberühmtenv Gesundheitsortes Denkwürdigkeiten für Kurgäste, Nichtkurgäste* und Karlsbader selbst, Karlsbad, 1830 (5. Vyd.).

[648] Jazykové možnosti češtiny jsou v tomto ohledu značně široké. Pravděpodobně správnější by bylo v této souvislosti mluvit o „Rakušanech z Čech". Vztah mezi státní, zemskou a jazykovou identitou byl obecně dosti komplikovaný a každý jazyk měl odlišné nástroje pro rozlišení těchto nuancí. Tato problematika byla pociťována i na české straně, kde se v této souvislosti často mluví o Čechoslovanech (viz národní výstava československá apod.). V tomto kontextu je možné zmínit koncept tzv. starorakušanství. *Starorakušany* (něm. *Altösterreicher*) se od roku 1918 nazývají obyvatelé někdejší předlitavské části Podunajské monarchie, chápající svoji identitu v intencích státu svých předků. Starorakušané chápou mnohonárodnostní stát jako výhodu. Starorakušanství ve své původní formě nebývá definováno jazykově, zahrnuje mluvčí všech jazyků bývalého Předlitavska (Rakousko-Uhersko oficiálně neznalo pojem národnost, hovořilo se o tzv. obcovacím jazyku). Existují však snahy německých krajanských spolků v Rakouské republice směřujících k uznání starorakušanství jako pojmu označujícího německojazyčné obyvatelstvo na území někdejšího Rakouska-Uherska (včetně zalitavské části), vyjma území současné Rakouské republiky: sudetští Němci (Česko), karpatští Němci (Slovensko, Podkarpatská Rus), Jihotyrolané (Itálie), dunajští Švábové (Rumunsko, Srbsko), sedmihradští Sasové (Rumunsko), maďarští a kočevští Němci (Slovinsko). Proti tomuto nacionálnímu konceptu se však postavil např. slovinský prezident Milan Kučan, který prohlásil: „*Starorakušané jsme my všichni*." Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Staroraku%C5%A1an%C3%A9. [cit. 5. 3. 2021]

[649] F. M. PEZL, *Kaiser Karl IV. In Böhmen.* 2. Theil (1355 – 1378), Prag 1781.

[650] Jedná se o Karlův hrádek u Purkarce (okres České Budějovice). Správné učení lokality je dodnes obvykle připisováno Františku Palackému. Tuto interpretaci dále rozvinul schwarzenberský úředník Karl Mikuschkowitz, jenž ve svém rukopisném díle z let 1852–1855 shromáždil základní listinné údaje o lokalitě a dospěl k poznatkům platným v postatě dodnes. Dále srovnej https://pamatkovykatalog.cz/hrad-karluv-hradek-zricenina-687210. [cit. 5.3 2021]

Silným impulsem pro národopisné bádání v německojazyčném pohraničí Čech, se stalo působení pražského docenta Adolfa Hauffena. Rovněž založení Spolku pro dějiny Němců v Čechách v roce 1862 měla v tomto smyslu zásadní dopad. Příznačným rysem těchto vlastivědných prací bylo zaměření na nejstarší dějiny místního osídlení, které mělo argumentačně podpořit „domovské“ postavení místních obyvatel. Na tomto poli byli činní například: Adam Wolf (1822 – 1883), Ludwig Schlesinger (1838 - 1899), Georg Schmidt (1865 – 1918), Josef Hoffmann (1857 – 1943), Anton August Naaf (1850 - 1918), či Alois John (1860 - 1935) zakladatel listu *Unser Egerland*, který se stal přední západočeskou vlastivědnou tribunou.[651]

3.4.2 V novém Československém státě

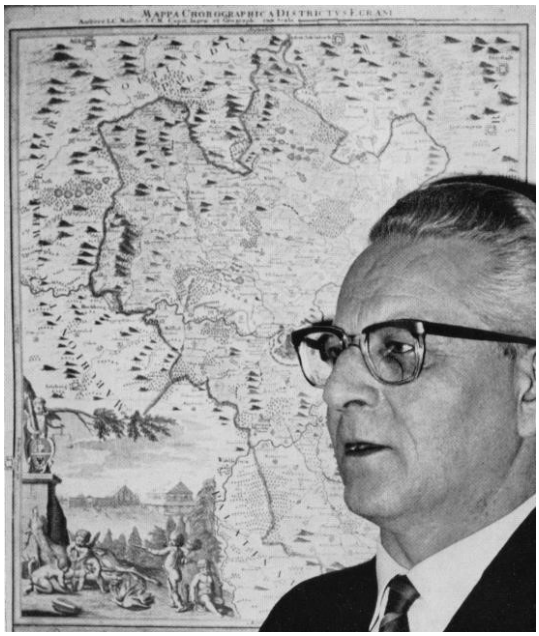

Vznik Československa urychlil mezi místním obyvatelstvem zformování sudetoněmecké kolektivní identity. Podstatnou roli v tom měla historiografie. Sudetoněmečtí historici zkoumali pohraniční a jazykově smíšené oblasti Československa, ve snaze dokázat jejich historicky německý charakter. Tato bádání bylo neseno silnou revizionistickou motivací. Výzkumy byly zaštítěny rozvinutou institucionální sítí a po roce 1933 se těšily i finanční podpoře německého státu.

Smrt H. Gradla v roce 1895 otevřela téměř čtyřicetiletou éru Karla Sigla,[652] na kterou navázalo dvanáctileté působení medievisty Heriberta Sturma[653] (1904–1981). Toto půlstoletí chebské regionalistiky se neslo především ve znamení třídění pramenné báze. Pro oba badatele bylo charakteristické zpracování dílčích témat z vrcholně a pozdně středověkého období. Zejména rozpoznání raně středověkých památek a zintenzivnění terénní práce, jež v první polovině 20. století vedlo k objevu většiny klíčových lokalit tohoto období, znamenalo zásadní posun v poznání počátků Chebska.

---

[651] Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensií*, Karlovy Vary 2000, s. 92 – 98.

[652] KARL SIEGL (1851 – 1943). Chebský archivář a významný regionální badatel v oblasti dějin města Chebu a Chebska – penzionován 1934. Viz I. MICHALÁKOVÁ, *Soupis publikací a článků Karla Siegla z fondu Chebského muzea*, in: Sborník Chebského muzea, Cheb 1997, s. 162 – 165. Bibliografie Karla Siegla viz *Kalendar für das Egerland*, 29 (1939), s. 39 – 50.

[653] HERIBERT STURM – archivář v Jáchymově a v Chebu. K jeho osobě a díle viz P. HLAVÁČEK, *Historik Heribert Sturm (+1981) a jeho bádání ke kulturním dějinám severozápadních Čech,* in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha, Filosofia 2004, s. 381 – 392. Na fotografii je zachycen přednášející Heribert Sturm. Viz H. STURM, *Oberpfalz und Egerland: Ausgewählte Worträge*, Geislingen 1964, frontispis – převzato z: J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 25, obr. č. 7. Sturmova bibliografie viz Nordgau-Egerland-Oberpfalz, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 43, Münche.Wien 1984.

Podobně jako na přelomu století vznikala kromě vědeckých prací celá řada knih a článků tykajících se lokální historie (tzv. *„Heimatforschung"*), tedy i příspěvky na téma středověké kolonizace. I zde podobně jako v publicistice a propagandě - a možná ve větším měřítku - je vidět radikalizace autorů a obecná politizace dějepisectví.[654] Ani v politicky rozjitřené atmosféře však tento posun nebyl všeobecný a místy se týkal spíše volby témat, než interpretačních přístupů. Pro oblast *Egerlandu* lze mezi předními historiky a vlastivědnými badateli karlovarské oblasti zmínit archiváře Karla Ludwiga a historika Viktora Karella.[655] Na Sokolovsku pak působil významný jazykovědec, slavista a germanista Rudolf Fischer.[656] Právním postavením Loketska v rámci Českého království se zabýval Rudolf Schreiber.[657] V oblasti archeologie a průzkumu historických staveb pak náleží přední místo již zmíněnému Antonu Gnirsovi,[658] který byl autorem soupisů uměleckohistorických památek pro politické okresy Loket, Mariánské Lázně a Karlovy Vary a archeologických výzkumů chebského hradu. Jak již bylo řečeno, kvalita regionálních studií byla nesmírně proměnlivá, nicméně ač místy podléhaly silnému nacionálně ideologickému vlivu, byly například některé historické studie Hanse Muggenthalera, Ericha Gieracha, Karla Vogta i starší práce Josefa Pfitznera z hlediska historického poznání ve své době nesporně přínosem.[659]

---

[654] Příkladem těchto posunů v regionální historiografii může být práce Antona Altrichtera o dějinách Jihlavy, respektive jihlavského jazykového ostrůvku. Autor totiž mluvil nejdříve o „Iglauer Sprachinsel", aby na konci 30. let začal psát o „Iglauer Volksinsel". A. ALTRICHTER, *Heimatbuch der Iglauer Sprachinsel. Geschichte des Bodens und Bevölkerung,* Iglau 1921; TÝŽ, *Heimatbuch der Iglauer Volksinsel. Ein Stück deutscher Erde und seine Geschichte,* Iglau 1940.

[655] KARL LUDWIG (1866 – 1931) Vedle rozsáhlé publikační činnosti se zasloužil rovněž o rozkvět karlovarského archivu a muzea. VIKTOR KARELL (1898 – 1979) regionální historik s rozsáhlým badatelským zaměřením. Pro naši práci je přínosná především jeho studie věnující se osídlení Krušných hor: *Das Erzgebirge und seine Besiedlung,* Kaaden 1924. Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary*, s. 102.

[656] RUDOLF FISCHER (1910 – 1971) Univerzitní profesor slavistiky a germanistiky v Lipsku. Významná vědecká osobnost, která svou lingvistickou činností významně přispěla k regionálnímu poznávání místních jmen a k dějinám osídlení. Viz V. PROKOP, *200 osobností Sokolovska,* Sokolov 1997, s. 38 – 39.

[657] RUDOLF SCHREIBER (1907 – 1954) Historik zabývající se, mimo jiné, právním postavením Loketska v rámci Českého království a českou reformací. Cenná je především jeho edice loketského urbáře hrabat Šliků z roku 1525 a monografie o hospodářské, populační a kulturní situaci Loketska po třicetileté válce. *Der elbogner Kreis und seine enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege,* Praha 1925. Viz F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny*.

[658] ANTON GNIRS (1873 – 1933) Významný badatel v oblasti archeologie, konzervátor stavebně historických památek. Jeho odborné působení se dělí mezi oblast chorvatské Dalmácie a Istrie a severozápadních Čech. Jeho biografie a bibliografie jeho děl viz A. GNIRS, *Otec ve vzpomínkách dcery*, in: Historický sborník Karlovarska II, 1994.

[659] ERICH GIERACH (1881 – 1943) Historik a germanista. Zakladatel Ústavu pro sudetoněmecké domovské bádání (*Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung*). KARL VOGT (1914 – 1943) badatel zabývající se výzkumem skladby osídlení středověkého českého státu v době předkolonizační, postupu osidlování a hradského zřízení. JOSEF PFITZNER (1901-1945) historik zabývající se mimo jiné dějinami osídlení Slezska, v době druhé světové války silně exponován v nacistické straně (náměstek pražského primátora). Celkovou představu dává BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990. Dále srovnej J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*,

Geografie sídel a dějiny osídlování, podobně jako doprovodná historická jazykověda (Erich Gierach, Ernst Schwarz),[660] představovaly svého času bezpochyby inovaci v historiografii, soustřeďující se doposud převážně na dějiny historických událostí. Moderním historiografickým metodám, s nimiž tehdy přišla francouzská Ecole Annales, stála výrazně blíž než tradiční dějepisectví.[661]

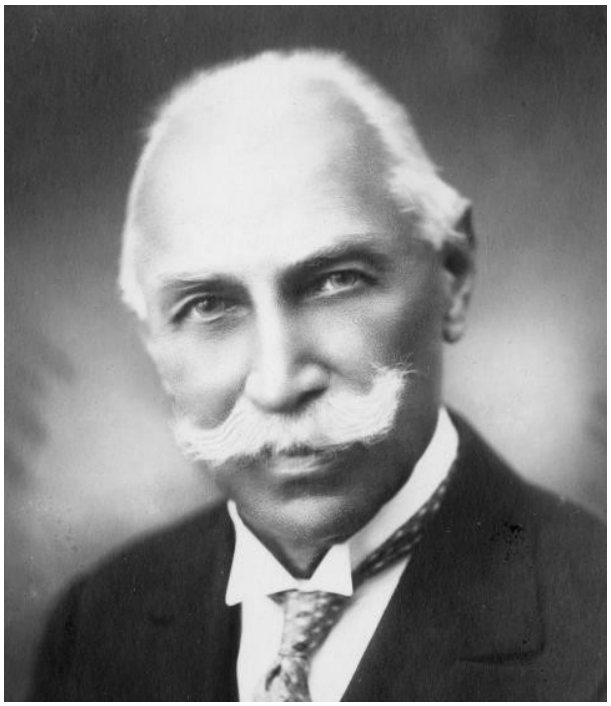

Mezníkem v archeologickém poznávání Chebska představuje působení Josefa Gustava Hiersche (1864–1944), který zahájil soustavný archeologický průzkum Chebské kotliny. Díky tomu se mohl v následujících letech stát objevitelem, téměř poloviny všech dodnes známých raně středověkých lokalit v regionu (Dolní Lomany, Chocovice, Jindřichov, Střížov, Třebeň). Hiersche však s výjimkou krátkých zpráv o aktuálních výzkumech příliš nepublikoval svůj materiál, však poskytoval ke studiu profesionálním badatelům.[662]

V rámci svého bádání o raném středověku severovýchodního Bavorska věnoval Chebsku pozornost Paul Reinecke (1872–1958). Ten ve svých studiích otevřel problematiku významu tzv. slovanského osídlení v povodí Náby a horního Mohanu. Ve svém pojednání věnovanému dějinám osídlení severního Bavorska provedl pozoruhodný rozbor toponomastických pramenů, všímá si specifik, která charakterizují osídlení připisované Slovanům a rozlišuje v rámci sledovaného území slovanskou sídelní oblast osídlenou již v 6. století, která měla být nezávislá ještě hluboko v éře Karlovců, zatímco západnější oblast měla být osídleny později, přičemž slovanský živel, toponomasticky i kulturně prý evidentně přítomný, zde měl být od počátku v podřízeném sociálním postavení.[663]

---

s. 18. Z hlediska biografických profilů jednotlivých autorů z tohoto období opět doporučuji konfrontovat s E. HAHNOVÁ – H. HAHN H., *Sudetoněmecká vzpomínání*.

[660] Viz např. E. SCHWARZ, *Die Ortsnamen.* Zde je však v Bretholzově duchu již důležitost kolonizačních procesů relativizována ve prospěch teze o kontinuitě. Ostatně podobná je tomu také u Ericha Gieracha.

[661] V. BELLING, *Německá kolonizace*, s. 73.

[662] Viz J. G. HIERSCHE, *Das urnenfeld bei Sirmitz*, Unser Egerland 36/1932, s. 105. Zásadní byla Hierscheho sbírka archeologických nálezů, která přečkala konec války péčí jeho syna Richarda, který později optoval pro československé občanství a na přelomu 40. a 50. let „předal" odkaz německé archeologie Chebska československé vědě. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 26 – 27, pozn. č. 39 – 40. obr. č. 8.

[663] Vliv politické situace na historický výzkum ilustuje například skutečnost, že Paul Reinecke, který se vyznačoval dokonalou znalost regionální literatury, ve své studii k raně středověkým nekropolím v severovýchodním Bavorsku mlčí o hrobových nálezech z chebského hradu, které by jeho tehdejší stanoviska výraznou měrou podkopávaly. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 29, pozn. č. 47.

Klíčovou postavu meziválečné archeologie širšího regionu však představoval již zmíněný Anton Gnirs (1873–1933). Jeho odborná průprava spočívající ve studiu germanistiky, historie a geografie na pražské německé ho předurčila jako vysoce erudovaného badatele na poli archeologie, stavební historie a dějin umění. Terénní zkušenosti pak získal na antických lokalitách na istrijské pobřeží. O svých výzkumech římských památek publikoval četné studie. Byl jmenován kustodem archeologických sbírek ve věhlasném muzeu v istrijské Pule. Byl rovněž autorem pozoruhodného umělecko-historického průvodce po tomto městě. V roce 1900 se stal archeologického institutu v Berlíně. Po první světové válce se usadil ve svém rodném podkrušnohorském kraji, kde od roku 1919 až do nástupu dlouhodobé studijní dovolené v roce 1925 zastával místo profesora na Státní reálce v Lokti. Jako badatel plně loajální Československé republice byl pověřen výzkumy na římských lokalitách Mušov a Stupava na jižní Moravě. Svou aktivitu však primárně věnoval vlastivědě západních Čech v nejširším slova smyslu. Byl autorem soupisu a průzkumů řady místních památek. Do tohoto schématu zapadá i Gnirsův výzkum na chebském hradě, který však pro svůj náhlý skon na sklonku roku 1933 již nestačil dokončit. Obdobně zůstala nedokončena topografie památek karlovarského okresu a syntézy dějin ran/ého osídlení Chebska.[664]

[664] Dokončením archeologického výzkumu na chebském hradě byl pověřen technický pracovník Státního archeologického ústavuv v Praze A. Knor, jenž se tak stal prvním českým archeologem, který v regionu působil. Výsledky Gnirsova výzkumu pak zahrnul do svých dodnes relevantních stavebně historických studií O. Schürer, který se vývojem chebské face dlouhodobě zabýval. Výše zmíněnou topografií památek je míněna publikace: A. GNIRS, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad, München 1996.* Tato byla vydána péči jeho dcery až v 90. letech 20. století. Obdobné topografie památek pak vyhotovil i pro oblasti Loketska, Bečovska, Tepelska a Mariánskolázeňska. V této souvislosti je nutné poznamenat, že dílo srovnatelných kvalit v češtině není v daném záběru dosud k dispozici, ačkoliv v dílčích ohledech vývoj pochopitelně znatelně postoupil. Předmětný rukopis publikace zabývající se raným osídlením Chebska s názvem *Vor- und Frühgeschichtliche Siedlungen und Wallenanlagen im oberen Egergebiet*, měl být v rozsahu 168 stran předán po Gnirsově smrti právě do pražského Státního archeologického ústavu. Viz VJ. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 29 – 31, pozn. č. 52 – 53. K osobnosti a působení Antona Gnirse dále srovnej: S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví*, s. 104 – 105. A. GNIRS, *Otec ve vzpomínkách dcery*, in: Historický sborník Karlovarska II, 1994. K. HOŘČIČKA (ed.), *Pocta Antonu Gnirsovi*. *Sborník textů k semináři,* Loket 2003. (odtud převzata i fotografie).

Anton Gnirs zemřel ve stejném roce, kdy se v sousedním Německu chopili moci nacisté. To mělo zásadní dopad i na politickou atmosféru v bezprostředně sousedícím československém pohraničí. Výkladu nejstarších dějin Chebska a zejména interpretace nálezů J. G. Hierssche se v této době ujali Leonhard Franz (1895–1974) a Karl Dinklage (1907–1987). Jestliže lze u Karla Sigla spatřovat interpretační schémata a závěry konvenující specificky „egerländerskému" nacionalismu, tak Reineckeho studie z přelomu 20. a 30. let jsou již zřetelně nacionálně zabarvené. Karl Dinklage se pak na přelomu 30. a 40. let oportunisticky postavil do služeb nacionálně socialistického světonázoru.[665] I Leonhard Franz podlehl dobové politické atmosféře. Navzdory tomu však uznával slavinitu nálezů z třebeňské nekropole, které však na základě sporného výkladu toponyma *Třebeň/Trebendorf* interpretoval jako doklad sociálně podřadného postavení místních slovanů.[666]

V letech 1895–1945 nevznikl žádný svébytný narativ raně středověkého vývoje Chebska. V intencích proměn společenského kontextu docházelo pouze k aktualizacím Gradlova pojetí. Nicméně místní společnost již chápala svou identitu prizmatem velkoněmectví. Neuralgický moment, vztah k Čechům a později československému státu, jako by nacházel svůj dávný protipól v přítomnosti raně středověkých nositelů slovanského jazyka a slovanské hmotné kultury na horní Ohři. Není bez zajímavosti na tomto místě poukázat na naprosto odlišný vztah, který k tomuto fenoménu zaujaly lokální komunity v nedaleké Horní Falci. V prostředí kulturně vyspělého, ale hospodářsky a mocensky slabšího jihu Německa je možné od poslední čtvrtiny 19. století pozorovat *tradiční slovanofilní ideje* coby svého druhu formu rezistence vůči centralizaci vycházející z popruštělého německého národního státu. Výsledkem je až kuriózní skutečnost, že raně středověký vývoj jednoho historického regionu se ve stejném časovém horizontu stal objektem dvou protichůdných diskursů, které oddělovala jen zemská a státní hranice. Severobavorští regionalisté přelomu 19. a 20. století užívali někdejší přítomnost slovanského osídlení jako doklad kulturní imanence Horních Frank a Horní Falce, zatímco specifická *egerländerská* kombinace lokálního patriotismu a velkoněmeckého nacionalismu naopak vedla k hledání odlišné intertpretace spočívající v odmítnutí slovanské přítomnosti na Chebsku nebo jeho sociální marginalizaci. V tomto postoji lze spatřit odraz dobového českoněmeckého konfliktu, který byl přenášen do hluboké minulosti a jevil se tak jako věčný, přirozený, osudový a ve své podstatě zásadě nezměnitelný.[667]

---

[665] K. DINKLAGE, *Zur ältesten Besiedlungsgeschichte des Egerlande*s, Heimat und Volkstum 14/ 1938, s. 329–336. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 31, pozn. č. 54.

[666] Text jeho práce věnované jindřichovskému nálezu byl publikován ve sborníku *Kultur und Rasse* k poctě rasistického antropologa a etnologa O. Recheho, který se mimo jiné podílal na tvorbě tzv. norimberských rasových zákonů. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 31, pozn. č. 55.

[667] V této souvislosti je nutné zmínit obdobné tendence zachycené případovou studii k fenoménu nacionalismu v německé archeologii a obecnou teoretickou studii shrnující vývoj německé nacionalistické archeologie. Viz T. WEGER, Bolko Freiher von Richthofen a Helmut Preidel – dvojí případová studie o roli prehistoriků a archeologů ve vysídleneckých organizacích po roce 1945, Archeologické rozhledy 62/2011, s. 696 – 711. I. WIWJORDA, *German archeology and its relation to nationalism and racism,* in: Díaz-Andreu/Champion (eds.), 1996, s. 164 – 168. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 32 – 33, pozn. č. 58.

Obecně je tedy možné konstatovat, že chebská regionalistika se v prvních třech dekádách 20. století jen pozvolna vymaňovala ze svého pozitivisticko-starožitnického období, což nejlépe dokládá absence jakéhokoliv pokusu o nové syntetické zpracování nejstarších dějin Chebska. Situace se začala pozvolna měnit teprve na přelomu třicátých a čtyřicátých let, kdy lze sledovat vlnu zájmu o středověké Chebsko jako takové, a tedy i o jeho počátky. Protagonisty tohoto hnutí byli převážně mladí badatelé konformní se soudobým vypjatě nacionalistickým diskurzem. Z historiků, resp. sídelních historiků a toponomastiků lze jmenovat H. Brauna, R. Käublera, E. Ettela a R. Fischera.[668] Ti si zpravidla zvolili jako referenčn území svého zájmu H. Gradlem definované *historické Chebsko*, v jehož rámci postulovalo nacionálně formulované hypotézy o vzájemném poměru slovanského a germánského osídlení v oblasti. Na základě rozboru písemných pramenů, plužinných forem i toponomastického materiálu se snažili legitimizovat německé nároky na danou oblast. Neváhali přitom využít tezí B. Bretholze o kontinuitě markomanského osídlení v Čechách a na Moravě. Výjimku v této generaci badatelů tvořil Heribert Sturm, který se k chebské tématice celoživotně vracel a ve svých pozdějších textech dokázal prezentovat dodnes aktuální komparativní pohled na chebské regionální dějiny. Velkým tématem Sturmova bádání byl pokus postihnout způsoby formování společného kulturního prostoru v česko-sasko-bavorské oblasti ve středověku a raném novověku. Průkopnická byla v tomto smyslu jeho monografie *Eger. Geschichte einer Reichstadt,* která vyšla v německu roku 1951/1952, a která dodnes patří k nejlepším syntetickým pracím o Chebu vůbec.[669]

Cílem meziválečné německé historiografie a zvlášť její popularizační a regionální linie, bylo posílení sebevědomí sudetských Němců, kteří se cítili v první republice podceňováni, a legitimizace jejich politických snah o autonomii. Považovali se za součást německého národa, za „most“ mezi východem a západem. K tomu je vedly jejich zásluhy v civilizační válce a zkušenosti ve válce národní. Jak psal Rudolf Jaworski, historický úkol sudetských Němců spočíval v tom, že měli osvobodit říši od maloněmeckých a státních ohraničení a sami se naučit myslet v kategoriích národa, nikoliv státu.[670]

---

[668] H. BRAUN, *Geschichte des Egerlandes*, Halle 1938. R. KÄUBLER, *Die ländlichen Siedlungen des Egerlandes*, Leipzig 1935. E. ETTEL, *Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Egerer Kreises unter besonderer Berücksichtingung der Orts- und Flurformen*, Pressath 2004. R. FISCHER, *Zur namenkunde des Egerlandes. Die Slawischen Ortsnamen des Egerlandes und ihre Auswertung für die Lautlehre und Siedlungsgeschichte*, Reichenberg – Leipzig 1940. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 28, pozn. č. 43.

[669] H. STURM, *Eger. Geschichte einer Reichstadt,Bd. 1 – 2, Augsburg 1951- 1952(2. Aufl Geislingen – Steige* 1960. K dokreslení síly historických asociací lze ovšem poukázat na pasáž v závěru knihy, kde se i politicky nengažovaný historik dopustil v poválečném „vyhnanecké“ kontextu z dnešního pohledu šokující analogie: „*Rok 1938 se zdál naplněním slibu císaře Ludvíka pro Cheb (z roku 1322), když stará říšská zástava (tj. Chebsko) byla opět začleněna do Říše. V tomto smyslu byl také 3. října 1938 přijat v zasedací síni chebské radnice nejvyšší představitel Německé říše (tj. Adolf Hitler), přičemž mu byla přečtena císařova slova.“* Viz P. HLAVÁČEK, *Historik Heribert Sturm (†1981) a jeho bádání ke kulturním dějinám severozápadních Čech*, in: P. Soukup – F. Šmahel (eds.), Německá medievistika v českých zemích do roku 1945 (Práce z dějin vědy 18), Praha 2004, s. 387.

[670] R. JAWORSKI, *Historické argumenty v sudetoněmeckém nacionálnírn boji v letech 1918-1938,* Český časopis historický 88, 1990, s. 903.

3.4.3 Poválečná doba, exil a nový začátek

Konec druhé světové války a poválečný odsun místního německojazyčného obyvatelstva znamenal ve společném vývoji daného regionu zásadní diskontinuitní zlom, který se nevyhnul ani historickému bádání. V dané souvislosti lze vysledovat pouze dva momenty částečné kontinuity. První z nich byl případ Heriberta Sturma. Ten v letech 1940 – 1945 vykonával vojenskou službu, ocitl se v zajetí, ale ihned po svém návratu zachraňoval archiválie a sbírky odvezené během války do Bavorska.[671] Jeho zásluhou byl archiv znovu kompletně uložen v prostorách bývalého kláštera klarisek na Františkánském náměstí. Přestože Mira Mladějovská z pozice nové ředitelky archivu naléhala na patřičné úřady, aby směl tento odborný pracovník zůstat, žádosti a prosby nebyly vyslyšeny. Heribert Sturm musel s rodinou opustit Cheb, chebský archiv, Československo. Vysídlil do Bavorska a pokračoval v archivní službě. V letech 1947–1953 zastával úřad archivního rady ve Státním archivu Neuburg an der Donau a následně se stal ředitelem Státního archivu v Amberku (1953–1973).[672] Podílel se na založení *Collegia Carolina* a stal členem *Historické komise pro Sudety*.[673] Heribert Sturm se ve svých pracích k problematice Chebska vracel až do své smrti. V jeho osobě pokračovala tradice regionálního historického bádání v okruhu vysídlených sudetských Němců a řada jeho děl nenalezla v českojazyčném bádání dosud adekvátní paralelu.[674]

Specifickým případem „spojovacího článku“ mezi českou a německou historiografií Chebska je osoba Richarda Hiersche, který za dramatických okolností přežil konec války, následně se vrátil do Chebu, optoval pro československé občanství a coby spolupracovník chebského muzea znovu shromáždil a inventarizoval sbírku svého otce Josefa Gustava Hiersche.[675]

---

[671] Bezprostředně po skončení války přesvědčila správní komise americké velení v Chebu, aby jim pro tyto účely poskytlo několik nákladních automobilů. Viz F. KUBŮ – C. NEKUDA, *250 let chebského archívu,* Cheb 1982, s. 7.

[672] Blíže J. HOFFMANNOVÁ – J. PRAŽÁKOVÁ, *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha 2000, s. 604.

[673] *Collegium Carolinum* bylo založeno vroce 1956 jako vědecký ústav programově navazující na tradici pražské německé Karlo-Ferdinandovy univerzity. Název institutu je odvozen od pražského Karolina, kde univerzita sídlila. Německým vědeckým institucím bude věnována samostatná kapitola.

[674] Kromě již zmíněných titulů lze uvést z rozsáhlého díla Heriberta Sturma následující díla: H. STURM, *Die Bücherei der Lateinschule zu St. Joachimsthal*, 1929; TÝŽ, *Abriss der geschichtlichen Entwicklung von Stadt und Bezirk St. Joachimsthal*, 1932; TÝŽ, *Das Werden von Stadt und Bezirk St. Joachimsthal*, 1932; TÝŽ, *Tätigkeitsbericht über das Stadtarchiv St. Joachimsthal für die Jahre 1928–1932*, 1933; TÝŽ, *Sechs Jahre Joachimsthaler Stadtarchivar*, 1934; TÝŽ, *Die Wallenstein Ausstellung in Eger*, 1934; TÝŽ, *Das Archiv der Stadt Eger, 1936*; TÝŽ, *Eger. Geschichte einer Reichstadt*, 1951; TÝŽ, *Egerer Reliefintarsien,* 1962; TÝŽ, *Historischer Atlas von Bayern. Altbayern,* 1975; TÝŽ, *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*, 1979; TÝŽ, *Ortslexikon der böhmischen Länder (1910–1965)*, 1983; TÝŽ, *Die Bedeutung des Egerer Stadtarchivs für das Egerland*. Viz J. *Kolouchová Sturm Heribert*, *Dr. 1904–1946* Inventář, SOkA Cheb 2015, s. 4, pozn. č. 10.

[675] Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 26, pozn. č. 40.

V poválečném období se však chebská historická regionalistka stala doménou primárně československých vědců. Pro nejstarší období zejména Jaroslava R. Slavíka (1902–1982), Rudolfa Turka (1910–1991) a Emanuela Šimka (1883–1963). Tato generace vyprodukovala tři rozsáhlé studie, které jako první samostatně tematizovaly nejstarší dějiny regionu. Horečná syntetická aktivita, která nebyla založena na primárním výzkumu historických pramenů, se snažila překrýt výsledky politicky kompromitovaných německých badatelů interpretacemi, které ovšem nebyly nacionalismem zatíženy o nic méně. Toto nacionálně vyhraněné stanovisko, pak bylo kombinováno s dobově politickými proklamacemi (např. poděkování J. V Stalinovi za navrácení Chebu Slovanstvu v předmluvě Šimkovy studie).[676]

Do tohoto konceptu zapadaly i archeologické výzkumy slovanského osídlení, kterým byla poskytována velkorysá institucionální podpora. Město Cheb založilo již v prosinci 1947 kulturní cenu s odměnou ve výši 50.000,- Kč za: „*nejlepší vědeckou práci, osvětlující a prokazující prvotní slovanské osídlení města Chebu a chebského kraje vůbec.*“ [677] Po roce 1948 bylo toto téma prosazováno s ještě větším důrazem. V roce 1951 byla zřízena archeologická expozice zdejšího muzea s tématikou slovanského osídlení.[678]

Výše zmíněná syntetická pojednání se však vyznačovala velmi nízkou kvalitou. Dílo J. Slavíka, „dělnického kádru“ na postu ředitele chebského okresního archivu, lze v tomto smyslu označit spíše za politicky angažovanou žurnalistiku.[679] Rovněž široce pojatá, avšak nacionálně silně angažovaná práce Šimkova nebyla z hlediska odborné historiografie

[676] E. ŠIMEK, *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době*, Brno 1955. Na doprovodné fotografii Emanuel Šimek (1883–1963). ÚAM FF MU. Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 35, obr.. č. 11.

[677] Viz *Kronika města Chebu 1945 - 1947*, SOkA Cheb fond 314-K212, poř. č. 40, s. 318. Viz R. RIEGEROVÁ, *Vztah společnosti ke kulturnímu dědictví v padesátých letech 20. století znázorněný na příkladě města Chebu*. Plzeň, 2012. diplomová práce. ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI. Fakulta filozofická, s. 39, pozn. č. 69.

[678] Viz *Kronika města Chebu 1953 – 1955*, SOkA Cheb, fond 314-K221, poř. č. 44, s. 5. Viz R. RIEGEROVÁ, *Vztah společnosti ke kulturnímu dědictví v padesátých letech 20. století znázorněný na příkladě města Chebu*, s. 39, pozn. č. 70.

[679] J. R. SLAVÍK, *Cheb – křižovatka světa,* Cheb 1948; TÝŽ, *Slované na Chebsku*, Cheb 1949; TÝŽ, *Chebský průvodce*, Cheb 1950.

přínosná. Z dnešního úhlu pohledu se jako přínosná jeví pouze analytická studie Rudolfa Turka.[680] Nepochybným přínosem jeho práce bylo shromáždění všech relevantních písemných, hmotných a toponomastických pramenů. Jednalo se o první shrnutí kompletního nálezového fondu po zániku německé archeologie na československém území a význam Turkovy práce tak v tomto ohledu nepoklesl ani v dnešní době.[681]

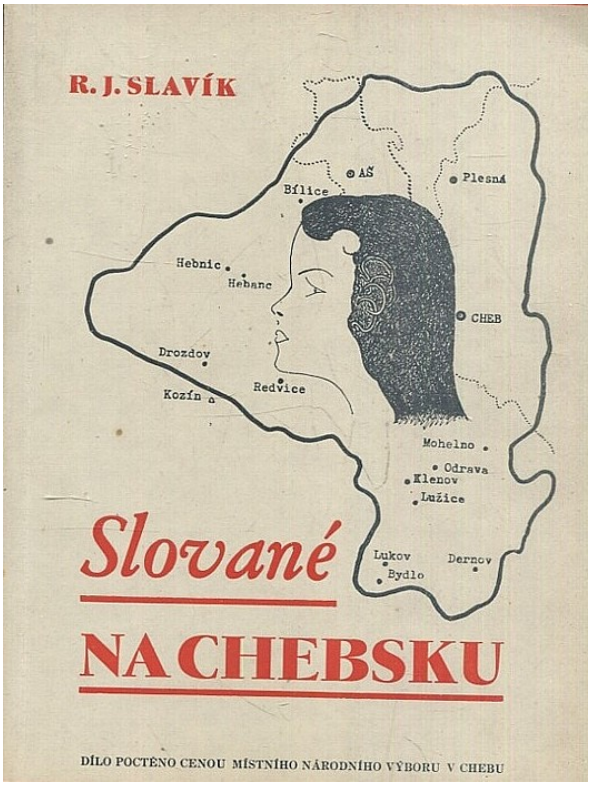

Události druhé světové války však měly fatální dopad i na památkový a stavební fond města Chebu. Ten byl postižen několika ničivými nálety zejména v dubnu 1945. Kromě toho se na něm projevila i zanedbaná údržba v průběhu válečného období a především pak vysídlení původních obyvatel, po kterém zůstala podstatná část domů opuštěná, což si vyžádalo razantní kroky.[682]

---

[680] R. TUREK, *Slovanské osídlení Chebska, in: Obzor prehistorický* 14/1950, s. 401 – 440.

[681] Viz J. HASIL, *Chebsko v raném středověku,* s. 35 – 36. Na doprovodném obrázku je obálka knihy J. Slavíka, Slované na Chebsku. Velmi zajímavý je ikonologický rozbor dané ilustrace. Na pozadí je vidět Gradlovo vymezení historického Chebska (Egergau), tak jak se se ustálila v širokém (regionálně ukotveném) historickém povědomí. Na něm je zobrazen profil ženy s typickými slovanskámi záušnicemi coby dokladu hmotné kultury dokládající slavinitu nejstaršího zdejšího osídlení. Jako třetí podklad jsou uvedeny slovanské názvy míst na území dnešního Bavorska odkazující na výpověď toponomastických pramenů. Obraz tak vyjadřuje totalitu historického poznání, zřetelně odkazující k hlavním historických pramenům daného výzkumu. Viz J. HASIL, *Das Sogenannte historische Egerland – zwischen dem mittelalterlichen Landesausbau und dem Aufbau der modernen Geomeindeidentität*, in: XXXI, 2. Tradition – Umgestaltung – Innovatio. Transformationsprozesse im hohen Mittelalter, M. Popelka - R. Šmidtová (eds.), Praha 2014, s. 211; TÝŽ, J. HASIL, *Historické Chebsko – uměle zkonstruovaný historický region?* In: Sborník muzea Karlovarského kraje, 21 (2013), s. 7 – 14.

[682] V roce 1946 bylo zdemolováno 78 budov. Následujícího roku byl konstatován velmi špatný stav i budov bezprostředně nepoškozených válkou (válečná uzávěra, vysídlení a totální absence údržby).Vroce 1947 se začalo mluvit o asanaci starého města. V rámci státního plánu byla započata obnova města doprovázená prvními stavebněhistorickými průzkumy (1947, 248, 249, 289). V roce 1949 bylo zdemolováno šest objektů. Další rok započala obnova Špalíčku. Do roku 1952 se však postupovalo zcela neplánovitě, s využitím pouze velmi malého objemu finančních prostředků. Demolice a následná výstavba probíhala ve velkém měřítku například na Jánském a Kasárním Náměstí, Kasárním náměstí či ve Školní a Růžové ulici. Tímto způsobem tak prakticky zanikla nejstarčí část města v bezprostředním okolí hradu. Viz J. Vodrážka, *Cheb mezi lety 1945 až 1989*, nevydaná bakalářská práce, ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI. Fakulta filozofická, s. 12. Dále srovnej R. RIEGEROVÁ, *Vztah společnosti ke kulturnímu dědictví v padesátých letech 20. století znázorněný na příkladě města Chebu*. Plzeň, 2012. diplomová práce. ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI. Fakulta filozofická, s. 39.

Dlouhodobě neudržitelnou situaci měla řešit asanace chebského městského jádra. Její řízení převzala chebská pobočka pražského *Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů*, tzv. SÚRPMO.[683] Na přelomu 50. a 60. let tak vzniká pod vedením architektů J. Čiháka a V. Slavíka analýza stavebního vývoje chebské zástavby. Asanace si vyžádala i poměrně rozsáhlý záchranný archeologický výzkum. Pozice archeologa v chebském muzeu však v první polovině 60. let nebyla zřízena, a proto byl realizací výzkumu pověřen Archeologický ústav ČSAV. Vedením tohoto výzkumu byl pak pověřen Antonín Hejna.

[684]

Realizace tohoto výzkumu představovala do značné míry přelom v poválečném archeologickém bádaní. Antonín Hejna se navrátil k terénnímu výzkumu středověkých lokalit v regionu a provedl rozsáhlou revizi staršího nálezového fondu. Jejím výsledkem byla řada odborných článků a monografie věnovaná Chebsku v 7. – 13. století.[685]

---

[683] *Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů* byl zřízen usnesením vlády č. 576 ze dne 7. března 1956. Na jeho půdě byla pod vedením Dobrodslava Líbala rozvíjena metodika stavebně historických průzkumů, která se neomezila pouze na rovinu jednotlivých staveb, ale její pomocí postupně docházela k analáze stavebního vývoje celých sídel. Viz J. BERÁNEK – P. MACEK (eds.), *Metodika stavebně historického průzkumu*, Praha 2015. Písemná pozůstalost chebské pobočky SÚRPMO je uložena vSOkA Cheb, f. Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů Praha - pobočka Cheb. K problematice politickospolečenských aspektů asanace chebského městského jádra viz RIEGEROVÁ 2012, s. 44–51.

[684] Pohled ke kostelu Sv. Bartoloměje od Jánského náměstí po zboření staré radnice (Wagnerův dům) a domů v Mikulášské ulici, rok 1961. Viz J. BOHÁČ, *Zmizelé Čechy. Cheb*, Praha 2008.

[685] A. HEJNA, *Archeologický výzkum v Chebu 1962 – 1963*, in: Archeologické rozhledy 16/1964, s. 685 – 690; TÝŽ, *Zbytek opevnění slovanského hradiště v Chebu*, in: Archeologické rozhledy 16/1964, s. 825 – 830;

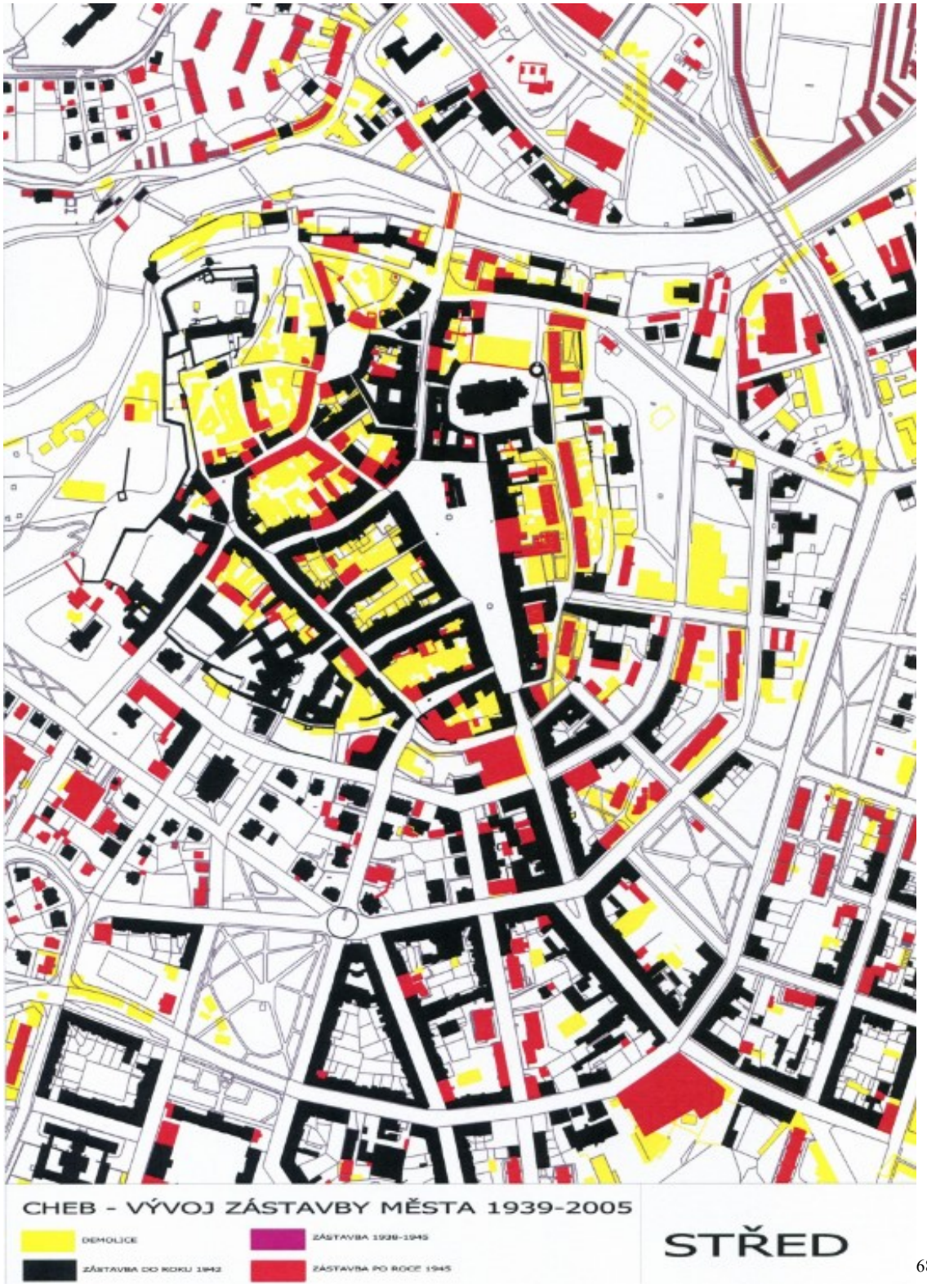

686

TÝŽ, *Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska*, Památky archeologické 58/1967, s. 204 – 219; TÝŽ, *Zur Problematik der slawischen Besiedlung von Cheb (Eger) und des Egerlandes*, Arbeits- und Foechungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 18/1968, s. 363 – 388; TÝŽ, *Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska II*, Památky archeologické 62/1971, s. 488 – 550.

686 L. VYSTYD – J. KREJČÍ. *Vývoj výstavby v Chebu po II. světové válce – Kalendárium*, Cheb, 2005. s. 79.

Hejna vtělil výsledky svého mnoholetého bádání do následující charakteristiky kolonizačního procesu: „*Historické Chebsko se nám jeví období před nástupem německé kolonisace jako sídlištní oblast vcelku jednotná, větší hustotou osídlení ve vlastní chebské kotlině, tj. ve vnitřním Chebsku… Osídlení, které je možno podle charakteru nálezů označit jako slovanské, je doloženo nejdříve a jen s určitou pravděpodobností od přelomu 5. a 6. století (Dolní Lomany), převážně však v časovém rozpětí od 8. do sklonku 11. století, možným přesahem do počátku 12. věku, kdy se překrývá s první vrstvou kolonisačního horizontu. Nepochybný kulturní vztah k českému zázemí, zvláště k nejbližším kmenovým oblastem na západě Čech, je vyvažován úzkým vztahem k oblasti durynsko-saské, zvláště patrným od 10. století, především však vztahem k oblasti severobavorské a tím také určitým poměrem k francké oblasti, jejíž vlivy jsou i na Chebsku přímo či nepřímo patrné*.“[687] Antonín Hejna sice kultivoval závěry poválečných badatelů a dokázal reflektovat širší kontext regionu, v zásadě se však svou interpretací neodchýlil od konceptu „slovanského Chebska“. Jeho pojetí proto bývá i v rámci mladší literury často chápáno jako pouhé potvrzení tezí E. Šimka a R. Turka.[688]

V 60. letech 20. století působil na Chebsku i archeolog Evžen Plesl (1930 – 2014) z Archeologického ústavu ČSAV v Praze. Ten se však orientoval převážně na problematiku pravěkého osídlení. Z hlediska středověké archeologie se však Plesl velmi zasloužil o katalogizaci archeologického materiálu uloženého v chebském muzeu. Zmínit je nutné i jeho zazáchranný výzkum z roku 1961 při regulaci Slatinného potoka, při kterém byl zjištěn první nově objevený raně středověký materiál na Chebsku po roce 1945. Od roku 1967 došlo i k obsazení místa archeologa v chebském muzeu. Prvním profesionálním regionálním archeologem Chebska po roce 1945 se stala Olga Pospíchalová.[689] Její působení však nebylo dlouhé a po dvou letch ji nahradil Pavel Šebesta, jehož bezmála čtyřicetileté působení zásadním způsobem formovalo tvář regionální archeologie.[690] Ta byla dále posílena v roce 1980 zřízením oddělení archeologie Karlovarského muzea, do kterého nastoupil Jiří Klsák.[691] Osobami Pavla Šebesty a Jiřího Klsáka pak pomyslně vstupujeme do současného regionálního výzkumu, který je formován badatelskou generací, která se profesně uplatnila po roce 1989.

---

[687] A. HEJNA, *Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska II*, Památky archeologické 62/1971, s. 522.

[688] Např. F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku,* Cheb 1997.

[689] Během svého dvouletého působení v Chebu provedla dva revizní/předstihové výzkumy na již známých raně středověkých lokalitách v Horních Lomanech a na chebském hradě.

[690] Pavel Šebesta působil v chebském muzeu v letech 1972–2009. Jeho setrvalý kastelologický zájem a soustavný tlak stavebních aktivit ho mimo jiné přivedl k celé řadě drobnějších výzkumů v areálu chebského opevněného sídliště, jež jsou však prozatím publikovány pouze předběžně. K osobnosti Pavla Šebesty viz F. FRÝDA, *PhDr. Pavel Šebesta (*5. 12. 1943),* Archeologie západních Čech 8/2014. s. 7 – 10, tamtéž uvedena jeho úplná bibliografie za léta 1969–2014 vztahující se zejména k jeho dlouholetému působení na Chebsku.

[691] Kompletní bibliografie Jiřího Klsáka viz http://kvmuz.cz/public/data/upload/klsak-biblio.pdf. [cit. 5. 3. 2021]. Vývoj archeologického bádání, včetně katalogizace lokalit a medailónků jednotlivých badatelů nejnověji viz J. KLSÁK (ed.), *100 let terénní archeologie na území Karlovarského kraje*, Karlovy Vary 2011.

Nastupující generace regionálních badatelů[692] se ve svých výzkumech opírá nejen o stále se rozvíjející technologické možnosti[693] a rozšiřující se institucionální zázemí,[694] ale snaží se své výzkumy zasazovat do širšího badatelského rámce, reflektujícího společensko-politický kontext staršího bádání. V dané souvislosti lze uvést charakteristiku staršího regionálního bádání z pera Jana Hasila: „*…němečtí i čeští badatelé 30.–50. let 20. století přistupovali k tématu s předem stanoveným modelem nacionálního konfliktu, který – byť se tak může vnějškově jevit – diskusi a vlastně ani střet rozdílných koncepcí nepředstavuje. V limitech dobových diskursů se tito badatelé zpravidla pouze vyjadřovali k již zformulovaným hypotézám, což ve své podstatě znamenalo neustálé omezování okruhu řešených otázek až na jediný leitmotiv. Tím je … doba trvání tzv. slovanského Chebska a okolnosti jeho zániku a přerodu v říšské vrcholně středověké teritorium. Zcela tak zapadla otázka geneze tzv. historického, resp. štaufského Chebska vývoje jeho sídelní struktury a samotného historického („funkčního“) významu tohoto regionu. Naproti tomu např. postavení Chebska mezi franským a západoslovanským kulturním okruhem je považováno za definitivně vyřešené, nacionalizující koncepce tzv. slovanského historického Chebska se dnes zakonzervovala i v rovině terminologické.“* V této souvislosti jsou pak nastíněny možné směry dalšího bádání: *„…Za důvod ustrnutí poznávání raně středověkého Chebska je třeba pokládat vznik věcně zřejmě víceméně správného, ale dalšího rozvoje patrně již neschopného schématu slovanského Chebska (vrcholně problematické, neboť ničím neopodstatnitelné je však jeho chápání v „štaufském“ územním rozsahu). Podle vcelku dobře zřetelné výpovědi písemných*

[692] Pouze výběrově lze uvést následující jména: Jan Hasil, Tomáš Klír, Vilém Knoll, Tomáš Karel, Ondřej Malina, Filip Prekop, Michal Beránek.

[693] Zcela zásadní přínos má dálkový průzkus země (Lidar) a zpracování dat v rámci geografických informačních systému (GIS). V této souvislsoti lze zmínit například projekt *Zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS*, který: „*zpřístupňuje kulturní dědictví ve formě kartografických a statistických dat a vědeckých textů široké obci uživatelů a umožňuje využití výsledků výzkumu ve vzdělávání založeném na poznání národní a regionální identity a kultury. Využívá prostředí GIS a internetu (IMS) pro prezentaci historického vývoje regionů České republiky*“ Viz http://www.historickygis.cz/. [cit. 8. 3. 2021). Dále je tu technologie 3d skenu, průsečíkové fotogrammetrie, tvorba virtuálních modelů, technologie 3D tisk atd. Této problematice bude věnována samostatná kapitola.

[694] V této souvislosti je možné zmínit *Krajské Muzeum Karlovarského kraje*, sdružující regionální muzea působící v někdejších okresních městech včetně jejich místních poboček. Na prvním místě je třeba jmenovat *Chebské muzeum*, v jehož rámci působí archeologové MICHAL BERÁNEK a MARKÉTA JANÁKOVÁ a historička MICHAELA BÄUMLOVÁ. Dále je tu *Karlovarské muzeum* s archeology JIŘÍM KLSÁKEM a JANEM TAJEREM. Vedle kraského muzea působí na území Karlovarského kraje i *územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Lokti*. Zde, kromě autora této práce (JAN KONŮPEK), profesně působí i archeologové ONDŘEJ MALINA a FILIP PREKOP a kastelolog TOMÁŠ KAREL. Kromě místních institucí se však danému regionu badatelsky věnují též zástupci *Archeologického ústavu AV ČR v Praze* (JAN HASIL) a *Ústavu pro archeologii FF UK Praha* (TOMÁŠ KLÍR). Participaci na místním sídleně historickém bádání pak vykazuje i *Západočeská univerzita v Plzni* a to buď zapojením do archeologických výzkumů zaštítěných výše jmenovanými regionálními institucemi, tak především v osobě právního historika a kastelologa VILÉMA KNOLLA. V neposledním řadě je nutné zmínit soukromou sféru zastoupenou především *Západočeským institutem pro ochranu a dokumentaci památek o.p.s*. (RADEK ŠIROKÝ, MICHAL PROFANT).

a nakonec i hmotných pramenů byl tento region od počátku 12. století systematicky přeměňován v dominium říšských rodů Vohburků a Hohenštaufů. Aby bylo Chebsko schopno sehrát tuto svou novou úlohu, muselo být rozsáhle transformováno ustavením ministeriální správy a na ní navázanou kolonizací… K prolomení tohoto dnes již nedostačujícího a v mnohém antikvovaného vnímání problematiky raného středověku Chebska je třeba vzdát se hledání etnicky či nacionálně (oba tyto termíny staršímu bádání splývají v pojem jediný, často navíc zaměňovaný se státní příslušností regionu) ostře diferenciovaných sídelních celků a oblast vnímat jako kontaktní území dvou rozsáhlých kulturních okruhů…Etnickou interpretaci jednotlivých nálezů tak nahradí problémy strukturální, tj. otázky orientované na kulturní, hospodářský a sociální vývoj. V konkrétním případě Chebska se jednoznačně nabízí tematika sídelní strategie a studium vazeb hmotné kultury k okolním regionům. Zodpovězení těchto problémů nezávislé na starších, nacionalismem zatížených konceptech by mělo umožnit porozumět vnitřnímu smyslu existence chebské raně středověké sídelní enklávy v kontextu poměrů panujících v České kotlině a především v dobovými písemnými prameny solidně postiženém severovýchodním Bavorsku. Takto pojaté dějiny nejstaršího historického osídlení Chebska by měly konečně umožnit i kritický přístup ke skupině pramenů, která je ve starší literatuře hojně citována a která, coby deus ex machina, vstupuje do problematiky jako důkaz raně středověkého, tj. „slovanského" souvislého osídlení celého historického Chebska – k výpovědi toponym se slovanským základem."[695]

Obdobným přístupem se vyznačuje i práce Tomáše Klíra, který se snaží v praktické rovině kombinovat výpověď písemných, hmotných a toponomastických pramenů: „*Cílem ... je revize současných představ o jménech vodních toků v Chebské pánvi, ve Smrčinách a na severu Hornofalcké pahorkatiny. Pro velké množství zdejších hydronym je dnes totiž předpokládán germánský nebo časně německý původ, a celá oblast je proto jazykovědci považována za nedílnou součást germánsko-časně německého komunikačního prostoru s dlouhodobou jazykovou kontinuitou, nepřerušenou ani slovanským zásahem…*(Dále) *je konfrontováno prostorové rozložení germánsko-německých a slovanských hydronym s rozšířením řadových pohřebišť karolínsko-otonského období. Tato pohřebiště pozitivně korelují s germánsko-časně německými hydronymy, a naopak negativně s hydronymy slovanského původu. Hydronyma tak nepotvrzují představy o uzavřené jazykově slovanské oblasti v tomto období. Otázkou samozřejmě zůstává, které sociální a geografické skupiny byly v 9. století nositeli německého, a které naopak slovanského jazyka, popř. které byly bilingvní.…V tomto článku není řešena otázka svébytné etnické identity a kulturní vyhraněnosti populace žijící podle písemných pramenů karolínského období „in terra sclavorum" a označovaná jako „Moinvinidi et Radanzvinidi". To zůstává vyhrazeno jinému studiu. Společným rysem těchto skupin, žijících v jednom z mnoha kontaktních regionů na okraji francké říše, však sotva byla etnická identita v dnešním sociálním významu*."[696]

[695] J. HASIL, *Raně středověké osídlení Chebska*, Stuadia Madiaevelia Pragensia, 9/2009. s. 9.

[696] T. KLÍR, *Hydronymie Chebska v kontextu severovýchodního Bavorska K otázce jazykových poměrů v raném středověku*, in: PRAEHISTORICA XXXII/2 UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE, 2014 S. 173–223.

4. ANALÝZA KONTEXTU

V předchozí kapitole byl v diachronní perspektivě analyzován soubor vybraných dějepisných textů věnujících se vymezenému tématu. Tyto texty lze vnímat jako odraz dobového diskursu, který se proměňoval v čase. Lze je však chápat rovněž jako soubor znaků, tedy jako *historický text* v obecnějším slova smyslu.[697] V této kapitole by měl být doplněn institucionální, společenský, politický a kulturní *kontext* utváření tohoto souboru (diskursu).

Chápeme-li vazbu mezi historickým výzkumem a společenským kontextem, ve kterém probíhá, jako ambivalentní, je nezbytné sledovat nejen proměny vlastního společenského diskursu, ale i okolnost jeho utváření. Styčnou plochu (průnik) společenského kontextu a historického výzkumu můžeme vnímat jako *historickou kulturu*.[698] V tomto pojetí je tedy nutné sledovat hiearchické „prolínaní" poznatků historické vědy k ostatním společenským vědám. Dále reflektovat oblast jejich multiplikace a popularizace jako je školství, umělecká reflexe, žurnalistika, až po „aplikační" rovinu využívání či zneužívání historického myšlení v politické praxi. V této souvislosti by měly být nastíněny i podmínky a způsoby formování historického vědomí a povědomí obyvatel českých zemí, které pomáhalo při konstrukci jejich kolektivní identity, která pak zpětně ovlivňovala podobu historického vyprávění a výzkumu. Pouze tímto způsobem totiž dokážeme pochopit (skrytou) povahu společenské objednávky formující nejen institucionální rámec výzkumu, ale i jeho o základní badatelské otázky a východiska.

4.1 *INSTITUCIONALIZACE*

Jak již bylo řečeno, představuje institucionální rámec základní předpoklad profesionálního vědeckého „provozu". Jeho podoba má na povahu výzkumu zásadní dopad. Množství a druh vědeckých institucí, otázka jejich financování, vzájemné provázanosti, spolupráce či naopak nespolupráce, stejně jako personální a materiálové zajištění determinuje nejen rozsah a podobu výzkumu, ale často i jeho tématicé zaměření.[699]

---

[697] *Pojem* a zejména *termín* text prodělal v posledních desetiletích závratnou kariéru a v humanitních a sociálních vědách se stal široce užívaným. O jeho přesném vymezení však nepanuje všeobecná schoda a místy lze dokonce mluvit o významové inflaci. Od svého původního, úzce vymezeného jazykového či letrárního smyslu, jakožto psaného či jazykového útvaru, byl jeho význam přenesen na jakýkoliv znakový útvar. A tak se dnes mluvé o textu architektury, malířství a dalších oborů, jejichž vyjadřovacím prostředkem není přirozený jazyk. Také proto je dnes definovat text velmi obtížné. Není proto překvapující a nemůže být pokládáno za nekorektní ani to, že nejčastěji je jeho obsah definován podle aktuálních potřeb, odpovídajících sledovanému cíli. Viz Z. BENEŠ, *Historický text a historickí kultura*, Praha 1995, s. 75. Dále srovnej TÝŽ, *Historický text a historická skutečnost*, Praha 1993.

[698] *Historickou kulturu* lze chápat jako hierarchickou strukturu, v jejímž středu se nachází nejobjektivnější, nejpřesnější a tudíž také „nejpravdivější" poznání historické skutečnosti. Viz Z. BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, s. 156 – 157.

[699] Samotná otázka „správného zařazení" *institucionálního rámce historické vědy* do celku *historické kultury* může být diskutabilní. Z jistého úhlu pohledu jej lze vnímat jako výraz „diskursivních praktik", z jiného pak jako „vnější okolnost" determinující „vědecký provoz". Německá historiografie, která se teorií historické kultury soustavně zabývá, historickou vědu do rámce historické kultury neřadí. České bádání, reprezentované

4.1.1 Zemské vědecké instituce

Vrcholnou „vědeckou“ institucí v českých zemích byla od poloviny 14. století pražská *univerzita*, založena roku 1348[700] jako první instituce svého druhu nejen v Českých zemích, ale v celé Svaté říši římské.[701] Vzorem pro její uspořádání byly univerzity v Paříži, Bologni a Neapoli. Administrativně byla rozdělena do čtyř „fakult“[702] a čtyř „národů“.[703] V roce 1372 se pak od univerzity oddělila právnická fakulta, která se stává jádrem nové „univerzity juristů“ fungující do roku 1419. V rámci univerzitního prostředí se s „národnostně-jazykovou“ argumentací sloužící pro legitimizaci politických kroků lze setkat již v období vrcholného středověku. K nacionálně artikulovaným antagonismům přispěl především rozdílný postoj k učení církevního reformátora Jana Wicklefa, který vyvrcholil roku 1409 ve známém dekretu Kutnohorském. Ten v podstatě politickou otázku účasti císaře na koncilu

---

například Zdeňkem Benešem ji tam vřazuje. Argumentem pro takový postup může být například fakt multiplikace (popularizace), odhalující její provázanost s ostatními formami historického myšlení. Institucionalizaci tak lze v tomto světle vnímat jako určitou „hraniční“ oblast mezi historickou vědou a ostatními rovinami historické kultury. Viz Z. BENEŠ, *Mezi dějinami, dějepisectvím a pamětí, in Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*, Jiří Šubrt (ed.), Kolín 2010, s. 14.

[700] Pražská univerzita byla založena bulou papeže Klementa VI., potvrzenou v Avignonu 26. ledna 1347, nadační listinou Karla IV. ze dne 7. dubna 1348 a konečně tzv. Eisenašským diplomem ze 14. ledna 1349. K základnímu přehledu Viz M. SVATOŠ (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy* I. (1347/48 – 1622). Praha 1995; I. ČORNEJOVÁ (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy* II. (1622-1802). Praha 1995; J. HAVRÁNEK (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy* III. (1802-1918). Praha 1995; J. HAVRÁNEK – Z. POUSTA (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy* IV. (1918-1990). Praha 1995. Ze starších dějepisných zpracování je třeba upozornit na zakladatelské dílo Václava Vladivovje Tomka. Viz W. W. TOMEK, *Děje university Pražské*. Praha: České museum, 1849. Z novějších prací a především pak při zohlednění sledované problematiky viz O. KONRÁD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918 – 1945*, Praha 2011.

[701] Ačkoliv se jednalo o první univerzítu ve střední Evropě („na sever od Alp a na východ od Rýna“) v této době již v Evropě fungovala celá řada univerzit. Kromě nejstarších v Bologni (1088, 1119), Paříži (1150) a Oxfordu (1167), Modene (1175) a Cambridgi (1209), vnikly další univerzity na území pozdějšího Španělska (Valladolid 1212, Salamanca 1218), Francie (Montpellier 1220, Tolouse 1229), Portugalska (Coimbra 1290) a Itálie (Padova 1222, Neapol 1224, Siena 1245. Řím 1303, Perugie 1308, Cameriono 1336, Pisa 1343). Krátce po univerzitě v Praze byly ve střední Evropě založeny univerzity v Krakově (1364), ve Vídni, (1365), Heidlbergu (1386), Pecsi (1367), Würzburgu, Zadaru (1396) a v Lipsku (tato univerzita vznikla roku 1409 po vydání tzv. Dekretu Kutnohorského, v jehož důsledku došlo k odchodu podstatné části mistrů a studentů z pražské univerzity). Na rozvoj univerzit je tak možno hledět jako na typicky evropský fenomén, který je vhodným předmětem komparace odkazující na zapojení jednotlivých zemí a makroregionů do nadnárodních „evropských“ struktur. Pro základní přehled o vzniku nejstarších evropských univerzit Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_nejstar%C5%A1%C3%ADch_univerzit. [cit. 6. 2. 2020].

[702] *Artistická fakulta* sloužila jako přípravná k navazujícímu studiu na fakultě *teologické*, *právnické* či *lékařské.*

[703] Zatímco v Paříži se jednalo o národ *francouzský*, *normandský*, *pikardský* a *anglický* (po stoleté válce zaměněn za *německý*), pražská univerzita byla rozděla na národ *český*, *bavorský*, *polský* a *saský*. Český národ zahrnoval obyvatele Čech i Moravy, jak česky, tak německy mluvící, dále Jihoslovany a obyvatele Uher. Bavorský zahrnoval Rakušany, Švábы, obyvatele Frank i Porýní, polský Slezany, Poláky a Rusy, saský obyvatele Míšeňska, Durynska, Horního a Dolního Saska, Dánska a Švédska. Studenti české národnosti tvořili z celkového počtu 16–20 %. Viz https://www.ceskaliteratura.cz/dok/dekret.htm. [cit. 6. 2. 2020]. Viz F. PALACKÝ, *Documenta Mag. Joannis Hus vitam etc. Illustrantia,* Praha 1869, s. 355. Překlad V. FLAJŠHANS in: M. J. Hus, *Proti Němcům a cizozemcům,* Praha, (1909?). Moderní překlad J. KEJŘ.

v Pise (který universita původně nedoporučila) řešil pomocí rozhodnutí o změně váhy hlasů jednotlivých univerzitních národů ve prospěch národa českého. V této souvislosti se explicitně zmiňuje *nacio Theutonica,* která dosud ve statutech univerzity nefiguroval a v opositu k *nacionem Boemicam* cit: „ *Protože pak národ německý, který nemá vůbec žádného obyvatelského práva v Českém království, v rozličných záležitostech na pražském vysokém učení si osvojit k užívání tři hlasy, jak nám o tom došla věrohodná zpráva, a poněvadž národ český, téhož království pravý dědic, těší se a užívá toliko jednoho hlasu, my tedy, považujíce za nespravedlivé a značně nevhodné, aby z prospěchu obyvatel, kteří po právu na něj mají nárok, těžili nadměrně cizinci a přistěhovalci, a oni pak aby se cítili být utiskováni nedostatkem a nevýhodami, přikazujeme vám mocí tohoto listu mocně a přísně, chtíce tak rozhodně míti, abyste ihned, jak jej spatříte, bez všelikého odporu a zdráhání připustili národ český vším způsobem ke třem hlasům při veškerých poradách, soudech, zkouškách, volbách a jakýchkoli jiných jednáních řečené univerzity podle vzoru zřízení, kterému se těší národ francouzský na univerzitě pařížské a jehož užívají ostatní národy v Lombardii a v Itálii, a ponechali jej od této chvíle na věčné časy klidně užívat a těšit se z výsady těchto hlasů, nečiníce jinak, ačli se chcete vyvarovat našeho nejprudšího hněvu. “*[704] Tento mocenský zásah vedl mimo jiné k odchodu většiny profesorů a studentů (část z nich se podílela na založení nové univerzity v Lipsku), čímž došlo k zásadnímu snížení mezinárodního významu pražské univerzity. Její izolace byla dále podpořena příklonem university ke straně podobojí, který vyvolal roku 1417 papežský zákaz činnosti. Od poloviny 15. století měla univerzita pouze artistickou fakultu a i když zde působilo několik významných vědců, pečovala od této chvíle hlavně o výchovu učitelů.

[704] K dekretu kutnohorskému a okolonostem jeho vydání Viz G. FRIEDRICH, *Dekret Kutnohorský. Poměr jeho rukopisných textů*. *Český časopis historický* 15, 1909, s. I– XII. V. VANĚČEK, *Kapitoly o právních dějiných Karlovy university*, 1 vydání Praha, 1934, 2, vydání 1946, zde především s. 22 – 31. Dále srovnej Sborník „*Dekret Kutnohorský a jeho místo v dějinách*", in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophia et Historica 2, Praha 1959. Z novější literaury pak především: F. ŠMAHEL – M. NODL, *Kutnohorský dekret po 600 letech. Bilance dosavadního bádání.* Český časopis historický. 2009, roč. 107, čís. 1, s. 1–45. M. NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2013. K otázce formování národní identity ve středověku pouze výběrově: F. GRAUS, *Die Bildung eines Nationalbewußtseins im mittelalterlichen Böhmen (Die vorhussitische Zeit)*, Historica 13/1966, s. 5-49; TÝŽ, *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*, Sigmaringen 1980; RAINER CHRISTOPH SCHWINGES, *„Primäre“ und „sekundäre“ Nation – Nationalbewußtsein und sozialer Wandel im mittelalterlichen Böhmen*, in: Europa Slavica – Europa Orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag, Berlin 1980, s. 490-532; F. ŠMAHEL, *Lingua et sanguis: pokrevní společenství „jazykového národa“ ve středověkých Čechách“*, ČMM 117, 1998, s. 407-416; D. TŘEŠTÍK, *Moderní národ, politický národ vrcholného středověku, raně středověký gens a naše genetické software*, in: Mysliti dějiny, Praha 1999, s. 100–120; M. NODL, *Nacionalismus a národní vědomí na počátku 14. století a Karlova snaha o bezkonfliktní obraz soužití zemských Čechů a Němců*, s. 65-105; TÝŽ, *Národní a zemské zájmy v interpretacích „dekretu kutnohorského" (Palacký Tomek Helfert Höfler)*, in: Historik na Moravě. Prof. Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice Moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám, Brno 2009, s. 77-90; TÝŽ, *Univerzitní národy na pražské univerzitě. Konfliktní společenství?*, in: Wspólnoty małe i duże w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i w czasach wczesnonowożytnych, (edd.) Wojciech Iwańczak, Janusz Smolucha, Kraków 2010, s. 35-57.

Tento stav pak trvá de facto až do poloviny 16. století, kdy v Praze vznikla jezuitská kolej (Klementinum), povýšená roku 1611 císařem Matyášem na univerzitu. Po porážce stavovského povstání bylo Karolinum roku 1622 odevzdáno do správy jezuitům a roku 1654 bylo sloučeno s Klementinem jako nová Univerzita Karlo-Ferdinandova s plným počtem všech čtyř fakult.[705] Ačkoliv lze v tomto období jednoznačně mluvit o povznesení upadající úrovně studia a obnově univerzitního života v původním slova smyslu[706] postupně dochází čím díl tím více k přenesení podstatné části badatelského působení mimo univerzitní půdu. Univerzity jako svým původem středověké duchovní instituce se v souvislosti s rostoucí sekularizací společnosti v 18. století potýkaly se vzrůstajícím nedostatkem studentů. Jelikož posluchači byli zároveň zárukou přízně bohatých aristokratických patronů, způsobil jejich postupný odliv i chronický nedostatek financí. Univerzity se tak čím dál tím méně stávaly místem, kde by se dařilo živému vědění. Novověká věda se tak rozvíjela spíše v soukromých šlechtických laboratořích, ve státem podpořených akademiích a v osobách osvícenských myslitelů, kteří čím díl tím více odsouvali formální scholastické vzdělání a církevní dohled spojený s chodem univerzit. Radikální proměnou prošla univerzita v době školských reforem Marie Terezie. Přípravou této reformy byl pověřen její osobní lékař, osvícenec Gerhard van Swieten (1700–1772). Univerzity byly postupně podřízeny zájmům státu, unifikovány a zbaveny zbytku své autonomie. Státní správa vytlačila nejen církevní dohled, ale i akademickou samosprávu a postupně převzala všechny klíčové činnosti. Rovněž pravomoc arcibiskupa coby kancléře univerzity byla silně omezena. Reformy, proti nimž se stavěli zejména jezuité, vyvrcholily papežským zrušením jezuitského řádu roku 1773 a vyloučením bývalých jezuitů z duchovních fakult univerzity. To mělo v řadě oborů výrazně negativní dopad na úroveň výuky a výrazně to omezilo možnosti působení cizích studentů a pedagogů. Po zrušení jezuitského řádu osvícenské reformy pokračují pod vedením nového císaře Josefa II. Roku 1774 je univerzita zcela zbavena církevního dohledu a stává se orgánem absolutistického státu, pro který měla vychovávat úředníky, soudce, učitele, lékaře a kněze.[707] Roku 1784 pak ztrácí i svou právní a hospodářskou autonomii, je zrušena univerzitní jurisdikce, jsou zavedeny nové obory, jednotné učebnice a studijní řád zavádí místo dosavadní latiny jako vyučovací jazyk němčinu.[708]

---

[705] Fakulty právnická a lékařská byly obnoveny již roku 1638, za sporů mezi císařem a arcibiskupem. Po sjednocení Karolina s Klementinem nebyly tyto fakulty svěřeny do správy jezuitů. K tématu viz např. I. ČORNEJOVÁ, *Jezuité a reforma pražské univerzity. Spory s kardinálem Arnoštem Vojtěchem Harrachem*, in: Bohemia Jesuitica 1556 – 2006, Praha 2010, s. 311 – 318.

[706] Zdůraznit lze v této souvislosti působení španělského teologa a filosofa Rodriga de Arriagi (17. ledna 1592 Logroño – 7. června 1667 Praha), který byl od roku 1624 profesorem jezuitské univerzity v Praze.

[707] Počet škol v Čechách vzrostl v mezodobí let 1779 –1791 na dvojnásobek a počet žáků z 50 na 185 tisíc, tedy na čtyřnásobek. To se výrazně odrazilo i na poslání a složení univerzity: zatímco roku 1784 studovala více než polovina studentů teologii, roku 1789 to bylo jen 20 % a roku 1841 pouhých 8 %. Viz J. HAVRÁNEK (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy* III. *1802–1918*, s. 19.

[708] Latina se stala v rekatolizovaných oblastech střední Evropy universálním jazykem inteligence, jejímiž nejpočetnějšími zástupci byli duchovní. Uplatňovala se však i v medicíně a právu. Přímý společenský dopad latinského písemnictví byl však malý. Demokratizace společnosti tedy znamenala i odklon od „mrtvé“ latiny

Po krátké epizodě vlády Leopolda II., který chtěl univerzitám vrátit jistou míru autonomie, následovalo roku 1793 další utužení státního dohledu. Fakulty řídili státem jmenovaní direktoři, kteří často zastávali i funkci cenzorů. Také v obsahu studia nastaly značné změny. Na univerzitě přibylo exaktních oborů a v letech 1787 až 1815 byla součástí filosofické fakulty i inženýrská škola. Prvním profesorem českého jazyka a literatury se roku 1793 stal F. M. Pelcl. V letech 1802–1819 na univerzitě působil známý učenec Bernard Bolzano, který se aktivně zasazoval za česko-německé porozumnění. Roku 1848 se univerzitní studenti významně podíleli na revolučním dění. Požadovali nejen akademické svobody, ale i zrovnoprávnění češtiny a němčiny ve výuce. Roku 1849 změnil ministr hrabě Thun všechny rakouské univerzity podle von Humboldtova vzoru na autonomní svobodná učiliště. Thunova reforma zlepšila postavení profesorů a docentů a položila důraz na jejich vědeckou činnost. V důsledku toho se úroveň rakouských univerzit výrazně zlepšila.[709]

Univerzitu pomáhali modernizovat vesměs mladí začínající profesoři z německých zemí. Naopak čeští, politicky angažovaní kandidáti, jako například František Palacký nebo jeho zeť František Ladislav Rieger naráželi na odpor. Pavel Josef Šafařík a František Ladislav Čelakovský sice na univerzitě na čas profesně zakotvili, ale záhy odešli. Z českých obrozeneckých kruhů se tak prosadil pouze Jan Evangelista Purkyně a Václav Vladivoj Tomek. Tím se do jisté míry petrifikoval vliv němčiny, i když mezi studenty pozvolna převládali Češi. Roku 1855 měli převahu jen na filosofické a teologické fakultě, kde většina studentů pocházela ze selských a řemeslnických rodin, kdežto na právech a medicíně, kde převládaly děti šlechty a bohatých měšťanů, byla většina Němců. Naproti tomu roku 1875 už představovali Češi 65 % studentů, na teologii dokonce 83 %. Byl to důsledek především rostoucího počtu českých gymnázií a celkové liberalizace poměrů po konci neoabsolutismu.[710] V této době začaly univerzity v Budapešti a Krakově výuku v národních jazycích. Z podnětu J. E. Purkyně z roku 1864 začali čeští národní představitelé stále více naléhat na zavedení češtiny na pražské univerzitě. S ohledem na zachování kontinuity se středověkou univerzitou však odmítali založení univerzity nové. Nakonec byl roku 1882 sjednán kompromis spočívající v rozdělení univerzity na českou a německou část. Univerzita byla rozdělena včetně budov, pro univerzitní ústavy však platilo, že o jejich příslušnosti rozhodne vedoucí profesor, takže většina přešla k německé části, kdežto česká si je musela teprve budovat. Jen knihovna a botanická zahrada zůstaly společné.[711]

---

k živému jazyku tehdejší vzdělané společnosti, což byla němčina. Čeština nebyla v této době jazykově natolik vybavená, aby tuto roli mohla zastávat. Příliš dlouhou dobu byla jako kulturní jazyk nahrazena latinou, němčinou a francouzštinou. Její odborná slovní zásoba byla tedy velmi chudá a její užívání bylo omezeno v podtatě na nemajetné venkovské vrstvy. Viz J. HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 2004, s. 520.

[709] Viz J. JAREŠ, *Akademické milieu v časech prověrek – vysoké školy v letech 1948–1956. Poválečná reforma českého vysokého školství a její kořeny*, nevydaná dis. práce FF UK, ústav českých dějin 2016. s. 27 – 30.

[710] K tehdějšímu politickému vývoji a proměnám jazkově-národnostních poměrů srovnej například. G. B. COHEN, *Němci v Praze 1861-1914*. Karolinum, 2000,. Kapitola *Od zemských vlastenců Království českého k Čechům a Němcům*, s. 43.

[711] Pro základní přehled o vývoji univerzity v tomto období viz J. HAVRÁNEK (red.), Dějiny *Univerzity Karlovy III. 1802–1918*, Praha 1997.

Vedle pražské univerzity pak v rámci českých zemí působila od roku 1573 i *univerzita v Olomouci*. K jejímu založení došlo udělením univerzitních práv olomoucké koleji Tovaryšstva Ježíšova. Vysokoškolská výuka pak začala o tři roky později. Univerzita měla však na počátku pouze dvě fakulty: artistickou a teologickou. Navzdory tomu se stala respektovanou institucí, jejíž vliv sahal od Moravy a Slezska, přes Polsko, Uhry a rakouské země až do Německa, skandinávských zemí a východní Evropy. V době stavovského povstání a vykázání jezuitského řádu z českých zemí univerzita na čas zanikla. Olomouc byla osm let okupována švédskými vojsky generála Torstenssona, město bylo vypleněno a univerzitní knihovna obsahující mimo jiné např. tzv. olomoucký kolektář - kodex vzniklý v roce 1142 ve skriptoriu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, byla odvezena do Stokholmu. Po potlačení stavovského povstání byla činnost univerzity obnovena a její činnost podstatně rozšířena. Kromě rozsáhlé stavební obnovy se dočkala i personálního posílení. Pěstovala se zde řada vědeckých disciplín, především matematika, fyzika, kartografie a hebrejistika. Po zrušení jezuitského řádu v roce 1778 byla univerzita na čas přestěhována do Brna. V roce 1782 vydal císař Josef II. dekret, kterým se univerzita přenesla zpátky do Olomouce, zároveň však došlo k její přeměně na pouhé akademické lyceum (podle dekretu měly být univerzity pouze ve Vídni, v Praze a ve Lvově). V roce 1827 bylo učení znovu povýšeno na univerzitu pojmenovanou *C. k. Františkova univerzita v Olomouci* (*Caesareo-regia universitas Franciscea Olomucensis*). V roce 1848 se řada studentů i pedagogů univerzity aktivně zapojila do revolučního hnutí. Byla zde utvořena akademická legie, jejíž část pak podpořila revoluční události ve Vídni. Pro své aktivity v roce 1848 univerzita upadla v nemilost a po nastolení neoabsolutsimu byla její činnost postupně utlumována. Univerzita jako celek byla oficiálně zrušena dekretem v roce 1860. V Olomouci zůstala kromě univerzitní knihovny pouze samostatná teologická fakulta a medicínsko-chirurgické studium.[712]

Pro úplnost je nutné zmínit i o univerzitu ve slezské Vratislavi. Ta je sice zmiňována již k roku 1505, v zakládací listině *Generale litterarum Gymnasium* podepsané českým a uherským králem Vladislavem Jagellonským, jelikož však s tímto aktem nevyslovil souhlas papež Julius II, došlo k jejímu faktickému založení až roku 1702 císařem Leopoldem I. Byla vybavena pouze artistickou a teologickou fakultou a po svém zakladateli nesla název *Leopoldina*. Jako katolická instituce vedená jezuity sloužila v protestantské Vratislavi primárně jako nástroj protireformace. I po přičlenění Slezska k Prusku v roce 1742 nadále zůstala náboženskou institucí pro vzdělávání pruského katolického duchovenstva. Ačkoliv se v této době ocitla mimo formální rámec českých korunních zemí, pro české (v zemském slova smyslu) prostředí neztratila svou relevanci, jak pro svou geografickou blízkost, tak jako místo slovansko-germánského „stýkání a potýkání“.[713]

[712] Pro základní přehled o dějinách univerzity viz F. ŠANTAVÝ, *Organizace, pečeti a insignie Olomoucké Univerzity v letech 1573/1973*, Olomouc 1980. Dále srovnej https://www.upol.cz/pl/univerzita/zakladni-informace/historie-univerzity/. 3. 1. 2021.

[713] Univerzita prošla po roce 1811 významnou reorganizací, která z ní učinila jeden ze stežejních badatelských ústavů v Prusku. Roku 1842 zde byla založena katedra slovanských studií. Univerzita poskytovala vzdělání řadě polských studentů, jejichž počet včak začal být na přelomu 19. a 20. století cíleně omezován. Působil

Kromě univerzitního prostředí byla historiografie pěstována od 18. století i v tzv. učených společnostech, které se snažily v duchu osvícenských zásad vymanit vědecké bádání z církevního (respektive jezuitského) vlivu. Kromě časově efemerní *Společnosti neznámých učenců v zemích rakouských (Societas eruditorum incognitorum in terris Austriacis*) působící v letech 1746 – 1751 (1758) v Olomouci byla nejstarší učenou společností v českých zemích tzv. *Společnost učená* založená v roce 1769.[714] Roku 1784 pak byla transformována do *Královské české společnosti nauk* (1784-1952), která zahrnovala jak vědy humanitní, tak i přírodní. Mezi její zakladatele patřili filolog Josef Dobrovský, historik Gelasius Dobner či matematik a zakladatel pražské univerzitní hvězdárny Joseph Stepling. V jejím čele později stanul historik František Palacký.[715] Společnost od svého založení požívala značné společenské prestiže. Její zasedání se konala zprvu v sále knihovny v Klementinu, který (spolu s přilehlými místnostmi) pro ni dal uvolnit císař Josef II. Sál navštívil a členy společnosti pozdravil u příležitosti své české korunovace i císař Leopold II.. Později se zasedání přestěhovala do Lazarské ulice a roku 1891 do nově otevřené budovy Národního muzea na Václavském náměstí. Práce členů učené společnosti byly pravidelně publikovány v týdeníku *Gelehrte Nachrichten* („Učené zvěsti“), který vycházel v letech 1771–72; autoři publikovali především německy. Společnost pokračovala pod stejným názvem i po roce 1918 vzniku Československa. Stejně tak pracovala i za německé okupace, kdy částečně a samozřejmě ilegálně nahrazovala uzavřené vysoké školy. Byla nucena skončit až v roce 1952, kdy všechny její činnost převzala tehdy vzniklá státní Československá akademie věd.[716] Vytvoření samosprávné mimouniverzitní vědecké instituce, sdružující vědecké ústavy reprezentující hlavní obory tehdejší vědy, navrhoval již v letech 1861-1863 ve svém spise *Academia Tato* Jan Evangelista Purkyně. K naplnění této vize v podobě *České akademie věd a umění* však došlo až v roce 1890[717] díky mimořádné finanční podpoře českého architekta a stavitele Josefa Hlávky, který se stal i jejím prvním prezidentem. Úkolem této instituce byla podpora vědy a literatury pěstované v českém jazyce a českého umění.[718]

---

zde Jan Evangelista Purkyně či německý historik Theodor Mommsen, na jehož protičeskou agitaci veřejně reagoval Josef Pekař. Univerzita se před rokem 1945 stala jedním z center politcky motivovaných tzv. *Východních studií* (*Ostforschung*), legitimizujících expanzivní německou politiku. Pro základní přehled viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Kategorie:Vratislavsk%C3%A1_univerzita. [cit. 3. 1. 2021.]

[714] V této souvislosti je třeba zmínit, že někdy je za první učenou společnost považována *sodalita v Těšíně*; která existovala minimálně v letech 1741–1782, jak dokládá *Album latinae sodalitais Teschinii.* O. KRÁLÍK, *Literární dějepis ve Slezsku*, in: Stav a úkoly literárně historického průzkumu Slezska. Opava 1949, s. 4. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Societas_eruditorum_incognitorum_in_terris_Austriacis. [cit. 4. 1. 2021.]

[715] K zakládajícím členům patřil Ignác Antonín Born, Josef Sonnenfels, Gelasius Dobner, Mikuláš Voigt, František Josef Kinský nebo Ignác Cornova. Prvním čestným prezidentem byl kníže Fürstenberg. K členům patřil i Bernard Bolzano. Čestným členem byl však i ministr vnitra Alexandr Bach. Viz A. MÍŠKOVÁ, *Financování českých, německých a společných učených společností*, in: Nacionalizace společnosti v Čechách 1848 – 1964 Kateřina Kaiserová – Jiří Rad (eds.), Ústí nad Labem 2008, s. 105, pozn. č. 267.

[716] Na její činnost navázala v roce 1994 *Učenná společnost České republiky*. Viz https://www.learned.cz/.

[717] Krátce poté byla v bezprostřední reakci na tento krok založena i její německá obdoba *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách* (1891-1945).

[718] Viz https://www.avcr.cz/cs/o-nas/historie/historie/ z 14.8 2019.

Dalším významným centrem vědeckého života bylo *Muzeum*. Již pouhé změny jeho názvu naznačují složitou proměnu klíčových badatelských institucí v průběhu 19. století. Bylo založeno roku 1818 jako *Vlastenské museum*, roku 1848 bylo přejmenováno na *České museum*, v období 1854–1919 pak působilo pod názvem *Museum Království českého*, v letech 1919–1922 bylo přejmenováno na *Zemské museum* a od roku 1922 do 1939 *Národní museum*. V letech 1940–1945 se nazývalo *Landesmuseum in Prag.* V současnosti nese název *Národní muzeum v Praze*.[719] Zásadní roli v založení muzea sehrála skupina osvícensky orientovaných šlechticů, v jejichž čele stál hrabě Kašpar Maria Sternberg (1761-1838). Roku 1818 bylo zveřejněno provolání o založení muzea a roku 1820 se mu dostalo potvrzení vídeňské vlády a panovníka. Byla ustavena *Společnost vlasteneckého muzea v Čechách* jako majitelka a správkyně sbírek i jako organizátorka muzejní práce. Jejím prvním předsedou se stal hrabě Sternberg.[720] Druhou významnou osobností byl František Palacký (1798-1876). Díky jeho úsilí se posílilo postavení historických oborů v muzeu, došlo k založení prvního vědeckého periodika *Časopisu Národního muzea* (1827) [721] a prvního vědeckého nakladatelství *Matice české* (1831). V druhé polovině 19. století se prohlubuje profesionalizace vědecké činnosti muzea. Vznikají práce mající zásadní význam pro rozvoj řady vědních disciplín, podstatně vzrůstají sbírkové akvizice a rozrůstá se počet vědeckých spolupracovníků. Úzký vztah k muzeu měl například Jan Evangelista Purkyně. Josef Dobrovský a František Palacký pak byli předními činiteli v muzejní správě a zasloužili se o organizaci badatelské práce. Nemalou měrou k rozvoji muzea přispěli i jejich následovníci, známé osobnosti českého dějepisného i literárně vědního bádání Karel Jaromír Erben, Václav Vladivoj Tomek, Josef Emler a další. S muzeem jsou nerozlučně spjaty dějiny české numismatiky a stejně významný podíl mělo i pro rozvoj české archeologie, jejímž organizačním centrem byl od roku 1843 *Archeologický sbor muzejní Společnosti*. Zásadní význam pro historický výzkum měly i fondy *Knihovny Národního muzea*. Problémem, který provázel Národní muzeum od jeho vzniku, bylo uložení muzejních sbírek. Zpočátku byly uloženy ve Šternberském paláci na Hradčanech, od roku 1846 v Nostickém paláci v ulici Na příkopě, od roku 1891 v nově postavené muzejní budově na Václavském náměstí, která se stala s ohledem na svou exponovanou plochu a funkci „pokladnice českých dějin“ do značné míry ikonickou stavbou českého národního povědomí.[722]

---

[719] Viz K. SKLENÁŘ, *Od Vlastenského k Národnímu: odraz dějin v názvu našeho největšího muzea*, in: Muzejní a vlastivědná práce 52, č. 1, 2014a, s. 36 – 41.

[720] Majitelkou muzea zůstala *Společnost* až do roku 1934, kdy byly muzejní sbírky převzaty do vlastnictví a správy *Země České* Od roku 1949 jsou ve vlastnictví státu.

[721] Časopis vycházel původně v české a německé verzi, které nebyly identické. Německá byla zaměrena více jako vědecký časopis. Sloužit měla také jako výkladní skříň muzea pro zahraničí. Redaktorem „Muzejníka" se stal František Palacký. Přes optimistický začátek se ale záhy ukázalo, ze v Čechách není dost odběratelů. Snížila se periodicita a v roce 1832 přestal časopis vycházet v němčine. Tím se muzeum začalo stále silněji vzdalovat německému kulturnímu prostředí v Čechách a postupně se proměňovalo v národnostně českou instituci. Viz V. HOUFEK – T. OKURKA, *Německé muzejnictví a výstavnictví v Čechách*, in. Hledání centr. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století, K. Kaiserová – M. Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2011, s. 195.

[722] Viz https://www.nm.cz/muzeum/o-nas/historie. [cit. 6. 2. 2021].

4.1.2 České vědecké instituce

S ohledem na proměny sebeidentifikace obyvatel českých zemí ve smyslu *jazykové nacionalizace* a *společenské demokratizace* docházelo i k proměnám bohemikálně zaměřených „zemských institucí“. Tyto instituce postupně prodělávaly jazykový vývoj od z počátku dominující němčiny po postupně se prosazující češtinu. Souběžně s tím docházelo i k jejich prohlubující se identifikaci s jazykově definovaným národním hnutím. Idea zemské působnosti tak postupně ztrácela na síle.

K tomuto posunu dochází ve větší míře nejdříve na půdě *Vlastenského musea* a to již v průběhu 20. let 19. století.[723] Prvotní zájem jeho šlechtických zakladatelů, koncipující muzeum jako politickou manifestaci aristokratických kruhů coby pěstitelů české kultury doznal řady změn. Poklesávající prestiž šlechty a nezájem německého živlu pramenící z jeho saturovaných kulturních a vědeckých potřeb prostřednictvím centrálních německojazyčných institucí, v kombinaci s aktivitou národně orientovaných představitelů české vědy způsobily, že se Muzeum sice stalo institucí s politicko-agitačním posláním, ale v jiném, „moderním“ slova smyslu. Vrcholem jeho stále sílícího „českého rázu“ byl revoluční rok 1848. Členové muzejního výboru – Palacký, Šafařík a Hanka – stáli v čele českého veřejného života, díky čemuž se budova stala jedním z center revolučního hnutí. Zasedaly v ní komise *Slovanského sjezdu*, vycházely odsud slavnostní průvody a též se před ní bojovalo, aby nakonec byla obsazena Windischgrätzovým vojskem. Muzeum se tak dostalo do obecného povědomí jako jeden ze symbolů českého národního hnutí, což se odrazilo i ve změně jeho názvu na *České museum*. Toto obecně sdílené vnímání bylo později využito i při zakládání regionálních a městských muzeí, často umístěných v národnostně smíšených oblastech.[724]

Tento vývoj se odrazil i na vědecké náplni muzea, která se z počátku orientovala na přírodní vědy. Tento vývoj byl ovlivněn především povahou sbírkových předmětů, které byly vloženy jako základ muzejního fondu. Přestože přírodovědné sbírky v počátcích muzea jednoznačně zastiňovaly ty historické, v „Provolání k vlasteneckým přátelům věd“ i v prvních stanovách z roku 1822 byly již historické sbírky uvedeny na prvním místě. První samostatnou částí historických sbírek se stal zásluhou Františka Palackého v roce 1846 *archiv* a ještě později *numismatické oddělení.* Po přestěhování do nové budovy na Václavském náměstí se z archivu vyčlenily i *archeologické sbírky*, které se rozdělily na *historickou archeologii* a *prehistorii*.[725] Nová budova pak ve svých počátcích poskytla i zázemí nově zřízené *Akademii věd a Umění*.

---

[723] Více k této problematice viz J. ŠPÉT, *Přehled vývoje českého muzejnictví*, Brno 2003, s. 21 - 25.

[724] Česká muzea nevznikala jen v oblastech ryze českých, ale k jejich zakládání často docházelo v místech se silnější německojazyčnou složkou obyvatelstva, popřípadě na jazykové hranici. Toto jejich rozmístění dovoluje vyslovit soud, že při jejich vzniku hrála svou úlohu i hlediska národnostní agitace a muzeum se mělo stát posilou a manifestací českého kulturního a politického života. V této poloze mohlo mít svou úlohu jako činitel obranný i podněcující. Analogický, byť časově lehce posunutý vývoj se pak odehrál i na území s německojazyčnou majoritou, respektive v místech s výrazným zastoupením německojazyčného obyvatelstva. Viz J. KOPICA, *Muzeum jako politický nástroj*, in: Nacionalizace společnosti v Čechách 1848 – 1914, Kateřina Kaiserová – Jiří Rad (eds.), Ústí nad Labem 2008, s. 105, pozn. č. 267.

[725] Viz https://www.nm.cz/historicke-muzeum#o-nas. [cit. 5. 1. 2021]

Vznik národní české *Akademie věd* na bázi někdejší královské společnosti nauk byl navrhován v souvislosti s obnovou ústavního života již v 60. letech 19. století. Tento akt však nebyl s ohledem na zostřující se národní antagonismus v Čechách vídeňskou vládou podpořen. Panovala zde obava z postupné nacionalizace vědeckých institucí a z recipročních reakcí druhého národnostního tábora roztáčející kolo vzájemných antagonismů. Nicméně enormní výše počátečního Hlávkova daru, spolu spřízní ministerského předsedy Taafeho, tento odpor zlomil a stanovám akademie se 23. ledna 1890 dostalo císařského schválení.[726] Zásadní dopad měl pochopitelně vznik samostatného Československého státu v roce 1918. V rámci Akademie se rodí další vědecké instituce a ústavy. Jedním z nich byl i ústav *Archeologický*. Mezinárodní styky domácích institucí vyvrcholily vstupem do *Mezinárodní unie akademií* i do *Mezinárodní rady badatelské*.

Významnou proměnou prošlo i univerzitní prostředí. Česká univerzitní historiografie se dočkala významného obohacení založením brněnské *Masarykovy univerzity* roku 1919 a zřízením historického semináře na tamější filosofické fakultě. „Otci zakladateli" tohoto pracoviště se stali brněnský archivář Bohumil Navrátil a dva docenti Karlovy univerzity a zároveň středoškolští učitelé Julius Glücklich a Rudolf Urbánek, kteří byli záhy jmenováni řádnými profesory.[727] Meziválečné období se obecně neslo ve znamení zakládání nových badatelských institucí. Kromě historických seminářů na nově vzniklých *univerzitách v Brně* a *Bratislavě*, nelze opomenout ani historická pracoviště na *Husově teologické evangelické fakultě v Praze* a na *olomoucké Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě*.

Vedle těchto univerzitních pracovišť došlo ke zřízení *Státní archivní školy*, kde měly být vychovávání budoucí archiváři a jejímž prvořadým úkolem bylo zbavit československou historiografii závislosti na vídeňském *Institutu pro rakouský dějezpyt*. Založení *Československého ústavu historického* v Římě pak vytvořilo podmínky pro československé badatele ve „věčném městě". Edičními úkoly se měl zabývat *Státní ústav historický*, impulsy k pěstování soudobých dějin měly vycházet z *Památníku národního osvobození*, navazovat styky s vědci ze zemí východní Evropy bylo jedním z úkolů *Slovanského ústavu*. Nelze opomenout ani nové odborné časopisy jako *Časopis archivní školy*, *Naše revoluce* nebo obnovený *Slovanský přehled*. Třetí dekáda dvacátého století pak do vývoje české historiografie přinesla mnoho převratných změn. Došlo k vytvoření *Československé společnosti historické* pod vedením Josefa Šusty, který její základní úlohu chápal v reprezentování československých historiků na mezinárodním fóru, čímž byly položeny základy pro organizovanější spolupráci se zahraničními badateli. Vedle toho však *Společnost* zorganizovala roku 1937 první sjezd československých historiků.[728]

---

[726] Viz A. MÍŠKOVÁ, *Financování českých, německých a společných učených společností*, in: Nacionalizace společnosti v Čechách 1848 – 1914, Kateřina Kaiserová – Jiří Rad (eds.), Ústí nad Labem 2008, s. 280 – 281.

[727] J. MAREK, *Gollova škola a brněnská historiografie meziválečného období,* in: Brněnská věda a umění meziválečného období (1918-1939) v evropském kontextu. Brno 1993, s. 87 – 89.

[728] A. KOSTLÁN, *Struktura vědecké organizace*, s. 37 – 47. Jednotlivé příspěvky ze sjezdu jsou otištěny in: *První sjezd československých historiků. Otázky a debaty*. Praha 1938.

České dějepisectví mělo v meziválečném období s ohledem na odlišné státoprávní postavení, poněkud jiné badatelské priority než soudobé dějepisectví (sudeto) německé. Rovněž institucionální zaštítění bylo v dílčích aspektech odlišné. *Místopisná komise České akademie věd a umění* (dále jen ČAVU) se vlastnímu vědeckému výzkumu příliš nevěnovala.[729] Největším jejím počinem v předmětné oblasti tak byla podpora bádání Antonína Profouse a pomoc při publikaci jeho díla *Místní jména v Čechách*, které však kvůli mnoha peripetiím mohlo vyjít až po válce.[730] Podobně si na konci dvacátých let *Československá společnost pro studium menšinových otázek* dala za úkol zkoumat problém vztahu národa k půdě, ale jediným výsledkem bylo vydání geopoliticky laděné práce Jaromíra Korčáka.[731] Výzkum východní části Československa byl organizován zvláště ve *Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*, jenž fungoval od konce dvacátých let v rámci *Slovanského ústavu*. V knižní edici i duchovědné řadě sborníku *Carpatica* vydávaných institucí vyšly ve třicátých letech vedle literárněhistorických a církevně historických prací i příspěvky etnografické (Jan Húsek)[732] a dialektologické (škola Václava Vážného).[733] Sbor ve snaze objasnit národnostní vývoj Slovenska a Podkarpatské Rusi sponzoroval (mj. za podpory prezidentské kanceláře a ČAVU) také výzkumy ruského emigranta Alexeje L. Petrova,[734] jehož dílo mělo určitý vliv na další rozvoj slovenské historické demografie a statistiky, neboť na něj navázal Anton Granatier.[735] K otázkám středověkého osídlení se v této době zásadně vyslovili také čeští vědci působící na Komenského univerzitě v Bratislavě, a to zvláště Václav Chaloupecký, který ve svém spise *Staré Slovensko* (1923)[736] identifikoval nejstarší slovanské osídlení pouze na západě

[729] Přehled jejích dějin a činnosti podává H. KÁBOVÁ, *Místopisná komise České akademie věd a umění v letech 1913–1952*, Práce z dějin Akademie věd 7/1, 2015, s. 61–88. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 27.

[730] A. PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny I–V*, Praha 1947–1960. Práce byla komisí doporučena k vydání již roku 1940, ale autor odmítl požadavek protektorátních úřadů na roztržení díla do dvou zvláštních částí o Sudetech a protektorátu; ke vzniku Profousova díla a podpoře komise srov. H. KÁBOVÁ, *Místopisná komise*, s. 67–68. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 28.

[731] J. KORČÁK, *Geopolitické základy Československa, jeho kmenové oblasti*, Praha 1938, s. 7. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 29.

[732] J. HÚSEK, *Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskem. Studie etnografi cká*, Praha 1932. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 30.

[733] Dialektologické studie vyšly převážně v periodických publikacích Sboru, jejichž obsahovou charakteristiku podává Jiří BEČKA, *Sborníky Carpatica a společenské vědy*, in: Česko-slovenská vzájemnost Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 31.

[734] O. FICERI, *Košice*, s. 61. (Po uzavření smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem však musel Sbor fi nanční podporu ruské a ukrajinské emigrace omezit.) Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 32.

[735] A. GRANATIER, *Etnické rozhranie slovensko-maďarské*, Bratislava 1930. Maďarští vědci v letech druhé světové války počítali A. Granatiera, J. Svetoně a B. Varsika do tzv. Petrovovy školy, vůči jejímž výzkumům se negativně vymezovali; O. FICERI, *Košice*, s. 81–82. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 33.

[736] V. CHALOUPECKÝ, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923. Dětenický rodák se otázkám osídlení Slovenska věnoval i v jiných studiích, srov. zvláště TÝŽ, *Dvě studie k dějinám Podkarpatska*, Sborník Filosofi cké

Slovenska. V jeho pojetí došlo ke kolonizaci středu a východu země až ve 13. století. Tuto práci je nutné považovat za zásadní příspěvek k slovenským sídelním dějinám. V době svého vydání však vzbudila řadu ideologicky podmíněných polemik mezi Chaloupeckým a slovenskými národovci. V pozdější době však měla značný vliv na formování slovenské sídelní historie, a to jak ve smyslu dalšího rozvinutí jejích tezí Alexanderem Húščavou, tak naopak jejich korekce v případě Daniela Rapanta a Vladimíra Šmilauera.[737] Diskuse s touto dvojicí badatelů v první polovině třicátých let a konfrontace s jejich novátorskými přístupy (interdisciplinární pojetí zohledňující badatelské výstupy etnologie, archeologie či filologie) Chaloupeckému odhalily, že k sídelním dějinám již nelze přistupovat pouze „ryze historickými" metodami, což nepochybně přispělo k tomu, že se v té době tematicky přeorientoval na středověké kulturní dějiny.[738] Je nutné také zmínit *Učenou společnost Šafaříkovu*, jež vydala i Šmilauerovu hydronomastickou práci, jíž chtěl iniciovat a zároveň položit jeden ze základů pro komplexní zpracování dějin slovenského osídlení.[739] Pokud však nahlédneme do soupisů dizertací Karlovy, Masarykovy a Komenského univerzity, tak v nich (až na devět výjimek) nenalezneme větší počet prací, které by svým názvem odkazovaly ke stejnému tématu jako více než osm desítek dizertací Německé univerzity.[740]

---

fakulty University Komenského 3, 1925, s. 131–186. T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 34.

[737] Ke genezi, tezím a vlivu *Starého Slovenska* ve slovenském a českém prostředí srov. M. DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*, Praha 2014, s. 171–252, kde jsou i odkazy na primární literaturu zmiňovanou v diskusích okolo Chaloupeckého práce. T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 35.

[738] H. KÁBOVÁ, *Místopisná komise*, s. 241–245. T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 36.

[739] „*Nutným pokračováním rozboru vodních jmen je zkoumání jmen osadních, od čehož nelze odloučiti zkoumání jmen osobních. Po zpracování celého materiálu vlastních jmen v slovenských listinách bude teprve možno vyvozovati závěry o dějinách osídlení Slovenska a o dějinách slovenštiny.*" V. ŠMILAUER, *Vodopis starého Slovenska*, Praha – Bratislava 1932, s. 561. Šmilauerova onomastická bádání ve své monografi i analyzuje M. ŠMEJKALOVÁ, *Praporu věren i ve ztraceném boji. Vladimír Šmilauer – život a dílo fi lologa (1895–1983)*, Praha 2015, s. 186– 250. T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 37.

[740] Univerzita Karlova: J. KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské* (1922/1923); J. FILIP, *Přirozené podmínky osídlení Čech od pravěku. Příspěvek k metodice a základům prehistorie, zvláště prehistorické geografi e* (1927/1928); M. KREJČŮ, *Místní jména česká v Čechách ze jmen obecných a národních* (1934/1935); M. WITTINGEROVÁ, *Místní jména ve Friedrichově „Codex diplomaticus"* (1935/1936); V. MACALOVÁ, *Vývoj regionální populace v zemi české a moravskoslezské se zvláštním zřetelem na národnost československou a německou – třídění podle přirozených krajů* (1938/1939); J. SPAL, *Výklad místních jmen v politickém okrese jičínském* (1938/1939). Toponomastické práce vznikly pod vedením jazykovědců Emila Smetánky a Miloše Weingarta; tři dizertace o nářečích, které vznikly ve dvacátých letech u Františka Pastrnka, nebyly započítány, neboť lze předpokládat, že nebyly pojednávány z národnostního úhlu pohledu (na rozdíl od dialektologických prací, které vznikly na Německé univerzitě pod Schwarzovým vedením). Dále Masarykova univerzita: R. OLBRECHT, *Postup zalidňování Opavska a stanovení národnostních poměrů pro rok 1318* (1933); A. TUREK, *Charvátská kolonisace na Moravě* (1936); Komenského univerzita: A.HÚŠČAVA, *Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia* (1929); zpracováno dle *Disertace pražské university 1882–1953. I.,* HAVRÁNEK Jan – KUČERA Karel (eds.),

Události kolem Mnichovské krize, vzniku druhé republiky a následného zřízení Protektorátu Čechy a Morava měly na českou historickou vědu fatální dopad. V roce 1939 byl presidentem České akademie věd a umění zvolen Josef Šusta. Jako cíl si vytyčil především udržení kontinuity českého vědeckého a kulturního života. Do velké míry se mu to podařilo, byť za cenu osobních obětí a z hlediska zpětného hodnocení diskutabilní účastí v některých protektorátních organizacích jako byl *Svaz pro spolupráci s Němci* či *Liga proti bolševismu*. V takto exponované pozici však těžko mohl Šusta zůstat stranou zájmu protektorátních i okupačních kruhů a rovněž obavy z diskreditace či uzavření české akademie věd byla jistě oprávněná (což mimo jiné ukázalo i uzavření veškerých českých vysokých škol). Nejen po konci války mu však tyto postoje mnozí vyčítali. V dobovém tisku byl opakovaně z tohoto důvodu napadán a obviňován z kolaborace. Ve zjitřené atmosféře květnových dní se proto rozhodl pro sebevraždu, kterou řešil i své vážné zdravotní problémy.[741]

Poválečný vývoj formoval především nástup komunistického režimu prosazující centralizaci vědeckého bádání. V roce 1953 byla Akademie věd za přispění historika Zdeňka Nejedlého transformována podle sovětského vzoru. V rámci centralizace probíhající po roce 1948 byla do ČSAV začleněna většina mimouniverzitních vědeckých pracovišť a učená společnost. Jakožto nejvyšší vědecká instituce zajišťovala ČSAV komunikaci se zahraničním, zajišťovala plánování vědy, vzdělávání vědců a udílela titul kandidát a doktor věd. Zásadní dopad měl nástup komunistického režimu i na univerzitní sféru. Docházelo k nástupu oportunistických osobností, omezování zahraničních kontaktů, dlouhodobému podfinancování i politickým tlakům.[742] Silný ideologický vliv postihl spíše vědy společenské než přírodní. Ideologický tlak byl na vysokých školách vystupňován více než na akademii, kde i po transformaci panovalo poněkud liberálnější prostředí. Řada vědců, kterým na vysokých školách nebylo umožněno z politických důvodů pracovat, našla „azyl" v ČSAV. I díky tomu ČSAV dokázala udržet v řadě případů krok se světovou vědou a spojení se světovou vědeckou komunitou.[743]

Rok 1989 znamenal v rámci institucionální zajištění české historické vědy významný předěl. Došlo k decentralizaci, liberalizaci, navázání četných kontaktů se zahraničím a v neposlední řadě k personálnímu posílení řady badatelských institucí. Zásadní dopad měla i reorganizace financování, kdy vedle národních zdrojů byly postupně v rostoucí míře využívány i mezinárodní grantové projekty. Vznikaly i zcela nové instituce, které byly často zaměřeny na mezioborovou spolupráci a programově orientované bádání.

Praha 1965, s. 86–168; *Ročenka brněnské university 1964–1968*, Brno 1969, s. 635–643; *Bibliografi a dizertačných a diplomových prác obhájených na Filozofi ckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1922–1962)*, Štefan Ďurovčík (ed.), Martin 1963, s. 54–55. T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 38.

[741] Viz M. FORMÁNEK, *Josef Šusta – president České akademie věd a umění (1939–1945)*. Nevydaná diplomová práce (školitel Z. Beneš). FF UK Praha, 2013. Viz https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/103011/. [cit. 22. 11. 2020].

[742] K této problematice stovnej např. J. HANZAL, *Cesty české historiografie 1945 – 1989*, Praha 1999.

[743] Viz M. FRANC - V. DVOŘÁČKOVÁ (a kol.): *Dějiny Československé akademie věd I 1952-1962*. Praha 2020.

Z těchto nově vzniklých badatelských institucí zaměřených na dějiny středověku je *Centrum medievistických studií*, které vzniklo jako společné pracoviště Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy.[744] Centrum představuje platformu při pokročilém výzkumu a postgraduálním studiu v oborech zabývajících se středověkem a pro získávání kontaktu s mezinárodním vědeckým prostředím. V rámci grantových projektů se zabývá základním výzkumem a podílí se na vzdělávání doktorandů příslušných oborů. Pořádá také mezioborové konference, jejichž výsledky jsou publikovány v recenzovaném časopise *Studia mediaevalia Bohemica* a v monografických titulech, mezi nimiž figurují i pramenné edice.[745] Jedním z četných témat, na které se *Centrum* soustředí, jsou *monastická bádání,*[746] v jejichž rámci bylo sledováno působení benediktýnského řádu a mendikantských řádů v Čechách.[747] Dalším z témat dotýkajících se sledované problematiky byl *výzkum lucemburské éry*. V jeho rámci byly sledovány středověké dějiny středoevropského prostoru s důrazem na české země za vlády dynastie Lucemburků (1310–1437). Výstupem byla obsáhlá publikace *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy* (2012), která nabídla zhodnocení celé epochy z perspektivy dynastické politiky s širokým kulturněhistorickým záběrem.[748]

---

[744] CMS bylo založeno smlouvou o sdružení z 26. srpna 1998 mezi Univerzitou Karlovou (Filozofiká fakulta) a Akademií věd (Filozofický ústav). Zakládací listina dala pracovišti za úkol poskytovat platformu pro spolupráci obou institucí při pokročilém výzkumu a postgraduálním studiu v oboru věd o středověku, a to zejména v oblastech překračujících meze tradičních disciplín a za kontaktu s mezinárodním bádáním. Viz https://www.academia.cz/uploads/media/preview/0001/05/f728568f31693e56335203adabe843e8f17350f1.pdf. [cit. 5.3 20201].

[745] Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Centrum_medievistick%C3%BDch_studi%C3%AD. [cit. 5.3 20201].

[746] Očekávané přínosy a zdůvodnění výzkumu: *Výzkum života mnišských komunit a rozvoje klášterů je jedním z klíčových badatelských okruhů. Již od počátku jeho fungování byla jednotlivá témata související s klášterním životem probírána s předními odborníky na setkáních nazývaných Historia monastica. Jedná se opříznačně mezioborové téma dobře odpovídající profilu CMS, které svádí dohromady specialisty různých disciplín, archeology, historiky, filology i stavební historiky, jejichž profesní protínání přináší lepší poznání minulé skutečnosti, vtomto případě života v klášterech a jejich vlivu na fungování společnosti. Příslušníci církevních řádů přinášeli do středověkých Čech civilizační impulzy, pomáhali šířit křesťanskou víru i osvětu. Jejich působení zůstalo zaznamenáno jak v krajině, tak také v rukopisech či uměleckých dílech.* Viz https://www.academia.cz/uploads/media/preview/0001/05/f728568f31693e56335203adabe843e8f17350f1.pdf. [cit. 5.3 20201].

[747] Tomuto tématu se věnovaly dva rozsáhlé projekty řešené v CMS. Nejprve pracovali badatelé různých vědních disciplín na analýze kulturního významu benediktinského řádu, kněmuž se hlásily nejstarší kláštery na českém území, vrámci projektu *Kultura a umění benediktinského řádu ve střední Evropě 800–1300*. Na výzkum problematiky působení benediktinů navázal výzkum vlivu žebravých řádů na kulturní rozvoj měst v rovině institucionální a v rovině každodenní měšťanské zbožnosti. Tento projekt s názvem *Zrod českého města a žebravé řády* byl založen na konfrontaci aktuálních archeologických a uměleckohistorických výzkumů s dosavadními představami historiků o raném rozvoji nejstarších městských sídlišť. Viz https://www.academia.cz/uploads/media/preview/0001/05/f728568f31693e56335203adabe843e8f17350f1.pdf. [cit. 5.3 20201].

[748] V Centru byla například zpracována císařova diplomatická mise do Francie či propracovaný reprezentační program vyjádřený například korunovačním řádem. Výzkum rituálů a ceremonií je oblíbeným předmětem medievistiky posledních třiceti let. Výzkumný projekt *Ceremonie afestivity ve střední Evropě 14. a 15. století* umožnil mechanismy fungování středověké společnosti. Zásadní roli vkulturním rozvoji českých zemí vdobě lucemburské hrála literatura psaná latinsky a postupně také česky či německy. Prosazování národních jazyků,

S činností *Centra medievistických studií* pak úzce souvisí provoz *Akademie věd*. V jejím rámci se historiografickým výzkumem zabývá více ústavů, v užším slova smyslu je však toto badatelské zaměření tematikou *Historického ústavu*. Jeho výzkumné programy reflektují současné teoreticko-metodologické postupy s důrazem na roli historické vědy při uchování národní paměti a formování národní identity a kultury v nejširším slova smyslu.[749]

Při řešení výzkumných programů usiluje ústav o rozvoj poznání v rámci historických věd na mezinárodní úrovni. Zároveň reaguje na aktuální potřeby české společnosti, k nimž mimo jiné patří rozvoj historického vědomí formou edukačních procesů a popularizace vědy.[750] Zároveň otevírá nové problémy a otázky českých a československých dějin od 9. století do současnosti. Výzkumné programy a jejich výstupy mají dlouhodobou povahu (práce encyklopedické, slovníkové a atlasové povahy a edice), zčásti se jedná o programy jednotlivých výzkumných útvarů a týmů, z nichž mnohé patří k projektům podporovaným z grantových prostředků. V této oblasti se výzkum zaměřuje na prohloubení již řešených priorit (církevní dějiny, rezidenční dějiny, modernizace společnosti, historická krajina českých zemí), jejich rozšíření o další, ve světové historiografii aktuální problematiku a otevření témat nových včetně sledování kontinuity sociokulturních a socioekonomických fenoménů. Výzkumné programy jsou rozvíjeny v širokém spektru humanitních věd se zdůrazněním mezioborových přístupů. K dalším programům patří reflexe současné teorie a metodologie historické vědy, kontinuální více svazková díla, dějiny českých zemí ve světle pramenů vatikánských a římských archivů a knihoven, krajina jako prostor středoevropských dějinných procesů a edice jako nástroj zpřístupňování historických pramenů. Mnohá témata jsou přitom řešena ve spolupráci s dalšími akademickými ústavy, vysokými školami a dalšími institucemi, domácími i zahraničními a podporována granty různých typů. Základním znakem výzkumných programů je interdisciplinarita a vzájemné prolínání.[751]

---

tedy tzv. *vernakularizac*e, se stalo ústředním tématem prestižního grantu *Evropské výzkumné rady*. Nástup národních jazyků do oblasti vyššího vzdělání, intelektuálního života apolitické teorie a praxe v této době přispěl nejen ke kulturnímu rozvoji Prahy jako intelektuálního centra, ale také k šíření kulturních impulzů a myšlenek mimo dříve uzavřenou komunitu vzdělanců, například na šlechtické dvory či do prostředí bohatých měšťanů. Viz https://www.academia.cz/uploads/media/preview/0001/05/f728568f31693e56335203adabe843e8f17350f1.pdf. [cit. 5.3 20201].

[745] Z aktuální řešených okruhů výzkumu výzkumných programů mají ve vztahu ke sledované problematice zásadní důležitost především následující vybrané projekty: *Dějiny českých zemí v mezinárodních souvislostech do roku 1945* a 2005-2011; *Český dějinný prostor v evropském kontextu. Diverzita, kontinuita, integrace*; *Český stát v době knížecí v mezinárodních souvislostech*; *Dvory a rezidence; Kulturní dědictví, náboženství a místa paměti*; *Dějepisectví, teorie a metodologie historických věd*; *Církevní a náboženské dějiny*; *Místa paměti*; *Stát, jeho formování, vývoj a funkce*, *Historická krajina a sídelní struktury*. Viz http://www.hiu.cas.cz/cs/veda-a-vyzkum/obecna-charakteristika.ep/. cit. 5.3 20201].

Ústav rovněž vydává řadu periodických i neperiodických publikací. V dané souvislosti je třeba zmínit především *Český časopis historický*, *Mediaevalia Historica Bohemica* a *Historická geografie*. Především v posledně jmenovaném jsou pravidelně publikovány četné studie týkající se problematiky dějin středověkého osídlení.[752] Podnětné jsou však v tomto směru i rozbory méně tradičních pramenů uměleckohistorické povahy, které jsou vedle tradičních dějin umění, inspirativní i pro historiky architektury a kastelology. Jde tu především o odlišení autentického a idealizovaného v obrazových mapách (vyobrazení panských sídel, významných sakrálních areálů apod.).[753]

Další z ústavů Akademie věd, který se aktivně věnuje sledované problematice, je *Archeologický ústav*. Ústav se věnuje všem oblastem studia archeologických pramenů od fáze terénního výzkumu, přes studium hmotných pozůstatků v kontextu archeologických kultur, až po modely fungování zaniklých kultur. Jeho činnost je primárně prováděna v rámci odborných týmů, sestavených k řešení konkrétních projektů. Vedle základního výzkumu směřují aktivity ústavu také do oblasti aplikovaného výzkumu.[754] Spravuje také rozsáhlou oborovou knihovnu, kterou zpřístupňuje odborné veřejnosti a rozvíjí oborovou teorii a metodologii. Hmotné prameny movitého a nemovitého charakteru tvoří materiálový základ výzkumné činnosti. Proto patří ke stěžejním úkolům ústavu jejich evidence, dokumentace a publikování. Úkolem badatelů archeologického ústavu je též tyto prameny analyzovat, zasazovat do odpovídajícího konceptu a interpretovat. S tím souvisí potřeba formulovat relevantní výzkumné otázky a hledat na ně odpovědi. Podstatné je i publikování výsledků. Práce, které svým významem přesahují národní rozměr výzkumu, jsou primárně publikovány cizojazyčně v renomovaných časopisech a nakladatelstvích. S ohledem na silné národní ukotvení oboru je však nemenší část výstupů publikována v českém jazyce. V poslední době byl posílen důraz na celospolečenský význam činnosti archeologického ústavu. S tím souvisí zvýšená míra multiplikace v podobě výstav, popularizačních publikací, přednáškových cyklů či webových aplikací.[755]

---

[752] V této souvislosti lze zmínit například příspěvek Františka Musila týkající se klášterní kolonizace Policka a Broumovska F. MUSIL, *Kolonizace Policka a Broumovska a Břevnovská klášterní falza*, in: Historická geografie 42/2, 2016, s. 137 – 168. Dále k problematice historické cestní sítě srovnej: D. CENDELÍN, *Cesty Klaudiánovy Mapy města Polná, Rekonstrukce historických dopravních linií pomocí jejich reliktů v krajině*, in: Historická geografie 43/2, 2017, s. 79 – 106.

[753] Příkladem může být zádní deska hornického oltáře (Bergaltar, 1520–1522) v kostele sv. Anny v Annabergu, zhotovená malířem Hansem Hessem. Je zde vyobrazeno ideální uspořádání hornické obce kdesi v Krušných horách při náročné kutací práci a dalších pracovních postupech. I ona dává možnost široce se zamýšlet nad topografií horních měst. Ovšem nejen nad strukturami středověkého osídlení krušnohorské oblasti, ale i nad vnitřním uspořádáním hornických osad. Viz M. ŽEMLIČKA, *Hiob Magdeburg a výpovědní hodnota jeho mapy Durynska a Míšenska pro sídelně historické souvislosti v Krušných Horách a jejich podhůří*. Residua středověkých situací v počátcích sasské kartografie, in. Historická geografie 42/1, 2016, s. 7 – 42.

[754] Jedná se zejména o dlouhodobé činnosti v oblasti péče o archeologické dědictví a závazky ústavu vyplývající ze zákona č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči.

[755] Viz https://www.arup.cas.cz/o-nas/. [cit. 5. 3. 2021].

Z aktuálně řešených projektů lze v dané souvislosti výběrově zmínit vybrané projekty z oblasti *digital humanities*.[756] Vývojem obecných nástrojů pro tuto oblast digitálních technologií a jejich aplikace v oblasti humanitních a sociálních věd se zabývá projekt *Vývoj nástrojů a infrastruktury pro digital humanities.*[757] V aplikované rovině zaměřené na archeologické dědictví hlavního města pak tuto problematiku řeší *Integrovaný informační systém archeologických pramenů Prahy*.[758] Zpracováním a interpretací nálezů z raného středověku a jejich zařazení do adekvátního kontextu se zabývá *projekt Mezi avarskou a karolínskou říší. Uzlové body dálkových kontaktů v Čechách 8. – 9. století.* [759]

[756] Této problematice bude věnována samostatná kapitola.

[757] Cílem projektu je vytvořit nástroje a infrastrukturu pro vědeckou práci v humanitních oborech (například historie, filozofie, literatura apod.), jejímž základem již nebudou analogové dokumenty, nýbrž zdroje dostupné v elektronické podobě – například digitalizované dokumenty, elektronické databáze či kolekce elektronických dat vědecké povahy. Cíle projektu jsou v plně v souladu s novými přístupy pro vědeckou práci, které lze charakterizovat termínem „Digital Humanities“. Centrální řešení projektu bude sloužit pro integraci dat z oblasti sociálních a humanitních věd. V rámci projektu by mělo dojít k propojení relevantních zdrojů mezi zapojenými ústavy Akademie věd, její knihovnou a Národní knihovnou ČR. Mezi plánovanými výstupy je i vývoj nástrojů umožňující práci s digitálním obsahem (softwarové řešení pro virtuální výstavy a virtuální znalostní bázi, vytvoření strojově čitelných textů, které budou sloužit k efektivnějšímu výzkumu a vyhledávání v požadovaných dokumentech apod.). Mezi další výstupy projektu patří i série workshopů pro studenty a pedagogy vysokých škol za účelem seznámení s oblastí digital humanities a výstupy projektu. Posledním cílem je také začlenění českých informačních zdrojů do mezinárodních infrastruktur zejména do DARIAH a Europeany. Viz https://starfos.tacr.cz/cs/project/DG16P02B039. [cit. 5. 3. 2021].

[758] Cílem projektu je vytvořit interaktivní informační systém archeologických pramenů Prahy v prostředí GIS. Jeho prostřednictvím pak zajistit hospodárné nakládání s daným archeologickým fondem a jeho využívání pro základní výzkum, památkovou péči, státní správu, územní rozvoj a plánování i pro prezentaci kulturního dědictví. Dalším cílem projektu je zajistit využívání existujících informačních systémů starších generací a průběžnou on-line aktualizaci údajů nezbytnou pro urychlení toku informací. Zajistit by měl dostupnost širšího spektra dokumentů (prostorová analýza dat, nové dílčí databázové soubory, bibliografické záznamy, dále obrazové a fulltextové dokumenty - fotodokumentace, prezentace výzkumů) a vytvořit systém pro evidenci a prezentaci archeologických pramenů jako speciální vrstvu v rámci aktuálně vytvářené Archeologické mapy ČR. Východiskem je Mapa archeologických dokumentačních bodů na území Pražské památkové rezervace, která byla vytvářená r. 1975. Ve své současné podobě neveřejné databíze je však zcela antikvována a bez grafického výstupu nemůže naplňovat svůj prvotní cíl. Současný projekt má ambice umožnit její průběžnou aktualizaci a operativní využívání v prostředí moderních technologií, zhodnotit její potenciál z hlediska dat a nástrojů jejich využívání a rozšířit její obsah o vybraná památkově chráněná území. Viz https://starfos.tacr.cz/cs/project/DF13P01OVV014. cit. 5. 3. 2021].

[759] V posledních dvaceti letech došlo k dramatickému nárůstu počtu nálezových souborů kovových artefaktů, které pro 8. a 9. století prokazují kontakty s avarským a karolinským prostředím, rozšířilo se i množství a spektrum lokalit, z nichž pocházejí. Vzniká tak potřeba přehodnotit dosavadní výklad tohoto jevu a zohlednit posun v nejnovějším evropském bádání. Na základě stylového rozboru a technologických analýz by měla být stanovena kritéria kvalitativního třídění těchto artefaktů a roztřídit místní produkci v rámci nadregionálních chronologických schémat. Zároveň by klasifikace měla být propojena s interpretací lokalit a s výskytem těchto artefaktů, mezi kterými lze hledat uzlové body soudobých společenských vazeb, komunikační sítě a dálkové směny. Dosud převládající interpretační rámec preferující sídla elit by měl být posunut směrem k modelu, který zohlední i jejich redistribuční a produkční funkce. Viz https://starfos.tacr.cz/cs/project/GA18-00477S. [cit. 5. 3. 2021].

Oblast dalšího rozvoje odborných kapacit má pak na starost projekt pod vedením Jana Klápštěho nazvaný: *Doktorandská archeologie: nové metody, technologie a výzkum historického dědictví*.[760] V neposlední řadě je třeba zmínit publikační výstupy Archeologického ústavu. V souvislosti s danou problematikou lze zmínit pravidelně vycházející periodika: *Archeologické rozhledy*, *Památky archeologické a Castellologica Bohemica*. Velmi přínosné jsou i kartograficky pojednané výstupy jako například *Atlas pravěkých a raně středověkých hradišť v Čechách.*[761]

Vedle Akademie věd je dalším tradičním centrem české historické vědy Národní muzeum. To je organizačně členěno na několik sekcí,[762] z nichž pro danou problematiku je relevantní kromě *Knihovny národního muzea* především *Oddělení starších českých dějin Historického muzea.*[763] Jeho sbírky zahrnují všechny historicky cenné předměty, které mohou sloužit jako hmotné, obrazové a popř. i textové prameny k událostem, osobám a místům významným pro dějiny českých zemí či které jsou důležité pro poznání hospodářského, politického, sociálního a kulturního života na tomto území. Zaměřuje se na dějiny obyvatel na území dnešních Čech, Moravy a Slezska, okrajově však sleduje i ostatní teritoria, jež měla k českým dějinám v uvedeném období nějaký vztah. Základem historické sbírky byly především soukromé sbírky. Přednostně však byly budovány (kromě knihovny a archivu) sbírky přírodovědné a mnohé historické obory, jako např. historická archeologie nebo dějiny umění, si získávaly zastoupení pomalu. Navzdory tomu patří sbírka oddělení starších českých dějin k nejrozmanitějším v celém Národním muzeu. Její jednotlivé soubory se od sebe liší svým rozsahem, významem, ale i stupněm odborného zpracování a využívání. Členění sbírkového fondu tvoří několik tematických okruhů, z nichž jsou pro *dějiny středověkého osídlení podstatné* především *Archeologická sbírka* (stěhování národů a raný středověk), *Antropologická sbírka* a *Archiv*

[760] Projekt cílí na tvorbu společné doktorské školy archeologie realizované ve spolupráci dvou univerzitních pracovišť a ústavu AV ČR. Synergické efekty zajistí studentům v rámci jejich studia a výzkumu spolupráci s kontaktními disciplínami, bez nichž nelze žádné téma v moderně pojaté archeologii komplexně zkoumat. Projekt výrazně posílí důraz na interdisciplinární spolupráci a internacionalizaci na straně všech zúčastněných institucí. Viz https://dotaceeu.cz/cs/statistiky-a-analyzy/mapa-projektu/projekty/02-operacni-program-vyzkum,-vyvoj-a-vzdelavani/02-2-rozvoj-vysokych-skol-a-lidskych-zdroju-pro-vy/doktorandska-skola-archeologie-nove-metody,-techn?feed=06-Integrovany-regionalni-operacni-program. [cit. 5. 3. 2021].

[761] SALAČ, V. (ed.) - DOBEŠ, M. - GÖBEL, K. - KUNA, M. - LAVAL, F. - LUTOVSKÝ, M. - MENŠÍK, P. - NOVÁK, D. - NOWOTNY, J.: *Atlas pravěkých a raně středověkých hradišť v Čechách,* Praha 2019: Jedná se o první kompletní mapový atlas hradišť v Čechách. Obsahuje komentované mapy všech pravěkých a raně středověkých hradišť v české kotlině, které jsou vytvořeny dle všeobecných hodnotících kritérií (např. hradiště s provedenými archeologickými výzkumy, hradiště jistá a nejistá, hradiště datovaná a nedatovaná apod.), dle chronologických a přírodních kritérií (hradiště dle jednotlivých časových úseků, dle klimatických zón, půdních podmínek, nadmořské výšky apod.) a dle analytických kritérií (např. vztah laténských oppid a raně středověkých hradišť, vztah přemyslovských správních center a vrcholně středověkých měst apod.).

[762] Ředitelství, České muzeum hudby, Historické muzeum, Knihovna Národního Muzea, Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Přírodovědecké muzeum.

[763] Dnešní Historické muzeum vzniklo 1. 5. 1964. V současné době se Historické muzeum skládá ze čtyř úseků. Sbírkový úsek I zahrnuje oddělení pravěku a antického starověku, oddělení starších českých dějin a numismatické oddělení (tedy části vzniklé už v 19. století).

Národního muzea. Je k nim také možno přiřadit i Eichlerovu topografickou sbírku a několik heraldických a genealogických sbírek. Kromě toho obsahuje i pozůstalost významných historiků (M. Bartoš, J. Pekař, J. Janáček). Neméně důležitá je i Sbírka *rukopisů a starých tisků*. Dále je nutné upozornit na artefakty shromážděné v rámci expozice *Památky kamenosochařství v Čechách od 11. do 19. století.*[764]

Vedle vybraných ústavů *Akademie věd* a příslušných oddělení *Národního muzea* je nutné upozornit i na činnost *Národního památkového ústavu*. Metodické i organizační základy odborné památkové péče na našem území vznikaly již v 19. století.[765] V roce 1850 byla ve Vídni založena *Centrální komise pro výzkum a zachování stavitelských památek*. V roce 1872 byla komise přejmenována na Centrální komisi pro péči o památky a její působnost se vedle budov a objektů rozšířila také na umělecké předměty. V roce 1911 vznikl ve Vídni při této komisi Památkový úřad. Samostatný odborný *Zemský památkový úřad* pro České království byl založen až o několik let později v roce 1918. Morava a Slezsko zůstaly pod správou úřadu vídeňského. Za první Československé republiky existovaly Státní památkové úřady (s národními sekcemi), ale památkový zákon se z politických důvodů přijmout nepodařilo. Až nařízení protektorátní vlády z roku 1941 se dotklo alespoň oblasti ochrany archeologických lokalit. Po válce byl tento předpis převzat do právního řádu Československé republiky. Platil až do přijetí nové právní úpravy v roce 1951, kdy se ze Státních památkových úřadů stal jednotný *Státní památkový ústav*. O dva roky později pak vznikla i *Státní památková správa*. Zásadní posun pak nastal v roce 1958, kdy byl přijat první památkový zákon, zavádějící organizační strukturu odrážející nové politické poměry.[766] Tímto zákonem byl jako centrální instituce nově zřízen *Státní ústav památkové péče a ochrany přírody* a vedle něj vznikla v jednotlivých krajích *Krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody*. Roku 1990 pak byla památková péče od ochrany přírody oddělena. Ke dni 1. 1. 2003 došlo ke sloučení všech regionálních ústavů státní památkové péče pod jednu organizaci označenou *Národní památkový ústav*, v jehož rámci vznikla regionální odborná pracoviště s působností pro jednotlivé kraje. Věda a výzkum se postupně staly nedílnou a plánovaně rozvíjenou součástí aktivit památkového ústavu, který byl zapsán do rejstříku výzkumných organizací. Postupně došlo k jeho profilování jako odborné instituce, jejímž posláním je systematický výzkum památkového fondu a ochrana národního kulturního dědictví. V jeho rámci probíhá základní i aplikovaný výzkum v oblasti památkové péče.[767]

---

[764] Viz https://www.nm.cz/muzeum/odborna-cinnost/archiv-narodniho-muzea [cit. 5. 3. 2021].

[765] Historie památkového ústavu je popsána na webu NPÚ: https://www.npu.cz/historie-npu. [cit. 5. 3. 2021] Dále viz: *Dlouhodobá koncepce rozvoje výzkumné organizace Národní památkový ústav na léta 2019–2023*, Praha 2018. K vývoji vztahu památkové péče k výzkumné (poznávací) činnosti v poslední době přehledně například: P. MACEK – V. RAZÍM, *Zkoumání historických staveb,* Praha 2011; Dále srovnej V. RAZÍM, *Poznávání historických staveb, jeho význam a vztah k památkové péči*, *Svorník* V, 2006, s. 17–22.

[766] V této době mimo jiné došlo k oddělení odborné a výkonné složky památkové péče, které trvá v českém právním řádu do současnosti.

[767] Viz http://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj-2/narodni-pamatkovy-ustav. [cit. 5. 3. 2021].

Základní badatelské okruhy, dotýkající se daného tématu spočívají primárně ve vyhodnocení poznatků *archeologických výzkumů*. V této souvislosti se jedná především o zpracování vybraných souborů nálezů, zpracování podkladů a autorský podíl na odborných výstupech.[768] Dále se jedná o provádění specializovaných analýz ke zpřesnění absolutní chronologie archeologických kontextů a nálezů středověké a raně novověké hmotné kultury (např. dendrochronologie). V této souvislosti je nutné zmínit i komplexní zpracování vybraných souborů středověké keramiky, studium problematiky středověkých výrobních technologií a sumarizaci archeologických zjištění na vybraných hradních stavbách.[769] Dále jsou sledovány proměny drobné vesnické zástavby[770] a vyhodnocovány nové poznatky k stavebně historickému vývoji některých klášterních areálů. Zde se archeologická problematika protíná s problematikou *stavebně-historickou* a *uměnovědnou*. Na tomto poli probíhá výzkum raně a vrcholně středověkého opevnění vybraných sídelních aglomerací (Praha, Olomouc) a středověké městské zástavby.[771] Kromě vlastní činnosti, která se soustředí především na realizaci záchranných výzkumů operativního charakteru (obdobně jako na poli archeologie), je nutné zmínit i metodické rozvíjení a vyhodnocení stavebně historických průzkumů sloužících jako podklad pro stavební úpravy v rámci správního řízení. Ústav má v tomto smyslu zásadní roli ústředního metodického pracoviště a centrálního archivu nálezových zpráv. Obdobnou roli pak vykonává v případě *restaurátorských průzkumů* a to jak na poli movitého, tak nemovitého kulturního dědictví. Zmínit lze i tematicky orientované projekty zaměřené na oblast *montaneistiky*, *kastelologie* či *monasteriologie*.[772] V neposlední řadě ústav vydává celou řadu periodických i neperiodických recenzovaných publikací.[773]

---

[768] Národní památkový ústavje organizací oprávněnou k provádění archeologických výzkumů. Jeho pracoviště pak obvykle slouží jako základní platforma pro výtváření archeologických komisí, koordinujících provádění archeologických výzkumů na území daného kraje.

[769] V případě *Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Lokti* (s působností pro Karlovarský kraj) jde například o historický soubor archeologických nálezů z hradů v Lokti, Bečově a Andělské Hoře. Mimo území tohoto kraje je obdobně zpracováván např. soubor z hradu Krakovec atd.

[770] V této souvislosti lze zmínit archeologický výzkum zemědělské usedlosti ve Zbečně.

[771] Dále je možné zmínit problematiku geneze olomouckého hradu ve středověku na základě archeologických výzkumů z přelomu 20. a 21. století; studium archeologického potenciálu významných pražských náměstí (Malostranské nám., Václavské nám. a Karlovo nám.); archeologický výzkum náměstí v (městská památková zóna Litovel); vyhodnocení nových poznatků k vývoji středověkých sakrálních objektů; studium problematiky historického vývoje moravskoslezských historických měst na podkladě archeologických pramenů (Opava, Ostrava, Krnov, Bílovec apod.).

[772] Ve vztahu ke sledované problematice a oblasti je v této souvislosti nutné zmínit především *Archeomontan*, zaměřující se na pozůstatky rudného hornictví v česko-saském prostoru Krušných hor (za českou stranu bylo nositelem projektu loketské pracoviště Národního památkového ústavu) či *výzkum středověkých venkovských kostelů vybraných oblastí severozápadních Čech* (projekt řešen v rámci NAKI II). Pro sledovanou oblast lze rovněž zmínit koncepčně připravovaný projekt, který by měl sumarizovat a prohloubit poznatky o specifickém místním souboru *ministeriálnách hradů*, jehož vznik by měly být zasazen do širších kulturně historických souvislostí, podroben komparativní anlýze a odpovídajícím způsoben prezentován veřejnosti (mapa s odborným obsahem, kolektivní monografie, síť tematických expozicí instalovaných v autentickýh prostorech daných objetů). Všechny tyto projekty budou popsány v navazujících kapitolách.

[773] Zmínit lze třeba recenzovaná periodika: *Zprávy památkové péče*, *Průzkumy památek* a *Staletá Praha*.

4.1.3 Německé vědecké instituce

V počátečním období „nacionalizace“ společnosti pokračují v činnosti starší „zemské“ vědecké instituce, v jejichž rámci postupně začíná dominovat jeden ze „zemských jazyků.“ Často se jedná o němčinu. Její preference však není z počátku interpretovatelná jako příklon k národně definovanému společenství, jako spíše odklon od nadnárodní mrtvé latiny, k živému jazyku užívanému v širokých vrstvách středoevropské intelektuální scény. Postupem doby však dostává sídelněhistorický výzkum stále vyhroceněji nacionální akcent, vrcholící v období druhé světové války. Německé výzkumy dějin osídlení byly prováděny v řadě institucí. Základním badatelským centrem byla *Německá univerzita v Praze*.[774] Tyto výzkumy však realizovala také *Společnost pro podporu německé vědy, literatury a umění v Čechách*, přejmenovaná v roce 1941 na *Německou akademii věd v Praze*,[775] jejíž *Komise pro vlastivědný výzkum* byla zaměřena na výzkum sídelních dějin Němců v českých zemích. V ohnisku badatelského zájmu byly především toponomastické a dialektologické studie. Vůdčími osobnostmi byli Erich Gierach a Ernst Schwarz.[776] Jedno ze specializovaných pracovišť komise (tzv. *Flurnamenstelle*) od roku 1929 systematicky pracovalo na studiu pomístních názvů.[777] Od roku 1933 pak byl připravován slovník sudetoněmeckých dialektů, avšak do konce druhé světové války nebyl vydán ani jediný jeho díl. Nejvýznamnějším výsledkem sběru nářečních forem tak byl Schwarzův přehled rozvrstvení sudetoněmeckých

[774] Na německé univerzitě v Praze bylo v letech 1918–1945 obhájeno 131 dizertací věnovaných dějinám osídlení, resp. analýze toponym, antroponym a dialektů různých oblastí českých zemí. 84 prací vzniklo do konce studijního roku 1938/1939, 47 prací pak bylo obhájeno v letech druhé světové války. Tento soupis zahrnuje období studijních let 1918/1919–1944/1945, přičemž byly započítány všechny práce odkazující svým názvem k dějinám osídlení, kolonizaci a národnostním poměrům, resp. k rozboru toponym (zohledněny byly i práce o historické topografii), antroponym, jazyka historických pramenů, půdorysů sídel a nářečí a slovní geografii (*Wortgeographie*); srov. *Disertace pražské university 1882–1945. II. Německá universita*, HAVRÁNEK Jan – KUČERA Karel (eds.), Praha 1965, s. 46–139. Dizertace vznikaly v historickém, germanistickém a slavistickém semináři, k jejichž vývoji ve sledované době srovnej O. KONRÁD, *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918– 1945*, Praha 2011. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 147, pozn. č. 16.

[775] Viz M. NEUMÜLLER, *Geschichtswissenscha und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellscha der Wissenscha en und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenscha en in Prag 1919–1945*, in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I., Michael Neumüller (ed.), Ústí nad Labem 1996, s. 91–93; Dorota LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografi i*, Poznań – Marburg 2004, s. 100. K celé instituci obecně A. MÍŠKOVÁ, *Die Gesellscha zur Förderung deutscher Wissenscha, Kunst und Literatur in Böhmen (später Deutsche Akademie der Wissenscha en) 1891–1945. (Unterstützungstätigkeit – Fachorientierung, soziale und regionale Herkun der Antragsteller, zeitliche Entwicklung)*, Germanoslavica 2 (7)/1, s. 65–72. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 17.

[776] E. SCHWARZ, *Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Prag 1923; TÝŽ, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, München 1931. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 18.

[777] *Sudetendeutscher Flurnamen-Sammler* 1–8, E. Gierach – E. Schwarz (eds.), 1930–1935; *SudetendeutschesFlurnamen-Buch* 1–4, E. Schwarz (ed.), 1935–1941. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 19.

dialektů a edice knih, které skrze jejich analýzu určovaly, z jakých německých oblastí kdysi do českých zemí kolonisté přišli.[778] Výzkum místních jmen byl podporován i *Sudetoněmeckým ústavem pro vlastivědný výzkum* v Liberci, který vydával knižní řadu zabývající se jejich rozborem.[779] Ústav byl založen v roce 1925[780] jako badatelská instituce primárně zkoumající regionální zvláštnosti venkovského lidu, lidové slovesnosti a zvyků, zbožnosti, medicíny a materiální kultury. Jeho spoluzakladatelem a od roku 1936 i ředitelem byl Erich Gierach.[781] Tento germanista a profesor pražské univerzity se těšil vysokému uznání jak na pražské univerzitě, tak na všech okolních německých univerzitách. Svědčí o tom objemný sborník *Věda v národoveckém boji*.[782] Ústav představoval „brain trust" sudetoněmeckých vědeckých zařízení, o jehož tradice je dodnes v Mnichově pečováno.[783] V roce 1940 byl přejmenován na *Sudetoněmecký ústav pro zemské a národovecké bádání* (*Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*) a stal se centrem rozsáhlého sídelně historické a etnografického výzkumu.[784] Gierachovým žákem a později blízkým spolupracovníkem byl Eugen Lemberg.[785]

---

[778] E. SCHWARZ, *Sudetendeutsche Sprachräume*, München 1935; *Arbeiten zur sprachlichen Volksforschung in den Sudetenländern* 1–7, E. Schwarz (ed.), 1937–1940. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 20.

[779] *Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch* 1–8, E. Gierach – E. Schwarz (eds.), 1932–1944. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 21.

[780] Ústav pracoval do roku 1938. V roce 1939 byl nahrazen *Sudetoněmeckým ústavem pro vlastivědný a národopisný výzkum* (*Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*). Viz P. LOZOVIUK, *Etnografie jako národní věda*, s. 65. Dále srov. M. JOSEFOVIČOVÁ, *Sudetendeutsche Anstalt für Landesund Volksforschung*, in: *Hledání centra – Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2011, s. 327–340.

[781] ERICH GIERACH (1881 – 1943) rodák z dnes polského města Bydgoszcze. Vyrostl v Liberci, vystudoval na pražské univerzitě a vyučoval v letch 1921 – 1936 na liberecké obchodní akademii. V letech 1921 – 1936 byl profesorem na pražské německé univerzitě a od roku 1936 v Mnichově. K ústavu viz M. JOSEFOVIČOVÁ, *Sudetoněmecký vlastivědný ústav,* s. 77 – 79.

[782] K. OBERDORFFER – B. SCHIER – W. WOSTRY (eds.), *Wiessenschaft im Volkstumkampf. Festschrift Erich Gierach zu seinem 60. Grburtstage überreicht von Freuden , Schülern und Fachgenossen*, Reichenberg 1931.

[783] Viz E. HAHNOVÁ. – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání,* pozn. č. 209.

[784] E. LEHMANN (ed.), *Handbuch der Sudetendeutsche Volksbildung. Kulturpolitisches Handbuch in Selbstdarstellungen der Sudetendeutsche Verbände*, Reichenberg 1931. Viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání,* pozn. č. 208.

[785] EUGEN LEMBERG Po maturitě v Litoměřicích vystudoval na pražské německé univerzitě germanistiku, slavistiku a historii. Poté působil jako jako středoškolský profesor v Praze a v roce 1937 se habilitoval v oboru sociologie. E. LEHMANN (ed.), *Handbuch der Sudetendeutsche Volksbildung*, s. 367. viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání,* pozn. č. 292. Dále srovnej K. HOŘENÍ, *„Hranice a ambivalence" Češi a češství u Eugena Lemberga*, bakalářská prác*e,* Filosofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2009. Z mnohých Lembergových prací je možné v dané souvislosti zmínit jeho sídelněhistorickou studii týkající se karpatských Němců. Viz E. LEMBERG, *Geographisch-statistische Übersicht. Vom Geistleben der Karpatendeutschen. Volkskundliche Übersicht.Von den Deutschen im Teresvatale*, in: Die Deurschen id der Slowakei und in Karpathorussland, E. Winver (ed.), Münster 1926.

Po transformaci instituce roku 1940 do *Sudetoněmeckého ústavu pro výzkum země a národa* bylo bádání zastřešeno v nové komisi pod Gierachovým vedením, která propojovala toponomastiku s dějinami osídlení (*Kommission für Siedlungs- und Sprachforschung*).[786] Její členové shromažďovali podklady pro mapu vývoje osídlení sudetských zemí[787] a zároveň se zpracováním expertíz pro župní správu podíleli na germanizaci českých názvů v Sudetech. Od třicátých let bylo Československo objektem zájmu také mnoha institucí v samotném Německu, zejména tzv. *Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft* a *Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft*.[788] Jejich cílem bylo v souladu s nově vymezovanou německou zahraniční politikou organizovat a ideově orientovat germanistický výzkum ve státech středovýchodní Evropy, upevňovat myšlenku jednoty Němců napříč státními hranicemi a v konečném důsledku tak spolu s propagandistickou činností přispět k destabilizaci politické situace sousedních států.[789] Jejich součástmi byly i některé zmíněné sudetoněmecké instituce v Československu, resp. později v Sudetské župě a protektorátu. Značné úsilí věnované výzkumu sídelních dějin a toponomastického materiálu se projevilo ve vysoké frekvenci této problematiky v hlavních publikačních platformách sudetoněmecké historiografie. V meziválečné době se jedním z těžišť jejího bádání stalo 13. a 14. století, vnímané optikou „německé kolonizace" českých zemí.[790]

---

[786] O. KONRÁD, *Die Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung 1940–1945. „Wissenschaliche Gründlichkeit und völkische Verpfl ichtung"*, in: Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung" 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer, Stefan Albrecht – Jiří Malíř – Ralph Melville (eds.), München 2008, s. 79, 81; M. JOSEFOVIČOVÁ, *Sudetoněmecký ústav pro výzkum země a lidu. Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*, in: Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století, Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2011, s. 333, 338. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 22.

[787] Tito pracovníci se mohli institucionálně i metodologicky připojit k Německému národopisnému atlasu vznikajícímu v sousedním Německu od dvacátých let a vydanému v druhé polovině let třicátých, a to za výrazné etnizace a nacionalizace (až nacifikace) svého tématu; srov. J. WOITSCH, *Etnokartografie ve 20. století: Od národních atlasů k atlasu evropskému a zpět*, in: Etnologie v zúženém prostoru, Jiří Woitsch – Adéla Jůnová Macková a kol. (eds.), Praha 2016, s. 188. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 23.

[788] M. FAHLBUSCH, *Wissenscha im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaten" von 1931–1945*, Baden-Baden 1999, s. 193–194, 239–247, 284–292 a další pasáže. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 24.

[789] K německé i maďarské protičeskoslovenské propagandě v meziválečném období srov. mnohé pasáže práce: A. ORZOFF, *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*, New York 2009. Vědecký výzkum v Československu podporující sudetoněmecké politické aspirace byl zároveň z Říše podporován nemalými finančními částkami: Klaas--Hinrich EHLERS, *„Wissenscha im Volkstumskampf" der Sudetendeutschen – mit fi nanzieller Unterstützung aus Deutschland*, in: Deutsche – Tschechen – Böhmen. Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert, Stefan Höhne – Ludger Udolph (eds.), Köln – Weimar – Wien 2010, s. 245–264. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 25.

[790] Srov. M. NEUMÜLLER, *Geschichtswissenscha*, s. 101; J. PEŠEK, *Die Zeitschri für Sudetendeutsche Geschichte*, in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I., Michael Neumüller (ed.), Ústí nad Labem 1996, s. 123; F. SEIBT, *Geschichtswissenscha in der*

Po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava byla v Praze zřízena *Říšská nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze* (*Reinhard Heydrich Reichstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag*). Nadace působila v letech 1942-1945 a byla úzce spojena s německou Karlovou univerzitou. Od svého vzniku aspirovala na přední místo mezi vědeckými institucemi v Protektorátu. Disponovala podporou ze strany orgánů okupačního režimu, pro který vykonávala řadu a výzkumů. Od tří původně odlišných projektů[791] převzala po Heydrichově příchodu do Prahy funkci zastřešující organizace vědecké slavistiky v protektorátu a zároveň vědeckého nástroje okupační politiky. Tato elitní organizace byla zapojena do sítě vědeckých ústavů *Hlavního úřadu říšské bezpečnosti* (*Reichssicherheitshauptamt, dále jen RSHA*) a měla být personálně obsazena politicky spolehlivými vědci přímo ze struktury SS.[792] Podobně jako výše zmíněný liberecký *Sudetoněmecký ústav pro zemský a národní výzkum* (*Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*) nebyla *Heydrichova nadace* institucí sdružující pouze historické vědy. Historie zde stála ve stínu rasové biologie a psychologie národů, reprezentovaného *Ústavem nauky o evropských národech a národní psychologie* (*Institut für europäische Völkerkunde und Völkerpsychologie*), řízeným Hansem Joachimem Beyerem a Rudolfem Hippiem.[793] Jeho úkolem bylo připravovat teoretické základy a systematicky shromažďovat podklady k asimilační a etnocidní politice tzv. „přenárodnění“ (*Umvolkung*). V odborné literatuře bývá v této souvislosti zmiňován i v rámci nadace financovaný, avšak samostatný univerzitní *Ústav sociální antropologie a biologie národa* (*Institut für Sozialantropologie und Volksbiologie*) Karla Valentina Müllera.[794]

Tschechoslowakei 1918–1938, in: Kultur und Gesellschat in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, Karl Bosl – Ferdinand Seibt (eds.), München 1982, s. 278. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 26.

[791] Jednalo se o projekt *Východního ústavu Vysoké školy NSDAP (Ostinstitut der Hohen Schule NSDAP*), uváděného také jako *Ústav pro východní bádání* (*Institut für Ostforschung*) Alfreda Rosenberga, projekt *Říšské nadace pro slovanská bádání (Reichstiftung für slawische Forschung*) rektora Saureho a projekt *Národně politického ústavu* (*Volkspolitisches Institut*) Antona Zankla, vysokého úředníka v kulturním oddělení úřadu říšského protektora. NA, ÚŘP, k. 542, Böhmeho zpráva o Říšské nadaci pro slovanská bádání K. H. Frankovi z 2. 12. 1941. Podrobně viz J. NĚMEC, *Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze*. Studia historica brunensia 58, 2011, s. 85–105. Viz J. NĚMEC, *Eduard Winter 1896-1982: zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*, Brno 2017, s. 185, pozn. č. 705.

[792] Viz J. NĚMEC, *Eduard Winter v německém dějepisectví v protektorátu*, Biografická studie o kariéře, přizpůsobení a politické podřízenosti historiografie, disertační práce FF MU, Brno 2007, s. 129 – 139.

[793] K Rudolfu Hippiovi (1905–1945), psychologovi se specializací na psychologii národů, viz U. Wolfradt – T. HERRMANN, *Rudolf Hippius. Ein Völkerpsychologe zwischen Wissenschaft und Ideologie*. In: herrmann, Theo – zeidler, Włodek (eds.): Psychologen in autoritären Systemen. Frank-furt am Main 2012, s. 165–181 a WOlFradt, Uwe: Ethnologie und Psychologie. Die Leipziger Schule der Völkerpsychologie. Berlin 2011, s. 164–168.Viz J. NĚMEC, *Eduard Winter 1896-1982: zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika, Brno 2017*, s. 186, pozn. č. 708.

[794] Tento ústav měl být původně do Nadace rovněž začleněn, nakonec však byl jejím prostřednictvím pouze financován. V Beyerově zprávě o jednání K. H. Franka s Beyerem, Jacobim a Wolfem ohledně vybudování nadačních ústavů, uskutečněné 25. 8. 1942, byl Müllerův ústav ještě plánován na plné začlenění do nadace.

Pochopitelně však ani časová rovina výzkumu neměla být v rámci Heydrichovy nadace opomenuta. Z osmi do konce války zřízených ústavů se dějinám věnovaly primárně dva. Na prvním místě šlo o *Ústav zemských dějin v Čechách a na Moravě* (*Landesgeschichtliches Institut von Böhmen und Mähren*). Jeho řízením byl pověřen z Vídně povolaný medievalista Zatschek. Na přelomu roku 1943/44 bylo zřízeno místo druhého ředitele se zaměřením na hospodářské dějiny. Stal se jím Anton Ernstberger, profesor dějin novověku.[795] Zemský historický ústav byl z velké části vytvořen na základě ovládnutí *bývalého Československého státního historického ústavu*, který v protektorátu existoval pod označením *Historický ústav v Praze*.[796] Historická bádání pak probíhala rovněž v Ústavu *německého práva ve středovýchodní Evropě*, řízeném právním historikem Wilhelmem Weizsäckerem.[797]

Ve svém zahajovacím proslovu v roce 1942 uvedl Karl Hermann Frank společně s vedoucím nadace Hansem J. Beyerem, že cílem jejího působení je germanizace českého národa. V jednotlivých příspěvcích pracovníků nadace je akcentován po staletí trvající německý vliv na české země, sloužící k legitimizaci příslušnosti protektorátu k Německé říši a ke zničení národního uvědomění Čechů. Vedoucí osobnost nadace Hans Joachim Beyer (1908-1971) ve svých pracech načrtl spojnici od středověkého východního osídlení až do současnosti. Na příkladu tehdejších migračních procesů popsal proces „odnárodnění“ (*Entvolkung*) a tvrdil, že „podíly německé krve“ vyvolaly „výběr nadaných lidí“ u Čechů. Jen tak prý bylo možné, aby český národ docílil mimořádných výsledků a aby vzniklo české národní hnutí. Středověká německá expanze na Východ údajně přinesla slovanským národům rozkvět měst a uspořádané rozdělení půdy. Vlny německých osídlenců prý byly po husitských válkách „odnárodněny“,

---

NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, s. 103. Srov. Wiedemann: Die Reinhard--Heydrich-Stiftung, s. 49. Viz J. NĚMEC, *Eduard Winter 1896-1982: zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika, Brno 2017*, s. 186, pozn. č. 710.

[795] Jako druhý ředitel je Ernstberger se slovy seit kurzem uveden ve zprávě o činnosti Heydrichovy nadace, vypracované Beyerem 22. 2. 1944. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522, s. 9. V pozdější zprávě o činnosti nadace za období od 1. 6. 1943 do 31. 5. 1944 je uvedena Ernstbergerova specializace. NA, Německé státní ministerstvo, 110-4/555. Také Wiedemann: Die Reinhard-Heydrich--Stiftung, s. 49, pozn. 186 dospěl ke stejnému závěru. K. Hruza se domnívá, že rozšíření o druhého ředitele mohlo být spojeno s pracovní přetížeností Zatscheka. Viz K. HRUZA, *Heinz Zatschek*, s. 727. Viz J. NĚMEC, *Eduard Winter 1896-1982: zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika, Brno 2017*, s. 187 pozn. č. 712.

[796] Beyerův návrh na vybudování nadace z 19. 6. 1942. NA, Státní tajemník u říšského protektora, 109-4/1522. Dokument publikoval pod číslem dvě K. Fremund: Heydrichova nadace, s. 17–20. Protektorátní ministerstvo školství předalo Historický ústav v Praze k začlenění do Heydrichovy nadace na základě nařízení říšského protektora z 18. 2. 1943 dne 30. 4. 1943. AAV ČR, Státní historický ústav, k. 1, sg. 3. Veškeré finance, s nimiž instituce dosud disponovala (cca 110 tisíc Kč), byly předány do RHS v říjnu 1943. Tamtéž, Fr. Roubík československému Ministerstvu školství a osvěty dne 18. 10. 1945. Viz J. NĚMEC, *Eduard Winter 1896-1982: zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika, Brno 2017*, s. 187 pozn. č. 713.

[797] Ústav byl v dokumentech na konci války zkráceně uváděn jen jako Ústav německého práva na východě. Vedle Weizsäckera byl jako druhý ředitel při otevření nadace jmenován profesor občanského a obchodního práva Franz Laufke, který se nakonec na práci ústavu zřejmě příliš nepodílel, protože byl povolán k wehrmachtu.

což vzhledem k zvláštním schopnostem německé „rasy“ vedlo ke zvýšení „výkonnosti“ východních a jihovýchodních národů.[798]

Další z badatelů nadace, Rudolf Hippius, se soustředil na aspekty národnostní psychologie. Aspekt německého vlivu na český národ byl členy či spolupracovníky nadace osvětlován z interdisciplinárního pohledu. Například Wilhelm Weizsäcker označil německé městské právo v dějinách za nacionálně-politickou oporu německé národnosti a činil je odpovědným za to, že se i u Čechů rozvinula městská kultura. Národopisec Josef Hanika probádal chodské sedláky v západních Čechách a zjistil u nich silné proniknutí „*německou krví*“ a německou národní kulturou. Dále se pokusil prokázat pomocí německých prvků na lidových stavbách proniknutí „*německé kultury a krve*“ do českého národa.

Speciální postavení pak měla tzv. *Výzkumná společnost německého dědictví předků*, známá též pod označením *Ahnenerbe*. Byl to výzkumný ústav SS, jehož hlavním posláním bylo doložit nacistické rasové teorie o původu a nadřazenosti Árijců a o vůdčí úloze nordické rasy. Ústav byl založen 1. července 1935 Heinrichem Himmlerem a Richardem Waltherem Darrém. Jeho počátky však sahají již do meziválečného období a jsou spojeny se jménem soukromého učence Hermana Wirtha, na kterého se ve svém díle odvolává Alfred Rosenberg. Cílem společnosti bylo rekonstruovat obrazy světa starých Germánů a zprostředkovat je německé, potažmo světové veřejnosti. Obskurní badatelské cíle a metody zaměřené na výzkum „pravěkého duchovna“ jsou koncem třicátých let vystřídány silnou materiální podporou a přísunem akademicky vzdělaných odborníků z řady oblastí, jako byl prehistorik Herbert Jankuhn či klasický filolog Franz Altheim. Statut společnosti z roku 1937 jí stanovil následující cíle působení: *„Vyhledat místa, ducha, činy, dědictví indogermánské rasy a sdělit lidu zajímavou formou výsledky těchto bádání. Toto poslání se musí provádět s použitím exaktních vědeckých metod“.* Významně se rozšiřuji badatelské aktivity v archeologii. Vzniká vlastní vydavatelství (*Ahnenerbe-Stiftung Verlag*) a k financování slouží samostatná „Nadace Ahnenerbe“ (*Stiftung Ahnenerbe*). V dubnu 1940 bylo *Ahnenerbe* oficiálně začleněno do SS, v jehož rámci sloužilo jako „kulturní a politické oddělení“. Skládalo se z různých vědeckých oddělení, která byla primárně zaměřená na evropskou historii, na indoevropskou lingvistiku, indoevropský folklór, kulturní dějiny a archeologii.

[798] V této souvislosti je vhodné udělat drobnou biografickou vsuvku. V roce 1936 vstoupil Beyer do NSDAP a v roce 1938 se stal čestným spolupracovníkem bezpečnostní služby SD. Po krátké službě v armádě se Beyer vrátil kolem roku 1939 zpět do RSHA a pracoval v úřadu III (*Německá životní území)* jako referent pro Ukrajinu a na jaře roku 1940 byl povýšen na SS-obersturmführera. V červnu 1941 se hlásil ve své funkci jako referent pro Ukrajinu na na místo poradce skupiny nasazení C u Sicherheitsdienstu. Dne 23. června1941 vpochodoval společně s ní do Haliče. Jednotky sovětské NKVD povraždily krátce po ústupu Rudé armády po jednom z povstání ukrajinského nacionálního hnutí OUN tisíce lidí. OUN se pak mstila na komunistech a židovských obyvatelích. Skupina nasazení C, která dne 30. června 1941 krátce po obsazení Lvova zvláštním plukem armádního abwehru narukovala do Lvova, získala kontrolu nad jednotkami OUN a od této chvíle řídila akce, jimž padlo za oběť asi 5000 lidí. Jednotky *nasazení skupiny C* počátkem července zastřelily přibližně 3000 Židů na lvovském stadionu. V dalších dnech bylo zhruba 40 polských intelektuálů na lvovské univerzitě mučeno a potom zastřeleno. Je prokázáno, že Beyer se těchto vražd zastřelením zúčastnil. Viz A. WIEDEMANN, *Nadace Reinharda Heydricha v Praze*, Praha 2004.

K popularizaci myšlenek *Ahnenerbe* sloužil měsíčník *Germania* a dvě periodika o genealogii – *Zeitschrift für Namenforschung* a *Das Sippenzeichen*. Kromě toho *Ahnenerbe* také převzalo periodika *Wörter und Sachen*, *Wiener Anthroposophische Mitteilungen, Zeitschrift für die gesamte Naturwissenschaft* a *Der Biologe* (do 1939), ex-rakouské publikace *Zeitschrift für Volkskunde, Wiener Prähistorische Zeitschrift, Materialien zur Urgeschichte der Ostmark, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Zeitschrift für Karst- und Höhlenkunde* a holandský časopis *Hamer.* Výsledky výzkumu byly částečně publikovány jako monografie v nakladatelství *Ahnenerbe Stiftungs Verlag,* v jehož rámci vyšlo na 80 knižních titulů. *Ahnenerbe též* prováděla archeologické, antropologické a historické výzkumy a realizovala řadu vědeckých a pseudovědeckých expedic. Ačkoliv výchozí předpoklady i závěrečné výstupy těchto expedic měly často diskutabilní až obskurní charkter, ve své době jim byla přikládána značná vážnost a jejich vliv na formování odborného paradigmatu, jakož i na politickou realitu první poloviny 20. století byl značný.[799]

[799] Rasový etnograf Hans F. K. Günther (1891–1968) například předpokládal, že Árijci dobyli kolem roku 2000 před Kristem většinu Asie, útočili i proti Číně a Japonsku a že Buddha byl sám Árijcem nordické rasy. Tuto teorii se v expedici snažil potvrdit především jeho student Bruno Beger (1911– 2009). Nejznámější je asi Schäferova expedice do Tibetu v letech 1938–1939 (viz obrázek). Celkově oficiálně existovalo v rámci Ahnenerbe 34 různých výzkumných pracovišť (po roce 1939 dokonce 38) s těmito názvy: *Lehr- und Forschungsstätte für indogermanisch-arischeSprach- und Kulturwissenschaften* (Walther Wüst), *Lehr- und Forschungsstätte für Germanenkunde* (zprvu Wilhelm Teudt, pak Joseph Otto Plaßmann), *Lehr- und Forschungsstätte für germanische Kulturwissenschaft und Landschaftskunde, Forschungsstätte für Ortung und Landschaftssinnbilder* (Bruno Schweizer), *Forschungsstätte für indogermanische Glaubensgeschichte* (Otto Huth), *Lehr- und Forschungsstätte für indogermanisch-deutsche Rechtsgeschichte, Lehr- und Forschungsstätte für Schrift- und Sinnbildkunde* (zprvu Hermann Wirth, pak Karl Theodor Weigel), *Forschungsstätte für Hausmarken und Sippenzeichen* (Karl Konrad Ruppel), *Lehr- und Forschungsstätte für Volkserzählung, Märchen- und Sagenkunde* (Joseph Otto Plaßmann), *Lehr- und Forschungsstätte für germanisch-deutsche Volkskunde* (Richard Wolfram), *Lehr- und Forschungsstätte Ausgrabungen* (Hans Schleif), *Forschungsstätte für germanisches Bauwesen* (Martin Rudolph), *Forschungsstätte für Wurtenforschung, Forschungsstätte für Urgeschichte, Forschungsstätte für mittlere und neuere Geschichte* (Hermann Löffler), *Lehr- und Forschungsstätte für Alte Geschichte* (Franz Altheim), *Lehr- und Forschungsstätte für klassische Philologie und Altertumskunde* (Rudolf Till /Franz Dirlmeier), *Lehr- und*

Konec druhé světové války znamenal v této oblasti, stejně jako v mnoha jiných zásadní diskontinuitní zlom. Totální válečná porážka a plné odhalení antihumánní podstaty nacionálně socialistického režimu způsobila nejen formální zánik či zásadní reorganizaci absolutní většiny badatelských institucí, ale i zásadní kritické přehodnocení dosavadních postojů. Tento vývoj pochopitelně nebyl okamžitý a odehrával se spíše v rámci přirozené mezigenerační obměny. Bezprostředně po válce naopak způsobil absolutní nedostatek lidských a materiálních kapacit, v kombinaci se začátkem studené války k zapojení řady vědců do poválečného výzkumu. Ten sice musel být formálně zbaven nejvíce zdiskreditovaných postojů, paradigmaticky a interpretačně však často petrifikoval dlouhodobě formované postoje. Obzvlášť silné byly tyto postoje v prostředí Němců vysídlených z východní a středovýchodní Evropy, jejichž společný osud „vyhnanců" do značné míry dotvořil jejich kolektivně vnímanou identitu definovanou v době modernismu v rostoucí míře jazykovými, kulturními a biologickými atributy. V této souvislosti tak můžeme mluvit o jisté „selektivní kontinuitě" kterou lze místy vysledovat až do současnosti.[800]

Forschungsstätte für den Vorderen Orient (Viktor Christian). *Ahnenerbe* měla dalekosáhlé plány na další expedice s cílem hledat árijské kořeny v Bolívii, Íránu, na Islandu a Kanárských ostrovech. Válečné události však nasměrovaly její aktivity na dobytá území, kde zajišťovala a do Německa odvážela místní kulturní dědictví. Na území Protektorátu realizovali archeologové z *Ahnenerbe* výzkum v lokalitách Dolní Věstonice (dr. Assien Bohmers), Mladeč dr. Assien Bohmers a dr. Kurt Willvonseder), Býčí skála, Moravany a Stráže. K činnosti nadace pouze výběrově M. H. KATER, *Das „Ahnenerbe" der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*, München 2006. V. KOOP, *Himmlers Germanenwahn. Die SS-Organisation Ahnenerbe und ihre Verbrechen*, Berlin 2012. Dále srovnej M. ULČ *Herman Wirth: utváření nové vědy*, nevydaná bakalářská práce FF ZU´V v Plzni (vedoucí I. T. Budil), 2013. Dostupné na https://dspace5.zcu.cz/handle/11025/10272. [cit. 29. 12. 2020].

[800] Viz E. HAHNOVÁ, *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí.* Ústí nad Labem, 1999, s. 377; TÁŽ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*, Praha 2014; TÁŽ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015; H. H. HAHN. – E. HAHNOVÁ,.*Dávné stesky po Sudetenlan,*. in: Sudetští Němci a Česká republika. Praha 2007, s. 10 – 16; TÍŽ, *Oldenburger Projekt Sudetendeutsche Geschichte. (Oldenburský projekt Sudetoněmecké dějiny).* SlSb 101, 2003, č. 3, s. 204 – 220; TÍŽ, *Sudetoněmecká otázka. Přísně tajné!*, Literatura faktu 2008, č. 2, s. 135 – 141; TÍŽ, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání,* Praha 2002. V souvislosti s českými zeměmi se jedná o složitou problematiku poválečného osudu vysídleného německojazyčného obyvatelstva. Ten byl v NDR, NSR či Rakousku odlišný. Ačkoliv ani v této situaci nedošlo k plné identifikaci všech vysídlených obyvatel se sudetoněmeckou identitou, její vliv se stal dominantní. Ačkoliv i v jejím rámci se poměrně záhy vyhranily specifické názorové proudy konstituované primárně na politickém základě (Seligergemainde, Ackermangemainde, Adalbert-Stifter Verein, Witikobund atd.), lze konstatovat, že právě „odsun" znamenal výrazný impuls k jejímu završení (společenství sdíleleného osudu, kolektivních vzpomínek a resentimentů). Tento vývoj není v zásadě ukončen dodnes. Hledání všeobecně akceptovatelného sebeobrazu, probíhá po roce 1990 roustoucí měrou v dialogu s někdejšími „krajany" z „domovských zemí", což vede nejen k složitému nalézání konsensuální podoby „historického narativu", ale místy i k dílčí „tranformaci" kolektivních identit, respektive k postupnému „demontování" politicky obtížně akceptovatelných myšlenkových „konstruktů". Toto se týká například samotného pojmu „sudetoněmectví". Ačkoliv na české straně tento (dříve politicky zprofanovaný a de iure legislativně zakázaný) termín zažívá určitou renesanci spojenou s mezigenerační výměnou a pořebou „vyrovnání se s minulostí", v rámci „sudetoněmeckého Landsmanschaftu" je pomalu opouštěn, jako politicky zatěžující a de facto „nekorektní". Hledání alernativních modelů je zdlouhavý, složitý a do budoucna otevřený proces. V této souvislosti je však

Jednou z institucí, která po druhé světové válce navázala na výzkum středovýchodní a východní Evropy *(Ostforschung*) je *Herderův institut* (*Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft*). Jedná se o mezinárodní mimouniverzitní pracoviště patřící do společnosti *Leibniz-Gemeinschaft,* zaměřené na výzkum dějin střední a východní Evropy. Institut se zabývá výzkumem historie a kultury Polska, Česka, Slovenska, Estonska, Lotyšska, Litvy a Kaliningradské oblasti od středověku do současnosti, především s důrazem na německé osídlení. Kromě výzkumu institut spravuje rozsáhlé sbírky a knihovnu, která se vztahuje k dějinám sledovaných oblastí. Vydává recenzovaný časopis *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*.[801] Další organizací, tentokrát cíleně navazující na předválečnou tradici německé univerzity v Praze je *Collegium Carolinum.* Bylo založeno v roce 1956 a jeho název je odvozen od pražského Karolina, kde sídlila pražská německá Karlo-Ferdinandova univerzita. Jedná se o výzkumný ústav pro dějiny Česka a Slovenska. Jako interdisciplinární vědecká společnost spojuje Collegium Carolinum badatele a badatelky zabývající se dějinami středovýchodní Evropy.[802] Širokou platformu interdisciplinárně koncipovaného výzkumu pak poskytuje *Leibnizův ústav pro dějiny a kulturu východní Evropy* (*Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa* GWZO) je interdisciplinární, mezinárodně orientovaný institut východoevropského a

možné poznamenat, že zatímco existence, činnost a politické působení „vyhnaneckých" organizací v sousedním Německu (Bavorsku) je českou stranou (s ohledem na počet a význam tamní „sudetoněmecké" komunity" a Německa samotného) relativně reflektováno (minimálně toto téma slouží jako významné politikum), specifický vývoj v sousedním Rakousku je tématizován daleko méně (viz výše zmíněný koncept „*starorakušanství*" parazitující na určitém „středoevropském" resentimentu po existenci tradiční „středoevropské mocnosti", který však ideově vychází spíše z diskreditovaného konceptu „*Volksdeutche*".). Obecně je zajímavé, avšak nikoliv překvapivé, že „rakouský" horizont, který je nositelem celé řady specifických a často protichůdných tradic je v českém prostředí (podvědomě) potlačován možná důsledněji naž aspekt „německý", který jej do značné míry nahrazuje. K této problematice srovnej V. HOUŽVIČKA. *Aktuální podoba sudetoněmecké otázky,* in: Spory o dějiny. Sborník kritických textů 3, 2000, s. 44 – 50; TÝŽ, *Historická dimenze vztahu Čechů a Němců,* in: Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici. Ústí nad Labem 2000, s. 137 – 153; TÝŽ, *Návraty sudetské otázky.* Praha 2005, s. 548.

801 Viz https://www.herder-institut.de/en/home.html. [cit. 5. 3. 2021].

802 Mnichovský ústav pro výzkum českých zemí Collegium Carolinum je nejznámnějším nositelem nepřerušené kontinuity v sudetoněmeckém dějepisectví. Přihlásil se svým názvem k tradicím „nejstarší univerzity německé říše", ale nepečuje pouze o její o její tradice. Ve svých stanovách se zavázal k „péči o vědecké tradice sudetských Němců a o jejich další rozvoj" a konkrétně zde byly vyjmenovány následující instituce, o jejichž odkaz Collegium Carolinum pečuje: Německá společnost pro vědu a umění, pozdější Německá akademie věd v Praze, Sudetoněmecký ústav pro zemské a národovecké bádání a Knihovna Němců v Liberci, německé historické spolky v Praze a Brně, německé vysoké školy v českých zemích se zvláštním zřetelem na univerzitu založenou v Praze Karlem IV. Srovnej webové sránky Collegia Carolina a příslušné heslo na německé wikipedi Viz http://www.collegium-carolinum.de/cz/institut.html. [15. 8. 2019]. Collegium Carolinum je v českém pohledu spjato především s osobou historika a bohemisty Ferdinanda Seibta (narozen v Čechách ve Střízovicích u Litoměřic), který vstoupil do českého historického vědomí četnými překlady svých publikací. Například F. SEIBT, *Německo a Češi - Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy,* Praha 1996. K osobě F. Seibta viz F. ŠMAHEL.*Pofesor Dr. PhDr. h. c. Ferdinand Seibt*. *Český časopis historický*. 2003, roč. 101, čís. 3, s. 746–753. Viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, Prah 2002 s. 112.

středoevropského výzkumu se sídlem v Lipsku. Ústav byl založen v roce 1995 jako nezisková organizace pod názvem „*Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas*“ (zkráceně GWZO). Svou činnost zahájil v lednu 1996 pod vedením historika Winfrieda Eberharda. Badatelské zaměření ústavu je zaměřeno na vědecké studium historie a kultury zemí ležících mezi Baltským mořem, Černým mořem a Jadranem v období od raného středověku po současnost v komparativní perspektivě. Cílem institutu je přispět k hlubšímu porozumění současnému politickému, hospodářskému a sociálnímu vývoji ve státech, společnostech a kulturách východní Evropy, zejména východní střední Evropy. Ústav programově deklaruje interdisciplinární a inovativní přístup ke zkoumané problematice. Orientuje se zejména na regionální a mezinárodní historii a to prostřednictvím srovnávacích studií, multidisciplinární a institucionální spolupráce. Spolupracuje s řadou výzkumných ústavů v Německu, Evropě i v zámoří. Úzká spolupráce existuje například s Národní galerií v Praze, Willy Brandtovým centrem pro německá a evropská studia na Vratislavské univerzitě či Akademií věd České republiky. Přibližně padesát domácích i zahraničních vědců, kteří v současné době v ústavu pracují, reprezentuje různé humanitní obory včetně archeologie, onomastiky, historie, dějin umění a literárních studií. Od roku 2007 je ředitelem ústavu historik Christian Lübke.[803] Dále je třeba zmínit *Institut pro srovnávací dějiny středověké Evropy na Humboldtově univerzitě v Berlíně* **(***Institut für Vergleichende Geschichte Europas im Mittelalter, Humboldt-Universität zu Berlin***).** Institut pro srovnávací dějiny středověké Evropy (IVGEM), založený v roce 1998 profesorem Michaelem Borgoltem se věnuje srovnávacím studiím středověké Evropy. Podporuje mezinárodní a interdisciplinární spolupráci a koncepci „*Evropy jako geograficky a kulturně rozmanitého historického prostoru, který přesahuje předsudky národních historiografií.*“ Důraz je kladen na studium vzájemných vztahů křesťanské, židovské a muslimské kultury a souvisejících vědeckých oborů. Institut také usnadňuje interdisciplinární a mezinárodní spolupráci sponzorováním individuálních a skupinových výzkumných projektů.[804] Další badatelské centrum představuje *Historický ústav Maxe Planka/centrum pro výzkum středověku (Max Planck Institut für Geschichte/Zentrum für Mittelalterforschung).* Historický ústav Maxe Planka je významným německým střediskem evropských středověkých studií se zvláštním zaměřením na středověké náboženské, kulturní a institucionální dějiny.[805]

---

[803] Srovnej příslušné heslo na německé wikipedi [15. 8. 2019]Viz https://de.wikipedia.org/wiki/Leibniz-Institut_f%C3%BCr_Geschichte_und_Kultur_des_%C3%B6stlichen_Europa. Dne 11. 12. 2019 podepsal ředitel instituru Christian Lübcke a ředitel filosofického ústavu české Akademi věd Ondřej Ševeček smlouvu o spolupráci, jejímž výsledkem by měl být vznik nového badatelského centra zaměřeného na archeologii, historii, dějiny umění, literaturu či vývoj práva ve střední a východní Evropě, kterou by mělo koordinovat Centrum medievistických v Praze. Viz https://vedavyzkum.cz/z-domova/z-domova/v-praze-vznika-cesko-nemecka-platforma-pro-vyzkum-dejin-a-kulturyz. [cit. 5. 3. 2021].

[804] Mezi probíhajícími výzkumnými a publikačními projekty je možné zmínit následující: *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*; *Stiftung und Staat in Geschichte und Gegenwart*; *Europa im Mittelalter: Abhandlungenund Beiträge zur historischen Komparatistik*. Seznam publikací viztheIVGEM najdete na adrese http://ivgem.geschichte.hu-berlin.de/site/lang__en-US/3812/default.aspx.

[805] Viz https://www.shh.mpg.de/eny. [15. 8. 2019].

K dalším badatelským institucím patří *Německý ústav pro výzkum středověku v Mnichově* (*Deutsches Institut für Erforschung des Mittelalters*), který je nejstarším centrem středověkých studií v Německu (z. 1819) a institucionálním zázemím pro vydávání *Monumenta Germaniae Historica*, projektu zaměřeného na edici pramenů k historii Německa a německé říše (široce definované) v mezidobí let 500–1500. Institut také vydává časopis *Deutsches Archiv*. Z hlediska výzkumu především církevních dějin (které mohou být důležitou součástí dějin osídlení) má svou nespornou relevanci i *Německý historický ústav v Římě* (*Rome-Deutsches Historisches Institut*), který byl založen jako pobočka pruské akademie v Berlíně v roce 1888. Jeho původní účelem bylo sloužit jako badatelské centrum pro vědce z Německa pracující ve vatikánském archivu. Dále udržuje zvláštní vztahy s vatikánskými institucemi a řadou akademií, knihoven a vědeckých institucí v Římě a jeho okolí. Jeho činnost je primárně věnována publikaci a studiu pramenů týkajících se německých a italských dějin.[806] Reflektovat je pochopitelně důležité i rakouské prostředí. Zde je podstatný především *Ústav pro výzkum středověku při rakouské akademii věd ve Vídni (Institut für Mittelalterforschung (Austrian Academy of Sciences)*, který se zaměřuje především na velké ediční projekty. Tradiční instituci se zásadní důležitostí pro české dějiny je *Ústav pro rakouský dějezpyt ve Vídni (Institut für Österreichische Geschichtsforschung),* který byl založen v roce 1854 jako škola pomocných věd historických primárně zaměřená na studium a edici historických pramenů týkajících se Rakouska-Uherska a habsburské monarchie. Dnes je interdisciplinárním centrem evropských historických studií, které se však nadále se zaměřuje na školení studentů v pomocných vědách historických, zejména ve středověké a raně novověké diplomatice a paleografii.[807]

4.1.4 Regionální vědecké instituce

Nejstarší historickou institucí Chebska představuje *městský archiv*. První zpráva o jeho existenci pochází z roku 1636, kdy si pražské místodržitelství vyžádalo listinné podklady k některým českým lénům nacházejícím se za hranicemi Chebska. Další konkrétní zmínkou je zápis v knize radních protokolů z 12. 5. 1659. Roku 1728 byla část archivu přestěhována ze staré radnice do radnice nové, kde byla pro archiv vyhrazena zvláštní místnost. Správcem archivu byl roku 1732 jmenován archivář Johann Michael Schlecht. Jednou z největších pohrom pro archiv bylo funkční období starosty Abrahama Vinzenze Josefa Totzauera, který nechal roku 1823 zbylou část archivu přemístit z půdy staré radnice na půdu radnice nové. Stěhování probíhalo velmi necitlivým způsobem a znamenalo pro archivní fondy zásadní ztráty. Další ztráty pak archivu přinesla reforma státní správy roku 1848 a s ní spojené předávaní archivních materiálů jiným institucím.[808]

---

[806] Viz ht http://dhi-roma.it/. [cit. 15. 8. 2019].

[807] K německé zahraniční vědecké politice obecně dále srovnej J. PEŠEK – L. FILIPOVÁ a kol., *Věda a politika. Německé společenskovědné ústavy v zahraničí*, Praha 2013.

[808] V. Pröckl ve své kronice města uvádí že: „*S archiváliemi, bylo nakládáno jak s hnojem či makulaturou. Námezdními dělníky byly bez dozoru přenášeny v koších na vlhkou půdu a tam bez ladu a skladu kupeny na hromady. Z listin si prý chlapci dokonce vyráběli malé bubínky*“ V souvislosti s reformou státní správy bylo

Zásadní koncepční změnu přineslo až povolání Heinricha Gradla roku 1878 do funkce pomocného archiváře a muzejníka. Gradl v Praze vystudoval historii a germanistiku a měl pro archivní práci ty nejlepší předpoklady. K jeho definitivnímu jmenování městským archivářem došlo v květnu 1882. Po letitém úsilí se domohl nových prostor pro uložení městských archiválií. Archiv byl roku 1892 kompletně přestěhován do tzv. Rudolfina. Zde se Gradl věnoval uspořádání archivní knihovny. Zároveň se věnoval budování městského muzea a zahájil i samostatnou badatelskou práci. V říjnu 1895 přebírá archiv Karl Siegl. Jeho práce se zaměřila především na uspořádání fondu Archiv města Cheb. Roku 1912 se Siegl postaral o přestěhování archivu do budov bývalého kláštera klarisek. V únoru roku 1934 přebírá chebský archiv dr. Heribert Sturm, který zde setrval až do odsunu německého obyvatelstva roku 1946. V průběhu 2. světové války byl archiv převezen po částech do Bavorska a tam skladován na několika místech. Po osvobození ČSR byl ve spolupráci s americkou armádou vrácen na své původní místo do budov na Františkánském náměstí. Roku 1946 se archivu ujímá PhDr. Mira Mladějovská. Její působení bylo provázeno velmi citlivým a fundovaným zacházením s archiváliemi většinou německé provenience. Stejně citlivého a ohleduplného zacházení se jí bohužel nedostalo od nastupujícího komunistického režimu. V roce 1953 vzniká Okresní archiv Cheb s působností pro okresy Cheb a Aš. Dalšími okresními archiváři se stali Jaroslav Slavík (1951–1967), Jan Balcar (1967–1968), Alexander Gross (1968–1972), Josef Jelínek (1972–1974) a Cyril Nekuda (1974 – 1990). Od roku 1990 byl *Státní okresní archiv v Chebu* podřízen *Okresnímu úřadu v Chebu*. Jeho ředitelem byl PhDr. Jaromír Boháč. Od 1. srpna 2002 je vnitřní organizační *jednotkou Státního oblastního archivu v Plzni* a funkci ředitele zastává Karel Halla.[809]

Další institucí, jejíž počátky byly v první fázi její existence organizačně i personálně spojeny s městským archivem, bylo *městské muzeum*. Jeho počátky spadají do roku 1870, kdy místní rodák Georg Schmid (1844-1885), který vystudoval matematiku, fyziku a archeologii v Praze, přijal ve svém rodném městě místo archiváře a knihovnika.[810] Kromě inventarizace archivních materiálů a katalogizace městské knihovny se věnoval i sbíraní předmětů pro budoucí Městské muzeum. Schmid vsak nebyl prvním, kdo v Chebu sbíral historické artefakty. Předcházející instituci tohoto typu představovala je již zmíněná sbírka posledniho chebského kata Karla Hussa (1761-1838), který v katovně zřidil *muzeum,* které navštěvovali zejména hosté okolních lázeňských měst.[811]

---

vydáno nařízení týkající se předávání materiálů z 15. listopadu 1849, které přineslo archivu další výrazné ztráty. Nelze již přesně říci, kolik archiválií muselo být z registratury převedeno, nicméně například roku 1897 bylo zpět do archivu vráceno přes 500 gruntovních knih, které byly právě roku 1849 předány Okresnímu soudnímu prezidiu v Chebu. Viz http://www.soaplzen.cz/soka-ch/historie. [cit. 11. 8. 2020].

[809] Viz http://www.soaplzen.cz/soka-ch/historie. [cit. 11. 8. 2020].

[810] Podle Karla Siegla působil Schmidt v Chebu od roku 1870. Jiné prameny hovoří o tom, že zde začal působit již v roce 1869. Viz K. SIEGL, *Das Egerer Museum: Ein Gedenkbaltt anlälslich seines fünfzigjährigen Bestehens*, in: Unser Egerland, 28, 1924, s. 46. Dále srovnej J. BOHÁČ, *Deset obrazů z dějin chebského muzea. Zehn Bilder aus der Geschichte des Egerer Museum*, Cheb/Eger 2003.

[811] Ke Karlu Hussovi srov. M. URBAN, *Der Lezte Scharfrichter der Stadt Eger*, in: Egerer Jahrbuch. Kalender für das Egerland ind seine Freunde, 28, 1898, s. 129 – 145. Viz E. FENDL, *Muzeum jako centrun dění*, in.

Ačkoliv se Schmid musel nejdříve vyrovnávat s nezájmem městských zastupitelů, povedlo se mu nakonec přesvědčit nově zvolený obecní výbor, aby pro potřeby muzea uvolnil prostory využívané obchodní a živnostenskou komorou. Ve dvou místnostech v prvním patře zadního traktu tzv. Městského domu (Stadthaus), Schmid následně zahájil instalaci muzejních sbírek, tak že 15. května 1874 bylo muzeum zpřístupněno veřejnosti.[812]

Schmidoviv nástupci ve funkci správců městských sbírek byli rovněž archiváři. Jejich primární snahou tedy bylo zpracovávání archiválií a pro péči o muzejní sbírky jim nezbýval prostor. První muzejní průvodce tak roku 1892 vydala publicistka Maria Glocker alias Ernst Stirner, druhý roku 1901 vlastivědec a literát Alois John. V roce 1907 došlo k požáru, jemuž padla za oběť část expozice. Tehdy byl vedením muzea pověřen správce archivu Dr. Karl Siegl (1851-1943), z jehož podnětu byla provedena inventarizace sbírek. Postupně docházelo i ke kapacitnímu rozšíření. Získán byl cenný soubor z pozůstalosti Hermanna Hallwicha a k 50. výročí otevření muzea (1924) Karl Siegl připravil pamětní tisk o historii instituce, jejíž sbírky v té době čítaly téměř 6000 položek. Součástí byla i etnografická kolekce prezentována spolkem „*Unser Egerland*“. Od roku 1934 pak stál Karlu Sieglovi po boku nový vedoucí archivu Heribert Sturm. Ten se ve 30. letech zasadil o vznik národopisné sbírky, kterou uvedl v život etnograf Josef Hanika (1900-1963). Ten vypracoval ideový záměr, pro který získal podporu představitelů města. Vedle vytvoření samostatné muzejní expozice věnované lidové kultuře českých Němců s důrazem na národopisné Chebsko (Egerland), dokumentační práce a sběr sbírkových předmětů bylo naplánováno i vybudování specializované knihovny. Zamýšlena byla i odborná spolupráce s libereckým Ústavem pro vlastivědný a národopisný výzkum, jehož pobočka měla v Chebu vzniknout. V krátké době došlo k pronajmutí reprezentativních prostor ve františkánském klášteře, poskytnuta velkorysá finanční subvence ke zřízení stálých pracovních míst a vybavení muzea, takže že 30. 6. 1940 mohlo být *Národopisné muzeum* (*Museum für Volkskunde*) zpřístupněno veřejnosti. Odvedením Dr. Sturma do armády byla činnost archivu a městských sbírek (*Archiv und städtische Sammlungen*) silně omezena. Roku 1944 bylo kvůli spojeneckým náletům rozhodnuto o evakuaci cenných souborů. Národopisné muzeum určené pro nouzové ubytování dětí sbírky deponovalo na hradě Seeberg, prvotisky z františkánské knihovny byly odvezeny do kostela v Libé, archiválie a sbírky městského muzea do bavorského Alt Mugl. Heribert Sturm se na jaře 1945 vrátil

---

Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. Století, K. Kaiserová – M. Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2011, s. 370, pozn. č. 7. Karl Huss se svou sbírku neúspešně snažil svěřit do péče města Chebu, které mělo za účelem její správy zřídit odpovídající instituci a vyčlenit adekvátní prostory. Jelikož tato snaha byla neúspěšná, prodal svou sbírku kancéři Metternichovi, který ji umístil na svém zámku v Kynžvartu a Karla Hussa učinil jejím správcem. Sbírka vzbuzovala v učeneckých kruzích své doby značnou pozornost a aktivě se o ní zajíma mimo jiné J. W. Goethe.

[812] Součástí Shcmidtem shromážených sbírek byly kolekce starých map a a plánů, stará vyobrazení chebské zástavby a archeologické sbírky. Slavnostního otevření muzea se však již nezúčastnil ani iniciátor jeho založení Georg Schmid, který krátce předtím odešel do Salzburgu, ani jeho podporovatel, tehdy již těžce nemocný starosta Chebu Dr. Julius Anton Gschier, který několik týdnů nato zemřel. Viz https://muzeumcheb.cz/historie-muzea/. [cit. 5. 3. 2020].

z války a začal pracovat na návratu evakuovaných kolekcí. S představeným františkánů přivezl cenné tisky, provedl jejich revizi a pomohl s uspořádáním klášterní knihovny. Pracovníkům národopisného muzea (jeho vedoucí doc. Hanika byl uvězněn) pomohl s převozem, revizí a instalací sbírek. S Američany vyjednal návrat archiválií a městských sbírek odvezených do Tirschenreuthu. Nadto zachraňoval artefakty z majetku vyháněných občanů. Při této činnosti mu již pomáhali Jan Kubín (1900-2000), truhlář pověřený vedením městského muzea, a Mira Mladějovská (1899-1969). Oba jmenovaní projevili značnou osobní odvahu, když se zasazovali o slušné zacházení s vyháněnými. Mira Mladějovská pak marně intervenovala za vyjmutí Heriberta Sturma z „odsunu" s poukazem na jeho morální a odborné kvality a zásluhy o kulturní dědictví Chebu. Po krátkém působení *Archivu a městských sbírek* (1945/1946**)** došlo k opětovnému administrativnímu oddělení chebského muzea a archivu, jenž se pak roku 1953 stal okresním archivem. Městské muzeum již roku 1952 převzalo muzeum národopisné, ztratilo však část sbírek ve prospěch vznikající *Chebské galerie*. V roce 1954 bylo vybráno jako tzv. *vzorové muzeum českého pohraničí*, roku 1955 převzalo funkci muzea okresního. Nová, marxistickému výkladu historie poplatná expozice byla zpřístupněna 9. května 1956. O rok později bylo chebské muzeum jmenováno *Krajským vlastivědným muzeem* a byly při něm zřízeny krajské restaurátorské a konzervační dílny, jediné svého druhu v ČSR. Muzeum v této době vykonávalo dohled nad muzei v regionu, podílelo se například na transformaci okresního muzea v Lokti. Po zrušení kraje Karlovy Vary roku 1960 se Chebské muzeum opět stalo muzeem okresním s názvem *Okresní vlastivědné muzeum* v Chebu. Prostřednictvím Miry Mladějovské (která zastávala rovněž pozici okresní konzervátorky památkové péče) přispělo k záchraně souboru domů Špalíček, do své správy získalo chebský hrad a přírodní rezervaci Soos u Františkových Lázní. Roku 1972 byla upravena expozice přírodovědná a roku 1974 i expozice umělecko-historická. Ačkoliv její koncepce byla poplatná ideovému výkladu regionálních dějin, přetrvala několik desetiletí. Po roce 1990 se vedení muzea ujala Eva Dittertová, která se soustředila především na rozvoj etnografických sbírek. Po jejím odchodu do Náprstkova muzea v Praze, se vedení muzea ujal Roman Procházka, emeritní ředitel kraského pracoviště Národního památkového ústavu. Ten do správy muzea získal hrázděný statek Milíkov, v jehož prostorách začala být budována národopisná expozice. Po jeho odchodu se vedení ujal Zbyněk Černý, který pokračoval v dalším rozvíjení kontaktů s *Národním památkovým ústavem, Okresním archivem* a *Městskou galerií.*[813] Po jeho náhlém umrtí se vedení muzea ujala Martina Kulová, které se podařilo dokončit novou podobu stálé expozice a pokračovat v budování etnografické expozice na statku Milíkov.[814]

[813] Černý byl členen několika odborných grémií Národního památkového ústavu (*Památková rada*, *Komise pro prohlašování věcí za kulturní památky*). Dále byl členem redakční rady *Sborníku muzea Karlovarského Kraje*. Autorem publikace *Obrazy města Chebu* představující kritickou edici ikonografických pramenů k dějinám města či autorský podíl na kolektivní monografii: J. KONŮPEK – L. ZEMAN (eds.), *Architektura ve službách vlasti a národa. Specifické architektonické styly česko-německého pohraničí*, (v tisku).

[814] Viz https://muzeumcheb.cz/historie-muzea/. [cit. 5. 3. 2020]. Dále srovnej J. BOHÁČ, *Deset obrazů z dějin chebského muzea. Zehn Bilder aus der Geschichte des Egerer Museum*, Cheb/Eger 2003.

Vedle vlastního Chebu vznikala regionální muzea i v ostatních městech. V roce 1867 bylo zalozeno *muzeum v Kraslicích*, nejspíše jako vůbec prvni městské muzeum v německojazyčné oblasti Čech, a to na základě daru a podpory podnikatele a politika Richarda Dotzauera (1816-1887). Po roce 1865 vzniklo na popud Josefa Loschnera *muzeum v Karlových Varech*, a to jako instituce sdružující také archiv a knihovnu. Od roku 1870 bylo karlovarské muzeum otevřeno pro veřejnost. V roce 1937 obohatila jeho fondy soukromá sbírka lázeňského lékaře Karla Davida Bechera, jenž mj. shromáždil unikátní soubor literatury o Karlových Varech. Součástí městského muzea se stala i soukromá národopisná sbírka sběratele Paula Webera z Hohengrundu. Četnými dary obohatil muzejní sbírky také karlovarský národopisec Josef Hofmann (1858-1943). O úspěšný rozvoj muzea do druhé světové války se zasloužili jeho ředitelé dr. Karl Ludwig (1868-1931, archivář) a dr. Viktor Karell (1898-1979), jakož i správci Josef Knett a Anton Rudolf. Pro druhé světové válce musela být i zde budována správa muzejní expozice de facto od začátku. Zásadní úlohu v rámci sledované problematiky mělo nastoupení Jiřího Klsáka na místo muzejního archeologa: Karlovarské muzeum se tak vedle chebského stalo druhým regionálním pracovištěm dlouhodobě se věnující terénní archeologii. [815]

Dále je nutné zmínit městské *muzeum ve Františkových lázních* vzniklé roku 1912. Po skončení první světové války se jeho vedení ujal významný regionální badatel Alois John, jenž nashromážděné předměty proměnil ve skutečnou muzejní expozici. Ta však nepřestála druhou světovou válku, během níž muzeum fakticky zaniklo, a větší část sbírek byla ztracena. Sbírková činnost byla obnovena teprve roku 1957 a expozice nově otevřena o čtyři roky později. V souvislosti s primárně sledovaným tématem je nutné zmínit expozici na někdejším ministeriálním hradě Seeberg, který patří do správy muzea. Kromě etnografické části mapující národopis historického Chebska je zde nově otevřena drobná expozice věnovaná problematice chebské ministeriality a sídelní výstavbě historického chebska.[816] V roce 1960 vzniklo muzeum též v Sokolově jako *Muzeum hornického Sokolovska*. V roce 1982 se přeměnilo nejdříve v *městské* a poté v *Okresní muzeum Sokolov*. Jeho expozice prošla četnými úpravami, z nichž zatím největší proběhla v letech 2012 – 2017.[817] Pro úplnost je pak nutné zmínit ještě městské *muzeum v Mariánských Lázních* a *v Aši*, které ve svých expozicích mají části věnované počátkům daných měst. V případě Aše pak tato problematika zasahuje do sledované oblasti vrcholně středověké kolonizace.

[815] Jiří Klsák působí na částečný úvazek na této pozici dodnes. Kromě archeologie je rovněž aktivně činný na poli památkové péče a je členem několika regionálních grémií Národního ústavu (*Památková rada*, *Krajská archeologická komise)*. Městské muzeum v Karlových Varech pak spravuje též regionální muzea v Jáchymově a Nejdku. V současné době vede karlovarské muzeum Dominika Kožešníková, která na toto místo nastoupila po předchozím působení na poli památkové péče. Muzeum získalo novou moderní expozici a otevřelo se široké interdisciplinární spolupráci.

[816] Viz http://www.muzeum-frantiskovylazne.cz/cz/o-muzeu. [cit. 5. 3. 2020].

[817] V rámci této expozice bylo zpřístupněno sklepení sokolovského zámku, kde muzeum sídlí. V něm byl archeologickým výzkumem Jiřího Klsáka odhalen pozůstatek první stavebnní fázi v podobě drobného ministeriálního hrádku rodu Notthafftů. V rámci stavebních úprav došlo nejen k prezentaci těchto nálezů, ale i k jejich kontextualizaci a zečlenění do nové expozice.

Vedle muzejních institucí je nutné zmínit i instituce archivní, které s nimi byly často personálně a organizačně svázány. Vedle vlastního chebského archivu, jehož minulost byla již zmíněna, zde působí i *Státní okresní archiv v Jindřichovicích* (okres Sokolov) a *Státní okresní archiv v Karlových Varech* (okres Karlovy Vary).

Okresní archiv Sokolov byl zřízen v roce 1953 a navázal na činnost Městského archivu v Lokti.[818] Po svém vzniku sídlil v budově radnice v Lokti a vedl jej Heinrich Zimmermann. V okrese Kraslice začal archiv působit v průběhu roku 1959 poté, kdy byl do jeho vedení uveden František Mach. Po zrušení okresu Kraslice v roce 1960 zanikl i zdejší okresní archiv a jeho působnost převzal *Okresní archiv Sokolov*, který však dále sídlil v Lokti a Kraslicích. Jelikož šlo o nevyhovující umístění, byl archiv přestěhován do zámku v Jindřichovicích. Ani tento objekt neskýtal optimální podmínky, ale byl v něm dostatek prostoru umožňující soustředit fondy na jednom místě. Okresní archiv Sokolov začal pracovat v Jindřichovicích od 1. 10. 1967. Od té doby prošel všemi správními a organizačními změnami, jež se dotkly státních archivů. Od 1. srpna 2002 je vnitřní organizační jednotkou Státního oblastního archivu v Plzni a od 1. ledna 2003 je jeho územní působnost vymezena obvody obcí s rozšířenou působností Kraslice a Sokolov kryjící se s územím okresu Sokolov.[819]

V Karlových Varech vznikl státní okresní archiv na základě městského archivu uloženého na městské radnici. 13. srpna 1604 město vyhořelo a kromě listin uchovávaných v té době na hradě v Chebu a dvou knih všechny archiválie shořely. 23. května 1759 postihl město další požár, při němž se archiv podařilo zachránit, byť ne beze škod. Teprve na počátku 19. století jej uspořádal děkan Leopold August Stöhr. Roku 1894 byl prvním archivářem města Karlovy Vary jmenován Karl Ludwig. Okresní archiv Karlovy Vary vznikl v roce 1954 a sídlil v budově někdejšího okresního hejtmanství.[820] V letech 1971–1972 byl okresní archiv přestěhován do bývalé obecné školy v Rybářích, kde sídlí dodnes. Od roku 2002 se stal vnitřní organizační jednotkou Státního oblastního archivu v Plzni.[821]

Specifické postavení pak má v rámci daného kraje územní odborné pracoviště *Národního památkového ústavu* v Lokti. Jedná se o instituci s celostátní, (respektive celokrajskou) působností, která se vyznačuje značným interdisciplinárním přesahem a na poli sídelně historického výzkumu vyvíjí řadu aktivit.[822]

---

[818] Působnost archivu se již brzy po druhé světové válce rozšířila z místní působnosti v Lokti o akvizice archiválií z míst v jeho širokém okolí. Mimo loketského městského archivu vyvíjely ve starší době, zejména mezi dvěma světovými válkami, na Sokolovsku odborné aktivity také městské archivy v Sokolově, Horním Slavkově, Krásně a Kynšperku nad Ohří.

[819] Viz http://www.soaplzen.cz/soka-so/historie. [cit. 5. 3. 2020].

[820] Postupně sem byly přestěhovány městské registratury Abertam, Bečova nad Teplou, Bochova, Doupova, Jáchymova, Nejdku, Ostrova a Žlutic a dále fondy z bývalých politických okresů Nejdek (do r. 1949) a Jáchymov (do r. 1951). V roce 1960 zanikl okres Toužim, z nějž byly do okresního archivu převezeny fondy bývalých politických okresů Teplá a Žlutice.

[821] Viz http://www.soaplzen.cz/soka-kv. [cit. 5. 3. 2020].

[822] V dané souvilsoti lze zmínit archeologické a stavebně historické průzkumy na území kraje a výzkum v oblasti montaneistiky, monasteriologie, a kastelologie. O konkrétních projektech bude pojednáno v dalším textu.

4.2 *SPOLEČENSKÉ VĚDY*

Soustava (nejen společenských) věd představuje v čase proměnný soubor, jehož jednotlivé složky nejen získávají a pozbývají statut „vědeckosti“ v závislosti na aktuálně panujícím paradigmatu, ale i jejich společenská „obliba“ kolísá podle okolností určovaných společenským kontextem. Nicméně i v tomto smyslu platí určitá hierarchizace, vycházející z kauzální provázanosti jednotlivých disciplín. Primární úlohu obvykle hraje obecný filozofický kontext, který nejen formuje výše řečené vědecké paradigma, ale nezřídka se vyjadřuje i k jednotlivým otázkám formujícím společenskou objednávku vědeckého bádání. Tento kontext je obvykle utvářen soustavou „kanonických“ textů, od kterých se odvíjí veškeré ideové proudy utvářející různé aspekty jak konkrétní badatelské disciplíny, tak jejího širšího intelektuálního zázemí. 19. století, bylo mimo jiné obdobím *historismu*, tedy myšlenkového směru zakládajícího veškerou legitimitu na tradici, která je „vědecky“ uchopitelná a může sloužit jako vzor k napodobě. Je proto logické, že myšlenka národního hnutí se do značné míry odvíjela od historických argumentů opírajících se o památky minulosti. [823]

4.2.1 Filozofie a historiografie

Historiografie byla vždy pevně svázána nejen s politikou, které poskytovala ideologické a legitimizační nástroje, ale i s filozofií, od které přebírala ideové a formální postupy, které formovali její zacílení a volbu témat. Pro období vzniku profesionální historiografie a nacionalizace společnosti je zásadní filozofické dílo Johanna Gottlieba Fichteho, Georga Wilhelma Friedricha Hegela a Johanna Gottfrieda Herdera. Jejich myšlení formovalo německý idealismus a nacionalismus. Fichtovo pojetí nacionalismu nebylo politického, ale spíše kulturního rázu. Fichte nejen že vytvořil národní filozofii jako směr politického myšlení, ale také spojil ideu německého národa s ideou národa panského. Přesvědčení, že Germáni jsou nositeli světové kultury a že národ a stát jsou připodobitelné k organismu, převzal od Fichteho i Hegel, který obdivoval pruský stát. V jeho pojetí je veškerý smysl a hodnota lidského života pak uskutečňována právě skrze existenci státu. Stát a lidský rozum dovršují pospolitost a vytváří zákony, kterým se člověk podřizuje, a tím mizí protiklad mezi svobodou a povinností. Hegelova idealizace státu šla však v podstatě až k jeho absolutizaci, odkud se Hegel dostal až k hodnocení boje a války jako prostředku uchování mravního zdraví národa. Organická forma státu a jednotný národ jsou tak ideálem Hegelova smýšlení o možnostech společenské organizace, které se stejně jako v případě Fichteho stalo ideovou součástí uvažování o německé výbojnosti, schopnosti organizovat a také rozvinuté schopnosti pro národní blaho.[824]

---

[823] K otázce historismu v dějepisectví pouze výběrově: J. MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992; F. JAEGER, - J. RÜSEN*, Geschichte des Historismus.* München 1992; F. MEINECKE*, Die Entstehung des Historismus I–II*, München 1936; J. RÜSEN*, Konfigurationen des Historismus*, Frankfurt a.M. 1993; G. SCHOLTZ*, Das Historismusproblem und die Geistenwissenschaften im 20. Jh*, Archiv für Kulturgeschichte. 1989; L. ŘEZNÍKOVÁ, *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Praha 2004

[824] Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 36 – 37.

Počátkem 19. století byla historie stále součástí obecného komplexu vědění a vzdělání. Proces specializace a oborového uzavírání byl však již v pohybu. Historie se postupně stávala samostatným oborem a již před polovinou 19. století do ní začala pronikat specializace. Zpočátku ve formě samostatných stolic pro středověké dějiny, k nimž se záhy přidávaly další. Upřednostňování výkladu národních a státních dějin bylo samozřejmostí. Teleologické pojetí dějin přetrvávalo, avšak na místo spásy a „království božího" jako konečného cíle a ideálu lidského snažení do ní vstupovala idea pokroku a národní stát. Romantická reakce na osvícenství pak obrátila pozornost k dávným dějinám a ideálům. Stejně jako hradní zříceniny vzbuzovaly emoce, pro něž v osvícensky racionálním světě nebylo místo, tak romantické syntézy národních dějin odhaloval „skrytý smysl" národní existence. V minulosti jsou hledány příčiny a vysvětlení přítomnosti, což v období romantismu vede ke stále častějším návratům do středověku. Ten je brán jako vlastní počátek národních dějin, zde se pátrá po kořenech národního společenství a státu.[825] O medievistice jako bádání soustředěném na středověk (*medium aevum*) se nejdříve začalo mluvit v *klasické filologii*, jíž středověká latina nabízela oproti „klasické" latině antického období dostatek památek domácího původu. Podobně se vyhranila i *středověká archeologie*. Zacílení na středověké období však postupně klíčilo i řadě dalších oborů, typicky například v *dějinách umění*.[826]

V minulosti byla však především hledána inspirace pro národní program. Dějepisci jako Niebuhr, Ranke, Droysen, Sybel, Treitschke nebo Mommsen vytvořili sentimentální obraz německého národa, zobrazující jeho moc a sílu. Tito dějepisci byli velkými příznivci Hegelovy filozofie. Účel „vlasteneckého dějepisectví" byl shledáván v didaktické rovině zacílení na co nejširší vrstvy obyvatelstva. Častým nevyjádřeným cílem historiografie bylo shromáždit soubor důkazů o národní velikosti. Do protikladu pak byly stavěny dějiny cizích národů. Tuto metodu používal například Heinrich von Treitschke, který do výkladu historických událostí cíleně promítal svá hodnotová stanoviska. Ty ideální zasazoval do domácího prostředí a naopak ty, které odmítal, demonstroval na příkladu dějin cizích národů. O státu Treitschke hovořil jako o moci, nad kterou neexistují vyšší hodnoty. Pouze velký a silný stát byl podle něj schopný přežití. Ve válce spatřoval Treitschke „posvátný prostředek cesty ke svobodě". Intelektuální přínos německé historiografické školy byl však nezměrný intencionalita zkreslovali dějin za účelem posílení národní myšlenky je často sporná. Práce mnohých autorů však jakoby předurčovala časté vytržení jejich myšlenek z kontextu. Proto je

[825] T. BOROVSKÝ – L. FASORA – B. CHOCHOLÁČ – T. MALÝ – D. NEČASOVÁ – J. NĚMEC – M.WIHODA, *Úvod do studia dějepisu*, 2. díl, Brno 2014, s. 160.

[826] Přihlížet kvýsledkům sousedních disciplín se při výzkumu středověku stalo nutností. Důvodem je snaha o co nejplastičtější rekonstrukci minulosti, na níž poznatky jednoho oboru nestačí. Zároveň sehrává roli skutečnost, že pramenů různého druhu je zachováno dost na to, aby mezioborová spolupráce byla možná, a současně málo na to, aby se kdokoliv obešel pouze s postupy a poznatky vlastního oboru. K problematice srovnej V. ŽŮREK – P. SOUKUP – R. NOVOTNÝ, *Centrum medievistických studií,* Praha 2014.

při sumarizaci interpretací vybraných historiků třeba brát zřetel na to, že slouží primárně k nastínění kontroverzních myšlenkových linií, za kterými stojí složitý společenský kontext.[827]

Raná německá historiografie byla ovlivněna romantickým hnutím a od počátku se vyvíjela v opozici vůči „osvícenskému racionalismu". V politické rovině se tento druh sentimentu projevoval odmítáním univerzalismu kosmopolitismu, který se zrodil z odporu k francouzským revolučních ideálů reprezentovaných Napoleonovými vojsky okupujícími německé země. Úkolem německé historiografie bylo v tomto ohledu povzbudit německý nacionalismus ve smyslu mobilizace německého národa.[828]

Z tohoto pojetí však ve svých *Dějinách národu českého v Čechách a na Moravě* vycházel i otec českého dějepisectví František Palacký, důvěřující falzům rukopisů Královédvorského a Zelenohorského, jež tak pěkně potvrzovaly jeho přesvědčení o demokratickém charakteru dávných slovanských společností oproti výbojným a hierarchicky uspořádaným Germánům. Výklad českých dějin jako „stýkání a potýkání" dvou kulturních okruhů, jejichž kultura ale byla definována jazykově a nacionálně, zakotvil ve zjednodušené podobě na dlouhou dobu v českém historickém myšlení a zastínil odlišné stránky Palackého dějepisného díla.[829] Nové akcenty do této koncepce vnesl Alexis de Tocqueville (1805–1859) a Leopold von Ranke (1795–1886, který ve své práci *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514* (s důležitým exkursem ke kritice pramen) prohlásil, že historie nemá zapotřebí soudit minulost, aby se poučila v zájmu své budoucnosti. V jeho pojetí na popis událostí „tak jak se skutečně staly" se již ohlašuje pozitivistický přístup k dějepisectví. [830]

Z hlediska romantického dějepisectví bylo samozřejmé stavět vědecké dílo do služeb národa a vycházet vstříc „aktuálním potřebám doby". Ideál vědy se však v druhé polovině 19. století zvolna měnil. Formalizace a systemizace vědeckých metod vedla k přesvědčení o jejich

[827] Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 41

[828] Toto úsilí je patrné již v díle jednoho z prvních německých historiků Ernsta Moritze Arndta, jehož populární spisy byly věnovány především sporům Německa a Francie. Arndtova tvorba také budí zdání určitého symbolismu, ať už nadužíváním slova *Vaterland* pro označení německé vlasti v jeho poezii či vykreslením německé armády. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 41.

[829] Palacký byl inspirován francouzskými liberálními historiky, mezi nimiž stojí na předním místě jeho současník Jules Michelet (1798–1874), autor několika desítek historických děl včetně rozsáhlých *Dějin Francie*. Micheletův vypravěčský talent je nesporný, jeho způsob podání minulých dob, plný strhujících a obratně gradovaných epizod, rétorických figur a přímých promluv aktérů, ale nepředstavoval v romantickém historiografickém diskursu výjimku. Podobně si počínali též další historici této doby, ať se jednalo o Thomase Carlyla či Thomase B. Macaulaye v Anglii nebo Nikolaje M. Karamzina v Rusku. Viz T. BOROVSKÝ – L. FASORA – B. CHOCHOLÁČ – T. MALÝ – D. NEČASOVÁ – J. NĚMEC – M.WIHODA, *Úvod do studia dějepisu*, 2. díl, Brno 2014, s. 161.

[830] V dané souvislosti je však vhodné připomenou i jiný Rankův výrok hovořící o tom, že: „*…ztělesněním síly státu je vždy silná a efektivní armáda. Veškerá síla, fyzická, intelektuální či morální je rezervoárem národní síly, ale jedině armáda je jejím živoucím ztělesněním*". L. RANKE, *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514,* Leipzig 1885. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 43.

objektivitě. Prohlubující se specializace pak vedla k uzavírání oborů do vlastních hranic a opomíjení širších souvislostí. Cílem vědy mělo být zjištění objektivních faktů. Historiografický pozitivismus však neměl s dílem Augusta Comta příliš společného. Jeho postoje odpovídaly spíše názorům Johna Stuarta Milla. Pozitivistický historik měl shromáždit veškeré dostupné prameny, rozlišit je na základě formální a obsahové, kritiky a seřadit je podle vzájemných závislostí a výpovědní hodnoty. Metoda spočívající v pramenné kritice předurčovala zaměření dějepisectví na politické a událostní dějiny. Požadavek na úplnou heuristiku spolu s hledáním počátků národů a státu ve středověku zase upřednostňoval středověké dějiny. Poznání přitom mělo postupovat kumulativně. Jakékoliv obecné závěry mohly být formulovány teprve na základě poznání rozsáhlého souboru jednotlivin, který se však stále rozrůstal a formulace shrnujících soudů se tak neustále odkládala.[831]

V myšlení celé řady historiků této doby se objevuje adorace státu, armády a války. Častým rysem je legitimizace geografické expanze a nutnosti rozšířit „národní" prostor. V německém případě se v této souvislosti často skloňuje téma (neukončené) „německé východní kolonizace", která je dávána do aktuálních souvislostí zámořské expanze evropských národů a budování koloniálních říší. V této souvislosti je obvykle přítomen moment určité „ukřivděnosti" německého národa, ke kterému i přes jeho nesporné kvality byla historie „nespravedlivá". S tím souvisí i idea moci Němců nad jinými národy, která se promítá do pojetí vrcholně středověkých dějin, kdy je „ v německé východní expanzi" shledávána nejen paralela k aktuálně probíhajícím procesům, ale i vzor k nápodobě, respektive k organickému navázání. Střídavě je přitom akcentován „mírový charakter" tohoto hnutí s apoteózou války, militarismu a svaté říše římské, coby první „německé" říše. Například historik Karl Gotthard Lamprecht dokládal, že německé císařství bylo faktorem, který stmelil jednotlivé německé národy v jeden. Hrdost na politický systém vzbuzovala v Němcích vědomí předurčenosti k „vůdčí úloze" mezi ostatními evropskými národy. Další z německých historiků Theodor Mommsen vytvořil apoteózu války a kult válečných hrdinů, upozorňoval na válečné pudy německého národa a nevyhnul se ani šovinistickým výzvám na dresu západních Slovanů.[832]

---

[831] Znakem systematizace vědy je rovněž vznik kompendií, která podávají souhrnně základy příslušného vědeckého oboru, jeho zdroje, témata a metody. Pro historiky druhé poloviny 19. století plnily tuto úlohu kupříkladu přednášky Johanna Gustava Droysena (1808–1884), shrnuté v knihách *Historik* a *Grundriss der Historik* podávající ústřední pojmy oboru, o něco přístupnější a rozšířenější byla *Lehrbuch der historischen Methode* Ernsta Bernheima, v románském prostředí pak příručka Charlese Seignobose a Charlese Victora Langloise *Introduction aux études historiques*. Jistou paralelu k těmto knihám představuje hutná studie J. Golla *Dějiny a dějepis*. Jaroslav Goll (1846–1929) patří, i přes opakované pokusy o snižování jeho významu, k zakladatelským osobnostem českého dějepisectví a zmíněná studie jej spolu s dalšími pracemi rovnocenně vřazuje do dějepisectví evropského. Viz T. BOROVSKÝ – L. FASORA – B. CHOCHOLÁČ – T. MALÝ – D. NEČASOVÁ – J. NĚMEC – M.WIHODA, *Úvod do studia dějepisu*, 2. díl, Brno 2014, s. 163.

[832] Jedná se o Mommsenův dopis, který zaslal vídeňské *Neue Freie Presse*. Ta ho otiskla ve svém ranním vydání 31. října roku 1897 s úvodním komentářem redakce a s podpisem „Th. M." Redakční komentář článku *An die Deutschen in Oesterreich* upozorňuje na dopis, jenž redakci přišel od „berlínského přítele", který si nepřeje být jmenován; jde však o „jednoho z největších synů německého národa" a velkého učence s mezinárodním respektem. Podstatou Mommsenova spisu je zdůrazňování německo-rakouské národní jednoty, stereotypní vykreslování Němců jako „šiřitelů kultury", západních slovanů jako „apoštolů barbarství" a notoricky známé

„Dlouhé“ 19. století vyústilo v kataklyzmatickém konfliktu „velké války“. Zdánlivě neotřesitelný postup pozitivní vědy se otřásl v základech. Představa historika jako nezúčastněného vědce, objektivně popisujícího zkoumané problémy vzala za své. Bortily se též představy o objektivitě a nezúčastněnosti vědy, individualistické dějepisectví bylo cílem kritiky spisovatelů a filozofů, sociologů a nakonec i samotných historiků. Novokantovci bádenské a marburské školy přehodnocovali vztahy přírodních a humanitních věd, úvahy sociologa Maxe Webera o formulacích předmětu bádání ve vztahu k přítomnosti, ideálních typech či hodnotové neutralitě vědy jsou dodnes inspirativní. Ve Francii a Německu se rozběhly zásadní debaty o pojetí historické práce. Karl Lamprecht (1856–1915) se pokusil místo pohledu na dějiny jako sled jedinečných událostí nalézat obecně platné zákonitosti, při jejichž formulaci se inspiroval spekulativní psychologií W. Wundta. Na jeho knihu se snesla rozsáhlá kritika avšak „spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví“ nalézal pozorné čtenáře. Lamprecht sám svou metodu označoval jako *kulturně historickou*, větší význam nicméně měly jeho studie *k hospodářským dějinám*. Samy kulturní dějiny byly spíše „kompilativním“ směrem bez propracované metody, přebírajícím tu postupy a poznatky národopisu, tu dějin umění, tu zase dějin literárních. Ve francouzském prostředí se spory o metodu v historii odbývaly na půdorysu vymezování vztahu mezi historií a sociologií, již reprezentoval Émile Durkheim, kolem nějž se vytvořila skupina žáků z řady humanitních oborů. Asi nejsoustavněji se pokoušel nalézt uplatnění pro sociologické podněty v dějepisectví François Simiand, který ve studii *Historická metoda a společenské vědy* řešil celou řadu dnes aktuáních otázek. Ve Štrasburku, který po první světové válce připadl opět Francii, vzniká koncem 20. let. 20. století vzniká kolem Marca Blocha (1886–1944) a Luciena Febvra (1878–1956) škola *Annales.*[833] Tématy jejich výzkumu byly jak problémy hospodářské, tak otázky *mentalit*, tedy dobových forem vnímání. Přechod Febvra a Blocha na řádná profesorská místa do Paříže v druhé půli 30. let znamenal uznání jejich pojetí historie. Následný vývoj však zásadně narušila druhá světová válka. Dědictví zakladatelů Annales můžeme snadno shrnout do tří základních bodů: za prvé na místo historie událostní nastupuje historie problémová; za druhé má historik zasadit zkoumaný problém do co nejhustší sítě vztahů a souvislostí (to je Febvrova *histoire totale*, nezbytně vyžadující meziborovou spolupráci); za třetí je třeba zkoumat zvolené problémy v dlouhém časovém úseku.[834]

---

zmínky o „tvrdých českých lebkách“. N a pařížské *Sorboně* proti textu vystoup známý slavista Ernst Denis. Na české straně se ujal zformulování odpovědi Josef Pekař (1870-1937) a na polské Oswald Marian Balzer (1858-1933). Viz B. JIROUŠEK, *Slovanství versus germánství: polemiky Oswalda Balzera a Josefa Pekaře s Theodorem Mommsenem jako neukončený problém*, in: Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století: (stav - metodologie - mezinárodní souvislosti), Brno 2005, s. 77 – 86. Český překad Mommsenova spisu naposledy viz E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*, Praha 2014, s. 140 – 142.

[833] S tímto přesvědčením oba výše jmenovaní autoři zakládají časopis *Annales d´histoire économique et sociale*, koncipovaný podle německého vzoru (*Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*), leč výrazně odlišný obsahem již v prvých ročnících. *Annales* nejsou protestem proti specializaci, nýbrž proti rozdrobování dějin“, ř í k ají autoři v úvodu k prvnímu číslu časopisu v lednu 1929.

[834] Kromě reprezentantů školy Annales lze zmínit Johana Huizingu, tvůrce Podzimu středověku a četných inspirativních prací o kultuře; Oswalda Spenglera s jeho srovnáváním civilizací a konceptem jejich

V rámci českého dějepisectví lze hovořit o protežování dějin náboženských, politických a kulturních a o postupném prosazování dějin sociálních a hospodářských. Mnoho sil bylo vynaloženo na polemiku dílčích proudů uvnitř obou národních historiografií. Jak evangelicko-liberální, tak katolicko-konzervativní linie českého dějepisectví v rámci českého historického narativu protežovala jinou epochu a lišila se i v dílčích interpretačních scématech.[835]

Skutečnost, že historiografie je mimořádným způsobem vystavena společenským vlivům, byla již opakovaně zdůrazněna. Historik se vždy musí vyrovnat s otázkami, jež si klade jeho společnost. Vyplývá to z povahy a smyslu jeho práce. Lapidárně, poněkud zvulgarizovaně, avšak nikoliv nepravdivě by šlo konstatovat, že právě za to si ho „společnost platí". Proto vždy, více či méně přizpůsobuje témata, jež zpracovává, a formy jejich interpretace přítomným potřebám. Vědecká rovina dějepisectví, však toto „služebné postavení" koriguje, ve smyslu zacílení k „objektivnímu" a „nezaujatému" poznání. Dějepisectví se tak neustále pohybuje mezi Skyllou „propagandistického vyprávění" a Charybdou objektivní, ale od reality odtržené a proto neužitečné „vědy pro vědu". Složité proměny tohoto vztahu jsou průsečíkem řady politických, ekonomických a filozofických rovin, v jejichž rámci nabývala historiografie rozličných podob. Ve 20. století však dějepisectví prošlo zcela novou zkušeností vycházející z politických událostí, které se v této době v Evropě odehrály. Nově nastoupivší formy ovlivňování historického výzkumu byly různé, od manipulativních praktik přes striktní určování témat výzkumů, výkladu minulých dějů a jejich hodnotového zařazení až po zatýkání historiků a rozsudky věznění nebo dokonce smrti. Bolševická revoluce a následné nastolení diktatury otevřelo po roce 1917 v Rusku prostor pro bezprecedentní společenský i vědecký experiment, který se později stal „vzorem" i pro ostatní státy „východního bloku". Organizace historiografie se zde v prvých letech odbývala pod vlivem Michaila N. Pokrovského, zasloužilého člena strany a propagátora mezinárodně zaměřených srovnávacích dějin. Dříve než mohl být za stalinských čistek odstraněn, zemřel. Stalinské dějepisectví pak ve 30. letech více méně odvrhlo veškerou teoretickou nasdstavbu. Historici měli „vybádaným materiálem" podpořit předepsaný obraz pohybu dějin, směřujících ke komunistické beztřídní budoucnosti. Navzdory proklamované internacionalitě komunismu

---

cyklického vývoje či Spenglerem inspirovaného Arnolda J. Toynbeeho, tvůrce rozsáhlého díla o civilizacích a jedné z vlivných filosofií dějin. Výzkum hospodářských a společenských fenoménů rostoucí měrou poukazoval na význam *historických struktur*. Hospodářské a sociální dějiny vyrůstaly ze základu pokládaného osobnostmi, jako byli sociologové, národohospodáři a filosofové jako Georg Simmel či Gustav Schmoller, nelze opomenout ani inspirace přicházející z dalších společenských věd (díla M. Mausse, M. Halbwachse atd.). Viz, *Úvod do studia dějepisu*, 2. díl, Brno 2014, s. 167 – 173.

[835] Srov. následující analýzy: F. SEIBT, *Geschichtswissenschaft*, s. 270–275; J. PEŠEK, *Die Geschichtswissenschat im Lichte der Dissertationen der Prager tschechischen Universität 1882–1939*, in: Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschatsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa. Festschrit für Jan Havránek, Hans Lemberg – Karel Litsch – Richard Georg Plaschka – György Ránki (eds.), s. 63–65; T. PÁNEK, *Brněnský historický seminář v meziválečném období*, Studia Historica Brunensia 58/2, 2011, s. 76–78. M. HAVELKA, *„Smysl", „pojetí" a „kritiky dějin"; „historická identita" a historické „legitimizace" (1938 až 1989)*, in: Spor o smysl českých dějin 2, 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky, Miloš Havelka (ed.), Praha 2006, s. 39. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 155, pozn. č. 52 – 53.

byly přitom tyto dějiny chápány jako dějiny národní. Důsledkem této kombinace bylo imperiální zobrazení minulosti, jak v rovině ideologické (vítězný postupu socialismu), tak národní (začleňování dalších zemí do Sovětského svazu či jejich připojování ke komunistickému bloku). Institucionálně měla věda fungovat plánovitě a centralisticky. Na prvním místě byla akademie zajišťující základní výzkum, vysoké školy se měly postarat o kvalifikované předávání výsledků tohoto výzkumu a výchovu ideologicky zformovaných „kádrů" a í instituce typu muzeí a archivů měly zprostředkovat informace širší veřejnosti.[836]Neméně zásadně pak zasáhl i nacistický režim do vývoje (nejen) německého dějepisectví. Po roce 1933 se do emigrace uchýlily desítky předních německých historiků a řada z nich, jako např. Ernst H. Kantorowicz nebo historik umění Erwin Panofsky (a celý institut A. Warburga), se do Německa již nevrátila. Trpkou a do budoucna poučnou zkušeností byla ochota, se kterou se mnozí němečtí historici dávali k dispozici nacistickému režimu.[837] Ideologie nadřazenosti „árijské rasy" a koncepce „krve a půdy", jež spolu s přetrvávajícím pocitem křivdy z územního uspořádání po prvé světové válce zdůvodňovala „Drang nach Osten", diktovala hranice historickému výzkumu. Po prohrané válce probíhala „denacifikace" poměrně mírnou formou a jen ti nejzprofanovanější historici museli opustit university, nikoli však zanechat odborné práce. Theodor Mayer, jedna z významných postav nacistické historiografie, se tak znovu postavil na čelné místo německého dějepisectví, a to díky založení městského *Institutu pro zemské dějiny* v Kostnici, z něhož se po pár letech stal *Konstanzer Arbeistkreis für mittelalterliche Geschichte*, prestižní fórum historiků středověku. Adenauerovské i komunistické Německo přivíraly nad minulostí oči. Po druhé světové válce sice proběhla v západoněmeckém dějepisectví debata o tzv. zvláštní cestě (Sonderweg) Německa, již vyprovokovala kniha Fritze Fischera *Griff nach Weltmacht* (1964), skončila však v rovině obecných úvah. Teprve *Historikerstreit* v druhé polovině 80. let rozvířil diskusi o odpovědnosti historiků za společenský vývoj.[838]

---

[836] Další země východního bloku přebíraly sovětský model. Marxistické základy se však postupem doby stávaly zástěrkou, pod níž přežívaly relikty pozitivistického přesvědčení o objektivitě vědy. V generacích historiků východního bloku tak zakořenila nedůvěra k teoriím. Navzdory tomu všakněkteří badatelé díky možnosti kontaktů se Západem vytvářeli díla reagující na soudobé intelektuální inspirace,. nebo rozvíjeli marxistický základ v dialogu s nemarxistickým myšlením (např. v Polsku Witold Kula či Jerzy Topolski). Nakonec i v Sovětském svazu vyrůstaly na okraji oficiální vědy významné osobnosti světového dějepisectví (jako Michail M. Bachtin nebo Aron J. Gurevič) či celé školy (jako *sémiotická škola* v estonském Tartu, reprezentovaná Jurijem Lotmanem a Borisem Uspenským). Viz T. BOROVSKÝ – L. FASORA – B. CHOCHOLÁČ – T. MALÝ – D. NEČASOVÁ – J. NĚMEC – M.WIHODA, *Úvod do studia dějepisu*, s. 174.

[837] Kromě oportunistických motivů zde sehrála roli i počáteční „povaha" režimu. Ten se nezdál toliko„revoluční" tedy programově se rozcházející s dosavadním vývojem (zvláště ve srovnání s obdobím Výmarské republiky). Naopak, právě v oblasti dějepisectví organicky navazoval na dlouhodobě budované, velkoněmecké a otevřeně šovinistické postoje německého nacionalismu, přítomné především v „pruské škole" německé historiografie. Vliv měla i první světová válka, která se s odstupem doby jeví jako pouhé „první dějství" evropské krize 20. století (v této souvislosti se někdy mluví o tzv. druhé třicetileté válce.), která byla organickým (ne však nutným) vyústěním předchozí vývoje v „dlouhém" 19. století.

[838] Viz T. BOROVSKÝ – L. FASORA – B. CHOCHOLÁČ – T. MALÝ – D. NEČASOVÁ – J. NĚMEC – M.WIHODA, *Úvod do studia dějepisu*, s. 175.

S druhou generací školy Annales, reprezentovanou především F. Braudelem, je spjat nový inovační směr v poválečném dějepisectví, který směřoval k vytváření velkých vývojových schémat minulosti. *Kvantitativní dějepisectví,* primárně zaměřené na hospodářské a sociální dějiny vydatně využívalo metod statistické analýzy a nalézalo silnou odezvu i v Německu. Zde nabízelo historikům potýkajícím se po letech nacistické ideologie s nedůvěrou k velkým teoriím cestu k „objektivní" historii a pojilo se s tradicí německých hospodářských dějin. Z tohoto svazku vzešly modernizované *sociální dějiny*, které od 60. let udávaly tón německému bádání. *Bielefeldská škola* se snahou o syntetické uchopení společností a jejích procesů představuje paralelu k snahám o „totální dějiny" historiků Annales. Badatelé jako Hans-Ulrich Wehler, Jürgen Kocka, Reinhart Koselleck nebo Thomas Nipperday se mimo jiné zabývali pojmovým aparátem. Z této linie výzkumu vzešlo kompendium *Geschichtliche Grundbegriffe*, z jeho autorů třeba zmínit Wernera Conze. Valná většina historiků se však v této době stále pohybovala v souřadnicích více či méně modifikovaného pozitivismu. Rozmach hospodářských a sociálních dějin znamenal rozšíření spektra témat a metod, avšak nikoli změnu v teoriích historického poznání a pojetí historie jako vědy. Tyto změny přišly až s šedesátými léty, dramatickými jak ve společnosti, tak ve vědě. Ačkoliv se na konci 60. let zdálo, že marxismus zažívá novou etapu rozvoje, šlo spíše o povrchní oživení. *Kritická analýza frankfurtské školy*[839] byla původnímu marxismu již značně vzdálena. Na dějepisectví měl mnohem větší vliv *strukturalismus*, který se vydal na úspěšnou cestu *humanitními vědami*, od *lingvistiky* přes *etnografii* a *antropologii* až k *historii*, jež do sebe strukturalistické a poststrukturalistické podněty nasála s nečekanou intenzitou. Historici pilně studovali knihy a antropologů (C. Lévi-Strauss, C. Geertz), sociologů (M. Weber, N. Elias, P. Bourdieu), filosofů (J. Habermas, J. Derrida), lingvistů a literárních teoretiků (R. Barthes), ba i psychoanalytiků (J. Lacan), a objevovali myšlenky uložené v pracích starších autorů (F. Nietzsche ad.).[840]

---

[839] *Frankfurtská škola* je označení skupiny sociologů a filosofů sdružených v *Institutu pro sociální výzkum* (*Institut für Sozialforschung*, IFS), založeném roku 1923 ve Frankfurtu nad Mohanem. V centru její pozornosti stálo zprvu učení Karla Marxe a Sigmunda Freuda, ústící později v tzv. *kritickou teorii.* Za hlavní představitele lze označit: Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Max Horkheimer. Dále srovnej https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kola_frankfurtsk%C3%A1. [cit. 8. 3. 2021].

[840] Značný dopad na utváření poválečné evropské historiografie měla Braudelova kniha *Středomoří a středomořský svět v epoše Filipa II*. z roku 1949. Středomoří totiž ukazovalo, jak lze na velké časové a prostorové ploše naplnit postuláty, jež na historii kladli otcové *Annales*, a místo politických dějin posunout do popředí fenomény trvalejší. Podobný cíl měla též další Braudelova díla, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* a syntéza *dějin Francie*, jíž rozpracoval ke konci života. Braduel dokázal postavit staší konvepty do centra pozornosti historické obce, ať již šlo o „*dlouhé trvání*", jež nalezneme u Durkheima či Simianda, nebo *histoire globale*, navazující na Febvrovy „*totální dějiny*". Jeho přínos byl též organizační, neboť své velké hospodářské syntézy nemohl zpracovat vlastními silami, a díky podpoře francouzské vlády tak zapojil do rozsáhle koncipovaných výzkumů nejen mladé badatele francouzské, ale též z východní Evropy, ponejvíce polské. Navzdory tomu na světovém kongresu historiků v Římě v roce 1955 čelil Braudel ostré kritice své knihy o Středomoří, jedni ji odsuzovali jako knihu bez aktérů (kvůli částem věnovaným geografickému a hospodářskému utváření Středomoří), druzí jako knihu věnovanou „bezdějinným" etnikům (tj. nomádům apod.). Viz T. BOROVSKÝ – L. FASORA – B. CHOCHOLÁČ – T. MALÝ – D. NEČASOVÁ – J. NĚMEC – M.WIHODA, *Úvod do studia dějepisu*, s. 175.

Zásadním způsobem v této době ovlivnil dějepisectví Michel Foucault, jak díly věnovanými *teorii poznání* (*Slova a věci* z roku 1966 a o něco pozdější *Archeologie vědění*), tak knihami zabývajícími se procesy *marginalizace*, společenského *vylučování* a *represivních a kontrolních praktik* moderní společnosti (za všechny *Dohlížet a trestat*).[841] To vytvářelo podmínky pro hledání nových badatelských cest. Jedním z nich byla *mikrohistorie.* Tato koncepce jednoho z nejvlivnějších dějepiseckých proudů poslední třetiny 20. století požadovala místo globálních pohledů detailní analýzu vybrané komunity v určitém období.[842] Jistou paralelu pak představují *dějiny každodennosti*. Historici kolem Annales se po kvantitativním období začali se zajímat o fenomény *mentalit* (Georges Duby), jejichž koncept byl záhy nahrazen *výzkumem představ, imaginací* (Jacques Le Goff, Jean-Claude Schmitt). A také oni se postupně posouvali k moderním dějinám (François Furet, Roger Chartier) opouštěli odmítavý přístup k událostním dějinám. Reakce na dějepisectví upřednostňující problémy před narativitou na sebe nedala dlouho čekat. Již v roce 1979 volal Lawrence Stone po *návratu vyprávění*, podobné postoje zaujímal i Dominick LaCapra. Problémové dějepisectví totiž nemohlo naplnit očekávání, která byla na historii kladena již od romantismu, velké narativní syntézy.[843] Narativistická reakce ale měla i druhou tvář. Několik let před studií L. Stona vydal literární teoretik Hayden White knihu *Metahistorie* (1973), ve které se pokusil dokázat, že způsob historického podání je určován zvolenými výrazovými prostředky.[844] Whiteova kniha vyvolala v dějepisectví polemiku, pro niž se vžilo označení *lingvistický obrat*.[845] Rozběhla se tak debata, ve které jeden krajní pól představovali zastánci objektivistického dějepisectví, druhý relativisté, kteří v návaznosti na koncepty dekonstrukce textu J. Derridy popírali poznávací možnosti historie a vydávali ji za pouhý produkt historikovy imaginace. Debata obrátila pozornost k důležitému problému historického poznání, jeho zprostředkovatelnosti, vztahu poznávané minulosti a historického textu a v neposlední řadě též k literárním kvalitám historikovy práce. Relativizace historického poznání ovšem vedla až k úvahám o krizi historie (Gérard Noiriel).[846]

---

[841] M. FOUCALT, *Dohlížet a trestat*. Praha 2000; TÝŽ, *Archeologie vědění*, Praha 2002; TÝŽ, *Slova a věci*. Brno 2007.

[842] Takovouto mikrohistorickou sondu provedl např. Emmanuel Le Roy Ladurie s využitím inkvizičních protokolů z výslechů vesničanů pyrenejské vesnice Montaillou (1975) nebo Carlo Ginzburg v knize o mlynáři Menochiovi v knize Sýr a červi (1976). Dlouho patřila mikrohistorie pozdnímu středověku a ranému novověku, později se ukázaly možnosti mikrohistorie i na tématech moderních dějin, jak dokládá třeba nápaditá práce Alaina Corbina Na stopě neznámému (1998).

[843] Nakolik je možné úspěšně skloubit problémový přístup s narativním, ukázal např. Simon Schama. Viz S. SCHAMA, *Krajina a paměť*, Praha 2007.

[844] Podle užitých tropů (*metafora, metonymie, synekdocha, ironie*) se utváří sujet práce a historik tak předkládá čtenáři *romanci, komedii, satiru či tragédii*. Viz M. HAVELKA, *Co může znamenat „filozofie" v tzv. „filozofii dějin"?*, in: Ideje-dějiny-společnost. Studie k historické sociologii vědění, Brno 2010.

[845] V posledních desetiletích ovlivnili historiogrfii i další „obraty" – např. i *linguistic turn*, *postmodern turn* a *cultural turn*.

[846] Viz T. BOROVSKÝ – L. FASORA – B. CHOCHOLÁČ – T. MALÝ – D. NEČASOVÁ – J. NĚMEC – M.WIHODA, *Úvod do studia dějepisu*, s. 178 – 185.

4.2.2 Archeologie a dějiny umění

Při poznávání starších historických období se badatelé potýkali s nedostatkem písemných pramenů. Zároveň však byli konfrontování s hmotnými pozůstatky minulosti, jako byly například zbytky hradišť, pohřebních mohyl či movité předměty různého účelu a stáří. Dlouho byly tyto artefakty považovány za pouhé kuriozity či „doklady" dobových mýtů a legend. Tyto předměty byly často uchovávány ve sbírkách kuriozit a zajímavostí, které se především v renesanci těšili značné oblibě. Tento *starožitnický přístup* přetrvával až do 18. století. Od středověku, kdy začaly být znovu objevovány zprávy klasických antických autorů o barbarských Galech a Germánech, si však začali někteří učenci tyto nálezy spojovat s pohanským věkem, respektive se svou představou o těchto dobách. Tak již Václav Hájek z Libočan zapojil do svého líčení o předslovanské historii Čech některé tehdy známé pozůstatky hradišť. V 17. století pak byly dokonce uskutečněny první záměrné vykopávky, jejichž účelem bylo pod Řípem nalézt hrob praotce Čecha.[847] Od poloviny 18. století osvícenští badatelé pohlížet na artefakty minulosti jako na *archeologické prameny* dokládající konkrétní historické události. Na pomezí starožitnického a osvícenského přístupu pracoval například *Karel Josef z Binenberka,* který prováděl cílené vykopávky a v letech 1778-1785 vydal první spis o českých starožitnostech. Do značné míry revoluční pak bylo konstatování *Josefa Dobrovského*, který roku 1786 prohlásil, že nálezy jsou "*mluvícími doklady*" - historickým pramenem, který může vypovídat o své době a prostředí i tehdy, když je nelze připojit jako ilustraci k žádné známé historické zprávě.[848] V průběhu 19. století dochází pod vlivem *romantismu* k novému zformování kolektivních identit moderních evropských národů. V českých zemích tak na základě jazykového klíče a společného historického narativu tuto identitu nově formulovali jak Češi jako potomci Slovanů, tak Němci pátrající po svém původu u germánských etnik. Tyto snahy vytvořily silnou společenskou objednávku po široce založeném historické výzkumu, jehož cílem bylo založit linii spojující tehdejší obyvatele českých zemí s jejich slovanskými či germánskými předky. Pochopitelnou snahou bylo vést tento výzkum tak daleko do minulosti, jak jen to bylo možné a obhájit tak politické nároky toho či onoho „národního kmene". Limitující byl v tomto smyslu nedostatek písemných pramenů, který badatele nutil upnout pozornost k výpovědi pramenů hmotných. Ke slovu se tak dostává archeologie, která coby mladá progresivní a v pozitivistickém smyslu založená věda, dodávala domněle objektivní zdroj poznání o počátcích vlastního národa či rasy.[849]

---

[847] Viz http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/vyvoj-archeologie-cr. [cit. 5. 1. 2019]. Dále srovnej K. SKLENÁŘ. – Z. SKLENÁŘOVÁ, *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*: *a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů*, Praha 2005.

[848] Roku 1781 byl např. Dobrovský přítomen nálezu pohanské kostry vLíbeznicích u Prahy. Dobrovský byl také autorem prví archeologické „nálezové zprávy". Jednalo se o výzkum Lochovice-Kočvary vedený Johannem Hyacintem Arnoldem (1746-1813) v letech 1802-1803. Na svou dobu přistupoval Arnold k práci velice profesionálně a snažil se o popis nálezových situací. Dobrovský měl za úkol odborně upravit Arnoldovy poznámky pro tisk. Viz J. BOUZEK A kol., *Dějiny archeologie* II. Praha 1984, s. 14 – 15.

[849] Otázce vzájemného vtahu evropské archeologie a nacionalismu se věnuje následující sborník: M. DÍAZ-ANDREU A T. CHAMPION, *Nationalism and Archaeology in Europe*, London 1996, K této problematice bylo také vydáno zvláštní číslo *Nations and Nationalism* v ročníku 2001, v něm zejména příspěvek A.

V této snaze však nebyla česká společnost v tehdejší Evropě žádnou výjimkou. Keltský pravěk se stal jedním z důležitých argumentů v irském národním hnutí a také ve Skotsku hrála archeologie důležitou roli při vymezování vlastní identity proti identitě anglické. Rovněž v německých zemích vedla cesta od idealizace germánského dávnověku k využívání archeologie pro národní a nakonec rasistickou argumentaci. Po ztrátě státnosti se v Polsku stalo národním kultem shromažďování pravěkých reliktů, které dokládaly slovanský ráz země, a archeologie pak poskytovala národní argumenty zejména studiem pravěkého vymezení mezi Slovany a Germány. I když litevské národní hnutí bylo do značné míry založeno na mýtu „zlatého věku" v dobách pohanského velkoknížectví, až do meziválečného období byl archeologický výzkum na litevském území v rukou polských a zčásti i ruských archeologů, takže jejich výsledky byly pro litevské národní cíle obtížně využitelné. Česká archeologie usilovala v 19. století především o výzkum slovanských památek, přičemž dominovala snaha prodloužit kontinuitu slovanského osídlení co nejdále do minulosti, zatímco relikty z doby germánského osídlení byly opomíjeny.[850]

Výsledky archeologického bádání se pak široce uplatňují v národní umělecky pojaté sebeprezentaci jako rekvizity dokreslující výjevy ze starších českých dějin. Umění tak často využívalo archaicky vyhlížející artefakty jako doklad starobylosti líčených dějů. Například meče z doby bronzové provázejí jako rekvizity jednou mytické hrdiny starých Slovanů, jindy zase dávných Germánů. V pozdější době byla tímto způsobem instrumentalizována i řada symbolů, ahistoricky spojovaných s konkrétním etnikem.[851]

Tuto „romantickou fázi" české archeologie reprezentuje *Matyáš Kalina z Jäthensteinu,*[852] který se jako člen *archeologického sboru Národního muzea* zasloužil o první známý archeologický nález v prostoru Nového Města pražského. Jeho dílo z roku 1836 *Pohanská obětiště* je první knihou věnovanou českým archeologickým památkám. Obsahuje soupis

SMITHE, *Autenticity, Antiquity, and Archaeology*, s. 441. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 193, pozn. č, 76.

[850] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody, s.* 194.

[851] Exemplární příkladem může být například symbol svastiky (hákového kříže), která nebyla čistě germánským symbolem, ale jako znak štěstí byla využívána mnoha starými civilizacemi. V německých obrozeneckých publikacích byla ale spojována výhradně s germánským etnikem a celý proces završil Adolf Hitler, který si ji vybral za oficiální znak národně socialistického německého hnutí a později i celé tzv. třetí říše.

[852] Rytíř, univerzitní profesor JUDr. Kalina z Jäthensteinu (1772–1848) byl zemským advokátem, členem *Společnosti Národního musea* i jeho *Archeologického sboru*. Zasloužil se například o první známý nález z prostoru Nového Města pražského.

všech tehdy známých lokalit a nálezů a také první archeologickou mapu Čech. Spíše než o rozbor hmotných pramenů se Kalina snažil o syntetický pohled na nejstarší minulost Čech a také jako první formuloval myšlenku o autochtonním původu slovanského obyvatelstva, které mělo být jen dočasně podrobeno expanzí Keltů a následně Germánů. Poradcem a spolupracovníkem se mu stal *Václav Krolmus* reprezentují počátky terénní archeologie.[853]

Počátek 19. století je také obdobím vzniku prvních muzeí**.** Roku 1817 vzniká dnešní *Moravské zemské muzeum v Brně* a o rok později pak *Národní muzeum v Praze*, které se v letech 1842-1843 stalo institucionální základnou zajišťující postupný přechod české archeologie od starožitnického pojetí k pojetí pozitivistickému. O archeologickou sbírku Národního muzea se zasloužil zejména *František Palacký.* Jejím prvním kustodem se stal *Josef Karel Burde,* který byl však záhy nahrazen *Josefem Vojtěchem Hellichem.* Ten prováděl první institucionální archeologické výzkumy a působil také v *Archeologickém sboru Národního muzea*, jenž vznikl roku 1843.[854]

Dalšího prvenství v české archeologii se ujal *Jan Erazim Vocel*, který se stal zakladatelskou osobností *české archeologické vědy.* Roku 1850 získal profesuru na UK v Praze a stal se tak jedním z prvních světových vysokoškolských profesorů archeologie. Vocel stál v roce 1854 též u vzniku prvního a dosud existujícího odborného časopisu *Památky archeologické*.[855] Poslední třetina 19. století přinesla postupné opouštění romantickému historismu a příklon k pozitivistickému přístupu. Povýšila tím hmotné památky na objekt vědeckého poznání. Namísto velkorysých historických syntéz z dob romantismu se kladl důraz na přesnou, stylovou a komparativní analýzu hmotných pramenů (tzv. *artefaktuální archeologie*) a také na co nejširší uplatnění exaktně působících přírodovědných metod. Již J. E. Vocel v 50. letech 19. století spolupracoval s přírodovědci na chemických rozborech bronzů či určování surovin kamenné industrie. Generace archeologů po Vocelovi pak výrazně zdokonalila metody terénního výzkumu, zvýšila úroveň jejich publikace a zavedla do archeologie řadu pojmů (jako např. depot, typ či kultura).

---

[853] Kalina a Krolmus vydali roku 1836 první knihu o české archeologii. Kalina v ní shromáždil poznatky o archeologických lokalitách. Kniha obsahovala také přehled vývoje archeologie, popis zhruba osmdesáti nalezišť a již zmíněnou první českou archeologickou mapu. Lokality však byly pod vlivem panujícího romantismu definovány nejčastěji jako pohřebiště a zlomky keramiky jako pozůstatky obětních nádob. Krolmus však byl však hlavně terénním archeologem. Zimu obvykle věnoval dokumentaci nálezů a z jara vyrážel do terénu, kde ho na vykopávkách často navštěvovali členové české obrozenecké společnosti jako Jan Neruda či Božena Němcová. Viz J. SLADKÁ, *Počátky archeologie v jižních Čechách*, nevydaná bakalářská práce Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, FF AU, České Budějovice 2015, s. 17.

[854] Hellich, původní profesí malíř portrétů, pečlivě dokumentoval a zakresloval nálezové situace svých výzkumů a vytvořil obrazovou přílohu k archeologickým příručkám Jana Erazima Vocela. Ve funkci kustoda sepsal roku 1844 první inventář sbírek. Byl rovněž autorem základní periodizace českého pravěku na dobu kamenou, bronzovou a železnou. Viz K. SKLENÁŘ, *Archeologie a pohanský věk*, Praha 1974, s. 90 – 93.

[855] Na tvorně názvu nového časopisu se podílel Karel Jaromír Erben (1811-1870). Zjeho návrhu „*Památky starobylé a místopisní*"se nakonec vyvinuly „*Památky archeologické a místopisné*". Tento název zůstal nezměněn až do roku 1913, kdy došlo ke zkrácení na *Památky archeologické*. K. SKLENÁŘ, *Pravěká a raně středověká archeologie v dějinách Národního muzea*. Praha 2014, s. 66. Viz J. SLADKÁ, *Počátky archeologie v jižních Čechách*, s. 21, pozn. č. 20.

Konec 90. let je charakterizován jevy. Obecně to byl nástup pozitivismu,[856] který se kromě historie projevil i v archeologii. Zásadní dopad měly také velké pražské výstavy, roku 1891 Jubilejní a roku 1895 Národopisná, na nichž měla česká archeologie možnost prezentovat závěry svého bádání. Dalším charakteristickým jevem v archeologii tohoto období byl spor *muzejní* a *universitní školy*. Muzejní škola, v čele s *Josefem Ladislavem Píčem,*[857] byla konzervativnější a starožitnicky zaměřená, škola univerzitní, vedená *Luborem Niederlem*, prosazovala antropologický přístup, využívající poznatků z etnologie.[858]

Vůdčí osobností české archeologie se po Vocelově smrti stal Josef Smolík (1832-1915). Tento původní profesí matematik a fyzik, se rychle zorientoval v oboru a *Památky archeologické* se pod jeho vedením proměnily ve skutečně odborný časopis. V období konce 19. století se také rozvíjí archeologie na Moravě, a to především díky jejím světoznámým paleolitickým lokalitám. "Otcem moravské archeologie" je nazýván *Jindřich Wankel*.[859]

Josef Ladislav Píč v 90. letech 19. století jako přednosta prehistorického oddělení Národního muzea vybudoval díky výzkumům svým a svých spolupracovníků (tzv. Píčovy družiny) rozsáhlou sbírku Národního muzea, sloužící jako nezbytná oborová pramenná základna. Díky poznatkům, založeným hlavně na této sbírce, vytvořil v letech 1899 - 1909 rozsáhlé dílo *Starožitnosti země české*, které ve třech částech shrnuje archeologické nálezy od počátků pravěku až po raný středověk. Jednalo se pouze o první část zamýšleného rozsáhlejšího díla, které mělo být syntézou starších českých dějin. Jejich koncepce měla vycházet především z

[856] *Pozitivismus* v archeologii (podobně jako v jiných společenských vědách) kladl důraz na vědecké ověřování do té doby přijímaných faktů a maximálně objektivní výzkum minulosti. Jednalo se o ústup od koncepcí *romantického historismu* k „vědecky“ založenému výzkumu a především k pramenům. Viz M. GOJDA, *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha 2000, s. 41.

[857] Na fotografii je zobrazen Josef Ladislav Píč (1847-1911). Pro sledovanou problematiku je podstatné, že k archeologii se Josef Píč obrátil v rámci výzkumu obyvatelstva Uher veden snahou prokázat starší původ slovanského obavatelstva oproti druhotně usídleným ugrofinským kmenům. V rámci polemiky s tehdejšími maďarskými oponenty svých teorií se začal přiklánět k archeologii. Fotografie převzata z Webové stránky *Archeologie na dosah* spravované zaměstnanci Oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea v rámci stejnojmenného projektu**.** Viz http://www.archeologienadosah.cz/**.** [cit. 5. 6. 2019].

[858] Ke sporu „muzejní“a „univerzitní“školy viz K. SKLENÁŘ, *Píč – Niederle – Buchtela: zápas o českou archeologii na přelomu 19. a20. století*, in: Praehistorica 31, č. 1, 2013, s. 9 – 98.

[859] Viz http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/vyvoj-archeologie-cr. [cit. 7. 1. 2019.]

Rukopisů. Poté co se v roce 1911 potvrdilo, že jsou podvrhem, spáchal Píč sebevraždu.[860] *Lubor Niederle* byl naopak čistým teoretikem a ve své syntéze z roku 1893 *Lidstvo v době předhistorické* poprvé shromáždil dosavadní stav bádání o pravěku a raném středověku Evropy. Spolu s *Karlem Buchtelou* pak Niederle roku 1910 podal ve stěžejním archeologické syntéze *Rukověť české archeologie* přehled pravěku Čech. Po Píčově smrti v roce 1911, která prakticky ukončila letitý spor, se definitivně prosadila univerzitní škola, která se snažila českou archeologii sjednotit. Veškeré snahy však bohužel na několik let zmařilo vypuknutí první světové války.

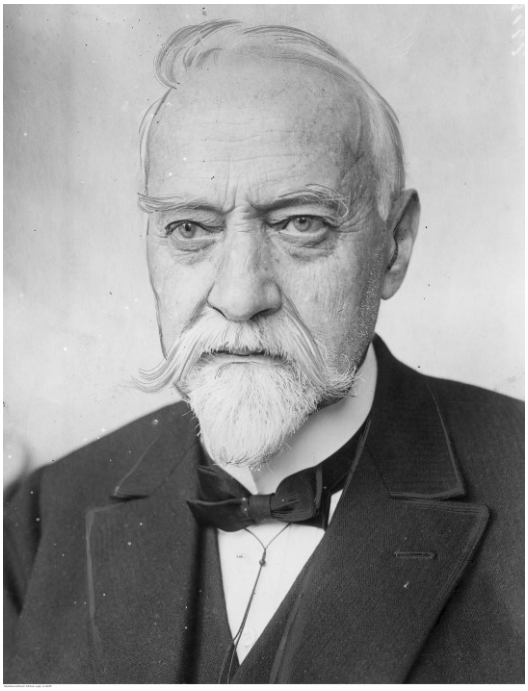

Na vývoj archeologie a dějin umění v českých zemích měl pochopitelně zásadní vliv vývoj v okolní, především německojazyčné Evropě. Kromě tradičního rakouského prostředí, v jehož rámci se české země a české vědecké prostředí nacházeli, byl s ohledem na jazykové, kulturní a čím dál tím více i politické vazby důležitý vývoj v sousední, nově vzniklé německé říši.

Společně s jejím vznikem v roce 1871 se prohluboval i tradiční pruský nacionalismus a militarismus, který do značné míry formoval politické ovzduší nejen Německa, ale v souvislosti se stále užším politickým propojením obou státních celků i sousedního Rakousko-Uherska. V nové německé říši bylo třeba upevnit pocit německé identity a sounáležitosti. Archeologie a antropologie se v té době začaly profilovat jako výrazně nacionální disciplíny. Významný lékař, patolog a antropolog Rudolf Virchow (1821–1902) se po trojském dobrodružství s Heinrichem Schliemannem v roce 1891 sám vypravil na Kavkaz, aby zde pátral po pravlasti Germánů. Propagandistická argumentace zastánců pangermánské ideje se stávala stále agresivnější.

Mezi archeology se prosadil především Gustaf Kossina[861], který přes svůj nesporný přínos k vývoji oboru přispěl i k šíření rasové nenávisti v rámci své „sídelní“ archeologie, v níž definoval kulturní okruhy, a přispěl tím k formulaci politického požadavku návratu životního prostoru, o který Němci jako potomci dávných Germánů v minulosti přišli. Zdůrazňoval nadřazenost, nejenom jazykově, ale též biologicky a kulturně definovaných germánských etnik nad zbylou evropskou populací, především Slovanů a Židů. Jeho teorie o někdejším rozsahu teritoria ovládaného germánským etnikem, která byla založena čistě na studiu rozšíření hmotné kultury spojované s Germány (nikoliv tedy samotného etnika), se stala jedním z podkladů pozdějších územních nároků rozpínající se třetí říše. Jeho kniha *Die*

[860] https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2017/cislo-11. cit. 5. 6. 2019]

[861] Na přiložené forografii zobrazen Gustaf Kossinna (1858 − 1931). Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Gustaf_Kossinna. [cit. 5. 6. 2019].

deutsche Vorgeschichte (Německý pravěk) se od roku 1912 vydávala v mnoha reedicích téměř až do konce druhé světové války a podstatnou měrou se podílela na formování historického vědomí a povědomí, které vyústilo ve společenskou objednávku, na níž odpovídala německá expanzionistická politika vedoucí k první a druhé světové válce.

Po poválečném vzniku Československa došlo v rámci archeologie k reorganizaci stávajícího institucionálního zázemí oboru. Roku 1919 vzniká *Společnost československých prehistoriků* (dnes Česká archeologická společnost) a také *Státní archeologický ústav* (dnes Archeologický ústav AV ČR). Pražská univerzitní katedra archeologie však nadále vychovává přední odborníky poválečné generace. Tu reprezentuje například Jaroslav Böhm, který byl v letech 1939-1962 ředitelem *Státního archeologického ústavu*. Dále Jan Filip, působící v letech 1963-1974 jako *ředitel Archeologického ústavu ČSAV* či Jiří Neustupný, který vytvořil při Národním muzeu středisko pro výuku muzeologie na filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Archeologie byla již této době vesměs plně profesionalizovaná, stále však v jejím rámci působili špičkoví amatérští archeologové, mezi nimiž vynikal například jihočeský učitel Bedřich Dubský**.**

Dalším přerušením slibného archeologického vývoje byla druhá světová válka. Německá okupace českých zemí a zřízení protektorátu *Böhmen und Mähren* zasáhla české intelektuální prostředí zcela zásadním způsobem. V listopadu 1939 došlo k uzavření vysokých škol a říšské úřady dávaly nepokrytě najevo, že do budoucna není výchova nové české inteligence a rozvoj české vědy žádoucí. Prakticky veškerý archeologický výzkum byl přesunut pouze pod Státní archeologický ústav. Činnost ostatních institucí byl značně omezen, podroben politickému dohledu a do jejich vedení byly dosazeny spolehlivé kádry, často z řad říšských Němců. Česká archeologická periodika byla zakázána a čeští archeologové měli jedinou publikační možnost v novém německy psaném časopisu *Altböhmen und Altmähren*. Jak vyplývá z vyprávění pamětníka Václava Spurného, byly poměry v Archeologickém ústavu počátku okupace relativně snesitelné. Ústav tehdy vedl Lothar Zotz (1899–1967), profesionál, který nebyl členem NSDAP a měl pro české kolegy v mnoha směrech pochopení. Ústav tehdy realizoval i výzkumy lokalit spojených s formováním českého státu jako např. Levý Hradec. Ačkoliv německé dozorčí orgány pravděpodobně rozuměly nacionálním podnětům takto formulovaných archeologických výzkumů, byla v počátcích okupační správy s ohledem na výše zmíněné relativně tolerantní vedení ústavu podobná práce možná. Navíc kult Přemyslovce sv. Václava měl podporu i Národního souručenství (kolaborantského českého sdružení), pro které symbolizoval přátelské vztahy českého knížectví se středověkou „římsko-německou“ říší a historicky podřízenou roli Čechů vůči Němcům. Lothar Zotz však musel v roce 1943 narukovat na frontu a jeho místo obsadila Camile Streitová, fanatická nacistka, která měla dlouhodobý plán likvidace české archeologie. Prvorepublikové *Muzeum pražského pravěku* (dnes součást Muzea hlavního města Prahy) bylo za okupace přejmenováno na *Markomanisches Museum* a jeho působení směřovalo jednoznačně k uchování a studiu germánských památek a upozadění památek z jiných období. [862]

[862] Viz http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/vyvoj-archeologie-cr. [cit. 7. 1. 2019.]

V poválečném období se vývoj ubíral opačným směrem. Společně s odsunem německého obyvatelstva odešli i němečtí archeologové a byly zrušeny německé vědecké instituce. Tato opatření měla mimo jiné zásadní dopad na archeologický výzkum v pohraničních oblastech. Navázat na přerušenou kontinuitu vědecké práce se zde podařilo až v sedmdesátých letech. Zásadní dopady měla rovněž nově vládnoucí komunistická ideologie. Společenská objednávka v poválečných letech upřednostňovala především výzkum raně středověkých lokalit spojovaných se slovanským etnikem. Vznikla tak „slovanská archeologie", která zapadala do tehdejší kulturní politiky podporující politickou vazbu na Sovětský svaz a jeho východoevropské satelity. Na druhou stranu je nutné poznamenat, že ačkoliv byl marxismus-leninismus hlavní součástí povinného socialistického světonázoru, ale do archeologického výzkumu pronikl jako paradigma minimálně.[863] Tato skutečnost je zarážející například při srovnání se soudobým vývojem archeologie v Británii, do níž vědecký marxismus uvedl Vere Gordon Child (1892–1957) a v tomto interpretačním rámci zavedl pojmy jako „neolitická revoluce". V československé archeologické praxi však dominovalo kulturněhistorické paradigma se zaměřením na typologii artefaktů a jejich chronologické vztahy.

Značnou institucionální podporu měl i výzkum paleolitu, což bylo zvláště v padesátých letech částečně motivováno odporem komunistické ideologie ke zvulgarizovanému pojetí církevního učení a snahou po „vědeckém" podložení „ateistického světonázoru". Byla zde rovněž snaha archeologické výzkumy přizpůsobit sociální stratigrafii společnosti v třídním slova smyslu. V jedné ze svých studií z padesátých let se například historik František Graus pozastavoval nad tím, jak se archeologové v době první republiky měli zabývat především doklady bohatých hrobů velmožů a vládnoucí třídy, zatímco opomíjeli dějiny prostého lidu.

Po sovětské invazi v srpnu rocku 1968 poněkud opadl zájem o „slovanské" památky a začaly se více rozvíjet výzkumy lokalit pocházejících i z jiných historických období, například z doby laténské, spojované s historickými Kelty. Zásadní však byla skutečnost, že v důsledku relativní izolace způsobené existencí železné opony začala česká archeologie zaostávat za světovým děním. Jedním z mála, kdo metodologicky vybočoval z tradičního kulturně historického paradigmatu, byl Evžen Neustupný, který ve své studii o počátcích patriarchátu[864] ve střední Evropě využil marxistický přístup k analýze a interpretaci společenských vztahů v období neolitu. Tato kniha však byla v době normalizace z politických důvodů upozaděna.[865]

---

[863] V kontextu britské archeologie je třeba marxismus hodnotit jako progresivní paradigma, které narušilo tradici kulturněhistorické archeologie a položilo základ k vývoji dalších moderních paradigmat (procesualismus, postprocesualismus). Česká archeologie zůstala tímto myšlenkovým směrem téměř nezasažena. Viz https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2017/cislo-11/hitler-touzil-po-svatem gralu.html#&gid=1&pid=1

[864] E. NEUSTUPNÝ, *K počátkům patriarchátu ve střední Evropě*, Praha 1967.

[865] Vizhttps://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2017/cislo-11/hitler-touzil-po-svatem-gralu.html#&gid=1&pid=1.[cit. 6. 7. 2019].

V druhé polovině 60. let dochází na Západě k přehodnocení dosavadních postupů a myšlenkových stereotypů spočívajících v empirickém studiu shromažďovaných artefaktů a vytváření chronologických schémat. Archeologové v USA, Británii a Francii se začali stále více obracet ke kulturně či sociálně antropologickému a etnologickému výkladu zjištěných faktů. Tato tzv. *procesuální archeologie* se zaměřila na kulturní procesy a snažila se nalézt obecné zákonitosti lidského chování v reakci na přírodní prostředí. Využívala k tomu jak nové metody terénního výzkumu, tak možnosti výpočetní techniky spočívající v tvorbě teoretických modelů. Na tento přístup pak ve druhé polovině 80. let reagovaly některé okruhy archeologů novým směrem označovaným jako *postprocesualismus.* Tento směr popírá zákonitosti vývoje (dějiny jako nenáhodný proces pokroku), zákonitosti lidského chování ve vztahu k prostředí, a dokonce i zpochybňuje objektivitu archeologických pramenů. Klade důraz ne na funkci artefaktů, jak bylo dosud zvykem, ale ne jejich smysl a symbolický význam. Prosazuje též myšlenku, že vzhledem k nemožnosti experimentálního ověření minulosti, je její interpretace vždy odvislá od myšlení a hodnotového systému současnosti.

Politické změny v roce 1989 otevřely archeologii v tehdejším Československu západnímu světu a ta byla náhle vystavena na západě přirozeně zažitým paradigmatům. Archeologie se tak značně rozrůznila do jednotlivých odvětví, odpovídajících rozličným směrům společenské poptávky. Vznikla tak archeologie behaviorální (studující lidské chování v různých epochách dějin), rodová (genderová), krajinná (M. Gojda) apod.

Navzdory tradičnímu ovlivnění současnou společenskou objednávkou dochází u archeologie, stejně jako u řady dalších (nejen) společenských věd ke zvýšené reflexi tohoto vztahu. Toto uvědomění si vztahu vědeckého paradigmatu a socio-politického kontextu by snad mohlo i v budoucnu být prevencí přímé ideologizace, která měla v minulosti řadu zásadních společenských dopadů.

S architekturou byly těsně spjaty i dějiny umění. Jejich ustavení coby součásti akademické vědy bylo možné pouze v rámci hegeliánské koncepce dějin. Specializovaný zájem o památky minulosti měl samozřejmě delší tradici, ale teprve Hegelovo zahrnutí výtvarného umění do koncepce vývoje a projevu *světového ducha* umožnilo vznik souboru metodických postupů, díky nimž bylo možné *vědecky* definovat vztahy mezi jednotlivými uměleckými díly. Právě tyto vztahy se staly látkou akademických dějin umění. Klíčovým konceptem jejich uchopení se pak stala kategorie vývoje. Jestliže národ a národní stát patří mezi základní souřadnice hegeliánského pojetí dějin, nemůže nás překvapit, že příběhy dějin umění se rozvíjejí na národním půdorysu.[866]

Vztah dějin umění a národních identit je mimořádně těsný. Již zakladatel moderního uměleckohistorického diskursu Johann Joachim Wincklemann formuluje ve svých *Geschichte der Kunst des Alterums* z roku 1764 příčinné souvislosti mezi uměleckým slohem a národními charakteristikami obyvatel jednotlivých zemí.[867] Podle Carlo Ginzburga jej k tomu

[866] M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* Brno 2009, s. 99.

[867] C. GINZBURG, *Wooden eyes. Nine Reflections on Distance,* New York 2001. Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* Brno 2009, s. 99, pozn. č. 1.

inspirovala paralela, již Wincklemann nalezl mezi svou koncepcí uměleckých stylů a systémem *dějin přírody* Georga Buffona: Wincklemann konstruoval vztah mezi stylem a jednotlivým dílem podle strukturálního vzoru vztahu mezi druhem (species) a jednotlivcem. Ginzburg dospívá k názoru, že *„v průběhu 19. století umožnilo vzájemné pronikání historického, antropologického a biologického diskursu vznik paralely mezi idejemi národního charakteru, rasy a slohu"*. Thomas DaCosta Kaufmann shrnul doklady o vztazích i vzájemných rozdílech mezi koncepcemi výtvarného umění, geografických jednotek regionů a států a etnických jednotek národa, kmene a rasy.[868]

Dějiny výtvarného umění jako akademická disciplína se zformovaly ve druhé čtvrtině 19. století a samostatné profesorské stolice oboru se zřizovaly na tamních univerzitách v šedesátých a sedmdesátých letech, zpravidla osamotněním z původního spojení s archeologií, klasickou archeologií a estetikou. Tak tomu bylo i v Praze, kde byla samostatná profesura dějin umění zřízena v roce 1874. Praha tak patřila mezi sedm zakladatelských míst akademických dějin umění: zdejší katedra vznikla jedenáct let po Vídni. Již před tímto datem však v Praze působily uměnovědci, pokládající základy celostně pojímaného oboru, se prostřednictvím hodnocení tehdejšího umění (zvláště architektury) vyjadřoval k problematice dějin osídlení a v rámci dobového paradigmatu i k postavení obou „zemských národů". Zakladatelskou osobností byl v tomto smyslu Bernhard Grueber.[869] Do Prahy přišel roku 1845 z Řezna, kde dvanáct let vyučoval na polytechnice a vedl přípravné práce k obnově gotického dómu. Původem byl ze Švábského Donauwörthu, kde se v roce 1806 narodil. Už od dětství však žil v Mnichově, kde rovněž získal výtvarné vzdělání na tamní akademii. Nejprve se školil v malbě, ale následně přešel na architekturu, které pak zůstal věrný až do smrti. V jeho osobě splývalo archeologické a uměnovědné vzdělání s tvořivou prací památkáře a architekta. Všestranně pojatý výzkum řady architektonických památek středověku se mu stalo podnětem nejen k jejich obnově a dostavbě, ale i vlastní architektonické práci.[870]

Svou badatelskou činnost na poli dějin českého umění zahájil Grueber na počátku 50. let 19. století. Prvním výsledkem jeho úsilí byl stručný přehled českých památek, otištěný roku 1856 ve zprávách vídeňské památkové komise. Své badatelské úsilí pak doplňoval řadou článků zveřejněných z větší části na stránkách *Mitteilungen des Vereins für Geschichte Deutschen in Böhmen*. Jejich témata byla rozmanitá. Císařská falc v Chebu, stavební činnost Karla IV. či

---

[868] C. GINZBURG, *Wooden eyes. Nine Reflections on Distance,* New York 2001. Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* Brno 2009, s. 99, pozn. č. 2. Zde i odkaz na další literauru. K rpojednávané otázce především I. BUDIL, *Za obzor západu*, Praha 2001. TÝŽ, *Od prvotního jazyka k rase*, Praha 2002.

[869] K jeho osobě viz např. J. VYBÍRAL, *Česká architektutra na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002, s. 43 – 59.

[870] Bernhard Gruebera se mimo jiné badateksky věnoval tý Chebu. K jeho osobnosti srovnej. V. LASTOVIČKOVÁ, *Architekt Bernhard Grueber (1806 – 1882),* nevydaná diplomová práce, UDU. FF UK, 2008. J. KlIMEŠOVÁ, *Architektonická a památkářská činnost Bernharda Gruebera v severních Čechách*, nevydaná bakalářská práce, FF Univerzita Pardubice, 2009. V. VOSTŘELOVÁ, *Zkamenělá hudba:tvorba architekta Bernharda Gruebera: 1806 – 1882*, Praha 2018.

pánů z Rožmberka, německý a slovanský obytný dům v Čechách atd.[871] Pro Bernada Gruebera představovalo dění v Čechách samozřejmou součást německé kultury: „*od západu pronikla do přemyslovské državy již samotná znalost kamenných konstrukcí a téměř všechny klíčové osobnosti české architektury byly německé národnosti*.“ V dobách vyostřených národnostních sporů se tato tvrzení používala jako důkaz méněcennosti „slovanského kmene“. Toto stanovisko pochopitelně vzbuzovalo u českého publika nesouhlas a odpor. Vydání jeho spisů tak přineslo Grueberovi v Čechách jen málo uznání. Skutečnost, že v zahraničí přijali jeho hlavní dílo „s neskonalou vděčností, divíce se důkladnosti spisovatele“, a že hodnocení A. H. Spingera vyznělo jako „*vroucí vychvalení*“, znamenala spíš přitěžující okolnost. Česká odborná veřejnost sice připouštěla, že dílo představuje „*první soustavné vypsání dějin umění v Čechách*“ ale rozhořčovala se nad „*mořem neblahých výzkumů a hanebných úsudků Grueberových*“, a v knize nacházela jen „*mělkost, povrchnost, zběžnost.“*[872]

Čeští historikové naopak snižovali význam západní kulturní mise a přínos německých tvůrců se pokoušeli vyvážit vlivem domácího prostředí či románské a byzantské kultury.[873] Českým historikům v 19. století tak připadala úloha legitimovat identitu mladého národa. Vlastenecké umění, které provázelo jeho utváření, bylo chudé a snahy o jeho povznesení provázel pohrdavý postoj kulturně vyspělejší německé společnosti. Její přezíravé postoje lze demonstrovat na vyzývavé otázce Alfreda Wotmanna: „*Co je českého na umění v Čechách*“. Jeho škodolibá odpověď zněla – „*téměř nic*“.[874]Allfred Woltmann byl vnukem německého historika z Čech Karla Ludwika von Woltmanna. Narodil se v roce 1841 v Charlottenburgu, ve věku 22 let se habilitoval na Berlínské univerzitě a v roce 1874 přichází učit do Prahy na Akademii výtvarných umění a pražskou univerzitu. V roce 1876 přednáší ve spolku *Concordia* přednášku *Deutsche Kunst in Prag*, zakončenou prohlášením: „*My, kdo se v Praze cítíme být Němci, musíme mít jasno v tom, že nejde jen o to, abychom podporovali němectví politicky, nýbrž že je naší stejně nezbytnou povinností udržovat ve všech ohledech spojení s německým duchovním životem*.“ Vlastní text přednášky dokazuje, že veškeré významné

---

[871] *Der schwarze Turm auf der Kaiseburg zu Eger,* Mitteilungen des Vereins für Geschichte Deuteschen in Böhmen (dále je MVGDB) 1862; Die Kaiserburg zu Eger und die an dieses bauwerk sich anschliessende Denkmale, MVGDB 1864; *Die Herren von Rosenberg als Förderer der Künste,* MVGDB 1866; Das deutsche und slavische Wohnhaus in Böhmen, MVGDB 1870. Viz J. VYBÍRAL, *Česká architektutra na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002, s. 44, pozn. č, 7.

[872] A. BAUM, *Jak píší historii českého v umění*, in: Památky archeologické 9/1874, s. 365 – 366, 368, 382. Viz J. VYBÍRAL, *Česká architektutra na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002, s. 47, pozn. č. 32, 33.

[873] Viz J. VYBÍRAL, *Česká architektutra na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002, s. 16.

[874] A.WOLTMANN, *Deutsche kunst in Prag*, Leipzig 1877. Rozbor přednášky provedl J. VYBÍRAL, „*Co je českého na umění v Čechách?*“, in: Bartlová Milena (ed.): *Dějiny umění v České společnosti: otázky, problémy, výzv*y, Praha 2004, s 200 – 208. Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění, Studie z dějin dějepisu umění*, Brno 2009, s, 72, pozn. č. 19. P. BETTHAUSEN, *Alfred Woltmann,* in: Metzker-Kunsthistoriker-Lexikon: Zweihundert Porträts deutssprachiger Autoren vier Jahrhundert, Stutgart 1999, s. 490 – 493. Viz J. VYBÍRAL, *Česká architektutra na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002, s. 16, poz. č. 20.

památky středověkého umění v Praze patří do kontextu německého umění. Přednáška vyvolala pouliční nepokoje studentů, jejichž dohrou bylo vyloučení Mikoláše Alše a Antonína Chitussiho ze studia na Akademii výtvarných umění.[875] Českou reakcí na tento vyhrocený uměleckohistorický nacionalismus německojazyčné bohemikání historiografie bylo například dílo Emila Edgara, které vyšlo v politicky kritickém roce 1939. Autor ve svém díle podává výklad o vztahu české umělecké a stavební kultury k západoevropskému kulturnímu okruhu. Soustřeďuje se především na období gotiky, kdy obhajuje bezprostřední vazbu na středověká centra umělecké tvorby a vede polemiku s německojazyčnými autory ve věci dominantního zprostředkujícího vlivu německé kultury.[876]

Grueberův spis však kritizovali nejen čeští vlastenečtí publicisté, ale ze stanoviska pozitivistické vědy například i německý uměnovědec Josef Neuwirth. Tento absolvent pražské univerzity se pokusil uměleckohistorickou diskuzi o dějinách českého umění postavit na Základy pozitivisticky chápané vědy. Jeho dílem jsou četné materiálové edice. Základem jeho práce pak byla klasická práce s písemnými prameny. Odvážil se však i větších syntetických prací.[877]Německá historiografie viděla hlavní přínos Neuwirthovy práce v tom, že rozborem písemných pramenů prokázal německou jazykovou příslušnost většiny objednavatelů uměleckých památek. Sám Neuwirt byl však zpočátku v této věci spíše zdrženlivý a v souhrnných formulacích zdůraznil, že české umění 14. Století nepatří ani jednomu z jazykových „kmenů“, nýbrž je výsledkem otevřenosti tehdejší společnosti evropskému dění. Po vzniku Československé republiky však označil veškeré středověké památky za etnicky německé, takže jeho příspěvek do sborníku Deutschböhmen vyústil ve zpochybnění nového státu s argumentem, že jeho umělecké dědictví patří německému národu: Sotva se najde jiné pole lidské činnosti nežli výtvarné umění, na němž by bylo možné sledovat podíl Němců na kulturním rozvoji Čech tak dlouho do minulosti, po celé tisíciletí, a na tak významných tvůrčích výkonech…*I když se to budou nynější čeští držitelé moci a jejich zfanatizovaní následovníci snažit marně popírat zůstanou umělecká svědectví minulosti svým způsobem výmluvnými zastánci podílu Němců na tisíciletém kulturním rozvoji Čech, Když lidé mlčí, kameny budou mluvit.*[878]

---

[875] M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* Brno 2009, s. 72.

[876] E. EDGAR, *Obrana české vzdělanosti stavebně historické,* Praha 1939. Tato kniha se setkala s řadou příznivých recencí v soudobém odborném tisku*: Spisovatel podává poměr české umělecké a stavební kultury k vůdčím kulturám západním, především ke gotice, obhajuje ji před nekritickou snahou některých cizích soudobých architektů a správně hodnotí český národní umělecký vývoj. Až na poslední kapitolu, v níž autor zapomíná při oceňování tří skutečně vzácných děl na neocenitelné skvosty českého stavebnictví předhusitského, z nichž nám zbyly po těchto válkách jen sutiny, je to kniha časově cenná.* Viz (autor neuveden), *Museum, časopis slovanských bohoslovců*, 71, 1939, s. 62.

[877] Neuwith se věnoval například karlštejnské deskové i nástěnné malbě, vydal edici účtů pražské katedrální huti a sepsal syntetické dějiny českého středověkého umění věnující se především architektuře. Viz J. NEUWIRTH, *Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Přemyslieden*, Prag 1888; TÝŽ, *Geschichte der bildenden kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Hussitenkriegen I*, Prag 1893. Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* s. 75,

[878] J. NEUWIRTH, *Bildende Kunst und Kunsgewerbe*, in: Lodgman von Auen, Rudolf (ed.), Deutschböhmen,

Recepce historické architektury a její interpretace prostřednictvím nacionálního klíče měla pochopitelně svou konjunkturu v dobách nacionálního socialismu. V této době se k jazykovému výkladu připojil i výklad rasistický, spatřující v obecně uměleckých a zvláště pak v architektonických formách odraz specifického rasově podmíněného estetického cítění.[879] Historické stavby pak byly vnímány jednak jako historický pramen umožňující proniknout k podstatě „národního ducha", na základě takto formulovaných interpretací pak sloužily jako inspirační zdroje k nové tvorbě. Doklad těchto postojů lze získat například v publikaci *Architektura v Třetí říši* (*Das Bauen in Neuen Reich),* která nedávno vyšla v českém překladu.[880] „*Tvář vlasti je také odrazem vnitřního spořádání národa. Hrdé svobodné statky; vzdorující hrady na dobývaných hranicích; chalupy v sousedství skvostných zámků; opevněná města s dómy a rozlehlými náměstími…Pozorný pohled na naši německou vlast nám ukazuje organicky rostoucí vývoj architektury od počátku osidlování až po začátek období techniky…Na počátku byl selský dvůr, statek. Jak daleko jen můžeme sledovat stopy našich předků – byli to rolníci. Usedlí lidí, kteří potřebovali v drsném klimatu pevný dům pro člověka a zvíře. Už v době kamenné, ještě více v době bronzové, nechává základní půdorys zemědělského stavení rozpoznat tvary, které se osvědčují ještě dnes. Tvůrčí duch, vlastní původním Germánům, nechal vzniknout pravoúhlému půdorysu, který odpovídá smyslu uspořádání. Umožňuje účelnou vnitřní formu domu. Vysoká střecha, jejíž nádherný souměrný vzhled předpokládá umělecké schopnosti, je praktiky nezbytná. Bohaté srážky a v zimě těžká váha sněhu vyžadují konstrukci, která tlumí vlivy počasí a integruje pokud možno všechny místnosti do jednoho uceleného tělesa stavby (dolnoněmecké nebo hornoněmecké typy staveb). Pouze v klimaticky chráněnějších oblastech se vyvinulo volnější uspořádání selského dvora v podobě několika budov. Příkrá střecha je však současně sýpkou (špýcharem) pro úrodu. Daleko přečnívající alpská nebo hluboko dolů stažená dolnoněmecká střecha rovněž odpovídá potřebám ochrany proti vlivům počasí. Selský dvůr je účelovou stavbou. Přesto i ty nejranější stavby, které známe, vykazují tvořivého uměleckého ducha. Rozměry tělesa stavby, jeho členění, na symbolické významy bohatá výzdoba dvora – to vše prozrazuje tvůrčí smysl pro umělecké formy. Aniž by k tomu byly vydány zákony nebo vytvořeny teorie, rolník ze zdravé, sebejistí hrdosti k rase odjakživa podřizoval účelovou stavbu svého selského dvora národnímu kulturnímu cítění. Jeho stavění si vždy uchovalo svůj ráz…Shodnost stavebního účelu, většinou nejen národní, ale i rodová jednota stavitelů, shodnost řemeslných a sociálních tradic nechaly vzniknout pospolu existujícím skupinám selských stavení – vesnicím*

Berlin 1919, s. 179 – 224. Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* s. 76, pozn. č. 32. Fráze o „mluvících kamenech se s postupem doby stala velmi oblíbenýcm klišé. Použil ho postupně nacionální německý politik z Čech K. H. Wolf, jeho jmenovec K. H. Frank a ještě v roce 2008 jejich parafráze zazněla z úst Johanna Böhma, mluvčího sudetoněmeckého Landsmanšaftu. Ten v této době ukoly své organizace shrnul následujícím způsobem: *Ve zkratce jde o to, aby to co Sudetští Němci za staletí vytvořili, nebylo odcizeno jako český kulturní statek. Kameny by mluvily, kdyby mohly, německy. Toto němé poselství se musí změnit. v poselství hlasité.* Viz HAHNOVÁ, E.: *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*, Praha 2014, 115.

[879] Viz P. SCHULTZE-NAUMBURG, *Kunst und Rasse*, München 1928.

[880] E. DRTINA, *Architektura v Třetí říši*, Praha 2018.

– jako vzájemně sladěným celkům. Jako variace na jedno téma, spojené stejnou základní melodií, poskytuje vesnice staré vlasti převážně harmonický obraz…Raná města byla opevněnými místy, která byla obehnána zdí. Prostorem uvnitř se muselo šetřit. Kvůli tomu musely být městské domy vyšší s větším počtem pater nad sebou. Základní tvar selského domu, pravoúhlý půdorys a strmá střecha zůstaly zachovány i u městského domu…Harmonický obraz starých německých měst je proto veskrze výtvarným kolektivním dílem…. Přemýšlíme-li s ohledem na ušlechtilý, organický vzhled města, v čem při vší rozmanitosti staveb spočívá homogenita celkového dojmu, kterou moderní města nechala zmizet, nalezneme v podstatě následující aspekty: Typy staveb jsou si podobné. Stejně jako u vesnice jsou domy téměř bez výjimky obměnami stejného stavebního myšlení. Stejný směr, tu a tam působivé řazení budov, podobné výšky, sklony střech a řady oken, vzájemně sladěné materiály a kolorit působící synergicky, aby tvořily rozmanité a přesto ucelené kolektivní dílo. Nevyčerpatelné variace ornamentálních detailů předpokládají solidní uměleckořemeslnou zručnost stavebníků…Bohatství kulturní krajiny vzniká prostřednictvím staveb, které společenství vybuduje. Zejména v nových koloniálních oblastech existují krajiny, které v nás vzbuzují pocit naprosté prázdnoty…Jak nesmírným kulturním bohatstvím je například některá ze sedmihradských vesnic s opevněnými kostely (Siebenbürgen Kirchenburg)! Svým kyklopským zdivem, v němž každá selská rodina nalezla útočiště pro člověka i majetek, vzdorovitými kostelními věžemi, které zároveň sloužily bojovým účelům, vynikajícím začleněním souměrného stavebního díla do krajiny je takový selský hrad přímo symbolem pevné víry v Boha, pevného společenského řádu umělecky vysoce nadaného selského lidu. Mnoho hradů ve všech německých župách se stalo charakteristickými znaky naší krajiny. Jejich označení „zemská koruna" interpretuje jejich určení nejen jako opevněného útočiště, ale i velkolepého vyvrcholení (korunovace) kolektivní tvorby".[881]

Tyto postoje se však promítaly i do jiných témat uměnovědného bádání a v rámci akademického diskursu se vyznačovaly značnou resistencí. V této souvislosti lze zmínit například jména Wilhelma Worringera, či Karla Oettingera, který v roce 1937 rozvinul rasistickou koncepci českého výtvarného umění. Její podstatou bylo použití biologické argumentace, zasazené do rámce *Gestalt* psychologie umění a formálně kritické metody. Kořeny uměleckého díla se spatřovaly v lidské přirozenosti, která měla být formována rasovým profilem jeho tvůrců. Rasová teorie se tak stala integrální součástí metodologické základny dějin umění už v díle jeho zakladatelských osobností, jako byli Karl Schnaase či Heinrich Wölflin.[882]

Wilhelm Worringer například ve své knize o deskovém malířství v Čechách shledává rozdíl mezi slovanskými a germánskými malíři středověkých obrazů. Němci, ať už žili kdekoliv, měli vytvářet racionálně a objektivně zaměřené umění. Také umělecká díla vytvářená Slovany měla podle jeho pojetí svá výrazná specifika: „*Uvnitř slovanského projevu neexistuje žádné odstupňování plastického vidění…zůstává tu jen jediné: neplastické vidění…Slovanská*

[881] E. DRTINA, *Architektura v Třetí říši*, Praha 2018, s. 1 – 7.

[882] M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* Brno 2009, s. 30.

psychologie znamená vždy instinktivní vědění lidskosti, je to vždy psychologie masy…Německé umění, které bylo dosud čistě goticko-kresebné, se ve své vlivné východní oblasti přeměnilo bezprostředně na malířskou podstatu.“[883] Na základě takto vedené argumentace je následně konstatováno, že Theodorik, byl navzdory svému jménu Slovan. Podobné postoje bychom však našli u řady dalších vědců tohoto období. Jedním z nich byl například Otto Klezl, který ve své knize *Deursche Kunst in Böhmen* tvrdí, že: „*připadla Sudetským Němcům úloha ukázat, že české země tvořily ve všech epochách nejen nejdůležitější oblast vlivu německého umění, ale součást – někdy dokonce samotné jádro – jeho bezprostředního životního prostoru*.“[884] Ačkoliv se přímé spojování umělecko-historických důkazů o národní příslušnosti uměleckého dědictví a o směřování slohových vlivů s německým Drabg nach Osten může zdát přepjaté, tak průběh směru pronikání románského architektonického tvarosloví do Čech, tak jak je znárornil umělecký historik Erick Bachman, připomíná vojenské mapy znázorňující tažení německého vojska při obsazení zbytku československa v Březnu 1939.[885]

Podobná interpretační scémata pak pokračovala i v poválečném období, jak v rámci sudetoněmeckého dějepisectví, tak československé marxistické umělecké historiografie, která na základě obdobných formálních postupů rozvinula teorie o typických znacích *slovanskosti* českého uměleckého projevu (lyričnost), které za použití identického formálního aparátu konstruovaly obecně slavjanofilské, spíše však otevřeně rusofilské modely umělekého vývoje a vzájemné závislosti. Podle mínění, jež zastávají některé současné teorie, jsou dějiny umění pouhým žánrem moderní fikce, který je srovnatelný s jinými formami ideologické praxe. Jejich kánon, soubor nejobdivovanějších uměleckých děl, je pouhá konstrukce podporující zájmy vybraných mocenských skupin.[886] Ačkoliv současné práce české uměnovědy reagují na tyto krajní postoje rezervovaně a veskrze odmítají vidět v hodnotě uměleckých děl pouhou výslednici politických a sociálních sil, vědomí závislosti estetických soudů na sociálním kontextu se stala pevnou součástí oborového diskurzu. Smyslem revize starších narativů by nemělo být pouhé obrácení znamének a vyzdvižení dosud opomíjených příběhů a osobností. Cílem by měl být plastický obraz, v němž mají místo všechna vyprávění, která vycházejí z faktů.[887]

---

[883] W. WORRINGER, *Anfänge der Tafelmalerei,* Lepzig 1924. Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* Brno 2009, s. 31, pozn č. 4.

[884] O. KLETZL, Deutsche kuns in Böhmen, Lepizig 1941, (nestránkováno). Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* s. 79, pozn č. 45.

[885] Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* s 80. Pochopitelně byli i národnostně umírnění či vyloženě apolitičtí němečtí uměnovědci jako byl například Karl Maria Swoboda, nebo Jiří Opitz. Ti však stáli mimo centrální instituce (Opitz), nebo se během politicky vypjatého období zdrželi publikační činnosti (Swoboda).

[886] E. H. GÖMBRICH, *Umění a iluze,* s. 172, 202. Viz J. VYBÍRAL, *Česká architektutra na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002, s. 22, pozn. č. 60.

[887] D. CARRIER, *Principles of Art History Writting*, Pennsylvania 1991, s. 199. Viz J. VYBÍRAL, *Česká architektutra na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*, Praha 2002, s. 23, pozn. č. 63.

4.2.3 Etnografie a jazykověda

Formování moderních jazykově definovaných národů coby specifický způsob konstrukce kolektivní identity bylo podporováno rozsáhlým etnografickým bádáním, neboť v duchu rousseauovsky ovlivněného romantismu bylo v „lidu“ ztotožňovaném z větší části s venkovským obyvatelstvem, hledáno jádro národa. V rozličných podobách lidových zvyků, které začaly být označovány za folklorní,[888] byly hledány archetypální formy národa. V průběhu 19. století se řada badatelů pokoušela tyto zvyky dokumentovat. Studium lidových tradic se tak stalo nesmírně populární a jejich bohatství začalo být chápáno jako součást národního dědictví, se kterým se mohly rodící se novodobé národy ztotožnit.

Vedle jazyka se v předmoderní společnosti výrazně uplatňovaly i další atributy kolektivní identity, jejichž význam se měnil v závislosti na situaci. Jedná se o atributy typu: *rod, víra, země, stav* apod.[889] Tyto atributy byly navíc vzájemně provázány. Příslušnost ke stavu podmiňovala vztah k zemi, který byl ovlivněn konfesními hledisky, jež ovlivňovaly jazykové preference. Soustředíme-li se na éru moderního nacionalismu, lze konstatovat stále sílící tlak na přijetí jedné dominantní, jazykově definované identity. Zde se německojazyčným obyvatelům Čech nabízelo několik relevantních možností sebeidentifikace, které se často na úrovni sociálních skupin i jednotlivců prolínaly.[890] Tento proces, který byl dodatečně pod vlivem romantismu nazván *národním obrozením*, zasáhl obě jazykové skupiny obyvatelstva českých zemí. Každou z nich však jiným způsobem a s jiným výsledkem. Zatímco formování novodobého českého národa je v rámci české historiografie věnována rozsáhlá literatura,[891] formování kolektivní identity v Čechách žijícího německojazyčného obyvatelstva[892] je

[888] Pojem *folklor* poprvé použil britský bibliograf William Thoms roku 1846 jako název článku v časopise *The Athanaeum* [Athenaeum. No. 982, August 22, 1846, p. 862-63]. Je složen z anglických slov folk „lid“ a lore „tradice, znalosti“ a původně se jako folklór označovala lidová kultura jako celek. *Malý etnologický slovník*. Národní ústav lidové kultury, Strážnice 2011, s. 31.

[889] Tyto kategorie je vtřeba chápat v dobově adekvátních souvislostech. *Rod* tak může zahrnovat širokou příbuzenskou linii, kooperující v zájmu svých členů. *Víra* nemusí být pouhá konfesní příslušnost, která byla po staletí pro obyvatele Evropy elementárním rozlišovacím znakem, ale může vyjadřovat i obedienci příslušné církevní autority. Vyjadřuje rovněž řadu kulturních obsahů a je znakem historické kontinuity. *Země* může vyjadřovat jak politickou jednotku, tak antropologicky vnímanou krajinu domova. *Stav* pak vyjadřuje nejen marxisticky chápanou sociální třídu, ale i z něj plynoucí sociální status. V tomto kontextu je třeba chápat např. ukotvenost řemeslnického obyvatelstva v cechovním systému, postavení univerzitních studentů, členů duchovních řádů, či evropský systém městského práva. Viz. Thomas DaCosta KAUFMANN, *Höfe, Klöster und Städte. Kunst und Kultur in Mitteleuropa 1450 – 1800*, Köln 1998, s. 21.

[890] Od tradičního zemského bohemismu, preferovaného částí šlechty, přes rakušanství, nabízející snadné ztotožnění se státem, jehož instituce užívaly německého jazyka, přes regionálně definované identity poskytující přirozený rámec životu venkovského obyvatelstva, po velkoněmecký nacionalismus konvenující potřebám liberálního měšťanstva.

[891] Pouze výběrově M. HROCH, *Na prahu národní existence,* Praha 1999.

[892] V této souvislosti je nutné vzít v úvahu složité procesy kodifikace jednotné němčiny, etnogeneze německého národa a vzniku německého státu. Ahistorické přenášení moderních pojmů *Němec* a *Německo* do vzdálené minulosti často neodpovídá dobové realitě a znemožňuje porozumění daným situacím z hlediska jejich aktérů. Kromě toho přenáší stereotypy jedné doby na dobu jinou, čímž de-formuje historický výklad.

věnována daleko menší pozornost. Pro její utváření byl určující rozpor v konečných cílech mezi českým a německým národním hnutím na pozadí politických proměn habsburského státu. České národní hnutí představovalo negativní rámec, proti kterému se bylo třeba vymezit, ale také vzor k nápodobě. Německé národní hnutí pak bylo faktorem, ke kterému bylo třeba zaujmout jasný postoj. Toto napětí vyústilo ve 20. století v koncepci tzv. *sudetoněmectví*, jehož úkolem bylo sjednotit českoněmecké obyvatelstvo v opozici proti sílícímu českému národnímu hnutí a definovat jeho místo při formování německého národa a státu.[893]

Geografický pojem Sudety, který byl v tomto procesu využit, však postrádal hlubší etnografická specifika.[894] Zdejší německojazyčné obyvatelstvo nevykazovalo samo o sobě v etnografickém, respektive kulturním smyslu výraznější jednotu a lišilo se zejména užívanými dialekty, z nichž některé nabyly velmi osobitých forem. Postrádalo též hlubší tradici jednotné správy, žilo ve značně odlišných přírodních podmínkách, bylo nehomogenní nábožensky a nemělo jasně definované politické, ekonomické ani kulturní centrum, respektive se zde ustanovilo několik vzájemně si konkurujících center lokálních. Zásadní roli zde hrála i pokročilá industrializace, která v první vlně zasáhla spíše regiony s převahou německojazyčného obyvatelstva. [895]

Právě jazykověda se totiž v této době velmi aktivně zapojila do řešení otázky po kontinuitě osídlení v českých zemích. Filologové zkoumali sudetoněmeckou oblast a toto území často ztotožňovali s oblastmi středověké kolonizace. I když jeden z nejznámějších sudetoněmeckých jazykovědců E. Schwarz snesl argumenty proti Bretholzově pragermánské teorii, utvrzovalo se od 30. let povšechné mínění, že rozsah německého území ve středověku byl značně větší než v současnosti. Tehdejší vztah vědy a politiky a její rostoucí převaha od konce 30. let ovlivňovaly postoje badatelů. Proměny badatelských hledisek a interpretačních scémat lze velmi dobře demonstrovat například u zdrženlivého vědce Ernsta Schwarze a Erharda Müllera, zastance použití vědy „v službách soudobé politiky“.[896]

---

[893] Pouze výběrově. Viz Eva HAHNOVÁ – Hans HENNING HAHN, Sudetoněmecká *vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002; V. HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky*, Praha 2005; Piotr Maciej MAJEWSKI, *Sudetští Němci 1848–1948. Dějiny jednoho nacionalismu*, Brno 2014; E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*, Praha 2014.

[894] Tento pojem se sporadicky objevuje kolem poloviny 19. století (viz např. článek nazvaný *Von den Sudeten*, který vyšel v roce 1844 v augsburském deníku *Allgemeine Zeitung*, jehož pravděpodobným autorem je Franz Schuselka). V roce 1889 pojem Sudetské země uvedl Alexander Supan. Za hlavního propagátora tohoto pojmu a za jeho spojení s německojazyčným obyvatelstvem českých zemí (či spíše jejich pohraničí) je dnes označován Franz Jesser, který výraz *Sudetendeutsche* využil ve svém pojednání z roku 1903, v jehož rámci rozlišoval mezi „alpskými“ a „sudetskými“ Němci. V tomto kontextu nutno poznamenat, že sám Franz Jesser odmítal vyčlenění okrajových oblastí s německojazyčnou majoritou z rámce Čech a za přirozené a jediné centrum českých Němců považoval Prahu. Viz E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi*, s. 41, 174, 187.

[895] L. TYLLNER (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české*, tematická řada *Lidová kultura*, Praha 2014, s. 19.

[896] D. LESNIEWSKA, *Kolonizacja* s. 106 – 107.

Etnografie či národopis (německy *Volkskunde*) odkazuje již svým názvem k pojmu „národ“ a k ambici jeho vědecké konceptualizace. Etnografické výzkumy se ve zjitřené atmosféře probuzeného nacionalismu snažily objevit na venkově „nezkalený pramen národního ducha“. Proces znovunalézaní či rekonstrukce národní identity střídající osvícenský kosmopolitismus, který byl v případě habsburského soustátí často artikulován jako velkorakouský patriotismus, představoval objednávku motivující společenské vědy k rozsáhlé heuristické práci pokrývající řadu středoevropských regionů. Čechy se svou bohatou tradicí lokálních kultur nevyjímaje. Jedním ze společných znaků české a německé podoby etnografického bádání v českých zemích byla tendence chápat etnografii jako vědu, která je povolána podílet se na řešení specifických národně emancipačních úkolů. Rodící se národopis se v tomto smyslu blížil k ideálu vědecké disciplíny nesené nejen výlučně národním jazykem, ale spatřující předmět svého zájmu v reflexi národního společenství a jeho potřeb.[897]

Německá etnografie českých zemí se etablovala pod vlivem tří specifických vědeckých tradic: říšskoněmecké, starorakouské a české. Nejvíce se uplatňovala česká tradice, která však byla sama formována říšskoněmeckým akademickým vzorem. Na počáteční fázi českoněmecké etnografie mělo zásadní vliv české tzv. svérázové hnutí a dále úspěchy českých národopisných výstav, zejména Národopisné výstavy československé z roku 1895. Domácí etnografický zájem o místní Němce se pak v českých zemích začíná probouzet od počátku 19. století paralelně s rozvojem českého národopisného bádání. Německý národopis se v českých zemích rozvíjel zpočátku spíše živelně, na pomezí příbuzných disciplín jako byla germanistika, historie a geografie. Pojem *Volkskunde*[898] poprvé na našem území použil profesor pražské univerzity J. Mader (1754 - 1815). Snaha po komplexní popsání lidové kultury však brzy zakotvila i mimo akademické prostředí. Z amatérských průkopníků německého národopisu je možné jmenovat sběratele lidových písní J. G. Meinerta (1773–1844), F. G. Jaschkeho (1756–1831) nebo J. G. Rittera z Rittersbergu (1780–1841). Z následující generace pak J. V. Grohmanna (1831–1919), Otty z Reinsberg-Düringsfeldu (1810–1876), germanisty Augusta Sauera či amatérské sběratele, z nichž jistého významu dosáhli např. Johann Josef Ammann, Josef Hofmann, Alois John, Albert Brosch nebo Anton Paudler. V roce 1883 uveřejnil antropolog Otto Ammon (1842–1916) svou studii *Přirozený výběr mezi lidmi*, v níž zdůrazňoval nadřazenost a germánský původ většiny evropské šlechty. Do propagandistického slovníku uvedl pojem *Arierdämmerung* (cosi jako soumrak Árijců). Varoval před spiknutím Slovanů a Románů proti nadřazené, ale zranitelné árijské rase.[899]

[897] Viz P. LOZOVIUK, *Etnografie jako národní věda,* in: *Hledání centra – Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2011, s. 59–60.

[898] V Německu vykrystalizovaly v průběhu 19. století dvě podoby této disciplíny. Vedle „*Volkskunde“* ještě mimoevropská „*Völkerkunde*“. Podrobněji viz P. LOZOVIUK, *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*, Pardubice 2005, s. 13.

[899] TÝŽ, *Etnografie jako národní věda*, s. 63.

Zásadní dopad mělo etablování národopisu na německé části pražské univerzity. Zakladatelskou osobností byl výše zmíněný Adolf Hauffen (1863 - 1929), který stanovil základní program etnografického výzkumu lidové kultury českých Němců. Sám se věnoval zejména duchovní kultuře, ale reflektoval i projevy kultury materiální. Hauffen vtáhl do výzkumu řadu zapálených amatérů a od roku 1905 měl pravidelné přednášky věnované německému národopisu v Čechách. Pod jeho vedením vznikaly četné disertační a seminární práce. Začala se tak formovat základní specifika německého národopisu. Jeho hlavním cílem bylo vypracování „charakterizace národního ducha" (*Charakterisirung des Nationalgeistes*), zobecňující charakteriologii jednotlivých „národních kmenů". Za jeden z takovýchto „kmenů" začali být od poslední třetiny 19. století považováni i „*Deutschböhmen*", německy hovořící obyvatelé Čech. Vyvrcholením Hauffenovy akademické činnosti bylo zřízení národopisného semináře na pražské německé univerzitě v roce 1928, v jehož čele měl stanout. Zabránila mu v tom však předčasná smrt. Místo něj nastoupil jeden z jeho žáků Gustav Jungbauer (1886 – 1942). Tento badatel byl přesvědčen o výjimečné hodnotě „sudetoněmeckého" folklóru ve srovnání s folklorem rakouským nebo německým, což platilo zejména o lidové kultuře německých jazykových ostrovů. Zkoumal tak například Němce z Chebska usazené v Haliči nebo karpatské Němce na Slovensku. Zájem o karpatské Němce spojoval Gustava Jungbauera s jeho žákem Josefem Hanikou (1900 - 1963), který byl redaktorem časopisu *Karpathenland*. V Hanikově době se však již výzkum přesouval do stále více politických rovin. Ve svých důsledcích pak přispíval k utvrzování stereotypů pracovitého, pořádkumilovného a čistotného Němce žijícího v těžkých podmínkách odlišně orientovaného prostředí. Pozvolná rezignace na vědecké postupy v německém etnografickém bádání vyvrcholila v době druhé světové války, kdy se z pražské německé univerzity stal říšský vysokoškolský ústav, na který byli povoláni stoupenci nacismu jako K. V. Müller nebo H. J. Beyer.[900]

Neméně důležité bylo etnografické bádání mimo akademickou půdu. Němečtí národopisci se nejen snažili postihnout utvářející se „sudetoněmeckou" identitu, ale tento proces i usměrňovat. Za příklad takovéto angažované etnografie, lze označit výzkum kmenových specifik (*Stammesforschung*) a studium etnických enkláv (*Sprachinselvolkskunde*). Mobilizačního efektu přitom nemělo být dosaženo pouze prostřednictvím přímého působení na „lid", nýbrž pomocí konstruování etnické solidarity. Do popředí etnografického zájmu tak byl postaven požadavek postižení sudetoněmeckého svérázu.[901]

K vůdčím postavám chebské vlastivědy na přelomu 19. a 20. století patřil etnograf, historik, muzikolog a literární kritik Alois John (1860 - 1935). Založil spolek *Verein für Egerländer Volkskunde* a časopis *Unser Egerland*, který poprvé vyšel v roce 1897. V roce 1899 zakoupil jako letní sídlo vilu Waldheim na Antonínově výšině u Františkových Lázní, kam přesídlil a lázeňské město Františkovy Lázně mu v roce 1922 svěřilo vedení městského muzea a o

[900] Viz P. LOZOVIUK: *Interethnik im Wissenschaftsprozess – Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Leipzig 2008; TÝŽ, *Etnografie jako národní věda*, in: *Hledání centra – Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2011, s. 59 – 99.

[901] Viz Gustav JUNGBAUER, *Geschichte der deutschen Volkskunde*, Prag 1931, s. 31

archivu.[902] Popularizaci chebského národopisu se věnoval i Dr. Michael Müller (1849 - 1914), který byl vyhlášeným vlastivědným badatelem a sběratelem s hlubokým zájmem o historii a národopisný svéráz Chebska. Nashromáždil rozsáhlý fond národopisného materiálu, představovaného bohatou kolekcí krojů, lidového nábytku, keramiky či domácího nářadí. Jako odborný poradce se též podílel na výběru exponátů a na instalaci Chebské jizby v Národním muzeu v Norimberku.[903]

Jedním z nejvýraznějších národopisců někdejšího loketského kraje (*Elbogner Kreis*) byl Josef Hofmann (1858 – 1943).[904] Ve své odborné práci se zaměřil na lidovou kulturu, zvyky, oděvy a řemesla. Cestoval po kraji, kreslil, fotografoval, své poznatky publikoval v mnoha knihách a článcích (přes 50 titulů).[905] Hovořil a psal v místním egerlandském nářečí. Ve své publikaci *Die ländliche Bauweise, Einrichtung und Volkskunst des 18. und 19. Jahrhunderts der Karlsbader Landschaft* z roku 1928 zachytil řadu staveb lidové architektury regionálních forem i struktury osídlení. Podle půdorysu a rozmístění hospodářských staveb rozlišoval tyto stavební styly: 1. chebský, 2. západního Krušnohoří (saský), 3. smíšený podél česko-německé jazykové hranice, 4. městský styl. Jak sám poznamenává: *„Sotva se najde region, který byl vystaven tolika vlivům jako náš. Setkávali se zde Češi, Lužičtí Srbové, ze Saska zpět proudící Vendové (Slované), přistěhovalci z Durynska a Porýní, Horního Saska, Šumavy, Rakouska a různé kmeny Bavorů, zejména obyvatelé Horní Falce."*[906] Dokumentoval jednotlivé stylové formy, typologické prvky i části selských usedlostí (obytná stavení, stodoly, stáje, chlévy, brány), mlýny, sakrální stavby (kostely, kaple, kříže, boží muka), až po vybavení (nábytek, kamna, pece) a lidový oděv (kroje). Jeho poznatky byly využívány již před první světovou

[902] *Kalender für das Egerland 1936*, s. 130–132; Jaromír BOHÁČ (ed.), *Deset obrazů z dějin Chebského muzea*, Cheb 2003, 115 – 121.

[903] Na prvním shromáždění spolku vymezuje John svou představu národopisu. Jeho pozici vidí mezi dějinami umění, germanistikou, mytologií a sociálními dějinami a připisuje mu jednoznačně národní cíle. Vzhledem k tomu, že obyvatelstvo Chebska ma dle jeho názoru zvlastní pozici vůči Čechám a tvoří tak „*samostatný kmen*" a jako takové ho není mozno zařadit do jedné skupiny s ostatními německými kmeny v Čechách, nýbrž spíše k etnické skupině z oblasti Severní marky (Nordgau) a Horní Falce (Oberpfalz), a protože za současné situace existuje nebezpečí, ze „*každá národní zvláštnost zanikne*", stalo se založení spolku nutností. A. JOHN, *Die erste Versammlung des Vereins für Egerländer Volkskunde*, in: Unser Egerland, 1. roč. (1897), č. 3, s. 11. K Johnově biografii srov. A. JOHN, *Biographisches, in: Literarisches Jahrbuch II*I (1893), s. 58 – 68; TÝŽ, Begründer und Obmann des Vereins für Egerländer Volkskunde in Eger, in: Unser Egerland 6. Roč. (1902), č. 3/4, s. 24. Viz E. FENDL, *Muzeum jako centrun dění*, in. Hledání centr. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. Století, K. Kaiserová – M. Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2011, s. 381, pozn. č. 63 – 64. Dále srovnej J. BOHÁČ (ed.), *Deset obrazů z dějin Chebského muzea*, s. 131 – 138.

[904] Josef Hofmann působil do roku 1919 jako pedagog, nejdříve na obecné škole, od roku 1893 na měšťanské škole, později jako ředitel měšťanské školy a ředitel odborné živnostenské školy v Karlových Varech. Byl také veřejně činný, v období let 1890–1919 zasedal v karlovarském obecním zastupitelstvu, ve volbách v roce 1901 byl zvolen do Českého zemského sněmu. *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950. Bd. 2*., Graz – Köln 1959, s. 381.

[905] Viz O. ZERLIK, *Josef Hofmann-Volksbuch*, Karlsbad 1938.

[906] Josef HOFMANN, *Ländliche Bauweise, Einrichtung und Volkskunst des 18. und 19. Jahrhunderts der Karlsbader Landschaft*, Karlsbad 1928, s. 11.

válkou v řadě národopisných a etnografických publikací dokumentujících lidovou kulturu v Rakousko-Uhersku[907] a posléze na ně navazovala řada dalších místních badatelů, jako byl například karlovarský archivář Karl Ludwig (1866-1931) či archeolog, konzervátor, archivář a historik Anton Gnirs (1873–1933). S Josefem Hofmannem spolupracovali malíři Anton Drumm (1855-1946) a Gustav Zindel (1883-1959).

Sudetoněmecký národopis (*Volkskunde*)[908] se celkově vyznačoval velkou mírou interdisplinarity, primárním cílem jeho snah (často reflektovaným a otevřeně artikulovaným) bylo najít za lokálními zvláštnostmi německého obyvatelstva v českých zemích to, co je pro něj „kmenově jednotící", a přispět tak k formování sudetoněmecké identity.[909] Za českou obdobu německé *Volkskunde* lze považovat obor historické vlastivědy,[910] jehož budování bylo na Karlově univerzitě svěřeno Josefu Vítězslavu Šimákovi.[911] Česká historická vlastivěda však nikdy nedosáhla interdisciplinárních a argumentačních kvalit svého sudetoněmeckého protějšku, a to z několika důvodů. Až na některé Šimákovy žáky (například Františka Roubíka) byl totiž tento obor ostatními kolegy-historiky přezírán, ba až ironizován,[912] což nepochybně nepřispívalo k jeho prestiži v rámci české historické obce a k jeho úspěšnému rozvoji. Čeští historikové spolu s mnoha jinými intelektuály podlehli dojmu, že velkoněmecké ideje byly roku 1918 poraženy. Vzhledem ke korektním vztahům Československa s výmarským Německem byla až do roku 1933 jako větší hrozba vnímána potenciální revize Trianonské smlouvy. Vlastními oblastmi německého osídlení a jejich dějinami se navíc v novém státě měla primárně zabývat Německá univerzita v Praze; toto národnostně demokratické rozdělení badatelských témat ponechalo výzkum německého pohraničí a jazykových ostrovů ve vlastních sudetoněmeckých rukou.[913]

---

[907] Srov. např. Sigmund SCHNEIDER – Benno IMENDÖRFFER (Hrsg.), *Mein Österreich, mein Heimatland. Illustrierte Volks- und Vaterlandskunde des Österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1914, s. 124–138.

[908] K vývoji německého národopisu v českých zemích, resp. po roce 1918 sudetoněmeckého národopisu srov. zejména P. LOZOVIUK, *Interethnik im Wissenscha sprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellscha lichen Auswirkungen*, Leipzig 2008; srov. Také TÝŽ, *Dějiny německy psaného národopisu v Čechách. Úvod do problematiky*, in: Kultura – společnost – tradice II. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie, Zdeněk Uherek (ed.), Praha 2006, s. 13–51. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 156, pozn. č. 56.

[909] P. LOZOVIUK, *Dějiny německy psaného národopisu*, s. 36–37. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 156, pozn. č. 57.

[910] Tak soudí M. DUCHÁČEK, *Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografi e před rokem 1945*, in: Etnologie v zúženém prostoru, Jiří Woitsch – Adéla Jůnová Macková a kol. (eds.), Praha 2016, s. 53. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 156, pozn. č. 58.

[911] K Šimákově profesuře historické vlastivědy československého státu a osudům jeho pražské katedry i celého oboru srov. mnohé pasáže v práci: H. KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák.* Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 157, pozn. č. 59.

[912] H. KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák, s. 257 – 259.* Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 157, pozn. č. 60.

[913] Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 153.

Na rozdíl od sudetoněmeckých etnografů soustředících se na projevy selského lidu jako na individuální výrazy hlubší národní substance (například Gustav Jungbauer)[914] se Šimák lidovou kulturou jako takovou nezabýval, neboť se koncentroval spíše na výzkum urbánní kultury a kolonizačních procesů. Zde se mj. projevil vliv vídeňské školy umění, která lidové umění pokládala za a odvozenou formu uměleckého projevu vyšších sociálních vrstev. Tato skutečnost podle Milana Ducháčka způsobovala, že se vlastivěda musela potýkat s překonáváním komunikační bariéry mezi sebou samou a laickými pracovníky zvláště na venkově.[915]

To opět komplikovalo její další rozvoj a potenciální zapojení laických badatelů do šíře pojatých projektů. Naopak sudetoněmecká *Volkskunde* byla v tomto ohledu daleko úspěšnější, když se jí pro své cíle podařilo zmobilizovat vlastivědné pracovníky z řad venkovských učitelů působících v Němci obývaných oblastech Československa.[916] Sami představitelé české historické vlastivědy si tyto deficity uvědomovali a explicitně volali po lepší organizaci národnostních výzkumů (zejména dějin osídlení v propojení s analýzou toponym), neboť i těch se měl jejich obor úzce dotýkat.[917]

Oproti německé strategické koncepci široce institucionálně zaštítěnému národnostnímu výzkumu, se tak na české straně jedná spíše o individuální výkony jednotlivých badatelů. Tento nepoměr je vidět právě na případu regionálního bádání. Český pendant k *Historickému místopisu země Moravskoslezské* Ladislava Hosáka[918] se mezi válkami pokusil postavit Jan Barták, vzdělaný samouk a politicky činný rolník ze středních Čech. Roku 1939 ale vyšel pouze první díl jím zamýšleného souboru, na kterém jsou dobře patrny metodologické nedostatky tehdejších amatérských badatelů.[919] Určité kritické názory na německou kolonizaci nalezneme například v některých svazcích *Národopisu lidu československého*.[920]

---

[914] P. LOZOVIUK, *Dějiny německy psaného národopisu*, s. 37. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 158, pozn. č. 61.

[915] M. DUCHÁČEK, *Deset tezí*, s. 53 – 54. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 159, pozn. č. 62, 63.

[916] Např. ve 30. letech při práci na *Atlasu německého národopisu* distribuovalo dotazníky v oblastech německého osídlení zhruba 1 200 dobrovolníků; srov. P. LOZOVIUK, *Dějiny německy psaného národopisu*, s. 36. V celoněmeckém kontextu bylo v této době při realizaci plánu na zpracování matrik ze všech oblastí, kde v minulosti i přítomnosti žilo německé obyvatelstvo, do podoby tzv. *Dorfsippenbücher* zmobilizováno 14 000 spolupracovníků majících v 52 000 německých oblastí zpracovat zhruba 350 000 matričních knih. Tehdy došlo i na materiály ze Sudet, ale vlivem válečných událostí byl celý projekt roku 1943 zastaven; srov. M. MELKESOVÁ, *Církevní matriky českých zemí v pozornosti badatelů*, Historická demografi e 32, 2008, s. 18–19. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 159, pozn. č. 64.

[917] Např. František Roubík plánoval po habilitaci z historické vlastivědy (1934) přednášet mj. právě o národnostním vývoji a dějinách osídlení českých zemí; P. HOLÁT, *František Roubík*, s. 93. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 159, pozn. č. 65.

[918] L. HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské,* díl I–X, Praha 1933–1938.

[919] J. BARTÁK, *Okres jílovský politický, soudní i berní samostatný* [=Přehledný místopis země České 1], Kaliště u Ondřejova 1939; srov. P. HOLÁT, *František Roubík. Neúnavný poutník mapou historie*, Praha 2007, s.

Co se motivací pro zahájení národnostního bádání týče, lze tvrdit, že mnozí profesionální pracovníci svůj zájem aktivizovali teprve pod vlivem odmítavé reakce na teze konkurenčních historiografiií a politiků. Již na samém počátku první republiky se Václav Vojtíšek, Josef Vítězslav Šimák a další postavili s pomocí historických argumentů proti existenci německé provincie *Deutschböhmen* poté, co i někteří odborní poradci československé delegace na pařížské mírové konferenci roku 1919 operovali s historickými daty.[921] Tyto aktivity však samozřejmě byly podpořeny a zaštítěny ze strany vznikajícího československého státu a jeho politických špiček. Později se ovšem například v důsledku národnostních třenic na severní Moravě (svém rodišti) dotkl dějin jejího osídlení a národnostního vývoje František Hrubý.[922]

Antonín Profous pracoval na svém díle o místních jménech v Čechách pod tlakem, aby ho nepředešli sudetoněmečtí vědci (zejména žáci Ericha Gieracha a Ernsta Schwarze), jejichž interpretace se hrozily stát argumentem pro německou separatistickou politiku. Profousovy dopisy zaslané J. V. Šimákovi[923] ukazjí obavu z politického zneužití jejich výsledků a zároveň vědomí převažující osamocenosti vlastního bádání v rámci české historické obce: „*Pokud jsem však poznal Gieracha (je to divoký německý nacionál), nedělají to asi jen z lásky po pravdivém poznání, nýbrž spíše z toho chtějí vytloukat kapitál pro německou politiku. Kdybych je mohl předejít já, nemohli by si mé práce nevšimnout… Proto by asi většina z nich přejímala mé rozbory nebo by je poněkud upravovala. To by někdy mohlo míti důležitost pro*

130–131. Po válce ale Z. Kalista ocenil solidní heuristiku Bartákova díla: Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 152, pozn. č. 40.

[920] Srov. např. F. ŠVÁB – J. TYKAČ – J. RESL – J. BROŽ – L. LÁBEK, *Plzeňsko. Národopisné oblasti plzeňská, plasská, radnickorokycanská, hradištská (blovická), chotěšovská a stříbrská,* 1. sv., Praha 1934. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 152, pozn. č. 41

[921] P. VAŠKO, *Profesor Václav Vojtíšek. Archivářem od monarchie po socialismus*, Praha 2014, s. 95–96, kde jsou i odkazy na Vojtíškovy texty; J. V. ŠIMÁK, *Pomístní názvosloví v „Deutschböhmen"*, in: Sebeurčení a „Deutschböhmen", Jan Kapras (ed.), Praha 1918, s. 71–76; srov. také soubor statí *Český živel v „Deutschböhmen"*, Jan Kapras (ed.), Praha 1918. Z. VÁCHA, *Žádám Vás jako vynikajícího odborníka. Organizace odborných prací pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži v letech 1918–1919*, Praha 2012. Zde mnohé pasáže např. o činnosti právních historiků (Jana Kaprase a Karla Kadlece). Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 152, pozn. č. 42

[922] F. HRUBÝ, *Severní Morava v dějinách*, Stráž Moravy 23/5–8, 1932, s. 71–74, 91–94, 111–114, 127–130. Mezi světovými válkami se národnostními vztahy a Němci v dějinách českých zemí intenzivně zabýval Kamil Krofta, který popsal dějinné momenty, které měly potenciál svou aktualizací přispět k navázání dobrého poměru sudetských Němců k československému státu. Vuz J. DEJMEK, *Kroftovo chápání sudetoněmecké otázky a její vyústění*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 5, 1991, s. 33–49, kde jsou i odkazy na dílčí Kroftovy práce. Zmínku si na tomto místě zaslouží i studie Jana Kaprase o právních a národnostních dějinách, které však oproti Kroftovi byly psány spíše z česko-nacionálních a protiněmeckých pozic; srov. např. J. KAPRAS, *Český stát. Jeho vznik, poměr k Rakousku a Němcům*, Praha 1927; TÝŽ, *Národnostní vývoj v českém státě*, Praha 1931. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 152, pozn. č. 43.

[923] Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky (dále jen MU AAV), fond Josef Vítězslav Šimák, karton 29, i. č. 1787, korespondence Antonín Profous, Antonín Profous Josefu Vítězslavu Šimákovi 7. 5. 1931, 17. 5. 1931, 21. 5. 1931, 21. 6. 1931, 22. 11. 1932. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 153, pozn. č. 45.

dějiny osídlení v Čechách, zvláště pak u jmen, která je možno vykládat různě. Jestliže mě Gierachovci předběhnou, podají veřejnosti možná nesprávné anebo protičesky zahrocené výklady. Ty proběhnou do světa v německém rouše rychleji než později jejich opravy podle mé práce.“ „Dal jsem se do podniku, o kterém Gierach i Schwarz prohlašují, že je nad síly jednotlivcovy….Přičiním se, seč mé síly stačí.“ [924]

V meziválečném období se jazykověda velmi aktivně zapojila do řešení otázky po kontinuitě osídlení v českých zemích. Pochopitelně byla tato činnost primárně motivována meziválečnou politickou situaci, která německojazyčné obyvatelstvo českého pohraničí postavila do pozice menšiny ve státě konkurenšního jazykového společenství Němečtí filologové proto intenzivně zkoumali sudetoněmeckou oblast a toto území často ztotožňovali s oblastmi středověké kolonizace. Smyslem bylo jednak posunout datum místního německého osídlení do co nejvzdálenější minulosti, respektive dokázat, že jsou v rámci Československa celé rozsáhlé kraje, kde je místní německé obyvatelstvo prvním kontinuelně dochovaným osídlením. I když E. Schwarz oponoval Bretholzově autochtonní teorii, od 30. let se všeobecně utvrzovalo povšechné mínění, že rozsah německého území ve středověku byl značně větgší než v současnosti. Tehdejší vztah vědy a politiky a její rostoucí převaha od konce 30. let ovlivňovaly postoje badatelů - jak to lze ukázat na příkladě zdrženlivého vědce Ernsta Schwarze a Erharda Müllera, zastance použití vědy „v službách soudobé politiky“.[925] Výzkumy podporovala také Společnost pro podporu německé vědy, literatury a umění v Čechách (od roku 1941 Německá akademie věd v Praze),[926] jejíž *Komise pro vlastivědný výzkum* byla zkraje dvacátých let Erichem Gierachem zavázána k bádání nad sídelními dějinami Němců v českých zemích, a to na platformě toponomastických a dialektologických studií. Tahounem navazujících konkrétních projektů byl Ernst Schwarz, germanista a teoretik úzkého propojení právě jazykových výzkumů s dějinami osídlení.[927] Jedno ze specializovaných pracovišť komise (tzv. *Flurnamenstelle*) od roku 1929 systematicky

[924] Tamtéž; Antonín Profous Josefu Vítězslavu Šimákovi 17. 5. 1931, 22. 11. 1932. Sám Šimák veřejně, ovšem pouze na stránkách odborného periodika demaskoval politickou tendenci německých prací o sídelních dějinách jakožto údajnou vědeckou obdobu německého *Drang nach Osten*: Josef Vítězslav ŠIMÁK (rec.), *Dvě knihy o osídlení Šumavy,* Český časopis historický (dále jen ČČH) 43/1, 1937, s. 100 Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 153, pozn. č. 46.

[925] D. LESNIEWSKA, *Kolonizacja* s. 106 – 107.

[926] M. NEUMÜLLER, *Geschichtswissenscha und Heimatforschung. Forschungen und Pu-blikationen der Deutschen Gesellscha der Wissenscha en und Künste bzw. der Deutschen Aka-demie der Wissenscha en in Prag 1919–1945*, in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I., Michael Neumüller (ed.), Ústí nad La-bem 1996, s. 91–93; D. LEŚNIEWSKA, Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografi i, Poznań – Marburg 2004, s. 100. K celé instituci obecně A. MÍŠKOVÁ, *Die Gesellscha zur Förderung deutscher Wis-senscha, Kunst und Literatur in Böhmen (später Deutsche Akademie der Wissenscha en) 1891–1945. (Unterstützungstätigkeit – Fachorientierung, soziale und regionale Herkun der Antragsteller.* Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 147, pozn. č. 17.

[927] E. SCHWARZ*, Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Prag 1923; TÝŽ, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, München 1931. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 148, pozn. č. 18.

pracovalo na studiu pomístních názvů, když vydávalo jejich sbírky i edici prací, v nichž byly šíře analyzovány.[928] Podobně od roku 1933 připravovala nově vzniklá komise slovník sudetoněmeckých dialektů, avšak do konce druhé světové války nebyl vydán ani jediný jeho díl. Nejvýznamnějším výsledkem dotazníkového sběru nářečních forem tak byl Schwarzův přehled rozvrstvení sudetoněmeckých dialektů a edice knih, které skrze je-ich analýzu určovaly, z jakých německých oblastí kdysi do českých zemí kolonisté přišli.[929] Výzkum místních jmen byl podporován *Sudetoněmeckým ústavem pro vlastivědný výzkum* v Liberci, který vydával knižní řadu zabývající se jejich rozborem.[930] Po transformaci instituce roku 1940 do Sudetoněmeckého ústavu pro výzkum země a národa bylo bádání zastřešeno v nové komisi pod Gierachovým vedením, která propojovala toponomastiku s dějinami osídlení (*Kommission für Siedlungs- und Sprachforschung*).[931] Její členové shromažďovali materiál pro mapu vývoje osídlení sudetských zemí.[932] Po druhé světové válce pak došlo k zrcadlově převrácenému vývoji a po vysídlení německojazyčného obyvatelstva z pohraničí bylo přistoupeno k rozsáhlé změně místních a pomístních názvů na české. Na tomto procesu se přitom aktivně podíleli jazykovědci z Akademie věd, kteří v rámci složitého procesu zohlednění různých hledisek a zájmů, aktivně přípsívali k „přepsání" místního názvosloví a „symbolickému" osazení místní krajiny.

4.2.4. *Genealogie, Familienforschung*

[928] Sudetendeutscher Flurnamen-Sammler 1–8, E. Gierach – E. Schwarz (eds.), 1930–1935; Sude-tendeutsches Flurnamen-Buch 1–4, E. Schwarz (ed.), 1935–1941. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 148, pozn. č. 19.

[929] E. SCHWARZ, *Sudetendeutsche Sprachräume*, München 1935, in: Arbeiten zur sprachlichen Volksforschung in den Sudetenländern 1–7, E. Schwarz (ed.), 1937–1940. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 148, pozn. č. 20.

[930] Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch 1–8, E. Gierach – E. Schwarz (eds.), 1932–1944. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 148, pozn. č. 21.

[931] O. KONRÁD, *Die Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung 1940–1945. „Wissen-scha liche Gründlichkeit und völkische Verpfl ichtung"*, in: Die „sudetendeutsche Geschichts-schreibung" 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer, Stefan Albrecht – Jiří Malíř – Ralph Melville (eds.), München 2008, s. 79, 81; M. JOSEFOVIČOVÁ, *Sudetoněmecký ústav pro výzkum země a lidu. Sudetendeut-sche Anstalt für Landes- und Volksforschung*, in: Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století, Kristina Kaiserová – Miroslav Kunštát (eds.), Ústí nad Labem 2011, s. 333, 338. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 148, pozn. č. 23.

[932] Tito pracovníci se mohli institucionálně i metodologicky připojit k Německému národopisnému atlasu vznikajícímu v sousedním Německu od dvacátých let a vydanému v druhé *polovině let třicátých, a to za výrazné etnizace a nacionalizace (až nacifikace) svého tématu; srov. J. WOITSCH, Etnokartografie ve 20. století: Od národních atlasů k atlasu evropskému a zpět*, in: Etnologie v zúženém prostoru, Jiří Woitsch – Adéla Jůnová Macková a kol. (eds.), Praha 2016, s. 188. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 149, pozn. č. 24.

Genealogický výzkum byl původně omezen primárně na aristokratické prostředí. V jeho rámci sloužil především jako nástroj pro rodinné strategie a symbolickou reprezentaci legitimizující rodový status. S ústupem šlechty z vysoké politiky prosazení masivních forem kolektivní sebeidentifikace (nacionalice) se však začaly jeho výsledky aplikovat i v rámci šířeji zaměřeného „národního" výzkumu. Po roce 1918 se rodopisné bádání rozšířilo také i měšťanských a selských rodin a počal se formovat tzv. občanský rodopis.[933] Nový obor se ovšem v nástupnických státech Rakousko-Uherska musel domáhat vědeckého statutu a uznání svého společenského významu. Od dvacátých let začala být v Československu jak na české, tak sudetoněmecké straně genealogie pojímána jako jeden z nástrojů pro upevňování národního vědomí a v českém případě byla navíc doložena její důležitost pro konsolidaci československé státnosti. Jedním z hlavní motivů bylo doložení plné sociální skladby respektive existenci „národní" šlechty. Neméně důležité však bylo doložení kontinuálního osídlení vybraných lokalit pomocí regionálních sond do vesnického prostředí či v rámci občanských elit.[934]

Obdobné důvody vedly ke zformování rodiposného bádání i na německé straně. Sudetoněmecký rodopis (*Familienforschung*) se zapojil do procesu formování sudetoněmecké identity. Primární intencí bylo posilovat vědomí pokrevního svazku mezi jednotlivými rody a sudetoněmeckým, respektive celoněmeckým národem. Samotným německým genealogům bylo zřejmé, že rozmach rodopisu jak v Německu, tak u zahraničních Němců souvisí se situací po prohrané Velké válce, neboť přispívá k upevnění sounáležitosti všech Němců napříč nově utvořenými hranicemi nástupckých států. To byl rovněž jeden z důvodů, proč byl rodopis na konci dvacátých let prohlášen za „národní vědu" (*Volkswissenschaf*t), jež měla vystihnout vyšší krevní svazky a kmenové vědomí. Konečným cílem bylo prokázání zpochybňované existence sudetských Němců jakožto samostatného národního tělesa (*Volkskörper*). Rodopisec měl napomoci probouzet u jednotlivců vědomí, že jsou krví spojeni s předky a širší pospolitostí, a tím prožívat osudové spojení s celým německým národem. Po okupaci československého pohraničí na podzim 1938 někteří sudetoněmečtí rodopisci nalezli ocenění své práce v Henleinových prohlášeních o rodině jako základu národa, přičemž zesílila jejich rétorika o propojení rodu s národem jakožto pokrevního a osudového společensí. Na základě výsledků provedených analýz lze tvrdit, že česká a sudetoněmecká genealogie byly po roce 1918 výrazně znacionalizovány, přičemž na nacionalizaci českého rodopisu mělo částečné vliv napodobování jeho sudetoněmeckého protějšku. Obrazy rodových a rodinných dějin, tvořené oběma genealogiemi, byly neustále vztahovány k českým a sudetoněmeckým

933 V. HADAČ (rec.), A. MARRUS-RARDKOVICU, *Příručka rodového kronikáře. Úvod do praktické genealogie*, Praha 1938, ČRS, 9 – 10, 1937-1938, s. 128 – 129; R. František, Rodopis a vlastivěda. ČRS 15 1943, s, 35. Viz T. Pánek, *Nacionální ukotvení rodopisného bádán*í, PÁNEK, T.: *Nacionální ukotvení rodopisného bádání v českých zemích 1918-1948 (se zvláštním zřetelem na období druhé republiky a nacistické okupace), in:* Historica Olomucensia, roč. 54/2018, s. 187, pozn. č. 8.

934 O. MITISC, *Rodopisné poznámky Rakouska*, ČRS, 1, 1929 s. 45. Viz PÁNEK, T.: *Nacionální ukotvení rodopisného bádání v českých zemích 1918-1948 (se zvláštním zřetelem na období druhé republiky a nacistické okupace), in:* Historica Olomucensia, roč. 54/2018, s. s. 187, pozn. č. 9.

„národním“ dějinám. Tato nacionalizace nabrala v případě českého rodopisu na intenzitě v letech 1938-1945, což lze vnímat jako jeden z výrazů dobového národně obranného a protiněmecky zaměřeného historismu. Tyto charakteristiky projevují jak v programových úkolech, tak v badatelské praxi českých genealogů. Tehdejší rozmach českého rodopisu se projevil i ve značném rozmnožení laického bádání. V tomto případě se odborní genealogové snažili texty formovat pořádáním rodopisných kurzů. Jejich účelem bylo zvýšit vědeckou úroveň jejich práce a posílit smysl pro celonárodní dějiny. Toto zmnožení počtu genealogií šlo ruku v roce s rozkvětem institucionální podpory této činnosti.[935]

4.3 *KULTURA A ŠKOLSTVÍ*

Vědecká rekonstrukce národních dějin mohla plnit své národní poslání pouze v případě, že nalezla cestu do historického vědomí publika, k němuž se obracela národní agitace. Zdánlivě nešlo o nijak obtížný postup zejména poté, co začaly vycházet noviny a časopisy, kdy začala vznikat beletristická zpracování minulosti, poezie, divadlo a na školách existovaly učebnice dějepisu. Problém spočívá v tom, že nešlo a nemohlo jít o prostou technickou reprodukci, o mechanický „přenos“ vědeckého obrazu národních dějin. Nejde jen o známou okolnost, že každá taková „transmise“ nutně zkreslovala a zjednodušovala, ale především o to, že přenos obrazu minulosti mezi široké vrstvy se v jejich vědomí setkával a mísil se stávajícím mytologizujícím historickým vědomím, s představami o minulosti, které lidem zprostředkovala rodinná tradice, laická „kolektivní paměť“. Stručně řečeno, čím těsněji bylo šíření vědeckého obrazu národních dějin a formování národní paměti spojováno s agitací, s národním hnutím, tím více se vzdalovalo kritickému pohledu vědy a blížilo se mytologizujícímu pólu historického vědomí.[936] Tím se dostáváme k úloze mýtu při formování národní identity. Za národní mýtus však nelze považovat každé popularizující vyprávění o minulosti, nýbrž jen takový příběh, který se více méně cílevědomě zařazoval do souřadnic, na nichž byla založena a v nichž se materializovala představa společného osudu, který spojuje příslušníky národa. Na rozdíl od konstruktu národních dějin nešlo o syntetizující vyprávění, nýbrž o samostatné příběhy, které bylo možno učinit nástrojem národní výchovy či agitace, poněvadž se mohly opřít o kolektivní paměť. Mýtus měl řadu funkcí a podle nich lze rozlišovat i jeho druhy. V první řadě však byl nástrojem sebeuvědomění národní skupiny tím, že jí poskytoval konsenzuální přijetí konkrétních hodnototvorných příběhů a atributů a tím ji vymezoval. Primárním nástrojem šíření těchto mýtů pak byla kultura a školství.[937]

---

[935] Viz PÁNEK, T.: *Nacionální ukotvení rodopisného bádání v českých zemích 1918-1948 (se zvláštním zřetelem na období druhé republiky a nacistické okupace), in:* Historica Olomucensia, roč. 54/2018, s. s. 188.

[936] Zásadní shrnující pojednání k problematice mýtu předkládá nejnověji G. SCHÖPFEN, *Introduction*, in: G. HOSKING, G. SCHÖPFLIN, *Myths of Nationhood*, London 1997, s. 20. V obecnější poloze pojednává o mýtu D. TŘEŠTÍK v úvodní kapitole své knihy *Mýty kmene Čechů*, Praha 2003. Dále srovnej: E. BEHRING et al. (vyd.), *Geschichtliche Mythen In den Literaturen und Kulturen Ostmittel• und Südosteuropas*, Stuttgart 1999. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 189 a pozn. č. 63.

[937] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s. 190.

4.3.1 Odraz v umění

Problém historie coby jednoho ze zdrojů národní identity a podoby její umělecké reprezentace do nedávna nepatřil k příliš častým tématům umělecko-historických diskuzí.[938] Zkoumání tohoto vztahu v sobě zahrnuje spektrum rozličných a časti protichůdných uměleckohistorických přístupů. Tyto přístupy můžeme obecně rozlišit na *autonomní* a *heteronomní*. Do první skupiny budou spadat především metodické postupy, jejichž prostřednictvím můžeme objasnit, jakým způsobem se vnější síly dotýkají vzniku uměleckého díla. Druhá skupina pak vychází z konfrontace vnímajícího diváka (či určitého společenství) a vnímaného uměleckého díla. Jedna z nejvážnějších kritik na adresu dějin umění pak upozorňuje na neschopnost disciplíny obě směry vědecké analýzy a interpretace uměleckého díla účinně propojit. V tomto smyslu skýtá určité možnosti aplikace teoretických východisek vycházejících z pojetí Michaela Foucalta. Ačkoliv se Foucoltovy texty uměleckými díly příliš nezabývaly, vychází z něj v rámci kritické revize teorie dějin umění významná linie severoamerických autorů vizuálních studií (např. Norman Bryson). Dějiny umění jako *historická disciplína* by pak měly reflektovat především ty východiska, které Foucaltovo myšlení poskytuje historickému zkoumání. Podle Foucoltova přítele a historika Paula Veyna spočívá hlavní Foucaltův přínos historiografii (a v jejím rámci snad i pro dějiny umění) v přesunu od historických „objektů" k „praxím". Foucaltova metoda aplikovaná na dějiny umění tedy primárně spočívá v porozumění tomu že „texty" a „obrazy" jsou pouze objektivizací těchto „praxí", jejichž určení je třeba vynést na světlo.[939]

V národní agitaci vždy zaujímala zobrazení národní minulosti své specifické místo, ať již v podobě historismu v malířství či v podobě redukce historie na symbolickou figuru, lokalitu či událost. Zásadní byla v tomto smyslu i historizující architektonická tvorba, které nejen vytvářela adekvátní kulisy, zpřítomňující minulost, ale v rámci nově se rodící památkové péče vznikající v kontextu dostavby katedrál a dalších monumentů národních dějin, se pokusila prakticky propojit umění s vědou (architekturu s dějepisectvím).[940] Historismus tak tvoří ikonografickou paralelu ke konstrukci národních dějin a národních mýtů. Obrazy dějinných scén doprovázely historickou naraci obvykle od samého počátku národního hnutí a byly účinným nástrojem národní agitace. Oblíbená byla v tomto smyslu ikonografická symbolika, využívající stylizovaných, generalizujících postav národní mytologie. Popularizace národních dějin tak dostala nejednou podobu vytváření národních mýtů. Tento soubor mýtů pak usnadňoval komunikaci mezi příslušníky skupiny a zprostředkovával jejich solidaritu. Zároveň nabízel změnu v hierarchii identit, jejich posun ve prospěch identity národní. Jako uchovatel paměti tvořil mýtus jeden z nosných sloupů kontinuity národní existence.[941]

---

[938] Viz J. VYBÍRAL, *Úvodní slovo. Umění jako prostředek národní a státní reprezentace*. In: O. JAKUBEC – R. MILTOVÁ (eds) *Umění a politika*. Sborník 4. Sjezdu historiků umění, Brno 2013, s. 239.

[939] Viz J. KROUPA, *Umění, moc a politika*. In: O. JAKUBEC – R. MILTOVÁ (eds) *Umění a politika*. Sborník 4. Sjezdu historiků umění, Brno 2013, s. 17 – 23.

[940] Viz P. ZATLOUKAL, *Architektura 19. století. Deset století architektury*, Praha 2001, s. 24 – 28.

[941] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 246. Dále srovnej. K. ČINÁTL, Dějiny a vyprávění, Praha 2011, s. 33 – 47.

4.3.1.1 *Architektura (vizuální kultura)*

Umění obecně a architektura zvláště je polem, na kterém jsou tradičně manifestovány ideje formující „ducha doby“. Nacionalismus coby dominantní „mýtus 19. století“ nevyjímaje. Po napoleonských válkách, které zanesly do střední Evropy myšlenky revolučního osvícenství, byl vyvíjen stále silnější tlak na prosazení striktně jazykového vymezení zdejších národů.[942] Tento požadavek byl pochopitelně pociťován i v německém jazykovém prostředí, které bylo rozděleno do řady státních útvarů a právě v tzv. *osvobozovacích válkách* vedených proti Napoleonově Francii začalo samo sebe nově konceptualizovat jako moderní národ, který má nejen slavnou minulost, ale zcela specifický kulturní potenciál.[943]

Důležitou roli v průběhu konstituování historismu jakožto „nového" slohu a odmítnutí antiky jako univerzálního vzoru měl Heinrich Hübsch se svým mimořádně vlivným spisem z roku 1828 *„V jakém slohu máme stavět?“*[944] Na evropské kulturní scéně vládne v této sobě historismus. Jeho projevy mohou být různé, motivované politickými, mocenskými, náboženskými či historickými důvody. Historismy, jako určité formy návratu v čase, se projevují v umění (a tedy i v architektuře) již od starověku. Cílený návrat k tradičním hodnotám jako určitou formu programově voleného historismu lze spatřovat již ve starém Římě v návaznosti na staré Řecko, v karolinské či otonské renesanci a později italské renesanci ve vazbě na antiku, v baroku rozvíjené tzv. barokní gotice (gotizujícím baroku) či programovým historismem 19. století, který byl doprovodným jevem romantismu.[945] Poté co osvícenství středověk zavrhlo, objevil romantismus jeho celistvost s hrdou rytířskou kulturou, leskem královských dvorů a politickou ideou Říše. V celoevropském měřítku znamenal romantismus nejen apoteózu středověku, nýbrž také glorifikaci národa jako odpověď na

---

[942] Již bylo naznačeno, *kolektivní identitu* většiny obyvatel (střední) Evropy lze nazírat coby *představu společenství.* Toto společenství bylo v průběhu 19. a 20. století rekonstruováno především na základě jazykového klíče. Na počátku tohoto období byla identita zdejších obyvatel značně partikularizována, ve smyslu koexistence několika paralelně sdílených identit. Jazyk pak hrál roli podstatného, nicméně nikoliv jediného či rozhodujícího znaku této identity. Neméně důležitá byla příslušnost k zemi, stavu či konfesi. V potaz je třeba vzít i jazykové zvyklosti různých sociálních skupin (latina jako jazyk církve a vzdělanců, němčina typická pro prostředí městského patriciátu, italština běžná v uměleckých kruzích či francouzština prosazující se postupně v aristokratickém prostředí na úkor někdejší italštiny, španělštiny, češtiny a němčiny). K této problematice srovnej např. B. ANDERSON, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

[943] Jak ve svém díle zmiňuje Věra Vlaštovičková: "*S počátky formování občanské společnosti bylo pro utvářející se národy nezbytné vzájemně se vymezit a vytvořit si svou vlastní identitu. V německém diskursu rozvíjeném po napoleonských válkách, v ovzduší protifrancouzského šovinismu, byla oprášena stará antinomie klasické versus gotické, resp. gótské či germánské, přičemž byl klasicismus a racionalismus přičítán francouzskému národnímu charakteru, zatímco německému národu byla přisuzována romantická imaginace a duchovnost*.". Viz V. LAŠTOVIČKOVÁ, *Zwischen klassik und romantik: das architektonische Schaffen Bernhard Gruebers*. In: Umění LXI, 2013, č. 2, s. 138–162.

[944] H. HÜBSCH, *In welchem Style sollen wir bauen?,* Karlsruhe 1828.

[945] Srov. P. MACEK, *Historismus*. In: Svorník 8/2010, Historismy, Sborník příspěvků z 8. specializované konference stavebněhistorického průzkumu, konané 9. -12. 6. 2009 v Děčíně, Praha 2010, s. 5-14. Zde jsou uvedeny další příklady a ve zmíněném sborníku i další přehledová literatura k tématu.

osvícenský ideál všeobecného lidství. Po napoleonských válkách je z důvodu propojení klasicistních ideálů s revoluční Francií hledána inspirace v anglickém prostředí. V Německu se pak idealizace vlastního národa podnícená „osvobozovacími válkami“ proti „klasicistní“ Francii propojilo s opěvováním středověku velmi niterným způsobem, což vedlo k idealizaci starého císařství.[946]

Pro dané téma jsou zásadní především reminiscence německých středověkých dějin, z nichž se především říšská myšlenka dočkala v průběhu 19. století značné politické instrumentalizace, v níž vykrystalizoval ideál německé jednoty a síly. Štaufské období se jevilo pro tento účel jako optimální, byť nebylo jediné.[947] V proklamaci pangermánských a všeněmeckých myšlenek se v architektuře znovu navazuje na již dříve oblíbený staroněmecký styl. V nacionální tématice se hledala podstata německého ducha, národního německého svérázu, osobitosti. Podstata němectví se shledávala v prapudu, představujícího rasově podmíněnou iracionální sílu formující německé vědomí a podněcující jej ke světodějným činům.[948]

Jednou z nejvýraznějších architektonických památek cíleně se odvolávají na odkaz císaře Friedricha I. Barbarossy je památník na hoře Kyffhäuser, mýtickém místu posledního odpočinku tohoto císaře. Ačkoliv původně byla tato hora spojována s císařovým vnukem, císařem Fridrichem II, začalo být v průběhu 19. místo spojováno s Friedrichem Barbarossou coby idealizovaným vládcem „první německé říše“. Ikonografický program památníku dával Fridricha do přímé vazby s císařem Vilémem coby „obnovitelem říše“, kterému byl v této souvislosti mu dodán přídomek „Barrbablanca“ odkazující na slavného štaufského císaře.[949] Oba“ velké muže německých dějin“ měl spojovat více než přídomek odkazující k barvě jejich vousu, ale i „osudová úloha v rámci německých dějin“.[950]

---

[946] Určité vyzvednutí císařského univerzalismu se sice začalo projevovat již v 18. století, teprve romantismus však přinesl idealizaci Říše. K tomuto tématu srovnej W. SCHIEBLICH, *Die Auffasung des mittelalterlichen Kaisertums, in der deutschen Geschichtsschreibungs von Leibnittz bis Giesbrech*t, Berlin 1932 (Historische Abhandlungen 1). Viz F. GRAUS, *Živá minulost, Středověké tradice a představy o středověku*, Praha 2017, s. 183 – 184 a pozn. č. 239. Otázkou propojení specifických architektonických forem s německým nacionalismem na území severozápadních Čech se zabývá kolektivní monografie: J. KONŮPEK – L. ZEMAN (eds.), *Architektura ve službách vlasti a národa. Specifické architektonicképroudy česko.německého pohraničí,* (v tisku).

[947] Jako další ze zdrojů historické imaginace sloužící jako legitmizační nástroj imepriální politiky Vilémovského německa připadala v úvahu i osoba a doba Karla velikého. Jeho recepci německou národní mytologií však do značné míry bránila jeho úloha coby *Charlemagna* v rámci fracncouzského historického povědomí. Z tohoto důvodu se štaufské císařství jevilo pro ternto účel vhodnější. Ani ono však nebylo přijímáno bezvýhradně. Problematický byl především jeho univerzalistický a tudíž málo „národní“ charakter.

[948] J. BALCAROVÁ, *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!" Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké jednoty"*. Praha 2013, s. 51.

[949] Viz F. GRAUS, *Živá minulost, Středověké tradice a představy o středověku*, Praha 2017, s. 180 – 189.

[950] Autorem památníku byl architekt Georg Bruno Schmitz (1858 – 1916), který se tématikou tvorby národních monumentů zaobíral více méně programově. Architekt tvořící v duchu historizujícího eklektismu. Kromě památníku na Kyffhäseru, je rovněž autorem památníku bitvy u Lipska, která se coby symbol německých „osvobozovacích válek“ stala historickým centrem a jedním ze zdrojů německého národního kultu 19. století.

[951] Detailní pohled na památník Fridricha I. Barbarossy na hoře Kyffhäuser.

Obecně platí, že teprve s nástupem masového národního hnutí začaly vznikat pomníky s národně demonstrativním posláním. Všechny tři velké německé národní monumenty Hermannův pomník, pomník Germanie a památník Fridricha Barbarossy (tzv. Kyfíháuser) byly postaveny teprve po sjednocení Německa.

[951] Viz https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/95/Kyffh%C3%A4userdenkmal.IMG_7267WI.jpg [5. 6. 2019]

Z výše zmíněného pojetí pak více méně organicky vyrůstala architektonická tvorba nacistického Německa. Ideově též vycházela z rasových teorií dělicích lidskou populaci do tří skupin: zakladatel kultury, nositel kultury a škůdce kultury *(Kulturbegründer, Kulturträger, Kulturzerstörer*). Představitelkou první skupiny měla být árijská rasa a zvláště pak její nordický prvek, který měl tvořit její nejhodnotnější část tvořící základ německého národa. Jeho nadřazenost měla být na okupovaných územích demonstrována mimo jiné jazykem architektury. Cílem výrazně ideologicky zabarvené architektury, která představovala mimořádně účinný instrument politické propagandy, byla demonstrace síly, jednoty i rasové nadřazenosti německého národa.

Od ideologického konceptu k reálnému využití architektury pro myšlenku idealizovaného němectví spojeného s půdou byl jen krůček. Rustikálně regionalistický styl se přitom nabízel. Himmler tvrdil, že „*historický význam i nezastupitelná role zemědělců při zajišťování budoucnosti německého národa musí být patrné i ve způsobu, jakým se bude stavět*.“. Technické provedení mělo být precizní. Využít se mělo místních stavebních materiálů, jež měly být pečlivě řemeslně opracovány. Himmler detailně pospal i domy, které se měly stavět. „*Navržené musí být tak, aby podněcovaly k zakládání velkých, zdravých rodin, nebyly luxusní ani primitivní. Z usedlostí musí vyzařovat čistota a uspořádání domu musí být vzhledné a praktické*“.[952]

Výrazně propagandistické a ideologické pozadí řecko-germánského stylu dobře ilustrují i slova předního ideologa NSDAP, Alfreda Rosenberga: „*Vzdělávání a základní myšlenka řeckého stavitelství má stejnou podstatu, jako germánské cítění. Bez ohledu na časem vázanou formu zůstal této myšlence věrný i „románský“ (ve skutečnosti však zcela germánský) a gotický dóm. Princip baziliky, který je základem obou forem, je podstatou nordického chápání prostoru.*“ K tomu, jak by měl „ideologicky správný“ německý dům vypadat, sloužily příručky pro stavebníky, uvádějící dobré i méně vhodné ukázky realizací a jejich konstrukčního řešení v oblasti rodinných domů a nechyběly ani speciální publikace, věnované správnému vzhledu venkovské, „národně-socialistické světnice“, opírající se o etnografický výzkum.[953] K venkovské a maloměstské zástavbě existovaly vzorníky s tzv. vzorovými statky (*Deutsche Musterhöfe*), které byly jakousi rukovětí architekta a měly zaručit, že nová zástavba harmonicky zapadne do prostředí, pro nějž byla určena. Jejich forma vycházela z důkladného etnografického výzkumu, který zmapoval typologii lidové architektury v jednotlivých župách a na jeho základě vypracoval vzorové objekty. Tyto plány vypracovávala Německá osídlovací společnost (*Deutsche Ansiedlungsgesellschaft*), která měla svou pobočku i v Karlových Varech. Inspirační zdroj byl hledán ve venkovské architektuře typické pro území Chebska a západních Čech, ale i přilehlého Saska či naopak vzdáleného Dolního Saska. Zemědělské areály v určité velikosti (20, 30 ha) a jednotlivé objekty byly navrhovány jako zděné, většinou přízemní, se strmými sedlovými či

[952] R. D. MÜLLER, *Hitlers Ostkrieg und die deutse Siedlungpolitik*, Frankfurt a. M. 1991, s. 120. Srov. M. HOREJŠ, *Protektorátní Praha jako německé město*, s. 31, pozn. č. 20.

[953] K. ERDMANNSDORFER, *Bauberater für Siedlung und Eigenheim. Die Baugestaltung*, München 1943. Hans DÖLLGAST, *Neue Bauernstuben*, München 1938.

polovalbovými střechami. Z prvků moderny se zde ještě stále vyskytují kruhová či oválná okna. V Karlových Varech se připravovaly i projekty pro starou Říši. Většinu projektů navrhl berlínský stavební rada Willi Erdmann.[954] Na urbanizaci i výstavbě venkovských staveb se ale podíleli i lokální projektanti. Liberecké družstvo *Heimstätte Sudetenland* dokonce vypracovalo vzorník venkovských domů pro území Sudetské župy, který, pokud odhlédneme od jeho ideologického pozadí, představoval mimořádně zdařilý příspěvek k problematice nové venkovské a maloměstské zástavby.[955] Družstvo navrhlo deset typových domů, které zahrnovaly sídelní pás, jdoucí od Šumavy až po Hrubý Jeseník, přičemž pro každou z oblastí byl vypracován určitý typ domu.[956]

Vedle „klasicizujícího" architektonického proudu působí zastánci rustikálně idylického, regionalistického stylu tvořící pod vlivem „Heimatschutzbewegung" tedy architekti kladoucí důraz na „ochranu domoviny" jako byli Paul Shmitthenner, Paul Schultz-Naumburg. Ti byli co do počtu realizací daleko úspěšnější než výše zmínění klasicizující tvůrci. Tato skutečnost pochopitelně vychází z funkčního zaměření jednotlivých architektonických směrů. Zatímco monumentální linie se orientovala na finančně a časově náročné realizace, vernakulární proud si vystačil s menšími projekty, které mohly být realizovány i v podmínkách válečného hospodářství. Stavěly se strohé, romantizující činžovní domy a zaměstnanecká sídliště s prvky podtrhujícími tradicionalistické pojetí nových celků (loubí, okenice či falešné hrázdění), odpovídající nacistickým snahám o návrat k tradičnímu německému rurálnímu domu v duchu doktríny *Blut und Boden* a ke středověké architektuře. Architektura byla dle dobové propagandy *„skutečným vyjádřením německé duše… pevně svázaným s krajinou a domácí kulturou".* Tyto domy se tak měly stát ideálním bydlením „nordického nadčlověka" a vyjádřením jeho „zdravého selského rozumu".[957]

[954] M. HOREJŠ, *Protektorátní Praha*…, s. 54–55.

[955] Soukromý archiv Mgr. Martina Ouhrabky.

[956] Konkrétně se jednalo o následující oblasti: Šumava, Chebsko, Krušné hory, údolí Labe, Podještědí, Lužice, Jizerské hory, Krkonoše, Hrubý Jeseník a Kravařsko.

[957] Na vyobrazení je zachycena úprava braunschweigského dómu na „památník německé kolonizace". K Jindřichovu hrobu, kde od roku 1935 probíhal archeologický výzkum, vykonal pouť Adolf Hitler, který při návštěvě otevřené krypty nařídil, aby zde bylo vybudováno „poutní místo národa" Viz F GRAUS, *Živá minulost. Středověké tradice a představy o středověku*, Praha 2017, s. 194

V rámci německého nacionálního diskursu se dostávalo mimořádné pozornosti Braunschweigu, sídlu Jindřicha Lva z rodu Welfů. Jeho osoba prošla v rámci německého historického povědomí složitým vývojem. Jindřich byl vnímán především jako kolonizátor, který germanizoval rozsáhlé východní oblasti, které „otevřel němectví“. Proto byl motiv braunschweigského domu s ikonickým lvem použit ve třicátých letech na německých bankovkách a dóm samotný byl upraven jako „památník německé kolonizace“.[958]

[958] Památník byl předán k užívání v listopadu 1940. Při té příležitosti Alfréd Rosenber pronesl projev, ve kterém „smířil“ Friedriha I. s Jidřichem Lvem a oba prohlásil za předchůdce nacistické říše. Viz F GRAUS, *Živá minulost.*, s. 194. Vyobrazení převzato z https://www.braunschweigerdom.de/geschichte. z 15.7 2019.

4.3.1.2 *Literatura (slovní kultura)*

Největší význam pro šíření národní identity měla pochopitelně literatura. S narůstající alfabetizací a s ustupujícím cenzurním tlakem se rozšiřovalo čtenářské publikum, přičemž významnou komunikační a uvědomovací roli sehrály čtenářské společnosti a budování obecních a městských, ale také soukromých výpůjčních knihoven. Sbírky na vydávání knih, respektive na budování výpůjčních knihoven se staly důležitým národně mobilizačním nástrojem. V některých národních hnutích se kniha v národním jazyce stala symbolem a „kódem“ národní sounáležitosti.[959]

Prohloubená reflexe národní identity formované obvykle v opozici k jinému národnímu hnutí se odrazila i v beletrii. Ta často přispívala k nacionálně vyostřeným postojům v širokém spektru od pouhého konstatování nepřekonatelných rozdílů mezi sousedícími etniky u Josefa Ranka po nenávistné sledování počešťování „původně" německých lokalit u Fritze Mauthnera. Obzvláštní význam měl tento fenomén v případě tzv. jazykových ostrovů a malých měst, u kterých v průběhu 19. století docházelo k rozsáhlé změně dominantního komunikačního jazyka.

Příkladem budiž celosvětově známá tvorba bratrů Jakoba a Wilhelma Grimmových. Oba autoři působili v době vrcholu německého romantismu, kdy se organická koncepce kultury jakožto analogie k německé duši promítala kromě jiného i do umění a literatury. Například Jakob Grimm platil za přesvědčeného nacionalistu, který svou lásku k Německu (jež označoval jako *Vaterland,* tedy „otčinu") aktivně přenášel do své tvorby. V pohádkách, které Jakob sbíral, upravoval a také tvořil spolu se svým bratrem Wilhelmem, najdeme při jejich analýze určité metafory a alegorie, které obsahově odpovídají nacionalistickému étosu německého romantismu. Společná všem příběhům bratří Grimmů je adorace pořádku, poslušnosti a disciplíny, jež můžeme připodobnit k autoritářství a militarismu. Přítomná je rovněž určitá míra násilí, strachu a krutosti. Špatné skutky bývají spojeny s trestem, v některých případech se smrtí. Tyto rysy, dalo by se namítnout, jsou průsečíkem mnoha děl romantických autorů a snadno rozpoznatelné i v pracích autorů z jiných prostředí (z toho našeho lze jmenovat např. Kytici K. J. Erbena, kde se setkáváme s podobně temnými mystickými prvky). Bratři Grimmové však výše zmíněné charakteristiky spojují s dalšími aspekty, např. s antisemitismem, který se objevuje v pohádkách v podobě lživých a podvodných židovských obchodníků. Idealizován je boj, síla a odvaha, jež jsou zasazeny vedle vážených německých hodnot: rodinné lásky, přátelství, lásky k vlasti apod. Mimořádně výrazným rysem všech pohádek je pak odpor ke všemu cizímu, konkrétně k osobám obchodníků, cestujících, poutníků, tuláků, mastičkářů a léčitelů, kteří představují temnou stranu společnosti. Příkladem, který dobře ukazuje výše zmíněné charakteristiky, je jedna z nejznámějších pohádek bratří Grimmů *Hánsel und Gretel* (v češtině známá jako Jeníček a Mařenka či Perníková chaloupka).[960]

---

[959] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 206. – 207.

[960] Kromě literární tvorby působil Jakob Grimm také jako právník a lingvista. Jeho jazykovědná činnost zasahovala především do oblasti starogermánštiny. Jakob Grimm vytvořil tzv. „Grimmův zákon", hláskové

V této souvislosti se objevují názory, že beletristické a filozofické zpracování dějin či vlastností národa je pouhou součástí historiografické konstrukce dějin, která má pomoci národu obhájit jeho existenci prostřednictvím odkazování na jeho historický vývoj a velké události minulosti. Tato technika konstrukce *národních dějin* a z nich odvzené *národní identity* je usnadněna, pokud využije učebnic dějepisu, novin, beletrie apod.[961]

4.3.2 Školní výuka

Na formování kolektivní identity (nejen) německého národa se výrazně podílelo akademické prostředí: „*Katedra formulovala posluchárnu, posluchárna střední školu, tato školu obecnou, vše dohromady spolu s tiskem, řečništěm, populární literaturou, armádou a kazatelnou celý německý národ* (…).“[962]

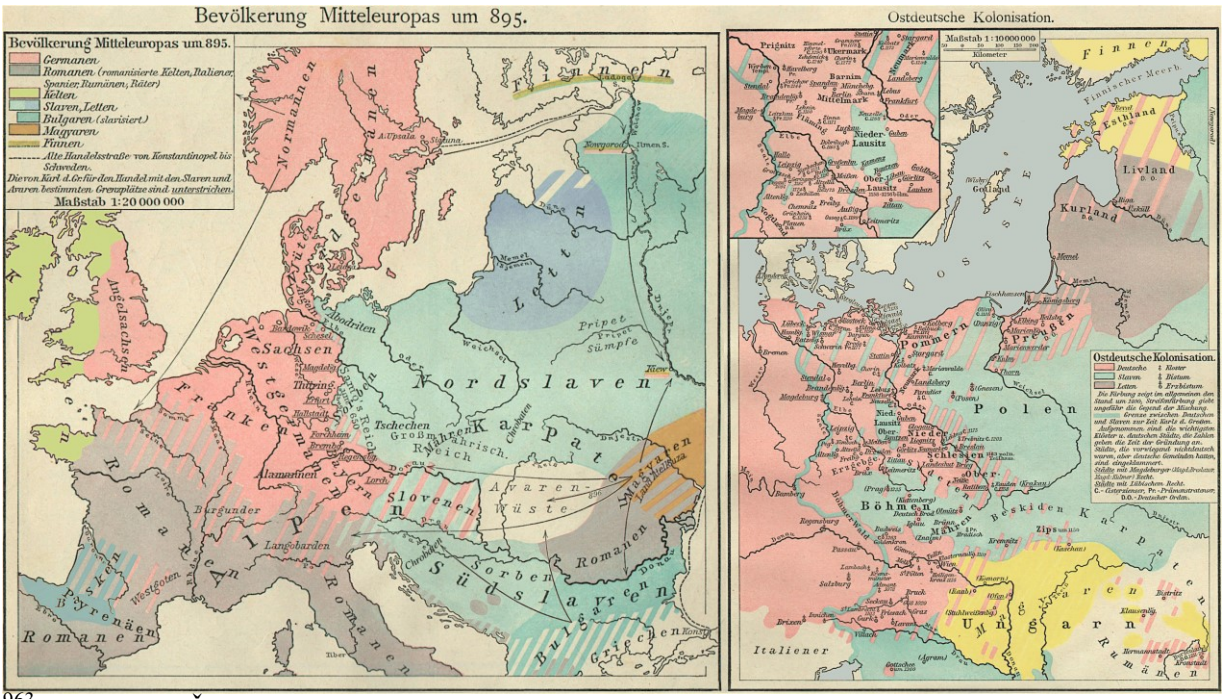

[963]
Školní atlas zobrazující postup německé východní kolonizace

---

posouvání významné pro fonetiku německého jazyka (Chapman-Routledge 2005, s. 115-116). Vyprávění o ztracených sourozencích tyranizovaných nevlastní matkou ukazuje nejen utrpení dětí ze smrti své vlastní matky a bezmoci svého otce, který zanechá raději své potomky v hlubokém lese, nýbrž vykresluje právě i onu nevlastní matku dětí jako tu, jež se dopouští zločinu. Svými činy rozbíjí rodinu a pouto mezi dětmi a jejich otcem. V příběhu je tak představena jako zlo a cizorodý element, narušující tradiční a správnou hodnotu, tj. rodinnou vazbu mezi otcem a jeho potomky, ochromenými žalem ze smrti skutečné matky. Za rozpad rodiny je však zodpovědná „macecha", která vnesla svou přítomností do fungující struktury chaos.

[961] E. VAJTAUER, *Jak po Mnichovu? Můžeme jít s Německem*, Praha 1939, s. 163. Viz J. RATAJ, *Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky*, in: J. Křen – E. Broklová (eds), Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, Praha 1998, s. 184, pozn. č. 96.

[962] K. HOCH. *Pangermanismus*, Praha 1946, s. 163.

[963] Německý školní atlas z přelomu 19. a 20. století ukazuje využití kartografických materiálů ve výuce. Viz https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/Bev%C3%B6lkerung_Mitteleuropas_um_895.jpg. [cit. 3. 3. 2021]

Je třeba mít na paměti, že problematiku„ středověké kolonizace“ je možné dále rozšiřovat o navazující témata vzniku měst, proměny právních či hospodářských poměrů, postavení šlechty apod. Teoreticky by tak bylo možné sledovat celou řadu témat, více či méně provázaných s problematikou „velké středověké změny“. S ohledem na vlastní téma a časový záběr této práce, tak není možné postihnout tuto problematiku v úplnosti.[964] Smyslem by spíše mělo být poukázat na vybraných příkladech, jakým způsobem se teoretické koncepty formující povahu sledovaného výzkumu odrazily v elementární didaktické rovině, bezprostředně formující historické povědomí, které následně formovalo společenský kontext, v jehož rámci tento výzkum probíhal. V obecné rovině lze konstatovat, že i na této úrovni jsou sledovatelné zásadní proměny sledovaného diskursu, odvíjející se primárně od politického zřízení. Ačkoliv je školství elementárním prostředkem disciplinace, v jehož rámci jsou z velké části formovány základní občanské postoje, nebyla tato vazba jednoduchá, ani přímočará. Spíše než o zjevných desinterpretacích (ani ty však nejsou výjimečné – omezují se však spíše na extrémní formy poltického zřízení) lze mluvit o rozdílných akcentech a prostoru, který byl tomuto tématu věnován. S ohledem na sledovanou vazbu mezi historickým diskursem a kolektivní identitou má zásadní dopad několik momentů: Rozpad mnohonárodnostní habsburské monarchie coby dlouhodobě zažitého rámce české politiky, okupace totalitním státem „národního protivníka“ a hrozba ztráty elementárních forem národní identity, jeho následné „vyhnání ze země“ a vznik „národního“ státu fungujícího v rámci bipolárního světa (Evropy) a konečně vznik samostatné České republiky kompenzující rozpad československé identity programovým navázáním na českou státoprávní tradici a následná integrace do (západo) evropských politických a hospodářských struktur. Toto vše v rámci jednoho století.

Mezníkem ve vývoji pedagogiky v první republice byl 13. červenec 1922, kdy byl přijat tzv. malý školský zákon č. 226/1922 Sb.[965] České školství navzdory všeobecně proklamované potřeba (odrakouštění) si podrželo základní strukturu, kterou získalo v rámci předchozího vývoje. Došlo pochopitelně k dynamickému institucionálnímu rozvoji (především na Slovensku) nicméně základní institucionální podoba českého školství zůstala ve svých základech nezměněna. Je tu sice možné mluvit o zásadní reformě, avšak nikoliv o revoluci.

---

[964] K problematice školství viz D. ROHLOVÁ, *Měnící se obraz česko-německých vztahů v učebnicích dějepisu* (*Výběrový rozbor československých a německých dějepisných učebnic*), nevydaná diplomová práce, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Plzeň 1995, s. 100. K dějinám univerzitního bádání pouze výběrově O. KONRÁD, *Dějiny dějepisectví, germanistiky a slavistiky na německé univerzite v praze v letech 1918 – 1945*, Praha 2011; P. KOLÁŘ, *Geschichtwissenschaft an der Deutschen Universität in Prag 1882-1938 im mitteleuropaischen Vergleich (mit den Universitäten Wien und Berlin). Eine wissenshaftshistorische Untersuchung,* Praha 2002. TÝŽ, *An der Deutschen Universität in Prag 1882-1938: Entwicklung der Lehrkanzeln nud Institutionalisierung unter zwei Regimen,* in: Universitäten in Nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. jahrhundert, hrsg. von Hans Lemberg, München 2003, s. 85 – 114.

[965] Tento zákon rozšířil povinnou osmiletou školní docházku i na Slovensko, zrušil úlevy ve školní docházce, snížil počet žáků v jednotřídce na šedesát pět a v ostatních třídách na sedmdesát žáků, zavedl společně vzdělávání chlapců a dívek na všech stupních a zavedl rovnost učitelek a učitelů před zákonem. Zákon dále nově zaváděl občanskou výchovu. Náboženství v učebních plánech zůstalo, ale rodiče získali právo své dítě ztěchto hodin odhlásit.

Tou je až rok 1938 přinášející nejn změnu státních hranic a struktur, ale především zásadní zpochybnění předchozího stoletého vývoje. Ten začal být v konfrontaci s aktuální politicku katastrofou hodnocen jako nejen zcela pomýlený, ale zásadním způsobem ohrožující fyzickou existenci českého národa. Jenalo se o myšlenkové kategorie, které byly bezprecedentní v rámci celého novodobého evropského vývoje. Česká společnost s nimi byla de facto konfrontována jako první v Evropě a jejich dopad byl předvídatelný.

Význam školní výuky dějepisu pro formování kolektivní identity národa byl v nacionálních kruzích zřejmý. Základní linii k výuce dějepisu vyjádřil samotný Adolf Hitler: „[při studiu dějin] *je hlavní hodnota v rozpoznávání velkých linek vývoje… protože nestudujeme historii, abychom znali minulost, ale abychom nalezli učitelku pro budoucnost a abychom uměli zajistit budoucí existenci našeho národa.*“[966] Dějepis byl integrální součást výchovy dětí a mladistvých v národně-socialistickém duchu. Nové učebnice nebyly přirozeně k dispozici ihned, učebnice z doby Výmarské republiky se používaly až do roku 1938, kdy byly definitivně vyřazeny. Do vytváření nových učebních textů byli zapojeni vydavatelé, univerzitní profesoři, učitelé i školní administrativa. Důraz byl v novém výkladu kladen na prehistorii Germánů a lokální historii. Podle vzoru Německa a Itálie byla druhá republika koncipována jako stát jednostranně orientovaný na technický rozvoj. Humanitní vzdělání bylo označováno jako neúčelné a pro národní rozvoj v zásadě nepotřebné. Akcent byl při výuce kladen na technické, přírodní a matematické vědy. „*Technicky myslet a budovat*“ volala po vzoru Německa dobová revui *Brázda*.[967] V tomto duchu pak byly vedeny i připravované reformy školství, které měly výrazně omezit humanitní obory ve prospěch řemeslné zručnosti, ekonomických a technických dovedností. „*Končí období kupců a začíná období techniků a organizátorů*“ předvídal Emanule Vajtauer. Tuto změnu zdůraznil po svém zvolení v projevu k akademickým hodnostářům i státní prezident Emil Hácha.[968]

Obrazem Němce jako pána a kultivátora Čecha měla být indoktrinována především mladá česká generace. V prvé řadě mělo být deformováno české historické povědomí. Podle memoranda K. H. Franka ze srpna 1940 byl zcela změněn obsah českých učebnic dějepisu, aby došlo k vymýcení tzv. „českého historického mýtu“. Nové učebnice měly pěstovat ve studentech říšskou myšlenku a obraz Němce jako tvůrce českých dějin a civilizace. Odborná výuka české historie byla likvidována uzavřením českých vysokých škol. Na středních školách byla výuka dějepisu zastavena roku 1941. Na škole hlavní (bývalá měšťanská) dějepis zůstal, ale počet hodin byl zkrácen.[969]

---

[966] Hitler. Mein Kampf, s. 383. cit dle M. MÁZLOVÁ, *Výuka dějepisu na českých základních školách za protektorátu Čechy a Morava*, nevydaná bakalářská práce FFUK, Praha 2017, s. 21, pozn. č. 43.

[967] *Brázda* 19, 30. 11. 1938, č. 47. viz J. RATAJ, *Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky*, in: J. Křen – E. Broklová (eds), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, Praha 1998, s. 185. pozn. č. 95.

[968] Národní osvobození 15, 11. 12. 1938, č. 292. Viz J. RATAJ, *Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky*, in: J. Křen – E. Broklová (eds), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, Praha 1998, s. 184 a pozn. na s. 185, č. 95.

[969] Viz http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010101064. z 10. 1. 2019.

4.3.2.1 *Kompendia*

Z hlediska sledovaného tématu je zajímavým počinem Pekařova učebnice pro nejvyšší třídy středních škol nazvaná *Dějiny naší říše* (*se zvláštním zřetelem ke královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným*).[970] Nejen, že se jedná o pokus o komparativní dějiny mnohonárodnostní monarchie, nesená dobovými pohledy pozitivistického dějepisectví, ale sugeruje rovněž představu kolektivní velkorakouské identity založené na federativním principu. Ten byl společně se státoprávním stanoviskem konstantou českého politického usilování. „*Noblesně a s plnou úctou vůči zakladateli českého dějepisectví také Pekař odmítl Palackého filozofii českých dějí vycházející z představy jejich naprosté svébytnosti a představil národní minulost jako organickou součást dějin západní civilizace.“*[971]

Problematika vzájemných rozporů při školním výkladu národních dějin byla pochopitelně historickému fóru zřejmá. Místy dokonce probíhali pokusy tuto otázku řešit na mezinárodní úrovni. Ve školním roce 1937/38 například proběhla německo-polská *Konference o školních učebnicích*. Zástupci německých a polských pedagogických unií v jejím rámci přednesli požadavky na obsahové změny v učebnicích dějepisu druhé strany. Německá strana v této souvislosti svým polským protějškům vytýkala zejména obecnou povahu textů, týkajících se německých dějin či momentů důležitých pro německý národní příběh. Za zavádějící byl pokládán „*způsob nakládání s germánským národním charakterem*“, popis rytířských řádů a jejich kolonizace východních oblasti a obecně „*neuspokojivé zdůrazňování přínosu německé kultury na polském území*.“[972]

Největší problémy byly s učebnicemi. Kvůli těm byla již za druhé republiky zřízena *Komise pro revizi učebnic*, jejímž úkolem bylo zkontrolovat všechny učebnice a učební texty používané v základním i středním školství.[973] Z učebnic dějepisu byla jako první na začátku tohoto roku z důvodů ideové závadnosti zakázána učebnice Eduarda Štorcha a Karla Čondla. Pro potřeby protektorátní výuky dějepisu byla upravena Klikova verze učebnice Josefa Pekaře *Dějiny československé*. Roku 1942 vyšla pod názvem *Dějiny Čech a Moravy od pravěku do polovice 18. století*. České národní obrození, české dějiny konce 19. století a 20. století – období moderní kulturní vyspělosti a státní samostatnosti – byly vyškrtnuty. Rovněž veškeré zmínky o Slovensku byly odstraněny. Zbývající text byl přepracován v duchu říšské myšlenky a tezí sudetoněmecké historiografie o německém charakteru českých zemí tak, že často byly původní Pekařovy formulace přeměněny v pravý opak. Učebnice vrcholí závěrem o přirozenosti germanizace českých zemí, k níž došlo již před Bílou horou, neboť plyne z

[970] J. PEKAŘ, *Dějiny naší říše*, Praha 2011.

[971] Viz Doslov Jiřího Raka k novému vydání Pekařovi učebnice, in: J. PEKAŘ, *Dějiny naší říše*, s. 205.

[972] M. BURLEIGH, *Germany Turns Eastwards. Cambridge*, 1989. Na výtku polské strany, že jsou němečtí pedagogové příliš germanocentričtí, došlo k ujištění, že „NSDAP uznává kulturní nezávislost národů ve vztahu k Německu.“ Viz M. MAZLOVÁ, *Výuka dějepisu na českých základních školách za protektorátu Čechy a Morava*, FF UK, nevydaná bakalářská práce, Praha 2017, s. 22 a pozn. č. 49.

[973] M. ŠUSTOVÁ, *Výuka dějepisu na českých středních školách za Protektorátu Čechy a Morava*, in. XIII. svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku. Dějiny středního školství na Jesenicku. Jeseník: Vlastivědné muzeum Jesenicka, s. 93.

duchovní německé převahy. Autentický plod protektorátního školství reprezentuje učebnice *Stručné dějiny Říše – pro žactvo škol hlavních a nejvyššího stupně škol obecných* z roku 1943. České dějiny jsou vykládány pouze v souvislosti s dějinami německými. Z výkladu je patrná civilizační neschopnost českého národa. Nastíněný obraz tvoří propojenou linii: *Pravěk* začíná neandertálským člověkem, jehož přímým potomkem je člověk nordický – předchůdce Germánů. Popis starogermánské společnosti čerpá wagnerovského romantismu. Římská doba je zúžena na popis germánských vítězství. Kapitola *Velkolepé rozvinutí sil nordicko-germánské krve* je věnována stěhování národů. Vedle opěvování Vikingů se poprvé zmiňuje o Slovanech, když zdůrazňuje jejich neevropský původ. V době Karla Velikého přešla světovláda od Římanů na Germány. Existence Velké Moravy je zamlčena. Čechy a Morava jsou označeny za přímou součást Francké říše. Počátky české státnosti jsou zmíněny v souvislosti s knížetem Václavem, jenž lenním vztahem k *Heinrichu I.* a říši ukázal Čechům směr jejich vývoje. Tuto linii respektoval i Václavův vrah Boleslav Ukrutný. Nositelem kultury a vzdělání do Čech jsou Němci. Další zmínky o dějinách Čech jsou pouze v souvislosti s udělením královských titulů Vratislavovi II. a Vladislavovi II. německými císaři. Době rozmachu českého státu za posledních Přemyslovců, Lucemburků a husitství jsou věnovány pouze dvě strany z devadesáti (34–35). Kapitola nese název „*Němci v Čechách*“. Poslední Přemyslovci jsou oceňováni za povolání německých kolonistů: „*Němečtí sedláci vymýtili rozsáhlé pohraniční hvozdy a usadili se i uvnitř Čech. Všechna česká města jsou založena Němci. Němečtí stavitelé, horníci a umělci vytvářeli vzhled krajiny*.“ Nástup Lucemburků je interpretován jako projev neschopnosti české státnosti: „*Raději už Češi sami nabídli korunu synovi německého krále Johannovi von Luxemburg, po němž nastoupil jeho syn Karl*.“ Frankofonní orientace Lucemburků je zamlčena, stejně tak jejich návaznost na přemyslovskou tradici. Karel IV. je pojat pouze jako německý císař. Zmíněna je Zlatá bula z roku 1356, „*jíž dbal o rozkvět Říše*“ a rok 1348, kdy „*v Praze založil první německou univerzitu*“. Tato učebnice byla v roce 1943 doplněna novou učebnicí dějepisu nazvanou *Stručné dějiny Říše*. Z hospodářských dějin je nejdelší text o vnější kolonizaci českých zemí, vnitřní kolonizace není zmíněna. Tet žákům předkládá realitu, ve které rozvinutá kultura přichází do českých zemí výhradně z území Německa. „*Němečtí sedláci mýtili rozsáhlé pohraniční hvozdy, přeměňovali je na úrodnou půdu a zakládali tu vzhledné vesnice… Téměř všechna česká města jsou založena Němci. Němečtí stavitelé, horníci a umělci vytvářeli vzhled míst a celé krajiny*.“ Dále lze nalézt zmínku o rytířské kultuře středověku a *Minnesangu*. Jsou zmíněny dvě básně a dva básníci: Píseň o Nibelunzích, Píseň o Gudruně, Walter von der Vogelweide a Wolfram von Eschenbach. Kapitola končí rasovou charakteristikou tehdejšího rytířstva: „*Rytíři byli výběrem nordické rasy. Čest a věrnost, statečnost a hrdinství jim byly největšími ctnostmi.*“ Speciální kapitola je pak věnována Řádu německých rytířů oceňovaných pro rozšíření německého území. „*Životní německý prostor byl rozšířen tím, že bylo získáno staré území germánského lidu. …Císařové ještě nemohli vésti osídlovací práci jednotně. Obětovali sílu a krev v Itálii. Ale touto osidlovací prací byl přece položen základ Říše jako pořádající síle Evropy*.“[974]

[974]ANON. *Stručné dějiny Říše*, Praha1943. Viz M. MAZLOVÁ , *Výuka dějepisu na českých základních školách*

4.3.2.2 *Kartografie*

Obdobnou roli jako klasické učebnice však měli i školní mapy. Národ je totiž mimo jiné teritoriální pospolitostí. Jeho příslušníci obývají určité území, k němuž obvykle mívají emocionální vztah. Tento vztah je prezentován jako hodnota a je institucionálně rozvíjen. Hlavní role v tomto procesu pochopitelně připadá školství, které je primárním dějištěm kolektivně formulovaných občanských postojů. Teprve vezmeme-li v úvahu prostorový rozměr národní existence, vyvstane naléhavě potřeba odpovědět na otázku, jak probíhal onen proces „imaginace" národa, na který poukázal B. Anderson. Představit si příslušnost k národu – to byla základní cesta ke zvládnutí, k organizaci a strukturaci národního prostoru.[975] Již na prahu raného novověku se setkáme s pokusy promítnout existenci formující se národní pospolitosti do prostoru. Symbolický význam dostávala sama poloha země v Evropě, kterou mnozí autoři tematizovali rovněž již v raném novověku. Akcentovaly se pochopitelně charakteristiky, které bylo možno interpretovat jako pozitivní a prestižní. Privilegované postavení slibovala poloha ve středu, metaforicky vyjádřeno „v srdci" Evropy, na kterou si dělali nárok především Němci (tak např. v klasickém výroku Lamprechtově, že již v 10. století „začalo se Německo ve skutečnosti stávat nejen geograficky, ale také historicky srdcem Evropy"). Již u Hölderlina se ostatně oslovuje německá vlast jako „svaté srdce národů". Na čestnou polohu v srdci Evropy si ovšem vehementně dělali z pochopitelných důvodů nárok také Češi. Ne každý národ ovšem se mohl těšit z postavení v centru. Polohu „na okraji" bylo nejednou možno kompenzovat ideologií národního poslání, významné funkce ve službách Evropy či lidstva. Takové poslání bylo obvykle spojeno s historickou mytologií hráze či předmostí proti nepřátelům Evropy – ať již to byli ve španělském případě Maurové, v ruském Mongolové či v maďarské a polské sebestylizaci Turci.[976] Poměrně pozdě se prestižní poloha v Evropě začala měřit podle světových stran, zjednodušeně řečeno podél západo-východní osy. V 19. století se rozšířil mýtus privilegované polohy na západě, která vyjadřovala příslušnost k civilizovanému světu, zatímco východ dostal do vínku totožnost s hospodářskou zaostalostí a politickou reakcí. Vedlejším produktem této dichotomizace se pak stal mýtus zdatného a mravně čistého severu, zatímco ideologizace jižního pásu Evropy se uchylovala k mýtu uchovatelů antické tradice. Promítnutí národa do prostoru se v 19. století stalo jakousi obecnou kulturní potřebou, nejprve u státních národů, ale záhy také v masové fázi národních hnutí. Z potřeby poznávat vlast a vědecky ji popsat vznikala již v osvícenském období geografická věda, která se institucionalizovala o století později jako obor na státních univerzitách.[977]

---

za protektorátu Čechy a Morava, FF UK, nevydaná bakalářská práce, Praha 2017.

[975] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 258. Dále srovnej E. SEMOTANOVÁ - Z. ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ – T. JANATA – P. SEEMANN a kol.: *Frontiers, Massacres and Replacement of Populations in Cartographic Representation*: Case Studies (15th-20th Centuries). Prague, Institute of History, 2015 (Masakry, migrace a transfery v kartografickém znázornění)

[976] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 258.

[977] O. HOOSON (vyd.), *Geography and National Identity*, Oxford, Cambridge 1994. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 259.

Etnická či kulturní hranice měla mimořádný význam situaci národa bez státu. Se specifickým případem konfliktu mezi etnickým a historickým vymezením národního teritoria se setkáváme v německém případě, kde se za „národní“ historický útvar považovala středověká Svatá říše římská. Jestliže byla „*německou budoucností německý středověk*“, pak odtud vyplývala velikášská historická sebereflexe, která vyžadovala adekvátní program pro budoucnost.[978]

979

Národní státy se pokoušely zakotvit v „mentální mapě“ svých občanů představu „národního území“. Mapy na stěnách tříd byly ve 20. století běžnou školní výbavou. Všude, kde byla hranice předmětem konfliktu, vzrostl její význam jako symbolu identity. Pokud neodpovídala představě o rozměrech národního těla, rodila se představa, že toto „tělo“ je zmrzačeno. S tím souvisela produkce národních map, z nichž některé zachycovaly hranice odpovídající soudobé realitě, jiné pak národní nároky.[980] V této souvislosti byly často (účelově) propojovány i značně vzdálené historické epochy.[981] Společným jmenovatelem tu byla idea „*Němectva*“ (*Deutschtum),* respektive „německého východu“ (*Deutsche Ost*). Původně germánského a po přechodném slovanském ujařmění postupně znovuzískaného.[982] Neméně důležitá pak bylo ztotožnění starých *Germánů* a *Němců* (respektive promísení lingvistických, biologických, archeologických, uměnovědných a historických kategorií).

[978] H. SCHULZE, *Gibt es überhaupt eine deutsche Geschichte?,* Berlin 1989, str. 48. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 260, pozn. č. 225.

[979] Viz https://www.deviantart.com/arminius1871/art/Germans-in-Eastern-Europe-map-683122099. [.5.6. 2020]

[980] T. H. ERIKSEN, *Ethnicity and Nationalism*, str. 68. K teoretickým aspektům studia pohraničních konfliktů viz S. Tägil (ed.), Studying Boundary Conflicts. A Theoretical Framework, Stockholm 1977. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 264, pozn. č. 227.

[981] Například období antiky (respektive stěhování národů), středověká kolonizace a německé vystěhovaletství do Ruska a na Balkán v průběhu 18. a 19. století (Švábská kolonizace, německé osídlení v Povolží, Černomoří a na Kavkazu). Pouze výjimečně však býval zohleden i mimoevropský (např. jihoamerický) kontext.

[982] Zdůrážňován byl přitom mírový charakter této kolonizace a poptávka ze strany vládnoucích kruhů hostiletkých zemí, která však byla v dobovém kontextu interpretována jako neschopnost (slovanských/ východních) národů

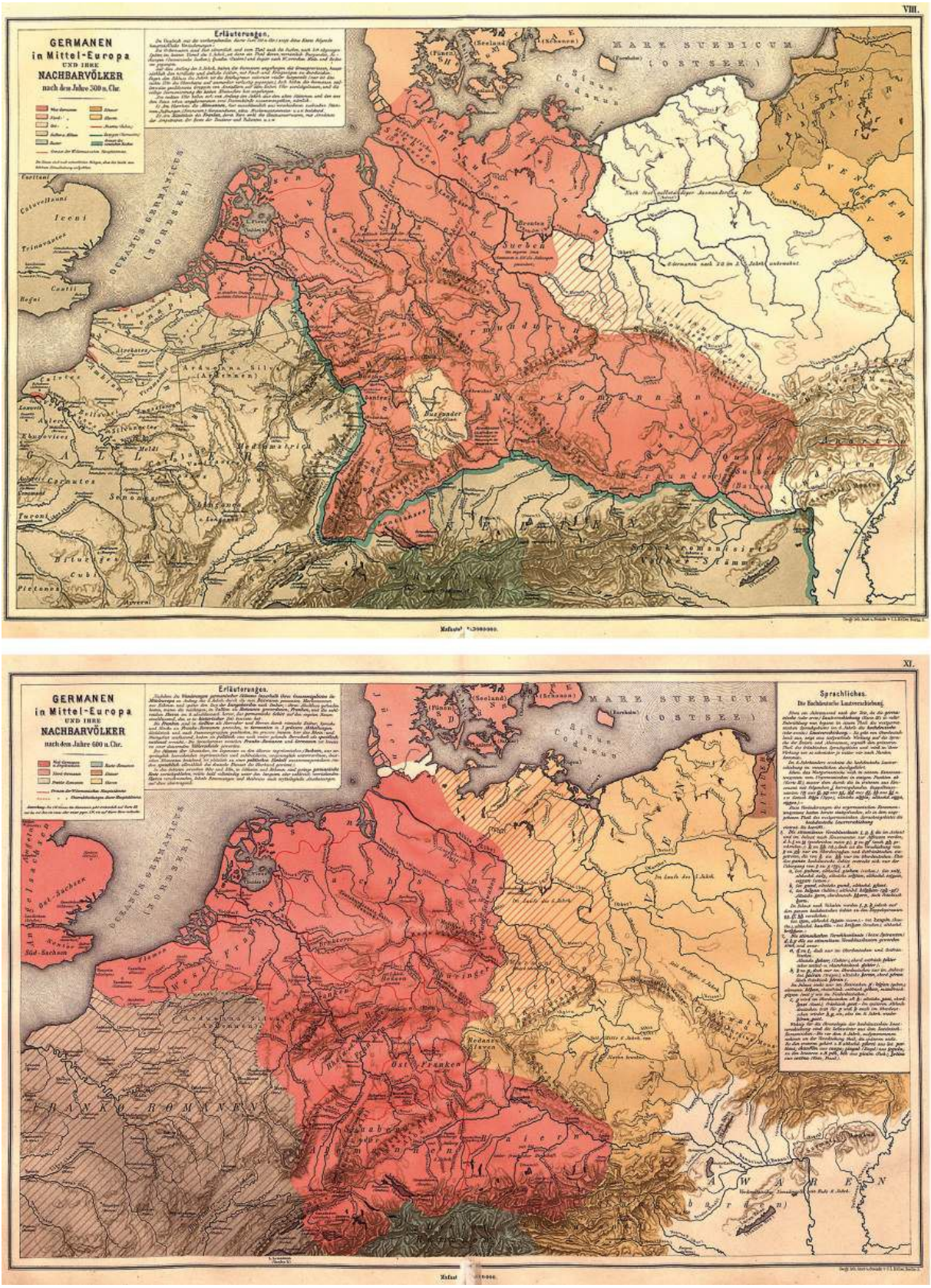

Srovnání rozsahu germánského osídlení v raném 4. století a na počátku 6. století.[983]

[983] Viz S. GRUNWALD, B*edenkliche Karten. Zur Frage der ‚Westausbreitung der Slawen' in der deutsch sprachigen archäologischen Kartographie zwischen 1850 und 1950*, In: Susanne Grunwald, Kerstin P.

Jiným takovýmto „klasickým“ příkladem je mentální osvojování středověké *Svaté říše římské* jako první *německé říše.*[984] Nejen, že byla pomíjena idea středověkého univerzalismu (*Imperium* et *Sacerdotium*) převzatá jako součást anického dědictví (*Translatio imepii*), ale na historických mapách běžně docházelo ke kombinaci rozsahu středověké říše se zobrazením mladších (současných) vrstev německého osídlení, případně i dalšími aspekty (účelově vybranými) vztahujícími se k „německým“ dějinám (rozsah systému středověkého městského práva, rozšíření němčiny jako jazyka obchodu, archeologické kultury interpretované jako protogermánské apod.). Obdobně bylo pracováno i s lingvistickými kategoriemi, kdy některé germánské jazykové skupiny, respektive národy byly běžně započítávány mezi „německé“ (toto se týká například holandštiny – respektive Nizozemí a Vlámské části Belgie) a jiné nikoliv (případ Dánska). S oblibou pak byla zahrnována oblast „německého východu“.

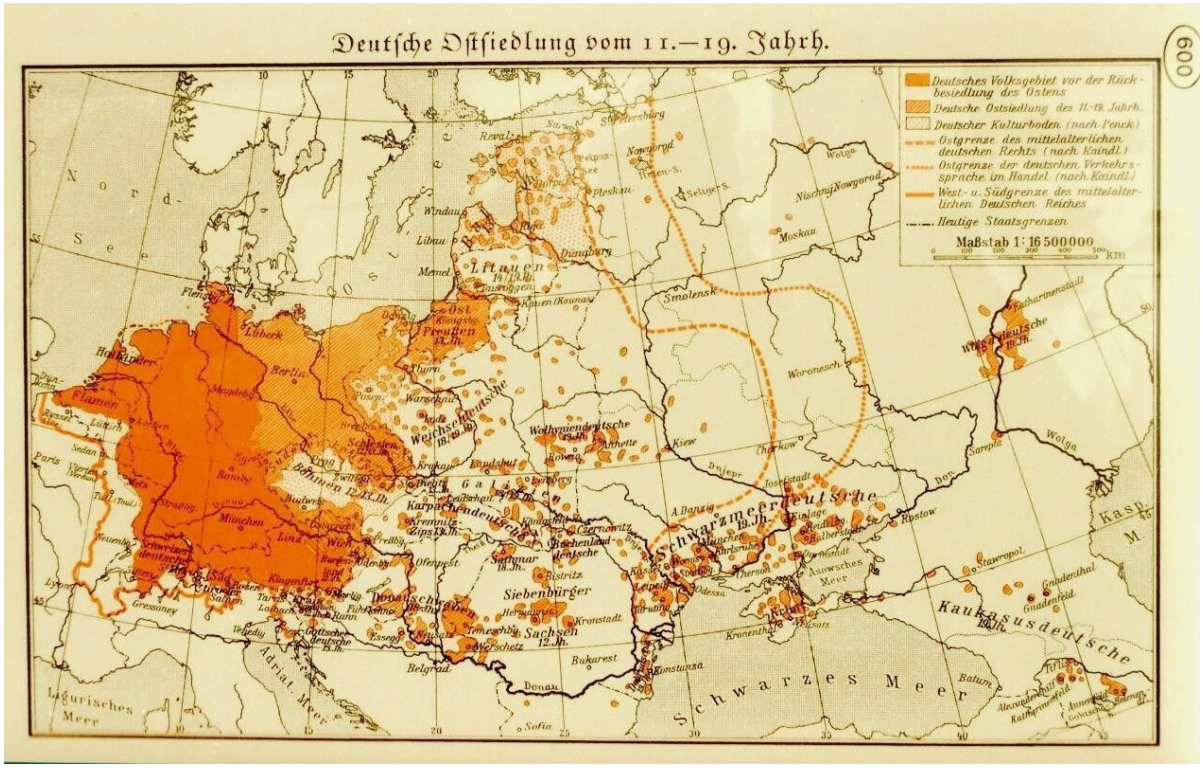

Mapa německého osídlování středné a východní evropy od 11. do 19. století. Jako další vrstvy zde je zaznamenách rozsah středověké říše římské, německého městského práva, používání němčiny jako jazyka obchodu a „německé kulturní půdy. (Viz encyklopedie *Der Neue Brockhaus*, Leipzug 1937, s. 600).

Hofmann, Daniel A. Werning, Felix Wiedemann (Eds.), Mapping Ancient Identities. Methodisch-kritische Reflexionen zu Kartierungspraktiken , Berlin 2018, s. 222. V tomto kontextu je nutné připomenou, že historický výklad byl veden přísně vzato historicky, tedy od nejstarších písemných záznamů (Tacitova Germánie formující německé historické povědomí i autostereotyp). Německé východní osídlení tak bylo interpretováno jako novuobsazení staré (přechodné ztracené) „německé“ (kulturní) půdy.

[984] Název Svatá říše římská národa německého (*Sacrum Romanum imperium nationis*) se objevuje v písemných pramenech od 15. století a to v kontextu neitalských (zaalpských) částí říše. Teprve po třicetileté válce sílily tendence chápat název Svatá říše římská národa německého jako označení jejího celého teritoria. Tento myšlenkový konstrukt tedy v zásadě směšoval dvě úrovně středověké vlády, *Regnum* a *Imperium.* Nutno poznamenat, že přesný obsah těchto pojmů jakož i jejich vzájemný vztah se v průběhu času měnil a vždy byl, jako významné politikum, předmětem historicko-právních polemik.

985

Mapa německého východního osílení ve středověku

[985] Přezato z https://imgur.com/0Mq6tjZ. [cit. 1. 1. 2019.]

4.4 *POLITIKA A ŽURNALISTIKA*

Vzájemná provázanost politického, žurnalistického a historiografického diskurzu již byla vícekrát zmíněna. V rámci daného tématu lze jejich vzájemný vztah sledovat na politické instrumentalizaci sídelně historických výzkumů, které patřily v německojazyčném prostředí střední Evropy mezi oblíbená témata dějepisného bádání. Jeho výsledky pak byly přejímány soudobou publicistikou utvářející nejen historické povědomí nejširších vrstev veřejnosti, ale sloužily i jako výchozí předpoklady či dokonce vzory pro četné koncepce politického uspořádání nejen českých zemí, ale i širších oblastí střední a východní Evropy.

Nacionalismus obecně a jeho projevy v německém kulturně-jazykovém prostředí zvláště se staly předmětem řady historických analýz. O německém nacionalismu se mluví především v souvislosti s romantismem a následným vývojem ústícím ve dvou světových válkách. Především období mezi sjednocením Německa v 70. letech 19. století a 1. světovou válkou je považováno za dobu, kdy zesiluje agitace (velko)německých nacionálních kruhů a národní cítění nabírá agresivní podoby, které se naplno rozvinula v rámci nacionálního socialismu. Tento vývoj má však pochopitelně širší evropské souvislosti a není postižitelný bez znalosti některých stereotypů a myšlenkových schémat určujících politicko-publicistický diskurs. Koloniální nadvláda Evropanů nad velkou částí světa byla v průběhu 19. století vesměs pociťována jako důvod k hrdosti a obdivu evropské civilizace a jejich kulturních výkonů. Nově ustanovená Německá říše patřila sice k nejdynamičtějším politickým útvarům kontinentu, ale neovládala zdaleka tak rozsáhlá zámořská území jako četné západoevropské státy, nehledě na ruskou imperiální říši. Kompenzační náhradou se tak pro německou společnost stal obraz Němců coby úspěšných středověkých kolonistů východoevropského prostoru.[986]

S ohledem na průběh německého národního hnutí však není možné upírat svou pozornost pouze na Německo. Prudký vzestup nacionálního cítění je ve 2. polovině 19. a na počátku 20. století znatelný i v Rakousku a v jeho rámci i v českých zemích (Čechách). Hlavně souvislé německojazyčné osídlení severozápadních Čech (Deutscböhmen) a oblast Chebska (Egerland) jsou s ohledem na svou geografickou polohu na rozhraní dvou „německých států" a jazykovou dichotomii semeništěm velkoněmeckých idejí. Období 1. světové války pak přináší nový rozměr nacionalismu německého prostředí. Ten je orientován především na geografickou expanzi, o jejíž legitimizaci se pokoušejí autoři, jako byl např. Viktor A. Werburg, Paul de Lagarde, Ernst Hasse či Friedrich Naumann. Práce těchto autorů přinášejí zdánlivě vědecká zdůvodnění toho, proč by se právě německé jazykové a kulturní prostředí mělo rozšířit vně svých stávajících hranic, anebo posunout své hranice na území jiných států. Tragické vyústění tohoto vývoje v období druhé světové války, následované vysídlením veškeré Německo jazyčné populace z východních částí Evropy bylo zásadním mezníkem, jak pro povahu sídelně historického bádání, tak jeho politického kontextu.

[986] Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češších v dějinách 20. století*, Praha 20,15, s. 115.

S ohledem na povahu německojazyčného osídlení a roli němčiny byla od 19. století tzv. německá otázka vnímána jako úhelný kámen celého středoevropského (potažmo evropského) uspořádání. Proto se právě v německojazyčném prostředí objevují četné koncepce komplexně řešící tuto problematiku. V případě německého národního hnutí sehrála roli jednoho z kanonických textů již Tacitova *Germánie* a především její územní vymezení. S ohledem na podobu humanistického vzdělání, které se v 19. století v Německu prosadilo,[987] se s ní setkal prakticky každý německy mluvící vzdělanec. Její dopad byl tedy prakticky všeobecný a ovlivnila tak řadu disciplín majících bezprostřední dopad na formování historického výzkumu i budování německého národního autostereotypu. Římský historik *Publius Cornelius Tacitus* v tomto díle hovořil o specifických vlastnostech germánských kmenů, které ve starověku obývali Germanii, obrovské území rozprostírající se mezi Rýnem, Dunajem, Vislou a Severním mořem. Germány charakterizoval jako idealizované barbarské bojovníky, jejichž fyzické a morální vlastnosti převyšovaly profil soudobých Římanů. Germáni měli vynikat nejen svým tělesným vzrůstem a fyzickými vlastnostmi, ale zejména neobvyklou bojovností a odvážností, spojenou se skromným způsobem života v tvrdých podmínkách, které přispěly k jejich vytrvalosti. Geografické vymezení Tacitovi Germánie mělo zásadní vliv na vymezení *střední Evropy* a určení jejího „historicky germánského" charakteru. Charakteristika Germánů pak v mnohém formovala postoje německé „rasové nauky". Koncept *střední Evropy* hrál stěžejní úlohu při utváření politických představ o budoucnosi (a odvozeně též o minulosti) německého národa. Příčinou byla jednak rozsáhlá německojazyčná diaspora v tomto prostoru a fakt, že nově ustanovený německý stát pojmul pouze část německy mluvících a cítících obyvatel této (geograficky více či méně vágně vymezené) oblasti. K jejím tradičně sdíleným specifikám obecně patřila skutečnost, že na tomto území se hranice států a národů vesměs neshodovaly, takže se tam (s výjimkou Německa) nemohly zdárně vyvíjet národní státy. K dalším obecně přijímaným stereotypům patřila po staletí staletí uplatňovaná hospodářská a kulturní síla německého živlu, formující tento (makro) region do jeho charakteristické podoby.[988]

[987] V této souvislosti je nutné zmínit *Humbodtovu reformu* univerzitního vzdělání (1810), od které se následně odvíjela i podoba středoškolskéo vzdělání (především u klasických gymnázií).

[988] O „mocnosti středu" (Mittelmacht) uvažoval již v prvním desetiletí 19. století významný německý reformátor svobodný pán Stein (1757–1831). Německý ekonom Friedrich List (1789–1846) šířil roku 1844 vizi německy vedené Střední Evropy jako protiváhy vůči „okrajovým mocnostem" Francii a Rusku. Rakouský publicista Viktor Andrian-Werburg (1813–1858) si roku 1847 představoval spojení Německého spolku s Uhrami, Srbskem, Moldavskem a Valašskem jako předstupeň „Spolku evropských národů" (europäischer Völkerbund). Někteří poslanci německého Národního shromáždění ve Frankfurtu nad Mohanem se dali unášet představami o rozšíření německé Střední Evropy podél Dunaje na celý Balkán až do Cařihradu. V této souvislosti se hovořilo o Spojených státech středoevropských nebo dokonce o Spojených státech evropských, ve všech případech za předpokladu německé dominance. V této souvislsoti je nutné zmínit i ideu rakouského ministerského předsedy knížete Felixe Schwarzenberga (1800–1852) a ministra obchodu Karla Ludwiga Brucka (1798–1860) z roku 1849 o sedmdesátimilionové říši uprostřed Evropy se střediskem ve Vídni. Viz J. KOŘALKA, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*, Dějiny a současnost č. 1/2003, https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html. [cit. 12. 5. 2020].

Po napoleonských válkách bylo dominantním politickým motivem pruskorakouské soupeření o vedoucí úlohu v Německém spolku. Jeho počátky lze sledovat již od 18. století, nicméně po nastoupení Otto von Bismarka do úřadu pruského ministerského předsedy dostalo toto soupření novou dynamiku. Roli hegemona v rámci utváření německého státu pro sebe ve válce roku 1866 získalo Prusko. V této souvisloti je možné zmínit dobové rozepře politických publicisů o to, který z obou soupeřů má silnější slovanské základy a je tudíž méně německý. Středoevropský charakter se hlavně v německé veřejnosti zdůrazňoval v rámci spojenectví Německé říše a Rakousko-Uherska z roku 1879. Při přesvědčování váhajícího německého císaře Viléma I., připomínal Bismarck společné dějiny, německé kmenové příslušenství a společný jazyk, což mělo v německé veřejnosti posílit popularitu spojenectví.[989]

Abb. 1. **Mitteleuropa.**

[989] Uzavření smlouvy se netýkalo hospodářských vztahů a také v zahraniční politice Německa odmítal Bismarck opustit tradiční metody diplomatických her. Bismarckův nástupce, od března 1890 do října 1894 německý říšský kancléř hrabě Leo Caprivi (1831–1899), vystupoval jako odpůrce diplomacie svého předchůdce a dával přednost zahraniční politice odrážející společné zájmy spojenců a opírající se o veřejné mínění. Caprivi neobnovil zajišťovací smlouvu s Ruskem z roku 1887 a zaměřil se na upevňování styků Německa s habsburskou monarchií a s Itálií v rámci Trojspolku. V této souvislosti se v německých novinách po roce 1890 často psalo o vytváření velkého hospodářského prostoru, který by pod německým vedením zahrnoval co největší část Evropy a mohl by konkurovat Britské říši, Spojeným státům americkým a euroasijskému Rusku. Tato představa byla už na přelomu 19. a 20. století většinou spojována s pojmem Mitteleuropa jako nutným předstupněm k ovládnutí celého evropského kontinentu. Německý císař Vilém II. se v různých rozhovorech pokoušel získat pro myšlenku středoevropské hospodářské spolupráce také Francouze, jimž roku 1901 líčil výhody společné celní linie proti Severní Americe. Poté se bude muset Anglie konečně rozhodnout, chce-li jít společně se Střední Evropou proti USA nebo společně s USA proti Střední Evropě. Viz J. KOŘALKA, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*, Dějiny a současnost č. 1/2003, https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html. [cit. 12. 5. 2020].

Pojem Střední Evropy nebyl cizí ani ideologům německého nacionalismu. Objevil se například v názvu jedné z nejrozšířenějších všeněmeckých publikací z roku 1895 nazvané *Grossdeutschland und Mitteleuropa um das Jahr 1950* (Velkoněmecko a Střední Evropa kolem roku 1950).[990] Základem tohoto konceptu měla být přeměna Německa, habsburské monarchie, Nizozemí, Belgie, Lucemburska a německé části Švýcarska v jednotný německý stát, zbavený nejen národnostních menšin, nýbrž i celých neněmeckých národů. Území od Pobaltí až po Černé moře měly být k Velkoněmecku připojeno celní unií a společným panovníkem v Polsku, na Ukrajině, v Rumunsku a v Jihoslovanském království. Přirozený přírůstek německého národa se měl využít k vnitřní kolonizaci východu a jihovýchodu, podle příkladu osídlování západních území USA.[991]

Podobné názory vycházející z tehdy módního sociálního darwinismu však ovlivňovaly na konci 19. století jen část německé veřejnosti. Ve velkých německých městech mohli cizinci nacházet často větší pochopení než v prostředí vyhrocených národnostních konfliktů vlastních rakouskému maloněmeckému prostředí. Zahraniční studenti a dělníci, mezi nimi také mnozí Češi, se většinou dobře uplatnili na říšskoněmeckých univerzitách, v ekonomice velkých měst nebo v dolech porúrské uhelné pánve. Rozmach německé ekonomiky přispíval k dobrému jménu Německa ve veřejnosti řady evropských zemí, bez ohledu na časté znepokojení v důsledku politických aktivit německých vlád a extrémně nacionalistických organizací.[992]

Na počátku 20. století se v německé veřejnosti značně rozšířila nespokojenost s tím, že mezi světovými velmocemi měla Německá říše jen druhořadé postavení, způsobené opožděním německých koloniálních výbojů. Tuto náladu živil nejen německý císař Vilém II., ale také říšský Bernhard Bülow (1849–1929), který požadoval pro Německo „větší místo na Slunci". Národohospodářští odborníci se pokoušeli kompenzovat mocenskopolitickou slabinu Německa, které se v mezinárodních vztazích často dostávalo do izolace, cílevědomou obchodní a kapitálovou expanzí na evropském kontinentě. Idea Střední Evropy pod německým vedením nabývala v této souvislosti na síle. Velkou aktivitu rozvíjel Středoevropský hospodářský spolek (*Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein*), který byl založen roku 1904, vybudoval své pobočky v několika městech Rakousko-Uherska a Belgie a snažil

[990] Její autor, profesor zeměpisu na univerzitě v Lipsku, tehdejší předseda a hlavní ideolog Všeněmeckého svazu (*Alldeutscher Verband*) Ernst Hasse, nebyl na titulní straně brožury uveden, ale jeho autorství bylo brzy všeobecně známo. Srovnej např. V. HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky,* Praha 2005, s. 85 – 86.

[991] Někteří všeněmci obviňovali tuto brožuru z umírněnosti, jelikož nepočítala s germanizací francouzského Burgundska a dánského Jutska, odpověděl profesor Hasse, že „ve Střední Evropě" pokládal vedle Němců za oprávněnou národní existenci Francouzů, Italů, Skandinávců, Rusů, Poláků, Rusínů, Rumunů a Jihoslovanů, vzhledem k jejich počtu a dějinám a vzhledem k území, které obývají, kdežto ze stejných důvodů upíral právo existovat Čechům, Maďarům, Slovákům a Slovincům. Při zdůvodnění této představy použil profesor Hasse v politické publicistice zřejmě poprvé později oblíbený výraz *Vertreibung* pro vyhnání neněmeckého obyvatelstva z území, nárokovaného pro německý národ. J. KOŘALKA, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna.*.https://is.muni.cz/el/1421/jaro2014/HIA112c/um/Mitteleuropa_Friedricha_Naumanna_Koralka.pdf. [cit. 25. 6. 2020].

se získat vlivné politiky a podnikatele pro myšlenku středo-evropské celní unie. Oficiální německá zahraniční politika se však zaměřovala spíše na prosazení Německé říše jako světové a koloniální mocnosti, přičemž idea Střední Evropy měla pro většinu německých politiků instrumentální ráz, daný snahou omezit vliv Ruska a jeho slovanských spojenců na Balkáně a zajistit nástupiště pro německou expanzi jihovýchodním směrem do Osmanské říše. Alternativu vůči požadované územní expanzi Německa nastínil v roce 1913 Walther Rathenau (1867–1922), liberální politik a pozdější německý ministr zahraničí zavražděný v roce 1922 extrémními nacionalisty.[993]

Všechny středoevropské úvahy a plány získaly v Německu novou konkrétní podobu po vypuknutí první světové války. Expanzivní cíle Německa se v průběhu války projevily podřízením spojenců a ovládnutím obsazených území. Do berlínského říšského kancléřství a na zahraniční úřad přišlo hned v prvních týdnech války několik pamětních spisů, které ovlivnily program německých válečných cílů. Vyhlásil jej německý říšský kancléř Theobald Bethmann – Hollweg (1856–1921) již 9. září 1914 v době rychlého postupu německých vojsk do vnitrozemí Francie jako předběžnou směrnici pro brzy očekávané jednání o mírových podmínkách. Klíčová věta tohoto programu obsahovala vládní představu o Střední Evropě ovládané Německem: Je třeba dosáhnout založení Středoevropského hospodářského svazu prostřednictvím společných celních ujednání zahrnujících Francii, Belgii, Holandsko, Dánsko, Rakousko-Uhersko, Polsko a případně také Itálii, Švédsko a Norsko. Tento svaz, snad bez společného konstitučního vrcholu a při zachování vnější rovnoprávnosti svých členů, musí stabilizovat hospodářskou nadvládu Německa nad Střední Evropou. V rozhovorech s nejbližšími spolupracovníky Bethmann- Hollweg připouštěl, že německou hospodářskou a politickou hegemonii nad velkou částí evropského kontinentu nebude možné prosadit dohodou s příslušnými vládami, nýbrž jen při uzavření námi diktovaného míru pod tlakem politické přesily. Vlivným skupinám německých průmyslníků, spojeným hlavně s odvětvími těžkého průmyslu, se kancléřovy návrhy zdály být příliš umírněné. Všechny nesocialistické politické strany v německém říšském sněmu se v prosinci 1914 shodly na prohlášení, že chtějí pokračovat ve válce, dokud nebude vybojován mír odpovídající nesmírným obětem, které německý národ přinesl a které nám zabezpečí trvalou ochranu proti všem nepřátelům. Válečný výbor německého průmyslu podmínil svůj souhlas s vytvořením Středoevropského hospodářského svazu požadavkem značného územního rozšíření Německa na západě i na

[993] Podle jeho názoru mělo Německo vzít na vědomí, že se opozdilo při rozdělování velkých koloniálních území a že snaha o násilnou změnu této situace nemá šanci na úspěch. Německo se mělo místo toho zaměřit na podporu exportního průmyslu. Řešení spatřoval Rathenau ve vytvoření středoevropského celního spolku, k němuž by se v delší perspektivě mohly připojit také státy západní Evropy. V takto propojeném evropském celku se měl prosadit volný pohyb zboží i lidí, stejně jako jednotný daňový a celní systém, který by umožňoval odškodnit ekonomicky postižené oblasti a výrobní odvětví. Rathenau předpokládal, že rychlý vzestup evropského hospodářství, který by byl méně závislý na zámořském obchodu, by mohl příznivě ovlivnit také politickou sféru a otupit vzájemnou nenávist evropských národů. J. KOŘALKA, *Mitteleuropa FriedrichaNaumanna.*.https://is.muni.cz/el/1421/jaro2014/HIA112c/um/Mitteleuropa_Friedricha_Naumanna_Koralka.pdf. [cit. 25. 6. 2020].

východě. Kancléř Bethmann-Hollweg a jeho přátelé mezi obchodními, bankovními a průmyslovými podnikateli z exportních odvětví proti tomu namítali, že hospodářské, politické a vojenské podrobení Rakousko-Uherska a sousedních států musí probíhat jen pozvolna, pod tlakem válečné nutnosti, aby se neodradily jinak s Německem spřízněné vlivné kruhy ve spojeneckých a neutrálních zemích. Požadavky teritoriální expanze Německa po vítězné válce, o jejímž výsledku ještě v roce 1915 málokdo z Němců pochyboval, však neustávaly.[994]

A tak se v druhém válečném roce ozval v dlouholetých německých úvahách o Střední Evropě silný hlas, pocházející ze stejného politického a myšlenkového prostředí jako návrhy Walthera Rathenaua z roku 1913, jejímž autorem byl liberální politik, publicista a poslanec říšského sněmu Friedrich Naumann (1860–1919). Když se jeho kniha, nazvaná prostě *Mitteleuropa,* objevila na knižním trhu, stala se bestsellerem. Autorovou vidinou bylo srůstání států a zemí, které nepatřily ani k britsko-francouzské alianci na západě, ani ke sféře vlivu Ruské říše na východě. Podstatou jeho návrhu bylo co nejužší spojení Německé říše s dualistickou rakousko-uherskou monarchií. Velkou pozornost věnoval Naumann překážkám, které by dosažení uvedeného cíle ztěžovaly. V cestě stála především minulost. Vždyť v 18. a 19. století se v prusko-rakouských vztazích vyskytovaly spory a konflikty mnohem častěji než vzájemná spolupráce. Naumann nechtěl přehlížet ani četné rozpory uvnitř Německé říše nebo uvnitř rakousko-uherské monarchie. Byl však přesvědčen, že společné válečné úsilí vytvořilo společnou „středoevropskou duši“. Uvědomoval si, že národní myšlenka sehrála sjednocující úlohu v Německu a rozkladnou funkci v habsburské monarchii. Vůči středoevropskému sjednocení předpokládal Naumann námitky Staroprusů, Starorakušanů, Čechů, Poláků, Jihoslovanů, Rumunů, zčásti i Maďarů, ale všechny překážky chtěl překonat dlouhodobou, vstřícnou a citlivou politikou. Vytvoření funkční Střední Evropy představovalo podle Naumanna obtížný úkol pro celou generaci.[995]

---

[994] Viz J. KOŘALKA, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*, Dějiny a současnost č. 1/2003, https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html.

[995] Jeho představa jednotné střední Evropy se neomezovala na obecné zásady, ale snažila se přiblížit řadu konkrétních návrhů pro středoevropské a později snad i evropské sjednocení. Naumannovým cílem byl středoevropský „organizační stát” a středoevropský „hospodářský národ” (výslovně mitteleuropäisches Wirtschaftsvolk). Střední Evropa měla být podle Naumannových představ v jádře německá. Samozřejmě by se ještě více rozšířila němčina jako světový a zprostředkovací jazyk; v tomto směru se Naumann výslovně odvolával na brněnský národnostní program rakouské sociální demokracie z roku 1899. V brněnském programu se mu také líbil návrh na vytvoření samosprávních národnostních celků místo dosavadních historických zemí, k čemuž mělo ovšem dojít zřejmě až ve vzdálenější budoucnosti. Očekávaná „velká harmonie” a nadnárodní středoevropské vědomí mohly podle Naumanna vzniknout pouze tehdy, pokud by Němci projevili dostatečnou ústupnost a vstřícnost vůči zúčastněným sousedním jazykům. Naumann připomněl obyvatelům Německé říše, že před válkou měli malé pochopení a malé znalosti o Němcích v rakouských zemích nebo v Uhrách, ale ještě mnohem méně věděli o dějinách a současných problémech Maďarů, Čechů, Poláků, Jihoslovanů a ostatních národností ve střední Evropě. Viz J. KOŘALKA, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*, Dějiny a současnost č. 1/2003, https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html.

Mezi neněmeckými národnostmi Rakousko-Uherska zaujímali Češi v Naumannových představách druhé místo hned za Maďary. Naumann respektoval starodávnou královskou tradici Čech, ale na rozdíl od Polska a Uher nebyl ochoten uznat české státoprávní požadavky, s ohledem na silnou pozici Němců v českých zemích.[996] Kniha Friedricha Naumanna se v českých zemích setkala s rozporuplným přijetím. S pochopením ji přijali umírnění političtí představitelé Němců v Čechách, zejména Franz Jesser a spolupracovníci časopisu *Deutsche Arbeit*, kteří před rokem 1914 byli nakloněni národnostní dohodě s Čechy. Uvítali, že se v Německu ozval vlivný hlas, který se dokázal vcítit do komplikovaných národnostních poměrů v Čechách a v celé habsburské monarchii. Naopak představitelům nacionalistických spolků Němců z českých zemí se zdálo, že Naumannovy návrhy jsou příliš vstřícné vůči Čechům, zvláště když Naumann před německou malichernou neústupností a nabádal k velkorysosti ve vztahu k neněmeckým národnostem.[997] Četní němečtí podnikatelé z českých zemí, se v případě úzkého hospodářského a politického spojení habsburské monarchie s Německem obávali se říšskoněmecké konkurence. Pro většinu českých politiků před rokem 1914 byla vzrůstající závislost Rakousko-Uherska na Německé říši problémem, na nějž reagovali zdůrazňováním rakouské samostatnosti a svébytnosti mnohonárodního soustátí. Strach z německé rozpínavosti sbližoval české politiky s realitou habsburské říše mnohem více, než si sami přáli a než odpovídalo náladám značné části české veřejnosti. Od počátku válečného konfliktu si totiž česká politická reprezentace byla vědoma politických požadavcků berlínské vlády, zvláště když se publicistika v Německu předháněla ve zdůvodňování německé územní expanze. V Praze si tak zřejmě ještě více než ve Vídni uvědomovali, že heslo *Mitteleuropa* je zaměřeno proti samostatnosti nejbližšího německého spojence Rakousko-Uherska, spíše než proti válečným protivníkům Německa. Kniha Friedricha Naumanna však vzbudila v českých politických kruzích nepředstíraný zájem především tím, že nebyla promárně šovinistický a politicky natolik agresivní jako požadavky extrémních německých nacionalistů, které měly v Čechách značný ohlas.[998]

---

[996] Jen okrajově se Naumann zabýval vztahem střední Evropy k ostatním státům a národům evropského kontinentu. Smířlivě se vyjádřil na adresu Francie. Také vůči Itálii připomněl dlouholetý spojenecký svazek. Zásadní pak podle Naumanna byly společné zájmy Střední Evropy se skandinávskými státy, Švýcarskem a Nizozemím (příznačně se nezmínil o Belgii), dále s Rumuny, Srby, Bulhary a Řeky. Už v roce 1915 se však Naumannovi jako ideální řešení jevilo něco jako „planetární systém", v němž by byly kolem centrálního jádra soustředěny „souputnické státy" (doslova Trabantenstaaten), rozšiřující vliv Střední Evropy na velkou část evropského kontinentu. Viz J. KOŘALKA, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*, Dějiny a současnost č. 1/2003.

[997] Spisovatel Hermann Ulmann, ač se o Naumanově projektu vyslovil pochvalně, želel jeho „mělkého chápání" německého nacionálního hnutí v habsburské monarchii. Podle jeho názoru Praha nerozumí důvěře a kompromisu a musí být dotažena k podpoře s bismarkovskou pevností. Ve střední Evropě musí pozitivně dominovat a kolonizovat Němci tak, aby mohli dosáhnout širší vlasti (*Heimat*) od Vogéz až po Karpaty. H.c. MEYER, *Mitteleuropa in German Thiught anv Action 1815 – 1945*, the Hague 1955. Viz V. HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky,* Praha 2005, s. 86, pozn. č. 224.

[998] Sociálnědemokratický předák Bohumír Šmeral (1880–1941) varoval v prosinci 1913 před prosazením českého státního práva v případě dělení Rakousko-Uherska, protože český stát by mohl být osamostatněn

Z tohoto důvodu se část českých politických elit vyslovila vstřícně vůči Naumannovi koncepci. Pražský císařský rada Rožánek v dopise Naumannovi navrhl překlad knihy *Mitteleuropa* do češtiny. Již v průběhu roku 1915 navázal Naumann kontakt se sociálním demokratem Šmeralem a uveřejnil v berlínském časopise *Die Hilfe* nepodepsaný Šmeralův článek požadující větší pochopení veřejnosti Německa pro český národ. Při Naumannově návštěvě Prahy na jaře 1916 byli jeho partnery staročeský politik a ředitel Zemské banky v Čechách Karel Mattuš (1836–1919), historik Jaroslav Goll (1846–1929), předák agrární strany František Udržal (1866–1938), mladočeský politik a bývalý ministr František Fiedler (1858–1925). Ještě v roce 1916 dokázali mnozí Češi ocenit veškeré náznaky vstřícného uznání české kulturní a hospodářské aktivity. Naumannovy návrhy na užší spojení Německa a habsburské monarchie naproti tomu již v té době ostře odmítli národohospodáři Karel Engliš (1880– 1961) a Josef Gruber (1865–1925). Zcela nepřijatelná byla Naumannova Mitteleuropa pro představitele českého zahraničního odboje. Memorandum T. G. Masaryka z února 1916 přímo reagovalo na německé středoevropské plány všech odstínů již svým názvem: *L'Europe centrale pangermanique, ou une Bohęme libre?* (Všeněmecká Střední Evropa nebo svobodné Čechy?). Masarykova *Nová Evropa* z let 1917–1918 působí jako polemika proti Naumannově knize Mitteleuropa. Nelze však i přehlédnout, že zakladatelé Československé republiky z roku 1918 přecenili mocenskopolitický a hospodářský zájem Francie a Velké Británie o střední Evropu a podcenili regenerační sílu Německa.[999]

První světová válka znamenala výraznou tranformaci kolektivních identit obyvatel střední Evropy. Tradičně pojímaná státní loajalita byla v prostředí nadnárodních států opouštěna ve prospěch jazykově definované identity národní. S politickým rozpadem řady nadnárodních říší pak došlo k přirozenému (byť ne okamžitému a všeobecnému) zániku zbytku loajality k těmto státním útvarům. Princip sebeurčení se stal ideologickou konstrukcí, které vítězné státy vnesly do mírových jednání.[1000]

---

jako kořist pro vítěze budoucnosti, jako bojiště pro příští měření sil soupeřících velmocí, tak mohl Šmeral už v roce 1915 anonymně uveřejnit v Naumannově časopisu *Die Hilfe* příspěvek, který v mnohém ohledu odpovídal Naumannově postoji k Čechům (zdůraznění společného bratrství ve zbrani, požadavek větší pozornosti k českým požadavkům ze strany německé veřejnosti aj.).

[999] F. NAUMANN, *Mitteleuropa,* Berlin 1915. Dále srovnej G. THEODOR, *Friedrich Naumann oder der Prophet des Profits*, Berlin 1957. Z. JINDRA, *Der Plan der deutschen Hegemonie in Mitteleuropa*, in: Beiträge zur neuesten Geschichte der mitteleuropäischen Völker, Praha 1960, s. 49–94. G. WOLLSTEIN, *Das Grossdeutschland der Paulskirche. Nationale Ziele in der bürgerlichen Revolution 1848/49*, Düsseldorf 1977. J. KOŘALKA, *Deutschland und die Habsburgermonarchie 1848–1918*, in: Die Habsburgermonarchie 1848–1918,VI/2, Wien 1993, s. 1–158. W. MOMMSEN, *Die Mitteleuropaidee und die Mitteleuropaplanungen im Deutschen Reich vor und während des Ersten Weltkrieges*, in: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, Wien 1995, s. 3–24. J. KOŘALKA, *Anpassung oder Widerstand? Zu den tschechischen Reaktionen auf die deutsche Mitteleuropaidee vor und nach dem Jahre 1914*, s. 25–37. R. JAWORSKI, *Friedrich Naumann a Češi*, in: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, Brno 2000, s. 195–206. Viz, J. KOŘALKA *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*.

[1000] Viz Z. BENEŠ, *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*, Praha 2002.

Na jeho základě vznikla řada nových "národních" států dosud neprivilegovaných (nestátních) národů. Svou legimitu v menší míře odvozovali od rezidují historických poměrů, ve větší míře však na základě "přirozeně právní argumentace". Ta však předpokládala národnostně homogení útvary, které s ohledem na dosavaní vývoj prakticky nikde neexistovaly. V německojyzyčné společnosti se bez ohledu na státní hranice většinou prosadila jazykově definovaná národní identita. Tento vývoj byl patrný již v předválečných letech a v průběhu války se s ohledem na politické spojenectví Německa a Rakousko-Uherska dále prohloubil.

Míra diskontinuity byla obecně bezprecentní a slovo "revoluční" přestalo mít v mnoha ohledech pejorativní nádech, který částečně násklalo po "restauračním" Vídeňském kongresu a stalo se legitimní výbavou vládnoucích politických kruhů.[1001] Značná byla i všobecně sdílená skepse v možnost odhadnout na základě dosavadního vývoje další sled událostí. V politické a kulturní rovině byly masově odmítány stávající normy. Rozpor mezi nedávnými proklamacemi a současným stavem byl flagrantní. Hospodářské dopady války byly všeobecné a zasáhl vítěze i poražené, byť nestejnou měrou. V německé společnosti znamenala prohra absolutní šok. Rozpor mezi válečnými cíly a aspiracemi, i relativně umírněných politických kruhů, a realitou prohranné války byl příliš markantní. O to více, že válka skončila všeobecným vyčerpáním, a na samém pokraji (místy za ním) sociální revoluce. Změny ve střední Evropě po první světové válce měly závažný dopad i na historické myšlení a vědeckou praxi středevropských historiků včetně Československa. V důsledku ústavně zakotveném národním charakteru nového státu se zdejší německojazyčné obyvatelstvo ocitlo v pozici národnostní menšiny. To vedlo k většinové akceptaci sudetoněmecké identy, která se teprve nyní stala součástí oficiální politicky historického narativu, což vedlo k výrazné aktivizaci právě sudetoněmeckých vědců při výzkumu historického a současného průběhu etnických hranic. Toto bádání mělo dokázat historicky podmíněnou německost zejména okrajových oblastí Československa. Ideologickým cílem bylo upevnění sudetoněmecké národnostní identity. Její politické požadavky pak měly být podpořeny poukazáním na starobylost německého osídlení a jeho kulturní příno. Po vyhlášení Československé republiky se tak podstatná část zdejšího německojazyčného obyvatelstva rozhodla vést „starý národnostní boj" v nových státoprávních podmínkách. Lze jej charakterizovat souhrnem snah uhájit pozice německého obyvatelstva z nadstranického a nacionálního stanoviska bez ohledu na sociální rozdíly vůči jiným společenským a politickým integračním požadavkům. Zahrnoval široké spektrum nacionálních postojů, od agrárních, přes křesťansko-sociální, až po agresivní šovinismus a romantizující vypjaté němectví. Posiloval izolaci vůči českému národu a byl doprovázen kulturní a opolitickou orientací na Německo.[1002]

[1001] Tento pojem přestal být v mnoha kruzích spojován s nežádoucím, obvykle násilným rozvratem společenkého řádu (jehož uchování je žádoucí, neboť je výsledkem dlouhodobého vývoje a k jeho dosažení bylo vynaloženo značné úsilí) a stal se legitimním a v podstatě pozitivně vnímaným nástrojem politické změny (toto pojetí si udrží po celé dvacáté století).

[1002] T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet a jižního Slovenska jako problém české a slovenské historiografie ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století.*, in: Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Otazníky české a slovenské historiografie v éře první republiky. Milan Ducháček, Jitka Bílková a kol. (eds). Liberec - Praha - Turnov 2018, s. 143-180.

4.4.1 Ideologie a politická instrumentalizace vědy

S nástupem moderní doby nastupuje na politickou scénu *ideologie,* respektive *světonázor*. Tyto pojmy v sekularizované společnosti zastupují svým transcendentálním přesahem *víru*. Pojem *světonázor* použil již Immanuel Kant ve své práci *Kritika soudnosti.* Mínil jím celkové smyslové porozumění existujícímu světu, respektive vysvětlení reality, které formuje myšlení a rozhodování jedince. V tomto smyslu s daným pojmem zachází i Hannah Arendtová, která hovoří o světovém názoru jako o *Weltanschauung,* tedy doslova „*nazírání na svět*" a spatřuje jej pouze jako dílčí část ideologie.[1003] Definice pojmu *ideologie* už je složitější. Existuje řada teoretických přístupů, které se snaží tento pojem vymezit; v sociálních vědách se setkáme s neutrálním, pozitivním či negativním pojetím. Pojem je zatížen různými historickými souvislostmi. Odlišnou optikou na ideologii nahlížejí také různé vědní disciplíny. V českém prostředí nabízí výklad pojmu *ideologie* např. Pavel Šaradín, který uvádí, že „*liberální přístupy mají ve zvyku vymezovat se vůči ideologii jako uzavřenému, propagandistickému a nebezpečnému systému, jenž zpravidla vede k likvidaci osobní svobody jedince a potažmo společnosti jako takové.*“ [1004] Několik definic pojmu ideologie uvádí ve své knize *Ideology. An Introduction* také Terry Eagleton. Nechybí zde ani zřejmě nejrozšířenější definice, totiž že „*ideologie je systém idejí, které pomáhají legitimizovat stávající politickou moc a mají vševysvětlující charakter.*“[1005] Definici ideologie můžeme i zúžit. Někteří autoři totiž ideologii definují vůči konkrétním sociálním jevům. Například již výše zmíněná Hannah Arendt vychází z existence totalitních režimů 20. století a bere v úvahu i ideologizaci pangermanismu, respektive jeho začlenění do ideologie nacistického Německa. Ideologii autorka charakterizuje jako „*činnost, skrze kterou totalitní řád systematicky připravuje lidské bytosti k tomu, aby mohly vykonávat jak funkci popravčího, tak oběti. Ideologie má vševysvětlující charakter a vyznačuje se kombinací rádoby vědeckého přístupu s přístupy filosofickými. Aspiruje na vysvětlení dynamického procesu změny dějin, díky kterému si nárokuje výklad minulosti, přítomnosti, ale i budoucnosti. Arendt také poukazuje na skutečnost, že jelikož ideologie není schopna měnit realitu, mění alespoň její chápání. Do veřejných záležitostí vnáší tajný záměr, který nás nutí rozpoznávat prostřednictvím jakéhosi šestého smyslu. Realitu také často vysvětluje prostřednictvím na první pohled velmi logické dedukce či dialektiky, tedy snaží se ji vědecky uchopit a vyložit, což podpírá svou vlastní argumentací a vytváří tak nový způsob smýšlení.*“[1006]

[1003] H. ARENDT, *Původ totalitarismu*, Praha 1996, 634. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 12.

[1004] P. ŠARADÍN, *Historické proměny pojmu ideologie*, Brno 2001, s. 47-48. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 12.

[1005] T. EAGLETON, *Ideology. An Introduction,* London – New Yorl 1991, s. 1-2. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 12.

[1006] H. ARENDT, *Původ totalitarismu I – II*, Praha 1996, s. 632 - 637. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 12.

Fakt, že ideologie aspiruje na vědecký přístup, zohledňuje i Karl Popper. Za vědecké považuje teorie, „*které je z jejich podstaty možné falzifikovat. Ideologie však popření sama sebe neumožňuje, protože bazíruje na vlastní objektivitě. Nelze ji tedy vyvrátit teoreticky ani skrze zkušenost. Ideologii v opozici k vědě vymezuje i teoretik nacionalismu Clifford Geertz. Ideologii považuje za ucelený kulturní systém, který zohledňuje strukturu různých situací, ale staví se k nim angažovaně, tedy vytváří si na ně názor. Věda k těmto strukturám pak naopak přistupuje zcela neutrálně a tím vymezuje hranice mezi sebou samou a ideologií.*“[1007] Všeobecně tedy můžeme nahlížet ideologii nikoliv jako vědecké poznání, ale jako druh politicky aplikované filozofie.[1008] V souvislosti s pangermanismem pak konkrétní definici ideologie uvádí i americký historik Roger Chickering. Ideologii definuje jako „*vysoce strukturovaný systém víry a přesvědčení a systematickou reprezentaci reality. Je to intelektuální systém, jenž je schopen interpretovat minulost, analyzovat současnost a definovat množství imperativů pro dění budoucí. Politickou akci zasazuje do kontextu a tím jí dává význam a poskytuje pouze limitovaný prostor pro dvojznačnost či případnou diskusi.*“[1009]

4.4.1.1 *Austroslavismus, pangermanismus, panslavismus*

Myšlenkový kostrukt střední Evropy byl od počátku předmětem řady geopolitických a kulturních konceptů, úzce spjatých jak s panujícícm politickým uspořádáním, tak s dominujícícím historickým narativem. V tomto kontextu není příliš překvapivé, že v českém intelektuálním prostředí přichází s ucelenou středoevropskou geopoliticko-kulturní vizí historik František Palacký. Ten vnímal středoevropský region a české země v politicko-kulturní ose západ-východ. Z politického hlediska tedy jako potenciální objekt mocenské expanze ze strany sousedních mocností Německa a Ruska. Považoval proto za nezbytné udržení, respektive vytvoření silné středoevropské mocnosti. Vycházel přitom ze stávající reality, tedy existence habskurské monarchie, která byla v jeho době stabilní součástí evropského politického pořádku již více než tři sta let. Dle jeho představ však měla být monarchie reformována v duchu nastupujících demokratických a národních požadavků. Měla se tak uplatnit slovanská početní dominance, v jejímž rámci měli hrát stěžejní úlohu Češi. Ty považoval za kulturně nejpokročilejší slovanský národ formovaný staletým (dialekticky pojímaným) stýkáním a potýkáním s německým živlem. Tento koncept byl tedy od počátku formován ve vědomé opozici k dvěma dominantním imperiálním hnutím, pangermanismu a panslavismu, představující dva antagonistické a proto v zásadě komplementární politicko-nacionální progamy se silným imperiálním obsahem.

[1007] C. GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000, s. 259-261. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 12.

[1008] P. ŠARADÍN, *Historické proměny pojmu ideologie*, Brno 2001, s. 50. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 12.

[1009] R, CHICKERING, *We Men Who Feel Most German. A Cultural Study of the Pan-German League*, 1886 – 1914, Boston 1984, s. 74 – 75. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016. s. 13.

V českém prostředí měl základní roli negativního ideového rámce především pangermanismus, který byl naopak ve vzrůstající míře měrou akceptován v prostředí místního německojazyčného obyvatelstva.[1010] Za jednoho z prvních myslitelů poskytujícího ideovou základnu německého nacionalismu je považován Johann Gottlieb Fichte. V období po zániku Svaté říše římské v důsledku francouzské okupace německých zemí si Fichte uvědomil důsledky absence jednotného německého národa a státu. Představu o jeho budoucí podobě pak spojil s ideou dynamicky se rozvíjejícího Pruska.[1011] Ve svých *Řečech k německému národu* oživuje myšlenky o přenosu (*Translacio*), tentokrát již ne imperiální myšlenky, ale s ní spojeného kulturního potenciálu. Nositeli kultury a šiřiteli civilizace byli v jeho pojetí odedávna Evropané, zprvu Řekové a Římané, od doby Svaté říše římské pak Germáni.[1012] Výjimečnost německého národa, který je jejich bezprostředním dědicem, pak vyplývá právě z tohoto historického dědictví. Fichte tento předpoklad považuje za motiv, který má vést německý národ ke sjednocení a rozuvinutí vrozeného tvůrčního potenciálu, jež se stane vzorem pro ostatní evropské národy. Fichte rovněž vnímal stát jako ztělesnění obecné vůle a rozumu. Byl přesvědčen, že stát má z této pozice právo obětovat své občany v zájmu obrany a legitimizoval tak válku jako morální metodu ochrany státních zájmů. Fichteho myšlenky pak rozvinul Hegel, který byl označován za dvorního filozofa pruského státu. Tento postoj od Hegela poté převzali představitelé pangermanismu, kteří německého ducha neredukovali již pouze na stát jako Fichte a Hegel, ale vnášeli ho do všech oblastí společenského myšlení.[1013]

[1010] V německém prostředí byly české země vnímány jako duchovní centrum panslavistického hnutí. V českém politickém prostředí se tyto tendence zcela jistě objevovaly (Obrozenecká generace ovlivněná romanticko-nacionálním hnutím se uchýlila k podobným myšlenkovým konceptům vystavěným na slovanském základě. Velmi silnou politckou manifestací pak byl panslovanský sněm v roce 1848 a tato linie je sledovatelná i poté, například v tzv. neoslovanské politické linii Karla Kramáře), jejich faktický politický vliv byl však velmi nízký. O to větší dopad měly v rovině ideové. Pangermanismus a panslavismus se v české politice staly mobilizačním argumentem se vzájemně posilující tendencí (akce a reakce). V rámci československého zahraničního odboje hrálo negativní vykreslení pangermanismu úlohu jednoho z hlavních nástrojů působení na západoevropské mocnosti. Naopak když v roce 1940 Alfred Rosenberg plánoval zřídit v Praze pobočku Vysoké školy NSDAP (*Hohe Schule der NSDAP*) jako *Ústav východního bádání*, měla mít dva hlavní úkoly: studium dějin národů na evropském východě a studium panslavistických hnutí v 19. století se zvláštním zřetelem k „českým vůdovským elementům". V první zprávě o činnosti Heydrichovy nadace z 8. listopadu 1943 se zmiňuje, že veškeré vědecké síly se nyní věnují přípravě sborníku o panslavismu a o Češích. Od přelomu let 1942/1943 byl panslavismus zařazen mezi hlavní úkoly nadace. Během berlínského jednání profesora Beyera s ministerským radou Delbrückem z Říšského ministerstva financí v lednu 1943 Beyer vyložil důvod existence Heydrichovy nadace tím, že se zabývá za prvé totálním prozkoumáním češství z rasového, psychologického, národohospodářského a historického hlediska a za druhé studiem a vylíčením dějin panslavismu, zvláště českých vztahů k panslavismu. Viz *Zpráva o Beyerově jednání s ministerským radou Dr. Delbrückem z 27. 1. 1943*. NA, ÚŘP 211, k. 120, sg. 3117. Viz J. NĚMEC*, Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*, Brno 2017, s. 202. pozn. č. 793.

[1011] L. VALEŠ, *Dějiny politických teorií*, Plzeň 2007, s. 251.

[1012] Viz T. SYLLABA, *Dějiny politických filozofií,* Hradec králové 2005, s. 161. VALEŠ, *Dějiny politických teorií*, Plzeň 2007, s. 251. S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016, s. 57. S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016, s. 36.

[1013] S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus*, s. 53.

Agresivita, s jakou se sjednocené Německo prosazovalo v mezinárodním systému, vyplývala z politického dědictví, které Německu předalo Prusko. Pruský stát radikálně rozšířil své území prostřednictvím války a dobyvačné politiky. Německá politika tak na pruskou tradici navázala. Podstatný tu byl rovněž pocit křivdy, kterou Německo získalo svým pozdním sjednocením. Zatímco Anglie, Francie, jakož i a další evropské státy disponovaly velkým zámořským územím, sjednocené a sílící Německo kolonie postrádalo. Sjednocením byl navíc vytvořen poměrně rozsáhlý hospodářský prostor, což společně s francouzskými válečnými reparacemi představovalo předpoklad pro ekonomický růst. Ten se také dostavil a německá ekonomika dramaticky rostla prakticky až do 1. světové války. Rozmach průmyslu a s ním spojený populační růst byl pak často zmiňován jako důvod, proč by Německo mělo získat zámořská území. Potenciální kolonie by mohly sloužit jako řešení populačního boomu a zároveň by Německu otevřely nové trhy, na které by mohlo vyvážet své výrobky a naopak dovážet chybějící suroviny. Nízké veřejné zadlužení, efektivní zemědělství a průmysl, spokojené obyvatelstvo a poměrně vysoké národní sebevědomí, to byly faktory, které vedly ke společenské objednávce po expanzivní politice.[1014] Nedostatek faktických i potenciálních zámořských kolonií, byl kompenzován poukazováním na fenomém „středověké německé kolonizace evropského východu".[1015] V roce 1891 vznikla nátlaková skupina, známá pod názvem Všeněmecký svaz, která prosazovala otevřeně imperiální a expanzionistickou politiku. Svaz podporoval o autoritářskou politiku a monarchii a v jeho ideových prohlášeních se také objevovaly prvky odmítání „neněmeckých živlů", jako jsou Slované, často katolíci a samozřejmě Židé. Vliv Všeněmeckého svazu byl v Německu obrovský. V roce 1922 čítal svaz přes 38 tisíc členů, z nichž se mnozí podíleli i na aktivitách *Deutsche Vaterlandspartei*, konzervativní, nacionální a antisemitské politické strany, která participovala na formování německé politiky v letech 1917-1918. Svaz se tak stal hybnou silou nacionálního hnutí. Jeho součástí se ve stále rostoucí míře stávaly i rasistické teorie, stavící na biologickém pojetí etnicity. Úspěšnost koncepce rasové nadřazenosti byla v Německu mimo jiné umožněna rozmachem přírodních věd.[1016] V této době došlo k propojení filosoficky ukotveného narativu o jedinečnosti německého národa s vědecky koncipovanou teorií, která nabízel empiricky ověřitelné výsledky. Ačkoliv se rasové teorie uplatnily v extrémní podobě až v době Třetí říše, jejich relevanci nelze opomíjet už na konci 19. století, kdy se v Německu objevují první myšlenkové rámce, které naznačují cosi jako biologickou nerovnost lidských ras (př. Voltman, Driesmans), nemluvě o „klasických" rasových dílech, která vznikla vjiných evropských zemích již vprůběhu 19. století.[1017]

[1014] S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016, s. 49.

[1015] Viz E. HAHNOVÁ, E.: *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 113 – 134.

[1016] Viz I. T. BUDIL, *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha, 2001, zejména pak s 453 – 471; TÝŽ, *Úsvit rasismu*. Praha, 2013; TÝŽ, *Triumf rasismu: rasová imaginace a zrození moderní doby*. Praha, 2015.

[1017] Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.,* s. 57.

4.4.1.2 *Rasové myšlení*

Původ a vznik rasových teorií je široce diskutovaným předmětem badatelského zájmu.[1018] Obecně lze konstatovat, že v průběhu 19. a první poloviny 20. století byly tyto teorie integrální součást nejen evropského politického myšlení, ale i souvisejícího historického bádání tvořící jeho legitimizační rámec. Hannach Arendtová ve svém rozboru totalitarismu[1019] ukazuje, jak hluboko proniklo rasové myšlení v devatenáctém století do kategorizačního systému každé evropské vědy.[1020] Pro účely této práce jsou důležité především dva aspekty rasových teorií. V první řadě je to jejich využití jako součást badatelských metod zaměřených na dějiny osídlení. V druhé řadě je to jejich vliv na utváření stereotypů ovlivňujících podobu národních identit, které vytvářely sémantické pole formující povahu historického výzkumu.

Rasové stereotypy (nejen) vůči Slovanům se utvářeli již v průběhu raného středověku. V důsledku politické konsolidace a hospodářského a vojenského vzestupu přestala být západní Evropa v této době zdrojovou oblastí pro obchod s otroky[1021] a vzrostl význam východní Evropy a zejména černomořské oblasti jako dominantního vývozce bezprávné lidské pracovní síly. V této souvislosti je třeba zdůraznit důležitost Kavkazu, ve kterém po tisíciletí hledali útočiště uprchlíci před stepními nomády a jež se vyznačovalo značnou etnickou variabilitou. Na území jen o trochu větším než Itálie se i dnes hovoří více než padesáti jazyky. Mnohé kavkazské populace byly známy mimo vlastní území pouze jako otroci prodávaní na středomořských a blízkovýchodních trzích. [1022]

Obdobné stereotypy se v rámci středověké Evropy vztahovaly na slovanské populace, které představovaly nejvýznamnější rezervoár bílých otroků Starého světa. Slované obývali oblasti, které je činily zranitelnými. Ve střední Evropě museli vzdorovat „německé“ východní expanzi. Na Balkáně byli Slované obětí benátského trhu s otroky a v severním Černomoří pak dlouho chyběla silná státní struktura, která by je uchránila před obchodníky z Konstantinopole.[1023]

[1018] K této problematice srovnej zejména: I. T. BUDIL, *Úsvit rasismu*. Praha, 2013; TÝŽ, *Triumf rasismu: rasová imaginace a zrození moderní doby*. Praha, 2015.

[1019] H. ARENDTOVÁ, *Původ totalitarismu*, I – III, Praha 1996.

[1020] Viz I. T. BUDIL, *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha, 2001, zejména pak s 453 – 471.

[1021] Galie byla důležitým dodavatelem otroků po dobytí Římem v prvním století po Kristu a totéž platilo pro Britské ostrovy po římské kolonizaci o sto let později. Ještě v jedenáctém století po Kristu vyplouvaly z Bristolu lodě naplněné anglickými otroky. Nájezdy muslimských otrokářů na evropské pobřeží a přepadávání evropských lodí za účelem získávání otroků ukončila až v devatenáctém století kolonizace severní Afriky západními mocnostmi. Viz I. T. BUDIL, *Zrození rasové ideologie*, Plzeň 2013, s. 716, pozn. č. 1096.

[1022] M. I. FINLEY, *The Black Sea and the Danubian Regions and the Slave Trade in Antiquity*, in: Klio, Beiträge zur alten Geschichte , 1962, s. 51–55.

[1023] Výmluvné je v tomto smyslu etymologická souvislost názvu Slovanů a otroků v některých evropských jazycích. Arabský výraz pro slovo „eunuch“ je odvozen od etnického kořene saklab (Slovan); katalánské slovo esclavó (vykastrovaný kozel) a španělský termín eslabón (článek řetězu) pravděpodobně souvisejí s

Ideové základy moderní rasové teorie jsou velmi široké. Za zakladatele moderního vědeckého rasismu bývá pokládán filosof Immanuel Kanta.[1024] Tento význačný myslitel zastávala názor, že určení genetického vztahu představuje klíč ke studiu přírodní historie, jejíž je člověk neoddělitelnou součástí, a rozlišoval proto v tomto duchu mezi pouhým „popisem přírody" (*Naturbeschreibung)* a „přírodní historií" (*Naturgeschichte*). Klasifikace lidských ras by měla být podle Kanta založena na jediném pozorovatelném fyzickém znaku, který se trvale dědičně přenáší z generace na generaci a jímž je barva pokožky. Kant však nebyl evolucionistou a věřil, že navzdory individuálním proměnám zůstávají druhy stabilní.[1025]

Největší důraz však bývá obvykle kladen na dílo francouzského spisovatele Arthura de Gobineau a původem britského myslitele Houstona Stewarta Chamberlaina.[1026] Gobineau vydal v roce 1853 *Esej o nerovnosti lidských plemen* (*Essai sur l'inegalité des races humanies*), která se stala extrémně vlivnou především v Německu. Gobineau se ve své knize zabývá fenoménem vzniku a zániku civilizací, původem jednotlivých lidských ras a jejich křížením. Gobineau se domnívá, že míšení ras automaticky vede k nízkosti a podřadnosti rasy, která rozmělňuje své vrozené kvality v krvi rasy odlišné, ovšem upozorňuje, že existují rasy, které krasovému míšení přirozeně pociťují odpor a vyhýbají se mu. Právě etnický původ a zachování původních vlastností lidské rasy vedou autora k obecnému rozlišení tří velkých rasových rodin: rasy bílé, žluté a černé. K jejich klasifikaci využívá autor výsledků výzkumů antropologů, fyziků a anatomů[1027] dané doby (nejčastěji bylo využito metody měření symetrie lebeční kosti či jejího objemu) a s použitím těchto dat dochází k závěru, že na vrcholu lidské rasy stojí plemeno bílé, které dosahuje nejvyšších tělesných i duševních kvalit (Na základě pozorování rovněž schematizuje i charakterové vlastnosti jednotlivých ras). Na pomyslný vrchol bílé rasy staví pak Gobineau árijskou větev, která nejméně podlehla rasovému míšení a z ní pak Gobineau jmenuje specifickou odnož zvanou Sarmaté. Tyto válečné kmeny, které přišly do Evropy z indické oblasti, osídlily severozápad Evropy. Z válečných střetů s původním evropským obyvatelstvem pak podle autora vyšel nejlépe kmen Roxolanů, kteří osídlili území dnešního Pomořanska a odtud se šířili severním směrem. Tento kmen považuje Gobineau za rasově nejvyspělejší a nejušlechtilejší a hovoří o něm jako o etnickém předchůdci árijských Germánů.[1028]

údělem zotročených Slovanů, kteří byli často kastrováni nebo upoutáni do řetězů. Viz I. T. BUDIL, *Zrození rasové ideologie*, Plzeň 2013, s. 716, pozn. č. 1097. Zde i odkaz na další literaturu.

[1024] Viz E. W. MÜHLMANN, *Geschichte der Anthropologie*, Frankfurt 1968, s. 57. Dále srovnej. A. VALLS, (ed.), *Race and racism in modern philosophy*, Ithaca Cornell University Press 2005. Viz I. T. BUDIL, *Zrození rasové ideologie*, Plzeň 2013, s. 716, pozn. č. 1044.

[1025] Viz I. T. BUDIL, *Zrození rasové ideologie*, Plzeň 2013, s. 701 – 702.

[1026] S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016, s. 57.

[1027] Jmenovitě Gobineau pracuje svýsledky výzkumů Petera Campera, Johanna F. Blumenbacha, Richarda Owena či Samuela G. Mortona. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016, s. 57.

[1028] A. de GOBINEAU, *O nerovnosti lidských plemen*, Díl II, Praha, s. 237–241. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.* Praha 2016, s. 59.

Přínos Gobineauova díla pro ideologii pangermanismu a německého nacionalismu spočívá jednak v klasifikaci árijských Germánů jako nekvalitnější a nejhodnotnější lidské rasy a jím formulovaném názoru, že vlastnosti a schopnosti národa se primárně odvíjejí od jeho pokrevního, resp. etnického původu. Tato myšlenka se v rámci německého nacionalismu velmi rychle etablovala a od 30. let 20. století se stala významnou komponentou německého politického i vědeckého diskursu. Dílo Arthura de Gobineau v německé společnosti zpopularizoval hudební skladatel Richard Wagner, který bývá označován za jeden z ideových zdrojů nacionálního socialismu. Wagner byl obeznámen nejen s dílem Gobineaua, ale se věnoval i četbě Charlese Darwina a Jeana-Antoina Gleizese. Vliv na něj údajně měla také filosofie Arthura Schopenhauera. Neznamená to však, že by Wagner nekriticky přijímal obsahy děl těchto autorů. Naopak, mezi ním a Arthurem de Gobineau i přes vzájemný respekt docházelo k neustálým sporům ohledně rasových teorií a podobně se stavěl i k části díla Charlese Darwina.[1029]

Šíření myšlenek Arthura de Gobineau v Německu se po Richardu Wagnerovi ujal Houston Stewart Chamberlain, původem britský filosof a přesvědčený propagátor pangermanismu.[1030] Pracoval se základy Gobineauova myšlení, ale propojoval je s rasismem a eugenickými teoriemi, antisemitismem a nacionalismem, hraničícím s germanofilií. Své myšlenky shrnul v obsáhlé dvousvazkové práci *Základy devatenáctého století* (*Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*). Zatímco Gobineau vytvořil obecný rámec rasové teorie, Chamberlain vytvořil koncept německé rasové nadřazenosti. Zatímco Gobineau považuje rasové míšení za příčinu úpadku lidské civilizace, Chamberlain přichází s opačným názorem. Pouze řízeným a kontrolovaným míšením se dá vyšlechtit rasa vysokého ducha a kultury, jakési ideální lidské plemeno. Árijští Germáni jsou podle Chamberlaina výsledkem staletého pečlivého šlechtění, od čehož autor odvozuje jejich duchovní i fyzické schopnosti.[1031]

Právě Chamberlain a jeho obsáhlé rasové dílo mělo velký dopad na formování rasově formovaného pangermanismu. To se projevilo zejména v období nástupu Adolfa Hitlera k moci. Ve svém spise Mein Kampf vychází Hitler ze stejných pozic jako Chamberlain, identická je i argumentace zdůvodňující nadřazenost árijců. Rasová čistota se stává určujícím faktorem podmiňujícím sílu národa. V tomto interpretačním schématu je základním předpokladem rozhodující role Němců ve světových dějinách, zachovat čistoty krve a zabránění rasovému míšení.[1032]

[1029] J. P. KUČERA, *Je hodně Hitleta ve Wagnerovi*, Ústí nad orlicí 2001. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016, s. 60-

[1030] Chamberlain se stal mimo jiné i Wagnerovým zetěm. Jeho práce se za jeho života staly velmi populární. Byl pozván na dvůr císaře Viléma II. Jeho díla měla později velký vliv na německé nacionální hnutí a nacismus.

[1031] Jak sám Chamberlain říká: „*…civilizace a kultura, která vyzařuje ze severní Evropy a ovládá dnes znamenitý kus světa, je zásluhou německví… a právě toto dílo německé rasy je bez pochyb to největší, co lidstvo doposud dokázalo*“. H. S. CHAMBERLAIN, D*ie Grundlagen des Neunzehntes Jahrhundert. I. Hälfte*, München 1899, s, 725. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.*, s. 61.

[1032] L. L. Snyder, *Race. A History of Modern Ethnic Theoreies*, New York – Toronto, 1939, s. 137–138. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.*, s. 61.

Gobineau a Chamberlain však nejsou jediní autoři, kteří se zasloužili o popularizaci rasové tématiky v Německu. Na konci 19. století však byla tato dvě díla stěžejní. Německá rasová teorie vycházející z kombinace přírodních a sociálních věd posupně vytvořila model „pravého Němce“, který legitimizovala v očích veřejnosti. Tento ideální typ německého člověka vycházel z eugenických teorií, doporučení rasové hygieny a sociálního darwinismu, přičemž tato východiska kombinoval s historickými a archeologickými interpretacemi. V průběhu následujících třiceti let se rasové a eugenické hnutí v Německu masově rozšířilo. V průběhu této doby se objevuje řada autorů, kteří navazují na již položené základy. Často se tak děje radikální formou a se vrůstajícím šovinismem. Zpravidla se jedná o díla málo známá, která vědecké komunitě nepřispěli více než propagandou rasistických a eugenických myšlenek. Avšak právě od autorů těchto děl se německá rasistická politika odrazila a vytvořila vizi, kterou se následně se pokusila realizovat v praxi.

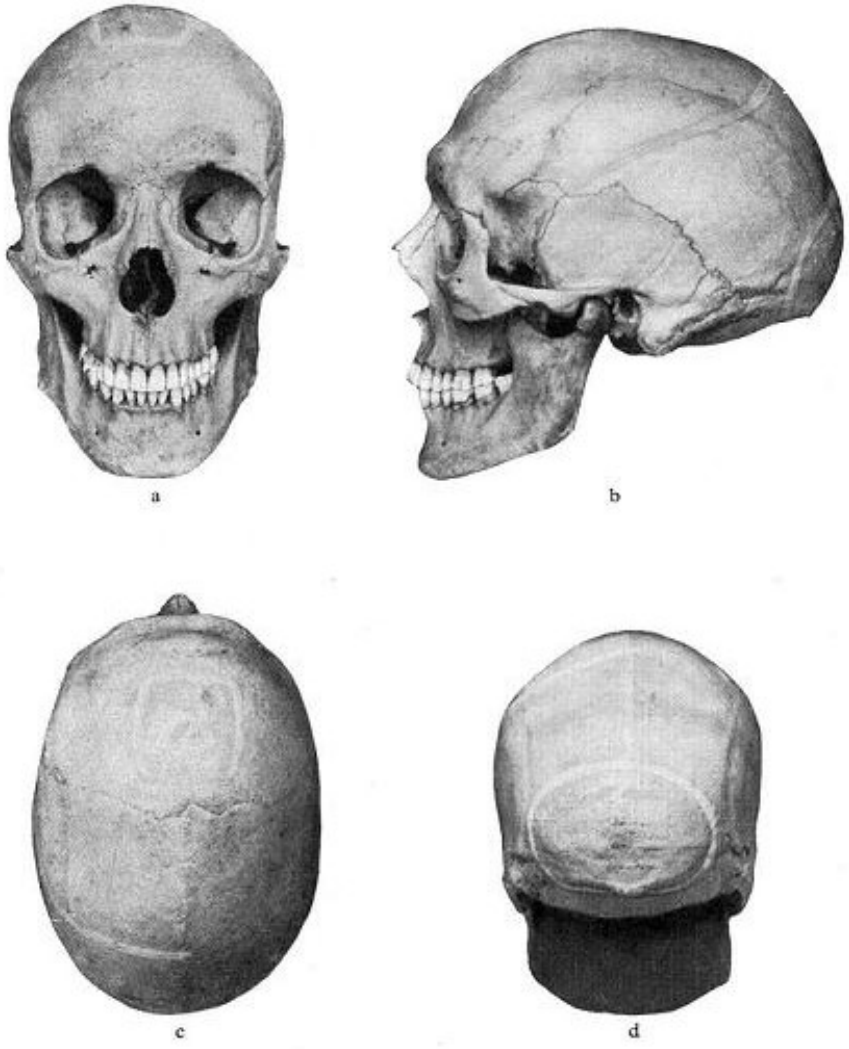

Abb. 21 a—d. Nordiſcher Schädel in Vorder-, Seiten-, Scheitel- und Hinterhauptsanſicht. Sch: 70; G: 96,4. 1033

[1033]http://3.bp.blogspot.com/-_1u1BdpTRlM/USnvbQDVe7I/AAAAAAAAHWA/hGQgHTtq5KM/s640/05.JPG. [cit. 5. 8. 2020]

Některá pojetí rasových teorií se přes ambiciózní agitaci nesetkala s úspěchem. Například L. Voltmann tvrdil, že všichni lidé se světlými vlasy, dlouhou lebkou a štíhlým vysokým tělem, jsou Germáni, Počet vysokých plavovlasých lidí s ostrými rysy tudíž rozhoduje o kvalitě populace. Německo, jakožto národ, kde se těchto lidí vyskytuje nejvíce, má tak právo být národem vládnoucím, protože je národem nejkvalitnějším. Další teorii pak představil Heinrich Driesmans, který se zabýval příčinami úpadku civilizací. Podobně jako Gobineau vyslovil domněnku, že příčinou kvalitativního úpadku národů je míšení ras, což dokládal příklady z minulosti. Řekové se mísili se Semity, Kelty a Franky, jen Germáni rasovému míšení odolali. Zachovali si mravnost, ubránili se pokrevnímu úpadku a zůstali tak nejčistší rasou ze všech. Antropolog Otto Ammon, další ze skupiny předních rasových teoretiků, pak spatřoval spojitost mezi kreativitou a dolichocefalním tvarem lebky. Vedle Ammona jakožto propagátora sociálního darwinismu přispěli k rozvoji německé rasové antropologie i Wilhelm Schallmayer, Willibald Hentschel či Rakušan Jörg Lan von Liebenfelz.[1034]

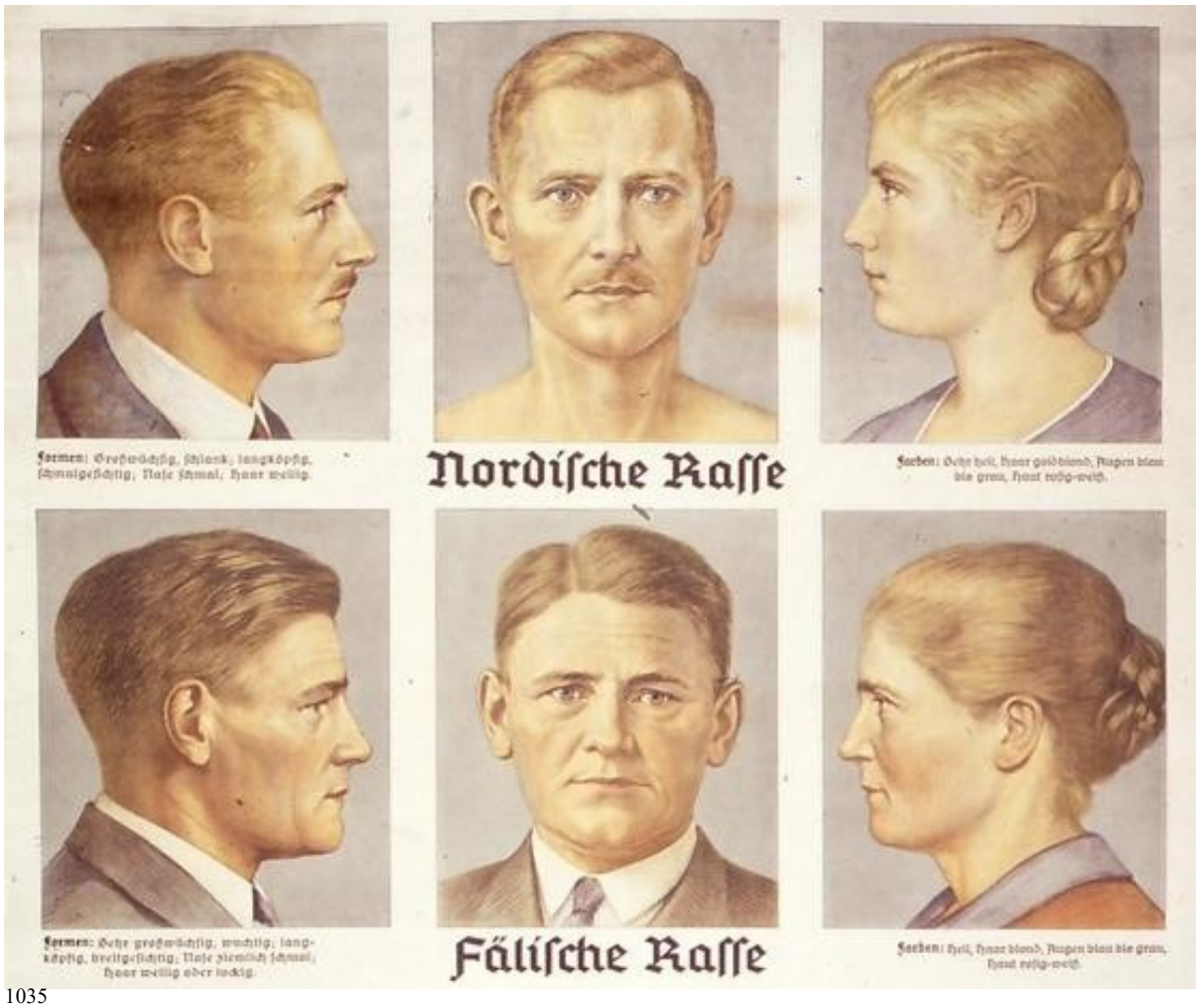

1035

[1034] K. HOCH, *Pangernanismus*, Praha 1946, s. 204 – 205. Dále srovnej S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.*, s. 63.

[1035] Označení nordická rasa se objevuje poprvé u ruského antropologa *Josef Denikera. Egon von Eickstedt* pak rozlišuje u *nordické rasy* tři typy (teuto-nordický, dalo-nordický a geno-nordický). Viz http://nassmer.blogspot.com/2013/02/nemecka-rasova-nauka-5.html. [cit. 5.3 2020].

Hlavním inspirátorem ideálu Árijce byl však zřejmě Hans F. K. Günther (1891 – 1968), rasový vědec a eugenik, jehož působnost spadá do 30. a 40. letech 20. století. Jako člen NSDAP se dočkal několika ocenění ze strany vládnoucí garnitury a některými autory je považován za hlavního architekta německé rasové teorie. Günther ve své práci Rassenkunde Europas (1929) rozděluje evropskou rasu do pěti hlavních větví: nordické, středomořské, dinárské, alpínské a východo-baltské, později hovoří ještě o větvi fálské. Günther usuzuje, že nordická rasa je nejkvalitnější ze všech uvedených, protože je zakladatelkou kultury celého světa. Její existence je svázána s prvopočátky helénské a perské kultury. Příslušníci této rasy jsou vysocí, mají dlouhé nohy a štíhlé tělo, protáhlý obličej se souměrnými, ale ostrými rysy. Nápadné jsou úzké a ostré záhyby na obličeji, včetně tenkých rtů. Kůže je bílá či narůžovělá, ale bledá, prosvítají skrze ni žíly, ve kterých tepe modrá krev. Vlasy jsou lesklé, hladké či vlnité, světlé či hnědé. Oči jsou modré či šedé, vždy se zvláštním odleskem.[1036]

Svou první práci parafrázující svým názvem známou rytinu Albrechta Dürera *Rytíř smrt a Ďábel.* Tato kniha se setkala s velmi pozitivním ohlasem, mimo jiné u Heinricha Himmlera. Rovněž další Güntherovi knihy sloužili jako inspirace politického programu vrcholných představitelů NSDAP. Čtyři vydání jeho hlavního díla vydané v letech 1920 – 1922 *Rasová studia německého lidu* měl ve své osobní knihovně Adolf Hitler, tři z nich s autorským věnováním, kde ho autor označuje jako „velkého průkopníka rasové myšlenky. Poslední vydání s podrobným dodatkem o evropských Židech pak nese známky častého používání.

V roce 1922 Günther studoval na antropologickém ústavu Vídeňské univerzity, dále působil v Drážďanech a Vratislavi. Mimo jiné byl členem tzv. Artamanského hnutí (viz dále). Od roku 1923 žil ve Skandinávii, kde spolupracoval s řadou vědeckých institucí včetně University v Uppsale a švédského Státního ústavu pro rasovou biologii. K okruhu jeho přátel patřil mimo jiné architekt a spisovatel Paul Schultze-Naumburg navázal kontakt Richardem Waltherem Darré a Baldur von Schirach.[1037]

[1036] Viz H. F. K. GÜNTHER, *Rassenkunde Europas*, München 1929.

[1037] Viz příslušné heslo na německé wikipedii – včetně doprovodné portrétní fotografie Hans F. K. Günthera https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_F._K._G%C3%BCnther. [cit. 5.3 2020].

Dalším z vědců propagujících rasovou antropologii byl Alfred Ploetz, který byl autorem termínu *Rassenhygiene,* tedy rasová hygiena, ačkoliv je autorství pojmu často mylně přisuzováno jeho známějšímu předchůdci Ernestu Haeckelovi. Myšlení Alfreda Ploetze bylo velmi radikální. Byl zastáncem pangermánské utopické komunity a obdivovatelem teutonské germánské historie. Z této posedlosti vyvozoval nutnost oživit árijskou rasu. Při svém pobytu v USA monitoroval tamní skupiny, v rámci kterých žili jedinci úzce svázáni specifickým druhem solidarity. Výsledkem Ploetzova pozorování byl závěr, že soudržnost skupiny nikdy nemůže být podmíněna materiálními podmínkami, ale vždy kvalitou lidské bytosti. Následně se začal věnovat studiu medicíny a genetiky, které mu pomohlo navázat na závěry jeho předešlého výzkumu. Ploetz zjistil, že křížení ras a nevhodné dědění genetického materiálu vede k degeneraci rasy. Začal tedy vytvářet systematická schémata výběru vhodného genetického materiálu, jakousi racionální selekci kladů a záporů lidského charakteru, která měla v praxi vést k zachování silných a zdravých jedinců. Tento způsob selekce je dodnes označován jako rasová hygiena, v anglosaské vědě je pak spíše nahrazován termínem eugenika.

Podstatně agresivnější koncepci árijské rasy pak přináší trio vědců Erwin Baur, Eugen Fischer a Fritz Lenz, kteří vydali v roce 1921 studii s názvem *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene*, která se stala východiskem nacistické eugeniky a pokusem o ustanovení rasové hygieny jako akademické vědní disciplíny.[1038] Kniha si získala v Německu značnou popularitu. Baur otevírá studii představením Mendelových zákonů,[1039] což rozvíjí Fischer následnou kategorizací lidské rasy. Lenz pak pokračuje výzkumem dědičnosti lidských nemocí a navazuje na Fischerovo rozdělení lidských ras. Lenz předkládá, že rasy mají odlišnou kulturní hodnotu, což demonstruje výsledky testů inteligence a dědičnými faktory. Dále rozvíjí možnosti výzkumu a měření pro zachování kvality rasy a dodržování rasové hygieny. Lenz tedy představuje kompletní program rasové hygieny zaměřený na zlepšení lidské rasy. V rámci historiografie je Lenzova studie považována za jednu s nejsilnějším dopadem na filosofii a metody rasové hygieny.[1040]

[1038] Baur se věnoval genetice a porodnictví, Fischer byl antropolog a Lenz se zabýval studiem hygieny.

[1039] Viz T. WEGER, *Johann Gregor Mendel (1822 – 1884) jako místo paměti, in: místa paměri česko-německého soužití*, Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny diskuzního fóra Místa paměti v Chebu 5. 6. 2010., Praha 2011.

[1040] Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.*, s. 65. Zde uvedena i další literatura k tématu.

Instituce realizující myšlenky rasové hygieny (nejen) v nacistickém Německu skutečně vznikly: v roce 1933 byl přijat *Zákon o prevenci dědičně nemocných*, který legalizoval nucenou sterilizaci. V roce 1935 pak zakládá Heinrich Himmler instituci s názvem Lebensborn Eingetragener Verein (volně přeloženo jako „pramen života“), pod jehož záštitou probíhaly rozsáhlé genetické pokusy a cílené rasové šlechtění, ale i „odborné přednášky“ a vzdělávací kurzy. V roce 1938 se tento biologicko-sociální pokus rozšiřuje o projekt T4, program fyzické likvidace tělesně či duševně postižených lidí.[1041]

Základnu pro realizaci těchto myšlenek tvořili většinou univerzitní fyzikové, biologové či lékaři, lidé, kteří navazovali na Charlese Darwina a Francise Galtona a věřili, že principem evoluce, resp. přírodního výběru, je postupné zušlechťování lidské rasy. Urychlení tohoto procesu (v praxi tedy selektivní množení člověka čili eugenika) se pak stalo náplní jejich činnosti. Být pravým příslušníkem německého národa znamenalo v době nacionálního socialismu projít hodnotícími mechanismy eugeniky. Hlavním měřítkem člověka se stala příslušnost ke konkrétnímu odvětví rasy, přičemž v německém prostředí byla na základě výzkumů za nejhodnotnější rasu považována rasa nordická (viz Günther). Němečtí eugenici tak za přispění biologie, genetiky a antropologie, vytvořili představu o nadřazenosti árijské rasy, která byla kromě vědeckého étosu podpořena i propracovanou propagandou.[1042]

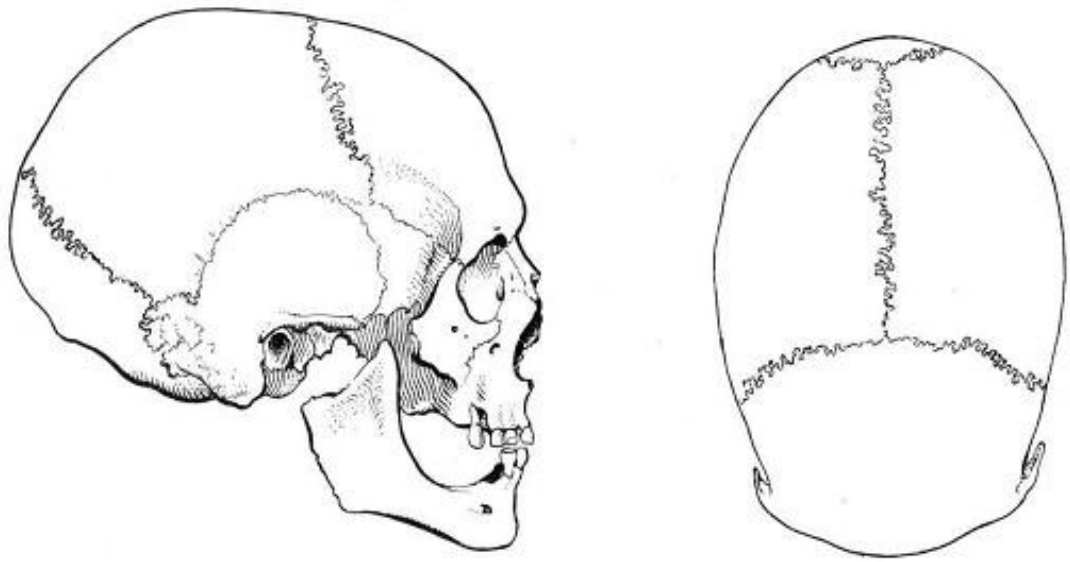

Abb. 22. Seiten- und Scheitelansicht eines nordischen Schädels mit Index 69,4. (Aus einem alten Grab aus Vivis [Schweiz] nach His-Rütimeyer, Crania helvetica)

Nordická lebka s lebečním indexem 69,4; ze starého hrobu ve Švýcarsku.[1043]

[1041] K. KESSLER, *Physicians and the Nazi Euthanasia Program. International Journal of Menthal Healt*h, 36 (1), 2007, s. 4 – 7. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.*, s. 66.

[1042] Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.*, s. 66.

[1043] Viz http://nassmer.blogspot.com/2013/02/nemecka-rasova-nauka-5.html.

O tom, se že archeologické výzkumy a na ně navázané badatelské metody před rokem 1945 standardně uchylovaly k postupům formovaných rasovou teorií bez ohledu na jazykové prostředí, svědčí i závěry antropologického posouzení pozůstatků sv. Václava, jehož autorem je zakladatel české antropologie, profesor a rektor univerzity Karlovy Jindřich Matiegka.[1044] Své výzkumy publikoval ve sborníku vycházejícím k tisíciletému výročí jeho smrti. Cit: „*Podle znaků na lebce náležejí ostatky mladšímu muži, jakým podle historických dokladů sv. Václav skutečně byl. Lebka má typ t. zv. plemene nordického, který byl v první době křesťanské v Čechách hojně zastoupen. K tomu typu patří světlý vlas a modré oči. Historické prameny, ani starší vyobrazení, pokud je tu možno aplikovati, neodporují tomuto pojetí tělesné povahy sv. Václava, naopak se s ním shodují.*“[1045] Reprezentativní sborník byl vydán k významné příležitosti státně-národního charakteru (milénium martýria národního světce) a shrnoval stav oficiálního bádání. Přispěl do něj reprezentativní výběr tehdejších vědců mnoha oborů.[1046] V tomto kontextu je zřejmé, že rasové interpretace nebyly ani v českojazyčném prostředí sami o sobě vnímány jako nelegitimní či stojící mimo oficiální historiografický diskurs. Naopak se jednalo o metody, které byly vnímány jako standartní součást evropské vědy. Zpochybňována byla spíš jejich extrémní interpretační rovina ostentativně sloužící politickým cílům. Interpretace tohoto druhu a jejich následná politická instrumentalizace se stala předmětem kritického studia české antropologie již krátce po roce 1933. Věnovali se mu přední badatelé jako Jindřich Matiegka, Lubor Niederle, Jiří Malý, Vojtěch Suk a další.[1047]

V těchto souvislostech měla zásadní význam tzv. *rasová psychologie*, která vycházela z předpokladu, že se příslušníci jedné rasy liší psychickými vlastnostmi od příslušníků rasy jiné. Ačkoliv se připouštělo, že psychické kvality se určují a měří obtížněji, než kvality fyzické, dávala tato metoda možnost „vědeckého zdůvodnění“ zažitým nacionálním předsudkům. Její politická instrumentalizace byla tudíž značná. Rasově podmíněné vlastností byly zobecňovány statickým způsobem. Příslušná charakteristika se tudíž primárně nevztahovala na jednice, ale na *ideální typ*. Ačkoliv menší část rasových teoretiků pojem rasové psychologie odmítala, většina německých antropologů, jako byli *Clauß, Günther,*

[1044] JINDŘICH MATIEGKA (1862–1941) byl český lékař a antropolog, profesor a rektor Univerzity Karlovy. Zakladatel české fyzické antropologie. Organizoval rozsáhlé výzkumy obyvatelstva a zejména mládeže a soustavně budoval antropologické muzeum. V letech 1923–1941 redigoval časopis *Anthropologie* a publikoval přes 200 vědeckých prací, mimo jiné o kostrách různých významných lidí (českých panovníků). Z jeho děl vztahující se ke zkoumanému tématu lze zmínit následující: J. MATIEGKA, *Duše a tělo: theorie o vztahu duševní činnosti k tělesné povaze,* Praha 1913; TÝŽ, *Tělesné vlastnosti českého lidu. Praha 1917*; TÝŽ, *Vznik a počátky národa československého,* Praha 1917; TÝŽ, *Plemeno a národ, Praha 1919*; TÝŽ, *Vznik a tělesný stav národa československého,* Praha 1920; TÝŽ, *Všeobecná nauka o plemenech.* Praha 1929. Mezi jeho žáky patřil mimo jiné Emanuel Vlček, který organicky navázal na jeho badatelskou práci.

[1045] Viz J. MATIEGKA, *Anthropologické vyšetření ostatků sv. Václava*, in: Svatováclavský sborníku na památku 1000. výročí smrti knížete Václava svatého, I. díl - Kníže Václav svatý a jeho doba, Praha 1934.

[1046] Například autorem historické stati byl Josef Pekař.

[1047] K. WEIGNER (ed.), *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechťování*, Praha 1934. Viz R. NOVOTNÝ, *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, in: Theatrum Historiae 13. České Budějovice 2013, s. 168, pozn. č. 2.

Eickstedt, Fischer, Hildebrandt a mnozí další, s tímto konceptem souhlasila. *Eugen Fischer* kupříkladu zastával názor, že rasové duševní rysy jsou dědičné, stejně jako rysy tělesné. *Ludwig Ferdinand Clauß* byl jedním z nejvýznamnějších rasových psychologů. Vycházel z názoru, že přírodní vědy včetně antropologie vychází z ideálních forem a typů, ke kterým se konkrétní osoby více méně přibližují. Rasový typ byl chápán jako výraz duchovní ideje. Proto byly tělesné rasové typy vnímány jako sekundární. Za tělesným a duševním typem byla hledána společná formovací idea (*gemeinsame Gestaltidee*) a rasová psychologie byla v tomto pojetí vnímána jako klíč k fyzické antropologii.[1048]

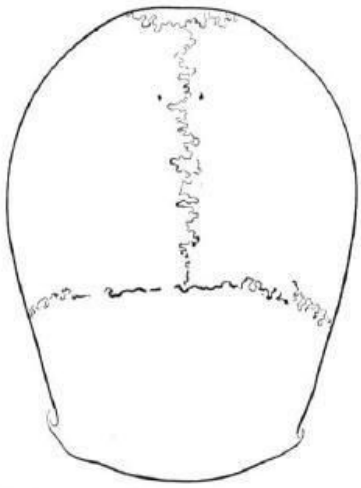

Abb. 1. Langschädel mit Index 72,9

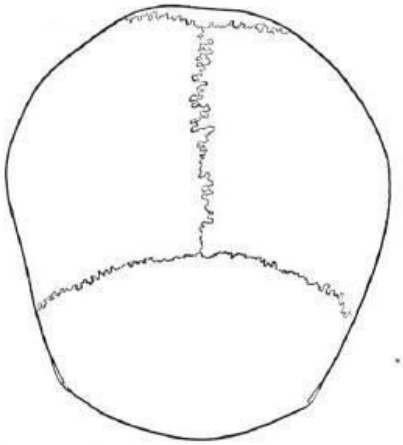

Abb. 2. Kurzschädel mit Index 88,3

(Aus His-Rütimeyer, Crania helvetica)

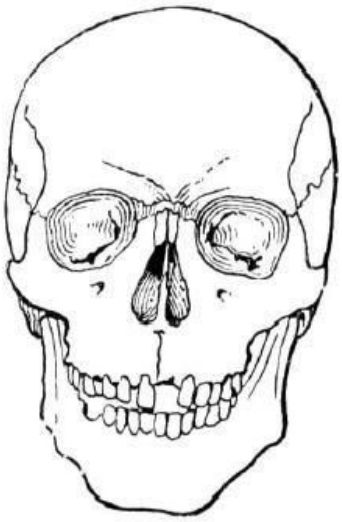

Abb. 3. Schmalgesicht. (Index etwa 93,5)

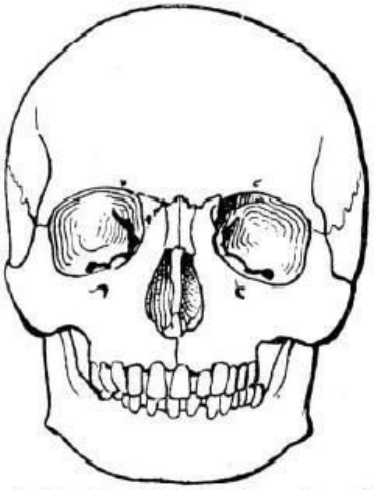

Abb. 4. Breitgesicht. (Index etwa 83,5)

(Aus v. Hölder, Schädelformen)

V horní řadě z leva: dolichokefalní lebka (index 72,9) a brachykefalní lebka (index 88,3); V dolní řadě z leva: leptoprosopní obličej (index 93,5) a euryprosopní obličej (index 83,5).

[1048] Viz A. ROSENBERG, *Memoirs*, str. 47. Dále srovnej E. BAUR – E. FISCHER – F. LENZ, *Menschliche Auslese und Rassenhygiene*, Band 1, (1936) str. 713. Převzato z http://nassmer.blogspot.com/2013/01/nemecka-rasova-nauka.html. 13. 7. 2020.

Rasová klasifikace se stala základem charakteristiky jednotlivých národů, včetně kolektivních psychologických rysů. Rasová psychologie se v tomto pojetí neodráží pouze v temperamentu, ale i v kolektivních, sociálních produktech, ve státě a kultuře. Také stupeň a forma inteligence jsou rasově podmíněny. Fritz Lenz**,** který se v roce 1923 stal prvním profesorem rasové hygieny (eugeniky) v Německu, shrnul význam rasové psychologie těmito slovy: *„Kdyby existovaly pouze tělesné rasové rozdíly, byla by celá rasová otázka bez zvláštního významu.“*[1049] Rasová ideologie se v okamžiku, kdy ovládla historickou narativitu a vědecky pojímaný diskurs stala politicky mobilizující silou.[1050] Nacionálně socialistická politika vycházející z koncepce národa jako biologické jednotky, tvořící tzv. „pokrevní pospolitost“ (*Blutgemeinschaft*), se pak v nacistickém Německu stala vládním programem.[1051]

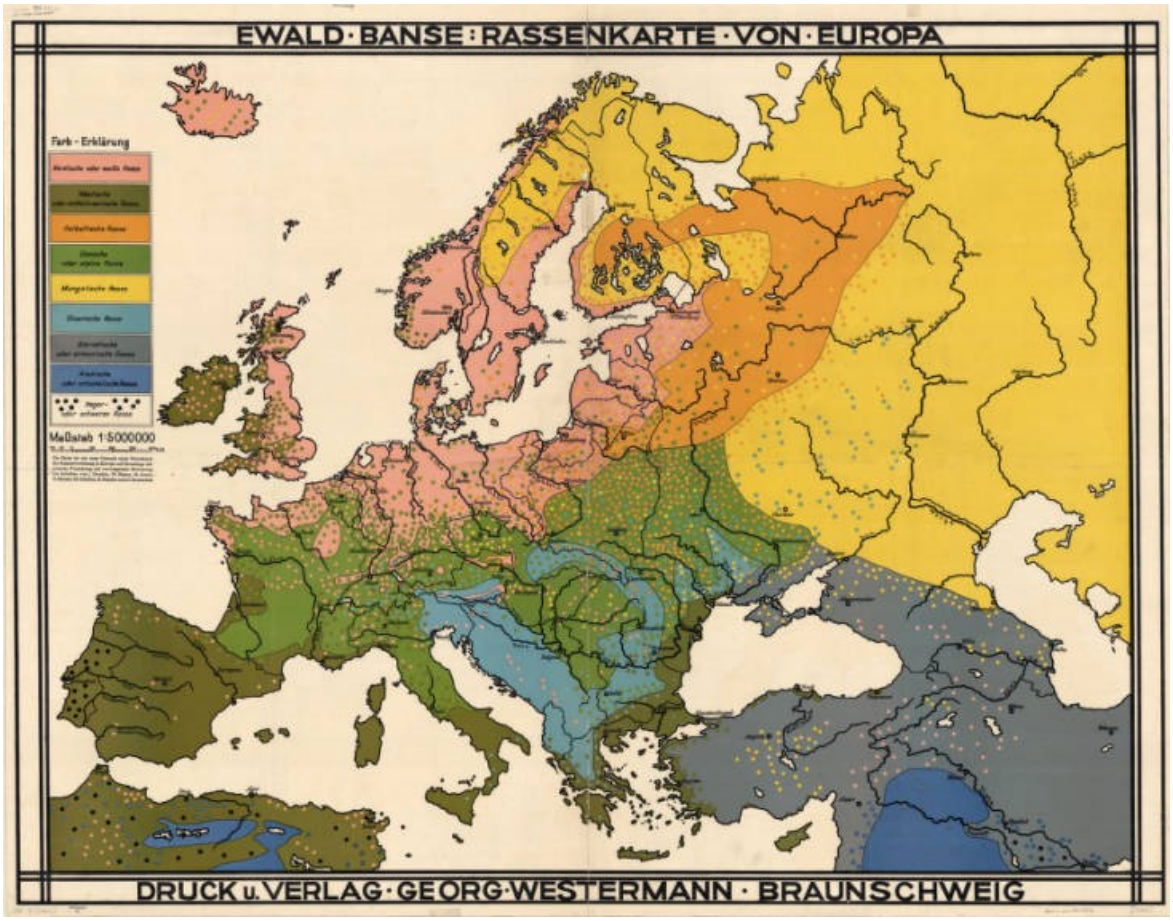

1052

[1049] E. BAUR – E. FISCHER – F. LENZ, *Menschliche Auslese und Rassenhygiene,* Band 1, München 1936, s. 713. Viz https://archive.org/details/BaurErwin-Menschliche-Auslese-und-Rassenhygiene-Band01. [cit. 8.9 2020]. Dále srovnej http://nassmer.blogspot.com/2013/01/nemecka-rasova-nauka.html. [cit. 8.9 2020].

[1050] I. T. BUDIL, *Úsvit rasismu*. Praha, 2013, s. 624.

[1051] O. VERSCHUER, *Leitfaden der Rassenhygiene*, Leipzig 1941, s. 115; H. W. SIEMENS, *Grundzüge der Vererbungslehre. Rassenhygiene und Bevölkerungspolitik*, München – Berlin 1937, s. 3; srov. J. BALCAROVÁ, *MUDr. Gustav Rösler a Neudeutscher Kulturbund in Österreich. „Pionýři“ rasové hygieny v českých zemích*, Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, 2016, 2, s. 142 – 15.

[1052] Mapa znázorňující rasovou typologi evropské populace. Autor E. BANSE, *Rassen karte von Europa,* 1925. Viz https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/6428/. [cit. 8.9 2020].

S *rasovou teorií* mající své kořeny v *biologických vědách* souvisí i *geopolitika* vycházející z *věd geografických*. Jednotlivé rasově definované populace byly determinovány nejen svými kolektivními vlastnostmi, ale i půdou, kterou obývali. Ta měla na jedné straně vliv na jejich kolektivní vlastnosti, na straně druhé se stávala jejich odrazem. Jeden z obecně sdílených stereotypů pojících se starověkými Germány byla jejich bojovnost, schopnost civilizovat lidskou populaci a geografické expanze. Tyto vlastnosti připsali Germánům především Arthur de Gobineau a Houston Stewart Chamberlain. Oba autoři spojováni s vytvořením myšlenkových základů nadřazenosti árijské rasy reflektují ve svých knihách germánskou bojovnost jako zcela specifickou vlastnost, která Germánům umožnila kolonizovat rozsáhlá území a vytvořila prostor pro germanizaci cizího obyvatelstva.[1053]

Přesvědčení o tendenci Germánů expandovat a přetvářet dobytý prostor sdílela i řada novodobých autorů, kteří považovali výbojnost za jejich specifickou vlastnost. Germánský militarismus a vojenské schopnosti byly nahlíženy jako důvod, proč se po staletí rozdrobené Německo bylo schopno zařadit mezi evropské mocnosti. Militarismus byl prezentován i na příkladu pruského vojenství, které dalo základ sjednocenému Německu. V jeho rámci pak vznikla organizovaná struktura, řád a hierarchie. Na základě této interpretace vznikly filozofické a politické systémy prezentující válku a boj jako základní prostředek přežití národa. Zvláště romantičtí myslitelé tento specifický rys pangermanismu označovali za „mystický iracionalismus". Velké dějinné syntézy vystavěné na historicko-biologických základech, pak ve snaze po „celistvém“ a „vědeckém“ uchopení reality využívaly výstupy další z přírodních věd -*geografie*, která se v aplikované rovině proměnila v *geopolitiku*. Vedle „*lidu*“, jehož charakter měl být pěstován na základě biologických poznatků, se přidružila „*půda*“, která byla předmětem geografie (respektive *geopolitiky*) Došlo tím ke spojení těchto fenoménů v ucelené teorii „*životního prostoru*“ a „*krve a půdy*“ (*Blut und Boden).*[1054]

K jejich rozpracování zavdaly rozhodující impuls práce německého geografa a zoologa Friedricha Ratzela (1844–1904), zakladatele politické geografie a antropogeografie.[1055] Ten roku 1901 publikoval článek jménem *Lebensraum* (životní prostor). Tento pojem se rozšířil koncem 19. století v souvislosti s evropskou koloniální expanzí. Původně biologický termín byl záhy převzat geopolitikou. Označoval prostor obývaný nebo nárokovaný určitou národní skupinou. Teorie „krve a půdy“ (*Blut und Boden*), která vznikla koncem 19. století, oslavuje

---

[1053] Goubineu se stal v Německu známá především díky činnosto německého historika a jazykovědce Ludwiga Scheman (člena v té době vznikajícího Všeněmeckého svazu). Ten založil v roce 1894 tzv. Gobineauovskou společnost, která se věnovala překladům a šíření Gobineauova díla v Německu. Dalším jeho propagátorem byl pak Richard Wagner, s jehož rodinou se Gobineau ke sklonku života hojně stýkal. I. T. BUDIL, *Triumf rasismu: rasová imaginace a zrození moderní doby*. Praha 2015, s. 554. Viz S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus.*, s. 59 – 60.

[1054] Pangermanismus (Hoch 1946, s. 102).

[1055] FRIEDRICH RATZEL (1844 – 1904) byl německý zoolog a geograf. Zakladatel oboru *antropogeografie* (*Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte, 1882*). Svým spisem *Politická geografie* (*Politische Geographie*, 1897) patří mezi zakladatele politické geografie jako vědního oboru. Bývá řazen i k zakladatelům geopolitiky, ač sám takový termín nepoužíval.

vztah lidí k půdě. Zároveň stanovovala kritéria definování etnické příslušnosti odvozující se od dvou faktorů: původ (rasa – krev) a domovina (životní prostor – půda). Ratzel byl *geografický determinista* a zastával *geografický darwinismus*, podle nějž je stát chová jako živý organismus (rodí se, vyvíjí se, stárne a umírá). Vztahy mezi státy se pak řídí zákonem silnějšího. Za určující faktory mezinárodní politiky považoval kromě velikosti států i množství a kvalitu půdy, které má dané společenství k dispozici. Friedrich Ratzel výrazně ovlivnil svého žáka Johana Rudolfa Kjelléna (1864 –1922). Tento švédský politolog a politik, poprvé použil pojem „*geopolitika*" a společně s Friedrichem Ratzelem, Alexandrem Humboldtem a Karlem Ritterem položil základy „*německé geopolitické školy*"[1056]. Ta byla později rozvíjena především německým geografem a geopolitikem Karlem Haushoferem (1869 – 1946). Ten působil jako profesor geografie na univerzitě v Mnichově. K jeho žákům patřil i pozdější nacionálně socialistický politik Rudolf Hess. V roce 1924 založil první geopolitický časopis *Zeitschrift für Geopolitik*. Ve svých dílech se zaměřil zejména na koncept životního prostoru, problematiku hranic, teorii panregionů a autarkie. Ve své *Weltpolitik von Heute* (Současná světová politika) označil versaillské uspořádání za zeměpisný omyl a požadoval vytvoření Říše, která by spojila všechna území, kde žijí Němci. Haushoferovy politické koncepty se v podstatě shodují s nacistickou teritoriální expanzí. Nacistické Německo si v nich logicky našlo svou inspiraci i „vědecké" ospravedlnění své agresivní zahraniční politiky.[1057] Posledním z velkých zakladatelských postav světové geopolitiky byl britský geograf Halford J. Mackinder, který mimo jiné zavedl pojem *Heartland*, coby ústřední prostor „světového ostrova", který je klíčem pro ovládnutí světa.[1058] Závěry německé geopolitické školy, přetavené do ideologických sloganů nacionálního socialismu v německém prostředí českých zemí šířil opavský rodák, geograf Gustav Fochler-Hauke (1906–1996), který byl přímým Haushoferovým žákem.[1059]

[1056] Kjellén byl horlivý švédský nacionalista, který se obával ruské rozpínavosti. Proto chtěl, aby Švédsko čelilo ruským plánům svou vlastní expanzí (Finsko). Když s těmito plány ve Skandinávii neuspěl, přenesl své naděje na Německo. Jeho pojetí Německé budoucí říše (jak ji sám označil) zahrnovala celou střední a východní Evropu, stejně přístavy na francouzském pobřeží kanálu La Manche, pobaltské provincie Ruska, Ukrajinu, Malou Asii a Mezopotámii (které měly být spojeny s Berlínem železnicí). Viz R. D. KAPLAN, *Pomsta geografie. Co mapy vyprávějí o příštích konfliktech a boji proti osudu*, Praha 2013, s. 92 – 93. Pro základní orientavi viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Kjell%C3%A9n. [cit. 10. 1. 2021].

[1057] Karl Haushofer podporoval *Pakt Ribbentrop-Molotov* i *Osu Berlín-Řím-Tokio*. Během války však upadl v nemilost a byl poslán do koncentračního tábora Dachau. Za hlavního hybatele mezinárodní politiky považoval zeměpisné skutečnosti, zatímco nacisté odvozovali skutečnost z rasové teorie. O nejednoznačném vztahu k nacismu svědčí i skutečnost, že jeho manželka měla židovské předky a jeho syn byl zavražděn příslušníky SS. Po válce byl Haushofer vyšetřován, obviněn však nebyl. V roce 1946 spáchal sebevraždu. K základní oriantaci viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Karl_Haushofer. [cit. 10. 1. 2021].

[1058] Pojem „světového ostrova" označoval Eurasii s Afrikou. Mackinder, který byl obeznámen s postupy a závěry „německé geopolitické školy", před její aplikací varoval. Mimo jiné je však autorem citátu: „*Kdo ovládá východní Evropu, ovládá Heartland. Kdo ovládá Heartland ovládá Světový ostrov. Kdo ovládá světový ostrov, ovládá svět.*" Viz R. D. KAPLAN, *Pomsta geografie, s*. 86. Pro základní informace o https://cs.wikipedia.org/wiki/Halford_Mackinder. [cit. 10. 1. 2021]

[1059] Z řady jeho prací lze připomenout jeho habilitační spis *Deutscher Volksboden und deutsches Volkstum in der Tschechoslowakei* (1937), který představuje jednu z opakovaně citovaných prací pro vymezení oblasti

4.4.2 Politika

V rámci této kapitoly je možné pouze stručně nastínit politický rámec, v němž se utvářel a proměňoval česko-německý vztah formující interpretační model českých dějin a sídelně-historickou problematiku. Základním referenčním polem tu jsou politické struktury, v nichž se české země pohybovaly. Po tisíc let byl primárním politickým rámcem vzájemného soužití, jevištěm národního vývoje a předmětem interpretačního sporu Čechů a Němců fenomén „říše". Jeho proměny tedy musí stát v ohnisku výkladu postihující politický rámec dané problematiky. Výklad to pochopitelně může být pouze zevrubný, ale snad postihující podstatné momenty.[1060]

Nominálně se jednalo stále o říši římskou. Její „dějinný příběh" se však v jedné z variant díky *translační teorii*[1061] neuzavírá roku 476 v Římě či roku 1483 v Konstantinopoli, ale roku 1804 ve Vídni, tedy prakticky přesně po tisíci letech, kdy tento útvar poprvé výrazně vstoupil do českých politických dějin.[1062] Byl pak znovu „vzkříšen" v průběhu 20. století v rámci nacistické vlády, která svou „svébytnou" historickou interpretací zásadně přispěla k jeho dílčí diskreditaci jak v rámci českého, tak částečně i německého historického povědomí. „*Příběh říše*" pak v určitém dílčím ohledu prorůstá v „*příběh Evropy*".[1063] Jeho podstatou je přeměna pozdně antické helénistické civilizace v civilizaci evropského křesťanského středověku a sekulárního novověku. Tento příběh začíná během „krize 3. století",[1064] kdy se římská říše postupně decentralizuje, aby v průběhu následujícího století došlo k jejímu pokřesťanštění, formálnímu rozdělení a nominálnímu zániku její západní poloviny.[1065]

---

označované jako Sudetenland. Viz http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FOCHLER-HAUKE_Gustav_4.8.1906-20.1.1996. [cit. 10. 1. 2021].

[1060] K dané problematice, která je sama o sobě jedním z historických neuralgických bodů česko-německých sporů o dějiny, existuje rozsáhlá literatura. Stručnou rekapitulaci sporu nabízí například nevydaná rigorózní práce V. KRAJČÍŘE, *Poměr českého státu k Svaté říši římské na základě Zlaté buly sicilské a Zlaté buly Karla IV*., PF UK, Praha 2014. K základní orientaci v problermatice lze pak odkázat na následující tituly s bibliografickými odkazy na další literaturu: E. MIKUŠEK, *Ideové pojetí českého státu k říši v dílech dějepisců 10. a 11. století*, in: Sorník historický, roč. 26, 1979, s. 5 – 59. Z. FIALA, *Vztah českého státu k německé říši*, in: Sborník historický, 1959. J. RAZÍM, *Věrní Přemyslovci a barbarští čechové*, Praha 2017.

[1061] Jacques Le Goff popisuje koncept *translatio imperii* jako projev středověkého myšlení, pro nějž byla důležitá idea *linearity* času a historie; Tento koncept nerozlišoval mezi nadpozemskou a pozemskou historií, kterou považoval za součást jednoho kontinua. Princip kauzality vlády byl často zmiňován ve středověkých kronikách. V případě římsko-německé říše pak tuto teorii rozpracoval např. Ota z Freisingu (1112 – 1158). Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Translatio_imperii. [cit. 15. 1. 2021].

[1062] V úvahu by připadal i rok 1917 v Petrohradě, který se stal ideovým dědicem její „východní" ortodoxní části.

[1063] V rámci některých narativů mohou tyto „příběhy" do značné míry splývat. K otázce translatio imperii, jako součásti „evropské mýtomotoriky" viz P. Sloterdijk, *Procitne Evropa*, Olomouc 1996.

[1064] Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Krize_t%C5%99et%C3%ADho_stolet%C3%AD. [cit. 15. 1. 2021].

[1065] Pouze namátkou lze zmínit například roky 212, kdy římský císař *Marcus Aurelius Severus Antoninus*, známý jako *Caracalla* vydal *Constitutio Antoniniana.* Na základě tohoto právního předpisu obdrželi svobodní mužští obyvatelé říše římské občanství. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Constitutio_Antoniniana. [cit. 15. 1. 2021]. Další výrazným momentem byly tzv. Diocleciánovy správní refofmy, které znamenaly ukončení mimo jiné potlačení správní role Říma a vzestup řady provinciálních center formujících podobu středověké

Z hlediska návaznosti na její tradici se z nástupnických germánských království jako nejprogresivnější ukázala říše Franská. Bylo to především z důvodů programové spolupráce její vládnoucí dynastie s církví, která již v pozdní antice plnila zásadní správní roli a po zhroucení ostatních politických struktur představovala hlavního garanta kontinuity římské správy a vzdělanosti. Ideově byla tato spolupráce vyjádřena myšlenkou „*renovatio imperii*“, tedy obnovy římské říše, kterou začal Karel Veliký a ve které pokračovala dynastie Otonů. Ti obnovili císařský titul pro jimi ovládané teritorium. Tím se oni sami i jejich nástupnické dynastie mohli považovat za nástupce císaře Karla Velikého, který sám sebe považoval za legitimního pokračovatele „západních“ císařů. Rozlehlost a multietnicita Franské říše však vedly k tomu, že po jejím rozpadu se k jejímu dědictví mohlo hlásit více nástupnických států. Rozdělení říše nebylo ve své době vnímáno jako definitivní krok. Docházelo k němu již dříve a opětovné sjednocení v případě vymření jedné větve královského rodu se tak do budoucna nabízelo jako standartní a opakovaně uplatňované řešení. Obdobný vývoj prodělala v minulosti i merovejská království Austrasie, Neustrie a Burgundsko.[1066] Nakonec se však tato praxe neopakovala a vznikly samostatné nástupnické státy, které se však k odkazu Franské říše a Karla velikého stále hlásily. Nejprve tuto tradici pěstovaly francouzské i říšské vládnoucí dynastie, nové vzepětí sporu pak přišlo v 19. století během formování moderních národů. [1067]

Evropy (Londým, Trevír, Milám apod.). Neméně významné jsou pak reformy Konstantonovi a Justiniánovi. Samotný pojem *pozdní antika* je předmětem diskuzí. V anglojazyčném světě jej zpopularizoval především Peter Brown svou knihou *Svět pozdní antiky* (*The World of Late Antiquity*) z roku 1971. Z hlediska časového vymezení se obvykle mluví o době mezi 3. až 8. století. Za počátek bývá považována takzvaná *krize třetího století*. Určení konce bývá spornější. Za mezník je označován začátek muslimské (arabské) expanze v 7. století, období vlády Herakleiovců v Byzantské říši (610-711). Klíčovými událostmi periody jsou reformi, rozdělení Římské říše, vyhlášení křesťanství za státní římské náboženství, migrace Germánů, Hunů a Slovanů do Evropy, vznik tzv. barbarských států, útoky Germánů na Řím (vyplenění Vizigóty r. 410 a Vandaly r. 455), pád Západořímské říše a nástup prvního Germána, Odoakera, na římský trůn, pokus o restituci římské moci na západě v 6. století za císaře Justiniána I., první morové epidemie, arabské dobytí Persie a pád Sasánovské říše, vytvoření prvního (rašídského) chalífátu (632), který Byzanci trvale odebral dvě třetiny území apod. K diskutovaným otázkám pak patří, zda éra znamenala kulturní úpadek či nikoli, jaký byl vztah antiky a křesťanství (vytlačení, pohlcení, prolnutí, interakce) či jakými mechanismy se politicko-vojenská moc transformovala v „duchovní moc“, římských papežů. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Pozdn%C3%AD_antika [cit. 16.4 2020.]

[1066] Dělení na západní a východní část probíhalo ještě v rámci jednotné Franské říše, dílčí království Neustrie a Austrasie byly v podstatě rovnocenné, jejich význam se odvíjel od aktuální moci tamějších králů či majordomů. Na obě království měl nárok člen merovejského rodu, zprvu měli nárok synové zesnulého vládce celofranské říše, poté se prosazovala tendence k dědičnému nástupnictví v rámci jednoho konkrétního království - poprvé r. 575 v Austrasii, kde po zavražděném králi Sigibertovi nastoupil jeho syn Childerich, čímž byla popřena práva Sigibertových bratrů. K běžnému rozlišování obou království dochází asi po r. 640, avšak kronikáři, kteří se vracejí k minulým dějům, rozlišují obě království pod těmito jmény už od onoho roku 575. Ve vlastní sebeindetifikaci se Neustrijci označují jako Franky a východní sousedy označují za Austrasijce. K tématu existuje rozsáhlá literaura. Z česky psaných titulů viz například V. DRŠKA, *Dějiny středověké Evropy*, Praha 2004. TÝŽ, *Divisiones regni Francorum*, Ústí nad Labem 2011.

[1067] Viz CH. BROOKE, *Evropa středověku v letech 962 - 1154*. Praha 2006. F. RAPP, *Svatá říše římská národa německého*. Paseka, Praha 2007. H. KELLER, *Otoni*. Vyšehrad, Praha 2004.

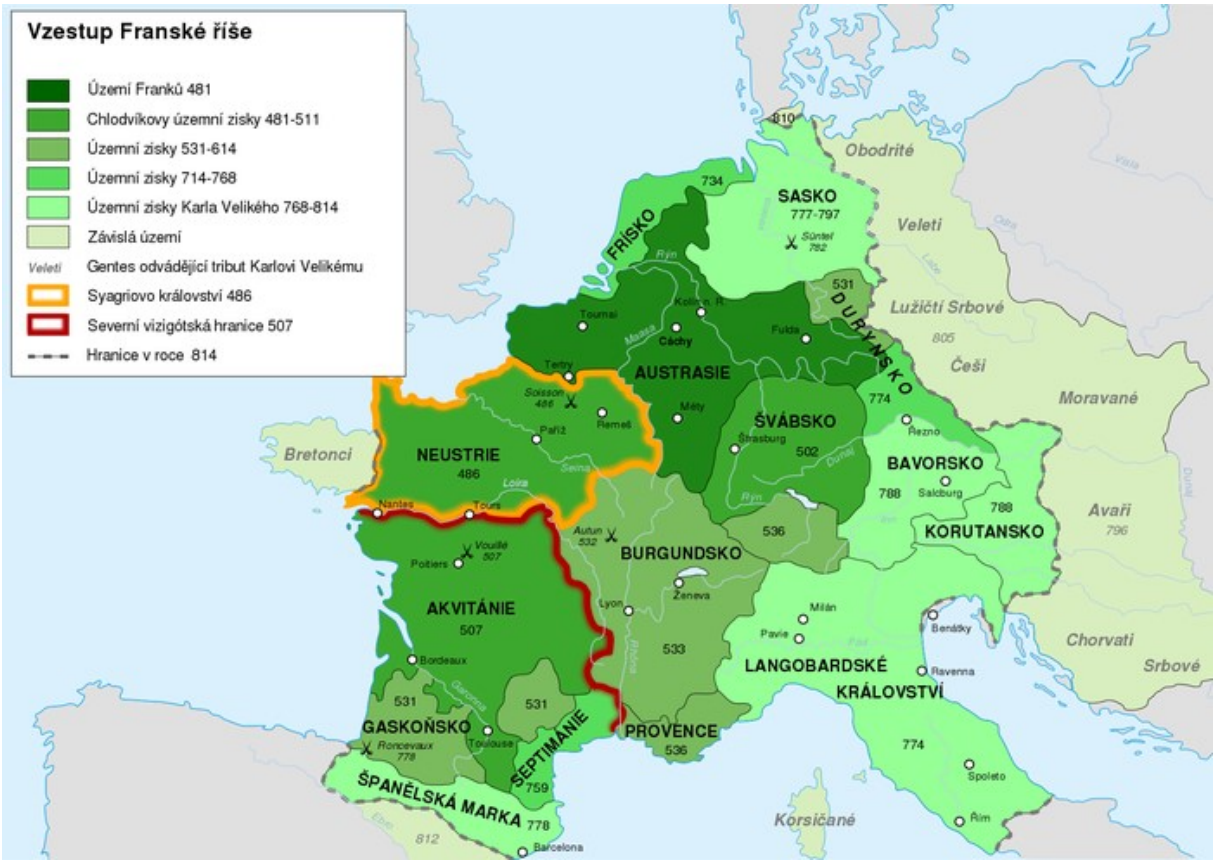

1068

Nárok Francie na dědictví Francké říše byl odvozován již s ohledem na její jméno, které vychází přímo ze jména Franků. V německém prostředí pak bylo odkazováno na jejich germánský původ, který byl v rozporu s galorománskou tradicí, na které svou identitu postavila novodobá Francie.[1069] Z dynastického hlediska měly obě části říše za vládce přímé potomky Karla Velikého. Po jejich vymření pak na ně navazují rody nové, které se však z dynastického hlediska považují za jejich legitimní pokračovatele. Nejčastějším jménem francouzských králů v rámci všech vládnoucích dynastií je Ludvík (Ludvík IX. svatý, „Král Slunce“ Ludvík XIV., poslední francouzský král Ludvík XVI. apod.), jejichž linie se odvozuje od franského krále Chlodvíka, sjednotitele Franské říše na počátku 6. století. Vládci východní části bývalé Franské říše zase měli na svém území Cáchy a v tamním kostele ostatky Karla Velikého, které nechal Fridrich I. Barbarossa svatořečit, aby se přihlásil ke Karlovu dědictví a proti papežské moci postavil ideu „svatého císařství“, jehož zakladatelem měl být Karel.[1070]

[1068] Vyobrazení převzato z https://frankove.livinghistory.cz/rise.htm. [cit. 16.4 2020.]

[1069] Vyjímku tvořla např. tzv. *Franská teorie* oživená především v období francouzské revoluce. Podle ní odvozovala francouzská aristokracie svůj původ od germánských Franků, kteří měli politicky ovládnout galorománské pobyvatelstvo z nějž vzešel tzv. třetí stav. Na základě této historické interpretace bylo revoluční dění ve Francii 18. století místy koncepualizováno jako „rasový“ konflikt. Viz BUDIL, I. T.. *Od prvotního jazyka k rase*. Praha: 2002, s 24.

[1070] Ideová rovina této konstrukce však jde až ke „svatým třem králům“ klanějících se Ježíšovi po jeho narození v Betlémě. Viz http://www.e-stredovek.cz/view.php?cisloclanku=2013040002.

Definitivní rozpad Franské říše a vznik Francie a Německa každopádně nebyl aktem jednorázovým, ani „zákonitým“. V podstatě se nedá ani pevně stanovit, kdy přesně končí Západofranská říše a začíná Francie, a nepanuje ani plná shoda na tom, kdy se na území bývalé východofranské říše může začít oprávněně mluvit o německém království či národě.

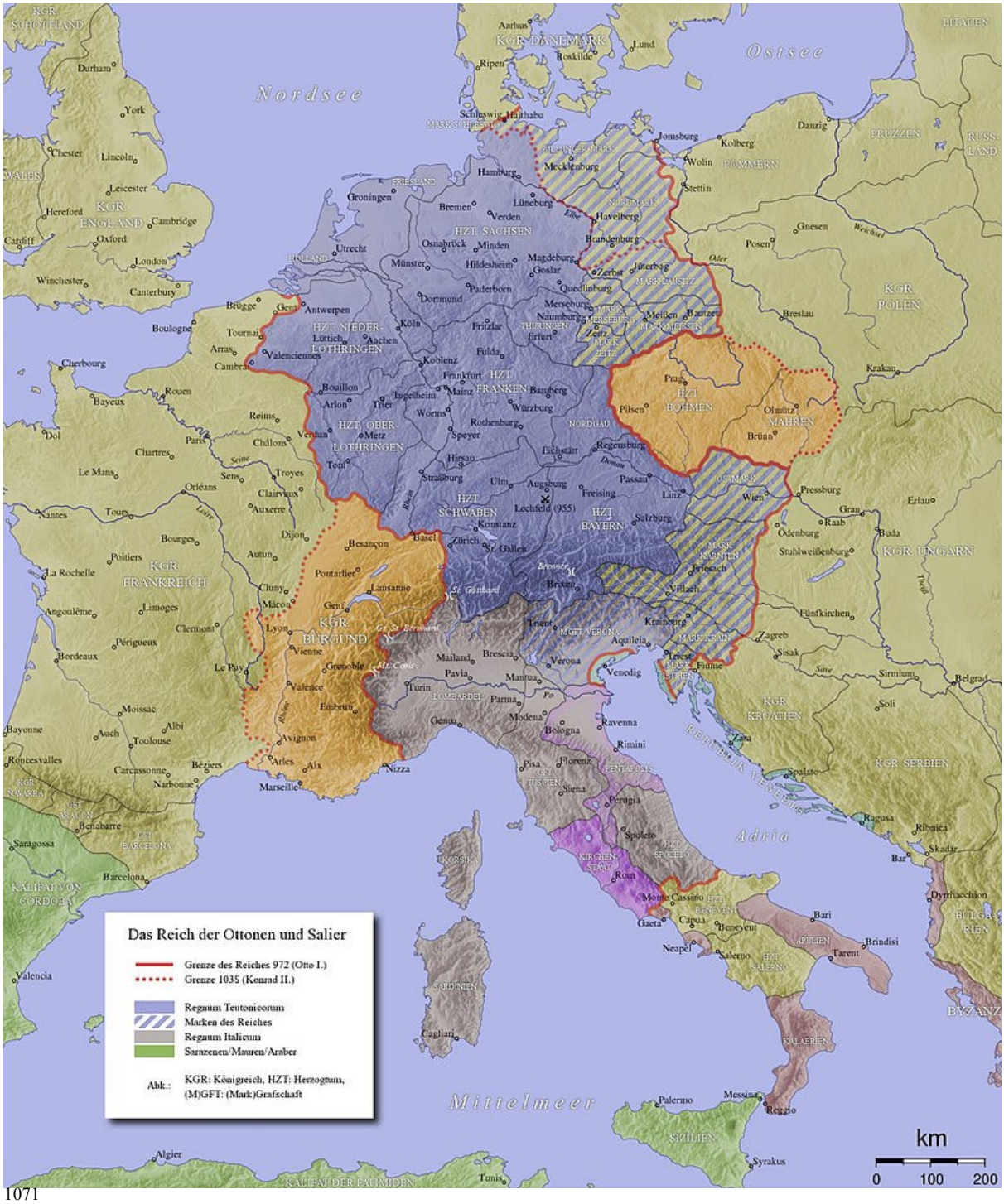

1071

[1071] Viz https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=629474. [cit. 5.6 2020]

1072

Industrializace, liberalizace, demokratizace a utváření nových sociálních vazeb včetně kolektivních identit, mezi kterými vítězí identifikace s jazykově definovanou „nacionální ideou", jsou některé z fenoménů tzv. dlouhého devatenáctého století (1789–1914), které formovaly hlavní linie vývoje česko-německého vztahu v 19. a v první polovině 20. století.[1073] V politické rovině přinesla zásadní obrat francouzská revoluce. Národní ideologie byla použita ke stmelení revolučních mas, které se demonstrativně vymezily proti dosavadnímu politickému uspořádání. Napoleonské války tyto ideje zanesly do střední Evropy, kde měly zásadní vliv na formování německého národního hnutí. V tzv. osvobozovacích válkách našla tehdejší společnost východisko pro sjednocení německého národa a utvoření národního státu. S národnostním hnutím pak musela počítat i politická

[1072] Autor: Robert Alfers, kgberger – Source of Information: *Putzger – Historischer Weltatlas*, 89. Auflage, 1965; Westermanns Großer Atlas zur Weltgeschichte, 1969; Haacks geographischer Atlas. VEB Hermann Haack Geographisch-Kartographische Anstalt, Gotha/Leipzig, 1. Auflage, 1979; dtv-Atlas zur Weltgeschichte Band 1: Von den Anfängen bis zur Französischen Revolution; 23. Aufl. 1989, Viz https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Holy_Roman_Empire,_1789_en.png. [cit. 21. 1. 2021]. Mapa zachycuje rozsah svaté říše římské v době uzavření vestfálského míru r. 1648.

[1073] Viz J. BALCAROVÁ, *„Jeden za všechny všichni za jednoho!"Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity",* Praha 2013., s. 84.

reprezentace. Vídeňský kongres tak učinil kroky k opětovné konsolidaci středoevropského prostoru, jehož politická realita byla narušena zrušením Svaté říše římské, jejíž idea této části kontinentu reálně dominovala tisíc let.

1074

V roce 1815 byl jako její náhrada vytvořen tzv. Německý spolek (*Deutscher Bund)*[1075] doplněný v roce 1834 Celní unií (*Zollverein*). Až na některé drobné územní změny (oblasti dnešní Belgie) se hranice spolku vesměs shodovaly s hranicemi říše v době jejího zániku.[1076]

[1074] Autor: Robert Alfers, kgberger – Source of Information: Putzger Historischer Weltatlas, 89. Auflage, 1965. https://cs.wikipedia.org/wiki/Sjednocen%C3%AD_N%C4%9Bmecka#/media/Soubor:Map_of_the_Holy_Roman_Empire,_1789_en.png. [cit. 8. 7. 2020]. Mapa zachycuje rozsah Svaté říše římské na konci 18. století. Patrné je nejen rozdělení na množství drobných států, ale i rozsah Habsburských (území vyznačená tmavě okrovou barvou) a Hohenzollernských (modrá barva) teriotorií.

[1075] Spolek vznik l8. června 1815 jako o politický svazek Rakouska (včetně Českých zemí), Pruska, Bavorska, Württemberska, Hannoverska, Saska a dalších drobných zemí. V Prusku a Rakousku patřila do Německého spolku pouze území, která předtím patřila do Svaté říše římské. V době založení byl spolek tvořen 41 státy a svobodnými městy. V roce 1863 se v důsledku koupí nebo dědění jejich počet snížil na 35. K danému tématu pouze výběrově viz A. SKŘIVAN, *Evropská politika 1648 – 1914*, Praha 1999, s. 209 – 219.

[1076] Po r. 1430 se pro Svatou říši římskou začíná užívat označení "německého národa" nebo "německé části germánského národa". R. 1441 se objevuje poprvé spojení Sacrum imperium s "germanica natio", r. 1486

1077

Spolek byl tudíž vnímán jako zárodečná forma budoucího německého státu, kontinuálně navazující na starou říši, jejíž univerzální charakter byl nahrazen obrazem o jejím odvěkém „německém“ charakteru.[1078] Revoluční rok 1848 vnesl na scénu další kolo snah o vytvoření německého národního státu, tentokrát revoluční cestou. Na scénu však razantně vstoupila i otázka politické emancipace dalších národů. S ohledem na skutečnost, že středověký český stát se nacházel na území staré „německé“ říše, na jejímž půdoryse měl vzniknout novodobý německý „národní“ stát, vzniknul prakticky neřešitelný politický problém, v němž se od

poprvé „Heiliges Römisches Reich deutscher Nation“, tedy "Svatá říše římská národa německého". Viz F. RAPP, *Svatá říše římská národa německého*, Paseka, Praha 2007.

[1078] Této otázce je věnována rozsáhlá literatura. Ačkoliv tento proces vrcholí až v průběhu 20. století, jeho počátky je nutné (jako u jiných evropských národů) spatřovat již v raném středověku.

počátku jak na české, tak německé straně angažovali historici, dodávající politickému boji potřebné argumenty (v duchu obecně panujícího historismu). S českou otázkou byla bezprostředně spojena i otázka rakouská (jak správně pochopil i Palacký) a s ní pak souvisela otázka pruská. Válka těchto dvou „německých“ mocností v roce 1866 a následné ustanovení Německého císařství pod pruským vedením v roce 1871 byla ve velkoněmecky orientovaných kruzích vnímána jako pouhá epizoda na cestě ke konečnému cíli – sjednocení německého národa v národním státě. S tímto cílem však byly provázány i politické aspirace ostatních středoevropských národů. Složitý konglomerát vzájemně si konkurujících politických programů a národních identit se stal jednou z dominantních náplní středoevropské politiky prakticky na půl druhého století a byl vyřešen až za cenu dvou světových válek.

1079

Historiografie ve snaze poodhalit jádro současných jevů projektovala zkoumané fenomény (často nereflektovaně) do hluboké minulosti. Byla-li tedy daná historická epocha prodchnuta nacionalismem a rasovou imaginací, pak i její interpretace minulosti byla obvykle naplněna těmito idejemi. Podobně, jsou-li v této době hlavním předmětem historického bádání politické dějiny, jejichž subjekty jsou primárně národ a stát, dochází pomocí jejich projekce do co nejstarší minulosti k jejich společenské legitimizaci. Tato skutečnost má nejen své hluboké ukotvení v tehdejší filozofické teorii ale i nesmírně závažné dopady v politické praxi.

[1079] Viz https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/Greater_austria_ethnic.svg. [5.6 2020]

Pod tímto zorným úhlem bylo již od 8. století na politické (a národnostní) mapě Evropy spatřováno cosi jako „puzení či tlak na východ“ (*Drang nach Osten*). Tato tendence byla s určitými časovými prostoji spatřována v dějinách střední Evropy až do 20. století.[1080]

Do tohoto interpretačního konceptu pak organicky zapadal i obraz tzv. východní kolonizace (*Ostkolonisation*). Jejím specifikem měl být mírový a národní (*Völkisch*) charakter, umožňující transfer kulturních vzorců z pokročilejších oblastí evropského západu na východ. Říšský kancléř z let 1900-1909 Bernard von Bülow (1849 až 1929) se dokonce vyjádřil v tom smyslu, že „*kolonizační dílo na německém východu, které před téměř tisíci lety započalo a dnes ještě není ukončeno, je nejen tím největším, nýbrž i tím jediným, jež se nám Němcům zatím podařilo. Nikdy v dějinách lidstva nestála tak rozsáhlá kolonizace méně krve a méně násilí.*"[1081] Jak si kancléř Bülow představoval další kroky ve prospěch „ještě neukončeného" kolonizačního díla, není známo. Pro kolektivní identitu Němců však měl tento obraz velký význam, i když bývá různě označován: jako východní kolonizace, německá kolonizace východu či kolonizace německého východu nebo dnes spíše jako německé osídlování východu. Ale o upřesňování pojmosloví se autoři, kteří se počátkem 20. století módního sloganu chopili, zajímali méně než o holdování německým koloniálním úspěchům.

V polovině dvacátých let byly tyto trendy vtěleny do koncepce německé *národní a kulturní půdy*, jejímž autorem byl německý geograf Albrechta Penck. Jeho teorie našla značnou odezvu (nejen) v sudetoněmeckém dějepisectví.[1082] Národní půdou byly chápány

---

[1080] Místy je tak nazírána po zorným úhlem starším interpretačních schémat dodnes. Cit: „*Pud na východ vnesl na mapu Evropy jednu výraznou změnu, a to odsun slovanského obyvatelstva na úkor růstu obyvatelstva germánského. Zvláště Slované žijící v Čechách a na Moravě, ve Slezsku, Polabí, Polsku, Uhrách či v jižní části evropského kontinentu, přicházeli o rozsáhlá území kvůli potřebám německých velkostatkářů. Později, zejména za vlády franckého krále Karla, byla tato expanze legitimizována i církevním požehnáním v duchu misijní činnosti. Tento postup podrobování území přebral od Karla také císař Ota I. Veliký, za něhož postup církve znamenal v podstatě postup samotného němectví, neboť klérus a celá církevní organizace souzněla s organizací říšskou. Německá geografická expanze dosahuje svého vrcholu v období 12. a 13. století. Velkou roli hraje v tomto období opět církev, zejména řády premonstrátů a cisterciáků, které obsazují území ihned po vojenské akci a přetváří jeho kulturní a duchovní charakter. Přesto je evidentní, že motivy k expanzi německých kmenů ve středověku byly především světského charakteru. Za vojenskými výboji stála primárně touha německých panovníků rozšířit území, které ovládali, podrobit ho pro své potřeby a zvětšit tak svou moc a materiální blahobyt (samozřejmostí bylo, že původní obyvatelé dobytého území odváděli panovníkovi daň). Zřejmě až druhořadé byly motivy náboženské, vyjádřené nutností misijní činnosti vůči pohanům žijícím na nově nabytých územích. Římská říše tak do jisté míry kopírovala vzorec známý již v době velikosti a slávy Říma po přijetí křesťanství, tzv. pax germanica, kdy německé císařství a křesťanství vytvořilo jednotu s cílem civilizovat okolní barbary.“* Viz. S. ŠTOLLOVÁ, *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016, s. 45 – 46.

[1081] Büllow, Deutsche Politik, Berlin 1916, s. 259. Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češších v dějinách 20. století*, Praha 20,15, s. 116, pozn. č. 199.

[1082] A.PENCK, *Deutscher Volks- und Kulturboden*, in: Volk unter Völkern. Bücher des Deutschtums. Band 1, Karl Christian von Loesch (ed.), Breslau 1925, s. 62 – 73; srov. J.HACKMANN, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen in der deutschen Ostforschung und ihre Wir-kungen auf die sudetendeutsche Landeshistorie*, in: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Teil I., Michael Neumüller (ed.), Ústí nad Labem 1996, s. 49–71; Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky*

oblasti německého osídlení, zatímco půdou kulturní regiony, které získaly díky dlouhodobému německému kulturnímu vlivu "německý charakter". Kultivace těchto oblastí pak byla pojímána jako zásadní historický výkon německého národa. Ten se tak měl stát hlavním nositelem kultury v prostoru středovýchodní Evropy. Penckovy oblasti německé národní půdy se v případě Československa shodovali s pohraničními oblastmi, připojenými v roce 1938 k Německu, spolu s německými jazykovými ostrovy ve vnitrozemí. Německá *kulturní půda* se potom měla rozkládat na zbytku Čech, Moravy a Slezska, na západním Slovensku a v okolí *Hauerlandu* a Spiše. Popis dějinných fenoménů, formujících německou národní půdu, využíval dějin osídlení., které pracovaly zejména s metodami (filologického) rozboru místních, pomístních a osobních jmen a mapováním dialektů, ale také s analýzou půdorysů lidských sídel, s typizací staveb a způsobu bydlení: „*K tomu, abychom proměnili velký kus země v německou kulturní půdu, stačí malý počet Němců…Celé Čechy, Morava a Slezsko leží v oblasti německé ku turní půdy; souvislá německá národní půda do ní zasahuje přes Sudety, Krušné hory a Šumavu. Předsunuty jsou jí na hranici mezi Čechami a Moravou velké ostrovy. Sídelní způsoby Němců, Čechů a Moravanů jsou stejné, také formy jejich domů. Všechna města mají čisté německý charakter, obzvláště Praha, která do poloviny minulého století měla také německy mluvící obyvatelstvo. Pokud nalezneme rozdíly ve venkovské bytové kultuře, jako zejména na rozmezí Čech a jižní Moravy, tak se týkají stejnou měrou Němců i Čechů. Následkem téměř tisícileté přináležitosti k německé říši se zcela prosadil německý kulturní vliv. Vlastní česká kulturní krajina neexistuje. České jazykové území se odlišuje od německého pouze nízkou mírou čistoty*."[1083] V penckově pojetí se *německou kulturní půdou* určité území nestává svými geografickými či klimatickými vlastnostmi. Tato kulturní půda se prý rozkládá na všech kontinentech a poznat ji lze na první pohled: „*Jakkoli rozdílné mohou být přírodní podmínky, na nichž vyrostla, tak jednotné se nám všude přece jen jeví, vyznačuje se všude velkou péčí při obdělávání půdy, pohodou a čistotou bydlení, ať již jsou domy kryty slámou, nebo taškami, anebo jako v Austrálii vlnitým plechem, dobře sjízdnými cestami, které chybějí jen v nejvyšších horách, kam se vozy nedostanou*."[1084] Autor zdůraznil, že jde o výkon lidí „*vybavených zvláštním nadáním*"; z toho by vyplývalo, že německou se půda stávala pouze vlivem německé *krve* či v dnešním pojetí *genů.* Penck byl příkladem učence, jehož údajné vědecké poznatky vedly k posílení významu německých menšin. Na„německé půdě" se pak v jeho pojetí ocitlo především Polsko a Československo, jak ukazuje přiložená mapa.[1085]

---

sporných oblastí Sudet a jižního Slovenska jako problém české a slovenské historiografie ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století., in: Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Otazníky české a slovenské historiografie v éře první republiky. Milan Ducháček, Jitka Bílková a kol. (eds).Liberec - Praha - Turnov 2018, s. 143-180, s. 145, pozn,č, 7.

[1083] A. PENCK, *Detsche Volks – und Kulturboden*, in: Volk unter Völkern. Bücher des Deutshtums Bans 1. Für den Deutschen Schutzbund herausgegeben von Dr. K. C. v. Loesch in Zusammenarbet mit A. Hilfen Ziegfeld, Breslu 1925, s. 69. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*. *Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 136 – 137, pozn. č. 243.

[1084] A. PENCK, Detsche Volks – und Kulturboden, s. 70, pozn. č. 244

[1085] Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*, s. 136 – 137.

Tehdejší výzkumy nejen že mapovaly vznik oblastí německého osídlení, ale i odkrývaly jeho zaniklé vrstvy, překryté mladším osídlením jiného etnika. Tato území pak byla prezentována jako zcivilizovaná německými osadníky pro navazující obyvatelstvo. Z původně německé národní půdy se tak stala německá půda kulturní. Koncepce německé národní a kulturní půdy se v době mezi dvacátými léty a koncem druhé světové války stala jedním z vůdčích paradigmat německých *národních dějin* (*Volksgeschichte*).[1086]

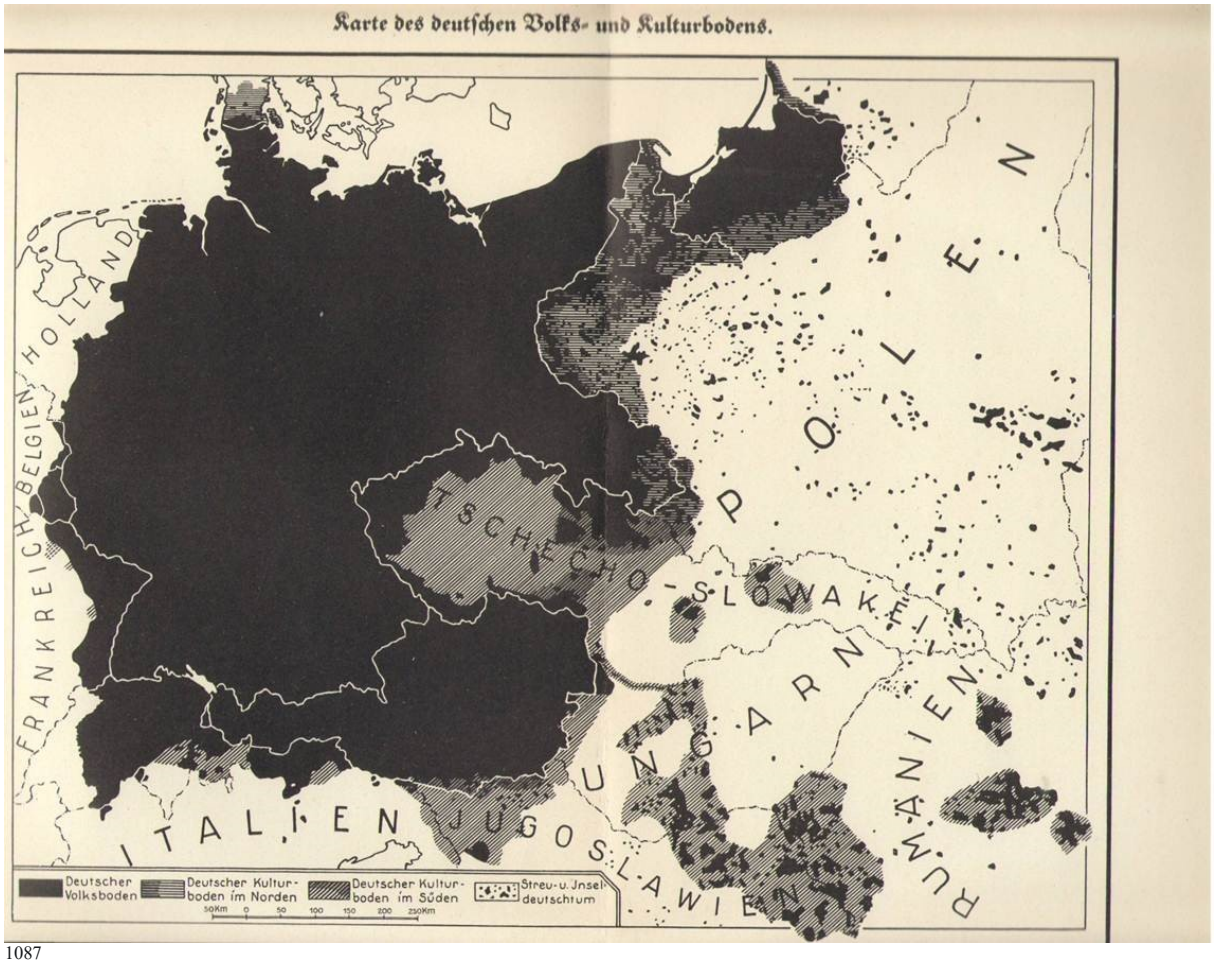

1087

Takto pojatý výzkum obsahoval vědeckou i politickou dimenzi, neboť zpochybňoval legitimitu politických hranic vzniklých po první světové válce a zdůrazňoval význam hranic, vzniklých (údajně) přirozeným historickým vývojem. Koncepce byla politicky využitelná i při

[1086] A. PINWINKLER, „*Hier war die große Kulturgrenze, die die deutschen Soldaten nur zu deutlich fühlten" Albrecht Penck (1858–1945) und die deutsche „Volks- und Kulturbodenforschung*" ‚Österreich in Geschichte und Literatur 55/2, 2011, s. 190–191. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 8.

[1087] Mapa tzv. německé půdy" z roku 1925, jejímž autorem je Albrecht Penck (1858 – 1945). Narodil se nedaleko Lipska, od roku 1885 působil jako univerzitní profesor zeměpisu a geologie ve Vídni, od roku 1906 v Berlíně a zemřel v Praze. V roce 1925 uveřejnil v Meyerově encyklopedii studii doplněnou o nově konstruovanou mapu Evropy. Viz K. C. von Loesh (ed.), *Volk unter Völkern. Bücher des deutschtums* Band 1. Für der Deutschen Schützbund herausgegeben von Dr. K. V. Loesh in Zusamenarbeit mit A. Hillen Ziegfried, Breslau 1925, za s. 72. Viz E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češších, Němcích a českých zemích*, Praha 2014, s. 309, vyobrazení 14.

naplňování dlouhodobého cíle německého národního hnutí – sjednocení všech Němců v jednom státě. Obdobné rysy však nalezneme také u jiných národních historiografií v tehdejší Evropě, a to zejména propojení vědy s politikou, podobné argumentační figury, metodologické nástroje a způsoby dokazování historické etnicity určitých území.[1088]

Revizionistické tendence zaměřené vůči Československu vrcholily ve třicátých letech. Josef Pfitzner označil historickou vědu za "*zbraň v rukou sudetoněmeckého hnutí*".[1089] Rudolf Schreiber, pak zdůraznil závažnost bádání o místních, pomístních a osobních jménech jakožto podklad pro zodpovězení otázky prostorového rozšíření německého národa v minulosti.[1090] V textech sudetoněmeckých vědců ale až do roku 1938 nenalezneme explicitní požadavky na změnu teritoriálně státního *statu quo*.[1091] V této otázce však hrála vedle prvorepublikové cenzury významnou roli i skutečnost, že tito vědci působili v československých institucích a museli vůči státu udržovat alespoň vnějškovou loajalitu, resp. si počínat „takticky".[1092]

Zcela jiná situace nastala po odtržení tzv. Sudetoněmeckých oblastí od zbytku Československé republiky. V jeho důsledku nastal zásadní obrat v domácí politice tzv. zbytkového Česko-Slovenska, doprovázený nástupem konzervativně-autoritářského režimu tzv. 2. republiky. V jejím rámci začalo obtížné hledání vstřícnějšího postoje vůči Německu, doprovázené rozsáhlou revizí dosavadních interpretačních schémat českých dějin. Mnichov 1938 neznamenal pouze politickou porážku Československa, ale vytvořil i podmínky pro změnu liberálně demokratického režimu první republiky. V *podzimní revoluci* se chopila moci autoritativní pravice pod vedením agrárního předáka Rudolfa Berana, která změnila zahraničně politickou orientaci státu a distancovala se od dosavadních liberálně demokratických hodnot v politice, ekonomie i kultuře. Na německé straně se však v meziválečném období nepracovalo pouze na ideových konceptech zdůvodňujících národní nároky na jednotlivá území, ale rozvíjela se i praktická (aplikovaná) rovina jak čelit negativním jevům, které tehdejší věda shledávala ve společenském vývoji (urbanizace, rasové míšení, degenerace, odnárodnění apod.).V roce 1923 založil doktor Willibald Hentschel tzv. *Artamanské hnutí*, jenž si za svůj cíl vytkl přestěhování mladých lidí z města na venkov. Vyzýval mladé Němce, aby se stali muži (ve středověké němčině *Manen*) polí (ve středověké němčině *Art*), tedy artamany (*Artamannen*). Spojovala je touha uniknout a hledat „přirozený" způsob života na venkově. Hnutí bylo orientováno silně antisemitsky a protislovansky. Jeho stoupenci se ve svém protislovanském přesvědčení odstěhovali do východních pohraničních

[1088] Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146

[1089] J. PFITZNER, Sudetendeutsche Einheitsbewegung. Werden und Erfüllung, Karlsbad – Leip-zig 1937, s. 9. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 11.

[1090] R.SCHREIBER, *Zur Methode der Volksgeschichte im Grenzland*, Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 3, 1939, s. 359–380, zejm. s. 361 – 370; dále např. H. ZATSCHEK, *Volksforschung und Volksgeschichte in den Sudetenländern*, Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 1, 1939, s. 17–29. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 12.

[1091] J. HACKMANN, *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen*, s. 70. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 146, pozn. č. 13.

[1092] Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 147.

oblastí, aby tam svou přítomností a činností eliminovali vliv slovanského osídlení. Členství v hnutí bylo podmíněno „árijským původem“. Stoupenci Artamanského hnutí rovněž proklamovali rozpor mezi „nordickým/árijským“, „zdravým“, „selským“ na jedné straně a „židovským“, „dekadentním“ a „velkoměstským“ na straně druhé.[1093]

Z členů hnutí se později formovala mocenská elita SS. Za všechny uveďme následující Richard Walter Darré – přední ideolog koncepce krve a půdy (*Blut und Boden*) a pozdější vedoucí Hlavního rasového a osidlovacího úřadu SS (*Rasse- und Siedlunghauptamt*), dále Rudolf Höss – pozdější velitel koncentračního tábora v Osvětimi a konečně Heinrich Himmler – říšský velitel SS a druhý muž Třetí říše. Původních myšlenek Artamanského svazu idealizující německý venkov stejně jako myšlenek vlivného německého antropologa Otto Amona[1094] se zmocnil významný nacistický ideolog Richard Walter Darré, který tento systém hodnot agrární společnosti prosadil do oficiální nacistické politiky. Hlavním aktérem prosazení těchto myšlenek do praxe však byl Heinrich Himmler a jemu podřízená organizace SS. Otto Ammon (1842–1916) shledával v procesu „útěku z půdy“ ohrožení rasového složení národního tělesa. Podle jeho názorů odchod venkovanů do měst nastartoval selekční proces mezi „germánskými dlouhými lebkami“ a „asiatskými kulatými“. Ammon na rozdíl od ostatních *völkisch* teoretiků nespatřoval ohrožení ve městech a ani neidealizoval venkovský život. Zdůrazňoval nutnost selského stavu pro „oživení“ městského obyvatelstva, které podle něho nebylo schopno se „udržet“ z vlastních sil a bylo závislé na příchodu venkovanů.[1095]

Tyto postoje nalezly svou odezvu v koncepci tzv. „vnitřní kolonizace“ (*innere Kolonisation, innenkolonisation, Binnen-kolonisation*). V německojazyčném prostředí českých zemí se jako ekvivalentu používalo i výrazu „osidlování“ (*Siedlungswesen, Siedeln*), který se v této souvislosti objevuje již první polovině 30. let 20. století.[1096]

[1093] J. BALCAROVÁ, *Německá vnitřní kolonizace v koncepci regionálních svazů Němců a související stavební projekty v českých zemích ve 30. a 40. letech 20. století*. in: Miloš HOREJŠ – Ivana LORENCOVÁ (eds.), *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války. Práce z dějin techniky a přírodních věd*, sv. 20, Praha 2009, s. 43.

[1094] J. BALCAROVÁ, *Německá vnitřní kolonizace*, s. 46. M. HOREJŠ, *Protektorátní Praha jako německé město,* Praha 2013, s. 30, pozn. č. 17.

[1095] Viz http://nassmer.blogspot.com/2013/01/nemecka-rasova-nauka.html.

[1096] Německá historiografie se tématu věnovala ve zvýšené míře v 90. letech 20. století: FASSHAUER, Michael, Das Phänomen Hellerau. Die Geschichte der Gartenstadt, Dresden 1997; KRüCKEMEYER, Thomas, Gartenstadt als Reformmodell. Siedlungskonzeption zwischen Utopie und Wirklichkeit, Siegen 1997; NOVY, Klaus, Genossenschafts-Bewegung. Zur Geschichte und Zu-kunft der Wohnreform, Berlin 1983; SALDERN von, Adelheid, Häuserleben. Zur Geschichte städ-tischen Arbeiterwohnens vom Kaiserreich bis heute, Bonn, 2. Aufl. 1997; SCHOLLMEIER, Axel, Gar-tenstädte in Deutschland. Ihre Geschichte, städtebauliche Entwicklung und Architektur bis zum Beginn des 21. Jahrhunderts, Münster 1990; SCHUBERT, Dirk – SEIFERT, Jörg – VÖLLMAR, Thomas (edd.), Informationen zur Modernen Stadtgeschichte, Berlin 2014. Hlavní práci k agrární politice a sociálnímu a územnímu plánování v době vlády nacistů představuje MAI, Uwe, „Rasse und Raum“.Agrarpolitik, Sozial- und Raumplanung im NS-Staat, Paderborn, München – Wien – Zürich 2002. Problematiku územního plánování a s tím úzce související otázku osidlování i přesidlování na území českých zemí v době druhé světové války dlouhodobě zpracovává M. HOŘEJŠ, *Protektorátní Praha jako německé město*. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro

Pojmem vnitřní *kolonizace* se obecně označuje proces osídlení a kultivace nevyužité půdy. Od přelomu 17. a 18. století se tento pojem stává v rámci evropského politického diskursu značně frekventovaný. Rakousko se v 18. a 19. století zaměřilo na oblast jižních Uher. Prusko své zemědělské či agrární osidlování v 19. století cílilo na oblasti Poznaňska a Západního Pruska v rámci tzv. *Ostmarkenpolitik,* tj. novověké německé východní kolonizace. Legislativně bylo toto úsilí podloženo pruským osidlovacím zákonem z roku 1886.[1097]

Osidlovací koncepty a úsilí po jejich realizaci z 19. a 20. století korespondovaly s mohutným středoevropským proudem reagujícím na kontinuální pokles obyvatelstva na venkově, jako následek odchodu venkovské populace do rozrůstajících se měst (tzv. *Land flucht* – únik z půdy). Tento společenský pohyb zatlačoval do pozadí selský stav s jeho tradičním vztahem k půdě. Koncem 19. století se formuje tzv. agrární romantika s určujícím prvkem velkoměstského nepřátelství, která se stává součástí komplexu aktivit souvisejících s tzv. hnutím za životní reformu (*Lebensreformbewegung*). Člověk obdělávající půdu se v tomto kontextu stával reprezentantem návratu k přirozenému společenskému řádu, v němž by lidé žili v souladu s přírodou a v jednotě s půdou.[1098] Selský stav vnímán jako stabilizační prvek vnitropolitických poměrů. Na východě, prezentovaném jako „ohrožená země", měli němečtí sedláci vybudovat „národní obranu hranic". Vnější „ohrožení" bylo spatřováno především ze strany Slovanů. Souběžně měla vnitřní kolonizace sloužit k „obraně" proti degeneraci a úpadku rasově definovaného národa. Národovecké (*Völkish*) politické a intelektuální kruhy již před první světovou válkou akcentovaly nezbytnost venkovského zemědělského obyvatelstva pro existenci národa a jeho zdárný vývoj. Selský stav se začal považovat za základ národa a jeho kultury a německý rolník za začátek západní civilizace.[1099] Nacionální socialismus považoval selský stav za nositele vybraných „rasových elementů" německého národa. Povyšoval ho na „pramen životní obnovy" a zároveň na jeho „ochránce".[1100]

Podpora vlády agrárnímu osidlování východního Pruska měla oporu v mimoparlamentním, nacionální socialismus inspirujícím *völkisch* hnutí, které bylo ideově a personálně propojeno

---

hlavní město Prahu, Praha 2013; M. HOŘEJŠ – R. NĚMEC, *Urbanismus a architektura Jihlavy ve službách komunální politiky nacionálního socialismu*, in: Češi a Němci na Vysočině, Havlíčkův Brod 2014, s. 357–392. Otázku německého osidlování v českých zemích v kontextu venkovské architektury řeší studie: J. BALCAROVÁ*, Německá vnitřní kolonizace v koncepci regionálních svazů Němců a související stavební projekty v českých zemích ve 30. a 40. letech 20. století*, in: HOŘEJŠ, Miloš – LORENCOVá, Ivana (edd.), Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války, Praha 2009, s. 39–70. Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*, Praha 2017, s. 302, pozn. č. 2.

[1097] Viz http://universal_lexikon.deacademic.com/253645/innere_Kolonisation. z13. 2. 2017.

[1098] J. MED, *Hledání nového vztahu k zemi. Ideové kořeny ruralismu*, in: Dějiny a současnost, 2005, 8, s. 23. Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době*, Praha 2017, s. 302, pozn. č. 5.

[1099] S. SCHWARZ, *Bauerntum – der Urgrund des Volkes, Sudetendeutsche Monatshefte*, 1937, s. 395

[1100] A. ROSENBERG*, Gestaltung der Idee. Blut und Ehre, II. Band. Reden und Aufsätze von 1933–1935*, Trotha von, Thilo (ed.), München 1938, s. 164. Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době,* c. d., s. 305, pozn. č. 9.

se všeněmeckými kruhy rakouské monarchie. Exponenti hnutí připisovali osidlovacímu úsilí výrazný „rasově politický význam“, a to již v letech před vypuknutím první světové války. Argumentací antislavismu spojovali s rasovým učením, podle něhož se za nejdůležitější vrstvu každého národa považovalo venkovské obyvatelstvo (statkáři, rolníci a zemědělské dělnictvo), plnící v německém národě údajně zvláštní nenahraditelnou roli. Zdůrazňovala se nezbytnost zemědělského venkova pro existenci národa a v idealizovaném aspektu se venkovské obyvatelstvo interpretovalo jako garant dědičného, biologicky zdravého a rasově čistého německého vývoje. Selský stav ve *völkisch* představách reprezentoval protipól městské kultury a byl interpretován jako „poslední bastion zdravé národní podstaty v procesu vnitřního rozkladu společnosti, v němž se jedině udržel zdravý životní řád. Agrárně romantické pojetí německého venkova se stalo myšlenkovým základem pro „vybudování nové rasové elity německého národa“. Venkovské společenství bylo povýšeno na fundament cílené výstavby nové společnosti determinované rasovými faktory.[1101]

V Evropě na přelomu 19. a 20. století, kdy se plně rozvíjela nacionální hnutí, znamenala vnitřní kolonizace jednu ze strategií rozvoje národa, kdy pro početní nárůst obyvatelstva bylo nutné obstarat novou zemědělskou půdu. Vzájemná spojitost vnitřní kolonizace s populační politikou vystupuje zřetelně do popředí. Nástupem Adolfa Hitlera k moci (1933) se osidlování v Německu plně podřídilo nacionálně socialistické populační politice, určované principy rasové hygieny a rasové politiky, promítající se zejména do způsobu získávání nové půdy a výběrových kritérií nových osídlenců. Na venkově mělo docházet ke zdárnému kvantitativnímu a kvalitativnímu rozvoji „selského stavu“, reprezentujícího podstatu německého národa a pramen nordické rasy jako jádra „panského národa“. Tyto tendence vyústily v radikálním nehumánním germanizačním projektu osídlení východní Evropy během druhé světové války, označovaném jako Generální plán východ.[1102]

[1101] O selském stavu jako nejsilnější opoře německého národa pojednávají práce Houstona Stewarta Chamberlaina (1855–1927) a Alfreda Rosenberga (1893–1946), které utvářely ideologickou bázi německého nacionálního socialismu. Rosenberg za hlavní příčinu „odchodu z půdy“ označil produkty liberalismu – demokracii a marxismus. „Nordického sedláka“ statečně a zodpovědně plnícího svou životní povinnost, dával za příklad všem ostatním „soukmenovcům“, a to společně s německým rytířstvem (A. ROSENBERG, *Der Mythus des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, München 1935, s. 404, 606). Selský stav jako „pramen krve německého národa“ byl definován v říšském zákonu o dědičných statcích Reich-serbhofgesetz (1933). Zákon stanovil biologická a společenská kritéria k rozlišení mezi „sedlákem“ (Bauer) a „rolníkem“ (Landwirt): „Bauer kann nur sein, wer deutscher Staatsbürger, deutschen oder stammesgleichen Blutes und ehrbar ist.“ – „Sedlákem může být jen ten, kdo je německého státního občanství, německé nebo kmenově stejné krve a čestný.“ Tímto byla stanovena i pozdější vyvlastňovací praxe nacistického režimu, neboť být sedlákem totiž přináleželo pouze rasovým Němcům, na rolníky „neněmecké krve“ se nahlíželo jako na hospodáře nižšího řád. Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době,* c. d., s. 305, pozn. č. 10.

[1102] Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době,* c. d., s. 307, pozn. č. 17.

Plán se zrodil v plánovacím štábu Říšského komisaře pro upevňování němectví (RKF), jímž byl Heinrich Himmler. Tento přísně tajný dokument, který znali jen nejvyšší představitelé nacistického Německa, se v originále nedochoval, ale po válce byl (ve dvou verzích) rekonstruován z různých navazujících memorand a dokumentů. Plán předpokládal, že dojde k vysídlení na východ až za Ural či částečnému vyhlazení asi 50 milionů obyvatel východní Evropy - Rusů, Poláků, Bělorusů, Ukrajinců, Židů i příslušníků pobaltských národů. Existence plánu byla potvrzena SS-Standartenführerem Dr. Hansem Ehlichem, který byl jako vysoký úředník RSHA odpovědný za zpracování návrhů plánu.

Finální verze této etnické čistky byla rozdělena do dvou částí: tzv. „malý plán“ (*Kleine Planung*), zahrnující akce, které měly být uskutečněny během války, a „velký plán”, (*Grosse Planung),* který plánoval akce, jenž měly být podniknuty po vítězné válce v dlouhodobém časovém horizontu do 30 let.

1103

V rámci plánu se předpokládalo v anektovaných částech Polska a v západní části Sovětského svazu usídlit pět milionů Němců. Miliony slovanského a židovského obyvatelstva měly být vyhnány ze svých domovů a vyvražděny.[1104]

[1103] Autor: Lihagen – Vlastní dílo, Volné dílo, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=14865048.

[1104] I. HEINEMANN – W. OBERKROME, *Wissenschaft, Planung, Vetreibung. Der Generalplan Ost der Nationalsozilisten*. Katalog zur Ausstellung der Deutschen Forschungsgemeinschaft, Bonn – Berlin 2006, s. 6. Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době,* c. d., s. 307, pozn. č. 17.

Nacionálně socialistická ideologie využila jeho akcentace politické funkce „půdy“, kdy v dostatečném prostoru byla spatřována nezbytná podmínka úspěšného rozvoje rasy. Pokud by tento nebyl k dispozici, hrozila by „rasová degenerace“.[1105] Do jisté míry se tak vysvětluje úsilí NS o rozšíření „životního prostoru“ pro Němce. Hitler výslovně uvedl, že nová území se budou získávat na východě. Za vhodnou a minulostí ověřenou formu germanizace dobytých území považoval její osídlení německými sedláky: *„Co bylo v dějinách užitečně germanizováno s opravdovým užitkem, to byla půda, kterou naši předkové získali mečem a osadili německými sedláky.*“[1106]

Tzv. *Říšský komisariát Ostland*.

Malý plán měl být uveden do praxe ihned, jakmile Němci obsadí území na východě. Tímto způsobem byla připravena jako jedna z prvních realizace germanizace polského území. V časovém horizontu 10 let mělo dojít k úplnému zničení polského národa formou vyhlazení nebo vystěhování za Ural. Stejný osud čekal i další slovanské národy, přičemž v případě vystěhování byla u jednotlivých národů stanovena rozdílná procenta.

Do plánů na vystěhování měly být také např. Litevci. U Slovanů, kteří podle německých plánů směli zůstat v "německém životním prostoru", bylo počítáno s tím, že budou sloužit jako otroci v německých továrnách či na zemědělských velkostatcích německých majitelů, přičemž nebudou moci mít děti a dojde tak k jejich přirozenému vymizení. U části tzv. "rasově vhodných" Slovanů mělo dojít k jejich poněmčení.[1107]

[1105] E. F. RATZEL., c. d., s. 108, 119–120. Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době,* c. d., s. 307, pozn. č. 20.

[1106] A. HITLER, *Můj boj od Adolfa Hitlera,* Pohořelice 2000, s. 472. Srov. též Hitlerův Mein Kampf. Z bible německého nacionálního socialismu s komentářem Jiřího Hájka, Liberec 2000, s. 286, 474–477, 479, 481; Dále srovnej. A. ROSENBERG, *Der Mythus*, c. d., s. 694. Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době,* c. d., s. 307, pozn. č. 21.

[1107] Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Generalplan_Ost. Vyobrazení zachycující plaánované oblasti německého osídlení. Mapa k dokumentu 5: Generální plán Východu se základnami Pobaltí, Polsku, Bělorusku, Ukrajině a Krymu (Plánování institutu pro zemědělství a agrární politiku Humboldtovy univerzity v Berlíně). Viz

Součástí těchto plánů byli i Češi, což dokazují projevy čelních exponentů nacistického režimu v českých zemích. „Zastupující říšský protektor“ Reinhard Heydrich při svém nástupním projevu před členy nacionálně socialistické strany 2. 10. 1941 v Černínském paláci v Praze nastínil plánované kroky Na jeho projevy lze velmi dobře demonstrovat nejen historické reminiscence na období středověké východní kolonizace, jejíž historická interpretace byla politickým vedením třetí říše konceptualizována jako podklad pro další politický postup, ale i četná klišé dobového společenského diskursu. Patří k němu závěry geopolitické, biologické i historické povahy. Tyto jsou následně využity k legitimizaci politických kroků, jejichž praktický dopad představoval sociální experiment s genocidními dopady. „*Nyní jsme v Evropě obsadili pod vůdcovým vedením velmi mnoho prostoru…prostory, které máme na východě nyní vést a udržet. Jsou to prostory, v nichž musí jednou vládnout německá horní vrstva, po dalším vojenském vývoji budou sahat až hluboko do Ruska, až daleko k Uralu; tyto prostory musí být naší surovinovou základnou, jejich obyvatelé se stanou pracovníky pro velké, i kulturní, úkoly, a mám-li to říci docela drasticky, musí nám sloužit jako otroci*.“ [1108]Heydrich ve svém projevu nejen podrobně nastínil technickou stránku kolonizačního procesu, ale zmínkami o re-germanizaci celou problematiku nastínil z historické perspektivy. Německá kolonizace východu se v tomto světle jeví jako „velký návrat domů“. Historická argumentace je použita k legitimizaci politických kroků a je de facto lhostejné, k jak vzdálené minulosti se tyto reminiscence vztahují. Reflektováno je celé období od stěhování národů po raně a vrcholně novověkou kolonizaci (německá diaspora v Rusku a na Balkáně). Jednotlivé časové horizonty jsou přitom odhalovány pomocí různých disciplín a metod. Od archeologie, přes lingvistiku po historii. Zcela zásadní je však

Autor: John Nennbach, User:Sir Henry – Tento obrázek byl vyříznut ze souboru: PlanGPnn.jpg, Volné dílo, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=26040999.

[1108] . F KOUKOLÍK, *Češi. Proč jsme, kdo jsme a jak dál*?, Praha 2016, s. 29 - 40.

biologický diskurs, neboť jeho paměť sahá díla než všechny výše popsané metody. Na základě antropologických výzkumů jsou odhalovány stopy historicky germánského osídlení, které nezanechalo pozůstatky pramene písemné, hmotné ani jazykové oblasti. Tento diskurs pak svým determinismem a rétorikou nabývá kvazináboženských poloh.[1109]

„*Jsou to prostory, s nimiž budeme vlastně nakládat, jako když se obepíná nová země na pobřeží hrází, tím způsobem, že tam na východě vybudujeme ohromný val z branných rolníků, aby se toto území už jednou uzavřelo proti bouřlivému přívalu z Asie, pak bychom je rozdělili příčnými valy, tuto půdu bychom postupně pro sebe získávali tím, že na okraji vlastního Německa, jež je osídleno německou krví, se pomalu bude vysouvat vždy jeden německý val za druhým, abychom tak postupovali s německým osidlováním na východ prostřednictvím německých lidí, kteří jsou německé krve. Z tohoto hlediska je třeba vidět všechny úkoly na východě, které tam musíme splnit. První val, o protektorátním území budu mluvit až potom, jež musí být jednou cele osídleny Němci. Pak stále na východ, k Baltu, jenž jednou bude muset být osídlen jen Němci, přičemž musíme uvážit které pokrevní často Lotyšů, Estonců a Litevců jsou schopny regermanizace či germanizace. Rasově nejlepší živly jsou Estonci, pak přicházejí Lotyši a nejhorší jsou Litevci.“*[1110]

Reinhard Heydrich se ve svém projevu přitom explicitně odvolává na středověkou kolonizaci*: „Dále se jedná o velkopolský prostor, jenž je nejbližší oblastí, která se musí zcela pozvolna osídlit Němci a z které se polský živel musí postupně zatlačit na východ. Pak přijde Ukrajina, jež má též žít především pod německým velením jako velká surovinová a vyživovací základna, když nejprve jistým přechodným řešením bude postupně vyloučena z velkoruského prostoru s tím, že se se použije a využije jistých, v podvědomí ještě dřímajících, vlastních národních myšlenek…Vcelku vzato platí tedy zde v prostorech na východě starý kolonizační princip, který však v protikladu k dřívější kolonizaci řádových rytířů a baltských baronů sleduje tu myšlenku. Že jejími nositeli jsme my, naše krev, a že se na východě probouzí stará idea, idea řádových rytířů, jako stupeň k opanování prostoru, který nemůžeme úplně osídlit. A nyní, když máte před sebou celkový obraz, musí vám být jasné, že se českomoravský prostor natrvalo nesmí nikdy ponechat v takovém stavu, který vy vůbec umožnoval Čechům tvrdit, že je to jejich prostor.“*[1111]

[1109] Paradoxní a z pochopitelných důvodů do značné míry i kontraverzní je analogie se současnou sídelní politikou státu Izrael aplikovanou na vojensky a politicky ovládaném území s majoritním palestinským, respektive arabským osídlením. Historicko-náboženská argumentace je přitom použita jako legitimizační prostředek politické podpory osídlení v jazykově a kulturně antagonistickém prostředí. Historický horizont, ke kterému je tato argumentace vztažena je přitom dva ticíce let starý. K jeho odhalování je aktivně využívána historická interpretace vycházející z vědeckého vyhodnocení archeologicky a historicky definovaných artefaktů kombinovaných s nábožensky definovaným narativem, která je konstitutivní složkou izraelské národní identity. I v tomto případě je podstatnou složkou tohoto narativu obecně sdílené vědomí kulturní superiority nad podmaněným obyvatelstvem.

[1110] V. KRÁL, *Chtěli nás vyhubit,* Praha 1961, str. 125 až 137. Z. VESELÝ: *Dějiny českého státu v dokumentech*, Praha 1994, s. 367 až 373. F KOUKOLÍK, *Češi. Proč jsme, kdo jsme a jak dál*?, Praha 2016, s. 29 - 40.

[1111] Viz F. KOUKOLÍK, *Češi. Proč jsme, kdo jsme a jak dál*?, Praha 2016, s. 33.

1112

Využito je rovněž dobově oblíbené klišé o Čechách jako „ztraceném srdci Germánie“: „*Chtěl bych se ještě dotknout jedné věci, doufám, že to nebude pro vás nic nového, ale přece jen bych to chtěl načrtnout. Musí vám být jasné, že v německých dějinách byly Čechy a Morava srdcem říše, srdcem, jež bylo v příznivých dobách vždy pevností němectví, že v dobách kolonizace byly stráží proti východu, že koneckonců - jak to dokumentuje i vývoj na kulturním poli - bývaly v dobrých dobách vždy pevností, a jak to řekl Bismarck, "citadelou Evropy". To je odůvodněno i tím, že první říšská univerzita před Krakovem a před Vídní byla založena zde v Praze. Když se na to nyní podíváte pozorněji, bude vám bezesporu naprosto jasné, jakou osudovou dynamiku má tento prostor pro Německo a německé dějiny. V létech německých dějin, jež chceme nyní trochu probrat, přicházely rány dýkou ohrožující říši většinou z tohoto prostoru. Tedy právě v tom okamžiku, kdy říše vítězí, v tomto okamžiku je možné, aby se tady zasazovala rána dýkou dějinám a vývoji říše; ať to je třeba - ať už líčím kteroukoli etapu němectví - ať už to je třeba Marbod (Marobud) z Čech, který postupoval proti Arminovi z kmene Cherusků, ať to jsou slovanští věrozvěstové Cyril a Metoděj, kteří chtěli odtrhnout tento prostor pod pláštíkem náboženských církevních myšlenek východních církví a církevní cestou jej přivést k byzantské myšlence, ať již to byly vnější počátky třicetileté války s pražskou defenestrací nebo ať je to v současné době pokus ohrozit říši ilegálním hnutím odporu a vpadnout tak říši do zad v jejím rozhodném osudovém boji proti bolševismu.“* cit

[1112] Viz https://qph.fs.quoracdn.net/main-qimg-a792cb445e57aba226b921976b2f4bc4. 13. 7. 2020

Historicko-biologická argumentace pak nevyhnutelně ústí v „aplikační rovině“, která působí fatalistickým dojmem neodvratnosti „historicky poznané nutnosti“. Že je tato „nutnost“ v zásadním rozporu s elementárními etickými principy nebylo pociťováno jako zásadní problém, respektive etika šla stranou – partikulární zájem byl povýšen nad zájem obecný. „Paradoxně“ dávala tehdejší rétorika svým posluchačům pocit právě opačný. Apelovala na „podřízení zájmu jednotlivce“ „obecnému prospěchu“ – respektive prospěchu společenství konstruovaných na základě biologických, jazykových a historických metod. Tato společenství dovolávající se kategorií „krve“, „rasy“ a „národa“, pak byla vnímána jako „objektivně“ respektive „vědecky“ definovaná, veskrze „přirozená“ a z podstaty věci věčná“. Níže navržené postupy pak v tomto světle mají neodvratnou nutnost „přírodního zákona“ odvozenou ze zvulgarizovaného Darwinismu, respektive z myšlenkových konceptů vlivných intelektuálů udávajících zásadní impulsy k formování dobového diskursu společenských věd typu Houstona Stewarta Chamberlaina[1113], Friedricha Ratzela,[1114] Karl Haushofera a

[1113] Houston Stewart Chamberlain (1855 – 1927) byl myslitel a spisovatel britského původu, proslulý germanofilií, který později žil v Německu a přijal německé občanství. Byl to autor populárně naučných knih (např. o Richardu Wagnerovi, Immanuelu Kantovi, J. W. Goetheovi ad.), ale především propagátor nacionalistických, pangermánských, rasových a antisemitských teorií a myšlenek. Byl rovněž propagátorem myšlenek eugeniky. Jeho kniha *Základy devatenáctého století* (1899) se stala ideovou základnou rasistických teorií v Německu na začátku 20. století. Chamberlainovy práce se za jeho života staly velmi populární v celé Evropě a především v Německu. Byl pozván na dvůr císaře Viléma II. Jeho díla měla později velký vliv na německé nacionální hnutí a nacismus. Chamberlain byl jednou z inspirací rasistického myšlení Adolfa Hitlera, a ačkoliv není doloženo, že by jeho díla četl, je zřejmé, že mnohé myšlenky nacismus významně ovlivnily. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Houston_Stewart_Chamberlain

[1114] Friedrich Ratzel (1844 – 1904) byl německý zoolog a geograf. Zakladatel oboru antropogeografie (*Anthropogeographie oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte, 1882*). Svým spisem Politická geografie (*Politische Geographie*) z roku 1897 patří mezi zakladatele politické geografie jako vědního oboru. Bývá řazen i k zakladatelům geopolitiky, ač sám takový termín nepoužíval. Roku 1901 publikoval článek jménem *Lebensraum* (česky doslova „Životní prostor“). V roce 1890 v Británii vyšla kniha A. T. Mahana *Vliv námořní síly na dějiny 1660–1783*. Pod jejím vlivem sepsal *Moře jako zdroj velikosti národů* (1900). Vyslovil se pro politiku námořního zbrojení Německa. Tím položil základy budoucí německé geopolitiky. Ratzel byl geografický determinista. Zastával geografický darwinismus, podle nějž je stát jako živý organismus (rodí se, vyvíjí se, stárne a umírá) a řídí se zákonem silnějšího. Za určující faktory

dalších[1115]: „*A nyní, pánové, několik myšlenek o konečném řešení, musí s sebou přinést toto: Tento prostor musí být jednou definitivně osídlen Němci. Tento prostor je srdcem říše a nemůže trpět, to ukazuje německý vývoj v historii, aby z tohoto prostoru přicházely znovu a znovu rány dýkou proti říši. Nechci však snad říci o konečném poněmčení tohoto prostoru: pokusíme se tedy teď podle staré metody poněmčit českou verbež, nýbrž říkám docela střízlivě: začíná to věcmi, s nimi můžeme už dnes maskovaně začít. Abychom získali přehled o tom, kdo z lidí v tomto prostoru je schopen poněmčení, musím provést soupis v rasově národnostním smyslu. To tedy znamená, že musím získat nejrůznějšími metodami, nejrůznějšími oklikami příležitost, abych jednou ohodnotil veškeré obyvatelstvo z hlediska rasového a národnostního. Ať už pomocí rentgenu, prohlídkami ve škole, nebo tím, že rasově přezkoušíme mládež při zdánlivém uložení pracovní služby. Musím mít celkový obraz národa a pak mohu říci, tak a tak vypadá obyvatelstvo. Jsou to takovíto lidé: jedni jsou dobré rasy a dobře smýšlející, to je pak jednoduché, ty můžeme poněmčit. Potom máme ostatní, co stojí na opačném pólu: jsou to lidé špatné rasy a špatně smýšlející. Ty musíme dostat ven. Na východě je hodně místa. Uprostřed zůstává střední vrstva, kterou musím přesně vyzkoušet. V této vrstvě jsou dobře smýšlející lidé špatné rasy a špatně smýšlející lidé dobré rasy. U těch dobře smýšlejících špatné rasy se to asi musí udělat tak, že je nasadíme do práce někde v říši jinde a budeme se starat o to, aby už neměli děti, protože je nechceme v tomto prostoru dále rozvíjet. Ale nesmíme je odradit. To vše je řečeno jen teoreticky. Pak zůstávají špatně smýšlející lidé dobré rasy. Ti jsou nejnebezpečnější, poněvadž je to rasově dobrá vůdcovská vrstva…Musíme uvážit, co s nimi uděláme. U jedné části špatně smýšlejících lidí dobré rasy nezbude nic jiného, než se pokusit usídli je v říši, v čistě německém prostředí, poněmčit je a převychovat jejich smýšlení nebo, když to nepůjde, postavit je nakonec ke zdi; poněvadž vystěhovat je nemohu, neboť by tam na východě vytvořili vedoucí vrstvu, která by se postavila proti nám.“*[1116]

---

mezinárodní politiky považoval kromě velikosti států i množství a kvalitu půdy. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Ratzel. 7. 1. 2021.

[1115] Karl Ernst Haushofer (1869 – 1946) byl německý geograf a geopolitik. Za první světové války dosáhl hodnosti generála německé armády. Navazoval na politicko-geografické teorie Friedricha Ratzela a Rudolfa Kjelléna. Působil jako profesor geografie na univerzitě v Mnichově, k jeho žákům patřil i Rudolf Hess. V roce 1924 založil první geopolitický časopis *Zeitschrift für Geopolitik*. Po válce byl proto vyslýchán, obviněn u mezinárodního tribunálu však nebyl. V roce 1946 spáchal sebevraždu. Ve svých geopolitických dílech se zaměřil zejména na koncept životního prostoru, problematiku hranic, teorii panregionů a autarkie. Ve své *Weltpolitik von Heute* (Současná světová politika) označil versaillské uspořádání za zeměpisný omyl a požadoval vytvoření Říše, která by spojila všechna území, kde žijí Němci. Kromě východní Evropy se to týkalo také jihu Dánska a části Nizozemí. Haushoferovy politické koncepty se v podstatě shodují s nacistickou teritoriální expanzí. Nacistické Německo si v nich našlo svou inspiraci i „vědecké“ ospravedlnění své agresivní zahraniční politiky. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Karl_Haushofer. 7. 1. 2021.

[1116] V. KRÁL, *Chtěli nás vyhubit,* Praha 1961, str. 125 až 137. Z. VESELÝ: *Dějiny českého státu v dokumentech*, Praha 1994, s. 367 až 373. F KOUKOLÍK, *Češi. Proč jsme, kdo jsme a jak dál*?, Praha 2016, s. 29 - 40. E. Háhnová, *Od Palcekého k Benešovi*, s. 469, dokument 119.

V obdobném duchu se k dané problematice vyjádřil i další z čelných představitelů nacionálně socialistického režimu, „sudetský Němec“. K. H. Frank.[1117] Svůj krakovský projev[1118] započal v obvyklém duchu vycházejícím z geopolitických úvah determinujících v dobovém diskursu základní limity „česko-moravského prostoru“: „*Pán Čech jest pánem Evropy. Nebyla to však tato funkce, která v podstatě spadá teprve do pozdního středověku, jež tvořila příčinu tisícileté příslušnosti českomoravského území k německé oblasti. Pohled na mapu ukazuje naproti tomu trvalé důvody, které jsou dány od počátku a zakládají politické spojení českých území s Říší. Čechy a Morava a národy, sídlící v tomto prostoru, ležely a leží nejen v německém politickém, nýbrž také v německém národním životním prostoru. Prostorová plocha těchto zemí zakazuje jejich politickou samostatnost – alespoň pokud jde o státně politickou formu s protiněmeckou koncepcí. Neschopnost Čechů organisovati se trvale ve státním útvaru je osud daný prostorovou polohou. Každá německá Říše musí míti možnost politického rozhodování o tomto prostoru a jeho obyvatelích; pokud jde o zajištění germánsko-německého životního prostoru na východ, případně jihovýchod, je to prostě základní zákon…*“[1119]

V další části svého projevu pak přistoupil ke kritice českého dějepisectví, které dle jeho výkladu svedla českou politickou elitu na „scestí“. Soustředí se přitom na koncepci Františka

[1117] Karl Hermann Frank (1898 -1946). Rodák z Karlových Varů profesně působící nějaký čas v Lokti (knihkupec). U jeho osoby je zajímavou skutečností, že byl pojmenován (jako řada německých chlapců narozených v Čechách v době bojů o tzv. Badeniho jazyková nařízení) po Karlu Hermannu Wolfovi – vůdci rakouských velkoněmců (původem z Chebu), který navázal na politiku Georga von Schönerera (svého času zastupujícího v říšské radě volební obvod Cheb a Aš). Na rozdíl od něj však nalezl smířlivější postoj k Rakousko-Uherskému státu, jehož smysl spatřoval v šíření němectví na jihovýchod Evropy, v co nejužším spojení s Německou říší. Iintegroval tak velkoněmeckou politiku s realitou rakouského státu a byl z tohoto důvodu pro značnou část voličů akceptovatelnější variantou, než důsledně protirakouský Schönerer. Viz B. HAMMANOVÁ, *Hitlerova Vídeň. Diktátorova učednická léta,* Praha 1999. Dále srovnej. E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích,* Praha 2014, s. 115.

[1118] Přednáška přednesená K. H. Frankem 24. června v *Ústavu pro výzkum východu* (*Institut für Ostforschung)* v Krakově. E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích,* Praha 2014, s. 458 – 460.

[1119] E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi.* s. 115.

Palackého, jehož pojetí českých dějin prezentuje jako záměrně zmanipulované ve prospěch Palackého politických cílů: *„Potíže, na které naráží objektivní historický výklad, tkví v tom, že české dějepisectví podléhá ve veliké míře vlivu prací českého historika Františka Palackého. Palacký byl totiž zároveň nebo lépe řečeno především politikem a jeho historické práce jeví velmi silný vliv jeho politických zájmů a vysněných českých tužeb.“… „Jeho „vědecky podepřená“ tvrzení byla namnoze převzata německými dějepisci. Jeho názor na franckou říši Sámovu, jehož vládní sídlo klade do Čech, jeho obhajoba pravosti královedvorského a zelenohorského rukopisu – oba vědomé padělky Čecha Václava Hanky, které měly v rané době českých dějin zaručiti kvetoucí českou lidovou literaturu – dokazují, že ve svých výkladech se řídí politickým přáním, nikoli však historickými skutečnostmi.“*Jako alternativu nabízí jiný pohled zprostředkovaný dle jeho slov „novým dějepisným bádáním: „*Nové dějepisné bádání dospívá k těmto výsledkům: Po keltských bójích, kteří dali zemi jméno (bojerheim . Böheim – Böhmen), přicházejí germánští Markomané kolem r. 150 po Kristu. Počátkem 6. století zemi opět z větší části opustili. Přistěhovalectví do českého kotle nastalo hlavně v 7. století v malých skupinách, abych tak řekl v nepolitické formě. Historická kontinuita vůči germánsko-markomanským předchůdcům se projevuje vedle převzatých německých slov a jmen krajů také tím, že přistěhovalí Slované převzali od Markomanů také župní rozdělení. Toto přistěhovalectví bylo prvním počátkem německo-slovanských styků. Od té doby celý život, všechna kultura a všechny civilizační prvky těchto Slovanů jsou určovány převahou německo-germánského evropského středu.“*[1120]

1121

[1120] E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi.* s. 115.

[1121] http://www.sww.w.szu.pl/logo/lebensraum.jpg. [cit. 8. 5. 2020]

Úvahy tohoto typu však nejsou výsadou válečného stavu a v sudetoněmeckém prostředí se objevují již před válkou, jak ukazuje obsáhlé memorandum *Německo-česká otázka v rámci všeněmecké politiky*.[1122] Jeho autorem byl podle názoru německého vyslanectví v Praze z roku 1937 liberecký právník Walter Hergel. :*„Naše veškeré počínání a každá úprava, o niž ve vztahu k Čechovi usilujeme či kterou podnikneme, se musí řídit jediným kritériem, a to zdali je tím skutečně zajišťováno maximální dosažení toho, že bude 1) vyloučeno jakékoliv nebezpečí a 2) zajištěn německý životní prostor. /Maximální cíl: plné získání prostoru. Žádné zaslepení: boj na život a na smrt/. Toto kritérium, domyšleno do konce, může nevyhnutelně vést pouze k jedinému, poslednímu a nejvyššímu, maximálnímu cíli: K plnému dobytí a získání celého sudetského prostoru pro nás. A zde je naléhavě nutno znovu přiostřit, vyjasnit a posílit naše politické myšlení a osvobodit je ode vší sentimentality demokraticko-pacifického zaslepení a všeho nepřirozeného humanistického pomatení: Ano! V boji jde konec konců o to, a o nic jiného než kdo zde nakonec zůstane: Čech, či Němec. Jen jeden může zůstat a být pánem, druhý musí odstoupit. V dějinách neexistuje trvalé spolužití ve stejném prostoru…/nýbrž nová východní politika/…Nezarovnanost německé východní hranice není výrazem jakéhosi mystického poslání symbiózy se sousedy, nýbrž jednoduše pozastaveným útokem, uvázlou kolonizací následkem náhle stagnujícího historického růstu. Z titulu práva vyšší hodnoty a původního práva na život až k hranici vlastní moci, jakož i z povinnosti překonat tíseň ve vlastním prostoru musí v celém německém národu znovu ožít a musí být posílena vůle znovu pokračovat v tom, co naši otcové započali a předčasně přerušili. Formy boje se mohou měnit a přizpůsobovat okolnostem. Cílem se však musí stát a zůstat jedno: Potřebujeme prostor a chceme jej vybojovat! Jako bojový cíl může pře námi stát nic jasnějšího a naléhavějšího než země, která neleží na okraji, nýbrž v srdci. Ona země, jejíž hlavní město patří k n nejkrásnějším německým městům na zemi a přechovává nejnádhernější svědectví z oné doby, kdy toto hlavní město bylo a mohlo být středem celé Říše, země, jejíž města a hrady byly zřízeny Němci, země, jež nabízí nejnádhernější přírodu a nejkrásnější krajinu a kromě lesů a hor i převýbornou půdu pro selská sídla. Může vůbec být naléhavějšího a povzbudivějšího cíle než získání této země pro německý národ a sepnutí všech sil německého národa, aby byla před všemi ostatními a dalšími úkoly vytvořena z Čech, Moravy a Slezska německá země? Tak musí být probuzena a posílena houževnatá a rozhodnutá, moudře mlčící, bojující a aktivně jednající vůle k odstranění českého nebezpečí od kořene tím, že zároveň získáme prostor a srdce Německa pro náš národ. Osudem zde není symbióza, nýbrž dovršení dějin!“*[1123]

Tyto postoje, pak pochopitelně nezmizely s koncem druhé světové války. Ačkoliv došlo v důsledku odhalení německých válečných zločinů a genocidní politiky nacionálně socialistického režimu k jejich absolutní diskreditaci, jejich virulence byla značná. Hlavně ve specifické prostředí německých vyhnaneckých organizací byly tyto postoje petrifikovány po velmi dlouhou dobu, a v určitém segmentu těchto skupin, se s jejich modifikovanou podobou lze setkat i dnes.

[1122] Viz E. HÁHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi*, dokument 97.

[1123] WALTER HERGEL (1899 – 1999) Advokát a politický aktivista. Člen spolků *Böhmerland* a *Kamaarsschaftbundu.*

1124

Výstava „velký návrat domů“ 19

[1124]Viz.https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e7/Bundesarchiv_R_49_Bild0024%2C_Ausstellung_%22Die_grosse_Heimkehr%22.jpg.

Takto formulovaná politika vedla po válce k recipročním postojům (nejen) ze strany národů, které byly nacistickou politikou určeny k vyhubení, vyhnání či zotročení, a které se nyní ocitli na straně vítězů. Německojazyčné obyvatelstvo mimo území nových hranic německého státu bylo určeno k transferu do Německa. Kromě zajištění politické stability prostřednictvím maximálního ztotožnění politických a jazykových hranic (univerzální realizace myšlenky národního státu) hrála v tomto rozhodnutí (především na straně vítězných mocností) i myšlenka, že toto obyvatelstvo se v průběhu první poloviny 20. století většinově identifikovalo s (velko)německou národní identitou a nacionálněsocialistickou politikou.[1125]

S masivním přesidlováním německojazyčného obyvatelstva však začalo nacionálně socialistický režim Německu. Mnoho z tzv. etnických Němců (*Volksdeutsche*) bylo přesídleno např. z jižního Tyrolska, Balkánu či Pobaltí na území okupovaného Polska (především do oblasti tzv. Wartské župy). Tyto přesuny byly často vynucené a nezřídka byly spojeny s dočasným pobytem v internačních táborech. Po finálním umístění pak v krátkosti nastal další řízený odsun před postupující frontou. Odcházející německé vojsko, s sebou evakuovalo i většinu německých civilistů a nezřídka aplikovalo taktiku spálené země. Rozsáhlé oblasti východní Evropy, tak byly zbaveny svých německých minorit ještě před formálním ukončením druhé světové války. Transfery se pak netýkaly pouze Němců, ale i dalších národů. Po druhé světové válce tak bylo v Evropě „přesunuto“ přes 30 miliónů lidí.[1126]

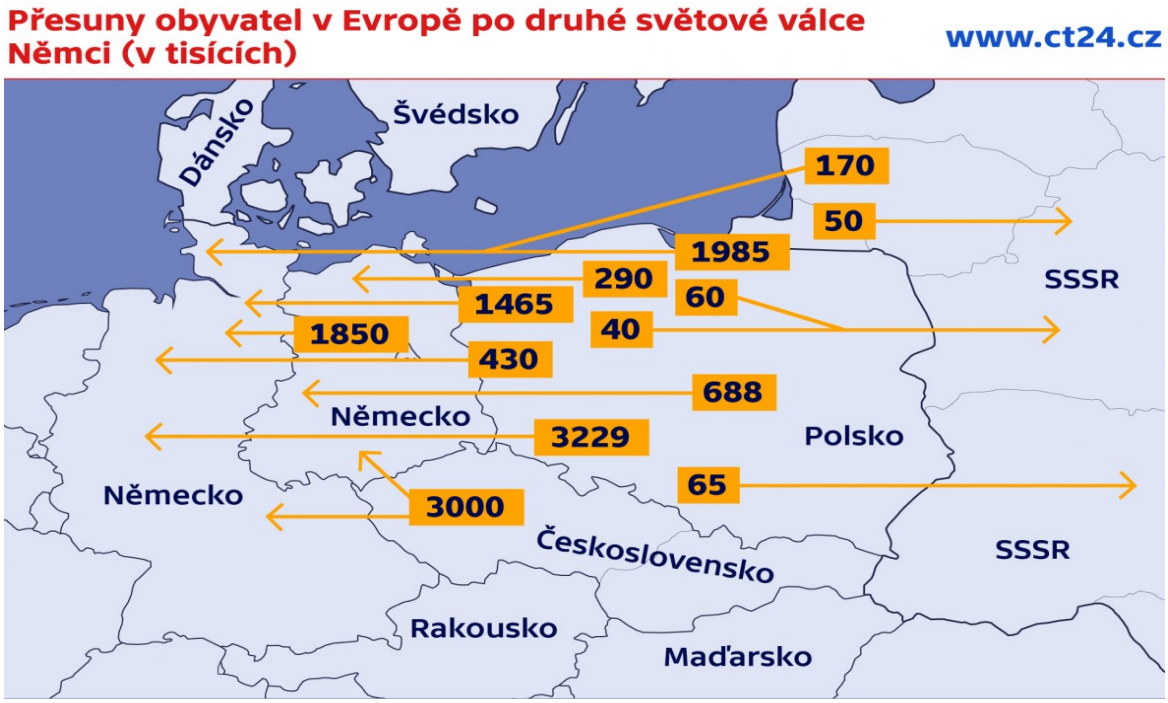

[1125] V této sovislosti je nutné poznamenat, že transfer obyvatelstva byl v evropských politických a diplomatických kruzích vnímán jako sice krajní, ale veskrze legitimní prostředek řešení mezinárodních konfliktů. Ve dvacátých letech 20. století byl například aplikován mezi Řeckem a Tureckem, mimo jiné v rekaci na mladotureckou genocidní politiku vůči Kurdům a Arménům.

[1126] K přesidlovací politice nacistického Německa a jeho společenské reflexi pouze výběrově Vi z. E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století,* Praha 2015, vyobrazení 17.

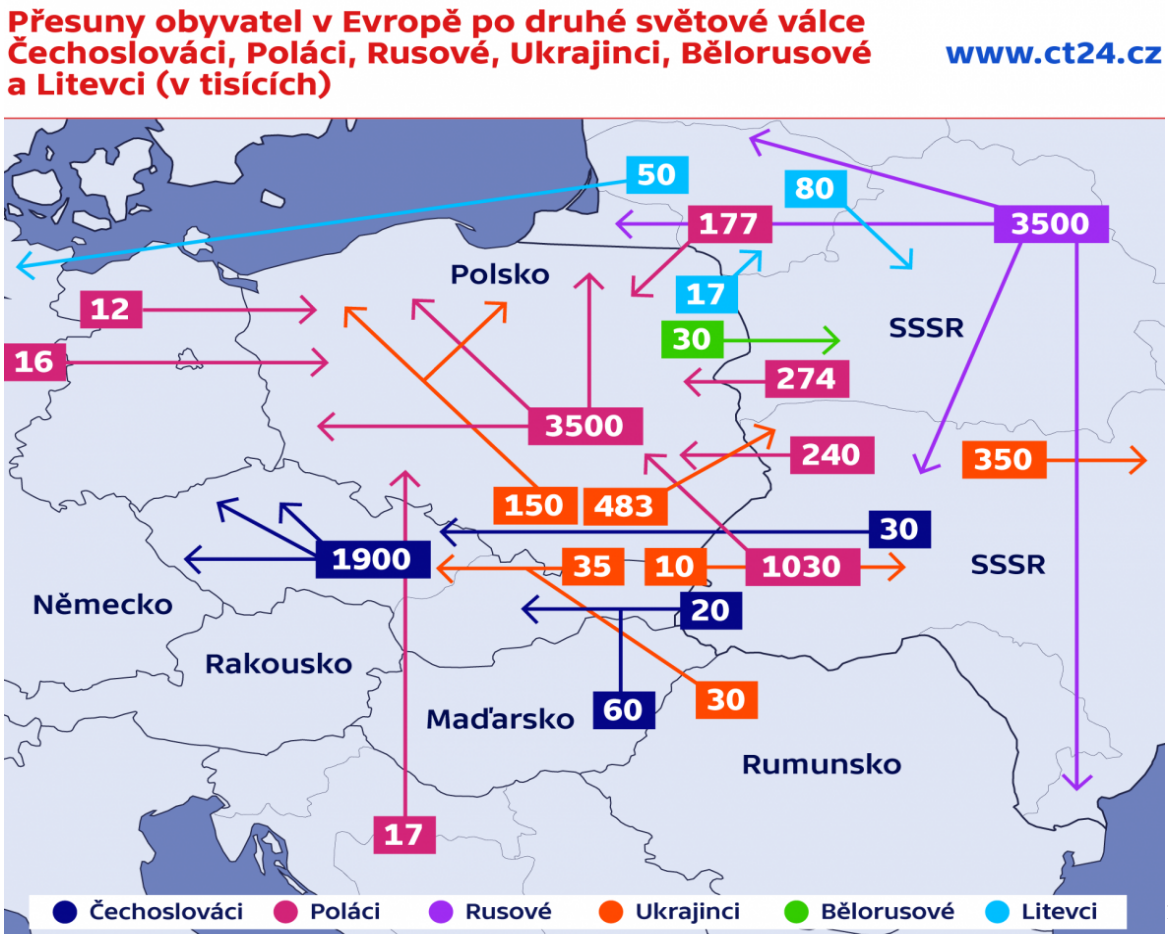

1127

Jedním z výsledků druhé světové války je vznik tzv. *Bipolárního světa*. Evropa je v jeho rámci rozdělena na dva politicky antagonistické bloky. *Východní blok*, jehož součástí je i obnovené a národně homogenizované Československo, sice n vznikl jako spojenectví na bázi socialistického internacionalismu, fakticky se však jedná o společenství převážně slovanských států v čele se Sovětským svazem (představujícím širší Rusko). Tato skutečnost má zásadní vliv i na jeho recepci v české společnosti traumatizované válečnou zkušeností, nacionálním šovinismem a genocidní politikou nacistického Německa.[1128]

[1127] Vyobrazení z: R. P. MAGOCSI, *Atlas dějin středovýchodní Evropy*, University of Toronto Press 2018. Viz https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3089054-tricet-milionu-migrantu-po-valce-evropa-zazila-stehovani-narodu. [cit. 11. 1. 2019]

[1128] Viz historička umění Milena Bartlová: *Především si musíme uvědomit, že dějiny umění fungovaly v širší společenské situaci komunistického režimu. Přes internacionální rétoriku marxismu leninismu podporovala poststalinská společenská praxe tradiční nacionalismus/vlastenectví středoevropského typu. Z něj bylo pro státní ideologii nejvýhodnější v Československu dosti všeobecné slavjanofilství…Jeho cíle lze shrnout Kollárovým zdůvodněním ze Slávy dcery: „Češi se spolu s ostatními Slovany musí přimknout k mohutnému ruskému dubisku proto, aby nebyli vyhlazeni agresivními Germány…Je zřejmé, že v této souvislosti se dostávalo oficiální podpory výzkumu takových historických jevů českého středověku, jako bylo slovanské písemnictví a role makedonských věrozvěstů na Velké Moravě, sázavský a emauzský klášter se slovanskou liturgií a písemnictvím v 11. A 14. Století, východní politické zájmy Karla IV, návštěva Jeronýma Pražského na Litvě či zájem českých utrakvistů o pravoslavnou liturgickou praxi.* Voz M. Bartlová Naše národní umění. Studie z dějin dějepisu umění, Brno 2009, s. 34 – 35.

Toto uspořádání tedy lze vnímat (a v určitých momentech a situacích tak bylo i prezentováno) jako naplnění panslavistických ideálů o sjednocení všech slovanských národů pod ruským vedením. Jeho postavení pak legitimizovala aureola Sovětského svazu coby vítěze nad nacistickým Německem reprezentujícího agresivní pangermanismus doprovázený nacionálním a rasovým šovinismem, jehož hlavními nositeli jsou pruské politické a kulturní tradice. Tomuto pojetí odpovídá i koncept „velké vlastenecké války“.[1129] V rámci poválečné tvorby hranic pak došlo k četným (záměrným či náhodným) historickým reminiscencím.

[1129] Tento koncept je dodnes předmětem hodnotově orientovaných soudů. Ve stručnosti lze tuto interpretaci německo-sovětského válečného konfliktu popsat tak, že v ruském (sovětském) pojetí nabývá charakteru „spravedlivé“ a „svaté“ války sloužící jako jeden ze základních kamenů novodobé sovětské (ruské) národní identity. Sovětský svaz v rámci tohoto narativu z pozice napadeného obrátil prostřednictvím rozsáhlé národní mobilizace nepříznivý průběh války a zničil nositele německých rasových a nacionálně šovinistických stereotypů, čímž prakticky dokázal svou superioritu. Styl války a její cíle přitom v tomto pojetí určila strana, která ji rozpoutala, což legitimizuje veškeré válečné postupy vítězné strany. V rámci této interpretace je diskutabilní především její selektivnost a politická instrumentalizace. Zcela pomíjí provázanost nacistické a komunistické totalitní moci. Počínající spoluprací Ludendorfova a Hindenburgova válečného režimu s Leninovými bolševiky. Poválečná spolupráce sovětské vlády s kruhy podporujícími odstranění Výmarské republiky, sovětský podíl na znovuvyzbrojení Německa, spolupráce německých a sovětských tajných služeb a diplomatické styky, které přes smlouvy v Rappalu vyustily v Pakt Molotov- Ribbentrop, v jehož rámci došlo k rozdělení východní Evropy. Sovětský svaz díky této smlouvě vojensky napadl prakticky všechny sousední státy a postup Rudé armády a NKVD na obsazených územích si v mnoha směrech nezadal s pozdějším postupem nacistické branné moci včetně genocidní politiky a rozsáhlých transferů civilního obyvatelstva.

Západní hranice východního bloku se ocitla rámcově v místech, kde probíhal někdejší „limes sorabicus“ vymezující západní hranici slovanské expanze v době stěhování národů. Západní hranice Polska se ustálila v místech hranic státu Boleslava Chrabrého.[1130] Československo dosáhlo ustanovení národně homogenního státu v historických hranicích při zapojení Slovenska (maximální program národního obrození). Vyhnání Němců z východní Evropy a zničení „německého východu“ (*deutscher Osten)* se všemi jeho kulturními specifiky akcentovanými v 19. a ve 20. století bylo do značné míry pojímáno jako „odčinění“ německé kolonizace, jejíž důsledky v podobě vzniku německojazyčných menšin byly vnímány jako jeden z hlavních důvodů vzniku druhé světové války. Tato interpretace pak byla doprovázena vědomím neakceptovatelnosti tohoto stavu v rámci dosavadního německého historického masternarativu. Jako jediný způsob udržení daného stavu se pak jevila politická a vojenská spolupráce „východního“ bloku znemožňující násilnou revizi ze strany poraženého Německa a jeho „západních“ spojenců. Hrozba revanšismu tak sloužila jako legitimizační faktor sovětské politiky a jako tmel vojenského spojenectví v rámci Varšavské smlouvy. Konfrontace s ekonomickou a politickou realitou „socialistického“ zřízení východního bloku však vedla k jeho postupné delegitimizaci. Ta byla na „západě“ doprovázena postupnou proměnou německého masternarativu, který musel reagovat nejen na obvinění Německa z rozpoutání dvou po sobě jdoucích světových válek, ale i zásadní proměnu politické a společenské reality. Kritické zhodnocení dosavadního „modernistického“ vývoje a jeho dopadů pak v rámci mezigeneračních změn vedlo k postupné revizi nejen německého „dějinného mýtu“, ale i bezprostředně související „národní identity“, která byla komplementárně doplněna o „evropskou“ složku. Tento postupný a nesnadný proces s nejednoznačným, respektive stále otevřeným výsledkem, probíhá při vědomí neexistence reálné a smysluplné alternativy do současnosti.

Zhroucení komunismu v Evropě a doprovodný systém tehdy probíhajících změn nese všechny znaky rozsáhlé společenské proměny likvidující bezprostřední rezidua výsledků druhé světové vály. V této části Evropy došlo k zásadní proměně hranic[1131] doprovázené i válečnými konflikty a revolucemi. V rámci politického uspořádání kontinentu jsou tyto změny některými politology zpětně hodnoceny jako vznik postmoderního (postvesfálského) systému.[1132] Jeho počátek je spatřován v uzavření tzv. Římských smluv z roku 1957, jež zakládají *Evropské hospodářské společenstv*í a *Evropské společenství pro atomovou energii*, a které svou podstatou (procesem evropské integrace) znamenaly zásadního změnu fungování

[1130] Tímto se mimo jiné značně posílil „středoevropský“ kontext země, která byla svou historií a kulturou (Rzeczpospolita) neméně ukotvena v kontextu dějin „východní“ Evropy“.

[1131] Pouze z těch zásadních: Sjednocení Německa, rozpad Jugoslávie, Československa a Sovětského svazu. Vznik nových baltských (Estonsko, Lotyšsko, Litva), východevropských (Bělorusko, Ukrajina, Moldavsko) a balkánských (Slovinsko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Srbsko, Černá Hora, Kosovo, Makedonie), států.

[1132] Tzv. *Vestfálský systém* ustanovený v Evropě po třicetileté válce se vyznačuje ukončením univerzalistických koncepcí a ustanovením suveréních států, jejichž vzájemný vliv je udržován v rovnováze. Viz. A. KOVÁŘOVÁ, *Komparace významu regionu střední Evropy ve vestfálském a postvestfálském systému zhlediska jeho vlivu na ostatní evropské státy,* nevydaná diplomová práce FSV UK, Praha 2015, s. 27.

evropského mezinárodního systému založeného na státní suverenitě a rovnováze moci.[1133] V reakci na „druhou třicetiletou válku“ jak někdy bývají nazírány události v Evropě v letech 1914 – 1945 došlo k oživení starších univerzalistických koncepcí, které ukončila „první“ třicetiletá válka.

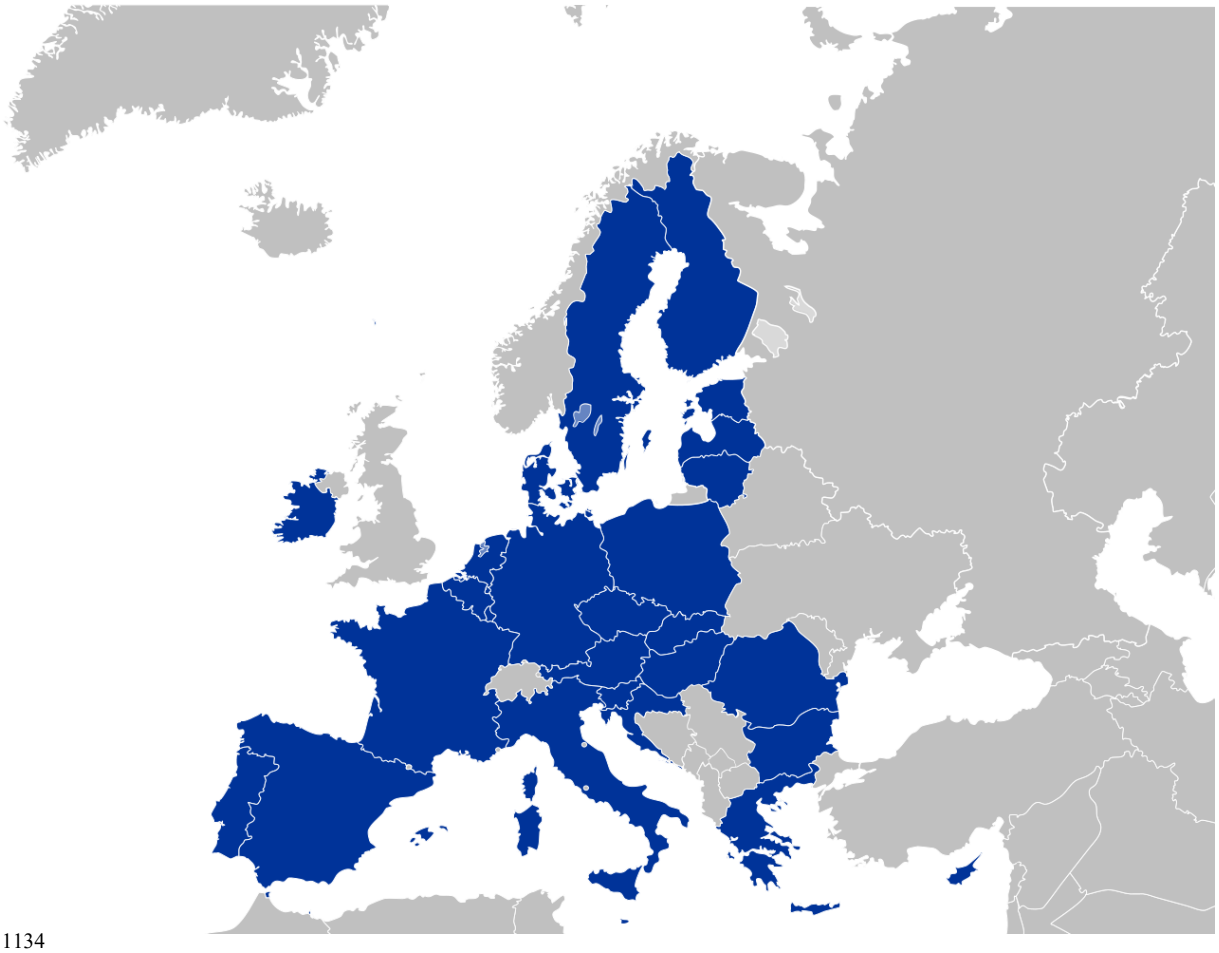

1134

Evropská integrace, který byla primárně reakcí na vznik bipolárního světa, se postupem doby stala evropskou odpovědí na globalizaci, dekolonizaci a sílící tlak nově vznikajících mocností. Její vznik se rovněž kryl s postupně reflektovaným koncem modernity. Zpočátku očekávaný „konec dějin“ byl ve všeobecném vnímání stále více nahrazován „střetem civilizací“. Stažení sovětského svazu následovalo postupné stahování USA, což vede k hlubokým proměnám v celkovém pojetí „Západu“. Podstatné byly i demografické a ekonomické změny a vzrůst vlivu nezápadních (neevropských mocností), které kopírovaly modernistická schémata vývoje (včetně agresivního nacionalismu, ideologicky legitimizované vojenské expanze, sociálního inženýrství apod.) V zítřejším světě tak můžeme být konfrontováni s včerejšími démony, jejichž nositeli mohou být jiné civilizační okruhy kopírující evropskou cestu k moci. Vzrůstá tak potřeba kooperace, doprovázená pracným hledáním historické syntézy společných dějin a z nich vycházející společné identity.

[1134] https://freevectormaps.com/world-maps/europe/WRLD-EU-01-0004.[21. 1. 2021].

4.4.2.1 *Formování kolektivních identit*

Z hlediska stanovených referenčních oblastí a délky sledovaného období není pochopitelně v možnostech této práce pojednat danou problematiku v celé její šíři. V této věci je možné odkázat na příslušnou literaturu.[1135] Je ovšem na místě upozornit na některé uzlové historické a politické momenty, které měly na formování kolektivních identit obyvatel těchto oblastí zásadní význam, a nadnést některé motivy, které jsou v rámci dominantního masternarativu a z něj vyplývajícího historického povědomí relativně málo reflektované.

Evropská civilizace se rodí na troskách říše římské. Její zrod znamenal postupnou transformaci pozdně antické, helénsko-latinské kultury (jazykově nesené latinou a řečtinou) a germánských kmenů. Tyto kmeny byly nositeli řady různých jazykových a kulturních tradic, o nichž toho mnoho nevíme. Rovněž jejich civilizační úroveň byla rozdílná. Mnoho z nich žilo na území říše římské celá staletí a kulturně byli zcela romanizováni stejně jako mnozí příslušníci. „Limes Romanus" byl spíše vojensky střeženou hranicí vymezující oblast bezprostřední římské správy od řady „spřátelených" či „vazalsky" připoutaných politických útvarů. Římské právo (jehož tradice se udržela v mnoha ohledech prakticky dodnes) znalo mnoho podob politického „spojenectví", stejně jako mnoho druhů různě odstupňovaného „vlastnictví" či „vlády". *Limes* tedy nelze vnímat jako ostrou hranici oddělující dva světy, svět „klasické" antiky od „barbarů". Samotná pozdní říše římská pak byla nesmírně složitým konglomerátem různých tradic. Pozdně antický svět byl od standartní představy „klasické" velikosti značně vzdálen. Jeho proměna však byla pozvolná a mnohoznačná. Spíše než o „pádu" tak lze mluvit o „proměně".[1136] Krizová období byla střídána s obdobími relativní stabilizace, venkov se vyvíjel jinak než města, docházelo k proměně lokálních center a transformaci společensko-právních vztahů. Rovněž klasická chronologie je do značné míry schématická a závislá na našem zorném úhlu, respektive akcentace kontinuit či naopak nástup nových prvků „vazalských států". Z hlediska „aktérského pohledu" se jeví mnoho předělů daleko významnějších, než jsou ty, které tradičně používá moderní historiografie.[1137]

[1135] K budování sudetoněmecké identity např. viz E. BALCAROVÁ, *„Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 43, pozn. č. 141

[1136] *„Byly to znovu myšlenky jasnosti a jednoduchosti, které převažovaly nad ideály věrného napodobování…Máme pocit, že tito tři muži…jsou dokladem toho, že se lidstvo začalo zabývat něčím jiným než světskou krásou…Říkává se často, že v těchto letech starověké umění upadalo, a je jistě pravda, že se ve všeobecné válečné vřavě, v povstáních a v pádech mnoho z nejlepšího období vytratilo. Řekovi z doby Praxitelovy by podobná díla připadala hrubá a barbarská…Nám však připadá, že postavy žijí vlastním životem a mají intenzivní výraz."* Viz E. A. GOMBRICH, *Příběh umění*, Praha 1997, s. 131.

[1137] Pouze namátkou: Bitva na řece Frigidus znamenající definiticní prosazení křesťanství v západní části říše a s tím odmítnutí tradičních náboženských představ s doprovodnými kulturnímu dopady (odstranění bohyně Niké z římského senátu, zkáza alexandrijské knihovny, zákaz olympijských her, uzavření Platonské akademie, zničení zničení posledního římského akvaduktu (východo) římskými vojsky Justiniánovými, kteří učinili někdejší hlavní město (které již delší dobu neplnilo roli správního centra, jehož symbolická úloha však byla dosud značná) učinilo prakticky neobyvatelné. Oproti tomu je rozdělení říše římské roku 355 či sesazení Romula Augustula coby posledního západořímského císaře spíše formálně-správním aktem, jehož důsledky jsou reflektovány až se značným historickým odstupem. Jinak rovněž vnímali tyto události obyvatelé

V „temných“ staletích „stěhování národů“ vzniká středověká Evropa, která je jak jevištěm transformačních procesů, jejichž součástí je i rozsáhlá „kolonizace“ doprovázená společenskou „transformací“, tak objektem jejich novodobé historické reflexe. V rámci těchto proměn se „rodí“ i středověké národy, které jsou předchůdci i vzory „národů“ novověkých.

Rekonstruovat etnickou mapu Evropy tak, aby osvětlila pozdější národotvorné procesy a umožnila jejich výklad, je značně obtížné. Problém začíná již se samotnou terminologií. Relativně jasně definovatelné jsou od jisté doby literární jazyky. Pro jejich teritoriální rozšíření pak může do jisté míry pomoci určení jazyka „státní správy“. Toto však není možné pro starší období, kdy dominantním literárním a správním jazykem zůstávala latina (na východě Evropy řečtina). Její dominující role přetrvala zhruba do 13. – 14. století, kdy její funkci postupně přebírají jazyky „národní“.[1138] Ty dostávají „literární podobu“ nejdříve v okrajových částech Evropy. Již v raném středověku se takto formuje na západě keltská irština a na severu staronorština (nejen jako jazyk ság, ale též jazyk kronik a zákoníků). Od 12. století se utvářely, zprvu ještě ve stínu latiny, svébytné literární jazyky v západní a střední Evropě: provensálský, francouzský, katalánský, galicijský, velšský, středohornoněmecký, dolnoněmecký a italský (na základě toskánštiny). S odstupem jednoho až tří staletí k nim přistoupila literární podoba angličtiny, kastilštiny, češtiny, polštiny, dánštiny a švédštiny. Ve východní Evropě pak na dlouhou dobu převzala roli literárního jazyka staroslověnština (s regionálními mutacemi). Všechny tyto jazyky však byly jazykem vzdělaných elit a na jejich užívání se nepodílely lidové vrstvy. Ty mluvily buď různými dialekty jazyka literárního, velmi často však dialekty zcela svébytnými, kterým se dostalo literární formy až v 19. století. Tyto dialekty pak nemusely být s literárním jazykem příbuzné ani vzájemně srozumitelné.[1139]

---

různých částí říše. Stažení římských legií z Británie kolem roku 410 oproti situaci v severní Africe, která byla jako nejbohatší provincie někdejšího latinského západu účastna na politických dějích jestě v 6. století a konec latinské civilazce je zde v mnoha ohledech dáván do souvislosti až s ustanovením islámské nadvlády v 7. století. Římská idea byla ve východní části říše živá ještě na přelomu 12. a 13. století a dobytí Konstantinopole křižáky bylo vnímáno podobných způsobem jako na západě dobytí gótskými či vandalskými vojsky. Nominálně pak říše na východě zaniká až v roce 1453 pod vojenským náporem Osmanů (aby se v kulturní rovině znovu „narodila v renesanční Itálii), na západě pak (díky translační teorii) až v roce 1804 v souvislosti s napoleonskými válkami, které zanesli do střední Evropy ducha osvícenství zakládající ideály modernity (v zápětí odmítané romantismem).

[1138] Viz Barlett: *Lokalní diverzita* v *globální uniformitě*. Tento stav odpovídal realitě jednotné říše římské, která byla Augustinem nahrazena *obcí boží* (*Christianitas* – křesťanstvo). Tento stav odpovídá období od vrcholné antiky (Caracala uděluje roku 212 všem občanům říše římské občanství) po vrcholný středověk. Postupně je toto pojetí nahrazováno *globální diverzitou* doprovázenou *lokální uniformitou.* Tento stav tedy odpovídá postupnému vzniku „národních“ království (postoj francouzských legistů k císařským aspiracím na unioverzální vládu: *Rex est imperator in regno suo* – král je císařem ve svém království) a moderním „národním“ státům (rozpad mnohonárodnostních monarchií – ideový dědici Říma: Vídeň, Petrohrad, Istanbul). Toto období trvá od vrcholného středověku až do 20. století – křesťanstvo postupně se měnící v *Evropu* je rozděleno na množství států, které jsou navenek suveréni a dovnitř stále více uniformní: Jeden národ, jeden jazyk, jednotný stát, abolutní vládce).

[1139] Takovéto případy byly například ve Skotsku, Cornwallu, Bretani, Baskicku, Uhrách, Polsku, Rusku, Osmanské říši a Švédsku. Viz M. HROCH. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2011, s. 81 – 82.

1140

Pokud se státní či literární jazyk lišil od dialektů užívaných většinou obyvatelstva, je rekonstrukce etnické skladby komplikována. V minulosti se často užívalo zpětné projekce, která vycházela z předpokladu, že území kde se například v 19. století užívaly estonské dialekty, můžeme považovat za etnicky estonské i ve středověku. Je ovšem třeba brát v úvahu asimilační procesy patrné při zpětné projekci. Pokud dnes hovoří livskými či severofrískými dialekty jen několik set lidí a počet Lužických Srbů klesl na několik desítek tisíc, neznamená to, že ve středověku šlo o marginální etnické skupiny. Totéž platí o provensálštině či irštině. Latina jako jazyk státní správy pak v případě polsko-litevské unie či Uher přetrvala až do 18. století a přesto existuje podstatně starší literární tvorba v polštině.[1141]

[1140] Viz https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=2911384. [cit. 22. 2. 2021)

[1141] Viz M. HROCH. *Národy nejsou dílem náhody*, s. 81.

„Moderní“ historiografie 19. a 20. století se svou snahou o maximální *kauzalitu* a *totalitu* svého výkladu dosti přímočaře slučovala řadu více či méně nespojitých kategorií typu: původ, jazyk, kultura, rasa, stát apod. Navíc tyto kategorie nekriticky přenášela v rámci různých historických období. Mezi starověkými Germány a novodobými Němci tak v zásadě kladla rovnítko. Rovněž celkem neproblematicky předpokládala, že každá etnická skupina hovoří jediným jazykem, vyznačuje se charakteristickými fyzickými znaky a je nositelkou svébytné kultury. V tomto myšlenkovém rámci se pak pohybovala celá škála „interdispinárně“ propojených věd (archeologie, dějiny, umění, biologie, jazykověda atd.), které zdánlivě „nezávisle“ potvrzovaly své závěry. Ve skutečnosti však shoda jejich výstupů primárně pramenila z jednotného paradigmatu, které při kritickém náhledu může místy působit až bizarním dojmem. Navzdory tomu nabývají v dobovém kontextu statusu „vědeckosti“ a jako takové se stávají „legitimními“ podklady pro politická rozhodnutí.[1142]

Výhodou takto pojednaného výkladu je jeho přehlednost a snadná uchopitelnost. Danou problematiku nekomplikuje, klade jednoduché otázky, na které stejně jednoduše odpovídá a poučení vedoucí z těchto odpovědí je přímočaré a prosté. Nevýhodou je nízká míra pravdivosti a eticky pomýlená volba strategií mající fatální společenské dopady. Bohužel se tyto nevýhody ukazují až s časovým odstupem. Na tuto situaci reaguje „postmoderní“ historiografie vedená duchem „kritické teorie“ především „revizí“ starších závěrů. Sama obvykle nenabízí ucelený obraz, ale upozorňuje spíše na chyby a nedostatky obrazu vybudovaného našimi předchůdci. Není zcela nezávislou „školou“, ale je bytostně svázána s předchozím vývojem, který v podstatě „pouze“ koriguje. A právě tato její pozice, je častou příčinou její kritiky. Obraz, který nám současná věda ve věci etnogeneze středoevropských národů nabízí, není ani jednoduchý, ani přímočarý. Nevedl zákonitě k současnému stavu a obsahoval řadu alternativ. Navzdory své chaotické podstatě, je však tento proces poznatelný a popsatelný. Jeho re-konstrukce má však povahu dynamicky se proměňujícího modelu, zachycujícího momentální stav poznání. Ten je soustavně verifikován a falzifikován jako každá vědecká teorie a kromě zkoumané skutečnosti v sobě zrcadlí i badatelovu současnost. S ohledem na obšírnost dané problematiky bude pominuto formování raně středověkých *gens*, které mají k dnešní situaci pouze minimální vztah. V dnešní Evropě již nenajdeme skupiny, které by se odvolávaly na svůj gótský nebo burgundský původ, i když je nesporné, že potomci těchto skupin tvoří součást stávající evropské populace. Pouze na okraj lze poznamenat, že původ těchto raně středověkých „národů“ či „kmenů“ není o nic „přirozenější, než je tomu u pozdějších skupin, k jejichž odkazu se současní obyvatelé Evropy hlásí.[1143]

[1142] Zmínit lze např. postupy *sídelní archeologie*, dějiny umění aplikující rasovou teori na interpretaci malířského projevu či poměrně obskurně působící *dějiny pravěkého duchovna.* K dějinám sídlení archeologie zosobněné postavou Gustava Kossiny viz příslušná kapitola této práce. Obdobně lze odkázat na kapitolu o dějinách umění. K *dějinám pravěkého duchovna* Hermana Wirtha stojícího u zrodu nacistické vědecké skupiny Ahnenerbe viz nevydaná bakalářská práce (vedoucí I. Budil), M. UlČ, *Herman Wirth. Utváření nové vědy*, FF ZČU, Plzeň 2013 (srovněj posudek vedoucího této práce zdůrazňující význam této práce pro hlubší reflexi „vědeckosti“ oboru).

[1143] „*Kmeny raného středověku, gentes, jsou zcela nepřirozené výtvory, nevděčí za sůj vznik žádnému vývoji, ale v zásadě jedinečnému, racionálnímu politickému rozhodnutí často zcela heterogenního lidu*“. Diskuzi k této

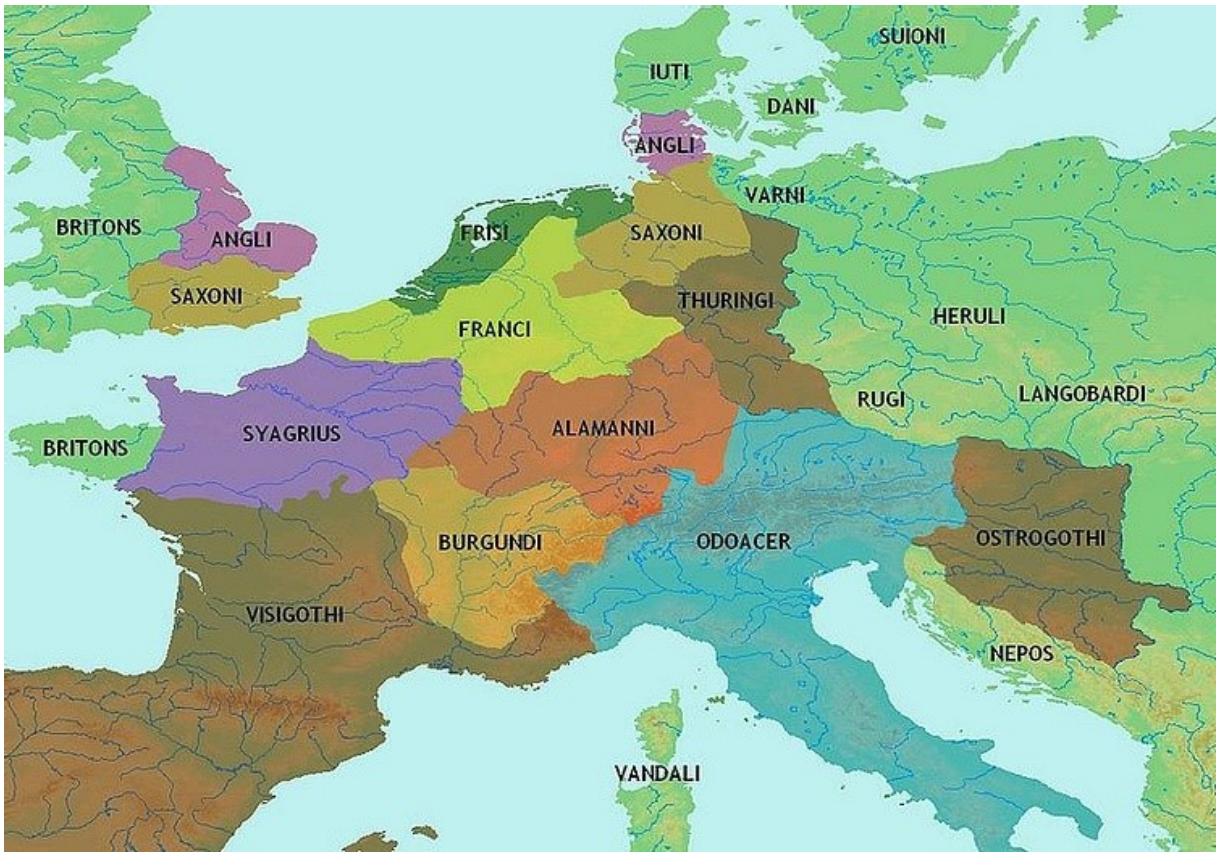

1144

Nástup raných forem „středověkého národa“ můžeme v evropských dějinách pozorovat od rozpadu říše Karlovců. Tyto „národy“ však nikdy nezahrnovaly veškeré obyvatelstvo daného území, nýbrž jen vrstvy, které měly nárok na politickou participaci. Jednalo se tedy v podstatě o širší politické elity. V tomto smyslu byl pojem „národ“ v mnoha zemích vymezen proti pojmu „lid“, který označoval politicky bezprávné vrstvy obyvatelstva. Teprve v průběhu 18. století se prosazuje model, v němž k národu patřily i neprivilegované vrstvy obyvatelstva. Od této doby tento pojem obvykle označuje jak skupinu lidí stejného původu a jazyka, tak nositele (státní) suverenity. Z tohoto spojení se zrodil moderní nacionalismus, který s ohledem na vlastní historické ukotvení a z toho plynoucí legitimizaci projektoval svou existenci do co nejvzdálenější minulosti. Způsoby a objekty této projekce se přitom v čase mohou měnit.[1145]

---

věci shrnuje například W. POHL, *Tradition, Ethnogenese und literarische Gestaltung: eine Zwischen bilanz*, in: Ethnogenese und ind Überlieferung, Wien. München 1994, s. 9 – 26. Viz D. TŘEŠTÍK, *Moderní národ. Politický národ vrcholného středověku, raně středověký gens a naše genetické software*, in: Mysliti dějiny. 100 – 120, pozn. č. 26.

[1144] Viz https://www.ancient.eu/image/3007/central-europe-5th-century-ce/. [8. 5. 2020].

[1145] Viz J. VYBÍRAL, Úvodní slovo. *Umění jako prostředek národní a státní reprezentace*, in: O. JAKUBEC – R. MILTOVÁ (eds.), *Umění a politika, Sborník 4. sjezdu historiků umění*, Brno 2013, s. 239–240. Dále srovnej D. TŘEŠTÍK, M*oderní národ, politický náirod vrcholného středověku, raně středověký gens a naše genetické software (případ středí Evopy*), in:. Mysliti dějiny, Praha – Litomyšl 1999, s. 100 – 120.

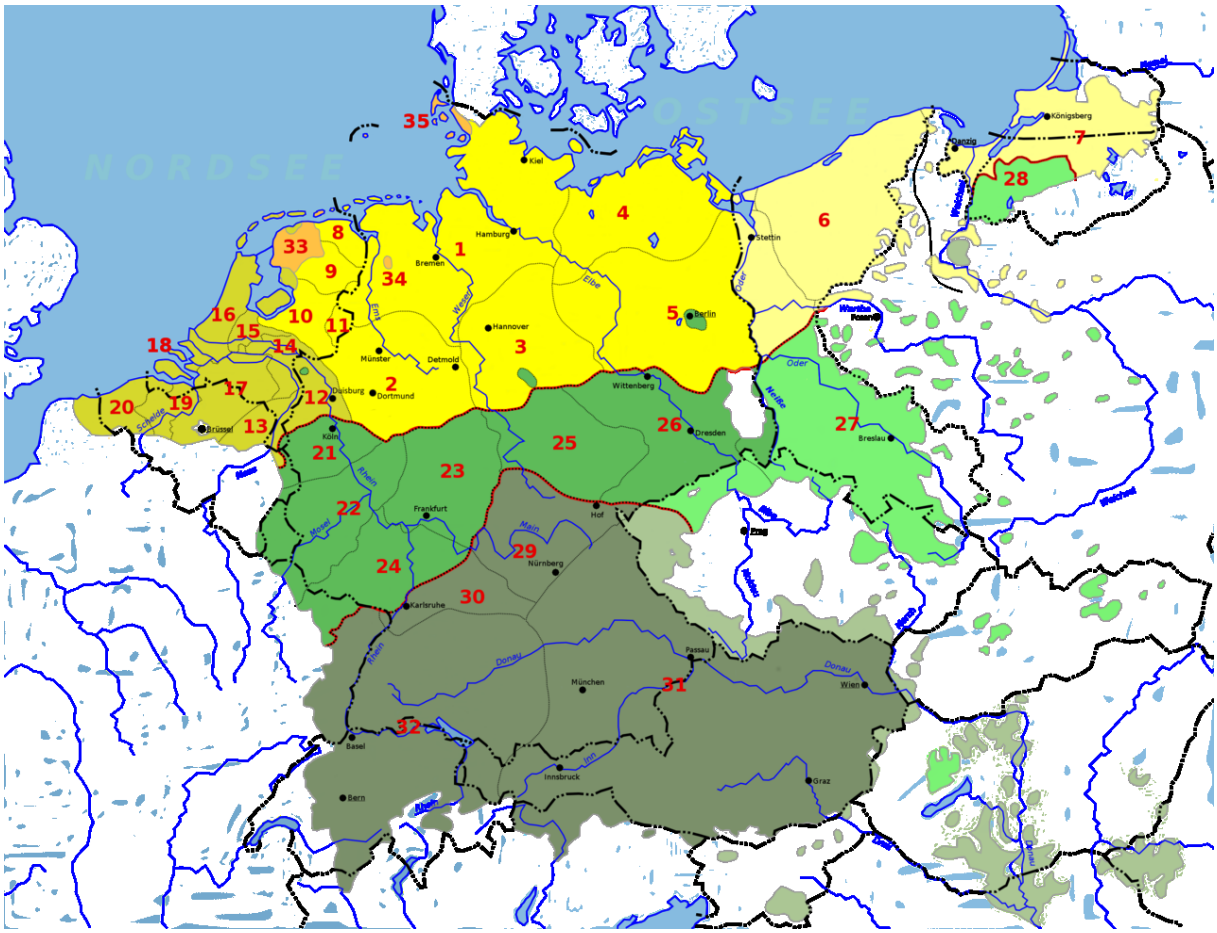

Deutsch-niederländisches Sprachgebiet mit den folgenden dialektalen Großgruppen:
Niederdeutsch
Ehemaliges niederdeutsches Sprachgebiet. Seit 1945/50 praktisch nicht mehr existent.
Mitteldeutsch
Ehemaliges mitteldeutsches Sprachgebiet. Seit 1945/50 praktisch nicht mehr existent.
Oberdeutsch
Ehemaliges oberdeutsches Sprachgebiet. Seit 1945/50 praktisch nicht mehr existent.
Niederfränkisch
Das ehemalige deutsche Sprachgebiet in Ostmitteleuropa ist aufgehellt dargestellt.
Kontinentalwestgermanische Sprachen, die nicht zum deutsch-niederländischen Dialektkontinuum gehören:
Friesisch

I když rozhodně nelze popírat význam starší jazykové tradice pro vývoj novodobých národních kultur a jazyků, rozhodující úlohu při utváření etnických předpokladů moderních národotvorných procesů sehrálo až období raného novověku. Toto období je totiž charakteristické prosazováním státního absolutismu. Absolutistický princip sjednocování všech složek života společnosti se dříve či později dotkl také jazyka. Po sekularizaci společnosti, která odstranila postupně *víru*, respektive *konfesi* jako distinktivní znak *kolektivní identity* (a odsunula ji do ryze privátní sféry každého jednotlivce), se právě jazyk stal hlavním rozlišovacím znakem „národní identity“.[1146]

[1146] Ačkoliv se jazyk postupně stal dominantní rozlišovací kategorií kolektivní identity, byly snahy o jeho komplementární doplnění o další kategorie – ať už tradiční (národní církve) či nové (biologická kategorie *rasy*). W. BLOOM, *Personal Identity, National Identity, and International Relations*, s. 143. Viz M. HROCH. *Národy nejsou dílem náhody,* s.. 83, pozn. č. 9.

Politické, společenské i kulturní procesy druhé poloviny 18. století a století následujícího, souhrnně většinou označované jako *modernizace*,[1147] zásadně proměnily podobu kolektivních identit evropského obyvatelstva. Přelomovou epochu bezpochyby představuje osvícenství. Platí to i pro prostředí habsburské monarchie, kde jednou z intencí „revoluce shora" v podobě reforem Marie Terezie a Josefa II. bylo vytvořit silný, centralizovaný stát. Císařovna i její syn zintenzivnili úsilí svých předchůdců o posilování ústřední panovnické moci na úkor stavovských samospráv. Pozvolna se tím měnila povaha státu i jeho symbolická reprezentace. Do té doby sloužil jako symbol státní moci panovnický dům v čele s panovníkem jako otcem, a tak měla tato reprezentace silné patrimoniální a také patriarchální rysy. Loajalitu ke státu či spíše dvoru pociťovali především ti, kdo se nacházeli v jeho blízkosti včetně Vídeňanů. Pro ostatní země a jejich obyvatele představoval stát vzdálený, nejasný horizont. Jejich případné loajality se vztahovaly k bezprostřednímu okolí, jež tvořily rodina, ves, farnost a také panství jako základní územněsprávní jednotka. Reformy Marie Terezie a Josefa II. položily základy moderního státu především tím, že vytvářely byrokratizovanou státní správu a „demokratizovaly" soudnictví. Zrušení nevolnictví, uvolňování poddanských břemen, intervence soudů nebo státem řízených krajských úřadů do záležitostí patrimoniální správy, to vše znamenalo odumírání vrchnostenské autority a prosazování autority státní. Tím se stát „zviditelňoval" také pro nejprostší obyvatele, třebaže ti si jej povětšinou ztotožňovali s panovníkem, konkrétně Josefem II. Jeho popularita mezi rolnickými vrstvami, nabyvší až mytických rozměrů, tuto skutečnost dokládá nejpřesvědčivěji. Reprezentace vladaře jako otce přetrvávala a překážela osvícenskému úsilí o desakralizaci panovníkovy moci.[1148]

Formující se byrokracie tvořila, vedle armády, hlavní oporu státní moci. Její příslušníci se měli zároveň stát hlavními nositeli nové státní ideje. Úředníků neustále přibývalo a postupně mezi nimi sílilo státní vědomí; právě byrokracie se stala hlavní nositelkou rakouského státního patriotismu. Že jednu z jeho konstitutivních součástí tvořilo němectví, souviselo

[1147] *Modernita* (1789 – 1989) pramenila z *osvícentví.* Doprovázela ji ztráta víry v boha (transcendentno) a proto následovalo hledání „spásy" na této zemi a svými silami. Ideály doby byly *Volnost – rovnost – bratrství*. Tyto ideály jsou obecně srozumitelné a proto (zdánlivě) univerzální. Staší společnosti jsou „hierarchické". Novodobé společnosti jsou „masové" (množství vzájemně si „rovných" občanů). Takto organizovaná skupina však vyřaduje jiné prostředky displinace a vzájemné solidarizace. Jazyková definice národa. Právo na štěstí, svobodu a blahobyt. Modernita je hledání „nejkratší cesty" k naplnění tohoto ideálu. V rámci bipolárního světa nebylo sporu o cíl, ale o způsob jeho dosažení. V roce 1989 byla komunistická (socialistická) cesta odmítnuta jako méně efektivní. Zdánlivě nastal „konec dějin". Poté přišla „krize z naplnění" ústící (někde výrazněji) v odmítnutí tohoto „univerzálního" modelu a k návratu ke starším „tradičním" formám soužití – náboženský „fundamentalismus" (víra jako věc veřejná – sociální pouto, nikoliv individuální a privátní volba).

[1148] Toto souviselo mimo jiné s napoleonskými válkami, kdy Rakousko bylo jednou z hlavních mocností, které se vůči revoluční a posléze císařské Francii vymezovali. U aristokracie v této době nastává obliba anglických kulturních vzorců, což je jedním ze zdrojů jejího konzervativismu. Jazykově a kulturně se však v této době uplatňuje především německojazyčná kultura, která byla už s prostého ohledi na početní zastoupení ve střední Evropě (niminální říše i vlastní habsburské země) dominantní. Viz M. ŘEPA, *Stát – země – národ. Loajality moravských Čechů a Němců,* in. Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci a Češi v české kultuře 19. století, V. Petrbok – T. Petrasová – P. Machalíková (eds.), Praha 2016.

s rodícím se německým nacionalismem jen částečně. Pro příslušníky byrokracie, také pro většinu měšťanstva i aristokracie z rakouských a českých zemí, byl rakouský stát německým v tom smyslu, že jako hlavní dorozumívací jazyk vyšších a vzdělaných vrstev sloužila němčina a že se německá kultura v druhé polovině 18. a ještě intenzivněji v první polovině 19. století stala určující také pro rakouskou monarchii, na úkor ostatních vlivů, v té době především francouzských.[1149] Naplno se konflikt různých forem kolektivního vědomí projevil v letech 1848 a 1849. Revoluční události přispěly k vyhranění představ o společenských svazcích. Uvolnění politického života přimělo své aktéry, aby formulovali stanoviska, cíle, sympatie, loajality. Týkalo se to Čechů, Němců i těch, kdo zůstávali nacionálně indiferentní. Období, kdy se hlavním a sdíleným požadavkem stala svoboda a konstituce, brzy pominulo. Formující se politická reprezentace českého národního hnutí prodělala klíčový rozpor hned na počátku, v podobě střetnutí zemského a národního vědomí.[1150]

Rok 1848 provázela touha po základních liberálních svobodách (tisku, shromažďování a dalších) i opojení myšlenkou všeněmeckého sjednocení. V této době se liberálně smýšlející Němci příliš nezabývali svou loajalitou k rakouskému státu. Byli si jisti svým primárním cílem odstranit „zpátečnický" režim kancléře Metternicha. V předbřeznové době sloužilo Rakousko jako synonymum reakce, zatímco většina německých zemí jako liberální. Také proto se myšlenka, že rakouské a české země se stanou součástí nové velkoněmecké říše, nezdála kacířská; ani to, že s východní částí habsburského soustátí se již nepočítalo.[1151]

[1149] Osvícenský patriotismus ve své ideální podobě znamenal morální postoj směřující jednotlivce k účasti na veřejných záležitostech, pěstování vzdělanosti, šíření osvěty, dobročinnosti. V praxi se mohl osvícenský patriotismus vztahovat k různým „vlastem". Nezřídka měl kosmopolitní ráz. Jednu z „vlastí" mohli obyvatelé monarchie spatřovat i ve státu, jak dokládá například známý spis Josepha Sonnenfelse *O lásce k vlasti*. Jinak byl dobový koncept patriotismu vágní, do značné míry se jednalo o módní záležitost. Bylo však důležité, že některé prvky osvícenského patriotismu se staly komponenty jiných loajalit. Platilo to například pro počátky českého národního hnutí, kde nedílnou součást pomyslného etického kodexu stoupence národního hnutí tvořil postulát aktivní účasti na veřejném, především kulturním životě a šíření národní myšlenky. Spojitost mezi osvícenským patriotismem a nacionalismem v českém prostředí dokládá mimo jiné také vliv učení Bernarda Bolzana na řadu představitelů českého národního hnutí. Forma jistého etického závazku vtiskovala národnímu vědomí ráz specifické loajality. Viz M. ŘEPA, *Stát – země – národ. Loajality moravských Čechů a Němců,* in. Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci a Češi v české kultuře 19. století, V. Petrbok – T. Petrasová – P. Machalíková (eds.), Praha 2016.

[1150] Tehdy vzbudila na Moravě nelibost petice takzvaného Svatováclavského výboru, požadující státoprávní spojení českých zemí. Moravany pohoršilo, že tento požadavek vznesla česká národní politická reprezentace, aniž by se o tom s Moravany domlouvala. Tradice moravského zemského patriotismu byla v polovině 19. století stále ještě velmi silná a do značné míry poznamenaná letitou nevraživostí vůči Čechám a Praze. Nositeli tohoto tradičního patriotismu byly moravské stavy a v prvé řadě aristokracie. Ještě v první polovině roku 1848 se však obě reprezentace české národní politiky, česká i moravská, sblížily a hájily stejný program. Tato spolupráce trvala i v následujících desetiletích, při stálém posilování českého národního vědomí na úkor moravského zemského. Viz M. ŘEPA, *Stát – země – národ. Loajality moravských Čechů a Němců,* in. Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci a Češi v české kultuře 19. století, V. Petrbok – T. Petrasová – P. Machalíková (eds.), Praha 2016.

[1151] Kritické střetnutí loajalit pro poslance z Rakouska představovala jednání o druhém a třetím článku ústavy, týkající se závazku, že žádná část německé říše nesmí být spojena s neněmeckou zemí v jednom státě. Viz M.

Vzpomínku na rozvoj politického života neutlumilo ani desetiletí bachovského absolutismu. Představitelé českého politického života se ztotožnili s českým státoprávním programem, jak jej formulovali staročeši v čele s Františkem Palackým a Františkem Ladislavem Riegrem. Němečtí liberálové se pak jako vůdčí politická síla přihlásili k únorové ústavě a podporovali Antona Schmerlinga. Zatímco Češi usilovali o státoprávní sjednocení zemí Koruny české, němečtí liberálové vyznávali centralismus. Zatímco česká politika se zakládala na nacionalismu, politická reprezentace německé buržoazie usilovala o vytvoření nadnárodní, státní kolektivní identity. Měla být sekulární, občanská, její základní stavební kameny představovaly německá kultura, vzdělání, osobní svoboda a právní stát.[1152]

Němci pohlíželi na české obyvatelstvo jako na politicky, společensky a kulturně méně vyspělé. Byli přesvědčeni, že pěstování německé kultury pomůže slovanské obyvatelstvo zkulturnit a spojí je s evropským Západem. Mnozí to považovali za civilizační misi Němců ve střední Evropě; toto přesvědčení se ostatně stávalo toposem v německých historiografických pracích pojednávajících o dějinách českých zemí i střední Evropy. Němci považovali střední Evropu za výspu západní civilizace. České národní hnutí proto postupně vnímali jako ohrožení; obávali se, že národní hnutí slovanských národů usilují o spojení s Ruskem, které Němci považovali za největší civilizační hrozbu pro západní Evropu. Ve svých obavách se utvrdili už v roce 1848, kdy se česká politická reprezentace přihlásila k státoprávnímu programu, který zdůvodňovala historicky. To bylo pro německé liberály, kteří vyznávali modernizaci a vymezovali se vůči všemu, co souviselo s klerikalismem, feudalismem a absolutismem, nepřijatelné a považovali to za další důkaz politické nevyspělosti slovanského živlu. Pokrok české národní emancipace na kulturním poli, rozmach spolkového života i první hospodářské úspěchy, ambiciózní politické postuláty českého národního hnutí, to vše Němce nepříjemně udivovalo. Pocity ohrožení a nejistoty sílily. Přispěl k tomu zvláště závěr šedesátých let 19. století a velká politická mobilizace české veřejnosti v Čechách i na Moravě, například během táborového hnutí. Dokud vládli liberálové, viděli moravští Němci ve vládě svou záštitu. Vše změnil nástup Taaffeho pravicové koalice, na níž participovali

---

ŘEPA, *Stát – země – národ. Loajality moravských Čechů a Němců,* in. Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci a Češi v české kultuře 19. století, V. Petrbok – T. Petrasová – P. Machalíková (eds.), Praha 2016.

[1152] Do určité míry byl rakouský stát v letech 1861—1879 naplněním těchto ideálů. Liberálové se přitom dlouho odmítali smířit s tím, že monarchie směřuje k dualismu, avšak nakonec seznali, že pro pro udržení dominance německého živlu, je zúžení pole působnosti na předlitavskou scénu výhodnější. Ke zklidnění paradoxně přispěla i porážka v prusko-rakouské válce v roce 1866 a vítězství Pruska nad Francií v roce 1870. Definitivně tím padla jakákoliv naděje na spojení rakouských zemí s německými a Němci žijící v habsburské monarchii se mohli plně soustředit výhradně na vnitropolitické záležitosti. Toto období bylo klíčové i pro státní loajalitu Čechů. Sílící český nacionalismus z počátku nebránil tomu, aby nepovažovali rakouskou monarchii za „svůj" stát. Tato loajalita však dostala dvě zásadní trhliny. Nejprve v roce 1866, kdy Češi demonstrovali svou loajalitu ve válečném konfliktu s Pruskem; v naději, že bude odměněna ústupky českému státoprávnímu programu. Že se tak nestalo a naopak se přistoupilo k dualistickému řešení, výrazně poznamenalo vztah Čechů k monarchii. Rozčarování dovršil nezdar v úsilí o rakousko-české vyrovnání v podobě takzvaných fundamentálních článků. Viz M. ŘEPA, *Stát – země – národ. Loajality moravských Čechů a Němců,* in. Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci a Češi v české kultuře 19. století, V. Petrbok – T. Petrasová – P. Machalíková (eds.), Praha 2016.

i zástupci českého politického tábora. Každý ústupek českému živlu, ať už na poli kulturním, jazykovém nebo politickém, považovali čeští a moravští Němci za fatální, a s každým takovým ústupkem důvěra ve stát slábla. V poslední čtvrtině 19. století se významně měnila politická kultura a s ní i loajality obyvatelstva. Přibývalo vrstev, které aktivně participovaly na politickém životě. Vznikaly nové politické strany, stavovské i konfesní, a uplatňovaly se na úkor celonárodních stran, které politickému životu dominovaly v šedesátých a sedmdesátých letech. Politická diferenciace postihla stejně německý i český politický tábor. Vznikaly strany, k nimž cítili jejich příslušníci silnou loajalitu, která často převyšovala loajalitu ke státu nebo národu. Určujícím fenoménem veřejného života však byl od osmdesátých let 19. století nacionalismus. Česko-německý antagonismus sílil, třebaže na Moravě, aspoň pokud jde o vrcholnou politickou úroveň, nebyl tak ostrý jako v Čechách. Objevilo se všeněmecké hnutí, jež se znovu upínalo k Německu a pro nějž znamenala etnická loajalita více než loajalita ke státní.[1153]

První světová válka znamenala zásadní zlom. Nejen, že v rámci politické agitace během válečných operací došlo k další ideologizaci veřejného života a rozmach nacionalistického hnutí, ale především její výsledky překreslily politickou mapu Evropy. Zanikly mnohonárodní říše a „princip sebeurčení“ se stal politickým motem závěrečných mírových konferencí. Ve střední Evropě došlo k zániku, v principu nadnárodní habsburské monarchie a na jejím místě se objevila řada, tzv. nástupnických států. Jedním z nich bylo i Československo. To samo sebe deklarovalo, nejen jako stát moderní, demokratický, ale také národní. Stejně jako v jiných zemích byla suverenita a sebeurčení politického národa hodnotou legitimizující státní moc. Středoevropské etnicko-jazykové pojetí národa však vedlo k tomu, že vylučující mocenské a teritoriální strategie pronikaly i do vnitřní struktury státu a ve státech obývaných více (etnickými) národy bylo obtížné dosáhnout uspořádání, které by bylo považováno dominantní většinou obyvatel za spravedlivé. Ve střední Evropě představoval (etnický) národ a stát dvě různé položky, jejichž prolínání vytvářelo komplikace, které (nejen) v případě Československa přispěly k jeho oběma rozpadům. Formování, fungování a projevy státní a národní identity jeho obyvatel proto nebyly jednoduché. Československo vzniklo spojení několika území, náležejících před první světovou válkou k Rakousko-Uhersku. Tato území měla přitom v předchozích staletích různý status a historicky patřila k odlišným státním útvarům. Zatímco Čechy, Morava a část Slezska byly zbytkem kdysi rozsáhlejšího území České koruny, Slovensko a Podkarpatská Rus patřily k historickým Uhrám, v nichž ale neměly postavení politických zemí, nýbrž byly souborem (etnograficky definovaných) regionů. Také fáze emancipace a sebeuvědomování jednotlivých národních skupin, tvořících nový stát byla rozličná. Vedle Čechů v Čechách a na Moravě, kteří měli za sebou více než půl století úspěšného emancipačního hnutí, tu byly německy mluvící obyvatelé, jejichž skupinová identita prodělávala přerod a podstatná část z nich patřila k židovské komunitě, Poláci a Maďaři. Tyto menšinové skupiny, přitom tvořily v sousedních státech dominantní státní národy. Dále tu byly Rusíni a samozřejmě Slováci.[1154]

[1153] M. ŘEPA, *Stát – země – národ. Loajality moravských Čechů a Němců,* s. 30.

[1154] M. BARTLOVÁ, *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity,* Praha 2017, s. 13.

Podstatnou roli při budování národní identity hrál v německých dějinách „mýtus“, který představoval emocionální, nicméně právě proto široce srozumitelnou složku budování vědomí společného původu a osudu. „*Předpokladem vzniku a účinnosti mýtu byla primordialistická, respektive perenialistická koncepce národa: národ je odvěkou pospolitostí, takže mýty dávnověku jsou aktuální i pro národ současný. Další podmínkou účinnosti mýtu bylo jeho co možná nejširší, respektive všeobecné přijetí, jistá sakralizace, posun do polohy, posvátného textu'. Měl se stát tak samozřejmým a nedotknutelným, aby byl postaven mimo každou kritiku.*" [1155] „Mýtus“ německého národa vznikl v interakci s Tacitovým pojetím pradávných Germánů a navázal ideu německého národa na existenci těchto starověkých kmenů. Nejvíce pak mýtus vyvolenosti německého národa rozšířil Houston Stewart Chamberlain (1899), nicméně idea o árijské neboli nordické rasové nadřazenosti byla jako politický nástroj využívána už před sjednocením Německa.

Průběh středověkého osídlení českých zemí měl vždy zásadní význam pro utváření kolektivních identit jejich obyvatel. Dle Benedicta Andersona můžeme hovořit o utváření těchto identit coby *představ společenství.*[1156] Ty byly v průběhu 19. a 20. století konstruovány, tak jako jinde ve (střední) Evropě, především na základě jazykového klíče. V tomto smyslu byla na počátku tohoto období sociální a kulturní identita obyvatel českých zemí do značné míry partikularizována,[1157] ve smyslu koexistence několika paralelně sdílených identit. Postupem doby však byl vyvíjen stále silnější tlak na prosazení jazykového vymezení národů. Souběžně s tím byla snaha po konstruování jediného závazného konceptu (národních) dějin plnícího roli metavyprávění. Funkcí (smyslem) tohoto metavyprávění bylo založit legitimizační rámec společného (politického) programu jeho nositelů. Dějiny českých zemí a do nich spadající problematika středověkého osídlení tak byly stále více konceptualizovány jako dějiny jejich česky či německy hovořících obyvatel. Neméně důležité však i nadále bylo hledisko sociální, respektive stavovské a třídní, které bylo s nacionální perspektivou často kombinováno.[1158]

[1155] K této problematice srovnej H. MÜNCKLER, *Němci a jejich mýty*, Praha 2017.

[1156] B. ANDERSON, *Představy společenství*, Praha 2008.

[1157] (*Rakušanství*, *Bohemismus*, *Češství*, *Sudetoněmectví*, apod.). Jiří Kořalka pro 19. století nabízí pět kolektivních identit obyvatelstva českých zemí tj. *rakušanství*, *velkoněmectví*, *slovanství*, *bohemismus* a *česšství*. Jaří Malíř k tomuto výčtu dodává ještě dvojí *moravismus* v zemském (dvoujazyčném) a etnickém slova smyslu (snaha po ustanovení slovanských Moravanů nebo Moravských Slovanů). Je pochopitelné, že ne všechny tyto koncepty se uplatňovaly v praxi se stejnou intenzitou. V potaz by měla být brána také regionální identita v etnografickém slova smyslu, která byla v dobách před masovou urbanizací relativně silná. V praxi pak pravděpodobně docházela ke sdílení více kompatibilních identit. Viz J. KOŘALKA, *Česká národní identita mezi rkušanstvím, velkoněmectvím a slovanstvím,* in: Čechy a Evropa v kultuře 19. století, Praha 1993. Dále srovnej: M. HROCH, Národy *nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009; TÝŽ, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.

[1158] Již František Graus varoval před rozpadem českých dějin podle jazykového klíče. Toto pojetí se však stalo s postupen nacionalizace společnosti dominantní a v rámci snahy poutváření „sudetoněmecké“ kolektivní identity v podstatě programové. Pro základní studium specifik německé historiografie odkazuji především na sborník: *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945,* Práce z dějin vědy 18, Praha 2004.

4.4.2.2 *Česko-německé vztahy*

Ačkoliv jazyková dichotomie v českých zemích existovala již od středověku, nebyla obvykle pociťována jako primární klíč podmiňující politické postoje. Měla totiž řadu doplňujících alternativ (otázku konfesní, stavovskou apod.). Tento postoj se však začal v průběhu modernizace 19. století zvolna měnit. Společenské systémy založené na kooperaci relativně malých skupin aktérů totiž vyžadují jiné homogenizační postupy, než společenství vyžadující (více či méně) aktivní zapojení velkého počtu účastníků (demokracie). K tomuto účelu byly vhodné především koncepty jazykové a zčásti též sociální (proto jsou české dějiny v 19. století často psány optikou české či německé buržoazie). Nacionalismus, tak můžeme z konstruktivistického hlediska vnímat jako integrální součást modernity, která vyvíjela tlak na uniformitu a sebedisciplinaci tehdejší společnosti.[1159] Tyto představy však nemohly být konstruovány libovolně, ale na základě historické argumentace založené na postulátu *vědeckosti*, který však podléhal širšímu společenskému kontextu, který (často nereflektovaně) povahu tohoto diskursu formoval. Zároveň byl tento diskurs využíván k legitimizaci politických a kulturních konceptů zpětně definujících kontext, v jehož rámci byla pěstována historická věda.[1160]

Jazykově definovaná česká národní identita byla do značné míry formována obdobně definovanou identitou německou, která ji byla vzorem i symbolickým protivníkem. Jelikož české národní obrození mělo primárně charakter odluky od německojazyčné (nenárodní) středoevropské kultury, která byla v období 19. století nacionalizována v bezprostřední (a dnes částečně upozaďované tradici) na starší vývoj. Tento proces probíhá (fázově posunut) v rámci celé Evropy a jako takový je možné jej podrobit zevrubné charakteristice.[1161]

V českých zemích dosáhla dezintegrace obou jazykových společností v době první světové války dosud nepoznaných mezí. Typický byl provokativní dotaz německých nacionálních poslanců v Říšské radě „o chování se českého národa za války". Jednalo se v podstatě o politickou denunciaci čerpající ze spisů zprofanované vojenské justice, jež oživovala obvinění vznesená v letech 1915 – 1916. I v zásadě loajální české parlamentní deklarace byly německými nacionály a křesťanskými sociály označeny za vlastizrádné. Jménem obou klubů prohlásil „sudetský" poslanec Pacher české státní právo za „provždy vyřízené".[1162]

Německá národní rada pro Čechy přijala již v červnu 1917 rezoluci o sebeurčení českých Němců „*v rámci jednotného rakouského státu a při zakotvení německého státního jazyka*" a

[1159] K nacionalizaci společnosti v českých zemích srovnej např. sborník: K. KAISEROVÁ – J. RAK (eds.), *Nacionalizace společnosti v čechách 1848 – 1914,* Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, 2008.

[1160] Z. BENEŠ, *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*, Praha 2002.

[1161] Z velmi rozsáhlé literatury na toto téma upozorním pouze na dvě práce, které jsou hlavním podkladem pro výklad v této kapitole: viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2011. Česko- německým soužitím pak Viz J. KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918.*

[1162] Cit. dle I. GONDA, *Verfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa*, Budapest 1977, s. 338. Viz J. KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918*, Praha 2013, s. 362, pozn. č. 582.

požadovala urychlené vytvoření provincie „Německé Čechy“ (*Deutscböhmen*) s vlastním zemským sněmem, zemským výborem a krajským zřízením.[1163] V podobném se nakonec vyjádřila (byť celkově k českým nacionálním požadavkům vstřícnější) i sociálně demokratická strana, která na konferenci sociálních demokratů z českých zemí konaném v roce 1916 v Brně prohlásila, že se Němci českému státu nikdy nepodřídí a to ani za cenu občanské války.[1164]

Obraz tzv. německé kolonizace východu se stal na přelomu 19. a 20. století stěžejní konstrukcí, která oslovovala německou veřejnost i za hranicemi českých zemí, které konceptualizovala v rámci německých dějin zcela novým způsobem. Chceme-li porozumět tomu, jakým problémem se tento slogan stal v česko-německých vztazích, můžeme i tentokrát začít u Tomáše G. Masaryka. Ten totiž roztrpčil německou veřejnost jednou jedinou větou více a na delší dobu než všemi svými ostatními výroky a spisy. Pronesli v projevu k poslancům Revolučního národního shromáždění 22. prosince 1918; „*My jsme vytvořili náš stát; tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně do země přišli jako emigranti a kolonisté*."[1165]Tato slova doprovázejí mnohé jeho portréty; prý jimi ospravedlnil „nacionalistickou politiku"[1166] či pošetile zacházel *„s fenoménem kolonizace ve jménu dnes už téměř nepochopitelné obhajoby jistých nároku.“* [1167] Jedna jediná z kontextu vytržená věta se stala oblíbeným stereotypním důkazem údajné pochybenosti Masarykova myšlení a počínání. Někdy bývá Masaryk za tato slova kritizován jen z prostého nedostatku historických znalosti, protože jde o výrok dnes mnohým čtenářům nepochopitelný: Cožpak se označení německého obyvatelstva slovem „kolonisté“ nejeví z rozumných důvodů jako nejen málo přívětivé, ale navíc i nesrozumitelné? Šlo přece o dávno usedlé plnoprávné občany této země. Teprve znalost stereotypu „německá kolonizace východu" nám umožní pochopit někdejší kontext a vysvětlit, proč Masaryk mluvil o českých Němcích jako o kolonistech.

Politické elity první republiky se hlásily k demokratickému Německu a kultuře. Solidarizovaly s německou antinacistickou a židovskou emigraci a podporovala ji. Druhá republika (1938–1939) vytvářela jinou hodnotovou hierarchii obrazu Němce než republika první. Vedla kampaň za konečné smíření Čechů s Němci. Osudové chyby byly shledávány pouze na české straně. Z německých antinacistů, demokratů a Židů se rázem stali strůjci

[1163]Cit dle E. BIRKE in: *Handbuch der Geschochte der böhmischen Länder* III, s. 333. Viz J. KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918*, Praha 2013, s. 362, pozn. č. 583.

[1164] Cit. dle Z. KÁRNÍK, *Habsburk, Masaryk či Šmeral. Socialisté na rozsestí*, Praha 1968. Viz J. KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918*, Praha 2013, s. 363, pozn. č. 586.

[1165] T. G. MASARYK, *Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky*, sv I: 1918 – 1920, Praha 1933, s. 20. Víz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 20,15, s. 114, pozn. č. 195.

[1166] Sudetendeutsche. Das Mysterium, in: Der Spiegel 17. 5. 1961, s. 36 – 46, zde s. 41. Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 114, pozn. č. 196.

[1167] F. SEIBT, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Praha 1996, s. 64. Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 114, pozn. č. 197.

nenávisti mezi Čechy a Němci. Obraz byl obrazem gentlemana, velkého učitele Čecha a vzoru politické, ekonomické, kulturní i sociální přeměny. Projevovala se snaha imitovat německou národní povahu, charakter i mentalitu v nacistickém pojetí.[1168]

Podstatným faktorem formujícím vzájemné česko-německé vztahy byly i četné nacionální spolky, které vznikající na území Čech, Moravy a Rakouského Slezska v nacionálně vypjaté atmosféře 80. let 19. Století, a představovaly integrální složku německého nacionálního hnutí a výrazně posloužily zájmům německého nacionalismu. Ve své době byly organizacemi nepřehlédnutelnými, a to jak svou masovou členskou základnou, tak svým vlivem na tehdejší společnost, kdy pod národními apely a argumenty formulovaly jakási pravidla každodenního života zákazů a příkazů.[1169]

Organizační základnu völkisch orientovaného osidlovacího hnutí představovaly speciální spolky. V Německu se jednalo zejména o odbočky *Deutscher Ost marken-verein* (Německý spolek východních marek), v monarchii šlo o tzv. nacionální „obranné" spolky, v českých zemích konkrétně o tzv. regionální svazy Němců, jakožto „obranné" spolky s hospodářsko-sociálním programovým profilem.[1170] Jejich účelem bylo hospodářsky a duchovně posilovat a podporovat němectví v českých zemích. Na principech hospodářského nacionalismu usilovaly vytvořit adekvátní hospodářské a sociální předpoklady pro jeho rozvoj a zároveň čelit rostoucí hospodářské síle neněmeckých národnostní.[1171] Jeden ze segmentů jejich činnosti tvořily i osidlovací aktivity, které na jazykových hranicích či národnostních rozhraních byly explicitně zaměřeny proti Slovanům (Čechům, Polákům).

Na české straně pak vznikaly analogické organizace, jako byla *Národní jednota severočeská* nebo *Matice školská*. Ačkoliv měly značný počet členů a propracovanou organizační strukturu, jejich celkový vliv byl ve srovnání se sudetoněmeckých prostředím daleko menší, což primárně vycházelo z pozice Čechů coby státního národa, který měl k dispozici státní struktury, které se ve zvýšené míře snažil osazovat příslušníky české národnosti či alespoň státně loajálními příslušníky národnostních menšin.

[1168] http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010101064. z 10. 1. 2019.

[1169] Viz J. BALCAROVÁ, *„Jeden za všechny všichni za jednoho!"Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity",* Praha 2013.

[1170] Svazy Němců v českých zemích: Deutscher Böhmerwaldbund (zal. 1884*), Bund der Deutschen Nordmährens* (1886), *Bund der Deutschen Westböhmens* (1892), *Bund der Deutschen in Böhmen* (1894), *Nordmark* (1894), *Bund der Deutschen Ostböhmens* (1894), *Bund der Deutschen Nordwestböhmens* (1894), *Bund der Deutschen Südmährens* (1899), *Bund der Deutschen Schlesiens* (1921) aj., ve své většině sjednocené roku 1934 v celorepublikový *Bund der Deutschen*. Srov. např. Národní archiv Praha, fond: Svaz Němců v Čechách; Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Jindřichův Hradec, fond: Svaz Němců v Čechách. Viz J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ – J. ŠOUŠA (eds.), *Venkov, rolník a válka v českých zemích a na Slovensku v moderní době,* c. d., s. 306, pozn. č. 13.

[1171] J. BALCAROVÁ – E. KUBŮ, *Institucionální zázemí hospodářského nacionalismu (1918–1938*), in: D. JANČÍK, Drahomír – E. KUBŮ, (eds..), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945*), Praha 2011, s. 231.

4.4.3 Publicistika

V obecném povědomí německé společnosti dlouho nehráli Češi nijak zásadní roli. České země bývaly všeobecně považovány za „německé“ a zdejšímu obyvatelstvu hovořícími slovanskými dialekty nebylo z pohledu německojazyčné publicistiky nutné věnovat příliš velkou pozornost. V důsledku německého národního sjednocení se však toto stanovisko počalo zvolna měnit. V důsledku úzké provázanosti českých a německých dějin, stejně jako postupné a obtížné naplňování pojmů vystihujících různé varianty a nuance národních a kulturních identit Středoevropanů mluvících českým i německým jazykem, stejně jako složité utváření politického místního zřízení, znamenal zásadní kvantitativní nárůst této produkce.[1172]

4.4.3.1 *Terminologické glosárium*

„Völkisch“ (*národní, lidový*): Tento výraz je v českém jazyce poměrně obtížně uchopitelný. Patří však k zásadním pojmů užívaných v rámci německo-nacionálních a pangermánských ideových konceptů. Ne zcela přesně se překládá jako „národovecký“ či „lidově-národní“. Do obecného užívání jej uvedl v roce 1875 germanista Hermann von Pfister (1836–1916). Ten pod vlivem jazykově puristických tendencí nahradil pojem „*national“* slovem „*völkisch“,* respektive *„deutschvölkisch“*. V 80. letech 19. století se pak pojem stal v rakouské monarchii široce užívaným, stejně jako o něco později i v Německém císařství. Štýrský lingvista Hugo Ernst Mario Schuchardt (1842–1927), který v roce 1919 začal mapovat rozšíření pojmu, uvedl, že hnutí šířící slovo „*völkisch“* vycházelo převážně od „všeněmeckých Rakušanů“.[1173]

Ve slovnících se slovo „*völkisch“* poprvé objevilo v roce 1909 v *Meyers Großes Konversation-Lexikon*. Na několika řádcích se o něm pojednává jako o přídavném jménu významově stojící vedle „*volklich*“, ve smyslu „lidový“, které vzniklo poněmčením původně cizího „*national*“, znamenající „národní“.[1174] Téměř o dvě desetiletí později byl v sedmém vydání lexikonu výklad doplněn o politickou dimenzi tohoto slova. V této souvislosti se poukazuje se na jeho používání Všeněmeckým svazem *(Alldeutscher Verband).* Je jím označována radikálně pravicová orientace se silně antisemitským obsahem. *Brockhaus*

[1172] E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015. Na Chebsku začalo roku 1871 vycházet nejdůležitější regionalistické periodikum *Egerer Jahrbuch.* Od roku 1897 jej pak doplnila ještě vlastivědná revue *Unser Egerland*.

[1173] Hartung, Günter, Völkische Ideologie, in: Handbuch zur „Völkischen Bewegung“, s. 23; Všeněmecké hnutí se svými stoupenci všeněmců/schöneriánů bylo označení všeněmeckého a antisemitského působení Georga von Schönerera, které usilovalo o spojení Německého císařství a rakouského mocnářství. Od roku 1900/1901 disponovalo *Alldeutsche Partei* (Všeněmecká strana), od níž se po rozkolu dvou hlavních protagonistů (Schönerer a Karl Hermann Wolf) v roce 1902 odštěpila *Freialldeutsche Partei* (Volná všeněmecká strana) pod vedením Wolfa a která se v roce 1907 přeměnila v *Deutschradikale Partei* (Německá radikální strana). J. MALÍŘ – P. MAREK a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, I. díl: období 1861–1938, Brno 2005, s. 36. Viz J. BALCAROVÁ, *„Jeden za všechny všichni za jednoho!“Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“,* Praha 2013., s. 43, pozn. č. 135.

[1174] Heslo „*völkisch*“ Meyers groβes Konversations-Lexikon, Bd. 20., Veda bis Zz, Leipzig, Wien 1909, s. 229. Viz J. BALCAROVÁ, *„Jeden za všechny všichni za jednoho!*, s. 43, pozn. č. 136.

Enzyklopädie (1974) uvádí, že zhruba od roku 1875 prosazující se agdjektivum „*völkisch"* označuje „*odhodlaný antisemitský nacionalismus*".[1175] Současné lexikony reflektují trojí význam ve smyslu: „*lidový*", „*nacionální*" a „antisemitský nacionální".[1176] V prostředí německých nacionalistech spolků se slovo „*völkisch"* užívalo ve všech výše uvedených významech, a částečně i v několika dalších tj. *lidový*, *německý* a *nacionální*. V tomto smyslu pak měl výraz dvojí, podobný, ale ne zcela totožný význam: jinak byl užíván v rámci všeněmeckého hnutí v rakouské monarchii a jinak v Německém císařství. V Rakousku býval obvykle používán v kontextu „*všeněmeckých*" obsahů. V Německu pak nabýval obrysů ostrého rasového nacionalismu s výrazně antisemitským podtextem.[1177] V obecné rovině tak pojem „*völkisch* hnutí" označuje veškeré snahy směřující k rozvoji německého národa. Na oblibě získal v poslední čtvrtině 19. století.[1178] Od 80. let 19. století byl s oblibou užíván Všeněmci v Rakousko-Uhersku, od devadesátých let pak proniká i do Německa. Tento výraz měl od počátku silné politické konotace. Takto označovaný politický proud (obzvláště silný v českém pohraničí) se vymezoval nejen vůči českým národně emancipačním snahám, ale i proti pražským německým liberálním kruhům. Hnutí získávalo kritikou německých liberálů nižší sociální vrstvy, pro které byly zajímavé novým, výlučnějším pojetí němectví, založeného na identifikaci s jazykem jakožto integrující hodnotou.[1179] V důsledku sílící kritiky pražského německého *Kasina*, jehož členové byli ve velké míře pražští (většinově německojazyční) židé dostávalo hnutí silně antisemitské rysy.[1180]

[1175] Heslo „*völkisch*", Brockhaus Enzyklopädie in zwanzig Bänden, Bd. 19, TRIF – WAL, Wiesbaden 1974, s. 690. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 43, pozn. č. 137.

[1176] Heslo „*völkisch*", Brockhaus Enzyklopädie in 30 Bänden, Bd. 29, Leipzig, Mannheim 2006, s. 197. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 43, pozn. č. 138.

[1177] Nejasnosti kolem interpretace pojmu „*völkisch"* dokládají i vysvětlivky v publikacích. Např. v časopise *Sudetendeutsches Jahrbuch* z roku 1929 je pro správné porozumění výrazu použito bližší charakteristiky v závorce: „Velice pestrý je obraz, zejména v obcích silně zastoupených, *völkisch* (antisemitských nebo nesemitských) organizací, které své největší zástupce mají ve studentstvu, *Deutscher Turnverband*, *Deutscher Sängerbund* a ve vlastně již *volkspolitisch* organizaci *Bund der Deutschen in Böhmen*." („*Sehr bunt ist das Bild der besonders im Ortsbereiche stark vertretenen völkischen (anti- oder nichtsemitischen) Organisationen, die in der Studentenschaft im „Deutschen Turnverband" dem „Deutschen Sängerbunde" und in der eigentlichen schon volkspolitischen Organisation des „Bundes der Deutschen in Böhmen" ihre größten Vertreter habe.*" (Soziale Arbeit, SJ, 1929, s. 290.) Zejména *Bund der Deutschen in Böhmen* a *Nordmark* (od roku 1921 *Bund der Deutschen Schlesiens*) při svých autoprezentacích zdůrazňovaly, že právě ony jsou „*rein völkisch*", tj. „čistě árijské organizace". Ideově bohaté platformě hnutí odpovídala šíře jeho organizací od stolních společností, přes spolky, svazy (*Turnervereine, Wandervögel*) až po svazy pokrevních bratří sektářských řádů (*Bluts-Brüder-Bünde*), okultistických a esoterických uskupení. Puschner, Uwe, s. 269. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 43, pozn. č. 139.

[1178] Ideově bohaté platformě hnutí odpovídala šíře jeho organizací od stolních společností, přes spolky, svazy (*Turnervereine, Wandervögel*) až po svazy pokrevních bratří sektářských řádů (*Bluts-Brüder-Bünde*), okultistických a esoterických uskupení. Puschner, Uwe, s. 269. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 43, pozn. č. 140.

[1179] VIZ V. HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky,* Praha 2005, s. 9 – 10.

[1180] Po prohraných volbách v roce 1861 vytvořili pražští němečtí měšťané, mezi nimiž postupně získávali většinu německy mluvící Židé, vlastní spolkový život. Jako protiváha české Měšťanské besedy vzniklo zastřešující

Nedílnou součástí takto utvářeného myšlenkového komplexu se tak stal rasismus a antisemitismus. Někteří z jeho ideových autorů (Adolf Bartels, Theodor Fritsch, Philipp Stauff) považovali hnutí za „*dědičku všeho antisemitského*“.[1181] Biologický pojem „rasa“ postupně nabýval stále více obsahu historického, kulturního, společenského a politického. Hnutí lze označit do značné míry za „opoziční“. Jeho forma byla dána vedle antisemitismu, antislavismu a antiromanismu také nesouhlasem s modernizací, s industrializací, urbanizací a racionalizací společnosti. Projevovalo se rozhodným odmítáním jakéhokoli internacionalismu, tedy liberalismu, sociální demokracie, odborů a velkokapitálu. Místo toho se hledaly primární charakteristické znaky Němců, jejich původního společenství a kultury, ve své starodávné a tradiční podobě.[1182] Objevilo se též uctívání germánského kultu,[1183] původu a přesvědčení o vyvolenosti a specifickém poslání germánského, respektive německého národa, odůvodněné rasovou identifikací. Tomuto mnohovrstvému, vícevýznamovému a různorodému pojmu se podařilo ovládnout podstatnou část německého spolkového života, včetně německých nacionálních „obranných“ spolků, které se do jisté míry staly jeho nositelem a nejvlivnějším propagátorem v českých zemích. Meziválečné „*völkisch* hnutí“ v ČSR navázalo na starší hnutí Všeněmců, se kterými se identifikovalo v požadavku teritoriálního připojení k Německu. Zásadní byla linie, shledávající podstatu nacionálního společenství v duchovní sféře (jazyk, národní zvyky, kultura, právo, umění a věda). Sílící pozice *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (Nacionálně socialistická dělnická strana) v Německu a příznivců *Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei* (Německá nacionálně socialistická dělnická strana) v ČSR měly za následek, že na program hnutí se dostala ochrana germánské, resp. německé rasy a ostrý antisemitismus.[1184]

---

německé Kasino (*Deutsches Casino*), jehož sídlem se stal Německý dům v ulici Na Příkopě. Spolkový život se vyznačoval příklonem k Německé ústavní straně. Viz. J. NOVOTNÝ, *Kasino a pražské německé elity do první světové války*. In: Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech: Praha - město zpráv a zpravodajství. Praha, 2001 s. 135-146. Dále srovnej G. B. COHEN, *Němci v Praze* 1861 – 1914, Praha 2000.

[1181] Antisemitismus (pojem existující od roku 1879) je hmatatelný např. v tzv. árijských paragrafech *völkisch* organizací a v jejich publicistice, kde se Židé označovali za „úhlavního nepřítele“ (*Erbfeind*) německého národa a jeho podstaty. Puschner, Uwe, c. d., s. 53. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 43, pozn. č. 141.

[1182] G. L. MOSSE, *Die völkische Revolution*, s. 8; Handbuch zur „Völkischen Bewegung“, s. 18. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 43, pozn. č. 143.

[1183] Při konstruování germánského mýtu se Němci sebestilizovali do role potomků pradávných Germánů, čímž se vyjadřovala jednota německého národa na rasovém principu. Základem mýtu byl odpor proti starověkému Římu a jeho politické, právní, hospodářské, společenské, kulturní a církevní tradici. Civilizační dominance Říma byla pociťována jako ohrožení „germánské identity“, která se pojila s agrárním životním stylem a válečným mečem. (H. MÜNKLER, *Die Deutschen und ihre Mythen*, Berlin 2009, s. 144–149). Ve středoevropském prostoru roli „nepřátelského Říma“ doplňovalo „expansivní slovanství“. Rudolf Jaworski považuje „germánství“ za ideologickou konstrukci (obdobně na české straně slovanství), která měla nacionální zájmové politice propůjčit větší váhu při střetech s nacionálními rivaly. R. JAWORSKI, *Deutsche und tschechische Ansichten*, s. 21. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 43, pozn. č. 144.

[1184] V. KURAL, *Konflikt místo společenství?*, s. 107–108. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 43, pozn. č. 145 - 146.

„Volkstum“ (*národní podstata či svéráz*): Tento pojem vznikl jako protiklad k francouzskému pojmu „*nation*“. Jeho rozšíření napomohl německo-francouzský konflikt počátku 19. století a tzv. osvobozující války proti Napoleonovi.[1185] Za jeho předního propagátora je považován Friedrich Ludwig Jahn („otec německých turnerů“). Ten z francouzštiny pocházející slovo „*nation“* překládal slůvkem „*Volkstum“*.[1186] Výrazem „*Volkstum“* vysvětleným jako „integrující síla“ vznikla iracionální formule, se kterou se dalo dalekosáhle manipulovat.[1187] Definice z německého konverzačního lexikonu *Meyers großes Konversations-Lexikon* (1909) interpretuje heslo ve smyslu souboru hlavních rysů duchovního života národa.[1188] „*Volkstum“* reprezentoval podstatu národa, označoval jeho společné projevy a charakter. Jeho základním znakem byla národní jednota, resp. iracionální sjednocující pocit. „*Volkstum“* – tradice, kultura, náboženství, filozofie, společně prožitá historie, se stal společně s jazykem a rasou, jedním z identifikačních kritérií německého národa. V německém prostředí českých zemí působila koncepce sociologa a národohospodáře Othmara Spanna: „*Volkstum je něco duchovního, Volkstum spočívá na duchovním společenství*.“[1189] Spann považoval tento pojem za podstatu národa, který je utvářen „*duchovním společenstvím*“ svých příslušníků, přičemž jeho základna spočívá v jednotlivých „*kulturních společenstvích*“ vyjadřujících jejich základní hodnoty: mravnost, věda, umění, náboženství a světový názor či filozofie. Uvedené duchovní elementy měly tvořit ve svém komplexu „národní společenství“ (*Volksgemeinschaft*) a tím i národ jako celek.[1190]

Postupný ústup spannistů ve prospěch nacionálních socialistů na počátku 30. let znamenal i zřejmé upuštění od převažující duchovní a kulturní dimenze pojmu a přiklonění se ke koncepci s dominující rolí „rasy“ a tzv. pokrevního společenství. „Sudetoněmecké“ intelektuální kruhy přijaly rasové pojetí „*Volkstumu“*. Jeho specifičnost např. akcentovala zvláštní rubrika ve spolkovém kalendáři „Německý duch a německá povaha“.[1191]

[1185] Srov. Emmerich, Wolfgang, *Zur Kritik der Volkstumsideologie*, Frankfurt am Main 1971, s. 46–47. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 49, pozn. č. 164.

[1186] Tamtéž, s. 47. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 49, pozn. č. 165.

[1187] *Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörtebuch für Theologie und Religionswissenschaft VI*., Galling, Kurt (hg.), Tübingen 1962, s. 1435; Emmerich, Wolfgang, c. d., s. 41–42. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 50, pozn. č. 167.

[1188] Heslo „*Volkstum*“, Meyers Groβes Konversations-Lexikon. Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens, 20. Bd., Veda bis Zz, Leipzig, Wien 1909, s. 242. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 50, pozn. č. 168.

[1189] *„Volkstum ist etwas Geistiges, Volkstum beruht auf geistiger Gemeinschaft.“* Spann, Othmar, Vom Wesen des Volkstums. Was ist deutsch?, Berlin 1929, s. 5. J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 50, pozn. č. 169. Dále srovnej V. BELLING, *Stát nebo stav? Univerzalismus Othmara Spanna v kontextu meziválečných korporativistických ideologií v Německu a Rakousku*, Brno 2015.

[1190] Srov. E. RÁDL, *Národnost jako vědecký problém*, Praha 1929; Týž, *O německé revoluci*; Spann, Othmar, Vom Wesen des Volkstums, s. 5–6; Týž, Kurzgefasstes System der Gesellschaftslehre, Berlin 1914. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 50, pozn. č. 170.

[1191] Rubrika, Deutscher Geist und deutsche Art, Bundeskalender 1924, Teplitz-Schönau [1923], s. 121. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 50, pozn. č. 171.

Emil Lehmann uvedl určující faktory „*Volkstumu“,* tj. základnu německého národa, kterou shledával v rase, dějinách, jazyce a náboženství (1928).[1192] Profesor německého jazyka a literatury na Německé univerzitě v Praze Erich Gierach pojem objasňoval na základě jeho údajných hlavních substancí: nordická rasa, půda, jazyk, hospodářství a stát (1929).[1193] V základě se pojem „*Volkstum*“ objevoval ve dvou interpretačních vzorcích: ve smyslu hmatatelné biologické jednotky nacionálních příslušníků, tj. národ a ve smyslu národní podstaty národního charakteru, který v souboru svých znaků reprezentovala národ.[1194] Různá období přiřazovala těmto znakům odlišný stupeň důležitosti. Druhé pojetí shledávalo podstatu němectví v prapudu, podvědomé rasově podmíněné iracionální síle, která formovala jeho vědomí a podněcovala jej k činům ovlivňujícím světovou historii.[1195]

„*Deutsche Volksgemeinschaft*“ (německé národní společenství): „Tento výraz je v určitém smyslu synonymem k pojmu „německá národní jednota“. Její utvoření předpokládá sjednocení všech Němců na světě. V různých dobách a sociálních prostředí existovaly různé koncepce „*Volksgemeinschaft“.* Lišily se pojetím, na jaké bázi mělo k tomuto sjednocení dojít a kdo se může účastnit integračního procesu, resp. kdo je z tohoto společenství apriori vyloučen. „*Völkisch* hnutí“ tímto pojmem označovalo jednotu všech příslušníků rasově chápaného národa, tj. všech příslušníků „árijské“ krve, rasy či kmene. Na přelomu 19. a 20. století představoval protiklad k občanské, industriální společnosti. Vyjadřoval protest vůči liberálnímu a demokratickému uspořádání společnosti. Atraktivní se stal pro různá politická uskupení, zvláště pro konzervativce, ale také pro katolické a socialistické politické subjekty, u nichž podobné obrazy pospolitosti a harmonie stály v protikladu k třídnímu boji. Ve 20. a 30. letech 20. století jej používalo téměř celé politické spektrum Výmarské republiky.[1196]

[1192] E. LEHMANN, *Volksbildung und Schutzarbeit*, Reichenberg 1928, s. 4. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 50, pozn. č. 172.

[1193] E. GIERACH, *Volkstum und Schutzarbeit*, Reichenberg 1929, s. 1. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!*., s. 51, pozn. č. 173.

[1194] E. LEHMANN, *Volksbildung und Schutzarbeit*, s. 4. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 51, pozn. č. 174.

[1195] „Německého ducha“ jako podstatu němectví podrobil kritice Emanuel Rádl. V rozmluvě „k rozumným a vzdělaným“ čs. Němcům uvádí: „*Ti, kteří věří, že němectví je přímo dáno, je Němci vrozeno, je jím instinktivně cítěno, jsou zcela uspávání bludem, že existuje jediný, nezměnitelný, věčný, všude stejný, všem Němcům společný praněmecký cit, který působil již u předhistorických Vikingů, Tacitových Germánů, Karla Velikého a stejně také u dnešních Němců, ať žijí v Německu, v Československu nebo v Argentině. O tom, do jaké míry takový elementární pocit existuje, se nedá vypovědět nic jasného, protože je podle teorie nevyjádřitelná; rozumně můžeme mluvit jen o věcech, které mají slovy postižitelný smysl.*“ (E. RÁDL, *O německé revoluci*, s. 99–102.) Obsah spolkové publicistiky korespondoval s touto vírou v „německého ducha“. Např. báseň „*Našim nepřátelům“* („*An unsere Feinde*“) varuje před starogermánským odkazem: „[…] *Ruce pryč od našich statků, loupeživý rytíři, lotře a zloději! Ještě v nás žije odvaha Franků, hněv a zuřivost Teutonů, ještě panuje německý úder!“* R. HAAS, *An unsere Feinde*, Bundeskalender 1916, Prag 1915, s. 123. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 51, pozn. č. 175.

[1196] Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert, s. 385. Dále viz *Volksgemeinschaft. Neue Forschungen zur Gesellschaft des Nationalsozialismus,* Bajohr, Frank; Wildt, Michael (hg.), Frankfurt am Main 2009, s. 8. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 52, pozn. č. 177.

Utvoření „*Volksgemeinschaft*“ vyžadovalo disciplinaci vůči nacionálním a posléze vůči nacionálně socialistickým vzorcům chování. Ačkoli mohla původně vzniknout za předpokladu, že všichni Němci budou sdílet shodné ideje, hodnoty a očekávání, v nacionálním socialismu byl nutný „árijský původ“ a přiznání se k světovému názoru. Nacistické glajchšaltování se nemělo omezovat pouze na říšské Němce a teritorium Třetí říše. Integrováni měli být všichni „lidé německé krve“.[1197] Pro příznivce nacionálního socialismu znamenalo vytvoření „*Volksgemeinschaft“* konečný cíl jejich nacionálních snah. Její vznik však předpokládalo nacionální vymezování vůči těm, kteří do dané pospolitosti nepatřili (*Gemeinschaftsfremde*), včetně jejich odstranění. Tímto způsobem mělo být zajištěno privilegované postavení německého národa ve světovém dění.[1198] Politická síla „*Volksgemeinschaft“* tkvěla v jejích příslibech a mobilizačním potenciálu.[1199] Umocněna byla tím, že se prezentovala jako dosažitelná skutečnost. V prostředí českých Němců figurovala koncepce „*Volksgemeinschaft“*, která v sobě mísila ideový fundament „*völkisch* hnutí“, spannismu a nacionálního socialismu a jejich rozdílné představy o nacionální podstatě či charakteru (*Volkstum*).[1200] Patrné je to z německé předválečné a meziválečné publicistiky.[1201] Ve 30. letech pak graduje nacionálně socialistický proud, který spolkoví aktivisté označovali za „nového ducha“.[1202]

Henleinova strana proklamovala vytvoření „*Volksgemeinschaft“* za svůj nejvyšší programový úkol. Jejich výchovně vzdělavatelská střediska představovaly předobraz oné

[1197] V. KURAL, *Konflikt místo společenství?,* s. 111. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!.*, s. 52, pozn. č. 178.

[1198] Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert, s. 385. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 52, pozn. č. 179.

[1199] Volksgemeinschaft. Neue Forschungen, s. 2. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 52, pozn. č. 180.

[1200] Duchovní pojetí „nacionálního společenství“ spannovců kolidovalo s její národně socialistickou variantou, která se vymezovala politicko-ideologicky (přiznání se k nacionálnímu socialismu) a rasově (podstata německého národa se spatřovala v nordické rase a v její hodnotě krve). O. SPANN, *Vom Wesen*, s. 5–6; Metoda myšlení našich německých spoluobčanů a její český kritik, Národnostní Obzor, 1935, 6, s. 295–296; E. RÁDL, *O německé revoluci*, s. 113.cit. podle V. KURAL, *Konflikt místo společenství?*, s. 143, 161. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 52, pozn. č. 181.

[1201] H. HELLER, *Die Erziehung zu deutschem Wesen*, Bundeskalender 1908, Prag 1908, s. 107; Vom Bunde der Deutschen in Böhmen, Bundeskalender 1920, Prag 1919, s. 97; H. ULLMANN*, Die Deutsche Volksgemeinschaft und der Schutzbund*, Deutsche Arbeit, 19, 1920, 7, s. 441–446; Leitsätze des Bundes der Deutschen, Böhmerlandjahrbuch für Volk und Heimat 1921, Eger 1921, s. 81; E. LEHMANN, *Volksbildung und Schutzarbeit*, Reichenberg 1928, s. 4; E. GIERACH, *Volkstum und Schutzarbeit*, Reichenberg 1929, s. 1. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 53, pozn. č. 182.

[1202] W. SCHLESINGER, *Zur Geschichte der Schutzarbeit, Neue Wege der Volkstumsarbeit. Grundgedanken und richtungweisende Vorträge zur Arbeit im Bund der Deutschen*, Teplitz-Schönau 1936; A. FRIEDRICH*, Aus den Reden eines Schutzarbeiters*. Zum 65. Geburtstage des Bundesführers des BdD, Pfarrer Gottfried Wehrenfennig, Teplitz-Schönau 1938; E. BREUER, *Der Neuaufbau des Bundes der Deutschen. Sein Aufgabenkreis*, Neues Tagblatt für Schlesien und Nordmähren (dále jen NT), 26. 3. 1936, s. 3–4; Volkstumsarbeit des Bundes der Deutschen i. J. 1937, Bundeskalender 1939, Teplitz-Schönau [1938], s. 129. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 53, pozn. č. 183.

„*Volksgemeinschaft"*, jakési nacionální společenství „v malém". Spolková agitace ji prezentovala jako ústřední cíl „národnostního boje" a „nacionální politiky". Variantu sjednocení všech Němců v ČSR postupně nahrazovala alternativa teritoriálního sloučení s ostatními pokrevními příslušníky v Evropě. Většina čs. Němců vlivem agitace za myšlenku „*Volksgemeinschaft"* podlehla představám o snadném východisku z hospodářsko-sociálních a politicko-mocenských nesnází. [1203]

„*Grenzlanddeutschtum*" (pohraniční Němci, respektive němectví)**.** Tento pojem nabyl na aktuálnosti po první světové válce, kdy ve střední Evropě vznikla řada národních států, v nichž Němci představovali národnostní menšinu. Němci vně státní hranice Německa se nazývali „*Grenzlanddeutschtum"* a tvořili součást širší skupiny Němců žijící v zahraničí „*Auslandsdeutschtum"*. Výmarská republika, figurující jako konstrukt „Mateřská země" (*Mutterland*) a její obyvatelstvo tzv. *Binnendeutsche* vyvíjeli aktivity na všestrannou podporu jejich nacionální existence. Za účasti větší části německé státní správy, nacionálních i sociálních institucí a zejména spolků speciálně pro tyto aktivity zřízených se v pohraničních Němcích šířilo vědomí přináležitosti k německému národu. Stávali se nástrojem z Německa vycházející nacionální mobilizace. Ve 30. letech nastoupila zjevná instrumentalizace německých menšin ve prospěch expanzivní politiky nacionálně socialistického Německa. Politická agitace šířila myšlenkový konstrukt o tom, že čeští Němci jsou jedni z údajně „utlačovaných pohraničních Němců, kteří sehrají významnou roli v budování jednoty německého národa". Tento moment identifikace s rolí „pohraničního Němce" tvoří zásadní prvek formující se „sudetoněmecké identity". [1204]

„*Sudetendeutschtum*" (sudetoněmectví): Ruku v ruce s prosazováním výše zmíněných nacionálních pojmů ve společnosti, které však nepřijímali všichni její jedinci, docházelo k utvrzování kolektivní identity na bázi identifikace s tímto nacionálním konceptem. Prostor meziválečného Československa umožnil konstruovat specifickou národní identitu, která sama sebe označovala za „sudetoněmectví", své nositele za „sudetské Němce" či „sudetoněmeckou národní skupinu" a území své cílené agitace za „sudetské země". Rozpolcení identit Němců v českých zemích způsobené oscilací mezi identitou: celoněmeckou, rakouskou a zemskou či regionální,[1205] bylo po skončení první světové války doplněno o další stádium. Pádem monarchie a vznikem Československa tamní Němci ztratili dosavadní jistoty a identifikační body. Východiskem se stal bod „sudetoněmecký", jehož radikální proud směřoval k

[1203] W. POHL, *Der Sudetendeusche Freiwillige Arbeitsdienst – von seinen Anfängen bis zur Eingliederung in den RAD*, BayHStA München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, SdA, Sudetendeutsche Turner, karton č. 3; Die „Gesellschaft für deutsche Volksbildung in der Tschechoslowak. Republik". Ihr Ziel, ihre Aufgabe, ihre Arbeit, Lehmann, Emil (hg.), Reichenberg 1929, s. 15; W. BENZ, *Vom freiwilligen Arbeitsdienst zur Arbeitsdienstpflicht*, in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 16, 1968, 4, s. 320–321. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 53, pozn. č. 184.

[1204] E. LEHMANN, *Der Sudetendeutsche*, s. 76; *Das Sudetendeutschtum*, s. 454; H. ULLMANN, *Das große Ziel, Böhmerlandjahrbuch für Volk und Heimat (dále jen Böhmerlandjahrbuch)*, 1922, Eger 1922, s. 19; W. SCHLESINGER, *Von Grenzdeutscher Schutzarbeit, Böhmerlandjahrbuch*, 1923, Eger 1923, s. 106. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!*., s. 54, pozn. č. 186.

[1205] Srov. obraz Němců Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, c. d.

velkoněmeckému celku. Nabízející se identita „sudetoněmectví“ musela svádět trvalý zápas s regionálními identitami, které byly „sudetoněmecké ideji“ a její snaze po integraci Němců v ČSR silným konkurentem. Nicméně tvůrci propagandy a agitace „sudetoněmectví“ dokázali zakomponovat regionální diference do svého konceptu, resp. dokázali vnutit regionálním identitám „sudetoněmeckého ducha“.[1206] K výkladu pojmu „sudetoněmecký“ existuje v literatuře velký rozptyl od jeho vnímání etnografického až po politický. Pojem v různých časových obdobích vykazuje různý obsah. Jinak byl vnímán na počátku 20. století, ve 30. a 40. letech a jinak po druhé světové válce. Postupně se vyvíjel od pojmu geografického, etnografického, kulturního až dospěl k vymezení politickému. Německý sociální demokrat Johann Wolfgang Brügel (1905–1986) ve své práci líčí komplikovanou prehistorii pojmu „sudetoněmecký“. Zdůrazňuje fakt, že pojem není výtvor nacionálně socialistické propagandy, ale teprve pod jejím vlivem jej ostatní svět vzal na vědomí. Poprvé pojem „sudetský Němec“ použil na začátku 20. století (1902–1903) německý politik z Čech Franz Jesser. Chtěl jím oddělit Němce z českých zemí, podle jeho slov „sudetských zemí“,[1207] od údajně nacionálně vlažnějších alpských Němců. Jesser ve svých zápiscích vydaných po jeho smrti uvedl: „*Do roku 1918 neexistovala prakticky žádná naděje, že se označení „sudetoněmecký“ prosadí. Nikdy by ho nebyly použily žádné významnější noviny, žádný oficiální stranický činitel. Proč? Čechy na jedné straně a Morava se Slezskem na straně druhé si žily zcela pro sebe. Historické země byly totiž silné, v historii zakořeněné útvary*“.[1208]

[1206] Např. dlouholetý předseda *Bund der Deutschen Schlesiens*, opavský advokát, veřejný činitel a vlastivědný pracovník Otto Wenzelides postavil spolek do role propagátora „hnutí za slezskou kmenovou zemi“. Hnutí zdůrazňovalo *„zvláštní význam Slezanů pro sudetoněmecký osud“*, přičemž se prezentovali jako součást *„slezského kmene v Německé říši“.* O. WENZELIDES, *Der schlesische Stamm und seine Sendung*, Troppau 1933, s 10. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 55, pozn. č. 189.

[1207] Sudetské země“ – „*Sudetenländer*“ je označení pro „historické české země Čechy, Morava a Slezsko“. V rámci nich existují „německé oblasti“ či „sudetoněmecká oblast“ („*deutsche Gebiete*“ či „*sudetendeutsches Gebiet*“). Jesserovy práce z doby před první světovou válkou nesou pojmenování „*Sudetenländer*“ v tomto významu již ve svých názvech: *Das Wesen des nationalen Kampfes in den Sudetenländern*, Wien, 1913; *Innere Kolonisation in den Sudetenländern*, Wien 1913. Ve druhé ze jmenovaných prací specifikuje německé oblasti v tomto prostoru: *„Hospodářské poměry německých částí sudetských zemí […].“* (F. JESSER, *Innere Kolonisation*, s. 10.) Historik Josef Pfitzner v pracích o „sudetoněmeckých dějinách“, „sudetských Němcích“, o „sudetoněmeckém sjednocujícím hnutí“ zůstává věrný této linii. Adjektivum vytvořené od podstatného jména od podstatného jména „*Sudetenländer*“ – „*sudetenländisch*“ používá např. ve spojení s „hranicemi korunních zemí“: „*sudetenländische Kronlandsgrenzen*“; nebo všechny Němce „sudetských zemí“ považuje za představitele „osudového společenství“: „[…] všichni Němci sudetských zemí představují osudové společenství, […].“ (J. PFITZNER, *Volkstumschutz und nationale Bewegung*, Reichenberg 1938, s. 6, 11.) Např. níže citovaná příručka z období druhé světové války pojednává o českých zemích jako „*Sudetenländer*“ v době germánské a raného středověku. (Heimgekehrte Grenzlande im Südosten. Ostmark – Sudetengau. Reichsprotektorat Böhmen und Mähren. Ein Handbuch von Adolf Helbok und Emil Lehmann unter Mitarbeit von Friedrich Ranzi, Leipzig 1939, s. 436–438.) Rovněž poválečné publikace k „sudetoněmeckým dějinám“ reflektují „sudetské země“ ve smyslu historických českých zemí. E. FRANZEL, *Sudetendeutsche Geschichte. Eine volkstümliche Darstellung*, Mannheim 1990, s. 6; a jiné. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 55, pozn. č. 190.

[1208] W. J. BRÜGEL, *Češi a Němci 1918–1938*, Praha 2006, s. 179–180. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 56, pozn. č. 191.

Příručka *Heimgekehrte Grenzlande im Südosten* Adolfa Helboka, Emila Lehmanna a Friedricha Ranziho píše, že pro Němce z Čech, Moravy a rakouského (českého) Slezska se začalo užívat označení „sudetští Němci" od roku 1918.[1209] Po první světové válce získával „sudetský Němec" nové atributy. V Československu nebylo třeba se vymezovat vůči jiným Němcům jako kdysi ve svazku s monarchií, ale vůči „vládnoucím Čechoslovákům" a jejich demokraticko-parlamentnímu státnímu systému. Ten neodpovídal velkoněmecké vizi státnosti, kterou reprezentovali právě teoretici nacionálně exponovaného „sudetoněmectví". Na bázi spojení s Německem a Rakouskem usilovala část čs. Němců získat zpět ztracenou pozici Němců jako „mocenské elity". Tomu odpovídá vnímání pojmu „*sudetendeutsch*" tak, jak jej např. prezentoval Wilhelm Pleyer v jedné ze svých statí z roku 1940. Klade si otázku, co znamená „sudetoněmecký" a zda je používání tohoto pojmu v daném roce ještě vůbec opodstatněné. Uvádí, že tento výraz byl vědomě formován jako *„pojem politický ve smyslu protikladu vůči Československu"*.[1210] Povahu konstruktu „sudetoněmecké identity" ve svých agitačních článcích zdůrazňuje i jeden z jejích předních programových a organizačních činitelů Emil Lehmann. Uvedl, že *„sudetoněmectví jako jednota vystoupilo až po převratu, nebylo přirozenou jednotou, ale svazkem lidí v nouzi"*.[1211] Tedy společenstvím, které se identifikovalo s přesvědčením o stavu „nacionální nouze" a které se dovolávalo „nacionální solidarity". Její agitátoři aspirovali na to, aby tuto postupně se formující kolektivní identitu přijali všichni Němci z českých zemí. Složitý proces formování „sudetoněmecké identity" byl hledáním zakotvení německého obyvatelstva z českých zemí. Historický a kulturní obsah se měnil spolu se stupněm akceptování kultury, dějin, nacionálního hnutí a hospodářsko-politických ambic „mateřského německého národa" a s vnímáním Československého státu. Organizátorem a prostředníkem „procesu hledání" se od konce 19. století staly nacionální „obranné" spolky, které tuto svou úlohu završily ve 20. a 30. letech 20. století. Nabídka konkrétní identity „sudetského Němce" vymezila jeho domovinu „sudetskými zeměmi" (*Sudetenländer*) a jako konstrukt „mateřské země" (*Mutterland*)[1212] určila sousední Německo. Údajně pravý smysl a hodnotu „sudetoněmecké domoviny" (*sudetendeutsches Heimatgebiet*), podle slov *völkisch* žurnalisty a spisovatele Hermanna Ullmanna (Němec z českých zemí žijící v Německu), lze pochopit jen tehdy, když se nebude slučovat s několikasetletým svazkem s habsburskou monarchií, ale když se začne vnímat jako *„německé pohraničí"*, tj.

[1209] Heimgekehrte Grenzlande im Südosten, s. 445. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 56, pozn. č. 192.

[1210] W. PLEYER, *Was ist „sudetendeutsch"?,* Sudetendeutsche Monatshefte (dále jen SM), 1940, s. 330–331. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 56, pozn. č. 193.

[1211] E. LEHMANN, *Sudetendeutsche Front! Bemerkungen zur sudetendeutschen Volksorganisation, Schutzarbeit, Volksbildung für Junge und Alte*, Reichenberg 1933, s. 4. Propagandistická brožura stuttgartské instituce *Deutsches Ausland-Institut* z poloviny 30. let na téma „boje sudetských Němců o jejich národní podstatu" rovněž uvádí, že pojem „sudetští Němci" se začal prosazovat teprve po první světové válce. Der Kampf der Sudetendeutschen um ihr Volkstum. Stoffsammlung für die Schulungsarbeit des Berufsgruppenamtes der D. A. I., Nr. 130, [1934], s. 15. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 57, pozn. č. 194.

[1212] E. LEHMANN, *Sudetendeutsche Front!*, s. 3. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!"*, s. 57, pozn. č. 195.

jako součást mateřské germánské země.[1213] Při stanovení geopolitické příslušnosti „sudetoněmeckého kolektivu“ se vědomě substituovaly vazby na „Vídeň“ s údajnou „odvěkou sounáležitostí s Berlínem“. Ovšem proces „přesměrování na Berlín“ byl zahájen již před první světovou válkou. „Sudetoněmecká identita“ byla výsledkem hospodářského, sociálního, politického a kulturního vývoje nejen v českých zemích, ale byla utvářena ve středoevropské, perspektivě evropské dimenzi. V tomto smyslu ji lze interpretovat jako proces formování kolektivní identity Němců z českých zemí s politickými aspiracemi opírající se o ideový fundament německého nacionálního hnutí. „Sudetoněmecká identita“ nabízela čs. Němcům jistou orientaci, posilovala integraci, solidaritu a dodávala pocit svébytnosti. Nacionálního hnutí kladlo důraz na citovou stránku člověka a emocioálně motivovalo lidské chování. Jedním z pilířů formování „sudetoněmecké identity“ bylo kritické vymezování se vůči liberalismu spolu s preferováním tradičních hodnot. Hojně lze také zaznamenat její kritické stanovisko vůči marxismu a k jeho internacionálním představitelům sociální demokracii a komunismu.[1214] Ty dokonce dobová „sudetoněmecká“ literatura považovala za „mnohem větší nebezpečí než samotný liberalismus“. Jak autoři „sudetoněmeckých dějin“ ve svém kolektivním díle *Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte* (první vydání 1937, druhé vydání 1939) uvádějí, *„sudetští Němci objevili protijed vůči tomuto internacionálně marxistickému dělnickému hnutí*“. Oním protijedem nebylo nic jiného než od druhé poloviny 80. let 19. století formující se německé nacionální dělnické hnutí.[1215]

[1213] H. ULLMANN, *Das große Ziel*, s. 19; *„Sudetští Němci jsou nejsilnější a nejucelenější částí pohraničních Němců, která byla postavena pod cizí vládu.“* („*Das Sudetendeutschtum ist das stärkste und geschloßenste Stück des Grenzdeutschtums, das fremder Herrschaft unterstellt wurde*.“). Viz E. LEHMANN, *Der Sudetendeutsche. Eine Gesamtbetrachtung,* Potsdam 1925, s. 76; *„Na základě tohoto výkladu lze vzhledem k Němcům z Čech, Moravy a bývalého rakouského Slezska konstatovat, že náleží pohraničnímu Němectvu, že oblasti, nehledě na státní příslušnost, tvoří část německé země.“* („*Bezüglich der Deutschen in Böhmen, Mähren und dem ehemals österreichischen Schlesien ist mit diesen Darlegungen festgestellt, daß sie zu den Grenzlanddeutchen gehören, daß Gebiet, abgesehen von der staatlichen Zugehörigkeit, der Hauptmasse nach einen Teil des deutschen Landes bildet*.“) Tamtéž, s. 9; *Das Sudetendeutschtum*, s. 454; W. PLEYER, *Was ist „sudetendeutsch“?*, s. 331; W. SCHLESINGER, *Von Grenzdeutscher Schutzarbeit*, s. 106. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 57, pozn. č. 198.

[1214] Eger. Der Bund der Deutschen in Böhmen, Der Auslanddeutsche, 1920, s. 628; Das Sudetendeutschtum, s. 459. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 58, pozn. č. 199.

[1215] „*U sudetských Němců byl objeven protijed proti tomuto internacionálnímu marxistickému dělnickému hnutí, a to v nacionálním dělnickém hnutí.“* (*Wieder wurde bei den Sudetendeutschen das Gegengift gegen diese international-marxistische Arbeiterbewegung in der nationalen Arbeiterbewegung entdeckt*.“) (Das Sudetendeutschtum, s. 460); *„Tím bylo stěžejní poznání pohraničních Němců, že nacionální vědomí a socialismus jsou zcela vzájemně spojeny. Jeho uvedením do politiky se poskytl přitažlivý vzor veškerému Němectvu.“* („*Damit war die grundlegende Erkenntnis der Grenzdeutschen, daß Nationalbewußtsein und Sozialismus miteinander restlos vereinbar seien, in den Bereich der Politik eingeführt und dadurch ein außerordentlich zugkräftiges Beispiel dem Gesamtdeutschtum aufgewiesen worden*.“) (Das Sudetendeutschtum, s. 460.) Propagandistická brožura stuttgartské instituce *Deutsches Ausland-Institut* z poloviny 30. let rovněž poukazuje na zdroje Hitlerova *Mein Kampf*, resp. nacionálně socialistického hnutí, za jehož „vlast“ označila „*Sudetendeutschland*“. Der Kampf der Sudetendeutschen um ihr Volkstum, s. 16 – 17. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 58, pozn. č. 200.

„Deutsche Heimat“ (*německá domovina v českých zemích*): Pojem „*Heimat“* splňoval jedno z kritérií definice samostatného národa, resp. národní skupiny, tj. byl součástí formování skupinových identit.[1216] „*Heimat*“ jako geografický, kulturně historický a politicko-právní pojem poskytuje identifikaci se „zažitým prostorem“, soustavou životních podmínek, životního stylu, kulturních vzorů a tradic, v nichž jedinec vyrůstal. „*Heimat“* nemusí nutně označovat místo narození. Se svou silně emoční stránkou představuje opěrný bod, který poskytuje pocit individuální jistoty. Pojem „*Heimat“* představoval emocionální základ sudetoněmecké identity“, domovinu, „sudetoněmecké národní skupinu“. *Völkisch* prostředí interpretovalo „*Heimat“* jako „organickou symbiózu rasově uzavřeného národa, vytvářející společně s přírodou kulturní bohatství“.[1217] Proměna tradičních společenských struktur a slovanská pracovní migrace do německých sídelních oblastí vyústily v hnutí za „ochranu domoviny“ (*Heimatschutzbewegung*).[1218] To vytvářelo společně s „*völkisch* hnutím“ paralelní, reformní směr. Ideovou páteří jim byl mýtus o „prasedlákovi“ (*Urbauer*), který byl postaven do role „předního ochránce domoviny“ a půda, v níž jsou pohřbeny předkové pak do pozice podmínky pro existenci „osudového pokrevního společenství“.[1219] V programových vyjádřeních jednotlivých hnutí domoviny (*Heimatbewegungen*) se zdůrazňovalo, že z lásky k domovině vzejde láska k „národnímu celku“.[1220] Síť osvětových a vlastivědných organizací představovala nepostradatelný nástroj vytváření *Heimat*-identity (od místní až po sudetoněmeckou). Široce koncipovaný vlastivědný výzkum domoviny (*Heimatforschung*) a lidovýchovné působení (přednáškové cykly, školení, veřejné akce, vydavatelská činnost) poukazovaly na specifika daného regionu. Ty prezentovaly místní muzea a archivy (*Heimatmuseen*, *Heimatarchive*), které mapovaly jeho historický vývoj. Zvýšený zájem o

[1216] Heslo „*Heimat*“, Meyers Enzyklopädisches Lexikon, 11, Gros–He, Mannheim, Wien, Zürich, 1971 – 1979, s. 629. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 60, pozn. č. 204.

[1217] Uwe Puschner ve vztahu k pojmu zdůrazňuje aspekty: vázanost k půdě, v tradici zaručená kulturní nezávislost a *völkisch* osobitost, které se považovaly za znaky a garanty „rasové čistoty“. Naproti tomu fenomén velkoměsta, interpretován jako „hrob rasy“ (*Rassengrab*), spojovaný s industrializací, liberalismem, kapitalismem, materialismem, kosmopolitismem, masovou kulturou a západní civilizací, údajně existenci „*Heimat*“ a rasy ohrožoval. U. PUSCHNER, c. d., s. 145. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 60, pozn. č. 206.

[1218] Hnutí *Heimatbewegungen* v českých zemích působila jak v širších zemských celcích (např. hnutí za českou zem *Böhmerlandbewegung,* hnutí za myšlenku slezské kmenové země/*schlesischer Stammlandsgedanke*), tak v užších teritoriích (např. *Böhmerwaldbewegung* za německé Pošumaví*,* hnutí chebských spolků sdružených od roku 1920 v *Bund der Egerländer Gmoin* ve prospěch „chebské země“). Aktivity byly implementovány do komplexu postupně se formujícího tzv. *sudetendeutsche Freiheitsbewegung* – sudetoněmecké osvobozující hnutí. Vícedimenzionální užívání pojmu „*Heimat*“ bylo vymezeno teritoriem, zpravidla územními správními celky: *Heimat* – obec, město s okolní krajinou, *Heimat* – „naše hory“, *Heimat* – „naše země“, *Heimat* – „naše pohraničí“, *Heimat* – „sudetské země“. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 60, pozn. č. 207.

[1219] E. BREUER, *Bodenschutz, die Aufgaben des Jahres, Bundesarbeit im Gau Prag.* Jahresbericht für 1937/1938, Prag 1938, s. 17. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 61, pozn. č. 208.

[1220] J. WOLSCHKE-BULMAHN, *Heimatschutz*, in: Handbuch zur „Völkischen Bewegung“, s. 533. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 61, pozn. č. 209.

historii v rámci německé vlastivědy měl poskytnut doklady o legitimitě a oprávnění k „držení domoviny“.[1221] Pro používání pojmu „*Heimat“* je patrná jistá idealizace. Ta své vyjádření nalezla v literárním žánru tzv. *Heimatliteratur* [1222] .

„*Sprachgrenze“* (*jazyková hranice):* Pojem „jazyková hranice“ začíná být hojněji užíván od 80. let 19. století, kdy je naplňován specifickým politickým obsahem. Do té doby se vyskytoval převážně v kontextu jazykovědy. Lingvisté a etnologové jím označovali oblasti, kde se vyskytovalo více jazyků nebo vícero dialektů jednoho jazyka.[1223] Ke změně došlo právě počátkem 80. let vlivem všeobecného vzedmutí nacionální vlny v monarchii a české pracovní imigrace do německých oblastí. Tehdy se „jazyková hranice“ začala v některých místech posouvat k hranicím „zemským“ a tento pojem se tak velmi silně zpolitizoval.[1224] „Jazyková hranice“ se stala místem, kde údajně hrozilo nebezpečí „národního vyhynutí“, kde byl existenčně „ohrožen“ národ a jeho „podstata“. Slovy nacionálních aktivistů představovala „ohroženou zemi“.[1225] Byla místem jazykového prolínání s koexistencí různých nacionálních

[1221] Historickou vlastivědu (*historische Heimatkunde*) na Německé univerzitě v Praze vedl od roku 1921 vedoucí představitel *völkisch* či germanofilských vědců čs. Němců prof. Erich Gierach. Jeho výzkum německého jazyka a folkloru položil základy tzv. *Deutschtumsforschung* (vědecký výzkum němectví), který ideologicky podporoval nacionálně socialistickou východní expanzi během druhé světové války. M. FAHLBUSCH, *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945*, Baden-Baden 1999, s. 284–285. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 61, pozn. č. 210.

[1222] Jedná se o druh literatury pracující s principy domoviny a vlastenectví, který fixoval kolektivní vědomí čs. Němců a vymezoval je jako „pohraniční“ a „zahraniční“ Němce. Svazy Němců se zaměřily na vydávání tohoto žánru literární tvorby. Autoři operují často až s přeexponovanou láskou a úctou k danému regionu, steskem a nostalgií po něm a obavou z možné jeho ztráty. „*Heimatliteratur“* se tímto stávala jedním z prostředků k vyvolávání obav o národní existenci Takto intenzivně formovaný „pocit domova“ ztěžoval čs. Němcům vnímat lokální, každodenní jevy v globálních a celospolečenských souvislostech, což byl jeden z nutných předpokladů ke kompromisnímu řešení národnostních sporů. Pojem „*Heimatliteratur*“ je fixování v prestižních německých encyklopediích a lexikonech. Vysvětlují ji jako literární směr konce 19. století kritizující industrializaci, urbanizaci, technizaci životního stylu apod. Zdůrazňuje tradiční hodnoty venkova a regionální specifika konkrétní „*Heimat*“. Jeden ze směrů „*Heimatliteratur*“ položil základ nacionálně socialistické literatuře pracující s teorií „krev a půda“. Z forem dominovaly vesnická povídka, horský a selský román a pohádky, nezřídka koncipované v místních dialektech. Heslo „*Heimatliteratur*“, Meyers Neues Lexikon, 6. Bd., Leipzig 1973, s. 196; Heslo „*Heimatkunst*“, Meyers Grosses Universal Lexikon, 6. Bd. Go–Ig, Mannheim, Wien, Zurüch 1982, s. 386; Heslo „*Heimatliteratur*“, Brockhaus Enzyklopädie in zwanzig Bänden, achter Band H – IK, Wiesbaden 1969, s. 317. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 61, pozn. č. 211. Dále srovnej R. JAWORSKI, *Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmekcé grenzlandromány, 1918-1938.* DaS 26, 2004, č. 1, s. 27 – 31.

[1223] J. M. PIETR, *Versuche um 1900*, s. 163–173. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 62, pozn. č. 214.

[1224] O. WENZELIDES, *Die Sprachgrenze im West-Schlesien, Nordmarkmitteilungen. Monatsschrift des Vereines Nordmark* (dále jen Nordmarkmitteilungen), 1, 1908, 11, s. 276–279. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 62, pozn. č. 215.

[1225] Schultheiss, Franz Guntram, c. d., s. 5; Mitteilungen des Bundes der Deutschen Ostböhmens, 1895, 1, s. 1; Deutsche Schutzburgen an der Sprachgrenze, Nordmarkmitteilungen, 4, 1911, 5, s. 100–101; Die nationale Bedeutung des Realbesitzes an der Sprachgrenze, tamtéž, 5, 1912, 9, s. 229–230; F. KREYSLER, *Deutsche*

komunit, které se měnilo v konfrontační rozhraní s častými nacionálními spory. Lze ji přirovnat k „hlavní bojové linii“ v „národnostním boji“ za udržení a znovuzískání ztracených mocenských pozic a jejich eventuální rozšíření.[1226] Ačkoli pojem hranice evokuje striktní vymezení hraničních oblastí, tak „jazyková hranice“ představuje v tomto smyslu značně vágní pojem. Styk vícero národností s sebou přinášel často nevyhraněnost nacionálního uvědomění na straně jedné a přepjatost v hájení „nacionálního zájmu“ na straně druhé. Její obyvatelé byli často ochotní k nacionálnímu přechylování, vedené zpravidla lidskou pragmatičností.[1227] Svazy Němců se snažily z „jazykové hranice“ hranici „národní“, která by od sebe oddělovala národnostně, tj. jazykově homogenní území Němců a Čechů. Tento požadavek se často skrýval za heslem „vytvoření uzavřených německých sídelních“ oblastí v českých zemích, které měly pochopitelně zásadní dopad na vymezení „sudetoněmecké“ identity.

„Nationaler Besitzstand“ (*nacionální država*): Výraz „nacionální država“ označoval mocenské, ekonomické a sociální pozice Němců v českých zemích. v době pokročilé nacizace společnosti se používal jako ekvivalent k výrazu „životní prostor – *Lebensraum*“. Materiály provenience čs. Němců z 30. let 20. století členily „nacionální državu“ do tří základních složek: politická, hospodářská a kulturní. *„Politickou državu“* reprezentovaly politické strany a jejich návazné organizační struktury. V jejím rámci se pozornost přikládala komunální politice, tj. snaze udržet obecní a městskou samosprávu v německých rukou.[1228]

„*Hospodářská država“* byla zastoupena půdou, průmyslem a peněžními ústavy. Činnost na její podporu se odvíjela od principů hospodářského nacionalismu, který upřednostňoval „nacionální zájem“ před zájmem ekonomickým. Silné hospodářské postavení Němců v monarchii určovalo i jejich mocenskou pozici, tj. „politickou“ a „kulturní državu“. *„Kulturní državu“* pak tvořil mateřský jazyk, školství, knihovny, osvěta, divadlo, tisk, nakladatelství a

---

und Tschechen in Jeschken-Iser-Gau, Der Jeschken-Iser-Gau. Männer und Werke, Lehmann, Emil; Streit, Julius (hg.), Reichenberg 1935, s. 100. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 62, pozn. č. 216.

[1226] Spolková publicistika nabádala a utvrzovala ve „vytrvalosti k boji“. Připomínal se při tom dávný statečný boj starých Germánů, jak např. stojí v básni „Němcům na jazykové hranici“ („*Den Deutschen an der Sprachgrenze*“): „*Čteme, že v krvavé římské bitvě, Germáni, kteří v přední linii stáli, řetězi své slabiny pevně obvázali, obstáli tak v kruté noci. Od kraje ke kraji a stále nanovo. Železný pás, německá věrnost tak nazvána, nemůže rozdrtit žádná nepřátelská síla.“* H. G. BIENDERT*, Den Deutschen an der Sprachgrenze*, Bundeskalender 1911, Prag 1911, s. 169. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 63, pozn. č. 217.

[1227] Pragmatičnost přihlášení se k německé nebo české národnosti tematizuje např. studie současného rakouského historika a žurnalisty Niklase Perziho o česko-německých vztazích v nacionálně smíšených oblastech jižních Čech v meziválečné ČSR. Perzi, Niklas, „Wir haben uns ja vertragen müssen...“ Unterradischen/Dolní Radíkov: Deutsche und Tschechen im Dorf, in: Politik vor Ort. Sinngebung in ländlichen und kleinstädtischen Lebenswelten, Haas, Hans; Hiebl, Ewald (hg.), Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2007, Innsbruck, Wien, Bozen 2007, s. 54–67. Bleibtreu, Dieter, Besitzstand und Gefahrenlage des Sudetendeutschtums, Karlsbad 1935, s. 21–22; Judson, M. Pietr, Versuche um 1900, s. 163 – 173. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“,* s. 63, pozn. č. 218.

[1228] Srov. A. OBERSCHALL, *Der politische Besitzstand der Deutschen in den Sudetenländern*, Eger 1922. Viz J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 64, pozn. č. 224.

věda. Klíčová role přináležela německému jazyku. Vycházelo se z přesvědčení, že „*duše národa žije v jeho jazyce*“ a „*národy žijí a zanikají se svým jazykem*“.[1229] V ohrožení „jazykové (kulturní) državy“ se shledávalo nebezpečí i pro „hospodářskou“ a tím i „politickou državu“. Pocit ohrožení ze ztráty „nacionální državy“ u Němců v českých zemích byl umocněn ztrátou přináležitosti ke státnímu národu v roce 1918. V habsburské monarchii si do jisté míry mohli být jisti svým privilegovaným mocenským postavením. Tyto obavy ze ztrát hegemonních pozic vyvolávaly mimořádnou razanci německého nacionálního hnutí v českých zemích. Byly jednou z hlavních příčin příklonu k velkoněmectví, ve 30. letech 20. století pak širokého akceptování programu Henleinova politického hnutí a nacismu. Nacionálním „obranným“ spolkům pak náleželo zásadní místo v procesu „hájení německé nacionální državy“, v rámci něhož postupně začaly převládat tendence k jejímu rozšíření.[1230]

„Volkstumskampf“ (národnostní boj)**:** Tento pojem označuje jednu z podob nacionálního hnutí, spojujícího se s „*völkisch“* hnutím“ a jeho cíli. Jeho neodmyslitelnou součástí byly nacionální „obranné“ spolky Němců v českých zemích, které se staly hlavními iniciátory a aktéry „národnostního boje“ Čechů a Němců. Přední „bojovou linii“ představovaly oblasti dotyku Němců a Čechů, převážně na „jazykových hranicích“. Vyvinul se z činnosti na podporu německé „nacionální ideje“. Ve „*völkisch* hnutí“ představoval směs bojovného nacionalismu a velkoněmectví. Pro Němce z českých zemí měl „národnostní boj“ podobu pomyslného zápasu proti „odcizení či čechizaci“ jimi osídlených území.[1231] Spolu s rozšiřováním hraničářských myšlenek konstruoval a fixoval jejich pohraniční mentalitu a představu, že jsou jednou z vyvolených „předních stráží německého národa“.[1232] Tento myšlenkový koncept, jehož prizmatem jsou nahlíženy i historické události, pak formoval specifickou formu konstrukce historických narativů, obvyklých po druhé světové válce v prostředí odsunutých „sudetských Němců“.[1233]

4.4.3.2 *Populární obrazy dějin*[1234]

Otázka „německé východní kolonizace“ byla v průběhu českých i německých dějin opakovaně politicky instrumentalizována. S postupným rozvojem demokraci spočívající v rostoucím zapojení stále se rozšiřujícího počtu aktérů, jejichž kompetence ke zvládání

[1229] E. BREUER, *45 Jahre Dienst am Volke*, sudetendeutsche monathefte, 1940, s. 21. Viz J. BALCAROVÁ, *„Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 64, pozn. č. 227.

[1230] Viz J. BALCAROVÁ, *„Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 66.

[1231] K této problematice viz R. JAWORSKI, *Na stráži německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR.* Praha2004, s. 270.

[1232] V. HOUŽVIČKA, *Návraty sudetské otázky*, Praha 2005, s. 23. Viz J. BALCAROVÁ, *„Jeden za všechny všichni za jednoho!“*, s. 64, pozn. č. 229. K právnímmu postavení německé menšiny v Československu viz J. PEŠEK – O. TŮMA – M. KITTEL – H. MOLLER, *Německé menšiny v právních normách. 1938 – 1948 Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměm*i, Praha 2006.

[1233] Viz E. HAHNOVÁ, *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí.* Ústí nad Labem, 1999. E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání,* Praha 2002.

[1234] Dále srovnej E. HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi*, s. 53, 115, 127, 137, 370, 226.

komplexního souboru politických otázek úměrně klesá, vzrostl význam publicistiky, která dokázala složité jevy transformovat na jednoduché a mobilizující obrazy. S ohledem na historicistní pojetí rodící se moderní společnosti (důraz na kauzalitu a kontinuitu) byla jejich tvorba velmi často založena na dějepisném poznání. Vznikaly tak populární obrazy dějin.

Na scénu vstoupila sledovaná problematika bezprostředně po vzniku místního občasného politického života. V roce 1848 poukázal na kolonizační úspěchy německého národa jako na údajný důkaz nadřazenosti nad jeho slovanskými sousedy spisovatel a poslanec frankfurtského národního shromáždění Wilhelm Jordán (1819-1904): *„Kdybychom chtěli být bezohledně spravedliví, tak bychom museli vrátit nejenom Poznaňsko, nýbrž půl Německa. Protože se totiž až k Sále a ještě dál kdysi rozkládal svět Slovanu, Ale již ve 12. století se začalo německé bytí šířit na východ, Sasko a Slezsko, Braniborsko, Meklenbursko, Pomořany a pobaltské země až téměř k Něvě byly postupně převzaty jako država německých kolonistů a tyto vymoženosti byly upevněny silou zbraní…Převaha německého kmene vůči většině kmenů slovanských, snad s jedinou výjimkou ruského, je fakt, který se musí vnucovat každému nestrannému pozorovateli, a na takové, až bych řekl přírodně historické skutečnosti, prostě nelze nějakým dekretem ve smyslu kosmopolitní spravedlnosti nic změnit."*[1235]

Když byl v roce 1912 v Berlíně založen specializovaný časopis *Ostland* (Východní země),[1236] bylo hned v prvním čísle osvětleno, za co všechno prý Německo své kolonizaci východu tehdy vděčilo: „*Z dnes téměř osmdesáti milionů Němců nacházejících se v Evropě žije asi polovina východně od hraniční linie z roku 900; z pětašedesáti milionů obyvatel Německé říše to je dobrých dvacet osm milionů. Co toto rozšíření pro osudy Německa znamenalo, pochopíme okamžitě, jakmile si uvědomíme, že obé německé velmoci vyrostly v oblasti této nové půdy, že tam patří z našich třímilionových měst obě největší, zatímco třetí leží v blízkosti, a že tam vyrostla tři z našich pěti měst s 500 000 a více obyvateli. Dějiny Západu nevykazují mnoho tak významných dějů, jakým byla kolonizace německého východu. Naše současná říše by byla bez ní nemyslitelná.*"[1237]

Autorem této bilance byl historik Dietrich Scházet (1845 až 1929), který potíže Němců v soužití s jinými národy demonstroval mimo jiné na příkladu „německé středověké kolonizace: "*Téměř paralelně vyrostla v Čechách a v Polsku šlechtou nesená nacionální opozice proti všemu německému, která se zapsala do dějin husitstvím a bitvou u Grünwaldu. V Maďarsku byla pozastavena tehdejším náporem Turků. Bránila ale dalšímu německému přistěhovalectví*

[1235] W. JORDAN 24. července 1848 in: *Stenographisches Bericht über die Verhandlungen der deutschen constituierenden Nationalversammlung zu Frankfurt am Main*, F Wigard (ed.), Frankfurt 1848, sv II, s. 1146 a s. 1148. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 124, pozn. č. 116.

[1236] Tento slovní novotvar se objevoval v německy psané literautuře od první světové války až do padesátých let 20. století. Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 20,15, s. 116, pozn. č. 200.

[1237] D. SCHAFER, *Deutsche Sprachgrenzen und Sprachenkämpfe*, in: Ostland. Jahrbuch für deutsche interessen 1, 1912, s. 9 – 26, zde s. 15. Autor v dané souvisloti připomíná v prvním případě Hamburg, Berlín a Vídeň, ve druhém Lipsko, Drážďany a Vratislav. Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků.*, s. 117, pozn. č. 201.

a omezila počet, práva a blahobyt již usazených Němců, a to často i nejhrubější svévolí."[1238] Postoje kolonizovaných národů se autorovi zdály nesrozumitelné, protože prý Němci nikdy nevedli proti Slovanům a Maďarům válku proto, aby si kolonizaci vynutili. Nicméně konstatoval, že i navzdory po staletí trvajícím potížím byl výsledek potěšitelný: „*Na území starých velkých říší Čech, Moravy a Maďarska dnes žije dvanáct milionů Němců.*"[1239]

Mnohými Němci byly Čechy považovány za „srdce Germánie". Tento populární obraz zanesl do veřejné rozpravy pravděpodobně Gustav Freytag (1816 – 1895). Jednalo se o spisovatele se zálibou pro historickou tématiku. V letech 1859 – 1867 vzniklo jeho čtyřdílné kulturně historické dílo *Obrazy z německé minulosti*, které se stalo jednou z nejčtenějších historických publikací. Ve vztahu k českým zemím se tento autor zapsal nejen jako obhajovatel německé expanze, ale i jako popularizátor obraz Čech jako „zcizeného srdce Germánie".[1240]

„V době Tacitově ležely západní hranice Germánů na Rýnu a jižní na Dunaji…Od té doby přenechali stará sídla na východě Slovanům…Na baltickém severu germánská krev přetrvala, a z Anglie se starou kolonizační silou v novější době podmanila cizí kontinenty…Až do dnes fatální následky pro pozemský osud Germánů mezi Vislou a Rýnem však měla skutečnost, že se v římské době nezabydleli pevně ve střední části Germánie…Během stěhování národů se totiž Němci z této země jednoduše vytratili, a do úrodných polí se potichoučku nastěhovaly slovanské kmeny. Když pak ve středověku bylo celé území kolem Odry na východě Čech opět německý pluhem a měšťanským smýšlením germanizováno, zůstal velký chráněný zemský okruh v rukách cizího národa."[1241] *„Toto rozšíření německé půdy, jehož bylo dosaženo především během jednoho století, od let 1250 do 1350, je největším počinem oné doby, který vedl k obsazení velkého území stovkami německých měst a tisíci německých vesnic a jeho neodtržitelnému přikování k Německu a rozhodl také politický osud všech ostatních Němců. Od Řádové země Prusko získal německý knížecí rod královskou korunu, dobytím Slezska získal nárok na úřad panovníka v Německu."*[1242]

Je všeobecně známým faktem, že střední Evropa se vyznačovala národní rozrůzněností a jednotlivé jazykové skupiny byly často promíseny i na lokální úrovni. Ani nově založená Německá říše nebyla národnostně homogenním státem. To se týkalo především Slezska a velkých území, které získalo Prusko na úkor Polska. Ani Východní Prusko nebylo dlouho jazykově homogenní. V roce 1837 zde užívalo němčiny jen dvě třetiny obyvatel, ostatní polštinu či

[1238] D. SCHAFER, *Deutsche Sprachgrenzen und Sprachenkämpfe*, in: Ostland. Jahrbuch für deutsche interessen 1, 1912, s. 9 – 26, zde s. 21. Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků.*, s. 118, pozn. č. 204.

[1239] D. SCHAFER, *Deutsche Sprachgrenzen und Sprachenkämpfe*, in: Ostland. Jahrbuch für deutsche interessen 1, 1912, s. 9 – 26, zde s. 15. v. Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků.*, s. 118, pozn. č. 205.

[1240] Viz E. HÁHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích,* Praha 2014, s. 127.

[1241] Viz E. HÁHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích,* Praha 2014, s. 127 – 128, dokument 26.

[1242] G. FREYTAG, *Bilder aus der deutschen Vergangenheit*. Zweiten Band erster Abteil: *Vom mittelalter zur Neuzei*t, Leipzig – Belin – Grunewald 1920, s. 160. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*. *Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 124, pozn. č. 117.

litevštinu. Koncept středověké kolonizace a zvláště jejích kartografických výstupů, které s oblibou sledovaly pouze jedinou „etnickou“ či „jazykovou“ rovinu, tak byl využit jako inspirační zdroj pro národní „homogenizaci“. Území uvnitř říše měla být germanizovaná promyšlenou jazykovou a osídlovací politikou. Doklady těchto snah lze spatřovat například v zákazu polštiny a litevštiny ve Východním Prusku nebo dodnes stojící monumentální budově *Královské pruské osídlovací komise pro Západní Prusko a Poznaňsko* v Poznani.[1243]

V tomto ohledu byla situace v Rakousku (Rakousko-Uhersku) odlišná. Češi sice žili z hlediska politické participace v neuspokojivých, ale dlouhodobě etablovaných správních a státoprávních strukturách habsburské říše, která byla na rozdíl od Německa pojímána jako mnohonárodnostní stát. Tyto rozdíly však byly postupem doby stále více zastiňovány pangermánskou ideologií, která se stala pro mnoho německojazyčných obyvatel habsburského soustátí ideových východiskem. Proti tomuto hnutí se rakouské úřady sice bránily, protože podlamovalo legitimitu jejich státu, ale od přelomu 19. a 20. století se stále menšími úspěchy. Velkoněmecká idea začínala naopak pronikat do politického diskursu tehdejší společnosti a její všeobecná akceptovatelnost rostla. Tento posun lze demonstrovat na oblíbené syntéze německých dějin Heinricha Classe z roku 1909.[1244]

V knize lze nalézt také obraz východní kolonizace, prezentované jako nejvýznamnější počin německých dějin. V kapitole *Rozšíření na východ* je líčeno dobývání slovanských oblastí kolem Baltského moře velfským knížetem Jindřichem Lvem (1129-1195) a jejich následné osídlení německými kolonisty. Pojednáno je ale také o zásluhách Řádu německých rytířů: „*Rád německých rytířů se zasloužil o opravdu masové osídlení, a tím trvalé získání dobytých území tak že postupoval krok za krokem od hranic koloniálních zemi Jindřicha Lva neustále v nejužším sepětí s mateřskou zemí, získávaje stále nové proudy přistěhovalců*."[1245]
Autor vylíčil v souvislosti s kolonizací českých zemí potíže, se kterými byli kolonisté konfrontováni, a důsledky z toho plynoucí: „*pro Německo oněch zemí se stalo osudným, že přistěhovalectví přece jen zdaleka nestačilo k úplnému poněmčení; masa obyvatelstva zůstala slovanská (česká) a vůči Němcům nepřátelská, [přestože přijala od Němců jako dar vyšší*

[1243] Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 127.

[1244] EINHART [Ps. Heinrich Class], *Deutsche Geschichte. Zwölfte Auflage*, Leipzig 1923 (1. Vyd. 1909). Kniha byla v první polovině 20. století bestsellerem; v roce 1940 vyšla podevatenácté. Původně se objevila na knižním trhu pod pseudonymem Einhart odkazujícím na biografa Karla Velikého. Jak osvětlil autor v předmluvě k pátému vydání i z roku 1914, zvolil pseudonym proto, aby bylo dílo čtené jako text sám o sobě a nezastiňované asociacemi na autorovu osobu; teprve neočekávaný nakladatelský úspěch prý vedl ke zveřejnění jeho jména. Z historické perspektivy tak došlo k pozoruhodnému experimentu. Heinrich Class (1868-1953) byl totiž vedoucí osobností říšskoněmeckého všeněmeckého hnutí, takže jeho kniha vydaná pod pseudonymem nabízí vhled do popularity tohoto mentálního světa. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 128.

[1245] EINHART [Ps. Heinrich Class], *Deutsche Geschichte. Zwölfte Auflage*, Leipzig 1923 (1. Vyd. 1909), s. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 128, pozn. č. 222.

kulturu. Následky zažíváme právě dnes, kdy se Němectvo těchto zemí musí bránit proti domýšlivosti Čechů."[1246]

Zpopularizovaný obraz „německé kolonizace" byl využit i v rámci vrcholných politických a diplomatických jednání. Například když němečtí politici z českých zemí protestovali v Paříži proti vzniku Československa, odkazovali také na kolonizační zásluhy: *„Ve 13. století žil v Českých zemích velký počet německých kolonistů, protože českým králům leželo na srdci přání, aby povoláním německých osídlenců pozvedli civilizaci své země.*"[1247] Početně bezvýznamné české menšiny prý přišly do požadovaných oblastí teprve nedávno. Bez těchto oblastí by prý nebylo Německé Rakousko jako samostatný stát životaschopné, zatímco český stát by prý se zbytkem českých zemí vystačil. Podepsaní politici vystupovali jako reprezentanti státu *Německé Rakousko,* jehož území prý bylo okupováno československým státem. Požadovali tak jménem zakládaného státu, kdysi „kolonizované" území státu sousedního (v této době již de iure existujícího). Podobně i v případě polských území ve prospěch obnoveného Polska bylo argumentováno podílem německých kolonistů na sídelní výstavbě daných oblastí.[1248]

Obrazy středověké kolonizace českých zemí se staly oblíbeným stereotypem. Občas se jim dostávalo nového rétorického zabarvení, ale spočívaly na stabilní obrazové struktuře sdělení, že Němci kdysi přišli do téměř liduprázdné země, kde klučili lesy, zúrodňovali půdu, zakládali města a osvědčili se jako zdatní horníci, a jejich prostřednictvím se Českým zemím dostalo kultury a civilizace. Gustav Pirchan tento narativ v roce 1918 formuloval takto: „*Do země bez měst a oživené pouze sporadickými trhovými a kupeckými osadami, jejíž půda skrývala pod svými lesy tu nejhojnější úrodnost a nejúžasnější blahodárnost dolů, přicházeli z německých zemí od 13. století, povoláni a podporováni zemskými knížaty šlechtou a církví, nejdříve ojediněle a postupně v narůstajících zástupech rolník, měšťan a horník jako míroví hrdinové hospodářské činnosti, aby díky německé zdatností a německé podnikatelské síle završili vnitřní kolonizaci země k velkému prospěchu krále a panstva, na což by ani vlohy, ani právo, ani technika, a ani počet Slovanů nestačily […] Šumava a Krušné hory tak od té doby*

[1246] EINHART [Ps. Heinrich Class], *Deutsche Geschichte. Zwölfte Auflage*, Leipzig 1923 (1. Vyd. 1909), s. 59. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*. *Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 128, pozn. č. 223.

[1247] *Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye*, s. 1, Wien 1919. Beilage „Historisches Überblick", s. 113 – 118, zde s. 114. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*. *Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015, s. 130 - 131, pozn. č. 228.

[1248] V této souvislosti je však třeba naopak reflektovat argumentaci československé delegace za přičlenění Slovenska, respektive Horních Uher. Kombinace státoprávní a přirozeněprávní argumentace byla od počátku vnímána jako extrémně problematická, mimo jiné právě s obavy před podobným postupem „sudetských" Němců", kteří se prostřednictvím proklamovaného připojení k „německému" Rakousku, pokusili propojit (státně proklamovat) tradiční „rakouskou" a „velkoněmeckou" identitu. Starší zemské a státní loajality již v této době zanikly (respektive nemělo dostatečnou podporu).

přestaly být východní hranicí Německa."[1249] Pirchanův text byl výrazem etnizace německých *mentálních map*, jejímž následkem se v německé veřejnosti stala etnicita ústředním tématem historického diskursu. Vytěsnila tak z historického a politického vědomí ostatní aspekty společenského života. Skutečnost, že Šumava a Krušné hory byly po více než tisíc let hraničními pohořími země, jejíž hranice patřily k nejstabilnějším v Evropě, byl sice nesporný fakt, nicméně odkazům na přeshraniční sounáležitost mezi Němci v důsledku středověké kolonizace se po založení Československa dostávalo rostoucí pozornosti a politické útočnosti: *„Šumava a Krušné hory přestaly být východní hranicí jazykově německé země, protože i v české kotlině vyrostlo uzavřené německé národní území: Zde a tam zní německy jazyk, žijí stejné mravy a stejné zvyky. Počet německých pionýrů, kteří byli již odedávna činní na české půdě, se nyní podstatné zvýšil! Německé Čechy se zrodily, a to na pevném základě, takže mohlo dojit k poklesům a otřesům, ale přece již nikdy ne k vyhubení, Teprve teď se stalo připojení Čech ke křesťansko-germánské kultuře skutečností."*[1250]

Německojazyční autoři se též zabývali *důvody* německého „*tažení na východ*". Například Hugo Hassinger ve své knize o Československu z roku 1925 vyložil důvody německé kolonizace. Šlo prý o „*přirozený výraz pro růst a pud kulturního počínání národa, který usazen ve středu kontinentu přerostl směrem nejmenšího odporu, směrem kulturního rozdílu do oblasti, která byla slabé osídlená a schopná rozvoje.*"[1251] Často byl akcentován mírový charakter tohoto pronikání. Neméně důležité pak byly odkazy na starší germánské osídlení a spontánní průběh kolonizačního hnutí: „*Slovani se nemusejí stydět, že upadli do politické a kulturní závislostí na Němcích. To byl jen nutný následek jejich územního osudu. Svým povinnostem věrná, tichá práce německých kolonistů, činorodost a prozíravost německých podnikatelů působících ve slovanských zemích jsou úctyhodné a jako celkový výkon obdivuhodné, ale to neznamená obdiv vůči motivům takzvané východoněmecké kolonizace, která si přece nemůže nárokovat, že by byla jednotné plánovaným úkonem.*"[1252] Z obrazů „německé kolonizace východu" se zcela vytratily obrazy českého národa jako svébytného subjektu historického dění a byly zastíněny stereotypem Čechů jako národa kolonizovaného.[1253]

[1249] G. PIRCHAN, *Deutschböhmens Schickssalskampf in der Geschichte*, in: Goethe 1919, Heft 1 – 2, s. 4 – 13, zde s. 6. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 132, pozn. č. 229.

[1250] K. BEER, *Geschichte Böhmens, mit besonderer Berücksichtigung der Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Zweite vermehrte Auflage, Reichenberg 1921, s. 59n. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 133, pozn. č. 230.

[1251] H. HASSINGER, *Die Tschechoslowakei. Ein geographisches, politisches und wirtschaftliches Hanndbuch,* wien – Leipzig – München, 1925, s. 207. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 133, pozn. č. 231.

[1252] H. HASSINGER, *Die Tschechoslowakei. Ein geographisches, politisches und wirtschaftliches Hanndbuch,* wien – Leipzig – München, 1925, s. 208. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 133, pozn. č. 232.

[1253] Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 133 – 134. Pomyslným vyvrcholením a naplněním tohoto stereotypu je *vyhlášení Protektorátu Böhmen und Mähren*. Ačkoliv často uváděná verze, že jeho předlohou byla „smlouva o ochraně" mezi Francií a tuniským Bejem, se pravděpodobně nezakládá na pravdě, je skutečností, že forma protektorátu byla využívána hlavně mezi evropskými koloniálními mocnostmi a ovládanými zámořským územím např. *Zanzibar, Borneo, Kambodža, Maroko nebo Tunis*. S ohledem na

Obrazy „německé kolonizace“ se tak staly v rámci politického diskursu historickým motivem, který měl určovat směr budoucí německé politiky. Lapidárně vytyčil tento směr samotný Adolf Hitler: „*Začneme tam, kde se před šesti staletími skončilo. Pozastavíme to věčné tažení Germánů na jih a západ Evropy a obrátíme svůj pohled k zemi na východě. Konečně uzavřeme koloniální a obchodní politiku předválečné doby a přejdeme k územní politice budoucnosti.…„Když ale dnes mluvíme v Evropě o nové zemi a půdě, můžeme pomýšlet v první řadě jen na Rusko a jemu podřízené okrajové státy*."[1254] Obrazy kolonializované německé půdy existenci státních hranic, ale i historii spolužití německých menšin s ostatním obyvatelstvem ve všech státech střední a východní Evropy, Němcům byla připisována nadřazenost nad sousedními národy důrazem kladeným tentokrát na údajné civilizační výkony kolonistů, jak vyplývá ze slov Josefa Pfitznera z počátku třicátých let: „*Posunutí ... hranice mezi Západem a Východem daleko na východ… je trvající zásluhou východoněmecké kolonizace, která se tím stává událostí evropského významu a až dodnes si zachovává nejvyšší aktuálnost pro vědu i politiku.*"[2] Četné státy splývaly do vize jakéhosi jednotného prostoru, a tak rozdílné skupiny jejich obyvatelstva, jako byly německé menšiny v Československu, Rumunsku či na Volze, se na mentálních mapách proměňovaly v nositele údajné jednotné, specifické tzv. východoněmecké kultury. Tzv. Východ se změnil v tzv. německý východ (*Deutscher Osten*) a celé štáby historiků, geografů, demografů, ekonomů a právníků se staly odborníky v oblasti tzv. výzkumu Východu (*Ostforschung*). V obsáhlém, reprezentativně vybaveném sborníku vydali v roce 1936 knihu, kde byl německý východ, jak zněl její titul, představen jako reálně existující svébytná oblast evropského kontinentu. „*Tak se Východ dostal opět do posvěcených snů německých lidí*," napsal v roce 1936 i v SRN prominentní badatel o Východu Max Hildebert Boehm (1891-1968): „*Jen hrubá skutečnost, která nás dnes obklopuje, by je mohla zahnat do říše fantazie. Ale realističtí politici' se mýlí, když nás chtějí svést k tomu, abychom akceptovali porážku jako definitivní. Hlas naší krve to ví lépe. Ten nás odkazuje směrem k půdě, která se požehnanou německou prací stala německou národní půdou*." Tzv. německý východ byl v knize popsán, jako by šlo o historicky dávno existující jednotnou zemi s údajně specifickými dějinami, národem, ekonomií a kulturou.[1255]

Hitlerovu snahu využívat v politice symbolická gesta (např. uzavření mírové smlouvy s Francií ve stejném železničním vagóně, ve kterém byla v rámci první světové války podepsaná kapitulace německých vojsk apod.), nelze vyloučit, že jedním z úmyslu bylo záměrné diplomatické ponížení českých politických elit, využívající dobově sdílených rasistických předsudků. Intencionalitu tohoto postupu je však s ohledem stav bádání těžké prokázat a zcela jistě měla i celou řadu dalších rovin. Viz M. STÁRKOVÁ, *Protektorátní vláda v systému státní správy protektorátu Čechy a Morava, nevydaná rigorózní práce PF UK*, Praha 2011.

[1254] A. HITLER, *Mein Kampf. Jubilaüsausgabe anlässlich der Vollendung des 50. Lebensjahres des Führers. Gesamtauflage 5 milionen Exemplare*, München 1939, s.. 663, 645. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 133, pozn. č. 232, pozn. č. 235, 236.

[1255] O. KONRÁD, *Střední Evropa v diskursu intelektuálních elit českých a rakouských Němců 1918 – 1938. Příklad Josefa Pfitznera a Harolda Steinackeras*, in: R. Kučera a kol. (eds.): Identity v českých zemích 19. A 20. Století. Hledání a proměny, Praha 2012, s. 93 – 107, zde s. 97. Viz. E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 138, pozn. č. 246.

Nastíněné obrazy dějin byly podpořeny autoritou vědeckého výzkumu, který sám sebe viděl jako progresivní a inovativní. Nejen, že se vyznačoval silným interdisciplinárním pojetím, ale v rostoucí míře využíval i „tvrdá" data exaktních věd. Statisticky zpracované výstupy fyzické antropologie zcela jistě naplňovaly soudobé pojetí „vědeckosti. Například pražský univerzitní profesor a jeden z nejvýznamnějších historiků třetí říše Theodor Mayer argumentoval, že jeho práce je založena na nových poznatcích: „*Výzkumy posledních let rozpoznaly německé východní hnutí v jeho tisíciletém průběhu jako jednotnou, organicky rostlou, i když jen v některých dobách plánovitě řízenou funkci politické, duchovní a hospodářské životní vůle celého národa a všech jeho součástí v prostoru od Baltiku přes Balkán a k Černému moři, do detailu ji probádaly a celkově popsaly a vyložily.*"[1256] Další odborník na „výzkum východu" liberecký rodák Hermann Aubin (1885-1969) pak zdůrazňoval, že tehdejší ideologické opojení bylo reakcí na nové výsledky vědeckého výzkumu, a nikoli naopak: „*My jsme měli čest být svědky toho, jak se výsledek vědeckého výzkumu před našima očima stal působivou formou národního vědomí. Stále silněji se do dnešního dne mezi Němci prosadil dlouhým snažením získaný poznatek, že pohyb našeho národa směrem na východ, který se táhne jako červená nit staletími středověku a novověku, se stal největším jevem jeho dějin.*"[1257]

Tato interpretační schémata pak v období Druhé republiky a Protektorátu přebírali aktivistické a kolaborantské kruhy českých žurnalistů. Obraz Němce jako pána Čecha, jenž má v prostoru Čech a Moravy prioritní domovské právo, byl pak podpírán historickou argumentací. Jan Zlom, Emanuel Vajtauer, Emanuel Moravec v boji proti „českému bludnému historickému mýtu" Františka Palackého a jeho následovníků neváhali bohatě čerpat z historiografie českých Němců. Obraz společné česko-německé minulosti v zásadě odpovídal schématu protektorátních dějepisných učebnic, o čemž bylo již pojednáno. Již zmíněný Emanuel Vajtauer[1258] ve svém „českém mýtu" napsal: „*Kdyby nebylo moci a bohatství Říše, byly by Hradčany jen zajímavým komplexem hradním, ale nikdy by netvořily ono velkolepé, každé české srdce rozechvívající panorama nad Vltavou… Němci po 1 000 let byli pro nás mistry. Musíme se spokojit se slávou, že jsme byli žáky vtipnými a nadanými…Svou civilizační misí Němci náš životní prostor rozšířili. Dvojjazyčnost Čech je zcela přirozená…půda naší vlasti stává se domovem nejen národa českého, ale i německého*". *Česká snaha prohlašovat Němce za hosty v českých zemích je projevem hrubé nevděčnosti…V našich dějinách tedy zůstává jedna konstanta a tou je skutečnost, že čím více je u nás Němců,*

[1256] T. MAYER, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, in: DeutscheWiessenschaft. Arbeit und Aufgabe, Leipzig 1939, s. 26 – 28, zde. s. 27. Viz. E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 141, pozn. č. 254.

[1257] H. AUBIN, *Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung*, Leipzig 1939. Viz. E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 138, pozn. č. 246.

[1258] Život a dílo Emanuela Vajtauera mapuje ve své publikaci B. ČELOVSKÝ, *Strážce nové Evropy: prapodivná kariéra novináře Emanuela Vajtauera***,** Ostrava 2002. Další (spíše však kusé) informace o novinářově životě lze pak vyčíst rovněž v některých přehledových statích. Emanuelu Vajtauerovi se pak věnovaly ve svých diplomových pracích také dvě studentky Katedry mediálních studií a žurnalistiky Masarykovy univerzity v Brně: Monika Findoráková a Kristýna Maletová. Nejnověji pak ve své dipolomové práci J. ČERMÁK, *České dějiny pohledem aktivistického novináře Emanuela Vajtauera*, Olomouc 2018.

tím lépe se českému národu daří.“[1259] Obran nacistického Německa probíhala i u části českých katolických fundamentalistů z časopisů *Národní obnova*, *Řád* a *Tak.* Ideovým východiskem byl negativním vztahem k demokracii, liberalismu, republikánství a „laickému totalitarismu“ první republiky.[1260]

Tyto stereotypy nezmizely ani po druhé světové válce, a to i díky historikům jako byli Theodor Mayer, Hermann Aubin či Erich Maschke.[1261] V Německu, integrujícím se do evropského společenství, však pomalu docházelo v rámci mezigenerační výměny a probíhající reflexe německých dějin první poloviny 20. století k proměnám historického narativu. Tyto změny souvisely i s proměnou (západo)německé národní identity, jejíž komplementární složkou se v rostoucí míře stávala „evropská komponenta“. Od 70. let pak docházelo v reakci na dekolonizační proces k již nastíněné proměně pojmového aparátu. V rostoucí míře se odkazovalo i na celoevropské souvislosti středověké migrace. Po roce 1990 se ustálila dnešní forma zhruba v následující formě: „*Tzv. východní osídlování mezi rokem 1150 a 1350 a zprostředkování kultury německými šlechtici, duchovními, měšťany a sedláky, které bylo dáno historicky prostorovým procesem postupu ze západu na východ, vedlo ke všeobecnému přizpůsobení východní poloviny Evropy k Západu.“*[1262] Akcentovány začaly být rovněž otázky hospodářské a nejnověji i environmentální. Etnické hledisko bylo upozaděno, nicméně zůstává nadále podstatnou součástí výkladu. Výzkum začal být zasazován do daleko širších souvislostí, nejen geografických, ale i časových a v rostoucí míře začaly být využívány výstupy dalších sociálních věd. V současné době je pak nanejvýš aktuální nejen otázka zásadní proměny technologické báze formující jak povahu výzkumu, tak jeho narativního (respektive representačního) zpracování, ale i otázka jeho širšího teoretického ukotvení. Na nastíněném vývoji bylo velmi dobře vidět, že hranice vědeckosti jsou bez této reflexe nejen pohyblivé, ale mohou vyústit i v eticky neakceptovatelné postupy.

[1259] E. VAJTAUER, *Český mýthus – co nám lhaly dějiny*, Praha 1943 s. 57, 153, 120, 119. Viz http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010101064. [cit. 10. 1. 2019.]. Vydáno v eredici v Praze 2019.

[1260] R. VOŘÍŠEK, *Úpadek a sláva českých dějin*, Praha 1939, s. 10. Viz J. RATAJ, *Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republik*y, in: J. Křen – E. Broklová (eds.), Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, Praha 1998, s. 175.

[1261] Theodor Mayer byl jedním z mála univerzitních profesorů, jimž bylo po válce znemožněno další univerzitní působení. Pokračoval však ve vědecké činnosti v rámci mimouniverzitních institut. V letech 1956-1970 působil jako první předseda a poté čestný předseda *Kolegia Carolina*. Hermann Aubin, který byl velmi exponovaným historikem třetí říše (mj. byl spolupracovník na plánu Poněmčení Poznaňská a Západního Pruska z roku 1939), pokračoval po válce ve své činnosti. V západním Německu vychovával nové generace vědců na univerzitě v Hamburku a v letech 1953-1958 působil jako prezident *Svazu historiků* Německa. Stál u zrodu četných ústavů pro výzkum Východu, například *Herderova institutu* v Marburgu. Jen Maschke se držel v této oblasti zpátky; po návratu ze sovětského válečného zajetí se stal profesorem v Heidelbergu a profiloval se jako odborník pro hospodářské a sociální dějiny. Viz. E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 144 – 145.

[1262] J. BAHLCKE, *Ostmitteleuropa,* in: H. Roth (ed.), Studienhandbuch östliches Europa, sv. 1: Geschichte Ostmittel- und Südosteuropas, Weimar – Wien – ürich 1999, s. 59 – 72, zde s. 61. Viz E. HÁHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků*., s. 144 – 145.

5. SYNTÉZA

Dosavadní výklad se soustředil na analýzu *textu* coby specifického *diskursu dějin středověkého osídlení*, v *kontextu* proměn *historické kultury* a *politicko-sociálních podmínek*. Zbývá tedy poslední, svým způsobem stěžejní část, a tou je *vyvození důsledků* a *nastínění perspektiv* dalšího výzkumu. Nemělo by se však jednat o pouhou mechanickou projekci stávajících progresivních trendů současného vývoje směrem do budoucna (i když i to je nesporně podstatné), ale především ve světle dosavadního vývoje nastínění hlubšího *smyslu* takového počínání a možností jeho *aplikace*, tedy *„praktického" využití*. Ačkoliv se může zdát, že tyto otázky stojí mimo standardní badatelské pole *historické vědy*, dosavadní analýza mimo jiné poukázala na skutečnost, jak fatální dopady má lhostejnost badatelské obce ke způsobům využití výsledků její práce či praktické dopady „vědy ve službách politiky". Možná je proto na místě položit si otázku zda není vhodné tuto problematiku alespoň teoreticky reflektovat a nastínit možnosti „praktického" využití výsledků historického bádání včetně etické reflexe takovýchto postupů. Není-li takováto operace (jako celek) součástí *historické vědy*, možná by mohla být vnímána jako žádoucí součást *historické kultury*.

Běžné dějepisné znalosti se obvykle zakládají na dvojích dějinách – *dějinách národních* (státních) a *dějinách obecných* (světových).[1263] Takové členění má nepochybně své oprávnění, z odděleného výkladu však mizí vzájemné souvislosti, vazby a spojovací články. Následkem pak bývá izolace národních dějin, která sugeruje představu jejich výjimečnosti, ať již v pozitivním či negativním slova smyslu, zatímco *světové dějiny* se mění na dějiny velmocí. Je to však i závada věcná: historiografie nemá absolutní kritéria a její hodnotící aparatura je založena především na srovnávání, komparaci, jež poskytuje reálné rozměry. Národní dějiny nemohou být nahlíženy izolovaně, smysluplnými se stávají teprve v okamžiku, kdy jsou nahlíženy jako organická součást přímého historického okolí, regionu, Evropy a světa.[1264]

V předchozí kapitole byly nastíněny proměny studia středověkého osídlení od nejstarších dob po začátek 21. století. Z tohoto nástinu mimo jiné vyplývá, že metody výzkumu, jakož i interpretace jeho výsledků se vždy odvíjely od konkrétní historické situace. Zákonitě se tedy vnucuje otázka – Jaké nástroje a metody máme k dispozici při poznávání středověkého osídlení v současnosti? Jak zajistit maximální vzájemnou srozumitelnost jejich výstupů? Jak tyto výstupy využívat jako prostředků pro psaní obecně akceptovatelného příběhu, který by věrně odrážel historickou realitu? A k čemu tento příběh vlastně potřebujeme? Ačkoliv by plné zodpovězení těchto otázek je spíše tématem k dlouhodobé oborové diskuzi, pokusím se alespoň v hrubých rysech nastínit ve vazbě na primárně sledovanou oblast širšího historického Chebska a probíhající bádání nastínit možné směry této debaty.

[1263] Tomuto dělení ostatně odpovídá například i institucionální zázemí výuky historie na Filozofické fakultě univerzity Karlovy Na *Ústav českých dějin* a *Ústav světových dějin* (vedle nich se historiografickým výzkumem primárně zabývá též *Ústav hospodařských a a sociálních dějin)*. Historickým studiem se však zaobírají (byť v rámci širšího pojetí svého hlavního badatelského směru) i další specializované ústavy a katedry. Viz https://www.ff.cuni.cz/fakulta/katedry-a-ustavy/. [cit. 17. 1- 2019.]

[1264] Viz J. KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 19.

5.1 *SOUDOBÉ PŘÍSTUPY*

Současná historiografie čelí specifickým a velmi naléhavým výzvám. Uvažování o výhledech evropské civilizace po dvou světových válkách, které zničily staré postavení kontinentu i představy jeho obyvatel o nich samých, nabylo mimořádné, dříve nepociťované naléhavosti. Ve středu zájmu se mimo jiné ocitla i historiografie, která díky svému tradičně privilegovanému postavení v soustavě společenských věd nesla za tyto události přímou spoluzodpovědnost. Ozývaly se hlasy filosofů, politologů, sociologů žádajících zásadní revizi dosavadních přístupů. Objevovaly se nové názory na konkrétní podobu této revize, ale ty měly daleko k systematičnosti starých myšlenkových soustav. Vynořovaly se takřka souběžně nebo v rychlém sledu, takže je těžké utřídit je do vývojové řady. Některé zasahovaly do výkladu dějin i do metod, jimiž historik pracuje. Teorií a návodů však bylo stále více než způsobů, jak dospívat k novým poznatkům a ty vtělit do historického díla. Jaké možnosti tedy máme při poznávání minulosti v současné době k dispozici? V čem se tyto přístupy liší? A který je ten nejlepší?

5.1.1 Povaha oborového diskursu

Stejně jako v minulosti je povaha oborového diskursu formována společenským kontextem. Současná situace je formována několika výraznými motivy, generujícími řadu závažných otázek. Jejich primární zdroj lze s jistou mírou nadsázky charakterizovat jako tři základní „postmoderní úzkosti“, které doplnili či částečně nahradili starší „modernistické“, kolektivně pociťované problémy (sociální problematika, biologická „degenerace“, válečné konflikty). V současné době se k těmto tématům přidaly některé nové: klimatické změny a obavy z přelidnění, respektive ekologické dopady pokroku a otázky udržitelného rozvoje (environmentální diskurs), globalizace a s ní spojené změny společnosti, kultury a identit (identitaristický diskurs) a technologické změny, respektive dříve nereflektované dopady pokroku a modernity (transformační diskurs). Jedním z možných způsobů jak čelit těmto výzvám je skrze historii, tedy klást otázky po existenci těchto výzev v minulosti (na různých úrovních), a analýze někdejších strategií (k jakým důsledkům vedla rozhodnutí našich předchůdců v krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé perspektivě). Smyslem tohoto postupu je pak analýza rizik a inspiračních zdrojů.

Kromě proměn „společenské objednávky“ jsou však neméně důležitými aspekty proměny oborového diskursu a to je zejména „překonávání škol“ a kritické vyrovnávání se staršími badatelskými přístupy. Ty však vesměs nemizí a po určité době jsou (ve více či méně „modifikované“ podobě) „recyklovány“ a znovu uvedeny do vědeckého oběhu. Otázkou je zda se tak děje reflektovaně či nikoliv. Odmítání určitých druhů narativu (například z důvodů „politické korektnosti“) obvykle vede k jejich znovu-uplatnění na nižší (populárně-populisticko-žurnalistické) rovině, která však má (nikoliv paradoxně) větší vliv na formování společenského kontextu, než „vědecký“ diskurs zasahující obvykle jen nepříliš širokou vrstvu profesionálních „badatelů“. Z těchto důvodů není vhodné tyto dvě roviny striktně oddělovat, ve smyslu ostentativního se zříkání dopadů společensko-vědního bádání na společnost. „Popularizační“ diskurs formující historické povědomí a společenské klima by proto neměl

být kladen do protikladu k diskurzu „vědeckému“. Jako vhodnější postup se jeví kritika reflexe jejich vzájemného vztahu. „Vědecký diskurs“ by měl v optimálním případě vytvářet teoreticko-metodologickou nadstavbu, jejíž integrální součástí by měla být promyšlená „aplikační strategie“. Didaktická rovina by tak měla být integrální a reflektovanou součástí historického výzkumu vytvářející spojité „sémantické pole“ formující společenskou realitu.

Pokud „vyšší“ (akademická) patra tohoto diskursu odmítnou (např. z politických důvodů) reagovat na potřeby doby (společnosti) jsou obvykle nahrazeny nižšími patry, která však pro tuto práci nejsou dostatečně kvalifikována a výsledkem jejich činnosti je deformovaný (ideologizovaný) obraz minulosti, který však plně konvenuje (nikoliv koriguje) očekávání přítomnosti a jeho společenská recepce (a tudíž i vliv) je vysoká. Stejné nebezpečí však skýtá i opačný extrém spočívající ve služebném postavení a ideologizaci vědy. Fatální dopady této praxe pak byly nastíněny v rámci předchozích kapitol pojednávajících o proměnách české historiografie v návaznosti na proměnách společenského (politického a kulturního) kontextu.

Výše zmíněná teze se může ve světle předchozího líčení mnohdy složitého vztahu vědy a politiky jevit jako vysoce kontraverzní. Neměla by však být v žádném případě chápaná jako výzva k „angažované“ historiografii, či dokonce k „ideologizaci“ historického výkladu. Právě diagnostikou rizik takovýchto postupů mohou být (mimo jiné) nápomocny dějiny dějepisectví, neboť osvětlují dopady „vědy ve službách politiky“ a populistického nadbíhání náladám davu jak na společnost, tak na vědu samotnou. V tomto smyslu mají společenské vědy (*humanities*) stejnou odpovědnost jako vědy přírodní (*science*). Pokud byl Opennheimer či Sacharov zděšen z výsledků svého bádání, je třeba si uvědomit, že démony, které vyvolaly poslední dvě (bezmála tři) světové války 20. století (jakož i mnohé další) přinesli na svět intelektuálové více či méně seriozně badající na poli společenských věd.

Výše zmíněný apel je tedy míněn spíše jako výzva k hlubšímu promýšlení vztahu mezi společenskými procesy a dějepisným bádáním. To by mělo tento vztah teoreticky více reflektovat a to jak v případě „teorií pozorování“, tak v případě „teorií „procesů a struktur“.[1265] V případě dějepisného podání je to pak zásadní otázka narativní konstrukce a reprezentace historických faktů. Neméně důležitá je však i otázka společenských dopadů historického „vyprávění“ spadající do roviny etických a hodnotově orientovaných soudů.

Jedním z charakteristických znaků současného historiografického diskursu je obrat od makrohistorie k mikrohistorii, doprovázený odklonem od analytických koncepcí k narativitě. Tento obrat je doprovázen radikálním zpochybňováním možností racionálního studia minulosti a snahou nalézt na tyto výzvy adekvátní odpověď. Na počátku třetí dekády 21. století tedy nemůže být pochyb o tom, že předmět a metody historiografie procházejí zásadní proměnou. V této souvislosti si i český historik, pokud nechce zůstat v intelektuální izolaci, musí položit alespoň několik základních otázek. Z nich má zřejmě nejexistenciálnější dopad ta, zda to co ve svém zkoumání minulosti vlastně provozuje, má nějaký význam či zda to vůbec někoho mimo něj zajímá. Neméně zásadní je však otázka, zda okolnost, že o

[1265] Viz. J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním, Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 71 – 72.

výsledcích svého bádání píše a zveřejňuje své texty, není jen pouhým důkazem toho, že umí bádat a pak o tom též něco napsat, že se tedy ve své oboru potvrzuje jako profesionál, který „něco“ umí. Zároveň má obvykle ambici svými poznatky oslovit alespoň některé ze svých kolegů, kteří bádají v jiných oblastech historického či společenskovědního výzkumu.[1266] To nás přivádí k otázce tolik skloňované interdisciplinarity. Jaké jsou její možnosti a s nimi i logicky spojené meze? A jaké základní přístupy k danému tématu máme na výběr? V této souvislosti je důležité mít na paměti, že následující, schématicky nastíněné „diskurzy“ popisují různé stránky jedné a téže historické skutečnosti, a nadto tak činí často za pomocí stejných či podobných tříd pramenů a badatelských metod. Rozdíly jsou tak často spíše ve vstupních předpokladech, badatelských otázkách a rozdílných akcentech na různé aspekty historické skutečnosti a dějepisné výpovědi.

5.1.1.1 *Modernizační (transformační) diskurs*

Toto pojetí v určitém smyslu navazuje, byť v modifikované podobě na klasické modernistické „velké vyprávění“, jehož předmětem byl především materiální pokrok. Soustředí se především na rozvoj technologií, jejich (znovu) objevování, šíření a aplikaci. Koncepčně má blízko ke klasickým hospodářským a sociální dějinám.[1267] Samotný pojem *modernizace* (z.latiského slova *modernus* – nový, novodobý, současný) se liší spíše kontexty svého užívání, než obsahy. Teorie modernizace má konstruktivistický charakter a většinou je považována za „teorii středního dosahu“. Tedy takovou, které se používá pro analýzu a interpretaci pouze omezené skupiny jevů. Modernizaci je tedy možné chápat buď jako „energii“ pohánějící proces společenských změn nebo i „konečný cíl“ těchto proměn.[1268] Pokud sociolog Jan Keller[1269] považuje za typické projevy modernizace *industrializaci*, *urbanizaci, vzestup sociální mobility*, spojovaný s *expanzí vzdělání* a *nastartováním vědecko-technického pokroku* a vzrůstem *politické participace*, tak všechny tyto projevy lze spatřovat již v rámci „vrcholně středověké transformace, která byla doprovázena masivním vznikem vesnic a měst, panských sídel a cest, rozvojem dálkového obchodu a řadou technologických inovací. Dále v této době dochází k přenosu a proměnám uměleckých proudů. V tomto smyslu lze tedy považovat za oprávněnou tezi Dušana Třeštíka hodnotící tehdejší změny jako počátek (či spíše jeden z vrcholů) celoevropské modernizace.: „*Počátky modernizace, tak nejsou soudobým bádáním dávány do souvilosti teprve s osvícenstvím, či průmyslovou revolicí, ale její počátjy jsou spatřovány podstatně dříve. Je-li jejím průvodním znakem to co Evropu odlišuje od zbytku světa a co charakterizuje dnešní průmyslovou, respektive post-*

[1266] J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny*, s. 36 – 37.

[1267] Viz J. ŽEMLIČKA, J.: *Středověké osídlení a studium hospodářských dějin.* ArchHist 16, 1991, s. 37 – 43; TÝŽ, *Výzkum hospodářských dějin přemyslovského období (stav, problémy, výhledy),* in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše. Red. O. Felcman, L. Jeleček, T. Vojtěch, J. Žemlička, Praha 1982, s. 245 – 261.

[1268] M. HAVELKA, heslo *Modernizace*, in: L. ŠTORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, s. 258.

[1269] J. KELLER, *Teorie modernizace*. Praha 2007.

průmyslovou (informační) civilizaci, je třeba hledat počátky těhto procesů ve vrcholně středověké Evropě. O tehdy pronikajících změnách se obvykle mluví jako o středověké tranformaci, výstavbě země a kolonizaci. Doprovodným znakem byl vznik institucionálních měst, emancipace církve a šlechty, vzniku univerzit a řadě dalších průvodniéch jevů. Jejich společným jmenovatelem však byla svoboda. Nikde kromě Evropy v této době nenajdeme svobodného měťana svobodného města, svobodného šlechtice coby představitele pozemkové vrchnosti, svobodné univerzity a v neposlední řadě svobodné církve, jejíž úspěšný boj za investituru církevních úřadů nezávisle na světské moci bývá někdy spatřován jako počátek všech dalších partikulárních svobod.[1270] Medievistika tak přináší zásadní podnět do obecnější společensko.vědné debaty po povaze evropské modernizace. V jejím pojetí je stávající kazální řetězec změn formujících stávající evroskou (atlantickou) nutné hledat v severní Francii v 11. století, postupně se rozšíří do celé Evropy, tak aby koncem 15. století překročila její hranice a stala se globálním fenoménem.

.

5.1.1.2 *Enviromentální diskurs*

Vedle staveb a větších urbanistických celků představuje výrazný historický pramen i kulturní krajina. Její výpověď se obvykle vztahuje k značně dlouhému časovému horizontu a spadá tak do oblasti „historie dlouhého trvání“.[1271]

Výchozí předpoklady mají výrazně ekologický aspekt. Můžeme-li s trochou nadsázky předchozí modernizační diskurs označit za akcentující technologický pokrok, inovace a rozvoj, lze environmentální diskurs označit za sledování stínů a limitů téhož procesu. Všímá si tedy nejen možností využití přírodních zdrojů, ale i limitů a negativních dopadů jednostranné exploatace surovin. Primárním zdrojem informací (pramenem) je přitom sama antropologická krajina. Při odhalování stop, které v nich lidská činnost zanechala, jsou obvykle využívány archeologické postupy dálkového průzkumu (země), klimatologie, paleobotaniky a paleozoologie, montaneistiky apod. Pozornost je zaměřena nejen na stará důlní a vodní díla i procesy urbanizace, strukturálních změn osídlení apod., přičemž je pozornost věnována nejen jejich dopadu na konkrétní společnost a místní ekosystém.[1272]

Kromě ekologické roviny je tu i výrazná rovina ekonomická, zaměřující se na historické využívání přírodních zdrojů a morfologie krajiny. Předmětem zkoumání jsou tedy dějiny zemědělství (užívání lesa, vodních zdrojů), historická cestní síť (dálkový obchod), montaneistika (rudné hornictví, drahé kovy, sklárny). Příkladem tohoto přístupu v rámci soudobého německojazyčného bádání může být činnost *Pracovní skupiny pro výzkum historické kulturní krajiny střední Evropy* (*Arbeitskreises für historische*

[1270] Viz D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny,* Praha 1999, s. 115.

[1271] Viz J. SÁDLO – P. POKORNÝ – P. HÁJEK – D. DRESLEROVÁ – V. CÍLEK, *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí,* Praha 2005. Dále srovnej T. BLAŽKOVÁ – P. ČERVINKOVÁ (eds.), *Krajina jako antropologická čítanka*, Praha (Togga), 2015; S. SCHAMA, *Krajina a paměť,* Praha 2007.

[1272] V této souvislosti je možné upozornit například na VII kapitolu v knize Josefa Žemličky *Království v pohybu,* nazvanou *Cena za pokrok*. Viz J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu,* Praha 2014, s. 409 – 435.

Kulturlandschaftsforschung in Mitteleuropa) a jí vydávané periodikum *Výzkum osídlení: archeologie – historie – geografie* (*Siedlungsforschung: Archäologie - Geschichte – Geographie*). Zde publikované články se zaměřují na problematiku středoevropské krajiny v široké časové a tematické perspektivě.[1273]

Z posledních ročníků lze pouze výběrově poukázat na několik inspirativních studií. Pro sledovaný region má nespornou relevanci příspěvek Volkmara Eidlotha zabývající se středoevropskými lázněmi a lázeňskou krajinou.[1274] V této souvislosti je nutné zmínit poslední výzkumy osídlení Karlových Varů, jejichž založení Karel IV. spadá do finální fáze zakládání českých měst. Jejich vznik souvisí se strukturálními změnami místní sídlení, konkrétně s pravděpodobný přesunem nedaleké osady Obora zachycené i v rámci pozdní (barokní) historické tradice.

Samotný vznik a vývoj osady Obora nacházející se na severním úbočí vrchu Aberg je přitom pravděpodobně složitější, než se donedávna zdálo. Lze jej pravděpodobně rozdělit do několika fází. První vypovídá o sídelním tlaku, který pronikl i do loveckého hvozdu loketského hradu. Odtud i název vesnice nazývané v česky psaných pramenech Obora (německy Thiergarten, latinsky Ortus ferarum). Počátek jejího osídlení je kladen na počátek 13. století. Tehdy se zde rozkládal rozsáhlý královský lovecký hvozd přináležejícímu k nedalekému hradu v Lokti. Právo lovu, coby význačná královský regál, v něm měl pouze panovník a loketský purkrabí. Hrad Loket tak měl však zásadní význam nejen jako centrum rozsáhlé zeměpanské honitby,[1275] správní centrum nejzápadnější české kastelánie (posléze kraj s poloautonomním postavením), ale i jako zázemí pro diplomatická jednání českého krále při jeho cestách do Chebu. Ten měl obdobné postavní významné štaufské domény využívané jako zázemí pro sněmy řešící politické záležitosti v této části Říše. Ve světle těchto skutečností se jeví jako pochopitelné i dodatečné obohacení zdejší krajiny o lázeňskou funkci, s jejíž tradicí mohl být Karel IV. konfrontován v západní Evropě či severní Itálii (v této souvislosti se uvažuje o Cáchách coby možném inspiračním zdroji).[1276]

Ves samotná je v písemných pramenech uváděna k roku 1325 v donační listině krále Jana Lucemburského udělující v královské oboře léno Kojatovi z Otnavic (Otovic). Počátky jejího

[1273] Viz *https://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung.*[cit. 5. 8. 2020]

[1274] V. EIDLOTH, *Bäder und Bäderlandschaften in Mitteleuropa*, Skizzen zur raumzeitlichen Entwicklung eines Siedlungstyps bis zum Ersten Weltkrieg, in: Siedlungsforschung: Archäologie - Geschichte – Geographie, 35, 2018, s. 9 – 48.

[1275] Podobnou úlohu centra královského loveckého hvozdu měl například Křivoklát. V této souvisloti lze mluvit nejen o funkci správní a rekreační, ale i o významné roli symbolické a reprezentační. Právo lovu patřilo k významným panovnickým výsadám, jejichž porušení bylo krutě stíháno. K této problematice viz W. SCHENK, *Das Forschungsfeld „Wald und Siedlung" aus der Sicht der Historischen Geographie*, in: Siedlungsforschung: Archäologie - Geschichte – Geographie, 19, 2001, s. 9 – 34.

[1276] Ačkoliv byl v této souvislosti zásadní objev horkých minerálních pramenů, který mladší dějepisná tradice připisuje právě Karlovi, z níže popsaných skutečností (především masivní využívání vřídlovce pro pálení vápna využívaného na stavbu zdejších středověkých kostelů) vyplývá, že existence místních vřídelních pramenů byla v polovině 14. století již známá (otázka zda i jejich léčivé účinky).

osídlení jsou však pravděpodobně mnohem staršího data. Nasvědčuje tomu existence kostela sv. Linharta, který je v písemných pramenech z roku 1246 uváděn jako farní. Největší rozmach osídlení lze klást do období mezi polovinou 13. století a polovinou století 14.[1277]

Zásadní dopad mělo pro Oboru založení nedalekých Karlových Varů. Nové královské město vybavené stejnými právy jako centrum kraje Loket, skýtalo obyvatelům poddanské vesnice možnost rychlého sociálního vzestupu. Podle mladší literární tradice to měly být právě sedláci z Obory, kteří utvořili základ karlovarského patriciátu, když rozebraly své roubené příbytky a pomocí volských potahů je přenesly k Vřídlu. Přesun obyvatel z Obory do Karlových Varů však jistě nebyl jednorázovou záležitostí, jak jej líčí pozdější romantické legendy, ale probíhal spíše pozvolna. Úpadek Obory tak probíhal postupně po celá staletí. Ještě v první polovině 16. století jsou zde doloženi osadníci. Nejpozději do konce tohoto století však obec zcela zpustla. Ještě v 19. století se zde však daly rozpoznat zbytky zdiva jednotlivých usedlostí. Tyto pozůstatky jsou dodnes patrné. Jeden z nich pak zasluhuje mimořádnou pozornost. Severně od cesty k zřícenině kostela je pahorek, zanesený na starých mapách jako Kellerberg. Toto pojmenování odkazuje na existenci rozsáhlejšího sklepení. Na tento pahorek je kladena tvrz, která bývá dávána do souvislosti se zdejším sídlem Kojaty z Otovic, prvním majiteli Obory. Tato tvrz spolu s opevněným kostelem sv. Linharta, tak nejspíše v období vrcholného středověku tvořila oporu zdejšího osídlení nacházejícího se uprostřed hlubokého loveckého hvozdu. Z probíhající výzkumu je patrné, že i tato vesnice měla několik zásadních fází vývoje a na původní drobnou (služebnou osadu) navázala etapa podstatného rozšíření spojená se stavbou panského sídla a vytyčení pravidelné návsi.[1278]

Kromě rekreace, myslivosti a lázeňství lze na zdejší krajinu aplikovat i poznatky o hospodářském využívání lesa,[1279] vodních cest, rudného hornictví[1280] či těžby surovin a rozvoj měst.[1281] Aplikační rovina je opět primárně v ekologické oblasti a zaobírá se předpoklady trvale udržitelného rozvoje a riziky jednostranně orientovaného ekonomického růstu.

[1277] Pouze základní literatura k tématu: Viz A. GNIRS**,** *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad*, Praha, 1933 s 152 – 153; J. KLSÁK – P. HEREIT, *Votivní předměty od sv. Linharta*, Historický sborník Karlovarska II*,* Karlovy Vary, s. 31 – 45.

[1278] Reflexi aktuálně probíhajícího výzkumu v tisku viz https://www.idnes.cz/karlovy-vary/zpravy/archeologove-vyzkum-osada-obora-karlovy-vary-kostel-svateho-linharta-lazenske-lesy.A200728_561611_vary-zpravy_ba. [cit. 1. 9. 2020]

[1279] Viz *Siedlungsforschung: Archäologie - Geschichte – Geographie*, 19, 2001 (hlavní téma: *Les a osídlení*). Viz https://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung. [cit. 5. 8. 2020].

[1280] Viz *Siedlungsforschung: Archäologie - Geschichte – Geographie*, 30, 2012/13.; Dále Svazek 30, 2012/2013. Obecně pak k dané problematice viz *Siedlungsforschung: Archäologie - Geschichte – Geographie*, 14, 1996 (hlavní téma: *Vzory kulturní krajiny a systémy osídlení*). Viz https://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung. [cit. 5. 8. 2020].

[1281] Viz *Siedlungsforschung: Archäologie - Geschichte – Geographie*, 28, 2010. (hlavní téma: *Spotřeba a kulturní krajina*). Dále srovnej *Siedlungsforschung: Archäologie - Geschichte – Geographie*, 4, 1986. (hlavní téma: *Dopravní cesty a jejich význam pro kulturní krajinu*.) Viz https://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung. [cit. 5. 8. 2020].

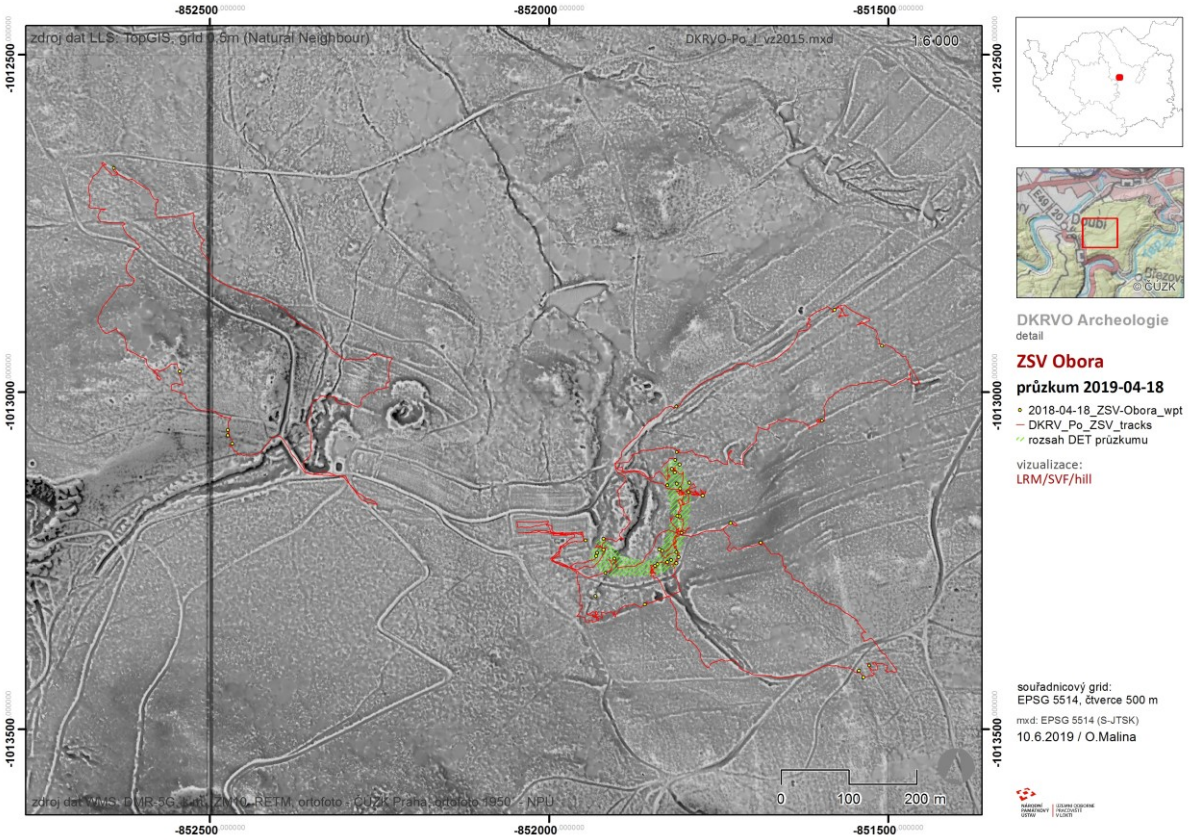
-852500
-852000
-851500
-1012500
-1013000
-1013500
zdroj dat LLS: TopGIS, grid 0,5m (Natural Neighbour)
DKRVO-Po_I_vz2015.mxd
1:6 000
zdroj dat: WMS: DMR-5G, ZM10, RETM, ortofoto - ČÚZK Praha, ortofoto 1950´ - NPÚ
0
100
200 m
DKRVO Archeologie
detail
ZSV Obora
průzkum 2019-04-18
2018-04-18_ZSV-Obora_wpt
DKRV_Po_ZSV_tracks
rozsah DET průzkumu
vizualizace:
LRM/SVF/hill
souřadnicový grid:
EPSG 5514, čtverce 500 m
mxd: EPSG 5514 (S-JTSK)
10.6.2019 / O.Malina

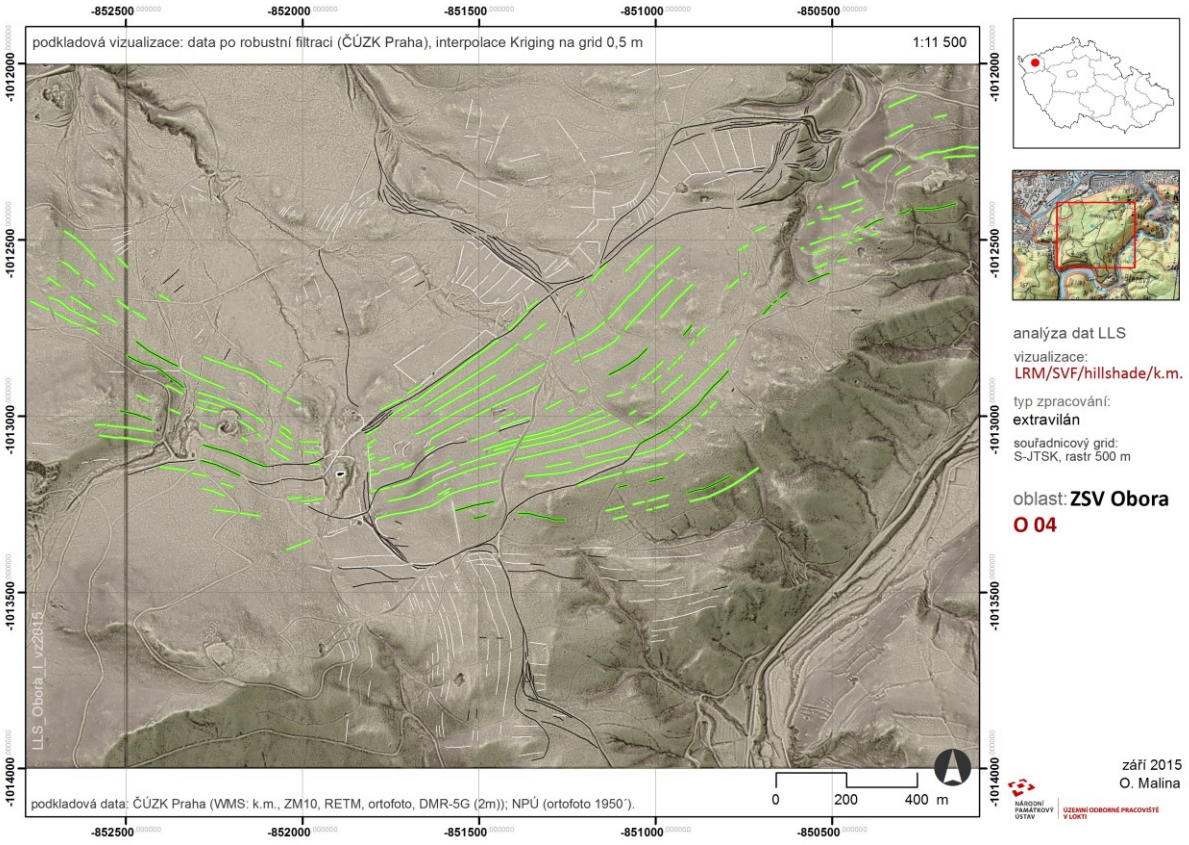
-852500
-852000
-851500
-851000
-850500
-1012000
-1012500
-1013000
-1013500
-1014000
podkladová vizualizace: data po robustní filtraci (ČÚZK Praha), interpolace Kriging na grid 0,5 m
1:11 500
LLS_Obora_I_vz2015
podkladová data: ČÚZK Praha (WMS: k.m., ZM10, RETM, ortofoto, DMR-5G (2m)); NPÚ (ortofoto 1950´).
0
200
400 m
analýza dat LLS
vizualizace:
LRM/SVF/hillshade/k.m.
typ zpracování:
extravilán
souřadnicový grid:
S-JTSK, rastr 500 m
oblast: ZSV Obora
O 04
září 2015
O. Malina

5.1.1.3 *Identitaristický (kulturněhistorický) diskurs*

Výše zmíněná specifika evropského vývoje spočívající ve svobodě podmiňující modernizaci má však dle výchozích teoretických postulátů propojující nacionalismus s modernitou další podstatný aspekt a tím je národní cítění. Ačkoliv má povaha středověkého nacionalismu, stejně jako modernizace jinou povahu, než je tomu v průběhu 19. a 20. století, Evropa této doby je Evropou národů (nikoliv však národních států).[1282] Na tuto skutečnost upozorňuje ve svém díle i Barlett[1283], který v tomto ohledu pracuje s tezí o raně středověkém lokálním universalismu, který byl v období vrcholného středověku zvolna nahrazen globálním partikularismem. Jinými slovy, v rámci západního křesťanstva, jehož církevní hlavou byl papež a světskou císař, existovala univerzální kultura elit (církev, šlechta) vycházející z římské tradice, která se však na místní úrovni (města, venkov) vyznačovala vysokou mírou diverzity (multikulturalismus). Tento systém byl postupně nahrazován jiným, který se vyznačoval postupnou přeměnou univerzální (západo) evropské kultury (vystavěné na tradici pozdně antické univerzální římské říše) na společenství „svrchovaných" království. Tato vzrůstající „globální diverzita" se však vyznačovala rostoucí vnitřní „uniformitou" doprovázenou zvyšujícím se tlakem na náboženskou, jazykovou či politickou unifikaci obyvatelstva. Tento vývoj pak nabral zvýšenou dynamiku v rámci pozdějšího vzniku absolutních monarchií a národních států. Tyto dvě komplementárně se doplňující tendence a proměny jejich vzájemného vztahu pak považuje za jeden ze základních motivů (vedle „expanze" a „spásy") evropských dějin. Toto pojetí do jisté míry navazuje na klasické politické dějiny a tradici velkých epických příběhů, jejichž tradičním subjektem byl národ. Vrcholně středověká modernizace tak stvořila nejen komplexní soubor svobod oddělujících Evropu od zbytku světa, ale i středověký národ, jehož nositelem se primárně stává svobodná zemská (šlechtická) obec (často oponující králi i městům), která ke své sebeidentifikaci používá mnohdy velmi komplexní ideologické představy. Definovat se znamená oddělit se a ve 12. století to v první řadě znamená opozici proti univerzálním nárokům říše za Štaufů. *Rex est imperator in regno suo* bylo heslo, které přišlo z vrcholně středověké Francie, avšak svou odezvu nalezlo i ve středověkých Čechách, které mají s francouzským prostředím stále četnější styky vrcholící nastolením nové lucemburské dynastie kulturně ukotvené ve frankofonním prostředí.[1284]

[1282] Viz D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny,* Praha 1999, s. 115.

[1283] R. BARLETT, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950 – 1350*, London 1993.

[1284] *Král je císařem ve svém království*. Toto dobové heslo vyjadřuje postoj francouzských legistů oponujících univerzalistickým koncepcím církařské moci. Viz D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny,* Praha 1999, s. 117. V souvislosti s recepcí arabských překladů Aristotela scholastickým myšlením (např. Alber Veliký či Tomáš Akvinský) začíná být od 13. století země ztotožňována s královstvím, protože politika je Boží prozřetelností řízena stejně jako příroda, tj. směrem k dobru. V návaznosti na Aristotela rozpracoval filozof pozdního 13. století Godfreye de Fontaines koncepci, že každý člověk je *animal sociale*, a tedy ze své přirozenosti součástí „mystického těla", které lze ztotožnit s královstvím či vlastí. Francie tak začíná existovat jako přirozený domov svých obyvatel, jimž vládne přirozený pán. Od 14. století se proti sobě staví původní a přirozený obyvatel země, resp. království (*naturel du pays*) na jedné straně, a cizinec na straně druhé, přičemž cizinec

Rozpad západní části Římské říše, úpadek veřejné sféry a zrození feudalismu mělo za následek změnu významu pojmu latinského pojmu *patria*, který se vyskytuje i ve středověku. Užití tohoto slova v antickém smyslu však ztratilo politický význam i emocionální obsah a stalo se pouhou nápodobou antické formy. Až do rozmezí 12. – 13. století se pojem *patria* většinou nepoužíval pro větší územní celky, ale pro domovské panství, které významem nahradilo antické město. Středověký rytíř se tak mohl heroicky obětovat za svého pána nebo za křesťanství jako celek (v křížových výpravách). Teprve ve 12. století dochází k postupnému návratu původního „veřejnějšího" významu, a to prostřednictvím křesťanského pojetí a recepci antických právních konceptů. Současně s tím dochází postupně, rovněž pod vlivem ideologie křížových výprav a svaté války, k tomu, že se smrt za víru začíná přibližovat smrti za království, jehož pojetí se zase blíží svaté zemi křížových výprav.[1285]

Především v jejich důsledku se prohlubuje představa o křesťanstvu (*Christianitas),* jakožto o společenství států a národů Evropy, které je nezávislé na říši a stojí rovněž mimo její spor s papežstvím. Tento pojem pojem reflektující více méně dobovou realitu, kdy ani jedna stran konfliktu nebyla schpna prosadit své absolutistické a universalistické nároky, v důsledku čehož rostla moc šlechty a partikulárních království. Zásadní vliv na tvorbu této koncepce měly pochopitelně křížové výpravy, kdy společenství rytířů a poutníků bylo nejen konfrontováno s jazykově, kulturně a nábožensky odlišným prostředím, ale samo bylo v tomto prostředí pojímáno jako specifický a vnitřně provázaný celek.[1286]

---

musí žádat o inkolát (*lettres de bourgeoisie*), což bylo do té doby netypické. Podle Guenéeho lze právě od tohoto okamžiku hovořit o vybudování základu národního cítění. Přirozený obyvatel země s ní souzní co do povahových vlastností a nejlépe je mu pod přirozeným vládcem, s nímž sdílí jazyk a mravy. K této monarchistické verzi přirozeného pouta existuje také nominalistický pandán v podobě myšlenek Marsillia z Padovy, který na začátku 14. století působil na pařížské univerzitě a podle kterého mohlo být této přirozenosti nejlépe dosaženo volbou. Důvodem, proč se Edvard III. r. 1328 nemůže stát králem Francie, je to, že pochází z cizí země. Jak lapidárně konstatuje jeden anglický kronikář: „*Filip zValois byl korunován králem, protože se narodil v království*." Toto království by navíc, jak upozorňuje jeden zdobových francouzských básníků, mělo být od Anglie všude odděleno mořem. Když později, r. 1435 Jean Juvénal des Ursins soudí, že spolupráce s Angličany je proti přírodě, čerpá z této tradice. Podle něj ti, kdo s Angličany spolupracují, popírají přirozené oddělení ostrova od pevniny, jež pochází od Boha a které si tento také přeje zachovat. Na základě tohoto pouta mají Francouzi bránit zemi, kterou jim svěřil Bůh, podobně jako si své přirozené teritorium brání zvíře. Viz Z. HARTMANN, *Idea vyvoleného národa v pozdním středověku*, nevydaná diplomová práce FF UK, Praha 2012, s. 17. Zde uvedena i *další navazující literatura k tématu.*

[1285] Toto pojetí zástává především E. KANTOROWICZ, *Götter in Uniform. Studien zur Entwicklung de Abendländischen Königtums*,s 290 – 314. Stuttgart 1998. Dále G. POST, *Two Notes on Nationalism in the Middle Ages. Studies in Medieval Legal Thought*, s 435 – 493. New Jersey 1964 a B. SCHNEIDMÜLLER, *Nomen patriae: Die Entstehung Frankreichs in der politisch-geographischen Terminologie (10. – 13. Jahrhundert)*, Sigmaringen 1987. T. EICHENBERG oproti tomu konstatoval, že spektrum užití tohoto pojmu překračovalo Kantorowiczem a Postem popisovaný vývoj. Podle něj slovo patria nikdy tak úplně neztratilo svůj veřejný význam. I za Merovejců se pojem patria, přinejmenším vněkterých situacích, stále používal v politickém slova smyslu, pro prostory vymezené panovnickou mocí. Viz Z. HARTMANN, *Idea vyvoleného národa v pozdním středověku*, nevydaná diplomová práce FF UK, Praha 2012, s. 21 – 22, pozn. č. 154 – 158.

[1286] Viz arabské pojmenování „západních" poutníků a přistěhovalců bez ohledu na jeho skutečnou národnost výrazem *Farang*, který prostřednictvím perštiny přešel do čínštiny a dalších orientálních jazyků. S tímto

Oč více se Evropa fragmetarizovala, o to více se jednotlivé státy vnitřně homogenizovaly. Absolutizace státní moci bude v tomto smyslu postupovat přes barokní a osvícenský absolutismus až po státní despocie 20. století. Metody homogenizace v rámci těchto společenství budou různé, od náboženských přes jazykové až po biologické (rasové). Historický narativ těchto států je v návaznosti na tento proces stále více kontrastní, tedy vymezující se vůči ostatním státům a národům, vnímaným jako konkurenční či nepřátelské subjekty. Těmto potřebám pak vychází vstříc i historický narativ zakládající prostřednictvím konstrukce o společném původu a osudech specifické vědomí jednoty vytvářející svébytné formi kolektivních identit. V rekaci na vzájemný, všeobecný a opakovaný válečný konflikt evropských států byl učiněn pokus odstranit či potlačit samotné (domnělé) ideové příčiny těchto (rozsahem a dopady zcela bezprecedentními) válečných konfliktů a latentního politického napětí. Na scénu tak byl navrácen model „jednoty v rozmanitosti“, kdy by jednotná evropská kultura měla být doplněna multikulturním regionalismem a komunalismem, tedy globální uniformita doplněná lokální diverzitou. V důsledku předchozí evropské kolonizace vetšiny světa nabyl tento vývoj globální charakter. To, že toto pojetí vzbuzuje nejen kritiku, ale i protireakci ve formě opětovného hledání alternativ spočívající v obnově „starých“ (tzn. „dobrých“, praxí ověřených) poměrů je pouze dalším dějstvím letitého prolínaní těchto dvou principů. Jednou z možných odpovědí je vložení mezičlánků ve formě vzájemně soupeřících či kooperujících „civilizačních“ či „kulturních“ okruhů, které více méně konvenuje se středověkou realitou a je tedy do značné míry kompatibilní s výše nastíněným evropským uspořádáním – hledání optimálně vyváženého stavu mezi globálním univerzalismem a lokálním partikularismem. Dnešní stav se snaží kompenzovat postmoderní odklon od makrostruktur k mikrohistorii a k individuálně pojímané narativitě. S ohledem na změny společenského kontextu jsou tradiční národní kvazipostavy obvykle nahrazovány širšími civilizačními a kulturními celky, v jejich rámci je uplatňována komparativní metoda na globální, makroregionální a národní úrovni. Národní akcent, který je v rámci výše zmíněných diskursů obvykle vytěsňován, je tímto způsobem vracen do hry. Obvykle však jako součást širších kulturních celků. Oproti starším pojetím je zde akcentován kognitivní přístup, čerpající z dějin mentalit a kritické vymezení se jak proti politické instrumentalizaci, tak ahistorickému přenášení dnešních pojmů do minulosti. Z hlediska klasického „kolonizační příběhu“ je relativizován interpretační rámec „spádu na východ“, respektive je omezen pouze na určité aspekty v rámci daného období a makroregionu (střední Evropy) a nahrazen rámcem centrum – periferie. Kolonizace se stává součástí širokého proudu okcidentalizace Evropy, ztrácí vyhraněně německý charakter a rovněž je zpochybněn jednoznačný směr kulturního transferu ve prospěch syntetického pojetí přenášení a adaptace kulturních vzorců.[1287]

označením souvisí i pojem *Frangistán*, který sice neoznačoval přesně definovanou oblast, ale u tehdejších muslimů každou křesťanskou zemi. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Frangist%C3%A1n. [cit. 26.1 2021]

[1287] Toto pojetí není nijak nové, ale v rozporu s všeobecně sdíleným povědomím se uplatňuje již u Palackého v jeho hegeliánsky dialektickém pojetí germánských a slovanských řádů vrcholící v syntéze vyššího řádu, dávající českému národu proti Němcům i Slovanům komparativní výhodu. Dále toto pojetí rozpracovává Milena Bártlová (není „hanbou“ být něčí žák – naopak v přejímání je důkaz o intenzivním zapojení do

V posledních desetiletích je ve středoevropském akademickém diskurzu otázka etnicity zpravidla vnímána prizmatem problematiky komunitních identit. Jak však prokázal ve své rozsáhlé sondě do problematiky historického toponomastického studia česko-bavorského pomezí Tomáš Klír, ani nejnovější lingvistické příspěvky tuto koncepci doposud nereflektují a drží se tradičního paradigmatu srovnávací jazykovědy, tj. jazykově definovaných poznávacích kategorií. Dosažené badatelské výsledky, tak jak jsou oběma badatelským komunitami prezentovány, tak nejsou významově koherentní. Pokud tento aspekt není brán v potaz, může dojít například k tomu, že vrstva slovanských toponym se stává součástí konceptu „archeologické kultury" nebo může vzniknout schématické vize „bilingivního prostoru"; v obojím případě zde chybí konkrétní vztah ke struktuře komunitní identity.[1288]

Koncept komunitní identity je odvozen od sociologického konceptu, který pro účely archeologického bádání modifikovali J. Assmann a S. Brather. Jeho ústředním momentem je tzv. floating gap, ve kterém se protínají dílčí komponenty (spadající do kategorií sociální a kulturní paměť) kolektivní identity. Ty zahrnují mimo jiné symbolickou (např. užívaný kroj) i každodenní komunikaci (např. jazyk, resp. jazyky v závislosti na sociokulturní situaci) a mohou být sdíleny různými komunitami v různém poměru. Teprve jejich konkrétním průnikem vzniká jedna určitá komunitní identita. Tu je tak možno vnímat jako diskurz v tom smyslu, jak jej chápe postmoderní hermeneutika. Ten je událostí nebo procesem, jenž i po skončení svého trvání dále nese konkrétní význam, není závislý na médiu a je jednoznačně identifikovatelný každou svou částí. Tuto jednoznačnou identifikovatelnost však nemůže zajistit jedna zobecných komponent, notabene je-li z dostupných pramenů evidována právě jako pouhé nevýznamové médium. To platí pro rovinu symbolické, ale i každodenní komunikace. V zásadě je tak třeba interpretovat fenomén výskytu germánských a slovanských vlastních jmen včesko-bavorském pohraničí bez přímého vztahu k jakýmkoliv entitám, které lze zahrnout do množiny kolektivních identit, tj. jako jeden z mnoha kulturních jevů. Z jejich kombinace lze samozřejmě vytvářet interpretační modely, lze dokonce postulovat velmi pravděpodobnou, byť obecnou hypotézu o poměrně složitém utváření komunitních identit v česko-bavorském kontaktním regionu. Schéma srovnávací jazykovědy předpokládající pouhé dvě významové kategorie (a pomíjející mimo jiné sociální stratifikaci), je však zjevně modelem spíše nepravděpodobným. Jednoznačné identifikace diskurzu minulých komunitních identit však mohou přinést jen prameny fixující narativ v kombinaci s adekvátními, teoreticky ukotvenými modely jejich interpretace.

---

vyššího celku evropské kultury a v rámci domácího přetvoření cizích podnětů jsou tímto způsobem vraceny originální koncepty, které jsou pro celek výrazně obohacujícím a originálním českým vkladem – v umění např krásný sloh, v duchovních dějinách reformace, v jazykové kultuře nová podoba jednotné němčiny apod.). Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění. Studie z dějin dějepisu umění*, Brno 2009.

[1288] Viz T. KLÍR, *Sociální kontext slovansko-německého jazykového kontaktu severovýchodní Bavorsko a Chebsko v raném středověku,* in: Archaeologia historica, roč. 41, č. 1 (2016), s. 301 – 337; TÝŽ, *Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku: sociální mobilita, migrace a procesy pustnutí*. Praha 2020.

5.1.2 Interdisciplinarita jako kánon

Soudobou historiografii tvoří celá soustava věd a škol obrovského rozsahu.[1289] Početní růst mezinárodní historické obce je důsledkem civilizačních změn, stejně jako změna v historické vědě či vědách samotných. Někdejší blízkost vybraných historických disciplín (např. dějin umění a klasická archeologie) je v současné době minulostí. Redukcionistický přístup[1290] na jedné straně umožnil specializaci a prohloubení poznání, na traně druhé též fragmentaci a ztrátu schopnosti komplexního pohledu na zkoumanou problematiku. Současnost se tudíž vyznačuje návratem holistického přístupu do vědeckého zkoumání. Dochází tak k hledání průniků dříve oddělených oborů (dějiny umění, jazykověda), informatika[1291] či konstituování nových vědeckých disciplín, které zásadně vstupují do širšího historiografického diskursu. Pokud se rozhodneme aspirovat na holistický přístup (nejen) v historické vědě vyvažující dosavadní specializaci (fragmentarizaci poznání ve prospěch jeho celistvosti), je nutné kromě hledání a nacházení průsečíků v oblasti bádání, metod a oborové terminologie, oprášit někdejší styčné plochy, které formovaly dnes pozapomenuté oblasti poznání.

Současná úroveň české historiografie vybízí k hledání nových poznávacích cest. Propojování nosných pracovních metod s kritickým zapojováním všech využitelných zdrojů poznání se v současnosti stává nezbytností. Krystalizuje tak nové pojetí medievistiky jako integrující mezioborové disciplíny, která při zachování specifické individuality každé vědní oblasti citlivě vnímá přístupy a výsledky ostatních vědních oborů a dokáže s nimi poučeně zacházet.[1292] Za poznáním průběhu středověké kolonizace nás vede několikeré svědectví. Klíčová úloha stále připadá písemným a hmotným pramenům. Svou nespornou relevanci však mají i starší jazykovědné studie, jakož i řada dalších pramenů, o kterých bude dále pojednáno.[1293] Povaha a dosah jejich výpovědí se zásadně liší. Jelikož ve starším období je písemných pramenů relativní nedostatek, shromažďuje informace o celkovém rozsahu

[1289] Viz J. KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 41.

[1290] Redukcionismus (z lat. *reductio*, přivedení nazpět) je výkladový postup a myšlenkový směr, který se snaží vysvětlovat složité skutečnosti převedením na jednoduché části zejména rozkladem a tvrzením, že celek není „nic než“ soubor částí. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Redukcionismus. [cit. 15. 8. 2019]

[1291] Viz například osobnost Alfreda Webera, mladšího bratra světoznámého sociologa Maxe Webera, který od roku 1888 studoval v Bonnu archeologii a dějiny umění. Od roku 1904 působil na německé univerzitě v Praze. Mezi jeho žáky patřil např. Max Brod, Franz Kafka, Erich Fromm či Norbet Elias. V roce 1915 organizoval v Berlíně konferenci o německých válečných cílech a prosazoval šíření německého vlivu na východ. Po válce se neúspěšně angažoval v politice a přednášel v Heidelbergu, až roku 1933 veřejně vystoupil s kritikou nacistické politiky a z profesorského místa odstoupil. V letech 1943–44 byl ve styku s opozicí, po válce se vrátil na univerzitu a vstoupil do Německé sociálně demokratické strany. Roku 1954 ho němečtí komunisté bez jeho vědomí nominovali jako kandidáta na spolkového presidenta. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Alfred_Weber. [cit. 14. 8. 2019]

[1292] J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 29.

[1293] Výsledky jazykovědných výzkumů (toponomastika, onomastika apod.) byly navzdory často diskutabilním interpretacím, cenným metodickým vkladem historického bádání závěru 19. a první poloviny 20. století. V důsledku metodických postupů zažitých v německojazyčné historiografii jsou pro území obývaným do roku 1945 německy hovořícím obyvatelstvem zpracovány rozsáhlé studie tohoto charakteru. Viz E. SCHWARZ, *Die Ortsnamen*.

osídlovacího procesu v době mezi 6. - 13. stoletím v převážné míře archeologie a s ní příbuzné disciplíny. Při interpretaci výsledků těchto výzkumů je však třeba vzít v potaz řadu limitujících faktorů. Žádný z historických oborů nezachází s prostým snímkem minulosti, jeho data vždy spoluutváří celá řada okolností. Tato kritická výhrada se plně týká i archeologických map, které nevypovídají pouze o intenzitě středověkého osídlení, ale též o povaze archeologického terénního zájmu, jenž dosud do jednotlivých regionů směřoval a jemuž vděčíme za shromážděné poznatky.[1294]

Z hlediska interdisciplinárně založeného výzkumu dějin osídlení určité oblasti jsou však zásaní také starší jazykovědné studie, přínosy historické klimatologie, kulturní a fyzické antropologie[1295] a celé řady dalších oborů. Navzdory zásadním rozdílům podstaty těchto pramenů, a tedy i metod jednotlivých oborů, které k nim přistupují, je jejich výpověď v rámci historického poznání nezastupitelná. Při cestě za poznáním minulosti tak nezbývá než kriticky spojovat výpověď různých svědků, pramenů písemných, archeologických, stavebně historických, jazykovědných a dalších. Všechny totiž vypovídají o téže skutečnosti, kdysi tak či onak spojité.[1296]

5.1.2.2 *Archeologie a stavební historie*

Po roce 1989 se v České republice zásadně změnila možnost studia archeologie. Místo dříve striktně omezených počtů uchazečů přijímaných v Praze a Brně patří dnes archeologie k nabídce několika univerzit a počet jejích studentů přesahuje několik stovek. V důsledku toho vzrostl i počet badatelských pracovišť což generuje zvýšenou nutnost spolupráce jak na oborové, tak mezioborové rovině.[1297] Zásadní rozvoj však prodělala také stavební historie jako obor kombinující archeologické metody s technikami dějin umění a klasické historické kritiky písemných pramenů. Rovněž tento obor získal v posledních třiceti letech zcela nové možnosti, jak po stránce technologické, tak v rovině institucionálního zaštítění.[1298]

[1294] J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 171.

[1295] V souvislosti s danou problematikou například viz J. VÁLA, *Antropologická studie obyvatel obce Obora u Karlových Varů*, in: V. historický seminář Karla Nejdla (dále HSKN), Karlovy Vary 1995.

[1296] J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 9. Dále viz V. KNOLL, *Právní historie, historická věda a interdisciplinarita*., In: IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.-8. září 2006. Sv. 2, Brno 2008 s. 185 – 191.

[1297] Specifický význam připadá vztahu Ústavu pro archeologii FF UK k Archeologickému ústavu AV ČR, v.v.i., v Praze. Je rozvíjena spolupráce s dalšími ústavy univerzitní archeologie v českých zemích, zejména s Ústavem archeologie a muzeologie Masarykovy univerzity v Brně, jakož i spolupráce v širším evropském měřítku. Viz http://uprav.ff.cuni.cz/?q=node/117.[cit. 17. 1. 2019]

[1298] Hlavní institucionální zázemí oboru představuje v současné době Národní památkový ústav, disponující širokou sítí územních odborných pracovišť. Kromě stavebněhistorického a uměnovědného bádání je na půdě ústavu rozvíjena i archeologie a jednotlivá pracoviště se stávají krystalizačním jádrem *Krajských archeologických komisí*, koordinujících na území daného kraje činnost organizací oprávněných k provádění archeologických výzkumů. Nutné je zmínit i rozsáhlou publikační činnost zaměřenou jak na recenzovaná periodika (*Zprávy památkové péče, Průzkumy památek, Staletá Praha*), tak každoročně vydávané monografie. Důležitá je i role ústavu jako správce konvolutu zhruba stovky památkových objektů, které jsou nejen významným zdrojem historického poznání, ale též monumentem formujícím široké historické vědomí a

Výše zmíněné obory mohou být použity jako příklad mezioborové spolupráce, která je primárně rozvíjena mezi metodologicky příbuznými obory zaměřujícími se na výpověď hmotných pramenů. Z nich mají pro danou problematiku mimořádný význam dochované stavby. Tomuto fondu a jeho vypovídacím možnostem byla dosud věnována relativně malá pozornost.[1299] Jeho zpracování je v prvé řadě úkolem *stavební historie,* která však svým metodickým zakotvením vychází z *archeologie středověku*, v mnohém však její metody doplňuje a rozvíjí.[1300] Řadu let stály stavby na okraji historické pramenné základny, a pokud je historici přeci jen přijímali, pak spíše jako dobový výraz uměleckého projevu.[1301] Postupem doby se však ukázalo, že jejich vypovídací schopnost je podstatně širší. Při vykreslení pokud možno plastického obrazu středověkého osídlení má stavební historie bezesporu důležité slovo. Stavebně historické průzkumy jednotlivých objektů jsou však obvykle realizovány pouze v rámci obnovy těchto památek. Svou povahou se tedy jedná stejně jako v archeologii o průzkumy záchranné, které obvykle nepodléhají širšímu koncepčnímu záměru. Tato skutečnost zásadně ovlivňuje možnosti vzájemné komparace výsledků a tvorbu obecněji formulovaných závěrů. Jejich širší uplatnění[1302] však na druhou stranu může být impulsem pro zpracování dosud opomíjených archivních fondů. Jejich zpřístupnění širší badatelské veřejnosti pak může vést ke korekci některých závěrů nesouvisejících primárně se stavebně historickou tématikou či podnítit tvorbu nových prací syntetického charakteru.[1303] V souvislosti s problematikou stavebně historických průzkumů je však třeba poznamenat, že zatímco metodám kritického zkoumání jednotlivých budov a urbanistických celků je delší věnována značná pozornost, otázka způsobu zapojení takto získaných informací do celku historického poznání je diskutována daleko méně.[1304]

---

povědomí. V dané souvislosti je nutné zmínit též *Společnost pro stavebně historický průzkum*, sloužící de facto jako profesní organizace zpracovatelů stavebněhistorických průzkumů. Společnost pořádá každoroční odbornou konferenci, jejímž výstupem je recenzovaný sborník, sloužící jako platforma pro presentaci odborných výstupů. Obdobně pak funguje *Klub Augusta Sedláčka*, který nabízí alternativní konferenční a publikační bázi. Metoda stavebněhistorického průzkumu se pak etablovala též jako součást univerzitního vzdělávání (*Ústav ději umění FF UK v Praze*, *Katedra historie FF UJEP v Ústí nad Labem* atd.). Viz https://www.npu.cz/cs. [cit. 3.3 2021]; https://www.svornik.cz/. [cit. 3.3 2021].

[1299] Pro srovnání: Tato pracoviště jsou pak často krystalizační lze zmínit například L. KRACÍKOVÁ – V. BELLIG, *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku,* Praha 2003; L. KRACÍKOVÁ – J. SMETANA, *Románská a gotická architektura v okrese Česká Lípa,* Praha 2000.

[1300] K otázce historického vývoje stavební historie a k možnostem jejího propojení s archeologickými průzkumy viz *Svorník 4/2006* (Sborník příspěvků z čtvrté konference stavebně historického průzkumu uspořádané 31. 5 – 3. 6. 2005 v Poděbradech.).

[1301] Viz D. MENCLOVÁ, *České hrady,* I, Praha 1972.

[1302] Dle stavebního zákona je při obnově památkově chráněné stavby zajištění tohoto průzkumu ze strany investora povinné (obdobně jako u arch. průzkumu). Jedná se o velmi pozitivní (byť koncepčně nedotažený) posun v dosavadní praxi stavební obnovy architektonických památek.

[1303] J. KONŮPEK, *Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2009.

[1304] Teoretickým otázkám využití staveb jako historického pramene, stejně jako postavení historiografie a stavební historie v kontextu společenských věd se věnuje například F. GABRIEL, *Teoretické aspekty*, s. 8 –

Jedním z míst, kde je v současnosti zásadně prohlubováno poznání na poli dějin středověkého osídlení pomocí kombinace archeologických a stavebně historických výzkumů, je Praha. Toto konstatování logicky vychází z několika základních okolností. Jedná se o hlavní město, kde je soustředěna dostatečná odborná kapacita schopná pokrýt náročné úkoly vyplývající z interdisciplinárního pojetí stávajícího studia této problematiky. Zároveň se jedná o metropoli, která měla od počátku české státnosti klíčový význam pro dějiny země a v mnoha ohledech udávala trendy, které byly teprve s odstupem doby uplatněny i v jiných českých regionech. Zároveň však jde o živoucí a dynamicky se rozvíjející město, kde rozsáhlá stavební aktivita generuje prakticky permanentní potřebu archeologických a stavebně historických průzkumů. Tyto jsou v současné době realizovány prakticky bez výjimky jako výzkumy záchrané, tedy zkoumány jsou archeologické situace bezprostředně ohrožené stavební aktivitou.[1305]

Komplexní záchranné archeologické výzkumy jsou prováděny v případech, kdy plánovaná stavební aktivita a používané technologie výstavby ohrožuje kompletní archeologické terény. Z nutnosti predikovat předpokládanou strategii záchranného archeologického výzkumu a jeho finanční i časovou náročnost byla především v průběhu 90. let 20. století vypracována metodika tzv. předběžných zjišťovacích archeologických výzkumů, jejichž účelem je určení charakteru, významu a rozsahu archeologických památek a situací, stanovení nejvhodnější metody následného záchranného archeologického výzkumu a určení finanční a časové náročnosti tohoto výzkumu (důležité pro stavebníka). Výzkumy jsou v takovém případě realizovány systémem bodových sond či řezů a archivní rešerší dosavadních poznatků z bezprostředního okolí. Na předběžné zjišťovací výzkumy často pak často navazují plošné archeologické výzkumy ohromných rozsahů (např. Palladium na náměstí Republiky o rozloze zkoumané plochy 1,5 ha), které jsou prováděny jako komplexní urbánní výzkumy s využitím soudobých dokumentačních metod: formulářové archeologie, počítačového zpracování dat, geodetického zaměření (jednosnímková fotogrammetrie, 3D scan), stavebně historického průzkumu, detailního geologického, pedologického i hydrologického průzkumu s důrazem na environmentální (bioarcheologický) výzkum a studium přírodního prostředí.[1306]

13; TÝŽ, *K metodám a problémům,* s. 25 – 32*;* TÝŽ, *Postavení staveb,* s. 150 – 161. Dále například K. PODROUŽEK, *Vesnické stavby,* s. 10 – 11. K problematice kostelních staveb viz M. ČECHURA, *Církevní hmotná kultura v archeologických pramenech,* in: Archeologia historica 34, 2009, s. 543 – 561. Na nutnost zasazení obvyklého předmětu stavebně historického bádání, jímž jsou proměny určité stavby v čase, do širšího referenčního rámce získaného obvykle prostřednictvím jiných vědeckých disciplín jsem se pokusil poukázat v roce 2012 na konferenci pořádané Společností pro stavebně historický průzkum. Viz J. KONŮPEK – L. ZEMAN, *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení – meze a limity vypovídací schopnosti*, in: Svorník 10, 2013, s. 5 – 32.

[1305] Rozsah a konkrétní způsob provední výzkumu se odvíjí především od časových a finančních možností. Oba faktory jsou přitom zásadmě limitující. Rozsah a forma se primárně odvíjí od stavebních aktivit, které je vyvolávají. Mezi nejběžnější patří plošně omezené či lineární výkopy inženýrských sítí, během nichž probíhá dokumentace vertikálních řezů. Plošná či vícenásobná sondáž probíhá v případech, kdy je prokázána přítomnost archeologických památek a situací nebo vazba výkopů na známý historický objekt.

[1306] Viz http://praha-archeologicka.cz/p/214?tgo=85%2C86%2C87.

Praha má od roku 2018 unikátního knižního průvodce[1307], díky němuž se může zájemce o její minulost seznámit s významnými archeologickými památkami. Na některé z nich poukazují dodnes názvy ulic, odvozené od zaniklých sakrálních staveb. Gotické Nové Město je zachováno nejen ve své osnově, ale na mnoha místech i ve své hmotě (mnoho domů má doposud zachované středověké jádro). Gotické stavební jádro se však zachovalo u většiny domů pouze ve sklepích, méně již nad terénem v úrovni přízemí, a to nejen vzhledem k intenzivní stavební činnosti, která zde probíhala v 19. století, ale také k obecně nižší stavební úrovni novoměstských domů ve srovnání s domy staroměstskými.[1308]

Průlomem v poznání gotické podstaty Nového Města pražského bylo zahájení systematického průzkumu novoměstských domů v roce 1958 ve *Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů*, který v následujících desetiletích vedl k pasportizaci nejvýznamnějších z nich. Tehdy zahájená práce je v zásadě rozvíjena dodnes. Současný výzkum probíhající v prostorách Nového Města pražského nám dává velmi plastickou představu nejen o procesu založení, ale i růstu vrcholně gotického města. Na základě stávajícího komplexně pojatého stavbně-archeologického výzkumu se zdá, že na rozdíl od většiny domů staroměstských, byly novoměstské objekty nad úrovní terénu pronikavě pozměněny. Zdá se také, že většina z nich byla také od počátku budována méně solidně (nebo v krátkém časovém úseku), někdy i z větší části ze dřeva. Na základě komparace se souborem relevantních historických analogií, jakož i kritického studia mladší historické ikonografie (zachycující starší stavy), lze předpokládat značný podíl roubených a hlavně hrázděných konstrukcí, které kombinovaly schémata v té době popužívaná v západní Evropě, v kombinaci s místními modifikacemi nesené tradicí řemeslné produkce. Novoměstské domy byly též zásadně menší než staroměstské, i když mohly stát na velkých parcelách. Zatím i velmi předběžná zjištění ukazují na nestejnou úroveň zástavby v rámci Nového Města a na značnou různorodost použitých stavebních typů použitých v rámci různých částí Nového Města. Více než sto novoměstských domů má středověké jádro do dnešní doby zachováno. Tato skutečnost je zásadní především z hlediska perspektiv a zacílení budoucího průzkumu. Tyto domy stojí na většině hlavních historických ulic, kde místy vytvářejí souvislé úseky uliční fronty. Tyto soubory jsou tedy obzvláště cenným materiálem pro studium parcelace a typologie středověkého domu. Vysokou vypovídací hodnotu však mají i v rovině studia širších souvislostí vzniku městského urbanismu, komunikační sítě, dobových technologických postupů a celé řady dalších aspektů někdejší dynamického systému kultury. Z hlediska uchování této vypovídací hodnoty je zásadní ochrana fyzické podstaty tohoto fondu a podrobná dokumentace spontáně odkrytých nálezových situací.[1309]

1307 I. BOHÁČOVÁ – J. PODLISKA a kol., *Průvodce pražskou archeologií. Památky známé, neznámé i skryté.* Praha 2017, Archeologický ústav AVČR, Praha, v. v. i. ve spolupráci s Národním památkovým ústavem.

1308 Viz http://praha-archeologicka.cz/p/204. [cit. 13. 1. 2019]

1309 K problematice poznávání a hloubkového průzkumu historických staveb viz P. MACEK, *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum.* Praha 2001, s. 48. pl. Zprávy památkové péče. Roč. 61. Příloha. Odborné a metodické publikace. Sv. 23.

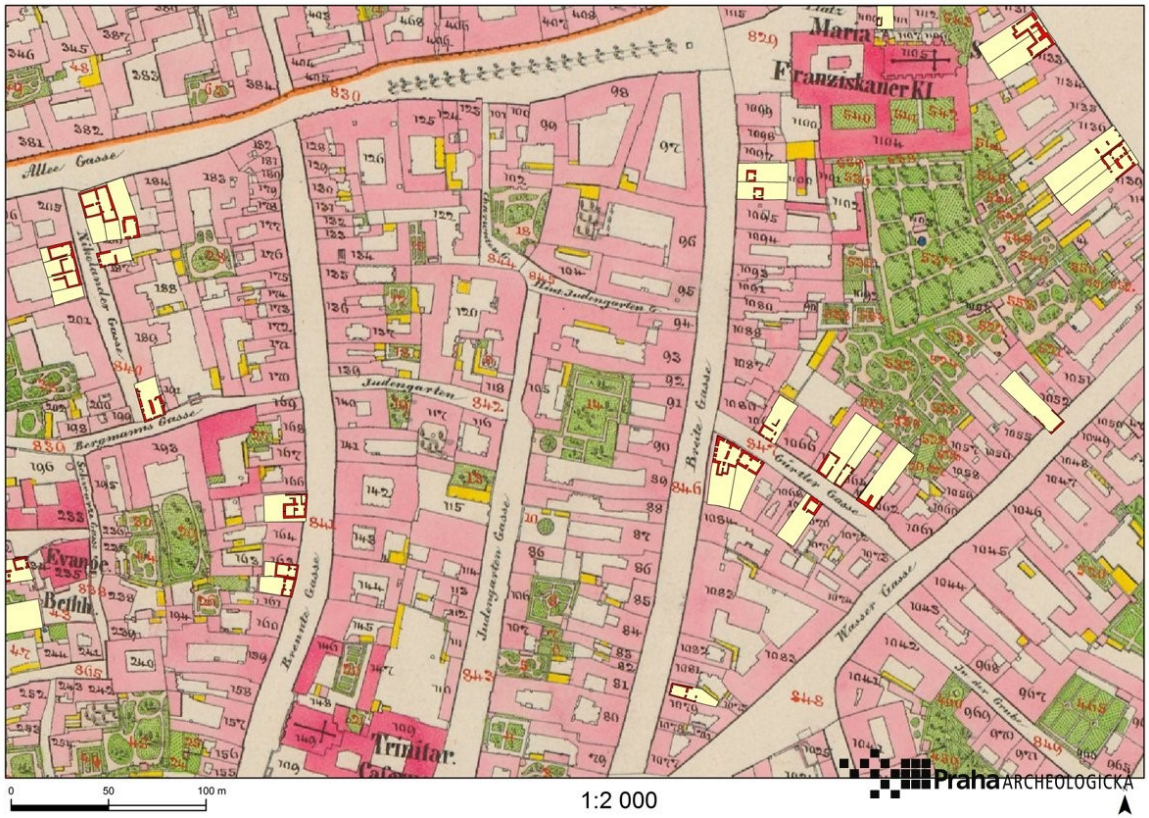
Franziskaner Kl.
Trinitar.
Allee Gasse
Breite Gasse
Judengarten
Wasser Gasse
0
50
100 m
1:2 000
Praha ARCHEOLOGICKÁ
1310

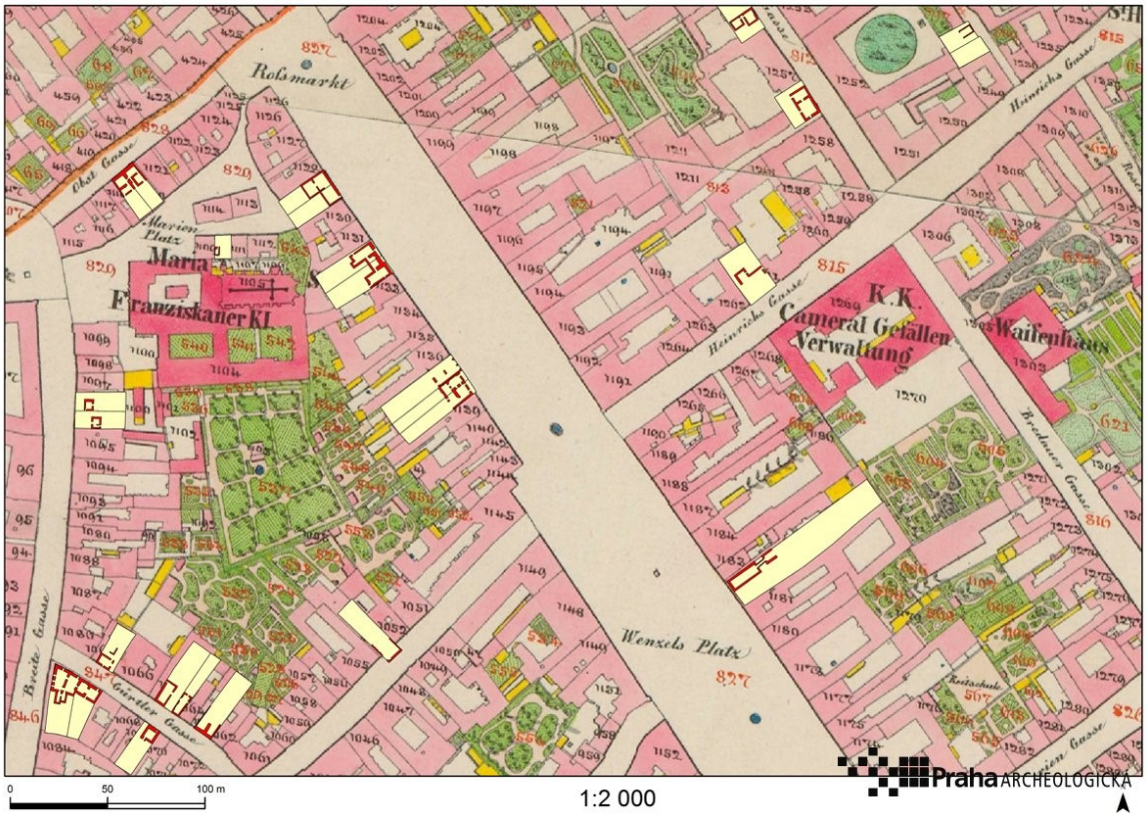
Rossmarkt
Franziskaner Kl.
K.K. Cameral Gefällen Verwaltung
Waisenhaus
Wenzels Platz
Heinrichs Gasse
Breite Gasse
0
50
100 m
1:2 000
Praha ARCHEOLOGICKÁ
1311

Relativně nejméně ohrožené jsou části staveb ukryté pod terénem. S ohledem na svou polohu a konstrukční vazbu fixují informace z nejstaršího časového horizontu dané stavby. Jejich výpovědní hodnota ve vztahu k rozvoji městské struktury je však složitější. Dosud odhalené příčně orientované sklepy s valenými klenbami v čele parcely totiž představují jenom jednu fázi složité a integrální výstavby domů vrcholně gotické fáze a to ještě z hlediska jejich poznaného stavebně historického vývoje zdaleka ne tu nejzajímavější. Tou jsou nejstarší jádra v hloubce parcel. Zadní části parcel a jejich zástavba vypovídá nejvíce o vývoji parcelace a zděné zástavby. Jsou to její nejstarší doklady datované do druhé třetiny 14. století, tedy záhy po založení Nového Města pražského. Sklepy měly vlastní vstupní šíje. Vypovídají o původní podobě domů této fáze zástavby. V jednom případě byla doložena dřevěná průčelní zeď do dvora spočívající přímo na základech, zatímco přední průčelní zeď do ulice byla kamenná. Toto řešení může vypovádat o snaze ušetřit a zrychlit stavbu v souvislosti s nařízením Karla IV., že stavba domů musí být provedena do osmnácti měsíců z kamene. Může se tedy jednat doklad dobového řešení, kdy s ohledem na výše zmíněné nařízení byla snaha, aby alespoň při pohledu z ulice se uplatňoval kamenný přízemek, zatímco zbytek (patro) mohlo zřejmě být i dřevěné (respektive hrázděné).

Další fáze gotické výstavby u domů šly rychle za sebou. Často to vypadá, jako by každá generace stavěla „svůj vlastní sklep“, nicméně konkrétmí modely stavebních proměn jednotlivých domů jsou dosud vesměs rozpracovány.[1312]

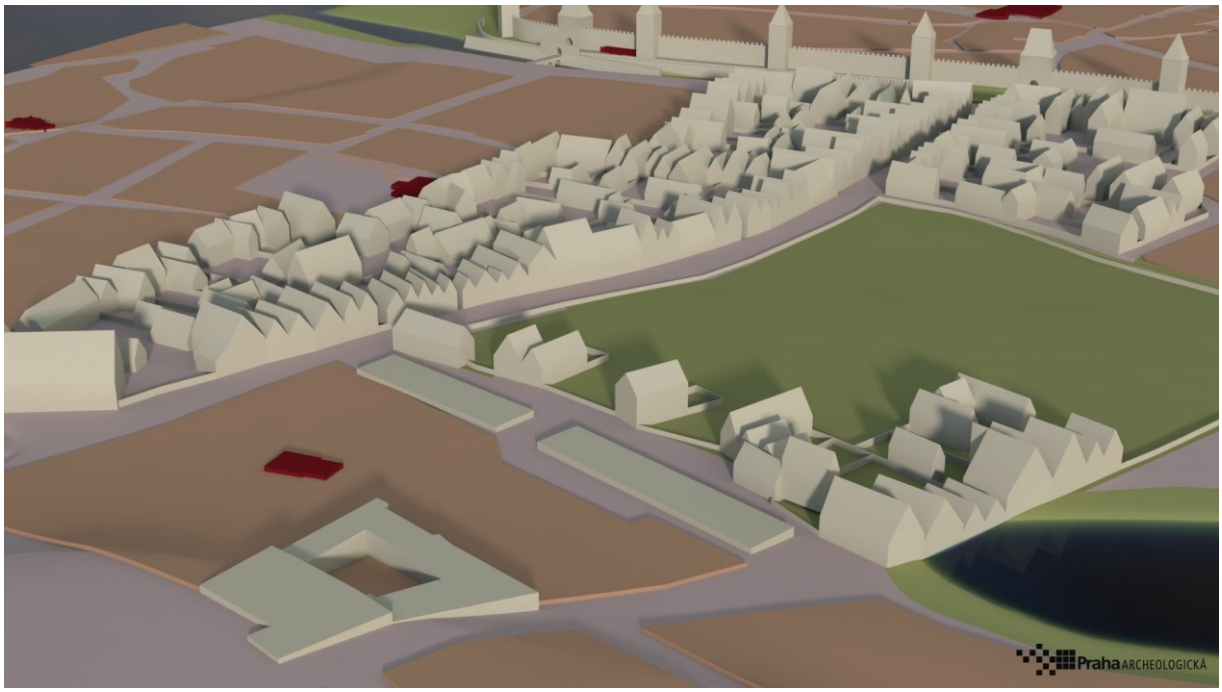

Hypotetická rekonstrukce zástavby okolí dnešní Spálené ulice a prostoru někdejšího židovského hřbitova.[1313]

[1311] Zákresy gotických domů zanesených do mapy stabilního katastru Viz http://praha-archeologicka.cz/p/204. [cit. 13. 1. 2019.]

[1312] Viz http://praha-archeologicka.cz/p/204?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 13. 1. 2019.]

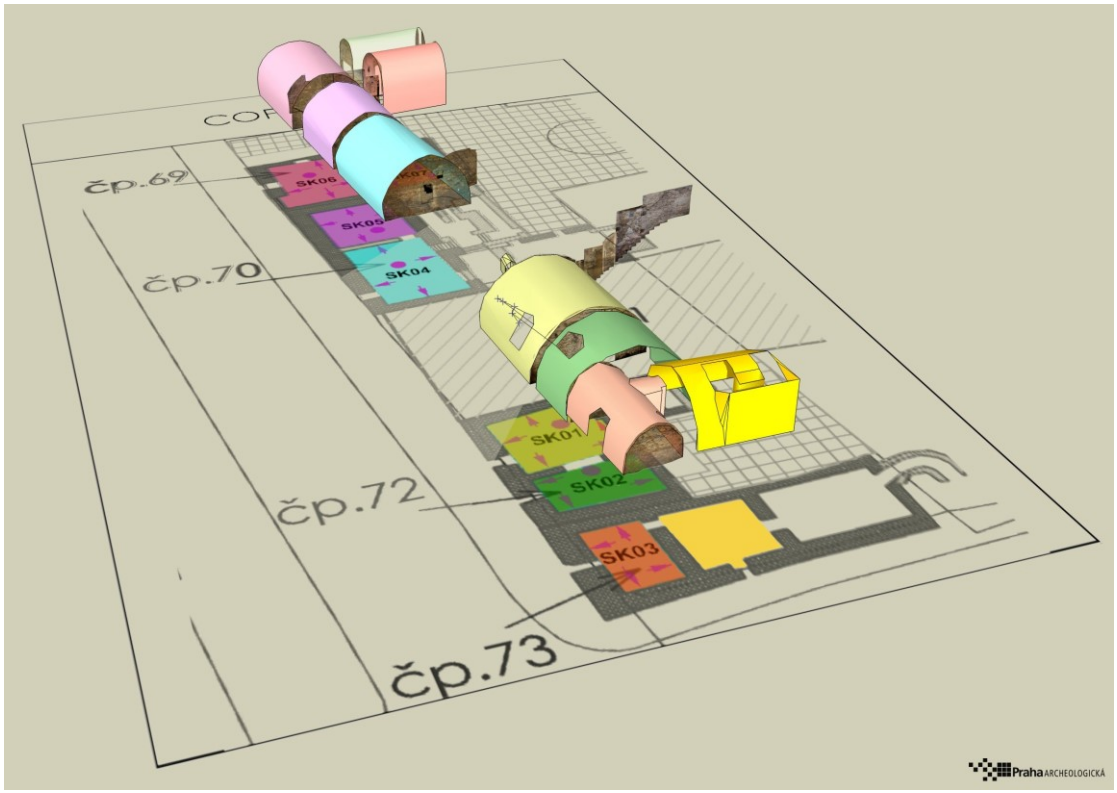

Praha 1, Nové město, Spálená ulice, hmotová rekonstrukce původní zástavby v místě bývalých č. p. 69 – 73 (období závěru 15. století), NPÚ, Praha 2014.[1314]

Praha 1, Nové město, Spálená ulice, hmotová rekonstrukce původní zástavby v místě zaniklých objektů č.p. 69 – 73 (období závěru 15. století), NPÚ, Praha 2014.

[1313] Na základě archeologických, stavebně historických a dalších historických pramenů vytvořil T. Musílek. Námět a řešení T. Cymbalak – M. Semerád. Viz http://praha-archeologicka.cz/p/201. [cit. 13. 1. 2019.]

[1314] Zpracoval NPÚ ÚOP v Praze. Viz integrovaný operační systém archeologických pramenů Prahy - http://praha-archeologicka.cz/p/204. [cit. 13. 1. 2019.]

Již ze zakládací listiny je zřejmé, že jednou z klíčových otázek založení města byla integrace starších sídelních forem v podobě existujících předlokačních sídlištních aglomerací se všemi atributy jejich existence, o nichž se hovoří jako o "*předměstích, dědinách, polích a rolích před městem ležících*". Tento prostor byl různou mírou zaplněn sídlištními areály jednotlivých, společenských komunit. Intenzivnější doklady sídelních aktivit na pravém břehu Vltavy je možné na základě archeologických výzkumů sledovat od průběhu 11. století. V průběhu 2. poloviny 12. a 13. století je značná část plochy budoucího Nového města zasídlena. Během této doby postupně vzniká zárodek městské sídlištní aglomerace, tvořené kostely, dvorci a domy s pestrou skladbou etnických a religiózních skupin a se specializovanými areály obchodníků, řemeslníků či agrárníků. Na intenzifikaci sídelních aktivit mělo mimořádný vliv dočasné přenesení sídla přemyslovských panovníků v 2. polovině 11. století na Vyšehrad, čímž nabyla na významu severojižní komunikace spojující oba hrady. Funkci západovýchodní komunikace plnil kromě staršího dřevěného a mladšího románského kamenného mostu významný bubenský brod u Poříčí.[1315]

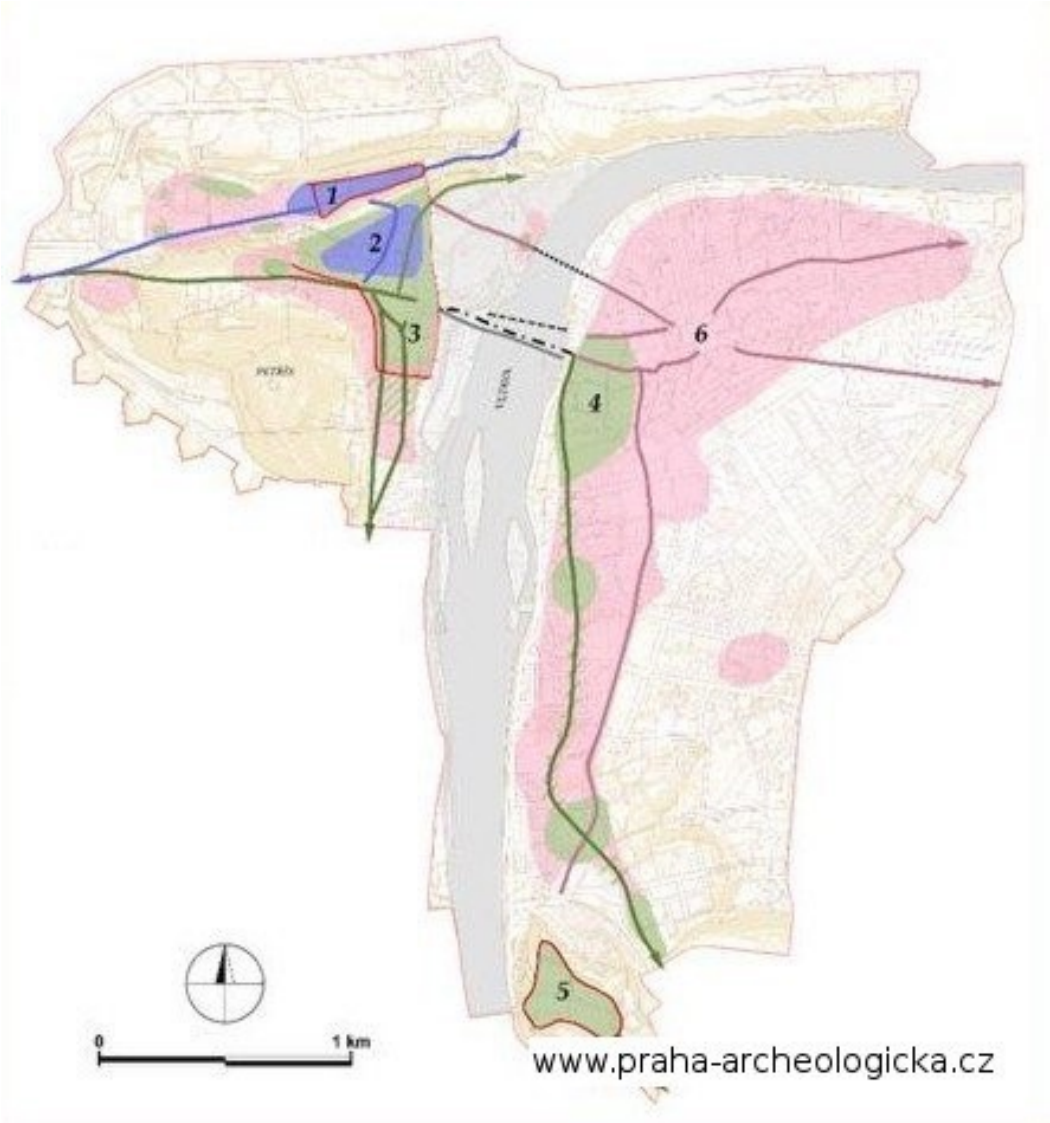

[1315] Viz http://praha-archeologicka.cz/p/201?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 13. 1. 2019]

Na předchozím obrázku je rekonstrukce raně středověké pražské sídlištní aglomerace v 10. – 1. polovině 13. století. Modře jsou vyznačeny sídlištní aktivity z 9. – 10. století. Zeleně sídlištní aktivity z 10. – 11. století. Červeně sídlištní aktivity od konce 11. do počátku 13. století. Červenou linkou je vyznačena linie raně středověkého opevnění. Růžová linie vyznačuje trasy hlavních komunikací. Tečkovaně pak je vyznačeno místo brodu. Přerušovaná čára značí místo dřevěného mostu. Čerchovaná pak místo kamenného románského Juditina mostu. Plná šedá čára pak vyznačuje polohu gotického Karlova mostu.[1316]

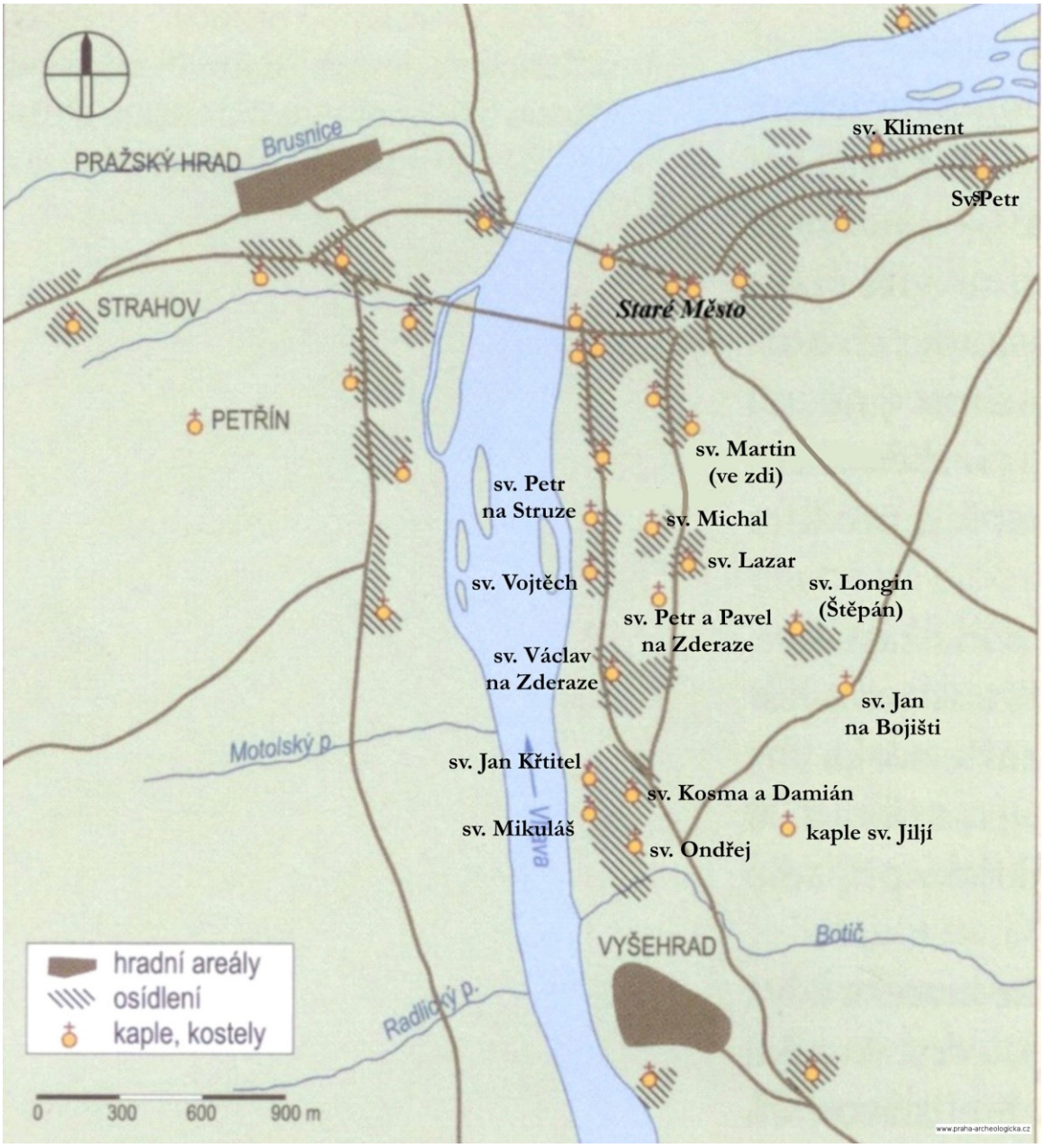

1317

[1316] Podle J. Podlisky. Viz Integrovaný operační systém archeologických pramenů Prahy. Viz http://praha-archeologicka.cz/p/214?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 14. 1. 2019]

[1317] Jeden z dalších modelových pokusů o vymezení předlokačního osídlení (šrafovaně) s vyznačením románských sakrálních staveb. Podle podle P. Sommer – D. Třešík – J. Žemlička (eds.), *Přemyslovci.* Budování českého státu, Praha 2009, s. 172.

5.1.2.3 *Uměnověda*

Stavební aktivity a rozvoj měst jsou však předmětem výzkumu nejen archeologie a stavební historie, ale i dějin umění. Oblastí jejich zájmu je především otázka proměn výtvarného projevu v rovině architektury a s ní bezprostředně souvisejících uměleckých disciplín (plastika, nástěnná malba). Zákonitě však využívají výsledků bádání ostatních disciplín zaměřených na výpověď stejných pramenů a popisujících tytéž události. Z hlediska stručného syntetického podání, které dějiny umění zasazuje do širokého kontextu obecně historického poznání lze zmínit popularizační, nicméně odborně vysoce erudovaný ediční počin *Deset století architektury*. Zde popisovaný nástin vrcholně středověkých transformačních procesů je velmi komplexní a zahrnuje veškeré aspekty tehdejších změn: „*Před polovinou 13 století – na Moravě a ve Slezsku po ničivém tatarském vpádu – dochází k zásadní proměně hospodářského i společenského života, spojené tak jako o dvě století dříve s opuštěním naturální směny a zavedení peněžní soustavy. Vznikla potřeba organizovaných a zajištěných tržních míst, vyspělejší zemědělské výroby, specializace a řemesel. To vše položilo základ ke vzniku opevněných měst, na venkově k proměně hradišť v nedobytné kamenné hrady a k nim přidružená podhradí. Zázemí pro expansivní politiku posledních Přemyslovců se stala zejména naleziště stříbra, při kterých rychle vyrostla nová horní města. Rozmach měst a hospodaření bývaly tradičně spojovány s tzv. velkou neboli německou, případně vnější kolonizací, kdy do Českého království se souhlasem panovníka přicházeli cizí osadníci, aby se účastnili zakládání vesnic a výstavby měst. Novější bádání ukázalo, že vedle cizí kolonizace se na přeměnách 13. století podílel předchozí vývoj domácích hospodářských struktur. Kolonizace nebyla jen českou záležitostí. Podobně holandští kolonisté zúrodňovali bažiny na severu Němec nebo francouzští osadníci kraje za hranicemi svého království. Přes osobní výhody podléhali kolonisté vrchní moci panovníka a náleželi k poddaným, podřízeným církvi nebo světské moci. Pomáhali zavedení vyspělejších právních forem života, emfyteuze a městského zřízení.*“[1318] Pozornost je pak věnována formování gotické kultury v severní Francii, která ve specifické podobě dvorského stylu sv. Ludvíka ovlivnila řadu aspektů života aristokratických kruhů. Dělo se tak prostřednictvím vzájemných vazeb budovaných v rámci společných vojenských tažení (křížové výpravy) a příbuzenských svazků, které se neomezovaly pouze na jednotlivce, ale i více či méně početný doprovod a personál. V důsledku toho docházelo v rámci takto vznikající komunity (která sama sebe považovala za uzavřený stav s propracovaným etickým a společenským kodexem) ke sdílení životního stylu, (módy, hudby, gastronomie, literatury, způsoby trávení volného času, výchovy dětí atd.). Tento styl se šířil v rámci dané společenské vrstvy napříč Evropou, v jejímž rámci však nabýval v konfrontaci s domácím prostředím specifických forem. Tyto jevy však nezůstaly omezeny pouze na aristokratické prostředí, ale ve specifických formách se šířily i v rámci dalších stavů, které díky své ekonomické síle, politické moci, a vzdělání formovaly podobu tehdejší společnosti. Jednalo se především o rodící se městský patriciát a církevní prostředí: „*V čele osadníků často stál lokátor, podobně jako při zakládání měst v čele budoucích*

[1318] K. BENEŠOVSKÁ – P. CHOTĚBOR – T. DURDÍK – M. PLAČEK – D. PRIX – V. RAZÍM, *Architektura gotická. Deset století architektury*, Praha 2001, s. 29.

měšťanů. Tento většinou zámožný a schopný podnikatel celou akci finančně zabezpečoval a řídil a býval za to odměněn úřadem městského rychtáře, který zastupoval vrchnost. Ukázkovým příkladem je založení Malé strany v Praze neboli menšího města pražského v roce 1257: Přemysl Otakar II povolal severoněmecké kolonisty, dosavadní převážně české obyvatelstvo nařídil vysídlit do osad a vesnic v okolí, zabral i část církevní půdy. S pomocí kolonistů zrušil starší cesty i původní osídlení a nechal vytýčit nové komunikace a nově rozparcelovat pozemky. V krátké době vytvořil nové opevněné město, které se řídilo tzv. magdeburským právem. Lokátor Pitrolf si postavil výstavný dům (č. p. 1/III) při nové ulici směřující z náměstí nahoru ke Strahovské bráně a odtud k Hradu; jeho luxusní životní styl doložily archeologické nálezy…Francouzský gotický sloh se do českých zemí dostával od druhé čtvrtiny 13. století především prostřednictvím cisterciáckých hutí, tedy ve své zjednodušené, vytříbené podobě, ovšem obměněný německým prostředím. Ze švábského Maulbronnu přes rakouské Podunají a střední Německo byl sloh moravských a jihočeských klášterů. Sever Čech, Slezska a Moravy přebíral podněty z Hesenska, Vestfálska a Saska, kde byla přijímána gotika severofrancouzských katedrál klasického stupně klasického stupně (Soissons, Reims, Amiens). Nový sloh se objevil nejdříve na stavbách klášterů, za nimiž stáli královští stavebníci, ale velice rychle se z těchto cisterciáckých hutí rozšířil do architektury šlechtických paláců, hradů, městských farních kostelů i nových městských řádů.“[1319]
V badatelské oblasti je klíčový především výzkum středověkého umění. V této souvislosti je možné zmínit například činnost *Centra výzkumu středověkého umění se sídlem v Anežském klášteře v Praze*, které založil Jan Royt spolu s Jiřím Fajtem.[1320] Mezi zásadní vědecké výstupy tohoto centra lze zařadit *dokumentaci a vědecké zpracování fondu nástěnné malby ve středních Čechách* a především výstavu „*Karel IV. císař z Boží milosti*",[1321] jejíž pojetí se neslo v duchu interdisciplinárně založené spolupráce řady historiografických disciplín. Kromě výsledků uměnovědného bádání tak zohlednilo rovněž výsledky archeologických a stavebně historických výzkumů, jakož i sociologicky a antropologicky pojaté sondy do života tehdejší společnosti. Dále je možné zmínit *Centrum středověkého umění* při Ústavu dějin umění Filozofické fakulty univerzity Karlovy.[1322] V rámci činnosti těchto center byly vytyčeny tři základní směry vědeckého výzkumu, z nichž v souvislosti s projednávanou tématikou lze vyzdvihnout především „*Výzkum středověkého umění v severozápadních Čechách*".[1323] Dále je možné upozornit na činnosti *Centra základního výzkumu.*[1324]

[1319] K. BENEŠOVSKÁ – P. CHOTĚBOR – T. DURDÍK – M. PLAČEK – D. PRIX – V. RAZÍM, *Architektura gotická, s. 30.*

[1320] Jan Royt, pracovník Ústavu dějin umění FF UK a Jiří Fajt, tehdy ředitel sbírky starého umění Národní galerie. Viz http://udu2.ff.cuni.cz/node/49. [cit. 23. 1. 2019]. Z díla J. ROYTA je v této souvislosti možné zmínit i monografii, *Praha středověká*, Praha 2019.

[1321] Výstava se se konala v podzimních měsících 2005 v Metropolitním muzeu v New Yorku a v zimních a jarních měsících na Pražském hradě. Viz http://udu2.ff.cuni.cz/node/49. [cit. 23. 1. 2019]

[1322] Vznik centra byl součást výzkumného záměru „*Vývoj českých zemí v kontextu evropských a světových dějin*" na FF UK v Praze, hlavní řešitel prof. Z. Beneš z Ústavu českých dějin FF UK v Praze.

[1323] Projekt byl řešen ve spolupráci s Muzeem v Ústí nad Labem a s historickými ústavy FF UK (prof. L. Bobková) a Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem (hlavní řešitel prof. Jaromír Homolka). Do úkolu,

5.1.2.4 *Jazykověda*

Rovněž oblast jazykovědných výzkumů, které bylo tradiční doménou především německojazyčné větve bohemikální mediavestiky se v současné době realizuje řada výzkumných projektů badatelsky zaměřených na sledovanou oblast. Dominantní roli zde hraje badatelská aktivita Tomáše Klíra, která generuje řadu dílčích studií i syntetizujících prací.[1325]Srovnávací výzkum sledující prostorového rozložení slovanských hydronym v různých částech regionu se pokouší rekonstruovat sociální pozadí osidlovacích procesů, ale i nově nastínit vztah mezi jazykem, etnicitou a hmotnou kulturou, a využít těchto poznatků k poznání procesů kulturní změny a migrace: „*Prostorové rozložení slovanských hydronym a místních jmen v jednotlivých částech severovýchodního Bavorska a Chebska je nápadně rozdílné. Zatímco hydronyma slovanského původu lze doložit jen v malé části regionu, slovanská místní jména téměř všude, i když někde jen mozaikovitě. Příčinou jsou diametrálně odlišné sociální procesy, které stály v pozadí jazykového kontaktu v období 8./9.–12./13. století. Někde k jazykovému kontaktu docházelo v důsledku pronikání sociálně minoritní slovanštiny, jinde v důsledku šíření sociálně dominantní němčiny. Podobnou výpověď nese i prostorové rozšíření různých kategorií a typů jmen německých. Díky různé hierarchii hydronym lze zároveň alespoň rámcově určit, kde, kdy a v jakých částech společnosti byl realizován německý, nebo naopak slovanský jazyk, popř. oba současně. Na obecné rovině usilujeme přispět k vyrovnanějšímu studiu vztahů mezi jazykem, etnicitou a hmotnou kulturou, a k poznání procesů kulturní změny a migrace.“*[1326] V obecné rovině lze konstatovat, že toponymické soustavy uchované v jazykově kontaktních oblastech jsou velmi podnětným předmětem analýzy, neboť osvětlují ty aspekty minulosti, do nichž jiné prameny obvykle nahlédnout nedokáží. Jejich informační potenciál plyne z faktu, že každý výsledek jazykového kontaktu je formován jazykovými i sociálními faktory. Mimo jiné sociálním kontextem jazykového kontaktu, nerovnoměrnou distribucí jazykového repertoáru a jeho různou realizací napříč společností. Takové studium však nutně překračuje rámec jednotlivých oborů, jakými jsou sociolingvistika, kontaktová lingvistika nebo onomastika, archeologie a tradiční historické vědy.[1327]

---

který byl podpořen Grantovou agenturou ČR, byli zainteresováni nejen pedagogové Ústavu (J. Royt, J. Homolka, P. Vorapř, M. Ottová, J. Klípa, M. Hamsíková, V. Kubík, A. Mudra, M. Kratochvílová, J. Beránek, M. Patrný atd.). Viz http://udu2.ff.cuni.cz/node/49. [cit. 23. 1. 2019.].

[1324] Společný *projekt Ústavu dějin křesťanského umění* FF UK v Praze a *Centra medievistických studií* AV ČR.

[1325] V této souvislosti pouze výběrobě viz T. KLÍR, *Sociální konetext slovansko-německého jazykového kontaktu. Severovýchodní Bavorsko a Chebsko v raném středověku*, in. Archeologoca historica 41, 1, 2016, s. 301 – 337. Dále srovnej E. ČERNÁ – T. KLÍR, *Osídlení Krušných hor v mladším středověku. Kontext a cíle interdisciplinárního výzkumu*, in: Středověká Evropa v Pohybu. K poctě Jana Klápště, Praha 2014, s. 105 – 120. T, KLÍR, *Rolnictvo na pozdně středověkém Chebsku, Praha – Karolinum* 2020. Zde uvedena i dlaší literatura k tématu.

[1326] Viz https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/135214/2_ArchaeologiaHistorica_41-2016-1_18.pdf?sequence=1. [cit. 23. 1. 2019.].

[1327] Viz T. KLÍR, *Sociální konetext slovansko-německého jazykového kontaktu. Severovýchodní Bavorsko a Chebsko v raném středověku*, in. Archeologoca historica 41, 1, 2016, s. 301.

5.1.3 Teorie a narativita

Opomíjená, avšak velmi důležitá je při líčení příběhu středověkého osídlené otázka vhodného *způsobu vyprávění*. *Dějiny* a *vyprávění* mají nejen mnoho společného, ale z určitého úhlu pohledu může jejich provázanost historie a jejich narativních reprezentací působit až zneklidňujícím dojmem. Zpřítomnění obrazu minulosti či rekonstrukce historické události vždy vyžaduje *dějiny* tak, či onak *vyprávět*, tedy vybrat odpovídající vypravěčskou strategii, exponovat scénu, představit hlavní postavy a zvolit zápletku, která neuspořádaný soubor historických faktů promění ve srozumitelný příběh.[1328] Přistoupíme-li tedy k líčení historické události jako k dramatu[1329] musíme nejdříve vytvořit *jeviště* a následně představit *aktéry*.

Odbornou reflexí konstrukce narativních formací se v teoretické rovině věnuje literární věda a v mnoha ohledech i jí příbuzná scénografie. V době hledání vhodných reakcí na narativistickou kritiku historiografie by bylo vhodné věnovat těmto otázkám pozornost, kterou si zaslouží. Pokud historiografie (také) vypráví, měla by to dělat pokud možno dobře.[1330] Je však třeba mít na paměti, že už tím, že se vypráví, tak se také vysvětluje.[1331]

Přestože se kriticky uvažující historik často situuje do role pouhého „správce archivu" a svůj osobní výklad se obvykle snaží v rámci proklamované objektivity maximálně potlačit, zůstává vždy i interpretem. Dějiny nejsou „věcí o sobě", ale vždy jsou někým vyprávěny a toto vyprávění má v sobě obsaženo implicitního čtenáře, jemuž je určeno. Dějiny Čech určené Čechům se právě způsobem vyprávění, perspektivou i výběrem postav lišili od dějin týchž Čech, které jiný (nebo i ten samý) dějepisec vyprávěl Němcům.[1332]

Lidská potřeba vyprávět se již od Herodotových časů promítala často právě do vylíčení dějinných událostí. Viditelné stopy minulosti, jako jsou starobylé stavby či hroby předků dodávaly dějepisnému vypravování autoritu a naléhavost, jež se odlišovala od náboženských mýtů. Aristoteles v *Poetice* však básnictví a dějepisectví ostře odlišuje, přičemž první považuje za filozofičtější a závažnější".[1333]

[1328] Viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění,* Praha 2011, s. 9.

[1329] Volba stylu historické narace (komedie, trágédie, romance či groteska) je jinou otázkou. Každý z nich má své zákonitosti a bude strukturovat jinou stavbu příběhu. Viz M. HAVELKA, *Úvod do filozofie*, s. 29 – 69.

[1330] Srovnej J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2002; TÝŽ, *Místo (velkých) teorií*.

[1331] Viz H. WHITE, *Historický text.* V této souvisloti lze zmínit i další dnes již „klasická" díla přeložená do češtiny zabývající se vztahem mezi poznáním mimnulosti a jejím vylíčením. Viz např. MICHEL DE CERTEAU, *Psaní dějin*, Brno 2011. P. VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010. Z původních česky psaných prací je pak třeba zmínit především práce Jana Horského např.: J. HORSKÝ, *Teorie a Narace*, Praha 2015 či Kamila Činátla viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění*, Praha 2011.

[1332] Týká se to nejen odlišných německých a českých zpracování německých a českých zpracování dějin Čech, tedy například Woltmannovy, Pelclovy či Schlesingerovy historie Čech, ale též děl jednoho historika, určených odlišnému publiku. Příkladem mohou být Palackého *Geschichte von Böhmen* a *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, které se zřetelně odlišují svou narativní konfigurací. Viz K, ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění,* Praha 2011, s. 9, pozn. č. 2.

[1333] Aristoteles, Poetika, Praha 1996, s. 75. Viz K, ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění,* Praha 2011, s. 10, pozn. Č. 3.

5.1.3.1 *Místo teorií*

Již samotné vymezení pojmu „teorie“ v rámci „dějepisectví“ a v „historických vědách“ může činit potíže. Thomas Welskopp vymezuje „historické teorie“ jako formalizovaná shrnutí souvislostí, která přeměňují empiricky stanovitelné pravidelnosti do výpovědi odpovídajících logickým vzorcům vztahů. Dále Welskopp vymezuje čtyři základní typy teorií v historických vědách: 1. Teorie poznání, 2) sociální teorie, 3) teorie společnosti a 4) teorie dějinných procesů.[1334]Pro odlišení „historických věd“ od „dějepisu“ v rámci „dějepisectví“ je podstatný především způsob řešení otázky poměru teorií dějinných procesů k naracím. V podstatě jde o to, zda je historicko-vědní či dějepisné podání dějinného procesu (vývoje) jen narativní konstrukcí, v níž jak ukazuje Paul Ricouer, je pomocí specifické literární operace (zápletky) jakožto „konfigurace heterogenního“ zprostředkován vztah mezi jednotlivými událostí a celkem příběhu. Zásadní funkce zápletky vystupuje do popředí především v momentě, kdy nemáme „empirické“ (např. pramenné), ani teoretické důvody, proč určité skutečnosti v rámci výkladu spojovat. To se děje tím větší měrou, čím více se snažíme s holistickými ambicemi postihnout celý dějinný proces. Abychom tedy mohli teoriím dějinných procesů přiznat teoretický status, je nutné vzít v úvahu pouze dílčí výsek explicitně vybraných entit utvářejících vnitřně koherentní model, tzn., že bude veden pravidly analytického přístupu.[1335]

Teoretické reflexi je však podrobena i samotná narativita. Například Miloš Havelka rozlišuje tři základní pojetí (paradigmat) filozofie dějin. Za prvé je to „*ontologické*“ pojetí, které se zabývá odhalením esencialisticky chápaných zákonů a směru dějin, jak se o to pokusil například Masaryk v *České otázce*. Havelka zde výstižně poznamenává, že ve sporu o smysl českých dějin stojí Masaryk a Pekař na této pozici, protože oba předpokládají existenci jediné pravdy dějin a realisticky chápou obecniny, kdy proti Masarykově „humanitě“ Pekař pouze staví substanci stejné kvality, kterou je pro něho „národ“. Druhé pojetí Havelka označuje jako „*mentalistické*“, které se tyká hlavně noetické metody. V tomto smyslu je minulost němá. Každá skutečnost je schopna poskytnout pouze odpověď na otázku, kterou jsme s to ji položit, a její odpověď je závislá pouze na kvalitě naši otázky. Rozhodující je tedy metoda pomoci níž minulost studujeme (např. Weberovy ideální typy). Třetí *„lingvistické“* či „*konstruktivistické*“ pojetí vychází z Haydena Whitea a jeho transformaci teorie dějin do podoby poetiky historického vyprávění. Přístup postmoderních konstruktivistů však nedemonstruje pouze žánrovou příbuznost romanopisectví a historiografie, nýbrž předpokládá sociální konstrukci reality. Jak tuto pozici výstižně definoval Miguel Cabrera: *„V našem vztahu ke světu nám objekty nikdy nejsou dany jako existující jsoucna. Jsou nám dány vždy jen skrze diskurzivní konfigurace. Jazyk nedává těmto objektům jména, ani je nevynáší na světlo, nýbrž je ve skutečnosti vytváří.“*[1336]

[1334] J. HORSKÝ, *Teorie a Narace,* Praha 2015, s. 54.

[1335] Srovnej P. RICOUER, *Čas a vyprávění*, díl 1. Zápletka a historické vyprávění, Praha 2000, s.. 104 – 113, 248 – 287. J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním., s. 79 – 87, 99 – 106, 167 – 173, 186 – 196, 231 – 238.* Viz J. HORSKÝ, *Teorie a Narace,* Praha 2015, s. 55, pozn. Č. 6. Zde i další literatura k tématu.

[1336] Viz M. HAVELKA, *Ideje – dějiny - Společnost, Studie k historické soiciologii vědění*, Brno 2010.

5.1.3.2 *Návrat vyprávění*

Do dějepisectví se vrací narace jako způsob vidění. Je podporována tendencemi moderní literární vědy a teorie vyprávění i lingvistiky a nachází ohlas u čtenáře. Mluví se o lingvistickém obratu v historiografii.[1337] Pojem sám se různě chápe, ale v základě jde o obnovení tradiční úlohy historika. Ta nespočívá v tom, že historik demonstruje, jak dospěl ke svým závěrům - záleží na výsledku formulovaném v textu. Slovy Milana Hlavačky: *„V postmoderní historiografii stojí vyprávění proti vysvětlování, tedy teplé, živé lidské popisné vyprávěni proti abstraktní, nejčastěji strukturální analýze, autorské subjektivní vnímání proti objektivizující syntéze. Řečeno jinak, pomocí metaforické dichotomie: vcítění a empatie proti studené (teoretizující) objektivitě. Dějiny jsou tak náhle plné lidí a příběhů, zatímco struktury se obsahově vyprazdňují a u většiny mladých historiků se ocitají v uctivé neoblibě.“*[1338]

Podoba každého příběhu je tedy určována nejen zvoleným způsobem vyprávění, ale i stanovištěm vypravěče. Jinak se budou dějiny středověkého osídlení jevit z pozice „národa“ či „státu“ než z hlediska malých struktur (panství, vesnice). Jinak se budou jevit z Prahy a jinak z Řezna. Pokud zvolíme optiku kontinentální či kulturní (například ve smyslu kulturního okruhu středověké latinské civilizace) dojdeme k odlišným pohledům, než když budeme tento příběh vyprávět pohledem jeho aktérů (což mohou být jak reálné postavy, tak kvazipostavy typu cisterciáckého řádu). Každá optika přitom vyžaduje jiné metody. Pro popis velkých struktur bude vhodnější přístup historické demografie, politických dějin případně postupy obecně užívané v historických sociálních vědách. Pro analýzu malých struktur pak budou vhodnější postupy historické antropologie.

Jaký obraz dějin středověkého osídlení nám tedy nabízí současný historický *Master narativ*. Je to příběh pojednávající o zrození středověké latinské civilizace. Jeho jevištěm je Evropa a děj je zasazen do období „dlouhého středověku“. Po staletích postupné přeměny antického světa začala na území západní části římské říše vznikat nová civilizace, která se do značné míry odpoutala od helénských kořenů civilizace římské. Byla v podstatě pokračováním pozdně antické římsko-germánské syntézy a projevovala se kontinuálním nárůstem germánských prvků. Po nahrazení římské politické správy soustavou germánských království překročila hranice limes. Ty však již dlouhou dobu nepředstavovaly ostrý kulturní předěl vymezující hranice římského světa. Nositelkou římských tradic byla v tomto světě především

[1337] Tento obrat lze datovat již do období před více než čtyřiceti lety a lze ho vnímat jako dobovou reakci na tehdy modní kvantitativní přístupy v historiografii ovlivněné především rozvojem výpočetní techniky a z toho vyplývajícími možnostmi historické statistiky a teoretickými koncepty vycházejícími z tzv. francouzského nového dějepisectví z okruhu školy Annales, ovlivňované v této době módním strukturalismem. Jedním ze zásadních podnětů tohoto obratu byla např. i výše zmíněná publikace Paula Veyna, *Comment on écrit l'historie* – česky v překladu Čestmíra Pelikána – *Jak se píškou dějiny*. Vlastní historikova práce spočívá podle Veyna: „*V obnoveném uvažování o historii jako o určitém způsobu psaní, se všemi jeho rétorickými i poetickými rozměry*“. Historie v tomto pojetí není věda, ale: „*snaha o syntézu izolovaných, chaotických a řídce rozmístěných faktů pomocí narativní explikace…látání děr ve struktuře dochovaných stop minulosti*“. Viz P. VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010, zadní předsádka knihy s anotací.

[1338] Viz M. HLAVAČKA, *Místa paměti,* s. 17.

římská církev. Rozšíření jejího vlivu tak vymezilo tuto novou evropskou civilizaci. První fází „zrodu Evropy" tedy byla christianizace, v podobě přijetí latinského ritu a na církev v tu dobu již pevně navázaného modelu raně středověkého státu. Druhou fází pak byla „vnitřní evropská" kolonizace chápaná jako modernizační proces kulturního propojení kontinentu a zrodu svébytného civilizačního okruhu. Kolonizační procesy jsou v tomto kontextu chápány jako jevy patrné po celý středověk, a to ve dvou hlavních formách - jako expanze (např. kolonizace Irska Angličany) nebo jako výstavba země (např. kolonizace Slezska).[1339] V zásadě tedy můžeme rozlišovat dvě hlavní středověké kolonizační vlny - v 8. - 9. století (v souvislosti s christianizací oblastí za *Limes Romanus*) a potom v 11. - 14. /15. století (dokončení výstavby evropského civilizačního okruhu, který v následujícím období překračuje hranice domovského kontinentu).[1340] Důležitou součásti (zdaleka ne však jedinou) této druhé kolonizační vlny byla i tzv. „východní kolonizace". Začala ve Flandrech a v Holandsku v 11. století a od konce 12. století zasáhla Slezsko, Čechy a Moravu, Polsko a Uhry, aby potom zamířila na Litvu, do Pruska, západního Ruska a částečně do Skandinávie, Rumunska a na Balkán. Tuto kolonizační vlnu tak lze pokládat za druhou etapu okcidentalizace a europeizace (první bylo přijetí latinského křesťanství) těch oblastí Evropy, které se kdysi nestaly součástí Římské říše.[1341] V rámci tohoto vyprávění je umenšován vliv jazykově vymezených národů coby kolektivních entit chápaných v moderním slova smyslu. Zároveň se tento narativ kriticky vymezuje vůči starším interpretacím vedených z přísně nacionálních perspektiv. Na scénu jsou uváděni další aktéři a jsou relativizovány dřívější, často značně jednostranné interpretace. Samotné historické pojmy jsou pak podrobovány kritické revizi. Je nasnadě, jakou kolektivní identitu toto vyprávění v současnosti zakládá. Je celkem i logické proč tomu tak je. Nicméně je otázkou, jak by tomu být mělo. Nejde jen o to, že každé pojetí minulosti vychází z naší přítomnosti. Ono také připravuje naši budoucnost.

[1339] Rozdíl obou druhů vychází z charakteru procesů. U expanze se jedná o povětšinou násilné pronikání a následné usazování dobyvatelů na původně nepřátelské půdě. Kromě již zmíněného pronikání Angličanů do Irska lze v tomto kontextu zmínit usazení v Normandii, jejich následnou invazi do Anglie a na Sicílii, pronikání na blízký východ apod. U expanzivního modelu je však vždy kolonizace organizována z původního území. Oproti tomu při fenoménu výstavby země je celá akce organizačně řízena z cílové lokality a pod záštitou místních autorit. Důležitý je v tomto případě fenomén „prázdné země" vylidněné válečnými akcemi (nájezdy Tatarů na Slezsko, Kumánů na Sedmihradsko, či Prusů na Mazovsko) či dosud neosídlené z důvodů nevhodných přírodních podmínek (horské oblasti Čech, východní Karpaty apod.).

[1340] J. M. PISKORSKI, *Migrations-, Kolonisation- und Assimilations prozesse im östlichen Europa des Miltellalters,* in: Kontinuitäten und Brüche: Lebensformen - Zuwanderer -Alteingesessene 500-1500. Hg. von Karl Kaser, Jan M. Piskorski und Dagmar Grams-hammer-Hohl (= Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, 2. Abt., Bd. 1), Klagenfurtn 2004. Dále srovnej D. LEŚNIEWSKA, *Středověká kolonizace*, s. 107 – 118.

[1341] Nejnovější přehled názorů na středověkou (středo)evropskou kolonizaci přináší sborník *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe. A Compnrative Analysis Against tne Background of Other Europeau Inter-Ethnic Colonization Processes in the Middle Ages.* Ed. JAN M. PISKORSKI, New York 2002; srov. také CH. LÜBKE, *Das östliche Europa*, München 2004. Ze starších prací viz sborník *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europaischien Geschichte.* Hg. von WALTER SCHLESINGER, Sigmaringen 1975. Tradiční je monografie CH. HIGOUNETA, *Die deutsche Ostsiedlung*. Modernější pohled pak nabízí ROBERT BARTLETT, *The Making of Europe.*

5.1.3.2 *Historický obraz*

Dějepisectví však reprezentuje minulé skutečnosti nejen vyprávěním „příběhů“, ale i konstrukcí „obrazů“. *Obrazem* lze v rámci dějepisného vyprávění rozumět nejenom ikonografii v běžném slova smyslu, ale i způsob formování historické výpovědi.[1342] V tomto kontextu je obraz asociativním zřetězením výpovědi a na rozdíl od výkladu založeného pouze na *pojmech,* jej lze *číst* i jiným než diachroním způsobem. Obraz je tedy jakýsi předstupeň pojmu *komplex asociací*. Jeho základem není abstraktní či logická souvislost jeho součástí, nýbrž souvislost konkrétní a faktická. Jedná se spíše o duševní kresbu pojmu, malé vyprávění o něm. Výrazům běžného jazyka odpovídají spíše tyto komplexy než pojmy. Jsou dobře sdělitelné, nikdo se nemusí ptát na jejich význam. Slunce se ukazuje, nevysvětluje se.[1343]

Lidé odedávna používali spíše těchto komplexů asociací (obrazů) než obecných pojmů. „Vědecká“ výpověď je však svou povahou konstruována odlišným způsobem, protože je zaměřena na popis obecných (ideálních), nikoliv konkrétních jevů. Tyto obecnosti se však ve společnosti vyskytují převážně jen v oblasti trendů a triviálních závislostí. Proto jsou historické pojmy polytetické a difuzní (tj. překrývající se a neohraničené – tzn. do značné míry vágní). Proto se musejí uvádět jejich různé významy, různé kontexty, různá použití a jejich vývoj. [1344]

Obrazy (v nejširším slova smyslu) představují *reprezentaci*.[1345] *Obrazy* se hodí (a obvykle i používají) k nastínění *jevišti* (scény, partie), na kterém se daný *příběh* (či příběhy) odehrává. Zde je však nutné si uvědomit, že i jejich výběr (ze své povahy asociativní) je (často nereflektovaný) *interpretativní počin* a jejich *kombinace* tudíž determinuje povahu výpovědi.[1346]

[1342] Dichotomii *obrazu* a *pojmu* předpokládá například Zdeněk Vašíček, jehož pojetí se zde přidržím. V jeho rámci lze definici dějepisného obrazu shrnou do následujících bodů: *Obrazem něčeho rozumíme reprezentaci většího počtu objektů a jejich vztahů, když a) nesmí být vynecháno nic podstatného z hlediska našich cílů; b)nesmí být nic přidáno; c) obraz musí být rozdělen na diferencované části; d) části obrazu musí navzájem, byť zprostředkovaně souviset e) obraz musí mít přehledný rozsah; f) pořadí recepce jeho jednotlových částí není jednoznačně předepsáno, je aleatorické*. Viz Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost,* Praha 2006. Dále srovnej J. HORSKÝ, *Teorie a Narace,* Praha 2015, s. 98 – 112.

[1343] L. S. VYGOTSKIJ, *Myšlení a řeč*, Praha 1970, s. 134, Viz Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost,* Praha 2006., s. 94, pozn. č. 36.

[1344] Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost,* Praha 2006, s. 95.

[1345] Tento pojem vycházející ze sémiotiky označuje proces, jímž se zastupuje nějaká skutečnost ve formáním aparátu a vnímání. Kategorie reprezentace se vyskytuje v řadě oblastí lidské činnosti: od politické reprezentace, přes speciální užití matematické teorie či filozofii. Viz M. BARTLOVÁ, *Reprezentace,* in: Kultura jako téma a problém dějepisectví, T. Borovský – J. Hanuš – M. Řepa (eds.), Brno 2006, s. 63 – 70. Dále srovnej L. ŘEZNÍKOVÁ, *Moderna a historismus*. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu 19. a 20. století, Praha 2004. TÁŽ, *Co reprezentují historické reprezentace? Gnozeologická skepse mezi konstatováním a performací*, in: Dějiny – teorie – kritika 2/2005, s. 45 – 64.

[1346] Obrazu přitom obvykle rozumíme na základě jiných obrazů, obrazy se tedy mohou navzájem dekódovat. V této souvislosti je pak důležitá otázka vztahu mezi „obrazem“ a „matricemi“ ukládání do individuální nebo kolektivní paměti a jejich zpětné vyvolávání. Viz J. HORSKÝ, *Teorie a Narace,* Praha 2015, s. 99.

Předpokládejme, že budeme vyprávět příběh osídlení ve vztahu k zemi (tedy v pojetí odpovídajícího *zemským dějinám*). Konkrétně může jít třeba o *Čechy* nebo *přemyslovské Loketsko*. Volba použité optiky je na nás, nicméně měřítko bude opět spoluurčovat povahu naší výpovědi.[1347] Při zobrazování jeviště se v rámci tohoto narativu přistupuje obvykle nejdříve k vykreslení přírodních podmínek, geomorfologie krajiny a dalších faktorů, o nichž se domníváme (více či méně důvodně), že jsou důležité ve vztahu k popisovanému procesu. K jejich poznání se nám naskýtá řada značně exaktních metod (viz níže). Otázkou zůstává, jaký způsob vykreslení (re-prezentace) tohoto poznání je (z didaktického hlediska) optimální. Jednou z možností je tradiční využití mapového podkladu, pojímaného však s ohledem na soudobé technologické možnosti v širším slova smyslu. Výhodou tohoto podkladu (chápaného obecně jako v zásadě jakékoliv ikonografické zobrazení – od mapy kontinentu, přes letecký snímek krajiny po virtuální model stavby) je možnost proměnného stanoviště pozorovatele, což je vzhledem k nastíněné povaze diskursu značná výhoda. Makro pohled umožňující synchronní analýzu různých jevů tak může střídat mikropohled vhodný pro analýzu diachronní. Mapové prostředí je v tomto smyslu rovněž vhodné pro vizualizaci (virtuálních) dat získaných níže popsanými metodami (například krajinný reliéf, rozsah zalesnění, výskyt kovů a jiných ekonomicky využitelných hornin, pedologické složení, klimatické podmínky, cestní síť apod.). Pro takovouto práci s daty je optimální prostředí *Geografických informačních systémů* (GIS) fixující libovolné parametry v prostoru, s možností zobrazit jejich proměny v čase. Toto časoprostorové ukotvení dává možnost exaktního záznamu řady jevů nutných pro vykreslení jeviště[1348] (coby scény pro následně nastínění „*dramatu*“). Níže budou nastíněny konkrétní disciplíny vhodné pro popis „*jeviště*“.

V první řadě je to pochopitelně *geografie* umožňující sledovat nadmořskou výšku, konfiguraci terénu a z něj vyplývající možnosti osídlení, jako je prostupnost terénu a přirozené komunikační osy. Dále je to *geologie.* Její svědectví je důležité z hlediska sledování možnosti dobývání kovů. Tento aspekt hrál ostatně v dějinách osídlení prokazatelně relevantní roli již ve starším období (např. doba bronzová). Není tudíž důvod jej pomíjet při sledování průběhu osídlení v mladších dobách jako je raný a vrcholný středověk. Na geologii navazuje *pedologie.* Potenciál k osídlení určitého území je nutné sledovat rovněž z hlediska úrodnosti krajiny. Tyto poznatky mohou být s jistou mírou kritiky kombinovány s údaji ze stabilního katastru (půdní profil totiž nepodléhá v čase výrazným proměnám). Místní ekosystém pak může sledovat *palynologie* odkazující k rozsahu a druhové skladbě zalesnění. Stopy lidské přítomnosti pak může sledovat *fosfátová analýza* půdy zobrazující hustší koncentraci obyvatelstva a zemědělskou činnost. Se zemědělstvím pak souvisí klima a tím se dostáváme k historické *klimatologii.* Tím jsem pouze výběrově nadnesl několik možností jak prostřednictvím přírodovědných metod zobrazit jeviště a jak známo – místo určuje děj.

[1347] Zde je nutné poznamenat, že by kognitivní proces měl být utvářen pokud možno v kategoriích vlastních zkoumané době. Není tedy vhodné přenášet pozdější správní útvary (ostatně ani jiné pojmy) do starších období - na což ostatně upozornil již Ladislav Hosák.

[1348] Jeviště je v tomto smyslu smyslu alegorickým vyjádřením pro scénu, na které se bude odehrávat námi vyprávěný příběh-drama. Jeho formování pak vychází z principů, kterými se teoreticky zaobírá literární věda

Po nastínění scény přichází představení *aktérů*. V dějinách osídlení je jednou ze základních otázek povaha *změny.* Pokládáme si tedy okruh otázek, na které se snažíme následně odpovídat. Jaký byl rozsah osídlení „před změnou"? Jak tehdejší obyvatelé vypadali? Jak mluvili? Jak žili? Jaká byla jejich správní organizace? Odkud přicházeli? Proč? Kam směřovali? Co přinášeli? Co přijímali? A jak na tyto otázky vlastně odpovídat?

Pro starší období obvykle nemáme písemných zpráv. Buď se nezachovaly, nebo vůbec nevznikly. Většinou jsme tedy odkázáni na výzkum toho co lidé vytvořili, případně co po nich zůstalo, tedy artefaktů a ekofaktů. Ty jsou tradičními prameny pro *archeologii.* V dalším sledu a ve specifických případech pro *stavební historii*, případně *dějiny umění.* Archeologie a stavební historie nám umožňuje porovnávat projevy hmotné kultury jako je dispozice měst a vesnic, tvar plužiny, podoba staveb a jejich částí.[1349] Specializované mapy pak zachycují rozsah starších vrstev osídlení dle jednotlivých druhů nálezů (keramika, hroby, sídliště, opevněná hradiště, cesty apod.). S archeologií tradičně souvisí *fyzická antropologie.* Na tomto místě je možné připomenout potřebu nezaujatého a kritické zkoumání starších biologických výzkumů z třicátých a první poloviny čtyřicátých let, které jsou ve své většině zatíženy dobově podmíněnou interpretací ovlivněnou rasovou naukou. S touto problematikou pak úzce souvisí prudce se rozvíjející *genetika*, která může být velmi přínosná v otázce migrací (především však v rovině makrostruktur – velká území a dlouhé časové úseky). Důležité svědectví nám může poskytnout i *chemie a biologie* (např. fosfátová analýza, ale i rozbor pozůstatků nápojů, jídel apod. nám může pomoci odpovědět na otázku, co lidé chovali a pěstovali, čím se živili a zda je v těchto projevech kultury patrný nějaký diskontinuitní zlom). Pro dataci staveb má zásadní úlohu *dendrochronologie*. Dále je tu *radiokarbonová metoda* datování a celá řada dalších metod vycházejících z přírodních věd. V otázce komparace projevů nehmotné kultury má důležité místo *jazykověda* se všemi svým disciplínami, ať už se jedná o *srovnávací lingvistiku, toponomastiku* či *onomastiku*. Tímto způsobem lze nastínit proměny jazyka odkazující na migrační nebo difuzní model přenosu kulturních vzorců. V otázce interpretace některých jevů nám pak může být užitečná *etnografie*, *etnologie* a *sociální a kulturní antropologie*. Tím se dostáváme do blízkosti *historických věd*, z nichž velmi konkrétní způsob využití má *historická právní věda,* sledující stanovení a rozsah právních okruhů měst, filiaci církevních institucí či problematiku lokačních listin. S tímto pak souvisí oblast *pomocných věd historických* (*paleografie, kodikologie, epigrafika, diplomatika, chronologie, sfragistika, heraldika, genealogie, numismatika, metrologie* atd.). Z hlediska zachycení velkých dějinných procesů se pak neobejdeme bez postupů *historické demografie* a *tradičních politických dějin*.

[1349] Viz *Svorník 4/2006* (Sborník příspěvků z čtvrté konference stavebně historického průzkumu uspořádané 31. 5 až 3. 6. 2005 v Poděbradech.). Dále srovnej: M. HAUSEROVÁ, *Zakladetelé. Ohlédnutí k počátkům stavebněhistorického zkoumán v českých zemích,* in: Dějiny staveb, Plzeň 2001, s. 5 – 8. (sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2001). Dále viz D. TŘEŠTÍK, *Češi a dějiny*, s. 68 - 79; Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, Historie, Minulost*, Praha 2006. J. KLÁPŠTĚ, *Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří*, in: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. Narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 96 – 109.

5.2 *METODOLOGICKÉ INSPIRACE*

Výše popsaným způsobem jsme schopni dosáhnout velmi plastického popisu minulosti. Předmětné metody nám však sami o sobě neumožní inscenovat „drama“ – tedy poutavé vylíčení dějů, jenž je přes všechny dějinné zvraty stále smyslem historického poznání.

Teoretizování o dějinách se stává samostatným oborem blízkým filosofii; v něm se ovšem cítí málokterý historik doma. Jen málokdy se vyskytne případ, abychom našli zřejmou realizaci teoretiků v konkrétním díle. Je to proto, že základní soubor metod a postupů, s nimiž pracuje historik od chvíle zrodu historické kritiky, zůstává nezměněn - pouze se doplňuje a zpřesňuje. Postřehy teoretiků nacházejí uplatnění v konkrétním bádání jen ve velmi přísném výběru. Jen ty se zařazují k základnímu korpusu metod historické vědy. Po čase s ním splývají a my přestáváme vnímat jejich původní originalitu.

Kulturotvorný význam souborů textů utvářejících dobový sídelně historický diskurs souvisí s obecnou historizací myšlení v Evropě po napoleonských válkách. Pro analýzu „moci historického vědění, jeho schopnosti utvářet diskursivní rámce moderních národních identit, lze velmi dobře využít koncepty M. Foucalta. Ve své „archeologii vědění konstatuje hlubokou diskontinuitu mezi diskursivním charakterem vědění 18. a 19. století. V knize *Slova a věci* hovoří Foucalt o tom, že s 19. stoletím dochází k obecné historizaci vědění a nastupuje „věk dějin“. Foucaltova „archeologická metoda“ může být přínosná pro analýzu struktur „epiastemologického pole“, v němž byl „pod zorným úhlem dějin“ myšlen nejen nově se definující český národ, ale i jiné formy kolektivních identit obyvatel českých zemí (v prvé řadě se pochopitelně jedná o „konkurenční“ projekty německojazyčné – ústící v koncepi sudetoněmeckého „národního kmene“). Výběr textů by přitom měl být natolik reprezentativní, aby naplnil Foucaltův pojem „archivu“.

5.2.1 Nové čtení starých pramenů

Mohou se vůbec prameny číst jinak než „*nově*“, tedy ve shodě se stávajícím paradigmatem formovaným současným společenským kontextem? A není základním smyslem autentických pramenů zprostředokovvat „*jiný*“ pohled na svět, pohled, který se tomu současnému vymyká?

Jak již bylo řečeno, každý historik vkládá do svého výkladu osobní preference. Bylo tomu tak vždy a pravděpodobně tomu nebude jinak ani v budoucnu. Velmi však záleží na tom jakou formou tak činí, zda si je této skutečnosti vědom, jakou perspektivu jeho vyprávění nabízí a nakolik je tato perspektiva akceptovatelná v rámci oborového diskursu a širšího společenského kontextu. Sám nejsem pochopitelně žádnou výjimkou. Díky svému profesnímu zaměření pokládám za jeden z mimořádně důležitých pramenů pro výzkum dějin osídlení stavby. Zásadním posun poznání na tomto poli byl umožněn jak technologickým pokrokem, tak především rozšířenou institucionální bázi. Současné metody tak teoreticky umožňují nejen detailní poznání jednotlivých staveb, ale i další zpracování těchto dat umožnující modelaci celých sídel či dokonce jejich souborů. V návaznosti na tuto problematiku se pak rozvíjí řada dalších badatelských okruhů (rozvoj cestní sítě, obchodu, technologií apod.) Proto bude na vypovídací schopnost staveb kladen v následujícím výkladu zvýšený důraz.

5.2.1.1 *Diskursivní a strukturální analýza*

Pro nastínění možného využití diskursivní analýzy ve výzkumu daného tématu je vhodné ve stručnosti nastínit význam pojmu *diskurs.* V běžné řeči značí tento termín rozpravu, pojednání nebo výklad o určitém tématu. V tomto smyslu ho můžeme chápat jako soubor výpovědí o určitém tématu. V tomto pojetí neexistuje jeden diskurs. Každý diskurz má určitá pravidla a normy. Jednotlivé diskursi se ovlivňují, regulují a vzájemně vymezují.[1350] Primární oblastí, kde se tento pojem začal používat, byla lingvistika. K rozšíření diskurzivního přístupu významně přispěl zakladatel strukturalismu Ferdinand de Saussure. V jeho pojetí se pozornost přesouvala od nejnižších jazykových jednotek, jako je hláska, k jednotkám vyšším. Později se ukázalo, že jako základ zkoumání není dostačující ani věta a měl by se jím stát celý text. Teun van Dijk zavedl pro označování jazykových útvarů nad úrovní věty právě pojem diskurs.[1351] Tento pojem postupně získal svůj význam i v rámci sociálních teorií.[1352] K jeho rozšíření došlo zejména díky Michelu Foucaltovi. V jeho pojetí získal rozšířený význam, jakožto soubor *pravidel vyjadřování* daných *společensko-historickým kontextem.* l Foucault[1353] si při studiu starých textů si všiml, jak se liší jejich jazyk a jak se tento jazykový rozdíl projevuje v tom, o čem se v různých dobách hovoří a o čem se nehovoří, případně co se o věcech dá a nedá říci. Každý jazykový projev vykazuje znaky svého kulturního prostředí a doby, jež se do jazyka promítají a zároveň působí jako struktura řeči ovlivňující a omezující autora.[1354]

V současnosti se pojem obvykle používá v takto rozšířeném smyslu, v jehož rámci vyjadřuje specifický způsob chápání skutečnosti v určité epoše a oboru, který se charakteristickým způsobem promítá do jazyka a jeho možnosti tak ovlivňuje. Jde tedy o systém pravidel určených vnitřní strukturou výpovědí a navenek se vymezující vůči jiným diskurzům.[1355]

[1350] z fr. *discours*, rozprava, přednáška, od lat. *dis-currere*, pobíhat sem a tam, rozebírat v řeči. Vyjdeme-li ze slovníkových významů pojmu diskurz v angličtině a francouzštině (*discourse, discours*), dospějeme k modalitám jako rozhovor, vyprávění, diskuze, rozprava o nějakém tématu. V tomto obecném významu znali tento pojem již sofisté stejně jako Platón a Aristotelés. Díky Descartově *Rozpravě o metodě* se pojem diskurz/rozprava jakožto metodické uvažování stal známým ve filosofii. Viz M. PETRUSEK, *Velký sociologický slovník*/1 A – O, Praha 1996 (dostupné omline: https://www.worldcat.org/title/velky-sociologicky-slovnik-1-a-o/oclc/164841494). Dále srovnej příslušné heslo na české wikipedii https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurz.

[1351] Vstup diskurzu v tomto významu do lingvistiky byl odůvodňován potřebou zkoumat kontext jednotlivých výrazů, neboť každá nižší jazyková jednotka získává svůj význam pouze v rámci určitého textu. Viz J. ČERNÝ, *Malé dějiny lingvistiky*. Vyd. 1. vyd. Praha: 2005 (Dostupné online viz: https://www.worldcat.org/title/male-dejiny-lingvistiky/oclc/892051404).[cit. 15. 12. 2020]

[1352] Můžeme se s ním setkat například u Anthonyho Giddense nebo Jürgena Habermase.

[1353] Foucaltovy myšlenky týkající se diskurzivní analýzy můžeme najít především v jeho dílech *Zrod kliniky* (1963), *Slova a věci* (1966) a *Archeologie vědění* (1969).

[1354] *Diskurz je tedy to, co tvoří pozadí každé promluvy, která jej nutně „opakuje", pohybuje se v prostoru jím vymezeném; je to zároveň to, co nám umožňuje mluvit, respektive co naše mluvení legitimizuje, a zároveň to, co nám týmž pohybem něco říct znemožňuje."*J. MATONOHA, *Literárně vědní text jako diskurz, velké vyprávění a výkon moci?* In: *Česká literatura* 5/2003, s. 581 – 586.

[1355] Ačkoliv se Foucaultova úvaha odehrává ve filosofické rovině, je do jisté míry analogická k jazykovému relativismu antropologů Sapira a Whorfa, založeném na přesvědčení o nepřeložitelné specifičnosti různých

Pro zkoumání těchto diskursů byla vyvinuta metoda *diskursivní analýzy*. Dle její obecně sdílené definice se jedná o *metodu kvalitativního výzkumu rozpracovanou sociálním konstruktivismem. Jejím cílem je pochopit význam sociální reality pro zkoumané subjekty i způsob, jakým byla vytvořena. Jedná se o obecný pojem, který označuje množství rozdílných přístupů k rozboru psaného, mluveného i znakového vyjadřování*. V obecné rovině lze aktuálně sledovat tři základní linie přístupu ke zkoumané látce. Jejich společnými východisky je přesvědčení, že naše vědění nemůže být vnímáno jako objektivní, nýbrž kulturně a historicky podmíněné, je utvářeno i přenášeno v sociální interakci, vede k určitému jednání a vylučuje jiné. Prvním z těchto linií je *Archeologie vědění*. Hlavním předmětem jejího zkoumání je „prostor", ve kterém se tvoří jednotlivé výroky. Jedná se v podstatě o soubor pravidel daných společností v určité době, která omezují způsoby vyjadřování jedince. Tento badatelský směr se však nezabývá šířením vědění a jeho společenským významem. Vytváří také mýtus *autonomního diskursu*, tedy myšlenku, že ani sám subjekt diskursu nerozumí a neumí ho ovládnout. Foucault analyzuje především rozsáhlejší starší vědecké a filosofické texty, zákoníky apod. Kritikové *Archeologii vědění* vytýkají především abstraktnost a koncentraci na slovní sdělení. Tím je diskurs odtržen od všední reality.[1356]

Dalším směrem je tzv. *kritická diskurzivní analýza*, která je založena na zkoumání vybraných výroků. Zabývá se použitými styly, rétorickými prvky i jazykovými prostředky. Název kritická je odvozen ze snahy diskurs nejen popsat, ale také ho *zhodnotit*. Důležitým rozdílem oproti foucaultovskému pojetí je přesvědčení, že diskurz existuje jen jako součást společnosti, nikoliv samostatně. Rozlišuje přitom dva významy tohoto pojmu. Za prvé jako *praxi* nebo *proces* a za druhé jako *systém pravidel*. Oba významy však vidí jako navzájem spjaté aspekty jednoho fenoménu, kdy každá diskurzivní formace musí být produkována a reprodukována skrze *praxi*. Proto chce oba aspekty zkoumat současně. Analyzován je jak žánr projevů, tak jejich styl a slovník. Kritická diskurzivní analýza vychází z lingvinistiky, přičemž se kriticky vymezuje vůči Foucaultovu odtržení od diskurzivní praxe (odsud také bere svůj přívlastek *kritická*). V jejím rámci jsou prováděny analýzy použitých výrazů, gramatických tvarů a rétorických figur zkoumaných textů. Zkoumají se také použité metafory, jevy jako metonymie nebo synekdocha, případně používání aktivních nebo pasivních tvarů sloves. [1357]

---

jazyků, které samy určují, o čem a jak se v každém z nich dá hovořit. Jinak chápou termín diskurz Karl-Otto Apel a Jürgen Habermas v rámci své „diskurzivní etiky"; jde podle nich o "*formu komunikace oproštěnou od kontextů zkušenosti a jednání, diskuzi, v níž nejsou omezeni její účastníci tématy ani příspěvky, není v ní nátlak, jsou vyloučeny všechny motivy krom kooperativního hledání pravdy. Na základě těchto pravidel pak může být přijata rozumnou vůlí nějaká norma*." Viz. HABERMAS, *Problémy legitimity v pozdním kapitalismu*, Praha 2000. Dále srovnej https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurz. [cit. 7. 1. 2021]

[1356] Viz M. VÁVRA, *Tři přístupy k analýze diskurzu - neslučitelnost nebo možnost syntézy?*. In: Tichý, Radek, (ed.). Miscellanea Sociologica 2006, Praha 2006, s. 49 – 65. Dále srovnej https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurzivn%C3%AD_anal%C3%BDza. [cit. 7. 1. 2021].

[1357] Viz R. R. WODAK, *Methods of critical discourse analysis*, London 2001. N. FAIRCLOUGH, *Discourse and social change*, Cambridge 1992. Dále srovnej příslušné heslo na české wikipedii https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurz.

Přes svou kritiku Foucaulta řada autorů kritické diskursivní analýzy využívá jeho vybraných pojmů a myšlenkových konceptů.[1358] Například Norman Fairclough využívá Foucaultova konceptu *řádu diskurzu*, přičemž tento pojem chápe jako určitou konfiguraci žánrů, diskurzů a stylů, která konstituuje diskurzivní aspekt sítě sociálních praktik. Podle Faircloughа můžeme nahlížet *řády diskurzu* jako sociální strukturování lingvinistických variací, přičemž v jazyce vždy existuje mnoho různých možností, ale volba mezi nimi je sociálně strukturovaná. Posledním z naznačených směrů je *diskurzivní psychologie.*[1359] Její hlavní myšlenkou je, že subjekt používá diskurz jako prostředek, pomocí kterého účelně tvoří významy. Snahou je tedy pochopit způsob, jakým člověk takových cílů dosahuje a jak využívá vědomostí k volbě vhodného způsobu komunikace. Zabývá se také emocemi a jejich verbálním projevováním. Rozdílem oproti ostatním typům diskurzivní analýzy je tedy přesvědčení, že člověk sám tvoří sociální realitu a také snaha analyzovat samotnou interakci mezi lidmi.[1360]

V rámci postrukturalistického historiografického diskurzu vyvstává dichotomie pojmů *dokument* a *monument. Dokumentem* je v daném kontextu rozuměno cosi, co odkazuje za vlastní text na *událost* samu. [1361] Při tradiční orientaci na psané prameny a událostní dějiny historici obvykle kladli pramenům následující otázky: Kdo je autorem daného pramene? Kdy tento pramen vznikl, kde byl vytvořen, o jaký druh pramene jde, kdo byl jeho adresátem, proč vznikl? Jak se pramen dochoval? O čem záměrně informuje a o čem mlčí? Komplementárním opositem je pak *monument*. Pracovat s textem jako s *monumentem* znamená deskribovat jeho povahu (*diskursivní analýza*), tedy sledovat zřetězení termínů, slov a argumentů v textech, aniž by v této fázi byly samostatně interpretovány. Při diskursivní analýze tedy není s historickým textem zacházeno jako s něčím co odkazuje za daný text (tedy jako s *dokumentem* odkazujícím k popisované *události)*, ale jako s *monumentem*, jehož vypovídací schopnost leží v něm samém. To znamená, že je analyzován z hlediska zřetězení termínů, slov a argumentů a následně je jeho stavba porovnávána s obdobnými texty, s nimiž tvoří uzavřený soubor. V této fázi tedy text není samostatně interpretován, ale je sledována pouze jeho forma, která je předmětem komparace.[1362]

[1358] Srovnej např. H. L. DREYFUS – P. RABINOW, *Michel Foucalt. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, Praha 2002.

[1359] Jedná se o opět o velmi nejednotný směr. Mezi nejznámější autory patří například Derek Edwards, Jonathan Potter, Charles Antaki, Margaret Wetherell, Ludwig Wittgenstein a mnoho dalších.

[1360] Viz M. VÁVRA, *Tři přístupy k analýze diskurzu - neslučitelnost nebo možnost syntézy?.* In: Tichý, Radek, (ed.). "Miscellanea Sociologica 2006, Praha 2006, s. 49 – 65. Dále srovnej https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurzivn%C3%AD_anal%C3%BDza. [cit. 7. 1. 2021].

[1361] K pojmu *události* v archeologickém kontextu srovnej E. NEÚSTUPNÝ, *Teorie archeologie,* Plzeň 2010, s. 109.

[1362] Viz L. STORCHOVÁ a kol, *Koncepty a dějiny*, Praha 2014, s. 216. K možným paralelám ve vztahu k problematice studia historických staveb viz J. KONŮPEK – L. ZEMAN, *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení, meze a limity vypovídací schopnosti*, in: Svorník: sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané dne 7. – 10. června 2011 v Jindřichově Hradci. Sakrální architektura Praha: Sdružení pro stavebněhistorický průzkum, roč. 10, (2012), s. 5 – 32.

Podobně jako k literárním textům však lze přistupovat i k hmotným pramenům (které mohou představovat ve Vašíčkově pojetí *obrazy*). Na tomto místě je tedy možné poukázat na možné prolínání lingvistických a archeologických přístupů v širším historiografickém diskursu.[1363]

Archeologie zaměřující se na výpověď hmotných pramenů se ve svých specifických podobách (především archeologie středověku) organicky prolíná se stavebně historickými postupy. Ty pak jsou nedílnou součástí sídelněhistorického bádání. Zatímco metodám kritického zkoumání staveb coby specifických historických pramenů je již delší dobu věnována zvýšená pozornost, otázka způsobu zapojení takto získaných poznatků do logické struktury umožňující syntetické závěry je reflektována daleko méně.[1364]

Jako u každé jiné pramenné základy je nutné mít na paměti, že již samotný výběr příslušné třídy pramenů (budování archivu) je interpretativní počin. Výběrem určité třídy pramenů dostáváme určitý typ výpovědi. Například zaměřením na hradní, či kostelní stavby, jejichž vznik souvisel s budováním sídelní struktury a kultivací krajiny se příběh osídlení určité oblasti nutně jeví jako příběh *modernizační*. Sledováním vztahu mezi dispozičním řešením těchto staveb a migračními proudy, eventuelně procesem kulturní difuze, pak dostává formu popisu zapojení této oblasti do struktur charakterizujících určitý kulturní okruh, tzn. jako příběh *integrační*.[1365] Výběrem jiné třídy pramenů a jejím odlišným zřetězením bychom však dostali i odlišné typy výpovědi. Vytvořený soubor pramenů (archiv) je pak nutné důsledně chápat jako model, definovaný primárně vzájemnými vtahy jednotlivých prvků, sekundárně pak jako projev určité sociálně, právně, kulturně, teritoriálně či jinak vymezené skupiny či skupin. Velmi důležitá je přitom logická provázanost jednotlivých prvků daného souboru. V případě studia středověkých venkovských kostelů vychází tato provázanost především ze společné funkce, předpokládané době vzniku a regionu, v němž se dané kostely nalézají. V otázce vymezení rozsahu zkoumaného území je pak třeba zvážit, zda vycházet z dobového vymezení vycházejícího z interních kritérií určité skupiny (např. zda použít církevní dělení, hledisko zemské správy, jazykově definovanou oblast apod.) a zvážit dopad, které bude mít tento výběr na povahu naší výpovědi. Při sledování diachronní proměny je pochopitelně nezbytné zohlednit proměny rozsahu těchto oblastí v průběhu času.

Dále je třeba mít na paměti *fragmentárnost pramenné základny*. Námi sestavený soubor dokumentů bude neúplný. Řada staveb či jejich částí zanikla. Tuto skutečnost tedy musíme zohlednit při formulování generalizujících výpovědí.

[1363] Viz Z. VAŠÍČEK: *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006.). K pojmu *pramen* viz příslušné heslo (zpracovatelé J. HORSKÝ – K. ŠÍMA), in: L. STORCHOVÁ a kol, *Koncepty a dějiny*, Praha 2014, s. 15 – 20. K pojmu *entita* viz F. GABRIEL, *Postavení staveb mezi historickými prameny*, Praha 2002.

[1364] Výjimkou je metodicky orientovaný spis F. GABRIELA *Teoretické aspekty studia hradních staveb* či obdobně koncipovaný materiál K. PODROUŽKA., *Člověk a pískovec – Tři případové studie osídlení pískovců s teoretickým úvodem o metodě formální analýzy archeologizovaných staveb*, Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae, Studia historica 18, UJEP, Ústí nad Labem – Praha 2018.

[1365] Dále srovnej J. KONŮPEK – L. ZEMAN, *Dispozce kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení, meze a limity vypovídací schopnosti*, s. 5 – 6.

Pro upřesnění předpokládané doby vzniku jednotlivých staveb je pak pochopitelně nutné vycházet z co nejúplnějšího poznání jejich stavebního vývoje. Analogicky k písemným pramenům můžeme tuto fázi označit za primární *kritiku*. Metodika stavebně historických průzkumů je dlouhodobě předmětem intenzivní oborové diskuze. V jejím rámci byla formulována řada poznatků a připomínek a není v možnostech tohoto příspěvku se pokusit o jakýsi syntetizující pohled[1366]. Obecně je možné pouze opakovaně zdůraznit nutnost jasně oddělovat *deskripci* a *interpretaci.* Deskripce by měla fixovat objektivně ověřitelné informace, umožňují budoucí revizí závěrů. V rámci interpretace by pak mělo dojít ke zformulování funkčního (tzn. vnitřně bezrozporného) *modelu* stavebního vývoje konkrétního objektu. Tento model je pak obvykle fragmentární. Jeho chybějící části je však možné hypoteticky doplnit právě začleněním do širšího, logicky utvořeného *souboru*.

Pro hlubší strukturalizaci tohoto *souboru* (např. zformováním *skupin* coby množin formálně podobných *entit*) je možné využít metody *strukturální analýzy*. Tato metoda vycházející z archeologických postupů byla v nedávné minulosti aplikována na problematiku studia vybraných stavebních souborů. Otázka mezí její využitelnosti v této oblasti je však předmětem oborové diskuze.[1367] Vývoj v jiných historických oborech (sociální dějiny), však obecně poukazuje na úskalí jednostranné preference kvantitativních metod (interpretační jednostrannost, nízká srozumitelnost výstupů). Nicméně samotná metoda analýzy (rozložení) určité struktury na dílčí části a jejích vzájemná komparace v rámci určitého, jasně definovaného souboru má obdoby i v jiných historických vědách. V lingvistické oblasti lze například hledat paralelu ve výše zmíněné metodě diskursivní analýzy.[1368]

[1366] Při zpracování vstupní deskriptivní části je kladena otázka po optimální formě záznamu, tedy především vzájemný vztah obrazu a textu (viz metoda záznamu pomocí tzv. Raumbuchu). Dále se jedná o využívání postupů užívaných v archeologii (Harrisovy diagramy zobrazující stratigrafické vztahy) a otázku jejich kombinování s kunsthistorickými metodami, jakož i způsoby profilování (vlastní) stavebně historické metody.

[1367] V daném případě se tato metoda nabízí pro kvantifikaci míry podobnosti jednotlivých entit (např. kostely), jimž jsou přiřazeny určité kvality (z hlediska sledované problematiky stavební dispozice stavby může jít například o postavení věže či sakristie, tvar presbytáře apod.). Pomocí matic postihujících počet shodných kvalit a jejich vzájemnou kombinaci lze exaktně vyjádřit míru podobnosti jednotlivých entit. Z hlediska vypovídací hodnoty takto získané informace je však zásadní jak velikost sledovaného souboru, tak i povaha a počet použitých deskriptorů. K metodě strukturální analýzy viz E. NEÚSTUPNÝ, *Nástin archeologické metody,* in: Archeologické rozhledy (dále AR) 38, 1986, s. 525 – 548, TÝŽ: *Jednoduchá metoda archeologické analýzy*, in: Památky archeologické (dále PA) 64, 1973, s. 169 – 234, TÝŽ: *Metoda archeologie,* Plzeň 2007. Tuto práci je možné konfrontovat s její recenzí od JIŘÍHO MACHÁČKA publikovanou in: Archeologické rozhledy LX – 2008, s. 611 – 613. Teoretické otázky spojené s aplikací této metody na stavební soubory viz výše citovaná díla F. GABRIELA – *Teoretické aspekty studia hradních staveb* a K. PODROUŽKA, *Vesnické stavby v pískovcovém podloží.*

[1368] Při diskursivní analýze není s historickým textem zacházeno v klasickém slova smyslu jako s *dokumentem*, tedy s něčím co odkazuje za daný text, ale jako s *monumentem*. To znamená, že je analyzován z hlediska zřetězení termínů, slov a argumentů a následně je jeho stavba porovnávána s obdobnými texty, s nimiž tvoří uzavřený soubor. V této fázi tedy text není samostatně interpretován, ale je sledována pouze jeho forma, která je předmětem komparace. Viz M. FOUCALT, *Archeologie vědění*, Praha 2002. Na tomto místě je možné rovněž zvážit možnou paralelu s pojmy *pramen* a *entita* a obecně poukázat na prolínání lingvistických

V oblasti stavebně historického bádání mají své tradiční místo postupy vycházející z dějin umění. Klasickým postupem je v tomto smyslu komparace souměřitelných prvků stavby např. kamenicky zpracovaných článků (portály, okenní ostění, klenební žebra apod.). Takto získané údaje by sice teoreticky mohly v dlouhodobé perspektivě přispět k vytvoření chronologických řad analogických k obdobně zpracovaným souborům keramiky využívaných v archeologii, je však třeba mít na paměti, že tyto prvky často vycházely z prostředí stavebních hutí jako prefabrikáty a jejich výpověď o dané stavbě, stejně jako jejich datace je tímto faktem zásadním způsobem ovlivněna. Je tedy třeba zaměřit se rovněž na konstrukční řešení vycházející v daleko větší míře z místního prostředí. Dále je možné se soustředit na poměr vybraných rozměrů stavby (moduly), sledování kamenických značek a řadu dalších faktorů. V otázce jejich řazení do logických celků, které mohou být dále podrobeny synchronní a diachronní analýze se jako optimální jeví využití technologie Geografického informačního systému umožňujícího ukotvení sledovaných prvků v čase a prostoru a sledovat jejich proměny v návaznosti na těchto faktorech.

Dále je zde otázka sociální ukotvenosti různých druhů staveb. Z fondu nobilitární a sakrální architektury, jejímž výzkumem se v první řadě zabývá kastelologie a monasteriologie, máme uchováno relativně mnoho. U vrcholně středověkých hradů, pokud nebyly kompletně přestavěny na zámky či nepodlehly zkáze, máme poměrně solidní představu o jejich podobě a funkci. Nutné je pochopitelně odlišit pozdější přestavby. To je předmětem stavebně historického průzkumu, jehož metodika se poměrně dynamicky rozvíjí a v dané souvislosti je možné jej brát jako primární pramennou kritiku. Je však třeba vzít v potaz i nižší patra šlechtické společnosti, tedy vzít v úvahu řadu venkovských tvrzí. Ve světle tohoto pramene se rýsuje nezřetelná hranice mezi velkým sedlákem a malým zemanem. Respektive nabízí se otázka, do jaké míry se sociální statut v dané době odrážel v obydlí. U chudších šlechticů usazených uprostřed svých vsí je jejich obydlí často k nerozeznání od větších selských stavení. U nich však naopak často nacházíme budovy, které bychom na venkově nečekali např. opevněné sýpky. Ty kromě ochrany zrna před ohněm mohly sloužit i jako útočiště.[1369]

---

a archeologických přístupů v širším historiografickém diskursu. Viz Z. VAŠÍČEK: *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006.

[1369] Některé tyto sýpky se dodnes dochovaly v jižních Čechách. Nejstarší z nich pocházejí z předbělohorského období. Na jejich fortifikační funkci se usuzuje jednak vzhledem k jejich masivnímu provedení (které musely primárně odolat ohni) a vzhledem k jejich postavení v rámci usedlosti. Některá štěrbinová okna jsou například osazena tak, aby umožňovala ostřelování prostoru před vstupní branou (například z kuše) – jinak však nemají vzhledem k osvětlení místnosti příliš význam. Místy se objevují i stopy interpretovatelné jako pozůstaky vzpěr pro zaklesnutí hákovnice (obdobné se dodnes zachovaly například v některých kostelních věžích opatřených střílnami). Sýpky byly obecně budovány jako nespalné (klenba nad přízemím, nespalná krytina atd.) a často sloužily pro celou vesnici. Jejich příležitostná refugiální či fortifikační funkce je proto nabíledni. Otázkou je přenos těchto raně novověkých reálií do vrcholného středověku. Inspirativní jsou však v tomto směru zejména masivní chebské špýchary nezadající si v ničem s věžemi menších ministeriálských sídel. Jednoduchost této konstrukce a tradičně dlouhé přetrvávání zažitých stavebních postupů a osvědčených řešení ve venkovském prostředí vzbuzuje v této souvislosti řadu otázek. K opevněným sýpkám v jižních Čechách srovnej J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*. *Architektura českého venkova*, Praha 2005.

Obzvlášť závažná je tato otázka u tzv. ministeriality.[1370] Ač se původně jednalo o nesvobodné a neurozené služebníky, tak jejich sídla (alespoň ta dochovaná) si v ničem nezadají se šlechtickými hrady a při srovnání jejich stavební produkce z 12. a 13 na území Chebska s realitou panující v Čechách je znatelně převyšují.[1371] Na druhou stranu jsou z těchto pramenů patrné skromné počátky později velmi mocných rodů.[1372] Obecně se těmito problémy zabývá kastelologie. Navzdory nesmírně záslužné práci na poli české a evropské kastelologie, kterou vykonal profesor Tomáš Durdík, je formální stránka jeho encyklopedie v dnešní době anachronismem na úrovní Sedlačkových hradů. Na místě je tedy otázka jejich digitalizace. Ta nemůže být pouhým mechanickým převodem, ale hluboce promyšlenou operací, která umožní využít stávající technologický potenciál. Ten nabízí řadu možností nejen v oblasti navazujícího průzkumu a dokumentace (lidarové snímkování širšího kontextu dotčených areálů. Laserové skenování dochovaných konstrukcí), ale i neméně závažné otázky prezentační. Jejich úkolem přitom není „pouhá" poularizace, nýbrž propojení reálně stojící stavby s modelem jejího stavebního vývoje. Toto pojetí dává i zcela nové impulsy samotnému stavebně historickému a archeologickému bádání. Nabízí však zapojení dalších aspektů plasticky postihující řadu aspektů „provozu" těchto budov (stavební proměny, dějiny vojenství, historické festivity apod.). Je tedy značnou metodickou výzvou jak pro dějiny každodennosti, tak antropologické přístupy v historickém bádání (dějiny mentalit, umělecká reprezentace atd.).[1373]

Daleko obtížnější je situace ve městech. Urbální prostředí se vždy vyznačovalo vysokou mírou koncentrace obyvatel a dlouhou kontinuitou osídlení, což sebou zákonitě nese řadu přestaveb, které z větší části likvidují autentické struktury. Zdaleka nejhorší je však z tohoto hlediska situace na venkově. Z fondu vernakulární architektury nemáme, vzhledem k materiálové a konstrukční podstatě, dochovány pro starší období žádné kompletní budovy. Při studiu venkovského domu tak jsme odkázáni na archeologické výzkumy jejich reliktů. Jednou z mála možností, jak se skrze tuto pramennou základnu dotknout středověké reality je studium středověkých venkovských kostelů. Z toho důvodu jim bude věnována zvláštní pozornost a v rámci samostatného exkurzu se pokusím nastínit rozsah jejich vypovídací schopnosti coby pramene k dějinám osídlení.

[1370] F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997. Dále srovnej V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy,* in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 12. K otázce fungování hradské správy obecně srovnej J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*.

[1371] Zmínit lze například hrady ve Starém Hroznatově (Starý Kiensberg), v Libé (Neu Liebestein), v Ostrohu (Seeberg), ve Skalné (Vildstein), v Hazlově (Haslau).

[1372] Viz T. KAREL – V. KNOLL*, Středověká sídla Notthafftů v Čechách*, in: Po stopách šlechtického rodu Notthafftů. „Notthaffti v Čechách a v Bavorsku, Cheb 2006, s. 103 – 127.

[1373] T. DURDÍK, *Encyklopedie českých hradů*. Praha 1995; A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého* I–XV, Praha 1882 – 1927.

5.2.1.3 *Postprocesualismus a nová kulturní historie*

V kontextu výše řečeného se nabízí celá řada inspirativních otázek souvisejících s aplikací metodických postupů postprocesualismu v atrcheologii a nové kulturní historiě v dějepisectví. Archeologové ve v USA, Británii a Francii se začali v druhé polovině 20. století ve stále větší míře obracet ke kulturně či sociálně antropologickému či etnologickému výkladu zjištěných fakt a k rekonstrukci lidských kultur a jejich adaptace na životní prostředí. Tato *procesuální archeologie* se snažila zkoumat obecné kulturní procesy a nalézt obecné zákonitosti lidského chování a reakcí na přírodní prostředí a využívala k tomu jak zdokonalené metody terénního výzkumu, tak také metody výpočetní techniky a tvorbu teoretických modelů. Na tento přístup pak ve druhé polovině 80. let reagovaly některé okruhy archeologů v západní i severní Evropě reakcí, která se označuje jako *postprocesualismus*. Ten popírá možné zákonitosti vývoje (dějiny jako nenáhodný proces pokroku), zákonitosti lidského chování ve vztahu k prostředí a dokonce i zpochybňuje objektivitu archeologických pramenů. Klade důraz ne na funkci artefaktů, jak bylo dosud zvykem, ale ne jejich smysl a symbolický význam.[1374] Jedním z ústředních témat nejnovějších studií z oblasti kulturní historie pak zůstává *národní identita* a *kolektivní paměť*. Tyto studie často kladou důraz na národní pamět ve smyslu tradice vědomě přenášené z jedné genarace do druhé. Studie o národních symbolech a monumentech se od roku 1979, kdy francouzský historik publikoval svou studii o Marianne (alegorické postavě, jež je jedním ze symbolů francouzské revoluce), značně rozšířily. Zájem o „vymyšlené“ či „vynalézané“ tradice a komunity, vzbuzený díly Bendicta Andersona a Erica Hobsbawma, vedl ke vzniku celé řady knih o „vymýšlení národů a států“. Giuseppe Maziini, kterého lze v této souvislosti zmínit jako odborníka specializujícího se na otázky nacionalismu, kdysi poznamenal, že italské historické malby podstatně přispěly k budování národa. Tyto obrazy byly součástí tzv. nacionalizace minulosti. *Kulturní historie národů* se v tomto světle jeví jako kulturní historie idejí.[1375] V této rovině se nabízí řada pararel s dějinami české (respektive bohemikální) památkové péče. Památky byly jak v rovině jejich legislativního vytváření, tak jejich rekonstrukce[1376] podstaných faktorem v budování národní identity. Tento proces přitom probíhal jak v české, tak v německé jazykové části obyvatel českých zemí, a nabízí se též jako předmět komparativní analýzy.

[1374] Viz http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/vyvoj-archeologie-cr. [cit. 2. 8. 2019].

[1375] Viz P. BURKE, *Co je kulturní historie*, Praha 2011, s. 163.

[1376] Legislativním vytvářením je v této souvislosti míněn proces sestavování reprezentativního konvolutu národních monumentů prostřednictvím výběru ze širokého souboru historických staveb a uměleckých děl a jejich následná legislativní ochrana. Rekonstrukcí pak kromě konzervace a opravy chátrajících staveb je míněna především rozsáhlá historizující tvorba zaměřená na dotvoření, případně „slohové očištění“ ikonických staveb, pojímaných jako národní symboly. Typickými zástupci této kategorie může být dostavba svatovítské katedrály či obnova hradu Karštejn. Za dobu působnosti státní památkové péče však bylo takovýmto způsobem obnoveno nejenom ohromnné množství historických staveb, ale byla regenerována i celá historická města (hlavně po druhé světové válce – typickým a výše pojednaným případem je tzv. chebská asanace). Vznikl tak ohromný soubor zásadním způsobem formující historické vědomí, který byl jedním z určujících faktorů formování národní identity. Dějiny historiografie a památkové péče pak zůstávají tomuto tématu stále mnoho dlužny.

5.2.1.4 *Dějiny umění a semiotika*

Z výše nastíněným tématem pak bezprostředně souvisí pojem *reprezentace,* který je jedním z důležitých konceptů metodologické debaty v historické vědě (z latinského *re-praesentatio*, znázornění, zpřítomnění). Jedná se o pojem převzatý ze sémiotiky značící proces (a jeho výsledky), jímž se zastupuje nějaká skutečnost ve formálním aparátu lidské komunikace a vnímání, přičemž pochopitelně dochází k určité redukci či jiné proměně výchozí skutečnosti. Při snaze o jasné a spolehlivé poznání je důležité reflektovat vztah mezi zastupujícím a zastupovaným, jehož jádrem je podobnost. V rámci postmoderní diskuze se téma reprezentace objevilo i v historické reflexi. Historickou reprezentací se v tomto smyslu rozumí jako vztahu mluvčích subjektů k minulosti, dějinám nebo dějinosti, sekundárně vypovídajícího též o obsahu a mechanismech jejich historického myšlení. Repreznatce je vedle literární vědy klíčovým pojmem i v dějinách umění. Jeho základ položil v rámci konstruktivistické estetiky Nelson Goodman.[1377] Zásadní je skutečnost, že vědomé poznávání skutečnosti není principiálně možné. Reprezentace není věrným odrazem skutečnosti, ale je i naší interpretací (minulého). Historiografie v poslední době reflektuje význam architektury i vizuálních umění pro reprezentaci národních identit. Ve straších období se pak často setkáváme s reprezentací moci. Reprezentace je v tomto smyslu míněna jako záměrná komunikační strategie.[1378] Pojem *reprezentace* je rovněž těsně spjatý se sebereflexí, sebeprezentací a deklarací sociálního kapitálu. V této souvislosti se nabízí analýza celé škály zástupných symbolů, které ve středověké společnosti představovali klíčové komunikační postupy. V této souvislosti se pochopitelně nabízí *šlechtická reprezentace* coby soubor výrazových prostředků, jimiž se deklaroval a současně legitimizoval sociální status jednotlivců i rodů, respektive se jejich prostřednictvím budoval jejich sociální kapitál. Do rámce sledovaného tématu tak spadá hrad, rodový klášter s nekropolí, umělecký mecenát a mnoho dalšího. To vše mělo své publikum, své příjemce sdělení a vytvářelo obraz jednotlivce a jeho rodu. Aby šlo o obraz odpovídající sociálnímu statutu, bylo třeba volit adekvátní výrazové prostředky.[1379] Ve vztahu ke sledované problematice nám tak tyto prostředky mohou podstatně rozšířit soubor výše uvedených metod tradičně užívaných pro studium hmotných pramenů. Konkrétně je možné tuto problematiku aplikovat na poznání historických staveb v oblasti kastelologie a monasteriologie. Podstatnou vypovídací hodnotu pak mají nejen ve vztahu k objednavatelům, ale i k recipientům a tvůrcům. Tímto způsobem je možné lépe porozumět např. utváření a fungování řady výrazných staveb formujících své okolí (klášter, kostel), sídleních komplexů (město, hrad) či celých kulturních krajin.[1380]

[1377] N. GOODMAN, *Language of Art: an Aproach to the Theory of symbols*, New York 1976. Viz M. BARTLOVÁ, *Representace*, in: Kultura jako téma a problém dějepisectví, T. Borovský – J. Hanuš (eds.), Brno 2006, s. 63 – 70.

[1378] Viz M. BARTLOVÁ, *Representace*, in: Kultura jako téma a problém dějepisectví, T. Borovský – J. Hanuš (eds.), Brno 2006, s. 63 – 70. Dále srovnej R. CHARTIER, *Na okraji útesu,* Červený Kostelec 2011, s. 61 – 78.

[1379] Viz R. ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

[1380] Viz J. KLÍPA – M. OTTOVÁ, *Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí*, Praha 2015.

5.2.1.5 *Mikrohistorie a historická prosopografie*

Pomocí mikrohistorické sondy lze vhodně doplnit obecně koncipovaný výzkum či výklad. Koncept historického Chebska v určité ohraničené epizodě (Chebsko, vohburské, štaufské, chebský městský stát) je možný model. Jiným takovým momentem může být obdobně pojímaný sousední region (přemyslovské Loketsko), který může sloužit jako objekt komparativní analýzy a vzájemných vztahů. Rovněž je možné uvažovat o vytvoření moderní elektronické databáze osobností vztažených k danému regionu,[1381] která by byla schopna postihnout (pomocí jednoduchých algoritmů) vztah mezi jednotlivými aktéry na základě zadaných kritérií (například Jan III. z Lokte[1382] by byl dohledatelný jako příslušník místní šlechtické rodiny, cisterciácký mnich, opat, literát, politik atd.). Tímto způsobem by mohla být generována celá síť vztahů, které mohli jednotlivý aktéři udržovat z hlediska svého rodinného původu, sociálního postavení, profesního působení, politickým a hospodářským vztahům apod. (a to včetně kvantifikované míry pravděpodobnosti vycházející například z časových údajů jejich působení či vztahů k ostatním aktérům dané struktury). Obdobně by mohly být zpracovány nejen osobnosti z daného období (středověku), ale i badatelé zabývající se danou problematikou a jejich díla, která následně formovala vnímání dané epochy.[1383] To by umožnilo realizovat v dalším kroku sociologické studie a modely mapující sociální rozvrstvení místní společnosti a vzájemnou interakci jejich členů (ministerialita, duchovní řády, správní aparát, církevní honorace atd.). K podobnému zpracování se pochopitelně nabízí například ministerialita jako specifická sociální vrstva, která sehrála v daném regionu významnou úlohu. Využít by šlo v tomto směru stávajících prací (Kubů, Knoll, Halla). Zmapoval by se nejen chebský úřednický aparát, ale osvětlil by se i vliv této vrstvy na utváření chebského patriciátu, postministeriální šlechty, loketského manského systému apod.

[1381] Biografické lexikony pro danou oblast byly zpracovány již v minulosti. V češtině jsou však přístupné pouze regionálně vymezené práce zaobírající se určitým profesním segmentem (umělci, regionální historici apod.) Viz. V. PROKOP - L. SMOLA, *Sokolovsko, Umění památky a umělci*, Sokolov 2014. M. AUGUSTIN, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví,* Karlovy Vary 2000. Rozsáhlejší třísvazková práce pro bývalý politický okres Cheb nazvaná *Egerländer Biografische Lexikon* byla zpracována místním historikem JOSEFEM WEINMANNEM (narozen 28. července 1926 v Karlových Varech). Obsahuje přes 4000 hesel obsahující základní životopisné údaje vybraných regionálních osobností. První svazek vyšel v roce 1985, druhý v roce 1987. V roce 2005 byl vydán doplňkový svazek. Viz https://de.wikipedia.org/wiki/Egerländer_Biografisches_Lexikon. [cit. 4. 1. 2020]

[1382] Opat kláštera Waldsassen v letech 1310 – 1323, pocházel z místní šlechtické rodiny držící řadu statků v okolí Chebu a Lokte. Byl nejen činný literátem, ale i iniciátorem kroniky Petra Žitavského z cisterciáckého kláštera ve Zbraslavy. Viz https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_III._von_Elbogen. [cit. 14. 3. 2021]. Dále je zde v této souvislosti nutné zmínit osobu dalšího waldsassenského opata Františka Kübela z Chebu. Více k opatům tohoto kláštera viz V. HRDLIČKA, *Vývoj waldsasenského kláštera*, bakalářská práce FF UK 2016, s. 143 – 15. Dále srovnej L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, Praha 2018, s 282.

[1383] Ambivalentní vztah mezi historickou látkou a jejím následným výzkumem je zachycen například v příspěvku J. HASILA, *Egerland – mittelalterliche Landesausbau und ausbau der modernen Nationalidentität*, in: E. Gringmuth-Dallmer, – Jan Klápště (ed.), Tradition – Umgestaltung – Innovation: Transformationsprozesse in hohen Mittelalter, Praha 2014, s. 210 – 219.

5.2.2 Zpracování a zpřístupnění dat (Digital humanities)

Jednou ze závažných otázek historiografie je optimání způsob zpracování a zpřístupnění dat získaných interdisciplinárně pojatým výzkumem. V současnosti čelíme informačnímu paradoxu způsobenému nadbytkem dat. Tok informací se stává natolik objemným, že je prakticky nezvladatelným. Nejlepším příkladem je pochopitelně internet, toto „sociální nevědomí moderní doby", jež navozuje situaci „věku amatérů".[1384]

Společenské vědy (a v jejich rámci i historiografie) na tuto výzvu reaguje vznikem nového hraničního badatelského směru tzv. *Digital humanities* (DH). Ty představují dynamicky se proněnující obor, který se s ohledem na dramaticky se měnící potenciál informačních technologicí a možnosti jejich mnohostranné aplikace pouze obtížně definuje. Primárně se jedná o budování digitálních archivů a inteligentních databazí, zpracování kvantitativních analýz a projektů, vizualizace a 3D modelování historických artefaktů a základní výzkum prověřující potenciál dalšího využití (především otázka zapojení tzv. *Umělé inteligence* (AI). Historicky se *Digital humanities* vyvinuly jako aplikace informačních technologí v oblasti společenských věd. Rozvíjeli se v úzké interakci s dalšími příbuznými obory typu *sociání výpočetní technika* a *mediální studia*. Zahrnují celou řadu témat, od vytváření rozsáhlých souborů digitalizovaných dat (textového či obrazového matariálu), v jehož rámci je možné v systému "umělé inteligence" provádět řadu úkonů, od triviálních typu vyhledávání dat, po složitější spočívající v komparaci jejich rozsáhlých souborů, až po sofistikované, řešící problémy interpretačního charakteru či modelování složitých (chaotických) systémů. *Digitál humanities* tak kombinují metody z humanitních oborů a společenských věd (*historie, filozofie, lingvistika, literární věda, dějiny umění, archeologie, sociologie, anropologie* apod.) s nástroji poskytovanými výpočetní technikou (*hypertextualita*, *hypermedialita, vizualizace, vyhledávání informací, statistika, digitální mapování* a *modelování*). Paralelně s *digital humanities* je tato problematika řešena v rámci *studia nových médií*, *informatiky* a *kybernetiky*.[1385]

Digital Humanities se vzrůstající měrou prosazují v celé řadě společenských věd. Základním předpokladem mezioborové a meziinstitucionální spolupráce je jednotná informační základna unmožňující uchovat si přehled o aktuálně řešených projektech. Proto *Akademie věd ČR* v nedávné době zřídila specializovaný internetový portál *Portál Digital Humanities*, který vznikl v rámci výzkumného programu *Paměť v digitálním věku*. Zamýšleným cílem je zpřístupnit přehled informačních zdrojů ústavů AV ČR z jednoho místa a zároveň vytvořit sdílené prostředí, které uživateli umožní snadnou orientaci v rozmanitých informačních zdrojích z oblasti výzkumu ve společenských a humanitních vědách v České republice.[1386]

[1384] Srovnej Z. BENEŠ, *Mezi dějinami dějepisectvím a pamětí*, in: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu, Jiří Šubrt (ed.), Historická sociologie, Kolín 2010, s. 12.

[1385] Viz https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_humanities. [cit. 7. 1. 2021]

[1386] Viz https://digitalhumanities.cz/. [cit. 7. 1. 2021]

Jedním z aktuálně probíhajících programů spadajících do oblasti *Digital humanities* je aplikace *Archeologická mapa České republiky* (AMČR), která je zamýšlena jako pomyslná brána k informačnímu systému archeologických výzkumů. *Archeologické informační systémy* jsou v ČR spravovány dvěma subjekty. První z nich reprezentují *Archeologické ústavy AV ČR vPraze a Brně* (ARÚP a ARÚB) coby veřejnoprávní vědeckovýzkumné instituce, které budují a rozvíjejí evidenci archeologických aktivit. Druhým subjektemem je *Národní památkový ústav* (NPÚ) coby příspěvková organizace Ministerstvo kultury ČR (MK ČR), usílující o podchycení kulturního dědictví ČR. Jako společný projekt těchto institucí vznikla výše zmíněná aplikace *Archeologická mapa České republiky* (AMČR).[1387] Hlavním cílem projektu bylo vytvoření oborového informačního systému pro správu informací o připravovaných a probíhajících archeologických výzkumech, nálezech a lokalitách na území ČR. Program si může každý uživatel zdarma nainstalovat na svém počítači a následně prostřednictvím internetu použít k prohlížení dat. Pokud je uživatel registrován, může i vkládat záznamy o vlastních archeologických průzkumech a výzkumech. AMČR integruje funkce několika informačních bází, které česká archeologie dosud užívala. Především jde o ústřední databáze výsledků archeologických výzkumů (*Archeologická databáze Čech* a moravský *Digitální archiv a evidence archeologických výzkumů*), jejichž data jsou postupně převáděna do AMČR, obsahově revidována a společně prezentována. AMČR umožňuje vyhledávání prostřednictvím mapy. Velká část záznamů je opatřena odkazy na literaturu či zdrojové dokumenty v digitálních úložištích, zejména v *Digitálním archivu ARÚP*. Prostřednictvím AMČR je tak možno efektivně vyhledávat a prohlížet většinu dokumentů typu hlášení a nálezových zpráv. Pro profesionální archeology je významnou inovací zapojení *Internetové databáze terénních archeologických výzkumů* do struktury AMČR a provázání s podáváním nálezových zpráv k provedeným archeologickým akcím. Díky tomu dochází k výraznému zpřehlednění administrace záchranných archeologických výzkumů, neboť organizace oprávněné k terénním výzkumům získávají i předávají potřebná data prostřednictvím jediného uzlového bodu. AMČR je od počátku zamýšlena jako páteřní informační systém české archeologie, a proto již v současné době vznikají její účelová rozšíření pro archeologii pražské památkové rezervace, ale i další moduly. AMČR je tak nejdůležitější součástí širší infrastruktury *Archeologický informační systém České republiky* (AIS CR), který je zapsán na *Cestovní mapě velkých infrastruktur pro výzkum, experimentální vývoj a invoace*, schválené Vládou ČR. Jako vedlejší výsledky AMČR vyšly knihy *Archeologický atlas Čech* a *100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska*. Obdobný projekt pak představují webové stránky nazvané *Archeologický atlas ČR.*[1388]

[1387]Projekt *Systém pro sběr, správu a prezentaci dat* je řešen v rámci výzkumu podporující rozvoj Národní a kulturní identity (NAKI) financovaný prostřednictvím Ministerstva kultury ČR, 2012–2015. Podrobněji k projektu viz M. KUNA – D. KŘIVÁNKOVÁ – J. HASIL – D. NOVÁK, *Archeologická mapa České republiky (AMČR) jako páteřní infrastruktura české archeologie*, in: J. Hlaváčová (ed) Workshop of Digital Humanities, Sborník Semináře o digitálních zdrojích a službách ´ve společenských a humanitních vědách, Praha, Univerzita Karlova 2015.

[1388] Viz http://www.archeologickamapa.czt. http://www.archeologickyatlas.cz.. [cit. 8. 1. 2021]

5.2.2.1 *Dokumentační techniky (Fotogrametrie, DPZ, LIDAR atd.)*

Současné technologické možnosti nabízí širokou škálu dokumentačních technik, které posouvají sídleně-historický výzkum na novou kvalitativní úroveň. Na prvním místě je možné zmínit *Fotogrammetrii.* Ta se zabývá rekonstrukcí tvarů, měřením rozměrů a určováním polohy předmětů, které jsou zobrazeny na fotografických snímcích. Rozlišujeme fotogrammetrii leteckou, pozemní a blízkou. Obecněji lze fotogrammetrii definovat jako vědní obor zabývající se zpracováním informací na fotografických snímcích. Fotogrammetrie tvoří např. důležitou součást dálkového průzkumu Země (DPZ).

Dálkový průzkum Země (DPZ) je moderní metoda získávání informací o objektech a jevech na povrchu planety Země bez nutnosti fyzického kontaktu s dokumentovaným objektem. Metoda dálkového průzkumu je založena na dvou rovinách: První tvoří oblast sběru, přenosu a úpravy dat, tedy tzv. technická stránka věci. Druhou rovinou je a oblast analýzy a interpretace dat, tedy zpracování prostorové informace.

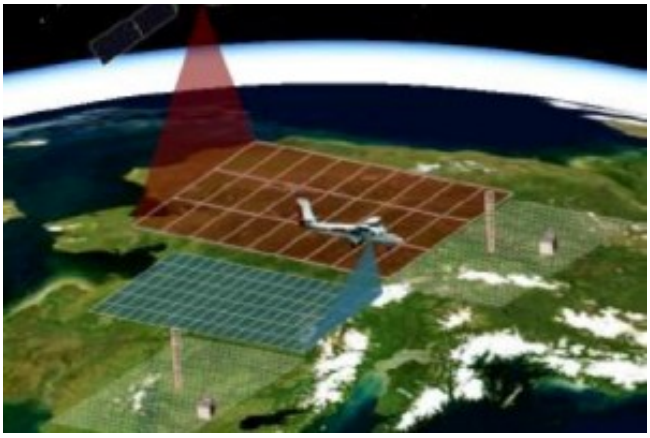

Zásadní je v tomto ohledu *Globální družicový polohový systém.* Global Navigation Satellite System je služba umožňující za pomoci družic autonomní prostorové určování polohy s celosvětovým pokrytím. Uživatelé této služby používají malé elektronické rádiové přijímače, které na základě odeslaných signálů z družic, umožňují vypočítat jejich polohu s vysokou přesností. Přesnost ve speciálních nebo vědeckých aplikacích může být několik centimetrů až milimetrů. Kromě amerického systému GPS a ruského GLONAS je rozvíjen i evropský systém Galileo a čínský Beidou-2.

Své uplatnění v rámci dálkových průzkumů země však nadále má i *letecká fotografie*. Jedná se o metodu pořizování fotografických snímků z ptačí perspektivy z letících objektů. Cílem snímkování a měření je dokumentace skutečného stavu, tvorba technické dokumentace či zajištění podkladových informací. Získaná geodata mohou sloužit například k zaměření pozemku, vytyčení stavby nebo pro pasport zeleně.[1389]

[1389] Viz https://www.geodata.cz/technologie/. Včetně použitých obrázků [cit. 8. 1. 2021]

V rámci dálkového průzkumu země má specifické postavení pak *letecké laserové skenování* krajiny, které v současnosti patří k nejprogresivnějším metodám dálkového průzkumu země užívaného v archeologii. Tato oblast dosáhla v posledních letech patrně největšího rozvoje, a to nejen ve vývoji technologie, ale také ve zpřístupnění dat. Dnes je možné získávat data prakticky z jakéhokoliv území. Je tak umožněno studovat zalesněné oblasti i otevřenou zemědělskou krajinu. Jak zalesněné oblasti, tak i otevřená krajina ukrývají archeologické památky různého charakteru (pohřební či sídlištní objekty, pozůstatky polí, výrobní areály atd.). Proto je aplikace DPZ vysoce žádoucí, neboť není efektivnější metody pro studium tohoto prostředí.[1390]

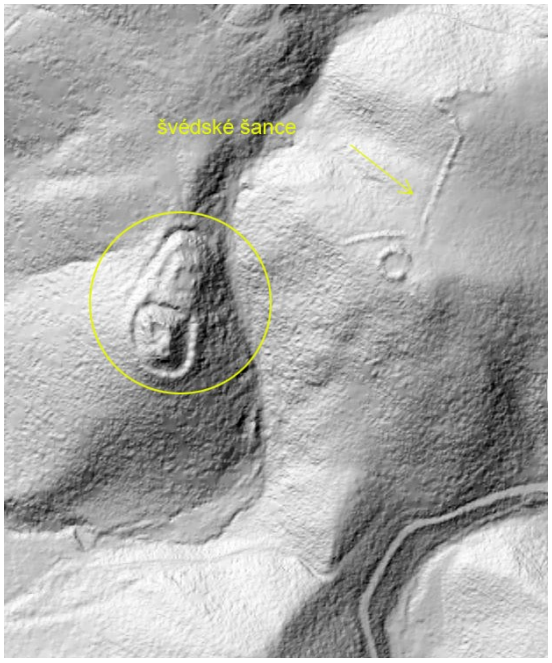

Laserové skenovací systémy umožňují bezkontaktní určování prostorových souřadnic, 3D modelování vizualizaci složitých staveb a konstrukcí, interiérů, podzemních prostor, libovolných terénů s mimořádnou rychlostí, přesností, komplexností a bezpečností. Nasnímaný objekt mùže být pomocí softwaru zobrazen ve formě mračen bodů, na jejichž základě může být vytvořen model objektu, který lze přenést do CAD systému.

Obrázky v pravé části stránky zobrazjí dvě úrovně laserové skenování pozůstatků hradu Kynžvart. V Horní části je zachycen snímek Lidaru zachycují okolní reléf a půdorysný profil, v dolní části pak detailní dokumentaci torza věže.[1391]

[1390] K možnostem moderních dokumentačních metod existuje velmi rozsáhlá literatura. Odkazuji pouze výběrově na následující publikace, které mají užší vztah ke zkoumanému regionu či dané problematice, v jejich rámci je pak možné dohledat další navazující literaturu: Viz P. KRIŠTUF – T. ZÍKOVÁ a kol., *Výzkum krajiny: vybrané antropologické a archeologické metody*, Plzeň 2015.

[1391] Hlavním autorem dokumentace je Mgr. Filip Prekop z Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Lokti. Lokalita je v současné době dopodrobována archeologickému výzkumu. Ikongrafie převzata ze z databáze NPÚ UOP v Lokti.

5.2.2.2 *Geografické informační systémy*

Jak již bylo naznačeno, zcela specifické postavení má v tomto kontextu otázka využití *Geografických informačních systémů*. Ty mohou posloužit jako základní struktura fixující danou informaci v prostoru a čase. V současné době se tato technologie uplatňuje především pro zanesení nejrůznějších informací ve vrstvách tvořených různými druhy mapových podkladů. Jako podklad může sloužit nejen jakákoliv mapa (současná či historické kartografické zobrazení, letecký či satelitní snímek krajiny, laserový scan terénního profilu apod.), ale například i 3D model konkrétního objektu (hrad, tvrz či kostel) či vybranné konstrukce (klenební systém, sklepení, historické krovy apod.).

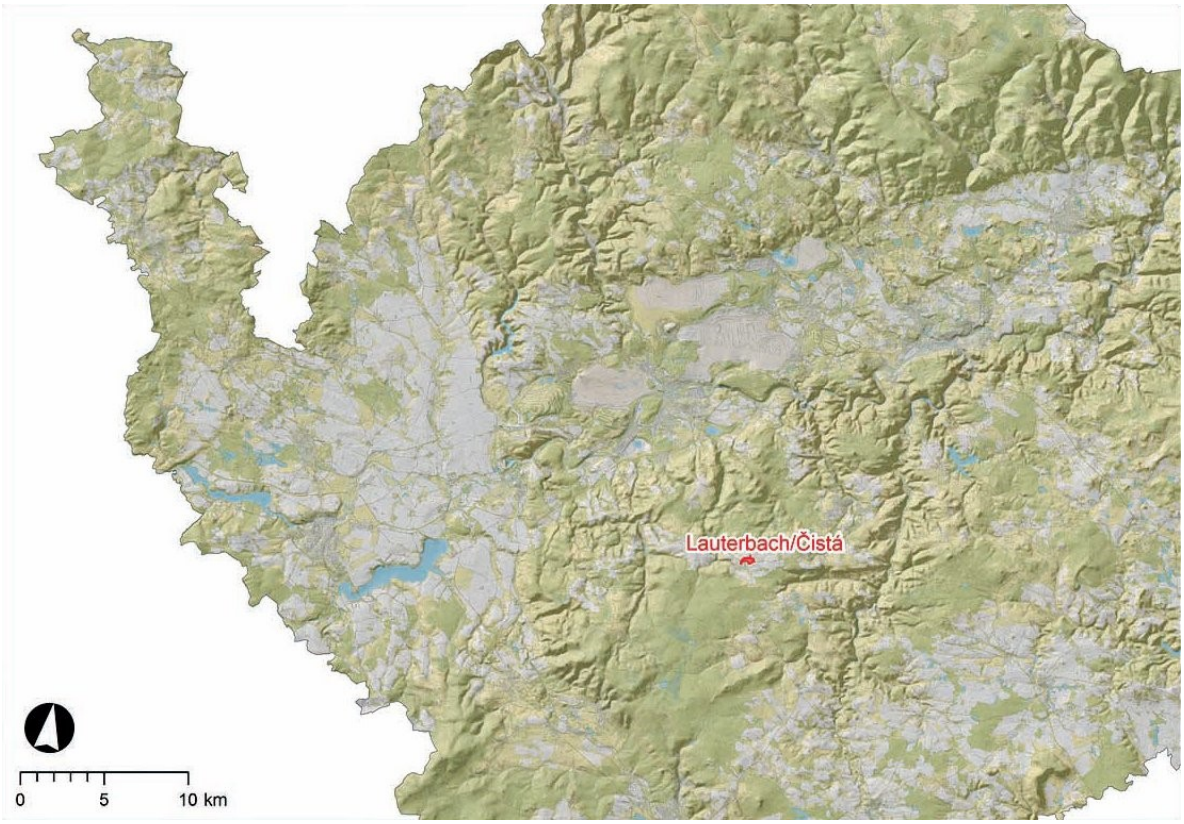

Konkrétně tak jsme schopni například zobrazit geomorfologické členění dané oblasti.[1392] Tento základ pak můžeme libovolně zahušťovat. Můžeme tak doplnit geologickou skladbu důležitou pro otázku těžby kovů či obecně pro využití přírodních zdrojů. Ve spojitosti s pedologií pak potenciální využitelnost pro pěstování zemědělských plodin. Často se tímto způsobem zachycuje rozsah zalesnění (ať už stávající či předpokládaný minulý stav). Jako podklad je takovéto prostředí nezbytné i pro meteorologické simulace.[1393]

[1392] Velmi prodrobný profil terénu lze například získat pomocí dat z LIDARU. Jde o metodu dálkového průzkumu měření vzdálenosti na základě výpočtu rychlosti odraženého pulsu laserového paprsku od snímaného objektu. Po aplikaci filtrů je možné z mračna bodů získat digitální model terénu. Viz M. GOJDA, *LIDAR*, s. 806 – 810.

[1393] Meteorologie zabývající se prognostikou je obecně velmi dobře uzpůsobena pro zobrazování dynamiky chaotických systémů – v této souvislosti se tedy nabízí otázka možné aplikace některých jejích postupů.

GIS však rozhodně není jen počítačový systém na vytváření map, ačkoli mapy vytvářet může. Geografický informační systém je především analytický nástrojem, který umožňuje pracovat s prostorovými vztahy mezi jednotlivými objekty.

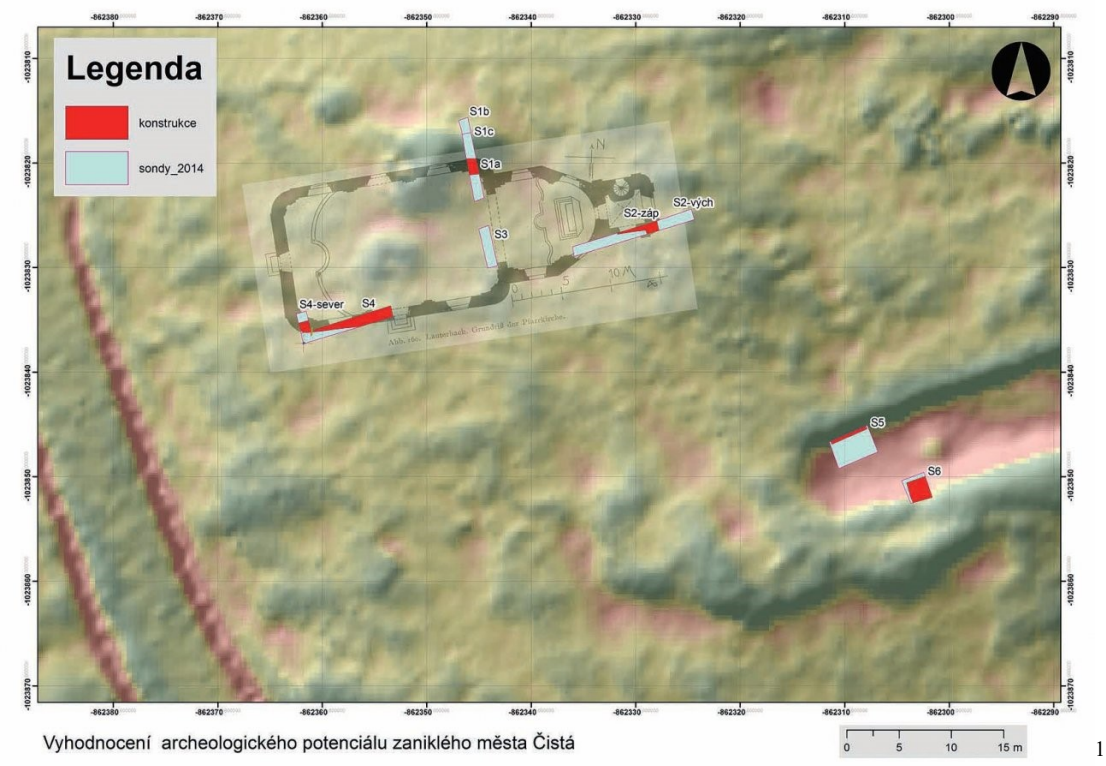

1394

[1394] Georeferencovaná mapa stabilního katastru na pozsadí zaniklé vesnice Leutrbach. Na dalším snímku místní kostel zjištěný archeolockým výzkumem. Autor. F. Prekop NPÚ ÚOP v Lokti (archiv nálezových zpráv).

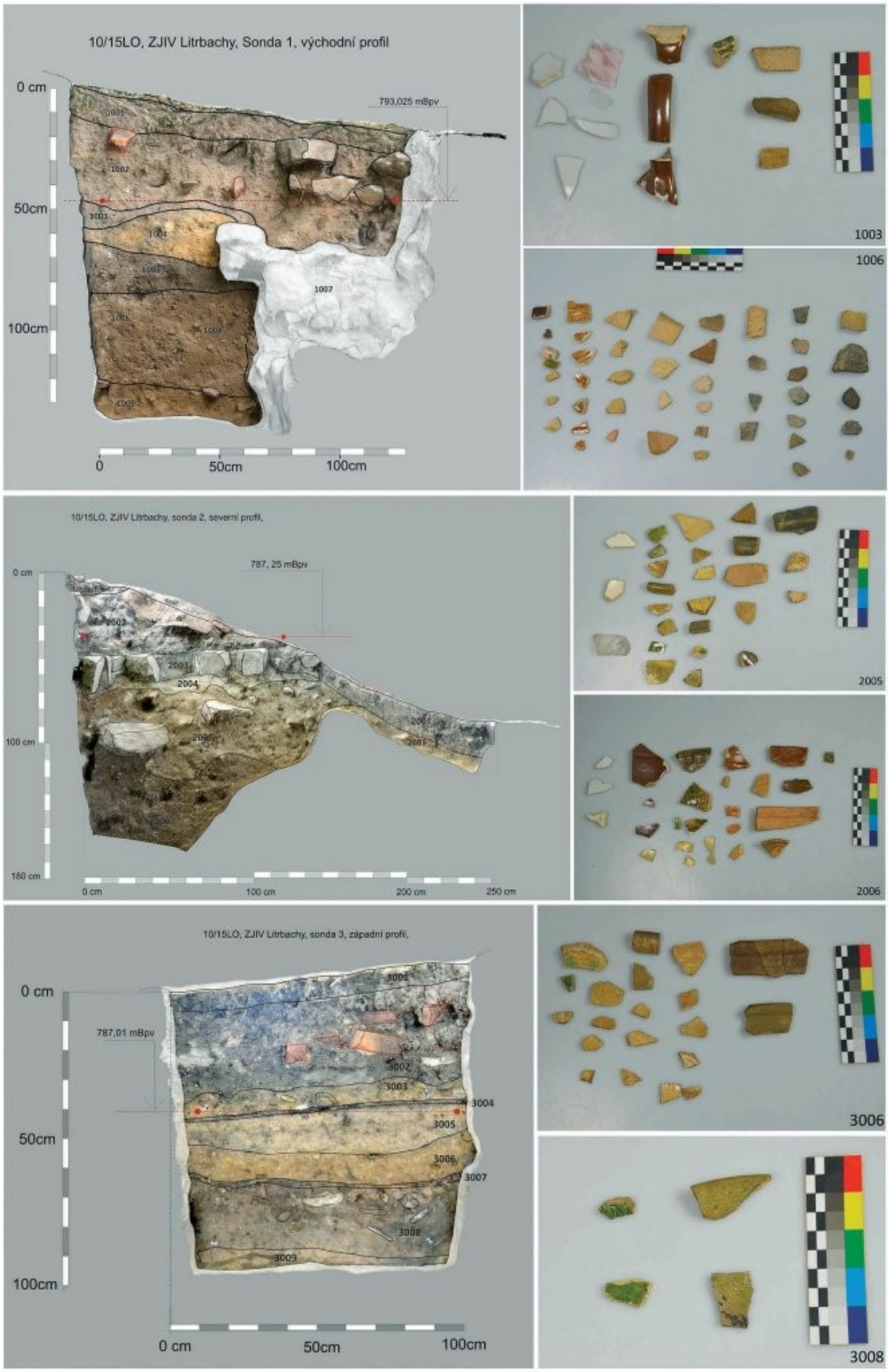

1395

[1395] Dokumetace archeologického výzku zaniklé vesnice Leuterbach. Autor. F. Prekop NPÚ ÚOP v Lokti (archiv nálezových zpráv).

Praha s okolím na digitálním modelu krajiny podle druhého vojenského mapování z let 1850-1851, reambulováno 1873.[1396]

Prostředí geografických informačních systémů se dá obecně velmi dobře využít k sestavování dat s odborným obsahem, respektive specializovaných databází navázaných na mapové prostředí. Vytváří se tím nejen vysoce transparentní výstup zachycující dané děje v geografickém rámci, ale tento výstup může být rovněž sdílen a editován řadou synchroně působících zpracovatelů. Dalším nesporně zajímavým projektem spadajícím do této oblasti je *Databáze benediktinských klášterů do roku 1300 a její mapová nadstavba*. On-line mapa benediktinských klášterů představuje mapu v geografickém informačním systému, která zpracovává data o stovkách osob a lokalit i artefaktů převážně na území střední Evropy do počátku 14. století. Zahrnuty jsou území dnešního Německa, Rakouska, Polska, Slovenska, Maďarska, Rumunska a západního Balkánu. Pro české země mapa zahrnuje také proboštství a fary. Aplikace poskytuje mnoho možností práce se záznamy a vytváření vztahů vynesením na mapu.[1397]

[1396] Autorský návrh: Eva Semotanová, počítačové zpracování Kateřina Křováková. Viz http://landscapes.hiu.cas.cz/praha.php. [cit. 27. 1. 2019].

[1397] Viz https://asep.lib.cas.cz/arl-cav/cs/detail-cav_un_epca-0443962-Databaze-benediktinskych-klasteru-do-roku-1300-a-jeji-mapova-nadstavba/. Dále srovnej https://www.libellus.cz/items/help. [cit. 27. 1. 2019].

5.2.2.2 *Informatika a kybernetika*

Výše popsaný obraz není statický, ale umožňuje zobrazit dynamiku děje. Kromě na mapu primárně zavěšených *atributových informací* je tento systém schopen zachytit i způsob jejich vzniku tzn. *metainformace* sloužící jako jejich „průkaz původu“ či „rodokmen“.[1398] Jejich zpřístupněním se pak zefektivní možnost kritikého hodnocení výstupů. V zásadě by bylo možné pomocí příslušných algoritmů najít shodu potřebného počtu kvantifikátorů a tím verifikovat (či falsifikovat) jednotlivé výpovědi. Tato schopnost se v době informačního paradoxu způsobeného zahlcením mediálního prostoru a s tím související potřeba kritického vyhodnocování validity jednotlivých informací jeví jako zcela zásadní.

Již dnes se tato technologie běžně používá pro posouzení původnosti a vzájemné provázanosti různých textů,[1399] její plnohodnotné zapojení do primárního výzkumu např. na poli literárního či historického bádání je však prozatím v podmínkách české vědy spíše ojedinělé. Nejedná se tak o kvalitativně nový postup, ale spíše o zapojení kybernetických metod do standardní historické kritiky (teorie informace). V praktické rovině by tento postup minimálně umožnil automaticky odkazovat na relevantní a časově aktuální zdroje.[1400] Potenciálně by však mohl způsobit posun v základní rovině „historického řemesla“ daleko za hranicemi sledované problematiky. Takto získaný čas a energie by bylo možné věnovat na „tvůrčí práci“, tedy cizelování teoretických a metodologických základů, interpretaci historických dat, výstavba a testování modelů, tvorba didakticky optimálních způsobů reprezentace historické výpovědi a kritické vyhodnocení etických a sociálních aspektů její aplikace.

Zapojení informačních technologií a nových kvantifikačních metod (primárně v rovině základní archivní a ediční činnosti) by mohlo být doplněno zapojením daleko většího množství aktérů do řešení dané problematiky (mimo jiné možnost cíleného zadávání absolovenstských prací z mnoha oborů a univerzitních pracovišť, formulování objednávky napříč badatelskými institucemi apod.). Opomenout nelze ani možnost okamžité vzájemné interakce a z ní vycházející diskuze.[1401] Tím by se zvýšila dynamika daného diskursu a umožnila by se pružná spolupráce více specializací pracujících vždy na určitém výseku řešení daného úkolu (při zajištění jeho pevně daného a zřetelného místa v celkové struktuře historické výpovědi). Zcela novou dynamiku pak lze očekávat od kvalitního strojového překladu různých jazyků. V tomto smyslu lze mluvit o kvalitativním skoku srovnatelnému pouze s vynálezem knihtisku a následným vznikem pověstné „Gutenbergovy galaxie“.[1402]

[1398] U fotografie to může být datum jejího pořízení, jméno autora či ohnisková vzdálenost fotoaparátu, případně další informace o manipulaci s obrazem. U textu pak například rozsáhlý bibliografický odkaz či podrobná citace veškerých použitých zdrojů s obsáhlými kritickými poznámkami.

[1399] Standartně se jedná o systémy typu *Theses.cz* zaměřené na posuzování původnosti absolovenstkých prací.

[1400] Např. vyhledat poslední pramenou edici, případně chronologicky seřadit jednotlivá vydání knihy – ideálně vyhledat v textu příslušnou pasáž či klíčové slovo.

[1401] K tomuto účelu jsou využívány tzv. profesní sociální sítě typu Academia.edu Viz J. KVĚT, *Vědecké sociální sítě*, nevydaná bakalářská práce, FF UK, Ústav informačních studií a knihovnictví, Praha 2018.

[1402] Název dnes již klasické knihy Marshala McLuhana, představitele tzv. Toronstké školy, filozofa, literárního vědce a mediálního teoretika odkazující ke vzniku nekonečné soustavy vzájemně provázaných textů.

Otázka po zajištění interdisciplinární spolupráce se díky informačním systémům a elektronickým databázím dostává do praktické roviny zajištění vzájemné kompatability (pro začátek alespoň formou vzájemných odkazů) softwarových systémů, které jsou při historickém studiu využívány. Konkrétně je možné poukázat na již zmíněný projekt „*Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách*“, který měl za úkol shromáždit podklady pro historii gotických stavebních objektů, lokalizaci uměleckých děl a hledání věcných a uměleckých souvislostí jejich vzniku.[1403] Systém umožňuje sledovat i proměnu patrocinií, patronátů, pozemkové držby a celé řady dalších faktorů dotýkajících se vzniku a proměn farní správy a přímo vybízí k propojení s dalšími obdobnými databázemi sledujícími nejen kostelní stavby, ale řadu dalších prvků antropogenní krajiny.[1404]

Do budoucna je tedy nutné počítat se stále užším propojením historiografie s teoretickou i aplikovanou informatikou. Historická věda dnes nemůže být (jako v dobách pozitivismu) jednostraně orientována na hromadění dat (informací), ale měla by si se vší důrazností položit adekvátní otázky odpovídající soudobým technologickým možnostem.

Na prvním místě lze pochopitelně uvést vytváření elektronických databází a příslušných algoritmů zaměřených na vyhledávání vazeb a podobností na základě jasně definovaných kritérií.[1405] Vazba na výše zmíněné prosopografické systémy evidující prameně (písemně)

[1403] Viz J. SYNOVCOVÁ – BOROVIČKOVÁ – B. ZILINSKÁ, *Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách*, in: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – B. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 9 – 22.

[1404] V této souvislosti lze poukázat na projekt Národního památkového ústavu nazvaný *Památkový katalog*, jehož ambicí je nejen shromáždění, utřídění a archivace průběžně doplňované a formalizované fotodokumentace kulturních památek, ale i dalších písemných materiálů - kupříkladu spisové dokumentace zachycující stavební proměny objektů a na ně navázané nálezové zprávy z operativních, stavebně historických, restaurátorských, archeogických a další průzkumů. V souvislosti s archeologií (konkrétně Archeologickým ústavem AV ČR) je možné zmínit databázi SAS (státní archeologický seznam), dále je tu DEMUS - počítačový systém pro evidenci a dokumentaci sbírek v muzeích a galeriích či knihovní systém CLAVIUS, případně další bibliografické sytémy např. HIU AV ČR – bibliografická databáze Akademie věd apod.

[1405] V rovině sídleně-historického výzkumu se v první řadě nabízí aplikace softwaru vyvinutého za účelem rychlého vyhodnocení velkého množství fotografií a vyhledání údajů dle konkrétního zadání. Tento systém (původně vyvinutý pro účely zpracování policejních fotografických databází či záběrů z bezpečnostních kamer) nabízí využití kupříkladu při zpracování LIDARových snímků krajiny a automatické detekování pozůstatků antropogeních reliktů určitého typu, např. montánní činnosti (pinky, sejpy, odvaly apod.), historické cestní sítě, zaniklých sídel apod. Na základě konfrontace s konkrétními formami přiřazenými k určitému historickému období (např. vrcholný středověk), lze pomocí mechanismů strojového účení nejen zvládat ohromné množství dat, ale i zkvalitňovat detekci potenciálně pozitivních nálezových situací. Jednak na základě předchozí (částečně zprostředkované a částečně vytvořené zkušenosti), jednak zapojením široké třídy dat a jejich vzájemnou kombinací, respektive jejich okamžitým prolínáním (např. vrstvy zachycující poznatky geologie, klimatologie, archeologie atd.). Podobně však můžou být vyhodnoceny starší mapové podklady či „klasický“ archeologický materiál (např. keramika dokumentovaná metodou průsečíkové fotogrammetrie či 3D scanu). Tímto způsobem mohou být komparovány rozsáhlé soubory materiálu, může dojít k podstatnému rozšíření referenčního rámce a zapojení velkého počtu deskriptorů (včetně nálezových podrobně popsaných atributů). Tyto metody jsou pak aplikovatelné i v uměnovědných oborech (kamenické články, značky) a jejih prostřednictvím i v oblasti stavebně historického bádání (porovnání používání

doložené jednotlivce (ministerialita, šlechta, patriciát, duchovní řády, úřednický aparát apod.), ale i evidence hmotných pramenů (kresebně, fotogrametricky či laserově dokumentovaná kermika), kostelní a hradní stavby (typologie), tvary plužin, tvary kamenických článků, druhy kamenických značek, hustota různých typů nálezů ve vazbě na zkoumané a nezkoumané plochy apod.

V daném kontextu se však nelze omezovat na pouhé budování databází, ale je nutné přijmout skutečnost, že mnohé úkony dříve bytostně považované za tvůrčí podstatu historické práce, jsou rychlejiy, kvalitněji a v širším záběru schopny vykonat např. *rekurentní neuronové sítě,* jejichž pomocí lze nejen zpracovávat kvanititativně obsáhlá kvanta dat, ale formulovat zcela nové badatelské otázky a postupy. Je však pochopitelně třeba se poučit z naivního technicistního okouzlení, které bylo příznačné pro postupy hospodářských a sociálních dějin šedesátých a sedmdesátých let 20. století či pro historickou demografii rozvíjenou v souvislosti s rozvojem první generace výpočetní techniky.

Nicméně tento vývoj může vést k daleko hlubší reflexi historikovy práce než je tomu dnes. Na jedné straně bude prohlubována metodická a metodologická (teoretická) platforma *historické vědy.* Jednotlivé kroky v rámci *heuristiky*, *kritiky*, *interpretace* a *reprezentace* budou muset být standardizovány napříč pramenou základnou a jednotlivými disciplínami, což povede k hlubšímu promýšlení a objektivizaci těchto kroků, respektive ke striktnímu oddělení objektivně popsatelných faktů (*deskripce*) od jejich *interpretace*. Dále budou muset být hledány analogické kroky mezi *literárními*, *uměnovědnými* a *archeologickými* postupy a to jak ve fázi popisné, tak i evidenční a interpretační. Obtížnost tohoto procesu povede k hlubšímu promýšlení zvolené třídy pramenů a její relevance k povaze výpovědi. Následně budou muset být exaktně formulovány badatelské otázky a metodické postupy.[1406] Budou muset být promýšleny, exponovány a kombinovány různé perspektivy a to jak v synchronní, tak diachroní analýze. Vzniknou tak nové komparativní možnosti a s všeobecným sdílením informací a očekávaným prolomením jazykové bariéry pak pravděpodobně dojde k dramatickému nárustu dynamiky badatelského diskursu.[1407]

---

různých typů konstrukcí, materiálů a technik, stejně jako dendrochronologických dat, petrologických rozborů apod.).

[1406] Např. hledání vzájemných vazeb mezi jednotlivými prameny či jejich třídami na základě formální podobnosti, kauzální propojenosti či jiných striktně definovaných kritérií.

[1407] Do značné míry inspirativní je dosavadní vývoj internetové encyklopedie Wikipedie. Ta se stala objektem řady studií a výzkumů kvality, které se však zaměřují na největší jazykové verze (anglickou a německou). Značnou pozornost vyvolal článek časopisu *Nature* na konci roku 2005, ve kterém byly porovnávány anglická Wikipedie a *Encyclopædia Britannica* se závěrem, že obsahují srovnatelný počet chyb. *Britannica* metodiku a výsledky srovnání ostře odmítla, nicméně je zřejmé, že dynamicky se rozvíjející systém elektronické encyklopedie, prodělávající permanentní aktualizaci má značný potenciál. Ten je patrný při zpětném hodnocení nárustu počtu a zvýšení kvality hesel na Wikipedii. V procesu editace jsou pak z větší části přeneseny historiografické principy (používání tzv. *Encyklopedického stylu psaní,* povinnost *citovat z hodnověrných zdrojů*, jejich *kritika* a *hierchizace* ve vazbě na původnost a vztahu k popisovanému přemětu, *nezaujatý úhel pohledu*, uvádění odlišných názorů ve vazbě na jejich rozšíření atd.). Na rozdíl od mnoha jiných sociálních sítí se wikipedii dlouhodobě daří dosahovat *konsensuálních postojů*, které umožňují

V souvislosti se zanecháním podrobné „metainformační stopy“ každého katalogizovaného údaje budou muset být nově zvažovány okolnosti (de)formující povahu výzkumu a v neposlední řadě bude muset být detailně promýšlena otázka optimální (re)prezentace takto získaných výpovědí, tedy rovina v užším slova smyslu *dějepisná* (*narativní*).[1408]

V souvislosti s didaktickou rovinou, respektive s možností zacílení na několik auditorských (cílových) skupin současně, pak pravděpodobně dojde k hlubší reflexi smyslu a společenského dopadu takto koncipovaného výzkumu a to včetně dosud málo vnímaných (při zpětném pohledu však zásadních) *etických* rovin. Mnohé historikovy kompetence převezme umělá inetligence, u jiných toho však nebude v nejbližší době (zřejmě) schopna. Právě v těchto oblastech tedy lze očekávat nejzásadnější změny a výzvy. Značný potenciál výzkumu v této oblasti lze vyvozovat jak ze značného množství finančních prostředků na něj uvolňovaných,[1409] tak z dynamického institucionálního rozvoje. Kromě *Českého institutu informatiky, robotiky a kybernetiky* (CIIRC) je jedním z vrcholovových pracovišť i *Výzkumné centrum informatiky* ČVUT. Jeho ředitel profesor Michal Pěchouček v rozhovoru pro Hospodářské noviny z 27. 1. 2019 zhodnotil dynamiku právě probíhající změny a nadnesl řadu zajímavých témat, majících přesah ke sledovanému tématu: „*Jsme svědky největších vynálezů v oblasti strojového učení…. Rychlost změny je šílená. Jednak proto, že v oboru pracuje čím dál více kvalifikovaných lidí, jednak proto, že stále sbíráme spoustu zajímavých kvalitních dat. Také se ukazuje, že umělá inteligence má ve společnosti čím dál lepší a*

---

spolupráci mnoha editorů (algoritmy určené pro *persolizované vyhledávání* dlouhodobě vedou z důvodu *selektivní expozice* ke *konfimačnímu zkreslení* a *společenské polarizaci*). V neposlední řadě je zásadním faktorem uživatelská bezplatnost a všeobecná dostupnost vedoucí k permanentnímu nárůstu uživatelů i hesel. Viz https://wikisofia.cz/wiki/Informa%C4%8Dn%C3%AD_bublina. https://cs.wikipedia.org/wiki/Wikipedie. [cit. 1. 2. 2021].

[1408] Nejen, že výstupem dějepisného bádání již nemusí být pouze historický text, ale i samotná povaha uměleckého díla (coby umělecké reprezentace historické interpretece) může nabýt radikálnch proměn. V počátcích filmu si pravděpodobně málokdo uvědomoval, že toto médium může jednou obsáhnout stejně poetické obsahy jako tradiční umělecké formy chápané jako „klasické“. V současnosti se v této souvislosti nabízí pararela s tzv. „herním průmyslem“, který však právě v českém prostředí nabývá světově uznávaných kvalit, jak v rovině historické relevance, tak technického (respektive uměleckého) zpracování. S ohledem na astronomický finanční obrat, kterým se tento průmysl vyznačuje, není důvod, aby se ve velmi krátké době neobjevila díla, která budou konkrurovat největším historickým dílům filmového průmyslu (jenž má opět v českém prostředí tradici světově uznávané úrovně). V této souvislosti lze uvést konferenci (diskuzi) nazvanou *Hrát dějiny: vztah historie a počítačových her*, pořádanou klubem studentů historie FF UK dne 14. 12. 2016 viz http://www.ffabula.cz/cs/akce-projekty/diskuze-prednasky/diskuze/hrat-dejiny/, [cit. 27. 1. 2019], vznik počítačové „didaktické“ hry Attentat 1942 viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Attentat_1942, [cit. 27. 1. 2019] či společností *Charles Game* coby společného projektu filozofické a matematicko-fyzikální fakulty UK zaybývající se vývojem didaktických počítačových her. Viz https://www.ff.cuni.cz/2020/01/vznika-unikatni-univerzitni-spin-off-charles-games-s-r-o-zalozeny-za-ucelem-vyvoje-prodeje-pocitacovych-podpory-nadejnych-studentu/.[cit. 27. 1. 2019].

[1409] Například z nového podpůrného programu na podporu umělé inteligence nazvaného *Digitální Evropa* si členské státy Evropské unie rozdělí 2,5 miliardy eur (asi 63 miliard korun), 700 milionů eur na podporu digitálních dovedností a asi 1,3 milionu eur na takzvaná *Centra digitální inovace*, která mají pomáhat start-upům. https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/promeny-ceskych-regionu/prgai-chce-z-prahy-udelat-centrum-umele-inteligence/r~8c95d50c33af11eaa24cac1f6b220ee8/. [cit. 1. 2. 2020].

*smysluplnější místo… Jsme na prahu spousty zajímavých témat…. Lidé si začali uvědomovat, že umělá inteligence bude velkou součástí jejich životů, chtějí ji pochopit, využíva*t. *A také se jí trochu bojí. Ta obava sama o sobě vytváří nová témata. Jedno z nich je vysvětlitelnost umělé inteligence. To je schopnost komplikovaných algoritmů strojového učení a neuronových sítí vysvětlit závěry, k nimž došly. V minulosti, když byla umělá inteligence založena na logických matematických modelech, dalo se dopočítat, proč například nějaký program identifikoval, že je v daném krevním vzorku určitá nemoc. Dnes to nejde. Vzhledem k přesnosti hlubokých neuronových sítí nejsme schopni porozumět tomu, proč se ta síť rozhodla, jak se rozhodla. To je velký problém, přestože to skvěle funguje. Nevysvětlitelná umělá inteligence bude řídit auta, ale v oblastech, jako je medicína nebo právo, se bude vyžadovat odpovědnost za rozhodnutí. Takže dnes vědci přemýšlejí, jak vytvořit technologie, které budou přesné, schopné, ale budou mít v sobě schopnost vysvětlovat…Kdy nás umělá inteligence převýší a začne s námi manipulovat?… To není otázka kdy, ale jak moc. Protože to se už dneska děje… Jsme zvyklí číst novinové články prezentované na různých agregačních serverech, kde za nás algoritmus rozhodne, jaký si máme vytvořit názor – to je krásný příklad manipulace. Ukazuje se, že umělá inteligence umí manipulovat voliče, vytvořit voličskou poptávku… Jednou z vůbec prvních a komerčně úspěšných aplikací umělé inteligence pro rozeznávání obrazů a videa bylo rozpoznávání a blokování pornografie. Tedy algoritmy, které oddělí zrno od plev. Věřím, že další aplikace bude rozpoznávání uměle vytvořených zpráv…. Nahradí novináře stroje?… Nechci se dotknout vaší profese, ale ano, většinu zpráv budou psát stroje. Některé legitimně, jiné nelegitimně. A rozpoznat ty, které jsou pravdivé a které ne, bude velký problém. Navíc se může stát, že umělá inteligence nebude schopna chránit veškerá data. A zprávy vznikají z dat. Pokud se bude nepřátelské umělé inteligenci dařit manipulovat datové podklady, můžou z toho vznikat zprávy, které v řetězci sice vznikají legitimně, ale datový podklad je zmanipulovaný…. Pracujeme na zajímavých robotických projektech, které se zabývají bezkamerovým mapováním prostředí a dlouhodobou robotikou. To jsou schopnosti robota vnímat prostředí dlouhodobě, v řádu několika měsíců. A uvažovat o dlouhodobých změnách a vývoji prostředí.“*[1410] V souvislosti s výše uvedným popisem stávajícího výzkumu a kompetencí umělé inteligence se nabízí otázka její využitelnosti v řadě oblastí dějepisného výzkumu. Například v dějinách dějepisectví, kdy prostřednictvím zapojení umělé inteligence do diskursivní analýzy velkého množství historických textů, by mohlo být dosaženo snažšího rozlišemí míry intencionality a propagandy. Tyto postupy standartě obsahuje literární kritika, nicméně vedle lingvistiky by se na řešení těchto úkolů mohla podílet právě historiografie, jejíž základním poslaním vždy bylo nacházet maximálně pravděpodobné obrazy minulosti. Ty pak srozumitelnou a poutavou formou sdělovala širokému publiku, jemuž dopomáhala volit kolektivní strategie. Tato kompetence může být do budoucna klíčová. Historiografie tak může v této podobě (znovu) aspirovat na pozici společenské „metavědy“ nadcházejícího „digitálního věku“.

[1410] Výše uvedným výzkumem se kromě *Výzkumného centra informatiky* zabývá například *i Český institut informatiky, robotiky a kybernetiky (CIIRC).* Více informací o těchto projektech a uvedný rozhovor viz https://domaci.ihned.cz/c1-66448420-umela-inteligence-s-nami-manipuluje-nejsme-schopni-pochopit-proc-se-neuronove-site-rozhoduji-jak-se-rozhoduji-rika-profesor-pechoucek. [cit. 27. 1. 2019].

Další oblastí kde lze uvažovat o využití této technologické báze, je tvorba modelů simulujících dlouhodobý vývoj určitých segmentů sociání reality je například *historie dlouhého trvání*, zahrnující výstupy demografie, ekonomie, sociologie, klimatologie a dalších vědních disciplín. Právě schopnost modelování složitých chaotických systémů (známých například z meterologie) vznáší do historiografie otázku po místě „experimentu" v historiografii. Ačkoliv „kontrafaktuální historiografie" nemá v „seriózním" dějepisném bádání příliš dobrý zvuk, část historiků (například Miroslav Hroch) upozorňuje, že tyto postupy jsou v rámci historiografického výzkumu nejen legitimní, ale z hlediska aplikace jeho výstupů zásadní, neboť prověřování alternativních společenských strategií v diachronní analýze a upozornění na méně reflektované (nezamýšlené) aspekty určitých vývojových tendencí umožňuje lepší volbu těchto strategií do budoucna, což je jeden ze základních smyslů dějepisného poznání. Tyto postupy pak mají analogie i v jiných vědních disciplínách, které jsou širokou veřejností vnímány jako vysoce exaktní (např, „myšlenkový pokus" v teoretické fyzice apod.).

Význam, který je výzkumu umělé inteligence v současném světě přisuzován, lze mimo jiné odvodit od jeho institucionální a finanční podpory. Na úrovni Evropské unie lze v této souvislosti upozornit na nedávnou aktivitu finského ministerstva práce a financí, které ve spolupráci s Univerzitou v Helsinkách přeložilo v rámci finského předsednictví Evropské unie do všech jejich úředních jazyků bezplatný kurz umělé inteligence pro veřejnost. V této souvislosti byla schválena i rozsáhlá finanční podpora tohoto výzkumu.[1411] Povědomí o něm chce šířit také česká iniciativa Prg.ai. Její hlavní cíl je ale ještě mnohem ambicióznější - do pěti let přetvořit Prahu ve světové centrum umělé inteligence: „*Chceme dosáhnout razantního navýšení počtu absolventů v umělé inteligenci, zahraničních výzkumníků přicházejících do Prahy, pracovních míst v této oblasti, AI start-upů, zlepšení kvality základního a aplikovaného výzkumu a inovačního potenciálu českého průmyslu a v neposlední řadě také informovanosti české veřejnosti o pozitivech, hrozbách a dopadech umělé inteligence*," vyjmenovává ambice projektu Lenka Kučerová, ředitelka spolku. V roce 2019 zprostředkovala tato aktivita kurz nazvaný *AI Minor* zabývající se základy umělé inteligence v robotice a programování v jazyce *Python*. Kurz spojoval přednášky a cvičení na Karlově univerzitě a ČVUT. Ačkoliv v první vlně nedošlo k zapojení zástupců humanitních a sociálněvědních oborů, počítá se v budoucnu s jejich uplatněním.[1412]

Kromě výše nastíněných oblatí se však umělá inteligence pravděpodobně odrazí i v oblastech narativních praktik. Současný vývoj tomu alespoň napovídá. Mnichovský umělec pracující se

[1411] Devět miliard korun by mělo směřovat na takzvané smart aktivity, které zahrnují především inovace a podporu malých a středních podniků včetně digitalizace. Z nového programu nazvaného *Digitální Evropa* si tak členské státy rozdělí 2,5 miliardy eur (asi 63 miliard korun) na podporu umělé inteligence, 700 milionů eur na podporu digitálních dovedností a asi 1,3 milionu eur na takzvaná centra digitální inovace, která mají pomáhat start-upům. Viz https://digikoalice.cz/elements-of-ai/. [cit. 8. 1. 2021]. Dále srovnej https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/promeny-ceskych-regionu/prgai-chce-z-prahy-udelat-centrum-umele-inteligence/r~8c95d50c33af11eaa24cac1f6b220ee8/. [cit. 1. 2. 2020].

[1412] Viz https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/promeny-ceskych-regionu/prgai-chce-z-prahy-udelat-centrum-umele-inteligence/r~8c95d50c33af11eaa24cac1f6b220ee8/. [cit. 1. 2. 2020].

strojovým učením Mario Klingemann se rozhodl zadat jazykovému modelu napsání povídky, která by napodobovala styl nějakého slavného spisovatele - v tomto případě to byl anglický spisovatel Jerome Klapka Jerome. Dílo s názvem "*Důležitost bytí na Twitteru*" začíná následovně: "*Je zvláštní, že poslední zbývající formou společenského života, o kterou se obyvatelé Londýna stále zajímají, je Twitter. Byl jsem překvapen tímto zvláštním faktem, když jsem jel na jednu ze svých pravidelných dovolených k moři a zjistil jsem, že celé místo cvrliká* (doslovný překlad slova tweetovat) *jako špaček v kleci*." Klingemann k tomu uvedl, že umělé inteligenci stačí, když člověk uvede název, jméno autora, ze kterého se vychází a první slovo textu. Zbytek už dopíše sama.[1413]

V této souvislosti je nutné zmínit i projekt tzv. *Digitálního filozofa* z roku 2019, který vznikl v rámci předmětu *Současná filozofie* vyučovaného na *Studiích nových médií na FF UK* Ditou Malečkovou a Janem Tylem. Z anglických textů vybraných filosofů byly složeny korpusy, využité pro natrénování neuronové sítě specializované na pochopení a generování textu. Pokus měl za úkol stvořit virtuální osobnosti, tzv. „digitální filosofy," jejichž generované texty byly posléze podrobeny analýze.[1414] Bezprostředně pak navázal další projekt s názvem *Digitální spisovatel*. Výzkumná skupina se tentokrát více soustředila na architekturu algoritmů, které jsou používány na generování literárních textů. Tímto způsobem se neuronová síť učí vystavět konzistentní příběh a požívat běžné narativní techniky. Na projektu spolupracovali technici, odborníci na strojové učení a audiovizuální technologie, studenti ústavu i oslovení spisovatelé.[1415] V rámci analýzy bylo prokázáno, že neuronové sítě dokáží generovat literárně zpracované texty odpovídající předloženému vzoru, a že tak činní tvůrčím způsobem. Ačkoliv se prokázali jisté limity, spočívající například v nekonzistentnosti určitých názorových postojů v rámci různých textů téhož „autora", je nutné poznamenat, že ani nositelé lidské inteligence nejsou v tomto smyslu zásadní výjimkou a mnoho z nich (včetně historiků) dokázalo ve svém životě zastávat často zcela protichůdné postoje. Zajímavá byla v tomto smyslu konfrontace s texty dosud žijících autorů, kteří tak měli možnost posoudit kvalitu „svých" výstupů. Až na ojedinělé výjimky spočívající ve výše zmíněné nekonzistentnosti byla obecně z jejich strany konstatována vysoká shoda s jejich vlastními postoji a literárním stylem. Ať tak, či onak je zřejmé, že klasické hranice „inteligence" vycházející ze známého Turingova testu se limitně blíží ke svému dosažení.[1416]

[1413] Viz https://tech.ihned.cz/c1-66794660-muskova-openai-vytvorila-dosud-nejvykonnejsi-jazykovy-model-umi-psat-povidky-i-zdrojove-kody-nezbavil-se-vsak-. [cit. 27. 7. 2020]

[1414] Viz https://digitalnifilosof.cz/ . [cit. 1. 2. 2020]

[1415] Viz https://www.ff.cuni.cz/2020/04/napadem-roku-2019-se-soutezi-umele-inteligence-ai-awards-stal-digitalni-filosof-projekt-studentu-vyucujici-ze-studii-novych-medii-ff-uk/. [cit. 10. 1. 2021]

[1416] Turingův test je pokus, který má za cíl prověřit, jestli se nějaký „stroj" chová inteligentně. Jelikož inteligence je těžko definovatelný pojem, používá test porovnání s člověkem. Test probíhá tak, že do oddělených místností umístíme testujícího, předmět zkoumání a člověka. Testující poté klade otázky v přirozené řeči a předává je do druhé místnosti, kde je zodpoví buď počítač, nebo člověk (což se rozhodne náhodně). Odpovědi jsou předávány zpět testujícímu. Pokud testující nedokáže rozpoznat, jestli komunikuje se strojem, nebo s člověkem pak tato umělá inteligence splňuje Turingův test. Ačkoliv se již několikrát povedlo podstatnou část posuzujících přesvědčit o tom, že komunikuje s člověkem, ačkoliv komunikovali s umělou

V souvislosti s očekávaným rozvojem v jiných oblastech (například nástup tzv. kvantových počítačů) lze očekávat další rozvoj této technologie, jejíž konkrétní uplatnění bude zcela jistě zásadní otázkou dalšího rozvoje oboru. V této souvislosti je možné rovněž upozornit na skutečnost, že jeden z jazyků, kterým umělá inteligence již v současnosti vládne, je programovací jazyk *HTML*, který ji do budoucna dává vysoce kontraverzní možnost autonomního rozvoje.[1417]

5.2.3 Způsoby interpretace a reprezentace

Situace společenských věd se zásadním způsobem proměnila po postmoderním rozpadu fundamentálních velkovyprávění emancipace a pokroku.[1418] Důsledkem byl obrat od politického a strukturálního dějepisectví k mikrohistorii, historické antropologii a kulturním dějinám. S tím se pojila i zřetelná pluralizace přístupů, hodnot a výzkumných perspektiv. To vše pak doprovázelo akcentování výkladových konceptů jako „*identita*“, „*každodennost*“, „*mentalita*“, „*multikulturalita*“, „*generace*“, „*rodinné dějiny*“, „*smysl událostí*“ a jejich „*směr*“ apod., které nedlouho předtím platily ve sféře historického poznání spíše za méně spolehlivé. Spolu s tím došlo také k znovuoživení historického a sociologického zájmu o fenomén *kolektivní* a *individuální paměti* nejen jako základního a nejširšího východiska historického poznání, ale také jako jednoho z důvodů plurality interpretačních možností.[1419]

Uplatnění mikrohistorických přístupů však nelze vnímat jako konec "makrohistorie", ani „tradičních“ historických disciplin (dějin politických, diplomatických, duchovních a socioekonomických). Narativní přístupy naopak zaznamenávají v posledních letech značnou konjunkturu. Kdyby v historické vědě měla jednostranně dominovat mikrohistorie hrozilo by

---

inteligancí tzv. Loebnerova cena pro počítač, jehož odpovědi budou od člověka nerozlišitelné, dosud udělena nebyla. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Turing%C5%AFv_test. [cit. 10. 1. 2021].

[1417] Tyto otázky jsou v současnosti na mnoha úrovních reálně řešeny. V roce 2019 formulovala Evropská komise *etické zásady vývoje systémů s umělou inteligencí*, z nichž na prvním místě je cit: *Možnost řízení a dohledu ze strany člověka*. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Um%C4%9Bl%C3%A1_inteligence. [cit. 10. 1. 2021]. V souvislosti s projektem digitálního filozofa pak byla řešena i otázka autorských práv k takto vzniklým textům (Dle stávajícího právního výkladu jimi jsou autoři příslušných korpusů sloužících pro generování textu). Viz https://digitalnifilosof.cz/ . [cit. 10. 1. 2021]. Ve věci možného budoucího vývoje (nejen) v této oblasti je pak možné odkázat Y. N. HARRARI, *Homo deus. Stručné dějiny zítřka*, Leda 2017. Ačkoliv s jejími závěry pochopitelně nemusíme souhlasit, způsob jakým je historická analýza dlouhodobých vývojových trendů (knihu je vhodné vnímat v kontextu autorovi neméně známé prvotiny Y. N. HARRARI, *Homo Sapiens. Úchvatný i úděsný příběh lidstva*, Leda 2013).

[1418] Za symbolický začátek tohoto procesu bývá někdy považována kniha F. LYOTARDA, *Postmoderní podmínka*, Praha 1996 (původní francouzské vydání pochází z roku 1979), o „údělu postmoderny“, na jehož průběhu příliš mnoho nezměnily pokusy o znovuoživování historicko-politických metanarací třeba v tezi o „Konci dějin“ FRANCISE Fukuyamy, případně o „Konfliktu civilizací“ SAMUELA HUNTINGTONA, vydané na počátku 90. let 20. století. M. HAVELKA, *Poznání – Paměť – Identita a několik obecnějších úvah,* s. 258 – 259, in: Dějiny – Teorie – Kritika, 2/ 2007.

[1419] Tento fenomén se zrcadlí například v rozdílné reflexi týchž událostí v *kolektivní paměti* skupin s rozdílnou *kolektivní identitou*. Stejné věci si tak například pamatují jinak Češi a (sudetští) Němci, katolíci a protestanti, Slováci a Maďaři a apod. Viz M. HAVELKA, *Poznání – Paměť – Identita,* s. 259.

její roztříštění a proměna „velkých románů“ do „povídek“, ne-li dokonce „anekdot“ či jakýchsi historických "klipů". Historie by se mohla tak změnit v pouhý soubor fikcí, volně vytvořených příběhů, v nichž bude dovolena libovůle historického soudu, rovnocenná platnost jakéhokoli výkladu, bez možnosti vědecké verifikace. Při soudobé renovaci historické vědy jde tedy o míru adekvátního uplatnění a vzájemného propojení různých přístupů: aniž by se pomíjely přínosy mikrohistorie a všech jejích druhů, nemůže historiografie rezignovat na syntézu a generalizaci. Nadhled generalizačního "teleskopu" není jen nezbytný pro hierarchizaci poznání a stanovení vědecké strategie, ale je nutný i z hlediska didaktického. Vzdá-li se profesionální historiografie celistvých podání, přenechá historii žurnalistickému amatérismu a velkovýrobě populární produkce. Kromě tohoto rizika má však historická syntéza v rejstříku historického bádání další nezastupitelnou úlohu vycházející z roviny společenské objednávky či spíše výzvy, které historická věda v současnosti čelí. Jsou to procesy politické a kulturní integrace projevující se v rámci kontinentu europeizací a ve světovém měřítku globalizací. Kromě těchto procesů jsou neméně důležité reakce jdoucí proti těmto trendům, které aktualizují starší vědecké diskursy a historické narativy. Ačkoliv se nejedná o témata zcela nová, z hlediska stávajícího společenského kontextu jsou navýsost aktuální. Látky tohoto druhu však nelze adekvátně uchopit mikrohistorickými postupy, zde je na místě makrohistorie. Některé historické proesy jsou zkrátka vysvětlitelné pouze na základě pochopení dlouhodobých trendů vycházejících z komplexních souvislostí.[1420]

Pravděpodobně tedy nejsme svědky konce velkých historických příběhů jako spíše jejich radikální proměny. Stejně jako kdysi nástup socioekonomické a kvantifikující historiografie nezničil tradiční politické či duchovní dějiny, ale proměnil je, lze očekávat podobnou proměnu i v soudobém makrohistorickém podání. To do sebe bude integrovat přínosy mikrohistorie, jakož i lingvistických a jiných obratů. To není pouze dokladem otevřenosti dějin a nejednoznačnosti historiografického poznání, a to nejen ve smyslu výkladovém s jeho podmíněním nejrůznějšími zájmy, ale také s ohledem na sociální základy tohoto poznání. Žádná jiná věda totiž není tolik odkázána na laiky (a na formy udržování paměti a její konfrontování s věděním) jako dějepisectví; je ale na laiky zároveň vázána i v tom, že právě laici generují prameny vypovídající o jejich době a v neposlední řadě je na ně vázána i v tom, že laici jsou primárními konzumenty výstupů historického bádání.[1421]

[1420] U části autorů se tato dezintegrace objevuje jako filozofický program postmoderní dekonstrukce (nasnadě je analogie s literární dekonstrukcí „nového románu”), který je patrný i v dílech MICHELA FOUCAULTA, JACQUESA DERRIDY či JEAN-FRANÇOISE LYOTARDA. Viz J. KŘEN. *Institucionalizace (ne)odpovednosti: globální svet, evropská integrace a ceské zájmy, Praha 1999,* Viz *historie.phil.muni.cz › media › snsekren.* Dále srovnej J. KŘEN., *dvě století střední Evropy,* Praha 2005, s. 48 - 49.

[1171] M. HAVELKA, *Poznání – Paměť – Identita,* s. 259.

Pokud styl vyprávění ovlivňuje povahu výpovědi[1422], v jakém vyprávěcím módu optimálně interpretovat zjištěné poznatky? Možnou odpověď nabízí „postmoderní" interpretační pluralita a volba „interaktivního" vyprávěcího módu. Tedy jednoduše řečeno ponechat alespoň částečně volbu na recipientovi. Jak však tuto možnost zajistit a je to vůbec žádoucí a možné? Případně jinak, jak zajistit možnost konfrontace líčení jedné a téže události různým způsobem či z různých úhlů pohledu? V případě využití shora popsaných technologií je zde možnost navázání několika způsobů vyprávění na jedno „místo". A to místo jak „virtuální" (část textu, obraz apod.), tak „fyzické" (objekt v krajině). S větvením výpovědí se setkal každý, kdo někdy zavítal například na Wikipedii. Teoreticky je na každé slovo možno pověsit nekonečné množství odkazů. Je pak pouze na uživateli, jakou cestou k poznání se vypraví, zda s ní sejde, případně zda na některé informace, se kterými se setká, bude reagovat. Tato pluralita je pochopitelně zdánlivá. Odkazy jsou „prefabrikovány" někým jiným, nicméně jejich zřetězení a permanentní možnost úprav dávají tomuto systému ohromný potenciál. Minimálně oproti stávajícímu poznámkovému aparátu je to dozajista posun. Možnost, že se po „rozkliknutí" dostávám z pohodlí svého domova přímo k citovanému dokumentu a ke všem jeho pozdějším komentářům je nesporně lákavá. Pochopitelně je tu otázka verifikace. V jejím rámci však v principu žádné změny nenastávají. I v současné době je „pravda nalézána" na základě shody dané informace s prameny a na nich vystavěnými modely. Pokud tento proces (např. standartní filologickou kritiku) dokážeme popsat vhodným algoritmem (dostatečná shoda atributů), nesmírně zvýšíme jeho dynamiku. Tento proces konec konců již probíhá. Pouze z větší části stranou historiografického diskursu. Historické „řemeslo" tak na začátku druhé dekády 21. století z větší části pracuje prostředky století 19.[1423]

Tímto způsobem však nemusí být informace zpřístupněny výhradně ve „virtuálním" prostředí. Minimálně se naskýtá možnost propojení s reálným světem. Již dnes k tomu vybízejí stávající a rychle se šířící technologie a společenské fenomény. Prvním z nich je nesmírné rozšíření *QR kodů,* což je zjednodušeně řešeno náhrada starých čárových kódů novými, které dokážou obsáhnout několikanánosbně více informací. Každý kdo je vybaven telefonem s fotoaparátem a příslušným softwarem- čtečkou (v současné době již nesmírné množství lidí, jejichž počet opět poroste geometrickou řadou) je tak schopen po pouhém „přejetí" nad tímto znakem svým telefonem získat přístup k libovolným informacím – například k odkazu na webovou stránku. Tím se ocitáme tam, kde jgsme byli. Druhým fenoménem je *geocatching* hra na pomezí sportu a turistiky, která spočívá v použití navigačního systému GPS při hledání skryté

[1422] Viz H. WHITE, *Historický text jako literární artefakt*. In: Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje, Praha 2010. Dále srovnej M. HAVELKA, M.: *Co může znamenat „filozofie" v tzv. „filozofii dějin"?*, in: Ideje-dějiny-společnost. Studie k historické sociologii vědění, Brno 2010.

[1423] V souvislosti s touto problematikou je třeba upozornit na disertační práci Jany Borovičkové, viz J. BOROVIČKOVÁ, *Historik a počítač – Využití výpočetní techniky v historickém výzkumu,* Praha 2002 (diss). Velmi inspirativní je v tomto kontextu problematika počítačové lingvistiky aplikované na jazykové překlady. Viz J. HAJIČ – B. HLADKÁ – J. PANEVOVÁ*, Lingvistika na Matematicko-fyzikální fakultě?*, Vesmír 91, 2012/9, s. 523 - 526; O. BOJAR, *Strojový překlad*, tamtéž, s. 488 – 490. Nesmírný kvalitativní zlom v dynamice (nejen) historiografického diskursu spojený s možností plnohodnotného „otevření brány jazyků" v časově blízkém horizontu netřeba zdůrazňovat.

schránky nazývané *cache* (v češtině psáno i keš), o níž jsou známy její zeměpisné souřadnice. Při hledání se používají turistické přijímače GPS. Jednou ze základních myšlenek geocachingu je umisťování keší na místech, která jsou něčím zajímavá a přesto nejsou turisticky navštěvovaná. Potenciál využitelnosti například v památkové péči je nasnadě. Tímto způsobem označené objekty v krajině s možností nabídky tematických cest (cesta kostelů, cesta hradů apod.) dokáží atraktivní formou zprostředkovat několikanásobně obsáhlejší obraz než standartní informační cedule, které prakticky nikdo celé nečte. Kromě toho však dokáží lépe zprostředkovat *souvislosti*, což je to podstatné. To nás přivádí k problému multiplikace nebo vyjádřeno jinak a méně přesně popularizace vědeckého poznání. Plné pochopení poznání je totiž vyhrazeno pouze samotné vědecké komunitě, jejíž členové investovali do získání exkluzivních informací značné úsilí a zdroje. Pokud však měla být tato investice smysluplná a měla splnit svůj účel (jímž je kvalifikované zprostředkování historické kontinuity), je nutné tyto informace předat širší veřejnosti. Děje se tak prostřednictvím speciálních postupů, jejichž hlavním účelem je seznámit veřejnost, která se sama poznávacího procesu aktivně neúčastní, s výsledky historického bádání. Jev multiplikace by však v sobě měl (alespoň do určité míry) obsahovat informaci o tom, jakým způsobem bylo daného poznání dosaženo. V souladu s výše uvedeným je však žádoucí, aby tak nebylo činěno „prvoplánově". V komunikačním procesu probíhajícím při multiplikaci dochází také k jistému přestrukturování jednotlivých prvků vědního systému (mluví se o komunikační transformaci) do jiného systému, který je noeticky přístupný adresátovi, jenž se (jak bylo uvedeno) na zrodu poznání nepodílí a nesdílí proto slovy J. M. Lotmana *společnou paměť*. Toto je často přehlížená, avšak závažná komponenta historické kultury. V současnosti přitom žijeme v době orientované na obraz. Obraz je formou sdělení, která je invazivnější než samo slovo. Vynálezu fotografie, televize, filmu a technologickému rozvoji tisku vděčíme za to, že se ikonická forma historických informací stala dominantní – dějiny dnes daleko více *vidíme*, než *čteme*.[1424] Jakožto produkt *pictorial turn* se ostatně zrodila i *visual history*, ale ani ona dnes není posledním slovem v procesu vnitřních diferenciace historické kultury. Jím prozatím je *sonics turn*, soustřeďující pozornost na zvukovou stránku historických prezentací a interpretací. Jako příklad takových prezentací lze uvést *sound tracks* historických filmů či otázku věrné reprodukce historické hudby. Nakonec lze uvažovat i o *smell presentation*, neboť v současné době je možná reprodukce pachů (viz výstava v Národním muzeu Lovci mamutů). Pro úplnost dodejme velkou oblibu historických kuchařek, které se na základě pramenného výzkumu snaží rekonstruovat stravu v různých dobách a sociálních prostředích.[1425] Otázkou pak v tomto případě není, *zda* tyto možnosti využít, ale jestli se zvrhnou v pouhé kejklířství ve službách turistického průmyslu či zda budou zapojeny do seriózního historického výkladu.

[1424] Slova *vidět* a *číst* jsou tu myšlena v běžném slova smyslu, nikoliv jako interpretační počiny různého řádu. V tomto smyslu je cosi *vidět,* je plošší a jevová interpretace nežli číst, ať už jde o text verbální či ikonický. Viz Z. BENEŠ, *Mezi dějinami*, s. 12 – 13.

[1425] Z nemnoha takovýchto pokusů vyšlých v češtině lze zmínit např. M. BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*, Praha 2007.

5.2.3.1 *Makrohistorie a komparace*

O tom, že proměny dějepisectí nelze chápat jako jednosměrný lineární proces vyznačující se jednoznačně kvalitativním posunem, ale spíše jako permanentí aktualizaci starších narativů a jejich vzájemnou kombinaci tvořící v dialektickém vztahu nové badatelské přístupy, svědčí mimo jiné práce Jana Křena a Miroslava Hrocha. Ti se ve své práci zabývají teoretickým uchopením historické syntézy, makrohistorickými přístupy a komparativními dějinami a nečiní tak v oposici vůči „módním" mikrohostorickým přístupům, ale jako komplementární doplnění a kritické přehodnocení starších strukturalistických postupů. Současné teoretické přístupy v dějepisném bádání do značné míry vrací téma makrohistorie a nadnárodních dějin (evropských a středoevropských) do oborového diskursu. Tyto postupy však nejsou vnímány jako náhrada mikrohistorických koncepcí a „národních" narativů, ale jako jejich komplementární doplněk.[1426]

Nemají-li však zůstat syntetická historická podání na úrovni pouhé pozitivistické deskripce, neobejdou se bez konceptualizace. Koncepty jsou vesměs doménou "systémových" věd typu politologie či sociologie, k nimž historici přistupují obvykle s obavou z aprioristického schematismu, který si historickou látku podřizuje. Přesto nejsou bez užitku, jsou-li ovšem stále konfrontovány (a korigovány) poznatky konkrétního historického výzkumu.

Možnosti konstrukce velkých historických syntéz jsou poměrně široké. Proto v následujícím výkladu mohou být zevrubně nastíněny pouze ty základní. V rámci povalečného vývoje Evropy postupně sláblo nacionální pojetí, příznačné především pro německé dějepisectví, v jehož rámci plnila zásadní úloha idea Mitteleuropy a Velkoněmecka. Tento posun však nebyl jednorázový. Za studené války se meziválečné pojetí *Ostforschung* transformovalo ve specializaci pro sovětský blok s těžiskem v Rusku (sovětologie, kremlologie). Politizovaná "východní bádání" jsou ovšem s ohledem na jejich aplikaci v rámci nacionálně socialistické politiky kompromitována, a i vůči jejich revidované verzi pod názvem *Osteuropäische Geschichte* jsou v současnosti vznášeny námitky.[1427] Tato konstrukce vycházela z tradičního konceptu Západ – Východ, který svůj vrchol zažil v době studené války.

V západoevropské vědě se tradičně kladl důraz na historický rozdíl západní a východní části kontinentu, za jejichž hranici se obvykle považuje Labe a Litava anebo linie oddělující západní (katolické a protestantské) křesťanství od pravoslaví a islámu. Vztah mezi Západem a Východem je většinou interpretován jako vztah pokročilosti a zaostalosti. V německé literatuře bývá často označován jako West – Ost – Gefälle (spád, tah či tok od Západu k Východu). Pomineme-li extrémní pozice, jakou byla například německo-nacionalistická *Kulturträgertheorie*, je tento koncept nepochybně vhodným interpretačním rámcem (krom jiného) například právě pro středověkou kolonizaci východních částí střední Evropy.[1428]

[1426] Pouze výběrově viz J. KŘEN, *Historik v Pohybu*, Praha 2013. M. HROCH*, Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy,* Praha 2018.

[1427] Kritický přehled tohoto směru historického výzkumu zpracoval pro ČČH Jiří Pešek.

[1428] Obdobně je toto interpretační schéma aplikovatelné i na další historické procesy jako je novověká industrializace či postkomunistická transformace. Do tohoto konceptu však řada dalších procesů nezapdá:

Mnozí autoři však dávají přednost interpretačnímu vzorci Immanuela Wallersteina a jeho teorii centra a periférie. V Evropě se za toto centrum považuje skupina pokročilých zemí - *Europa felix*, která bývá někdy označována výpůjčkou heartlands (nezaměňovat s geopolitickým pojmem Mackindera a Haushoffera označujícím centrální části Eurasie). Tento "zlatý pruh" vedoucí od severní Itálie podél Rýna a Rhony k jihu Anglie je obklopen kruhy okrajových zemí - komparativně opožděných periferií.[1429]

Nespornou výhodou paradigmatu centrum - periferie je, že není statické, nýbrž historicky proměnné a umožňuje "pokrýt" i další velké dějinné pohyby. Ovšem i tato interpretace svádí k ortodoxi a dogmatismu a nepostihuje veškeru realitu. Ani ona není zcela koherentní, vševysvětlující a bezvýjimečná. Nesporně vhodná je však pro vysvětlení přesunů socioekonomických a mocenskopolitických center. I zde je však nutno počítat s výjimkami, které se ostatně vyskytují ve všech systémových teoriích.[1430] Přesto má však tato teorie řadu předností, k nimž patří především to, že vztah centra a periferie není pojímán jako jednosměrný, jednoduše vyjádřitelný paradigmatem opoždění - dohánění (imitace), ale jako složitá interakce, v níž nechybí ani prvky antagonismu. Samostatnou problematikou je pak např. vysvětlení do jaké míry pokročilé centrum petrifikuje, ba generuje opoždění periférií či naopak slouží jako katalyzátor jejich vývoje.[1431]

---

např. role Byzance při christianizaci středovýchodní a východní Evropy, vyzařování reformace ze střední Evropy na východ i na západ či "výměnné cesty" komunismu ze západu na východ a opačně. Stejně tak se do tohoto schématu nesnadno zařazují takové zjevy, jakým byla třeba Hansa nebo protokapitalistická enkláva 14. až 16. století v Augsburku a Norimberku spojená se zónou těžby drahých kovů v Čechách, na Spiši a v Uhrách. Podobně je tomu v případě italského baroka spojeného s česko-rakouským barokním okruhem, anebo v 19. a na počátku 20. století středoevropská industriální zóna (Slezsko, Sasko, české a východorakouské země), kterou v české literatuře popsala Pavla Horská. Aniž by se interpretační užitek této teorie musel zcela zavrhnout, je zřejmé, že má řadu deficitů. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 352.

[1429] Tato koncepce umožňuje akceptovatelný výklad základních kulturních a politických transferů evropských dějin: od přesunu antického a středověkého centra ve Středomoří k novověkému centru na atlantickém pobřeží v důsledku zeměpisných objevů a osmanské expanze. Vhodný interpretační rámec poskytuje i pro 20. století, kdy se centrum přesunulo dále do spojených států, a skončila epocha evropocentrismu. Přednosti tohoto pojetí jsou patrné i v rámci zachycení proměn Evropy 16. a 17.: původní centrum zeměpisných objevů (Španělsko, Portugalsko) se periferizovalo oproti centrální lamanšské trojici nizozemsko–francouzsko-anglické. Ve srovnání s velmi schematickým protikladem Západu a Východu tak nabízí diferencovanější členění: v Evropě nejsou jen periferie východní a jihovýchodní (balkánská), ale také periferie jihozápadní (Iberský poloostrov), jižní (jižní Itálie) Severozápadní (Irsko, Sktosko) či severní (Skandinávie). Posuny v rámci center, semiperife a periferie je pak nutné vnímat jako dynamický a v čase proměnlivý proces, který je výslednicí řady vzájemně propojených příčin a jeho popis vyžaduje komplexní uchopení. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2013, s. 352.

[1430] Selhává například při popisu kulturních jevů, v jejichž rámci nelze přehlédnout dominanci periferií, například evropskou roli ruské či skandinávské literatury a dramatu či středoevropské hudby a barokní architektury; pozoruhodná je i úroveň obecné vzdělanosti (gramotnost) řady středoevropských zemí na sklonku 18. a v 19. století, která rozhodně nebyla periferní. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, s. 352

[1431] Ve vyhraněné podobě tento problém reprezentuje evropský kolonialismus. Do tohoto rámce však patří i pojetí industriální revoluce. Neadekvátní reakce elit byla jednou z podstatných příčin opoždění řady zemí a jejich proměny v přívěsek dodavatele surovin (např. Balkán a Rusko) anebo lidské síly (irské a později

Historické členění Evropy na *Západ* a *Východ* lze s paradigmatem centra a periferie celkem dobře kombinovat. Tato kombinace je pak jedním z možných interpretačních přístupů pro dějiny evropského kontinentu v období středověku a novověku. Vhodné je však v této souvislosti uplatnit subtilnější členění ve smyslu systémovém, geografické i chronologickém. V teoretickém smyslu se jako vhodný mezičlánek jeví pojem *semiperiferie*, který podle Wallersteinova schématu[1432] označuje oblast zprostředkovávající vztahy mezi jádrem[1433] a periférií. V geografickém pojetí se pak nabízí výše zmíněná teorie makroregionů.[1434] Střední Evropa představující jeden z těchto evropských makroregionů pak může být v duchu nastíněného interpretačního schématu dále členěna na Evropu středozápadní a středovýchodní.[1435] Chronologické hledisko pak obvykle operuje s klasickou trojicí: raný, vrcholný a (méně často) pozdní středověk, které je možné dále členit např. dynasticky.

---

středo- a východoevropské vystěhovalectví). Aktuálně se tu otevírá i podobný problém v postkomunistických transformacích, zvlášť názorný ve sjednoceném Německu. V této souvisloti vyvstává např. otázka do jaké míry má v zemích bývalé NDR úspěch řízený proces integrace s gigantickým státním intervencionismem. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, s. 353.

[1432] Immanuel Maurice WALLERSTEIN (1930 – 2019) byl americký sociolog, historik a ekonom, autor *teorie světového systému* vycházející z *teorie závislosti*. Teorie světového systému byla ovlivněna mnohými intelektuálními proudy. Z teorie závislosti byly přijaty pojmy *centra* a *periferie* a důraz na jejich determinující vliv pro rozvoj států. S školou Annales teorii světového systému pojí celistvé uchopení historie a s marxismem zase sdílí důležitost konfliktu mezi společenskými skupinami.

[1433] Byla-li výše stanovena pro období vrcholného středověku jako centrum evropského vývoje oblasti západní a středozápadní Evropy (*Europa felix),* může naopak oblast Evropy středovýchodní (České země, Polsko a Uhry) reprezentovat (v závislosti na čase) buď periférii či semiperiferii dále zprostředukující impulsy jádrové oblasti další regionům (Litva, Balkán). Toto dělení se může (modelově) promítnout i do současnosti, přičemž evropské jádro by představoval tzv. *Modrý banán* (anglicky *Blue Banana*), představující území od severozápadní Anglie, přes Benelux, sever Francie, západní Německo, Švýcarsko až po severoitalský Milán. V tomto prostoru se nacházejí města jako Londýn, Brusel, Amsterdam, Kolín nad Rýnem, Frankfurt nad Mohanem, Curych a Milán. Tvoří jednu ze světově největších koncentrací obyvatelstva, financí a průmyslu. Toto označení vytvořila v roce 1989 skupina francouzských geografů vedená Rogerem Brunetem. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Modr%C3%BD_ban%C3%A1n. [cit. 31. 1. 2021.]

[1434] Ty by měly v daném případě umožnit lepší zachycení (kontinentálních) dějin Evropy. Jako teritorium, v jehož rámci jsou samotné evropské dějiny pojímany, jako součást vyššího, vnitřně provázeného celku se pak nabízí pojem *panregion* (Euroasie), vyznačující se primárně geografickými a komunikačními vazbami (obchod). Toto pojetí do značné míry konvenuje s klasickými geopolitickými schématy (teorie světového ostrova), nicméně může sloužit k vysvětlení některých externích jevů majících dopad na dějiny kontinetu (migrační vlny, změny komunikačních schémat a obchodních cest apod.). Toto pojetí reprezentuje např. I. BUDIL, *Za obzor západu,* Praha 2001. V souvislosti s danou problematikou se jako modelový příklad jeví např. mongolská invaze, jejíž příčiny jsou interpretovatelné pouze mimo rámec evropských dějin, přitom na ně měly zásadní dopad. Způsobila nejen politické zhroucení států východní Evropy (Kyjevská Rus a její nástupnické státy), ale i vojenské zpustošení řady oblastí středovýchodní Evropy (Uhry, Slezko). Ty se pak v rámci následné hospodářské obnovy staly objektem středověké kolonizace, nesené osadníky ze (středo) západních oblastí kontinentu („německá kolonizace“), což mělo zásadní vliv na jazykovou, hospodářskou i kuturní podobu makroregionu (střední, respektive středovýchodní Evropy).

[1435] Jako středozápadní Evropu můžeme pro období středověku označit např. západní pomezí říše (Burgundsko – království Arelatské, Lotrinsko, Lucembursko, Flandry apod.), oblast středovýchodu pak může představovat její východní pomezí (Germania slavica) a bezprostředně sousedící státy. Do této oblasti tak spadá jak České

Při sledování vývoje v různých regionech za účelem sestavení širší historické syntézy je obvykle přistoupeno ke *komparaci* vybraných vývojových tendecí, historických fenomenů, procesů a struktur. Pokud se nemá jednat o „porovnání neporovnatelného" je třeba reflektivně aplikovat *komparativní metodu*. Tímto termínem je míněn soubor technik užívaných na poli sociální teorie.[1436] Komparativní metody jsou do určité míry protiváhou dnešního důrazu na narativitu dějepisectví a mohou značně přispě ke scientifikaci historiografie.[1437]

Jejich aplikací v historiografii se věnují především studie Miroslava Hrocha. Ten tuto metodu aplikuje i v oblasti prověření možností a alternativ historického vývoje, které jsou předmětem „kontrafaktuální analýzy".[1438] Avšak na rozdíl od Webera, který by svá konstatování měl za ideálně-typické konstrukce, chápe Hroch své závěry jako empiricky založené. Svou teoretickou analytičností a schopností kontextualizace (ať již ve smyslu generalizace či specifikace) vytváří Hrochova koncepce určitou protiváhu vůči především materiálově orientované části české historiografie, tíhnoucí k narativitě či mikrohistorii.[1439] Miroslav Hroch podává základní náčrt komparativní metody s důrazem na nutnost přesného vymezení objektu komparace a kritérií srovnávání. Podrobněji se zmiňuje o *„komparaci, která se orientuje podle analogických historických situací"*. Předpokladem je, že objekty komparace prošly analogickým vývojem, i když srovnávané změny probíhaly odlišným tempem a v odlišném čase.[1440] Hroch tím navazuje na svá studia národních hnutí, při nichž tento komparativní postup aplikoval.[1441]

---

království tvořící autonomní oblast říše, tak sousední království Polské a Uherské. Jako periférie by pak šlo označit oblast expanze latinské evropské kultury (v daném regionu například oblast Litvy a Balkánu).

[1436] Viz A. LIJPHART, *Comaparative Politics ant he Comarative Method*, in: The American Political Science and Review 65, 1971, 3, s. 682 nn. Viz M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, s. 19. pozn. č. 1.

[1437] Chris Lorenz uvádí „*srovnávací vysvětení*" jako případ „*kauzálního výkladu*" představující alternativu vůči „pozitivistickému" i „hermeneutickému pojetí dějepisného výkladu. Pozitivistické pojetí se snaží studované jevy *vysvětlit* buď prostřednictvím zákona (*nomologický výklad*), nebo s odkazem na pravděpodobnost (*probabilistický výklad*). *Hermeneutické pojetí* pak směřuje k p*orozumění motivům* jednajících aktérů (intencionalistickoá podoba) *či smyslu historických textů* (narativistická podoba). Viz J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* in dějiny - teorie – kritika, 2/2018, s, 297, pozn. č. 6.

[1438] K té je ale Hroch skeptický. Kontrafaktuální analýza však mnohdy vede k lepšímu porozumění dějinných situacím a procesům ve smyslu Weberova pojmu „šance". Viz J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* in dějiny - teorie – kritika, 2/2018.

[1439] Viz J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?*, s. 294.

[1440] Nutné je však zvažovat, zda jsou analogie, které jsme „nalezli" komparací různých strukturovaných situací a procesů, opravdu „ontické povahy", nebo zda jsou zčásti námi samotnými do studované skutečnosti projektovány pojmy (ideálními typy) či zápletkami, které jsme použili jako nástrojů selekce sledovaných jevů. Otázkou také je, zda určité procesy sociokulturní změny probíhají analogicky proto, že mají shodnou vnitřní autonomní dynamiku, nebo proto, že jejich aktéři se vědomě a záměrně napodobují. Viz J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* in dějiny - teorie – kritika, 2/2018, s, 297. Pozn. č. 6.

[1441] MIROSLAV HROCH, *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*, Praha 1986, s. 59–62; TÝŽ, *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*, Praha 1999; TÝŽ, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2011.

Hrochova komparace se pak do značné míry překrývá s Vašíčkovým „*izofenomenologickým srovnáváním*“.[1442] Rozdíl mezi těmti pojmy lze spatřovat v tom, že Hrochovi nejde o pojednání shodných (analogických) *jevů* z různých míst a dob, nýbrž o porovnávání obdobných *dějinných procesů* (tedy jakési *zřetězené konfigurace jevů*), které na jednotlivých místech nastupují v různých dobách a mají odlišnou temporalitu. O analogickém vývoji tak můžeme hovořit například v souvislosti se vznikem středověkého státu, průběhem středověké kolonizace v různých částech středověké „latinské Evropy“, společenské transformaci států, utváření a proměny národních a obecně kolektivních identit apod.[1443]

Komparativní metoda v historiografii je přitom primárně „analytická“ a „typologizující“, teprve sekundárně pak „narativní“.[1444] Představuje tak značný potenciál v otázce „zvědečtění“ historiografe, respektive uplatnění empirických postupů v dějepisectví. To, že je v historické vědě místo pro racionální analýzu přitom uznávají i narativní teoretici dějepisectví, jako jsou Ricoeur či Kuukkanen.[1445] Hrochovu komparativní metodu pak lze začlenit i do Lorenzova výkladu o srovnávacím dějepisectví.[1446] Obecně se tedy jedná o nástroj, která má široké uplatnění jak na poli bezprostředního historického výzkumu, tak i jeho teoretické reflexe.

[1442] Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006, s. 116–117. Je zde načrtnuto rozlišení „izofenomenologického přístupu“, při němž „pojednáváme o stejných jevech v různých časech“, a „přístupu izochronologického“, jenž pojednává „o různých jevech ve stejné době“. Vašíček toto rozlišení přebírá od H. M. Müllera-Karpeho. Viz J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* in dějiny - teorie – kritika, 2/2018, s, 295. Pozn. č. 3.

[1443] Hrochovo srovnávání analogických historických situací souvisí s tím, jakou roli v jeho myšlení hraje kategorie „nutnosti“ a „náhody“. Jelikož za cíl srovnávacích studií považuje „vysvětlit a pochopit historické procesy“, odkazuje k problematice poměru mezi vysvětlením a rozuměním. Další odkazy pak směřují k otázce kauzální podmíněnosti dějinných procesů. Viz J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* in dějiny - teorie – kritika, 2/2018, s, 295.

[1444] Miroslav Hroch v této souvislosti cituje Jürgena Kocku a J. G. Haupta, kteří soudí, že „tradičnímu historikovi“ jde „především o postižení specifických proměn v čase, dává proto přednost vyprávění o tom, co bylo dříve a co později“. Dále vychází z toho, „že minulé události mohou být pochopeny jen ze svých bezprostředních souvislostí, zatímco „komparativec“ má tendenci je z tohoto kontextu vyčlenit“. Viz M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, s. 26.

[1445] P. RICOEUR, *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, s. 270–319, zejména s. 287; J. HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 70–117; JOUNI-MATTI KUUKKANEN, *Why We need to Move Form Truth-Functionality to Performativity in Historiography*, History and Theory 54/2015, s. 226–248; E. ZELEŇÁK, *Two Versions of a Constructivist View of Historical Work*, History and Theory 54/2015, s. 209–225.Viz J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* s, 297. Pozn. č. 5.

[1446] Chris Lorenz rozlišuje dva přístupy: „holistický“ a „analytický“. V holistickém, se „objekt“ komparace překrývá s představou specifické (singulární) „souvstažnosti“, která „nemůže být beztrestně rozčleněna na separátní prvky“, neboť by se tím narušil „svéráz kontextualit jednotlivých složek této souvztažnosti“. Historikovy postupy jsou v tomto holistickém přístupu spíše intuitivní. Holistická ambice vyvolává potřebu vyprávět, což je v rozporu s výše uvedeným Kockovým a Hauptovým pojetím komparativní historické vědy. Reflektované a badatelsky kontrolované uplatnění komparativní metody je tak možné především v rámci přístupu, jejž Lorenz označuje jako „analytický“. V něm je „objekt“ studia dán jako „komplex separátních proměnných“ Viz CH. LORENZ, Konstruktion der Vergangenheit, s. 238–239. Citováno dle J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* in dějiny - teorie – kritika, 2/2018, s, 297 a pozn. č. 6.

Ačkoliv má historická komparace v rámci českého dějepisectví poměrně dlouhou tradici,[1447] s její praktickou aplikací se lze setkat spíše výjimečně. Tato skutečnost může být slovy Miroslava Hrocha způsobena mimo jiné skutečností že: „V*e vědomí většiny historiků přežívá tradiční cechovní představa o historickém bádání jako archivním výzkumu, resp. Studiu tištěných pramenů, jehož cílem je získávat touto cestou stále nové informace. Zobecňovat získané poznatky a uvádět je do do širších souvislostí dodnes považují mnozí historikové za operaci pro nevhodnou a doporučují ponechat zobecňování a komparaci širších souvislostí sociálním vědám. S tímto postojem nesouhlasím, poněvadž konzervuje uměle vytvořenou zeď mezi obory. I když sledují společný cíl: přispět k hlubšímu a přesnějšímu a pochopení minulosti, k čemuiž patří také hledání příčinných souvislostí.*“[1448]

5.2.3.2 *Mikrohistorie prosopografie*

Po socioekonomické historiografii jsou antropologické a mikrohistorické přístupy patrně nejvýraznějším metodologickým přínosem obohacující výrazový rejstřík stávající historiografie. Nejen že zásadně rozšířily možnosti historického poznání, ale obohatily i jeho metodologii a posílily také obecnou sdělnost historiografie. Jejich úspěch byl usnadněn všeobecně pociťovanou „kompromitací“ velkých historických vyprávění. Výzkum se začal zvolna odklánět od "obecného" k "zvláštnímu", od velkých historických konstrukcí k mnohosti malých příběhů. Tato orientace je spojována s „postmoderním obratem“, tedy zásadní změnou badatelských hledisek a perspektiv posledního půl století.[1449]

Tyto přístupy se v evropském dějepisectví často označovaly i jako „nové kulturní dějiny“, dějiny sociokulturní či historická antropologie. Integrace těchto forem historickýho výzkumu do širších dějepisných podání je však jen zčásti možná ve zvláštních kapitolách, jak tomu bylo u socioekonomické historie anebo u konvenčních přídatných kapitol o kultuře. Spíš bude asi nutné těmito přístupy prolnout celou historickou práci a také v historických podáních

[1447] V této souvilsoti je třeba upozornit na tři základní roviny „srovnávání“, lišící se především teoretickou ukotveností: Na prvním místě je samotná *komparace* (srovnávání, porovnávání). Jedná se o bežný postup užívaný nejen v rámci vědecké práce, ale i běžného života.. Specifický způsob nazírání historické zkutečnosti pak představuje *komparativní přístup* představující metodický princip vycházející z přesvědčení, že historickou skutečnost lze lépe pochopit a interpretovat na základě jejího srovnání s jinými obdobnými procesy. Teprve v momentě, kdy je komparativní přístup aplikován tak, že jsou zkoumané procesy analyzovány na základě promyšleného souboru technik a procedur, lze hovořit *komparativní metodě.* Viz M. HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2018, s. 18.

[1448] S komparativním přístupem se lze setkat například u Josefa Pekaře, který ve svém rektorkém projevu roku 1931 doporučoval komparativní přístup. Z hlediska stávajícího výzkumu této otázky lze poukázat například na V. ŠMIDRKAL, *Historická komaparace a její alternativy,* in: Vybrané metodologické problémy mezinárodních teritoriálních studií / Praha 2011 s. 79 – 96. J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* in: Dějiny – Teorie – Kritika, 2/2018, s. 293 – 312.

[1449] J. KŘEN, *Institucionalizace (ne)odpovednosti: globální svet, evropská integrace a ceské zájmy, Praha 1999,* Viz *historie.phil.muni.cz › media › snsekren.* [cit. 5. 6. 2020]. Dále viz M. NODL, *Historická antropologie a mikrohistorie*, Dějiny – teorie – kritika 2004, č. 2, s. 50-62. F. GRAUS, *Proměny pojetí krize pozdního středověku*, in: František Graus: člověk a historik, (ed.) Zdeněk Beneš, Bohumil Jiroušek, Praha 2004, s. 99-118. M. NODL – D. TINKOVÁ, *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007.

hledat nové formy literárního ztvárnění. Pro zpodobení historických proudů, individuálních příběhů i marginalit, se nabízejí formy na způsob jakéhosi „historického impresionismu či pointilismu“. Tato situace dnešní historické vědy není zcela nová. Historiografie i v minulosti využívala postupů dalších společenských věd. Kdysi jimi byla sociologie či ekonomie a i současné metodologické posuny jsou inspirovány podněty antropologie, literárního strukturalismu, sémiotiky či sémantiky.[1450] Někteří kulturní historici se pak obrátli ke studiu materiání kultury a připojili se tak k archeologům, muzejníkům či specialistům na historiii odívání či nábytku. Historici náboženství zase vzačali věnovat větší pozornost například změnám ve vybavení kostelů jakožto indikátorům změny náboženských postojů.[1451] V této souvislosti se pochopitelně nabízí doplnit využít těchto přístupu například v rámci monasteriologického bádání, které je důležitou soušástí sídelněhistorického výzkumu. Antropologický přístup může zásadním způsobem posunout interpretační rámec jak v případě venkovského kostela, tak rozsáhlého klášterního areálu. V prvním případě bude mít tato interpretace dopad na hlubší pochopení fungování dané sídelní jednotky (vesnice), případně širších souborů (panství), v případě druhém pak může vést k hlubšímu vhledu do formování celé antropogenní krajiny utvářené například klášterní kolonizací.[1452] Prosopograficky lze také zpracovat různé okruhy osob. Klasickým příkladem je hradská správa a okruh na ní bezprostředně nav ázaných osob, ministerialita, příslušnící církevních řádů, patriciát vybraných měst apod. [1453]

[1450] J. KŘEN, *Institucionalizace (ne)odpovednosti: globální svet, evropská integrace a ceské zájmy, Praha 1999,* Viz *historie.phil.muni.cz › media › snsekren.* [cit. 5. 6. 2020].

[1451] P. BURKE, *Co je kulturní historie,* Praha 2011, s. 90 – 91.

[1452] Ve sledovaném regionu může být takovouto krajinou například *Tepelsko*, formované staletou působností premonstrátského kláštera v Teplé. Jeho činnost je přitom nutné sledovat v dlouhém časovém období. Od vrcholně středověké kolonizace, která položila ekonomické a komunikační základy (meliorační práce, vznik cestní sítě), přes tvorbu specifických symbolických reprezentací (vznik barokní krajiny se sítí poutních míst a komponovaných cest), pokračující v osvícenské epoše rozsáhlými sídelními podniky s nadregionálním dopadem (založení Mariánskách Lázní a návazné „terapeutické krajiny“) po novodobou „archeologizaci“ (poválečné vysídlení místního obyvatelstva a vznik vojenského újezdu Prameny). Obdobně by však bylo možné zpracovat na příkladě *Lubského újezdu* „cisterciáckou“ krušnohorskou motánní krajinu, za jejíž symbolickou reprezentaci by bylo možné považovat specifický typ místních kostelů s chórovou věží. Viz J. KONŮPEK – L. ZEMAN, *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení – meze a limity vypovídací schopnosti*, in: Svorník 10, 2013, s. 5 – 32. J. KONŮPEK, *Kolonizační činnost cisterciáckého řádu,* in: Proměny montánní krajiny, Historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří, Loket 2013; TÝŽ, *Užití hrázděné konstrukce v rámci kostelní stavby na příkladech z Lubského újezdu*. In: Svorník 14, 2016, s. 155 – 170. Řada využití se však nabízí například i v kastelologii.

[1453] M. NODL, *Středověká prosopografie jako metodická inovace*, in: VIII. sjezdu českých historiků. Hradec Králové 10. – 12. září 1999, (ed.) JIŘÍ PEŠEK, Praha 2000, s. 146 – 149.

5.2.3.3 *Virtualita a vizualita*

Jako neméně důležitá se pak jeví skutečnost, že v otázce historického poznání nám toto technologie dává možnost rozšířit práci s obrazem. Nesmíme zapomínat na prohlubující se vizuální charakter dnešní (globální) kultury a z toho plynoucí nároky na povahu historiografických výstupů. Proměny mediality a vizuální kultury sebou nesou i posuny v obecné gramotnosti.[1454] Tato změna, srovnatelná s někdejším přesunem od „hlasitého" k „tichému" čtění spojená s masivním rozšířením knihtisku, souvisí mimo jiné s nástupem „hypertextuality" umožněné rozvojem interneru.[1455] Nastává tak doba, kterou by bylo možné pracovně nazvat, dobou čtení „prchavého". Kromě odklonu od linearity k multilateritě, je doprovázena akcentací obrazu, který začíná převažovat nad (dosud dominujícím) textem. Tento trend je způsoben či minimálně podpořen především změnou technlogické báze.[1456]

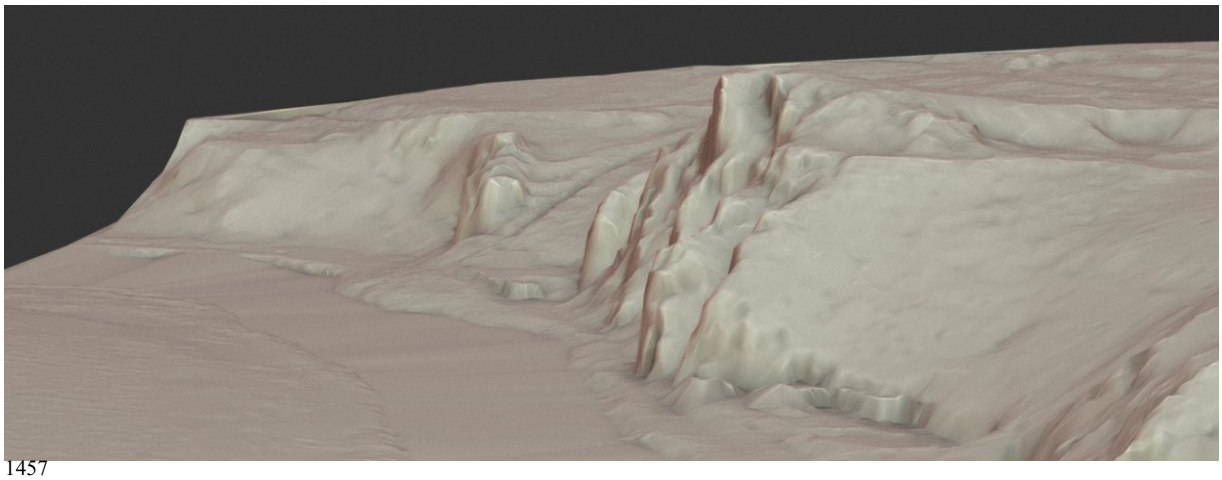

1457

[1454] *Když už někdo nějaký obsah produkuje, není to většinou text, ale obrázky, nebo ještě lépe video. Text ustupuje do pozadí. Schopnost napsat delší souvislý text bude čím dál vzácnější, ostatně již dnes není v populaci běžná. Spolu s ní bude čím dál tím méně lidí schopno takový text přečíst. Nevrátíme se k negramotnosti, lidé budou nadále umět číst a psát, ale nebudou většinově schopni (ochotni) vstřebat více než pár vět najednou.* Viz https://tech.ihned.cz/internet/c1-66863660-konec-internetu-jak-jsme-ho-znali-ideal-site-siti-je-pryc-a-lide-prestavaji-cist-maji-radsi-obrazky. 31. 12. 2020.

[1455] Tenro výklad reprezentuje tzv. *Torontská škola* označující skupinu pedagogů působících na Torontské univerzitě, kteří se zabývali mediálními teoriemi HAROLDA INNISE a následně MARSHALA MCLUHANA. Hlavním bodem této školy byl *technologický komunikační determinismus*, který připisuje dominantní vliv mediálních nosičů na uzpůsobení *sociální a kulturní formace obyvatel*. Technologický determinismus tvrdí, že účinky na společnost jsou možné nezávisle na přenášeném mediálním obsahu. Dle MCQUAILA je opakem *mediocentrismu* a samotného *technologického determinismu* hypotéza v sociocentrickém pojetí, která říká, že *charakteristika těch, kdo jsou odpovědní za mediální výtvory, ovlivňují jejich obsah*. Tedy, že média se přizpůsobují společnosti samotné, nikoli společnost médiím. Pojem můžeme nazvat jako *sociální determinismus*. Tento pojem bývá často spojován s pojmem *ekonomický determinismus*, který říká, že veškeré společenské změny se dějí na základě potřeb a výsledků ekonomiky. Pro základní orientaci viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Torontsk%C3%A1_%C5%A1kola. [cit. 10. 1. 2021].

[1456].Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Torontsk%C3%A1_%C5%A1kola. cit. 10. 1. 2021].

[1457] Digitální model krajiny v místě polokulturní lokality Tašovice u Karlových Varů (Starý Loket). Model byl vytvořen na základě leteckých snímků z dronu v programu *Sketchfab*. Autor: F. PREKOP NPÚ ÚOP v Lokti. Viz https://sketchfab.com/3d-models/apr-tasovice-9fc018bb2a1e475b900a19fd4cd4b380. [cit. 28. 1. 2021]

Propojením obrazu a textu jsem schopni daleko plastičtější a názornější výpovědi.[1458] Jako podklad však nemusí sloužit pouze mapa (ať už současná, či historická), ale jak již bylo zmíněno, i virtuální model konkrétní krajiny či stavby vytvořený například kombinací fotogrametrických metod a laserového skenování.[1459] V tomto případě nám tento postup umožní zásadní kvalitativní posun například v otázce výstupů stavebně historických průzkumů. Nejen, že tímto způsobem je možné si stavbu pohodlně prohlédnout ze všech stran (jako textura pokrývající povrch virtuálního modelu

může být použit fotoplán,[1460] tedy fotografie v reálném měřítku zachycující povrch skutečné stavby) a uvědomit si tak jinak obtížně uchopitelné souvislosti (například klasickým měřením obtížně zachytitelné zužování síly stěn směrem vzhůru odkazujících na možnou přestavbu horních partií či naopak nepřiměřenou sílu některých zdí naznačujících možnost vynášení v současnosti zaniklé konstrukce), ale v kombinaci s vhodným programem (ARCHICAD) i provádět řezy a stavebně historickou analýzu (interpretaci) ve 3D prostředí zachycujícím reálný, tedy nepřiměřeně nezjednodušený obraz skutečnosti. Tímto způsobem je možné rovněž zobrazit různou míru pravděpodobnosti jednotlivých hypotéz (například mírou transparentnosti zobrazení předpokládané konstrukce) a kombinovat různé formy záznamu (např. vysvětlující zákres do fotografie), respektive jasně oddělit interpretaci od popisu (standardizovaný fotozáznam).[1461]

[1458] Viz Z. VAŠÍČEK, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006.

[1459] Jako možný příklad využití těchto technologií (fotogrammetrie složící jako podklad pro dynamické vkládání 3D modelů zaniklých konstrukcí) lze uvést východní stěnu někdejšího románského paláce pražského hradu. Viz https://www.youtube.com/watch?v=Ma3XR7l83ag.

[1460] V současnosti je v NPÚ ÚOP v Lokti realizována tvorba fotoplánů vybraných objektů (např. ministeriální hrady ve Skalné či v Hřebenech) pomocí dronu. Zároveň je experimentálně realizována tzvorba 3D modelů pomocí průsečíkové fotogrammetrie (např. zaniklý most u ministeriálního hradu v Libé) či pomocí laser scanu (věž tvrze v Pomezné – někdeší drobné ministeriální sídlo).

[1461] Obrázky viz https://sketchfab.com/3d-models/st-jamess-chapel-sebes-87b5eabe164d4f32af4f39b5d520224a.

V neposlední řadě nám tato technologie umožňuje zobrazit dynamiku stavebního procesu, který je při standardní analýze retrospektivně nalézán (stavební vývoj). Shromáždění množství standardizovaných dat (průzkumů s jednotnou formou výstupů) pak umožní strukturální analýzu daných souborů a postižení dynamiky jejich proměn (shodné transformace probíhající ve stejném období – např. výstavba věží s fortifikačními či refugiálními prvky, odkazující na válečné události či vznik sakristií odrážející dynamiku budování farní sítě v dané oblasti. Neméně zajímavá je i komparace půdorysných řešení či technologických postupů užitých na stavbě.[1462]

V současnosti dochází i v českém prostředí k historicky poučené tvorbě virtuálních modelů simulujících nejen vznik jednotlivých významných staveb, ale i celých měst. Z řady důvodů se zájem soustředí především na pražskou středověkou aglomeraci.[1463] Jedním z takovýchto projektů je pokus o virtuální rekonstrukci jednoho z pražských románských domů (který byl prezentován v rámci specializované stavebně historické konference.[1464]

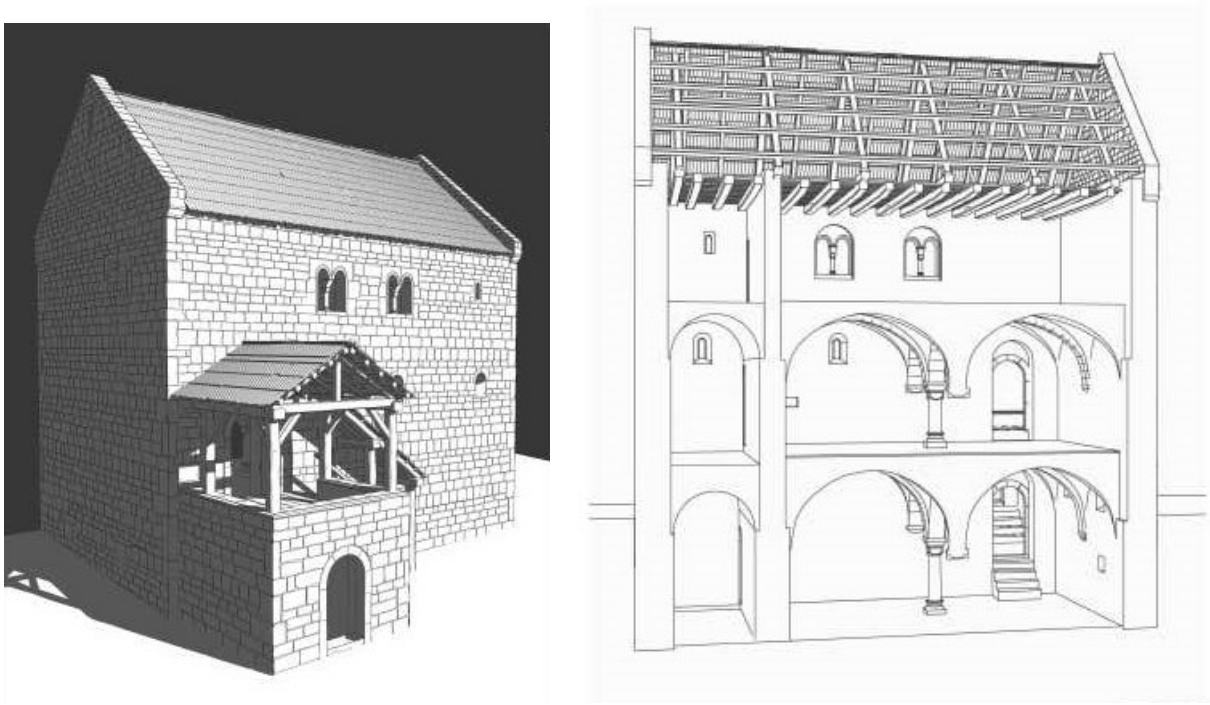

Praha, Staré město. *Rekonstrukce první fáze románského* domu č.p. *147/I v 3D. Vlevo -pohled od severozápadu, Na pravém obrázku je zobrazen* řez *a pohled od východu.(vizualizace zpracoval P. Závitkovský 2015–2017).*

[1462] Viz J. KONŮPEK – L. ZEMAN, *Dispozice kostelní stavby*, s. 5 – 32.

[1463] Tento zájem se odvíjí nejenom od výjimečného postavení Prahy coby hlavního města království i svazku korunních zemí, ale ze současné rozsáhlé stavební aktivity, která zásadně ovliňuje počet a rozsah záchranných archeologických výzkumů a soustředění řady badatelských institucí vycházejících z jejího současného metropolitiního postavení. Viz http://praha-archeologicka.cz/p/212. Dále srovnej https://youtu.be/b0I-tyqipg8?t=18. [cit. 13. 1. 2019]

[1464] Jedná se o dům č.p. 147/I na nároží Jilské a Karlovy ulice. Příspěvek byl prezentován v rámci Konference Dějiny staveb. Viz článek v konferenčním sborníku: JIŘÍ VARHANÍK – PETR ZÁVITKOVSKÝ, *Pokročilá počítačová vizualizace historické architektury.* Dějiny staveb 2017, 59 – 62.

Modelová rekonstrukce tohoto objektu názorně demostruje řadu technických faktorů provázejících tvorbu historicky poučeného architektonického modelu.[1465]

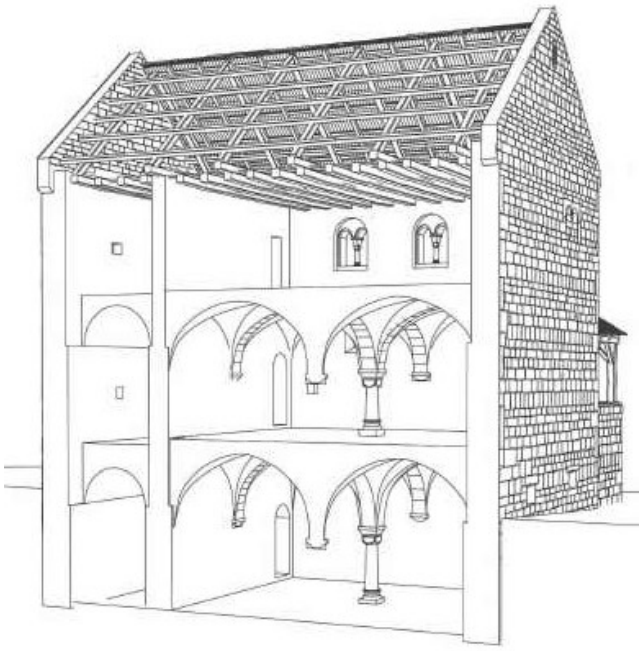

Specifickým problémem je zobrazení vnějšího pláště budov. Spárořez průčelí domu vychází z fotografií líce zdiva pořízených v interiéru domu. Tyto snímky byly redukoványdo obrysu jednotlivých kvádříků a následně převedeny do vektorů [1466] Použitím fotoplánů autentických povrchů coby textur na virtuální modely zaniklých budov lze docílit realistického dojmu simulace a limitně se přiblížit požadavku vědecké rekontrukce zaniklých stabeb (včetně typických stop užívání, opotřebování povětrností apod.).

[1467]

[1465] Vizualizaci první fáze románské podoby domu předcházelo detailní zaměření suterénu, v němž se dochovaly jeho pozstatky. Další fáze příprav probíhala v programu AutoCAD 2015, a to vypracováním půdorysu a řezu v DWG formátu, které byly porovnány s rekonstrukcí analogického domu č.p. 16. Následně byl připraven soubor složený z vrstev vektorů těchto DWG plánů a naskenovaných obrázků domu. Tato data posloužila jako šablona pro tvorbu 3D modelu, v programu Sketchup Pro verze 15.3. Viz JIŘÍ VARHANÍK – PETR ZÁVITKOVSKÝ, *Pokročilá počítačová vizualizace historické architektury.* Dějiny staveb 2017, s. 60.

[1466] Tento krok byl proveden v programu Adobe Phoshop CC 2015. Výsledná textura pak byla importována doSketchupu na finální objemový model o celkové velikosti 140 MB. Viz JIŘÍ VARHANÍK – PETR ZÁVITKOVSKÝ, *Pokročilá počítačová vizualizace historické architektury.* Dějiny staveb 2017, 59-62

[1467] Viz https://sketchfab.com/3d-models/porte-medievale-figeac-46-223d5a2f0b2d4611b90ec33ba0ce8267. [cit. 13. 1. 2019].

Příkladem takovéto virtuální rekonstrukce procesu vzniku významné historické stavby, který byl shodou okolností stěžejní částí páteřní komunikační sítě středověkého sídla, je model zachycující stavbu Karlova mostu v Praze.

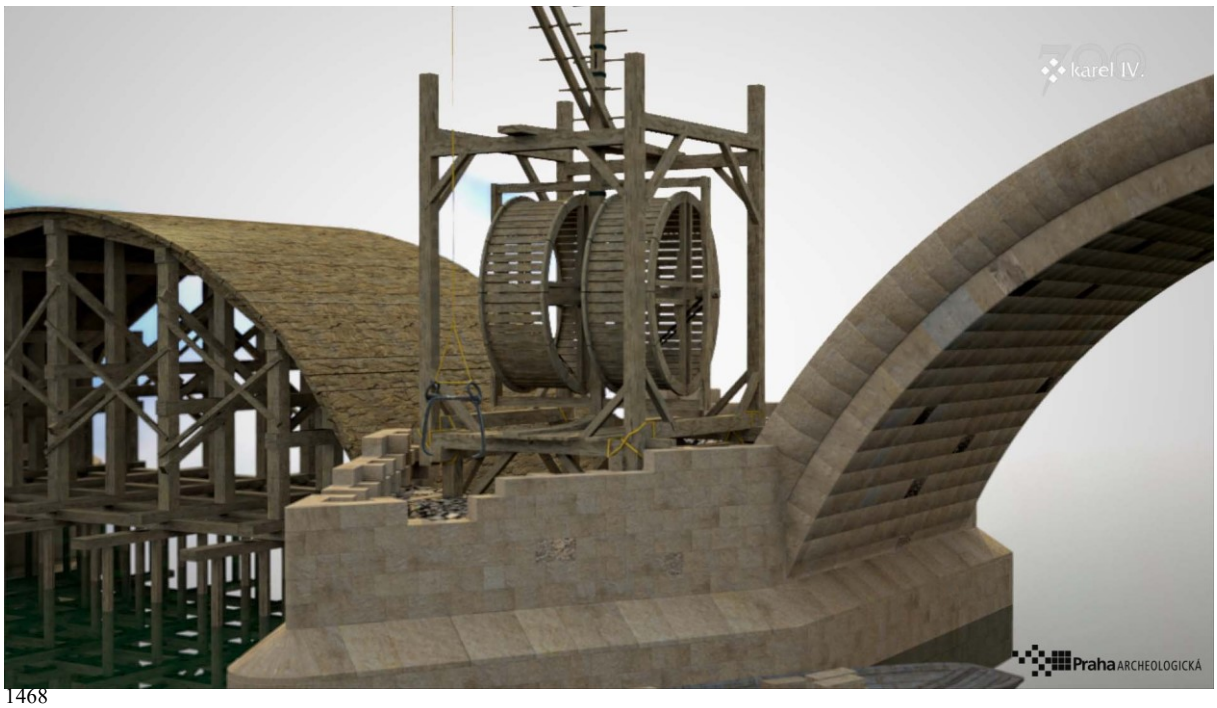

1468

[1468] Stavba pilíře a klenebního pole. Rekonstrukce podle návrhu O. Šefců. Grafické řešení T. Musílek. Snímek z animovaného procesu rekonstrukce stavby Viz virtuální model stavby Karlova mostu: https://www.youtube.com/watch?v=nJgD6gyi0Wk. [cit. 13. 1. 2019].

Virtuální model předpokládané podoby Nového Města pražského[1469] na základě výsledků archeologického studia a spolupráce několika pražských institucí. Koncept, který vznikl na půdě pražského Archeologického ústavu, významně podpořili pracovníci archeologického odboru pražského pracoviště Národního památkového ústavu a Muzea hlavního města Prahy. Díky této spolupráci byl vytvořen model, který bude možné i v budoucnu nádále upřesňovat a doplňovat nejen o další poznatky, ale též o další tématické a časové vrstvy středověké prvky, tak jak bude prohlubováno poznání o minulosti jejího historického jádra.

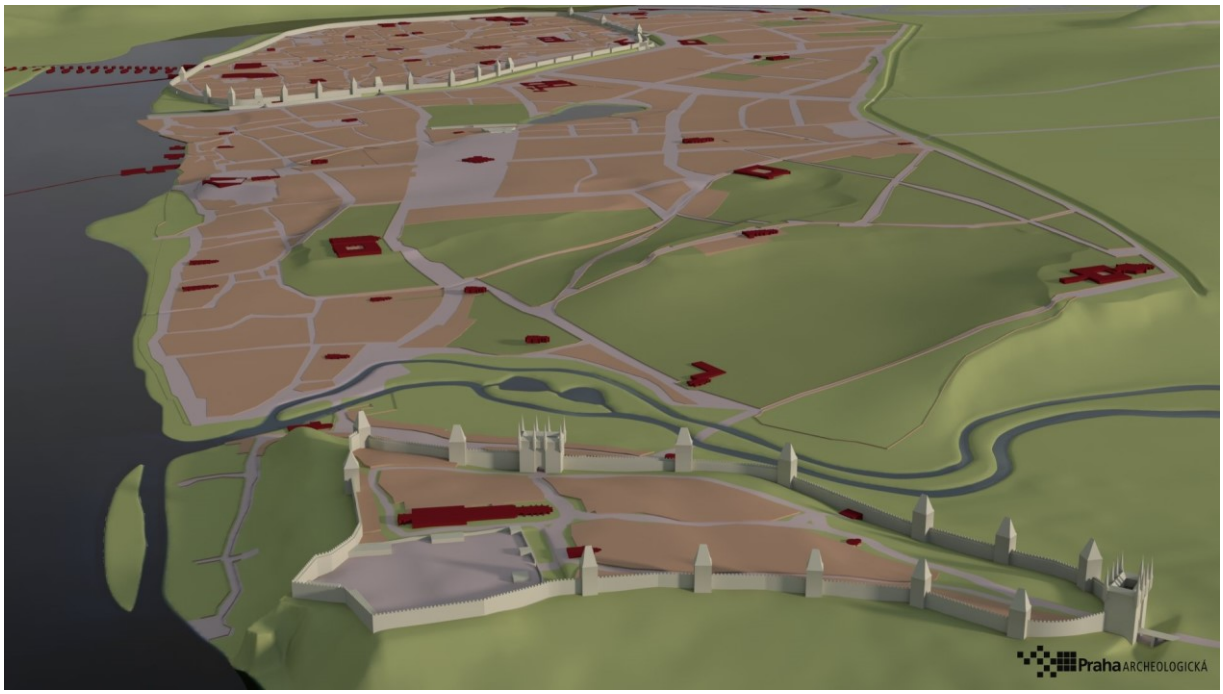

Snímek virtuálního modelu urbanistického řešení Nového Města prazského. Na mapě jsou znázorněny ohrazené okrsky Starého města pražského a Vyšehradu spolu s mezilehlou zástavbou. Patrná je modelace terénu determinující urbanistické schéma sídla a umístění významných církecních dominant.[1470]

[1469] Model vznikl při příležitosti 700. výročí narození Karla IV. Výroba modelu: T. MUSÍLEK, odborná spolupráce IVANA BOHÁČOVÁ (ARÚ), TOMASZ CYMBALAK a MATOUŠ SEMERÁD (NPÚ Praha), poděkování za cenné podněty věnováno Janu Havrdovi, Jaroslavu Podliskovi (NPÚ Praha a Petrovi Starcovi (MMP). Viz http://praha-archeologicka.cz/p/201?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 13. 1. 2019].

[1470] Viz http://praha-archeologicka.cz/p/201. [cit. 13. 1. 2019].

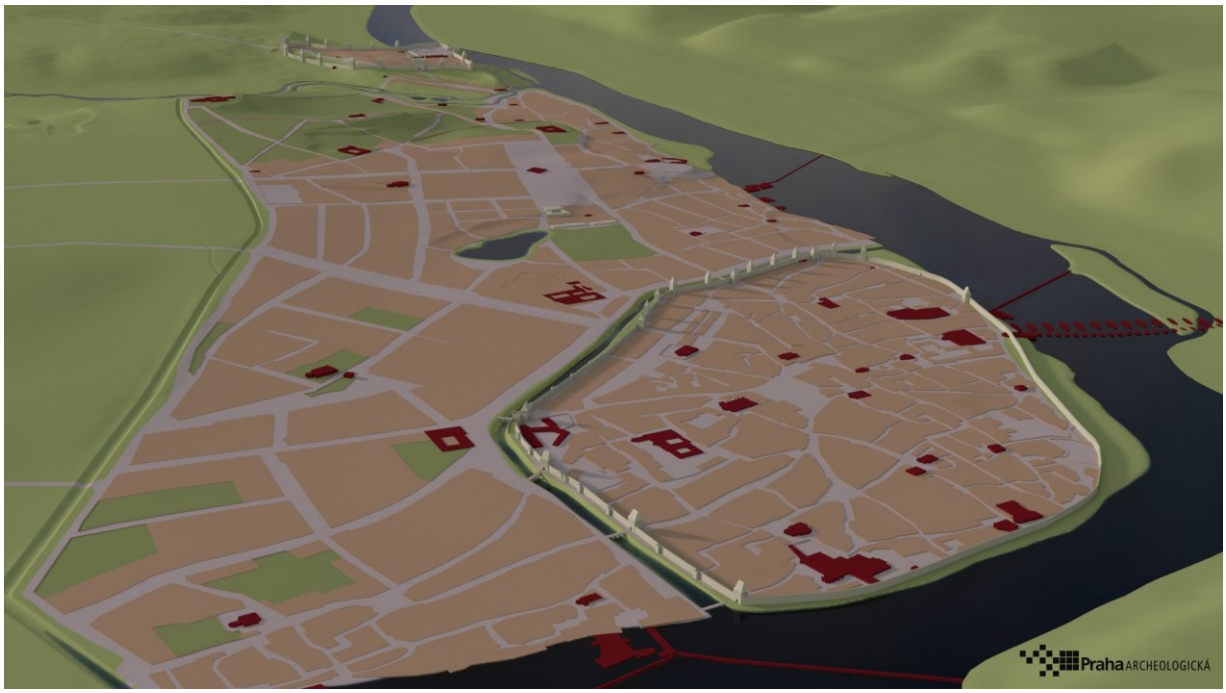

Snímek virtuálního modelu urbanistického řešení Nového Města pražského. V popředí předpokládaná dispozice Starého Města s hradbami.[1471]

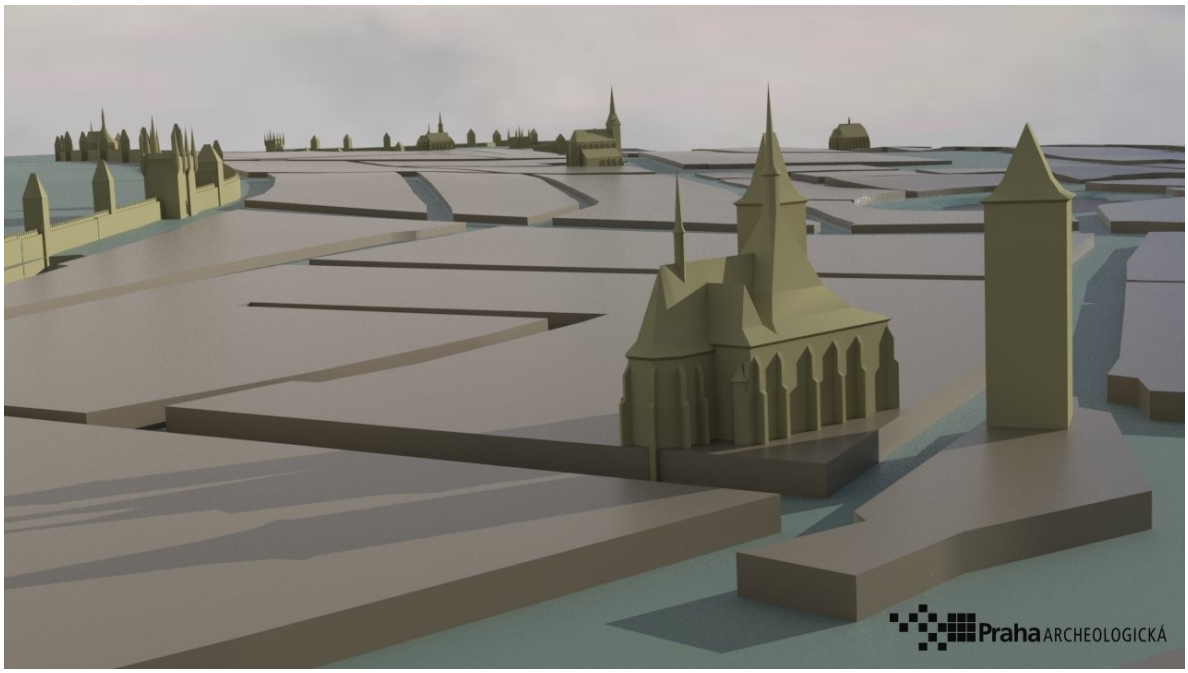

Model zástavby gotického Nového Města Pražského (pracovní verze 2016). [1472]

[1471] Viz http://praha-archeologicka.cz/p/201?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 13. 1. 2019].

[1472] Tvorba modelu T. Musílek. Viz http://praha-archeologicka.cz/p/201. [cit. 13. 1. 2019].

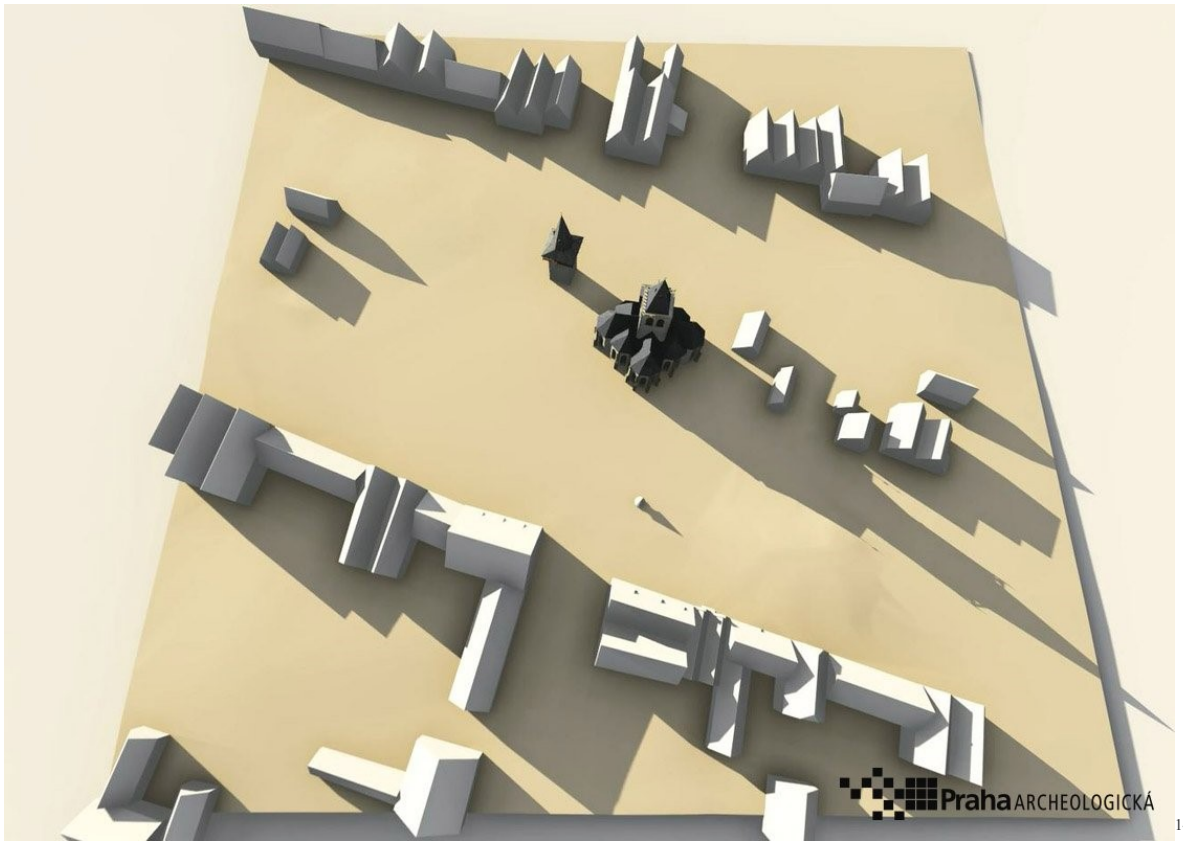

[1473]

[1474]

[1473] Modelové umístění zaniklé kaple Božího těla na Karlově náměstí v Praze. Výjimečná stavba sloužící k veřejným manifestacím říšských klenotů. Viz http://praha-archeologicka.cz/p/267. [cit. 13. 1. 2019].

V rámci projektu *Historie v terénu – Litvínovsko* se od roku 2015 skupina odborníků věnuje vysoce poučené prezentaci výsledků historického bádání na poli archeologie a stavební historie regionu. Informace zprostředkovává široké veřejnosti za pomoci videí z terénu i počítačové animace. Projekt spojuje prezentaci, popularizaci a šíření povědomí o významu historie v oblasti vyznačující se přerušením historické kontinuity a obtížnému nalézání regionální identity. Místním obyvatelům tak nenásilnou cestou pomáhá nacházet cestu k minulosti regionu a jeho kulturnímu dědictví. Využívání soudobých informačních kanálů vede k zpřístupnění komplexní problematiky stavebně-historických souvislostí široké veřejnosti. Archeologická památková péče, stavební historie a kastelologie tak jsou prezentovány příjemně civilní cestou, která ozřejmuje jejich existenci i mimo předpokládané úzké vědecké prostředí. K populárním aktivitám projektu patří zejména seriál *Hrady, zámky a tvrze na českém severozápadu,* který nabízí vizualizace zaniklé podoby těchto památek. Takto byly prezentovány například hrady Skalka, Košťálov, Hněvín, Kalich či Oltářík. Stejnou cestou se vydal i seriál o krušnohorských hradech a zříceninách, který mimo jiné obsáhl hrady Hasištejn, Jezeří a Rýzmburk u Oseka. Skupina svou tvorbu prezentuje na facebookové stránce a prostřednictvím kanálu youtube.[1475]

[1476]

Hrad Ryznburk na 3Dmodelu vytvořeném v rámci projektu *Historie v terénu – Litvínovsko*

[1474] Viz http://praha-archeologicka.cz/p/198?tgo=41. 1. [cit. 13. 1. 2019].

[1475] Autoři projektu jsou Milan Sýkora (Ústav archeologické památkové péče), Filip Šrámek, Karel Zámecký-Pružný, Jitka Kosová, Jaryn Barok a Petr Koka. Projekt byl za své aktivity v roce 2019 oceněn cenou Národního památkového ústavu Patromonium pro futuro. Viz https://www.npu.cz/cs/opravujete-pamatku/inspirujte-se/43923-projekt-historie-v-terenu-litvinovsko.

[1476] Viz https://www.youtube.com/watch?v=gwHBAYxtRKQ. [cit. 13. 1. 2019].

Model hradu Panna u Litoměřic vytvořený v rámci projektu *Historie v terénu – Litvínovsko*

Výše zmněný projekt nás z oblasti virutální prezentace výsledku historického bádání[1477] přiblížil k další způsobům zpřítomnění minulosti. Tradičním a zásadním prostředkem jsou autentické památky dané epochy, z nichž specifický segment představují památky stavební. Ty umožňují doslova „vstoupit do minulosti“ a vnímat ji bez nadsázky „všemi smysly“.

Reflexe teoretických otázkech dějepisného bádání není v památkové péči příliš rozšířená, ačkoliv vzájemných průniků dopadů je více, než by se nezaujatému pozorovateli mohlo zdát. Již samotný proces vědecké rekonstrukce historické stavby je v postatě analogický s procesem rekonstrukce jiných (nehmotných) aspektů minulosti (i když má logicky svá specifika). Zahrnuje v soubě jak problematiku historické analýzy, tzn. informační vytěžení daného artefaktu coby historického pramene, tak otázku interpretační a syntetickou, souvisejísející s jeho didakticko-reprezentační rovinou.[1478] Obnovený artefakt pak ze strany recipienta podléhá estetickému hodnocení, obsahující i kategorie integrity, autenticity a umělecko-historické reprezentace. V zásadě není rozdílu mezi historicky poučeným návštěvníkem hradu, čtenářem historického díla či divákem historického dokumentu.

[1477] Mám pochopitelně na mysli výsledky disciplín zabývajících se poznáním různých aspektů minulosti, tedy v daném příadě především archeologie, stavební historie, kastelologie, dějiny umění, vojenství, osídlení atd. Zvolený způsob reprezentace umožňuje celostní výstup interdisplinárně pojatého studia, jakož i nastínění poznávacích postupů a metod jednotlivých disciplín ve vzájemné konfrontaci.

[1478] Zatímco první rovina je primární oblastí zájmu stavební historie, archeologie a dějin umění, ta druhá je pak přemětem zájmu uměnovědných disciplín, architektury a příbuzných oborů.

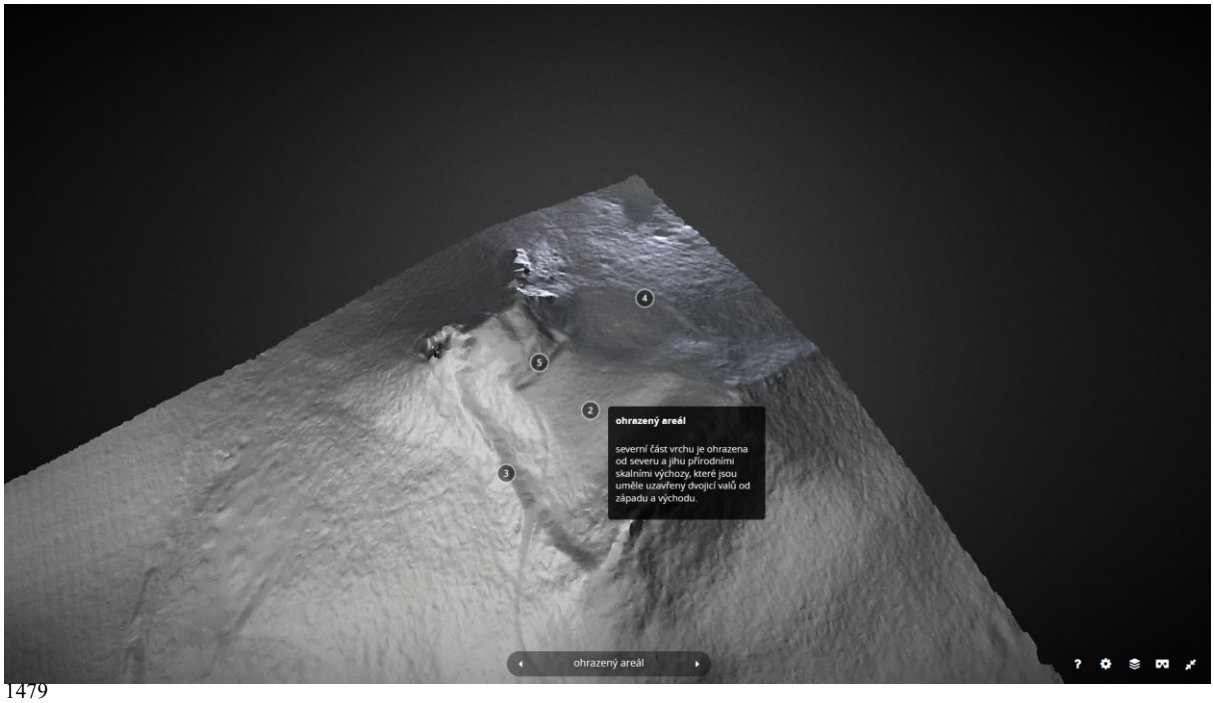

1479

Rovněž v případě míry odlišitelnosti „ahistorických postupů“, zastoupených v „klasické“ literární historiografie užitím novodobých kategorií a pojmů, je paralelní s užitím soudobých technologí a materiálů při památkové obnově (například v rámci restaurátorského procesu či stavební obnovy). I zde je primární otázka optimální míry odlišitelnosti, reverzibility a „přiznanosti“ těchto zásahů, respektive jejich kompatabilitu s originálem. Ten by jejich aplikací pochopitelně neměl být deformován či poškozen, neméně zásadní je však i dopad na jeho cekové vyznění (historická autenticita). I v případě památkové obnovy historického artefaktu nejde o rekonstrukci minulosti samé, ale jejího více či méně „pravdivého obrazu“. V tomto smyslu je zcela lhostejné, zda se jedná o rekonstrukci historické události, budovy, plastiky, malby či dejme tomu hudební skladby. Osobní vklad interpreta ukotveného ve své současnosti je vždy nezastupitetnou komponenou výsledného díla, stejně jako kontext jeho recepce. Památková péče se v tomto světle jeví jako specializovaná historiografická disciplína, užívající v rámci své umělecké (narativní) složky namísto obvyklých literárních prostředků, postupů jiných uměleckých disciplín. Kromě výtvarného umění a architektury se však nabízí řada dalčích zpsobů umělecké reprezentace. Klasickým příkladem je film. Jeho role na utváření historického povědomí je zcela zásadní a stala se po právu předmětem teoretické reflexe.[1480]

[1479] Virtuální model hradiště Orlík s interpretacemi jednotlivých antropogenních útvarů. Model byl vytvořen na základě leteckých snímků z dronu v programu *Sketchfab*. Autor: F. PREKOP NPÚ ÚOP v Lokti. Viz https://sketchfab.com/3d-models/hradiste-orlik-d225acb0cfd44763a73bfd218a50e4b6. [cit. 27. 1. 2021].

[1480] Ke vztahu kinematografie a historiografie viz K. ČINÁTL – J. PINKAS a kol, *Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu*, Praha 2014.

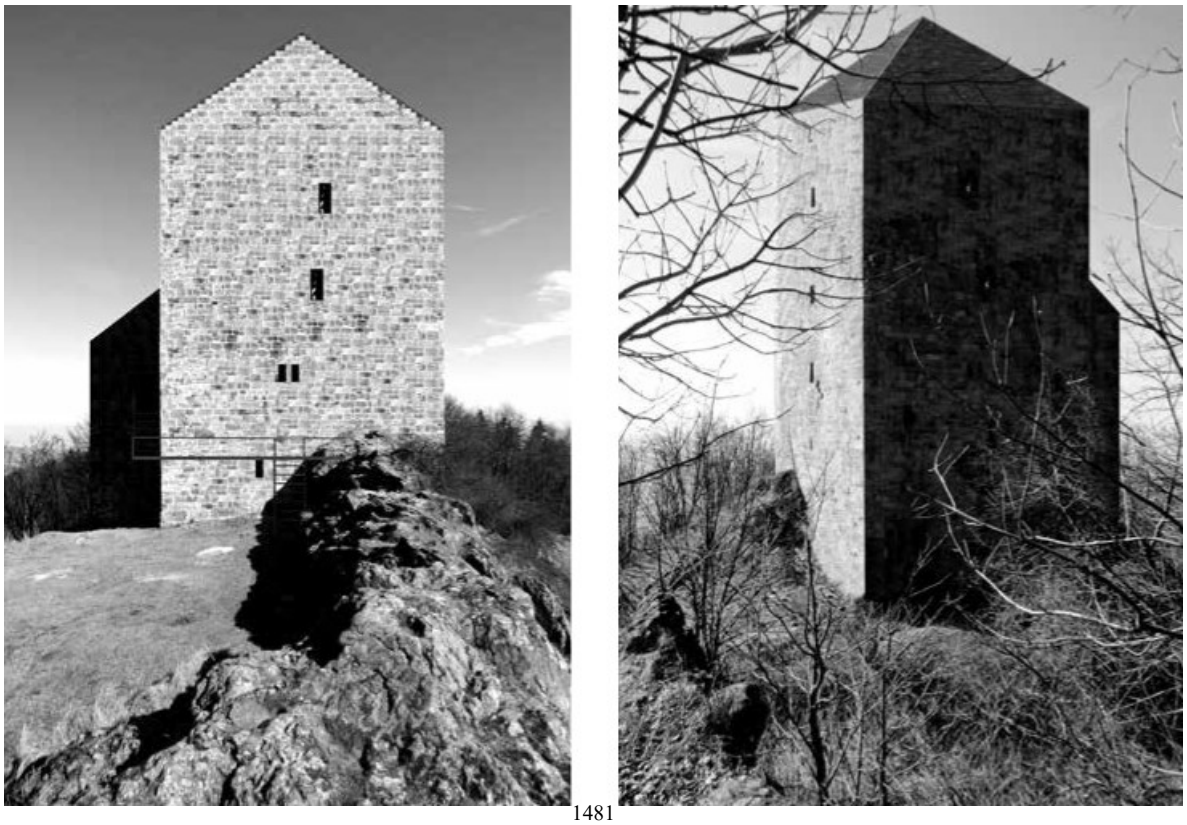

1481

[1481] 3D Sken a model možné podoby hradu Přimda – zpracoval Kudrnovský. Viz. P. SOKOL, *Výzkum a dokumentace zříceniny hradu Přimda. Aplikace dokumentačních a prospekčních metod v areálu hradní zříceniny*, in: Archaeologia historica 40, 2, 2015, s. 429 – 455, zde s. 447, 451.

5.3 *MOŽNOSTI APLIKACE*

Znalost dějin je obecně považována za klíčovou pro pochopení současnosti. I tato práce z této premisi vychází. Přemětem historie je ale podle Jacoba Buckharda pouze ta minulost, která zřetelně souvisí se současností a s budoucností. Důsledně vzato by tedy měly být dějiny sledovány retrospektivně. Karl Jaspers šel ještě dále: „*pro poznání toho co je přítomnost, jsou nutné vztahy k budoucnosti, které jsou vždy neznámé*“.[1482] Jaké postupy minulého bádání tedy mohou mít vztah nejen k naší badatelské současnosti, ale především k její budoucnosti?

Ve světle výše řečeného se oblast památkové péče jeví jako ideální prostředí pro aplikaci novým metod, nejen v oblasti historického bádání a jeho umělecké reprezentace, ale i teoretické reflexe proměn narativních praktik a interpretačních modelů historiografie, souvisejících s didaktickou rovinou formující historické povědomí a kolektivní identitu recipientů. S tím pak souvisí široké spektrum otázek sociálních, ekonomických a ekologických dopadů těchto jevů.

Toto mimo jiné výplývá z unikátní pozice Národního památkového ústavu, který v sobě integruje pozici vědeckovýzkumné instituce a správce více než stovky historických objektů s mnohamiloónovou návštěvností.[1483] Tato pozice daná historickým vývojem[1484] poskytuje příležitost kombinovat výstupy interdispiplinárního historického bádání s prezentací autentických historických památek a navazujících sbírokových souborů.[1485]

V této souvislosti je třeba si uvědomit, že tyto objekty nezastupují pouze nobilitární architekturu, ale daleko širší segment historických stavebních areálů, doplněných stovkami tisíc sbírkových předmětů. V dané souvislosti je tedy zásadní nejen klasickéá muzeologie, ale i méně tradičních přístupy rekonstruující na základě historického studia různé aspekty minulosti (experimentální archeologie, teatrologie, muzikologie, historická gastronomie, dějiny odívání, hygieny a dalších stránek každodenosti různých sociálních vrstev obyvatel). Jako nosné se jeví postupy kombinujících řadu uměleckých a vědeckých disciplín (architektura, divadlo, hudba, zahradní umění atd). Dopad na formování “obrazu“ českých dějin jak v hlavách domácích, tak zahraničních návštěvníků těchto památek je tedy značný.

[1482] Viz Z. VAŠÍČEK – F. MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Brno – Praha 2008, s. 93.

[1483] V roce 2019 navštívilo hrady, zámky a další památky ve správě NPÚ 5 273 000 lidí. Jednalo se přitom o pátý rok v řadě, kdy roční návštěvnost objektů ve správě NPÚ překonala hranici 5 milionů. Viz https://www.npu.cz/cs/pro-media/50719-navstevnost-hradu-a-zamku-v-roce-2019-opet-prekonala-petimilionovou-hranici. Datum zveřejnění 23. 1. 2020. Vyhledáno 2. 5. 2020.

[1484] Pouze výběrově: Josefínská sekularizace a následné dopady první a druhé pozemkové reformy, poválečné konfiskace na základě Benešových dekretů a související legislativy, jakož i v ojedinělých případech cílená akvizice.

[1485] Z hlediska dané problematicky jsou primiárními disciplínami historického výzkumu archeologie, stavební historie a dějiny umění. K nim však přistupují nejen dílčí metody užívané v rámci těchto badatelských metod, ale i široké pole dalších oblastí historického poznání a jeho reprezentace.

Dnes je všeobecně rozšířena snaha po aplikovatelnosti výsledků vědeckého bádání a to i v případech, že instinktivně cítíme, že jde o výzkum základní.[1486] Jaké možnosti *aplikace* tedy dnešní výzkum středověkého osídlení nabízí? Překvapivě mnoho. Jak bylo ukázáno, v minulosti měl kolonizační příběh zcela zásadní vliv na utváření kolektivních identit obyvatel českých zemí (jak českojazyčných, tak německojazyčných). Není důvod předpokládat, že by tomu mělo být v současnosti jinak. Vzhledem ke změněné situaci způsobené poválečným koncem národnostní dichotomie obyvatel českých zemí však pominul jeden z tradičních důvodů vyprávění tohoto příběhu. K čemu tedy tento příběh potřebujeme?

1487

5.3.1 Exkurz

Z hlediska specifik sledované oblasti se nabízí několik badatelských témat, v jejichž rámci je možné sídelně historickou problematiku nejen rozvíjet, ale i novými formami prezentovat širší veřejnosti. Nejedná se pochopitelně o výběr postihující všechny možnosti. Některé další je možné alespoň naznačit. Tento výčet vychází z aktuálního stavu bádání, respektive se jedná o projekty, které se v současnosti jeví jako perspektivní. S ohledem na výše zmíněné profesní zaměření autora jsou tyto projekty převážně orientované na výpověď hmotných pramenů obecně a stavebních památek zvláště. Rovněž metodický a koncepční výběr je primárně orientován na badatelské zaměření loketského pracoviště Národního památkového ústavu.

[1486] V této souvislosti odkazuji na projekt NAKI - *Program aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity*, Ministersko kultury České republiky 2009. Tento *Program má prostřednictvím aplikovaného výzkumu a vývoje přispět k zachování a rozvíjení národní integrity a národních specifik v kontextu evropské a světové kultury v 21. století.*

[1487] Viz https://www.denik.cz/cestovani/navstevniky-kuksu-provede-espork-20190503.html. [cit. 12. 4. 2020].

5.3.1.1 *Monasteriologie* (*Svědectví církve budující)*

Z hlediska výzkumu středověkého osídlení určité krajiny představují sakrální stavby specifický historický pramen. V absolutní většině případů představují nejstarší stojící stavbu obce. Kromě své umělecké a estetické kvality jsou i symbolem duchovní kontinuity a lokální identity daného sídla. Lze však konstatovat, že navzdory dílčím vyjímkám zůstává jejich vypovídací schopnost pouze sporadicky využívána. Pokud už se s takovým pohledem setkáme, pak je v zásadě akcentován pouze u jednotlivých objektů, nikoli na rozsáhlejším územním celku. Důvodem je zejména časová, personální a tedy i finanční náročnost výzkumu, která je v běžné praxi zásadně limitující. Při sledování stavebního a uměleckohistorického vývoje objektu tak často zůstává pouze u identifikace rozsahu a povahy jednotlivých stavebních etap či úprav, přičemž se často rezignuje na objasnění jejich příčin. S výjimkou nemnoha stavebně historických průzkumů se navíc výzkumy ve většině případů soustřeďují pouze na určitou problematiku či časovou stavební etapu kostela bez celkového poznání stavby, natož souboru staveb. Množství dílčích poznatků tak obvykle ztěžuje či znemožňuje komplexní pohled na danou problematiku.[1488]

Konstatujeme-li, že prostředkem historiografie je informace mající charakter symbolu či artefaktu,[1489] pak kostelní stavba je zcela specifickým nosičem informací. Díky své sakrální funkci je naplněna významy symbolické povahy.[1490] Zároveň však obsahuje informace, které do ní nebyly záměrně vloženy, nicméně plasticky vypovídají o mnoha aspektech dynamického systému kultury.[1491] Vzhledem k obvyklé trvanlivosti svého provedení jsou navíc kostelní stavby tyto informace schopny uchovat v rámci relativně dlouhých časových intervalů. To z nich činí ideální objekty diachronní analýzy ve smyslu seriálních dějin. V případě venkovských kostelů lze však zároveň konstatovat hlubokou zakotvenost v místním prostředí vycházející z relativně omezených možností stavebníka. Z hlediska regionality slohu a denní praxe venkovského osídlení se tedy rovněž jedná o velmi cenný pramen využitelný v rámci synchronní analýzy některých dějinných procesů[1492] nazíraných pod úhlem

[1488] K souhrnnému výzkumu vrcholně středověkých kostelů na území historického loketska viz J. KONŮPEK, *Středověká sakrální architektura na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná diplomová práce, FF UJEP, Ústí nad Labem 2009. Průběh středověké kolonizace a ustanovení církevní správy na sledovaném území viz TÝŽ, *Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná bakalářská práce FF UK, Praha 2009. K vypovídací schopnosti diposzice kostelní stavby viz J. KONŮPEK - L. ZEMAN, *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení - meze a limity vypovídací schopnosti*, in: Svorník 10/ 2012. Problematice samostatně stojících kostelů se věnoval O. MALINA, *Samostatně stojící kostel jako doklad transformace osídlení - možnosti archeologie a GIS*, in: Svorník 10/ 2012. Problematice obecné vypovídací schopnosti kostelní stavby viz M. ČECHURA, *Církevní hmotná kultura v archeologických pramenech*. Archaeologia historica 34, 2009. K fondu sakrální architektuty v severních Čechách s využitím metody strukturální analýzy viz L. KURSOVÁ, *Studium středověké sakrální architektury v sondě severních Čech, se zaměřením na jejich formu a uspořádání sídelní struktury,* nevydaná diplomová práce, FF ZUP, Plzeň 2017.

[1489] K. PODROUŽEK, *Vesnické stavby*, s. 10 – 11.

[1490] Architektura, malba a plastika odkazující k teologii, filosofii a estetice daného období.

[1491] Poloha a konstrukce odkazující ke struktuře osídlení, dobové technologii a každodennosti dané oblasti.

[1492] Budování sídelní struktury, vznik farní sítě a patrimoniální správy apod.

komparativních dějin. V tomto smyslu se nabízí srovnání s fondem vernakulární architektury, který se však pro starší období prakticky nezachoval.[1493] Částečně dochovaný je pouze stavební fond nobilitární a monastické architektury. Na rozdíl od něj jsou však kostelní stavby vázány na odlišné sociální prostředí, respektive představují v tomto smyslu určitý průsečík odrážející vzájemnou interakci jednotlivých společenských vrstev.

Kostel býval v období raného a vrcholného středověku ve venkovském prostředí často jedinou kamennou stavbou. Vzhledem ke své pevnosti a náročnému provedení tak zaujímal celou řadu funkcí. Tyto funkce pak zanechaly v jeho hmotě konkrétní stopy, které je možné průzkumem odhalit a v kontextu daného souboru interpretovat.[1494]

[1495]

Primární byla samozřejmě funkce *sakrální*. Náboženství a zbožnost nepředstavují v rámci historických věd nikterak nové téma. Klasické církevní dějiny se už v minulosti věnovaly problémům lidové zbožnosti a liturgické praxe. Sociologii náboženství vděčíme za důležité analýzy popisující rituály, symboly a jejich význam. Tyto výzkumy pak otevíraly přímý

[1493] Obecně např. J. KLÁPŠTĚ, *Středověká vesnice v proměnách našeho poznávání*, in: Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej, Wrocław-Praha, 2002, s. 327 – 338. Dále například: P. VAŘEKA, *Archeologie středověkého domu I., Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí (6. – 15. století)*, Plzeň 2004; J. ŠKABRADA, *K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách*, Husitský Tábor 10 (1988 – 1991), 1991, s. 67 – 86; J. ŠKABRADA – Z. SMETÁNKA, *Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice)*, Archeologické rozhledy 26, 1974, s. 236 – 270.

[1494] K fungování kostela v životě středověké vesnice viz F. KAŠIČKA, *Sakrální stavby v denním životě našeho středověkého venkova*, in: Archaeologia historica 24/99, Brno 1999, s. 327 – 332. Obecně pak viz sborník konference společnosti pro stavebně historický průzkum Svorník 10/ 2012. Zde pak zejména O. MALINA, *Samostatně stojící kostel jako doklad transformace osídlení – možnosti archeologie a GIS*, s. 33 – 44.

[1495] https://sketchfab.com/3d-models/kalla-old-church-6d00483d34f340bea70f956ede834af8. [cit. 29.1 2021].

přechod k antropologii zbožnosti. Hlavní pozornost však byla tradičně věnována náboženským institucím spíše než náboženské praxi konkrétních lidí. Zcela opomíjeny pak byly rozdíly vycházející ze sociálního a genderového zakotvení věřících a v odlišných kontextech městského a vesnického života. Aktuální zájem výzkumu se pak spíše než na „okrajové" oblasti lidové zbožnosti preferované v nedávné minulosti (hereze, magie apod.) soustřeďuje na „běžné" každodenní náboženské představy a praktiky, které jsou však mnohem obtížněji rekonstruovatelné. Archivy jsou plné dokumentů o náboženských odpadlících a jejich odchylných praktikách, ovšem zápisy o „normální" náboženské praxi samozřejmě chybí.[1496] Právě v této věci může kostelní stavba odhalit řadu zajímavých informací. Mnoho může napovědět již samotné utváření liturgického prostoru, stejně jako řada výtvarných detailů (sanktuária, sakristie, oltáře, samostatné kaple, oratoře, liturgické náčiní apod.).[1497] Zajímavé je v této souvislosti sledovat umisťování sekundárních oltářů, které může poskytnout řadu podnětů pro rekonstrukci průběhu liturgie a náboženskou praxi. Menší oltáře se často vyskytují např. na tribunách, které tak mohly příležitostně sloužit jako samostatný liturgický prostor. Tradičně pak byla kladena spojitost mezi vybavením kostelů a mírou religiozity. Tato až přespříliš přímočará interpretační schémata jsou však v posledních letech zásadně přehodnocována. Každopádně může změna ve výbavě kostela mnohé napovědět o proměnách religiozity a forem jejího vyjádření.

Se sakrální funkcí bezprostředně souvisí funkce *symbolická* či *reprezentativní.* Svým provedením odrážela kostelní stavba formy vysoké architektury, které jen zvolna pronikaly do prostředí jen řídce osídlené středověké venkovské krajiny. Kontrast mezi budovou tyčící se do výše, vyzdobenou malbami, řezbářskými či sochařskými pracemi a skromnými příbytky, v nichž místní lidé trávili celý život, musel být obrovský. Nástěnné malby seznamovaly venkovské obyvatelstvo s obsahem evangelií či přibližovaly starozákonní příběhy. Tato vyobrazení pak byla v lidských myslích zakotvena častokrát mnohem pevněji než slova kázání.[1498] Kostel tak svým výtvarným působením sloužil jako „*biblia pauperum*" bible chudých a naplňoval tak základní pastorační úkol evangelizace širokých vrstev vesnického obyvatelstva. Podnětné jsou v tomto případě především klasické kunsthistorické metody soustřeďující se na ikonografii a ikonologii výtvarného řešení.[1499]

Utváření interiéru kostela pak odráželo sociální hierarchizaci tehdejší společnosti. Chór coby vlastní svatyně pro celebrujícího kněze a jeho pomocníky, loď coby shromaždiště věřících a panská tribuna či oratoř pro členy světské vrchnosti. Ačkoliv se jedná pouze o schematický nástin, je nesporné, že kostelní stavba reflektovala sociální postavení věřících (placené kostelní lavice apod.). V této souvislosti je podnětné především studium kostelních tribun. V současné době je přehodnocována jejich bezprostřední vazba na existenci panského sídla.

[1496] R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 61 – 62.

[1497] Viz např. A. MUDRA*, Architektonické detaily jihočeských pozdně gotických kostelů jako svědci liturgického provozu*, příspěvek na 10. specializované konferenci stavebně historického průzkumu in: Svorník 10/ 2012.

[1498] E. H. GOMBRICH, *Příběh umění,* Praha 1997, s. 177.

[1499] Srovnej M. NODL, *Dějiny umění a sociální historie*, in: Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007, s. 219 – 232.

Ukazuje se, že jejich využití mohlo být podstatně širší. V ojedinělých případech mohly snad zaujímat funkci samostatného liturgického prostoru (vlastní oltáře) či odtud mohl být provozován hudební doprovod. Z hlediska exteriérového působení byla častým (i když ne nezbytným) a dominantním prvkem kostelní věž (zvonice). Ta byla orientačním bodem pro všechny, co přicházeli zdaleka a místním vymezovala okruh osídlené (bezpečné) krajiny. Její nazírání očima tehdejších lidí nám může zprostředkovat aplikace metody „zhuštěného popisu" Clifforda Geertze snažící se o interpretaci „kultury" dané společnosti na základě jejich vlastních forem a kategorií (kognitivní přístup).[1500] V tomto kontextu byl kostel nejspíše chápán jako místo (nebeského) řádu v chaotickém světě.[1501] Z tohoto hlediska je pak možné sledovat nejen samotné uplatnění kostelní věže v krajině,[1502] ale rovněž její osazení zvony, jejichž zvuk představoval jeden z charakteristických prvků „křesťanské" krajiny a každému kostelu propůjčoval jedinečnost. Jako velmi cenné se jeví množící se kampanologické posudky, které se zvolna stávají standardní součástí stavebně historických průzkumů sakrálních staveb.

[1500] Vycházím zde ze strukturalistického pojetí „kultury" coby „jazyka" s příslušnými „gramatikami" či pravidly, jak jíst, jak se oblékat či jak chápat volnou, pouze řídce osídlenou krajinu a jak se v této krajině chovat. Viz C. GEERTZ, *Interpretace kultur*, Praha 2000. V této souvislosti je však třeba upozornit rovněž na stanovisko tzv. Bilefeldské školy (vycházející z Maxe Webera), které tvrdí, že Geertzův zhuštěný popis je v historiografii nepoužitelný, jelikož důsledného popisu z pozice aktéra nelze v praxi dosáhnout.

[1501] M. OTTOVÁ, *Nestvůry, diblíci a zelení muži. Architektonická skulptura na hranicích posvátného prostoru,* příspěvek na 10. specializované konferenci stavebně historického průzkumu in:Svorník 10/ 2012.

[1502] Pochopitelně při vědomí změn zalesnění a případného konstrukčního řešení věže, která mohla být v minulosti z větší části dřevěná a v současnosti se z ní uplatňuje pouze (zděná) část.

Z hlediska utváření interiéru kostela pak kromě nástěnných maleb, oltářní architektury a plastiky mohly hrát zásadní úlohu příležitostně instalované prvky sloužící o velkých svátcích jako součást scénografie zpřítomňující zásadní události evangelií (např. pašijový cyklus). Pro mladší období jsou známy závěsy podvěšené pod klenbou evokující nebesa. Rovněž jsou známy případy dřevěných soch s pohyblivými údy ovládané soustavou lan z prostoru krovu. Zde se místy nacházejí kladky, které kromě osvětlení mohly sloužit i k těmto účelům. V této souvislosti je třeba připomenout tradici živých betlému přicházející z Itálie a pozdější propracovaný systém jezuitského divadla. Ačkoliv vzhledem k provizornímu charakteru tyto zásahy mnoho stop nezanechaly, je třeba si uvědomit, že liturgie byla koncipována jako rituál postihující všechny smysly (kadidlo, svátost eucharistie).

Nedílnou součástí byla pochopitelně rovněž hudba. Kromě organologických studií[1503] a výše zmíněné kampanologie jde především o prastarou tradici chrámového zpěvu. V řadě kostelů jsou doloženy otvory v klenbě, ke kterým byly přiloženy tzv. ozvučnicové nádoby zlepšující akustiku v presbytáři. Právě jejich umístění nad kněžištěm vede k hypotéze, že jejich účelem bylo zesílení účinku kázání a umocnění „chórového“ zpěvu. Některé indicie však naznačují, že sborový zpěv mohl být ve specifických případech provozován i nad klenbou v prostoru krovu. Svědčí o tom jak stavební řešení umožňující ozvučení kostelního interiéru, tak nepřímo některé písemné zprávy. Tato otázka je však zatím v rovině hypotéz.[1504]

Další funkcí, kterou kostel zastával, byla funkce *správní*. Primárně se pochopitelně jednalo o správu ve smyslu církevní organizace, ta však byla, především ve starším období úzce provázána se světskou správou. Kromě samotného rozmístění kostelů v rámci dané správní oblasti a písemné agendy fixující odváděné platy a povinnosti[1505] je v této otázce možné sledovat například vznik sakristií, který je dáván do souvislosti s rozvojem farní sítě (přístavba sakristie může doprovázet změnu statusu kostela). Díky moderním stavebně historickým a archeologickým metodám[1506] je vznik těchto sakristií obvykle dobře časově zařaditelný (ať už relativně či absolutně) a umožňuje tak doplnění či nahrazení písemných

[1503] Princip varhan (byť modifikovaný) byl znám již ve starověku (organum hydraolicum). V kostelech používány již od 7. století. Od 10. století značně rozšířeny. Z našich zemí jsou známy pouze tři nedokonalá vyobrazení varhan. Nejstarší varhany dochované na našem území jsou až z období renesance.

[1504] Za uvedené informace děkuji především J. Beránkovi a P. Mackovi z oddělení průzkumu a dokumentace ústředního pracoviště Národního památkového ústavu v Praze.

[1505] Jedná se především o počet a rozmístění filiálních kostelů, výši a povahu desátků, velikost farních obvodů atd. V této věci viz *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim,* I-VII (1354-1419), Edd. F. A. Tingl, J. Emler, Pragae 1867-1886 a knihy erekční: *Libri erectionum archidioecesis Pragensis Sahulo XIV – et XV.,* (1358 – 1380). Ed. K. Borový, A. Podlaha, J. Pelikán, H. Pátková, Pragae 1868 – 1889. Dále pak registry papežských desátků: *Registra decimarumu papalium*. Ed. W. W. Tomek, Praha 1873. Prostorovou představu o hustotě farní sítě na území pražské diecéze ve 14. století podává REGNI BOHEMIAE MAPPA HISTORICA. Vydali J. V. Horák a L. Mucha, Praha 1976.

[1506] Velmi přínosné je v této věci masové rozšířené dendrochronologické datace dřevěných konstrukčních prvků, poskytující absolutní časové zařazení s vysokou přesností (cca ½ roku).

pramenů. Na základě takto získaných informací, pak lze uvažovat o rozsáhlé srovnávací analýze výše popsaných jevů v rámci jednotlivých oblastí českých zemí.[1507]

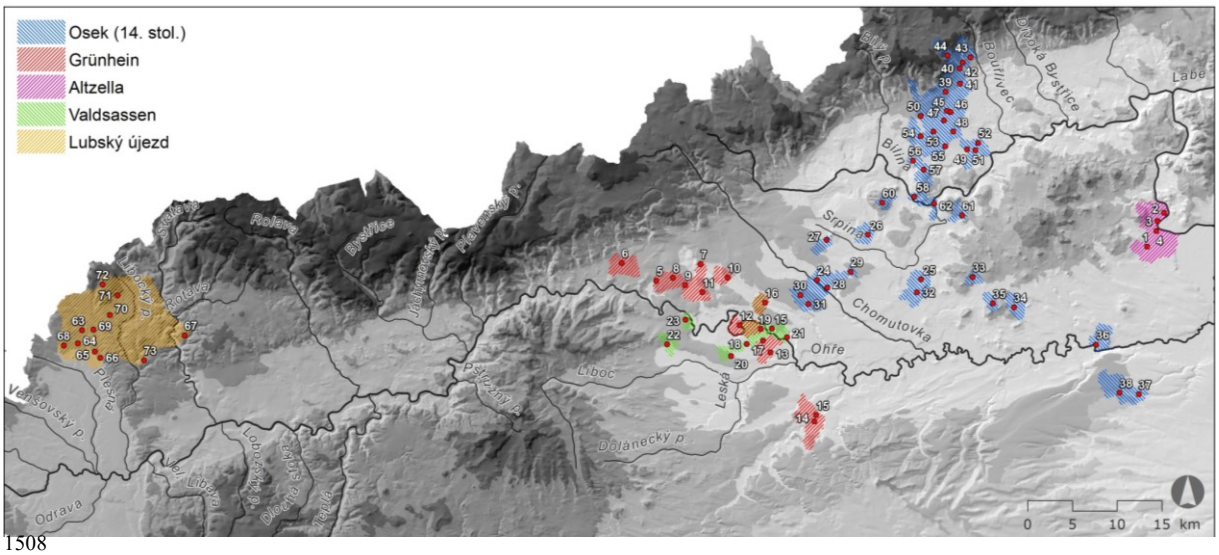

1508

Kromě sakrální a výrazné symbolické role nezřídka plnil kostel i úlohu posledního útočiště v časech válečných či sloužil k bezpečnému uložení životně důležitých surovin. V tomto případě mluvíme o *refugiální* funkci.[1509] V prvé řadě se jednalo o zrno určené k setbě, jehož uchování bylo nezbytné pro přežití dané komunity.[1510] Známy jsou i případy (především z oblasti Sedmihradska) existence zabezpečených trezorů či pokladnic vázaných přímo na jednotlivé rodové statky. Na refugiální funkci kostela obvykle poukazuje existence příkopů, valů, plotů a zdí vymezující kostelní areál, dále přístupy umístěné v patře, kapsy po závorách a řada dalších prvků pasivní obrany.[1511] S refugiální funkcí pak může souviset i funkce *obytná*. Ta je obvykle charakterizována existencí otopného zařízení, prevétů a dalších obdobných prvků.

[1507] Například grantový projekt GAČR 408/01/0092: *Církevní správa v předhusitských Čechách.*

[1508] Rozsah pozemkové držby cisterciáckých klášterů v Krušných horách. Dle K.Charváthové upravil J. Konůpek a O. Malina. Viz J. KONŮPEK, *Kolonizační činnost cisterciáckého řádu,* in: Proměny montánní krajiny, Historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří, Loket 2013.

[1509] Písemně je tato funkce doložena pro kostel v Potvorově, který měl poskytovat ochranu obyvatelům okolních vsí. Podle smlouvy z roku 1281 mezi plaským opatem a proboštem zderazskho kláštera měli v době ohrožení poddaní plaského kláštera užívat přízemí kostela, kdežto poddaní zderazských křížovníků prostor v patře věže. Viz RBM II, č. 1235, s. 533. Dále srovnej K. CHARVÁTHOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách* 1142 – 1420, s. 217, pozn. č. 458.

[1510] Srovnej J. SOMMER, *Gotické kostely s ochrannými zařízeními na českém venkově,* in: Sborník kruhu přátel Muzea hlavního města Praha 1, 1988, s. 195 – 200; TÝŽ, *Věž kostela v Prčici (K poznání úlohy kostela v obraze středověké vesnice),* Zprávy památkové péče 54, 1994, s. 92 – 94; TÝŽ, *Věž kostela v Ředhošti a její obranná funkce ve středověku,* Průzkumy památek 5/2, 1998, s. 92 – 99.

[1511] Viz J. VARHANÍK, *Středověký vesnický kostel jako refugium*, in: Archaeologia historica 24/99, Brno 1999, s. 313 - 317. M. ČECHURA, *Příkopy kolem kostelů*, in: Archaeologia historica 31, 2006, s. 283 – 288; P. ROŽMBERSKÝ, *Příspěvek k právu kostelního azylu*, in: Hláska, 12, 2001, č. 1, s. 10.

Refugiální funkce může dále přecházet ve funkci *fortifikační.* Její charakteristikou jsou prvky umožňující vedení aktivní obrany. Jedná se tedy o existenci střílen umístěných v kostelní stavbě či hřbitovní zdi, smolných nosů, podsebití apod.[1512]

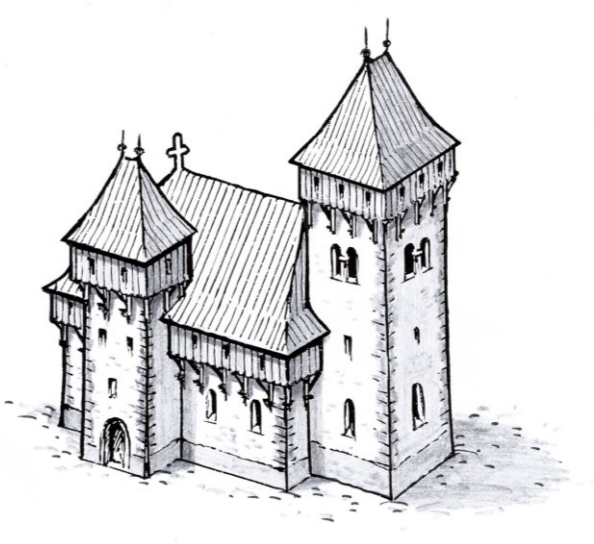

Dosud byla pozornost upřena na různé *funkce* kostela a jejich odraz v kostelní *stavbě.* Avšak již samotná *konstrukce stavby* nám poskytuje řadu podnětů především pro výzkum *dějin materiální kultury* a *hospodářských dějin.* Z hlediska provedení stavby, použitých technologií, materiálů a jejich zpracování máme možnost získat řadu informací týkajících se například *dějin řemesel.* V případě kamenických článků či tesařských konstrukcí lze identifikovat stopy po konkrétních nástrojích (historická trasologie). Dále je možné odlišit tzv. vysokou a nízkou tesařskou práci (opracování trámu na zemi či na tesařské koze), rámcově odhadnout počet řemeslníků, jejich kvalifikaci a rozsah denního díla. Dokonce lze na základě zanechaných stop určit, zda byl daný řemeslník levák či pravák.[1513]

Na tento informační okruh se pak váže řada otázek z oblasti *hospodářských dějin*. Každá náročnější stavba zaměstnávala řadu lidí ze širokého okolí. V této souvislosti se nabízí celá řada otázek. Kde se lámal kámen? Kde se těžilo dřevo? Jaký byl průběh a organizace stavby? Jak byla stavba financována? Jaká byla organizace stavební huti? Při hledání odpovědí je vhodné kombinovat výpověď písemných a kartografických pramenů s technologickými rozbory materiálů použitých na stavbě (petrologie, dendrochronologie). V tomto smyslu poskytl zajímavé výsledky například rozbor původní zdící malty venkovských středověkých kostelů na Karlovarsku. Ukázalo se, že při výrobě vápna zde byl již od 13. století vápenec

[1512] Viz T. DURDÍK, *Fortified churches and monasteries - églises et monasteres fortifiés*, The Hague (Haag) 2006, 152. s (česká recenze in: ZPP 68, 2008, č. 2, s. 161-162). Rozvinuté fortifikační prvky se vyvinuly především u „saských" kostelů v Sedmihradsku viz M. GOJDA, *Opevněné kostely v Sedmihradsku.* Dějiny a současnost 14, 1992, č. 4, s. 52 – 56; M. PLAČEK, *Opevněný kostel (reflexe spojení laického a církevního světa na příkladu Sedmihradska.* Archaeologia historica 21, 1996, s. 259 - 279. Pro české země viz J. SOMMER, *Gotické kostely*, s. 111 – 114. M. ČECHURA, *Opevněné kostely v Čechách.* Hláska 11, 2000, č. 2, s. 17 – 21; TÝŽ, *Možnosti zajištění obrany českých kostelů*, in: Sborník muzea středního Posázaví v Ratajích nad Sázavou a Archeologické společnosti při Katedře archeologie Západočeské univerzity v Plzni, 1, Studentská konference v Ratajích nad Sázavou 23. – 25. 3. 2001, Praha 2001, s. 13 - 17. Dále srovnej K. KUČA, *Zvonice jako fortifikační stavby?*, in: Castellologica Bohemica 4, Praha 1994, s. 363 - 370. Na vyobrazení rekonstrukce posebytí na kostele v Lubech. Dle P. Macka zpracoval J. Konůpek a L. Zeman.

[1513] Otázku po využitelnosti této informace ponechávám v této chvíli stranou. Ve věci způsobu dokumentace historických krovů viz M. PANÁČEK, *Problematika dokumentace historických krovů*, in: Dějiny staveb, Plzeň 2002, s. 131 – 137.

nahrazován vřídlovcem.[1514] Dokazuje to nejen všeobecnou znalost zdejších horkých pramenů již před jejich legendárním „objevením“ Karlem IV., ale poukazuje to i na dříve netušený způsob využití zdejších nerostných zdrojů. Inspirativní jsou i petrologické rozbory trachytu použitého na stavbě tepelského kláštera naznačující transport stavebního materiálu z větší vzdálenosti. Tímto způsobem je možné získat řadu materiálu i z hlediska sledování *historických cest* a na ně navázané problematiky *dálkového obchodu*.

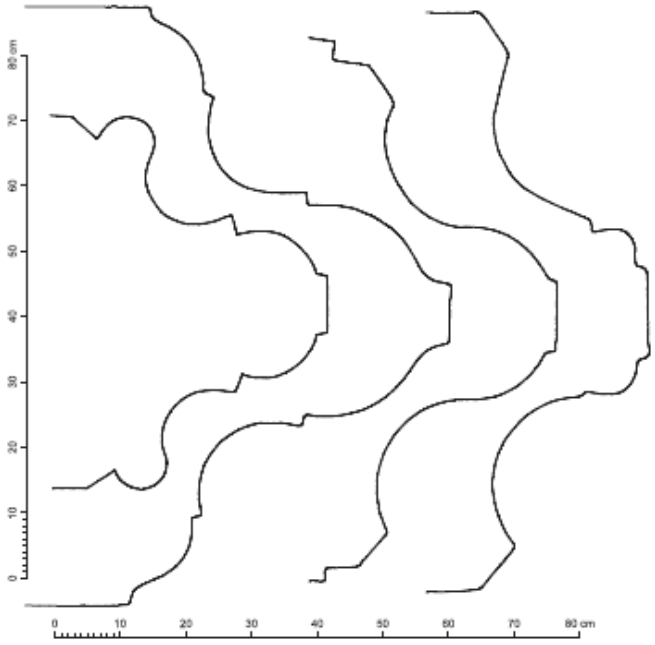

Z hlediska organizace stavby se dostáváme k problematice stavebních hutí, které byly v rámci církevního prostředí často navázány na velké kláštery. Náročně zpracované kamenické články se do venkovského prostředí často dostávaly jako prefabrikáty a až na místě došlo k jejich sestavení. Na základě jejich formální analýzy lze tedy provést jejich vzájemnou komparaci odhalující okruh působnosti této huti. [1515]

V této věci je velmi podnětné i studium kamenických značek umožňující identifikaci jednotlivých kameníků. Z hlediska formálního rozboru dané architektury lze pak vyslovit řadu hypotéz o geometrické konstrukci příslušného návrhu, který často vycházel z velmi hluboké znalosti matematických zákonitostí. Tímto způsobem se nám otevírá rozsáhlé interpretační pole v rámci *dějin vědy*.

Na kostel pak byla napojena řada lidí, kteří po sobě zanechali velké množství písemných zpráv. Kromě starších výzkumů regest papežských desátků, konfirmačních a erekčních knih, patronátů, beneficií a patrocinií je možno v souvislosti s výzkumem kostelních staveb narazit i na řadu dosud nezpracovaných písemností. Nabízí se tedy možnost *prosopografického* zpracování vybraných farností.[1516] V této souvislosti je nasnadě využití rozsáhlé archivní práce, kterou nám zanechalo pozitivistické dějepisectví. Pokud by totiž existovala platforma

[1514] Viz J. KLSÁK – L. ZEMAN, *Nálezová zpráva z operativního průzkumu a dokumentace kostela sv. Jakuba v Ostrově*, 2005, rukopis, uloženo v archivu KMKK, NPÚ ÚOP v Lokti; Publikováno in: Dějiny staveb 2006; J. KLSÁK - J. KONŮPEK – L. ZEMAN, *Nálezová zpráva z operativního průzkumu a dokumentace kostela sv. Máří Magdalény v Boru u Karlových Varů*, 2008, archiv NPÚ ÚOP v Lokti. Srovnání profilace vítězných oblouků kostelů ve Vetlé, Slavětíně, s. Petra v Lounec a Račiněvsi (zpracoval J. Skopec).

[1515] J. SOMMER, *Pokus o edici dokumentace architektonických článků,* Dějiny staveb, Plzeň 2002, s. 150 – 159.

[1516] Viz M. NODL, *Středověká prosopografie*, in: Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007, s. 173 – 201.

(elektronická databáze), která takto získané informace dokáže třídit (vyhledávat), dostal by tento korpus zcela nový smysl. Inspirativní jsou v tomto smyslu jak starší kvantitativní výzkumy německé historické vědy, tak pokusy o interdisciplinárně založené výzkumy z posledních let.[1517] Výsledky těchto výzkumů by však neměly být brány jako koncové výstupy, ale jako podklady pro analýzu předem formulovaných problémů. Pozornost si v této souvislosti dozajista zaslouží projekt „Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách".[1518]

Podobným výzkumem zaměřeným tentokrát na výpověď venkovských kostelů v komparativní analýze je projekt „*Proměna středověkého venkovského kostela jako symbolu duchovní tradice a lokální identity.*"[1519] Tento projekt tematizuje proměnu středověkého venkovského kostela v závislosti na vnějších okolnostech a v širším dobovém společenském kontextu. Jeho hlavním cílem je výzkum faktorů, které vývoj středověkého venkovského kostela formovaly od jeho vzniku po současnost, a interpretovat, jakým způsobem se na stavbě projevovaly. Kostel a jeho stavební proměny jsou posuzovány v souvislosti s individualitou konkrétního místa, tak v širších souvislostech. Pozornost je věnována ekonomické strategii aktérů (církevních institucí, duchovního správce, obce či patrona), uplatnění jejich osobní ambicí a podíl kostelního záduší a patrona na financování stavebních úprav kostela. Dále jsou sledovány geologické a přírodní souvislosti, tedy poloha ve vztahu k vodotečím či brodům, dálkovým i lokálním komunikačním trasám, ale i důsledky přírodních katastrof. Stranou zájmu badatelů nezůstaly ani územněsprávní struktury, především církevní (farní) a patrimoniální správa. Právě příslušnost ke světským panstvím s pozemkovou vrchností, jako patronem staveb, sehrála důležitou funkci, jíž navíc přísluší rozlišující hledisko. Jak totiž ukazují výsledky některých bádání, sehrál přístup vrchnosti k výkonu patronátního práva často rozhodující roli. Do stavebních úprav se pochopitelně promítaly i místních stavební zvyklosti či duchovních tradice. Tyto impulsy se též projevily v obměně vybavení kostela (oltáře, obrazy, sochy, zvony), které reflektovalo věroučné i liturgické odlišnosti. Všechny tyto příčiny jsou nejen zkoumány, ale především následně ve zvolených regionech komparovány.

Zásadní je pochopitelně stav dochování sledovaného fondu. Míru jeho proměn lze sledovat na určité škále rozsahu. V extrémní poloze se nacházejí již nestojící objekty, jejichž zánik je

[1517] Viz S. SCHOLZ, *Současné problémy interdisciplinárního výzkumu středověké farní organizace a zejména farních center nejstarších měst rakouského markrabství/ vévodství z hlediska vývoje moderního historiografického bádání*, in: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – b. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 55 – 90.

[1518] J. SYNOVCOVÁ-BOROVIČKOVÁ – B. ZILINSKÁ, *Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách*, in: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – b. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 9 – 22.

[1519] Výzkum je řešen v rámci *Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity*. Jeho nositelem je Národní památkový ústav a hlavním řešitelem Mgr. JAROSLAV SKOPEC, kterému tímto děkuji za poskytnuté informace.

spjat zejména s novostavbou kostela či se zánikem celého sídla. V největším rozptylu na stupnici jsou přestavované kostely, které zcela nebo částečně využily původních středověkých konstrukcí. Taková varianta nastávala nejčastěji při kapacitním rozšiřování stavby, za účelem jejího zkvalitnění, zvýšení její hodnoty apod. Často se tak dělo v kontextu demografického vývoje, tedy proměnami populační křivky v rámci farnosti. Do poslední kategorie lze zařadit objekty, které zůstaly zachovány v původní podobě. Ve snahách o dochování autentické podoby v důsledku povědomí o jejich historické hodnotě se lze setkat s určitou formou „památkového přístupu ke stavbě“. Extrémem je puristický přístup, vracející stavbám původní podobu. Nelze zapomínat na symbolickou roli kostela a proměnu pohledu obyvatel na tuto úlohu. Realizace zvolených cílů předpokládá poznání předmětných staveb (primární kritika). Dokumentace zahrnuje podrobnou fotodokumentaci, základní půdorysné zaměření objektu ve všech podstatných výškových úrovních (ve vybraných případech i řezy) a to včetně významných prvků architektonické výbavy kostela. Přesná plánová dokumentace je důležitá nejen jako záznam současného stavu, ale především je zásadním a nezbytným podkladem k dosažení správné interpretace vývojových fází stavby, bez jejichž znalosti nelze vytčeného cíle dosáhnout. Po provedení dokumentace následuje vlastní průzkum stavby, doplněný o průzkum archivní a dendrochronologický. Ve vybraných případech je využito i jiných specializovaných průzkumů, např. archeologického, geofyzikálního apod. Tyto průzkumy jsou pro poznání stavebního vývoje díla klíčové, neboť z dosavadní zkušenosti vyplývá, že mnohé z interpretací a názorů uměnovědné literatury je nutné přehodnotit, doplnit či zásadně zpřesnit. Ukazuje se totiž, že dosavadní znalosti jsou mylně považované za téměř vyčerpané, neboť po detailním seznámení s některými lokalitami se ukazuje, že vědomosti o nich jsou pouze povrchní. Stavební dějiny kostelů, a to i těch s jednoduchým půdorysem a hmotou, přitom bývají daleko komplikovanější a mnohovrstevnaté, než se doposud soudilo.

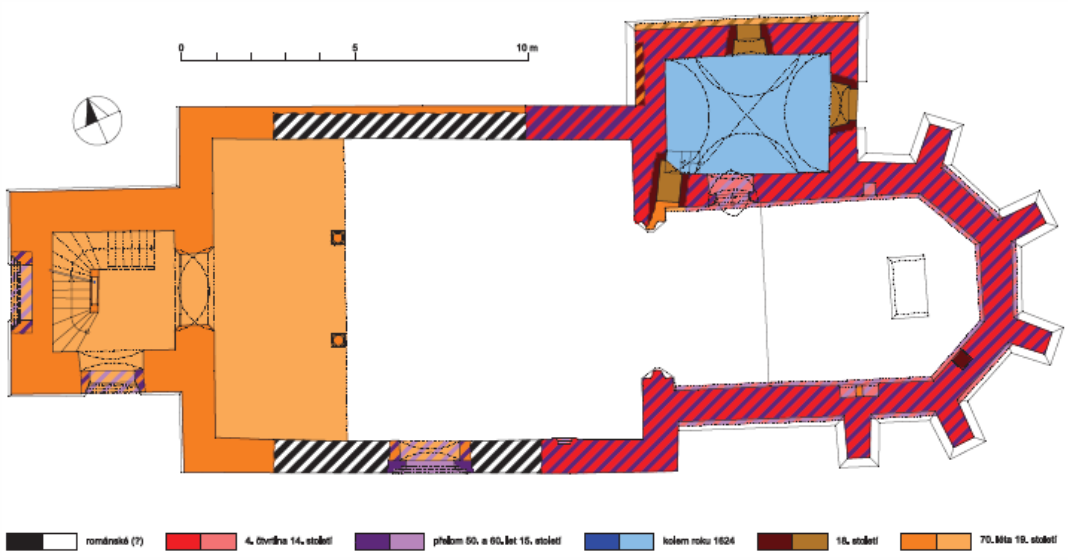

Obr. 5. *Půdorys v úrovni přízemí věže s vyhodnocením stavebního vývoje. Zaměření všech půdorysných úrovní Jaroslav Skopec a Tomáš Brož 2016, vyhodnocení Jaroslav Skopec, 2017.*

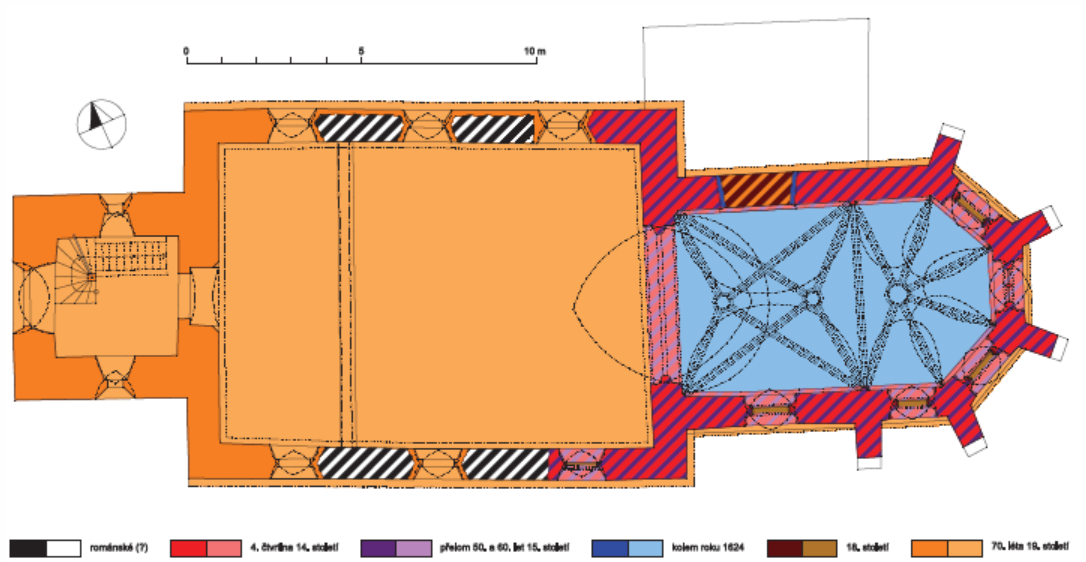

Obr. 6. *Půdorys v úrovni prvního patra věže s vyhodnocením stavebního vývoje.* 1520

Stranou přitom nezůstávají ani širší prostorové vztahy ke struktuře sídla a na něj navazující krajiny. Pozornost je věnována i zaniklým lokalitám. Výzkum se neomezuje pouze u studia architektury, ale je zohledněno i vnitřní vybavení kostela, tj. proměny mobiliáře i přítomnost sepulkrální plastiky, která interiér i exteriér kostela v průběhu času obohacovala.

Nastíněná témata by měla být řešena v podobě rešerší, odborných studií, podkladů pro výstavní účely či jako prezentace ve specializované mapě přístupné přes webové rozhraní. Každému kostelu bude věnováno samostatné heslo, zahrnující popis stavby, zaměření a rešerši archivních pramenů a literatury. Tento výstup by měl sloužit jako výchozí zdroj pro formulování obecnějších závěrů. Odborné studie pak budou formou sond tematizovat problematiku proměn středověké architektury a jejich příčin. Hlavní výsledky projektu by se měly realizovat ve třech rovinách. Prvním z nich by měla být specializovaná mapa s odborným obsahem veřejně přístupná přes webové rozhraní. Zde by měl být pro každý kostel vyhotoven samostatný elaborát obsahující veškeré získané informace o objektu. Tyto výstupy budou sloužit pro vytvoření databáze kostelů, která přes mapovou aplikaci umožní nejen vyhledávat komplexní informace o jednotlivých lokalitách, ale bude zde možné jednotlivé stavby navzájem komparovat dle zvolených znaků. Vedle specializované mapy by dalším výstupem měla být t výstava s kritickým katalogem, a certifikovaná metodika zaměřená na problematiku interdisciplinárního výzkumu středověké sakrální architektury a jejích proměn.[1521]

[1520] Stavebně historická analýza kostela v Račiněvsi (okres Louny). Na příkladu tohoto kostela lze prezentovat zásadní dležitost podrobného vyhodnocení stavebně historického vývoje. Jednoduchá stavba ve skutečnosti obsahuje řadu stavebních fází, bez jejichž vyhodnocení nenímožná nálsdená komparace a strukturální analýza modelového souboru.

[1521] Viz J. SKOPEC (hlavní řešitel). Důvodová zpráva výzkumného záměru *Proměna středověkého venkovského kostela jako symbolu duchovní tradice a lokální identity,* sloužící k zažazení do *Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity*. Ústí nad Labem 2018.

5.3.1.2 *Kastelologie* (*Ministerialita a její sídla)*

Jedním ze zásadních témat provázaných s problematikou vrcholně středověkého osídlení středověkého Chebska (částečně i Loketska) je fenomén ministeriality.[1522] Ministerialita vznikla na přelomu 10. a 11. století v prostředí říšské církve. Jednalo se o sociální vrstvu, která byla charakteristická pro území středověké Říše, především pro oblast německých zemí, Lotrinska a částečně území na Apeninském poloostrově. V prostoru českých zemí ji prakticky nenalézáme, pouze s výjimkou Chebska, které patřilo jako zástava od 14. století českému králi. Ministerialitě byla v minulosti věnována pozornost především v německojazyčné literatuře.[1523] Českojazyčné dějepisectví se tomuto tématu začalo více věnovat až po roce 1990 v souvislosti s celkovým přehodnocením starších nacionálně determinovaných interpretačních schémat. Jednalo se však především o obecné politicko-sociální úvody do problematiky, čerpající (kromě vlastního pramenného výzkumu) především z bohaté německojazyčné literatury, studie z oblasti dějin práva, správních dějin, práce věnující se jednotlivým významným rodům či průzkumy dochovaných ministeriálských sídel. V současnosti situace nazrála nejen k hlubšímu uchopení daného tématu a k jeho zasazení do širších souvislostí evropského vrcholného středověku, ale především k nové didaktické reprezentaci coby jednoho z témat spoluutvářejících specifickou identitu regionu.[1524] V této souvislosti vystává základní úkol po začlenění dané historické epochy (období zakládající většinu dosud existujících struktur) do velkovyprávění českých dějin. Jako možný nástroj prohloubeného výzkumu a prezentace se zde nabízí ojediněle dochovaný soubor ministeriálních hradů, které v současnosti probíhají stavební obnovou. Specifická úloha tu tedy připadá památkové péči realizující v této souvislosti prohloubený stavěbně historický průzkum. Tento průzkum by však neměl zůstat pouze v rovině dílčích studií (tak jako je tomu v současnosti), ale měl by být vsazen do adekvátního rámce širších historických a

[1522] *Ministerialita* je termín označující společenskou vrstvu nesvobodných služebníků suverénů, určených k plnění správních, hospodářských a vojenských úkolů. Ministerialita je dnes chápána jako právní pojem či instituce, charakterizovaná osobními vztahy na straně jedné, nebo politickými, hospodářskými a vojenskými funkcemi na straně druhé. Ministeriálové (ministeriales, servientes, Dienstleute) byli nesvobodnými služebníky, kteří byli pověřováni svými pány k plnění úkolů správních, vojenských a hospodářských úkolů. Již samotný zrod ministeriální vrstvy není bez otazníků a diskusí. Navazující rozsáhlá literatura k danému tématu je nastíněna v navazujících částech poznámkového aparátu.

[1523] Z německojazyčných autorů se tomuto tématu věnovali především: WERNER WITTICH, GEORG CARO, PHILIPP HECK, ERICH MOLITOR, GEORG WINTER, OTTO EBERHARD, GÜNTHER FLOHRSCHÜTZ, KARL BOSL, WALTER SCHLESINGER, JOSEF FLECKENSTEIN. K dalšímu studiu pouze výběrově: K. BOSL , *Die Reichsministerialität als Träger staufischer Staatspolitik in Ostfranken und auf dem bayerischen Nordgau.* Ansbach 1941; TÝŽ, *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches*. Teil 1, 2. In: Schriften der Monumenta Germania historica (Deutsches Institut für Erforschung des Mittelalters). Stuttgart 1950-51; TÝŽ, *Das ius ministerialum*. Dienstrecht und Lehnrecht im Deutschen Mittelalter. In: Studien zum mittelalterlichen Lehenswesen. Vorträge und Forschungen. Band V. Geleitet von Theodor Mayer. Konstanz-Lindau 1960, s. 51-94.

[1524] Viz T. KAREL – V. KNOLL, *Hrady na Chebsku jako reprezentanti moci*, in: Castellologica bohemica 16, Plzeň 2016, s. 153 – 178.

geografických kontextů. Neméně důležitá je i adekvátní prezentace jeho výsledků. I zde se nabízí možnost využít sítě existujících objektů doplněných sérií moderně pojatých expozic s ústřední tématickou linií. Propojením moderní audiovizuální techniky a autentického prostředí se nabízí vytvoření ojedinělé formy prezentace zpřítomňující pojednané děje.

Pohled na chebskou falc[1525]

Štaufská idea státu vycházela u Fridricha I. Barbarossy z přesvědčení, že právě jeho rod a on, jako jeho zástupce jsou vyvoleni Bohem a prostřednictvím knížat zvoleni za krále. Z této představy vyplývalo mnoho důsledků, ať již to byl radikálně měnící se vztah mezi světskou a duchovní mocí či snaha o vybudování silného, úřednického státu spravovaného loajální ministeriální vrstvou.[1526]

[1525] Viz https://pamatkovykatalog.cz/hrad-cheb-12557910. [5.6 2020]

[1526] Z novějších českých prací je v této sovislosti nutné zmínit práce F. KUBŮ, *Ministerialita a Chebsko v období štaufské vlády*. ČsČH29, č. 3, 1981, s. 389 - 416.; TÝŽ, *Podíl chebské ministeriality na osídlení Chebska lve 12. a 13. století*, ina. Minulostí západočeského kraje 17, Plzeň 1981, s. 169-183; TÝŽ, *Štaufská ministerialita na Chebsku. Cheb 1997.* V. KNOLL, *Liebensteinská léna na Chebsku*, in: Muzejní a vlastivědná práce: Časopis Společnosti přátel starožitností 43/113, č. 3, 2005, s. 131 – 136; TÝŽ, Judex provincialis in Egra: pár postřehů k pravomocím chebského zemského soudce za časů štaufských panovníků (před rokem 1265), in: Sborník k poctě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů / [uspořádala Marie Wasková] Plzeň 2011 s. 39 – 48.; TÝŽ, Nothaft - základní přehled o dějinách jednoho ministeriálního rodu. Knoll, Vilém. In: Sborník Chebského muzea, Cheb 1998/1999, s. 18 – 27; TÝŽ, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: Západočeský

Vohburgové s pomocí ministeriálů z marek Cham a Nabburg spravovali a kolonizovali území, které se mělo stát jedním z pilířů štaufské moci na východním pomezí říše. Sídelní výstavba Chebska probíhala především v první polovině 12. století za markraběte Děpolda III. Do této doby spadá i výstavba strategické linie menších hradů, které měly chránit celou oblast a plnit administrativní funkce. Tyto opěrné body propůjčované ministeriálům z rukou markrabat, byly lény služebními. Jména hradů a samotných ministeriálů na nich nalézáme ve svědečných listinách, kde jsou nejprve uváděni jako příslušníci jedné družiny (*ministeriales marchionis Diepoldi*). Postupem času najdeme jednotlivé ministeriály, kteří se již nazývají podle hradu či sídla, kde sloužili. Dalšími hrady, podle kterých se minsiteriálové nazývali, byl například Liebenstein.

Letecký pohled na hrad v Libé (Liebenstein)[1527]

Historie jednotlivých hradů představující ucelený a v Čechách zcela ojedinělý soubor je zpracovávána v rámci kontinuelně probíhajících stavebně historických průzkumů. Prakticky všechy tyto hrady procházejí stavební obnovou, v jejichž průběhu je základní vstupní stavebně historický průzkum operativně doplňován na základě dokumentace a interpretace

historický sborník 8, Plzeň:2003, s. 7 – 27. Dále srovnej T. KAREL – V. KNOLL. *Identifikace panských sídel: konfrontace archivních map a terénu na příkladech z Karlovarského kraje,* in: Dějiny staveb 2010. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb, Plzeň 2011, s. 197 – 204; TÍŽ *Mittelalterliche Sitze der Notthafft in Böhmen*: *Středověká sídla Notthafftů v Čechách*,. in: Po stopách šlechtického rodu Notthafftů - Notthaffti v Čechách a v Bavorsku. / Auf den Spuren eines Adelsgeschlechts - Die Notthaffte in Böhmen und Bayern, Cheb 2006 s. 103 – 127; TÍŽ, *Panská sídla západních Čech*, České Budějovice 2009. Dále srovnej J. FRANC, *Chebsko a ministerialita. Dvojí identita regionu, nevydaná disertační práce*, Olomouc 2011.

[1527] http://www.zivykraj.cz/administrace/foto_objekty/13_70_1367598135_583410_max.jpg. [cit. 5. 6. 2020]

analyticky odhalených situací. Kromě již zmíněného hradu Liebenstein[1528] tvoří daný soubor hrady Starý Hroznatov (Kinsberg),[1529] Hazlov,[1530] Skalná (Vildstein),[1531] Seeberg[1532] a Hartenberg.[1533] A řada dalších dnes již zaniklých sídel, případně objektů, u kterých je ministeriální původ nejistý.[1534] Soubor je tedy typologicky dostatečně rozrůzněný, tak aby zachytil většinu sociálních pater místní ministeriální správy a byl schopen reprezentativním způsobem poskytnout dostatečně plastický obraz o jejím podílu na místní sídlení výstavbě, životním stylu a řadě dalších aspektů dynamického systému této zaniklé kultury.

Letecký pohled na hrad ve Starém Hroznatově (Alt Kinsberg)[1535]

[1528] V. KNOLL, – J. ÚLOVEC, *Historie hradu a zámku Liebenstein v Libé*, in: Castellologica bohemika, Sv. 12, Praha 2010, s. 255 – 291.

[1529] J. ANDERLE, JAN – V. KNOLL, *Dějiny a stavební vývoj hradu, zámku a zámeckého kostela ve Starém Hrozňatově (Kinsbergu*), in:Průzkumy památek. 16, č. 1, 2009, s. 17 – 44, Dále srovnej V. KNOLL, *Von Kinsberg. Kritické vyhodnocení predikátů a přehled dějin jednoho ministeriálního rodu*. in: Sborník Chebského muzea / Cheb 2002 [vyd. 2003], s. 79 – 94.

[1530] T. KAREL – V. KNOLL, *Stavební počátky hradu v Hazlově*, in: Dějiny staveb 2003. s. 176-187. L. FOSTER-ČIHÁKOVÁ – T. KAREL – V. KNOLL, *Kostel a hrad v Hazlově v nejstarší době své existence*, in: Sborník Chebského muzea, Cheb 2003 [vyd. 2004], s. 21 – 32.

[1531] T. KAREL – V. KNOLL, *Románská fáze hradu ve Skalné. Karel*, in: Průzkumy památek, Praha 2000, s. 15 – 22.

[1532] T. KAREL – V. KNOLL, *Susgewählter romanischer Ministerialburgen im Egerland*, in: Burgen und Schlösser /. 2005. Jg. 46, Ht. 1 (2005), s. 41 – 47.

[1533] T. KAREL – V. KNOLL – J. KLSÁK, *Nové poznatky k vývoji hradu Hartenberg v Hřebenech*, in: Dějiny staveb 2007. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb / Plzeň 2007, s. 275 – 292.

[1534] KAREL, T. - KNOLL, V. - KRČMÁŘ, L.**:** *Panská sídla západních Čech - Karlovarsko*, České Budějovice 2009, s. 137 – 138. Naposledy J. PEŠTA, *stavebně historický průzkum*, archiv NPU UOP v Lokti, 2014. Bezprostředení návaznost dochované stavby na nejstaší vrstvu osídlení jev průzkumu zpochybněna.

[1535] http://www.stavbykarlovarska.cz/administrace/foto_objekty/113_30_1368180307_344255_max.jpg. [cit. 5. 6. 2020]

Hlavním správním a politickým centrem byl však chebský hrad a jeho posádka složená z ministeriálů. Pod ním vznikly sídla a příbytky chebské posádky, které se staly základem pozdějšího města. Až do zástavy Chebska roku 1322 plnila falc roli spíše reprezentativní. Poté se v důsledku boje o hegemonii v regionu mezi měšťany a zástupcem českého krále, stává pevností a sídlem zemského soudce. Rozhodujícím momentem, kdy se Chebsko dostalo na výsluní říšské politiky, byla smrt vohburského markraběte Děpolda III. a převzetí této oblasti Konrádem III. z rodu Hohenštaufů. Chebsko tak jako nedaleký klášter klášter Waldsassen získal říšskou bezprostřednost. Promyšleným budování zdejší domény (Norimberk, Plisensko, Stiftland, Vogtland, přechodně i Sedlecko) můžeme vidět na jedné straně jako snahu o rozdělení welfských dominí (Bavorsko a Sasko), na straně druhé jako budování vlastní pevné domény, která by rozšířila jejich politický vliv na východním pomezí říše a zajistila kontakt s přemyslovským knížectvím (povýšené záhy na království).[1536]

Hrad a zámek Hartenberg[1537]

Vytváření Chebska, nyní již *terrae imperiae Egrensis,* probíhalo v letech 1180 až 1200, bezprostředně po dobudování sídlení a správní struktury sousedního Plisenska, jehož centrem se stal Altenburk. Obě země byly vystavěny na modelu výlučné ministeriální správy, na jejíž špici stál jak v Altenburku, tak i v Chebu *Landrichter*, zemský soudce (iudex provincialis, iudex terrae), který byl nejvyšším soudním a správním úředníkem. Chebský zemský soudce byl na rozdíl od altenburského a norimberského i nejvyšším vojenským velitelem spravované oblasti (v Altenburku vykonával tuto funkci svobodný šlechtic).[1538] Tento model se Štaufové

[1536] K této věci srovnej M. ZEZULKA, *Chebská falc a její role v říšské politice štaufských císařů a králů*, nevydaná diplomová práce, FF MU, Brno 2017, s. 11 – 17.

[1537] Viz http://www.stavbykarlovarska.cz/cz/hlasovani/hrebeny-hrad-a-zamek-hartenberg-274. [cit. 5.8 2020].

[1538] J. FRANC, *Chebsko a ministerialita. Dvojí identita regionu, nevydaná disertační práce*, Olomouc 2011, s40

pokusily uplatnit i na Sedlecku (pozdějším Loketsku), které pravděpodobně v letech 1182 – 1192 přímo ovládli.[1539] Ačkoliv se přímá štaufská správa může zdát časově efemerní záležitostí, její přímý či zprostředkovaný dopad zasáhl celou řadu oblastí.[1540] Po vymření Štaufů a definitivním ovládnutí regionu Lucemburky, však moc místní ministeriání vrstvy upadá (v návaznosti na růst města Chebu). Jednotlivé rody buď s Chebska odcházejí (Nothaft), mění se v místní nižší šlechtu, integrují se do chebského patriciátu či upadají do politické bezvýznamnosti.

Hrad Seeberg[1541]

Smyslem daného exkurzu je nastínit možnosti výzkumu osídlení daného regionu prostřednictvím souhrnného tématu ministeriální správy a jejích sídel. Přes existenci řady dílčích studií, chybí syntetické pojetí v českém jazyce, které by se jednak kriticky vypořádalo se staršími interpretačními schématy obsaženými v německojazyčné literatuře, zařadilo danou problermatiku do adekvátního evropského kontextu a využilo veškeré výše nastíněné

[1539] KNOLL, Vilém. Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy, in: Západočeský historický sborník 8, Plzeň 2003. J. KONŮPEK, *Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaní bakalářská práce FF UK Praha, 2009. V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správ*y, in: Západočeský historický sborník 8, Plzeň 2003. Naposledy SOUHRNĚ M. BĚLOHLÁVEK, *Sedlecko v 10. -13. století a německý vliv v regionu*, nevydaná bakalářská práce, KTF Praha 2019.

[1540] Viz TÝŽ, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: Západočeský historický sborník 8, Plzeň:2003, s. 7 – 27.

[1541] https://www.kudyznudy.cz/aktivity/na-vylet-na-krasny-hrad-seeberg. [cit. 5.8 2020]

interpretační možnosti, vycházející z aplikace antropologických přístupů v historickém bádání. Daný soubor umožňuje tuto problrematiku postihnout prostřednictvím ojediněle dochovaného stavebního fondu, jehož poznání je kontinuálně doplňováno. V této souvislosti se otevírá nejen řada dílčích badatelských otázek, ale především potřeba celistvého uchopení dané problematiky s promyšleným interdisciplinárním přístupem.

Hrad ve Skalné (Wildstein)[1542]

V této souvislosti se nabízí především postupné propojení archeologických a stavebně historických průzkumů (řada terénních nálezových zpráv, jejichž autorem je dlouhodobě působící archeolog chebského muzea Pavel Šebesta, nebyla dosud adekvátním způsobem zpracována, ačkoliv se často dotýkají zcela zásadních nálezových situací (např. sklepení na starém Hrozňatově či na Liebesteinu). Tyto výzkumy by v optimálním případě měly být ve spolupráci mezi autorem a mladší badatelskou generací dopracovány. Další výzkumy metodicky odpovídající současným standartům jsou rozpracovány (Lienensteun, Hartenberg) a v souvislosti s pokračující obnovou dochází k jejich průběžné aktualizaci za použití sofistikovanějších dokumentačních technik mající potenciál odhalit zcela nové souvislosti (Lidarové snímky zahycují širší souvislosti sídelních kompexů, fotogrammetrické plány dosud špatně dosupným míst pořízené pomocí dronu apod). Ve stádiu příprav jsou rovněž souhrné rešerše stávající – dílčích průzkumů jednotlivých objektuů (Vildštejn, Hartenberg), které zahrnou dříve opomíjené, mladší stavební fáze, jejichž vznik byl však často ovlivněn

[1542] https://www.kudyznudy.cz/files/c4/c48657e1-ea8f-4927-b5cb-1ff3d4d857c0.jpg?v=20200826014816. [cit. 8.3 2021]

dnes již neexistujícími konstrukcemi. V této souvislosti spontáně vzniká řada poznatků vypovídající o dobové úrovni stavebních technologí a doprovodné znalostní báze (vytyčování a konstrukce staveb). Tato témata by bylo vhodné rozpracovat v kontextu dějin techniky. Podnětné jsou rovněž současné průniky antropologicky pojímaného bádání do historických věd. V této souvislosti se nabízí možnost rozvíjet téma ministeriální reprezentace, která se v kontextu vysoké architektonické úrovně jejich staveb a bezprostřední vazby na nominální světskou hlavu tehdejšího křesťansta, jeví jako podstatné téma. V této souvislosti se jako možné doplnění jeví i pohled reflektující soudobé přístupy na poli dějin mentalit a každodenosti. Sledovaný soubor má pak své logické místo i v rámci dějin vojenství (řada detailních zpráv o postupném dobývání městem Chebem). S ohledem na velmi kvalitní studie spadající do oblasti dějin ministeriální správy se jako perspektivní jeví i navazující právně-historické bádání, rozvíjení politických dějin zasazených do univerzalistického rámce štaufské politky a prosopografické uchopení místních ministeriálních rodů (synchronní sondy – kolektivní biografie). V neposlední řadě se pak díky novým technologickým možnostem (licence NPÚ ÚOP v Lokti na provozování dokumentačního dronu a zakoupené Lidarové snímky pokrývající primárně sledovanou oblast) otevírají nové možnosti pro výzkum navazující krajiny. Neméně podstatná je však i otázka adekvátní presentace. V této souvislosti je podstatné, že podstatná část objektů nedávno prošla nebo v současné době prochází stavební obnovou a nemá adekvátní náplň. Ve všech případech je však počítáno s vyčleněním určitých prostor pru účely expozice. Zpracování jednotné expoziční linie propojující všechny objekty se tudíž nabízí, v ideové rovině je tento záměr předjednán a má podporu jak u majitelů, tak zástupců místní odborné veřejnosti.

Tvrz v Pomezné (Markhausen) [1543]

[1543] https://www.kudyznudy.cz/files/20/20c3159e-b9f3-4610-a477-957720be20f7.jpg?v=20200826112608. [cit. 8.3 2021]

5.3.1.3 *Montaneistika (Bohatství země a horní města, rudné hornictví a rozvoj měst)*

Kromě unikátního souboru ministeriálních hradů patří k výrazným specifikám zdejší oblasti i staletí tradice rudného hornictví.[1544] Montaneistika je tedy jednou z perspektivních oblastí historického výzkumu, bezprostředně související s dějinami osídlení zdejší oblasti. Právě bohatství rudných hor[1545] bylo jedním ze zásadních motivů pro kolonizační činnost.[1546] Hornictví má v Krušných horách osmisetletou tradici a hluboký kulturněidentifikační význam. Tímto tématem se aktuálně zabýval mezinárodní výzkumný projekt *Archeomontan*. Pod tímto označením se skrývá jeden z největších dlouhodobých projektů věnujících se výzkumu a dokumentaci středověkého hornictví.[1547] V rámci projektu byly na saské straně archeologicky odhaleny středověké šachty. Z hlediska poznání středověké montánní činnosti mělo zásadní dopad odhalení unikátně zachovalého dolu v Dippoldiswalde u Drážďan. Na české straně byl zkoumán důl v okolí Přísečnice nedaleko Klášterce nad Ohří. Doposud se podařilo objevit několik set fragmentů dřevěných hornických nářadí, částečně také i zcela zachované celky. V rámci projektu byla pořízena řada detailních analýz krajiny za využití Lidaru, s jejichž pomocí jsou identifikovány relikty montánní činnosti (sejpy, pinky, odvaly apod.). Na základě jejich vyhodnocení je pak realizován terénní výzkum, který se zaměřuje na vybrané lokality. Na základě podrobného vyhodnocení a komparace jsou pak rekonstruovány konkrétní sídelní strategie hornické kolonizace. Ve spolupráci s archeologickým výzkumem v Kutné Hoře a v Jihlavě přinesl *ArchaeoMontan* nové poznatky o středověkém dolování a zpracování stříbra ve Střední Evropě.[1548] Obdobný potenciál má i Slavkovský les, v jehož rámci se nachází řada památek hornické činnosti.[1549] Mimo jiné národní kulturní památka *Dlouhá stoka*, představující důmyslné technické dílo, které přivádělo vodu 54 rudným mlýnům či *Důl Jeroným* s mnohasetletou tradicí těžby cínu. V jeho bezprostřední blízkosti se pak nachází zaniklé horní město Čistá (Leuterbach), které bylo plánovitě zničeno po roce 1945 v souvislosti se vznikem místního vojenského újezdu Prameny. Jeho dokumentaci se pak aktivně věnuje obecně prospěšná společnost *Terra Incognita*,[1550] jejíž zakládající členové

[1544] V roce 2019 byla zdejší hornická krajina zapsána jako *Hornický region Erzgebirge/Krušnohoří* na seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO.

[1545] Viz němčiny převzatý název pro Krušné Hory – *Rudohoří.* I v současnosti preferovaný nízev Krušné hory má však svůj původv v hornické činnosti – je odvozen od slova krušiti – tzn. rýžovat (plaviti)i rudu.

[1546] Viz KONŮPEK, J.: *Kolonizační činnost cisterciáckého řádu,* in: Proměny montánní krajiny, Historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří, Loket 2013.

[1547] Realizace výzkumu se uskutečnila v rámci přeshraniční spolupráce mezi Českou republikou a Svobodným státem Sasko. Na projektu se podílelo celkem 45 specialistů z oboru archeologie, historie, muzeologie, geologie, restaurování a dendrochronologie. Centrem výzkumu je saský Zemský úřad pro archeologii v Drážďanech a na české straně Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě a Územní odborní pracoviště Národního památkového ústavu v Lokti.

[1548] Viz https://www.youtube.com/watch?v=ctRaoIREMoU. [cit. 5.8 2020]

[1549] Viz J. KONEČNÝ, *Drobné sakrální stavby na území mikroregionu Slavkovský les*, Plzeň, 2013. Bakalářská práce (Bc.). ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI. Fakulta filozofická

se z většiny rekrutují z loketského pracoviště Národního památkového ústavu. V rámci dokumentace jsou kombinovány metody dálkového průzkumu země (Lidar) s terénní prospekcí. Získané pouznatky jsou prostřednictvím geografických informačních systému zanášeny do georeferencovaných map s odborným obsahem.[1551]

Dlouhá Stoka[1552]

Na základě takto získaných poznatků jsou plánovány drobné terénní výzkumy realizované obvykle v souvislosti s narušením nálezových situací. Součástí výzkumu je i rozsáhlá archivní rešerše písemných a ikonografických pramenů k dějinám obce a rozhovory s několika dosud žijícími původními obyvateli.[1553] Výsledky výzkumů jsou pak sdělovány širší veřejnosti pomocí specializovaných výstav a tematických vycházek. S ohledem na skutečnost, že osada sloužila jako zázemí zmíněnému doli Jeroným, který byl v nedávné době zpřístupnněn návštěvníků, nabízí se možnost propojení těchto návštěvnických okruhů. Důl je ve správě Sokolovského muzea, které dlouhodobě spolupracuje s loketským pracovištěm Národního památkového ústavu. Zásadním impulsem je vytvoření zcela nového návštěvnického zázemí a předpokládané rozšíření prohlídkové trasy dolu.

[1551] Ukázky terénní dokumentace jsou uvedeny i v rámci této práce (viz kapitola pojednávající o dokumentačních technikách).

[1552] https://www.krusnohorsky.cz/image/200907240654_P1180007.jpg. 5.6 2020]

[1553] Likvidace vesnice byla realizována v rámci rozsáhlého vojenského cvičení, v jehož rámci vznikl i instruktážní film „ Boj o osadu a v osadě“. Tento materiál slouží jako zcela specifický ikonografický pramen sloužící k přesné lokalizaci jednotlivých budov.

[1554]

Pohled do dolu Jeroným

[1555]

[1554] Viz http://www.omks.cz/img/jer7.jpg. [5.6 2020].

[1555] Viz http://www.omks.cz/img/jer9.jpg. [5.6 2020].

5.3.1 Konstrukce kolektivních identit

V rámci historického narativu lze aplikovat různé, komplementární definice vymezující dané společenství (etnicita, loajalita, identita, nacionalita, konfesionalita, korporativita, regionalita apod.). V rámci výběru vhodné třídy kategorií by měl být primárně upřednostněn *kognitivní přístup*, tedy používání narativů a pojmů vlastní popisované době a danému prostředí. Tento princip však není obvykle z mnoha důvodů důsledně naplnitelný a proto bývají aplikovány i pojmy více zakotvené v současnosti autora, než v popisované minulosti aktérů. V případě, používání ahistorických kategorií, je proto nutné tuto skutečnost důsledně reflektovat a výsledný obraz důsledně chápat jako *model*.[1556]

Pokud například bude subjektem historického narativu „kolektivní osobnost" (mnišský řád, patriciát určitého města, národ, specifická společenská vrstva apod.) je možné k jeho vymezení použít vnitřně bezrozpornou (vzájemně si neodporující) kombinaci výše zmíněných kategorií. Například vrcholně generalizující kategorie typu „Češi" může být v období vrcholného středověku primárně vymezena regionálně a loajalisticky, sekundárně pak korporativně. Tedy jako obyvatelstvo trvale sídlící v českých zemích a loajální zdejší dynastii rozlišené do specifických stavů, z nichž každý tento obecně sdílený vztah reflektuje poněkud odlišně. Takto definované společenství může mít například různé jazykové preference, odvíjející se od korporativně pojímané identity. Příslušník (pražského) městského patriciátu, participující na dálkovém obchodě, tak mohl například užívat jako jazyk denní komunikace dolnoněmecký dialekt (Hansa), který jej z hlediska osobně prožívané identity řadil rovněž do identity stavovsky prožívané (kupec, měšťan). Tato identita jej pak přiváděla k silněji

[1556] Například v duchu Weberova *ideálního typu*. Při snaze po maximálním proniknutí do odlišného prostředí popisované reality (vzdálené v čase, prostoru a nezřídka vykazující i odlišné kulturní a mentální vzorce) se nabízí řada postupů ukotvených v sociální antropologii, dějinách mentalit a příbuzených oborech vyznačujících se psychologizujícím pojetím (např. metoda *zhuštěného popisu* Clifforda Geertze). Nabízejí se zde však i méně obvyklé asociace historiografie s památkovou péčí - rekonstrukcí památek, jejíž obnova v sobě zahrnuje jak problematiku historické analýzy (informační vytěžení daného artefaktu pojímaného jako historický pramen), tak problematiku interpretační a syntetickou související s obnovy (jakou historickou vstvu prezentovat a proč právě tu). V neposlední řadě je zde i rovina didakticko- reprezentační (památka podléhá estetickému hodnocení, jehož součástí jsou i kategorie integrity, autenticity a umělecko-historické reprezentace). Rovněž v otázce „ahistorických postupů" (v případě literární historiografie například užití novodobých kategorií a pojmů) se nabízí pararela s užitím soudobých technologí a materiálů při památkové obnově (například v rámci restaurátorského procesu). I zde je navýsost důležitá teoretická otázka optimální míry odlišitelnosti, reverzibility a „přiznanosti" těchtpo zásahů, rspektive otázka jejich kompatability s originálem, který by jejich aplikací neměl být deformován, či poškozen. I v případě památkové obnovy nejde o rekonstrukci minulosti, ale jejího více či méně autentického obrazu. V tomto smyslu je lhostejné zda se jedná o rekonstrukci historické události, budovy, plastiky, malby, či dejme tomu hudební skladby. Osobní vklad interpreta je vždy nazastupitetnou komponenou výsledného díla, stejně jako kontext jeho recepce. Památková péče se v tomto světle jeví jako specializovaná historiografická discplína – tedy jako dějepisectví užívající v rámci své umělecké (narativnií) složky namísto obvyklých literárních prostředků, postupů jiných uměleckých disciplín (výtvarné umění, architektura apod.). V ojedinělých případech však můžou do způsobu vyprávění vstupovat i další výtvarné prostředky, například film (v tomto smyslu je možné zmínit například kongeniální spolupráci filmového režiséra Františka Vláčila s výtvarníkem Theodorem Pištěkem, historikem umění Dobroslavem Líbalem a hudebním skladatelem Zdenkem Liškou.

prožívané (kulturní) vazbě na říšský horizont. S ohledem na politickou realitu však tato vazba nebyla s českou identitou v rozporu, neboť české země byly nominání (byť právně specifickou) součástí říše. Zároveň zde mohlo být přítomno i etnické povědomí odkazující na zemi původu (předků), ať už v konkrétní rovině (Vlám, Bavor, Sas), nebo s odstupem času stále více generalizující (Němec, Vlach, Žid). Tato etnická identita pak byla u židovského obyvatelstva dále posílena o složku konfesní, která začala hrát s koncem středověku a počátkem novověku (nejen) v rámci „ západní“ křesťaské společnosti stále zásadnější úlohu (otázka reformace). Podobným způsobem by bylo možno uvažovat například o příslušnících duchovního stavu, a to především ve vazbě na pole jejich působnosti a sociální status (farní správa, mniské řády). Kromě bezprostřední vazby na vlastní církevní hierachii je zde nutné uvážit vazbu na představitele světské moci související s jejich politickou, správní či diplomatickou službou. Z té mohly vyplývat silné vazby na zemi a panovníka,[1557] dá se však logicky předpokládat i silná vazba na širší (kulturně a konfesně) definovaný celek (křesťanstva). Do hry však vstupují i další „korporátní“ loajality, např. v případě duchovních řádů je zde cíleně pěstováno vědomí jednoty prostřednictvím promyšlené strategie filiací klášterů, vzájemných vizitací a generálních synod. Toto postavení pak pochopitelně mohlo být příležitostně i zdrojem konfliktů v rámci jednotlivých loajalit. Dalším možným modelovým příkladem může být např. chebská ministerialita definovaná primárně loajalisticky (vazba na patrona) a následně teritoriálně (vazba na svěřené území). Tyto kategorie mohly potlačovat starší partikulární vědomí etnické (značná mobilita ve vazbě na univerzalistické pojetí štaufské vlády).[1558] Po zániku patrona a změně politických poměrů v regionu tato vrstva zaniká, respektive integruje se mezi místní patriciát, zemskou šlechtu či upadá do ekonomické a politické bezvýznamnosti (místní selský stav).

Šlechta pak může reprezentovat změnu priorit a strategií při utváření kolektivních identit v čase. Počáteční silná tendence k identifikaci k zemi, která v opozici k cizojazyčným městům místy ústila v jazykový nacionalismus a protidynastické postoje, se postupně měnila v nadnárodní kosmopolitismus, doprovázený jazykovou indieferencí a silnou státní

[1557] Viz řada představitelů církevní hiearchie, kteří ač byli původem cizinci, získali mimořádnou vazbu k osobě panovníka a k české zemi. Tato vazba doplněná v řadě případů ovládnutím českého jazyka a identifikací s českým národem je doložena nejen svědectvím řady písemných pramenů, ale i zastávanými politickými postoji. Pouze namátkou lze uvést osobu bprvního českého biskupa Dětmara, autora Zbraslavké kroniky Petra Žitavského, kancléře českých králů Václava II a Jana Lucemburského Petr z Aspeltu a mnoho dalších. Takovouto vazbu lze pochopitelně nalézt i v nižších patrech církevní hiarchie a světské politiky (knížecí kaplani, opati významných klášterů apod.). Církevní prostředí pak pochopitelně fungovalo i obráceně, a řadě čechů umožnilo diplomatickou kariéru např. v císařských službách či obecně na poli evropské politiky (namátkou lze zmínit postavy „velkých biskupů sv. Vojtěcha, Jindřicha Zdíka, Daniela I. apod.).

[1558] Ministerialita hrála zásadní úlohu ve správě štaufských držav nejen ve východniích oblastech říše (Chebsko, Vogtlanad, Plisensko,Sedlecko atd.), ale i na říšském středozápadě (Alsasko) či jihu (Sicilské království – v jeho rámci měla ministerialita zásadní úlohu při potlačení protištaufského povstání normanské šlechty. Důležitá je v této souvislosti postava štaufského ministeriála Markvarta z Annweileru, působícího jako štaufský regent Sicilského království a Jindřicha z Kalden. Srovnej J. H. MUNDY, *Evropa vrcholného středověku 1150-1300*, 2008.

(dynastickou) loajalitou. U selského stavu je pak s ohledem na nízkou mobilitu nutné předpokládat silnou identitu regionální, případně konfesní. V průběhu urbanizace, modernizace a jazykové nacionalizace se však (někdejší) venkovské obyvatelstvo spolu s měšťanstvem (proletariátem) stalo hlavním pilířem tohoto pojetí. Neméně složitá je pak vazba mezi kolektivní identitou a politickou realitou. I tento vztah prodělával v průběhu času radikální proměny. Ahistorické přenášení myšlenkových vzorců (jakkoliv samozřejmé se zdají být) mezi historickými etapami, však může být krajně zavádějící. Toto zdánlivě samozřejmé konstatování nabývá ostrých kontur v historické perspektivě, kdy lze sledovat, jak opakovaně docházelo k absolutizaci těchto pojmů, které byly pojímány jako přirozené, neměné a věčné (objektivně dané a vědecky poznatelné).[1559]

Je třeba si uvědomit, že volba strategií tvorby kolektivních identit probíhala v rámci relativně dlouhých (mezigeneračních) časových úseků. Její intencionalita byla podmíněna řadou faktorů (stavovsky ukotvená tradice, měnící se politická situace) a a neměla by být sama o sobě předmětem apriorních hodnotových soudů. V tomto pojetí není konfesionalita nebo jazyková identita sama o sobě „dobrou“ nebo špatnou volbou (národní obrození bylo dříve hodnoceno vesměs pozitivně versus dnešní pojetí nacionalizace, mající více či méně pejorativní nádech). Pokud se období od 15. do 17. století neslo v duchu náboženských válek, století 18. bylo neseno dynastickými válkami, pak století 19. a 20. se neslo v duchu jazykově-národních konfliktů. Podobnou proměnou pak prošly někdejší biologické kategorie (rasa), které jsou dnes odmítány jako nevědecké a na nich vystavěné modely jako odsouzeníhodné. Zásadní roli však sehrálo i politicko-idelogické přesvědčení (kapitalismus versus socialismus). Do budoucna pak lze předpokládat nárust kulturních kategorií, přičemž kultura se v tomto pojetí odvíjí od konzumu (jsem to, co konzumuji). Každá z těchto proměn vycházela vstříc lidské potřebě po diferenciaci a socializaci (definice my a oni) a zároveň každá z nich vstupovala do sídelně-historickéhi diskursu. Kategorie, na jejichž základě tento proces probíhal, však nejsou sami o sobě vhodné či nevhodné. Vhodné či nevhodné však mohou být prostředky, kterými byl tento proces nesen a konsekvence tohoto vývoje (kategorie: kacíř, barbar, cizinec, podčlověk). Tato myšlenková operace však primárně spadá do roviny etiky, nikoliv sémiotiky či dokonce historiografie. Ta by měla operovat pojmy vlastními dané době a reflektovaně je překládat do pojmů své současnosti. Pochopení jakým způsobem byly tyto myšlenkové operace prováděny v minulosti, pak může umožnit uvážlivější aplikaci v přítomnosti a odhalení rizik i potenciálu pro budoucnost.

[1559] Barlettova teze: Posun od vysoké míry lokální diverzity, kombinované s vysokou mírou globální (křesťanské – evropské) univerzalty k opaku. Tedy k lokální (zemské – státní) unifomitě (univerzalitě) a globální diverzitě (Evropa jako kobiště národních monarchií).

5.3.1.1 *Biologická rovina*

Výzkum na této rovině je diskreditován především v souvislosti s jeho instrumentalizací v období nacionálního socialismu. Odmítnutí této roviny výzkumu však s sebou nese řadu rizik. V první řadě je to nebezpečí obnovy starších narativů v pokleselé „žurnalistické" rovině bez možnosti „vědecké", tedy odborně fundované kritiky. S ohledem na provázanost různých diskursivních rovin jde tedy i povahu soudobého výzkumu, který by mohl (dílčím způsobem) převzít interpretační scémata, která nebyla podrobena odborné kritice, ale (pouze) odmítnuta na základě politického kontextu. Platnost tohoto odmítnutí by se tedy omezovala pouze na existenci stávajících politických poměrů. Tímto způsobem nejen riskujeme recidivu předchozího vývoje, ale relativizujeme celý historiografický výzkum jako *čistě* ideologický, repektivě čerpající svou legitimu *pouze* ze společenského kontextu.

Jako nosnější se jeví kritické zkoumání „vědeckosti", tehdy realizovaného výzkumu na základě interních oborových kritérií (otázka metodologie). Kritika jeho „aplikace" (zneužití) by měla být posunuta do roviny etického, nikoliv metodologického soudu. Poznání, že i výsledky a metody výzkumu splňujícího veškeré aributy „vědeckosti" mohou být použity neetickým, či dokonce nehumáním způsobem (viz fyzika, chemie, biologie apod.) je draze vykoupenou zkušeností, otevírající řadu badatelských témat (metodologie a etika vědy).

Jedním z hlavních cílů nacionálního socialismu bylo zabránit degeneraci evropské populace. Tato hrozba se v dobovém diskurzu zdála navýsost aktuální. Vycházela z dobově podmíněných „vědecky" ukotvených představ o evoluci coby základním biologickém procesu, majícího povahu přírodního zákonu. Toto nazírání má však kořeny již v klasické antické filosofii. Konkrétně se objevuje u Platóna, který ve svém díle *Republika* vyslovuje názor, že stát by měl mít pod kontrolou rozmnožování vládnoucí třídy: „*Dobří musí být spárováni s dobrými, špatní se špatnými. Dobří lidé se musí vychovávat a špatní ničit. Touto cestou bude lidská společnost zachována v té nejlepší kondici.*" Platónův radikální pohled se sice v jeho stáří zmírnil, ale stejně do konce života zastával názor, že by sňatky vládnoucí třídy měly být pod dohledem třídy soudců, kteří by vyhledávali vzájemně optimání partnery. Toto myšlení bylo svým způsobem variací infanticidy praktikované ve starověké Spartě.

Idea výběru a „přežití nejsilnějšího" se stala velmi populární po publikaci knihy Charlese Darwina O vývoji druhů (1859). Synovec Charlese Darwina, matematik Francis Galton poté vytvořil termín eugenika a popsal svoji filozofii následovně: „*Praktikování eugeniky by podle mě zvýšilo celkovou kvalitu naší společnosti. Zlepšila by se úroveň domácností, společenského a politického života. Lidská rasa by byla méně hloupá, méně lehkomyslná, méně by podléhala impulsům a dělala by prozíravá politická rozhodnutí."* Na Galtonovu výzvu navázali John Berry Haycraft a Francis Herbert Bradley.[1560]

[1560] Mezi prvními kritiky tohoto pojetí byl Darwin sám, když upozornil na význam solidarity a mravnosti. Dále zejména křesťanští myslitelé jako John Henry Newman, Maurice Blondel nebo Jacques Maritain. Nietzsche proti sociálnímu darwinismu namítal, že právě lidé nějak postižení mohou mít pro společnost velký význam. Odmítali jej také levicoví a socialističtí myslitelé, z liberálů pak například Karl Popper a Ludwig von Mises.

Ze spojení sociálního darwinimu, eugeniky a rasové nauky vyplynul program evoluční kontroly šlechtit (colere) árijskou rasu coby nejpokročilejší formu lidství a izolovat nebo vyhladit degenerované formy Homo sapiens (méněcené rasy, duševně nemocné apod.). Tento program vycházel z přesvědčení, že i sám druh Homo sapiens vznikl jako vývojově „vyšší" typ pravěkých lidí a „podřadné" druhy (jako neandrtálci) vymřely. Lidské populace v tomto pojetí tvořily odlišné rasy, které se vyvíjely nezávisle a rozdílným směrem. I homo sapiens se tak rozčlenil na odlišné rasy s různými vlastnostmi, přičemž ty nejlepší (inteligenci, racionalismus, krásu, smysl pro čest, můzické nadání apod.) mají árijci, kteří se mohou správným vývojem zdokonalovat. Ostatní mají podřadné vlastnosti a jsou dnešní obdobou neandrtálců. Pokud se budou rozmnožovat a místit s árijci, znehodnotí kvalitu lidské populace a lidstvo odsoudí k degeneraci a zániku.[1561]

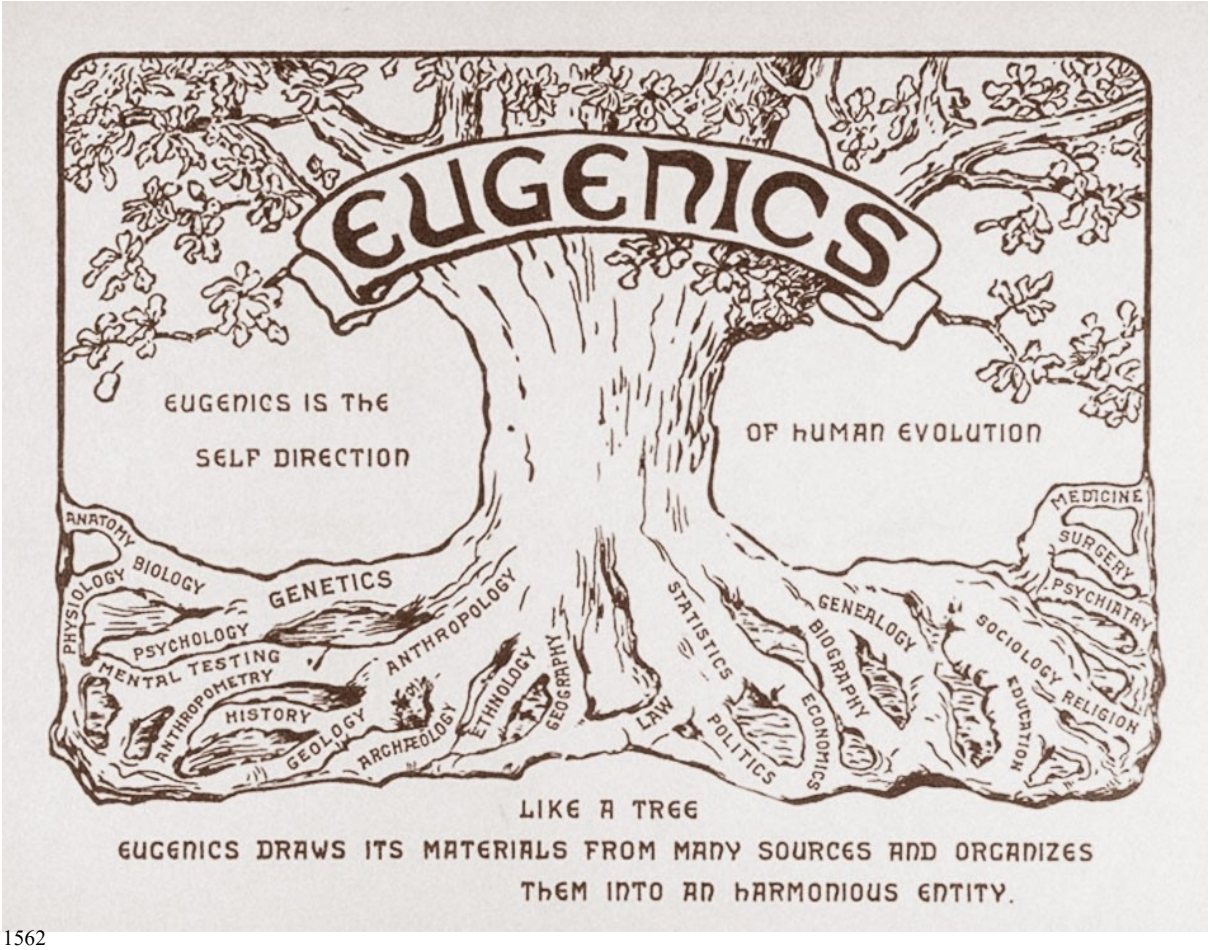

1562

Na obrázku můžme vidět zobrazení eugeniky (jako aplikované vědy) vyrůstající z mnoha kořenů. Nechybí mezi nimi historie, geografie, archeologie, antropologie a etnologie, tedy dispcilíny formativní i pro dějiny osídlení.

Naopak příznivci egeniky byl byl třeba dramatik G. B. Shaw a přírodověvědec J. S Huxley. K této otázce srovnej I. T. Budil. Za obzor západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevily po Franze Boase, Praha 2001, s. 563 – 570.

[1561] Viz Y. N. HARRARI, *Sapiens – úchvatný i úděsný příběh lidstva*, Praha 2013, s. 284 – 285.
[1562] Vyobrazení přezato z https://cs.wikipedia.org/wiki/Eugenika. [cit. 16. 4. 2020]

Eugenika coby aplikovaná interdisciplinární vědecká disciplína nejen, že sdílela s výzkumem dějin středověkého osídlení intelektuální a oborovou platformu, ale byla touto disciplínou v mnoha ohledech ovlivněna. Zámořská kolonizace byla interpretována v rámci eugenikou vymezeného „sémantického pole“ operujícího s apriorními představami o nižším rasové hodnotě obyvatelstva kolonizovaných území a evoluční nutnosti podporovat „vládu lepších“. Eugenika zdůvodňovala i potřebu zajištění odpovídajícího „životního“ prostoru „hodnotnější“ populaci., Tato optika pak byla v rámci dobově sdílené paralely přenášena i na „středověkou kolonizaci “ pojímanou jako velký čin německého národa. Slovanské obyvatelstvo bylo v tomto smyslu postaveno na úroveň rasově méně hodnotných „divochů“, kterým se kolonizací dostalo dobrodiní (německé) kultury a civilizace. Tato interpretace pak neměla pouze politické důsledky, ale i zásadní dopady badatelské, neboť (cíleně či podvědomě) vyhledávala „důkazy“ o zaostalosti místního „domorodého“ obyvatelstva a zásadních dopadů kulturních transferů. Byla tím nejen marginalizována tradice domácího vývoje, ale i podmíněna interpretace mnoha jevů (nižší úroveň slovanské kultury jako důsledek nižších intelektuálních a mravních kvalit jejích nositelů). Po druhé světové válce pak často docházelo k opačnému extrému, kdy jakékoliv výsledky fyzické antropologie, genetiky a podobných (v biologii ukotvených) disciplín, byly z „politických“ důvodů a priori odmítány či podléhaly (často nereflektované) silné autocenzuře badatelů i vědeckých institucí. Důsledkem bylo vytlačení daného diskurzu mimo hlavní vědecké pole, na pomezí často obskurních „politicky revizionistických“ platforem, kde často navazuje na „vědecky“ překonané výsledky „nacistického bádání“. Výsledkem je nejen deformace historického bádání, ale i riziko rehabilitace politicky diskreditovaného narativu.

Z hlediska zacílení budoucího výzkumu je metodologicky závažnou otázkou vypovídací schopnost genetických výzkumů a s ní související otázka konstrukce interpretační modelů. Reflektovat a prezentovat je nutné rozdíl mezi biologickými, etnickými, lingvistickými, archeologickými kategoriemi. Zde je klíčová rovina multiplikace historického poznání.[1563] Neméně složitá je otázka kritického zhodnocení starších badatelských výstupů. Jejich plošné odmítání se jeví jako neméně špatné, než nekritické přejímání. Dále je nutné zdůraznit konstruktivní povahu kontinuit[1564] a upozornit na povahu probíhajícího výzkumu. [1565]

[1563] V této souvislosti se lze setkat s popularizačními tendencemi hovořícími např. o „slavinitě“ „Němců“, na základě výskytu určitého typu haploskupin v populaci, či je ve stejném kontextu zmiňován složitý „genetický profil“ „Čechů“. Tyto způsoby podání ve skutečnosti vedou pouze k recyklaci starších, politicky diskredidotavých způsobů nazírání dané problematiky: Místo „kraniologie“ je používána „genetika“ a namísto „rasového typu“ se objevuje „genetický profil“. Je třeba zdůraznit a objasnit principiální uskalí těchto přístupů. *Multiplikaci* vědeckých poznatků je přitom nutné vnímat jako plnohodnou a z hlediska etické roviny vědeckého výzkumu nezbytnou rovinu provozu „historické“ vědy“. Dopady podcenění této roviny názorně dokládá výzkum *dějin vědy*.

[1564] Klasickým příkladem je otázka státních útvarů, které tuto kontinuitu postrádají. Zatímco na politickou instrumentalizaci výzkumu *Velké Moravy* již bylo poukázáno, při inerpretaci povahy fungování například *Avarského kaganátu* se v obecné rovině pohybujeme v rovině ahistorických klišé.

[1565] V této souvislosti je možné zmínit aktuální celoevropský výzkum koordinovaná Vídeňským ústavem pro rakouský dějezpyt: *HistoGenes. Integrace genetických, archeologických a historických pohledů na střední a*

5.3.1.2 *Kulturní a jazyková rovina*

„Jestliže příslušníci národa (a jeho stát) nepochopí, že jejich představa o vlastním národě, stejně jako o národech sousedních je stereotyp, pak budou i nadále tyto představy druhem stupidity“.[1566] Tento citát nás přivádí k další možné rovině konstrukce kolektivní identity, která je z hlediska aktuálně probíhající integrace evropského kontinentu vysoce aktuální. Jde o nalezení konsensu nad povahou společné kultury a tedy i dějin. Dějiny Evropy by neměly být fragmentovány, nýbrž segmentovány. Vezmeme-li za jediný předmět dějin národ, musí nutně dojít k fragmentaci pluralitní jednoty, kterou se dějiny (západní) Evropy bezpochyby vyznačují. Opačný extrém pak povede nejen k přerušení dlouhodobé tradice dějepisného bádání, ale i k vytěsnění jeho základního konstitutivního rámce, vycházejícího z přirozeně konstruované identity formované jasně definovatelnými znaky státní suverenity a jazykové kompetence. Podstatné jsou proměny konceptu národa na chronologické škále.[1567]

Jean Monet jeden z „otců evropské integrace“ poznamenal, ohlížeje se zpět na své dílo, že kdyby mohl, začal by znovu, tentokráte ne od hospodářství, ale od kultury. Evropská identita

---

*východní Evropu, 400-900 n*Století mezi koncem antického období a příchodem Maďarů, od 400 do 900, byla ve střední a východní Evropě dobou migrace: střídavě vládli Hunové a Gótové, Longobardi a Avari, Frankové a Slované. Víme o této době hodně z písemných zpráv a z hrobových nálezů - archeologové již otevřeli přes 100 000 hrobů, často s bohatými doplňky. A přesto stěží víme, odkud všichni tito lidé přišli a jaké stopy zanechalo na populaci mnoho imigrantů a emigrantů. To nyní bude zkoumat nedávno schválený velký projekt EU pod rakouským vedením. Synergy Grant Evropské rady pro výzkum, HistoGenes (Integrace genetické, archeologické a historické pohledy na střední a východní Evropu, 400-900 nl)‘ je obdařen 10 milionů eur a bude trvat 6 let. Koordinuje jej Walter Pohl, ředitel Ústavu pro středověký výzkum Rakouské akademie věd a profesor středověkých dějin v Ústavu pro rakouský historický výzkum Vídeňské univerzity. Součástí vídeňského týmu je také archeolog Falko Daim, prehistorické oddělení Přírodovědného muzea a Vídeňská univerzita. Další týmy vedou tři přední zahraniční vědci: genetik Johannes Krause z Institutu Maxe Plancka v Jeně, historik Patrick Geary z Institutu pro pokročilé studium v Princetonu a archeolog Tivadar Vida z Budapešťské univerzity. Projekt otevírá novou dimenzi genetické analýzy starověké DNA a historické interpretace výsledků. Archeogenetika dosáhla v posledních letech velkého pokroku, od dešifrování neandertálského genomu po detekci neolitických migrací do Evropy. Poprvé je také možné analyzovat geneticky již mimořádně jednotnou populaci historických epoch v Evropě. Projekt *HistoGenes* postupuje do zcela nové dimenze: zatím je z té doby známo jen několik desítek genomů, bylo zkoumáno několik set. *HistoGenes* bude analyzovat 6000 osob z regionu. To také vytváří pevný základ pro další srovnávací výzkum. Kromě toho existuje řada dalších vysoce rozvinutých vědeckých metod: analýza izotopů pomáhá identifikovat přistěhovalce, fyzická antropologie poskytuje informace o výživě, fyzické práci a bojových úrazech, analýza sedimentů může prokázat klimatické podmínky a bakterie musí být geneticky detekovány. S výsledky projektu bude poprvé možné pochopit různé migrace během „velkého migračního období“. Odkud pochází mnoho lidí jmenovaných v písemných pramenech? Jak daleko se mísili? Odpovídají genetické rozdíly kulturním rozdílům? A jak byly strukturovány místní komunity. Tím se vytváří zcela nový celkový obraz životních podmínek před 1500 lety. HistoGenes je první velký genetický projekt, na kterém úzce spolupracují všechny zúčastněné vědy - genetika, archeologie, historie, antropologie. Nová data vyžadují nové interpretace a tyto lze zpracovat pouze společně. Jako mezinárodní centrum raně středověkého výzkumu se Vídeň zaměřuje na projekt, na kterém spolupracují nejlepší z jejich oborů na světě. Viz https://geschichtsforschung.univie.ac.at/forschung/laufende-drittmittelprojekte/histogenes/. [cit 17. 3. 2021].

[1566] Viz F. KOUKOLÍK, *Proč jsme, kdo jsme* – a jak dál, Praha 2015, s. 45.

[1567] D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny*, Praha 1999, s. 104.

není ve stávajícím pojetí alternativou, ale spíše komplementární součástí identit národních. Jedná se pochopitelně o proces, který je aktuálně v „běhu“ a jeho budoucí podoby je těžké odhadovat, nicméně dosavadní vývoj dává tušit kompatibilitu obou pojetí. Vyžaduje to však racionální a promyšlenou operaci, k níž má primární kompetence široce (interdisciplinárně) pojímaná historiografie. To čím jsme, se v evropském pojetí odvíjí od toho, kým jsme byli, respektive svou současnou situaci máme sklon projektovat do minulosti, zde nalézat (odlišením od jiných, v tomto smyslu nepodstatných) prvky vedoucí k současnému stavu a na základě kauzálního zřetězení takto vybraných faktů, sestavovat interpretační řady vzájemné závislosti a s „smyslu“. Dělali jsme to tak vždy, pouze ne vždy jsem si to plně vědomovali. Podobným způsobem tedy pravděpodobně budeme přistupovat i k úkolu, který před námi vyvstává. K politickému projektu Evropské unie zkonstruovat odpovídající identitu. S ohledem na jazykové rozrůznění evropských národů a většinové odmítnutí (překonání) náboženských konceptů se jako konstrukční prvky této identity nabízejí prvky *kulturní* a *právní*. Evropa jako *společenství hodnot* a o*sudu*. Sdílená *minulost* jako *pouto*. Budeme-li však svou „národní identitu“ budovat z „evropského hlediska“, musíme se aktivně účastnit definice těchto pojmů. Konsensuální stanovisko je zcela klíčové. Jinak totiž hrozí, že bychom pouze přijali jinou „národní variantu“. Jinak řečeno, nejen, že musíme re-definovat český národ, musíme definovat i „kvazinárod“ evropský. Naše výchozí situace přitom není snadná. V rovině *historického povědomí* v zásadě dodnes vycházíme z Palackého pojetí. Vše co bylo předloženo po něm, jsou totiž v zásadě jen varianty na toto téma.[1568] Ačkoliv byly učiněny pokusy toto základní pojetí změnit, pozitivistická historiografie v zásadě nepředložila podobně nosné a všobecně srozumitelné pojetí českých dějin. Navazující období totalitních režimů se pak uchylovalo k extrémům: od úplné negace až po ahistorické návraty. Situace po roce 1990 je stále bezprostřední součástí naší přítomnosti. V zásadě se v této době ustanovilo několik možných okruhů vymezení kolektivní identity: národní, regionální, makroregionální a konntinentální. Každá z nich je nositelem specifické tradice, má své výhody a rizika. Pravděpodobně nosnou odpovědí na položenou otázku je nalezení jejich komplementátnícho vztahu a univerzality řešení v rámci dané skupiny.[1569]

[1568] D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny,* Praha 1999, s. 129.

[1569] Rizikem hypetrogovaného národního pojetí je nacionální šovinismus a vznik konfliktního společenství se všemi z toho vyplývajícími riziky. Regionalismu může vést k atomizaci a neshopnosti nalézat konsensuální řešení nutná při koperaci větších skupin a vobě dlouhodobých strategií. Unoversalismus pak může vést k nivelizaci lokálních specifik, kterí jsou zdrojem vývojové dynamiky. Makroregionální pojetí pak nemůže dlouhodobě fungovat bez zastřešujícího evropského rámce. Mohlo by totiž opět vést ke kombinaci nevýhod obou systémů (směrem dovnitč k šovinismu, směrem ven k izolacionismu). V podstatě bychom znovu vybudovaly menší, chudší a slabší variantu někdejšího Rakouska. Jak jasnozřivě napal Jan Křen v době před vstupem států středovýchodní evropy do Evropské unie: *vlády těchto států dobře vědí, že vznik jakéhosi středoevropského společenství bude krokem z nouze, ne-li znamením neúspěchu kýženého návratu do Evropy. Instiktivně se tu vyciťuje, že stará střední Evropa nemůže povstat ve své někdejší podobě jako bájný Fénix z popela a nová střední Evropa zítřka bude nejspíš jakousi Poloevropou, či Mezievropou, nouzovou pospolitostí nemajetných, slabým blokem slabých států, který může snadno upadnout do závislosti*. Viz J. KŘEN, *Historik v pohybu Jan Křen*, Praha 2006, s. 80. Optimální se tedy jeví syntetické pojetí založené na

Se samotným kulturním vymezením však při konstrukci kolektivních identit nevystačíme. Jazyk je přirozeným distiktivním znakem, který vždy hrál v rámci vymezení vlastní skupiny klíčovou úlohu. Popíráním nebo vytěsňováním této skutečnosti deformujeme jak povahu vlastního výzkumu, tak jeho společenské ukotvení. Problémy starších *nacionalistických narativů* spočíval v *absolutizaci* tohoto znaku a v jeho *ahistorickém přenášení* do situací a míst, kde z hlediska *aktérského pohledu* neměl adekvátní opodstatnění. Podstatou řešení tohoto problému může být stávající debata o *proměnách* užívaných pojmů a *kontextech* jejich užívání. S těmito proměnami souvisí primárně dějiny *idejí*. Namísto ahistorického přenášení *autorských kontexů* do vzdálené minulosti bychom měli reflektovat *analogickou* povahu těchto operací a vnímat je jako *reprezentace*. Tyto teoretické postupy lze i prakticky demonstrovat na proměnách *moci* a j*azyka*.

Složitá otázka utváření moderních národů, jejich vazby na starší etnické identity a proměny jazykových preferencí evropských populací již byla vícekrát zmíněna. Neméně podstatná je však samotná povaha utváření evropské kultury jako civilizačního celku. Ta byla od samého počátku formována římským dědictvím. O jeho životnosti mnoho vypovídá počet a význam různých *renesancí,* které po tisíc let utvářely podobu evropské kultury.[1570] V této souvislosti je pak nutné si uvědomit povahu tehdejší společnosti formované tisíletou zkušeností univerzální říše. Současná doba není první, která zažívá fenomén „globalizace.[1571] Tehdejší zkušenost se pak díky „translační teorii" v evropské politice aktivně prosazovala minimálně do třicetileté války. V této souvislosti je možné zvážit relevanci Barlettovi tese o latentním napetí mezi „lokální diversitou" a „globální uniformitou" (a naopak „lokální uniformitou" doprovázející „globální diverzitu"), které je součástí evropské politické kultury.[1572]

Z hlediska proměn jazyka je pak pak (minimálně v rovině multiplikace historického poznání) vhodné zvážit kritické zvažování historických „aletrnativ", respektive „nutností", které nemusí vyústit v „kontrafaktuální historii" v pejorativním slova smyslu, ale je legitimní myšlenkovou operací, která má četné analogie i v jiných, nejen společenských vědách.[1573]

---

odstupňovaném prolínání těcto identit. Toto řešení je však (jako optimální) také nejpracnější, jelikož vyžaduje aktivní budování každí jednotlivé složky.

[1570] Pominuty jsou rané formy snah po navázání na dědictví římské říše (Theodorich), které lze řadit do kontextu pozdní antiky, stejně jako současné formy rozvíjení klasické tradice (novoklasicistní architektonická tvorba). Poukázat je však možné například na skutečnost, že prkaticky veškerá evropská architektonická tvorba (kromě gotiky, funkcionalismu, vernakulárních revivalů a současné organické architektury) pracuje s formálním aparátem převzatým z antiky.

[1571] Tento termín je v určitých souvislostech používán již pro „středomořskou" kultury doby bronzové.

[1572] Viz R. BARLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993.

[1573] K této problematice sronej M. HROCH, Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy, Praha 2016. J. Horský Komaparace jako prostředk zvědečtění dějepisectví, In. Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018, s. 293 – 312.

Pokud je české historické povědomí skutečně priomárně formováno „Palackého koncepcí“ dějin, je možné poukázat na složitý proces utváření německé národní identity založené na inegraci mnoha státních útvarů a etnik. Tento proces přitom s různou intentitou a v různých podobách probíhal od 10. do 20. století. Nejde přitom o popírání společného „německého“ vědomí ve starších dobách, ale o jeho reálných dopadech, konkrétní podobě a faktickém rozšíření. Dokonce i u raně středověkých „gentilních“ identit, které byly v minulosti vnímány primoordinalisticky jako „kmenové“ se jeví pravděpodobnější, že jejich utváření bylo stejně tak „konstruktivistické“ jako u „vrcholně středověkých“ a „moderních“ národních identit, pouze probíhalo o několik století dříve. Tento proces navíc probíhal v kontextu výše řečené univerzální tradice „říše“ (římské, franské), která svým pojetím principiálně bránila „národní homogenizaci“. Klasická dichotomie mezi Čechy a Němci coby „malým“ a „velkým“ národem převzatá vesměs z reality 19. a 20. století, je tak možná do značné míry pouze otázkou (neadekvátní) historické perspektivy. Německou národní identitu je totiž možné vnímat do jisté míry jako postupně vznikající konstrukci „vyššího“ či „středního“ řádu, stojícího nad partikulárními (původními) „národními“ (gentes) identitami (Bavorské, Franské, Saské apod,), které by v mnoha ohledech (jazykovém, politickém apod.) a historických etapách, lépe odpovídaly kategorii identity české. Opovídající paralelou by na české straně mohla být např. kategorie „Venedů“, zastřešují v raně středověkých písmených pramenech západoevropské (latinské) provenience západní (či středoevropské) Slovany.[1574] Tato kategorie je právě v souladu s dobovými historickými prameny užívá v některých zahraničních syntetických pojednáních o vrcholně středověké evropské transformaci.[1575] Další možnou paralelou by mohly být podobné skupiny jazykově příbuzných národů obývajících určitou geograficky vymezenou oblast (Skandinávci, Iberové apod.).[1576]

[1574] Jméno Venedů se objevuje již v Tacitově Germánii. Slované byli nazíváni Venedy (latinsky Vendi, Vindi, Vinethi, Venethi, německy Wenden), sami se tak nikdy neoznačovali (i pojmenování „němcl však pochází z cizích – italských zdrojů). Název Vendi pro Slovany se objevuje v 6. století u gótského historika Jordana. Jméno Vendi bylo tehdy Slovanům obecně, později se zůžilo na Slovany západní. V opisu latinsky psané korinky Chronicon Moissacense z 10. století o dějinách germánského kmene Franků je k roku 805 zmínka o výpravě franských vojsk do Čech a neúspěšném obléhání hradiště Canburg. Zdejší pojmenování Čechů jako *Cichu-Windones* [2] je údajně nejstarším písemným záznamem tohoto názvu etnika vůbec. Viz Digitale Bibliothek - Münchener Digitalisierungszentrum. *daten.digitale-sammlungen.de*. Viz https://daten.digitalesammlungen.de/~db/bsb00000868/images/index.html?projekt=1100704150&id=00000868&no=11&seite=314.[cit. 2018-06-16]. Dále srovnej https://cs.wikipedia.org/wiki/Wendov%C3%A9. z 16.4 2020. K otázce raně středověkených Venedů (Vendů) viz L. HRÁBOVÁ, *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějiny polabských slovanů v hostoriografii,* České Buďejovice 2006, s. 20 – 22.

[1575] Například již zmiňovaný Robert Barlett užívá tohoto pojmu při souhrném pojednání o problematice oblastí na východ od labe a zahrnuje do tohoto kontextu (byť diferencovaně) i problematiku polskou a českou. Viz R. BARLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993

[1576] Obecně se pak v této souvislosti jako nosný ukazuje model „společnosti“ (*Gesellschaft*) jako konfigurace skupin a jejich zájmů na rozdíl od „společenství“ či „pospolitosti“ (*Gemeinschaft*) coby organicky i hodnotově, emotivně, etnicky propojené velké sociální skupinyViz J. HORSKÝ, *Komparace jako prostředek zvědečtění dějepisectví?,* in dějiny - teorie – kritika, 2/2018, s, 311 – 312.

5.3.2 Zprostředkování historické kontinuity

Utváření vědomí historické kontinuity je základním smyslem historické práce. Neboť nejde jen o naše poznání minulosti, jak říká britský historik Beverley Southgate, nýbrž o jeho orientační význam ve smyslu terapeutické výchovy, tj. stručně řečeno, o naplňování odvěké lidské potřeby vědět, jak může minulost ovlivňovat naši přítomnost a budoucnost.[1577] Toto utváření by pak mělo být promyšlenou intelektuální operací, která by měla být prováděna s vědomím značné společenské zodpovědnosti. Ve světle předchozího výkladu se tato pořeba jeví jako velmi aktuální. Politická instrumentalizace vědy sebou nese značná rizika a konkrétní dopad jednotlivých, dlouhodobě myšlenkových konceptů se obvykle projeví až v dlouhém časovém horizontu.

Pokud se podíváme, jak Češi na své dějiny vzpomínají,[1578] zjistíme, že od roku 1946 dodnes považují za jedno z nejslavenějších období svých dějin dobu Karla IV. Češi tedy dlouhodobě a spontáně kladou nejslavnější dobu svých dějin do období vrcholného středověku. Mají k tomu ostatně vzhledem k výše řečenému nemálo důvodů. V době lucemburských králů (speciálně pak v době Karla IV.) vrcholí *transformační* procesy doprovázející „velkou středověkou proměnu českých zemí.“[1579] Založení Nového města pražského je poslední, zato gigantický kolonizační počin, který završuje bezmála 150 let předchozícho vývoje. Studium procesů, díky kterým se periferní evropská země na čas dostala minimálně mezi regionálně významné mocnosti a zcela jistě na úroveň aktivního prvku evropské politiky, který spoluutvářel podobu tehdejší západokřesťanské civilizace, může být v mnoha směrech inspirativní i dnes. Rýsuje se tu teoretická možnost vědomého navázání na Patočkovy „velké české dějiny“.[1580]

Podobně jako je politickou reprezentací neustále zdůrazňována potřeba otevřené ekonomiky zaměřené na export, měla by tu být i programová podpora otevřené kultury. Tedy společně sdílené vědomí, že postavení naší země se do značné míry odvíjí od její aktivní či pasivní role v rámci společenství evropských států. Toto společenství je danost, nicméně náš postoj k němu je otázkou naší volby, respektive volby námi volených představitelů. Nesmírně důležité je v tomto smyslu „vědomí dějinosti“ tedy jednání, o kterém vím, že ač já sám z něj nebudu mít žádný prospěch, zásadně se dotkne těch, co přijdou po mně. Provozovatelé tzv. umění paměti od klasického starověku po renesanci zdůrazňovali hodnotu čehokoliv, co si chtěl člověk zapamatovat výraznými obrazy. Dodnes tak chodíme po Novém městě pražském, navštěvujeme svatovítskou katedrálu či studujeme na Karlově univerzitě. Je otázkou kolik z našich výdobytků bude k potřebě za 750 let.

[1577] B. C. SOUTHGATE, *What is History for*? London 2005, s. 176n. Viz J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny,* s. 37, pozn č. 4.

[1578] J. ŠUBRT – M. VÁVRA, *Které období svých dějin považují Češi za nejvýznamnější?,* in: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu*,* Historická sociologie, Jiří Šubrt (ed.), Kolín 2010.

[1579] J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*.

[1580] Viz J. PATOČKA, *Co jsou Češi?,* Praha 1992.

5.3.2.1 *Země*

Každé společenství se snaží svou pamět místně lokalizovat, nalézt či vytvořit symbolické imaginární či reálné prostory vlastní identity: pamět potřebuje místa; má tendenci přejít do prostoru.[1581] Vlast patří ke klíčovým narativním figurám společenské participace (vedle národa), skrze pojem vlasti se čtenář ztotožňuje s vlastními dějinami. Tato tendence je dobře patrná již u Palackého, dílo patří k emblematickým motivům moderní české národní identity. Nikoliv náhodně tak věnoval v rámci přípravných studií značný prostor historické topografii, v jejímž rámci „odkryl" pod nánosem pozdějšího poněmčení původní staročeské místní názvy: „*Hlavní doba poněmčení krajin těchto bylať arci válka třicetiletá, v kteréžto vlast celá naše poleněna i více než dvě třetiny národu českého zahynuly."*[1582] Obnova původního pojmenování se tak stává prostředkem přivlastnění místa a dokladem toho, že „*všickni nyní v Čechách bydlící Němci jsou pozdější příchozí, osadníci a hosté v zemi této*".[1583] Odhalování původních názvů míst úzce souvisí s národním jazykem. Ten se tak může stát další platformou, jež aktualizuje vzpomínku. Nazývat místa jejich „pravými" jmény, k čemuž Palacký ve svých topografických pracích nabádá, znamená aktivně se „*rozpomínat*". Použitím příznakového českého názvu Karlovy Vary oproti bezpříznakového Karlsbad si příslušníci „*národního společenství*" připomínají původně český charakter dnes německých oblastí Čech. Palacký ve svých místopisných studiích dokládá, že většina německých místních názvů jsou jen němčině foneticky přízpůsobená a zkomolená původní česká jména. Krajina se tedy stává českou i díky odpovídajícímu aktu pojmenování, jenž může nabýt funkce specifické vzpomínkové figury. Symbolická topografie české národní krajiny se ocitá v ostře konfrontační diglosii s topografií českých Němců. Dochází tak k vzájemnému překrývání jednotlivých krajin paměti.[1584] Obdobým způsobem postupuje i historiografie německá, kdy především ve svých regionalistických polohách s využitím jazykovědných výzkumů „odhaluje" původní „německý" charakter místního osídlení.[1585] Tato historie se pak znovu opakuje po „odsunu" Němců v pohraničí v rámci činnosti „Místopisní komise ČAVU".[1586]

[1581] JAN ASSMAN, *Kultura a pamět,* Praha 2001, s. 39. Viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění,* Praha 2011, s. 139. pozn. č. 17.

[1582] F. PALACKÝ, *Spisy drobné II. Články z oboru dějin,* (ed.) Vojtěch J. Nováček, s. 208. K dalším obdobným textům patří i stati vydané v druhém svazku Spisů drobných: *Rozbor etymologických místních jmen československých*, s. 248 - 260; *Zlomky staročeského místopisu,* s. 295 - 324; *Rozbor etymologických místních jmen československých,* s. 248 - 260; *Nesnáze starého místopisu a Kostelcoví v Čechách*, s. 284 – 295. Viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění,* Praha 2011, s. 139. pozn. č. 18.

[1583] F. PALACKÝ, *Spisy drobné II. Články z oboru dějin,* (ed.) Vojtěch J. Nováček, s. 264. Viz K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění,* Praha 2011, s. 140. pozn. č. 19.

[1584] K. ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění,* Praha 2011, s. 140.

[1585] VIZ E. SCHWARZ, *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, 1931. Ačkoliv odmítá kontinuitu germánského osídlení z doby stěehování národů, je často konceptualizováno jako základní politický argument dokazující primárnost německojazyčného osídlení vybraných regionů českého pohraničí.

[1586] Viz T. PÁNEK, *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945*, Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018.

5.3.2.2 *Lid*

František Koukolík se ve své široce založené knize esejů zamýšlí nad mnoha otázkami současné české společnosti.[1587] Jednou z aktuálních je otázka *migrace*, které Evropa v současnosti čelí. Ačkoliv její dopady nejsou ve faktické rovině v rámci středovýchodní Evropy patrné, právě zde se stala silným politikem a sociálně polarizačním faktorem. Věcná diskuze se v emocionálně rozjitřené atmosféře odsunula do pozadí, je cíleně pracováno s emocionalitou a jsou učelově směšovány různé kategorie dané problematiky (etické, politické, ekonomické, sociální apod.). V rámci diskuze se dokonce místy mluví o „zradě intelektuálů", kteří nejsou schopni předkládat návrhy na účinná, obecně srozumitelná a široce akceptovatelná řešení či „zradě elit", které jsou osočovány v účasti na široce koncipovaném spiknutí. Kdo jsou tyto elity a v jakém smyslu měly selhat se pak obvykle odvíjí od hodnotového postoje. Tento vývoj je pak součástí celé euroamerické civilizace. Souvisí s mnoha jevy. Zmíním dva. Obecně se jedná o doprovodné jevy globalizace probíhající v planetárním měřítku. Za druhé jsou v této souvislosti podstatné technologické změny a proměny medializace.[1588]

Lidská společnost prozatím nenašla lepší systém zvládání krizí než *vědu*, která je specifickou formou *kritického myšlení*. *Historická věda* je v dané situaci (podobně jako v jiných analogických případech) využívána pro vyhledávání vhodných analogií, sloužících jako inspirační zdroje pro budoucí strategie. Jedno ze stěžejních témat studia středověkého osídlení je imigrace. Její dlouhodobé dopady na proměnu společnosti, přínosy a rizika jsou předmětem několik staletí trvajících polemik (jak mimo jiné ukázala tato práce). Jejich zapojení do věcné a teoreticky ukotvené debaty se tudíž nabízí. V obecné rovině pak může aplikace formálních postupů této disciplíny (procesy verifikace, falzifikace, odlišení faktů od interpretací atd.), jakož i poučené a zkušeností prověřené způsoby *multiplikace* jejich výsledků, může do této debaty zásadně přispět.

[1587] F, KOUKOLÍK, *Češi. Proč jsme, kdo jsme – a jak dá?* l, Praha 2016. Pouze stručně lze nastínit autorem zmiňovaný rozdíl mezi pojmy *Demos* a *Etnos*. Apel na vědomé budování kolektivních identit integrujících rovinu politickou, kulturní i jazykovou. Reflexe roviny biologické (bez předsudků – na základě vědeckých poznatků). Nastíněná rizika a nástroje zvládání imigrace (formy začlenění nově příchozích do „národního" tělesa, jehož proměny by se měly vyznačovat cilenou kontinuitou a kritickou reflexí atd..

[1588] V této souvislosti je nutné zmínit teoretické koncepty tzv. *Torontské školy* vycházející z mediální teorie Harolda Innise a následně Marshala McLuhana. Hlavním bodem je technologický komunikační determinismus, který připisuje významný vliv mediálních nosičů na uzpůsobení sociální a kulturní formace obyvatel. Technologický determinismus tvrdí, že účinky na společnost jsou možné nezávisle na přenášeném mediálním obsahu. Pro základní orientaci v problematice srovnej https://cs.wikipedia.org/wiki/Torontsk%C3%A1_%C5%A1kola. [28. 2. 2021]. V této souvislosti je možné zmínit například vynález knihtisku na šíření reformace, která mimo jiné vedla k rozštěpení (západo) evropské konfesiality coby jednoho z konnstitutivních prvků středověké společnosti. Kromě dlouhodobých dopadů, které jsou často předmětem pozitivnních hodnotových soudů (svoboda svdomí, nová etika práce apod,), stála také za řadou 150 let trvajících náboženských náboženských válek. Možné dopady vzniku celoplanetární *informační sítě* a dynamického rozvoje *umělé inteligence* je obtížné odhadnou, nicméně některá rizika jsou již v současné době intenzivně diskutována.

5.3.3 Obnova krajiny a socioekonomické dopady

Kromě více či méně „abstraktních“ a dlouhodobých dopadů však studium středověkého osídlení může mít dopady i veskrze „reálné“, jejichž účinky se projeví i v relativně krátkém časovém horizontu. Začleněním kolonizačního příběhu do velkovyprávění českých dějin by díky překonání v historickém povědomí stále přetrvávající národnostní dichotomie došlo i k symbolickému začlenění „Sudet“ do českých zemí. Respektive pokud chceme zdejší krajinu nazývat domovem, musíme ji „mytologizovat“ tedy naplnit významy. Tato otázka je nesmírně důležitá vzhledem k identifikaci místních obyvatel s pohraničními regiony - ve smyslu „pokud jsou to i naše dějiny, je to i naše země“. V sociologických průzkumech se tato problematika jasně odráží.[1589] Ostatně o nedobrém vztahu místních lidí ke zdejší krajině je možné se snadno přesvědčit i bez sociologických průzkumů. Stačí se v ní nějakou dobu pohybovat. Zaniklé vsi, rozpadlé statky, rozpadající se hrady a zámky. O průmyslových podnicích ani nemluvě. Částečně je to způsobeno „nedosídlením“ po válce, tedy rozdílem v počtu a ekonomické síle lidí, kteří zde žili kdysi a kteří zde žijí teď. Primárně však jde o vztah lidí ke svému okolí a překonání nazírání místních památek jako památek tzv. „po Němcích“. Tento fenomén byl logicky vyhrocen bezprostředně po válce, kdy po vyhnání obyvatel docházelo k masivnímu pálení německy psaných knih, bourání hrázděných domů a brutální exploataci krajiny – tedy jednodušeně řečeno k plundrování dobyté země. Toto pojetí v podvědomí bohužel stále často přetrvává. S ohledem na stále se zvětšující časový odstup a přirozenou generační obměnu, však postupně ustupuje přirozené potřebě zlepšit své životní podmínky. Dosavadní vývoj, který eskaloval koncem 80. let 20. století, se ukázal z dlouhodobého hlediska neudržitelný a byl mimo jiné katalyzátorem politických změn. Zničené životní prostředí a obsahově vyprázdněná krajina, která neumožňuje, aby se v ní člověk „cítil dobře“, „zabydlel“ se v ní a vytvořil si v jejím rámci „přirozený vztah k domovu“ zkrátka nejde trvale kompenzovat čistě ekonomickými prostředky. Krajina se v tomto světle jeví jako „odraz lidské duše“, nebo méně pateticky „projekce obecně sdílených stereotypů“. Jak už to však bývá, tento vztah platí i obráceně.

Kromě krajiny samotné je tato vazba patrná především na místním kulturním dědictví. Jeho mentální „osvojení“ je komplikováno obtížným „nalezením“ jeho adekvátního místa v obecně sdíleném obrazu vlastní minulosti. Tento problém je pak doprovázen obligátním utilitárním pohledem, kdy teoretické koncepty typu „kultura“, „tradice“, „historické dědictví“ apod. jsou v „pejorativním“ slova smyslu vnímány jako svého druhu „zbytná nadhodnota“. V této souvislosti je tedy nutné připomenout, že obnova místních památek v sobě skrývá i značný ekonomický potenciál, na který však není v dostatečné míře poukazováno. V první řadě se jedná o lukrativní zakázky pro místní drobné stavební firmy, které často nemohou konkurovat velkým korporacím specializujích se na rozsáhlé stavební podniky. Nezaměstanost je v těchto krajích tradičně vysoká a stavebnictví představuje jedno z klíčových průmyslových odvětví. S tím je spojená obnova dnes upadajících či zaniklých řemesel a související rozvoj

[1589] Viz L. HOUŽVIČKA . - L. NOVOTNÝ (eds.), *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*, Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha 2007.

učňovského a středního odborného školství. Prostřednictvím obnovy tradičních řemesel, po kterých generuje poptávku práce primárně právě památkové péče, mohou místní řemeslníci získat kompetence, které jim dají na trhu práce nezanedbatelnou komparativní výhodu.[1590]

Dále zvýšený cestovní ruch a na něj navázaný rozvoj služeb (hotely a restaurace). Zvýšená poptávka po regionální historii a odbyt „produktů" místních paměťových institucí (muzea, galerie, územní pracoviště Národního památkového ústavu, Colegium Bohemicum, Ústav archeologické památkové péče v Mostě apod.). Tímto způsobem může být nastartována postindustriální ekonomika založená na oběhu informací a poskytování služeb. Tyto faktory pak budou mít vliv na úroveň vzdělání v pohraničních regionech (nejnižší zastoupení vysokoškoláků a nejhorší průměrné výsledky středních škol). V první řadě je však tímto způsobem nutné dosáhnout utvoření pocitu sounáležitosti místních lidí s daným místem a k obnovení vědomí historické kontinuity, umožnující plánovat věci v dlouhodobé perpektive. Krajina je totiž nejen obrazem duše jejich obyvatel, ale je tomu i naopak.

5.3.3.1 *Země příběhů*

Národní prostor byl chápán jako domov a měl proto své kvalitativní charakteristiky jako národní krajina: národ byl symbolizován krajinným typem souborem relevantních lokalit. Podle Simona Schamy byla národní identita závislá na topografii a *obrazu domova*.[1591] Krajina byla chápána jako kulturní produkt, přičemž nebylo rozhodující, zda je vymezena státní hranicí či jen jakýmsi jádrem národně definovaného regionu, který se lišil od národních regionů sousedních. Nikoliv náhodou tvoří oslava krajiny podstatnou část v hymnách řady evropských národů: česká hymna není v tomto ohledu výjimkou. Do krajiny bylo již v raném novověku promítáno uctívání míst, která připomínala slavné bitvy, osobnosti, mýty. Tato místa paměti nemusila mít celonárodní, ale jen lokální význam. V německém případě se dlouho udržoval především idealizující pohled na krajinnou osobitost jednotlivých zemí. V národní ideologii ovšem záhy vystupovala do popředí romantická posedlost lesem: germánský les byl symbolickým vyjádřením odporu proti římské expanzivní městské civilizaci a tedy také symbolem nadřazenosti německého ducha nad městským materialismem.[1592]

Nerozlučnou složku národní krajiny tvořila památná místa, mezi nimiž přední místo měla architektura jakožto „materializovaná" podoba vazby k minulosti. Postupně vznikl konsenzus o tom, že jisté objekty připomínají všem totéž, tj. vyvolávají v nich shodnou asociaci historického vědomí. Dosažení takového konsenzu bylo v případě státních národů usnadněno existencí jednotného školního vzdělání elit. V případě národních hnutí byl vliv školní

[1590] Viz projekt stavební hutě pan Bedřicha Loose. Majitele a obnovitele hradu Hartenberg u Sokolova, držitele ceny Národního památkového ústavu a obnovitele řady místních památek (kromě samotného hradu Hartenberg, lze zmínit hrad v Andělské Hoře u Karlových varů. Tvrze v Pomezné u Chebu, Tvrze – zámku Kopaniny u Aše, hradu a zámku v Podradí u Aše, měšťanských domů v Jáchymově apod.)

[1591] S. SCHAMA, *Krajina a Paměť,* Praha 2007.

[1592] S. SCHAMA, Landscape, str. 117 n.; G. Sandner, In Search of Identity. German Nationalism and Geography, 1871-1910, in: D. Hooson (vyd.), Geography and National Identity, str. 71 nn. Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 260, poun. č. 218.

výchovy omezen státním dozorem, a proto hrála rozhodující roli komunikace spojená s národní agitací: kalendáře, časopisy, obrázky – a mnohde i kazatelská činnost duchovenstva. Specifickou složkou výchovy k úctě vůči památným místům byla poznávací turistika, zprvu pochopitelně omezená jen na vzdělané a národně uvědomnělé vrstvy.[1593] V momentě, kdy je na základě poválečného odsunu německojazyčného obyvatelstva dané oblasti, pociťována silná diskontinuita zdejšího historického povědomí, se krajina stává prvořadým nositelem tradic určujících další vývoj místní společnosti. Struktury vzniklé v době vrcholně středověké kolonizace dodnes určují základní kostru místního osídlení. Staletý vývoj pak naplnil zdejší krajinu obsahy, jejichž inspirační potenciál je z dnešního hlediska nezanedbatelný. Ať už v rovině čistě dějepisného poznání, nebo v rovině odvozené, která takto získané poznatky využívá a aplikuje v kulturní, společneské, či ekonomické oblasti.

5.3.3.2 *Lidé s tradicí*

S pojmem *tradice* se obvykle setkáváme na poli antropologie či sociologie. Jeho obsahem je způsob mezigeneračního předávání kulturních vzorců (způsoby myšlení, obecně sdílené zkušenosti, ale i instituce, zvyky a ustálené formy utváření artefaktů umělecké povahy). Lidé se tedy rodí do celé sítě tradic. Přesto, že jsou tyto tradice kulturně specifické a společnost od společnosti se liší, mají povahu objektivní skutečnosti.[1594] Všechny společnosti na světě tedy mají své tradice. V tomto smyslu se pojem tradice blíží pojmu kultury.[1595] Tradice je zprostředkována zpravidla generačním přenosem. Sociolog Edward Shils pak vymezuje tradici vůči módě přenosem přes tři generace. Móda sice také poskytuje určité vzorce, ale nemá trvalost mezigeneračního přenosu. Tento přenos je zachycen již v latinském slově *tradere,* což znamená, předávat nebo podřizovat se. Navzdory skutečnosti, že tradice propojuje společnost s předchozími a následujícími generacemi, neuzavírá ji v neměnnosti. Ve srovnání s obecnými předpoklady je totiž proměnlivá. Symbolické zdroje, které tradici utváří, jsou zdroje pro sociální mobilizaci. Jsou silně politické a v každé kultuře jsou předmětem rozsáhlého vyjednávání a sporů. Přenos tradice je přitom úzce spojen s pamětí. Každý symbolický zdroj musí být nesen médiem. Tím může být nějaký typ textu, obrazu, nebo jakýkoliv druh artefaktu (od keramiky po architekturu). Předmětem tradice ve smyslu mezigeneračního přenášení kulturních vzorců však může být i institucionalizace. Ta v obecném slova smyslu znamená vytváření obecných vzorců jednání a myšlení v jakékoli společnosti a kultuře. Proto jsou všechny společnosti založeny spíše na opakování (repetici) než vytváření (inovaci). Lidská kultura tak ve všech podobách existuje v napětí mezi tendencí ke změnám a tendencí k zachování stávajících společenských pořádků (včetně existujících společenských hierarchií a dalších mocenských vztahů).

[1593] Viz M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody,* s 261.

[1594] Viz BERGER, Peter Ludwig; LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

[1595] K pojmu kultura srovnej příslušné heslo zpracované Janem Horským, in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Lucie Storchová a kol (ed.), Praha 2014.

Skanzen Doubrava. Ukázka tradičního chebského statku[1596]

5.4 *ETICKÁ REFLEXE*

Z hlediska německého historického narativu vrcholilo v nacistické historiografii bezmála sto let trvající romanticko-pozitivistické paradigma, které se v očích mnoha tehdejších akterů vyznačovalo nejen hlubokou mírou „vědeckosti“ zaručující „objektivní“ poznání, ale i hlubokým smyslem, spočívajícím v pěstování a zušlechťování národního ducha coby specifické formy kolektivní identity překračující pomíjivé a sobecké individuální zájmy. Goethovsky řečeno, *pravda* vědeckého poznání se prolínala s *básní* národního cítění a v nové, dialekticky vyšší rovině vytvářela syntézu vědy s jasně vyjádřeným etickým rozměrem.

Po druhé světové válce bylo vše jinak. Nejen, že se tváří tvář zločinům nacismu ukázala jeho skustečná antihumánní podstata, ale v důsledku válečných událostí došlo k širokému přehodnocení myšlenky více méně zákonitého a trvalého pokroku. V nejostřejší možné formě byly odhaleny jeho limity a věda se ocitla v pozici konání, které má výrazně ambivalentní povahu a může stejně jako dobro přinášet i nevýslovné utrpení. Často se tak děje přitom ve jménu ušlechtilých hesel vyzdvihujících mravní rovinu jejího úsilí. Konec druhé světové války byl katalyzátorem řady závažných procesů zpochybujících do té doby zásadně nezpochybňované okouzlení vědou a jejími výsledky. V první fázi to byla fyzika, která se po vyvinutí a použití nukleárních zbraní musela vyrovnat s faktem, že dala lidstvu prostředky, kterými je schopno v okmažiku zničit nejen sebe, ale o celou biosféru. Následovala medicína tradičně požívající mimořádně vysokého společenského uznání vyplávající z jejího již od

[1596] Skanzen Doubrava. Vícegenerační usedlost s muzeem chebské lidové kultury. Bydliště autora této práce.

Hypokratových dob kodifikovaného úsilí mírnit utrpení a zachraňovat životy, která byla konfrontovaná s nelidskými experimenty na vězních koncentračních táborů. V obdobném postavení se pak ocitla biologie, která se nejen podílela na vývoji zbraní hromadného ničení, ale její poznatky byly použity pro legitimizaci řady nacistických zločinů. Toto pochopitelně platí i o chemii, jejíž výdobytky byly požívany k fyzické likvidaci miliónu lidí. Neméně však byla zasažena právní věda, která se v rámci uspořádání norimberského procesu musela vyrovnat s obviněními, které tento proces označovali jako „soud vítězů" a s otázkami po obecně lidském pojetí viny a odpovědnosti. V nemenší míře pak byla konfrontována s otázkou podpory německých právních korporací nacistickému režimu a role, kterou právo sehrálo v rámci přípravy a naplňování holokaustu. V této souvislosti se pak pochopitelně dostala do centra diskuzí i otázka odpovědnosti dalších humanitních a společenských věd, z nichž především historiografie coby vůdčí společenská věda 19. století a jí příbuzné obory ze zásadní měrou podílely nejen na formlulaci válečných cílů (nejen) nacistického německa, ale i na zdůvododnění zahraničně politické expanze a celkové legitimizaci nacistického režimu. Tímto byla rozbořena výše zmíněná teze o vědě coby apoštolce pokroku a humanity, která byla součástí etosu 19. století.

Tato reflexe však nebyla ani rychlá, ani snadná. K nastoupenému vývoji nebyla zdánlivě alternativa a všechny poválečné režimy bipolárního světa se zaštiťovali vědeckostí. Teprve postmoderní kritika (místy snad až přáliš důrazně) nastavila zrcadlo od osvícentství tradovaného vědeckého teorému, který v mnoha společnostech de facto nahradil starší náboženské systémy. Kromě světla pokroku, které věda přinášle se začali objevovat i jeho stíny. Z tohoto poznání se odvíjí hluboké přesvědčení a nutnosti etické reflexe dopadů vědy.

5.4.1 Politická instrumentalizace

Dnes samozřejmě vzniká otázka, jak se bude národní historická paměť vyvíjet v budoucnu, v procesu evropské integrace. Již od přelomu 19. a 20. století ztrácejí prvky historické paměti tu samozřejmost a naléhavost, jakou měly v 19. století. Zasahuje je lučavka pozitivistické historické kritiky, v krásné literatuře i v politické praxi utichá vášnivá nacionální rétorika spojená s kultem památných míst a v krásné literatuře se objevují parodie klíčových bodů historické paměti. Dnes její prvky historické paměti ustupují ještě více do pozadí, nicméně většina z nich přežívá v hloubce našeho vědomí. Plní totiž stále svou funkci integrovat národ a vymezit jej vůči jeho okolí. Přitom Evropa bude ještě dlouho Evropou národních států, integrujících se zvolna a postupně, pokud se vůbec proces integrace zdaří. Mají-li však tyto národní státy fungovat, musí mít svou integrační ideologii. Sotva tedy lze historickou paměť jednotlivých národů zcela rozmělnit a potlačit, ostatně nebylo by to ani účelné.[1597]

[1597] E. MAUR, *Paměť hor. Šumava-Říp-Blaník-Hostýn-Radhošť*, Praha 2006, s. 15. Dále srovnej E. KURUCOVÁ, *Dopady evropeizace na utváření kolektivních identit ve střední Evropě, komparace České republiky, Slovenska a Polska*, Diplomová práce fakulty sociálních studií na Masarykově univerzitě v Brně, 2010. Dále srovnej R. SEEBAUEROVÁ – Z. HELUS – E. KOLIADIS, *Od identit v Evropě k evropským identitám*, Brno 2004; J. ORTEGA Y GASSET, *Evropa a idea Národa. A jiné eseje o problémech současného člověka*, Praha 1993.

5.4.1.1 *Kontrastní pojetí*

Příběh středověkého osídlení nám tak poskytuje možnost nahlédnout sebe sama jako národ. Respektive dává nám možnost analyzovat způsob konstrukce národní identity v různých dobách. Jestliže dnes něco potřebujeme, tak je to re-konstrukce národní identity (tato potřeba je ostatně permanentní).[1598] Ta totiž prochází jistou „krizí z naplnění“. Bezmála po dvou staletích, totiž vznikem České republiky k 1. 1. 1993, dosáhla ve smyslu obrozeneckého programu „svého“. Tehdy totiž v historických hranicích vznikl (anebo byl obnoven) český národní stát. Vznikl v hranicích, které patří k nejstarším v Evropě. Kromě ztráty Lužice a Slezska je prakticky totožný se svou tisích let starou podobou. Jisté rozpaky z tohoto naplnění lze cítit v hledání (vzhledem k výše řečenému paradoxnímu) jednoslovného (nejen) českého názvu tohoto státu. Pokud tento stát existuje přes 1000 let, jak to, že si nejme jisti jeho názvem? Dvacetileté lpění na nepraktickém sousloví Česká republika, stejně jako všeobecně pociťovaná „nepřirozenost“ gramaticky správného tvaru Česko, poukazuje na v historickém povědomí zakořeněný pocit, že tento stát v minulosti „Českem“ nebyl. Ještě tak možná Čechií, ale to spíše v jasně vymezeném „barokním“ kontextu. To, co ho od jeho starší formy odlišuje, je kromě otázky začlenění Moravy a Slezska, právě jazykově homogenní charakter. Takto je to přinejmenším pociťováno v německojazyčném prostředí (viz argumentace proti reklamní kampani využívajícího Mozarta zvoucího Vídeňany do jeho oblíbeného Česka). Ostatně i označení v němčině upouští od staletí zažitého (z latiny převzatého) označení Bömisch ve smyslu český, ve prospěch Tschechisch. Je tudíž zřejmé, že projekcí „tohoto“ útvaru do minulosti, v nich něco zcela zásadního pomíjíme.

V tomto hledání identity však nejsme zdaleka sami. Jak již bylo řečeno, kolonizační příběh sloužil jako zakladatelský mýtus hlavně českým Němcům. „Sudetoněmecká národnostní skupina“ (Volksgruppe), která dnes toto společenství oficálně reprezentuje (byť je nositelkou pouze jedné specifické tradice), je přitom klasickým případem nedokončeného, i když úporně hledaného vymýšlení skoronároda z ničeho, z heterogenních lokálních skupin, které svým dialektům navzájem ani nerozuměli a neměly až do vzniku Hitlerovy „Sudetengau“ nic skutečně společného.[1599] To si pravděpodobně uvědomuje i předseda Sudetoněmeckého krajanského sdružení Bernd Posselt. Sám je ostatně sudetským Němcem z “přesvědčení“. Jako syn sudetoněmecko-štýrských rodičů se v českých zemích (jako první z řady vůdců sdružení) nenarodil. Pokud se můžete stát „sudetským Němcem“ na základě svobodného rozhodnutí (a třeba i ve zralém věku) a nepotřebujete svou přináležitost k této skupině (prezentující se jako národní – či národnostní) odvozovat od svého rodinného původu, či místa narození je konstruktivnost takovéhoto společenství (představ) zcela transparentní. To si zákonitě vynucuje přehodnocení „sudetoněmeckého dějinného mýtu“ odvazujícího se ve vyhraněných polohách (které však mají na utváření širokého historického povědomí neopominutelný vliv) svůj původ bezmála od Marobuda a podvědomě čerpajícího ze zprofanované ideologie „Blut und Boden“. Jednou z možných cest je naroubovat tento mýtus

[1598] Viz D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny*, s. 121 - 135 (*Vymysliti si český národ*); TÝŽ, *Češi a dějiny*, s. 194 – 214.

[1599] D. TŘEŠTÍK, *Češi a dějiny*, s. 196.

na znovunalezené „zemské dějiny“, z jejichž rámce měly být národní dějiny vytrženy. Respektive přestavovaly jeden z mnoha možných úhlů pohledu, který však řadu událostí opomíjel, upozaďoval či interpretoval sobě vlastním (nutným) způsobem. Ze strany sudetských Němců tu tedy jistá (pochopitelně dobou vynucená) poptávka po historické reinterpretaci kolektivní „sudetoněmecké“ kolektivní identity je. Již samo slovo „sudetoněmecký“ začíná být (byť pozvolna) vnímáno jako zátěžující pojem (příliš připomínající velkoněmecký nacionální kontext zdiskreditovaný po druhé světové válce). Dokladem toho je například nenápadná změna názvu institucí zřizovaných Sdružením.

V rámci bohemikální historické kultury existuje dvojí poptávka několikamiliónového společenství odvozujícího vědomí své (partikulární) sounáležitosti od minulosti ukotvené v českých zemích. Nejde o splynutí obou pohledů (to v současné době není - ani jednou ze stran - pociťováno jako žádoucí, neboť by to de facto znamenalo její konec - alespoň ve stávající podobě), nýbrž o nalezení elementární shody (východisek a snad i závěrů).

5.4.1.2 *Kontextuální pojetí*

Má-li se integrace Evropy zdařit, je třeba posílit vědomí evropské sounáležitosti, a v tomto procesu může a musí sehrát důležitou úlohu vytváření a posilování povědomí společné evropské historie. Vídeňský historik Wolfgang Schmale si dokonce klade otázku, zda společná Evropa nezemře právě na deficit „evropského mýtu“. Přes pokusy několika autorů napsat „evropské“ dějiny se ale vytváření „evropského mýtu“ prozatím příliš nedaří. Nezdar není důsledkem neochoty historiků se uvedenou problematikou zabývat. Je spíše způsoben typickým evropským kulturním pluralismem, ale i současnými rozpaky nad otázkou, co to Evropa vlastně je a čím má být, jakou má mít politickou podobu, kdo do ní patří a kdo nikoliv, jak lze identifikaci s Evropou a její historickou pamětí sloučit s široce přijímanou zásadou multikulturalismu, uplatňovanou například vůči přistěhovalcům z jiných kulturních oblastí.[1600] Téma kolonizace pojímané jako europeizace (occidentalizace) kontinentu, tedy vznik jednotné (byť sociálně omezené) evropské kultury se pro tyto účely náramně hodí (podobně jako christianizace).

Uznáme-li Barlettovu tezi o formující úloze kolonizačních procesů na evropskou civilizaci, vyvstane nám celá řada reflexí stávající politické reality. Evropská kultura se v tomto světle jeví jako fenomén, který vykrystalizoval kolem roku 1000 na reliktech západořímské společnosti utvářející se v průběhu 3 – 5. století. Po ustálení etnických přesunů známých jako „stěhování národů“ probíhajících v rozmezí 5. až 10. století nastala postupná renesance této kultury nesená však již z větší částí odlišným etnickým a sídelním kontextem, jehož kořeny tkví ve staleté symbióze římské říše s barbarikem a vlastním germánským obyvatelstvem.

Z této symbioży vzniká nová civilizace utvářená jako protiklad helénisticko-ortodoxnímu a judaisticko-islámskému světu, které jej zpočátku kulturně a politicky převyšují. Přirozeným objektem expanze se tak stává *pohanství*, později doplněné *herezí*. Kolonizační hnutí se

[1600] W. SCHMALE, *Scheitert Europa an seinen Mythendefizit* ?, Bochum 1997. E. MAUR, *Paměť hor,* s. 15.

v tomto světle jeví jako zpětná vlna, reagující na zhroucení politických struktur západní části římské říše a definující nový cililizační okruh. Evropská kultura pak jako kultura expanze, morálně zaštítené hlubokou vírou ve výjimečnost a morální nadřazenost. Její šíření tak sice může být doprovázeno devastujícími účinky válek a chaosu tvořící pozadí politické expanzi, v dlouhodobém hledisku však přináší podmaněným oblastem kvalitativní posun. Tato myšlenka sahající přes Římsku říši až k antickému protikladu mezi helény a barbary byla naplněna novým náboženským obsahem. V jeho smyslu je křesťanstvo boží obcí (ve smyslu Augustinovy *civitates dei*).

Kolonizační příběh dává v tomto světle návod na integraci nově příchozích do společnosti, poukazuje zároveň na rizika takového podniku, jehož dopady se mohou projevit až s dlouhým časovým odstupem v době dosud netušených krizí. Ukazuje možnosti i meze růstu ve všech apektech této modernizační vlny, která nebyla sice první (tou se při zpětném pohledu jeví kristianizace a vznik státu), ale na dlouhou dobu předurčila charakter zdejší krajiny a společnosti. Z určitého úhlu pohledu byla tato integrace úspěšná. Po „velké změně“ 13. století nastává doba rozkvětu českého státu. Vzniká hustá síť měst, dochází k rozmachu hornictví a země se přesouvá z pomyslné periferie Evropy do jejího středu. V průběhu 14. století se stává středoevropskou mocností a Praha rezidenčním městem císaře Svaté říše římské. Územní expanze, zisk císařské koruny ani nebývalý kulturní rozkvět manifestovaný založením první středoevropské univerzity – nic z toho by nebylo bez „vrcholně středověké transformace“ myslitelné. Nicméně tím byla založena jazyková dichotomie, která v okamžicích krize mohla vyústit v konflikt. Ať už otevřený nebo latentní. Takovéto krizové momenty většinou nastávaly v souvislosti s náboženskou nebo nacionální radikalizací společnosti. První z těchto krizí vypukla již v 15. století a další následovaly.

5.4.2 Rizika ahistoricity

Prozatím poslední rozsáhlá evropská krize nabyla fatálních rozměrů globálního konfliktu, kdy se na samé hranici své existence ocitly struktury budované v rozmězí posledního tisítiletí (mimo jiné český národ a stát). Ačkoliv některé tyto struktury nakonec přežily, jiné zanikly. Multikulturní středoevropská společnost se proměnila v heterogenní soubor národních států, z nichž většina (kromě polského, českého a německého a svým způsobem i chorvatského a maďarského) nemá dlouhodobou státoprávní tradici a z ní přirozeně plynoucí „historickou legitimitu“. Ta je sice obvykle nevyjádřenou, ale v praktické rovině velmi ceněnou hodnotou, která představuje neocenitelný „symbolický kapitál“ zúročitelná primárně v rovině mezinárodních vztahů a diplomacie. Avšak i státy, které tuto (nezpochybnitelnou) tradici mají, čelí výrazným historickým diskontinuitám a radikálním změnám (hranic, skladby obyvatelstva a politických systémů). Některé státy, jejichž vznik spadal do stejného období, jako stát český (Uhry) zanikly, což z hlediska krátkodobého politického kapitálu bylo pro jiná společenství a státy (Slováci, Chorvati, Rumununi, Banátští Srbové, Československo, Rumunsko, Jugoslávie atd.) výhodou, nicméně je to i memento, že ani tisícileté a geomorfologicky ukotvené hranice, nejsou garancí státoprávní kontinuity. Obdobně zanikly i státy sice mladší, nicméně požívající statut velmoci či regionální minimálně mocnosti

(Habsburská monarchie, Osmanská říše), což nám připomíná rizika vycházejících ze ztráty (respektive nedefinování či nenaplnění) stáního *raison d'être.* Rovněž rozsáhlá kulturní a národní společenství spoludefinující středoevropská specifika zanikla. Evropští Židé byli buď vyhlazeni během druhé světové války, nebo emigrovali po jejím konci. Německojazyčné komunity obývající evropský kontinent na východ od dnešních německých hranic zanikly a jejich příslušníci byli z této části kontinentu vyhnáni.

Neznalost historie nás nutí k jejímu opakování (respektive z nepoučení vyplývá riziko opakování starých chyb). Toto fráze oscilující na hraně společenského klišé má stejně mnoho příznivců, jako odpůrců. *„Kritická reflexe vlastní minulosti je však kategorickým imperativem intelektuála a ma také velkou českou tradici"*[1601] Máme-li zaujmout českou společnost pro naši vědu, měli bychom ji umět vysvětlit výhody a nevýhody akceptování, či naopak odmítnutí (pominutí) jejich výsledků. Rizika plynoucí ze skupinové ignorance minulého vývoje jsou přitom značná a důsledky takového postoje mohou být pro danou společnost fatální. V první řadě jsou to rizika plynoucí z opakování minulých chyb. Stejně vážné však může být pozdní či špatné řešení některých problémů odvíjející se z přesvědčení, že jsou neřešitelné (ačkoliv lze v minulosti nalézt mnoho příkladů úspěšního řešení analogického vývoje či jevů). Může se přitom jednat například o narůstající nacionální antagonismus ústící v krizi politického systému, vyvlastňování, vyhánění a hrozba genocidy, likvidace sídel a masivní ničení antropogenní krajiny s tisíciletou pamětí kulturního vývoje, hrozivé ekologické znečištění spojené s morálním a kulturním rozvratem celých vrstev společnosti, zráta historické perspektivy a tím do značné míry i víry v pozitivní vývoj. To jsou pouze některé negativní faktory, které zasáhly tuto zemi a její lid během jednoho lidského života. Není divu, že 20. století je ve zpětné perspektivě často vnímáno jako věk extrémů.[1602]

5.4.2.1 *Diskontinuitní zlomy*

Evropa coby kulturní a politický prostor naléhavě hledá svou identitu. Hledá ji tváří v tvář okolnímu dynamicky se měnícímu světu. Světu, kterému ještě před sto lety vládla. Po dvou světových válkách, které z určitého pohledu mohou působit jako jediná dlouhá „občanská" válka přerušená dvacetiletou krizí, je však vše jinak. Koloniální systém se po druhé světové válce rozplynul v nenávratnu a finančně vyčerpaná *Evropa* ztratila jako celek značnou část své suverenity. Východní polovina kontinentu byla okupována sovětskými vojsky, ta západní pak ochromena strachem a dluhy. Navzdory tomu se *Evropa* opět dokázala hospodářsky pozdvihnout a ve spojení se Spojenými státy vytvořila na padesát let *Západ* jako opositum ke komunistickému *Východu.* Po jeho zhroucení však *západ* ztratil velkou část své legitimity a začal se postupně rozpadat. Spojené státy se čím dál více orientují na pacifickou oblast, kde je již v současnosti težiště planetární ekonomiky. Evropa tak zůstává do značné míry bezprizorná. Nadto se se snaží vyrovnat se stále sílícím ekonomickým přistěhovalectvím z

[1601] J. KŘEN, *Česká a německá historická pamět. Včerejček a dnešek*, ČČH 97, 1999, s. 326. Viz J. Pešek, Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví, Praha 2014, s. 49, pozn č. 12.

[1602] Viz E. HOBSBAWM, *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*, Praha 1998.

kulturně diametrálně odlišného prostředí severní Afriky a Blízkého východu. Tak jako mnohokrát v minulosti se v opositu k jinakosti rodí vědomí příbuznosti. Smysl své existence tak Evropa nachází v pokračování integračního projektu, který začal po druhé světové válce. Nicméně i tento projekt naráží na své limity a původní entuziasmu nahradila mechanická setrvačnost a roztrpčenost se zdánlivě bezalternativními vývoje. Ačkoliv se zdálo, že pro cestu zpět k antagonismu národních států již není v tomto příběhu místo, opak se zdá pravdou. Vystoupení Velké Británie z Evropské unie, bylo zásadním poukázáním nejen na limity integračního projektu, ale i proměny v pojetí vlastní identity (nejen) evropských národů. Naivní víru v konec dějin střídá sílící obava ze střetu civilizací, který se však nemusí odehrávat v dalekých zemích (po způsobu středověkých kruciát – ke kterým jsou vojenská tažení západních zemí řadou muslimských autorit přirovnávána), ale i na ulicích našich měst. Opět se dostavují včerejší úzkosti, strachy a tlaky další modernizační vlny, které s sebou nesou (kolikátou již) mutnost transformace či velké (postmoderní) změny. Tento příběh se nás všech bezprostředně týká a máme neodkladný pocit, že jsme již podobný kdysi slyšeli. Možná není na škodu se zamyslet a připomenout si, jak na obdobné systémové změny reagovali naši předci. Pokud uspěli oni, dává nám to minimálně naději (a v mnoha ohledech možná i návod). Pokud neuspěli, máme šanci poučit se z jejich chyb.

5.4.2.2 *Substituční narativy*

Dnešní společnost žádá rychlé a srozumitelné odpovědi na otázky, které vnímá jako vysoce aktuální a pro svůj další vývoj klíčové. Pokud profesionální historiografie není schopna dostatečně rychle poskytnout vědecky fundované odpovědi, dodají je méně zodpovědní publicisté nebo námezdní výrobci účelových textů (reklama, propaganda, politický marketing). O informace zpracované profesionálními historiky pak již bez ohledu na jejich kvalitu a odbornou relevanci nebude zájem, nebo bude jejich validita silně relativizována.[1603] Vyklidí-li historiografie veřejných prostor a stáhne se do „slonovinové veže vědy pro vědu" bude tento prostor zaplněn méně sofistikovanými, zjednodušujícími a právě proto všeobecně srozumitelnými příběhy s širokým společenským dopadem. Tento trend již probíhá a v souvislosti s proměnami mediality v důsledku masivního rozšíření informačních sociálních sítí má zásadní dopady na společnost a politickou realitu. Probuzení včerejších démonů, které bylo před několika málo lety stěží představitelné, se dnes jeví jako zcela reálná hrozba. Nárůst nacionálně šovinistické rétoriky, stejně jako vojenského řešení evropských konfliktů je mementem, upozorňujícím nás nejen na proměny, ale i na konstanty evropského vývoje. Ačkoliv tento pocit není v českém společenském povědomí příliš zakořeněn, tak v průběhu 20. století tato země mnoho získala.[1604] Má tedy také mnoho co ztratit. Už jenom z tohoto

[1603] J. PEŠEK, *Setkávání s Klió*. Studie z dějin dějepisectví, s. 42.

[1604] Optikou 19. století lze mluvit o naplnění tehdejšího programu (vojenské a diplomatické úspěchy ústící ve vytvoření a následné obnovení samostatného státu v historických hranicích. Vítězné vyústění česko-německého národního antagonismu – porážka „dědičného nepřítele" a jeho „vyhnání" ze země. Zlepšení geopolitického postavení v Evropě, prostřednictvím revize hranic a nových politických vazeb. Docílení plné sociální skladby a ve světovém měřítku velmi vysoké úrovně ekonomické prosperity. Nezanedbatelné úspěchy ve vědě a kultuře. atd.).

důvodu by zdejší společnost měla věnovat pozornost rizikovým faktorům. Při zpětném pohledu zaujme například role, kterou mají na chod dějiných událostí představy, stereotypy a autostereotypy. Vliv tohoto „mediálního obrazu" na chod reálných událostí pak spíše roste. Konstatuje-li jedna dnes jedna z předních českých historiček specializující se na diskursivní proměny streotypů českého národa, že: cit: „ *První republika se nestala obětí chybné politiky svých reprezentatntů ani sudetoněmeckého hnutí Konráda Henlaina a ani zrady hrdého Albionu, jak se říká, nábrž německých a britských předsudků*,"[1605] je to minimálně podnět k zamyšlení. S ohledem na dnešní podobu mediality určované sociálními sítěmi ovládanými umně vyvtvořenými algoritmy poskytujícími chtěný a nikoliv reálný obraz světa, je takovéto konstatování nanejvýš varující. To, že mohou historické stereotypy dlouhodobě přežívat i v rámci radikálně změněných narativních a politických struktur, není možná ani tak udivující, jako nebezpečné. Příkladem může být kniha Mary Heimanové *Československo – Stát, který zklamal*, jenž s pocitem objevného revizionismu podléhá staronovým klišé.[1606]

Česko-německá dichotomie bohemikálním dějin pochopitelně neskončila v roce 1946. Pouze zmizela z bezprostředního horizintu obou aktérů, kteří petrifikovali své interpretační vzorce. Zásadní vliv měl na tento vývoj politický kontext. Dlouhodobě vzrůstající nacionalismus, který vytvořil dvě homogenní, vzájemně antagonistická společenství, genocidní politika etnické čistky, politické perzekuce, ustanovení a pády totalitních režimů, to vše hluboce proměnilo společnou zkušenost a nastolilo zásadní otázky po dalších formách (sousedského soužití). Pouze nalezením svého místa v českých dějinách mohou „sudetští Němci", alespoň v ideální rovině nalézt vyústění svého (způsobem vyprávění tragického) historického vyprávění. Osa tohoto příběhu je přitom vedena od příchodu do země, usazení a povznesení (z tohoto úhlu pohledu lhostejno zda k usazení došlo v prvním, desátém, třináctém či osmnáctém století) až po vyhnání. Přirozeným (eschatologickým) vyústěním je pak návrat synů, očištěných (pokáním) od hříchů otců do vlasti, kde zaujmou své právoplatné místo. Literární paralely se samy nabízejí. Tou prazákladní je návrat Židů do země zaslíbené (po čtyřicetileté katarzi). Tradiční je pak Vítek – zchudlý potomek kdysi významného rodu, který vedouce svého koně za ohlávku, přijde k pramenům Vltavy, aby si svou prací a charakterem zasloužil ztracené přední místo mezi významnými českými rody.[1607] Toto alegorické a lehce ironizující vyjádření poukazující na patetické obrazy 19. století, které jsou petrifikovány v rámci sudetoněmeckého narativu se snaží poukázat, že v Evropě století 21. je nezbytná nejen hluboká a kritická reflexe povahy daných tradic, ale i nezbytné přehodnocení elementárních komponent vlastní identity.

[1605] Viz E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků, Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. stloletí*, Prah 2015. Dále srovnej TÁŽ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*, Praha 2014. TÁŽ, *Češi o Češích. Dnešní spory o dějiny*, Praha 2018.

[1606] M. HEIMANOVÁ, Praha 2020. Dále srovnej M. Ducháček, *O nesnášenlivosti Čechů a státu, který selhal,* in Ďas, 2/2010. E. HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků,* s. 394 – 400.

[1607] Mám zde pochopitelně na mysli hrdinu románu Adalberta Stiftera Vítek (Witiko), který se stal (v rozporu se skutečným vyzněním předlohy) symbolem sudeto-německého nacionalismu a anti-českého revanšismu (Witikobund).

České dějiny mohou v integraci německých příběhů naopak navázat na svou někdejší „velikost“[1608] a definitivně vystoupit z tradovaných stereotypů o emancipovaných „malých lidech“, kteří si pro sebe utvořili stát.[1609] Náš stát patří k nejstarším v Evropě a prošel si mnoha peripetiemi a zvraty. Míra jeho suverenity byla různá, nicméně tento pojem je sám o sobě značně relativní. Skutečná státní samostatnost je nedostižnou limitou, která není vlastní ani velmocem, které jsou (tak jako jiné státy) vřazeny do složitého systému mezinárodních vztahů, na kterém jsou závislé. V tomto kontextu tak lze mluvit spíše o míře autonomie. Ani jeho restituce počátkem dvacátého století není nijak výjimečná a jedná se pouze o jednu z několika vln vzniku „národních“ států, které v průběhu 20 století nastaly.[1610] Výjimečná není v tomto smyslu ani průběžná decimace elit, ke které došlo ve 20. století, ani sociální prostředí, ze kterého se etablovali nové českojazyčné vrstvy, není nijak ojedinělé (analogie lze hledat například ve Skandinávii). Nicméně kontinuita a hranice českého státu jsou konsensuálně přijímané. Měli bychom ho tedy vybavit i adekvátními dějinami, v nichž (přidržíme-li se tradovaných stereotypů 19. století) zejí bílá místa. Tato místa je třeba smysluplně zaplnit. Pomoci nám přitom mohou právě jiné bohemikální tradice, jejichž výklad, však musí zapadat do *master narativu* současných českých dějin. O jeho povaze panují dosud pochybnosti, které jsou však spojeny s řadou rizik, neboť historický masternarativ je jedním ze stěžejních faktorů (kromě hranic) utvářející nejen národ, ale i jeho obraz a program.

5.4.3 Udržitelný rozvoj

Co tedy můžeme jako historici nabídnout společnosti, která „nás platí“? Může mít studium středověkého osídlení nějaké bezprostředně pozitivní dopady na většinu místního obyvatelstva, které se jím aktivně nezabývá: A pokud ano, tak jaké? Příběh osídlení a utváření jimi obývané krajiny může být pochopitelně v mnoha směrech inspirativní, ale jaké konkrétní výstupy jsou aplikovatelné v oblasti mimo vlastní (historický) výzkum?

[1608] Ve smyslu Patočkových tzv. „velkých dějin“. Viz J. PATOČKA. *Co jsou Češi*, in Patočka sebrané spisy, Svazek 13. Češi II, s. 324.

[1609] Tento autostereotyp (který je však nutné vnímat v kontextu vzniku 1. Československé republiky rozcházející se s dosavadní státní a kulturní tradicí Rakousko-Uherského státu) zpopularizoval ve svém díle například Karel Čapek patřící k protagonistům intelektuálních elit 1. Československé republiky. Dále jej rozvíjel svou tezí o „malých“ a „velkých“ českých dějinách Jana Patočka ve svém výše uvedném díle.

[1610] V prvních dekádách 20. století se od jiných státních útvarů odělilo kromě Československa například i Norsko, Finsko, či Irsko. Vznikla Jugoslávie a a připojením sedmihradska a Besarábie bylo nově vymezeno Rumunsko. Dále vzniklo Estonsko, Lotyšsko a Litva. Řada tehdy vzniklých států měla ve stejné době nejednoznačné diplomatické postavení, či pouhou efemerní existenci (např. Spojené baltské vévodství, Ukrajina apod.). Další vlna osamostatňování pak bezprostředně následovala v souvislosti s druhou světovou válkou (Slovensko, Chorvatsko), či koncem války studené (Slovinsko, Chorvatsko, Srbsko, Makedonie, Černá hora, Kosovo, Island, Grónsko). I v současnosti je několik národních hnutí, která aktuálně usilují o vznik samostatného státu a reálně jsou tomuto svému cíli značně blízko např. Skotsko, Katalánsko či Flandry (Vlámsko). Zcela nové impulsy národotvorných procesů můžeme c současnosti sledovat na Ukrajině, která je de facto ve valéčném stavu se sousedním Ruskem. Otázkou je budoucí vývoj Běloruska atd. Dynamika národvorných procesů je tedy evidentně značná a v žádném případě ji nelkze vnímat jako uzavřený proces.

Udržitelný rozvoj[1611] je způsob rozvoje lidské společnosti, který uvádí v soulad hospodářský a společenský pokrok s plnohodnotným zachováním životního prostředí. Mezi hlavní cíle udržitelného rozvoje patří zachování životního prostředí budoucím generacím, v co nejméně pozměněné podobě, z hospodářského hlediska je hlavní snahou vytvářet čím dál kvalitnější produkty, které umožní trvalý blahobyt, a v sociální oblasti jde o podporu komunitního života. Udržitelný rozvoj je tedy postaven na sociálním, ekonomickém a environmentálním pilíři, jimž by měl být věnován stejný podíl. [1612]

Ekonomický pilíř se skládá ze všech hospodářských aktivit v dané společnosti, interakcí mezi nimi a mezi životním prostředím a společností. Jeho správné uchopení je jedním z největších problémů a výzev udržitelného rozvoje. Český ekolog a politik Ivan Rynda uvádí, že: *„Rovina ekonomická zahrnuje jednak pobídkové nástroje pro ty ekonomické subjekty, které se nechtějí přizpůsobit imperativu udržitelnosti dobrovolně, ale také parametry, plně tržně kompatibilní mechanismy, které náhle umožňují zcela funkčnímu trhu se všemi jeho výhodami životní prostředí chránit a nikoli je ohrožovat nebo poškozovat. Tyto nástroje tedy plní nejméně tři základní funkce: jednak přispívají k ochraně životního prostředí, přírody a krajiny na straně výrobce i spotřebitele, dále vytvářejí finanční zdroje k jejich další sekundární sanaci a ochraně a konečně vyváženě podporují inovační cyklus směrem ke zlepšení nejen environmentální šetrnosti, ale i ke zlepšení užitné hodnoty výrobku.“*

Environmentální pilíř vychází z faktu, že v omezeném systému není neomezený růst možný. Proto je nutné uvědomit si hodnotu ekosystémů a jejich služeb, náležitě ji ocenit (ať již duchovně či materiálně) a dobře ji střežit. Environmentální pilíř zasahuje jak do roviny sociální, tak ekonomické. Právě počáteční snahy o ochranu životního prostředí vedly k dnešní podobě udržitelného rozvoje, která zdůrazňuje jak rovinu sociální, tak ekonomickou. Udržitelný rozvoj je občas mylně chápán pouze jako synonymum k ochraně přírody, potažmo životního prostředí (v úzce vymezeném *přírodním* slova smyslu). Ve správném pojetí je však naprosto nezbytné klást stejný důraz na jeho pilíře (které ho podpírají rovnocenně). Zásadní premisou environmentálního pilíře pak je ochrana biodiverzity ve všech jejích formách a podobách, přičemž: *„nejvyšší úroveň je přitom nutné chápat jako diversitu kulturní, jež je pro zachování dynamické rovnováhy a stability lidských společenství neméně významná než diversita biologická pro zachování ekosystémů.“*[1613]

[1611] V roce 1987 byla stanovena definice trvale udržitelného rozvoje v tzv. *Brundtland report* (pojmenované po norské fyzičce a političce Gro Harlem Brundtland, předsedkyni *Světové komise pro životní prostředí a rozvoj* (*World Commission on Environment and Development* — WCED). Tato zpráva byla vydána knižně pod titulem *Naše společná budoucnost* (orig. Our Common Future), česky v roce 1991.

[1612] Tyto tři pilíře byly popsány ve zprávě „Naše společná budoucnost“ (*Our common future)* a následně rozpracovány na konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiru v roce 1992. Někdy se ovšem také setkáváme s dalším dělením, které sociální pilíř rozděluje na sociální (společenský, lidský) a kulturní, popřípadě na rovinu politicko-společenskou. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Udr%C5%BEiteln%C3%BD_rozvoj. [cit. 3. 7. 2020.]

[1613] I. RYNDA, *Trvale udržitelný rozvoj,* s. 3. https://cs.wikipedia.org/wiki/Udr%C5%BEiteln%C3%BD_rozvoj. [cit. 3. 7. 2020.]

Sociální pilíř spočívá ve vyvažování nerovností mezi jednotlivými společenskými skupinami i jednotlivci. Mezi jeho základní premisy patří odstraňování chudoby a to jak v rámci lokálních měřítek (v rámci regionů a mezi nimi), tak v globálních podmínkách (mezi jednotlivými zeměmi a geopolitickými celky); rovný přístup k základním hygienickým podmínkám a lékařské péči; další aktivity se orientují i na potlačování projevů diskriminace, rasismu i xenofobie a náboženské nesnášenlivosti. Je v něm obsažena také problematika mezigenerační soudržnosti a sociálního začleňování vyloučených (handicapovaných či seniorů). Ivan Rynda zdůrazňuje, že udržitelné aktivity by se měly řídit principy uvědomělé skromnosti a zároveň výběrové náročnosti, uvádí, že: *„skutečně vyšší kvalitu života, který není založen na spotřebě vedoucí k odcizení, ale na vlastním aktivním a tvořivém přístupu ke světu, umožňuje především paradigma uvědomělé skromnosti, jež si uvážlivě dovede odříci vše zbytné. Komplementární hodnotou je však výběrová náročnost, totiž právo na užívání lidského důmyslu a jeho produktů všude tam, kde skutečně umožňují a podporují naplnění lidského úkolu, totiž sebezdokonalování a naplňování dobra.“* [1614]

5.4.3.1 *Ekonomická rovina*

Různé ekonomické modely generují nejen rozdílné společenské systémy, ale i podoby krajiny, přičemž provázanost těchto faktorů je vzájemná (žádný není primární, ale všechny jsou vzájemně podmíněné). Toto platí jak pro minulost, tak pro současnost. Na jedné straně tak lze klást badatelské otázky po dopadu určitých faktorů ekonomického charakteru (dálkový obchod, pěněžní směna apod.) na podobu krajiny a společnosti, na straně druhé si lze klást neméně legitimní otázky, jaké ekonomické a ekologické přínosy toto studium může mít. Primárně jde pochopitelně o promýšlení a komparaci (respektive retrospektivní testování) různých modelů vývoje, za účelem nalezení optimálního modelu využitelného v současnosti či blízké budoucnosti. Určité ekonomické změny (proměna agrární společnosti na industriální a následně digitální) má bezprostřední dopady nejen na její struktury, ale i na vzorce osídlení (urbanizace, respektive desurbanizace krajiny, proměny komunikační sítě apod.). Výše byly nastíněny strategie německého nacionální prostředí, které reagovalo na odliv venkovského obyvatelstva do měst programovou inspirací ve vrcholně středověkém kolonizačním hnutí. Tato reakce měla své specifické důvody a dnes dobře známé a detailně zmapované politické dopady, které se mimo jiné výrazně otiskly do zdejší krajiny (válka, odsun). Naše dnešní společnost, která čelí jak těmto dopadům, tak novým výzvám (globalizace, evropská integrace, desurbanizace, klimatická změna) se v mnoha směrech může v tomto období inspirovat. Nejen ve smyslu je ekonomicky využívat zdejší krajinu, ale jak v ní žít. Různé formy využívání krajiny jsou pomocí historického studia nejen rekonstruovatelné, ale jejich dílčí aspekty jsou i komparovatelné. Mohou tedy sloužit jako modely pro řešení dnešních problémů a výzev. Lze například porovnat způsoby individualizovaného osídlení vyznačující se vysokou mírou autonomie a diverzifikací zdrojů. Tento model se může v budoucnosti stát klíčovým faktorem adaptace (epidemie, klimatické změny, migrační proudy), která se ukáže

[1614] I. RYNDA, *Trvale udržitelný rozvoj,* s. 4. https://cs.wikipedia.org/wiki/Udr%C5%BEiteln%C3%BD_rozvoj. [cit. 3. 7. 2020.]

v podmínkách 21. století jako užitečnější než vývojově mladší (rabizační, kolektivizační) „moderní“ modely využívající progresu v zemědělské technice, chemické výrobě, melioraci apod. Rovněž montaneistika mapující průběh „hornické kolonizace“ může mít bezprotředí dopady na život tehdy vzniklých sídel (turismus), ale i pragmatickou návaznost v rovině geologického průzkumu a těžby vzácných kovů či jiných strategických surovin (polodrahokamy, stříbro, cín, uran, lithium) a stát se tak klíčem ke straronové budoucnosti regionu.[1615] Navzdory tomu, že výchozí předpoklady a důvody bádání mohou být odlišné, odpovědi můžeme nalézat tamtéž. Indistriální společnost stmelovaná jazykově definovanými nacionálními konstrukty, postupovala jinak než postmoderní informačeně založená společnost dnešní. Reflexe dopadů ruzných civilizačních strategií by nám měla být varováním i výzvou.

5.4.3.2 *Ekologická a sociální rovina*

Evropská a tedy i česká krajina je z absolutní většiny antropogenním útvarem. Vyznačuje se jistou „pamětí“, která je při zpětném pohledu více či méně dešifrovatelná. Tato rovina je pro podobu krajiny neméně formativní než biologicky nebo geologicky definovatelné parametry. Jejich poznání nám pak může odpovědět nejen na řadu otázek sídelně historického vývoje či obecně poznání minulosti, ale má i svou bezprostředně „aplikovatelnou“ rovinu. Způsob vzniku krajiny a minulost jejího utváření nám dává do jisté míry „návod“ na údržbu té či oné kulturní vrstvy. Dává nám rovněž možnost hodnotit dopady různých způsobů krajinotvorby na řadu kauzálně propojených faktorů ekonimicko-ekologicko-sociální povahy (výnosnot, ekologická rovnováha, skladba osídlení apod.). Lze tak například komparovat (pochopitelně pouze do určité míry) model vrcholně středověké kolonizační krajiny, krajiny barokní a industriální. V čistě ekologické rovině tak lze například uvažovat nad schopností různých modelů krajiny zadržovat vodu, vypořádat se s invazními druhy rostlin, hledat optimání strategie jak čelit výkyvům klimatu či navázat na někdeší těžbu hornin a minerálů. Specifickou surovinou jsou jak místní bohaté vodní zdroje, z nichž podstatná část má léčivé účinky, jejichž blahodárný vliv byl znám a využíván nejméně od vrcholného středověku. V průběhu vrcholného středověku lze hovořit o narůstající úloze člověka při formování zdejší krajiny. Ta se posupně proměnila v pestrou mozaiku lesů, luk, pastvin, polí vodních ploch a mokřadů. Kontinuálně narůstal také počet sídel, ať už se jednalo o jednotlivé usedlosti a vesnice, kláštery a jejich dvorce či opevněné hrady a venkovské tvrze. Nakonec zde vznikla i institucionální města vznikající v podhradí či na křižovatce důležitých cest, jejichž houstnoucí síť cest zajišťiťovala místní i dálkový obchod. Specifickou roli zde měla města horní a již ve 14. století jsou založeny Karlovy Vary jako město lázeňské.[1616]

[1615] Hodnota lithia coby látky potřebné pro technologii baterií roste astronomickým tempem. Na světě se nachází pouze několi nalezišť vhodných k těžbě. Několik z nich se nachází v Krušných horách, v zemi s rozvinutou automobilovou tradicí, jejíž „národní značka“ je páteřní součástí jednoho z nějvětších světových koncernů. V regionu již vznikají nová vývojová centra a testovací provozy pro vývoj autonomní automobiloví dopravy. Lithium se tak může stát stejně strategickou surovinou jako svého času stříbro či později uran.

[1616] Karlovy Vary byly založeny v roce 1348 Karlem IV. na území rozsáhlého loveckého hvozdu spravovaného z nedalekého královského hradu v Lokti. Právo lovu zde měl pouze panovník a loketský purkrabí. Loketský

Při osidlování tohoto pohraničního území hrála velkou roli migrace ze sousedních regionů podpořená geomorfologií krajiny i historickými vazbami. Souvisela původně s rozvojem težby nerostů, k nimž byli zváni zahraniční odborníci, často se rekrutující z prostředí církevních řádů.[1617] Právě bohatost přírodních zdrojů přinášela do oblasti hospodářský podněcující dynymický rozvoj místního osídlení. Tento vývoj setrval v podstatě bez velkých zvratů a krizí až do husitských válek.[1618] V Krušných horách v té době probíhala zejména těžba stříbra a dalších kovových rud, polodrahokamů, ale i dalších surovin potřebných pro řemesla. Podstatná byla i těžba dřeva, ať už jako stavebního materiálu, nebo pro výrobu dřevěného uhlí podmiňující rozvoj hutnictví. Rozvíjela se řada dalších výrobních odvětví jako kovolitectví a kovotepectví, hrnčířství, sklářství, tkalcovství a koželužství. Lesy byly bohaté na zvěř, lesní plody a léčivé byliny, rozvíjelo se zemědělství, z nějž měla zvlášní důležitost pastva dobytka. Pod horami se dařilo plodinám snášejícím méně srážek, jako jsou obilí, chmel, luštěniny a ovoce. Rozvíjelo se rybníkařství a rybolov. Řemesla a obchod vedly s rozšiřující se sítí cest k bohatnutí místních měst počínaje Chebem napojeným přes Norimberk a Řezno na dálkový obchod z Itálie. Rozvíjela se také krušnohorská horní města.[1619] Husitské války tento rozvoj sice načas zabrzdili, ale luteránská reformace mu následně dala nové impulsy. Odpadnutí konfesních bariér znamenalo další migraci ze sousedních evangelických oblastí Saska a Falce. Kromě rozvoje starších vznikala nová města, která v sobě koncentovala řemeslnou výrobu, která přes manufakturní fázi vyústila v rozvoj místního průmyslu (sklo, porcelán, textil atd.). Pokračoval také rozvoj lázeňství využívající nejen zdejších minerálních vod, ale i bohatých ložisek rašeliny a specifického klimatu. Hospodářský rozvoj doprovázel i rozkvět společenský a kulturní. Ten měl často výrazný středoevropský přesah. Dějiny německé reformace či romantismu jsou neodmyslitelně spjaty se zdejší oblastí, která pro tato hnutí dodávala často určující podněty. Neopominutelný je pak rozvoj lázeňství. Místní lázeňská centra se stala evropsky významnými letovisky, která podněcovala nejen rozvoj medicíny, geologie a balenologie, ale byla i centrem společenského života, což podněcovalo řadu dipolomatických aktivit formujících evropskou politiku. Potřeba odpovídající reprezentace pak podněcovalo rozvoj místní stavební produkce, vznikají honosné

---

hvozd patřil spolu s křivoklátským k hlavním loveckým revírům královské domény. S ohledem k blízkosti zemských hranic a někdejšího říšského města Chebu, lze kromě loveského využití uvažovat i o využití zdejší krajiny jako zázemí pro příležitostná diplomatická jednání. Využití zdejších (v té době již prokazatelně známých) horkých pramenů k založení lázní s loveckým letohrádkem, pak mohlo být inspirováno Karlovou zkušenostmi z mládí stráveného ve Franci, případně z Cách, nebo z jeho působení v severní Itálii, kde se mohl seznámit s živou tradicí antického lázeňství.

[1617] Zmínit lze v této souvilsoti například cisterciácký klášter Waldsassen, který právě v této oblasti (tzv. Lubský újezd) začal poprvé působit v Čechách, aby následně založil své zdejší filiace v Sedlci u Kutné hory a Krušnohorském Oseku. K této otázce viz J. KONŮPEK, *Kolonizační činnost cisterciáckého řádu* in: Proměny montánní krajiny. Historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří T. Karel – A. Kratochvílová (eds.), Loket 2013.

[1618] Viz M. ŘÍHA, *Kam kráčí dosud mučená krajina Podkrušnohoří a východního krušnohoří, s 117,*in: Proměny sudetské krajiny, M. Spursmý (ed.), Nakladatelství Českého lesa 2006.

[1619] Kraslice, Jáchymov, Kovářská, Měděnec, Hora svatého Šebestiána, Hora svaté Kateřiny, Osek, Hrob, Měděnec Krupka a další.

budovy divadel, lázní, galérií a muzeí a vzniká celá rozsáhlá síť služeb navázaná na mezinárodní klientelu. V zázemí lázeňským měst vzniká rozsáhlá soustava lázeňských lesů s četnými vyhlídkami, rozhlednami a lesními altány. Tato terapeutická krajina nenásilně propojuje město s venkovem, který rovněž těží s prosperity mondéních lázní, které se stávají skutečnými salony Evropy.[1620] Jednou z široce dikutovaných výzev současnosti jsou ekologické dopady lidské činnost mající celoplanetární dopad. Ekologicky nenarušená krajina se v současnosti stává vysoce ceněným „statkem". Detailní rozpoznání jejího potenciálu vyplývající z historického studia dlouhodobých strategií jejího využívání má tedy zásadní dopad nejen na její podobu, ale i na kvalitu života jejích obyvatel.

Jakou roli hraje dějepisectví v české společenosti? Jde o staré a mnohokrát aktualizované téma. Je historiografie obor se smyslem pouze v sobě samém, anebo s jistou konkrétní vazbou na společnost a její struktury? Do tohoto rámce patří jak základní výzkum, tak různé formy multiplikace výsledků dějepisné práce.[1621] Dějepisectví je mimo jiné formou společenské sebereflexe, a to nejen retrospektivní, ale i bytostně aktuální. Tento vztah si lze velmi dobře uvědomit při sledování zahraničních historiografických dikuzí. Zásadní otázkou přitom je, na jaké dějepisné bázi lze budovat národní identitu, respektive lze-li být například v diplomatické rovině strategickým partnerům spolehlivým politickým a vojenským spojencem bez pozitivně definované dějinné identity.[1622] Tyto otázky jsou vysoce aktuální i v případě české společnosti a státu. V obecné rovině lze výše řečené vyjádřit následujícím způsobem: „*Bez konstituovaného dějinného obrazu nemá společnost šanci na trvalou konsolidaci své politické struktury*".[1623] Má-li tedy být česká historiografie zdejší společnosti partnerem, měla by jí nabídnout nejen řadu dílčích analytických studií, ale i soubor konceptů historického vývoje, dosavadních řešení typových situací, fungování společenských mechanismů, vznikání a působení stereotypů apod. Historiografie je jednou z mála věd, která má alespoň částečnou šanci přivést lidi zahrnuté každodenní informační záplavou zpět k širšímu zamyšlení nad tím, jaká byla a může být jejich role v rozhodovacích procesech, postavení ve společnosti a odpovědnost vůči sobě, současníkům i potomkům.[1624]

Neexistuje objektivní, čistá a nevinná věda v protikladu k jejímu využití a zneužití. Proto musíme při popisu a hodnocení hodnocení historických jevů brát v úvahu nejen sofistikované intelektuální koncepty, ale zároveň také jejich praktickou roli v reálném světě mimo akademickou sféru.[1625]

[1620] České lázně – Salony Evropy je svazek obcí západočeského lázeňského trojúhelníku kooperujících v rámci transnacionální nominace vybraného souboru evropských lázeňských měst na seznam světového přírodního a kulturního dědictví UNESCO.

[1621] J. PEŠEK, *Setkávání s Klió*. Studie z dějin dějepisectví, s. 40.

[1622] J. PEŠEK, *Setkávání s Klió*. Studie z dějin dějepisectví, s. 40. – 41

[1623] Dtto. s. 41.

[1624] Dtto. s. 41.

[1625] M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění. Studie z dějin dějepisu umění*, Brno 2009.

ZÁVĚR

Pokud historiografie (a jí příbuzné disciplíny) používá sémiotické procedury vytvářející specifické diskursy, nabízí se sama o sobě jako objekt diskursivní analýzy.[1626] Tato práce byla pokusem o takovouto analýzu. Vstupní hypotéza o provázanosti daného diskursu pojímaného jako historický *text* se sítí politických a kulturní vazeb vytvářejících společenský *kontext* (či chceme-li *historickou kulturu*) se přitom ukázala flagrantním způsobem. V této souvislosti se tudíž nabízí obecnější otázka po hranicích vědeckosti a možnostech objektivního či alespoň vnitřně bezrozporného poznání. Neméně důležitá je však i rovina aplikační a etická, tedy jaké pohnutky stály na pozadí zkoumaného procesu, k čemu byly jeho výsledky používány a s jakými následky. Od toho tohoto poznání se logicky odvíjí i perspektivy současného bádání.

Dějiny středověkého osídlení coby dílčí téma české *historiografie* prodělávaly řadu radikálních proměn. Konstrukce jejich příběhu byla většinou vedena snahou po odhalení počátku *národa* coby tradiční formy kolektivní *identity*, jeho původu a způsobu rozšíření do stávajících sídel. Ohraničení národa v prostoru a čase národ definovalo a vymezovalo ho vůči jiným (konkurenčním) celkům. Prostřednictvím konstrukce specifických *historických narativů* vycházejících z permanentně inovovaného a v nevázanosti na proměny společenské reality aktualizovaného historického tázání docházelo však i k utváření a legitimizaci nároků dalších kolektivních identit. K tomuto procesu pak docházelo nejen v rámci jazykově, ale i sociálně a kulturně definovaných a často vzájemně si konkurujících *společenství*.

Daný příběh byl vystavěn v zásadě na stále stejných či jen mírně se obměňujících pramenech. Navzdory tomu bylo jeho celkové vyznění značně různorodé – stejně jako způsoby jeho využití. Pouze výjimečně se při tomto vyprávění lhalo. Obvykle se však říkalo pouze to, co se právě hodilo. Výběr badatelských otázek a pramenů, způsob jejich interpretace a konstrukce (zřetězení) dějinného příběhu (obrazu, či modelu), jakož i nalézání jeho hlubšího „smyslu“ se v každé době lišil. Historici vždy nastavovali společnosti zrcadlo. Prostřednictvím minulosti měli především poznávat sama sebe, poučit se z příkladu předků i jejich chyb a na základě tohoto poučení volit své další kroky.

Motiv pomíjivosti lidského života a možnost zajištění jeho přesahu je námětem nejstarší literární památky lidstva.[1627] Zásadní roli historiků v tomto procesu stejně jako jejich vliv na volbu budoucích strategií si mocní tohoto světa uvědomovali od nepaměti. Od toho se též odvíjelo jejich postavení ve společnosti, které však formovalo i povahu jejich výpovědi. Ta se lišila nejen v návaznosti na době a okolnostech svého vzniku, ale i prostředí, ze kterého se vypravěči rekrutovali a pro které své příběhy psali. Jednou to byla snaha bránit církevní úřady a s nimi spojené prebendy proti cizím „přivandrovalcům“, podruhé pokus domácí šlechty

[1626] MICHEL DE CERTAU, *Psaní dějin,* Brno 2011, s. 52.

[1627] Epos o Glilgamešovi označovaný za nejstarší epické vyprávění lidsvta líčí bájného krále-hrdinu při jeho putování za nesmrtekností. To je nakonec neúspěšné, sle král n konci své cesty pochopí, že nesmrtelnosti může dosáhnout jedině svými činy, které se zapíší do paměti potomků. Viz *Epos o Gilgamešovi.* Přel. L. Matouš. Praha 2018. Dále srovnej J. PROSECKÝ, B. HRUŠKA, J. SOUČKOVÁ, K. BŘEŇOVÁ, *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*, Praha 1999.

využít svého statutárního postavení reprezentantů politického národa a v jeho jménu bránit „domácí“ zájmy proti měšťanům odlišného práva a jazyka, či církevním představitelům reprezentujícím univerzalistické aspirace papežské moci. Co na tom, že během krátké doby se z „přivandrovalců“ často stali „domácí“, kteří se plně identifikovali s českým královstvím a hráli v jeho správě aktivní, významnou a při zpětném pohledu konsensuálně pozitivně hodnocenou roli.[1628] V „domácích zájmech“, kterými se šlechta slovy jimi placených kronikářů ráda zaklínala, tak lze s trochou „cynického“ nadhledu, spatřovat spíše snahu poškodit výrazné konkurenty v boji o hospodářskou a politickou moc odkazem na jejich „cizí původ“. Jejich stoupající moc totiž využíval král ve snaze vymanit se z vlivu této stále sílící a sebevědomější šlechty. Že se sama tato šlechta v předchozím období emancipovala vůči královské moci mimo jiné právě díky povolávání cizích osadníků na svá venkovská panství - což ji přinášelo nemalé zisky a umožnilo jí „zprivatizovat stát“ a proměnit se z úřednické (čili závislé) nobility v dědičnou pozemkovou šlechtu - byla skutečnost, kterou nebylo nutné v dané situaci příliš zdůrazňovat. Stejnou hru konec konců hrála církev a nakonec i sám král.

V období renesance pak humanisticky vzdělaný papež hrající aktivní úlohu v husitských kruciátách poukázal za pomocí autority znovuobjevených latinských autorů na druhotnost osazení českých zemí kacířskými Čechy, čímž relativizoval jejich národně politickou argumentaci, která byla vedle náboženských a sociálních aspektů jedním z jeho konstitutivních prvků.[1629] Kosmopolitní barokní kultura pak nejen na tuto humanistickou tradici navázala, ale v protireakci zplodila i hluboce prožívané vlastenectví doprovázené prohloubeným historickým bádáním. To dalo základ, na němž stavěla osvícenská epocha, která tento zájem zformovala do „moderně“ pojímané „vědy“. Následně bylo v době vzestupu politické angažovanosti měšťanstva liberálními a politicky angažovanými historiky (pocházejících z emancipujících se měšťanských kruhů) opakovaně poukazováno na blahodárnost městského zřízení neseného novými přistěhovalci a z toho plynoucí právo na vyšší míru politické participace při správě věcí veřejných.

[1628] Jako zástupný příklad lze zvolit opaty cisterciáckého kláštera na Zbraslavi Otu z Efrurtu, Konrráda Durynského a Petra Žitavského. Navzdory jejich „německému“ původu a příslušnosti k „nadnárodnímu“ církevnímu řádu se jednalo o vysoce postavené členy „českého politického národa“, s nímž se identifikovali daleko za hranice osobní loajality k panovníkovi. Ve správě českého království pak plnili zásadní úlohu, jejíž pozitivní dopad je předmětem dlouhodobého a konsensuálního historického posouzení.

[1629] Tento způsob politické argumentace však v Piccolominiově případě nebyl zdaleka ojedinělý. Obdobným způsobem využil například spis Tacitovy *Germánie* (jehož opis až do poloviny 15. století ležel nepovšimnut v klešteře Fuldě nebo Helelsfeldu) aby poukázal na propastný civilizační rozdíl mezi „barbarskými“ germány a soudobými obyvateli německých zemí. Jejich civilizační pokrok pak připsal křetanství, a zprostředkovaně římské kurii. Oponoval tím spisu *Gravamania*, stížnosti na těžkosti Němců způsobených římskou kurií, jež sepsal Martin Mayr, kancléř mohučeského arcibiskupství, a platby Němců ospravedlňoval jako vyrovnání za civilizační práci Říma. Němci podle tohoto pojetí překonali díky římské pomoci barbarství a stali se uznávaným členem evropské rodiny národů. Viz H. MÜNKLER, *Němci a jejich mýty*, Praha 2017, s. 111. Kouzlo této argumentace pak vynikne při uvážení úlohy, kterou Tacitova *Germánie* sehrála v budování německých autostereotypů 19. století, neboť zde je ona „barbarskost“ (nejen) pod Rousseauovým vlivem prezentována jako hlavní ctnost.

Postupná modernizace, demokratizace a s ní spojená nacionalizace zapojující stále větší počet lidí do stále větších národních struktur pak v nevyhnutelném národním antagonismu zapojila do politického boje historickou argumentaci, která přenášela aktuální politické střety do hluboké minulosti a z jazykového antagonismu postupně vytvořila dominantní motiv (nejen) česko-německých dějin. U obou jazykových společenství, která postupně sami sebe identifikovala jako *národy*, se vzájemné hodnocení daného procesu začalo vzrůstající měrou lišit. Historická *paměť* německojazyčného obyvatelstva (které se stále více identifikovalo s německou jazykově definovanou národní identitou) byla od 19. století konstruována především jako příběh blahodárného vlivu civilizačně pokročilejšího západu na střední a východní Evropu.[1630] Sami sebe pak hodnotili jako hlavní (či dokonce výhradní) nositele tohoto vlivu. To bylo doprovázeno programovým akcentováním primitivnosti a zaostalosti vstupních podmínek „kolonizovaného" prostředí, čímž měl být zdůrazněn civilizační přínos nových osadníků. V příběhu „německé kolonizace" nabývala střední a východní Evropa často *femininních* rysů pasivity a blízkosti k přírodě, jež *maskulinní* německý (germánský) národ ovládne a přivlastní si ji rozumem, tvrdou prací a nelítostným bojem.[1631] V českojazyčném prostředí, jehož historici se kromě ideálu vědeckého a objektivního poznání minulosti programově orientovali na utváření jazykově homogenní a sociálně komplexní národní společnosti a jejich politických požadavků, byla tato interpretační schémata odmítána, relativizována či byly zdůrazňovány jejich negativní dopady. Prostor pro kompromis či zastřešující syntézu se postupně zmenšoval a z historie se stále více stávalo politikum.

Proces formování německého státu a s tím spojená rakouská otázka, byla i otázkou českou. Na německých mentálních mapách figurovaly české země často jako „zcizené srdce Germánie".[1632] Jejich „německost" byla dokládána různými, většinou vzájemně se doplňujícími způsoby. Postupem doby (po většinovém odmítnutí autochtonní teorie) se však jako konstitutivní argument ustálil obraz *německé kolonizace*. Česká historiografie tudíž byla s tímto obrazem konfrontována jako s ideologickým nástrojem svého nacionálního protivníka. Tento vývoj postupně gradoval. Kromě politické situace reflektoval i hlubší filozofické aspekty, které se na přelomu 19. s 20. století stávaly v rámci (středo) evropského intelektuálního diskurzu módními. Na prahu první světové války byla německá společnost přímo „přesycena" idealismem. Dějiny se staly formou mýtu,[1633] romantického zdůvodnění přítomnosti a budoucnosti.[1634]

[1630] Tento model nebral v úvahu řadu výjimek relativizující jeho platnost ani proměny vystávající ve zpětné diachronní analýze. Velice dlouho naopak platilo, že kulturní vyspělosti na Evropském kontinentě obecně přibývalo spíše směrem k jihu a východu, což vycházelo především z návznosti na relikty římské kultury, která sama zprostředkovávala daleko starší helénistické dědictví.

[1631] Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* Brno 2009, s. 126.

[1632] Viz E. HÁHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi.* s. 127.

[1633] Povahu„politického mýtu" výstižně popsal Philip Manger. Dle jeho definice se jedná o „ fromu poetické pravdy, vytříděnou podstatu, hypotetický, metahistorický základ který v sobě obsahuje neměný význam. P. MANGER, *The Radetzky March: Joseph Roth and the Habsburg Myth*, in: The Viennese Enlightenment, ed. Mark Francis, London 1985, s. 40 – 62. P. URBANITSCCH, *Mýtus pluralismu a realita nacionalismu*.

Součástí tohoto mýtu se stal i obraz *německé kolonizace východu*, sloužící v rámci německého *historického povědomí* jako jedno z jeho *symbolických center* zakládajících *německou národní identitu* nerespektující státní hranice. Tato fixace na národ (definovaný jazykem, kulturou a posléze rasou) doplněná jednostrannou projekcí jeho minulosti do státního rámce (nadnárodní) *Svaté říše římské* (coby první *německé* říše) způsobila zásadní provázanost politického a vědeckého diskurzu. Ten začal být formován v široké interdisciplinární paletě vědeckých oborů, které dodávaly argumenty pro všeobecně pociťovanou potřebu imperiální expanze Německého císařství chápaného jako druhá německá říše a zásadní reformu říše habsburské. Expanze Německa však byla, na rozdíl od ostatních evropských mocností, zaměřena primárně na vlastní evropský kontinent a požadavky na reformu Rakousko-Uherska byly vesměs (především z hlediska politicky dominantních skupin) stavěny proti zájmům většiny jeho obyvatel (což bylo v rozporu s postupnou demokratizací společnosti). Tato principiálně nesmírně konfliktní situace pak skutečně vyústila v kataklyzmatickou zkušenost „velké války", která se však posléze ukázala jako pouhé první dějství daleko ničivějšího konfliktu. Historická argumentace přitom posloužila k legalizaci antihumánního sociálního inženýrství, které ve jménu velkých dějinných procesů likvidovalo životy miliónům konkrétních lidí. Vědecký diskurs hrál v rámci tohoto procesu zásadní roli. Jednotlivé vědecké disciplíny (sociologie, historie, archeologie, dějiny umění, lingvistika, biologie, antropologie atd.), jejichž zacílení bylo zásadně formováno politickou objednávkou, se navzájem argumentačně podporovaly a do značné míry i legitimizovaly. Jelikož docházely k podobným či navzájem kompatibilním závěrům, budila tato skutečnost zdání objektivity a naplňovala *mýtus univerzálního poznání* založeného na *vědeckých principech*.

Ve skutečnosti však byla tato shoda založena na sdíleném paradigmatu a především silné společenské objednávce, která de-formovala oborový diskurs těchto disciplín. Ty se tak často točili v tautologickém kruhu vzájemného sebepotvrzování. Výsledný obraz pak nabýval rysů objektivní danosti a nevyhnutelnosti (stejně jako *zákony* formulované v rámci *přírodních věd*) a to navzdory tomu, že byl často v příkrém rozporu s elementární etickou rovinou fungování civilizované společnosti. Tyto okolnosti pak vyústily v období nacismu, kdy politická reprezentace neváhala eticky sporné či vysloveně antihumánní závěry masivně aplikovat a zároveň své postupy „vědecky" legitimizovat. Obě strany česko-německé historické polemiky přitom až na výjimky sdílely společný narativ o „původnosti" slovanského a „druhotnosti" německého osídlení českých zemí. Pokus o fundamentální převrácení tohoto narativu v podobě Bretholzovi autochtonní teorie nebyl s odkazem na „vědecky vedenou" argumentaci většinou české i německé historické obce akceptován a i když nikdy zcela nezmizel z německého historického povědomí, omezil se více méně na regionalisticky zaměřené práce. V jejich rámci pak bylo většinou akcentováno primární osídlení daného regionu, který v mnoha případech až do vrcholně středověkých transformačních procesů spojených s pronikáním cizích osadníků (německou kolonizací) nebyl součástí staré sídelní oikumeny.

Dynastický mýtus habsburské monarchie – zbytečná snaha o vytvoření identity (1. část), in: Kuděj – časopis pro kulturní dějiny, 2006/1, s. 46, pozn. č. 3.

[1634] Viz M. EKSTEINS, *Svěcení jara. Velká válka a zrod moderní doby*, Praha 2019, s. 202.

I na české straně byla poměrně záhy opuštěna přímočará romantická představa o jednorázovém slovanském osídlení, jehož bezprostředními potomky by byl současný český národ. Navzdory tomu se však udržela (prakticky až do současnosti) v obecném historickém povědomí.[1635] V německém nazírání pak hrálo neméně důležitou úlohu ztotožnění starověkých Germánů se současným německým národním společenstvím, a s tím související projekce národního minulosti do období nejstarších písemných záznamů latinských autorů (postup *ad fontes*). Z nich sehrála stěžejní úlohu Tacitova *Germánie*. V takto nazírané minulosti pak několik staletí trvající *diskontinuita* germánského osídlení nemusela nutně plnit roli zásadního argumentu revidujícího obecně sdílený *master narativ*. V řadě historických výkladů se „*německé východní osidlování*" prezentovalo jako *znovuzískání* starých germánských sídel opuštěných v rámci stěhování národů, tedy jako jakási „zpětná vlna" zatlačující slovanské raně-středověké osídlení zpět na východ.[1636]

Každá ze stran výše zmíněné polemiky tak ve snaze podpořit své dobově aktuální politické argumenty musela položit důraz na jiný motiv tohoto narativu. Domovské právo svého národního společenství odvozovali čeští dějepisci od slovanského osídlovacího prvenství, tedy jeho „původnosti" a nepřerušené sídelní kontinuity. Tím zároveň delegitimovali „sudetoněmeckou" historicko-politickou argumentaci. Ta se naopak soustředila na tezi o svém (zásadním) podílu na zušlechtění (kolonizaci) českých zemích, spočívající mimo jiné v jejich zapojení do celku evropské (křesťanské) civilizace. V této souvislosti jsou mimo jiné důležité proměny representace tohoto celku. Od nábožensky definovaných konceptů (křesťanstvo), přes kulturně-geografické (Evropa) po politické (Svatá říše římská). V případě politické reprezentace k tomu přistupuje i problematika stále užší identifikace raně a vrcholně středověké „Říše" s moderním německým státem. Ztotožnění novodobého „Německa" a staré „Říše" mělo důležitou roli v době politického sjednocení „německého národního" státu pod pruským vedením.[1637] Z těchto důvodů bylo pro českou stranu důležité primárně vyvracet popírání slovanského sídelního primátu. Vlastní argumentace konkurenčního dějepisectví však přitom nebyla brána v úvahu. V českém případě tak historikové de facto přistoupili na Bretholzovu „argumentační strategii o německé původnosti v českých zemích", když ji ovšem naplnili slovansko-českým obsahem.

[1635] Ve své „mytologické" rovině se jedná o klasický zakladelský *topoi,* jehož předobraz lze nalézt již v příchodu putujících Izraelitů do země zaslíbené.

[1636] I v současnosti je možné nalézt státotvorné a národovorné procesy, které takovouto diskontinuitu překonaly. Názorným, i když specifickým a do značné míry i kontraverzním příkladem je budování novodobého Izraeleského státu. Jedná se o kombinaci historicko-náboženské argumentace dovolající se starověké státnosti, antických autorů, archeologického poznání a bible coby náboženky kanonického textu (nejen) daného společenství. Tato „historická" argumentace je pak kombinované s argumentací „kolonizační" - motiv pouště přetvořené tvrdou prací v kvetoucí zahradu. V této podobě není tento koncept zcela nepodobný německé kolonizační argumetaci a teorii tzv. německé kulturní půdy.

[1637].Je zajímavé, o co méně bylo toto pojetí akcentováno v rámci „nadnárodní" (svou povahou univerzalistické) habsburské monarchie, jejichž vládci se přitom až do napoleonských válek honosili oficiálním „říšským" císařským titulem. V tomto momentě lze spatřovat mimo jiné i delegetimizační náboj pruské historiografie, která v průběhub 19. století získala formativní vliv na německojazyčnou historiografii českých zemí.

Důraz na prvotní slovanské osídlení českých zemí zároveň dovoloval prezentovat oblasti, kam později pronikli Němci, jako původně zcivilizované Slovany. To na ideologické úrovni umožnilo zpochybnit německé nároky na kraje s německojazyčnou majoritou. U českých historiků je navíc patrná snaha „odsunout“ německé osídlení na co nejpozdější dobu, když zdůraznili zejména ta období, kdy byl německý posun podpořen Čechům nepřející (národnostní) politikou. Tehdejší zatlačení českého živlu tak mohlo být prezentováno jako „nespravedlivé“ a neodpovídající schopnostem českého společenství. Šlo zejména o období pobělohorské, které bylo „tradičně“ reflektováno jako doba národního úpadku.[1638]

Čeští odborníci se pokoušeli umenšit územní rozsah německé „sídelní oblasti“ a zpochybnit tvrzení o její kompaktnosti – německé úsilí bylo opačné. Na obou stranách lze nalézt i obdobné strategie, jimiž bylo těchto cílů dosahováno. Konkurenční dějepisci často označili určitou oblast jako etnicky českou či německou na základě výskytu pouze několika toponym. Dále bylo operováno s chybným zápisem jinojazyčného písaře atd. V zásadě však nebylo pochybováno o hodnotě vlastních jmen při určení národností nositele. Pozdější bádání však relativizovalo i tento ukazatel.[1639]

[1638] Otázka konfesionnálnío zaměření není v českém historickém povědomí příliš reflektována, navzdory skutečnosti, že v rámci budování „obrazu českých dějiin“ mělo protestanské hledisko, od Palackého k Masarykovi zásadní úlohu. Národnostní proměny českého pohraničí v rámci „hornické kolonizace“ a germanisace českých šlechtických a měšťanských kruhů v důsledku konfesního sblížení českých a německých protestantů v průběhu 16. století je tak například reflektováno daleko méně, než pobělohorské temno“. K tomuto stereotypu viz zahajovací promluva Apoštolského nuncia v České republice Diega Causera na koneferenci Bohemia Jesuitica: V očích návštěvníka České republiky má krajina této země výrazně křesťanskou podobu. *Přesto se její převažující kultura v minulosti snažila a i dnes se snaží šířit mínění, že náboženská lhostejnost je známkou modernity a že je něčím, co tomuto národu slouží ke cti. Důvodem k tomuto tvrzení bývá přesvědčení, že katolická církev byla spoluviníkem politického a náboženského útlaku tohoto národa a strůjcem doby, kterou pochybní a zaujatí myslitelé označili za dobu temna. Kdo vyjde v Praze nebo v mnoha jiných překrásných městech České republiky na ulici, s překvapením si uvědomí, že vlastně obdivuje plody doby temna, a přitom nenachází mnoho velkých uměleckých projevů z dob světla.* Viz Bohemia Jesuitica 1556 – 2006, Praha 2010, s. 28.

[1639] Na úskalí tohoto přístupu poukazuje například Josef Žemlička: *Za vcelku spolehlivý ukazatel „německosti" nebo slavinity se obvykle považují tvary místních (ale i pomístních) a osobních jmen. Samozřejmě záleží na okolnostech, v jakých formách a s důrazem na jaký akcent se takové jméno uchová (kancelářské prostředí, písař, fonetika aj.). Již řada názorů byla vyslovena na účet pěti knížat Čechů válčících v roce 872 proti franckému vojsku kdesi u Vltavy. Zaznamenal je fuldský analista v pořadí: Zuentisla, Witislan, Heriman, Spoitamar, Moyslan"... Nás tu zajímá Heriman. Německou formu jeho jména nechal ve svých základních ílech překvapivě bez povšimnutí B. Bretholz (1912, 62; 1921, 57), ačkoliv již před ním psal F. Focke, že čeští Slované žili kdysi pod vlastními „vévody" čili „Herimanny", mezi něž měl patřit i Heriman z roku 872, stojící prý v čele Němců ze severních Čech (Focke 1887, 49-50). O tom, že nedílně patřil k svým českým knížecím druhům, není pochyb, a právem bývá zabudován do jejich řady. Své jméno měl nejspíše získat od francké matky (Třeštík 1997, 78; 2001, 158). Tady je všechno v pořádku, a pokud bychom se nechtěli vracet k bretholzovskému vidění, není nad čím se pozastavovat. Ale buďme upřímní: kdybychom se s takovým nebo podobně znějícím jménem setkali v 13. století v některé ze svědečných řad pražských, brněnských nebo litoměřických měšťanů, automaticky bychom jej včlenili mezi „Němce"...*Pronikáme tím k otázce zvané *smíšená manželství. Běžně je znala a využívala nejvrch-nější patra středověké společnosti a pouhý náhled do genealogických tabulek Přemyslovců, Piastovců nebo Arpádovců to potvrdí, neboť sňatky mezi dynastiemi a*

Kategorie etnicity, která byla po dlouhou dobu klíčovým motivem sídelně-historického bádání, se zkrátka ukázala jako mnohovrstevnatý problém. Jednotliví vědci přitom často nemuseli při svém bádání postupovat s intencí politické instrumentalizace či přímo ideologizace. Často tak činili zcela nevědomky, jelikož těmito apriorními kategoriemi byla zatížena řada vstupních předpokladů. Velmi dobře se to ukazuje právě na srovnání obou jazykově-národních větví bohemikální historiografie. Ač obě používaly shodné filologicko-historické metody, honosící se statusem „objektivní vědy" docházely ke zcela rozdílným a často dokonce protichůdným závěrům.[1640]

Na jedné straně vedla politická exponovanost sídelně historického bádání k jeho intenzifikaci, rozšíření poznávacích obzorů a otevření nových témat (historická etnicita, kritika kartografických pramenů, historická lingvistika, antropologie, strukturální změny osídlení apod.). Inovativní bylo využití široké palety historických pramenů (toponyma, antroponyma, dialekty, půdorysy sídel, archeologické nálezy aj.) a propracování vhodných metodologických nástrojů, byla nastoupena cesta k větší interdisciplinaritě výzkumu.[1641] Na straně druhé vedla akcentace nacionální problematiky k silné ideologizaci výzkumu, která v mnoha směrech zásadně negativním způsobem ovlivnila kognitivní a interpretační možnosti takto deformovaného diskurzu, který tím ztrácel dlouhodobě definovaná kritéria „vědeckosti".

---

panovnickými domy bývaly prestižní a politickou záležitostí. Od 13. století známe více detailů, i pokud jde o šlechtu a měšťanstvo. Jako příklad z městského prostředí se dá uvést manželství brněnského měšťana Rudgera, podle jména „Němce", s jakousi Hodavou,… případné potomstvo mohlo po nich však získat jména jak česká, tak německá. Svou roli mohla hrát dominance jednoho nebo druhého, možná jejich dohoda, ale přímočarý badatel, neznaje rodinné poměry, by v první možnosti mohl hledat důkaz o znenáhlém „počešťování" vyššího brněnského prostředí, v druhé zase doklad o jeho trvajícím cizím rázu. Správnější je asi úvaha v tom směru, že v druhých, třetích i dalších generacích mohou osobní jména brněnských, pražských, jihlavských, budějovických i měšťanů odjinud v jistém výseku odrážet spíše pocity sousedské a příbuzenské vzájemnosti než být indikátorem „etnické" skladby. Viz. J ŽEMLIČKA, *Němci, německé právo a transformační změny 13. století (několik úvah a jeden závěr)*, Archeologica historica 28, 2003, s. 33 – 34.

[1640] W. SCHLESINGER, *Die mittelalterliche deutsche Ostbewegung und die deutsche Ostforschung*, Zeitschri_ für Ostmitteleuropa-Forschung 46, 1997, s. 439. Podle Františka Šmahela se při fi lologicko-historickém určování národnosti obyvatel středověkých měst „*dílčí rozdíly ve výsledcích (…) dají vysvětlit národností badatele (Čech má ve sporných případech větší smysl pro češství než Němec a naopak)*"; F. ŠMAHEL, *Výsledky a výhledy výzkumů národnostní skladby českých měst od konce 13. do počátku 15. století*, in: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov, Richard Marsina (ed.), Martin 1984, s. 245. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 179, pozn. č. 160.

[1641] Např. L. Hosák roku 1963 programově stanovil jako jeden z hlavních úkolů krkonošské medievistiky směřování k výzkumu dějin osídlení, když ovšem „*nepůjde jen o poznatky získané regresivním postupem ve studiu psaných pramenů doby předhusitské, jak to bývalo zvykem, nýbrž je nutno vzít ku pomoci i prameny těch druhů, jakých posud bylo více méně nedbáno, tj. výsledků práce historické geografi e, středověké archeologie a konečně je nutný i rozbor místního a pomístního názvosloví. Týchž pomůcek, rozšířených ještě o studium půdorysů měst i vesnic, genealogie a heraldiky předních panských rodů je nutno respektovat (…) při řešení problematiky (…) středověké kolonizace.*" L. HOSÁK, *Úkoly regionálního dějepisectví v Podkrkonoší pro starší období feudalismu*, Krkonoše – Podkrkonoší. Vlastivědný sborník prací pod patronací fi losofi cké fakulty U. P. v Olomouci 1, 1963, s. 13–14.Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 180, pozn. č. 161.

Pod zdánlivě inovativním přístupem se však často skrývaly argumentační figury spojené s dějinami osídlení již od 19. století. Nacionalizace bádání a jeho jednostranné podřízení politickým cílům zásadně narušilo víru v jeho objektivitu (a tím i smysluplnost).[1642] Fatální závislost oborového diskursu na společenském kontextu se plně projevila po porážce nacismu, kdy řada dřívějších závěrů byla paušálně označena za nevědecké či pseudovědecké, ačkoliv před několika málo lety byly širokou vědeckou komunitou shledávány jako odpovídající vědeckým standardům a často i obohacující výzkum o nové badatelské přístupy. Zdrcující kritika těchto přístupů přitom nebyla nesena teoretickými argumenty, ale byla vyslovena s ohledem na jejich diskreditaci v rámci politické aplikace. Etický soud tak zastoupil formální rozvahu a to navzdory skutečnosti, že řada těchto myšlenkových postupů nebyla omezena na poražené politické systémy, ale byla „tradiční" součástí evropské intelektuální výbavy.

Nacionálně podmíněné koncepce a výkladové vzorce českých dějin však přetrvaly i konec války. Na české straně došlo navzdory proklamované marxistické metodologii a internacionální, třídní rétorice pouze k záměně „znamének". Místo „vyhynulého němectví" se hledaly stopy „původního slovanství". V západoněmeckém prostředí, kam po válce směřovala většina z vysídlených sudetských (a dalších „východoevropských") Němců, došlo ve změněných geopolitických podmínkách spíše k formální denacifikaci a petrifikaci řady předválečných interpretačních schémat německé historiografie.[1643] Nejeden specialista na „východní bádání", či „rasovou nauku" se „přeškolil" na politologa či antropologa a dále pokračoval ve své „odborné" činnosti. Na obou stranách železné opony se tak myšlenkové postoje vedoucí k dvěma světovým válkám zvolna počaly zapojovat do ideologické podpory zvolna se rozbíhajícího pokračování globálního konfliktu, který se naštěstí nedostal v podmínkách Evropy do třetí „horké" fáze.

Zkušenost první poloviny 20. století však byla pro evropskou společnost natolik zničující, že horizont pokračování dosavadního vývoje se v podmínkách jaderného věku jevil všem zúčastněným jako kataklyzmatický. Postupně pak začaly být hledány příčiny vývoje, který civilizaci, která se zdála být vyvrcholením lidského pokroku, dostal na samý okraj záhuby. Morální a ekonomické vyčerpání, rozpad koloniálního systému a vznik bipolárního světa přivodil změnu paradigmatu. V rámci mezigeneračního vyrovnání začaly být dosavadní koncepty pociťovány jako přítěž bránící věcnému dialogu a vzájemnému porozumění odborné komunity a začaly být podnikány první pokusy o jejich postupnou demontáž.[1644]

[1642] České výzkumy prošly obdobným dvojitým procesem, který W. Oberkrome dokonce vřadil do podtitulu své práce o německých *Volksgeschichte*, tj. metodickou inovací a národnostní ideologizací (*Methodische Innovation und völkische Ideologisierung*) Srovnej Willi OBERKROME, *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenscha 1918–1945*, Göttingen 1993. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 180, pozn. č. 162.

[1643] Srovnej například E. HÁHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vpomínání a zapomínání,* Praha 2002.

[1644] K tomu na příkladu interpretací německé kolonizace *Tamtéž*, s. 169–170, 172–177, kde i odkazy na primární literaturu. Viz T. PÁNEK, *Historická etnicita geopoliticky sporných oblastí Sudet,* s. 180, pozn. č. 164.

V reakci na toto zásadní etické selhání (nejen historické) vědy nastalo po druhé světové válce hledání narativu podporujícího vznik nadnárodní evropské identity, která měla být lékem na staré nacionální antagonismy. V dosavadní historické „mytologii" byl identifikován jeden z hlavních zdrojů konfliktů, které v první polovině 20. století uvrhly lidstvo do katastrofy globálních rozměrů. Tento vývoj si však vyžádal rozsáhlou revizi tradičních „národních" dějin (narativů), z nichž většina byla v průběhu 19. a 20. století vystavěna ve vzájemné opozici (emancipační diskurs). Tento proces pak probíhá do současnosti.

Krystalizuje-li ve stávajícím pojetí výše zmíněné hledání (nalézané a zároveň konstruované) evropské identity, děje se tak z velké části na poli kulturních dějin. V jejich rámci byly tradiční kvazipostavy (národ, stát, třída, stav) nejprve nahrazeny strukturálními pojmy (sídelní strategie, ekonomické procesy, šíření technologických inovací a kulturních vzorců) navázané ve větší míře na hmotné a toponomastické prameny. K jejich interpretaci pak začaly být zhusta využívány postupy řady dalších vědních disciplín (středověká archeologie, dějiny umění, přírodní vědy), které se ve vzájemné vazbě začaly proměňovat ve specifickou tématicky orientovanou disciplínu (dějiny středověkého osídlení).

Pokud se v rámci sídelně historického studia zaměříme na klasické kolonizační téma, lze konstatovat zásadní úlohu, kterou sehrálo v procesu formování kolektivních identit většiny obyvatel českých zemí (Čechů i Němců). Zároveň akceptujeme-li současný transformační model, lze v tomto období spatřovat jeden ze základních (vedle christianizace) konstitutivních prvků evropské kultury a kolektivní identity (druhá fáze europeizace, okcidentalizace, vnik západního křesťanstva coby specifického kulturního a civilizačního okruhu apod.). Sídelně historická perspektiva tematizující transformační procesy se v tomto světle jeví jako zásadní motiv evropských dějin.[1645] Navzdory tomu se v rámci české historiografie tato perspektiva prosazuje pouze pomalu a spíše dílčím způsobem. Obecně převládá zaměření na problematiku „domácího" vývoje a revizi starších interpretačních schémat dominujících české (bohemikální) historiografii v průběhu 19. a 20. století.

V současném historiografickém narativu lze však oproti těmto schématům nalézt zásadně odlišné pojetí historické legitimizace. Ukazuje, jak si středoevropské prostředí vybralo ze západní kultury určité prvky, které použilo k vlastnímu účelu a ve vlastním kontextu, tak účinně, že se mohly stát součástí mýtotvorného procesu moderní české národní identity. Recepce tzv. vlivů tak v tomto světle není pasivním podléháním provincie pokročilejší kultuře, nýbrž je to aktivní výkon při konstrukci vlastní kultury.[1646]

[1645] R. BARLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993.

[1646] Viz M. BARTLOVÁ, *Naše národní umění,* Brno 2009, s. 126. Starší „pozitivistické" pojetí, v jehož rámci byl kulturní vliv interpretován primárně jako závislost, nepůvodnost či odvozenost, tedy pojmy budící vesměs negativní konotace vystihuje Jaroslav Marek: "Zjišťování, jaký vliv vykonával jeden tvůrce na jiného, jedno dílo na další, národní kultura na sousední, bylo příznačné pro pozitivistické období humanitních věd…teoretické východisko takových studií bylo vždy stejné. Byl jím názor, že vývoj v kultuře znamená především šíření a přijímání podnětů vycházejících z lokalizovatelných center vyzařování. Recepce a nápodoba byly pokládány za hlavní motiv vývoje, původnost a individualita pokládány za vyjímku. Až

Nově začal být rovněž tématizován vztah mezi středověkou kolonizací a její moderní historiografickou reflexí (zejména v rámci německé historiografie 19. a první poloviny 20. století). Toto téma rozvíjí například ve spojených státech působící polský historik J. M. Piskorski.[1647] Pro české prostředí si podobné otázky klade Jan Hasil[1648] a Monika Lésniewska.Vhodnost volby dané regionální sondy vyplynula do značné míry z lokálních specifik, které jsou optimální pro sledování daného tématu. Historicky jde o dva výjimečné regiony (Chebsko a Loketsko),[1649] které se staly specifickým místem paměti, hrajícím zásadní roli ve formování kolektivní identity obyvatel českých zemí (Egerland). Cheb může být v tomto smyslu nazírán nejen jako brána k širšímu regionu (Pliseňsko, Vogtland, Stiftland), ale i jako modelové území pro popis řady jevů s širším (středo) evropským přesahem.[1650] Středoevropské a evropské ukotvení historického narativu směřuje k obdobně ukotvené kolektivní identitě, která je nejen komplementární k tradičnímu jazykově definovanému pojetí národních dějin, ale z politicko-ekonomického hlediska ji lze označit (minimálně ve střednědobém horizontu) za perspektivní a z etického hlediska za akceptovatelnou (jedná se o

v dvacátých letech tohoto století pronikl postupně názor, že recepce vzorů je možná jen v prostředí, které ve vlastním vývoji dospěla do téhož stádia, v jakém je sám příklad, model. Že tedy přijetí vnějšího vlivu ukazuje zralost přijímající strany, že nabízí řešení, k němuž domácí vývoj sám směřuje. Toto stanovisko převládlo výrazně ve speciálních historiích umění, ale stalo se běžným v historickém studiu obecně. Zřetelný příklad této proměny ukazují názory historiků středověku na vznik našich měst. I ty se opírají o přesvědčení, že vývoj ve speciálních odvětvích lidské tvořivosti je v základě podmíněn změnami ve struktuře společnosti, že jde přibližně týmž směrem a projevuje se analogicky". Viz J. MAREK, *Pekařovo dílo v proměnách dobového dějepisectví*, in: Pekařovské studie (ed.) E. Kantůrková, Praha 1995, s. 163.

[1647] Ten si v dané souvislosti klade následující badatelské otázky: Za prvé, jaká byla povaha takzvané středověké kolonizace ve východní polovině střední Evropy? Zadruhé, které faktory rozhodly, že ve druhé polovině devatenáctého a dvacátého století, v době rostoucího moderního nacionalismu a imperialismu, se kolonizace stala - ne vždy vědomým - nástrojem manipulace v boji za tak zvaná „historické práva ". Zejména v německé historiografii se zrodil mýtus o středověké kolonizaci, který měl jen velmi málo společného se středověkou realitou. Němečtí rolníci měli v tomto pojetí táhnout na východ, ne proto, aby hledali lepší životní podmínky, ale aby pro Německo podrobili „barbarský východ". Současně autor prezentuje tezi, že dobová konceptualizace středověké kolonizace se zformovala pod vlivem aktuálně probíhající kolonizace Severní Ameriky. To se projevilo v použité terminologii, v četných srovnáních, a dokonce i v základním tvrzeních, že „německá kolonizace" legitimizovala „německý nárok" na politickou a hospodářskou dominanci Německa ve střední a východní Evropě. Základní přesvědčení německých historiků a politiků bylo, že tato území by měla patřit Říši za stejných podmínek, jako Indie „patřila" Angličanům a Alžírsko Francouzům. Viz J. M. PISKORSKI, *The Medieval Colonisation of Central Europe as a Problem of World History and Historiography*, German History 22 (2004): 323–343.

[1648] Viz J. HASIL, *Das Sogenannte historische Egerland – zwischen dem mittelalterlichen Landesausbau und dem Aufbau der modernen Geomeindeidentität*, in: XXXI, 2. Tradition – Umgestaltung – Innovatio. Transformationsprozesse im hohen Mittelalter, M. Popelka - R. Šmidtová (eds.), Praha 2014, s. 211; TÝŽ, J. HASIL, *Historické Chebsko – uměle zkonstruovaný historický region?* In: Sborník muzea Karlovarského kraje, 21 (2013), s. 7 – 14.

[1649] Jejich výjimečnost se odvíjí již od jejich postavení v rámci státoprávního úspořádání Českých zemí.

[1650] Pouze výběrově: Minsterialita a její úloha při budování Štaufského impéria, Středoěvropské městské státy a dálkový obchod, Historické povědomí a nacionalizace společnosti apod. K „evropské perspektivě" chebských dějin srovnej např. F. BOLDT, *Cheb, město evropských dějin – esej o česko-německé koexistenci*, Praha - Litomyšl 2010.

pojetí výrazně konsensuální, nikoliv konfrontační – tedy generující konfliktní společenství). Re-konstrukce (re-definice) českého národa (národní identity) v kontextu evropské integrace bude muset být racionální operací. Vycházet bude muset z dobře definovaných, vyvažovaných a prosazovaných národních zájmů, neobejde se ovšem bez zásadní reformulace národní identity. Národy se přitom vždy utvářely především svými dějinami. Otázka (společenská objednávka) je tedy v prvé řadě položena historické obci. Ta bude muset vygenerovat „velkovyprávění" hodící se nejen do reality integrující se Evropy, ale i rychle se globalizujícího světa. 21. století.[1651]

Absence či nízká míra „evropské identity" je dlouhodobě pociťována jako jeden z hlavních problémů evropského integračního procesu.[1652] Ten je sice v současné době v mnoha směrech zpochybňován, nicméně aktuální diskuze se dotýká spíše dílčích otázek. Samotný projekt nemá v současném globalizujícím světě jinou, konsensuálně přijímanou alternativu (mír, moc a prosperita). Z tohoto důvodu není momentálně aktuální otázka *zda*, ale *jak* se do tohoto procesu zapojit. Dosavadní zkušenost rovněž přináší poznání, že čím více se Evropa hospodářsky a politicky sjednocuje, tím více se umocňují národní kultury.[1653] Tlak globalizované kultury národní kultury spíše v „obranné" reakci umocňuje. Zároveň je však zřejmé, že Evropa se vyznačovala společnými charakteristikami, které ji odlišovali od zbytku světa. Základní idea evropské historie je tedy stejná jako její základní motto: Jednota v mnohosti (respektive pluralita v jednotě). Dějiny Evropy lze pochopitelně primárně psát jako dějiny evropské kultury (v nejširším slova smyslu), což se skutečně i poměrně dlouhou dobu již děje. Důležitá je však identifikace Evropanů s takto pojednaným příběhem svých dějin. Tato identifikace sice do značné míry nastaví, ale je kombinována s přetrvávající identitou národní (jazykovou) Vhodné je tedy tento koncept doplnit o rozvinutí tradičního projektu národních dějin, avšak při zachování jejich vzájemné kompatibility. Nemělo by se tedy jednat o vzájemně nekompatibilní fragmenty, ale doplňující se segmenty většího celku. I v tomto případě pochopitelně zůstane zachována „mnohost dějin" a to jak na mezinárodní, tak i národní úrovni, jelikož kritéria, na jejichž základě lze tuto jednotící koncepci vystavět jsou mnohé.

[1651] D. TŘEŠTÍK, *Mysliti dějiny*, praha 1999, s. 130.

[1652] V této souvislosti je třeba poukázat, že po roce 1990 se pouze v rámci bývalého „východního bloku" rozpadlo několik státních utvárů, které byly politicky a jazykově více méně homogení. Navzdory tomu došlo k jejich politickému rozpadu (Československo), který byl v některých případech doprovázen sériií válečných konfliktů (Jugoslávie, Sovětský svaz).

[1653]Toto se netýká pouze výše zmíněných případů ze středovýchodní (Česko, Slovesko), Severovýchodní (Estonsko, Lotyšsko, Litva), Východní (Bělorusko, Ukrajina. Moldávie), ale i jihozápadní (Katalánsko), či severozápadní (Skotsko, Irsko) Evropy. Další potenciální ohniska jsou přitom již dnes identifikovatelná (Falndry, Valonsko, Lombardie, Sicilíe, Sardínie). Z hlediska geografického vymezení se v rámci teore centrality jedná vesměs o státy evropské periférie a semipérifére, které však v mnohla ohledech vykazují značnou dynamiku vývoje. Střed (jádro) kontinentu (Německo- Benelux - Francie) se tyto odstředivé tendence snaží vyvažovat prohlubující kooperací a integrací. Model centra a periférie je však pouze jeden z možných inertpretačních modelů. Další variantou je „Evropa subregionů", k níž je rovněž možné vidět v mnoha ohledech náběhy (především z hlediska hospodářské, případně bezpečnostní spolupráce): Západní středmooří, Benelux, Střední Evropa, Skandinávie, Pobaltí. Východní Evropa, Balkán atd.

Jaká je tedy perspektiva výzkumu středověkého osídlení? Navzdory panujícímu postmodernímu paradigmatu, podporujícímu pluralitu badatelských přístupů a narativních technik, existuje (s ohledem na polticko-společenský kontext), relativně silná společenská objednávka po celostním (syntetickém) uchopení dané problematiky a do značné míry i její reinterpretaci (v rámci panujícího masternarativu českých dějin). To však vyžaduje hlubokou reflexi dané problematiky. V první řadě je třeba zvážit relevantní okruh badatelských otázek, vypovídací schopnost různých tříd pramenů, výběr a kompatibilitu badatelských metod, ale i verifikovatelnost výstupů, způsob výstavby teoretických modelů, obecnou sdělitelnost a srozumitelnost výstupů, jakož i etickou reflexi jejich aplikace. V teoretické rovině se jako perspektivní (z hlediska plastičnosti historické výpovědi) jeví prolínání makrostruktur a mikrostruktur, regionální sondy kombinované s individuálně uchopenými příběhy jednotlivců či reprezentativních aktérů. Očekávat lze rovněž rozšíření badatelské perspektivy v čase i prostoru, jakož i zásadní proměnu narativních technik vycházející z proměny technologické báze oboru. V rovině prostorového vymezení lze kombinovat globální[1654] a kontinentální hledisko s užším pohledem zaměřeným postupně na makroregiony (střední Evropa), státy (české země), země (Cechy), regiony (Chebsko, Loketsko) a lokality (Loket, Karlovy Vary).[1655] Z hlediska časového vymezení pak lze očekávat rozšíření badatelské perspektivy, ve smyslu opuštění úzce etnicky (lingvisticky) vymezeného rámce. Z pohledu historické návaznosti je žádoucí zahrnutí starších i mladších časových horizontů.[1656] V tomto pojetí se hlavním nositelem kontinuity a historickým pramenem stává *krajina* coby *jeviště* (ale i odraz, konstrukt, výtvor) historických dějů, které v dialektickém vztahu krajinu mění a zároveň jsou jí určovány. Morfologické změny se vrství, prolínají a vzájemně ovlivňují na způsob palimpsestu či lidské paměti. Nic nemizí, nic se neopakuje.[1657]

[1654] Tento poloostrov byl pochopitelně determinován jak ekonomickými vazbami v rámci tzv. „starého světa“, ale byl formován též změnamy klimatu, migračními přesuny, kulturními vlivy zbývajících částí světa apod. Srovnej např. I. T. BUDIL, *Za obzor západu*, Praha 2001.

[1655] V souladu s dobovou terminologií můžeme toto společenství označit např. jako Křesťanstvo (*christianitas*). S ohledem na pozdně antický vývoj říše římské se však v jeho rámci ustanovila specifická západní část, jejíž duchovní autoritiou byl papež a světskou (v nominální rovině - *autoritas*) císař. Toto společenství pak definovalo svébytný civilizační okruh, který se zformoval pod tlakem konkurenčních kulturně-civilizačních okruhů (ortodoxního a islámského), na jejichž úkor následně expandoval. Makroregion může představovat například střední Evropa zasoupená pro dané období Stavou říší Římskou, Uherským a Polským královstvím. Státní rovinu pak mohou reprezentovat České země (svatováclavská koruna), zemskou rovinu pak České království (Čechy), region (Štaufské) Chebsko, či (Přemyslovské) Loketsko a konkrétní lokalita může být navázána na individuálního reprezentanta (panské sídlo, klášter, město apod.).

[1656] V tomto smyslu byly ve starším (jazykově německém) historiografickém diskursu často (účelově) propojovány i značně vzdálené historické epochy. Klasickým příkladem je antika (stěhování národů), středověká kolonizace a německé vystěhovaletství do Ruska a na Balkán v 18. a 19. století (Švábská kolonizace v Podunají, německé osídlení v Povolží, Černomoří a na Kavkazu apod.). Společným jmenovatelem tu byla idea „Němectva“ (*Detschtum),* respektive „německého východu“ (*Deutsche Ost*) – (původně germánského – po přechodném slovanském ujařmění postupně znovuzískaného (mírovou cestou – ekonomicky)). Neméně důležitá pak bylo bezprostřední ztotožnění starých Germánů a Němců (respektive promísení lingvistickcýh, biologickcýh, archeologických, uměnovědných a historických kategorií).

[1657] Kromě příkladů zásadní transformace (z hkediská antropologických stop zničení) celých krajiných celků.

Minulé děje pak vyvstávají v návaznosti na aktuální potřebu zapomnění či naopak reinterpretace v pozměněné *mytologické* rovině. Mýtus není v tomto smyslu pouhou „*soustavou bájesloví*“, ale „*forma poetické pravdy*“, vytříděná podstata, hypotetický, metahistorický základ, který v sobě obsahuje neměnný význam. Význam, který v sobě spojuje minulost s přítomností, čímž vytváří další, možná vyšší formu reality.[1658] Utváření sídelní struktury je nutné vnímat jako historii *„dlouhého trvání“ („Longue durée“).*[1659] V tomto pojetí jde především o podrobný rozbor kolonizačních předpokladů a struktur formujících průběh osídlení (reliéf, klima, sídelní „sedimentace“ atd.). Konkrétní etapa vrcholně středověké transformace (kolonizace) by pak mohla být ve výše zmíněném pojetí vnímána jako *konjuktura* a konkrétní zakladatelský počin (město, klášter, vesnice) jako *událost*. V praktické rovině se pak ve sledované oblasti na základě proměn personálního obsazení řady místních badatelských institucí otevírá možnost široce pojaté institucionální spolupráce. Ta má potenciál posunout stav poznání českou historiografií dosud spíše opomíjeného regionu (tématu) a revidovat starší interpretační schémata, která jsou často založena na subversivně konstruovaném narativu, který je však faktograficky obsáhlý a v české historiografii opomíjený. Součástí této revize by však neměla být pouze rovina čistě badatelská, ale též didaktická, tematizující možné směry reprezentace vědeckých výstupů a způsoby aplikace v rovině sociální i ekologické. K nastínění těchto perspektiv ve světle analýzy dlouhodobého vývoje zkoumané disciplíny se pak pokusila přispět i tato práce.

Byl-li nastolen vstupní předpoklad, že minulostí se zabýváme kvůli budoucnosti a začínala-li tato práce jako ego-historie autora, nezbývá, než aby jako taková i pokračovala a řešila v perspektivní rovině zcela konkrétní výše nastíněné institucionální a badatelské otázky.

[1658] Viz P. URBANITSCH, *Mýtus pluralismu a realita nacionalismu. Dynastický mýtus habsburské monarchie – zbytečná snaha o vytvoření identity?* in: Kuděj (časopis pro kulturní dějiny), 2006/1, s. 46.

[1659] Koncept historie „dlouhého trvání“ (francouzsky *Longue durée*) popisuje historické procesy, které lze pozorovat a pochopit jen ve velmi dlouhém časovém měřítku. Zároveň je to program historického bádání, které si všímá velmi pomalých, ale důležitých vývojových procesů a strukturálních změn. Výraz vznikl mezi historiky školy Annales shromážděných kolem Fernanda Braudela. Podle členů školy Annales má být historická věda zdůvodňována strukturalisticky. V dějinách lze podle tohoto konceptu rozlišit tři časové roviny: 1. Základní politické, hospodářské a společenské struktury se v tomto pojetí mění jen velmi pomalu, nebo dokonce vůbec ne. Jako příklady se uvádějí dynastie egyptských faraonů, feudalismus, nebo skutečnost, že Barcelona leží na pobřeží Španělska. Tato rovina se v daném konceptu považuje za nejdůležitější, neboť jako první vytváří předpoklady a vysvětlení pro zbývající dvě vrstvy. 2. Konjunktury: tímto termínem se označují například hospodářská kolísání a cykly, odehrávající se v delším časovém úseku. Příkladně by se mohlo jednat o Zlatý věk Holandska nebo o světovou hospodářskou krizi ve 30. letech 20. století. 3. Poslední rovinu tvoří dějiny události, jak je zaznamenává kronikář a historik nachází v archivních dokumentech. Zde nalezneme události politické. Historikové školy Annales považují tuto rovinu za nejméně závažnou. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Longue_dur%C3%A9e, 17. 1. 2020. Dále srovnej T. BOROVSKÝ – L. FASORA – B. CHOCHOLÁČ – T. MALÝ – D. NEČASOVÁ – J. NĚMEC – M.WIHODA, *Úvod do studia dějepisu*, s. 175.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AH – Archeologica historica

AI – Artificial Intelligence

AMČR – archeologická mapa České republiky
AR – Archeologické rozhledy
ARUP – Archeologický ústav AV ČR
AHB – Archeologica historica Bohemica
AV ČR – Akademie věd České republiky
CB – Castellologica Bohemica
CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CIIRC – Český institut informatiky, robotiky a kybernetiky
č. – číslo
ČČH – Český časopis historický
ČsČH – Československý časopis historický
ČDV – Časopis pro dějiny venkova
ČSAV – Československá akademie věd
ČSPS – Časopis společnosti přátel starožitností
Diss – disertace
ed. – edice
GIS – Geografický informační systém
FF UJEP – Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně
FF UK – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
PedF UK – Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
FF ZČU – Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni
FHB – Folia historica Bohemica
HG – Historická geografie
HSKN – Historický seminář Karla Nejdla
HSKV – Historický sborník Karlovarska
HZ – Historische Zeitschrift
JbGMO – Jahrbuch für die Geschichte Mitell- und Ostdeutschlands
LC – Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim
LIDAR – Light Detection And Ranging
NPÚ ÚOP – Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště
MBV – Monumenta Bohemiae Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia
ME – Monumenta Egrena
MZK – Minulostí západočeského kraje
MVGDB – Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen
PA – Památky archeologické
pozn. - poznámka
RBM – Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
s. – strana
SMP – Studia Mediaevalia Pragensia
ZHS – Západočeský historický sborník
ZPP – Zprávy památkové péče
ZČU – Západočeská univerzita v Plzni

INTERNETOVÉ ZDROJE

http://ucd.ff.cuni.cz/o-ustavu/seminare-ucd/seminar-teorie-a-metodologie/ [25. 5. 2019]

https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/1997/cislo-6/svedectvi-promenach-ceske-zeme.html. [cit. 15. 7. 2019]

https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Periodizace. [cit. 15. 7. 2019]

https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C5%99edn%C3%AD_Evropa. [cit. 16. 2. 2019]

https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C5%99edn%C3%AD_Evropa. [cit. 6. 8. 2019]

https://cs.wikipedia.org/wiki/St%C5%99edn%C3%AD_Evropa [cit. 6. 8. 2019]

https://www.reddit.com/r/MapPorn/comments/cjpenqholy_roman_empire_ad_972_2972x3958_oc/. [cit. 17. 12. 2020]

https://en.wikipedia.org/wiki/Holy_Roman_Empire. [cit. 6. 8. 2019]

http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/01CS/01CS.htm. [cit. 20. 1. 2019]

https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=7054573. [cit. 8. 7. 2019]

https://cs.wikipedia.org/wiki/Historie_kraj%C5%AF_v_%C4%8Cesku. [cit. 8. 8. 2019]

https://www.esf.kfi.zcu.cz/rcths/. [cit. 5. 3. 2020]

http://www.usd.cas.cz/pracoviste/centrum-dejin-vedy/. [cit. 5. 1. 2021]

http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/havelka2.htm [cit. 14. 2. 2021]

https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:93bf8c80-38aa-11e8-b52f-5ef3fc9ae867. [cit. 28. 2. 2021]

https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A9_kmeny. [cit. 19. 2. 2021]

https://cs.wikipedia.org/wiki/Modelov%C3%BD_%C4%8Dten%C3%A1%C5%99 [cit. 20.2 2021]

http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=052&clanek=020516 [cit. 24. 2. 2021]

https://www.historieblog.cz/2019/04/komentar-dejepisec-ktery-mel-odvahu-zjevit-pravdu-k-vyroci-narozeni-josefa-pekare-12-4-1870/#more-4739. [cit.15. 7. 2019]

https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/52930/140028594.pdf?sequence=5&isAllowed=y [cit. 15. 11. 2020]

https://is.muni.cz/th/v2e9o/DP_Maletova_Kristyna.pdf. [cit. 4. 12. 2020]

https://www.czechency.org/slovnik/LINGUA%20FRANCA. [cit. 20. 12. 2020]

http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010101064. [cit. 5. 8. 2020]

www.wenschow.de/800.asp?pid=100348230&sid=v. [cit. 4. 3. 2021]

https://cs.wikipedia.org/wiki/Staroraku%C5%A1an%C3%A9. [cit. 5. 3. 2021]

https://pamatkovykatalog.cz/hrad-karluv-hradek-zricenina-687210. [cit. 5.3 2021]

http://kvmuz.cz/public/data/upload/klsak-biblio.pdf. [cit. 5. 3. 2021]

http://www.historickygis.cz/. [cit. 8. 3. 2021]

https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_nejstar%C5%A1%C3%ADch_univerzit. [cit. 6. 2. 2020]

https://www.ceskaliteratura.cz/dok/dekret.htm. [cit. 6. 2. 2020]

https://www.upol.cz/pl/univerzita/zakladni-informace/historie-univerzity/. *[cit. 3. 1. 2021]*

https://cs.wikipedia.org/wiki/Kategorie:Vratislavsk%C3%A1_univerzita. *[cit. 3. 1. 2021.]*

https://cs.wikipedia.org/wiki/Societas_eruditorum_incognitorum_in_terris_Austriacis. *[cit. 4. 1. 2021]*

https://www.avcr.cz/cs/o-nas/historie/historie/ [cit. *14. 8. 2019]*

https://www.nm.cz/muzeum/o-nas/historie. *[cit. 6. 2. 2021]*

https://www.nm.cz/historicke-muzeum#o-nas. *[cit. 5. 1. 2021]*

https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/103011/. *[cit. 22. 11. 2020]*.

https://www.academia.cz/uploads/media/preview/0001/05/f728568f31693e56335203adabe843e8f17350f1.pdf. *[cit. 5. 3. 20201]*

https://cs.wikipedia.org/wiki/Centrum_medievistick%C3%BDch_studi%C3%AD. *[cit. 5.* 3. 202*1]*.

https://www.academia.cz/uploads/media/preview/0001/05/f728568f31693e56335203adabe843e8f17350f1.pdf. [cit. 5. 3. 202*1]*

https://www.academia.cz/uploads/media/preview/0001/05/f728568f31693e56335203adabe843e8f17350f1.pdf. [cit. 5. 3. 202*1]*
https://www.academia.cz/uploads/media/preview/0001/05/f728568f31693e56335203adabe843e8f17350f1.pdf. [cit. 5. 3. 202*1]*
http://www.hiu.cas.cz/cs/veda-a-vyzkum/obecna-charakteristika.ep/. *[cit. 5. 3. 2021]*
https://www.arup.cas.cz/o-nas/. *[cit. 5. 3. 2021]*
https://starfos.tacr.cz/cs/project/DG16P02B039. *[cit. 5. 3. 2021]*
https://starfos.tacr.cz/cs/project/DF13P01OVV014. *[cit. 5. 3. 2021]*
https://starfos.tacr.cz/cs/project/GA18-00477S. *[cit. 5. 3. 2021]*
https://dotaceeu.cz/cs/statistiky-a-analyzy/mapa-projektu/projekty/02-operacni-program-vyzkum,-vyvoj-a-vzdelavani/02-2-rozvoj-vysokych-skol-a-lidskych-zdroju-pro-vy/doktorandska-skola-archeologie-nove-metody,-techn?feed=06-Integrovany-regionalni-operacni-program. *[cit. 5. 3. 2021]*
https://www.nm.cz/muzeum/odborna-cinnost/archiv-narodniho-muzea *[cit. 5. 3. 2021]*
https://www.npu.cz/historie-npu. *[cit. 5. 3. 2021]*
http://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj-2/narodni-pamatkovy-ustav. *[cit. 5. 3. 2021]*
https://dspace5.zcu.cz/handle/11025/10272. *[cit. 29. 12. 2020]*
https*://www.herder-institut.de/en/home.html. [cit. 5. 3. 2021]*
https://de.wikipedia.org/wiki/Leibniz-Institut_f%C3%BCr_Geschichte_und_Kultur_des_%C3%B6stlichen_Europa. *[cit. 15. 8. 2019]*
https://vedavyzkum.cz/z-domova/z-domova/v-praze-vznika-cesko-nemecka-platforma-pro-vyzkum-dejin-a-kulturyz. *[cit. 5. 3. 2021]*
http://ivgem.geschichte.hu-berlin.de/site/lang__en-US/3812/default.aspx. [cit. 18. 8. 2019]
https://www.shh.mpg.de/eny. [cit. 15. 8. 2019]
http://dhi-roma.it/. [cit. 15. 8. 2019]
http://www.soaplzen.cz/soka-ch/historie. [cit. 11. 8. 2020]
http://www.soaplzen.cz/soka-ch/historie. [cit. *11. 8. 2020]*
https://muzeumcheb.cz/historie-muzea/. *[cit. 5. 3. 2020]*
http://www.muzeum-frantiskovylazne.cz/cz/o-muzeu. *[cit. 5. 3. 2020]*
http://www.soaplzen.cz/soka-so/historie. *[cit. 5. 3. 2020]*
http://www.soaplzen.cz/soka-kv. *[cit. 5. 3. 2020]*
https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%C5%A0kola_frankfurtsk%C3%A1. *[cit. 8. 3. 2021]*
http://www.archeologienadosah.cz/**.** *[cit. 5. 6. 2019]*
https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2017/cislo-11. *[cit. 5. 6. 2019]*
https://cs.wikipedia.org/wiki/Gustaf_Kossinna. *[cit. 5. 6. 2019]*
http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/vyvoj-archeologie-cr. *[cit. 7. 1. 2019]*
https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2017/cislo-11/hitler-touzil-po-svatem gralu.html#&gid=1&pid=1. [cit. 7. 1. 2019]
https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2017/cislo-11/hitler-touzil-po-svatem-gralu.html#&gid=1&pid=1.[cit. 6. 7. 2019]
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/95/Kyffh%C3%A4userdenkmal.IMG_7267WI.jpg. [cit. 6. 7. 2019]
https://www.braunschweigerdom.de/geschichte. [cit. 15. 7. 2019]
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/Bev%C3%B6lkerung_Mitteleuropas_um_895.jpg. [cit. 3. 3. 2021]
http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010101064. [cit. 10. 1. 2019]
https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html. [cit. 12. 5. 2020]

https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html. [cit. 12. 5. 2020]
https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html. [cit. 12. 5. 2020]
https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html. [cit. 12. 5. 2020]
http://3.bp.blogspot.com/-_1u1BdpTRlM/USnvbQDVe7I/AAAAAAAAHWA/hGQgHTtq5KM/s640/05.JPG. [cit. 5. 8. 2020]
http://nassmer.blogspot.com/2013/02/nemecka-rasova-nauka-5.html. [cit. 5.3 2020]
https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_F._K._G%C3%BCnther. [cit. 5.3 2020]
http://nassmer.blogspot.com/2013/02/nemecka-rasova-nauka-5.html. [cit. 5. 3. 2020]
http://nassmer.blogspot.com/2013/01/nemecka-rasova-nauka.html. [13. 7. 2020]
https://archive.org/details/BaurErwin-Menschliche-Auslese-und-Rassenhygiene-Band01. [cit. 8. 9. 2020]
http://nassmer.blogspot.com/2013/01/nemecka-rasova-nauka.html. [cit. 8. 9. 2020].
https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/6428/. [cit. 8.9 2020]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Kjell%C3%A9n. [cit. 10. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Karl_Haushofer . [cit. 10. 1. 2021]
http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FOCHLER-HAUKE_Gustav_4.8.1906-20.1.1996. [cit. 10. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Translatio_imperii. [cit. 15. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Krize_t%C5%99et%C3%ADho_stolet%C3%AD. [cit. 15. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Constitutio_Antoniniana . [cit. 15. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Pozdn%C3%AD_antika [cit. 16. 4. 2020]
http://www.e-stredovek.cz/view.php?cisloclanku=2013040002. [cit. 16. 4. 2020]
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=629474. [cit. 16. 4. 2020]
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_the_Holy_Roman_Empire,_1789_en.png. [cit. 21. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Sjednocen%C3%AD_N%C4%9Bmecka#/media/Soubor:Map_of_the_Holy_Roman_Empire,_1789_en.png. [cit. 8. 7. 2020]
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/Greater_austria_ethnic.svg. [cit. 5. 6. 2020]
http://nassmer.blogspot.com/2013/01/nemecka-rasova-nauka.html. [cit. 5. 6. 2020]
http://universal_lexikon.deacademic.com/253645/innere_Kolonisation. [cit. 13. 2. 2017]
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=14865048. [cit. 5. 6. 2020]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Generalplan_Ost. [cit. 5. 6. 2020]
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=26040999. [cit. 5. 6. 2020]
https://qph.fs.quoracdn.net/main-qimg-a792cb445e57aba226b921976b2f4bc4. [cit. 13. 7. 2020]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Houston_Stewart_Chamberlain. [cit. 13. 7. 2020]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Ratzel. [cit. 7. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Karl_Haushofer. [cit. 7. 1. 2021]
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e7/Bundesarchiv_R_49_Bild0024%2C_Ausstellung_%22Die_grosse_Heimkehr%22.jpg. [cit. 7. 1. 2021]
https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3089054-tricet-milionu-migrantu-po-valce-evropa-zazila-stehovani-narodu. *[cit. 11. 1. 2019]*
https://freevectormaps.com/world-maps/europe/WRLD-EU-01-0004.*[cit. 21. 1. 2021]*
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=2911384. [cit. *22. 2. 2021]*
https*://www.ancient.eu/image/3007/central-europe-5th-century-ce/. [cit. 8. 5. 2020]*
http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2010101064. *[cit. 10. 1. 2019]*
https://www.ff.cuni.cz/fakulta/katedry-a-ustavy/. *[cit. 17. 1. 2019]*
https*://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung.*[cit. *5. 8. 2020]*

https://www.idnes.cz/karlovy-vary/zpravy/archeologove-vyzkum-osada-obora-karlovy-vary-kostel-svateho-linharta-lazenske-lesy.A200728_561611_vary-zpravy_b [cit. 1. 9. 2020]
https://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung. [cit. 5. 8. 2020]
https://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung. [cit. 5. 8. 2020]
https://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung. [cit. 5. 8. 2020]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Frangist%C3%A1n. [cit. 26.1 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Redukcionismus. [cit. 15. 8. 2019]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Alfred_Weber. [cit. 14. 8. 2019]
http://uprav.ff.cuni.cz/?q=node/117.[cit. 17. 1. 2019]
https://www.npu.cz/cs. [cit. 3.3 2021]; https://www.svornik.cz/. [cit. 3. 3. 2021]
http://praha-archeologicka.cz/p/214?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 3. 3. 2021]
http://praha-archeologicka.cz/p/204. [cit. 13. 1. 2019]
http://praha-archeologicka.cz/p/204. [cit. 13. 1. 2019]
http://praha-archeologicka.cz/p/204?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 13. 1. 2019]
http://praha-archeologicka.cz/p/201. [cit. 13. 1. 2019]
http://praha-archeologicka.cz/p/204. [cit. 13. 1. 2019.]
http://praha-archeologicka.cz/p/201?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 13. 1. 2019]
http://praha-archeologicka.cz/p/214?tgo=85%2C86%2C87. [cit. 14. 1. 2019]
http://udu2.ff.cuni.cz/node/49. [cit. 23. 1. 2019]
http://udu2.ff.cuni.cz/node/49. [cit. 23. 1. 2019]
http://udu2.ff.cuni.cz/node/49. [cit. 23. 1. 2019.]
https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/135214/2_ArchaeologiaHistorica_41-2016-1_18.pdf?sequence=1. [cit. 23. 1. 2019]
https://www.worldcat.org/title/velky-sociologicky-slovnik-1-a-o/oclc/164841494. [cit. 23. 1. 2019]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurz. [cit. 23. 1. 2019]
https://www.worldcat.org/title/male-dejiny-lingvistiky/oclc/892051404. [cit. 23. 1. 2019]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurz. [cit. 7. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurzivn%C3%AD_anal%C3%BDza. [cit. 7. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurzivn%C3%AD_anal%C3%BDza. [cit. 7. 1. 2021]
http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/vyvoj-archeologie-cr. [cit. 2. 8. 2019]
https://de.wikipedia.org/wiki/Egerländer_Biografisches_Lexikon. [cit. 4. 1. 2020]
https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_III._von_Elbogen. [cit. 4. 1. 2020]
https://digitalhumanities.cz/. [cit. 7. 1. 2021]
http://www.archeologickamapa.czt. http://www.archeologickyatlas.cz.. [cit. 8. 1. 2021]
https://www.geodata.cz/technologie/. [cit. 8. 1. 2021]
http://landscapes.hiu.cas.cz/praha.php. [cit. 27. 1. 2019]
https://asep.lib.cas.cz/arl-cav/cs/detail-cav_un_epca-0443962-Databaze-benediktinskych-klasteru-do-roku-1300-a-jeji-mapova-nadstavba/. [cit. 27. 1. 2019]
https://www.libellus.cz/items/help. [cit. 27. 1. 2019]
https://wikisofia.cz/wiki/Informa%C4%8Dn%C3%AD_bublina. [cit. 1. 2. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Wikipedie. [cit. 1. 2. 2021]
http://www.ffabula.cz/cs/akce-projekty/diskuze-prednasky/diskuze/hrat-dejiny/, [cit. 27. 1. 2019]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Attentat_1942, [cit. 27. 1. 2019]
https://www.ff.cuni.cz/2020/01/vznika-unikatni-univerzitni-spin-off-charles-games-s-r-o-zalozeny-za-ucelem-vyvoje-prodeje-pocitacovych-podpory-nadejnych-studentu/.[cit. 27. 1. 2019]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Turing%C5%AFv_test. [cit. 10. 1. 2021]
https://cs.wikipedia.org/wiki/Um%C4%9Bl%C3%A1_inteligence. [cit. 10. 1. 2021].
https://digitalnifilosof.cz/ . [cit. 10. 1. 2021]

https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/promeny-ceskych-regionu/prgai-chce-z-prahy-udelat-centrum-umele-inteligence/r~8c95d50c33af11eaa24cac1f6b220ee8/. *[cit. 1. 2. 2020]*

https://domaci.ihned.cz/c1-66448420-umela-inteligence-s-nami-manipuluje-nejsme-schopni-pochopit-proc-se-neuronove-site-rozhoduji-jak-se-rozhoduji-rika-profesor-pechoucek. *[cit. 27. 1. 2019]*

https://digikoalice.cz/elements-of-ai/.*[cit. 8. 1. 2021]* https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/promeny-ceskych-regionu/prgai-chce-z-prahy-udelat-centrum-umele-inteligence/r~8c95d50c33af11eaa24cac1f6b220ee8/. *[cit. 1. 2. 2020]*

https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/promeny-ceskych-regionu/prgai-chce-z-prahy-udelat-centrum-umele-inteligence/r~8c95d50c33af11eaa24cac1f6b220ee8/. *[cit. 1. 2. 2020]*

https://cs.wikipedia.org/wiki/Modr%C3%BD_ban%C3%A1n. *[cit. 31. 1. 2021.]*

historie.phil.muni.cz › media › snsekren. [cit. 5. 6. 2020]

https://tech.ihned.cz/internet/c1-66863660-konec-internetu-jak-jsme-ho-znali-ideal-site-siti-je-pryc-a-lide-prestavaji-cist-maji-radsi-obrazky. [31. 12. 2020]

https://www.ff.cuni.cz/2020/04/napadem-roku-2019-se-soutezi-umele-inteligence-ai-awards-stal-digitalni-filosof-projekt-studentu-vyucujici-ze-studii-novych-medii-ff-uk/. [cit. 10. 1. 2021]

https://cs.wikipedia.org/wiki/Turing%C5%AFv_test. [cit. 10. 1. 2021]

https://cs.wikipedia.org/wiki/Um%C4%9Bl%C3%A1_inteligence. [cit. 10. 1. 2021]

historie.phil.muni.cz › media › snsekren.[cit. 18. 3. 2021]

https://cs.wikipedia.org/wiki/Modr%C3%BD_ban%C3%A1n. *[cit. 31. 1. 2021]*

historie.phil.muni.cz › media › snsekren. [cit. 5. 6. 2020]

https*://cs.wikipedia.org/wiki/Torontsk%C3%A1_%C5%A1kola. [cit. 10. 1. 2021]*

https://sketchfab.com/3d-models/apr-tasovice-9fc018bb2a1e475b900a19fd4cd4b380. *[cit. 28. 1. 2021]*

https://www.youtube.com/watch?v=Ma3XR7l83ag. *[cit. 18. 3. 2021]*

https://sketchfab.com/3d-models/st-jamess-chapel-sebes-87b5eabe164d4f32af4f39b5d520224a. *[cit. 18. 3. 2021]*

http://praha-archeologicka.cz/p/212. *[cit. 13. 1. 2019]*

https://youtu.be/b0I-tyqipg8?t=18. *[cit. 13. 1. 2019]*

https://sketchfab.com/3d-models/porte-medievale-figeac-46-223d5a2f0b2d4611b90ec33ba0ce8267. *[cit. 13. 1. 2019]*

https://www.youtube.com/watch?v=nJgD6gyi0Wk. *[cit.13. 1. 2019]*

http://praha-archeologicka.cz/p/201?tgo=85%2C86%2C87. *[cit. 13. 1. 2019]*

http://praha-archeologicka.cz/p/201. *[cit.13. 1. 2019]*

http://praha-archeologicka.cz/p/201?tgo=85%2C86%2C87. *[cit. 3. 1. 2019]*

http://praha-archeologicka.cz/p/201. *[cit. 13. 1. 2019]*

http://praha-archeologicka.cz/p/267. *[cit.13. 1. 2019]*

http://praha-archeologicka.cz/p/198?tgo=41. *1. [cit.13. 1. 2019]*

https://www.npu.cz/cs/opravujete-pamatku/inspirujte-se/43923-projekt-historie-v-terenu-litvinovsko. *[cit. 20. 2. 2021]*

https://www.youtube.com/watch?v=gwHBAYxtRKQ. *[cit. 13. 1. 2019]*

https://sketchfab.com/3d-models/hradiste-orlik-d225acb0cfd44763a73bfd218a50e4b6. [cit. 27. 1. 2021]

https://www.npu.cz/cs/pro-media/50719-navstevnost-hradu-a-zamku-v-roce-2019-opet-prekonala-petimilionovou-hranici. [cit. 2. 5. 2020]

https://www.denik.cz/cestovani/navstevniky-kuksu-provede-espork-20190503.html. [cit. 12. 4. 2020]

https://sketchfab.com/3d-models/kalla-old-church-6d00483d34f340bea70f956ede834af8. [cit. 29. 1. 2021]

https://pamatkovykatalog.cz/hrad-cheb-12557910. [cit. 5. 6. 2020]

http://www.stavbykarlovarska.cz/administrace/foto_objekty/113_30_1368180307_344255_max.jpg. [cit. 5. 6. 2020]

http://www.stavbykarlovarska.cz/cz/hlasovani/hrebeny-hrad-a-zamek-hartenberg-274. [cit. 5. 8. 2020]

https://www.kudyznudy.cz/aktivity/na-vylet-na-krasny-hrad-seeberg. [cit. 5. 8. 2020]

https://www.kudyznudy.cz/files/c4/c48657e1-ea8f-4927-b5cb-1ff3d4d857c0.jpg?v=20200826014816. [cit. 8. 3. 2021]

https://www.kudyznudy.cz/files/20/20c3159e-b9f3-4610-a477-957720be20f7.jpg?v=20200826112608. [cit. 8. 3. 2021]

https://www.youtube.com/watch?v=ctRaoIREMoU. [cit. 5. 8. 2020]

https://www.krusnohorsky.cz/image/200907240654_P1180007.jpg. [cit. 5. 6. 2020]

http://www.omks.cz/img/jer7.jpg. [cit. 5. 6. 2020]

http://www.omks.cz/img/jer9.jpg. [cit. 5. 6. 2020]

https://cs.wikipedia.org/wiki/Eugenika. [cit. 16. 4. 2020]

https://geschichtsforschung.univie.ac.at/forschung/laufende-drittmittelprojekte/histogenes/. [cit 17. 3. 2021]

https://daten.digitalesammlungen.de/~db/bsb00000868/images/index.html?projekt=1100704150&id=00000868&no=11&seite=314.*[cit. 16. 6. 2019]*

https://cs.wikipedia.org/wiki/Wendov%C3%A9. *[cit. 16. 4. 2020]*

https://cs.wikipedia.org/wiki/Torontsk%C3%A1_%C5%A1kola. *[cit. 28. 2. 2021]*

https://cs.wikipedia.org/wiki/Udr%C5%BEiteln%C3%BD_rozvoj. *[cit. 3. 7. 2020]*

https://cs.wikipedia.org/wiki/Longue_dur%C3%A9e. [cit. *17. 1. 2020]*

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

PRAMENY (INEDITA)

BÖHM, J.: *Die älteste Geschichte der Stadt Eger bis zur Verpfändung des Egerlandes an die böhmische Krone im Jahre 1322.* 1920. Diss FF UK.

BĚLOHLÁVEK, M. *Sedlecko v 10. -13. století a německý vliv v regionu*, Dip. KTF UK Praha 2019.

DOLEŽEL, J.: *Středověké osídlení Drahanské vrchoviny do konce 14. století,* 1996. Diss FF UK.

EHRLICH, A.: *Die Ortsnamen des Egerer und Wildsteiner Gerichtsbezirkes*.2 1921 Diss FF UK.

EGERER,R.: *Ortsnamen und Besiedlung des politischen Bezirkes Tep*l. 1939. Diss FF UK.

ENZMANN , E.: *Geschichte der Stadt Eger unter den Luxemburgern*, 1322 – 1419. *Mit besonderer Rücksicht auf Verfassung und Verwaltung*. 1922. Diss FF UK.

ETTEL, E.: *Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Egerer Kreises unter besonderer Berücksichtigung der Orts– und Flurformen*. 1940. Diss FF UK.

FISCHER, M.: *Die Flurnamen des Egerer Gerichtsbezirkes und ihre Auswertung für die Siedlungsgeschichte.* 1938. Diss FF UK.

FISCHER, R.: *Die slawische Ortsnamen des Egerlandes*. 1934 – 1935. Diss FF UK.

GROSSMANN, R.: *Über Haus und Hof im Egerland. Beiträgezur Siedlungsgeschichte des Egerlandes*. 1929 – 1930. Diss FF UK.

GÜCKELHORN, J.: *Geschichte der volkskundlichen Erforschung des Egerlandes*.1924. Diss FF UK.

KRATSCHMANN, M.: *Die Ortsnamen des politischen Bezirkes Eger*. 1934 – 1935. Diss FF UK.

KRAUS, H.: *Die Flurnamen der Gerichtsbezirke Königswart und Marienbad und ihre Auswertung für die Siedlungsgeschichte*. 1940. Diss FF UK.

KRUŠINOVA, L.: *Kapitoly k dějinám osídlení jihozápadních Čech v raném středověku,* 2001 Diss FF UK.

KUNZ, W. J.: *Die Ortsnamen des politischen Bezirkes Luditz*. 1937. Diss FF UK.

LANZENDÖRFER, K.: *Die Ortsnamen des Bezirkes Tachau, zugleich Versuch einer Siedlungsgeschichte. 1934* Diss FF UK.

LINZ J.: *Die Grenze zwischen Böhmen und dem historischen Egerland.* 1930. Diss FF UK.

MALINA, O.: *Stabilizace sídelní sítě vrcholného středověku ve střední a západní Evropě*, 2011 Diss FF ZČU.

MICHÁLEK, L.: *Proměny církevní správy v severních a severozápadních Čechách do poloviny 16. století,* 2002, Diss FF UK.

NACHTMANN, E.: *Die Handelsbeziehungen Egers zu Nürnberg im Mittelalter*. 1931. Diss FF UK.

RITT, E.: *Die Ortsnamen des Karlsbader Bezirkes*. 1939. Diss FF UK.

SUCHÝ, M.: *Stavební proces nejen ve světle svatovítských týdenních účtů* (1372-1378), 1997 FF UP

THOMA, J.: *Raněstředověké osídlení jižních Čech*, 1992. FF UK

VELÍMSKÝ, J.: *Raněstředověké osídlení Kutnohorska s přihlédnutím ke dvěma sídelním lokalitám Malín a Bylany,* 2001, Diss PedF UK.

VOGT, K.: *Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. 1937. Diss FF UK.

WALISOVÁ, M.: *Změna struktury osídlení na ploše Nového Města pražského v období 12. -14. století*, 1995, Diss FF UK.

WANIE, P.: Der *Stadt Eger geschichtlicher Entwicklungsgang bis zum Ausgange des Mittelalters.* 1912 – 1913.

ZEZULKA, M. *Chebská falc a její role v říšské politice štaufských císařů a králů*, nevydaná diplomová práce, FF MU, Brno 2017.

PRIMÁRNÍ LITERATURA

ABEL, W.: *Geschichte der deutschen Landwirthschaft vom Mittelalter bis z*

um 19. Jahrhundert, Stutgart 1978.

ALTRICHTER, A.: *Heimatbuch der Iglauer Sprachinsel. Geschichte des Bodens und Bevölkerung,* Iglau 1921.

ALTRICHTER, A.: *Heimatbuch der Iglauer Volksinsel. Ein Stück deutscher Erde und seine Geschichte,* Iglau 1940.

ATLAS ZUR GESCHICHTE DER DEUTSCHE OSTSIEDLUNG. Bearb. Von W. Krallert, W. Kuhn und E. Schwarz, Bielefeld – Berlin – Hannover 1958.

BACKAUS, F.: *„Das gröste Siedelwerk des deutschen Volkes". Zur Erforschung der Germania Slavica in Deutschland*, in: Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter. Eine Bestandaufnahme aktueller Forschungen zur Germania Slavica. Hrsg. Von Ch. Lübke, Stuttgart 1998, s. 17 – 29.

BACHMANN, A.: Geschichte Böhmens, I. Bis 1400, Gotha 1899.

BARLETT, R.: *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993.

BÁRTA, S.: *Bruno von Schaumburg: Olmützer Bishof, Kolonisator und Staatsman.* In*:* Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 101 – 109.

BARTL, F.: *Zur Siedlungsgeschichte des Egerlandes,* in: Unser Egerland 1939/40, s. 16 – 24.

BAŠTA, J. - BAŠTOVÁ, D.: *K problematice počátku a vývoje slovanských hradišť v západních Čechách,* Studia Mediaevalia Pragensia 1, 1988, s. – 31.

BELCREDI, L.: *Colonization, development and desertion of the medieval village of Bystřec*. In: Ruralia III. Konference Ruralia III. 2000, s. 187 – 201.

BELLING, V.: *Vývoj středověkého osídlení Frýdlantska. Proces tzv. vrcholené kolonisace v severočeském pohraničí na příkladu Frýdlantska*. In: Severočeský sborník historický, Gotické umění a jeho historické souvislosti, Ústí nad Labem 2003.

BERANOVÁ, M.: *Zemědělská výroba v 11. – 14. století na území Československa*, Praha 1975, Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd, ročník III/1974, svazek 1.

BERNAU, B.: *Čechy, X. Krušné Hory a Poohří,* Praha 1896.

BISTŘICKÝ, J.: *Nejstarší osídlení horního Podyjí.* AUPO Historica 31, 2003, s. 29 – 35.

BOHÁČ, Z.: *Časové vrstvy patrocinií českých měst a jejich význam pro dějiny osídlení.* HG 4, 1970, s. 7 – 41.

BOHÁČ, Z.: *Geneze sídla a plužiny jako pramen k dějinám osídlení,* Historická geografie 25, 1986, s. 7 – 52.

BOHÁČ, Z.: *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, Historická geografie 18, 1979, s. 165 – 203.

BOHÁČ, Z.: *K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách,* Historická geografie 17, 1978, s. 3 – 63.

BOHÁČ, Z.: *K novému pojetí studia dějin osídlení v Čechách,* in: Badania z dziejov osadnictva i toponimii. Red. J. Janczak i T. Ładogórski, Wrocław – Warsawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 21 – 35.

BOHÁČ, Z.: *K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusitských Čechách.* HG 18, 1979, s. 5 – 30.

BOHÁČ, Z.: *K raně středověkému osídlení Čech*, Historická geografie 11, 1973, s. 209 – 228.

BOHÁČ, Z.: *Mapy k územnímu vývoji české a moravské církevní provincie,* in: Historická geografie 28, 1995, s. 183 – 190.

BOHÁČ, Z.: *Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války*. In: Husitství – Renesance – Reformace, Sborník k 60. Narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 123 – 132.

BOHÁČ, Z.: *Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury,* in: Folia historica Bohemica 1, 1979, s. 157 – 176.

BOHÁČ, Z.: *Otázky terminologie dějin osídlení a kolonizace za feudalismu,* in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše. Red. O. Felcman, J. Jeleček, T. Vojtěch, J. Žemlička, Praha 1982, s. 359 – 373.

BOHÁČ, Z.: *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*, in: Československý časopis historický 21, 1973, s. 369 – 388.

BOHÁČ, Z.: *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*, in: Pražské arcibiskupství 1344 – 1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Uspořádali Z. Hledíková a J. Polc, Praha 1994, s. 164 – 178.

BOHÁČ, Z.: *Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století,* Historická demografie 12, 1987, s. 59 – 87.

BOHÁČ, Z.: *Pozdní kolonizace levobřežního úseku středního Polabí.* HG 8, 1972, s. 105 – 114.

BOHÁČ, Z.: *Přehled vývoje osídlení středního Povltaví v době předhusitské.* HG 17, 1978, s. 149 –172.

BOHÁČ, Z.: *Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce – pokus o rekonstrukci podle patronátních práv,* Folia Historica Bohemica 7, 1984, s. 7 – 42.

BOHÁČ, Z.: *The Development of Feudalism and Territorial Organization in the Czech Lands up to the Hussite Revolution*. HG 23, 1984, s. 93 – 129.

BOHÁČ, Z.: *Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech*, Praha 2001.

BOHÁČ, Z.: *Toponomastická mapa středního Povltaví.* HG 8, 1972, s. 188 – 193

BOHÁČ, Z.: *Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech*, Historická geografie 12, 1974, s. 3 – 25.

BOHÁČ, Z.: *Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech,* Historická geografie 21, 1983.

BOHÁČ, Z.: *Vývoj diecézní organizace českých zemí,* in: Traditio et Cultus, Praha 1993, s. 21 – 35.

BOLINA, P.: *Postupy při kolonizaci: vytyčování „újezdů“.* in: Přemyslovci. Budování českého státu. Praha 2009, s. 384 – 386.

BOOCKMANN, H.: *Die mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Zum Stand ihrer Erforschung und zu ihrem Platz im allgemeinen Geschichtsbewußtsein,* in: Geschichte und Gegenwart. Festschrift für K. D. Erdmann, Kiel 1980, s. 13 – 77.

BOSL, K.: *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes,* Staates und Reiches, I-II,Stuttgart 1950 – 1951.

BOSL, K.: *Europa im Aufbruch. Herrschaft - Gesellschaft - Kultur vom 10. Bis zum 14. Jahrhundert*, Munchen 1980.

BRETHOLZ, B.: *Der Kampf und die Siedlungsfrage der Deutschen in Böhmen und Mähren*, Brünn 1922.

BRETHOLZ, B.: *Geschichte Bohmens und Mahrens bis zum Aussterben der Přemysliden (1306)*, München-Leipzig 1912.

BRETHOLZ, B.: *Geschichte Böhmens und Mährens,* I. Das Vorwalten des Deutschtums. Bis 1419, Reichenberg 1921.

BRETHOLZ, B.: *Kolonisations-Polemik*, Brünn 1923.

BRETHOLZ, B.: *Zur böhmischen Kolonisationsfrage*, Mitteillungen des Instituts für österreichische geschichtforschung 38, 1918, s. 213 – 240.

BROSCHE ,W.: *Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte der Karlsbader Landschaft,* in: Bohemia 6, 1996, s. 39 – 71.

BUBENÍK, J.: *Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (katalog nalezišť)*, Praha 1997.

BUBENÍK, J.: *K dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (katalog nalezišť),* Praha 1997.

CENDELÍN, D.: *Velké Meziříčí. Půdorys města jako historická informace o starých komunikacích i jako náznak vývoje kolonizace.* Západní Morava 6, 2002, s. 3 – 14.

COGHE, S.: *Siedlungsvorgänge im südlichen Portugal und im Königreich Jerusalem im 12. und 13. Jahrhundert. Einige Strukturmerkmale im Vergleich*. In: Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 35 – 62.

COUDENHOVE-KALERGI, B.: *Die Wiederkehr des Vergangenen. Zwei Völker, zwei Geschichten.* in: Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft. Brno 2006, s. 173 – 178.

ČECHURA, J.: *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské,* MZK 24, 1988, s. 205 – 22.

ČECHURA, M.: *Církevní hmotná kultura v archeologických pramenech.* In: Archeologia historica 34, 2009, s. 543 – 561.

ČECHURA, M.: *Příkopy kolem kostelů*. In: Archaeologia historica 31, 2006, s. 283 – 288.

ČERNÁ, E. – KLÍR, T.: *Osídlení Krušných hor v mladším středověku a raném novověku: Kontext a cíle interdisciplinárního výzkumu – The Settlement of the Ore Mountains in the Later Middle Ages and Early Modern Period. The Context and Objectives of Interdisciplinary Research* (Eva Černá - Tomáš Klír), In: I. Boháčová, P. Sommer (eds.), *Středověká Evropa v pohybu. K poctě Jana Klápště. Medieval Europe in Motion: In honor of Jan Klápště*, s. 105 – 118, Praha 2014.

DAVÍDEK, V.: *Středověké osídlení Slovanů,* Praha 1950.

DIE DEUTSCHE OSTSIEDLUNG DES MITTELALTERS ALS PROBLEM DER EUROPÄISCHEN GESCHICHTE. Hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen 1975.

DOLEŽEL, J.: *K etnické struktuře středověké kolonizace Drahanské vrchoviny.* ArchHist 28, 2003, s. 123 – 173.

DRNOVSKÝ, P.: *Zaniklá vesnice Habřinka.* Zpravodaj muzea v Hradci Králové 31, 2005, s. 237 – 252.

DUDÍK, B.: *Mährens allgemaine Geschichte,* I – XII, Brünn 1860 – 1888.

DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů,* Praha 2000.

EBERHARD, W.: *Ostmitteleuropa als historische Strukturregion.* In: Perspektiven geisteswissenschaftlicher Forschung. Berlin 2003, s. 73 – 80.

ERLEN, P.: *Europäischer landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preussen*, Marburg/Lahn 1992.

FIALA, J.: *Historické cesty starého Loketska,* Karlovy Vary 2005.

FIALA, J.: *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století,* in: Minulostí Západočeského kraje, č. XXVIII, Plzeň 1992.

FIALA, Z.: *Die Organisation der Kirche in Přemyslidenstaat des 10. - 13.Jahrhunderts,* in: Siedlung und Verfassung Bohmens in der Frühzeit. Hrsg. von F. Graus und H. Ludat, Wiesbaden 1967, s. 133 – 143.

FIALA, Z.: *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975.

FIALA, Z.: *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století* (Podle kritiky pramenů), Sborník historický 6, 1959, s. 23 – 95. TÝŽ, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975, s. 140 – 158.

FIALA, Z.: *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. století do poloviny 14. století,* in: Sborník historický III, 1955, s. 64 – 88.

FISCHER**,** R.: *Die Slawischen Ortsnamen des Egerlandes und ihre Auswertung für die Lautlehre und Siedlungsgeschichte, Leipzig 1940.*

FISCHER**,** R.: *Egerländer Ortsnamen aus altdeutscher Zeit,* in: Unser Egerland. 40 (1936), č. 7 – 8, s. 61.

FISCHER**,** R.: *Probleme der Namensforschung an Orts- und Flurnamen im Westlichen Böhmen und seiner Nachbarschaft, Leipzig 1950.*

FOCKE, F.: *Böhmen ist das angestamte Vaterland der Deutschböhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschenböhmen,* Warnsdorf 1887.

FÖRSTER, H.: *Möglichkeiten der Kooperation im Bereich der Regionalforschung Ostmitteleuropas.* In: Aspekte der Zusammenarbeit in der Ostmitteleuropa-Forschung. Tagung des Herder-Instituts und des J. G. Herder-Forschungsrates am 22. /23. Februar 1994. Marburg 1996, s. 27 – 44.

FRIEDRICH, W.: *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation,* Praha 1912.

FRITZE, W. H.: *Phänomene und Probleme des westslawischen Bauernturms am Beispiel des frühpřemyslidischen Böhmens,* in: Das Dorf der Eisen-zeit und des frühen Mittelalters. Hrsg. von H. Jankuhn, R. Schiitzeichel und F. Schwind, Göttingen 1977, s. 494 – 529.

GABRIEL, F. - STARÁ, M.: *Osídlení severních Čech*. In: Die Besiedlung der Neisseregion. Urgeschichte - Mittelalter - Neuzeit. 1. Symposium der Geschichtskommission der Euroregion Neisse am 13. und 14. Oktober 1993 in Zittau. Zittau, Zittauer Geschichts- und Museumsverein 1995, s. 52 – 67.

GABRIEL, F. - VANĚK, V.: *České Švýcarsko ve středověku.* Praha 2006, s. 70.

GAVLAS, S.: *O kształt zjednoczonego Królewstwa. Niemieckie władstwo terytorialne i geneza społecznoustrojowej odrębnosci Polski,* Warsawa 1996.

GEBEL, R.: *Češi a Němci - „Tisícileté drama".* In: Češi a Němci ve střední Evropě. Moravský Beroun 2001, s. 67 – 75.

GNIRS, A.: *Elbogen bei Karlsbad,* Elbogen 1928.

GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeshichtlichen Denkmale. Der politische Bezirk Elbogen*, in: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé, XLIII, Praha 1927.

GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeshichtlichen Denkmale in der politische Bezirk Tepl und Marienbad,* in: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé, L, Augsburg - Brno 1932.

GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeshichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad*. Praha 1933, reedice in: Handbuch den sudetendeutschen kulturgeschichte, svazek 8, München 1996.

GOŠ, V.: *Změna - velká kolonizace 13. století očima archeologa.* Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 6, 2003, s. 114 – 118.

GRADL, H.: *Beiträge zur geschichte Nordwestböhmens.* 3. Leuchtenberger und Nothaftische Lehen im Elbognerlande, in: Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 26, s. 266 – 282.

GRADL, H.: *Geschichte des Egerlandes (bis 1437),* Prag 1893.

GRADL, H.: *Waldssasener Gebiet in Böhmen,* MVGDB 1882, s. 260 – 265.

GRAUS, F.: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské,* I. *Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.,* II. *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419,* Praha 1953 – 1957.

GRAUS, F.: *Die Problematik die deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht,* in: W. Schlesinger (ed.), Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Vorträge und Forschungen 18, Sigmaringen 1975, s. 31 – 75.

GRAUS, F.: *Deutsche und slawische Verfassungsgeschichte*? [Německé a slovanské dějiny státnosti?], *Historische Zeitschrift* 197 (1963).

GROSS, A.: *Dějiny karlovarského kraje, Díl I., Od pravěku do konce feudálního období (1848),* Karlovy Vary 1954.

GROSS, A.: *Staroslovanské osídlení Karlovarska*, in: Historický sborník Karlovarska, 1955.

HALLA, K.: *Ministeriální rod Nothaftů na Chebsku a Sokolovsku,* Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, diplomová práce 1999.

HASIL, J.: *Chebsko v raném středověku. Archeologie středoevropského regionu v 7. – 12.* století, Praha 2018.

HASSMANN, H.: *Die Besiedlung des Egerlandes und seiner Nachbargebiete in vorgeschichtlicher Zeit,* in: Unser Egerland 42 (1938), s. 161 – 169.

HAŠKOVÁ, J.: *Osídlení a směna v západních Čechách do konce 13. století v historické výpovědi nálezů mincí,* MZK 19, 1983, s. 153 – 161.

HEJNA, A.: *Slovanská hradiště a počátky měst v Čechách,* PA 52,1961, *s.* 563 – 572.

HEJNA, A.: *Venkovská opevněná sídla 10. - 13. století v Čechách. Problematika jejich studia a výsledky dosavadního výzkumu,* AR 28, 1976, s. 279 – 290.

HERRMANN, CH.: *Zum Verhältnis von Stadt und Burg im Ermland.* In: Burg und Stadt. Praha 1999, s. 99 – 112.

HIGOUNET, CH.: *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter,* 2. Aufl. München 1990.

HIGOUNET, CH.: *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Age,* Paris 1989.

HLAVÁČEK, I.: *Česká církev, její organizace a správa ve vztahu ke státu do husitství,* in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2 – 1999, Z pomocných věd historických XV, Praha 2003.

HLEDÍKOVÁ, Z.: *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách,* FHB 7, 1984, s. 43 – 99.

HLEDÍKOVÁ, Z.: *Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách,* in: Pocta prof. JUDr. Karlu Malému k 65. narozeninám, uspořádal Ladislav Soukup, Praha 1995, s. 112 – 123.

HOFFMANN, F.: *K systémové analýze středověkých měst.* ČČH 88, 1990, č. 3, s. 252 – 275.

HOFFMANN, F.: *Středověké město v Čechách a na Moravě,* Praha 2009.

HOLÝ, V.: *Připojení Chebska k německé říši*, Minulostí západočeského kraje VI, 1968, 223 – 250.

HOSÁK, L.: *Středověká kolonizace moravské části Vysočiny.* Vlastivědný sborník Moravskobudějovicka 2005, č. 1, s. 127 – 181.

HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 1933 -1938.

HOSNER, J.: *Wigensdorf, Geschichte einer ergebirgischen,* Siedlung Erzgebirgszeitung 1910, s. 36.

HRABOVÁ, L.: *K problému německé kolonizace ve střední Evropě,* Sborník historický 9, s. 67 – 94.

HŘIBOVÁ, B.: *Mapa přírodní krajiny českých zemí ve 12. století,* Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Přírodní vědy II, Praha 1956.

CHARVÁT, P.: *Poznámky k německé kolonizaci východních Čech*, AH 10 (1985), s. 75 – 81.

CHARVÁTOVÁ, K.: *Kolonizace oseckého kláštera ve 13. a 14. století*. FHB 6, 1984, s. 235 – 288.

CHARVÁTOVÁ, K.: *Několik poznámek k dějinám osídlení na panstvích cisterciáckých klášterů v Čechách a ve Slezsku.* In: Krzeszów. Uswiecony Laska. Wroclaw, Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego 1997, s. 78 – 85.

CHARVÁTOVÁ, K.: *Pluh a sekera: hospodářství a osidlovací procesy na panstvích českých klášterů ve 13. století,* in: Muzejní a vlastivědná práce – časopis společnosti přátel starožitností, roč. 106, č. 2, 1998.

CHARVÁTOVÁ, K.: *Význam cisterciáckého řádu pro osídlení Čech,* AH 10, 1985, s. 415 – 421.

CHARVÁTOVÁ, K.: *Vztah dvorů k vesnickému osídlení na panstvích cisterckých klášterů v Čechách,* AH 11, 1986, s. 461 – 467.

CHARVÁTOVÁ K.: *Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století,* HG 28, 1995, s. 74.

JANSA, P.: *Trutnovská kolonizační provizoria.* CastB 9, 2004, s. 63 – 68.

JINDŘICH, K.: *Plaský klášter a polské osídlení části Rokytenska.* in: 850 let plaského kláštera (1145-1995). Sborník příspěvků semináře „Vývoj a význam plaského kláštera pro české dějiny“ pořádaného v Mariánské Týnici ve dnech 31.5. -2. 6. 1995. Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska 1995, s. 38 – 39.

JIRÁSKO, L.: *Osídlení Novobystřicka v předhusitském období.* HG 17, 1978, s. 209 – 272.

JIREČEK, H.: *Běh kolonizací české až do roku 1200*. In: Památky archeologické 2, 1857, s. 362 – 366.

JIREČEK, H.: *Slovanské právo v Čechách a na Moravě,* I. *Od prvních zpráv do konce X. století*, II. *Od počátku XI. Do konce XIII. století,* Praha 1863 – 1864.

JURITSCH, G.: *Beitrage zur bohmischen Geschichte in der Zeit der Přemysliden,* Prag 1928.

JURITSCH, G.: *Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen und Mähren im XIII. Und XIV. Jahrhunderte,* Programm des Staats-Ober- Gymnasium in Mies 1904 – 1905, Mies 1905, s. 183

KALOUSEK, J.: *České státní právo,* 2. Vyd. Praha 1892.

KARELL, V.: *Das Erzgebirge und seine Besiedlung,* Kadaň 1924.

KÄUBLER, R.: *Die ländliche Siedlungen des Egerlandes.* Lepzig, Diss. 1935.

KEJŘ, J.: *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké,* in: Sborník k 70. narozeninám V. Vaněčka, Praha 1975

KEJŘ, J.: *Městské zřízení v zřízení v českém státě ve 13. století*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 226 – 252.

KEJŘ, J.: *Nad počátky našich měst*, Československý časopis historický 24, 1976, s. 377 – 401.

KEJŘ, J.: *Zwei Studien über die Anfänge der Städtverfassung in den böhmischen Ländern,* Historica 16, 1969, s. 81 – 142.

KLANICA, Z.: *Počátky slovanského osídlení našich zemí,* Praha 1986.

KLÁPŠTĚ, J.: *Kolonizace.* In*:* Přemyslovci. Budování českého státu. Praha 2009, s. 394 – 397.

KLÁPŠTĚ, J.: *Osídlení českých zemí na sklonku přemyslovské epochy.* In: Přemyslovci. Budování českého státu. Praha 2009, s. 378 – 383, s. 387 – 393.

KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna Českých zemí ve středověku*, Praha 2005.

KLÁPŠTĚ, J.: *Studies of structural change in medieval settlement in Bohemia,* Antiquity 65, 1991, s. 396 – 405.

KLÁPŠTĚ, J.: *Změna - středověká transformace a její předpoklady,* in: Mediaevalia archaeologica bohemica 1993, Praha 1994, s. 9 – 59.

KLÁPŠTĚ, J.: *Zpráva o středověké kolonizaci pod Sovími horami.* DaS 26, 2004, č. 3, s. 42 – 45.

KLÍR, T.: *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, Praha – Brno 2008.

KLÍR, T.: *Rolnictvi na pozdně středověkém Chebsku*, Praha 2020.

KLOSS, F.: *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum ende des XII Jahrhunderts,* in: MVGDB, s. 93.

KLOS, R.: *K dějinám Šluknovska v 13. a 14. století*. HG 28, 1995, s. 63 – 69.

KNOLL, V.: *Říšská ministerialita*, in.: Rozpravy klubu Augusta Sedláčka, prosinec 1998, Plzeň 1999, s. 5 – 6.

KNOLL, V.: *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy,* in: Západočeský historický sborník 8, Plzeň 2003, s. 7 – 27.

KOHOUTEK, J.: *Drobné středověké fortifikace na Podřevnicku a jejich vztah ke kolonizačnímu procesu na jihovýchodní Moravě*. ArchHist 18, 1993, s. 167 – 179.

KONŮPEK, J.: *Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2009.

KONŮPEK, J.: *Sakrální architektura na území historického Loketska ve 13. století*, nevydaná diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústní nad Labem, 2009.

KONŮPEK, J. – ZEMAN, J.: *Dispozice kostelní stavby jako pramen k dějinám středověkého osídlení – meze a limity vypovídací schopnosti*. In: Svorník 10, 2013, s. 5 – 32.

KONŮPEK, J.: *Kolonizační činnost cisterciáckého řádu,* in: Proměny montánní krajiny, Historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří, Loket 2013.

KOTYŠKA, V.: *Úplný místopisný slovník Království českého*, Praha 1895.

KOTZSCHKE, R.: *Die Anfange des deutsches Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Osten (ius teutonicum)*, Leipzig 1941.

KOTZSCHKE, R.: *Ländliche Siedlung und Agrarwesen in Sachsen*, Remagen 1953.

KOTZSCHKE, R.: *Quellen zur Geschichte der ost deutchen Kolonisatiton im 12. bis 14. Jahrhundert*, Berlin 1931.

KOTZSCHKE, R. - EBERT, W.: *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1937.

KÖRMEDY, A.: *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchung über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhunderts,* Poznań 1995.

KOUŘIL, P.: *Středověká kolonizace na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a její odraz v archeologických pramenech*. ArchHist 18, 1993, s. 141 – 150.

KREMER, J.: *Die Kolonisation und der Zisterzeinserorden.* In*:* Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 63 – 89.

KROFTA, K.: *Die Deutschen in Böhmen*, Prag 1924.

KROFTA, K.: *Die Deutschen im tschechoslowakischen Staate*, Praha 1937.

KROFTA, K.: *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské,* Český časopis historický 10, 1904, s. 15 – 36, 125 – 152, 249 – 275, 373 – 391; 12, 1906, s. 7 – 30, 178 – 191, 274 – 298, 426 – 446; 14, 1908, 18 – 34, 172 – 196, 273 – 287, 416 – 435.

KROFTA, K.: *Němci v Čechách*, Praha 1927.

KROFTA, K.: *Rádlova Válka Čechů s Němci*. In: Národnostní Obzor, roč. 1, sešit 2, 1930, s. 81 – 97.

KRZEMINSKÁ, B. – TŘEŠTÍK, D.: *Přemyslovská hradiště a služebná organizace českého státu,* Archeologické rozhledy 17, 1965, s. 624 – 655.

KUBŮ, F.: *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997.

KUTHAN, J.: *Architektura v přemyslovském státě 13. století,* in: Umění doby posledních Přemyslovců, Ed. J. Kuthan, Praha 1982, s. 181 – 351.

LANGHAMMER, R.: *Böhmens Schutzherrschaft über das Kloster Waldsassen,* in: Unser Egerland 37 (1933), s. 74.

LANGHAMMER, R.: *Zur 800 - Jahr - Feier des Klosters Waldsassen.,* in: Unser Egerland 37 (1933), s. 73.

LÁNÍK, J.: *Vývoj pozemkové držby pražského arcibiskupství od 10. do 14. století,* in: Historická geografie 20, 1928, s. 113 – 125.

LAŠTOVKOVÁ, V.: *Postup osídlení v oblasti labského pravobřeží od 11. do konce 14. století.* HG 17, 1978, s. 273 – 309.

LE GOFF, J.: *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991.

LIPPERT, J.: *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I,* Praha – Wien – Leipzig, 1896.

LUKAS, J.: *Vývoj osídlení Slánska a Mělnicka od 10. do poloviny 14. století.* HG 17, 1978, s. 99 – 148.

MAUR, E.: *Obyvatelstvo českých zemí ve středověku,* in: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998, s. 35 – 73.

O. MALINA, O.: *Samostatně stojící kostel jako doklad transformace osídlení – možnosti archeologie a GIS*, in Svorník 10/ 2012, s. 33 – 44.

J. MATIEGKA, *Anthropologické vyšetření ostatků sv. Václava*, in: Svatováclavský sborníku na památku 1000. výročí smrti knížete Václava svatého, I. díl - Kníže Václav svatý a jeho doba, Praha 1934.

MEDUNA, P. - SÁDLO, J.: *Bezdězsko - Dokesko. Krajina mezi odolností a stagnací.* HG 35, 2009, č. 1, s. 147 – 160.

MEITZEN, A.: *Die Kulturzustände der slawichen Dörfer der deutschen Kolonisation* [Kulturní poměry slovanských vesnic před německou kolonizaci], Breslau 1964.

MEITZEN, A.: *Die Ausbreitung der Deutschen in Deutschland und ihre Besiedlung der Slawengebiete*, Jena 1879.

MEITZEN, A.: *Siedlung und Agrarwessen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen umd Slawen*, 3 sv., Berlin 1895.

MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě*. ArchHist 18, 1993, s. 99 – 118.

MĚŘÍNSKÝ, Z. - PLAČEK, M.: *Hrad Šenkenberk a jeho úloha v kolonizaci Znojemska.* ArchHist 18, 1993, s. 211 – 223.

MĚŘÍNSKÝ, Z. - ZUMPFE, E.: *Der Bergbau und die Besiedlung des südwestlichen Mährens.* ArchHist 26, 2001, s. 15 – 25.

MIKULÁŠ, M.: *Die Verwandlung der Landschaft am Beispiel Südböhmens.* In: Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 93 – 100.

MUGGENTHALER H.: *Kolonisatorische und wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zisterzierklosters im 12. und 13. Jahrhundret,* München 1924.

MUSIL, F.: *Cesta přes Mladkovské (Mezileské) sedlo.* (*K problematice středověkých komunikací spojujících Čechy s Kladskem).* Kladský sborník 2, 1998, s. 99 – 115.

MUSIL, F.: *Ke vzniku Králík.* Orlické hory a Podorlicko sv. 7, 1994, s. 31 – 44.

MUSIL, F.: *K problematice vývoje středověkých komunikací v Poorlicku v době předhusitské.* HG 30, 1999, s. 135 – 153.

MUSIL, F.: *K vývoji šlechtických sídel na Šumpersku a Bruntálsku* - (1. část). StM 4, 1998, č. 7, s. 26 – 37.

MUSIL, F.: *K vývoji šlechtických sídel na Šumpersku a Bruntálsku* - (2. část). StM 5, 1999, č. 8, s. 17 – 31.

MUSIL, F.: *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy.* Ústí nad Orlicí 2002, s. 280.

MUSIL, F.: *Vztahy Kladska a Čech z pohledu dějin osídlení*. Kladský sborník 2, 1998, s. 83 – 98.

NALBADIDACIS, J.: *Deutsche Ostsiedlung: Moderne Ansätze.* In: Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 21 – 34.

NATHER, F.: *Imigrace a kolonizace v Čechách a na moravě. Problém česko německých vztahů*, Olomouc 2007.

NEJDL, K.: *Počátky kolonizace valdsaského kláštera a germanizace Karlovarského kraje.* In: Historický sborník Karlovarska 1955, s. 56 – 76.

NEKUDA, R.: *Sociální a hospodářské podmínky středověké kolonizace z hlediska archeologie.* ArchHist 18, 1993, s. 151 – 157.

NĚMEČKOVÁ, V.: *Mezi Hradcem (Králové) a Jaroměří - studie k dějinám středověku.* Východočeské listy historické 21 – 22, 2004, s. 21 – 32.

NOVOTNÝ, V.: *České dějiny,* I - IV, Praha 1912 – 1937.

NOVÝ, P.: *K metodice výzkumu a datování starých komunikací.* Staré stezky 12, 2008, s. 9 – 15.

OBERDORFFER, K. – SCHIER, B. – WOSTRY, W. (eds.): *Wiessenschaft im Volkstumkampf. Festschrift Erich Gierach zu seinem 60. Grburtstage überreicht von Freuden , Schülern und Fachgenossen*, Reichenberg 1931.

PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův,* I. 1. *Od prvověkosti až do roku 1125,* 3. vyd. Praha 1876; I. 2. *Od roku 1125 do roku 1253,* 3. vyd. Praha 1877; II. l. *Od roku 1253 až do roku 1403,* 2. vyd. Praha 1877.

PEKAŘ, J.: *O smyslu českých dějin*, Praha 1929.

PEKAŘ, J.: *O správním rozdělení země České do polovice 13. století*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám J. Golla. red. J. Bidlo, G. Friedrich, K. Krofta, Praha 1906, s. 81 – 123

PETRÁŇ, J. a kol.: *Dějiny hmotné kultury,* 1.1. *Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 13. století,* 1.2. *Kultura každodenního života od 13. do 15. století*, Praha 1985.

PETRÁŇ, J.: *Mikrohistorie aneb o nedějinách.* In*:* Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Praha 2003, s. 201 – 208.

PFITZNER, J.: *Das Erwachen der Sudetendeutschen im Spiegel ihres Schrifttums bis zum Jahre 1848,* Augsburg 1926.

PFITZNER, J.: *Das Tausendjährige Prag,* Bayreuth 1940.

PFITZNER, J.: *Die Besiedlung der Sudeten bis zum Ausgang des Mittelalters,* in: Deutsche Hefte fur Volks- und Kulturbodenforschung 1, 1930/31, s. 70 – 87, 168 – 191.

PFITZNER, J.: *Die Geschichtsbetrachtung der Deutschen und der Tschechen,* Historische Zeitschrift 155,1932, s. 84nn.

PFITZNER, J.: *Sudetendeutsche Geschichte,* 2. Aufl. Reichenberg 1937.

PLAČEK, M.: *Kontaktní vztahy na hranicích Moravy a Rakouska a jejich projevy.* ArchHist 28, 2003, s. 211 – 222.

PLAČEK, M.: *Opěrné body Borešovy kolonizace Moravskotřebovska*. In: Vladimír Wolf et Opera Corcontica. Sborník příspěvků k šedesátinám Prof. PhDr. Vladimíra Wolfa. Hradec Králové 2002, s. 301 – 311.

PLAČEK, M.: *Poznámky k vývoji Kostelce ve středověku.* ArchHist 27, 2002, s. 477 – 482.

PLEINEROVÁ, I.: Březno, *Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách,* Praha 1975, s. 75 – 82.

PODROUŽEK, K.: *Vesnické stavby v pískovcovém podloží,* Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2006.

PO STOPÁCH ŠLECHTICKÉHO RODU NOTTHAFFTŮ – NOTTHAFFTI V ĆECHÁCH A V BAVORSKU (Katalog ke stejnojmenné výstavě v Krajském muzeu Cheb a v Muzeu Chebska v Marktredwitz), Cheb 2006.

PREIDEL, H.: *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren*, München 1953.

PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, jejich vznik původní význam a změny*. Praha 1947 – 57, dodatky 1960.

PRÖKL, V.: *Eger und das Egerland,* I. – II., Falkenau-Eger 1877.

PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM OSÍDLENÍ PŘEDHUSITSKÝCH ČECH, Praha 1978.

PUSCHNER, M.: *Deutsche Historiker in den böhmischen Ländern zum tschechisch-deutschböhmischen nationalen Konflikt in der Revolution von 1849/49.* In: Die böhmischen Ländern in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848, Teil II. Acta Universitatis Purkynianae, Slavogermanica 4, Ústí nad Labem 1997.

QUIRIN, K. H.: *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter,* 2. Aufl. Gottingen 1986.

RÁDL, E.: *O německé revoluci. K politické ideologii sudetských Němců.* Praha 2003, s. 143.

RÁDL, E.: *Válka Čechů s Němci*, Praha 1928.

REGNI BOHEMIAE MAPPA HISTORICA. Vydali J. V. Horák a L. Mucha, Praha 1976 (vydání F. Palacký – J. kalousek: Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14ho století, Praha 1874).

RICHTER, K.: *Die böhmischen Länder im Früh- und Hochmittelalter,* in: Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder. Hrsg. von K. Bosl, I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution, Stuttgart 1967, s, 163 – 347.

ROUBÍK, F.: *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách,* Praha 1959.

RYCHTEROVÁ, P. - WIHODA, M.: *Die mittelalterliche Kolonisation: vergleichende Untersuchungen: studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005.* Praha 2009, s. 194.

RYCHTEROVÁ, P. - BRAUER, M. - WIHODA, M.: *Kolonisation und Akkulturation im Mittelalter: vergleichende europäische und regionale Perspektiven. Einleitung.* In: Die mittelalterliche Kolonisation. Vergleichende Untersuchungen. Studentische Arbeiten aus dem internationalen Seminar, veranstaltet in Prag, vom 7. bis 11. März 2005. Praha 2009, s. 7 – 18.

ŘÁD CISTERCIÁKÚ V ČESKÝCH ZEMÍCH VE STŘEDOVĚKU. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech. Sestavila D. Housková, Praha 1994.

SÁDLO J. – POKORNÝ P. – HÁJEK P. – DRESLEROVÁ D. – CÍLEK V.: *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí,* Praha 2005.

SANDNER**,** R.: *Zur Besiedlung des Egerlandes in vor- und frühgeschichtlicher Zeit,* in: Unser Egerland 33 (1929), č. 10 – 11, s. 110 – 116.

SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého,* XIV, 3. vydání Praha 1993 – 1998.

SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník historický království českého*, Praha 1998.

SEDLÁČEK, A.: O *starém rozdělení Čech na kraje,* Praha 1921.

SEVERIN, K.: *Kolonizace Hřebečska.* ArchHist 28, 2003, s. 175 – 210.

SHMIDT, H. F.: *Die rechtlichen Grundlagen der Pfararorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters,* Weimar 1938.

SCHALLER J.: *Topographie des Königreichs Böhmen, darinnen alle städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungensamt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden,* II., Elbogner Kreis. Praha 1785.

SCHLESINGER, L.: *Die Ansiedelung der Deutschen in Böhmen (1197-1306),* in: Deutsche Arbeit in Bohmen. Hrsg. von H. Bachmann, Berlin 1900, s. 39 – 74.

SCHLESINGER, L.: *Die Stellung der Deutschen in der Geschichte Böhmens,* Prag 1922.

SCHLESINGER, L.: *Geschichte Bohmens,* Prag 1869 (2. Aufl. 1870).

SCHLESSINGER, W. (ed.): *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als problem der europäischen Geschichte,* in: Vortrage und Forschungen 18, Sigmaringen 1975.

SCHLESINGERA, W.: *Die geschichte Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung.* In: Historische Zetschrift 183, 1957, s. 517 – 542.

SCHLESINGER, W.: *Zur Problematik der Entstehung der deutschen Ostsiedlung,* in: Die deutsche Ostsiediung des Mittelalters als Problém der europaischen Geschichte. Hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen 1975, s. 11 – 30.

SCHMALFUSS, F. A.: *Das deutsche Städtewesen und sein politischer und socialer Einfluß auf Land und Volk in Böhmen und seinen Nebenländern,* MVGDB 3, 1864, s. 1-12.

SCHMALFUSS, F. A.: *Die deutschen Bauern-Colonien in Böhmen und ihr Einfluß auf das Land und die Landwirtschaft,* Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále MVGDB) 2, 1863, s. 99-105.

SCHMALFUSS, F. A.: *Die Deutschen in Böhmen. Geschildert in Geographisch-statistisher, staatswirthschaftlicher, volksthümlicher und geschichtlicher Beziehung,* Prag 1851.

SCHRÁNIL, J.: *Země česká za doby knížecí*, Praha 1932.

SCHREIBER, R.: *Der elbogner Kreis und seine enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege,* Prag 1925.

SCHWARZ, E.: *Beitrage zur Volkstumsgeschichte der Sudetenlander*, Bohemia 11, 1970, s. 34 – 150.

SCHWARZ, E.: *Die Ortsnamen der Sudetenlandern als Geschichtsquelle,* Berlin 1931.

SCHWARZ, E.: *Volkstumsgeschichte der Sudetenlander,* I. Böhmen, II. Mähren-Schlesien, 2. Aufl. München 1987.

SCHWARZ, E.: *Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenlandern,* Reichenberg 1923

SLÁMA, J.: *Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech,* Archeologické rozhledy 19, 1967, s. 433 – 445.

SKÁLA, E.: *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993-1322,* in: Milénium břevnovského kláštera (993-1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v dějinách. red. I. Hlaváček a M. Bláhová, Praha 1993, s. 163 – 171.

SLÁMA, J.: *K počátkům slovanského osídlení západních Čech,* AR 23, 1971, s. 725 – 741.

SLÁMA, J.: *Příspěvek ke kulturním dějinám raně středověkých Čech*, in: Sborník Kruhu přátel Muzea hl. m. Prahy 1, 1988, s. 65 – 75.

SLÁMA, J.: *Příspěvek k vnitřní kolonisaci raně středověkých Čech*, AR, 19, 1967, s. 433 – 445.

SLAVÍK, J.: *Vznik českého národa. Úvod do českých dějin,* I. *Národ v době družinné,* II. *Národ a města*, Praha 1946 – 1948.

SMETANA, J.: *Rumburk v době předhusitské*. DVZ 4, 1994, č. 1-VII, s. 13 – 19.

SMETÁNKA, Z.: *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách,* Praha 1992.

SMETÁNKA, Z.: *Přírodní poměry a osídlování Čech v 10. – 13. století,* AH 3, 1978, s. 331 – 335.

SMETÁNKA, Z.: *Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X. – XV. století v Čechách,* ČSČH 13, 1965, s. 239 – 268.

SMETÁNKA, Z.: *Vzpomínky na minulost české archeologie I. Neviditelná kolej jako prostředek hledání nových cest.* AR 60, 2008, č. 4, s. 733 – 754.

SMETÁNKA, Z. – KLÁPŠTĚ, J.: *Archeologie a česká vesnice 10. - 13. století*, AR 27, 1975, s. 286 – 296.

SMETÁNKA, Z. – ŠKABRADA, J.: *Archeologie a výzkum středověkého kostela, in: Hodnoty a funkce venkovských kostelů v urbanizované krajině*, Praha 1994.

SOMMER, J.: *Ke stavebním zvláštnostem středověkých kostelů s chórovou věží v okolí Chebu,* in: Památky a příroda 14, 1989, s. 468 – 475.

SOMMER, J.: *Kostelní hrad v Horním Slavkově,* Castellogica Bohemica, 2, 1991, s. 177 – 187.

SOMMER, J.: *Nástin problematiky studia středověkých opevněných kostelů,* in: Zprávy Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy, 2, 1989, s. 2 – 3.

SOMMER J. G.: *Das Königreich Böhmen,* XV. Elbogner Kreis. Prag 1847.

SOMMER, P.: *Církev a český stát od 10. do 13. Století*. In: Przemyślidzi i Piastowie – twórci i gospodarze średniowiecznych monarchii, ed. Józef Dobosz, Poznaň 2006, s. 43 – 77.

SOMMER, P.*: Duchovní svět raně středověké české laické společnosti.* In: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa. Mezinárodní sympozium uspořádané Českou křesťanskou akademií a Historickým ústavem AV ČR 19. a 20. listopadu 1997 v Praze, ed. Dušan Třeštík a Josef Žemlička, Praha 1998, s. 133 – 166.

SOMMER, P.: *K poznání České církevní hmotné kultury 13. století,* AH 14, 1989, s. 53 – 63.

SOMMER, P.: *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury,* Praha 2001.

SPUNAR, P.: *Kultura českého středověku,* Praha 1987.

SUDETENDEUTSCHER ATLAS. Hrsg. von E. Meynen, München 1955.

STURM, H.: *Geschichte einer Reichstadt*, Geislingen 1960.

DAS SUDETENDEUTSCHTUM. *Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte*. Hrsg. von G. Pirchan, W. Weizsacker, H. Zatschek, 2. Aufl. Brünn-Prag-Leipzig-Wien 1939.

ŠAFAŘÍK, P. J.: *Geschicte der slawischen Sprache und literatur nach allen Mundarten,* 2. Abdr. Prag 1869.

ŠIMÁK, J. V.: *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*, Praha 1938.

ŠIMÁK, J. V. *Středověká kolonizace v zemích českých,* in: České dějiny I/5 (ed. V. Novotný), Praha 1938.

ŠIMEK, E.: *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době,* Brno 1955.

ŠKODA, J. J.: *Rolnická kolonizace a dělba plužiny při Orlických horách.* Panorama 3, 1995, s. 3 – 23.

ŠMELHAUS, V.: *Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství,* Praha 1964.

ŠMELHAUS, V.: *Vývoj zemědělské výroby v Českých zemích v době předhusitské,* Praha 1980.

ŠMILAUER, V.: *Osídlení Čech ve světle místních jmen,* Praha 1960.

ŠTĚPÁNEK, M.: *Ke středověké koncentraci osídlení,* in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. V. Husy, Praha 1966, s. 63 – 75.

ŠTĚPÁNEK, M.: *Osídlení a zemědělská výroba v Českých zemích v 10 – 13.,* in: Počátky českého státu, s. 20 – 42.

ŠTĚPÁNEK, M.: *Patrocinia a středověké cesty,*ČSČH 16, 1968, s. 551 – 570.

ŠTĚPÁNEK, M.: *Plužina jako pramen dějin osídlení, ČSČH* 15, 1967, s. 725 - 746; 16, 1968, s. 247 – 274.

ŠTĚPÁNEK, M.: *Strukturální změny středověkého osídlení,* I – II, ČSČH 17, 1969, s. 457 – 488, 649 – 680.

ŠUSTA, J.: *České dějiny* II. 1. *Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.

ŠUSTA, J.: *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*. 1300 - 1308. Praha 1917.

TOMAS, J.: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu* (Výbor studií), Sestavily J. Klápště a O. Kotyza, Litměřice 1999.

TOMEK, W. W.: *Dějepis města Prahy*, I, Praha 1892.

TŘEŠTÍK, D.: *K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí,* ČSČH 19, 1971, s. 537 – 567.

TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935),* Praha 1997.

TŘEŠTÍK, D.: *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1,1979, s. 131 – 154.

TŘESTÍK, D.: *Příchod prvních Slovanů do českých zemí v letech 510 – 535*, ČČH 94, 1996, s. 245 – 280.

TŘINÁCTÉ STOLETÍ V ČESKÝCH DĚJINÁCH, Praha 1979 (FHB 1)

UHLÍŘ, Z.: *Národnostní proměny 13. století a český nacionalismus*, FHB 12,1988, s. 143 – 170.

ULIČNÝ, M.: *Veľká stredoveká kolonizácia a keramická produkcia na východnom Slovensku.* ArchHist 28, 2003, s. 611 – 620.

UMĚLECKÉ PAMÁTKY ČECH, 1 – 4. Red. E. Poche, Praha 1977 – 1982.

UMĚNÍ DOBY POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ. Ed. J. Kuthan, Praha 1982.

UMĚNÍ 13. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH. Red. J. Krása a kol., Praha 1983.

VACEK, F.: *Dějiny církevního desátku v Čechách a na Moravě,* ČDV 20, 1935, s. 1 – 14.

VACEK, F.: *Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století,* AH 6, 1919, s, 67 – 78, 130 – 144, 174 – 188; ČDV 7, 1920, s. 1 – 61, 112 – 155; 8, 1921, *s.* 17 – 42, 65 – 91, 113 – 137, 177 – 202; 9, 1922, s. 1 – 24.

VACEK, F.: *K agrárním dějinám českým staré doby,* AH 4, 1917, s. 16 – 32, 18 – 106, 145 – 167, 224 – 247; 5, 1918, s. 5 – 39, 80 – 102, 151 – 175; 6, 1919, s. 1 – 27.

VACEK, F.: *Sociální dějiny České doby starší,* Praha 1905.

VAJTAUER, E.: *Český mythus. Co nám lhaly dějiny*, Praha 2019.

VÁLKA, J.: *„Nové dějepisectví" a české dějiny.* ČMM 117, 1998, č. 2, s. 465 – 475.

VANĚČEK, V.: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1975.

VANĚČEK, V.: *Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku,* Praha 1938 (Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 23).

VANĚČEK, V.: *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století (pokus o věcný rozbor imunitních textů),* Praha 1928.

VANĚČEK, V.: *Vnitřní organisace Čech a Moravy v době přemyslovské,* Věstník České akademie věd a umění 51, 1942, s. 13 – 40.

VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě* (12. - 15. stol.), I. *Zakladatelská práva,* II. *Pozemková vrchnost, Imunita hospodářská*, III. *Imunita soudní*, Praha 1933 - 1939 (Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 18, 22, 24).

VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12. – 15. stol.) II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská,* práce ze semináře československých právních dějin na Právnické fakultě Karlovy university 22, Praha 1937, s. 56 – 59.

VANÍČEK, V.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, II (1197 – 1250), III (1250 – 1310), Praha – Litomyšl 2000 – 2002.

VANĚK, V.: *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití,* ČČH 100, 2002, s. 497 – 521.

VELÍMSKÝ, T.: *K problematice rané kolonizace 12. století v Českém středohoří a vzniku feudální pozemkové držby.* MHB 4, 1995 [vyd. 1997], s. 81 – 123.

VELÍMSKÝ, T.: *Mikulášské zasvěcení kostelů a počátky trhových sídlišť a měst v Čechách,* MHB 6, 1999, s. 7 – 64.

VELÍMSKÝ, T.: *Trans montes ad fontes! (Přes hory k pramenům). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech*, Most 1998.

VLČEK, P. - SOMMER, P. - FOLTÝN, D.: *Encyklopedie českých klášterů,* Praha 1997.

VOGT, K.: *Die Burgen in Böhmen bis zum Ende des XII. Jahrhunderts,* Reichenberg - Leipzig 1938.

VRBOVÁ, J. - POKORNÝ, P.: *Mrtvý les u Třeboně - netradiční doklad krajinných procesů na počátku středověké kolonizace jihočeských pánví.* AR 53, 2001, č. 4, s. 704 – 716.

WEIZSÄCKER, W.: *Das deutsche Recht der bäuerlichten Kolonisten Böhmens und Mährens im XIII. und XIV. jahrhunderte,* Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 51, 1913, s. 476 – 542.

WEIZSÄCKER, W.: *Das Recht.* In: Das Sudetendeutschtum. Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte. Hg. von G. Pirchan, W. Weizsäcker und H. Zatschek, 2. Aufl. Prag 1939.

WEIZSÄCKER, W.: *Die Ausbreitung des deutschen Rechtes in Osteuropa.* In: Staat und Volkstum. Hg. von K. von Loesch, Berlin 1926.

WEIZSÄCKER, W.: *Eindringen und Verbretung der deutschen Stadtrechte in Böhmen nnd Mähren,* Deutsches Archiv für Landes- und Volkskunde 1, 1937, s. 95-109.

WEIZSÄCKER, W.: *Geschichte des Bergbaues in den Sudeten ländern,* Prag 1928.

WEIZSÄCKER, W.: *Von deutschem Stadtrecht in den Sudetenlandern,* Zeitschrift für deutsche Geisteswissenschaft 5, 1943, s. 272n.

WERUNSKY, E.: *Die culturhistorische Bedeutung des deutschen Städtewesens in Böhmen,* Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 20, s. 61 – 71.

WHITE, H.: *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devtenáctého století.* Brno 2011, s. 606.WIETHOLD, J.: *Archäologische Forschungsmethoden und Ergebnisse zur Wechselbeziehung von Mensch und Umwelt im Mittelalter.* In*:* Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Bd. 1. Handbuch zur Ausstellung. Stuttgart 2000, s. 74 – 80.

WOLF, V.: *K problematice tzv. kolonizačních provizorií (Úvaha nad funkcí a fortifikací),* CB 6, 1998, s. 107 – 116.

WOLVERTON, L.: *Hastening Toward Prague. Power and Society in the Medieval Czech Lands,* Philadelphia 2001.

WOSTRY,W.: *Das Kolonisationsproblem,* MVGDB 60, 1922, s. 1 – 168.

WOSTRY,W.: *Die geschichtliche Grundlagen des Sudetendeutschtums,* Zeitschrift für sudetendendeutschen Geschichte 2, 1938, s. 1-30.

WOSTRY, W.: *Germania, Teutonia, Alemannia, Bohemia*. Prag: Verlag der deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, 1943.

ZAHRA, T.: *Looking East. East Central European Borderlands in German History and Historiography.* History Compass 3, 2005, s. 1 – 23.

ZEMAN, J.: *Nejstarší slovanské osídlení Čech,* PA 67, 1976, s. 115 – 235.

ZERNACK, K.: „*Ostkolonisation“ in universalgeschichtlicher Perspektive,* in: Universalgeschichte und Nationalgeschichte. Hrsg. von G. Hubinger, J. Osterhammel, E. Pelzer, Berlin 1994, s. 105 – 116.

ZYCHA, A.: *Der Kampf der Deutschen um ihr Recht in Böhmen,* Universitáts-vortrage der Rheinischen-Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bd. 9, Bonn 1940.

ZYCHA, A.: *Über den Ursprung der Städte in Böhmen im Beginn der Kolonisationzeit,* Prag 1912.

ZYCHA, A.: *Das böhmischen Bergrecht des Mittelalters auf' Grundlage des Bergrechts von Iglau,* Bd. I—II, Berlin 1900, passim.

ŽEMLIČKA, J.: *Čechové, Němci a stát Přemyslovců.* Praha 1991.

ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí (1034 – 1198),* Praha 1997.

ŽEMLIČKA, J.: *České 13. století: „privatizace státu“,* Český časopis historický 101, 2003, s. 509 – 541.

ŽEMLIČKA, J.: *Ekonomika českých zemí v období přechodu od raného k vrcholnému feudalismu.* FHB 1, 1979, s. 109 – 129.

ŽEMLIČKA, J.: *Formation of the Town Network in Bohemia: the Lower Ohře River Area under Culminating Feudalism (13th - 14th Century).* HD 2, 1978, s. 193 – 224.

ŽEMLIČKA, J.: *Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců.* ČMM 109, 1990, č. 1, s. 17 – 38.

ŽEMLICKA, J.: *K charakteristice středověké kolonizace v Cechách,* ČSČH 26,1978, s. 58 – 81, s. 122 - 127.

ŽEMLIČKA, J.: *K lokalizaci zaniklých osad a pomístních názvů mezi Zbraslaví a Jílovým.* HG 5, 1970, s. 85 – 97.

ŽEMLIČKA, J.: *K nerovnoměrnosti hospodářského vývoje v období vrcholného feudalismu.* FHB 2, 1980, s. 175 – 187.

ŽEMLIČKA, J.: *K počátkům a rozrodu Hrabišiců.* FHB 13, 1990, s. 7 – 41.

ŽEMLIČKA, J.: *Osídlení Litoměřicka do začátku 13. století.* HG 17, 1978, s. 65 – 98.

ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002.

ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu.* Praha, Svoboda 1990.

ŽEMLICKA, J.: *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách,* ČSČH 26, 1978, s. 58 – 81.

ŽEMLIČKA, J.: *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznatý Tepelského (K otázce fyzické kontinuity české šlechty),* Západočeský historický sborník 4, 1998, s. 5 – 39.

ŽEMLIČKA, J.: *Slované v severních Čechách.* FHB 3, 1981, s. 357 – 361.

ŽEMLIČKA, J.:*Slezsko ve střední Evropě v období středověku.* FHB 3, 1981, s. 368 – 373.

ŽEMLIČKA, J.: *Století posledních Přemyslovců (Český stát a společnost ve 13. století),* Praha 1998.

ŽEMLIČKA, J.: *Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu*, in: F. Šmahel – E. Doležalová (edd.), František Palacký 1798/1998, dějiny a dnešek, Praha 1999, s. 101 – 111.

ŽEMLIČKA, J.: *Středověké město v Čechách a na Moravě v pohledech současného výzkumu.* In: Kultura sredniowiecznego Slaska i Czech. Miasto. Wroclaw, Uniwersytet Wroclawski 1995, s. 23 – 27.

ŽEMLIČKA, J.: *Středověké osídlení a studium hospodářských dějin.* ArchHist 16, 1991, s. 37 – 43.

ŽEMLIČKA, J.: *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století,* Praha 1980.

ŽEMLICKA, J.: *Výzkum hospodářských dějin přemyslovského období (stav, problémy, výhledy),* in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše. Red. O. Felcman, L. Jeleček, T. Vojtěch, J. Žemlička, Praha 1982, s. 245 – 261.

ŽEMLIČKA, J.: *Zu den gegenseitigen Raum- und Rechtsverhältnissen der Urbanisierungsprozesse in den böhmischen Ländern. In:* Život v archeologii středověku. Praha, Peres 1997, s. 672 – 675.

ŽEMLIČKA, J.: *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy,* Praha 2014.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

ACKERT, H.: *Julius Lippert*, MVGDB 48/1910, s. 361 – 384.

ALBRECHT, S.: *Helmut Preidel - zwischen deutscher und tschechischer Archäologie.* in*:* Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918-1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer. München 2008, s. 201 – 217.

ANDERSOHN, B.: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

APPLEBY, J. – HUNT, L. – JACOBS, M.: *Jak říkat pravdu o dějinách – Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké,* Brno 2002.

BAHLCKE, J. – EBERHARD, W. – POLÍVKA, M.: *Böhmen und Mähren,* Stuttgart, 1998.

BACHMANN, H.: *Adolf Bachmann. Ein Österreichischer Historiker und Politiker.* München 1962.

BACHMANN, H.: *Die sudetendeutsche Geschichtschreibung von Höfler bis Wostry,* výroční zpráva gymnasia v Aschaffenburgu 1963 – 1964.

BARTHES, R.: *Diskurz historie.* ČesLit 55, 2007, č. 6, s. 815 – 828.

BARTLOVÁ, M.: *Jaká věda jsou dějiny umění?* Umění 54, 2006, č. 3, s. 218 – 228.

BARTLOVÁ, M.: *Je možné psát jiné než nacionalistické dějiny umění?* Dějiny - teorie - kritika 2, 2005, č. 2, s. 247 – 254.

BARTLOVÁ, M.: *Německé dějiny umění středověku v Čechách do roku 1945.* in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 67 – 78.

BARTLOVÁ, M.: *Naše národní umění. Studie z dějin dějepisu uměn,* Brno 2009.

BARTOŠ, J.: *Prezentace a využití výsledků regionálního historického bádání.* in*:* Z regionální historie a archivnictví. Břeclav, B., Olomouc 1990, s. 7 – 27.

BARTOŠ, J. - SCHULZ, J. - TRAPL, M.: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika.* Olomouc 2004, s. 119.

BARTOŠ, J. - SCHULZ, J. - TRAPL, M.: *Výsledky, možnosti a perspektivy vlastivědy.* In: 100 let Vlastivědy moravské a vlastivědná práce na Moravě. 24. mikulovské sympozium 14. -15. října 1998. Mikulov 1999, s. 15 – 25.

BAUMANNOVÁ, D.: *Obecná problematika regionalismu v německé historiografii.* SbM-Blansko 1996, s. 3 – 10.

BAUMANNOVÁ, D.: *Pojem regionu, podstata regionálních dějin, jejich místo v historickém procesu, metodologie a metodika zkoumání.* SbM-Blansko 1995, s. 7 – 12.

BEDNÁŘ, K.: *Oživení historické geografie v NDR.* HG 1, 1968, s. 139.

BEDNÁŘ, K.: *Z činnosti pracovní skupiny pro historickou geografii v NDR.* HG 3, 1969, s. 136.

BELLING, V.: *Německá kolonizace jako německo-české místo paměti*. In: Místa paměti česko-německého soužití, Collegium bohemicum 2010, s. 69 – 80.

BENEŠ, Z.: *Historiografie mezi poznáváním a porozuměním. Teze k vývojové dynamice české historiografie 30. a 40. let 20. století*. In: Přednášky ze 45. běhu Letní školy slovanských studií. Praha 2002, s. 133 – 143.

BENEŠ, Z.: *Porozumět nebo poznávat? Skica k jednomu rysu české historiografie 20. století.* In*:* Viribus unitis - nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám. Ústí nad Labem 2005, s. 15 – 28.

BENEŠ, Z.: *Mezi dějinami dějepisectvím a pamětí*. In: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu, Jiří Šubrt (ed.), Historická sociologie, Kolín 2010.

BENEŠ, Z.: *Historický text a historická kultura*, Praha 1995.

BERGER, P. – LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality*, Brno 1999.

BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990.

BLANKE, H. W. - FLEISCHER, D.: *Theoretiker der Deutschen Aufklärungshistorie. Bd. 1. Die theoretische Begründung der Geschichte als Fachwissenschaft.* Stuttgart-Bad Cannstadt 1990, s. 853.

BOROVIČKA, J.: *Čeští Němci v historickém vývoji*. In Česká revue, Praha, 1918.

BOROVIČKOVÁ, J.: *Historik a počítač – Využití výpočetní techniky v historickém výzkumu,* Praha 2002 (diss).

BOROVIČKOVÁ, J. - STOČES, J.: *Nové metody - prosopografie.* In: Studie a články k dějinám vědy a vědeckých institucí. Praha, 2002 [vyd. 2003], s. 47 – 61.

BOROVSKÝ, T.: a kol, *Úvod do studia dějepisu*, 2. díl, Brno 2014, s. 163.

BOSL, K.: *Deutsche romantisch-liberale Geschichtsauffassung und „Slawische Legende". Germanismus und Slawismus. Bemerkungen zur Geschichte zimeier Ideologien.* Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum 5 (1964), s. 12 – 52.

BOSL, K.: *Gründung, Gründer, Anfänge des Collegium Carolinum in München.* In: 25 Jahre Collegium Carolinum München 1956-1981. München 2002, s. 17 – 40.

BOSL, K.: *Historia Magistra. Die geschichtliche Dimension der Bildung.* [Zum 70. Geburtstag des Verfassers hrsg.]: Freilinger, Hubert. München 1988, s. 264.

BOUBÍN, J.: *Rudolf Urbánek, historik husitského a poděbradského věku.* In: Historici na brněnské univerzitě. Devět portrétů, Brno 2008.

BOYER, CH. - HASLINGER, P.: *Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahuhundert. Leitaspekte und Forschungsfragen.* In: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 455 – 463.

BOUZEK, J.: *Reflexe osobní a kolektivní identity v archeologických pramenech. In:* Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla. Dobrá Voda u Pelhřimova 2002, s. 34 – 40.

BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem*, Praha 2000.

BRAUN, K.: *Programová východiska Sudetoněmeckého časopisu pro etnografii.* In: Češi, Němci, Židé v národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu. Liberec 2006, s. 69 – 74.

BRÁZDIL, R. - KOTYZA, O.: *Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu*, in: Časopis Matice moravské – Supplementum 1, 2001, s. 17.

BUDIL, I. T.: *Za obzor západu. Proměny antropolického myšleníé od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha 2007.

BUDIL, I. T.: *Jitro Árijců*. *Život a dílo Arthura de Gobineau, zakladatele árijské ideologie*. Praha 2009.

BUDIL, I. T.: *Úsvit rasismu*. Praha 2013.

BUDIL, I. T.: *Triumf rasismu: rasová imaginace a zrození moderní doby*. Praha 2015.

BUCHVALDEK, M.: *K využití kartografické metody v archeologii.* HG 10, 1973, s. 17 – 26.

BURACHOVIČ, S.: *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensií*, Karlovy Vary 2000.

BURKE, P.: *Variety kulturních dějin,* Brno 2006.

BŮŽEK, V.: *Antropologizující přístupy v historickém bádání.* ČČH 102, 2004, č. 2, s. 466 – 467.

BŮŽEK, V.: *Regionalgeschichte in der Tschechischen Republik. Alte Traditionen und neue Perspektiven.* Blätter für deutsche Landesgeschichte 134, 1998, s. 151 – 173.

CONRADS, N.: *Zehn Jahre Forschungen zur schlesischen Geschichte am Historischen Institut der Universität Stuttgart.* Stuttgart 1995, s. 129

CORNELISSEN, CH.: *Nur noch „strenge Wissenschaftlichkeit". Das Collegium Carolinum im Gründungsjahrzehnt (1955-1965).* in: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert.

Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 345 – 365.

ČERNÁ, K.: *Etnická identita na česko-německé hranici.* In: Pravda, láska a ti na „východě“. Obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti. Praha 2006, s. 89 – 101.

ČERNÝ, V.: *Česká koruna v pojetí českoněmeckých historiků ve druhé polovině 19. století.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s.

ČINÁTL, K.: *Dějiny a vyprávění*. Praha 2011.

ČORNEJOVÁ, I.: *Jak být vědcem. Malý návod pro začínající učence.* DaS 21, 1999, č. 5, s. 47 – 48.

ČTVRTNÍK, M.: *Duchové dějiny a nové archivní teorie hodnocení. Příklad možného dialogu historické vědy a archivnictví.* Práce z dějin Akademie věd 1, 2009, č. 2, s. 137 – 154.

DEJMEK, J.: *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta,* Praha 1998.

DOBEŠ, J. - ZEMAN, P.: *Skutečné a domnělé problémy české historiografie.* DaS 21, 1999, č. 6, s. 2 – 4.

DOBIÁŠ, J.: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů,* Praha 1964.

DOHNAL, R.: *Vyprávět příběhy. Jako učebnice dějepisu potřebujeme?* DaS 26, 2004, č. 5, s. 8 – 11.

DOLEŽALOVÁ, E.: *Poznámky k dílu Heinze Zatschka.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 353 – 362.

DOLEŽEL, S.: *K počátkům Historické komise sudetských zemí.* ČČH 105, 2007, č. 3, s. 609 – 618.

DUCHÁČEK, M. - ŠPORKOVÁ, A.: *Kolokvium O psaní dějin.* ČesLit 54, 2006, č. 1, s. 135 – 138.

DURDÍK, T.: *Encyklopedie českých hradů*, Praha 1995.

DURDÍK, T.: *Fortified churches and monasteries - églises et monasteres fortifiés*, The Hague (Haag) 2006.

DURDÍK, T.: *Vypovídací hodnota českých hradů jako historického pramene a její současný stav*, in: Metodologické problémy československé archeologie. Konference československých archeologů k 60. výročí založení Archeologického ústavu ČSAV, Libice 13 – 14. 11. 1979, s. 142 – 151.

DÜLMEN VAN R.: *Historická antropologie – Vývoj, problémy, úkoly,* Praha 2002.

DVORSKÁ, J. - POLÁČEK, L.: *Základní principy a problémy dendrochronologie.* ArchHist 25, 2000, s. 43 – 441.

ENGEL, E. – EPPERLEIN, S.: *„Die feudale deutsche Ostexpansion im 12. und 13. Jahrhundert und die Herausbildung der vollentwickelten Feudalgesellschaft zwischen Elbe und Oder“* [Feudální německá expanze na východ ve 12. a 13. století a vytvoření plně rozvinuté feudální společnosti mezi Labem a Odrou]. In: Joachim Hermann (ed.), *Die Slawen in Deutschland, Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch*, Berlin 1970, s. 313 – 375.

M. EKSTEINS, *Svěcení jara. Velká válka a zrod moderní doby*, Praha 2019.

FAJKUS, B.: *Filosofie a metodologie vědy. Vývoj, současnost a perspektivy.* Praha 2005, s. 339.

FIALA, J.: *Etnická skupina, nebo národní menšina? Politický vývoj německé minority v ČSR ve světle teorie multikulturalismu*. In: Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka. Brno 2007, s. 145 – 158.

FISCHER, A. - HEYDEMANN, G.: *Geschichtswissenschaft in der DDR. Band 2. Vor- und Frühgeschichte bis Neueste Geschichte.* Berlin 1990, s. 862.

FOUCALT, M.: *Dohlížet a trestat*. Praha 2000.

FOUCALT, M.: *Archeologie vědění*, Praha 2002.

FOUCALT, M.: *Diskurs, autor, genealogie*, Praha 1994.

FOUCALT, M.: *Slova a věci*. Brno 2007.

FRANC, M. - KODERA, P.: *Inspirace antropologickými podněty v bádání o dějinách.* Kuděj 6, 2004, č. 1.

FRANZEL, E.: *Sudetendeutsche Geschichte. Eine volkstümliche Darstellung,* Augsburg 1958.

FRIDRICH, J.: *Kontinuita a diskontinuita poznaného a poznatelného v archeologii.* In: Archeologie nenalézaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla. Dobrá Voda u Pelhřimova 2002, s. 41 – 45.

FRIEDLL, E.: *Kulturní dějiny novověku*, *Krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku*, Praha 2006.

GABRIEL, F.: *K metodám a problémům stavební historie.* In: Sborník společnosti přítel starožitností 4, 1996, s. 25 – 32.

GABRIEL, F.: *Postavení staveb mezi historickými prameny.* In: Časopis Společnosti přátel starožitností – Muzejní a vlastivědná práce 110, s. 150 – 161.

GABRIEL, F.: *Teoretické aspekty studia hradních staveb,* Ústí nad Labem 2006.

GEERTZ, C.: *Interpretace kultur*, Praha 2000.

GLASSHEIM, E.: *„Heimat" a jeho dlouhý stín. Lidská a přírodní ekologie československého pohraničí.* DaS 32, 2010, č. 10, s. 16 – 19.

GNIRS, A.: *Otec ve vzpomínkách dcery*. In: Historický sborník Karlovarska II, 1994.

GOJDA, M.: *LIDAR a jeho možnosti ve výzkumu historické krajiny.* AR 57, 2005, č. 4, s. 806 – 810.

GOJDA, M.: *Opevněné kostely v Sedmihradsku.* Dějiny a současnost 14, 1992, č. 4, s. 52 – 56.

GOLBERT, F.: *History. Politics or Culture? Reflections on Ranke and Burckhardt.* Princeton 1990, s. 109.

GOMBRICH, E. H.: *Příběh umění,* Praha 1997, s. 177.

GÓRNY, M.: *Několik úvah o české historiografii po roce 1989.* Dějiny - teorie - kritika 4, 2007, č. 1, s. 63 – 73.

Gotické umění a jeho historické souvislosti, (edd.) J. Homolka, M. Hrubá, P. Hrubý, M. Ottová, Ústecký sborník historický 2001, 2003/I, 2004.

GÖTZ, A.: *Domov - otčina/Heimat - Vaterland.* In*:* Češi a Němci. Dějiny - kultura - politika. Praha 2001, s. 223 – 226.

GRINGMUTH, E. – DALLMER, E.: *Landesbau*. In: Reallexikon der Germanischen altertumskunde, Bd. 17, Berlin – New York 2001, s. 597 – 601.

GRAUS, F.: *Die Bildung eines Naionalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen.* Die vorhussitische Zeit, Historica 13, 1966, s. 5 – 49.

GRAUS, F.: *Die Nationenbildung der Westslaven im mittelalter,* Sigmaringen 1980, s. 59 – 62.

GRAUS, F.: *Přemysl Otakar II - sein Ruhm und sein Nachleben*. Ein Beitrag zur Geschichte politischer Propaganda und Chronistik, Mitteilungen des Instituts für osterreichische Geschichtsforschung (dále MIOG) 79, 1971, s. 83 – 89.

GRAUS, F.: *Živá minulost, Středověké tradice a představy o středověku*, Praha 2017.

GRULICH, J.: *Zkoumání „maličkostí". (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie).* ČČH 99, 2001, č. 3, s. 519 – 547.

HAAR, I.: *'Sudetendendeutsche' Sprachinselforschung zwischen Volksgruppen- Bildung und Münchener Abkomen: Eduard Winter, Eugen Lemberg und die Nationalisierung und Radikalisierung des deutschkatholischen Wissenschaftsmilieus in Prag (1918-1938).* In: Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten. Frankfurt am Main 2007, s. 207 – 242.

HACKMANN, J.: *Volks- und Kulturbodenkonzeptionen in der deutschen Ostforschung und ihre Wirkungen auf die sudetendeutsche Landeshistorie.* In: Die Böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Vorträge des 2. Aussiger Kolloquiums des Instituts für slawisch-germanische Forschung. Ústí nad Labem, 1996, s. 49 – 71.

HAKMANN, J. – LÜBKE, CH.: „*Die mittelalterliche Ostsiedlung in der deutschen Geschichtwiesenschaft"*. In: Jan M. Piskorski (ed.), *Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Centra*, New York 2002, s. 179 - 217.

HAHN, E.: *La place des Allemands dans la recherche de nouvelles représentations historiques aujourd'hui chez les Tcheques.* [Ed.]: Ducreux, Marie-Elizabeth - Mares, Antoine. In: Enjeux de l'histoire en Europe Cenrtale. Paris, L'Harmattan 2002, s. 161 – 198.

HAHN, H. H.: *Oldenburský projekt Sudetoněmecké dějiny. Základní otázky a oblasti výzkumu.* In: Mnichov 1938 a česká společnost. Sborník z mezinárodního sympozia k 70. výročí mnichovské dohody. Praha 2008, s. 7 – 17.

HAHNOVÁ, E.: *Emanuel Rádl mezi českým nacionalismem a (sudeto)německým národovectvím*. In: Emanuel Rádl – vědec a filosof. Sborník z mezinárodní konference konané u příležitosti 130. výročí narození a 60. výročí úmrtí Emanuela Rádla (Praha 9. -12. února 2003), Praha 2004.

HAHNOVÁ, E.: *Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí.* Ústí nad Labem, 1999, s. 377.

HAHNOVÁ, E.: *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích*, Praha 2014.

HAHNOVÁ, E.: *Dlouhé stíny předsudků*. *Německé a anglické stereotypy o Češích v dějinách 20. století*, Praha 2015.

HAHN, H. H. - HAHNOVÁ, E.: *Dávné stesky po Sudetenland*. In: Sudetští Němci a Česká republika. Praha 2007, s. 10 – 16.

HAHNOVÁ, E. - Hahn, H. H.: *Oldenburger Projekt Sudetendeutsche Geschichte. (Oldenburský projekt Sudetoněmecké dějiny).* SlSb 101, 2003, č. 3, s. 204 – 220.

HAHNOVÁ, E. - HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká otázka.* Přísně tajné! Literatura faktu 2008, č. 2, s. 135 – 141.

HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání,* Praha 2002.

HAJIČ, J. – HLADKÁ, B. – PANEVOVÁ, J.: *Lingvistika na Matematicko-fyzikální fakultě?*, Vesmír 91, 2012/9, s. 523 - 526;

HALLWICH, H.: *Zur Geschichte der Stadt Böhmisch-Leipa,* MVGDB 9, 1870, s. 42.

HAMAN, A.: *Existence ve zhrouceném světě. Postavy sudetských Němců v prózách Jaroslava Durycha, Vladimíra Körnera a Václava Vokolka.* In: Transfer, vyhnání, odsun v kontextu české literatury. Brno 2004, s. 98 – 106.

HANZAL, J.: *Z dějin německé historiografie po roce 1945.* Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 861 – 874.

HARRINGTON, A. a kol.: *Moderní sociální teorie, základní témata a myšlenkové proudy,* Praha 2006.

HARSTICK, H. P.: *Marxistisches Geschichtsbild und nationale Tradition. Zur Gegenwartslage der Geschichtswissenschaft in der DDR.* Hannover 1988, s. 64.

HASIL, J.: *Raně středověké osídlení Chebska*, Studia Mediaevalia Pragensia 9, 2010, s. 7 – 73.

HASIL, J.: *Egerland - mittelalterliche Landesausbau und Ausbau der modernen Nationalidentität*. In: Gringmuth-Dallmer, E. - Klápště, J. (Hrsg.), Tradition - Umgestaltung - Innovation(v tisku).

HASKELL, F.: *History and its Images. Art and the interpretation of the Past.* New Haven-London, 1993, s. 558.

HAUSEROVÁ, M.: *Zakladetelé.Ohlédnutí k počátkům stavebněhistorického zkoumán v českých zemích.* In: Dějiny staveb, Plzeň 2001, s. 5 – 8. (sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2001).

HAVELKA, M.: *Co může znamenat „filozofie" v tzv. „filozofii dějin"?*, in: Ideje-dějiny-společnost. Studie k historické sociologii vědění, Brno 2010.

HAVELKA, M.: *Poznání - paměť - identita a několik obecnějších úvah.* Dějiny - teorie - kritika 4, 2007, č. 2, s. 256 – 268.

HAVELKA, M.: *Úvod do filozofie dějin: tradice, možnosti, koncepty.* In: Ivana Holzbachová (ed.), Filozofie dějin. Problémy a perspektivy, Brno 2004, s. 29 – 69.

HAVELKA, M. – TUČEK, M. – ČERNÝ, J. – HUDEMA, M.: *Skupinové mentality*, Praha 2002.

HERNISCH, H.: *August Meitzen und seine Bedeutung fur die Agrar- und Siedlungsgeschichte,* Jahrbuch fur Wirtschaftsgeschihte 1975/1.

HILSCH, P.: *Die tutsch kronik von Behemlant.* Der Verfasser der Dalimilübertregung und die deutschböhmische Identitat. In: Exipsis rerum documentis. Eeitrage zur Mediävistik, Festschrift für H. Zimmerniann zum 65. Geburtstag. Hg. von K. Herbers, H. H. Kortüm und C. Servatius, Sigmaringen 1991, s. 103 – 115.

Historiographical Approaches to Medieval Colonization of East Central Europe. A Compnrative Analysis Against tne Background of Other Europeau Inter-Ethnic Colonization Processes in the Middle Ages. Ed. JAN M. PISKORSKI, New York 2002.

HEMMERLE, R.: *Heimat im Buch. Sudetendeutsche Heimatbücher, Ortsmonographien, Karten, Heimatblätter, Haimatzeitschriften, Jahrbücher und Kalender nach 1945. Eine Bibliographie.* München 1996, s. 334.

HLAVÁČEK, I.: *Německé „Residenzenforschung".* ČČH 88, 1990, č. 6, s. 909 – 912.

HLAVÁČEK, P.: *Historik Heribert Sturm (+ 1981) a jeho bádání ke kulturním dějinám severozápadních Čech.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 381 – 392.

HLAVAČKA, M.: *Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu".* In: Místa paměti česko-německého soužití, s. 16 – 23.

HLOBIL, I.: *Samostatná teorie památkové péče - neuralgický bod dějin umění.* ZPP 64, 2004, č. 2, s. 137 – 138.

HLOŽEK, M.: *Encyklopedie moderních metod v archeologii: archeometrie.* Praha 2008, s. 230.

HOFFMANN, F.: *K oblastem českých práv městských*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 27 – 67.

HOJDA, Z.: *Historická ikonografie - pomocná věda historická?* In: Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickými obory. Praha 1996, s. 145 – 154.

HOJDA, Z.: *Zikmund Winter a dějiny hmotné kultury.* In*:* Zikmund Winter mezi historií a uměním. Rakovník 1997, s. 86 – 92.

HOLZBACHOVÁ, I.: *Filozofické a metodologické problémy vědy.* Brno 1996, s. 140.

HORÁK, B. F.: *K historické geografii Čech,* Sborník Československé společnosti zeměvědné 18, 1912, s. 137 – 146.

HORSKÝ, J.: *Dějepisné porozumění a ospravedlnění.* Soudobé dějiny 11, 2004, č. 4, s. 66 – 81.

HORSKÝ, J.: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2002.

HORSKÝ, J.: *Dějezpytec a pojmosloví.* In: Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví Gollovy školy. Ústí nad Labem 1999, s. 9 – 47.

HORSKÝ, J.: *Historik a Popperův „třetí svět".* In: Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi. Praha 2003, s. 54 – 62.

HORSKÝ, J.: *Kulturwerte im deutschen und tschechischen Denken über die Geschichte.* In: Die Böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Vorträge des 2. Aussiger Kolloquiums des Instituts für slawisch-germanische Forschung. Ústí nad Labem 1996, s. 9 – 29.

HORSKÝ, J.: *Místo velkých teorií v historických vědách v době narativistické kritiky a mikrohistorických bádání*, in: Conditio Humana, konstanta či historická proměnná? Koncepty historické a teoretická reflexe v současné historiografii, Praha 2007.

HORSKÝ, J.: *Myšlení a cítění, autonomie vědomí, individuum.* In: Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví Gollovy školy. Ústí nad Labem 1999, s. 48 – 86.

HORSKÝ, J.: *Novověká racionalizace a odkouzlení světa. Několik poznámek k možnosti pojednat proces kulturně-dějinné proměny.* In: Církev a zrod moderní racionality. Víra - pověra - vzdělanost - věda v raném novověku. Praha 2008, s. 31 – 53.

HORSKÝ, J.: *Pojem „hodnot" a „kulturních hodnot". (Porovnání práce s těmito pojmy v českém a německém smýšlení o dějinách).* In: Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví Gollovy školy. Ústí nad Labem 1999, s. 153 – 185.

HORSKÝ, J.: *Teorie chaosu - nový „všelék" na bolesti dějezpytu?* DaS 24, 2002, č. 5, s. 33-35.

HORSKÝ, J. - PAVLÍKOVÁ, E.: *Pojmoslovný aparát českého dějepisectví mezi „francouzským“ a „německým“ stylem dějezpytného myšlení.* In: Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích. Praha 2003, s. 205 – 225.

HOŘENÍ, K.: *„Hranice a ambivalence“ Češi a češství u Eugena Lemberga*, bakalářská práce, Filosofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2009.

HOUFEK, V.: *Dějiny umění a dějepisectví severozápadních Čech do roku 1945.* In: Gotické sochařství a malířství v severozápadních Čechách. Sborník z kolokvia u příležitosti 70. výročí výstavy Josefa Opitze. Ústí nad Labem 1999, s. 25 – 50.

HOUŽVIČKA, V.: *Aktuální podoba sudetoněmecké otázky.* In: Spory o dějiny. Sborník kritických textů 3, 2000, s. 44 – 50.

HOUŽVIČKA, V.: *Historická dimenze vztahu Čechů a Němců.* In: Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici. Ústí nad Labem 2000, s. 137 – 153.

HOUŽVIČKA, V.: *Návraty sudetské otázky.* Praha 2005, s. 548.

HOUŽVIČKA, V. – NOVOTNÝ, L. (eds.): *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*, Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha 2007.

HOUŽVIČKA, V. - ZICH, F. - JEŘÁBEK, M.: *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu.* Praha 1997, s. 94.

HRABOVÁ, L.: „*K problému německé kolonizace ve střední Evropě*“, Historický sborník 9 (1962), s. 67 - 78.

HRABOVEC, E.: *Zum Wissensstand über die Vertreibung der Sudetendeutschen.* In: Nationale Frage und Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei. Fakten, Forschungen, Perspektiven aus dem Abstand von 50 Jahren. Linz 2000, s. 99 – 122.

HRBATA, Z: *Barthesovy formy dějin.* ČesLit 55, 2007, č. 6, s. 810 – 814.

HROCH, M.: *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha 2009.

HROCH, M. a kol.: *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.

HROCH, M. a kol.: *Národy nejsou dílem náhody*, Praha 2011.

HROCH, M. a kol.: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2016.

HRUBÝ, V.: *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu,* in: Český časopis historický, 1916 – 1917. Chybí stránky

HRUŠKA, E.: *Pohoří divočáků aneb Sudetoněmecké kapitoly.* Praha 2002, s. 133.

HRUZA, K.: *Wilhelm Wostry a Wilhelm Weizsäcker: vzorní mužové, řádní učenci a věrní vlasti synové,* in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 305 – 352.

CHARTIER, R.: *Geistesgeschichte oder histoire des mentalités*? In: Dominik LaCapra - Steven L. Kaplan (eds), Geschichte denken. Neu bestimmungen und Perspetktiven moderner europäischen Geistesgeschichte, Frankfurt am Main 1982, s. 11 – 44.

CHOC, P.: *Osídlení Čech před účasti cizích kolonistů*, Demografie 5, 1963, s. 38 – 52, 126 – 137, 235 – 244, 321 – 349.

CHYLSKÝ, V.: *Spannismus - opomíjená ideologie sudetských Němců. Kmenová sounáležitost a idea stavovského státu.* SE 23, 2010, č. 134, s. 56 – 87.

IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století – Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*, Praha 2002.

JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy v českých zemích,* Praha 2005.

JANÁK, V.: *Esej o periodizaci evropských dějin.* In: In memoriam Jan Rulf. Praha 2001, s. 130 – 135

JAWORSKI, R.: *Historické argumenty v sudetoněmeckém nacionálním boji v letech 1918-1938.* ČČH 88, 1990, č. 6, s. 898 – 908.

JAWORSKI, R.: *Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmekcé grenzlandromány, 1918-1938.* DaS 26, 2004, č. 1, s. 27 – 31.

JAWORSKI, R.: *Na stráži němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR.* Pražská edice 2004. 270 s.

JELEČEK, L.: *K metodologickým otázkám historické geografie sídel.* HG 6, 1971, s. 29 – 53.

JELEČEK, L.: *Nová historiografie. Environmentální dějiny v USA: vývoj, metodologie, výsledky.* ČČH 92, 1994, č. 3, s. 510 – 540.

JESENSKÝ, V. - RYKL, M.: *Hloubkový stavebně historický průzkum pro potřeby památkové péče.* In: Dějiny staveb 2001. Sborník vybraných referátů z konference Dějiny staveb 2001. Ústí nad Labem 2001, s. 67 – 82.

JINDRA, Z.: *Počátky tzv. východního bádání (Ostforschung) v Německu v letech 1892-1914.* SlPř 64, 1978, č. 2, s. 124 – 144.

JIRÁSKO, L.: *Církevní řády a kongregace v zemích českých,* Praha 1991.

JIRÁSKO, L.: *K postavení a úloze církevních institucí v počátcích rozvoje měst,* in: Umění 13. století v českých zemích. Red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 527 – 545.

JOSEFOVIČOVÁ, M.: *Sudetoněmecký vlastivědný ústav v Liberci 1925-1945 a sbírka Sudetoněmecký archiv.* Práce z dějin Akademie věd 2, 2010, č. 1, s. 77 – 79.

K. KAISEROVÁ – J. RAK (eds.), *Nacionalizace společnosti v čechách 1848 – 1914,* Ústí nad Labem, 2008.

KACZMARCZYK, Z.: *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim w średniowiecznej Polsce*. In: Stosunki polsko-niemieckie w historiografii. Red. J. Krasuski, G. Labuda, A. W. Walczak, I, Poznaň 1974, s. 218 – 241.

KADLEC, J.: *Přehled církevních dějin českých I,* Praha 1991.

KAISEROVÁ, K.: *Vzpomínková kultura.* In: Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914. Ústí nad Labem 2008, s. 115 – 129.

KALHOUS, D.: *Osudy jednoho časopisu. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 95 – 105.

KALINA, T.: *Příspěvek k metodice syntetického zpracování vývoje československých měst.* HG 14-15/2, 1976, s. 643 – 668.

KALINA, P.: *Od průzkumu k intrepretaci.* Průzkumy památek 5, 1998, č. 1, s. 1 – 2.

KALISTA, Z.: *Cesty historikova myšlení,* Praha 2002.

KALISTA, Z.: *Tvář baroka,* Praha 2005.

KAREL, T. – KNOLL, V.: *Středověká sídla Notthafftů v Čechách*. In: Po stopách šlechtického rodu Notthafftů. „Notthaffti v Čechách a v Bavorsku, Cheb 2006, s. 103 – 127.

KÁRNÍK, Z.: *České země v éře První republiky. I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929),* Praha 2003.

KASPER, T.: *Dějiny německého hnutí mládeže v českých zemích - analýza, prameny, interpretace.* Liberec 2008, s. 189.

KASPER, T.: *Německé venkovské výchovné ústavy - analýza reformě pedagogického konceptu a příklad svobodné školní obce v Litoměřicích v meziválečné ČSR.* Praha 2008, s. 270.

KASPER, T.: *Dějiny německého hnutí mládeže v českých zemích - analýza, prameny, interpretace.* Liberec 2008, s. 189.

KASPER, T.: *Německé venkovské výchovné ústavy - analýza reformě pedagogického konceptu a příklad svobodné školní obce v Litoměřicích v meziválečné ČSR.* Praha 2008, s. 270.

KASPER T.: *Výchova či politika? Úskalí sudetoněmeckého pedagogického hnutí v Československu v letech 1918-1933*, Karolinum 2007.

KAŠIČKA, F.: *Sakrální stavby v denním životě našeho středověkého venkova*. In: Archaeologia historica 24/99, Brno 1999, s. 327 – 332.

KELLER, J.: *Teorie modernizace*. Praha 2007.

KESNER, L. ml.: *Muzeum umění v digitální době.* Praha 2000, s. 258.

KLÁPŠTĚ, J.: *Česká archeologie a studium problematiky 13. století (teze referátu),* AH 14,1989, s. 9 – 17.

KLÁPŠTĚ, J.: *Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří*, in: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 96 – 109.

KLÁPŠTĚ, J.: *K některým problémům středověké kolonizace,* SMP 1, 1988, s. 93 – 111.

KLÁPŠTĚ, J.: *Středověká archeologie „interetnických vztahů" aneb otazníky kolem jednoho tématu.* ArchHist 28, 2003, s. 9 – 17.

KLÁPŠTĚ, J.: *Středověká vesnice v proměnách našeho poznávání*. In: Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej, Wrocław-Praha, 2002, s. 327 – 338.

KLÁPŠTĚ, J.: *Svědectví o proměnách české země*, Vesmír 76, 343, 29997/6.

KLÁPŠTĚ, J. – ŽEMLIČKA, J.: *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy,* Československý časopis historický 27, 1979, s. 884 – 906.

KLEINDIENST, T.: *Zwischen Politik und Wissenschaft. Die bundesgeförderte Ost(europa)forschung.* In: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 317 – 344.

KLIMEK, A.: *Velké dějiny zemí Koruny české XIII. 1918-1929,* Praha - Litomyšl 2000.

KNOLL, V.: *Právní historie, historická věda a interdisciplinarita*., In: IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6 – 8. září 2006. Sv. 2, Brno 2008 s. 185 – 191.

KOCH, W.: *Evropská architektura – Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, Praha 2008.

KOLÁŘ, P.: *Dějiny historické vědy. Normativní příběh vlastního oboru nebo reflexivní dějiny kulturní praxe? Nad sborníkem Německá medievistika v Českých zemích do roku 1945,* DTK 3/2006, s. 88 – 91.

KOLÁŘ, P.: *Die Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität Prag 1882-1938: Entwicklung der Lehrkanzeln und Institutionalisierung unter zwei Regimen.* In: Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. München 2003, s. 85 – 114.

KOLÁŘ, P.: *An der Deutschen Universität in Prag 1882-1938: Entwicklung der Lehrkanzeln nud Institutionalisierung unter zwei Regimen,* in: Universitäten in Nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert, hrsg. von Hans Lemberg, München 2003, s. 85 – 114.

KOLÁŘ, P.: *Eine Brutstätte der Volksgeschichte? Überlegungen zur Geschichte der Prager deutschen Historiographie 1918-1938 im Gesamtkontext der deutschsprachigen Geschichtswissenschaft.* In: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 109 – 135.

KONEČNÝ, J.: *Drobné sakrální stavby na území mikroregionu Slavkovský les*, Plzeň, 2013. bakalářská práce (Bc.). ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI. Fakulta filozofická

KOLÁŘ, P.: *Geschichtwissenschaft an der Deutschen Universität in Prag 1882-1938 im mitteleuropaischen Vergleich (mit den Universitäten Wien und Berlin). Eine wissenshaftshistorische Untersuchung,* Praha 2002.

KONRÁD, O.: *Dějiny dějepisectví, germanistiky a slavistiky na německé univerzite v praze v letech 1918 – 1945*, Praha 2011.

KONRÁD, O.: *Die deutschen Hochschullehrer in Prag vor und nach 1938/39. Versuch einer Bestandsaufnahme.* In: Die „Volksdeutschen“ in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslovakei. Osnabrück 2006, s. 147 – 160.

KOPICA, J.: *Muzeum jako politický nástroj.* In: Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914. Ústí nad Labem 2008, s. 105 – 111.

KORENÝ, R.: *Stav a výhledy výzkumu mladší fáze stěhování národů v Čechách.* In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most 2000, s. 123 – 125.

KOŘALKA, J.: *Vědecké sympozium o historickém vývoji sudetoněmectví.* ČČH 103, 2005, č. 4, s. 978 – 980.

KOUŘIL, P. - WIHODA, M.: *Česká kastelologie na rozcestí.* ArchHist 27, 2002, s. 21 – 35.

KOSTLÁN, A.: *Die „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ in der Tschechoslowakischen Republik (1918 – 1938)*. In: Die böhmischen Ländern in der deitschen Geschitsshreibung, díl 1, s. 103 – 114.

KOSTLÁN, A.: *Struktura vědecké organizace v období první Československé republiky*. In: Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích, Praha 2010.

KOSTLÁN, A.: Wiessenschaft in den Bömischen Ländern, Praha 2004.

KOSTLÁN, A.:*Obecné souvislosti vývoje české vědy v letech 1939-1945,*in: Věda v českých zemích za druhé světové války. Praha, 1998, s. 21 – 30.

KRACÍKOVÁ, L. – BELLIG, V.: *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku,* Praha 2003.

KRACÍKOVÁ, L. – SMETANA, J.: *Románská a gotická architektura v okrese Česká Lípa,* Praha 2000.

KRAHULCOVÁ, Z.: *Průkopníci smíření. Vznik Ackermann-Gemeinde a počátky její činnosti v poválečném Německu.* Soudobé dějiny 13, 2006, č. 3 – 4, s. 377 – 405.

KRÁL, P. - KUBEŠ, J.: *Nové metody v historii.* ČČH 96, 1998, č. 2, s. 476 – 477.

KRÁSA, J.: *Umění 13. století - problémy hodnocení,* in: Umění 13. století v českých zemích. Red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 11 – 31.

KROFTA, K.: *Dějiny selského stavu,* 2. vydání, Praha 1949, s. 38 – 56.

KROFTA, K.: *Národnostní vývoj zemí čekoslovenských*, Praha 1934.

KROUPA, J.: *Školy dějin umění. Metodologie dějin umění. 1.* Brno 1996, s. 216.

KROUPA, P.: *Georg Dehio a koncepce památkové péče na začátku 20. století.* ZPP 66, 2006, č. 3, s. 252 – 256.

KROUPA, P.: *Základní principy památkové péče? (Detektivní pátrání).* ZPP 61, 2001, č. 10, s. 301 – 313.

KRULÍK, O.: *Historický a teritoriální kontext vývoje pojmu Sudety.* In: Češi a Němci ve střední Evropě. Moravský Beroun 2001, s. 9 – 31.

KRYWALSKI, D.: *Professor Dr. Helmut Preidel. Erinnerung an einen liebenswürdig weisen Kollegen.* Stifter Jahrbuch. Neue Folge 22, 2008, s. 217 – 224.

KRZENCK, T.: *Adolf Bachmann - českoněmecký historik, angažovaný profesor a liberální politik ve sporu o „českou otázku“.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 237 – 250.

KŘEN, J.: *Changes in identity: Germans in Bohemia and Moravia in the nineteenth and twentieth centuries.* In: Bohemia in History. Cambridge 1998, s. 324 – 343.

KŘEN, J.: *Deutsche historische Nachkriegsliteratur über die böhmischen Länder.* In: Im geteilten Europa. Tschechen, Slowaken und Deutsche und ihre Staaten 1948-1989. Essen 1998, s. 193 – 242.

KŘEN, J.: *Interpretace národních, středoevropských a evropských dějin. Více otázek než odpovědí.* Soudobé dějiny 6, 1999, č. 4, s. 488 – 513.

KŘEN, J.: *Probleme und Chancen der Kooperation tschechischer und deutscher Historiker.* In: Aspekte der Zusammenarbeit in der Ostmitteleuropa-Forschung. Tagung des Herder-Instituts und des J. G. Herder-Forschungsrates am 22. /23. Februar 1994. Marburg 1996, s. 17 – 26.

KŘEN, J.: *Historik v Pohybu Jan Křen,* Praha 2013.

KŘIVÁNEK, R.: *Nedestruktivní geofyzikální průzkumy zaniklých fortifikací opevněných lokalit.* MaVP 40/110, 2002, č. 3, s. 180 – 187.

KUBŮ, F.: *Česká a německá regionální historie v oblasti Euroregionu Šumava.* In: J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době. Semily 1996, s. 132 – 138.

KUBŮ, F.: *Poslední čtvrtstoletí bádání o Štaufech (1965 – 1990),* ČČH 90, 1992, s. 73 – 88.

KUBŮ, F.: *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997.

KUBŮ, F.: *Chebský městský stát*, České budějovice 2006.

KUBŮ, E.: *„Alle Wasser Böhmens fliessen nach Deutschland". Teorie „Blut und Boden" a konstrukce nepřátelského obrazu Čechů v románu Friedricha Jaksche. In:* Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta. Praha 2006, s. 243 – 260.

KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku,* I – IV, Praha 1996 – 2000.

KUČA, K.: *Zvonice jako fortifikační stavby?* In: Castellologica Bohemica 4, Praha 1994, s. 363 - 370.

KUČA, K. – ZEMAN, L.: *Památky Karlovarského kraje*, Karlovy Vary 2006.

KUČERA, J.: *Po XI. sjezdu SED - úkoly historických věd NDR.* After the XI Congress of the S.E.D. - the Tasks of the Historical Sciences of the G.D.R. SlPř 73, 1987, č. 4, s. 326 – 330.

KUČERA, K.: *Historický spolek a Historický klub.* ČsČH 88, 1990, č. 1-2, s. 86 – 87.

KUHN, T.: *Struktury vědeckých revolucí*, Praha 1997.

KUKLÍK J. – GEBHART, J.: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl 2004.

KUNA, M.: *Česká archeologie v postmoderní době.* AR 52, 2000, č. 3, s. 404 – 408.

KUNA, M.: *Využití GPS při zaměřování archeologických nemovitých památek.* In: Archeologické nemovité památky okresu České Budějovice. Díl 1. Soupis a studie. Praha 1999, s. 193 – 196.

KURUCOVÁ, E.: *Dopady evropeizace na utváření kolektivních identit ve střední Evropě, komparace České republiky, Slovenska a Polska*, Diplomová práce fakulty sociálních studií na Masarykově univerzitě v Brně, 2010.

KUTHAN, J.: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely,* Vimperk 1994.

KUTHAN, J.: *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983.

KUTHAN, J. (ed.): *Umění doby posledních Přemyslovců*, Praha 1982.

KUTHEN Z KUTHENBERKU, M.: *Kronika o založení země české a prvních obyvatelích jejich, tudíž o knížatech a králích i jejich činech a příbězích velmi krátce z mnohých kronikářův sebraná*, Praha 1559.

KUTNAR, F. - MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století,* Praha 1997, s. 664 – 665.

KVĚT, R.: *K metodologii výzkumu starých stezek.* Staré stezky 7, 2002, s. 19 – 21.

KYPTA, J.: *O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu).* AR 60, 2008, č. 3, s. 565 – 610.

KYPTA, J. - RICHTEROVÁ, J.: *K metodice studia pozdně středověkých zemních fortifikací.* Hláska 13, 2002, č. 4, s. 54 – 56.

LACH, J.: *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století,* Praha 2009.

LÁSKA, V.: *Analytická metoda - ano či ne?* PSČ 11, 1997, č. 2, s. 1 – 16.

LAVIČKA, R. – ŠIMŮNEK, R.: *Městský farní kostel ve středověkých Čechách, Trhové Sviny 1280–1520*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích 2011.

LEHMANN, E. (ed.): *Handbuch der Sudetendeutsche Volksbildung. Kulturpolitisches Handbuch in Selbstdarstellungen der Sudetendeutsche Verbände*, Reichenberg 1931.

LEHMANN, U.: *Několik poznámek k vývoji protičeskoslovenského revanšismu v západním Německu.* SlPř 46, 1960, č. 4, s. 205 – 208.

LE GOFF, J.: P*aměť a dějiny*, Praha 2007.

LEMBERG, E.: *Geographisch-statistische-Űbersicht. Vom Geisleben der karpathendeutschen. – Volkskundliche Űbersicht. von der Deutschen.im Teresvatale*. In: Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorußland, Münster 1926.

LEMBERG, H.: *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* im *20. Jahrhundert*. In: Vereinwesen und Geschichtpfelge in den böhmischen Ländern, s. 209 – 230.

LEMBERG, H.: *Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen: Der Bietrag von Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik.* in: . München 2006, s. 95 – 107.

LEPETIT, B.: *Téze o interdisciplinaritě. (Návrhy na praktické uplatnění interdisciplinarity v omezeném rozsahu).* ČČH 90, 1992, č. 1, s. 64 – 72.

LEŚNIEWSKA, D.: *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii,* Poznań – Marburg 2004.

LESNIEWSKA, D.: *Středověká německá kolonizace a kolonizace na německém právu v Čechách z pohledu německých medievistů z českých zemí.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 107 – 118.

LESNIEWSKA, D.: *Zur Beurteilung der „deutschen Kolonisation". Eine Skizze zur böhmischen Geschichtschreibung.* In: Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter. Eine Bestandsaufnahme aktueller Forschungen zur Germania Slavica. Stuttgart 1998, s. 31 – 38.

LÍBAL, D.: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě,* Praha 1948.

LÍBAL, D.: *Gotická architektura,* in: Dějiny českého výtvarného umění, I/ l. Od počátků do konce středověku. Red. R. Chadraba, Praha 1984, s. 145 – 215.

LÍBAL, D.: *Katalog gotické církevní architektury*, in: Gotika v západních Čechách, Praha 1995/1996.

LÍBAL, D.: *O skupině českých pozdně románských kostelů,* in: Cestami umění, Praha 1949, s. 57 – 66.

LÍBAL, D.: *Rozwój miast czeskij od XI wieku do rewolucji husyckiej*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 3, 1958, s. 241 – 268.

LICHARDUS, J.: *Archeologie a historie*. In: Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most 2000, s. 137 – 146.

LOEWENSTEIN, B. W.: *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie.* Brno 1997, s. 354.

LOEWENSTEIN, B.: *Zu Eugen Lembergs Ideologiebegriff.* BohZ 45, 2004, č. 1, s. 12 – 23.

LOHMANN, N.: *„Eingedenk der Väter, unerschütterlich treu unserem Volke!": Der Verein für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern im Protektorat Böhmen und Mähren.* In: Die Deutschen und das östliche Europa. Aspekte einer vielfältigen Beziehungsgeschichte. Essen 2006, s. 25 – 46.

LOHMANN, N.: *Wilhelm Wostry und die „sudetendeutsche" Geschichtsschreibung bis 1938.* AUC HUCP 44, 2004 [vyd. 2006], č. 1 – 2, s. 45 – 145.

LORENZOVÁ, M.: *K čemu je antropologizace historie? Několik poznámek ke kontraproduktivní polarizaci poznávacích zájmů v humanitních vědách.* Dějiny - teorie - kritika 2, 2005, č. 2, s. 227 – 246.

LOUŽIL, J.: *Národní identita, domov a vlast sudetských Němců. = Die nationale Identität, Heimat und Vaterland der Sudetendeutschen.* In: Češi a Němci historická tabu. = Tschechen und Deutsche historische Tabus. Praha 1995, s. 85 – 105.

LÜBKE, CH.: *Das östliche Europa*, München 2004.

LUFT, R.: *Deutsche und Tschechen in den böhmischen Ländern. Traditionen und Wandlungen eines Teilgebiets der bundesdeutschen Geschichtswissenschaft.* In: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 367 – 431.

LUFT, R.: *Landesgeschichte, Regionalforschung, Heimatkunde und regionale Gesellschaftsgeschichte: Die neuere deutschsprachige Historiographie zu Mähren im 19. und 20. Jahrhundert.* In: Dějiny Moravy a Matice moravská. Problémy a perspektivy. Sborník příspěvků z vědecké konference konané ve dnech 24. - 25. listopadu 1999 v Brně. Brno 2000, s. 179 – 198.

MACEK, J.: *Historická sémantika.* ČČH 89, 1991, č. 1, s. 1 – 30.

MACEK, O. - WANNER, M.: *Co by se stalo kdyby? Problémy a možné důsledky vyplývající z využívání výpočetní techniky ve společnosti.* AČ 50, 2000, č. 1, s. 1 – 8.

MACEK, O. - WANNER, M.: *Emulace nebo migrace aneb Jak dlouhodobě ukládat dokumenty v digitální podobě.* AČ 53, 2003, č. 2, s. 65 – 74.

MACEK, O. - WANNER, M.: *Zásady uchovávání dat v Datovém archivu Spojeného království.* SAP 53, 2003, č. 1, s. 239 – 288.

MACEK, P.: *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum.* Praha 2001, s. 48. pl. Zprávy památkové péče. Roč. 61. Příloha. Odborné a metodické publikace. Sv. 23.

MACKOVÁ, M.: *Příspěvek ke „znovuobjevení" německé historiografie týkající se české části Hřebečska.* Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí 8, 1997, s. 26 – 29.

MACHÁČEK, J.: *K teorii archeologických systémů.* SPFFBU(E) 42, 1993 [vyd. 1994], č. 38, s. 197 – 201.

MACHAČOVÁ, J. - MATĚJČEK, J.: *K metodologii historiografie: teorie, metody a výsledky výzkumu vzorů chování v 19. století a takzvané mentality.* In: Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi. Praha 2003, s. 33 – 41.

MAJEWSKI, P. M. : *„Niemcy sudeccy" 1848-1948. Historia pewnego nacjomalizmu.* Warszawa 2007, s. 517.

MANDLEROVÁ, J.: *K založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v r. 1891,* Dějiny vědy a techniky 15 (1982), s. 13 – 27.

MANDLEROVÁ, J.: *K změnám charakteru zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v letech 1900-1910.* Sborník historický 33, 1986*,* s. 89 – 134.

MANDLEROVÁ, J.: *Methodologische Erwägungen in der deutschböhmischen Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie.* In*:* Die Böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Vorträge des 2. Aussiger Kolloquiums des Instituts für slawisch-germanische Forschung. Ústí nad Labem 1996, s. 31 – 47.

MANDLEROVÁ, J.: *Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve druhé polovině 19. století.* Sborník historický 36, 1989, s. 99 – 132.

MANDLEROVÁ, J.: *Zur Entwicklung der deutschen Geschichtswissenschaft in Böhmen bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkriegs.* In: Wissenschaft in den böhmischem Ländern: 1939 - 1945. Praha 2004, s. 107 – 117.

MAREK, J.: *Gollova škola a brněnská historiografie meziválečného období.* In: Brněnská věda a umění meziválečného období (1918-1939) v evropském kontextu. Brno 1993, s. 87 – 89.

MAREK, J.: *Historie a postmoderna.* ČsČH 92, 1994, č. 3, s. 477 – 495.

MAREK, J.: *Historie na houpačce. Svérázné pojetí dějin mnichovského landsmanšaftu a jeho českých přátel*. In: Benešovy dekrety - záměrně živený spor. Praha 2002, s. 74 – 80.

MAREK, J.: *Historie mezi teorií a praxí.* ČČH 96, 1998, č. 4, s. 779 – 802.

MATOUŠEK, V.: *Poznámky ke vztahu archeologie a kulturní/sociální antropologie.* ČL 91, 2004, č. 4, s. 395 – 440.

MATOUŠEK, V. - SÝKOROVÁ, I.: *Společnost a kultura ve světle archeologie. Příspěvek k diskusi o předmětu, prostředcích a metodě archeologického výzkumu.* AR 50, 1998, č. 4, s. 746 – 771.

MATUŠÍKOVÁ, L.: *Využití počítače při studiu pramenů statistické povahy (databázové zpracování českých katastrů).* In: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003. Praha 2003, s. 17 – 179.

MAUR, E.: *Paměť hor. Šumava-Říp-Blaník-Hostýn-Radhošť*, Praha 2006.

MAYER, T.: *Aufgaben und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern,* Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 8,1931, Heft 3, s. 129-151.

MAYEROVÁ, F. - VAŠÍČEK, Z.: *Minulost a současnost, paměť a dějiny.* Brno 2008,

MENCL, V. – BENEŠOVSKÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H.: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách,* Plzeň 1978.

MENCLOVÁ, D.: *České hrady,* I, Praha 1972.

MENŠÍK, P.: *Konference Počítačová podpora v archeologii 2009.* AVJČ 23, 2010, s. 337 – 338.

MERHAUTOVÁ, A.: *Příspěvek ke katalogu raně středověké architektury v Čechách,* in: Umění 1996.

MERHAUTOVÁ, A.: *Raně středověká architektura v Čechách,* Praha 1971.

MERHAUTOVÁ, A. - TŘEŠTÍK, D.: *Ideové proudy v českém umění 12. století,* Praha 1985.

MERHAUTOVÁ, A. - TŘEŠTÍK, D.: *Románské umění v Čechách a na Moravě,* Praha 1983.

METELKA, J.: *O úvodní stati „Kroniky české" Václava Hájka z Libočan*, 1, Školní zprávy o stavu c. k. reálky pražské 1889.

MEZNÍK, J.: *Němci a Češi v kronice tak řečeného Dalimila,* Časopis Matice moravské 112,1993, s. 3 – 10.

MEZNÍK, J.: *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990.

MIKUŠEK, E.: *Formování a životní angažovanost zakladatele generace Spolku pro dějiny Němců v Čechách.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 79 – 93.

MILER, J.: *Jak dál?* Hláska 9, 1998, č. 4, s. 60.

MÍŠKOVÁ, A.: *Nacifikace německého studentstva v Praze.* In: Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy. Publikace k výstavě. Clam-Gallasův palác, 14. listopadu 2008-1. února 2009. Praha 2008, s. 133 – 143.

MÍŠKOVÁ, A.: *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945,* Praha 2002.

MLATEČEK, K.: *Jak a kdo? (O problémech regionálního dějepisectví).* ČMM 121, 2002, č. 1, s. 127 – 132.

MORAVCOVÁ, D.: *Historické argumenty v současných německých diskusích o národních zájmech.* In: Staletí objevů, diplomacie a válek. Sborník k 60. narozeninám Aleše Skřivana. Praha 2005, s. 335 – 343.

MORAVEC, E.: *Děje a Bludy: O šířce evropské cesty, o zarostlé národní pěšince a nejvíce o této válce*, Praha 1942.

MUDRA, A.: *Architektonické detaily jihočeských pozdně gotických kostelů jako svědci liturgického provozu*, příspěvek na 10. Specializované konferenci stavebně historického průzkumu (v tisku).

MUCHKA, I. P.: *Sto let od vydání prvního svazku Dehiova Handbuchu.* ZPP 66, 2006, č. 3, s. 256 – 259.

MUK, J.: *K typologii nejstarších českých mendikantských chrámů,* in: Umění13. století v českých zemích. red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 237 – 254.

MUSIL, F.: *Přínos díla profesora Ladislava Hosáka pro studium dějin osídlení*. In: Acta universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 28, 1998, s. 141 – 145.

NAGEL, A. CH.: *Im Schatten des Dritten Reichs. Mittelalterforschung in der Bundesrepublik Deutschland 1945-1970.* Göttingen 2005, s. 336.

NEJEDLÁ, I.: *Vývoj kulturní revoluce v NDR po roce 1945 v historické produkci NDR.* SlPř 65, 1979, č. 6, s. 499 – 506.

NĚMEC, J.: *Malá úvaha o zájmu a nezájmu německých historiků v prvorepublikovém Československu o soudobé dějiny aneb 19. století jako Zeitgeschichte?* In: Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno 2009, s. 185 – 193.

Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, Soukup, P. – Šmahel, F. (ed.), Práce z dějin vědy 18, Praha 2004.

NEŠPOR, Z. R.: *Dvojí život historické antropologie. Interdisciplinární (ne)porozumění mezi historiky, sociology a sociálními antropology.* Dějiny - teorie - kritika 2, 2005, č. 1, s. 87 – 104.

NEŠPOR, Z. R.: *Jak dál bádat o mezinárodních migracích? Vývoj a perspektivy současných západních studií.* Soudobé dějiny 12, 2005, č. 3-4, s. 672 – 685.

NEŠPOR, Z. R. - HORSKÝ, J.: *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie.* Kuděj 6, 2004, č. 1, s. 61 – 81.

NEŠPOR, Z. R. - JAKOUBEK, M.: *Co je a co není kulturní/sociální antropologie?* ČL 91, 2004, č. 1, s. 53 – 79.

NEUMÜLLER, M.: *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen: ein deutschliberaler Verein (von der Gründug bis zu Jahrhundert wende*), in: Vereinswesen ind Geschichtpfelge in den böhmischen Ländern, hrsg. Von Ferdinand Seibt, München 1986, s. 179 – 208.

NEUMÜLLER, M.: *Die deutsch philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtsschreibung,* In: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. brsg.von Ferdinand Seibt, München 1984, s. 111-126.

NEUMÜLLER, M.: *Geshichtswissenschaft und Heimatforschung. Forschungen und Publikationen der Deutschen Gesellschiaft der Wissenshaften und Künste bzw. der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1919-1945*. In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848, díl 1, Ústí nad Labem 1996, s. 81 – 102.

NEUMÜLLER, M.: *K německému liberálnímu dějepisectví 19. století v Čechách.* Studia territorialia 1, 2001 [vyd. 2002], č. 3, s. 117 – 149.

NEUMÜLLER, M.: *Zur deutschliberalen Geshichtsschreibung des 19. Jahrhuniderts in Böhmien,* Zeitschrift für Ostforschung 20, 1971, s. 441.

NEÚSTUPNÝ, E.: *Jednoduchá metoda archeologické analýzy*, in: Památky archeologické 64, 1973, s. 169 – 234.

NEUSTUPNÝ, E.: *Metoda archeologie.* Plzeň 2007, s. 206.

NEÚSTUPNÝ, E.: *Nástin archeologické metody,* in: Archeologické rozhledy 38, 1986, s. 525 – 548.

NEUSTUPNÝ, E.: *Predikce areálů archeologického zájmu. In:* In memoriam Jan Rulf. Praha 2001, s. 319 – 324.

NEUSTUPNÝ, E.: *Uvědomování minulosti.* AR 49, 1997, č. 2, s. 217 – 230.

NITTER, E.: *Sudetoněmecká národnostní skupina po vyhnání a její integrace (r. 1945 - r. 1988).* In: Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích. Praha 1991, s. 196 – 211.

NODL, M.: *Dějiny umění a sociální historie*. In: Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007, s. 219 – 232.

NODL, M.: *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Brno 2007.

NODL, M.: *Německá medievalistika v českých zemích a studium sociálních a hospodářských dějin.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 21 – 65.

NODL, M.: *Mikrohistorie a historická antropologie.* Dějiny - teorie - kritika 1, 2004, č. 2, s. 237 – 252.

NODL, M.: *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945-2000.* Soudobé dějiny 8, 2001, č. 1, s. 9 – 22.

NODL, M.: *Otázky recepce francouzské historiografie v českém prostředí: totální dějiny, dlouhé trvání a mentality.* In: Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích. Praha 2003, s. 95 – 132.

NODL, M.: *Středověká prosopografie jako metodická inovace.* In: VIII. sjezd českých historiků. Hradec Králové 10. -12. září 1999.

NODL, M.: *Středověká prosopografie.* In: Dějepisectví mezi vědou a politikou – Úvahy o historiografii 19. a 20. století, Brno 2007, s. 173 – 201.

NORDLI, P. O.: *Methods of climate reconstruction by grain harvest data.* In: Dealing with diversity. 2nd International Conference of the European Society for Environmental History Prague 2003. Proceedings. Praha 2003, s. 63 – 68.

NOVOTNÝ, R.: *Husitství v pojetí českoněmecké historiografie - věda či politikum.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 119 – 133.

NOVÝ, R.: *Listiny pražských biskupů XI. – XIV. století,* in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica – 1960, Praha 1960.

ORTEGA Y GASSET, J.: *Evropa a idea Národa. A jiné eseje o problémech současného člověka*, Praha 1993.

OTTOVÁ, M.: *Nestvůry, diblíci a zelení muži. Architektonická skulptura na hranicích posvátného prostoru,* příspěvek na 10. specializované konferenci stavebně historického průzkumu (v tisku).

PANÁČEK, M.: *Problematika dokumentace historických krovů*. In: Dějiny staveb, Plzeň 2002, s. 131 – 137.

PÁNEK, J.: *Amsterodamské sympozium o muzejní prezentaci národních dějin.* ČČH 100, 2002, č. 4, s. 985 – 986.

PÁNEK, J.: *Česká historická věda a české historické vědomí. (Několik námětů do diskuse).* ČČH 97, 1999, č. 2, s. 311 – 320.

PÁNEK, T.: *Kompenzace obrazů dějin vyprodukovaných „rivalizující" historiografií. Případ českého a sudetoněmeckého dějepisectví v letech 1938 – 1945*, Dějiny – Teorie – Kritika 2/ 2018.

PÁNEK, T.: *Nacionální ukotvení rodopisného bádání v českých zemích 1918-1948 (se zvláštním zřetelem na období druhé republiky a nacistické okupace), in:* Historica Olomucensia, roč. 54/2018, s. 185 – 221.

PÁTKOVÁ, H.: *„Ihr Landsmann Roessler". Emil Franz Rössler v kontextu české medievistiky.* I Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 183 – 191.

PATOČKA, J.: *Co jsou Češi?,* Praha 1992.

PATOČKA, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*, Praha 1990.

PELZEL, F. M.: *Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen, wie auch von dem Einflusse, den sie auf Religion, Sitten, Regierung, Wissenschaften und Künste der Böhmen gehabt haben.* In: Abhandlungen der Böhmischen Gesellschafl der Wíssenschaften 4, 1789, Prag und Dresden 1789.

PELZEL, F. M.: *Kurzgefaßlte Geschichte der Böhmen, von den altesten bis auf die neussten Zeiten.* Aus den besten Geschichtsschreibung r, alten Kroniken, und glaubwürdigen Handschriften zusammea getragen, Prag 1779.

PELZEL, F. M.: *Nová kronyka česká, v kteréž příběhy obyvatelův země české od počátku, až do nynějších časů,* I, Od počátku až do léta 1092, Praha 1791.

PEŠEK, J.: *Diskuse o budoucnosti německého dějepisectví východní Evropy a o německé bohemistice.* ČČH 98, 2000, č. 2, s. 323 – 348.

PEŠEK, J.: *Německé dějepisectví současnosti.* Studia territorialia 6, 2005 [vyd. 2006], č. 8, s. 77 – 116.

PEŠEK, J.: *(Západo)německé dějepisectví poválečné doby mezi tradicí státně politické historiografie a „modernitou" sociálních dějin.* ČČH 104, 2006, č. 3, s. 558 – 592.

PEŠEK., J – TŮMA, O. – KITTEL, M – MÖLLER, H.: *Německé menšiny v právních normách. 1938 – 1948 Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměm*i, Praha 2006, 601 s.

PEŠKOVÁ, J.: *Role vědomí v dějinách*, Praha 1998.

PIRCHAN, G.: *Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im Wandel der Zeitgeschichte*, MVGDB 61/ 1923, s. 69 – 105.

PISANI, J. A. D.: *Environmental history, remote sensing and change detection: an interdisciplinary approach to the study of land degradation.* In*:* Dealing with diversity. 2nd International Conference of the European Society for Environmental History Prague 2003. Proceedings. Praha 2003, s. 154 – 159.

PISKORSKI, J. M.: *After Occidentalism: the Third Europe Writes Its Own History*. In: Historiographical Approaches, Medieval Colonization of East Central Europe. Ed. by J.M. Piskorski, New York 2002,

PISKORSKI, J. M.: *„Deutsche Ostforschung“ und „polnische Westforschung“',* Berliner Jahrbuch für osteuropaische Geschichte 1, 1996, s. 385.

PISKORSKI, J. M.: *Die mittelalterliche Ostsiedlung - ein alter Streit und neue Ergebnisse*. In: Transit Brůgge - Novgorod. Eine Straße durch die europäische Geschichte. Hg. von F. Seibt., Essen 1997, s. 194-203.

PISKORSKI, J. M.: *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego w XIII i poczqtkach XIV wieku na tle procesów osadniezych w średniowiecznej Europie*, Poznaň 1990.

PISKORSKI, J. M.: *Migrations-, Kolouisntious- und Assimilationsprozesse im östlichen Europa des Milklalters.* In: Kontinuitäten und Brüche: Lebensformen - Zuwanderer -Alteingesessene 500-1500. Hg. von Karl Kaser, Jan M. Piskorski und Dagmar Grams-hammer-Hohl (= Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens, 2. Abt., Bd. 1), Klagenfurtn 2004.

PISKORSKI, J. M.: *Polish myśl zachodnia („West Tought“) and German Ostforschung („East Research“). An Attempt at a Comparasion.* In: German Scholars and Ethnic Cleansing. Ed. I. Haar and M. Fahlbusch, New York 2004.

PISKORSKI, J. M.: *The Medieval Colonisation of Central Europe as a Problem of World History and Historiography*, German History 22, 2004, 323–343.

PLAČEK, M.: *Opevněný kostel (reflexe spojení laického a církevního světa na příkladu Sedmihradska,* Archaeologia historica 21, 1996, s. 259 – 279.

PODROUŽEK, K.: *Vesnické stavby v pískovcovém podloží,* FF UJEP, 2006.

POHL, K.: *Die Soziologen Eugen Lemberg und Emerich K. Francis. Wissenschaftsgeschichtliche Überlegungen zu den Biographien zweier „Staffelsteiner“ im „Volkstumskampf“ und im Nachkriegsdeutschland.* BohZ 45, 2004, č. 1, s. 24 – 76.

POCHE, E.: *Umělecké památky Čech* I. – IV., Praha 1977 – 82.

POKORNÝ, P.: *Problémy krajinné archeologie v pylových analýzách přirozených uloženin: příspěvek k mezioborové spolupráci.* AR 53, 2001, č. 2, s. 191 – 210.

POPPER, K. R.: *Bída Historicismu*, Praha 2000.

PROKOP, V.: 200 osobností Sokolovska, Sokolov 1997.

PSOHLAVEC, S.: *Digitalizace rukopisů a starých tisků v projektu MMSB. CRUSE - premiéra nové generace digitalizačních pracovišť.* In: Knihovny současnosti 2001. Sborník z 9. konference konané ve dnech 11. - 13. září 2001 v Seči u Chrudimi. Brno 2001, s. 195 – 199.

PUBITSCHKA, F.: *Chronologische Geschichte Böhmens unter den Slaven, Erter Theil, welcher das heidnische Böhmen enthält,* Leipzig und Prag 1770, s. 42 – 61.

RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M.: *Poznatky ze stavebně historického průzkumu zobecněné pro výuku jeho metody.* Průzkumy památek 4, 1997, č. 1, s. 1 – 2.

RÁDL, E.: *Dějiny filosofie*, I – II, Praha 1999.

RATAJ, T.: *Mezi Zíbrtem a Geertzem. Úvaha o předmětu kulturních dějin.* Kuděj 7, 2005, č. 1-2, s. 142 – 158.

RAZÍM, V.: *O tzv. hradech přechodného typu.* AR 57, 2005, č. 2, s. 351 – 380.

RAZÍM, V. a kol.: *Operativní průzkumy a dokumentace historických staveb*, Praha 2005.

REJCHRTOVÁ, N.: *Collegio Carolino ad honorem. Sborník projevů a příspěvků ze setkání zástupců mnichovského střediska bohemistického bádání Collegia Carolina s českou historickou obcí v Praze v květnu roku 1990.* Praha 1990, s. 94.

RESSEL, W. Z.: *Bemerkungen über die allmählige Gestaltung der Bevölkerungsverhältnisse Böhmens in nationaler Beziehung,* Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 3.

RICKERT, H.: *Die Grenzen der naturwissenschaftlicher Begriffsbildung*, Tübingen 1929.

RICOEUR, P.: *La mémoire, l'historie,l' oubli* [Paměť, dějiny, zapomnění], Paris 2000, s. 367.

RICHTER, M.: (ed.), *Středověká archeologie a studium počátků měst:* sborník příspěvků přednesených na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové, 22. -27. září 1975.

ROHLOVÁ, D.: *Měnící se obraz česko-německých vztahů v učebnicích dějepisu* (*Výběrový rozbor československých a německých dějepisných učebnic*), nevydaná diplomová práce, Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Plzeň 1995.

ROTHERMUND, D.: *Geschichte als Prozess und Aussage. Eine Einführung in Theorien des historischen Wandels und der Geschichtsschreibung.* München 1995, s. 240.

ROŽMBERSKÝ, P.: *Příspěvek k právu kostelního azylu*. In: Hláska, 12, 2001, č. 1, s. 10.

RYKL, M.: *Hloubkové SHP a dokumentace, Poznámky k praxi mezioborové discipliny,* in: Svorník 4/2006 (Sborník příspěvků z čtvrté konference společnosti pro stavebně historický průzkum uspořádané 31. 5 – 3. 6. 2005 v Poděbradech), s. 79 – 100.

ŘEPA, M.: *Historiografie druhé poloviny 19. století jako pramen pro poznání kolektivní totožnosti moravských Němců.* Muzeum Brněnska. Sborník 2009, s. 132 – 137.

ŘEPA, M.: *The Czechs, Germans and Sudetenland: Historiographical Dispute in the „Heart of Europe".* [Eds.]: Frank, Tibor - Hadler, Frank. in: Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe. New York 2011, s. 303 – 328.

SABROW, M.: *Historiografie NDR jako badatelský problém.* Soudobé dějiny 7, 2000, č. 1 – 2, s. 9 – 36.

SABROW, M.: *Kultúra pamäti a historická veda v Nemeckej demokratickej republike*. In: Diktatura - válka - vyhnání. Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945. Ústí nad Labem 2007, s. 73 – 89.

SÁDLO, J. – POKORNÝ, P. – HÁJEK, P. – DRESLEROVÁ, D. – CÍLEK, V.: *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí,* Praha 2005.

SALZBORN, S.: *Die Volksgruppenkonzeption der Sudetendeutschen Landsmannschaft und die sudetendeutsche Volksgruppenforschung.* In: Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen - Institutionen - Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004. München 2006, s. 433 – 443.

SEEBAUEROVÁ, R. – HELUS, Z. – KOLIADIS, E.: *Od identit v Evropě k evropským identitám*, Brno 2004.

SEIBT, F.: *Bohemica. Probleme und Literatur seit 1945*, Munehen 1970.

SEIBT, F.: *Collegium Carolinum - Leistungen, Aufgaben, Probleme.* In: 25 Jahre Collegium Carolinum München 1956-1981. München 2002, s. 3 – 16.

SEIBT, F.: „*Der Nationalitätenkampf" im Spiegel sudetendeutscher Geschichtsschreibung.1848-1938.* Stifter-Jahrbuch 6 (1959), s. 18 – 39.

SEIBT, F.: *Mittelalter und Gegenwart. Ausgewählte Aufsätze. Festgabe zu seinem 60. Geburtstag.* Sigmaringen 1987, s. 399.

SEIBT, F.: *Siedlungsvorgänge in den böhmischen Ländern.* In: Deutsche und europäische Ostsiedlungsbewegung, Bericht über die wissenschaftliche Jahrestagung des J. -G. -Herder-Forschungsrates vom 7. bis 9. März 1963, Marburg 1964.

SEIBT, F.: *In Memoriam Julius Lippert*, in: Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intelektuele Desintegration in den Böhmischen Ländern, Oldenbourg 1982.

SEIBT, F.: *Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche. Analysen und Stellungsnahmen zu Geschichte und Gegenwart aus fünf Jahrzehnten.* München, 2002, s. 413 – 418.

SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze království Českého* I–XV, Praha 1882 – 1927.

SEMOTANOVÁ, E.: *Kartografie v historické práci,* Praha 1994.

SEMOTANOVÁ, E.: *O mapách v historické práci na počátku třetího tisíciletí.* HistO 13, 2002, č. 1 – 2, s. 32 – 36.

SCHALLER, H. W.: *Franz Spina - Ein Prager Slavist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit. Symposium in Prag, 17. -19. Februar 2010.* Slavia 79, 2010, č. 3 – 4, s. 466 – 469.

SCHAMA, S.: *Krajina a pamět,* Praha 2007.

SCHIEBLICH, W.: *Die Auffasung des mittelalterlichen Kaisertums, in der deutschen Geschichtsschreibungs von Leibnittz bis Giesbrech*t, Berlin 1932 (Historische Abhandlungen 1).

SCHLEIER, H.: *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Grundlinien der bürgelichen deutschen Geschichtschreibung und Geschichtstheorien vor 1945.* Potsdam 1988, s. 228.

SCHLESINGER, L. – LIPPERT, J.: *Wurdigung derAngrijffe des Dr. Franz Palacky auf die Mittheilungen des Vereins fur Geschichte der Deutschen in Böhmen.* I. II. Separát z literární přílohy MVGDB 6 (1868), č. 7, s. 2.

SCHOLZ, S.: *Současné problémy interdisciplinárního výzkumu středověké farní organizace a zejména farních center nejstarších měst rakouského markrabství/ vévodství z hlediska vývoje moderního historiografického bádání*. In: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – b. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 55 – 90.

SCHOLZE, D.: *Im Wettstreit der Werte*, Bautzen 2003.

SCHÖNWÄLDER, K.: *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus.* Frankfurt-New York 1992, s. 440.

SCHRETZENMAYR, L.: *Familienforschung und ihre Rolle in der deutschböhmischen Historiographie. In:* Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Ústí nad Labem 1997, s. 123 – 128.

SCHULZE, W.: *Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945.* München, 1989. 366 s. [Zpr.]: -D.M.-,[Moravcová Dagmar,] ČČH 88, 1990, č. 4, s. 620 – 621.

SCHWALLER, J.: *Kulturní dějiny a jejich vztah k hospodářským a sociálním dějinám.* In: Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000-2001. Praha 2002, s. 113 – 116.

SIGL, J.: *Příspěvek k problematice plošných archeologických odkryvů.* In: Vita archaeologica. Sborník Víta Vokolka. Hradec Králové 2006, s. 283 – 307.

SIMMONS, I. G.: *Environmental History. A Concise Introduction.* Oxford UK-Cambridge USA 1993, s. 16, 2006.

SKLENÁŘ, K.:*Archeologie a pohanský věk*, Praha 1974, s. 90 – 93.

SKŘIVÁNEK, M.: *Německé dějepisectví Hřebečska od konce 19. století do roku 1945.* Pomezí Čech a Moravy 1, 1997, s. 119 – 141.

SLÁDEK, Z.: *„Ostforschungen" o československo-sovětských vztazích.* SlPř 48, 1962, č. 4, s. 200 – 202.

SMEJTEK, L.: *Velké záchranné výzkumy: otázka optimalizace výstupů.* Archeologické fórum 4, 1995, s. 97 – 99.

SMETANA, J.: *K topografii areálů severočeských měst ve 13 a 14. století*, ČsČH 27, 1979, s. 573 – 579.

SMETÁNKA, Z.: *Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku.* Praha 2003, s. 216.

SOMMER, J.: *Gotické kostely s ochrannými zařízeními na českém venkově.* In: Sborník kruhu přátel Muzea hlavního města Praha 1, 1988, s. 195 – 200.

SOMMER, J.: *Možnosti zajištění obrany českých kostelů*. In: Sborník muzea středního Posázaví v Ratajích nad Sázavou a Archeologické společnosti při Katedře archeologie Západočeské univerzity v Plzni, 1, Studentská konference v Ratajích nad Sázavou 23. – 25. 3. 2001, Praha 2001, s. 13 - 17.

SOMMER, J.: *Na okraj operativního průzkumu a dokumentace historických staveb v NPÚ - několik poznámek a příkladů.* Průzkumy památek 13, 2006, č. 2, s. 131 – 149.

SOMMER, J.: *Opevněné kostely v Čechách.* Hláska 11, 2000, č. 2, s. 17 – 21.

SOMMER, J.: *Pokus o edici dokumentace architektonických článků,* Dějiny staveb, Plzeň 2002, s. 150 – 159.

SOMMER, J.: *Šetrný sondážní průzkum stavební památky.* DaS 21, 1999, č. 5, s. 59 – 60.

SOMMET, J.: *Věž kostela v Prčici (K poznání úlohy kostela v obraze středověké vesnice),* Zprávy památkové péče 54, 1994, s. 92 – 94.

SOMMER, J.: *Věž kostela v Ředhošti a její obranná funkce ve středověku,* Průzkumy památek 5/2, 1998, s. 92 – 99.

SOMMER, P. – TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J.: *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009.

SOUKUP, P.: *Johann Loserth a český středověk*. In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 251 – 272.

SOUTHGATE, B. C.: *What is History for*? London 2005.

SPRANDEL, R.: *Fländrisch-lübeckischer Fernhandel und die deutsche Ostsiedlung*. In: Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit (Studien zum Deutschtum im Osten, vydává Kommission zum Studium der deutschen Geschichte und Kultur im Osten na Rhenische Friedrich Willielms-Universität Bonn, sešit 8, Köln - Wien 1971, s. 131n.

Státoprávní vztahy českého státu a římskoněmecké říše ve středověku a jejich důsledky pro další vývoj. (Sborník z kolokvia pořádaného Katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity a The European Society for History of Law), Jaromír Tauchen – Karel Schelle (Eds.), Ostrava 2012.

STOKLÁSKOVÁ, Z.: *Bertold Bretholz und seine Anti-Kolonisationstheorie.* In: Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Ústí nad Labem 1997, s. 29 – 39.

STÁRKOVÁ, M.: *Protektorátní vláda v systému státní správy protektorátu Čechy a Morava, nevydaná rigorózní práce PF UK*, Praha 2011.

STOKLÁSKOVÁ, Z.: *Konvertitova kariéra. Bertold Bretholz a jeho snaha po uplatnění.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 273 – 287.

STÖRIG, H. J.: *Malé dějiny filozofie*, Praha 1993.

STŘEDOVÁ, V.: *Nad metodologickými proměnami české pozitivistické historiografie 20. století.* In: České, slovenské a československé dějiny. [1]. Moderní přístupy k soudobým dějinám. Ústí nad Orlicí 2006, s. 3 – 25.

STŘEDOVÁ, V.: *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii.* Dolní Břežany 2008, s. 161.

SUK, J.: *Foucaultův příchod do Čech. „Archeologická" a „genealogická" metoda z perspektivy historika.* Soudobé dějiny 11, 2004, č. 4, s. 51 – 65.

SULITKOVÁ, L.: *Možnosti zpřístupňování archivního materiálu v počítačovém věku.* In: Archivy a zítřek. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 22. - 23. září 1999 v Jindřichově Hradci. Jindřichův Hradec 2000, s. 31 – 36.

SVÁTEK, J.: *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy,* SAP 20, 1970, s. 503 – 624.

SVATOŠ, M.: *Pracovní seminář Historik a databáze. Možnosti a meze využití databázových programů pro historický výzkum.* AUC HUCP 42, 2002 [vyd. 2003], č. 1 – 2, s. 215 – 217.

SVATOŠ, M.: *Závěrečné shrnutí problematiky využití databázových programů pro historický výzkum.* In: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003. Praha 2003, s. 207 – 211.

SVOBODA, J.: *Německé bádání o slovanských místních jménech v Německu.* SlPř 46, 1960, č. 5, s. 311 – 312.

SYNOVCOVÁ-BOROVOČKOVÁ, J. – ZILINSKÁ, B: *Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách*. In: Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, J. Hrdina – b. Zilinská (eds.), Praha 2007, s. 9 – 22

ŠEBEK, J.: *„Být dobrým Němcem i křesťanem". Projevy nacionalizace německého katolického prostředí v rámci katolických mládežnických spolků v meziválečném Československu.* In*:* Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka. Sv. 2. Praha 2007, s. 774 – 778.

ŠEBEK, J.: *Národnostní problematika v Československu - německá otázka. Kladené otázky a výsledky bádání po roce 1989.* In: Reflexe dějin Československa 1918-1948 v historiografii na počátku 3. tisíciletí. Praha 2008, s. 85 – 95.

ŠEBEK, J. - KAISEROVÁ, K.: *„Sudetoněmecké dějepisectví" 1918-1960.* ČČH 103, 2005, č. 2, s. 493 – 496

ŠIMEČEK, Z.: *K metodologii díla Františka Palackého. (Otázka kontinuity bádání).* SlPř 62, 1976, č. 3, s. 211 – 220.

ŠIMŮNEK, R.: *Německá předválečná a česká poválečná věda: Konfrontace na regionální úrovni. (Na příkladu jihočeské oblasti).* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 147 – 182.

ŠKABRADA, J.: *K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách*, Husitský Tábor 10 (1988 – 1991), 1991, s. 67 – 86.

ŠKABRADA, J. – SMETÁNKA, Z.: *Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice)*, Archeologické rozhledy 26, 1974, s. 236 – 270.

ŠKABRADA, J. – SMETÁNKA, Z.: *K metodice povrchového průzkumu raně středověké vesnice,* Památková péče 5, 1974, s. 297 – 306.

ŠMAHEL, F.: *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971.

ŠMAHEL, F.: *Německá medievistika v českých zemích: hledání otázek a nalézání odpovědí.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 7 – 20.

ŠMERDA, M.: *Západ přijme Slovany.* SlPř 53, 1967, č. 3, s. 165 – 168.

ŠTAIF, J.: *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v Českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu,* 1790 – 1900, I – II, Praha 1997.

ŠTAIF, J.: *Sociální a kulturní dějiny. Několik poznámek k postmoderní diskuzi,* in: Kultura jako téma a problém dějepisectví, Brno 2006.

ŠTECH, V. V.: *V zamlženém zrcadle*. Praha 1969.

ŠTOLLOVÁ, S.: *Pangermanismus. Ideové základy pan-hnutí, historický vývoj a proměna myšlenkového směru v ideologii*, Praha 2016.

ŠUBRT, J. – PFEIFEROVÁ, Š.: *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, Historická sociologie 1 /2010, s 10.

ŠUBRT, J. – VÁVRA, M.: *Které období svých dějin považují Češi za nejvýznamnější*? In: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu, Historická sociologie, Jiří Šubrt (ed.), Kolín 2010.

ŠUCH, J.: *Narativní konstruktivizmus Haydena Whitea a Franka Ankersmita.* Ostrava 2010, s. 234.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, R.: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích.* Dějiny - teorie - kritika 4, 2007, č. 2, s. 232 – 255.

TECHNIK, J.: *„Sudety" a tzv. „Sudetští Němci". („Genealogie" těchto pojmenování).* Od Ještěda k Troskám 12 (28), 2005, č. 3, s. 169 – 172.

TOMKOVÁ, K.: *Od archeologie k historii a zase zpátky.* AR 50, 1998, č. 4, s. 772 – 777.

TRETERA, I.: *Dějiny filosofie*, Praha 1981.

TŘEŠTÍK, D.: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005.

TŘEŠTÍK, D.: *Dějiny jako dějiny společností nebo jako dějiny kultur?* DaS 23, 2001, č. 4, s. 29 – 33.

TŘEŠTÍK, D.: *Faktopisci a dějepisci.* DaS 24, 2002, č. 5, s. 36 – 40.

TŘEŠTÍK, D.: *Kosmova kronika.* Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení, Praha 1968.

TŘEŠTÍK, D.: *K poměru archeologie a historie,* AR 53, 2001, č. 2, s. 357 – 361.

TŘEŠTÍK, D.: *Mysliti dějiny*, Praha - Litomyšl 1999.

TŘEŠTÍK, D.: *Mýty kmene Čechů*, *Tři studie ke" starým pověstem českým"* Praha 2003.

TŘEŠTÍK, D.: *O dějinách a paměti,* Dějiny – Teorie – Kritika I, č. 1, s. 107 – 113.

TŘEŠTÍK, D.: *Vymýšlení českého národa.* DaS 22, 2000, č. 2, s. 41 – 43.

UHLÍŘ, Z.: *Digitalizace rukopisů a metody historické práce.* In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Brno 1999, s. 96 – 103.

UHLÍŘ, Z.: *Nové technologie, nové metodologie a interdisciplinarita.* In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Nové prvky ve starých knihách. Brno 2002, s. 83 – 93.

UHLÍŘ, Z.: *Teorie a metodologie elektronického zpracování rukopisů a hybridní knihovna.* Praha 2002, s. 324.

ULIČNÝ, O.: *Poznámky k metodologii nejen společenských věd.* In*:* Pohledy do minulosti. Hradec Králové 1994, s. 313 – 316.

VAJTAUER, E.: *Český mýthus. Co nám daly dějiny*, Praha 1943.

VÁLA, J.: *Antropologická studie obyvatel obce Obora u Karlových Varů*. In: V. Historický seminář Karla Nejdla, Karlovy Vary 1995.

VARHANÍK, J.: *Středověký vesnický kostel jako refugium*. In: Archaeologia historica 24/99, Brno 1999, s. 313 – 317.

VAŘEKA, P.: *Archeologie středověkého domu I., Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí (6. – 15. století)*, Plzeň 2004.

VAŘEKA, P. a kol.: *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku* I. Plzeň 2006.

VAŠÍČEK, Z.: *Archeologie, historie, minulost,* Praha 2006.

VAŠÍČEK, Z.: *Přijetí podmínek. Vybrané statě z let 1982-1996.* Praha 1996, s. 262.

VAŠÍČEK, Z.: *Tvorba pojmu ve společenských vědách*, Věda technika, společnost, 9 (22), 2000, č. 3, s. 39 – 59.

VOJTĚCH, T.: *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty,* Praha 1984.

VOREL, P.: *Základy historické regionalistiky. Metodika výzkumu a interpretace pramenných zdrojů místních a regionálních dějin v českých zemích.* Pardubice 2005, s. 124.

VOŘÍŠEK, M.: *Podivná věda ve sporu o dějiny. K debatě o společenské úloze českých historiček a historiků.* DaS 25, 2003, č. 4, s. 34 – 38.

VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Místo biografie v sociálních dějinách.* Studie k sociálním dějinám 8, 2001, s. 53 – 57.

VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Osobnosti v zrcadle dějin. Teoretické a metodologické otázky biografického výzkumu*. In: Metodické problémy moderní biografistiky. Praha 2010, s. 7 – 10.

VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Prameny a metody výzkumu dějin mentalit.* Studie k sociálním dějinám 6, 2001, s. 47 – 50.

WAALWIJK, H.: *Řetěz je tak pevný jako jeho nejslabší článek. Několik myšlenek o řetězených informacích a systémech zřetězených informací z archivního hlediska.* AČ 59, 2009, č. 4, s. 297 – 313.

WEBER, M.: *Metodologie, sociologie a politika.* Praha 1998, s. 354.

WEBER, W.: *Die Ausbreitung der deutschen Nationalität in Böhmen,* Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 2.

WEGER, T.: *Bolko Freiherr von Richthofen a Helmut Preidel. Případová studie o roli archeologů v tzv. vyhnaneckých organizacích po roce 1945.* AR 62, 2010, č. 4, s. 696 – 711WEGER, T.: *Češi a Němci v ČSR 1918-1938 - dějiny a vzpomínání.* In: Češi, Němci, Židé v národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu. Liberec 2006, s. 11 – 18.

WEGER, T.: *Symboly a paměť sudetských Němců*. In: Benešovy dekrety. Budoucnost Evropy a vyrovnání se s minulostí. Praha 2003, s. 86 – 94.

WEHLER, H. U.: *Aus der Geschichte lernen,* München, C.H.Beck 1988. 323 s. [Rec.]: -J.Mk.-,[Marek Jaroslav,] ČČH 89, 1991, č. 4, s. 799.

WEHLER, H. U.: *Entsorgung der deutschen Vergangenheit. Ein polemischer Essay zum „Historikerstreit“.* München 1988, s. 248.

WEISER, T.: *Co je teorie chaosu a jaký význam může mít pro vědu o dějinách ve 21. století?* DaS 24, 2002, č. 5, s. 2 – 32.

WEISER, T.: *Josef Pekařs Rezeption Lamprechts Geschichtslehre. Ein Beitrag zur Modernisierung der tschechischen Geschichtswissenschaft.* Storia della Storiografia 2, 1993, s. 47 – 73.

WEISER, T.: *K aplikaci kvantitativních metod v oblasti sociálních dějin v československé historiografii.* Studie k sociálním dějinám 3(10), 1999, s. 207 – 242.

WEISER, T.: *Návrh tezí k teoretické a metodologické inovaci oboru „sociální dějiny" v české historiografii.* Studie k sociálním dějinám 6, 2001, s. 9 – 21.

WHITE, H.: *Historický text jako literární artefakt*. In: Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje, Praha 2010.

WIEDEMANN, A.: *Nadace Reinharda Heydricha v Praze*, Praha 2004.

WIPPERMANN, W.: *Der „deutsche Drang nach Osten", ideologie und Wirklichkeit eines politistchen Siblagwortes* [„Německá expanze na východ." Ideologie a skutečnost politického hesla], Darmstadt 1981.

ZACHOVÁ, J.: *Die Geschichtsschreibung im Mitteleuropa. Projekte und Forschungsprobleme.* ČČH 96, 1998, č. 1, s. 222 – 223.

ZAORAL, R.: *Palacký a problematika kolonizace.* In: Dílo Františka Palackého. Ostrava 1996, s. 139 – 148.

ZÁPOTOČNÁ, A.: *Vliv německého osídlení na vývoj místních jmen na území Havlíčkobrodska a Jihlavska.* In: Češi a Němci na Vysočině. Havlíčkův Brod 1998, s. 75 – 142.

ZEIL, W.: *Práce k dějinám slavistiky a německo-slovanských kulturních vztahů v NDR (1964-1967).* SlPř 54, 1968, č. 2, s. 144 – 147.

ZÍBRT, Č.: *Bibliografie české historie,* II, Praha 1902.

ZILYNSKÁ, B.: *Karl Adolf Constantin Ritter von Höfler jako univerzitní učitel.* In: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945. Praha 2004, s. 193 – 224.

ZWICKER, S.: *Zur Darstellung der Sudetendeutschen in Literatur, Publizistik und Film der Nachkriegszeit in der Tschechoslowakei und Deutschland.* In: Die „Volksdeutschen" in Polen, Frankreich, Ungarn und der Tschechoslovakei. Osnabrück 2006, s. 391 – 411.

ŽEMLIČKA, J.: *60 let PhDr. Zdeňka Boháče, CSc.* Zum sechzigsten Geburtstag Dr. Zdeněk Boháč. HG 28, 1995, s. 258 – 264.

ŽEMLIČKA, J.: *Dějiny osídlení dolního Poohří a Českého středohoří,* Praha 1981.

ŽEMLIČKA, J.: *Josef Žemlička - seznam vědeckých prací.* HG 29, 1997, s. 363 – 373.

ŽEMLIČKA, J.: *K některým problémům studia starších českých dějin do roku 1526.* FHB 5, 1983, s. 329 – 339.

ŽEMLIČKA, J.: *K životnímu jubileu Zdeňka Boháče.* HG 30, 1999, s. 250 – 253

ŽEMLIČKA, J.: *K životnímu jubileu Zdeňka Boháče.* MHB 3, 1993, s. 331 – 333.

ŽEMLIČKA, J.: *Markomané, Němci a středověká kolonizace. (K historiografii jednoho problému české medievistiky).* ČČH 97, 1999, č. 2, s. 235 – 272.

ŽEMLICKA, J.: *Některé problémy středověké kolonizace v Čechách,* in: Mikulovská sympozia 78, Praha 1979.

ŽEMLIČKA, J.: *Němci, německé právo a transformační změny 13. století (několik úvah a jeden závěr)*, Archeologica historica 28, 2003, s. 33 – 46.

ŽEMLIČKA, J.: *Úvahy nad vznikem českých a moravských měst.* In: Historia docet. Praha, HiÚ ČSAV 1992, s. 549 – 559.

ŽEMLIČKA, J.: *Vědecké zasedání „Ke smyslu a možnostem poznávání středověkého vesnického půdorysu".* MHB 5, 1998, s. 241 – 242.

ŽEMLIČKA, J.: *Zřízení pracovní skupiny pro dějiny středověkého osídlení.* MaVP 31, 1993, č. 1, s. 49.